

ภูมิพัฒน์คำชะโนด

ภุสึทฐ์ ภุค้ำชะนุค

2568

ภูมิพัฒนคำชะโนด

ผู้เขียน : รองศาสตราจารย์ ดร.ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด

สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2539 โดย รองศาสตราจารย์ ดร.ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด ห้ามมิให้บุคคลใดคัดลอกหรือดัดแปลงข้อความหนังสือเล่มนี้หากผู้ใดละเมิดไม่ว่าการลอกเลียนหรือนำส่วนหนึ่งส่วนใดของหนังสือเล่มนี้ไปใช้ดัดแปลงโดยไม่ได้รับอนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษรจะถูกดำเนินคดีตามกฎหมายบัญญัติไว้สูงสุด

พิมพ์ครั้งที่ 1 พฤษภาคม 2568 จำนวน 500 เล่ม

ISBN : 978-616-623-770-2

จำนวนหน้า : 750 หน้า

ราคา : 650 บาท

จัดทำโดย

รองศาสตราจารย์ ดร.ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด

227 หมู่ 11 บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี 41190

โทร. 08 3177 5973

จัดจำหน่ายโดย

ฝ่ายธุรกิจมัลติมีเดียเพื่อการศึกษา (ศูนย์หนังสือ) มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

เลขที่ 1 ถนนอุททองนอก แขวงดุสิต เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร 10300

โทร. 0 2160 1134-5 โทรสาร. 0 2160 1135

พิมพ์ที่

ศูนย์สื่อและสิ่งพิมพ์แก้วเจ้าจอม มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

เลขที่ 1 ถนนอุททองนอก แขวงดุสิต เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร 10300

โทร. 0 2160 1470 โทรสาร. 0 2160 1309

สำนักพิมพ์แห่งมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

คำนำ

หนังสือ “ภูมิพัฒนคำชะโนด” เป็นการสืบค้น รวบรวม เรียบเรียง ร้อยรัดเขียนขึ้นใหม่ จากตำนาน มุขปาฐะ วรรณกรรม หนังสือ เอกสารและผลการวิจัยสู่การมีส่วนร่วมให้ข้อมูลของ ศูนย์อำนวยการคำชะโนด กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน จ้าและชาวบ้านทั่วไปเป็นต้นทางของการเขียน หนังสือ และมีงานบริการวิชาการแก่สังคมในพื้นที่คำชะโนดกว่า 8 ปีจนเกิดคำสำคัญว่า “ทอด้ายเป็นผืนผ้า ภูมิปัญญาแห่งอีสาน สืบตำนานเมืองนาคินทร์ ผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นคำชะโนด” นำ ภูมิปัญญา ลัทธิความเชื่อท้องถิ่นเชื่อมสู่ปลายทางฐานวิชาการการพัฒนาสังคมให้ยั่งยืนภายใต้ อุดมคติที่ว่า “พญานาคบรรพกาล ตำนานภูมิคำชะโนด มัดหมี่ผ้าซิ่น วิถีพัฒนาถิ่นศรีสุทโธ”

การเชื่อมโยงเรื่องราวของลัทธิความเชื่อท้องถิ่นพญานาค ภูมิสังคมคำชะโนด คติชนของ ชาวบ้าน การอนุรักษ์ต้นชะโนด พัฒนาสร้างคุณค่าคำชะโนด ฎีกาออกแบบตามหลักวิชาการ สังคมวิทยา การพัฒนาสังคม กำหนดเป็นหนังสือ 9 บท ประกอบด้วย บทที่ 1 ภูมิปัญญากับ ลัทธิความเชื่อท้องถิ่น บทที่ 2 นาคราชบรรพกาล บทที่ 3 ภูมิสถานเมืองปู่ย่า บทที่ 4 วิถีถิ่น กลิ่นเคหา บทที่ 5 วิถีวิถีซิ่นถิ่นนาคา บทที่ 6 รักษ์รุกขนาคาต้นชะโนด บทที่ 7 ทุนชุมชน คำชะโนด บทที่ 8 ศูนย์ภูภูมิพัฒนคำชะโนด บทที่ 9 อนาคตคำชะโนด ทั้งนี้หนังสือเล่มนี้ เหมาะสมกับประชาชนทั่วไป นักท่องเที่ยว นักพัฒนาชุมชน นักวิจัย นักเรียน ครูอาจารย์ นักศึกษาปริญญาตรี ปริญญาโท และปริญญาเอก

ท้ายสุดนี้ผู้เขียนขอแสดงความดีใจแก่ผู้มีพระคุณทุกท่านที่ทำงานร่วมกันในพื้นที่ คำชะโนด ด้วยหัวใจที่มุ่งมั่นในการสร้างสรรค์งานเขียนเพื่อคุณค่าวิชาการของแผ่นดิน คำชะโนด ซึ่งเป็นความสำเร็จให้ข้าพเจ้าและครอบครัวภูคำชะโนดที่คอยอยู่เบื้องหลัง เป็น แรงผลักดันและขวัญกำลังใจตลอดเวลา ทั้งนี้หากข้อมูลในหนังสือมีส่วนใดขัดกับความเชื่อของ แต่ละบุคคล เกิดความผิดพลาด บกพร่องอักขระวิธี หรืออาจใช้คำบางคำเฉพาะท้องถิ่น มีคำ ยากตามหลักวิชาการมากเกินไป ผู้เขียนขอน้อมรับไว้ปรับปรุงแก้ไขในโอกาสต่อไป

ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด

กิตติกรรมประกาศ

หนังสือ“ภูมิพัฒนคำชะโนด” เกิดจากรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพแบบการลงภาพสนาม การสังเกตแบบมีส่วนร่วม การวิจัย และการขับเคลื่อนงานบริการวิชาการแก่สังคม เมื่อเรียบเรียงข้อมูลได้ส่งตรวจความถูกต้องกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่ศูนย์อำนวยการคำชะโนด ก่อนส่งให้ผู้ทรงคุณวุฒิได้ประเมินผลงาน ที่สำคัญผู้เขียนได้ติดตามดูบริบทภูมิสังคมคำชะโนดตามที่ได้ปรากฏข้อมูลในลัทธิความเชื่อท้องถิ่นคำชะโนด ภูมิปัญญาท้องถิ่น ฝึมองปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ วิถีชีวิตคนคำชะโนด พิธีกรรม พิธีการจากมุขปาฐะของผู้อาวุโสคำชะโนด

ผู้เขียนขอขอบพระคุณภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ คุณย่าสมร ชันติกุล ผู้ถ่ายทอดความรู้เรื่อง การมัดหมี่ผ้าขึ้นท้องถิ่นคำชะโนด ตำนาน เรื่องเล่าการเพาะพันธุ์ต้นชะโนด พร้อมกับขอบคุณ อาจารย์เบญจวรรณ บุ่งทอง ผู้ถ่ายทอดความรู้ด้านการออกแบบสิ่งทอผ่านความเชื่อท้องถิ่นจาก วิทยาลัยอาชีวอุดรธานี ส่วนกระบวนการวิจัยและองค์ความรู้ด้านลัทธิความเชื่อท้องถิ่น การพัฒนาสังคม ได้รับข้อมูลจากพระสงฆ์ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และผู้อาวุโสในท้องถิ่นกลายเป็น ข้อมูลข้อเท็จจริงที่สำคัญให้เกิดรวบรวมข้อเขียน หนังสือ เอกสารต่าง ๆ งานวิจัย งานบริการ วิชาการ การเล่าเรื่อง การสัมภาษณ์ เป็นหนังสือ 9 บท ได้แก่ ภูมิปัญญากับลัทธิความเชื่อ ท้องถิ่น นาคราชบรรพกาล ภูมิสถานเมืองปู่ยา วิถีถิ่นถิ่นเคหา วิถีชีวิตถิ่นนาคา รักษา รุกษนาคادتต้นชะโนด ทุนชุมชนคำชะโนด ศูนย์ภูมิพัฒนคำชะโนด และอนาคตคำชะโนด

ท้ายสุดนี้ผู้เขียนขอขอบพระคุณและมอบความสำเร็จจากการเขียนหนังสือแต่หลักสูตร การจัดการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรม ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาที่สนับสนุนกระบวนการประสานผู้ทรงคุณวุฒิจนประสบผลสำเร็จ ด้วยความสมบูรณ์ รวมถึงครอบครัวภูมิพัฒนคำชะโนด ผู้เป็นแรงผลักดันและเสริมสร้างกำลังใจใน เก็บข้อมูลตลอดกว่า 8 ปีและจนการเขียนหนังสือเสร็จสิ้นอย่างสมบูรณ์เป็นอย่างดี

ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	ก
กิตติกรรมประกาศ	ข
สารบัญ	ค
สารบัญตาราง	ฉ
สารบัญภาพ	ญ
บทที่ 1 ภูมิปัญญากับลัทธิความเชื่อท้องถิ่น	1
- ความรู้ ภูมิปัญญา และภูมิปัญญาท้องถิ่น	2
- รูปแบบภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย	18
- ลัทธิความเชื่อท้องถิ่นและพิธีกรรมคำชะโนด	60
- หลักพุทธธรรมในความเชื่อท้องถิ่น	66
บทที่ 2 นาคราชบรรพกาล	92
- แนวคิดเกี่ยวกับพญานาค	94
- พุทธกาลตำนานพญานาคของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า	115
- ฤทธิ์ตदनาคราช: พญานาคราชที่รักษาศีลบาริย์ยิ่งชีพ	130
- มุขปาฐะจากพระอริยสงฆ์ที่สัมผัสพญานาค ณ ปัจจุบันกาล	140
- อิทธิพลความเชื่อพญานาคต่อวิถีชีวิตของประชาชน	160
บทที่ 3 ภูมิสถานเมืองปู่ย่า	200
- วังนาคินทร์แห่งพญาศรีสุทโธนาคราช	201
- พระอริยสงฆ์พบพญาศรีสุทโธนาคราช	206
- ตำนานภูมิสถานคำชะโนด	211
- บทบาทหน้าที่ของพญานาคในการพัฒนาของคำชะโนด	225
- ปฏิทินวัฒนธรรมคำชะโนด	229

	หน้า
บทที่ 4 วิธีถิ่นกลิ่นเคหา	251
- นิยามคำว่าชนบทและสบายดีอีสาน	252
- ที่ตั้ง ขอบเขตภูมิศาสตร์ ภูมิอากาศ ประชากร เชื้อชาติ สังคมวัฒนธรรม เศรษฐกิจทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และภัยพิบัติบนแผ่นดินอีสาน	267
- ปัญหาที่ท้าทายและแนวทางการพัฒนาบนแผ่นดินอีสาน	279
- คนบ้านดุงวิถีสองนา: นาเกลือ นาข้าว	291
- วิถีวิถีคำชะโนด	307
บทที่ 5 วิถีวิธีขึ้นถิ่นนาคา	336
- เส้นทางร่องรอยผ้าไทยทอมือ ผ้าขึ้นถิ่นอีสาน	337
- กรรมวิธีทอขัด มัดหมี่ ขิด จก ยก ยกมุก คำเพา ควบเส้นการทอผ้าขึ้น	348
- สองนาคีเยี่ยมพื้มนำเนตมัดหมี่ถิ่นนาคา: กาบเอื้อยภูคำชะโนด	365
- วิธีถิ่นกลิ่นเคหาปราชญ์การทอผ้าขึ้นถิ่นนาคา	378
- การขอสิทธิบัตรลวดลายผ้าขึ้นถิ่นนาคา	383
บทที่ 6 รักษ์รูกขนาคาตันชะโนด	400
- ระบบนิเวศของเกาะคำชะโนด	401
- ภูมิทัศน์เกาะคำชะโนด	254
- ความเป็นมาของตันชะโนด ลักษณะตันชะโนดและความสำคัญของตันชะโนด	414
- ชื่อวิทยาศาสตร์ของตันชะโนด อนุกรมวิธาน (taxonomy) ของป่าลุ่มชะโนด และลักษณะทางพฤกษศาสตร์ของตันชะโนด	420
- ถิ่นอาศัยและวิสัยการเจริญเติบโตของตันชะโนด สภาพของดิน น้ำ และอากาศ	423
- การเพาะพันธุ์ตันชะโนดจากตันชะโนดในเกาะคำชะโนด	429
คุณค่าการอนุรักษ์ป่า คำชะโนด และปรากฏการณ์คำชะโนด	

	หน้า
บทที่ 7 ทุณชุมชนคำชะโนด	461
- แนวคิดของทุณชุมชนคำชะโนด	462
- ทุณคำชะโนดคติชนวิทยา	470
- ทุณคติคนคำชะโนด	492
- ทุณทางทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม	510
- ทุณทางเศรษฐกิจสังคมคำชะโนด	512
- พลังชุมชนในการเปลี่ยนแปลงคำชะโนด	515
บทที่ 8 ศูนย์ภูภรณ์คำชะโนด	544
- แนวคิดการพัฒนาศูนย์ภูภรณ์คำชะโนด	545
- กระบวนการจัดตั้งศูนย์ภูภรณ์คำชะโนด	559
- 13 ฐานองค์ความรู้	565
- ไทมีไลน์พัฒนาการ	581
- ผลลัพธ์ปฏิบัติการศูนย์ภูภรณ์คำชะโนด	591
บทที่ 9 อนาคตคำชะโนด	601
- ศูนย์อำนวยการคำชะโนดในการบริหารจัดการคำชะโนดที่ยั่งยืน	602
- การมีส่วนร่วมพัฒนาคำชะโนด	610
- ถนนแห่งการแสวงบุญแสวงโชคกลาง	622
- กำเนิดอาชีพใหม่ “ทำดอกไม้บายศรีบูชา” “นางรำคำชะโนด”	626
- อัตลักษณ์ “ขันหมากเบ็งคู่บารมีบายศรีบารมีคู่เมือง”	632
- ปัจฉิมทัศนะ	637
บรรณานุกรม	650
ดรรชนี	714
ประวัติผู้เขียน	720

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1.1	สรุป 7 ภูมิปัญญาท้องถิ่น	14
1.2	ฮีดลีสองนครคำชะโนด	37
6.1	จำนวนต้นไม้ในเกาะคำชะโนดบนพื้นที่ 28 ไร่ เมื่อวันที่ 2 เมษายน 2545	403
6.2	คุณภาพดินที่ระดับความลึก 1 เมตรของพรุคำชะโนด	425
6.3	ผลการตรวจวัดคุณภาพน้ำพรุคำชะโนด	428
6.4	อัตราการปลดปล่อยก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์และก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ จากดินของพรุคำชะโนด	429
6.5	ทรัพยากรสัตว์ป่าบริเวณพรุคำชะโนด จังหวัดอุดรธานี	430
8.1	จำนวนฐานความรู้และองค์ความรู้ 16 แหล่งเรียนรู้บริการวิชาการ	552
8.2	อัตราส่วนกับวัตถุดิบส่วนผสมของน้ำยาล้างจาน	569
8.3	คนที่ได้รับองค์ความรู้เกิดการเปลี่ยนแปลง	591
9.1	แสดงระดับการมีส่วนร่วมกิจกรรมทางสังคมของประชาชนในชุมชนคำชะโนด	612
9.2	บุพกรรมส่งผลขึ้นในพุทธกาลจากนาเกิดเป็นมนุษย์	637
9.3	บุพกรรมจากมนุษย์เกิดมาเป็นนาค	638

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
1.1	ระดับความรู้
1.2	น้ำพริกอ่อง
1.3	ประเพณียี่เป็งล้านนา
1.4	ผญาคำชะโนด
1.5	อาหารอีสาน ชาติพันธุ์ลาว: ไข่ผ่าและเอาะหลาม
1.6	14 คองเมืองกับภาวะผู้ครองเมือง
1.7	การชุดเรือแบบโบราณ (ไม้ตะเคียน) ที่บ้านสวนหอม จังหวัดน่าน
1.8	น้ำพริกปลาร้าโบราณ
1.9	พิธีทำขวัญข้าวบ้านหนองขาว จังหวัดกาญจนบุรี
1.10	ทำบุญข้าวสากที่คำชะโนด อุดรธานี
1.11	ประเพณีสารทเดือนสิบ จังหวัดนครศรีธรรมราช
1.12	โนรา หรือมโนราห์
1.13	ควักลึง
1.14	ปาดงคำชะโนด
1.15	บวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ (คำชะโนด)
2.1	สรุปการสืบสายตระกูลพญานาคาธิบดี
2.2	พญานาคราชพระนาคปรก
2.3	(1) ฤทธิ์ตัดขาดก เป็นการคัดภาพจากผลงานศิลปนิพนธ์ชุดที่ 2 โดยใช้เทคนิคสี ฝุ่นบนพื้นดินสอพอง ขนาด 21 x 19 ซม. สร้างปี 2560 (2) ฤทธิ์ตัดขาดก ปางจำศีล, พ.ศ. 2472 (นริศรานวัตติวงศ์)
2.4	หลวงปู่มั่น ฤทธิ์ตัดโต
2.5	หลวงตาพระมหาบัว ญาณสัมปันโน
2.6	หลวงปู่ชอบ ฐานสโม

ภาพที่	หน้า
2.7 จิตรกรรมพญานาค	170
2.8 ประติมากรรมพญานาคบริเวณทางเข้าและบ่อน้ำศักดิ์ในคำชะโนด จังหวัดอุดรธานี	172
2.9 พญานาคปรกแปลงเป็นอาคาร	172
2.10 นาคาสถาปัตยกรรมและพระวิหารในพิพิธภัณฑ์ธรรมเจดีย์พระธรรมวิสุทธิมงคล	175
2.11 ตราประจำกระทรวงเกษตรและสหกรณ์	179
2.12 เครื่องหมายราชการของกรมชลประทาน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์	180
2.13 ตราสัญลักษณ์ประจำมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์	181
2.14 ตราสัญลักษณ์ประจำมหาวิทยาลัยแม่โจ้	181
2.15 ตราสัญลักษณ์สำนักงานเทศบาลเมืองบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี	182
2.16 ตราสัญลักษณ์บ้านดุงแบรนด์ในการวิจัยวิถีชีวิตบ้านดุง	183
3.1 พญาศรีสุทโธนาคราชเกิดข้างแรม และเจ้าปู่ศรีสุทโธเกิดข้างขึ้น	203
3.2 จำลองเปรียบเทียบวังนาคินทร์คำชะโนดตามคำบอกเล่าของชาวบ้าน	206
3.3 พญาศรีสุทโธนาคราชผู้เป็นราชาแห่งหมู่พญานาคลุ่มน้ำโขงตอนล่าง	210
3.4 ป่าคำชะโนด “รุกขนาคา”	214
3.5 หลวงพ่อเปลี่ยน ปัญญาปทีโปเล่าเรื่องพญาศรีสุทโธนาคราช	221
3.6 ปฏิทินวัฒนธรรมคำชะโนด	240
4.1 ท้องถิ่นอีสาน: คำชะโนด	262
4.2 ดินแดนอีสาน: ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	264
4.3 วิถีอีสาน	267
4.4 พื้นที่ตั้งอีสาน: ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	268
4.5 กลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่บนแผ่นดินอีสาน: ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	270
4.6 ดัชนีความก้าวหน้าของคนของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ปี 2566	271

ภาพที่	หน้า
4.7 เปรียบเทียบชนชั้นพันธุ์สังคมอียิปต์โบราณ อินเดียโบราณ และสังคมไทยปัจจุบัน	287
4.8 ศาลหลักเมืองเจ้าปู่ศรีสุทโธ ความเชื่อ บริบทสังคมคนอำเภอบ้านดุง	292
4.9 พื้นที่นาเกลืออยู่ภาวะฤดูฝน (หยุดทำนาเกลือ)	302
4.10 พื้นที่นาเกลือ และทำนาข้าวที่ตำบลบ้านดุงและตำบลโพธิ์สูง	302
4.11 เก็บข้อมูลในวิสาหกิจชุมชนที่ผลิตเกลืออำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี	302
4.12 ดอกเกลือเกลือเค็มเพชรและวิธีการตัดดอกเกลือ	303
4.13 เก็บข้อมูลกับคนทำนาข้าวที่อยู่ติดกับนาเกลือ	303
4.14 พื้นที่นาข้าว นาเกลืออำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี	304
4.15 เดินทางจากบ้านดุงสู่คำชะโนด	307
4.16 ภูมิสถานคำชะโนด	308
4.17 พิธีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมา	315
5.1 คุณย่าสมรกับวิถีลูกหลานและการทอผ้าในเวลาระหว่างวัน บ้านภูคำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี	348
5.2 ผ้ามัดหมี่ลายขอเจ้าฟ้าสิริวัฒนดิษฐ์ (Princess Sirivannavari's S Motif)	351
5.3 ผ้าขิดลายนารัตนราชกัญญา	355
5.4 ลวดลายผ้าพระราชทานแก่ศิลปินช่างทอผ้าและหัตถกรรมไทย ปี 2567	364
5.5 พิมพ์	367
5.6 กระบวนการเกิดผ้าขึ้นมัดหมี่ผ้าขึ้นถิ่นนาคา	374
5.7 ลวดลายผ้าขึ้น “กาบเอื้อยภูคำชะโนด”	377
5.8 กิจกรรมถ่ายทอดความรู้ของคุณย่าสมร ศูนย์ภูพานพัฒนาคำชะโนด	377
5.9 บ้านหลักแรกที่ปลูกตรงข้ามป่าคำชะโนด (ปู่จันทร์-ย่าสมร)	381
5.10 ประชุมผู้อาวุโสท้องถิ่นใกล้ภูมิลานคำชะโนด และพิธีขอมาต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธ-เจ้าย่าศรีปทุมมาเพื่อทำลวดลายผ้า “กาบเอื้อยภูคำชะโนด”	383

ภาพที่	หน้า
5.11 ลวดลายผ้าชิ้น “กาบเอื้อยภูคำชะโนด” ได้รับการจดสิทธิบัตร 24 กันยายน 2563	387
5.12 ลวดลายผ้าชิ้น “เอื้อยรายฉายหนัง” ได้รับการจดสิทธิบัตร 24 กันยายน 2563	388
5.13 คุณย่าสมร ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการทอผ้าชิ้นถิ่นนาคา (คำชะโนด)	388
6.1 ภูมิทัศน์เกาะคำชะโนด	402
6.2 ป้ายข้อมูลต้นไม้ที่อยู่ในเกาะคำชะโนด (ข้อมูล พ.ศ. 2545) และมีการสำรวจของหน่วยงานรัฐร่วมกับนักวิจัย เมื่อวันที่ 19 ธันวาคม 2559	406
6.3 แผนที่ปักหมุดภูมิทัศน์คำชะโนด	408
6.4 อ่างเก็บน้ำกุดขามที่อยู่ทางทิศเหนือจนรอบไปทางทิศตะวันออกของคำชะโนด	409
6.5 พื้นที่สำคัญของสถานที่รอบเกาะคำชะโนด	410
6.6 ขอบบ่อด้านนอกได้ลาดเทปูนคอนกรีตประกอบพิธีปลีกรรมดักน้ำในป่าคำชะโนด	411
6.7 ระบบนิเวศทั่วไปของเกาะคำชะโนด	413
6.8 ก้านและใบต้นชะโนด	416
6.9 ลำต้นชะโนด	417
6.10 เมล็ดชะโนดในเกาะคำชะโนด	418
6.11 รากต้นชะโนด	420
6.12 อนุกรมวิธาน (taxonomy) ของปาล์มชะโนด	421
6.13 วิสัยของต้นชะโนดที่ปลูกบนเกาะคำชะโนด	424
6.14 สภาพดินตามหน้าตัดดินที่มีระดับความลึก 1 เมตรจากผิวดินที่เกาะคำชะโนด	425
6.15 ประกอบพิธีกรรมการเก็บเมล็ดชะโนด	433
6.16 ต้นกล้าชะโนดที่อายุ 4 เดือนและคุณย่าสมรผู้เพาะเมล็ดชะโนด	434
6.17 ต้นกล้าชะโนดที่อายุ 2 ปี 7 เดือนเตรียมปลูกในป่าคำชะโนด	434
6.18 พิธีการปลูกต้นชะโนดตั้งแต่ปี พ.ศ.2557-2563	435

ภาพที่	หน้า
6.19 พิธีเก็บเมล็ดชะโนดในเกาะคำชะโนด	437
6.20 การเพาะเมล็ด นำเมล็ดชะโนดลงกระถางดินผสมจากเกาะคำชะโนด	438
6.21 พิธีปลูกต้นชะโนดในเกาะคำชะโนด โดยคุณย่าสมร “ผู้นำเนรมิตดวงชะโนด”	439
6.22 พิธีปลูกต้นชะโนดในเกาะคำชะโนด 16 ธันวาคม 2557 [ครั้งแรกแห่งคำชะโนด]	442
6.23 พิธีปลูกต้นชะโนดในเกาะคำชะโนด 16 ธันวาคม 2559 [ครั้งสองแห่งคำชะโนด]	443
6.24 พิธีปลูกต้นชะโนดในเกาะคำชะโนด 4 ตุลาคม 2560 [ครั้งสามแห่งคำชะโนด]	445
6.25 พิธีปลูกต้นชะโนดในเกาะคำชะโนด 9 กรกฎาคม 2563 [ครั้งสี่แห่งคำชะโนด]	447
6.26 เกาะคำชะโนด พื้นที่เกิดเรื่องราวผีจางหนั่ง 29 มกราคม 2532	448
6.27 ภาพหลอกหลวงเปรตอาจารย์กู๋ ถ่ายในป่าคำชะโนด เมษายน 2543	449
6.28 การท่องเที่ยวคำชะโนดเริ่ม 1 มกราคม 2560	449
6.29 ขอหาย 3 จุดที่นิยมในคำชะโนด	452
7.1 ศูนย์อำนวยการคำชะโนดเพื่อจัดการท่องเที่ยวโดยภาครัฐ	467
7.2 เพาะพันธุ์เมล็ดชะโนดและการปลูกต้นชะโนด	468
7.3 สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คำชะโนด “เจ้าปู่ศรีสุทโธ และหลวงปู่คำตา สิริสุทโธ”	470
7.4 ร่องรอยการลงพื้นที่ทำกิจกรรมร่วมกับประชาชนในชุมชนคำชะโนด	489
7.5 ภาพต้นแบบ “นาค” เป็นเอกลักษณ์ประจำชาติไทยประเภทสัตว์ในตำนาน	491
7.6 องค์ความรู้ที่เกิดขึ้นในภูมิสังคมคำชะโนด	492
7.7 ประตุสามภพภูมิพระธาตุหลวงเวียงจันทน์ ดอนจัน คำชะโนด	494
7.8 ไบลานอูร์งคราตุและพระธาตุพนมที่เป็นตำนานเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า	495
7.9 ดงคำชะโนด หรือป่าคำชะโนด	499
7.10 ภาพที่เป็นปรากฏการณ์จริงในพื้นที่คำชะโนด พ.ศ. 2554-2566	500
7.11 ลงพื้นที่เก็บข้อมูลพิสูจน์เรื่องเล่า “นาคียมพิม”	502
7.12 หลวงปู่คำตา สิริสุทโธ ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นบุตรบุญธรรมของเจ้าปู่ศรีสุทโธ	504

ภาพที่	หน้า
7.13 ภาพที่ปรากฏการแต่งกาย ข้อความข้อห้ามที่มีอยู่ในคำชะโนด	507
7.14 กิจกรรมในพิธีกรรมบวงสรวงคำชะโนด	510
7.15 แผนที่ภาพถ่ายทรัพยากรธรรมชาติพื้นที่เกาะคำชะโนด-อ่างเก็บน้ำใกล้คำชะโนด	511
7.16 พื้นที่เกาะคำชะโนด	512
7.17 ทุนเศรษฐกิจคำชะโนด	513
7.18 ทุนสังคมคำชะโนดที่สร้างให้ลูกหลานทำบุญและการสัมาขอโหสิกรรมพ่อแม่	514
7.19 ผังภาพเครือข่ายคำชะโนด	515
7.20 ผังภาพความเชื่อพญานาคที่การเชื่อมโยงทุนชุมชนคำชะโนด	528
8.1 กรอบแนวคิดการบริการวิชาการแก่สังคม	555
8.2 ร่วมมือทำกิจกรรม 3 หน่วยงานแรก (หน่วยงานราชการเชิงพื้นที่)	556
8.3 การบูรณาการ 3 ห่วงแห่งการสร้างความรู้ตามศาสตร์พระราชา	557
8.4 สำรวจความปัญหาและความต้องการของประชาชนพื้นที่คำชะโนด	560
8.5 โครงการเริ่มต้นภายหลังการสำรวจพื้นที่คำชะโนด	561
8.6 โครงการพัฒนาต้นแบบแหล่งเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น จังหวัดอุดรธานี	561
8.7 ทีมงานชาวบ้านชุมชนคำชะโนดวันเปิดศูนย์ภูมิปัญญาพัฒนาคำชะโนด	562
8.8 กิจกรรมการเปิดศูนย์ภูมิปัญญาพัฒนาคำชะโนด	563
8.9 กิจกรรมชุมชนในการเปิดศูนย์ภูมิปัญญาพัฒนาคำชะโนด	564
8.10 ฐานองค์ความรู้ที่ 1 การเพาะพันธุ์ต้นคำชะโนด	566
8.11 ฐานองค์ความรู้ที่ 2 การทอผ้าขึ้นท้องถิ่นคำชะโนด	567
8.12 ฐานองค์ความรู้ที่ 3 การทอเสื่อ (ต่ำสาด)	568
8.13 ฐานองค์ความรู้ที่ 4 การทำน้ำยาล้างจาน	570
8.14 ฐานองค์ความรู้ที่ 5 การทำปุ๋ยพืชสด (น้ำหมักชีวภาพ)	570
8.15 ฐานองค์ความรู้ที่ 6 การเลี้ยงปลา 1 บ่อ 1 ครัวเรือน	572

ภาพที่	หน้า
8.16	ฐานองค์ความรู้ที่ 7 เตาเผาถ่านชีวภาพและน้ำส้มควันไม้ 572
8.17	ฐานการเรียนรู้ที่ 8 โถงแก๊สชีวภาพ 574
8.18	ฐานองค์ความรู้ที่ 9 น้ำหมักชีวภาพ 574
8.19	ฐานองค์ความรู้ที่ 10 การเล่าเรื่องตำนานท้องถิ่นคำชะโนด 575
8.20	ฐานองค์ความรู้ที่ 11 ไก่ดำภูพาน 577
8.21	ฐานองค์ความรู้ที่ 12 เครื่องสีข้าวคร้วเรือน 578
8.22	แผนผังเครือข่ายสังคมคนเล่าขานตำนานคำชะโนด 579
8.23	คุณแม่น้อย เด็กหญิงพลอยฟ้าได้ไปทำบุญที่ยึดมั่นพุทธศาสนาวัดป่าบ้านตาด 580
8.24	การทำบุญตักบาตรตามวิถีวัฒนธรรมไทย ณ วัดป่าบ้านตาด อุดรธานี 580
8.25	การทำบุญตักบาตร ผูกแขนอวยพรตามวิถีวัฒนธรรมไทย 581
8.26	ต้นแบบบายศรีขันหมากเบ็งคู่บารมี 587
8.27	ยุวภูมิคุ้มกันภัยคุกคามคำชะโนด 588
8.28	การปลูกต้นชะโนดในพื้นที่ว่างกลางป่าคำชะโนด 589
8.29	ร้านภูมิพัฒน์คำชะโนด 589
8.30	ไทม์ไลน์พัฒนาการศูนย์ภูมิพัฒน์คำชะโนด 590
8.31	ต้นกล้าชะโนดในเรือนเพาะชำต้นชะโนดศูนย์ภูมิพัฒน์คำชะโนด 593
8.32	มัดหมี่ผ้าซิ่น “กาบเอื้อยภูคำชะโนด” ลวดลายแรกของศูนย์ภูมิพัฒน์คำชะโนด 593
8.33	บายศรีขันหมากเบ็งคู่บารมี 594
8.34	เครือข่ายสังคม 595
8.35	กิจกรรมปลูกต้นชะโนดขยายผลบนเกาะคำชะโนด 595
9.1	เป้าหมาย SDGs 17 ประการ 603
9.2	ผู้จัดการคำชะโนด และผู้จัดเก็บของศูนย์อำนวยการคำชะโนด 606
9.3	โครงสร้างบุคลากรศูนย์อำนวยการคำชะโนด 608
9.4	ความยาวของสะพานที่นักท่องเที่ยวสามารถเดินเข้าป่าคำชะโนด จำนวน 514 เมตร 609

ภาพที่	หน้า
9.5	วิถีคน-ธรรม-คำชะโนด 614
9.6	คติชนคนคำชะโนด “ชั้นหมากเบ็งคู่บารมีบายศรีบารมีคู่เมือง” 617
9.7	บ้านดุงแบรนต์สู่ร้านภัฏพัฒน์คำชะโนด 619
9.8	จุดสำคัญในพื้นที่คำชะโนด 622
9.9	ถนนแห่งศรัทธาผู้คนหลังไหลมาคำชะโนด (1 มกราคม 2560) 623
9.10	น้ำท่วมคำชะโนด พ.ศ.2560 624
9.11	ถนนแห่งการแสวงบุญของชาวไทยและชาวลาว 625
9.12	ประธานกลุ่มวิสาหกิจชุมชนดอกไม้บ้านโนนเมือง (ผู้ใหญ่วิเชียร) 627
9.13	จุดบูชาพานบายศรี ดอกไม้ รูปเทียนของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนดอกไม้บ้านโนนเมือง 628
9.14	นางรำคำชะโนด “ทำร้านาคีบารมีนาคา” 629
9.15	นางรำสรวงคำชะโนด 630
9.16	จัดโต๊ะบวงสรวง นางรำคำชะโนด “อาชีพอุดใหม่ในคำชะโนด” 631
9.17	ร้านบารมีนาคาและนางร้านวนาภูนาคา 632
9.18	พานต้นตำรับ (พานที่ 1) “ชั้นหมากเบ็งคู่บารมีบายศรีบารมีคู่เมือง” 633
9.19	พานต้นตำรับ (พานที่ 2) “ชั้นหมากเบ็งคู่บารมีบายศรีบารมีคู่เมือง” 633
9.20	ชั้นบายศรี “กาบเอื้อยคำชะโนด” 634
9.21	รูปแบบบายศรีกาบเอื้อยคำชะโนด และบายศรีนาคเกี่ยวเกี่ยวทรัพย์” 635
9.22	ชั้นหมากเบ็งสองศรีคู่บารมี 635
9.23	นางรำศรีแสนรักคู่บารมี 636
9.24	พานบายศรี “ชั้นหมากเบ็ง 5 นาคาเนรมิต (แม่พัน)” 636
9.25	ป่าคำชะโนด ต้นชะโนด เมล็ดชะโนด เหยี่ยวกันบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ 645

บทที่ 1

ภูมิปัญญากับลัทธิความเชื่อท้องถิ่น

ความรู้ ความเชื่อ หากผูกโยงให้เป็นพื้นฐานวิถีชีวิตของคนในชุมชนท้องถิ่นใด ย่อมเป็นเครื่องนำทางในการพัฒนาคนชุมชนให้ก้าวผ่านอุปสรรคนานาประการด้วยความรู้ ยิ่งนำพาผู้คนให้มีความรักสมัครสมานสามัคคีเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันผ่านลัทธิความเชื่อชุมชนท้องถิ่นที่อิงอาศัยอยู่กับธรรมชาติที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริงของชีวิต ในการเดินทางค้นหาข้อมูลของผู้เขียนในหลายชุมชนทั้งในเมืองหลวงและชนบท ยังไม่พบชุมชนใดที่ไร้ซึ่งความรู้และความเชื่อ บางชุมชนมีความรู้มากกว่าความเชื่อ ส่วนใหญ่จะเป็นชุมชนเมืองตั้งใหม่หรือชุมชนในเมืองที่ได้รับการพัฒนาให้มีความเจริญทางสาธารณูปโภคและสาธารณูปการที่สะดวกสบาย ส่วนบางชุมชนมักให้ความเชื่อมากกว่าความรู้สามารถเห็นได้จากชุมชนชนบท หรือเผ่าต่าง ๆ ที่อยู่บนภูเขา ยอดดอย ที่ห่างไกลจากตัวเมืองใหญ่ สามารถสังเกตได้จากการมีศาลหมู่บ้าน ต้นไม้ใหญ่ผูกผ้าสีต่าง ๆ ต้นไม้ใหญ่ขึ้นเป็นป่าดง อาทิ ป่าคำชะโนด มีสัญลักษณ์ทางความเชื่อ เช่น ธง ผ้ายันต์ กระทิงใสของไห้ว รูปปั้นพระพุทธรูป พญานาค เทวดานางฟ้า เป็นต้น และมีวัดวาอารามจำนวนมากตั้งอยู่ติด ๆ กัน แม้ในโลกจะเปลี่ยนแปลงไป มีความรู้วิชาการ เทคโนโลยีสูงเพียงใดก็ตาม ความเชื่อของผู้คนอาจจะน้อยลงไปแต่ไม่หายไป ซึ่งในบทนี้ผู้เขียนจะชี้ให้เห็นจุดเริ่มต้นสำคัญของหนังสือว่า เกิดขึ้นจากความรู้ที่สั่งสม พิสูจน์สืบสานส่งผ่านจากรุ่นปู่ย่า ตายายสู่รุ่นพ่อแม่มาอย่างลูกหลาน สร้างภูมิปัญญาคำชะโนดผู้กรัดมัดด้วยความเชื่อจากวิถีการดำรงชีวิตกับธรรมชาติและพุทธศาสนาเกี่ยวกับพญานาคที่คำชะโนดจนมีพิธีกรรมการบวงสรวงทุก ๆ ปี จึงมีเป้าหมายเพื่อทบทวนวรรณกรรมที่เป็น “ภูมิปัญญากับลัทธิความเชื่อท้องถิ่น” ที่ประกอบด้วยหัวข้อดังนี้

- ความรู้ ภูมิปัญญา และภูมิปัญญาท้องถิ่น
- รูปแบบภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย
- ลัทธิความเชื่อท้องถิ่นและพิธีกรรมคำชะโนด
- หลักพุทธธรรมในความเชื่อท้องถิ่น

ความรู้ ภูมิปัญญา และภูมิปัญญาท้องถิ่น

การให้นิยามเป็นการอธิบายความหมาย ความสำคัญของคำนั้นที่ต้องการสื่อความหรือนัยสำคัญของปัจจัยหรือตัวแปรบางประการที่มีองค์ประกอบหรือส่วนผสมของคำนั้น ๆ ขยายความไปสู่เป้าหมายที่ต้องการให้ชัดเจนยิ่งขึ้นสามารถนำมาปฏิบัติจริงได้ ซึ่งในการวิจัยจะใช้คำว่า นิยามปฏิบัติการ (operational definition) เป็นการให้ความหมายศัพท์เฉพาะที่ต้องการทำวิจัยให้ได้รับผลวิจัยจริงและสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ แต่ในงานเขียนนี้เป็นการทบทวนข้อมูลทางวิชาการเพื่อให้เกิดความเข้าใจในคำศัพท์นิยามความรู้ ภูมิปัญญา และภูมิปัญญาท้องถิ่น ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1. ความรู้

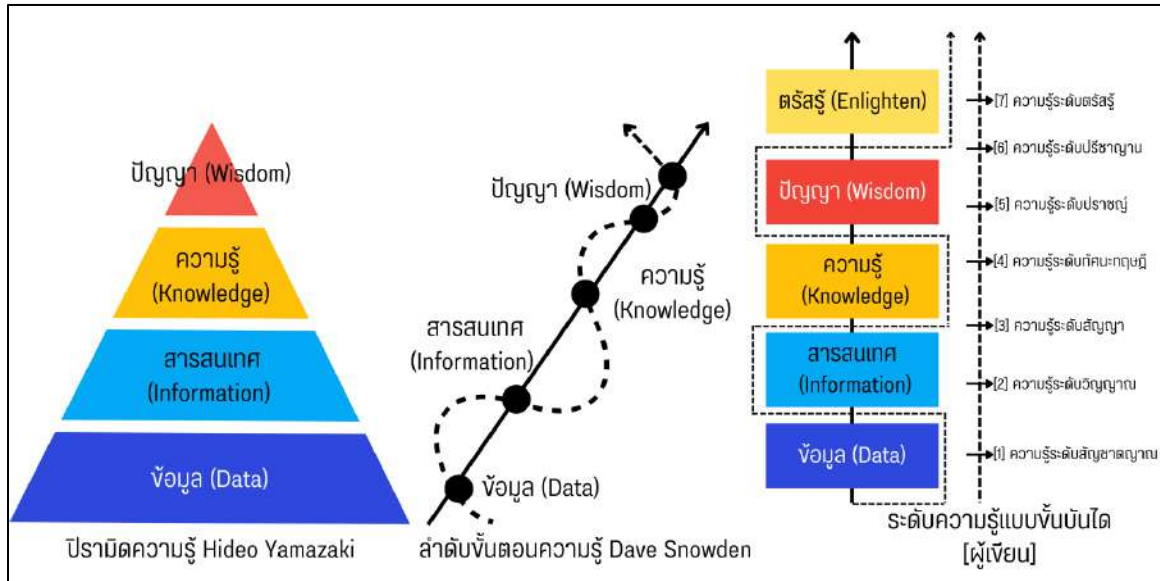
ความรู้ (knowledge) เป็นพลังอำนาจที่สะท้อนจากความสามารถอยู่ในตัวบุคคลซึ่งฉายภาพออกมาให้เห็นก็ได้ และสั่งสมอยู่ภายในที่ฝังลึกของบุคคลผ่านการเรียนรู้การค้นคว้าประสบการณ์ที่ฝึกฟัง ฝึกคิด ฝึกปฏิบัติให้มากเฉพาะตน ซึ่งในทางพุทธศาสนาได้อธิบายบ่อเกิดของความรู้จากตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เรียกว่า อายตนะภายใน และรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ เรียกว่า อายตนะภายนอก ยกกระตักสู่การเกิดของคำว่า “ปัญญา” (wisdom) หมายถึง ความรู้ทั่ว, ปรึกษาหยั่งรู้เหตุผล, ความรู้เข้าใจชัดเจน, ความรู้เข้าใจหยั่งแยกได้ในเหตุผล ดีชั่ว คุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ รู้ที่จะดำเนินการทำให้ผลล่งพ้นปัญหา, ความรอบรู้ในกองสังขารมองเห็นตามเป็นจริงที่มีบ่อเกิดของปัญญาจาก (1) จินตามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการคิดพิจารณา (2) สุตมยปัญญา ปัญญาเกิดจากการสดับเล่าเรียน (3) ภาวนามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการปฏิบัติบำเพ็ญ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2551) นอกจากนี้นักวิชาการหลายคนแบ่งระดับความรู้ออกเป็น 2 ด้าน ได้แก่ (1) ระดับสามัญ (worldly knowledge) เป็นความรู้ที่สมมติขึ้นเป็นความรู้ทั่วไป (2) ระดับสูง (ultimate knowledge) ซึ่งเป็นความรู้ที่อยู่เหนือสัมผัสธรรมดาความรู้ในความจริงที่จะพ้นจากทุกข์ทั้งปวง ซึ่งเป็นความรู้ระดับอภิญญา ระดับญาณ ระดับโพธิหรือการตรัสรู้ในภาวนามยปัญญา จัดสามารถจัดประเภทความรู้เป็น 2 ประเภท ได้แก่ (1) ปรัตโยสยะ เป็นการได้รับฟังคำแนะนำสั่งสอน เล่าเรียน หาความรู้ สนทนาซักถามสดับเสียงจากกัลยาณมิตร

(2) โยนิโสมนสิการ เป็นการใช้ความคิดเห็นถุกวิธี ความรู้จักคิด คิดเป็นการทำในใจโดยแยกกาย (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2543; นพดล บงกชกาญจน์, 2561; พระสุริยะ ปภสฺสโร (สพานทอง), 2564)) ยังมีการจัดระดับความรู้เป็นการเปรียบเทียบกับความรู้ที่เป็นของพุทธศาสนา ออกเป็น 4 ระดับคือ (1) ความรู้ระดับวิญญานเป็นการรับรู้ทางอินทรีย์ทั้ง 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เป็นความรู้ระดับพื้นฐาน (2) ความรู้ระดับสัญญา เป็นความรู้ที่เกิดจากการจำได้หมายรู้ จำได้ คิดได้รู้จัก เข้าใจ (3) ความรู้ระดับทฤษฎี เป็นความรู้เชิงเหตุผลสรุปได้จากความเข้าใจตามแนวความคิดความเห็น ทศนะทฤษฎี (เดือน คำดี, 2535) และ 4) ความรู้ระดับญาณ ปัญญา หรือ อภิญญา เป็นความรู้ที่เกิดจากการหยั่งรู้ความจริงตามธรรมชาติ เป็นความรู้สูงสุดของพุทธศาสนา (พระครูธรรมธรรมาภรณ์ (คนธโร) และกาญจนา คำจตุ, 2561) อย่างไรก็ตามยังมีคำศัพท์ที่เป็นไวพจน์ของความรู้แตกต่าง ๆ กันออกไปตามระดับความรู้ ซึ่งมักจะใช้คำว่า ปัญญา หมายถึงความรู้ทั่ว ปรีชาหยั่งรู้เหตุผล ส่วนคำว่า วิชา หมายถึง ความรู้แจ้ง ความรู้วิเศษ ส่วนคำว่า วิปัสสนา หมายถึง ความเห็นแจ้งในไตรลักษณ์ และคำว่า ญาณ หมายถึง ความรู้ ปรีชาหยั่งรู้ ปรีชากำหนดรู้ (บุญมี แพนแก้ว, 2535; พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2541; 2543; 2546) จากการประมวลความรู้ที่เกิดตามแนวคิดของพุทธศาสนาและการสังเคราะห์แนวคิดพื้นฐานจากบ่อเกิดของความรู้มนุษย์โดยผู้เขียนได้จัดระดับความรู้ไว้ 7 ระดับ ได้แก่ (1) ความรู้ระดับสัญชาตญาณ ความรู้ติดตัวมาแต่กำเนิดของมนุษย์และสัตว์โลก อาทิ การเอาตัวรอด การป้องกันตนเอง (2) ความรู้ระดับวิญญานเป็นการรับรู้ทางอายตนะภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ อายตนะภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ (3) ความรู้ระดับสัญญา เป็นความรู้ที่เกิดจากการจำได้หมายรู้ (4) ความรู้ระดับทศนะทฤษฎี เป็นความรู้เชิงเหตุผลสรุปตามแนวความคิดความเห็น และ (5) ความรู้ระดับปราชญ์ เป็นความรู้ที่เกิดจากการประมวลความรู้จากการฟังให้มาก คิดอย่างแยกกาย อ่านอย่างไตร่ตรอง ถามอย่างแหลมคม เขียนเป็นแบบแผน ให้เกิดความกระจ่างแจ้งในการแก้ปัญหา (6) ความรู้ระดับปรีชาญาณ หรือญาณเป็นความรู้แจ้งในความจริง เห็นมรรควิธีในการแก้ปัญหา สร้างเป็นตัวแบบหลักการทรงงานเหมือนกับพระปรีชาญาณของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร (รัชกาลที่ 9) และ (7) ความรู้

ระดับตรัสรู้ เป็นความรู้ที่เกิดจากการหยั่งรู้ความจริงตามธรรมชาติ กระจำงแจ่งแห่งปัญญาสู่การบรรลุธรรม

นักวิชาการฝั่งตะวันตกได้อธิบายว่า ปรัชญาของโสเครตีส (Socrates) ในฐานะที่เป็นปราชญ์ที่มีความรู้ มีคุณธรรม และส่งเสริมให้ประชาชนทำดี ซึ่งเป็นแนวคิดเกี่ยวกับ ปัญญา หมายถึง ความรู้เกี่ยวกับความดี ความกล้าหาญ (courage) ความคุมตนเอง (temperance) และความยุติธรรม (justice) (สุทนต์, 2562) นอกจากนี้ “ความรู้คืออำนาจ” (knowledge is power) จุดเริ่มต้นจากฟรานซิส เบคอน (Francis Bacon) ในการตีพิมพ์ผลงานของเขาชื่อ *Meditationes Sacrae* (ค.ศ. 1597) ว่า “ความรู้มันเองคืออำนาจ” (knowledge itself is power) ซึ่งแนวคิดนี้ถูกถ่ายทอดแบ่งปันความรู้ต่อกันว่าเป็นรากฐานที่สำคัญของการมีชื่อเสียง อิทธิพลและอำนาจ (Azamfirei, 2016) และมีการระบุไว้กับคำว่า ความรู้คืออำนาจในแวดวงการศึกษาปรากฏขึ้นเมื่อโทมัส เจฟเฟอร์สัน (Thomas Jefferson) ใช้วลีนี้ในช่วงการก่อตั้งมหาวิทยาลัยของรัฐในรัฐเวอร์จิเนีย ซึ่งคำปรากฏได้เปรียบเทียบว่า ความรู้คือพลัง ความรู้คือความปลอดภัย และความรู้คือความสุขนั่นเอง (Jefferson, 2024) ซึ่งคำนิยาม “ความรู้” ในประเทศไทยและซีกโลกตะวันออก มักสะท้อนถึงกระบวนการเกิดขึ้นของความรู้ ซึ่งในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 (2567) ให้ความหมายคำว่า “ความรู้” ว่า (1) สิ่งที่สั่งสมจากการศึกษาเล่าเรียน การค้นคว้า ประสบการณ์ ความสามารถเชิงปฏิบัติและทักษะ (2) ความเข้าใจหรือสารสนเทศที่ได้รับมาจากประสบการณ์ ซึ่งต่างจากนิยามความรู้ตามเงื่อนไขในกรอบหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงว่า ความรู้หมายถึง ความรอบรู้เกี่ยวกับวิชาการที่หลากหลายเกี่ยวข้องรอบด้าน ความรอบคอบที่จะนำความรู้มาพิจารณาให้เชื่อมโยงเพื่อประกอบการวางแผนและความระมัดระวังในการปฏิบัติ (มูลนิธิชัยพัฒนา, 2557) นอกจากนี้ความรู้ ได้ซ่อนอยู่ในการจัดการความรู้ (knowledge management) โดยถูกตีความเชิงภาคปฏิบัติหมายถึงสารสนเทศในภาคปฏิบัติ (information in action) ถ้าไม่มีคนนำสารสนเทศ (information) ไปใช้งานก็ยังไม่เป็นความรู้ (knowledge) ความรู้จึงเป็นสิ่งที่ผูกพันกับคนและการใช้ประโยชน์ อนึ่งการจะได้มาซึ่งความรู้ต้องรู้จักการสกัด “ขุมความรู้” ที่หมายถึงความรู้ปฏิบัติเคล็ดลับในการทำงานได้มาจากการสกัดจดบันทึกจากผู้รู้จริง ขุมความรู้จึงเกิดขึ้นจาก

ประสบการณ์ในการปฏิบัติชิ้นงานนับร้อยนับพันชิ้นงานจากกิจกรรมจัดการความรู้ ชุมความรู้ที่ติ่มมาจากความรู้ที่ฝังลึก ถ้าไม่รีบสกัดบันทึกจะหายไปได้ลืมได้จึงต้อง “จดทันที” ดังนั้นชุมความรู้ของจริงต้องมาจากผู้ปฏิบัติตัวจริงเท่านั้น ทั้งนี้ชุมความรู้กับแก่นความรู้จะเป็นความรู้เพื่อการปฏิบัติเหมือนกันซึ่งเป็นพลวัตตามการใช้งาน (วิจารณ์ พานิช, 2549; 2559) ความรู้ที่ได้รับจึงมีอยู่ 3 ประเภท ได้แก่ ความรู้ที่เห็นได้เด่นชัด (explicit knowledge) ความรู้ที่ฝังลึก (implicit knowledge) และความรู้ที่ซ่อนเร้น (tacit knowledge) (ประพนธ์ ผาสุขยัต, 2548; วิจารณ์ พานิช, 2546; 2549; 2559) อย่างไรก็ตามความรู้จะเกิดประโยชน์ต้องรู้จักการประยุกต์ใช้ตามสถานการณ์ ซึ่งประยุกต์ใช้ความรู้ หมายถึง การปรับภูมิความรู้ องค์ความรู้ แนวคิด ทฤษฎี หลักการ หลักปฏิบัติ ตัวแบบ แม่แบบ รูปแบบขั้นตอน สิ่งประดิษฐ์ สิ่งของบางอย่างที่นำไปใช้ให้เหมาะสมกับสถานที่ วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม ศีลธรรม วิถีชีวิตของผู้คนชุมชนท้องถิ่นเป็นไปเพื่อการแก้ไขปัญหา พัฒนา ยกระดับ ต่อยอด เพิ่มค่า หาจุดต่าง สร้างสรรค์อย่างสมบูรณ์สืบทอดต่อไปยังอีกรุ่นหนึ่งและสามารถปรับปรุงเปลี่ยนแปลง พัฒนาให้สอดคล้องกับกาลสมัยนิยมได้อย่างเหมาะสมทันสมัยในยุคของกลุ่มคนในอนาคต (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2565) ในที่สุดการปรากฏขึ้นของปิรามิดแห่งความรู้ที่นักวิชาการชาวญี่ปุ่นชื่อว่า ฮิเดโอะ ยามาซากิ (Hideo Yamazaki) ที่เป็นระดับชั้นโครงสร้างของความรู้ ซึ่งเมื่อเทียบกับแนวคิดของเดฟ สโนว์เวน (Dave Snowden) ที่สะท้อนว่าความรู้เป็นสิ่งที่ซับซ้อนไม่สามารถจัดเป็นระบบที่แน่นอนได้ จึงมีความแตกต่างกัน (บุญดี บุญญากิจ และคณะ, 2547) อย่างไรก็ตามผู้เขียนคิดต่างจากแนวคิดทั้งสองท่านเมื่อได้รื้อรองจากระดับความรู้ทางพุทธศาสนาแล้วระดับชั้นของโครงสร้างความรู้ทางพุทธศาสนามีความแยกคายมากกว่ามีระดับชั้นชัดเจนและไม่สลับซ้อน สรุปผังภาพดังนี้

ภาพที่ 1.1 ระดับความรู้

ที่มา: บุญดี บุญญากิจ และคณะ (2547), ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด (2565)

2. ภูมิปัญญา

คำว่า ภูมิปัญญา หมายถึง พื้นความรู้ความสามารถ (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 (2567) ทั้งนี้ ภูมิปัญญา ยังหมายถึง องค์ความรู้ความสามารถและทักษะซึ่งเกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ เลือกสรร ประมวล แต่ง พัฒนา ถ่ายทอดสืบต่อกันมา เพื่อใช้แก้ปัญหาและพัฒนาวิถีชีวิตให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและเหมาะสมกับยุคสมัย ภูมิปัญญาของไทยมีความเด่นชัดในหลายด้านทั้งด้านเกษตรกรรม ศิลปกรรม วรรณกรรมและภาษา (กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, 2559) ยังมีนิยามที่ลุ่มลึกกว่า “ภูมิปัญญา” หมายถึงศาสตร์และศิลป์ของการดำเนินชีวิต ซึ่งผู้คนได้สั่งสมสืบทอดกันมาจากพ่อแม่ปู่ย่าตายาย สู้ลูกหลาน จากคนรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่งอย่างช้านาน ภูมิปัญญาเป็นศาสตร์ เป็นความรู้เกี่ยวกับการดำเนินชีวิต ปัจจัยสู่ การทามาหากิน การอยู่ร่วมกับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและการอยู่ร่วมกันในสังคม ส่วนภูมิปัญญาเป็นศิลป์ เป็นความรู้ที่มีคุณค่าดีและงาม ที่ผู้คนได้คิดขึ้นมาไม่ใช่ด้วยสมองแต่เพียงอย่างเดียว แต่ด้วยอารมณ์ความรู้สึก ญาณทัศนะ คือด้วยจิตวิญญาณ (เสรี พงศ์พิศ, 2548) ภูมิปัญญา จึงหมายถึง ความถึง ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความชัดเจนจากประสบการณ์ที่สั่งสมไว้

ในการปรับตัวและดำรงชีพในระบบนิเวศหรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรมที่กลุ่มชนได้มีพัฒนาการสืบสานกันมา ทั้งนี้ภูมิปัญญาเกิดจากประสบการณ์ในพื้นที่ภูมิปัญญามาจากภายนอก และภูมิปัญญาที่ผลิตใหม่หรือผลิตซ้ำเพื่อการแก้ปัญหาและปรับตัวให้สอดคล้องกับความจำเป็นและความเปลี่ยนแปลง (เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2544) นอกจากนี้มีนักวิชาการหลายท่านให้นิยามความหมายไว้มากมายแตกต่างกันดังใจความว่า ภูมิปัญญา หมายถึง ความรู้ ความสามารถ ความคิด ความเชื่อ ความชัดเจน ทักษะ ประสบการณ์ต่าง ๆ ในการดำรงชีวิตอยู่ โดยใช้สติปัญญาเป็นเครื่องชี้นำแก่คนในสังคม สังคมและสืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษอย่างยาวนานตามแต่ละพื้นที่ท้องถิ่นปรับตัวอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับป่า ดิน ธรรมชาติ การประกอบอาชีพ และกระบวนการทางสังคม สรรพชีวิตอยู่รอดสืบทอดมาอย่างช้านาน (ฉลาดชาย รมิตานนท์, 2537; ประพนธ์ เรืองณรงค์ และเสาวลักษณ์ อนันตศาสตร์, 2545; คมพล สุวรรณภู, 2550; ประสพสุข ฤทธิเดช, สมบัติ ฤทธิเดช และศิษยพรรณ ศรีบุญเรือง, 2560) คำว่า ภูมิปัญญา ตรงกับภาษาอังกฤษ คือคำว่า wisdom แต่ในนิยามของคำว่า wisdom แปลว่า ความสามารถ (ability) ในการใช้ความรู้และประสบการณ์ของคุณในการตัดสินใจและการตัดสินใจที่ดีเกิดขึ้นจากประสบการณ์ (Cambridge Dictionary, 2024) ยังเป็นความสามารถในการการแยกแยะคุณสมบัติทัศนคติ ความเชื่อ หรือแนวทางปฏิบัติอันชาญฉลาด (Merriam-Webster, 2024) ภูมิปัญญา (Wisdom) ยังหมายถึง การประกอบขึ้นหรือสร้างสิ่งของขึ้นจากสติปัญญาของมนุษย์และความมีเหตุผลในการสร้างความชาญฉลาดในการแก้ไขปัญหาหรือประยุกต์ใช้ในชีวิตของมนุษย์ (Schiller, 2006) เมื่อประมวลคำว่า ภูมิปัญญา ผู้เขียนจึงให้นิยามไว้ว่า ความรู้ ความสามารถ พลังความคิดของผู้คนในชุมชน กลุ่มชนที่อาศัยอยู่ร่วมกันมาช้านานใช้ภูมิปัญญาเพื่อแก้ปัญหา ตัดสินใจให้ผู้คนอยู่รอดปลอดภัยก้าวผ่านอุปสรรคต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภูมิปัญญานั้นมักถูกซ่อนไว้ในกิจกรรม แนวปฏิบัติ วัฒนธรรมในแต่ละความรู้ที่เกิดขึ้นมักจะผ่านประสบการณ์ การปฏิบัติที่เป็นกิจวัตรของผู้คนซ้ำแล้วซ้ำเล่าจนเป็นที่ยอมรับของผู้คนทั่วไป และทำการส่งผ่านความรู้ที่สั่งสมไว้ของคนรุ่นอดีตให้กับคนอีกรุ่นปัจจุบันสืบสานต่อไปพร้อมกับปรับเปลี่ยนไปตามบริบทสังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อมที่แปรเปลี่ยนไปเพื่อความอยู่รอดที่ยั่งยืน

นอกจากนิยามบ่งชี้ชัดถึงความรู้ ความสามารถ ความเชื่อ ความคิดที่ถูกสั่งสมผ่านประสบการณ์ส่งต่อจากรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่งอย่างเป็นแบบแผนที่ดี ซึ่งเป็นการสะท้อนให้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมตกทอดความรู้จากปู่ย่าตายายสู่พ่อแม่ไปยังลูกหลานต่อไป ซึ่งในปัจจุบันมีคำหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญา คือคำว่า มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ซึ่งมีความสำคัญในระดับนานาชาติที่สะท้อนความยั่งยืน ระบุไว้ว่า สังคมมนุษย์มีการพัฒนาและรับมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ได้แก่ ความรู้ การปฏิบัติเกี่ยวกับธรรมชาติและสังคม ให้รู้จักจัดการความต้องการพื้นฐาน ปัญหาทางสังคม แนวปฏิบัติการจัดการน้ำ การพบปะสังสรรค์ การถ่ายทอดความรู้ให้ชุมชนจนเกิดการพัฒนาสังคมแบบครอบคลุมมาอย่างต่อเนื่อง (ยูเนสโก, มปป.) ส่วนในประเทศไทยที่ได้ตราเป็นกฎหมายคือ พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม พ.ศ. 2559 ให้นิยามคำว่า มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม” หมายความว่า ความรู้ การแสดงออก การประเพณีปฏิบัติหรือทักษะ ทางวัฒนธรรมที่แสดงออกผ่านบุคคล เครื่องมือ หรือวัตถุ ซึ่งบุคคล กลุ่มบุคคล หรือชุมชนยอมรับและรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกัน และมีการสืบทอดกันมาจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่งโดยอาจมีการปรับเปลี่ยนเพื่อตอบสนองต่อสภาพแวดล้อมของตน ทั้งนี้ยังให้ลักษณะของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมไว้ 6 ด้าน ได้แก่ (1) วรรณกรรมพื้นบ้านและภาษา (2) ศิลปะการแสดง (3) แนวปฏิบัติทางสังคม พิธีกรรม ประเพณี และเทศกาล (4) ความรู้และการปฏิบัติเกี่ยวกับธรรมชาติและจักรวาล (5) งานช่างฝีมือดั้งเดิม (6) การเล่นพื้นบ้าน กีฬาพื้นบ้าน และศิลปะการต่อสู้ป้องกันตัว (ราชกิจจานุเบกษา, 2559; กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, 2562) ยังพบว่ามีการจัดลักษณะและประเภทของภูมิปัญญาไว้ใกล้เคียงกัน อาทิ พชรินทร์ สิริสุนทร (2550) อธิบายว่าภูมิปัญญาแตกต่างกันไปตามท้องถิ่นมีลักษณะเป็นทั้งรูปธรรมและนามธรรมสะท้อนคุณสมบัติที่สอดคล้องเป็น (1) องค์กรของบุคคล สังคมและธรรมชาติ (2) ให้ความสำคัญกับดุลยภาพและเอกภาพ (3) เชื่อมโยงระบบทั้งหมดของสังคม (4) มีความหลากหลาย (5) มีพลวัต และ (6) มีกระบวนการขัดเกลาทางสังคมและปฏิสัมพันธ์ทางสังคมจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง ส่วนกัลยาณี ปฐิมาพรเทพ (2541) ได้จัดภูมิปัญญาไว้ 9 ประเภท ได้แก่ ด้านภาษาและวัฒนธรรม ด้านศาสนาและประเพณี ด้านศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม ด้านการศึกษาและการเรียนรู้ ด้านการแพทย์และ

สาธารณสุข ด้านการรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้านความเป็นอยู่และการดำรงชีวิต ด้านการปกครองและการบริหาร ด้านการผลิตและบริโภค ซึ่งภูมิปัญญานั้นต้องมีการปรับตัวเพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตอยู่ได้ด้วยความเข้าใจตนเอง เข้าใจโลก และมีความสามารถในการปรับตัวอย่างมีจุดยืนที่หนักแน่นมั่นคงในทางที่ติงามและถูกต้อง (กนกพร ฉิมพลี, 2555) ผู้เขียนสรุปว่า ภูมิปัญญา เป็นความรู้ ความสามารถเพื่อแก้ปัญหา การตัดสินใจในการแก้ปัญหาจึงควรแบ่งให้ก้าวผ่านอุปสรรค หรือสู่การพัฒนาผู้คนในการดำรงชีวิต การปฏิสัมพันธ์ การสื่อสาร การร่วมพัฒนาพื้นที่ การสร้างอาชีพ กิจกรรมการเล่นพื้นบ้าน ศิลปวัฒนธรรม ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้อยู่ร่วมกันอย่างปลอดภัยมั่นคงยั่งยืนพร้อมกับการส่งความรู้ที่ใช้ประโยชน์ได้จริงจากคนรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่งสืบสานต่อไป

3. ภูมิปัญญาท้องถิ่น

3.1 นิยามคำว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น

เมื่อกล่าวถึงคำว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ตรงกับภาษาอังกฤษว่า local wisdom ชี้ให้เห็นตามตัวอักษรว่า เป็นความรู้ความสามารถของประชาชนที่แก้ปัญหาในถิ่นฐานที่ตนดำรงชีวิตอยู่ตามบริบทสังคม วัฒนธรรม ธรรมชาติจากรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่งมาอย่างยาวนาน ซึ่งหากพิจารณาจากนิยามของพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 (2567) ได้นิยามคำว่า ภูมิหมายถึง แผ่นดิน ที่ดิน ส่วนคำว่า ปัญญา หมายถึง ความรอบรู้, ความรู้ทั่ว, ความฉลาดเกิดแต่เรียนและคิด ส่วนคำว่า ท้องถิ่น หมายถึง ท้องที่ใดท้องที่หนึ่งโดยเฉพาะ ซึ่งชี้ชัดว่า เป็นความรู้ความสามารถเฉพาะพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง นักวิชาการหลายคนได้ให้นิยามไว้ใกล้เคียงกันบางคนเรียกว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน (popular wisdom) เป็นพื้นเพฐานความรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้และมีประสบการณ์ร่วมที่สะสมสืบต่อกันมา (เสรี พงศ์พิศ, 2536) หรือความชัดเจนจากชีวิตและสังคมในท้องถิ่นหนึ่ง ๆ ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ความสำคัญกับประสบการณ์จึงมีความเคารพผู้อาวุโสผู้ที่มีประสบการณ์มากกว่า (ประเวศ วะสี, 2536) ยังได้หมายความว่า ความรู้ที่พัฒนาขึ้นในบริบททางกายภาพ วัฒนธรรมที่ปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับระบบนิเวศ ทำให้เกิดความผูกพันอย่างแนบแน่นระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่น ความรู้กับระบบนิเวศ โดยมีการพัฒนาและสืบต่อกันมาบนพื้นฐาน

ของสัมพันธ์ภาพอันแนบแน่นระหว่างชุมชนกับธรรมชาติ ความรู้จึงมิได้เป็นสมบัติของใครคนใดคนหนึ่งโดยเฉพาะ (ยศ สันตสมบัติ, 2542) แต่เป็นองค์ความรู้ สติปัญญา ความคิด ความเชื่อและความสามารถที่เป็นองค์รวมทั้งหมดของชาวบ้านในการดำเนินวิถีชีวิตหรือการแก้ไขปัญหาของชาวบ้านตามสภาพท้องถิ่นของแต่ละแห่งหรือเป็นภูมิปัญญานิรนาม (สามารถ จันทรสุรีย์, 2549) นอกจากนี้นิยามคำว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น ยังถูกอธิบายไว้ในงานวิจัยและวิทยานิพนธ์ที่สะท้อนถึงว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง กระบวนการทัศน์ของบุคคลที่มีต่อตนเอง ต่อโลกและสิ่งแวดล้อมมีรากฐานจากคำสอน คติ จาริต ประเพณีที่ได้รับการถ่ายทอด สั่งสอนและปฏิบัติสืบต่อกันมาเป้าหมายเพื่อความสุขของในส่วนที่เป็นชุมชนและปัจเจกบุคคล (รัตนะ บัวสนธิ์, 2535) ยังมีบ่งชี้ถึงการสั่งสมองค์ความรู้ ความสามารถ โดยศักยภาพของคนในท้องถิ่น เพื่อแก้ปัญหาคำถามดำรงชีวิตให้คงอยู่ได้อย่างเหมาะสมกับสภาพการณ์ในสังคม (นงคราญ กาญจนประเสริฐ, 2544) เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับที่อยู่อาศัย การทำมาหากิน วิถีชีวิต การป้องกันรักษาโรคภัยไข้เจ็บและการใช้ภาษาที่เกิดขึ้น สั่งสม พัฒนาและใช้ประโยชน์สืบต่อจนเป็นมรดกตกทอดของพื้นบ้านมาแต่โบราณ (เอี่ยมทองดี, 2544) ภูมิปัญญาภูมิท้องถิ่น เป็นสิ่งที่มีลักษณะของการสะสม เรียนรู้ สืบสาน สืบทอด และต่อเนื่องจากอดีตถึงปัจจุบันจากบรรพบุรุษสู่ชนรุ่นหลังกันมาอย่างยาวนานและมีความสัมพันธ์กันและสอดคล้องกับวิถีชีวิตดั้งเดิมของชาวบ้าน จนไม่สามารถแยกออกจากกันได้ โดยการนำภูมิปัญญาไทยสู่การศึกษาตลอดชีวิตและมีความสำคัญต่อการพัฒนาชุมชน (นันทวัช นุนารณ, 2560) นอกจากนี้ยังเป็นองค์ความรู้ ความเชื่อ ทักษะ หรือสิ่งที่สั่งสมกันมาตั้งแต่อดีตสร้างความสัมพันธ์ของการดำรงชีวิตผสมผสานกลมกลืนกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ สังคม วัฒนธรรมและวิถีชีวิตของกลุ่มชน โดยได้ผ่านการคิดค้น ปรับปรุง เปลี่ยนแปลง จนได้แนวทางที่เหมาะสม และเป็นที่ยอมรับจากคนในแต่ละท้องถิ่น พร้อมกับเป็นองค์ความรู้ที่เกิดจากการสั่งสมของประสบการณ์ของผู้รู้ในชุมชน และเป็นประสบการณ์ที่ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษที่มีความรู้ (นกพร ฉิมพลี, 2555; วีรณัฐ วอนเก้าน้อย และคณะ, 2560; พงษ์พิงศ์ ไชยพหล, 2562) อนึ่งหน่วยงานรัฐที่ทำการศึกษเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้ให้นิยามใกล้เคียงกันไว้เช่นเดียวกันพอสรุปได้ดังนี้

1) กรมวิชาการ (2538) นิยามคำว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึงความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ในชีวิตของมนุษย์ผ่านกระบวนการศึกษา สังเกต วิเคราะห์จนเกิดปัญญาและตกผลึกมาเป็นองค์ความรู้ที่ประกอบกันขึ้นมาจากความรู้เฉพาะหลายเรื่อง ทั้งนี้ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นพื้นฐานขององค์ความรู้สมัยใหม่ที่ช่วยให้เกิดการเรียนรู้ การแก้ปัญหา การจัดการและการปรับตัวในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในแต่ละท้องถิ่น

2) กรมทรัพยากรน้ำ (2550) นิยามว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ ความเชื่อ ความสามารถของมนุษย์ในการแก้ปัญหา ปรับตัว จัดการความสัมพันธ์ การดำรงชีวิตให้ผสมผสานสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ สังคม วัฒนธรรม และวิถีชีวิตของกลุ่มชน โดยมาจากการเรียนรู้ของมนุษย์ผ่านประสบการณ์ของตนเองและบรรพบุรุษที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมาจึงเป็นความรู้แบบองค์รวม (holistic) ที่มีความเกี่ยวพันอย่างใกล้ชิดกับระบบสังคม วัฒนธรรม ความเชื่อทางศาสนาหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์

3) สำนักจัดการคุณภาพน้ำ (2554) ได้อธิบายว่า ภูมิปัญญาไทยหรือภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นสิ่งที่สามารถคิดเองทำเองได้โดยใช้ศักยภาพของตนเองและสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ มีความสัมพันธ์กับการทำมาหากินและการอยู่ร่วมกันในชุมชน มีการเรียนรู้ สละสลวย และถ่ายทอดประสบการณ์ของผู้คนในท้องถิ่นเพื่อใช้ในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสมเชื่อมโยงกันระหว่างคน สัตว์ พืชและสิ่งแวดล้อม

4) กรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (2556) ได้นิยามว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง องค์ความรู้ที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์การเรียนรู้ ความฉลาด ความสามารถและความเชี่ยวชาญของคนในชุมชนท้องถิ่นเกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ การประกอบอาชีพ การแก้ปัญหาในการดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างสงบสุขและปรับเปลี่ยนพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น

5) ศูนย์วิจัยและฝึกอบรมด้านสิ่งแวดล้อม กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม (2558) อธิบายไว้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน คือ ความรู้ ความคิด ความเชื่อที่ได้จาก

การสังเกต การทดลอง หรือการปฏิบัติที่สะสมเป็นประสบการณ์ในการปรับตัวและการดำรงชีวิตในระบบสังคมหรือสิ่งแวดล้อมที่ได้มีการพัฒนาและถ่ายทอดสืบต่อกันมา

6) กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม (2559) ได้อธิบายคำว่า ภูมิปัญญาของแต่ละท้องถิ่นคือมรดกที่บรรพบุรุษได้สร้างสรรค์สั่งสม และสืบทอดกันมาอย่างต่อเนื่อง เกิดเป็นเรื่องราวอันทรงคุณค่าที่คนในท้องถิ่นตลอดจนคนในชาติควรเล็งเห็นคุณค่า มีความภาคภูมิใจที่จะสืบสานให้ยั่งยืนต่อไปในอนาคต

7) กลุ่มภูมิปัญญาท้องถิ่นและนวัตกรรมด้านการเกษตร กองวิจัยและพัฒนางานส่งเสริมการเกษตร กรมส่งเสริมการเกษตร (2564) นิยามคำว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น (local wisdom) หรือ (traditional knowledge) หมายถึง องค์ความรู้ ความเชื่อ ความสามารถ ความจัดเจนของคนในท้องถิ่น ที่ได้จากการสั่งสมประสบการณ์และการเรียนรู้มาเป็นระยะเวลายาวนาน หรือในช่วงระยะเวลาหนึ่ง มีการคิดค้นและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ถ่ายทอด สืบต่อกันมาใช้เป็นแนวทางในการแก้ปัญหา ปรับตัว และดำรงชีวิต ให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ สังคม และวัฒนธรรม ให้เหมาะสมกับยุคสมัยอย่างเป็นเอกลักษณ์หรืออัตลักษณ์ของพื้นที่

เมื่อประมวลข้อมูลเกี่ยวกับนิยามคำว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ ความสามารถ ความคิด ความเชื่อที่เป็นฐานสติปัญญาของชาวบ้านร่วมกันเรียนรู้ แลกเปลี่ยนประสบการณ์ การสั่งสมสืบทอดสติปัญญาจากคนรุ่นก่อนสู่คนรุ่นหลังที่ยังดำรงชีวิตอยู่ในท้องถิ่นได้ใช้ประโยชน์ในการแก้ปัญหา ปรับตัว เปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีวิตให้สอดคล้องกับบริบทสังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อมธรรมชาติให้ผู้คนอยู่ร่วมกันกับสรรพสิ่งในท้องถิ่นอย่างมีความสุขที่ยั่งยืน

3.2 ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น

“ภูมิปัญญาท้องถิ่น” มีลักษณะโดดเด่นสำคัญบ่งชี้ให้เห็นความเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น 2 ลักษณะ ได้แก่ (1) ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นรูปธรรม วัตถุที่จับต้องได้เป็นสิ่งที่สร้างประดิษฐ์ขึ้นมาเพื่อการดำรงชีวิตด้านอาหาร การแพทย์ หัตถกรรม ทำมาหากิน ศิลปะดนตรี วรรณกรรมและสิ่งประกอบกิจกรรมทางสังคมวัฒนธรรมในชุมชนท้องถิ่น (2) ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นนามธรรม เป็นองค์ความรู้ที่เป็นแนวคิดแนวปฏิบัติ ปรัชญา กระบวนทัศน์ โลกทัศน์ ความเชื่อ

ค่านิยม พิธีกรรมที่ใช้ในการดำรงชีวิตประจำวันเกี่ยวข้องกับผู้คนตั้งแต่เกิดจนตาย (เสรี พงศ์พิศ, 2529; พชรินทร์ สิริสุนทร, 2550; กนกพร ฉิมพลี, 2555) นอกจากนี้ลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นยังสะท้อนออกมาเป็นหลายประเด็น ได้แก่ (1) เป็นความรู้แบบองค์รวมทั้งทักษะ ความเชื่อ และพฤติกรรมเชื่อมโยงกับวิถีชีวิต (2) เป็นวิถีความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน ธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติแบบสมดุลกันและกัน (3) เป็นพลวัต (dynamics) เปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลาตามความเหมาะสมบริบทยุคสมัยและการพัฒนาการตามสังคม (4) มีฐานวัฒนธรรมและอัตลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น (5) เป็นพื้นฐานสำคัญในการมองชีวิตใช้เป็นการแก้ปัญหาการจัดการ การปรับตัว และการเรียนรู้ เพื่อความอยู่รอดของบุคคล ชุมชน และสังคม (พุทธพงษ์ ไซยพหล, 2562; กลุ่มภูมิปัญญาท้องถิ่นและนวัตกรรมด้านการเกษตร กองวิจัยและพัฒนาส่งเสริมการเกษตร กรมส่งเสริมการเกษตร, 2564) อย่างไรก็ตามประเด็นสำคัญของนักวิชาการอีก 3 ท่านได้ให้แนวคิดไว้ชัดเจนถึงลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะเป็น “ความรู้” ความรู้เกี่ยวกับมนุษย์ และความเชื่อเรื่องนรก สวรรค์ ตายแล้วไปไหน ความสามารถและแนวทางแก้ปัญหาต่าง ๆ (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2534) ยังสามารถสะท้อนภูมิปัญญาท้องถิ่นออกมาอีก 3 ลักษณะ ได้แก่ (1) เป็นความจำเพาะกับท้องถิ่น (2) มีความเชื่อมโยงหรือบูรณาการสูง และ (3) มีความเคารพผู้อาวุโส (ประเวศ วะสี, 2536) เช่นเดียวกับแนวคิดของนิธิ เอียวศรีวงศ์ (2536) ที่ได้กล่าวถึงลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ 4 ลักษณะ ได้แก่ (1) ความรู้และระบบความรู้ (2) การสั่งสมความรู้และการกระจายความรู้ (3) การถ่ายทอดความรู้ และ (3) การสร้างสรรค์การปรับปรุง ปรับเปลี่ยนระบบความรู้ของชาวบ้าน ดังนั้นผู้เขียนได้ชี้ให้เห็นว่า ลักษณะที่สำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็น (1) ความรู้และองค์ความรู้อัตลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น (2) สิ่งที่เกี่ยวข้องผูกพันวิถีชีวิตผู้คนในท้องถิ่นในหลากหลายด้านทั้งการทำมาหากิน ประกอบอาชีพ หัตถกรรม ศิลปกรรม วรรณกรรม ประเพณี เทศกาล วัฒนธรรมและพิธีกรรมที่เกิดขึ้นในชุมชนท้องถิ่น (3) ทูทางสังคมวัฒนธรรมที่สร้างมูลค่าและคุณค่าเพื่อใช้ในการแก้ปัญหาการจัดการ การปรับตัว และการเรียนรู้ ในการอยู่รอดของผู้คนในชุมชนท้องถิ่น (4) พลวัตทางสังคมเปลี่ยนแปลง ปรับปรุงให้สอดคล้องกับบริบทสังคมที่เปลี่ยนแปลง

ไปได้ตลอดเวลา (5) การถ่ายทอดความรู้และสืบสานต่อยอดจากรุ่นผู้อาวุโสไปสู่รุ่นเยาว์ผู้สืบทอดของชุมชนท้องถิ่น

3.3 ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น

“ภูมิปัญญาท้องถิ่น” มีการจัดแบ่งประเภทไว้หลากหลายตามแต่ละพื้นที่จะมีลักษณะเฉพาะไปตามท้องถิ่นที่ไม่เหมือนกันสามารถบ่งบอกถึงตัวตนของท้องถิ่นนั้นทั้งภาคเหนือ อีสาน กลาง และได้ ทั้งเรื่องการปรุงอาหาร การสร้างบ้าน การสื่อสารสำเนียง ภาษา การดำรงชีวิต เสื้อผ้าการแต่งกาย ศิลปะการแสดง สถาปัตยกรรมต่าง ๆ ผู้เขียนได้นำวิเคราะห์การจำแนกประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นของนักวิชาการ มาสรุปไว้เป็น 7 ประเภทสำคัญดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 1.1 สรุป 7 ภูมิปัญญาท้องถิ่น

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง	ภูมิปัญญาท้องถิ่น						
	วิทยาการ วรรณกรรม ชาวบ้าน และภาษา	วัฒนธรรม แนวปฏิบัติ ทางสังคม พิธีกรรม ประเพณี การละเล่น และเทศกาล	ความเป็นอยู่ การดำรงชีวิต ปัจจัย 4*	การแพทย์ สาธารณสุข	ทรัพยากร ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม	เกษตรกรรม	การปกครอง การบริหาร ชีวิตทรัพย์สิน มั่นคง
กลุ่มภูมิปัญญาท้องถิ่นและ นวัตกรรมด้านการเกษตร กองวิจัยและพัฒนางาน ส่งเสริมการเกษตร กรม ส่งเสริมการเกษตร (2564)		×	×	×	×	×	
กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม (2562)	×	×			×		
ราชกิจจานุเบกษา (2559)	×	×			×		
กัลยาณี ภูมิภาพรเทพ (2541)	×	×	×	×	×	×	×
สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบุลย์ (2541)	×	×	×				×
นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2539)			×	×			
มาลินี สวycastle (2538)	×	×	×				
ยุพา ทรัพย์อุไรรัตน์ (2537)					×	×	
ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2537)	×	×				×	
รัตนะ บัวสนธิ์ (2535)		×	×		×		

หมายเหตุ: *ปัจจัย 4 ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค และที่อยู่อาศัย

จากตารางที่ 1.1 ผู้เขียนได้สรุปประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ 2 ประเภทใหญ่ ได้แก่ ประเภทที่ 1 ภูมิปัญญาวิถีชีวิต ได้แก่ สิ่งจำเป็นตามปัจจัย 4 ของชีวิตมนุษย์ ประกอบด้วย อาหาร

เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค และที่อยู่อาศัย ส่วนประเภทที่ 2 ภูมิปัญญาวิถีสังคม ได้แก่ การวิเคราะห์ ภูมิปัญญาท้องถิ่นตามตารางจากวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับการจัดประเภทภูมิปัญญาท้องถิ่นมากที่สุดไปหาน้อย ได้แก่ (1) วัฒนธรรม แนวปฏิบัติทางสังคม พิธีกรรม ประเพณี การละเล่นและเทศกาล (2) วิทยาการวรรณกรรมชาวบ้านและภาษา (3) ความเป็นอยู่การดำรงชีวิต (4) ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (5) เกษตรกรรม (6) การแพทย์สาธารณสุข และ (7) การปกครอง การบริหาร ชีวิตทรัพย์สินมั่นคง

3.4 ปราชญ์ชาวบ้าน

ปราชญ์ชาวบ้านหรือครูภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็น “บุคคลในท้องถิ่น” ที่มีความรู้ความสามารถในการคิดสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ มาใช้ในการแก้ปัญหาการดำรงชีวิตและกิจกรรมทางสังคมของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งมีนิยามไปในทิศทางเดียวกันว่า ปราชญ์ชาวบ้าน หมายถึง ผู้มีต้นทุนทางสังคมในฐานะเป็นเจ้าของภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นผู้นำท้องถิ่น เป็นบุคคลต้นแบบในการดำเนินชีวิต มีคุณธรรม รู้จักเสียสละต่อส่วนรวม กล้าเผชิญหน้ากับปัญหาด้วยทักษะภูมิปัญญาที่ได้สั่งสมมา นำมาใช้แก้ปัญหาจนประสบความสำเร็จ สร้างความภาคภูมิใจให้คนมีจิตสำนึกรักภักดีต่อชุมชนท้องถิ่น สามารถถ่ายทอดต้นทุนทั้งด้านเครือข่ายทางสังคม ความรับผิดชอบ ความไว้วางใจ วัฒนธรรมองค์กร การสื่อสาร ประสิทธิภาพและประสิทธิผลในการทำงานชุมชนท้องถิ่นจากอดีตสู่ปัจจุบันอย่างมีคุณค่าและเหมาะสม (งานพัฒนาชุมชน สำนักปลัด องค์การบริหารส่วนตำบลดินอุดม, 2560; ธาณี เกสทอง, 2561; อรพิน ปิยะสกุลเกียรติและคณะ, 2561) ทั้งนี้คุณลักษณะสำคัญของ “ปราชญ์ชาวบ้าน” จะสะท้อนให้เห็นถึงบทบาทและความสำคัญต่อการสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนท้องถิ่น ได้แก่ (1) ความเป็นผู้นำทางวัฒนธรรมของชุมชน (2) ความเป็นคลังความรู้ทางสังคม (3) การถ่ายทอดความรู้แก่ชุมชน (4) การแก้ไขปัญหาด้วยภูมิปัญญา (5) การสร้างนวัตกรรม และ (6) การสร้างเครือข่าย (นิเทศ สนั่นนารีและคณะ, 2563) นอกจากนี้ยังต้องมีต้องสะท้อนคุณสมบัติสำคัญ ได้แก่ (1) มีธรรมในทางปฏิบัติจริงอยู่ในใจ (2) เป็นคนดีมีคุณธรรม มีความรู้ความสามารถในวิชาชีพต่างๆ (3) เป็นผู้คงแก่เรียนและหมั่นศึกษาหาความรู้อยู่เสมอ (4) เป็นผู้ที่สนใจและเอาใจใส่ปัญหาของท้องถิ่น (5) เป็นผู้ขยันหมั่นเพียร ลงมือทำงานและผลิตผลงานอยู่เสมอ (6) เป็น

นักปกครองและประสานประโยชน์ของท้องถิ่น (7) มีความสามารถในการถ่ายทอดความรู้เป็นเลิศ (8) เป็นผู้มีความรู้หรือบรรพชา (9) เป็นผู้มีความรู้รอบรู้และเชี่ยวชาญปราชญ์ ผู้ทรงภูมิปัญญา (ประสิทธิ์ ประครองศรี, 2554; วีรณัฐ วอนแก่นน้อยและคณะ, 2560) ซึ่งให้เห็นว่า ผู้ที่จะเป็น “ปราชญ์ชาวบ้าน” ต้องมีคุณสมบัติสำคัญ 5 ประการเหล่านี้

1) มีถิ่นฐานตั้งอยู่ในพื้นที่นั้น ดำรงวิถีชีวิตสัมผัสความเป็นมา ความเป็นอยู่ ความเป็นไป ความเปลี่ยนแปลงกับบริบทภูมิสังคมวัฒนธรรม ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กล่าวคืออยู่ในเหตุการณ์ของชุมชนท้องถิ่น

2) มีวิทยาการความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นเฉพาะที่เป็นอัตลักษณ์ของชุมชนท้องถิ่น

3) มีความซื่อสัตย์เป็นที่ประจักษ์ สร้างความน่าเชื่อถือน่าเคารพ เป็นที่พึ่งในยามสุขและทุกข์ให้กับชาวบ้าน

4) มีความขยันหมั่นเพียร เสาะแสวงหาความรู้ วิทยาการ แนวทางในการแก้ปัญหา และค้นคว้าสร้างนวัตกรรมชุมชนท้องถิ่นพร้อมรับการเปลี่ยนแปลงเสมอ

5) มีการแบ่งปันความรู้ ถ่ายทอดวิทยาการสู่คนรุ่นต่อไป

3.5 ภูมิปัญญาภูมิทัศน์

คำว่า ภูมิปัญญาภูมิทัศน์ เป็นแนวคิดที่ผู้เขียนได้เขียนไว้ในหนังสือเรื่อง นวัตกรรม วิถีพัฒนา ภูมิปัญญาภูมิทัศน์ (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2563) เป็นการเขียนจากประสบการณ์ในการทำงานพัฒนาท้องถิ่นตลอดระยะเวลา 8 ปี โดยเริ่มการบูรณาการการเรียนการสอนในด้านการพัฒนาสังคม ศาสตร์พระราชาพัฒนาท้องถิ่น ผสมกับการวิจัยในเชิงพื้นที่ (CBR: community base research) และการบริการวิชาการแก่สังคมที่ลงพื้นที่ 5 พื้นที่เขตบริการวิชาการของมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา โดยใช้หลักการ “องค์ความรู้คู่ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ซึ่งหัวใจของแนวคิดนี้ต้องให้ความสำคัญกับบริบทชุมชนที่นักวิจัย นักศึกษา ผู้บริหารลงพื้นที่โดยคำนึงถึง วิถีของชาวบ้านเป็นสำคัญ ต้องใช้แนวทางของในหลวงรัชกาลที่ 9 ที่ว่า “เข้าใจ เข้าถึง พัฒนา” ลดความขัดแย้ง ไม่สร้างปัญหาหรือเงื่อนไขที่เป็นภาระต้องคำนึงถึงความสามัคคี ความสงบสุข ของคนในพื้นที่ จนก่อให้เกิดความผูกพันมันหมาย (engagement) ในการทำงานร่วมกันของคนในพื้นที่กับ

มหาวิทยาลัย ดังนั้นคำว่าภูมิปัญญาภูมิทัศน์ จึงเป็นหลักการทำงานของอาจารย์มหาวิทยาลัยราชภัฏ ที่มืองค์ความรู้จากการวิจัย การเรียนการสอน การบริการวิชาการ การบริหารจัดการ ในฐานะคนของ พระราชาข้าของแผ่นดิน (ราชภัฏ) ได้เข้าไปเสริมสร้างพลังปัญญาของท้องถิ่น ร่วมคิดร่วมทำ มิใช่ ชี้นำให้ชุมชนทำ นำองค์ความรู้ทางวิชาการไปร่วมพัฒนากับชุมชนท้องถิ่นที่มีภูมิปัญญาเดิมเพื่อให้ ประชาชน ชาวบ้านมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น พ้นจากความยากจนก้าวสู่ความพอเพียงอย่างยั่งยืน การแบ่งปันคุณค่าและสร้างมูลค่าเพื่อประโยชน์ผาสุกแก่ประชาชนผู้ด้อยกว่า ให้ชาวบ้านมี “โอกาส และเวลา” ในการสร้างชีวิตให้มีคุณค่าและมูลค่าแก่ชุมชนท้องถิ่น ให้ชีวิตสามารถหมุนเวียน ปรับเปลี่ยนได้ตามบริบทของสังคมและชุมชนท้องถิ่นที่เกิดขึ้นจากความต้องการแท้จริงของ ประชาชน ซึ่งแนวคิดภูมิปัญญาภูมิทัศน์ได้สะท้อนความเป็นรูปธรรมโดยการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ วิจัย และบริการวิชาการแก่สังคม ประจำชุมชนท้องถิ่นไว้เพื่อรวบรวมองค์ความรู้และภูมิปัญญาให้ เป็นฐานการเรียนรู้สำหรับผู้สนใจ และเป็นการ “ปักหมุด” การพัฒนาเชิงพื้นที่ของคณาจารย์และ นักศึกษา จะได้มาทำกิจกรรมร่วมกับประชาชนในท้องถิ่นได้ มี 5 พื้นที่ และมีองค์ความรู้คู่กับภูมิ ปัญญาท้องถิ่น นับเป็นพื้นที่ความสำเร็จในการแก้ปัญหาความยากจน (ราชภัฏพัฒนท้องถิ่น) ดังมี รายละเอียดต่อไปนี้ (กุลสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2561; 2562)

1) ศูนย์การเรียนรู้ วิจัย บริการวิชาการและถ่ายทอดนวัตกรรมสู่การพัฒนาชุมชน เมือง วัดประหาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานครชุมชนเมืองวัดประหาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร มีองค์ความรู้ด้านการนวดไทย ผลิตภัณฑ์สมุนไพร ประเภทยาหม่อง น้ำมันเขียว ยาต้ม น้ำมันนวด และดิจิทัลชุมชน

2) ศูนย์การเรียนรู้ วิจัย บริการวิชาการ และถ่ายทอดเทคโนโลยี นวัตกรรมสู่ชุมชน ตำบลจอมปลวก อำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม มีฐานการเรียนรู้มากกว่า 52 ฐานเกี่ยวกับ สุขภาพชุมชน พลังงานทดแทน สินค้าเกษตร การเลี้ยงสัตว์บก สัตว์น้ำ การปลูกพืชสร้างรายได้ การแปรรูปสินค้า การอบรมถ่ายทอดความรู้ และการจัดการตลาดชุมชนเพื่อการท่องเที่ยว

3) ศูนย์การเรียนรู้ วิจัย และบริการวิชาการเพื่ออนุรักษ์วิถีชีวิตชุมชนตลาดน้ำบาง น้อย ตำบลกระดังงา อำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม มีองค์ความรู้ด้านการท่องเที่ยวตลาด

น้ำ การแปรรูปมะม่วงหาวมะนาวโห่เป็นไอศกรีม การทำผลิตภัณฑ์สมุนไพรในพื้นที่ และการทำน้ำปลาหวานสินค้าชาวบ้าน

4) ศูนย์การเรียนรู้ วิจัย บริการวิชาการ และถ่ายทอดนวัตกรรมสู่ท้องถิ่นชุมชนคำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี เปิดศูนย์เมื่อวันที่ 13 มีนาคม พ.ศ. 2557 เริ่มทำกิจกรรมร่วมกับชุมชนคำชะโนดโดยการนำพาประชาชนปลูกต้นชะโนดกลางป่าคำชะโนด ซึ่งเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ของพื้นที่คำชะโนดเมื่อวันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ. 2557 นอกจากนี้ยังมีองค์ความรู้ด้านการเพาะพันธุ์ต้นชะโนด (สำคัญ) การทอผ้าซิ่น การทอเสื่อ การเลี้ยงไก่ดำภูพาน การทำปฏิทินวัฒนธรรมคำชะโนด การเปิดพื้นที่บริหารจัดการท่องเที่ยวคำชะโนด

5) ศูนย์การเรียนรู้ วิจัย บริการวิชาการและถ่ายทอดนวัตกรรมสู่การพัฒนาท้องถิ่นตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ตำบลคลองโยง อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม เกี่ยวกับการปลูกข้าวทำนา ทำเกษตรตามแนวทฤษฎีใหม่

เริ่มออกแบบการสร้างห้องเรียนชุมชนที่จังหวัดระนองไว้ 1 แห่งเพื่อใช้ประโยชน์ในการเป็นพื้นที่ร่วมจัดกิจกรรมด้านสุขภาพมีการนวดไทยและการผลิตภัณฑ์สมุนไพร ให้กับประชาชนในพื้นที่ตำบลหงาว อำเภอเมือง จังหวัดระนอง

รูปแบบภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย

ภูมิปัญญาแต่ละท้องถิ่นย่อมสะท้อนความเป็นอัตลักษณ์แบบฉบับเฉพาะของตนเองออกมาอย่างชัดเจนการสื่อสารที่เป็นสิ่งของในการดำรงชีวิตเพื่อให้เกิดการรับรู้ของผู้คนในท้องถิ่นและผู้อื่นที่ผ่านเข้ามาในท้องถิ่นตนเอง อาทิ เครื่องปรุงอาหาร ที่อยู่อาศัย ศิลปะ สถาปัตยกรรม เครื่องมือจับสัตว์ เครื่องมือทำมาหากิน เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรคที่เป็นสมุนไพร ประเพณีพิธีกรรม สัญลักษณ์ทางความเชื่อ อีกมากมาย สิ่งสะท้อนภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งในประเทศไทยมีรูปแบบที่สามารถแบ่งแยกตามรายภูมิภาค 4 ภาคอย่างชัดเจน ได้แก่ ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคใต้ และภาคกลาง ซึ่งผู้เขียนจะยกมาอธิบายเฉพาะภูมิปัญญาที่เด่นชัดและยังคงหลงเหลืออยู่ที่เหมาะสมกับยุคสมัยเท่านั้น โดยเฉพาะภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องปัจจัย 4 ในชีวิตของประชาชนดังนี้

1. ภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคเหนือ

ภูมิปัญญาล้านนา เป็นอีกชื่อหนึ่งที่ถูกเรียกขานในสังคมชาวบ้านภาคเหนือเป็นภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตประจำวันที่อยู่แบบเรียบง่ายสะดวกสบายที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยป่าเขาลำเนาไพร ในการหาอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค ศิลปะวัฒนธรรมของชาวบ้าน และแฝงอยู่ในความคิด กลวิธีการอบรมสั่งสอนที่ถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่อีกคนหนึ่งเป็นที่ยอมรับมาจนถึงภูมิปัญญาล้านนาจะถูกฉายภาพออกมาในรูปแบบของประเพณีของชาวบ้าน อาทิ การสืบชะตาบ้านเมือง การขึ้นบ้านใหม่ การบวชลูกแก้ว ทั้งยังมีอยู่ในการทำมาหากิน อาทิ การสู้วัวขัวขวัญควาย การแรกรนาขวัญ การเลี้ยงผีขุนน้ำ เลี้ยงผีปู่ย่า นอกจากนี้ภูมิปัญญายังสะท้อนออกมาเกี่ยวกับเทศกาลและพุทธศาสนา อาทิ ประเพณีปีใหม่เมือง ประเพณียี่เป็ง และยังมีพิธีกรรมทางศาสนา อาทิ ประเพณีขึ้นพระธาตุหรือการไหว้พระธาตุ การถวายตานก้วยสลาก ประเพณีปอยหลวง ตีกลองสะบัดชัย แต่ละภูมิปัญญาที่ฉายภาพผ่านกิจกรรมทางสังคม วัฒนธรรม ประเพณี เทศกาล พิธีกรรมซึ่งจะสอดคล้องกับวิถีชีวิตวัฒนธรรมอย่างมีเอกลักษณ์ทั้งภาษาพูด ภาษาเขียน การดำรงชีวิตของชาวเหนือ หรือ คนเมือง มักจะมีความเรียบง่ายละมุนละไม ไพเราะอ่อนหวาน อ่อนช้อยสวยงามสอดคล้องกับคำสอนที่ผู้คนเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา และตามความเชื่อที่นับถือผีมาแต่ดั้งเดิม (เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2540; ญัฐฐวุฒิ ทรัพย์อุปถัมภ์, 2558; กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, 2559) ปัจจุบันภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคเหนือที่โดดเด่นเป็นที่รู้จักของคนทั่วไปทั้งประเทศจะเป็นเรื่องอาหารและประเพณี มีสาระสำคัญดังนี้

1.1 อาหาร บนโลกใบนี้เป็นสิ่งจำเป็นอันดับหนึ่งเป็นปัจจัยแรกในการดำรงชีวิตของมนุษย์ทุกยุคทุกสมัยทำให้มนุษย์ให้ความสนใจและใส่ใจทุกระบวนการปรุงอาหาร หลายประเภทผลิตอาหารให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมประเพณีของแต่ละท้องถิ่น เช่นเดียวกับอาหารภาคเหนือประเทศไทย มีทั้งอาหารในการดำรงชีวิตประจำวัน อาหารตามฤดูกาลสะท้อนอัตลักษณ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น อาหารภาคเหนือตอนบนนิยมรับประทานข้าวเหนียว หรือเรียกว่า “ข้าวหนึ่ง” กินครบ 3 มื้อ คือ ตอนน่าย (อาหารเช้า) ข้าวตอน (อาหารกลางวัน) ตอนแลง (อาหารเย็น) พร้อมจัดสำหรับขึ้นโต๊ะเป็นรูปแบบขันโตก (กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, 2556) และอาหาร

ที่มีน้ำน้อย ส่วนอาหารภาคเหนือตอนล่างติดกับภาคกลางตอนบน นิยมรับประทานอาหารเช้ากับพวกแกงต่าง ๆ อาหารที่สอดคล้องกับภูมิอากาศซึ่งภาคเหนือมีอากาศหนาวเย็นตลอดปีจึงนิยมปรุงอาหารที่มีไขมันเป็นส่วนใหญ่เพื่อให้ความอบอุ่นแก่ร่างกาย อาหารตามวัฒนธรรมประเพณีเพื่อให้ผู้ร่วมงานรู้สึก “กินหอม ต่อมม่วน” (สำนักวัฒนธรรมจังหวัดเชียงราย, 2556) ยังมีความยึดติดกับเรื่องราวของความเชื่อโชคลางต่าง ๆ มากมาย อาหารในช่วงปีใหม่ไทย หรือวันสงกรานต์ ทุกบ้านจะนิยมแกงขนุน เพราะเชื่อว่าจะช่วยหนุนค้ำให้ครอบครัวอยู่ร่มเย็นเป็นสุข มีโชคลาภ ส่วนในงานบุญบอย นิยมกินข้าวสาก งานบุญ และงานมงคลต่าง ๆ เช่น แต่งงาน ขึ้นบ้านใหม่จะมีอาหารจำพวกลาบหมู แกงอ่อม น้ำพริก ใส่อั่ว อีกมากมายมาไว้รองรับแขก อาทิ ขนมน้ำเจี้ยว ข้าวซอย แกงผัดเชียงดา แกงฮังเล แกงโฮะ แกงบอน แกงบะค้อนก้อม แกงหน่อไม้ ยำไก่ใส่ปลี แกงผัดหวาน แกงเห็ดโคน แกงเห็ดเผาะ น้ำพริกหนุ่ม แกงหยวก แกงผักชีเหล็ก เมนูปลาแม่น้ำ จิ้นส้ม เป็นต้น นอกจากนี้อาหารตามฤดูกาลมีผักหวาน สะแล ผักเสี้ยว ผักเหือด ผักปลั่ง หางหวาย (หน่อหวาย) เห็ด แมงมด จักแง ไข่มดส้ม (ไข่มดแดง) ที่ขึ้นตามธรรมชาติป่าเขาลำน้ำไพร ผู้เขียนเชื่อว่า ปัจจุบันเวลากล่าวถึงอาหารภาคเหนือ ชื่อว่า “น้ำพริกอ่อง” คนทั้งประเทศรู้จักแน่นอนจึงนำมาเป็นความรู้ภูมิปัญญาล้านนา กรณีศึกษาดังนี้ (สำนักวัฒนธรรมจังหวัดเชียงราย, 2556; กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, 2556)

น้ำพริกอ่อง เป็นอาหารอัตลักษณ์ของชาวล้านนา มองเห็นชัดเจนคือสีของน้ำพริกจะเป็นสีส้มของมะเขือเทศ ความข้นมีกลิ่นฉ่ำเนา รสไม่เผ็ด ไม่หวาน รับประทานกับผักสด แตงกวา มะเขือเปราะ กระถิน ถั่วพู และผักนึ่งที่เป็นผักบุง ผักเจียว ผักทอง ดอกแค ยอดแค หัวปลี ถั่วฝักยาว ยอดตำลึง ยอดผักที่ปลูกตามสวนครัวรั้วกินได้ มีส่วนประกอบที่เป็นเครื่องปรุง ประกอบด้วย (1) พริกแห้งเม็ดใหญ่แกะเมล็ดออกแช่น้ำจนนุ่ม (2) ตะไคร้ซอย (3) เกลือสมุทร (4) กระเทียมซอย (5) หอมซอย (6) ถั่วเน่าแผ่นย่างไฟโชลกละเอียด (7) เนื้อหมูบด (8) มะเขือเทศลูกเล็กหั่นหยาบ (มะเขือส้ม) (9) น้ำมันพืช (10) กระเทียมสับละเอียด (11) ปลาร้า (12) รากผักชี (13) ผักชี (14) กะปิ (15) น้ำสะอาด เมื่อโขลกปรุงผสมกันแล้วกลายเป็น “น้ำพริกอ่อง” พร้อมกับเครื่องเคียงตามภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ ได้แก่ แคบหมู จิ้นนึ่ง หมูฮู้ม หนังปอง ซึ่งแต่ละอย่างจะให้ประโยชน์

ทางสุขภาพเป็นสรรพคุณทางยาสมุนไพรชาวบ้านที่เกิดจากวัตถุดิบในประกอบอาหารทั้งพริก ผักกูด ผักกาด กระถิน หอมแดง เป็นต้น

ภาพที่ 1.2 น้ำพริกอ่อง

1.2 ประเพณี ที่เป็นที่รู้จักของประชาชนชาวไทยและนานาชาติสะท้อนอัตลักษณ์ของภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคเหนือ “ประเพณียี่เป็ง” ซึ่งจัดกิจกรรมลอยกระทงลอยโคมตรงกับวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 12 ในประเพณีลอยกระทงทั่วประเทศ ซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องระหว่างพิธีกรรมความเชื่ออำนาจเหนือธรรมชาติกับสายน้ำที่หล่อเลี้ยงสรรพชีวิต เมื่อชีวิตมนุษย์ใช้น้ำมาดำรงชีวิตย่อมมีการเกิดเห็นคุณค่าอีกทั้งอาจมีบางจังหวะโอกาสไปลบหลู่ล่วงเกินเหยียบย่ำ ถ่ายของเสียสิ่งที่คนส่วนใหญ่ไม่นับถือจึงได้ถือโอกาสใช้ประเพณีลอยกระทงเป็นทั้งการขอบคุณและขอขมาไปพร้อมกันด้วยประเทศไทยราวเดือนตุลาคมและเดือนพฤศจิกายนของทุกปีจะเป็นฤดูกาลน้ำไหลหลากจากเหนือแม่น้ำลงสู่ลุ่มล่องไปในลำนน้ำหลายๆ แห่งจนเกินคำสามัญติดปากว่า “เดือน 11 น้ำนอง เดือน 12

น้ำทรง” ซึ่งช่วงจังหวะนั้นเอง น้ำทรงจะเป็นตรงกับวันขึ้น 14 ค่ำ 15 ค่ำ และแรมหนึ่งค่ำ ราษฎร มักจะทำกระทงด้วยใบตองกล้วย ปักธูปเทียน ใส่ธูป จุดไฟปล่อยลอยไปในลำคิ่น (เสลียงโรกเศศ, 2500) ผู้คนแต่อดีตมาในสุวรรณภูมิ หรืออุษาคเนย์ นี้มีความเชื่อเริ่มต้นจากนับถือผี และอำนาจเหนือธรรมชาติทำให้พิธีการลอยกระทงจึงเป็นการขอขมาบูชา ผีน้ำ ผีดิน ต่อมาเห็นความสำคัญของ น้ำและดินยิ่งใหญ่ส่งผลต่อชีวิตผู้คนมากขึ้นที่ต้องพึ่งพาอาศัยเป็นเหมือนผู้เป็นใหญ่จึงเรียกกันว่า “แม่พระคงคา” “แม่พระธรณี” ซึ่งเมื่อ พ.ศ. 1700 มีรูปสลักพิธีกรรมทางน้ำคล้ายลอยกระทงที่ ปราสาทหินบายนในนครธม ซึ่งเป็นหลักฐานเก่าแก่ที่สุด ต่อมารับพุทธศาสนาและพราหมณ์-ฮินดู จึงกลายเป็นการลอยกระทงเพื่อบูชาพระพุทธรเจ้าและเทวดา (กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวง วัฒนธรรม, 2557) เมื่อการลอยกระทงผูกติดกับความเชื่อของมนุษย์ย่อมหนีไม่พ้นกับความเป็น “ตำนาน” ของการลอยกระทงซึ่งเกี่ยวข้องกับ 6 ตำนาน ได้แก่ (1) ตำนานกาเผือก สองตัวผัวเมีย มีไข่ 5 ฟองทำรังอยู่บนต้นไม้ใหญ่ริมแม่น้ำในป่าหิมพานต์ วันหนึ่งเกิดพายุใหญ่ทำให้ไข่ 5 ฟองถูก พัดกระจัดกระจายตกลงแม่น้ำไปคนละทิศทาง แม่กากลับมาไม่เจอลูกจึงร้องให้จนขาดใจตายไปเกิด เป็นเวฬุภาพพรหม ส่วนไข่ 5 ฟองไหลไปตามน้ำจนแม่ไก่ แม่ناق แม่เต่า แม่โคและแม่ราชสีห์มาเจอ แล้วนำไปรักษาไว้ จนในที่สุดไข่ทั้ง 5 ฟองฟักออกมาเป็นมนุษย์มีนามว่า กกุสันโธ (วงศ์ไถ่) โภณาค มโน (วงศ์นาคป กัสสป (วงศ์เต่า) โคตโม (วงศ์โค) และเมตเตยโย (วงศ์ราชสีห์) ซึ่งทั้ง 5 กุมาร ออกบรรพชาเป็นฤๅษี 5 ตนได้ตั้งจิตอธิษฐาน ถ้าหากต่อไปได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้าขอให้ความทราบ ไปถึงนางกาเผือกผู้เป็นมารดา ด้วยแรงอธิษฐานทำให้ท้าวพกาพรหมแปลงกลายเป็นกาเผือกมาเล่า เรื่องราวให้ฟังพร้อมบอกว่า “พอถึงวันเพ็ญเดือน 11 และเดือน 12 ให้เอาด้ายดิบผูกไม้ต้นกาปักธูป เทียนบูชาลอยกระทงในแม่น้ำแสดงความระลึกถึงมารดา” (2) ตำนานการบูชาพระจุฬามณี สถานที่ ในเทวโลกบรรจุพระเมาลีของเจ้าชายสิทธัตถะในวันออกผนวชริมฝั่งแม่น้ำอโนมายามรุ่งอรุณ ทำให้ มนุษย์ทั้งหลายได้ทำกระทงลอยบูชาพระเจดีย์จุฬามณีตั้งอยู่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (3) ตำนานการรับ เสด็จพระเจ้าจากเทวโลก พระพุทธรเจ้าได้เสด็จไปจำพรรษาเพื่อเทศนาธรรมโปรดพุทธมารดาขึ้น ดาวดึงส์ ครั้นออกพรรษาพระพุทธรเจ้าเสด็จลงมายังโลกมนุษย์ เหล่าทวยเทพและประชาชนได้พร้อม ใจกันทำสักการบูชาด้วยทิพย์บุปผามาลัยและการลอยกระทง (4) ตำนานการบูชาลอย

พระพุทธบาท พญานาคทูลขอสิ่งอนุสรณ์ไว้เพื่อระลึกถึงพระบรมศาสดา พุทธเจ้าจึงประทับรอยพระพุทธบาทไว้ที่หาดริมฝั่งแม่น้ำนัมมทานที ให้บรรดานาคทั้งหลายได้บูชา พุทธศาสนิกชนได้ทำกระทงลอยบูชาพระพุทธบาทด้วย (5) ตำนานการบูชาพระอุปคุต ผู้สยบพญามารที่จะมาก่อวณพิธิเฉลิมฉลองการสร้างพระสถูปเจดีย์ 84,000 องค์ และได้นำพระบรมสารีริกธาตุบรรจุไว้ในพระมหาสถูปริมฝั่งแม่น้ำคงคาเป็นเวลา 7 ปี 7 เดือน 7 วัน พอสิ้นสุดการเฉลิมฉลองพระอุปคุตได้ลงไปจำศีลที่สะดือทะเล นับจากนั้นประชาชนได้ทำการสักการะพระอุปคุตด้วยการลอยกระทง (6) ตำนานการบูชาพระนารายณ์บรมทมสินธุ์ ซึ่งเป็นพิธีลอยกระทงตามคติพราหมณ์เพื่อบูชาพระนารายณ์บรมทมสินธุ์อยู่ที่เกษียรสมุทร เมื่อสิ้นสุดตำนานจะพบหลักฐานที่ปรากฏในสมัยสุโขทัยที่เกี่ยวกับช่วงที่ตรงกับเดือนที่มีการลอยกระทง แต่ในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง ด้านที่ 2 ปรากฏคำว่า “...ดูท่านเผาเทียนเล่นไฟ เมืองสุโขทัยนี้ดังจักแตก...” ซึ่งมีการสันนิษฐานว่า เผาเทียนเล่นไฟ หมายความว่า การเฉลิมฉลองด้วยการเล่นดอกไม้ไฟ ลอยโคม ลอยประทีป ลอยกระทง นั่นเอง (กระทรวงวัฒนธรรม, 2563)

“ประเพณียี่เป็ง” จัดพิธี 3 วัน เริ่มวันแรกในวันขึ้น 13 ค่ำเป็นวันจ่าย หรือชาวพื้นถิ่นเรียกว่า ‘วันดา’ วันที่สองเป็นวันทำบุญขึ้น 14 ค่ำ จะไปทำบุญกันที่วัด พร้อมทำกระทงใหญ่ไว้ที่วัด และวันสุดท้ายวันขึ้น 15 ค่ำ จะนำกระทงใหญ่ที่วัดและกระทงเล็กของตนไปลอยในแม่น้ำ (เสฐียรโกเศศ, 2500; สงวน โชติสุขรัตน์, 2511; ศรีเลา เกษพรหม, 2542; มณี พยอมยงค์, 2547) ประเพณียี่เป็ง ถือเป็นประเพณีที่สะท้อนอัตลักษณ์ของภูมิความรู้ชาวล้านนาแผ่นดินพหุวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงผู้คน ความเชื่อ ความระลึกนึกถึงคุณค่าของน้ำ ดิน บรรพบุรุษ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ สักการะบูชาองค์สัมมาสัมพุทธเจ้านับว่าเป็นประเพณีที่ดำรงเป็นพิธีกรรมที่มั่งคั่งต่อชีวิตควรแก่การสืบสานจากรุ่นสู่รุ่นให้ยั่งยืน

ภาพที่ 1.3 ประเพณียี่เป็งล้านนา

2. ภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ภูมิปัญญาอีสาน บนแผ่นดินที่ราบสูงที่มีขนาดกว้างใหญ่ไพศาลมีทั้งความอุดมสมบูรณ์ป่าเขาลำเนาไพร แม่น้ำกว้างใหญ่หลายสายสายสำคัญได้แก่ แม่น้ำโขง แม่น้ำสงคราม แม่น้ำพอง แม่น้ำชี แม่น้ำมูล การทำนาเป็นอาหารหลักวิถีชีวิตผูกพันกับฤดูกาล การหาอาหาร การทอผ้า สร้างที่อยู่อาศัย สมุนไพรรักษาโรค พิธีกรรมความเชื่อท้องถิ่นมีอีกมากมาย มีคำสอนลูกหลานที่เรียกว่า “ผญา” ที่มีสอนเฉพาะคนอีสานกับคนลาวเท่านั้นซึ่งทั้งสองฝั่งโขงผู้คนมีวิถีชีวิตผูกพันมาแต่ครั้งบรรพกาลมีแม่น้ำโขงเชื่อมโยงผูกพันสามัคคีกัน ผญาจึงเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นประเภทคำสอนที่บ่งบอกถึงอัตลักษณ์คนอีสานได้อย่างชัดเจนที่สุด

2.1 ผญาภูมิปัญญาอีสาน คำว่า “ผญา” เป็นเสียงสองพยางค์ขึ้น สามารถแจกลูกคำได้ว่า ผอ-อะ-ญอ-อา หรือสามารถเขียนเป็น “ผะหยา” หรือ “ผะหญา” มีพบในโบราณโบบราณมาจากคำว่า ปัญญา ปรัชญา ซึ่งภาษาอีสานมีเสียง ผ ไมมี พร จึงออกเสียงคำว่า ปรัชญา เป็น ผัชญา ก่อนเสียงเป็น ผญา นั่นเอง (สิริวัฒน์ คำวันสา, 2521) ผญา มีรากศัพท์จากภาษาสันสกฤตว่า “ปรัชญา” ไทยลาวโบราณใช้คำว่า “ปรญา” ในสมัยก่อน ผญา หมายถึง ปัญญา (จิตร ภูมิศักดิ์, 2524) ผญามาจากปัญญาหรือปรัชญา คือความฉลาด ความรอบรู้หรือรู้รอบ มีคำผญาจากปราชญ์อีสานว่า เงินเต็มพาบ่อผญาเต็มพุม (ปรีชา พินทอง, 2528) ผญาเป็นปรัชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสาน แต่งขึ้นเพื่อให้คติสอนใจให้น่าไปใช้เป็นแนวทางการดำรงชีวิต (สำลี รักสุทธี, 2543) ดังนั้นผญา จึงเป็นภาษิตที่มีข้อสันนิษฐานมาจากคนอีสานที่มีเชื้อสายลาว (อดิสร เพียงเกษ, 2543) ซึ่งมีอยู่ 4 ประเภท ได้แก่ ผญาภาษิต ผญาเกี่ยวหรือผญาเครือ ผญาอวยพร และผญาปริศนา (อดิสร เพียงเกษ, 2544) นอกจากนี้ยังมีนักศึกษา นักวิจัย นักวิชาการได้ศึกษาและเขียนสรุปนิยามคำว่า “ผญา” ดังนี้

- ผญา หมายถึง คำคมที่อุปมาอุปไมยต่าง ๆ ให้ภาพพจน์ และประพันธ์เป็นบทร้อยกรองสั้น ๆ ผญา เป็นได้ทั้งคติหรือสุภาษิตหรือเป็นสำนวนที่ใช้พูดคุยเกี่ยวกับความรักใคร่ (วิสุทธิ์ บุญกุล, 2520)

- ฌญาเป็นสำนวนภาษิตที่ชาวอีสานนิยมพูดจากันส่วนใหญ่หนุ่มสาวเกี่ยวพาราสีกัน มีความหมายโดยนัยที่มีความหมายดีคารมคมคายมีความหมายหลายแง่มุม (ธวัช ปุณโณทก, 2522)
- ฌญา คือคำพูดที่เป็นภาษิตมีความหมายลึกซึ้งและมีความไพเราะกินใจ เป็น ข้อความสั้น ๆ ที่มีเสียงคล้องจองกันอย่างไพเราะแฝงด้วยแง่คิดทางคติโลกและคติธรรม (พรชัย ศรี สารคาม, 2522)
- ฌญา หรือผะหย้า เป็นลักษณะกวีนิพนธ์ชาวบ้านแสดงถึงความคิดอันเฉียบแหลม แฝงด้วยกลืนโอของสังคมชนบทเป็นอารมณ์แห่งถ้อยคำ (จารุวรรณ ธรรมวัตร. 2526)
- ฌญา คือ สำนวนภาษิตที่ชาวอีสานใช้พูดกันมีความหมายดี มีคารมคมคาย (สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน, 2538)
- ฌญา หมายถึง ปัญญา ประชญา ความฉลาด คำภาษิตที่มีความหมายลึกซึ้ง ผะหย้า หรือ ฌญา เป็นคำภาษาอีสาน สันนิษฐานมาจากคำว่า ประชญา ปัญญา ฌญา เป็นกลุ่มภาษาเดียวกัน หมายถึงปัญญา ความรู้ ไหวพริบ สติปัญญา ความเฉลียวฉลาดปราศรัยเปรี๊ยะ (สุระ อุณวงศ์, 2542)
- ผะหย้า คือ ภูมิปัญญาอันฉลาดของชาวอีสานเพื่อสื่อสารแสดงออกถึงความรู้ สติปัญญาและความเฉลียวฉลาดของผู้พูด (บุญเกิด พิมพ์วรรณเมธากุล, 2544)
- ฌญา หมายถึง คำพูด หรือสำนวนที่มีลักษณะเป็นร้อยกรองเกิดจากการสั่งสม ประสบการณ์ชีวิตที่ผูกพันกับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ ขนบธรรมเนียมประเพณี การปกครอง ความเชื่อ ค่านิยม จริยธรรม ประชญาในหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา (ศิริลักษณ์ หาชื่น, 2558)
- ฌญาภาษิตเป็นสำนวนภาษาท้องถิ่นที่ปราศรัยชาวอีสานได้สร้างขึ้นเพื่อเป็น คำสอนอบรมลูกหลาน ชัดเภาจิตใจให้มีแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตนให้ถูกต้อง และเป็นคนดี เนื้อหาของฌญาภาษิตจึงแฝงด้วยแง่คิดที่มีสาระเชิงคติธรรมคำสอนมี ความสัมพันธ์ต่อวิถีชีวิตของ ชาวอีสานโดยทั่วไป (เยาวลักษณ์ แสงจันทร์ และชัยณรงค์ ศรีมันตะ, 2560)
- ฌญา เป็นคำสำนวนโวหารที่มีความหมายลึกซึ้ง ไม่จำเป็นต้องกล่าวด้วยการร่าย ยาว กล่าวเพียงบทสั้น ๆ แต่กินเนื้อหาหรือแปลความหมายได้ลึกซึ้งหมายความว่าไม่ได้กล่าวตรง ๆ

เป็นการกล่าวด้วยสำนวนที่เปรียบเปรย ทำให้ผู้ฟังต้องพิจารณาใคร่ครวญอย่างลึกซึ้ง เป็นการสื่อสารของบรรพบุรุษชาวอีสานที่พยายามสอนลูกหลานของตนเองโดยสอนผ่านภาษาคนและภาษาธรรม (พระมหาไสว ฤทธิวิชัย, 2560)

ผญาอีสาน ได้รับการประกาศขึ้นบัญชีเป็นมรดกภูมิปัญญา ทางวัฒนธรรมของชาติ ประจำปีพุทธศักราช 2556 ซึ่งคำว่า “ผญา” เป็นภูมิปัญญาประเภทหนึ่งในท้องถิ่นอีสาน หมายถึง คำคม คำพูดหรือถ้อยคำของนักปราชญ์อีสาน “ผญา” มาจากคำว่า “ปัญญา” หรือ “ปรัชญา” มีทั้งผญาเกี่ยว ผญาคำสอน ผญาปรัชญาหรือปริศนา ผญาสุภาสิตหรือภาสิต ยังคงสืบทอดกันอยู่ในจังหวัดมุกดาหาร กาฬสินธุ์ ขอนแก่น อุบลราชธานี (กลุ่มสงวนรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม สถาบันวัฒนธรรมศึกษา กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, 2561)

ผญาที่เป็นการสอนให้รู้จักสามัคคีกันมีใช้อยู่ในปัจจุบัน อาทิ “เกิดเป็นเชื้อชาติแอ้ง
อย่าเห่มนสาบกุยกัณ เกิดเป็นคนคือกัน ให้ฮักแพงเอาไว้ ไผเฮ็ดดีให้ส่อยฮู้ ส่อยซุฮ่อย่านหลั่น ไผ
เฮ็ดผิดให้ส่อยเว้า ไผแก้ดอกส่อยกัน” และ “ไผว่าเมืองอีสานฮ้าง สิจู่งแขนไปเบ็ง ฮีตและคองยังโจ้
โก้ มั่นฮ้างบ่อนจั่งไต่” (สิริวัธ วงศ์โกชัย, 2555) “ฮักกันไว้ดีกว่าชังกันเด้อพี่น้องเด้อ ฮักกันไว้คือ
ข้าวเหนียวปั้นแค้น อย่าสิเพแตกม้างคือน้ำถึกข้าวเหนียว” (พระคมสัน เจริญวงศ์, พระครูปุริมานุ
รักษ์ (ประสิทธิ์ ฐริสิทฺโธ), เอนก ไยอินทร์, 2566) ผญาเป็นวรรณกรรมมุขปาฐะที่ควรแก่การอนุรักษ์
ภูมิปัญญาอีสานสืบทอดให้แก่ลูกหลาน เพราะคำผญาอวยพรจะเป็นสิ่งที่เปี่ยมมงคลให้แก่ลูกหลาน
เป็นต้นว่า “ผูกเบื่องซ้ายให้ขวัญเจ้ามา ผูกเบื่องขวาให้ขวัญเจ้าอยู่ เคราะห์อย่าเห็นเวรอย่าต้อง ให้
เจ้ามันคือก้อนหินแดง ให้เจ้าแข็งคือก้อนหินล้าน ใหญ่เพียงต่อเจ้าอย่าได้หัก ใหญ่เพียงหลักเจ้า
อย่าได้โค่น อย่าสิหม่นเสมอตอง อย่าสิหมองเสมอเถ้า อย่าสิเศร้าเสียศรี ให้เจ้ามี อายุ วรรณะ สุขะ
พละ ทุกสิ่งทุกประการก็ข้าเทอญ” (สมปอง จันทคง, 2530) “ผูกเบื่องซ้ายให้ขวัญเจ้ามา ผูกเบื่อง
ขวาให้พระเจ้าอยู่ ฝ่ายเส้นนี้มีค่าแถม นำมาผูกแขนผวนเจ้า อย่ามีศรีเศร้าตัวเจ้าอย่างหมองหม่น
คุณพระพุทธ พระ ธรรมมากลั่นไหลตื้อตีนประสงค์ เจ้านอนหลับให้ได้เงินหมื่น เจ้านอนตื่นให้ได้เงิน
แสน แปนมือไปให้ได้แก้วมณีโชติ โทษร้ายอย่าพานมารร้ายอย่าเบียด ” (พระกิตติพงศ์ ดารักษ์,
2559) “ความตายนี้แขวนคอทุกบาตอย่าง ไผก็แขวนอ้อนต้อนเสมอตามดั่งกัน” (จารุบุตร เรื่อง
สุวรรณ, 2519)

ผู้เขียนคิดว่า เป็นคำสอนของนักปราชญ์ ผู้รู้ ผู้อาวุโส ผู้ใหญ่พ่อแม่แม่เฒ่าของแผ่นดินอีสานและลาว อันเกิดจากความเห็นที่เป็นความจริงถูกสั่งสมบ่มเพาะผ่านร้อนผ่านหนาวเป็นประสบการณ์นำมากลั่นกรองเป็นข้อความ ข้อคิด คติ คำภาษิต คำสอน คำบอกกล่าว คำเตือน คำอวยพร สื่อสารไปยังลูกหลานหรือให้ข้อคิดสำหรับผู้คนทั่วไป นับเป็นปัญญาใช้เป็นปรัชญาในการดำรงชีวิตได้ ถือเป็นความชาญฉลาดของคนรุ่นก่อนที่มีกลวิธีในการสอนลูกหลานให้ตระหนักในบุญที่ถ่ายทอดให้ไปให้คำสอนนั้นมีความสั้น กระชับ ชัดเจน และมีนัยสำคัญซ่อนไว้สอน ผนวกจึงเป็นภูมิปัญญาอีสานที่สืบทอดมาจากรุ่นปู่ย่า ตายายจนมาสู่รุ่นลูกหลาน ณ ปัจจุบันยังใช้สอนลูกหลานผ่านการให้ศีลให้พร หรือคำอวยพรในพิธีงานมงคลต่าง ๆ อยู่เช่นเดิม ซึ่งผู้เขียนเคยเขียนผนวกไว้ในงานมงคลที่เกิดขึ้นครั้งแรกในการร่วมปลูกต้นชะโนดของชาวบ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ให้กับลูกหลานผู้นับถือเจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมาตามความเชื่อคติชนไว้ว่า

"หลังน้ำท่วมใหญ่ ต้นชะโนดงามตามวิสัย เหมามาปลูกกันไว้เฮ็ดบุญใหญ่เมืองบาดาล ต้มโสมลูกหลานมาพ้อหน้าสืบทอดต่อพงศ์ เอนกันมาเอาบุญตอบแทนคุณเจ้า ให้ปู่ย่าเฮาสองศรีหมั่น ได้คองกันหมั่นแก่น บ่คลอนแคลนได้ใจหนักแน่นทอแผนผา เอนกันมาฮ่วมสร้างบารมีศรีคำ บำรุงศาสนาพุทธผดผ่องเป็นของพี่น้องฮ่วมกันรักษาเด้อ." (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2562 กรกฎาคม 24) "หลังวิกฤติที่ยิ่งใหญ่ ต้นชะโนดแสงสดใส เหาได้ฮ่วมเพาะไว้เฮ็ดบุญใหญ่เมืองบาดาล หวังสิต้มลูกหลานมาชอยโสมสืบไว้ ให้เป็นทรัพย์ฝังดินให้เป็นสินฝังฟ้าให้เป็นธรรมาฝั่งคำ อันว่าความดีงามให้แลนตำซุ่มมือ เหมามาฮ่วมบุญไว้คือสืบทอดต่อพงศ์ ฮ่วมกันมาเอาบุญตอบแทนปู่ย่าท่าน ให้ท่านสองศรีหมั่นสุขขีมันคือเก่า คือสิมีเจ้า-ชอยชอยปกปักรักษาเด้อ" (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2563 กรกฎาคม 7)

ภาพที่ 1.4 ผนาคำชะโนด

2.2 ภูมิปัญญาอาหารอีสาน เป็นภูมิปัญญาที่เด่นชัดและแพร่หลายเป็นที่รู้จักของสังคมทั่วไป ทุกเมืองในประเทศไทยที่มีชาวอีสานไปอยู่อาศัยและตั้งถิ่นฐานมักจะมีอาหารอีสานมาขายตามท้องตลาดและเป็นอาหารริมทาง (street food) อยู่กระจายไปทั่วประเทศไทย ซึ่งอาหารอีสานจะนำวัตถุดิบมาจากธรรมชาติ ตามแหล่งที่อยู่อาศัยฤดูกาลที่เปลี่ยนไปตามสภาพแวดล้อม ซึ่งคนอีสานจะอยู่กันหลากหลายพื้นที่ ตามที่ผู้เขียนได้ทำการวิจัยในพื้นที่อีสานเรื่อง การวิจัยและพัฒนาสังคมรากหญ้า เศรษฐกิจภูมิปัญญา ประชาชนมีส่วนร่วมผสาน นวัตกรรมอีสานบูรณาการท่องเที่ยววัฒนธรรมลดความเหลื่อมล้ำอย่างยั่งยืน (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, อเสข ชันธวิชัย, เพ็ญญา ปาละปิ่น, 2563) และงานวิจัยเรื่อง การบริหารการพัฒนาอัตลักษณ์ “คำชะโนด” อนุรักษ์ “รุกขนาคา” เมืองอุดรธานีสู่การมีส่วนร่วมของประชาชนร้านค้าผลิตผลคนรากหญ้า อยู่ดีมี สุข ลดความเหลื่อมล้ำอย่างยั่งยืน (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2563) ได้สรุปวิถีอีสาน ไว้ว่า วิถีชีวิตของชาวอีสานขาด

ไม่ได้คือ การถือฮีสบสอง คองสิบสี่ ตลอดปีต้องถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัดที่ถือสืบทอดกันมาแต่โบราณ มีการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนของคนอีสานมักเลือกทำเลที่เอื้อต่อการยังชีพ เป็นต้นว่าติด (1) แหล่งน้ำ นับเป็นสิ่งสำคัญอันดับแรก สังเกตได้จากคำขึ้นต้นด้วยคำว่า "เลิง วัง ห้วย กุด หนอง และท่า" (2) บริเวณที่ดอนเป็นโคกหรือที่สูงน้ำท่วมไม่ถึง สามารถทำอะไรและมีทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ มักขึ้นต้นด้วยคำว่า "โคก ดอน โพน และโนน" (3) บริเวณป่าดง เป็นทำเลที่ใช้ปลูกพืชไร่และสามารถหาของป่าได้สะดวก มีลำธารไหลผ่าน มักมีคำขึ้นต้นด้วยคำว่า "ดง ป่า และเหล่า" (4) บริเวณที่ราบลุ่ม เป็นพื้นที่เหมาะในการทำนาข้าว และทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ในหน้าแล้ง พื้นที่เป็นที่ราบลุ่มมีน้ำขังตลอดปีเรียกว่า "ป่าบุงป่าทาม" (5) บริเวณป่าละเมาะ มักเป็นที่สาธารณะสามารถใช้เลี้ยงสัตว์และหาของป่าเป็นอาหารได้ ยกเว้นไว้เป็นดอนปู่ตาตามความเชื่อของคนไทยอีสานความเชื่อผูกโยงอย่างใกล้ชิดกับความเชื่อของคนลาว ยังมีสิ่งที่ผูกโยงกันอีกคือ ภาษาอีสานและภาษาลาว เป็นภาษาที่สื่อสารกันได้อย่างเข้าใจและเสียง สำเนียงใกล้เคียงกันมากทำให้ถูกเชื่อมต่อทางจิตวิญญาณกับพี่น้องลาว เพราะสำเนียงการพูดสามารถคุยกันได้ หรือเรียกโดยไปภาษาอีสานถูกเรียกว่า ภาษาลาว หรือว่าลาว นั่นเอง วิถีชีวิตมีสิ่งหนึ่งที่มีลักษณะโดดเด่นมากคือ อาหารที่ถือเป็นวัฒนธรรมโดดเด่นที่สุดของประเทศ โดยมีปรัชญาการกินของคนอีสานว่า “กินข้าวเป็นหลัก กินผักเป็นยา กินปลาเป็นอาหารเฮ็ดเวียกเฮ็ดงาน ตางเซามีแสง” (ชมรมภูมิปัญญาอีสานจังหวัดมหาสารคาม, 2550) ซึ่งอาหารมีอยู่หลากหลายประเภท ดังนี้ (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2563)

- ข้าวหอมมะลิ ผลิตภัณฑ์ข้าวหอมขึ้นชื่อที่มีชื่อเสียงติดอันดับโลก นิยมปลูกกันมากในพื้นที่จังหวัดสุรินทร์ บุรีรัมย์ ร้อยเอ็ด ยโสธร ศรีสะเกษ อุบลราชธานี และนครราชสีมา

- ปลาแดก คืออาหารที่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์มากกว่า 5,000 ปี โดยยึดการตั้งถิ่นฐานของบ้านเชียง จังหวัดอุดรธานี โดยการนำปลาหรือสัตว์ชนิดอื่น อาทิ อึ่งอ่าง มาหมักกับเปลือกและรำข้าวหรือข้าวคั่ว ใช้เป็นอาหารและเครื่องปรุงรส

- ปลาร้าหลน หรือหลนปลาแดก คือการนำปลาร้าเป็นตัว ขนาดใหญ่พอประมาณนำไปทอดในกระทะให้สุกนิยมรับประทานกับข้าวเหนียว เครื่องเคียง อาทิ พริกสด หอมแดง กระเทียม

- ข้าวจี คือ นำข้าวเหนียวที่นึ่งสุกแล้วปั้นเป็นก้อนโรยเกลือเสียบไม้ นำไปย่างไฟ แล้วทา
ทับด้วยไข่ น้ำผึ้งหรือน้ำตาล

- ปลาرائبอง หรือปลาแดกบอง คือการนำปลาร้าเป็นตัวมาสับให้ละเอียดพร้อมกับใส่
เครื่องปรุง อาทิ ตะไคร้ พริก หอม กระเทียม ใบมะกรูด

- ลาบ อาทิ ลาบหมู ลาบไก่ ลาบชิ้นเกี่ยวกับลาบเนื้อวัว ลาบเนื้อควาย

- ไช้ผดแดง แกงอ่อม หรืออ่อม แกงเห็ด ก้อย แกงผักหวาน ไช้ผดแดง หม่าเนื้อ ข้าว
เหนียวไก่ย่างส้มตำ หรือตำบักหุ่ง เลือดแปง หมก คืออาหารประเภทหนึ่งที่ใช้ใบตองห่อนิยมใช้กับ
เนื้อปลา ไก่ แมลง กบ เขียด ผักและหน่อไม้ หมกหรือห่อหมกของภาคอีสานจะไม่ใส่กะทิ

- เนื้อหมูแห้งแดดเดียว เนื้อวัวแห้งแดดเดียวหรือชิ้นแห้ง ชกเล็ก ข้าว อาทิ ข้าวไก่ เอาะ
อาทิ เอาะกะปูล และเหนียน อาทิ เหนียนบักเขีย เหนียนบักมี

- ป่น เช่น ป่นปลา ป่นกบ มีทั้งป่นแห้งและป่นน้ำ ซุบ อาทิ ซุบหน่อไม้ แจ่ว คือน้ำพริก
อีสาน อาทิ แจ่วปลาแจ่วกุ่ม แจ่วหมากเผ็ด แจ่วบอง แจ่วฮ้อน คือจิ้มจุ่มอีสาน

- ซิ้นดาด คือหมูกระทะอีสาน เข้าหลาม คือข้าวหลาม เข้าปุ้น คือขนมจีนอีสาน
รับประทานกับน้ำยาประเภทต่าง ๆ อาทิ น้ำนัว (น้ำปลาร้า) น้ำยาป่า น้ำยาโคราช น้ำจั่ว (เนื้อวัว)
หรือรับประทานกับส้มตำประเภทต่าง ๆ อาทิ ตำเข้าปุ้น ตำป่า ตำข้าว (ตำซ่า)

- เข้าเปียก คือกวยจั๊บอีสานเป็นอาหารที่ได้รับอิทธิพลเวียดนาม

- น้ำผัก ยำสลัดลาว แหนมเนือง คืออาหารที่ได้รับอิทธิพลเวียดนาม รับประทานใส่
กะปิ ซอสหวาน ซิอิ้วขาว และผักโหระพา

- ผ่อ คือกวยเตี๋ยวที่ได้รับอิทธิพลเวียดนาม บางท้องถิ่นรับประทานใส่ซอสพริก กะปิ
ซิอิ้วดำ บางท้องถิ่นใส่มะเขือเทศลงในน้ำซุบ

- หมาน้อยหรือหม่อน้อย ต้ม อาทิ ต้มส้ม ต้มไก่ ต้มแซบ ต้มยำ ซ่า หรือซั่ว

- แกงกล้วย เป็นอาหารพื้นบ้านอีสานใต้

ด้วยความมีชีวิตชีวาแบบเรียบง่าย ใช้ชีวิตกลมกลืนไปกับธรรมชาติที่แห้งแล้ง น้ำท่วม หนาว
เย็น เป็นไปตามฤดูกาลที่เปลี่ยนแปลง อาหารการกินจึงเป็นไปตามธรรมชาติฤดูกาล ความอดทน

ความอดอยากในบางเวลาฤดูกาลย่อมอยู่คู่กับคนอีสาน ข้าวเหนียวที่เป็นอาหารที่ให้พลังงานและอยู่ได้นานจึงนิยมปลูกเพื่อกินในครอบครัว และฤดูกาลน้ำท่วมพากันหาปลาไว้เพื่อทำปลาร้า (ปลาแดก) เป็นการถนอมอาหารเป็นภูมิปัญญาจากบรรพบุรุษของชาวลาวและชาวอีสานลุ่มน้ำโขง อาหารตามฤดูกาลที่น่าสนใจของคนอีสานเมื่อถึงฤดูแล้งนาน ๆ จะมีวัตถุดิบจำพวกไข่มดแดง ผักหวานป่า ผักกูด บอน ผักหนาม ผักหวานบ้าน เป็นต้น พอถึงฤดูฝน หน่อไม้เริ่มขึ้นมากมาย เห็ดเผาะ เห็ดละโงก เห็ดโคน จิ้งหรีด แมงกระซอน เป็นต้น ตกถึงฤดูหนาวจำพวกผักกาด ต้นหอม ผักชี ผักชะอม ผักบวม ฟักทอง เป็นต้น (สัมฤทธิ์ สุภามา และสมโชค คุณสนอง, 2556) วัตถุดิบที่หลากหลายนำมาผ่านกระบวนการปรุงที่หลากหลายแบบง่าย ๆ อาทิ แกง ต้ม คั่ว ปิ้ง นึ่ง ย่าง ผัด หลน ลวก รุม ส้า มอก ตำ พล่ายำ ปั่น จี่ หมก อุ หลาม ก้อย ชุบ อ่อม จิ้ม เอาะและหมักดอง (ชมรมภูมิปัญญาอีสานจังหวัดมหาสารคาม, 2550; สัมฤทธิ์ สุภามา และสมโชค คุณสนอง, 2556; ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2563; ปานจิตต์ ชนะกานนท์, 2563; ภาสพงศ์ ผิวพอใช้, 2564) ซึ่งข้าวเหนียวสามารถกินร่วมได้ทุกประเภท ได้แก่ ประเภทเครื่องจิ้ม ปั่น แก้ว ปลาร้าบอง ประเภทลาบก้อย ลาบ ปลาดอง ลาบเนื้อวัว ลาบหอยโข่ง ลาบกุ้ง ลาบเทา ก้อยกุ้ง ก้อยปลา ก้อยไข่มดแดง ก้อยหอย ประเภทชุบ ชุบหน่อไม้ ชุบขนุน (บักมี) ประเภทอ่อม-อุ อ่อมไก่ อ่อมนก อ่อมปลา อ่อมหวาย อ่อมกบ อุเนื้อวัว ประเภทแกงต้ม กองหน่อไม้ กองผักหวาน แกงผักอีลอก แกงซี่เหล็ก แกงเห็ด ต้มไก่ ต้มปลา ต้มเป็ด ประเภทหมก หมกกบ หมกไก่ หมกปลาชิว หมกหน่อไม้ หมกหมู ประเภทคั่ว ปิ้ง คั่วแมงกิ้งก่า ปิ้งปลา ปิ้งไก่ ปิ้งกบ ปิ้งเขียด ปิ้งหนู ประเภทตำ ตำมะละกอ (ตำมากหุ้ง) หรือสั้ตำ ตำถั่วฝักยาว ตำโคราช ตำถาด ประเภทหมักดอง ปลาร้า ปลาสาม สั้ปลาน้อย สั้กรอก หม่า เหล้าโท สั้ผักกาด สั้ผักเสี้ยน สั้ผักกุ่ม สั้ผักรวม ประเภทของหวาน ข้าวต้มมัด ข้าวหลาม ข้าวเม่า ข้าวเหนียวและประเภทเครื่องจืด ซึ่งมีปลาร้า พริกป่น ข้าวเปลือก ข้าวคั่ว พร้อมกับมีพืชพันธุ์พิเศษใช้ในครัวเรือน ได้แก่ เครือหมาน้อย เครือตดหมา ใบย่านาง ใบเหมือดแอ่ (ชมรมภูมิปัญญาอีสานจังหวัดมหาสารคาม, 2550)

อาหารลาวกับอาหารอีสานมีความเหมือนกันแต่ต่างกันที่รสชาติ ซึ่งอาหารลาวจะมีการปรุงแต่งน้อยมีความเรียบง่ายตามธรรมชาติ วิธีการไม่ซับซ้อนเน้นกินผัก กินปลา ด้วยวิถีชีวิตริมโขงและ

มีแม่น้ำที่อุดมสมบูรณ์หลายสายทำให้ในน้ำมีปลาในนามีข้าวในป่ามีผัก กินแกงไม่ใส่กะทิ อาหารลาวมีเครื่องปรุงรสที่สำคัญ คือ ปลาแร่ ซึ่งเป็นแบบเดียวกันกับคนอีสาน โดยมีวิธีการปรุงอาหารใช้กระบวนการต้ม นึ่ง คั่ว แกง อั่ว (การยัดไส้) เอาะ (น้ำแกงพอลูกขี้ลิง น้ำแกงพอลูกเอ้าะ มีน้ำแกงแต่น้ำน้อย ใช้วิธีการหมกหม้อ) อาทิ เอาะหลาม ซึ่งเป็นอาหารประจำเมืองหลวงพระบาง และมีสะค่าน เป็นเครื่องปรุงที่ขาดไม่ได้ และขนาบ (ปรุงแล้วห่อใบตองและนำไปปิ้งให้สุกด้วยไฟอ่อน) และชาวลาวนิยมกินอาหารทุกชนิดกับข้าวเหนียวหนึ่ง มีภาพสะท้อนคำแสดงโภชนลักษณะเกี่ยวกับอุปกรณ์เครื่องครัว ในการขอย สับ ตัด หั่น คั่วก เด็ด ตำ โขลก (ชมรมภูมิปัญญาอีสานจังหวัดมหาสารคาม, 2550; ทรงคุณ จันทจร, 2551; นันทนา ปริมาณศิษฐ์, 2556; ภาสพงศ์ ผิวพอใช้, 2565) เมื่อได้อาหารแล้วสิ่งสำคัญอีกสิ่งหนึ่งนอกจากอาหารแล้วคือ “พาข้าว” หรือภาชนะใส่อาหารสำหรับรวมอาหารประเภทต่าง ๆ มาอยู่รวมกันในภาชนะเดียว พาข้าวจึงมีเสน่ห์ในการสะท้อนอัตลักษณ์อาหารและยังสะท้อนการได้ทานข้าวร่วมกัน พุดคุยกันเป็นเวลาสำคัญ ได้กินข้าวพร้อมหน้า พุดคุยถามไถ่กัน สอนสั่ง บอกกล่าว เล่าเรื่องให้ฟัง ปรับทุกข์ สร้างความปรองดอง ความสามัคคี “ฮักแพงกัน” เกิดเป็นโมเดลชาวบ้าน “พาข้าวฮักแพง-สบายดีอีสาน” (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2562) เป็นไปในทิศทางเดียวกันกับคำว่า “พาข้าวในบ้าน” คือ ภาชนะใส่อาหารของคนอีสาน จัดอาหารด้วยอาหารพื้นบ้านหลากหลายชนิด และนำมาแบ่งปันกันกิน เป็นการล้อมวงกินกันตามรูปแบบของพาข้าวทำให้คนในครอบครัวได้เห็นหน้าพุดคุยกันได้ทั้งครอบครัว ส่งผลให้เกิดความใกล้ชิดและสัมพันธ์ที่ดีในครอบครัว (ปานจิตต์ ชนะกานนท์, 2563) ทั้งนี้ผู้เขียนหยิบยกตัวอย่างอาหารที่ไม่ค่อยมีคนรู้จักทั่วไปแต่เป็นอาหารท้องถิ่นรู้จักกันดี คือ แกงไข่ม้วน (สัมฤทธิ์ สุภามา และสมโชค คุณสนอง, 2556) และอาหารที่เริ่มเป็นที่นิยมในท้องถิ่นเป็นอาหารลาวหลวงพระบาง คือ เอาะหลาม (สมาคมแม่น้ำเพื่อชีวิต, 2567) ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

ภาพที่ 1.5 อาหารอีสาน ชชาติพันธุ์ลาว: ไข่ผ่าและเอาะหลาม

1) แกงไข่ผ่า มีประโยชน์ทางโภชนาการอาหารทั้งธาตุเหล็ก น้ำ พลังงาน ไขมัน ไย อาหาร โปรตีน คาร์โบไฮเดรต แคลเซียม เถ้า ฟอสฟอรัส วิตามินเอ วิตามินบี 1, 2, 3, 12 เบต้าแคโรทีน วิตามินซี คลอโรฟิลล์ มีกรดไขมันโอเมก้า 3 สารต้านอนุมูลอิสระค่อนข้างสูง ถือว่า ไข่ผ่า เป็นพืชที่มีโภชนาการครบถ้วนสูงอีกชนิดหนึ่ง มีลักษณะเป็นเม็ดกลมๆ สีเขียวเล็ก ๆ เท่ากับไข่ปลาลอยอยู่เป็นแพบนผิวน้ำ ผ่าเป็นสาหร่ายน้ำจืดคล้ายแห่นพอบอยู่ในน้ำใสสะอาดตามธรรมชาติเป็นน้ำนิ่งเป็นอาหารมงคลที่หากินได้ยากอยู่ในกลุ่มชนวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง มีส่วนประกอบในการทำแกงไข่ผ่าที่เป็นวัตถุดิบ อาทิ เนื้อหมู ไข่ผ่า ส่วนเครื่องแกง ประกอบด้วย พริกแห้ง หอมแดง กระเทียม ข่า ตะไคร้ ใบมะกรูด น้ำปลา เกลือ มะเขืออ่อนผ่าครึ่ง ปลา ร้า น้ำปลา ใบส้มซ่า น้ำเปล่า ทำการปรุงอย่างมีลำดับขั้นตอนเริ่มจากโขลกเครื่องแกงทั้งหมดเข้าด้วยกันให้หายบ ะ ใส่ใบส้มซ่าหั่นเป็นฝอย นำเนื้อหมูหั่นเป็นชิ้นผัดผสมเครื่องแกงกับหมู ใส่ไข่ผ่า เติมน้ำเล็กน้อย ปรุงรส และใส่ใบส้มซ่า

2) เอาะหลาม อาหารจากหลวงพระบาง กลุ่มชาติพันธุ์ลาว มีส่วนประกอบจำนวนมากที่มีความพิถีพิถันในการปรุงรสชาติ ชาติไม่ได้คือ พืชผัก สมุนไพร เนื้อย่างไฟเตาถ่าน มีส่วนผสมของเครื่องปรุงจำนวนมาก ประกอบด้วย เนื้อวัวหรือเนื้อควายสด หัวปลีอ่อน เนื้อหางหาวย(หาวยขม) มะเขือหั่นพอกำ (มะเขือเจ้าพระยา) มะเขือพวง เห็ดหูหนู ยอดผักแคบ(ผักตำลึง) ยอดผักน้ำแก้ว(ยอดฟักทอง) ใบกอมก้อหั่นหยาบ(ใบแมงลัก) จะข่านหั่นเป็นแว่น(สะค้าน) พริกสด(พริกชี้ฟ้า) กระเทียม หอมแดง ตะไคร้ น้ำปลาร้า ข้าวเปื้อน (ข้าวเหนียวจี) เกลือปน ชูรส นำมาผสมเป็นวิธีการทำเริ่มจาก การนำเนื้อย่างไฟสุกปานกลางหั่นเป็นชิ้นพอดีคำ หั่นหัวปลี หางหาวย เห็ดหูหนู นำจะข่าน มะเขือต้มในหม้อ พร้อมกับโขลกพริก กระเทียม หอมแดง เกลือปนให้เข้ากัน และเมื่อมะเขือสุกนำมาโขลกรวมกับเครื่องปรุง ใส่เนื้อย่าง ข้าวเปื้อน เทใส่หม้อคนให้เข้ากัน และเพิ่มรสชาติด้วยน้ำปลาร้า ชูรส ตามด้วยหางหาวย หากใส่หางหาวยก่อนจะทำให้เอาะหลามมีรสขม และนำผักแคบ ยอดผักน้ำแก้ว ในหม้อคนให้เข้ากันต้มจนสุก ซึ่งปัจจุบันมีทั้งเอาะหลามปลาอย่าง เอาะหลามหมู เอาะหลามเป็ด และเอาะหลามไก่

ผู้เขียนเป็นคนอีสานแต่กำเนิดจึงได้มีโอกาสสัมผัสกับวิถีชีวิตของวิถีอีสานมาทุกช่วงฤดูกาล ทุกช่วงกาลเวลาของวัฒนธรรมประเพณี พิธีกรรมความเชื่อต่าง ๆ ของผู้เฒ่าผู้แก่ของแผ่นดินอีสาน และอาหารที่ถูกปรุงจากธรรมชาติที่ไม่ได้ปรุงแต่งเติมคงเป็นวิถีธรรมชาติไอดินกลิ่นไอหมอก อาหารที่เรียกว่า แกงไข่ผ้า เป็นอาหารที่ถูกเรียกร้องจากคุณย่าให้ทำขึ้นพาข้าว เพราะคุณย่าชอบมาก ส่วนอาหารเอาะหลาม ถูกปรุงขึ้นจากฝีมือภรรยาของผู้เขียนที่เป็นชาติพันธุ์ลาวเวียงจันทน์ซึ่งเป็นอาหารที่ผู้เขียนได้พบเจอตอนไปวิจัยและท่องเที่ยวที่เวียงจันทน์ซึ่งเป็นอาหารขึ้นพาข้าวสำคัญของชาวลาวเวียงจันทน์นั่นเอง

2.3 ภูมิปัญญาขนบธรรมเนียมประเพณีอีสาน “ฮิตสิบสองคองสิบสี่” นี้คือเอกลักษณ์เด่นชัดที่สุดของวิถีชีวิตคนอีสานและลาว เมื่ออยากเข้าใจเข้าถึงชาวอีสานและลาวต้องเข้าใจฮิตคองของคนอีสานด้วยการเกิดฮิตคองมีฐานรากวิธีคิดในการอยู่ร่วมกันที่กล่าวว่า “อยู่เป็นหมู่ดีกว่าอยู่คนเดียว” ช่วยกันคิด ช่วยกันทำ พึ่งพาตนเอง พึ่งพากันเองในภาวะที่มีอยู่อย่างจำกัดจะดีที่สุดซึ่งเป็นกระบวนการทางสังคมของคนอีสาน คือ การอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัว เป็นหมู่บ้าน

เป็นเมืองและประเทศชาติ ผู้รู้จึงกำหนดฮิตบ้านคองเมือง ทั้งฮิตสิบสอง คองสิบสี่ ฃญา บทเพลงคติธรรมต่างที่ได้ยินได้ฟังจากปู่-ย่า ตา-ยาย พ่อ-แม่ ผู้อาวุโส พระภิกษุ เฒ่าจ๋า หมอธรรม และพราหมณ์ผู้ประกอบพิธีกรรมประจำหมู่บ้านนำมาสร้างประโยชน์สุขให้คนอีสานถือปฏิบัติมาจนทุกวันนี้ (กลุ่มสงวนรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม สถาบันวัฒนธรรมศึกษา กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, 2561) แนวคิดจากข้างต้นได้นำทางให้ผู้เขียนลงพื้นที่วิจัยไปเก็บข้อมูลที่คำชะโนดกับพ่อแก่แม่เฒ่าผู้อาวุโส พ่อจ๋าในหมู่บ้านโนนเมือง (คำชะโนด) อุดรธานี สรุปเป็น “ปฏิทินวัฒนธรรมคำชะโนดคู่ขนานประเพณีอีสานฮิตสิบสองคองสิบสี่” โดยคำว่า “ฮิตสิบสอง” เป็นคำผสม 2 คำ คือ ฮิต กับ สิบสอง ซึ่งคำว่า “ฮิต” มาจากคำว่า จาริต หมายถึง สิ่งที่ยึดมั่นปฏิบัติสืบต่อกันมาจนกลายเป็นประเพณีอันดีงามชาวอีสาน เรียกว่า จาฮิต หรือฮิต สิบสอง ก็คือหนึ่งปีมี 12 เดือน ส่วนคำว่า “คองสิบสี่” หมายถึง ครองธรรม 14 อย่าง เป็นกรอบหรือแนวทางที่ใช้ปฏิบัติระหว่างกัน ซึ่งคำว่า “คอง” ในภาษาอีสานเป็นคำเดียวกับคำว่า “ครองสิบสี่” หรือครองเป็นคำนามหมายถึง ทางหรือแนวทางเช่น คลองธรรมหรือมาจากครองซึ่งเป็นคำกริยามีความหมายถึง การรักษาไว้ อาทิ ครองเมือง ครองรักครองชีพ ชาวอีสานไม่นิยมออกเสียงควบกล้ำ จึงมีเสียงออกเป็นคำว่า “คอง” เพื่อกำหนดให้แนวทางที่ประชาชนทำไป ชาวบ้านหรือสงฆ์พึงปฏิบัติ ดำรงรักษาไว้ ทั้งประเพณีและทำนองคลองธรรมอันดีงามของท้องถิ่นบ้านเมือง (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2561) ซึ่งสอดคล้องกับคำนิยามของนักวิชาการ ผู้รู้ และวรรณกรรมหลากหลายโดยสรุปมีใจความว่า ฮิต 12 หรือ จาริต หรือจาริตตะ มาจากภาษาบาลี แปลว่าประเพณี หรือสิ่งที่เคยปฏิบัติกันมา ซึ่งชาวอีสานยึดฮิตสิบสองเดือนเป็นเส้นทางบุญและยึดถือปฏิบัติกันสืบต่อมาจากรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่งจนเป็นแบบแผน ขนบธรรมเนียม แนวปฏิบัติที่มีผลต่อพฤติกรรมของผู้คน ยึดโยงกับศีลธรรมที่ต้องปฏิบัติตามถือเป็นสิ่งที่มีคุณค่าแก่ส่วนรวม มิควรฝ่าฝืน ต้องยึดปฏิบัติกันเป็นฮิตคองสร้างความสามัคคีและความสุขให้ผู้คนที่อยู่ร่วมกัน ถือปฏิบัติสืบกันเหมือนได้ทำบุญทางพระพุทธศาสนาทุกเดือนจนครบ 12 เดือน ทำให้ฮิตคองเป็นแนวปฏิบัติที่ผสมการดำเนินชีวิตที่มีกลิ่นไอศาสนาประเพณีทางพระพุทธศาสนาสืบกันมาตั้งแต่สมัยโบราณอยู่ร่วมกับวิถีชีวิตชาวอีสานได้อย่างลงตัว โดยมีเดือนอ้ายเป็นพิธีบุญเข้ากรรม เดือนยี่คุณข้าวหรือบุญคุณลาน เดือนสามบุญข้าวจีและบุญมาฆบูชา เดือนสี่บุญ

พระเมวสพังเทศน์มหาชาติ เดือนห้าประเพณีตรุษสงกรานต์หรือบุญสงรงน้ำ เดือนหกประเพณีบุญบังไฟและบุญวันวิสาขบูชา เดือนเจ็ดบุญชახะ (ล้าง) หรือบุญชახะบรรพบุรุษ เดือนแปดบุญเข้าพรรษา เดือนเก้าบุญข้าวประดับดิน เดือนสิบบุญข้าวสากหรือข้าวสาก (สากภัตร) เดือนสิบเอ็ดบุญออกพรรษา เดือนสิบสองบุญกองกฐิน (เสฐียรโกเศศ, 2505; จารุบุตร เรื่องสุวรรณ, 2519; 2520; ปรีชา พิณทอง, 2534; สมชาย นิลอาธิ, 2539; 2551; ส. ธรรมภักดี, 2546; ธวัช ปุณโณทก, 2547; กรรมล ทองธรรมชาติ, 2548; พลัปลึง คงชนะ, จินดา จำเริญ, เกษร เจริญรักษ์, สังทอง ลัดทะสิง, สอนแก้ว อุ๋นประเสิด, 2549; มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2552; นพดล พรามณี, 2555; พระธนากร ญาณโมลี (มธุบุตร), 2563) ผู้เขียนจะหยิบยกตารางของฮีตสิบสองนครคำชะโนด และสรุปเนื้อหาฮีตสิบสองคองสิบสี่ระบบการปกครองของชาวอีสานสมัยเก่า (จารุบุตร เรื่องสุวรรณ, 2519; 2520) ที่ปฏิบัติเป็นประจำกับคนคำชะโนด ดังนี้ (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2561)

ตารางที่ 1.2 ฮีตสิบสองนครคำชะโนด

เดือนสากล*	เดือนไทย	พิธีกรรมคู่พิธีการ
ธันวาคม มกราคม	อ้าย	งานบุญเข้ากรรม มีงานบุญดอกผ้า (นำผ้าห่มหนาวไปถวายสงฆ์) ประเพณีเส็งกลอง ทำลานตี (ลานนวดข้าว)ทำปลาแดก (ทำปลาไร่ไว้เป็นอาหาร) เกี่ยวข้าวในนา เล่นว่าว ชักว่าวสนุก นิมนต์พระสงฆ์เข้าประวาสรกรรม เพื่ออานิสสงส์ ทดแทนบุญคุณต่อบรรพบุรุษ ชาวบ้านเลี้ยงผีแสน ผีบรรพบุรุษ มีการตระเตรียมเก็บสะสมข้าวปลาอาหารไว้กินในยามแล้ง (ขึ้น 15 ค่ำ)
กุมภาพันธ์	ยี่	งานบุญคูณลาน ทำบุญที่วัด พระสงฆ์เทศน์เรื่องแม่โพสพ ทำพิธีปลงข้าวในลอม และฟาดข้าวในลาน ขนข้าวเปลือกขึ้นเล้า (ยุ้งฉาง) นับเป็นความเชื่อในการบำรุงขวัญและสิริมงคลทางเกษตรกรรม มีทั้งทำบุญที่วัดและบางครั้งทกบุญที่ลานนวดข้าว เมื่อขนข้าวใส่ยุ้งแล้วมักไปทำบุญที่วัด ขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 เพราะโบราณอีสานถือว่าฟ้าเปิดประตูฝน
มีนาคม	สาม	บุญข้าวจี มีพิธีเลี้ยงลาตาแฮก (พระภูมินา) เพราะขนข้าวขึ้นยุ้งแล้ว งานเอ็นขวัญข้าวหรือกู่ขวัญข้าว เพื่เดือนสามทำบุญข้าวจิตตอนเย็นทำมาฆบูชา ลงเงินฝ้ายหาหัวฟีน (ไม้เชื้อเพลิงถ้าไม้ไผ่ตายแล้ว กิ่งไม้แห้ง-ฟีน) ตามประเพณี หลังจากเก็บเกี่ยวข้าวใส่ยุ้งแล้ว มีการทำบุญเซ่นสรวงบูชาเจ้าที่นา ซึ่งชาวอีสานเรียกว่าตาแฮก และทำบุญแผ่ส่วนกุศลให้ผีปู่ตายาย อันเป็นการแสดง

เดือนสากล*	เดือนไทย	พิธีกรรมคู่พิธีการ
		ความกตัญญูต่อบรรพบุรุษ โดยการทำข้าวจี๋ นำไปถวายพระพร้อมอาหารคาวหวาน
	สามเพ็ง	ปีใหม่เดือนสามเพ็ง บวงสรวงใหญ่เลี้ยงขอบคุณขอพรเจ้าปู่ศรีสุทโธ เจ้าย่าศรีปทุมมา (ขึ้น 15 ค่ำเดือนสาม)
เมษายน	สี่	บุญเวส (อ่านออกเสียงบุญผะเหวด) หรือ “พระเวส” นั้นเอง เป็นงานบุญเทศน์มหาชาติแห่งพระอุปัฏฐังศาลเพียงตา ทำบุญแจกข้าวอุทิศให้ผู้ตาย (บุญเปตพลี) ประเพณีเทศน์มหาชาติเหมือนกับประเพณีภาคอื่นๆ ด้วย เป็นงานบุญทางพุทธศาสนาที่ถือปฏิบัติทำบุญถวายภัตตาหารแล้วตอนบ่ายฟังเทศน์ เรื่องเวสสันดรชาดก ตามประเพณีวัดติดต่อกัน 2-3 วันแล้วแต่กำหนดในช่วงที่จัดงานมีการแห่พระอุปัฏฐังเพื่อขอให้บันดาลให้ฝนตก ซึ่งในที่นี้ประชาชนมีสิ่งของมาถวายพระ ต้นเงิน ซึ่งเรียกว่า “กัณฑ์หลอน” จะแห่แห่นกันมาทำบุญที่วัด นอกจากนี้ยังเป็นการสังสรรค์ ระหว่างญาติพี่น้องจากแดนไกลสมกับคำกล่าวที่ว่า “กินข้าวปั้น เอาบุญผะเหวด ฟังเทศน์มหาชาติ” นิยมทำต้นเดือนหรือสัปดาห์แรก
พฤษภาคม	ห้า	บุญสงกรานต์ หรือเทศกาลสงกรานต์ ชาวอีสานเรียกกันว่า สังขานต์ ตามประเพณีจัดงานสงกรานต์นั้น บางแห่งจัดกัน 3 วัน บางแห่ง 7 วัน แล้วแต่กำหนดมีการทำบุญถวายภัตตาหารคาวหวาน หรือถวายจันทน์เช้า-เพลตลอดเทศกาล ตอนบ่ายมีสงกรานต์พระ รดน้ำผู้ใหญ่ผู้เฒ่าก่อเจดีย์ทราย ปีใหม่ไทย-ลาว คือ วันสงกรานต์ ตรงกับวันที่ 13-15 เมษายนของทุกปี
มิถุนายน	หก	บุญบั้งไฟ บางแห่งเรียก บุญวิสาขบูชา มิ่งงานบุญบั้งไฟ (บุญขอฝน) บุญ วิสาขบูชา วันเพ็ญเดือนหกเกือบตลอดเดือนหกนี้ ชาวอีสานจัดงานบุญบั้งไฟ จัดวันใดแล้วแต่คณะกรรมการหมู่บ้านกำหนดถือเป็นการทำบุญบูชาแล่น (เทวดา) เพื่อขอให้ฝนตกต้องตามฤดูกาลและความอุดมสมบูรณ์ของข้าวปลาอาหารในปีต่อไปครั้นวันเพ็ญหก เป็นงานบุญวิสาขบูชาประเพณีสำคัญทางพุทธศาสนา มีการทำบุญฟังเทศน์และเวียนเทียนเพื่อผลแห่งอานิสงส์ในภพหน้า
	หกเพ็ง	เดือนหกเพ็ง (ขึ้น 15 ค่ำเดือนหกวิสาขบูชา) บวงสรวงใหญ่มีบั้งไฟไม่ติด โหวดขอฝนบนฟ้าสื่อพญาแลนประทานน้ำฝนตกต้องตามฤดูกาลทำไร่ไถนาเพาะปลูก ขอเจ้าปู่ประทานความอุดมสมบูรณ์แต่ประชากรราษฎร์เทอญ
กรกฎาคม	เจ็ด	บุญข้าชะ มีพิธีเลี้ยงตาแขก ปู่ตา หลักเมือง งานบุญเบิกบ้านเบิกเมือง งานเข้านาควเพื่อบวชนาค คติความเชื่อหลังจากหว่านข้าวกล้าดำนาเสร็จ มีการทำพิธี

เดือนสากล*	เดือนไทย	พิธีกรรมคู่พิธีการ
		เช่นสรวงเจ้าที่นา เพื่อความเป็นสิริมงคลให้ข้าวกล้าในนางงอกงาม บ้านที่ กุลบุตรมีงานอุปสมบททดแทนบุญคุณบิดามารดาและเตรียมเข้ากรรมใน พรรษา
สิงหาคม	แปด	งานบุญเข้าพรรษา มีพิธีหล่อเทียนพรรษางานบุญเทศกาลเข้าพรรษา แต่ละหมู่บ้านช่วยกันหล่อเทียนพรรษา ประดับให้สวยงาม จัดขบวนแห่เพื่อน นำไปถวายเป็นพุทธบูชา มีการทำบุญถวายภัตตาหาร เครื่องไทยทานและผ้า อาบนํ้าฝน เพื่อพระสงฆ์จะได้นำไปใช้ตลอดเทศกาลเข้าพรรษา (ปุ๋ยเจ้าจำศีล ภาวนาไตรมาส)
กันยายน	เก้า	บุญข้าวประดับดิน จัดงานวันแรม 14 ค่ำ เดือน 9 นับแต่เช้ามีต ชาวบ้านจัด อาหารคาวหวาน หมากพลูบุหรี่ใส่กระถางเล็กๆ นำไปวางไว้ตามลานบ้าน ได้ ต้นไม้ ข้างพระอุโบสถ เพื่อให้ทานแก่เปรตหรือวิญญาณที่ตกทุกข์ได้ยาก การ ทำบุญที่วัด ฟังเทศน์เป็นอันสงส์
ตุลาคม	สิบ	บุญข้าวสาก ข้าวสากหมายถึงการกวนกระยาสารท คล้ายงานบุญสลากภัตรใน ภาคกลาง จัดงานวันเพ็ญเดือน 10 เตรียมสำหรับคาวหวานพร้อมกับข้าวสาก (กระยาสารท) ไปทำบุญที่วัดถวายผ้าอาบนํ้าฝนและเครื่องไทยทาน ทำสลาก ติด พระสงฆ์จับสลากรับถวายจากเจ้าของสำรับนั้น และฟังเทศน์เป็นอันสงส์
พฤศจิกายน	สิบเอ็ด	บุญออกพรรษา มีพิธีถวายผ้าห่มหนาวในวันเพ็ญ มีงานบุญตักบาตรเทโว พิธี กวนข้าวทิพย์ พิธีลอยเรือไฟ นับเป็นช่วงที่จัดงานใหญ่กันเกือบตลอดเดือน นับ แต่วันเพ็ญ มีการถวายผ้าห่มหนาวแต่พระพุทธรูปพระสงฆ์ วันแรม 1 ค่ำ งานบุญ ตักบาตรเทโว ตอนเย็นวันขึ้น 14 ค่ำ มีพิธีกวนข้าวทิพย์ มีงานช่วงเฮือ (แข่ง เรือ) ในวันเพ็ญมีงานแห่ปราสาทผึ้ง พิธีลอยเฮือไฟ (ไหลเรือไฟ) เพื่อถวายเป็น พุทธบูชา มีทั้งงานบุญกุศลและสนุกสนานรื่นเริง
	สิบเอ็ดเพ็ง	เดือนสิบเอ็ดเพ็งถึงสิบสองเพ็ง (ขึ้น 15 ค่ำเดือนสิบสองลอยกระทงแข่งเรือ เหนือนํ้าวังบาดาล) ถวายบังไฟนาคา
ธันวาคม	สิบสอง	บุญกฐิน ทำบุญข้าวเม่าพิธีถวายกฐินเมื่อถึงวันเพ็ญจัดทำข้าวเม่า(ข้าวใหม่) นำไปถวายพระ พร้อมสำหรับคาวหวานขึ้นตอนบ่ายฟังเทศน์เป็นอันสงส์จัด พิธี ทอดกฐินตามวัดที่!!จองกฐินไว้

*เดือนสากล จะไม่ตรงกับเดือนไทยที่ชาวอีสานยึดถือปฏิบัติ ซึ่งประเพณีอีสานมักนิยมนับตามปฏิทินจันทรคติแบบ
ไทย

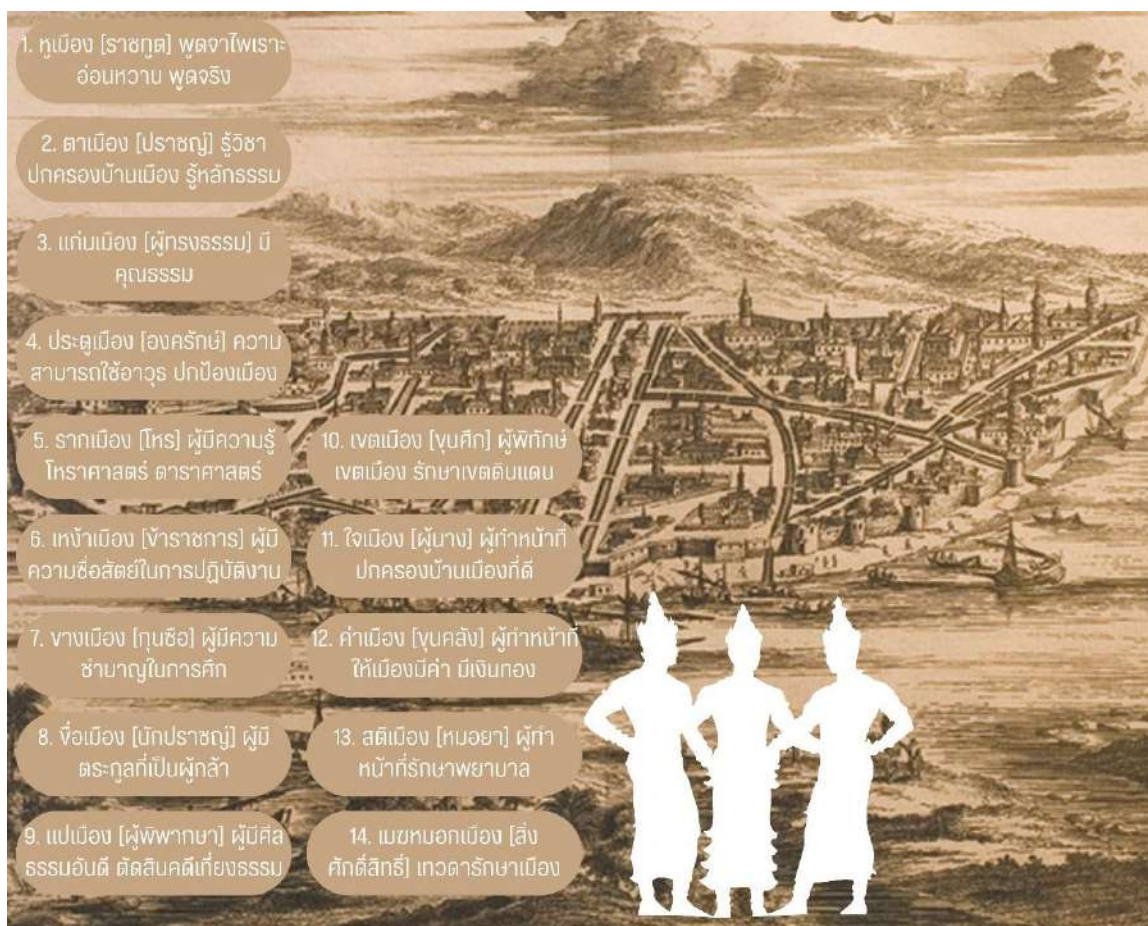
คองสิบสี่ ภาษาอีสานออกเสียงว่า คอง หรือมีเสียงคำอื่นที่ใช้เหมือนกันคือ คลอง ครอง แปลว่า แนวทาง หรือ ครรลอง ซึ่งคำว่า คอง จึงหมายถึงการมีคติ แนวทาง ข้อวัตรที่ถือปฏิบัติ ยึดปฏิบัติ พึ่งปฏิบัติของชาวอีสานถือเป็นธรรมเนียม หรือหลักธรรมในการครองบ้านครองเรือนที่ควรปฏิบัติของผู้นำ ชาวบ้าน พระสงฆ์มีหลักปฏิบัติ 14 คอง ซึ่งถือเป็นแบบแผนของสังคม แบบการปกครองที่ประพฤติดำเนินปฏิบัติต่อตนเอง ต่อกันเอง หรือเป็นบทบัญญัติของเจ้าเมืองที่ต้องประพฤติต่อชาวบ้านชาวเมือง หรือเป็นแนวทางปฏิบัติต่อกันในการดำรงอยู่ร่วมกันในสังคมเพื่อความอยู่เย็นเป็นสุข โดยคองสิบสี่มีอยู่ 3 แบบคอง ได้แก่ คองสำหรับผู้ปกครองกับผู้ใต้ปกครอง คองสำหรับพระสงฆ์ในการครองตน และคองสำหรับประชาชนพึ่งปฏิบัติต่อกัน (จารุบุตร เรื่องสุวรรณ, 2519; 2520; ปรีชา พิณทอง, 2534; อภิศักดิ์ โสมอินทร์, 2537; ธวัช ปุณโณทก, 2547; ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2561; สำนักวัฒนธรรม ฝ่ายวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2562; พระชนากร ญาณโมลี (มนูบุตร), 2563) ซึ่งคำว่า คองสิบสี่ ที่ชาวอีสานยึดเป็นวัตรปฏิบัติหรือแนวทางที่ให้ประชาชนทุกระดับถือเป็นทำนองคลองธรรมอันดีงาม เวลาใช้มักเรียกนำคำว่า ฮิตมาควบคู่กันเสมอ เป็นคำว่า ฮิตคอง ซึ่งมี 14 ฮิตคองดังนี้ (สำนักวัฒนธรรม ฝ่ายวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2562)

- 1) ฮิตเจ้าคองขุน สำหรับกษัตริย์หรือผู้ครองเมืองปกครองอำมาตย์ ขุนนางข้าราชการ
- 2) ฮิตเจ้าคองเพี้ย สำหรับเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ในการปกครองข้าทาสบริวาร
- 3) ฮิตไพร่คองนาย สำหรับประชาชนในการปฏิบัติตนตามกบิลบ้านเมืองและหน้าที่พึงปฏิบัติต่อกัน
- 4) ส่วนรวมฮิตบ้านคองเมือง วัตรอันพึงปฏิบัติตามธรรมเนียมทั่วไปของพลเมืองต่อบ้านเมืองและส่วนรวม
- 5) ฮิตผัวคองเมีย หลักปฏิบัติต่อกันของสามีภรรยา
- 6) ฮิตพ่อคองแม่ หลักปฏิบัติของผู้ครองเรือนต่อลูกหลาน
- 7) ฮิตลูกคองหลาน หลักปฏิบัติของลูกหลานต่อบุพการี
- 8) ฮิตเฒ่าคองเขย หลักปฏิบัติของสะใภ้ต่อญาติผู้ใหญ่และพ่อแม่สามี
- 9) ฮิตป้าคองลุง หลักปฏิบัติของลุง ป้า น้า อา ต่อลูกหลาน

- 10) ฮีตคองปู่ย่า ตาคองยาย หลักปฏิบัติของปู่ย่า ตายาย ให้เป็นร่มโพธิ์ร่มไทรต่อลูกหลาน
- 11) ฮีตเฒ่าคองแก่ หลักปฏิบัติของผู้เฒ่าในวัยชราให้เป็นที่เคารพเลื่อมใสในเหมาะสม
- 12) ฮีตคองเดือน การปฏิบัติตามจารีตประเพณีต่าง ๆ ในฮีตสิบสอง
- 13) ฮีตไเฮ่คองนา การปฏิบัติตามประเพณีเกี่ยวกับการทำไร่ทำนา
- 14) ฮีตวัดคองสงฆ์ หลักปฏิบัติของภิกษุสามเณรให้ถูกต้องตามพระธรรมวินัย ช่วยกันทำนุ

บำรุงวัดวาอาราม ยึดวัตรปฏิบัติตามพระวินัย

เมื่อเป็นท้าว เป็นพญา พระยา เป็นผู้นำบ้านเมืองต้องยึดเป็นหลักเมืองการถือครองสิบสี่ เป็นการรักษากันครองเรือนมีศีลธรรม มีทศพิธราชธรรมเป็นธรรมอันประเสริฐด้วย ซึ่งมีอยู่ 14 ข้อ เปรียบองค์ประกอบของเมืองกับภาวะผู้ครองเมืองดังภาพต่อไปนี้ (จารุบุตร เรื่องสุวรรณ, 2519; 2520; ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2561)

ภาพที่ 1.6 14 คองเมืองกับภาวะผู้ครองเมือง

3. ภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคกลาง

ภูมิปัญญาภาคกลางบนวิถีชีวิตที่ผูกพันกับสายน้ำทั้งปิง วัง ยม น่าน เจ้าพระยา ป่าสัก สะแกกรัง แม่กลอง ท่าจีน บางปะกง แควน้อยแควใหญ่ เป็นต้น สร้างผืนแผ่นดินเป็นอู่ข้าวอู่น้ำ ดินแดนแห่งความหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ต่างชาติต่างภาษาตามชนชาติ อาทิ มอญ ยวน เขมร ลาว จีน อินเดีย แขกจาม ขวา ตานี ฝรั่งเศส โปรตุเกส วิลันดา ฮอลแลนด์ที่เข้ามาอาศัยตั้งแต่อณาจักรสุโขทัย อยุธยา ธนบุรี กรุงรัตนโกสินทร์ที่มีลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำที่ราบดินดอนสามเหลี่ยมเหมาะแก่การเกษตรกรรมจนกลายเป็นศูนย์กลางแห่งการผลิตข้าวพืชเศรษฐกิจของประเทศไทย (กิตติวัลย์ ทองอร่าม และคณะ, 2556; ณัฏฐวุฒิ ทรัพย์อุบลัมภ์, 2558; ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ, 2558; กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, 2559; ณัฐกานต์ เกาศล, 2560) ด้วยการมีสายน้ำจำนวนมากจึงมีการใช้เรือเป็นพาหนะในการเดินทางสัญจร ซึ่งถือเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านภาคกลางมาตั้งแต่โบราณ (ณัฐกานต์ เกาศล, 2560) วิธีการทำนาสร้างวัฒนธรรมการลงแขกทำนา บูชาแม่โพสพ การร้องเพลงฉ่อย การทำอาหารทานร่วมกันและมีอาหารทานร่วมกันทุกมื้อ คือ น้ำพริก (กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, 2559) ผู้เขียนจึงหยิบภูมิปัญญาชาวบ้านการทำเรือเพื่อสัญจร และภูมิปัญญาด้านอาหาร “น้ำพริก” และการทำขวัญข้าว ถือว่ามีความสำคัญที่สื่อความหมายการดำรงชีวิตของคนส่วนใหญ่ในภาคกลาง ดังนี้

3.1 ภูมิปัญญาชาวบ้านการทำเรือ

เรือเป็นสิ่งประดิษฐ์ที่เป็นพาหนะของมนุษย์ซึ่งสร้างขึ้นจากขอนไม้ หญ้า ฟาง วัสดุที่ลอยน้ำมีมาเป็นหลักฐานตั้งแต่ยุคสมัยอียิปต์โบราณที่อาศัยอยู่ลุ่มแม่น้ำไนล์ (Nile river) ผลิตจากต้นกกปาปิรุส (Egyptian papyrus) ซึ่งสันนิษฐานว่าผู้คนที่อยู่อาศัยในลุ่มแม่น้ำต่าง ๆ บนโลกใบนี้มีการใช้เรือทั้งการสัญจร หาอาหารในแม่น้ำทะเล ขนย้ายสิ่งของประจำวันและการค้าขายอื่น ๆ อีกมากมายไม่ว่าจะอยู่ในลุ่มน้ำสินธุ ประเทศอินเดีย ลุ่มแม่น้ำแยงซีเกียงประเทศจีน สามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขงที่เวียดนาม กุ่มพูซาและลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาของประเทศไทย มีการใช้เรือกับชีวิตประจำวันเป็นประจำ สันนิษฐานว่ามนุษย์มีความคิดทำเรือจากต้นไม้อ่อนโดยการขุดก่อนเป็นอันดับแรก (ส. พลายน้อย, 2516) โดยชาวบ้านเริ่มจากการทำเรือขุดจากไม้ท่อนเดียว ซึ่งสามารถนั่งได้

เพียงไม่เกิน 3 คน นั่งปลาย กลาง ท้ายของเรือ ต่อมาสร้างเรือต่อโดยการนำไม้หลายแผ่นมาต่อกันเป็นเรือต่อ เพื่อให้มีขนาดใหญ่สะดวกต่อการขนส่งสินค้าจำนวนมากและการเดินทางไกล ด้วยบนแผ่นดินไทยกอปรด้วยแม่น้ำลำธารน้อยใหญ่ ได้ผูกเรือชีวิตชาวบ้านมาแต่บรรพกาล ปรากฏหลักฐานโบราณคดีบ่งบอกวิถีชีวิตชาวชุมชนการใช้แพ เรือของผู้คนตามสภาพแวดล้อมบนแผ่นดิน ภาพปั้นสลักในวัดวาอาราม ภาพหินริมน้ำและบนเกาะแก่งน้อย ใหญ่ ภาพฝาผนังร่วมกัน พายเรือยาวบนคลองมโหรีระทึก ดินเผารูปเรือและคนบนเรือไว้เป็นหลักฐานว่า คนใช้เรือในการดำรงชีวิตมาแต่ 500 ปีก่อนพุทธกาล (พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เรือพระราชพิธี สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร, มปป.; กฤษณา รังสิโย, 2556; อนุรักษ์ เกาศล, 2560) เรือในช่วงสมัยสุโขทัยชาวบ้านพ่อค้าวานิชได้ใช้เรือเป็นพาหนะในการคมนาคมขนส่งสินค้าพวกสังคโลก เครื่องปั้นดินเผามาขายยังเมืองทางใต้อยู่เป็นประจำ การเปิดค้าขายกับชาวต่างชาติมากขึ้นในสมัยอยุธยาได้มีการเดินทางค้าขายทางน้ำจากเมืองเหนือสู่เมืองชายทะเล มีการนำสินค้ามาค้าขายตามริมแม่น้ำเจ้าพระยา เกิดตลาดน้ำวนบางกะจะเป็นตลาดน้ำที่นัดพบของพ่อค้าแม่ค้าทางเรือจำนวนมากนอกจากเรือนพาย เรือแจว เรือขุด เรือต่อที่ไม่ใหญ่นักยังมีเรือสำเภา (จีน) เรือกำปั่น (ชาวตะวันตก) เรือสรูป (แขก) นำสินค้ามาจอดเทียบและเสียภาษีค่าเบิกร่องเป็นค่าอนุญาตให้เรือเข้ามาค้าขายซึ่งเก็บภาษีตามขนาดของเรือคือวัดความยาวของเรือ แล้วเก็บวาละ 1 บาท ทั้งนี้ในสมัยอยุธยาเรื่อยังมีบทบาทสำคัญต่อพระมหากษัตริย์ที่เกี่ยวกับการประกอบพิธีกรรม อาทิ พิธีไล่เรือในฤดูน้ำหลากที่เกิดความเสียหายแก่บ้านเมือง ยังมีเรือในพระราชพิธีต่าง ๆ เป็นกระบวนพยุหยาตราทางชลมารค เป็นต้น (สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา, 2539; ลาธุแบร์, 2548) ในช่วงรัตนโกสินทร์มีการต่อเรือสำเภาโดยช่างชาวจีนและสร้างเรือกำปั่นขึ้นของเจ้านายชั้นสูง แต่ชาวบ้านยังคงนิยมใช้เรือพาย เรือแจว เรือกรรเชียง ในการเดินทางอยู่เป็นจำนวนมากในกรุงเทพฯ และปริมณฑลเพราะการคมนาคมทางน้ำยังเป็นเส้นทางหลัก และคนไทยจึงนิยมใช้เรือเป็นพาหนะในการเดินทางในชีวิตประจำวันซึ่งมีส่วนสำคัญผลักดันด้านเศรษฐกิจและสังคมของประเทศไทยด้วย (ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, 2541; พิศาล บุญผูก, 2550; สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2551; อัสมิงพวงศ์ ฉัตราคม, 2553; อนุรักษ์ เกาศล, 2561) ซึ่งเรือขุดเป็นภูมิ

ปัญญาของชาวบ้านและเป็นที่นิยมในภาคกลางและภาคเหนือเพราะมีสายน้ำที่ไหลเชื่อมกันมีหลายลักษณะที่นำมาใช้งานต่าง ๆ ดังนี้ (ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, 2541)

- 1) เรือพายม้า เรือแผ่นม้า เรือแพม้า และเรือพะม้า มีทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่นิยมใช้ในการเดินทาง หรือเล่นเพลงเรือและแข่งเรือ
- 2) เรือมาด มีทั้งขนาดใหญ่ (ใส่ประทุนเรือเพื่อใช้เป็นที่อยู่อาศัย) ใช้แจวสองแจวหรือใช้ถ่อ และขนาดเล็กใช้พาย นิยมใช้ในงานทอดกฐิน ผ้าป่า พิธีกรรมทางศาสนา
- 3) เรือชะล่า เป็นเรือต้นแบบของเรือชุดชนิดอื่น ๆ มีขนาดเล็กนิยมใช้บรรทุกข้าวเปลือก และในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้เรือชะล่าในการเสด็จประพาสต้น
- 4) เรือมอ มีขนาดใหญ่ใช้บรรทุกทุกกลบหรือฟืนและเป็นที่อยู่อาศัย
- 5) เรือเปิด ใช้บรรทุกสินค้า มีทั้ง เรือเปิดน้ำ จืดและเรือเปิดทะเล
- 6) เรือหนู นิยมใช้เป็นเรือโดยสาร ท่องเที่ยวในระยะทางใกล้ ๆ หรือใช้หาปลาตามทุ่ง
- 7) เรือม่วง ใช้พายที่มีทั้ง ชายและขวา นิยมใช้พายแข่งในงานเทศกาล
- 8) เรือโปง เรือโปงตาล เรืออีโปง นิยมใช้เป็นเรือโดยสารข้ามฟากในแม่น้ำลำคลองที่ไม่ลึก
- 9) เรือสามเกล้า คล้ายเรือมาด เป็นเรือที่ในอดีตเจ้านายนิยมใช้โดยสารเดินทาง
- 10) เรือยาว ในอดีตใช้เป็นเรือฝึกซ้อมฝีพายของทหาร ปัจจุบันใช้สำหรับพายแข่งในงานประเพณี

ผู้เขียนพบว่าข้อมูลการทำเรือชุดมีน้อยมากในภาคกลางจึงหยิบยกตัวอย่างการชุดเรือโบราณที่ยังคงทำอยู่ ณ ปัจจุบันมีลักษณะการชุดเรือไม่แตกต่างในประเทศไทยได้พบข้อมูลของการชุดเรือแบบโบราณ (ไม้ตะเคียน) ที่บ้านสวนหอม จังหวัดน่าน ซึ่งชาวบ้านเมืองน่านมีความผูกพันกับ “พญานาค” โดยมีความเชื่อว่าพญานาคจะปกป้องคุ้มครองโบราณสถาน วัดวาอาราม และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เคารพบูชา ถ้าปีไหนที่ฝนฟ้าไม่ตกต้องตามฤดูกาลชาวบ้านจะนำเรือไปแข่งพายกันเหมือนกับพญานาคกำลังเล่นน้ำขอฝน ซึ่งร่องรอยจากซากเรือแข่งเก่าแก่ที่ชำรุด แต่ก็มีเรือบางลำอายุร่วม 200 ปี อาทิ เรือเสือเผ่นท่าล้อ บ้านท่าล้อ อำเภอกู่เพียง ชุดเมื่อ พ.ศ.2359, เรือเสือเผ่นบุญเรือง บ้านบุญเรือง อำเภอเวียงสา ชุดเมื่อ พ.ศ.2380 และ เรือคำแดงเทวี (นางคู่

งาม) บ้านนาเตา อำเภอท่าวังผา ขุดเมื่อ พ.ศ.2390 ผู้คนที่มีวิถีชีวิตผูกพันกับแม่น้ำสาธารแห่งชีวิต จิตวิญญาณชาวเมืองน่าน โดยชาวบ้านสวนหอม จังหวัดน่าน ได้เริ่มประกอบพิธีกรรมในวันอังคารที่ 10 มกราคม พ.ศ.2560 โดยมีวิธีการทำเรือโบราณตามประเพณีดั้งเดิมของช่างทองใบ ทองเดช ได้บอกวิธีการไว้พอสังเขป ประกอบด้วย (1) หาถุข้หยาบ เพื่ออันเชิญแม่ย่านางออกจากต้นตะเคียน (2) วัดส่วนขนาดของต้นไม้ให้ได้ขนาดตามต้องการ (3) แต่งรูปให้ได้ขนาด (4) เจาะใจกลางไม้ออก คงเหลือเฉพาะส่วนที่เป็นตัวเรือ (5) ตกแต่งตัวเรือ ให้ได้ระดับความหนาและบาง (6) อบไฟ ด้วย แกลบและซังข้าวโพดเพื่อให้ตัวเรือขยาย (7) ใส่ไม้ก้ง ยึดตัวเรือให้รูปลักษณะสวยงาม (8) ใส่ที่นั่ง (9) ใส่ไม้แผ่น ยึดตัวเรือ (10) ใส่ข้อต่อ หัวเรือ และ (11) ทำพิธีอันเชิญแม่ย่านางขึ้นสู่ตัวเรืออีกครั้ง การขุดเรือแบบโบราณหลังจากลอกเปลือกไม้ ออก ทำการไสขัดผิวด้วยกบไสไม้ ขึ้นรูปร่าง กำหนด ส่วนหัวเรือ ท้ายเรือ ต่อเติมส่วนหัว ทำลวดลาย เพื่อจะทำเป็นเรือ ที่มีขนาดยาว 19 เมตรเศษ สำหรับฝีพาย 30 คน เสร็จภายใน 21 วัน (เสน่ห์น่านวันนี้, 2560, มกราคม, 13) ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 1.7 การขุดเรือแบบโบราณ (ไม้ตะเคียน) ที่บ้านสวนหอม จังหวัดน่าน

ที่มา: เสน่ห์น่านวันนี้ (2560, มกราคม, 13)

3.2 ภูมิปัญญาด้านอาหาร “น้ำพริก”

น้ำพริกภาคกลาง ไม่มีตำรับตำราที่ตายตัวมีรสชาติกลมกล่อมทั้งเผ็ด เค็ม เปรี้ยว และหวาน ที่ผสมกันอย่างพอดีพอเหมาะ น้ำพริกของคนภาคกลางส่วนมากเป็นตำรามาจากในวังที่เน้นเรื่องความสวยงาม อาทิ น้ำพริกเงาะ น้ำพริกกะปิ น้ำพริกปลาหู น้ำพริกเผา เป็นอาหารประเภทเครื่องจิ้ม วัตถุดิบหลักของน้ำพริกประกอบด้วย พริก หอมแดงและกะปิ (ภาคกลางและภาคใต้) ถั่วเน่า (ภาคเหนือ) น้ำปลาร้า (ภาคอีสาน) เพิ่มปริมาณพืชในท้องถิ่นประกอบ เพื่อให้ได้กลิ่นและรสชาติแตกต่างกัน อาทิ มะอึก มะเขือ มะเขือเทศ มะม่วง มะยม ส้มซ่า มะขาม กระท้อน เป็นต้น น้ำพริก ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติประจำปี พุทธศักราช 2555 (กิตติวัลย์ ทองอร่ามและคณะ, 2556; กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, 2556) ผู้เขียนเลือก “น้ำพริกเงาะ” มาอธิบายเพื่อให้สะท้อนน้ำพริกภาคกลาง ดังนี้

น้ำพริกเงาะ เป็นต้นตำรับอาหารชาววังของตำหนักของพระวิมาดาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา พระอัครชายาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 รสชาติที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะมีรสเปรี้ยว รสเค็ม และรสหวาน โดยมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาสืบสานต่อมาจนปัจจุบัน (สำนักทรัพย์สินและและรายได้ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา, 2564) น้ำพริกเงาะเป็นน้ำพริกกะปิชนิดหนึ่งในตำรับอาหารชาววังมีตำนานเล่าขาน (ฉัตรชัย ว่องกสิกรณ์, 2543; พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2561)

“ครั้งหนึ่งสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดชประสูติจะเล่นเรือท่องไปตามคูคลองในเขต

อุทยานวังสวนสุนันทาจึงมีรับสั่งให้เจ้าจอมหม่อมราชวงศ์สดับเข้าไปหาเครื่องเสวยที่มีเหลืออยู่ในห้องเครื่อง เพื่อนำไปเสวยในเรือด้วย แต่เนื่องจากเรือที่นั้นมีเนื้อที่จำกัดไม่ควรนำถ้วยชามลงไปมาก เจ้าจอมหม่อมราชวงศ์สดับจึงตักเครื่องเสวยที่เหลืออย่างละเล็กละน้อยผสมคลุกเคล้ารวมทั้งไข่เค็มผักจิ้มใส่จานลงไปบนเรือ”

ส่วนประกอบการทำน้ำพริกเงาะ ประเภทน้ำพริกกะปิ (หม่อมหลวงเนื่อง นิรัตน์, 2540; เปลียน ภาสกรวงศ์, 2565) ประกอบด้วยวัตถุดิบ ได้แก่ กะปิเคียวตากแห้งสมุทรสงคราม น้ำปลาดี น้ำตาลมะพร้าว มะนาว พริกขี้หนูสวน กระเทียมไทยหัวเล็ก น้ำต้มสุก น้ำมันพืช โดยมีหมูหวานประกอบด้วย หมูสามชั้น น้ำมันพืช น้ำปลา น้ำตาลมะพร้าว และมีปลาตุ๋น ได้แก่ ปลาตุ๋นสุก

น้ำมันพืช ผสมกับเครื่องเคียง ได้แก่ ไข่เค็ม 1-2 ฟอง กระเทียมดอง และผักเคียงน้ำพริกตามชอบ โดยมีกรรมวิธีประกอบขึ้น ดังนี้ (กินดีอยู่ดี, 2566)

- 1) นำกะปิห่อใบตอง ปิ้งบนเตาพอหอมแล้วนำไปตำกับน้ำพริกกะปิให้เหลว
- 2) หั่นหมูสามชั้น ลงผัดในน้ำมันร้อน ใส่ น้ำปลา เติมน้ำตาล ชิมรส หวาน เค็มตามเหมาะสม
- 3) นำปลาดุกหนึ่งสุกมายีเนื้อออกแล้วทอดให้กรอบฟูในน้ำมันร้อนระดับกลาง
- 4) ใส่ น้ำมันพืชลงในกระทะร้อนแล้วผัดน้ำพริกกะปิให้หอม
- 5) ตักน้ำพริกที่ผัดแล้วใส่ลงชามกันลิกแล้วโรยด้วยปลาดุกฟู หมูหวาน กระเทียมดองและไข่

เค็มแดงผ่าซีก จัดให้สวยงามรับประทานพร้อมกับเครื่องเคียงกับผักน้ำพริกอย่างละเมียดละมัย

ภาพที่ 1.8 น้ำพริก long reoโบราณ

3.3 ภูมิปัญญาท้องถิ่น “พิธีการทำขวัญข้าว”

พิธีการทำขวัญข้าว เกี่ยวกับวิถีชีวิตชาวนา คนทำนาปลูกข้าวเป็นอาชีพ ข้าวเป็นพืชพรรณเพียงหนึ่งเดียวที่มีขวัญและสิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครอง เรียกว่า แม่ขวัญข้าว หรือ แม่โพสพ ทำให้คนทำนาต้องประพฤติปฏิบัติต่อข้าวด้วยความกตัญญูรู้คุณ หากผิดพลาดรู้จักขอมาต่อต้นข้าวถือเป็นภูมิปัญญาและความเชื่อของชาวไทยมีขวัญกำลังใจในการทำนานิยมทำกัน 3 ระยะ คือ ก่อนเพาะปลูก ในช่วงเพาะปลูก และได้ผลผลิต พอหลังจากเก็บเกี่ยวเสร็จชาวนาจะอัญเชิญขวัญข้าวหรือแม่โพสพขึ้นไถ่บนยั้งฉาง แต่เมื่อข้าวเริ่มตั้งท้อง ชาวนาจะสร้างศาลเพียงตาเพื่อรับขวัญแม่โพสพเตรียมไม้ไผ่สานเป็นฉลวยรูปห้าแฉกและชะลอมใบน้อยเพื่อใส่เครื่องเซ่น ด้วยเชื่อว่า แม่โพสพเป็นผู้หญิงสาว เมื่อคราวทำขวัญข้าวในยามที่ข้าวตั้งท้องจึงจัดอาหารสำหรับคนท้อง อาทิ น้ำมะพร้าว อ้อย หมาก พลู ของรสเปรี้ยว อาทิ ส้ม มะขาม มะนาวและผู้ที่ทำพิธีที่มักจะเป็นผู้หญิงเจ้าของนาจะต้องเตรียมกระจก หวี แป้ง น้ำอบ สี่ผิ้ง ผ้าชิ้น ธงกระดาษ ติดตัวไปในยามทำพิธีรับขวัญข้าวหรือเยี่ยมแม่โพสพในทุ่งนา แล้วกล่าวบททำขวัญข้าว (กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, 2559) ใจความว่า

“แม่โพสสี แม่โพสพ แม่่นพดารา แม่จันทวี แม่ศรีโสตา เชิญแม่ มาสังเวทเครื่องกระยาบวช อยู่บ้านนา อยู่เขาคิชฌกูฏ ขอเชิญให้แม่มา แพ้ท้องแพ้ไส้ อยากกินเปรี้ยวกินหวาน กินมันกินเค็ม นานอกนาใน นาชายนาวา ขอเชิญแม่มาเสวยเครื่องกระยาบวช ขอให้ข้าวงามดี ไม่มีภัยเบียดเบียน ขอให้ต้นเท่ากระบองท้องเท่ากระบุง รวงเท่าดอกข่า ให้ดีทั่วไร่ทั่วนา”

ข้อมูลการทำขวัญข้าว จากคลังชุมชน (2564) พบว่า ชาวนาจะประกอบ “พิธีการทำขวัญข้าว” หลักเก็บเกี่ยวเสร็จสิ้นหลังออกพรรษา เพื่อการระลึกถึงคุณของพระแม่โพสพ ชาวนาผู้หญิงทำการประกอบพิธีกรรม โดยจะพายเรือไปรับขวัญข้าวหรือไปเยี่ยมแม่โพสพ เมื่อถึงกอข้าวที่ขึ้นงามที่สุดก็จะปักหลัก 1 หลัก นำชะลอมบรรจุหมากพลูจิบ สี่ผิ้งป้ายใส่ใบตอง กระจก หวี แป้ง น้ำอบ กล้วย ส้ม อ้อยควั่นให้แม่โพสพ แล้วใช้หวีโบข้าวพรมด้วยน้ำอบพร้อมกับพูดว่า

“แม่โพสสี แม่โพสพ แม่่นพดารา ไปอยู่ที่ต้นไร่ปลายนา ขอเชิญแม่มารับอ้อยกับส้ม ผูกชะลอมไว้กับหลัก ใช้ด้ายสามสี แดง ขาว เหลืองผูกคอชะลอม ที่ยอดหลักปักฉลวย สาน

จากไม้ไผ่ มีธงขายสามสีที่ได้มาจากงานมหาชาติ ผูกติดเป็นเครื่องป้องกันอันตรายที่จะมาทำลายต้นข้าว การเอาอกเอาใจข้าวเปรียบเหมือนการเอาใจผู้หญิงท้อง หางของแตงตัว ของเปรี้ยวๆ มาให้”

ภาพที่ 1.9 พิธีทำขวัญข้าวบ้านหนองขาว จังหวัดกาญจนบุรี

ที่มา: คลังข้อมูลชุมชน (2564)

4. ภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคใต้

ความแตกต่างของคนเกิดจากภูมิประเทศสร้างสรรค์ธรรมชาติสร้างคนตามวิถีของธรรมชาติ เฉกเช่นเดียวกันกับภูมิปัญญาบนสายรากแห่งภาคใต้มีร่องรอยอารยธรรมมาอย่างช้านานที่ถูกรังสรรค์จากธรรมชาติภูมิประเทศจากทะเล ภูเขา ที่ราบ เฉกเช่นเดียวกับผู้คนที่อาศัยอยู่ในภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศไทยทั้งแผ่นดิน ที่ทุกคนรู้จักผ่านตำราเรียนว่า ภาคใต้ของประเทศไทย คือด้ามขวานทอง ซึ่งเปรียบแผ่นดินไทยเหมือนรูปขวานโบราณ ภาคใต้เปรียบเป็นด้ามขวาน ตั้งอยู่บนคาบสมุทรมลายู (ปราโมทย์ ทัศนาศูวรรณ, 2516) ชาวบ้านในภาคใต้เรียกตนเองว่า ชาวปักษ์ใต้ มี

แผ่นดินที่มีลักษณะแคบคอด ยื่นยาวเหมือนแหลมขนานด้วยอ่าวไทยและทะเลจีนใต้ของมหาสมุทรแปซิฟิก ทางฝั่งตะวันออกและทะเลอันดามันทางฝั่งตะวันตกของมหาสมุทรอินเดีย มีเนื้อที่รวม 70,715.2 ตารางกิโลเมตร ความยาวจากเหนือจรดใต้ประมาณ 750 กิโลเมตร ภาคใต้ประกอบด้วย 14 จังหวัดคือ ชุมพร สุราษฎร์ธานี ระนอง พังงา ภูเก็ต กระบี่ นครศรีธรรมราช ตรัง พัทลุง สงขลา สตูล ยะลา ปัตตานีและนราธิวาส ทุกจังหวัดของภาคมีพื้นที่ติดชายฝั่งทะเล ยกเว้นจังหวัดยะลาและจังหวัดพัทลุง อุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติ มีที่ราบชายทะเลและทิวเขาเป็นต้นน้ำลำธารหลายสาย พื้นที่ที่มีความเหมาะสมกับการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์สร้างบ้านแปงเมืองมาแต่อาณาจักรลังกาสุกะ อาณาจักรศรีวิชัยและ อาณาจักรตามพรลิงค์ เกิดอารยธรรมที่มีความเจริญรุ่งเรืองสืบมาตั้งแต่โบราณ เช่น เมืองนครศรีธรรมราช เมืองไชยา แผ่นดินและผู้คนถูกสภาพภูมิศาสตร์สร้างสรรค์มรดกวัฒนธรรมที่มีความหลากหลายเป็นพหุวัฒนธรรมทั้งดงาม (กลุ่มสงวนรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม สถาบันวัฒนธรรมศึกษา กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, 2562) เมื่อวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของผู้คนในภูมิภาคนี้มีความหลากหลายทั้งในด้านความเชื่อทางศาสนา ที่มาจากการนับถือศาสนาทั้งพุทธและอิสลามของชาติพันธุ์มีการอยู่ร่วมกันทั้งชาวไทยพุทธ ไทยมุสลิม จีน จีน-มลายู(ยะหยา) และชาวเล จึงเกิดประเพณี “สารทเดือนสิบ” และประเพณีและเทศกาลสำคัญ อาทิ ชักพระ การแห่ผ้าขึ้นพระธาตุ การแข่งเรือ เทศกาลกินเจ วันฮารีรายอหรือวันอีฎิ้ลฟิตี (กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, 2559) ผู้คนที่ถูกบ่มเพาะของกาลเวลาที่เปลี่ยนไปสร้างภูมิลักษณะที่เปลี่ยนแปลงไปจากปลายพุทธศตวรรษที่ 24 ได้รับผลกระทบจากแนวคิดบริโภคนิยมที่ทันสมัยมีผลต่อการพัฒนาวัตถุวัฒนธรรมอย่างก้าวกระโดด ไม่คำนึงถึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมที่มีอาจทดแทนได้เกินวิกฤติธรรมชาติและสังคมไปจากเดิมมาก ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของรูปลักษณะคนภาคใต้ที่ไม่มีชาติพันธุ์บริสุทธิ์ที่เป็นสายเดียว ทุกคนล้วนเป็นผลผลิตจากการผสมข้ามของชาติพันธุ์ต่าง ๆ ของคนต่างถิ่น แม้อย่างไรยังคงประเพณีคตินิยมไว้อย่างเรียบง่าย ไม่ฟุ้งเฟ้อ มักปรากฏตัวด้วยพาหนะที่เป็นช้าง หรือ เรือ ที่สะท้อนสัญลักษณ์แห่งพลังอำนาจและความสามารถเฉพาะตัวในการสร้างสรรค์ภูมิปัญญาจากอดีตอย่างต่อเนื่องและจิตลักษณะของผู้คนที่เป็นสายรากของภาคใต้เปลี่ยนแปลงไปด้วยการหล่อหลอมพฤติกรรมให้กลุ่มคนในท้องถิ่นกลายเป็นคนที่มีนิสัยรักพวกพ้อง

อยู่อย่างอิสระ มีชีวิตเรียบง่าย เกิดลักษณะนิสัยระมัดระวังในการรับสิ่งใหม่ และยังเป็นคนเปิดเผย ตัดสินใจด้วยสติปัญญาของตนเองจะยอมรับปฏิบัติตามแนวคิดของผู้นำที่มีบารมีแบบพิสูจน์ได้ว่า มีพลังอำนาจในการนำกลุ่มที่เหนือกว่าและให้ประโยชน์กลุ่มได้มากกว่านั่นเอง (อรมา ศรีสุชาติ, 2544) ดังนั้นจะเห็นได้ว่าสิ่งสะท้อนทางภูมิปัญญาของคนภาคใต้จะยึดโยงกับความเชื่อทางศาสนา และธรรมชาติที่ตนอยู่อาศัย ผู้เขียนจึงเห็นว่า ประเพณีที่ยังคงสืบทอดกันมาในปัจจุบันที่สำคัญมีผลต่อทุกช่วงวัยคือ สารทเดือนสิบ อีกอย่างจะเป็นมรดกวัฒนธรรมที่สร้างสรรค์ขึ้นมาเพื่อสนองความต้องการผูกพันกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ในชีวิตและสังคมมาอย่างแนบแน่นช้านาน คือ โนรา หรือ มโนราห์ และสิ่งที่โดดเด่นเป็นภูมิปัญญาเรื่องอาหารที่เป็นเอกลักษณ์อาหารภาคใต้คือ “แกงไตปลา” ซึ่งเป็นที่รู้จักของคนทั่วประเทศ

4.1 ภูมิปัญญาประเพณี “สารทเดือนสิบ”

คำว่า “สารท” (อ่านว่า สาด) เป็นคำภาษาสันสกฤตว่า ศารท (อ่านว่า สา-ระ-ทะ) แปลว่า ใหม่ สิ่งที่เกิดจากการเพาะปลูกในฤดูร้อน หรือ ปี ในอินเดียตอนเหนือ ฤดูสารท หมายถึง ฤดูใบไม้ร่วง เป็นฤดูที่พืชผลเจริญงอกงาม เมื่ออย่างเข้าปลายฤดูจึงเก็บเกี่ยวพืชผล ชาวบ้านจะถือโอกาสทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ล่วงลับไปแล้ว ในประเทศไทยเรียกการทำบุญนี้ว่า สารท หรือ สารทเดือนสิบ คือเทศกาลทำบุญในวันสิ้นเดือนสิบทางจันทรคติช่วงเดือนกันยายน (สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2552) ภาคกลางเรียกว่า “สารทไทย” ภาคเหนือ เรียกว่า “งานทานสลากภัต” หรือ “ตานก๋วยสลาก” ภาคอีสาน เรียกว่า “ทำบุญข้าวสาก” หรือบุญข้าวประดับดิน ซึ่งปี 2567 ตรงกับวันพุธที่ 2 ตุลาคม พ.ศ. 2567 แรม 15 ค่ำ เดือนสิบ (10) ปีมะโรง ซึ่งครอบครัวของผู้เขียนได้มีโอกาสทำบุญข้าวประดับดินร่วมกับชาวบ้านที่คำชะโนดเช่นเดียวกันเป็นวันทำบุญให้แก่บรรพบุรุษ อาทิ ปู่ย่า ตายาย ที่ล่วงลับดับขันธไปสู่ภพหน้าแล้วหากตกทุกข์จะได้มารับบุญของลูกหลานที่ทำบุญให้ หากมีความสุขในสวรรค์ชั้นฟ้าให้ได้หลุดเสริมบุญบารมีให้สูงยิ่งขึ้นไป ซึ่งไม่เพียงเท่านั้นยังมีการนำอาหารใส่กระทงใบตอง คำหมาก คำพลู บุหรี่ใส่ไว้ภายหลังจากพระสวดมนต์อุทิศบุญแล้วให้ไปนำไปวางไว้หัวไร่ปลายนาด้วยเช่นกัน

ภาพที่ 1.10 ทำบุญข้าวสากที่คำชะโนด อุดรธานี

ส่วนบุญสารทเดือนสิบของภาคใต้ เรียกว่า "งานบุญเดือนสิบ" หรือ "ประเพณีชิงเปรต" เป็นประเพณีที่สะท้อนความกตัญญูต่อบรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้วที่เด่นชัดที่สุดและอยู่ในปฏิทินของประเทศไทยเป็นประเพณีของพุทธศาสนิกชน คือ สารทเดือนสิบ ซึ่งจัดประเพณีที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในประเทศไทยอยู่ที่จังหวัดนครศรีธรรมราช ชาวไทยพุทธภาคใต้จัดประเพณีสารทเดือนสิบเป็นประจำทุกปีมีวัตถุประสงค์เพื่อทำบุญอุทิศแก่ผู้ล่วงลับตามแบบพิธี “ปุพพเปตพลี” สืบตามคติความเชื่อที่ว่า บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปหากทำความดีจะได้ไปสวรรค์ หากทำความชั่วจะตกนรกเป็นสัตว์นรก ตกทุกข์ได้ยากลำบากทรมานอยู่ในขุมนรกเป็นเปรตมีเพียงผลบุญของลูกหลานอุทิศให้ในวันแรม 1 ค่ำเดือน 10 เท่านั้นจะได้มีโอกาสมารับส่วนบุญซึ่งภาคใต้เรียกว่า พิธีวันหมรับเล็ก (อ่านออกเสียง ม ควบ ร เป็นภาษาถิ่นใต้) หรือ วันรับตายาย ให้ลูกหลานอุทิศส่วนกุศล จากนั้นวันแรม 15 ค่ำเดือน 10 เป็นวันสารทเรียกว่า วันหมรับใหญ่ นำเครื่องอุปโภคบริโภคไปถวายวัด ทำบุญเลี้ยง

พระ บังสุกุลอุทิศส่วนบุญกุศลส่งให้บรรพบุรุษและญาติพี่น้อง นัยหนึ่งเป็นการจัดเพื่อทำบุญในช่วงฤดูฝนให้พระภิกษุสงฆ์ได้เก็บภัตตาหารไว้เพื่อดำรงชีวิตในช่วงฝนตกที่เดินบิณฑบาตยากลำบาก ภายหลังการทำบุญให้บรรพบุรุษแล้วจะมีการตั้งเปรต-ชิงเปรตขึ้น หมายถึงชาวบ้านจะแบ่งขนมส่วนหนึ่งไปวางไว้ที่ลานวัน โคนต้นไม้ใหญ่ และข้าง-บนกำแพงวัด เรียกว่าตั้งเปรต เมื่อถึงเวลาที่กำหนดให้ชาวบ้านได้แย่งขนมที่ตั้งเปรตไว้ เรียกว่า ชิงเปรต เชื่อว่าคนที่ได้ขนมไปกินจะได้บุญมาก ซึ่งในจังหวัดนครศรีธรรมราชมีการจัดประเพณีสารทเดือนสิบขึ้นครั้งแรกตั้งแต่ พ.ศ. 2465 เป็นการจัดในช่วงวันวิสาขบูชา ณ ที่วัดพระบรมธาตุรวมหาวิหาร และในปี พ.ศ. 2466 ได้เริ่มจัดในงานตรงกับเดือนสิบจริง ๆ เป็นครั้งแรกที่บริเวณสนามหน้าเมือง จัดอยู่ 3 วัน 3 คืน ต่อมาคนสนใจมากขึ้นจัดเป็น 10 วัน 10 คืน ดังนั้นสารทเดือนสิบจะปรากฏ 5 พิธีกรรม ได้แก่ การจัดหมักรับและการยกหมักรับ การแห่จาด การฉลองหมักรับและการบังสุกุล การตั้งเปรตและการชิงเปรต และการบูชาบรรพบุรุษ ปัจจุบันประเพณีสารทเดือนสิบที่นครศรีธรรมราชกลายเป็นเดือนแห่งการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และนิยมทำบุญกันมากในวันแรม 13-15 ค่ำ (ไกรศร วิศิษฎวงศ์, 2540; กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, 2559; มณีรัตน์ กำลังเกื้อ, 2561; จุฑาทิพย์ ไกรนรา, 2564) หัวใจของการทำบุญในประเพณีสารทเดือนสิบของชาวนั้นอยู่ที่การจัด “หมักรับ” ที่จัดอย่างละเมียดละไมเป็น 4 ชั้น ประกอบด้วย ชั้นที่ 1 อยู่ล่างสุดก้นภาชนะจัดอาหารแห้ง อาทิ ข้าวสาร แล้วใส่พริกเกลือ หอม กระเทียม กะปิ น้ำปลา น้ำตาล มะขามเปียก ปลาเค็ม เนื้อเค็ม หมูเค็ม กุ้งแห้ง และเครื่องปรุงที่จำเป็น ชั้นที่ 2 บรรจุอาหารจำพวกพืชผักที่เก็บไว้นาน ๆ อาทิ มะพร้าว ขี้พริก หัวมันทุกชนิด กลัวยแก่ ข้าวโพด อ้อย ตะไคร้ ลูกเนียง สะตอ และพืชชนิดอื่นที่มีในฤดูกาลนั้น ชั้นที่ 3 สิ่งของใช้ประจำวัน อาทิ น้ำมันพืช น้ำมันมะพร้าวน้ำมันก๊าด ได้ ไม้ขีดไฟ หม้อ กระทะ ถ้วย ชาม เข็ม ด้าย หมาก พลุ กานพลู การบูน พิมเสน สีเสียด บูน ยาเส้น บุหรี่ ฐูป เทียน และจำพวกยาสามัญประจำบ้าน ชั้นที่ 4 บนสุดมีการประดับประดาด้วยขนม ซึ่งมีนัยสำคัญอันเป็นสัญลักษณ์ของสารทเดือนสิบ ถือเป็นหัวใจที่สำคัญของหมักรับ อาทิ ขนมพอง ขนมลา ขนมกงหรือขนมไข่ปลา ขนมบ้า ขนมดีซำ ขนมที่บรรพบุรุษและญาติที่ล่วงลับได้นำไปใช้ประโยชน์ มีขนม 5 ชนิดที่ขาดมิได้มี การสื่อความหมายว่า (1) ขนมพอง ใช้แทน “แพ” ที่ข้ามห้วงมหรณพ มีรูปทรงแผ่ดังแพ เบา ลอย

น้ำได้ (2) ขนมลา ใช้แทน “ แพรพรรณ อารมณ์ เครื่องนุ่งห่ม ” รูปทรงดั่งผ้าถักทอ (3) ขนมกง ใช้แทน “ เครื่องประดับ ” รูปทรงงล้อสีทองคล้ายกำไล แหวน ไว้ใช้ในการประดับแต่งกาย (4) ขนมดี จำ ใช้แทน “ เงิน เบี้ย ” ไว้ใช้สอย รูปทรงคล้ายเบี้ยหอย และ (5) ขนมบ้า เล่นต้อนรับสงกรานต์ใช้แทน “ ลูกสะบ้า ” ซึ่งเป็นการละเล่นที่นิยมสมัยโบราณ (กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, 2559) ชี้ให้เห็นว่าประเพณีพิธีกรรมที่สืบทอดจากอดีตมาจนปัจจุบันได้อย่างยาวนานและยังยืนข้ามรุ่นสู่อีกรุ่น ยังดำรงมั่นคงอยู่ไม่ว่าวิทยาการ กาลเวลาจะเปลี่ยนแปลงไปย่อมไม่ส่งผลกระทบ เพราะประเพณีพิธีกรรมเหล่านั้นเชื่อมโยงร้อยกายใจ จิตวิญญาณของผู้คนอย่างมีนัยสำคัญที่จำเป็นต่อวิถีชีวิตของคนท้องถิ่นนั่นเอง

ภาพที่ 1.11 ประเพณีสารทเดือนสิบ จังหวัดนครศรีธรรมราช

4.2 ภูมิปัญญาการละเล่น “โนรา หรือ มโนราห์”

ศิลปะการแสดงโนราถูกขึ้นบัญชีมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ประจำปี พุทธศักราช 2552 ในสาขาศิลปะการแสดง และโนรา (Nora, dance drama in southern Thailand) ขึ้นทะเบียนเป็นรายการที่เป็นตัวแทนมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของมนุษยชาติในปี พุทธศักราช 2564 ของยูเนสโก (UNESCO, 2021) โนรา หรือ มโนราห์ เป็นศิลปะการละเล่นที่เก่าแก่ของคนใต้ซึ่งผูกพันกับพิธีกรรม ความเชื่อ วิถีชีวิตความเป็นอยู่และความเป็นของของสังคมมาอย่างช้านาน ถือเป็นการแสดงพื้นเมืองเริ่มจากสมัยกรุงศรีอยุธยาโดยสันนิษฐานว่าเกิดขึ้นครั้งแรกที่หัวเมืองพัทลุง ปัจจุบันนี้คือ ตำบลบางแก้ว จังหวัดพัทลุง กำเนิดจากละครชาตรีเรื่อง “พระสุธน-มโนราห์” เรียกชื่อว่า มโนราห์ หรือ มโนห์รา ซึ่งมี 2 ประเภท คือ โนราที่ใช้การแสดง และโนราที่ใช้ในพิธีกรรม หรือที่เรียกว่า “โนราลงครู” หรือ “โนราโรงครู” เป็นการแสดงแบบแผนการรำรำ การขับร้องทั้งดงาม มีดนตรีลูกคู่ เล่นรับ-ส่งตลอดการแสดง ผู้รำสวมเครื่องทรงอย่างกะทัดรัดมีเทริด ผ้าห้อยหน้า เจียรระบาด สร้อยตาบทางหงส์ ปีกนกแอ่น ปีกหนั่ง เสื้อ 2 ชั้น ชั้นในเป็นผ้าธรรมดา ชั้นนอกร้อยลูกปัดคาดรอบคอขอบแขน สวมกำไลมือเท้า สวมเล็บ ปลายแหลมจนเรียวยาว การสวมเครื่องแต่งกายทุกครั้งต้องเสกคาถา แป้งที่ใช้ทาต้องเสกด้วยคาถาและลงอักขระ เอกลักษณ์ของการรำโนรา คือการรำผสมท่าทางต่าง ๆ เข้าด้วยกันอย่างกลมกลือ คล่องแคล่ว ชำนาญ เปลี่ยนแปลงลีลาเข้ากับดนตรีมีความอ่อนช้อยเล่นแขน การทำตัวอ่อนตามความสามารถเฉพาะของผู้มีประสบการณ์ มีการแสดงแพร่หลายไปถึงจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ทางใต้สุดเป็นที่นิยมที่ชุมชนไทยในสหพันธรัฐมาเลเซีย อาทิ กลันตัน เกดาร์ ปะลิสและปีนัง (กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, 2559; กลุ่มสงวนรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม สถาบันวัฒนธรรมศึกษา กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, 2562; กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, 2563; กลุ่มศูนย์ข้อมูลมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม กองมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, มปป.) หากย้อนตำนานโนราจะพบว่า จุดกำเนิดมีความคลุมเครือแต่มีตำนานเล่าว่า “เด็กผู้ชายหรือพระโอรส” หลานตาของพระยาสาายฟ้าพาด ได้ประทับใจการรำรำท่าทางของกนิษฐ งดงามมหัศจรรย์มาก จึงได้มอบเครื่องดนตรีและเทริดให้แก่เด็กน้อย และแต่งตั้งให้เป็นขุน

ศรีศรัทธาเพื่อทำหน้าที่เป็นศิลปินผู้ดูแลเรื่องการร่ายรำของราชอาณาจักร และทำร่ายรำจำมาจากความฝันสอนให้ร่ายรำท่าทางของกนิษฐ งดงามมหัศจรรย์มาก และนางจดจำท่าราสืบสองท่าไว้ได้ ขณะที่ร่ายรำมีเสียงดนตรีบรรเลงด้วย จนกลายเป็น “ครูตัน” ของโนรา ซึ่งการร่ายรำที่สำคัญในพิธีกรรมการแสดงโรงครู นั่นคือ รำคล้องหงส์ และรำแทงเข้ (จระเข้) อันเป็นการร่ายรำส่วนสำคัญในวันสุดท้ายของพิธีกรรมโนราโรงครู ซึ่งถือเป็นพิธีกรรมที่มีความสำคัญในวงการโนราเป็นอย่างมาก เพราะ เป็นพิธีกรรมเพื่อเชิญครูหรือบรรพบุรุษของโนรามายัง โรงพิธีเพื่อไหว้ครูหรือไหว้ตายายโนราเพื่อรับของแก้บน และ เพื่อครอบเทริดหรือผูกผ้าแก้ผู้แสดงโนรารุ่นใหม่นิยมเริ่มในตอนเย็นวันพุธแล้วไปสิ้นสุดในวันพฤหัสบดี หรือ 3 วัน 3 คืน นอกจากนี้ ยังมีตำนานเกี่ยวกับรถเสนชาดก หรือนางสืบสอง หรือ พระรถ-เมรี และสุนทรชาดก มีตัวละครสำคัญคือพระสุนทร กับนางมโนราห์ ยังมีการเชื่อมโยงเชื่อมโยงกับตำนานนางเลียดชาวซึ่งเป็นตำนานเก่าแก่แพร่กระจายในเขตที่ลุ่มทะเลสาบสงขลารอบๆ เมืองพัทลุง สงขลา ภูเก็ต ตรังและนครศรีธรรมราช นอกจากนี้มีโนราประเภทเพื่อความบันเทิง ซึ่งมีลักษณะสำคัญ (1) การรำ (2) การร้อง (3) การทำบท (4) การรำเฉพาะอย่าง (5) การเล่นเป็นเรื่อง โดยมีเครื่องดนตรีประกอบด้วย ทับ (โทนหรือทับโนรา) มี 2 ใบ เสียง ใช้คนตีเพียงคนเดียวถือเป็นเครื่องตีที่สำคัญที่สุด เพราะทำหน้าที่คุมจังหวะและเป็นตัวนำในการเปลี่ยนจังหวะทำนองตามผู้รำ กลองทำหน้าที่เสริมเน้นจังหวะและ ล้อเสียงทับ ปี่ โหม่ง หรือฆ้องคู่ ฉิ่ง และแตระ โดยปัจจุบันโนรายังคงอยู่ 2 รูปแบบ คือ โนราประกอบพิธีกรรม (โนราโรงครู) และโนราเพื่อความบันเทิง ซึ่งมีผู้แสดงประมาณ 5 คน ปล่อยตัวนางรำออกรำ มีบทเกี่ยวม่าน หรือขับหน้าม่าน เป็นการขับร้องบทกลอนที่แต่งไว้ เรียกว่า “ว่าคำพริต” หรือบางครั้งผู้มีปฎิภาณมากกว่ากลอนสด เรียกว่า “ว่ามุดโต” ยังมีการออกพราน คือ ออกตัวตลก รวมถึงออกตัวนายโรง หรือโนราใหญ่ ที่อวด ท่ารำและการขับบทกลอนเป็นพิเศษ นอกจากให้ความบันเทิงแล้ว ยังเป็นการ “สื่อ” สารข้อมูลข่าวสาร เหตุการณ์บ้านเมือง สิ่งที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นให้ทุกคนได้ทราบไปพร้อมกันด้วยเพื่อความบันเทิง ทั้งนี้ในปัจจุบันมี 6 ภาพจิตรกรรมโนราห์สำคัญที่ภาคใต้ปรากฏอยู่ที่ (1) โนราโรงครู วัดมัสนิมมาวาสจังหวัดสงขลา (2) โนราบ้านนาพรุ จังหวัดนครศรีธรรมราช (3) โนราบันเทิง ศูนย์ส่งเสริมภาษาและวัฒนธรรม จังหวัดสงขลา (4) โนราประยุกต์จังหวัดสงขลา (5) โนราขุนอุปถัมภ์

นรากร จังหวัดพัทลุง (6) โนราคลองหงส์ จังหวัดสงขลา (มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ, 2552; ธรรมนิธย์ นิคมรัตน์, 2555; กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, 2563) ชี้ให้เห็นว่า โนราเป็นการละเล่นที่มีศิลปะสืบสานเรื่องราวที่มีตำนานแห่งพิธีกรรมเกี่ยวกับความเชื่อ คาถา อักษร ตำนานที่มีท่วงท่าร้ายรำ พิธีกรรมครอบครู ทรงเครื่องกษัตริย์ ถือเป็นพิธีแห่งศิลปะ การละเล่นอัตลักษณ์ท้องถิ่นที่แต่ละคณะโนรา อาทิ คณะครั้นน้อย ดาวรุ่ง จังหวัดตรัง คณะโนรา น้อม โบราณศิลป์ จังหวัดพัทลุง และคณะละไม ศรีรักษา จังหวัดสงขลา ต้องให้ความสำคัญจัดพิธี โนราโรงครูและยังเป็นโนราเพื่อความบันเทิงสร้างความสุขและยังมีการ “สือ” เหตุการณ์บ้านเมือง วิถีชีวิตทางสังคมปักษ์ใต้อีกด้วย

ภาพที่ 1.12 โนรา หรือโนราห์

ที่มา: ภาพโครงร่างโนราประยุกต์มูลนิธิจักรพันธ์ุ โปษยกฤต พ.ศ. 2546 ใน ธรรมนิธย์ นิคมรัตน์ (2555), กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม (2559), กลุ่มสงวนรักษามรดกภูมิปัญญาทาง วัฒนธรรม สถาบันวัฒนธรรมศึกษา กรมส่งเสริมวัฒนธรรม (2562)

4.3 ภูมิปัญญาด้านอาหาร “คั่วกลิ้ง”

ผู้เขียนเลือกอาหารที่ชื่อว่า “คั่วกลิ้ง” มาอธิบายถึงความเป็นภูมิปัญญาด้านอาหารที่มีชื่อและลักษณะความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่นปักษ์ใต้ของประเทศไทยซึ่งมักจะมีรสชาติอาหารที่เผ็ดจัด มาจากพริกขี้หนูสด พริกขี้หนูแห้ง พริกไทย หรือเรียกว่า ตีปลี ส่วนเค็มมากจากเกลือ กะปิ นอกจากนั้นเปรี้ยวมาจากส้มแขก มะนาว มะขามเปียก ตะลิงปลิง น้ำส้มลูกโหนด มะขามสด และไม่ชอบรสหวาน นิยมใส่ขมิ้นและเคยเป็นเครื่องปรุงรสอาหาร พร้อมกับมีเครื่องจิ้มที่เรียกว่า น้ำบูดู ซึ่งเป็นการหมักปลาทะเลผสมเกลือมีกลิ่นแรงกว่าปลาร้าของคนอีสานนั่นเอง นอกจากอาหารคั่วกลิ้ง ยังมีจำพวกแกงไตปลา แกงส้มออดิบ (คูน) ข้าวยา ปลากระบอกต้มส้ม ยังจำพวกผักพื้นถิ่นที่หาง่ายและนำมารับประทานกับอาหารด้วย อาทิ ผักเหนาะ สะตอ ลูกเหริยง ลูกเนียง ใบเหลียง ยอดจิก ยอดหมุย ยอดมะม่วงหิมพานต์ และยังมีผักทั่วไปเหมือนทุกภูมิภาค อาทิ ถั่วฝักยาว ถั่วพู มะเขือเปราะ เป็นต้น ยังมีเมนูน้ำพริกกุ้งเสียบถือว่าเป็นอาหารขึ้นชื่อของภาคใต้อีกหนึ่งชนิดหนึ่ง โดยอาหารทางภาคใต้มีใช้เพียงสะท้อนความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติทะเลป่าเขาลำเนาไพรยังเป็นการบำรุงร่างกายให้อบอุ่น ป้องกันโรคภัยไข้เจ็บตามสภาพภูมิอากาศร้อนชื้นตามสภาพภูมิอากาศที่ว่า ฝนแปดแดดสี่ หมายถึง ฤดูฝนแปดเดือน ฤดูร้อนสี่เดือน นั่นเอง (กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, 2556; 2559; กลุ่มสงวนรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม สถาบันวัฒนธรรมศึกษา กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, 2562)

อาหาร “คั่วกลิ้ง” สันนิษฐานว่าเริ่มมาจากจังหวัดกระบี่ที่มีพรานป่าล่าสัตว์มาประกอบอาหารโดยมีวิธีการนำเนื้อสัตว์ออกมาจากป่าด้วยการทำให้สุกแล้วบรรจุไว้ในกระบอกไม้ไผ่ ซึ่งเป็นภูมิปัญญาในการรักษาเนื้อสัตว์ไม่ให้เน่าเสีย พอนำกลับมาใส่เครื่องแกงปรุงรสชาติให้อร่อย จึงนิยมกันทำอย่างแพร่หลายและนิยมเอาเนื้อสัตว์มาหั่นและสับแล้วคั่วให้สุกไม่ต้องใส่น้ำมัน ใส่เครื่องแกงและผัดเข้ากัน คั่วให้สุกไม่ให้เนื้อสัตว์ติดกระทะเรียกว่า “คั่วกลิ้ง” ซึ่งมีลักษณะเด่นชัดเจนนี้อีกคือ “การผัดแห้งมีสีเหลืองออกคล้ำเล็กน้อยมีรสเผ็ดร้อน” โดยสีเหลืองมาจากขมิ้น สีคล้ำมาจากการใส่เครื่องแกงผัดผสมเข้าด้วยกันเป็นภูมิปัญญาของคนใต้ที่นำสมุนไพรและสร้างสีสันให้อาหารน่ารับประทานมากขึ้น โดยคั่วกลิ้งมีส่วนผสมเครื่องปรุง ได้แก่ เนื้อหมูหรือเนื้อวัว ใบมะกรูด

อ่อนหั่นฝอย พริกชี้หนูแห้ง หอมแดงซอย กระเทียม ข่าหั่นละเอียด ตะไคร้หั่นละเอียด ผีวมะกรูด หั่นละเอียด ขมิ้นหั่นยาว พริกไทยเม็ด และเกลือป่น นำมาโขลกเครื่องแกงให้เข้ากัน แล้วล้างเนื้อหั่นบาง ๆ หรือสับให้ละเอียด ใส่กระทะด้วยไฟอ่อน ใส่เนื้อผัดแห้งกับน้ำพริกแกง โรยใบมะกรูดหั่นฝอย คนให้ทั่วแล้วชิมปรับรสให้เหมาะสม (กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, 2556) ชี้ให้เห็นว่า อาหารที่เป็นภูมิปัญญาของท้องถิ่น มักเป็นอาหารที่มีวัตถุดิบจากท้องถิ่นและใช้ความรู้ความสามารถของคนในท้องถิ่นปรุงขึ้นมาจากรสชาติและรสมือของการสั่งสมซึ่งมักนิยมซ่อนประโยชน์ของสมุนไพรในอาหารไว้เป็นยารักษาโรค เป็นดังว่า “อาหารเป็นยา” นั่นเอง

ภาพที่ 1.13 คั่วกลิ้ง

ลัทธิความเชื่อท้องถิ่นและพิธีกรรมคำชะโนด

เมื่อกล่าวถึง “ลัทธิความเชื่อท้องถิ่น” จะต้องถูกชี้ชัดเฉพาะลงไปว่าเป็นคติความเชื่อหรือคติชนวิทยาของท้องถิ่นนั้น ๆ มิใช่คำสอนทางศาสนาแต่เป็นหลักการความเห็นที่บ่มเพาะ สอนสั่ง สร้างสมและสืบทอดปฏิบัติต่อกันมาจนเป็นคติความเชื่อของผู้คนที่อาศัยอยู่ในท้องถิ่นนั้น ๆ มีอิทธิพลต่อการกระทำหรือพฤติกรรมในการดำรงชีวิตของผู้คนที่มีความเชื่อตามแบบแผนเดียวกันซึ่งมักจะแสดงออกตามวิถีชีวิตและพิธีกรรมของท้องถิ่น ซึ่งในหนังสือเล่มจะมุ่งอธิบายถึงลัทธิความเชื่อของท้องถิ่น “คำชะโนด” และการถือปฏิบัติตามพิธีกรรมของคนคำชะโนดที่ยึดถือมาจากโบราณตามคติความเชื่อของปู่ย่าตายาย มีสาระสำคัญดังนี้

1. ลัทธิความเชื่อคำชะโนดเกี่ยวกับพญานาค

ลัทธิ (doctrine) หมายถึง คติความเชื่อ ความคิดเห็นและหลักการเกี่ยวกับศาสนา ปรัชญา การเมือง เศรษฐกิจหรือสังคมที่นับถือและปฏิบัติตามสืบเนื่องกันมา (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556) ส่วนคำว่า ความเชื่อ หมายถึง การเห็นจริงด้วย เห็นตามด้วย ไว้วางใจ ไว้วางใจ มั่นใจ นับถือ ยอมรับในจิตสำนึกต่อพลังอำนาจเหนือธรรมชาติ ซึ่งพิสูจน์ยากแต่คนในสังคม ชุมชนหนึ่งโดยยอมรับหรือเคารพเกรงกลัวต่อสิ่งเหล่านั้น (มานิต มานิตเจริญ, 2514; ราชบัณฑิตยสถาน, 2525; ธวัช ปุณโณทก, 2528) ส่วนคำว่า พิธีกรรม หมายถึง การบูชา แบบอย่างหรือแบบแผนต่าง ๆ ที่ปฏิบัติในทางศาสนา หรือเป็นการปฏิบัติเชิงพฤติกรรมทางสังคมที่ถูกกำหนดโดยขนบธรรมเนียม กฎระเบียบของสังคมแสดงออกทางค่านิยม ความเชื่อ พิธีกรรมมักเป็นรูปแบบพิธีการ ซึ่งพิธีล้วนมีผลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของคนในท้องถิ่น โดยพิธีกรรมมีองค์ประกอบด้วยประธานในพิธี ผู้ประกอบพิธี ผู้ร่วมพิธี สถานที่ประกอบพิธี วันเวลาในการประกอบพิธี และอุปกรณ์ประกอบพิธี (ประสาน ทองภักดี, 2520; ราชบัณฑิตยสถาน, 2525; อุทัย หิรัญโต, 2526; ฐาปนี, 2549) เวลาประกอบพิธีกรรมต้องมีการคาถาอาคมที่กล่าวในพิธีเช่นเดียวกัน ซึ่งเป็นลักษณะของสังคมวิทยาศาสตร์เกี่ยวเนื่องศาสนากับสังคมในเรื่องของสังคมจะมีความเชื่อของคาถาอาคมใช้คำพูดที่เชื่อว่ามีมนต์ขลัง มีพลังเหมือนกับสมุนไพรมีคุณค่าในการรักษาโรคภัยไข้เจ็บ เหมือนการสร้างเขื่อนเพื่อให้น้ำเพิ่มขึ้น แต่ต้องรู้สูตรหรือกฎเกณฑ์ของโลกเหนือธรรมชาติ นำมาใช้เพื่อวัตถุประสงค์บางอย่างโดยผู้มีความเชื่อ หรือผู้

ปฏิบัติตามไม่รู้สึกรู้ว่าเป็นกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อกลุ่มสังคม แต่รู้ว่สิ่งเหล่านี้เป็นตัวแทนของตนเองก็พอ (จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์, 2525) ซึ่งความเชื่อที่คำชะโนดมักจะเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวกับคติชนของชาวบ้านที่นี้ซึ่งมีทั้งนิทานชาวบ้าน อาทิ นิทานปรัมปรา (fairy tale) นิทานท้องถิ่น (legend) นิทานเรื่องสัตว์ (animal tale) นิทานชวนหัว (jest) เทพนิยาย (myth) เป็นต้น เพลงชาวบ้าน (folk songs) คำกล่าว (folk says) ปริศนาคำทาย (folk riddle) และความเชื่อ (beliefs) (วันเนาว์ยูเด็น, 2524) ซึ่งคติความเชื่อท้องถิ่นคำชะโนดเกี่ยวกับเรื่อง “พญานาค” ที่มีนามว่า พญาศรีสุทโธนาคราช หรือ เจ้าปู่ศรีสุทโธ ซึ่งผู้เขียนได้เรียบเรียงไว้ในบทที่ 3 ภูมิฐานเมืองปู่ย่า โดยในบทนี้จะสรุปสาระสำคัญจากภาพจำและมุขปาฐะของพ่อแก่แม่เฒ่าเล่าสู่ลูกหลานฟังไว้ดังต่อไปนี้

“...ปู่ย่าจะเล่านิทานโบราณปรัมปราที่เกี่ยวกับ พญานาคที่อาศัยอยู่ในดงชะโนดแห่งนี้ พญานาคนั้นเป็นสัตว์เทพที่มีฤทธิ์มาก สมบัติมาก ในตำนานของไทยเรามีด้วยกัน 4 ตระกูล คือ ตระกูลวิรูปักษ์ (สีทอง) ตระกูลเอราปถ (สีเขียว) ตระกูลฉัพพยาปุตตะ (สีรุ้ง) และตระกูลกัณหาโคตมกะ (สีดำ) ซึ่ง พญาศรีสุทโธนาคราช เป็นกษัตริย์มหาราชแห่งนาคในแผ่นดินไทยจัดเป็นตระกูลเอราปถ รูปลักษณ์เป็นสีเขียว ปกครองอยู่ที่วังบาดาลใต้ดงต้นชะโนดที่ตั้งอยู่ในสถานที่ที่เรากำลังนั่งเราเรื่องของเจ้าปู่ศรีสุทโธกันอยู่นี้แหละ ย้อนไปในปู่สังกะสาอย่าสังกะสีนานมาแล้ว มีบึงหนองน้ำชื่อว่า หนองกระแสน อยู่ป่าหิมพานต์สันนิษฐานว่าอยู่แถวเทือกเขาหิมาลัยใกล้ดินแดนของพุทธศาสนา มีพญานาคหนุ่มที่มีความเก่งกล้าเป็น นาคนักรบ 2 ตน นามว่า สุทโธนาค คุมทหาร 5,000 ตนฝ่ายหนึ่ง สุวรรณนาค คุมทหาร 5,000 ตนอีกฝ่ายหนึ่ง การอยู่ร่วมกันในหนองกระแสนมีความสงบสุขตลอดมาด้วยการถ้อยทีถ้อยอาศัยพึ่งพอกัน ก่อเกิดแบ่งปันอาหารการกินซึ่งกันและกัน ไม่นานความขัดแย้งจึงเกิดขึ้นกับนาคหนุ่มทั้ง 2 ตน เพียงเพราะเรื่องการไม่เชื่อใจในความซื่อสัตย์ของเพื่อนในการแบ่งอาหาร เรื่องมีอยู่ว่า ครั้งหนึ่งสุทโธนาคและพลพรรคได้ออกหาอาหารได้ช้างมาตัวใหญ่ขนเล็กแบ่งปันทั้งสองฝ่ายอย่างเท่าเทียมนาคทุกฝ่ายพอใจ ครั้งต่อมาฝ่ายสุวรรณนาคและพลพรรคออกไปหาอาหารได้เม่นมาตัวเล็กแต่ขนใหญ่ พอแบ่งกันอย่างเท่าเทียมได้เพียงเล็กน้อยซึ่งฝ่ายสุทโธนาคเกิดความไม่เชื่อใจพลพรรคไม่พอใจเมื่อเทียบกับที่ฝ่ายตนหาอาหารมาช้างตัวใหญ่ขนยังเล็กนิดเดียว แต่ฝ่ายสุวรรณนาคได้เม่นขนใหญ่ เหตุใดจึงแบ่งอาหารให้เพียงนิดเดียว ด้วยความไม่พอใจครั้งนี้จึงเกิดสงครามนาคขึ้น ทำให้เกิดความเดือดร้อนไปทั่วห้วย่มหญ้า จนเดือดร้อนไปถึงพระอินทร์ผู้

เป็นใหญ่ในสวรรค์ชั้นฟ้าได้ลงมาห้ามปราม และให้นักรบนาคทั้ง 2 ฝ่ายมาทำข้อตกลงแข่งขันกัน หากใครเป็นผู้ชนะจะประทานปลาบึกให้เป็นแหล่งอาหารที่อุดมสมบูรณ์และต้นไม้แห่งชัยชนะปลูกเป็นสัญลักษณ์ให้สร้างบ้านแปงเมือง กติกาคือ ผู้ใดขุดแผ่นดินให้เป็นร่องน้ำจากหนองกระแสน้ำสู่ทะเลได้สำเร็จก่อน ผู้นั้นจะเป็นผู้ชนะ จนในที่สุดผู้ขุดลงน้ำโขง ลดเลี้ยวเคี้ยวคดโค้งจากหนองกระแสน้ำสู่ทะเลคือ สุทโธนาคและพลพรรค ได้รับประทานต้นชัยชนะ คือ ต้นชะโนด ซึ่งก็คือ ดงชะโนด ที่เรากำลังนั่งเล่าเรื่องกันอยู่นี้เองและปลาบึกซึ่งเป็นปลาตัวใหญ่เป็นแหล่งอาหารอันอุดมสมบูรณ์ไว้ในแม่น้ำโขง พร้อมกับสุทโธนาคได้ขอประทานพรจากพระอินทร์ให้มีปล่องขึ้นลงจากบาดาล มาโลกมนุษย์สู่สรวงสวรรค์ ไว้ 3 แห่ง คือ หนองคันแท พระธาตุหลวง (ทั้งสองแห่งอยู่เวียงจันทน์แผ่นดินลาว) และดงชะโนด (พรหมปรายโลก) ตั้งอยู่บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี...วังบาดาลแผ่นดิน และแผ่นฟ้าจึงได้ส่งบสุขลงมาตราบนานี่”

เมื่อวิเคราะห์จากเรื่องเล่าของชาวบ้านจะพบว่า มีทัศนคติความเชื่อของชาวบ้านเกี่ยวกับพญานาคที่คำชะโนดว่า พญานาคมีอยู่จริงที่ดงชะโนด นาคที่ปกครองผู้เป็นใหญ่ที่คำชะโนดชื่อเดิมว่า สุทโธนาค หรือปัจจุบันนามว่า พญาศรีสุทโธนาคราช ซึ่งพญาศรีสุทโธนาคราชเป็นราชาแห่งนาค นักรบและเป็นนาคที่มั่นคงในคำสัจ (สัจจะ) และความเพียรพยายาม พญานาคเป็นสัตว์ให้ความอุดมสมบูรณ์ตามแหล่งน้ำต่าง ๆ จะมีพญานาคคอยพิทักษ์รักษา พญานาคที่คำชะโนดเป็นสีเขียว ต้นชะโนดเป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ในดินแดนแห่งนี้ ต้นไม้แห่งชัยชนะชาวบ้านจึงเชื่อว่าสิ่งใดที่เกิดอยู่ในดงชะโนดจะมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือพญานาคคอยดูแลทุกสรรพสิ่ง พญานาคที่นี้รู้จักทานและการแบ่งปัน ชาวบ้านท้องถิ่นจึงมีความเชื่อว่าแผ่นดินลาวไทยเป็นแผ่นดินเดียวกันทั้งอาหาร ดิน น้ำ ธรรมชาติ ภาษา ความเชื่อ เชื้อสายเหล่ากอ ดังนั้นชาวบ้านท้องถิ่นคำชะโนดดั้งเดิมจะบันบานสารกล่าวมักจะเกี่ยวกับเรื่องการทำนา ค้าขาย หน้าที่การงาน ความปลอดภัยในการเดินทาง การคุ้มครองป้องกันภัย และเรื่องของโชคลาภ จึงมีการเกิดพิธีบวงสรวงบูชาเจ้าปู่ศรีสุทโธ หรือพญาศรีสุทโธนาคราช ในช่วงเวลาทำนาขอฟ้าขอฝนจนกลายเป็นพิธีบวงสรวงสืบกันมาจนปัจจุบัน

ภาพที่ 1.14 ป่าดงคำชะโนด

2. พิธีกรรมบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมา

รากแห่งการบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมาใช้แนวคิดเกี่ยวกับการไหว้เจ้าเคารพผีของคนในท้องถิ่นคำชะโนดซึ่งเจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมาเสมือนเป็นบรรพบุรุษของชาวบ้านที่อาศัยอยู่แถบคำชะโนดและภาคอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ซึ่งการนับถือผีของผู้คนเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความผูกพันฉันท์เครือญาติ ผีที่อยู่ก่อนเป็นผีบรรพบุรุษที่เป็นผู้ใหญ่ ปู่ย่าตายาย มีความรักและอาลัยกับลูกหลาน คอยปกป้องรักษาให้อยู่ปลอดภัย ร่มเย็นเป็นสุขของผู้ที่รู้จักจารีตประเพณี และจะให้โทษกับลูกหลานที่ประพฤติออกนอกจารีตประเพณี โดยแต่ละท้องถิ่นเรียกแตกต่างกัน อาทิ ผีปู่ย่า (ภาคเหนือ) ผีปู่ตา (ภาคอีสาน) ผีปู่ย่าตายาย (ภาคกลาง) และผีตายาย (ภาคใต้) (เสฐียรโกเศศ, 2515) สังคมอีสานดำรงชีวิตด้วยความผูกพันแก่อุปถัมภ์ชาตินิยมวิถีเกษตรกรรมภาพเคยคุ้นชิน “ตื่นเช้าจะเห็นพ่อแม่ไปไร่ไปนา” ความไม่แน่นอนของฤดูกาลธรรมชาติทำให้ส่งผลกระทบอย่างยิ่งต่อการเกษตรจึงทำให้ผู้คนแสวงหาความเชื่อที่อยู่เหนือธรรมชาติทั้งเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ลีลับ ผีสงนางไม้ เทวดาอารักษ์ ผีบรรพบุรุษ เจ้าป่าเจ้าเขาเพื่อนำมาเป็นที่พึ่งของจิตใจสร้างขวัญกำลังใจ ซึ่งทางภาคอีสานมีการนับถือสิ่งลี้ลับเหนือธรรมชาติหลากหลายที่สูงสุดคือเจ้าปู่ศรีสุทโธ (พญานาคราช) นอกนั้นจะเป็นผีปู่ตา ผีเจ้าที่ ผีฟ้า ผีเมสสิกัน ผีแถน ผีมด ผีหมอ ผีบ้าน ผีเรือน ซึ่งการนับถือผีปู่ตา ชาวอีสานเมื่อตั้งบ้านแปงเมืองขึ้นแล้วมักจะสร้างโรงเรือนบ้างเรียกว่า ตูบปู่ตา ศาลปู่ตา หอปู่ตา โสงปู่ตา เพื่อเป็นศาลปู่ตาประจำหมู่บ้านไว้ ผู้คนเคารพและ

ปฏิบัติตามพิธีกรรมอย่างเคร่งครัด ซึ่งการเลี้ยง หรือบวงสรวง จะมีตัวแทนของชาวบ้านทำหน้าที่สื่อสารกับผีปู้ตา เรียกว่า พ่อจ้ำ หรือ พระจ้ำ หรือ พ่อใหญ่จ้ำ หรือ เฒ่าจ้ำ ต้องเป็นคนดีมีศีลธรรม พุดจาพาทีโอ้อ้อมอารีต่อลูกหลานเป็นผู้นำชาวบ้านได้ สิ่งที่ทำโดยปกติคือการเลี้ยงประจำปีของชาวบ้าน ซึ่งมักจะทำช่วงเดือน 3 หรือ เดือน 6 เพื่อแสดงความขอบคุณต่อผีปู้ตาที่ปกป้องรักษาชุมชน ดลบันดาลให้ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล ข้าวปลาอาหารบริบูรณ์ ความเป็นสิริมงคล หากไม่เลี้ยงอาจเกิดอาเพศขึ้นได้ตามความเชื่อ ซึ่งตอนปูย่าจะเป็นพื้นที่แห่งการบำ (บนบาน) เมื่อสำเร็จจะมีการปลงบำ (แก้บน) โดยการบวงสรวงจะมีพ่อจ้ำมาทำพิธีจัดเตรียมเครื่องบวงสรวงแต่งพานมาเช่น ไหว้ต่อผีปู้ตาด้วยไก่ 1 ตัว น้ำหอม (เหล้า) 1 ไห ชันธ 5 (เทียน 5 คู่ และดอกไม้ 5 คู่) หมาก 4 คำ ยา 4 ห่อ และข้าว 1 กระติบ หรือจะมีเครื่องหวาน ผลหมาก รากไม้ 4 อย่างตามกำลังของครอบครัวนั้น ตอนปูตาหรือผีปู้ตานี้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์มีอำนาจลึกลับ และยังเป็นแหล่งอาหารตามธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ การคงอยู่ของดอนปูตาจึงหมายถึงความถึงการคงอยู่ของพื้นที่ป่าชุมชนอันอุดมสมบูรณ์ แหล่งอาหารของคนอีสานด้วย (บุญยงค์ เกศเทศ, 2539; นันทนา ปรมาณูศิษฐ์, 2560) ในการเลี้ยงผีบรรพบุรุษ หรือผีปู้ตา มีคำหนึ่งที่คุ้นหูผู้เขียนมาตั้งแต่เด็ก ๆ เวลาชาวบ้านจะจัดพิธีกรรมบวงสรวงคือ “เหล้าไหไก่ตัว คำหมากคำพลู ยาสูบยาเส้น ข้าวยาปลาปิ้ง ผลหมากรากไม้ ข้าวตอกดอกไม้ ลำธูปลำเทียน” ซึ่งคำนี้มีความสอดคล้องกับวลิตติปากที่พูดกันของชาวล้านนาว่า “เหล้าไห ไก่คู่” คือการใช้เหล้า 1 ไห และไก่ 2 ตัว ในพิธีกรรม ซึ่งมีปรากฏในตำนานเชียงใหม่สมัยของพญามังรายที่มีการเลี้ยงผีเมืองที่แจ้งศรีภูมิว่า “...หื้อมีหมูพู้ แข่งเต็มกำตัว 1 เหล้าหมื่น 1 ข้าวสารหมื่นหนึ่ง ผ้าขาวอำ 1 ผ้าแดงอำ 1 ข้าวตอกดอกไม้ลำเทียนหมากพลู...” และในพิธีกรรมบูชาผีบรรพบุรุษราวสมัยพญากือนา (พ.ศ. 2000) มีเนื้อหาในโคลงเรื่องอุสสาบารสที่กล่าวถึงการฟายเหล้า คือการเสกเหล้าแล้วดื่มเพื่อบูชาผีบรรพบุรุษและเทวดาอารักษ์สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเป็นจารีตประเพณีมาแต่ดั้งเดิม (ไพฑูรย์ พรหมวิจิตร, 2566) ดังโคลงใจความว่า

บารสรับแพ่งแก้ว	สามที เล่าแล
บ่เหมือนดังทวาริกา	เมืองเทศ พันนา
บ่เหมือนดังทวาริกา	เมืองเทศ พันนา
เป็นแต่ดินด้าวนี้	จิตจาง

การเกิดขึ้นของพิธีเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมาเกิดขึ้นจากแนวคิดพิธีการเลี้ยงผีตอนปู่ย่าในการสร้างบ้านแปงเมืองของอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี และบวงสรวงสร้างศาลหลักเมืองเจ้าปู่ศรีสุทโธ เมื่อประมาณ ปี พ.ศ. 2513-2514 เกิดเหตุเภทภัยทำให้ประชาชนเกิดความทุกข์ยากลำบากแร้นแค้นในการดำรงชีวิตและประกอบอาชีพ จนกระทั่งนายจิระพล วีระไวทยะ นายอำเภอบ้านดุง ได้ปรึกษากับผู้เฒ่าผู้แก่และพราหมณ์จึงได้ตกลงร่วมกันจัดสร้างศาลเจ้าปู่ศรีสุทโธ โดยอัญเชิญมาจากคำชะโนดและตั้งศาลหลักเมืองพอสร้างเสร็จจึงได้เฉลิมฉลองศาลจำนวน 5 วัน 5 คืน ซึ่งคนนิยมบริจาคเงินให้ลงท้ายด้วยเก้าอาทิ เก้าบาท เก้าสิบบาท เก้าสิบเก้าบาท หนึ่งร้อยเก้าบาท (ผุ นาคีศรีสุข, 2555) จนสืบสานประเพณีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมานับแต่นั้นเป็นต้น ซึ่งในปัจจุบันพิธีบวงสรวงมี 5 ขั้นตอนดังนี้ (ธวัชชัย ธาตุดี, 2555; คณะกรรมการบริหารคำชะโนด, 2562; ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2561; 2563)

ขั้นตอนที่ 1 เตรียมสถานที่และเครื่องสักการะ ประกอบ ชันห้า ดอกไม้สีขาว ดอกดาวเรือง เหล้าไห-ไก่ตัว ผลไม้ 9 อย่าง บายศรีปากชาม ซ้าย-ขวา ทิยน 1 คู่ รูป 9 ดอก ขนมหวาน 9 อย่าง น้ำเปล่า น้ำหวานแดง เขียว ส้ม ชุดของหมอเครื่องประทีนผิว พานบายศรีพญานาค ธัญพืช ถั่ว งาดำ งาขาว นม เนย คำหมาก คำพลู 9 คำ บุหรี่ 9 มวน

ขั้นตอนที่ 2 พิธีบวงสรวง มีพ่อจ๋า (พราหมณ์) จะนำพิธีกรรมไหว้พระกล่าวอัญเชิญ กล่าวบูชาพระรัตนตรัย กล่าวขอขมา ชุมชุมเทวดา (สัคเคฯ) อ่านโองการ ตั้งจิตอธิษฐานปฎิญาณ กล่าวคำขอพรในสิ่งที่ปรารถนา ถวายทานทำบุญ แผ่เมตตา

ขั้นตอนที่ 3 แก่บน รำบวงสรวง มีขันห้า คำหมาก คำพลู ขันหมากเบ็ง บายศรี ทุกอย่างเป็นคู่ พร้อมกับการรำบวงสรวงเป็นการรำถวายเจ้าปู่ศรีสุทโธ และกลางคืนจะมีการฉายหนังกลางแปลงถวายเหตุจากผีจ้างหนังสื่อเมื่อปี พ.ศ. 2532

ขั้นตอนที่ 4 จุดบั้งไฟถวายเจ้าปู่ศรีสุทโธ เป็นบั้งไฟที่แห่กันมาจาก 14 หมู่บ้านต้องมาให้ครบทุกหมู่บ้านของตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี

ขั้นตอนที่ 5 ปลุกต้นชะโนด เป็นพิธีสำคัญในปี พ.ศ. 2566 ที่ปลุกต้นชะโนดที่ได้จากการเพาะเมล็ดพันธุ์จากต้นชะโนดใจกลางเกาะคำชะโนด

ภาพที่ 1.15 บวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ (คำชะโนด)

หลักพุทธธรรมในความเชื่อท้องถิ่น

หลักพุทธธรรมคำสอนของพุทธศาสนาเป็นหลักธรรมชาติ จิตใจ ชีวิตของมนุษย์สามารถพิสูจน์ได้ตามหลักวิทยาศาสตร์อย่างเป็นเหตุเป็นผล ซึ่งมีนักวิทยาศาสตร์หลายคนยอมรับและสนใจศึกษาหลักธรรมในพระพุทธศาสนา อาทิ นีลส์ บอห์ร (Niels Bohr) ดร. เจ โรเบิร์ต ออพเพนไฮเมอร์ (J. Robert Oppenheimer) อัลเบิร์ต ไอน์สไตน์ (Albert Einstein) (ชินท์ณภัทร ภิญโญดม, 2562) ซึ่งในบทนี้กล่าวถึงลัทธิความเชื่อท้องถิ่นมาจากรากความคิดเชิงสังคมวิทยาเป็นการศึกษาด้วยหลักวิทยาศาสตร์ทางสังคมเป็นสาขาหนึ่งของกลุ่มสังคมศาสตร์ (Social Science) เริ่มจากนักปรัชญาสังคมชาวฝรั่งเศสที่บัญญัติศัพท์คำว่า สังคมวิทยา นามว่า ออกัสต์ ค็องท์ (Auguste Comte, 1798-1857) ต่อมาปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 เฮอร์เบิร์ต สเปนเซอร์ (Herbert Spencer, 1820-1903) นักสังคมวิทยาชาวอังกฤษได้ใช้คำว่า “Sociology” เป็นหัวข้อการอธิบาย “Descriptive Sociology” (Acton, 2024) หนังสือเกี่ยวกับสังคมมนุษย์ จึงนิยมใช้คำว่า “Sociology” มาจนปัจจุบัน มีความหมายว่า สังคมวิทยาเป็นการศึกษาเชิงวิทยาศาสตร์ที่เป็นปรากฏการณ์จากความสัมพันธ์ของมนุษย์ในกลุ่ม มนุษย์กับสภาวะแวดล้อม สังคมวิทยามาจากศัพท์ 2 ศัพท์ด้วยกัน

คือ “Socius” หรือ “Socia” เป็นภาษาละติน มีความหมายว่า “เพื่อน” (Companion) กลุ่มคน หรือสังคม (Society) และคำว่า “Logos” หรือ “Logia” เป็นภาษากรีก มีความหมายว่า “ถ้อยคำ” (Word) หรือ “ความรู้” (Knowledge) และ “การศึกษา” (Study) รวมกันแปลว่า วิชาที่ศึกษา เกี่ยวกับชีวิตทางสังคมมนุษย์ กลุ่มคนและสังคม” รวมถึงเป็นการศึกษาพฤติกรรมทางสังคมของ มนุษย์อย่างเป็นระบบตามหลักวิทยาศาสตร์ อาทิ พฤติกรรมทางด้านความเชื่อ การประกอบอาชีพ ค่านิยม การผลิต การปกครอง และในเชิงสังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์ เป็นการศึกษาวิเคราะห์ หลักพุทธธรรม วิธีปฏิบัติ ความเชื่อความเลื่อมใส พิธีกรรม บทบาทหน้าที่ของพุทธศาสนาต่อบุคคล สังคมและสิ่งแวดล้อม รวมถึงหลักการแห่งพระพุทธศาสนาในการแก้ปัญหาและพัฒนาสังคมให้ เจริญยิ่งขึ้น (จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์, 2543; ราชบัณฑิตยสถาน, 2524; Kumar, 2005; พระมหาพงษ์ ประภากรณ์ วิสุทธินุญญเมธี, 2559) ในการอธิบายพุทธธรรม หรือ กฎธรรมชาติดูแลคุณค่าสำหรับ ชีวิต โดยสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต) (2562; 2567) ผู้เขียนหนังสือพุทธธรรม ได้ ระบุไว้ว่า

“...พุทธธรรม ก็คือพุทธธรรม และยังคงเป็นพุทธธรรมอยู่นั่นเอง มีข้อจำกัดเพียง อย่างเดียวว่า หลักการหรือคำสอนใดก็ตาม ที่เป็นเพียงการคิดค้นหาเหตุผลในเรื่องความจริง เพื่อสนองความต้องการทางปัญญา โดยมิได้มุ่งหมายและมีได้แสดงแนวทางสำหรับประพฤติ ปฏิบัติในชีวิตจริง อันนั้น ให้ถือว่า ไม่ใช่พระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ถือว่า เป็นคำสอน เดิมแท้ของพระพุทธเจ้า ซึ่งในที่นี้เรียกว่าพุทธธรรม ทั้งนี้พุทธธรรมเป็นคำสอนที่มุ่งสำหรับคน ทุกประเภท ทั้งบรรพชิต และคฤหัสถ์ คือ ครอบคลุมสังคมทั้งหมดและลักษณะทั่วไปของพุทธ ธรรมนั้น สรุปได้ 2 อย่าง คือ

1. แสดงหลักความจริงสายกลาง ที่เรียกว่า “มัชฌิมนธรรม” หรือเรียกเต็มว่า “มัชฌิมนธรรมเทศนา” ว่าด้วยความจริงตามแนวของเหตุผลบริสุทธิ์ตามกระบวนการของ ธรรมชาติ นำมาแสดงเพื่อประโยชน์ทางปฏิบัติในชีวิตจริงเท่านั้น ไม่ส่งเสริมความพยายามที่ จะเข้าถึงสัจธรรมด้วยวิธีถกเถียงสร้างทฤษฎีต่างๆ ขึ้นแล้วยึดมั่น ปกป้องทฤษฎีนั้นๆ ด้วยการ เก่งความจริงทางปรัชญา

2. แสดงข้อปฏิบัติสายกลาง ที่เรียกว่า “มัชฌิมาปฏิปทา” อันเป็นหลักการครองชีวิต ของผู้ฝึกอบรมตน ผู้รู้เท่าทันชีวิต ไม่หลงมกมาย มุ่งผลสำเร็จคือความสุข สะอาด สว่าง สงบ

เป็นอิสระ ที่สามารถมองเห็นได้ตั้งแต่ในชาตินี้ ในทางปฏิบัติ ความเป็นสายกลางนี้ เป็นไปโดยสัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่นๆ เช่น สภาพชีวิตของบรรพชิต หรือ คฤหัสถ์ เป็นต้น

การสั่งสอนธรรมของพระพุทธเจ้า ทรงมุ่งผลในทางปฏิบัติ ให้ทุกคนจัดการกับชีวิตที่เป็นอยู่จริงๆ ในโลกนี้ และเริ่มแต่บัดนี้ ความรู้ในหลักที่เรียกว่า *มัชฌิมนธรรมเทศนา* ก็ดี การประพฤติตามมรรคาที่เรียกว่า *มัชฌิมาปฏิปทา* ก็ดี เป็นสิ่งที่ทุกคน ไม่ว่าจะอยู่ในสภาพและระดับชีวิตอย่างไร สามารถเข้าใจและนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ได้ตามสมควรแก่สภาพและระดับชีวิตนั้นๆ...”

ดังนั้นผู้เขียนได้หยิบยกลักษณะของหลักความจริงสายกลาง ที่เรียกว่า “มัชฌิมนธรรมเทศนา” ในหลักที่ว่า ชีวิตเป็นไปอย่างไร? ในเรื่องของ “กรรม” และข้อปฏิบัติสายกลาง ที่เรียกว่า “มัชฌิมาปฏิปทา” ในอารยธรรมวิถี ชีวิตที่ดีเป็นอย่างไร? ในเรื่องเหนือสามัญวิสัย: ปาฏิหาริย์ – เทวดา (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2562) ซึ่งสรุปสาระสำคัญดังนี้

1. ความเชื่อ “กรรม”

กรรม เป็นกฎธรรมชาติที่มีอยู่แล้วไม่ว่าจะมีศาสนาหรือไม่มีคำสอนก็เป็นสภาวะความเป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัยที่เกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ที่สะท้อนการกระทำและผลของการกระทำ อาทิ ทำดีให้ผลดี ทำชั่วให้ผลชั่ว ซึ่งเมื่อคำว่า “กรรม” แปลตามศัพท์ว่า การงาน หรือการกระทำ โดยการกระทำต้องประกอบด้วยเจตนา หรือการกระทำที่เป็นไปด้วยความจงใจ ถ้าเป็นการกระทำที่ไม่มีเจตนา ไม่เรียกว่าเป็นกรรมในความหมายทางธรรม ดังพุทธพจน์ที่ว่า “เจตนาหิ ภิกขเว กัมมํ วทามิ” แปลความว่า ภิกษุทั้งหลาย เจตนานั่นเอง เราเรียกว่ากรรม ซึ่งบุคคลจงใจแล้วจึงกระทำด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ ตามพจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2563) และพุทธธรรม (ฉบับปรับขยาย) (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2562) ได้นิยาม “กรรม” หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา จงใจทำ ว่าโดยสาระ กรรมก็คือเจตนา หรือเจตนาเป็นกรรม การกระทำที่ดีเรียกกรรมดี การกระทำชั่วเรียกกรรมชั่ว ครั้นจำแนก “กรรม” ตามมูลเหตุ มี 2 อย่าง คือ (1) อกุศลกรรม กรรมที่เป็นอกุศล การกระทำที่ไม่ดี กรรมชั่ว หมายถึงการกระทำที่เกิดจากอกุศลมูลคือโลภะ โทสะ หรือโมหะ

(2) กุศลกรรม กรรมที่เป็นกุศล การกระทำที่ดี หรือกรรมดี หมายถึง การกระทำที่เกิดจากกุศลมูล คืออโลภะ โอทสะ หรืออโมหะ ครั้นเมื่อจำแนกตามทาง หรือทวาร (กรรมบถ 10) ได้แก่ (1) การกระทำทางกาย เรียกว่า กายกรรม มี 3 อย่างประกอบด้วย ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติดิฉินในกาม (2) การกระทำทางวาจา เรียกว่า วาจากรรม มี 4 อย่าง ประกอบด้วย ไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดเพ้อเจ้อ และ (3) การกระทำทางใจ เรียกว่า มโนกรรม มี 3 อย่าง ประกอบด้วย ไม่โลภอยากได้ของเขา ไม่พยาบาทปองร้าย เห็นชอบตามคลองธรรม (สัมมาทิฐิ) ครั้นจำแนกกรรมจำแนกตามหลักเกณฑ์การให้ผล มี 12 อย่าง ประกอบด้วย จำแนกตามกาลเวลา มี 4 อย่าง ได้แก่ (1) ทิฐฐธรรมเวทนิยกรรม กรรมให้ผลภพนี้ (2) อุปปัชชเวทนิยกรรม กรรมให้ผลภพหน้า (3) อปรายปริยเวทนิยกรรม กรรมให้ผลในภพต่อไป (4) อโหสิกรรม กรรมเลิกให้ผล ส่วนกรรมที่จำแนกตามหน้าที่ (กิจ) มี 4 อย่าง ได้แก่ (5) ชนกกรรม กรรมแต่งให้เกิด (6) อุปัตถัมภกรรม กรรมสนับสนุนต่อจากชนกกรรม (7) อุปปีฬกรรม กรรมบีบคั้นผลแห่งชนกกรรม (8) อุปฆาตกรรม กรรมตัดรอน จำแนกตามแรงการให้ผล มี 4 อย่าง ได้แก่ (9) ครุกกรรม กรรมหนักให้ผลก่อน (10) พหุลกรรม หรือ อาจิณณกรรม กรรมทำมากให้ผลรองลงมา (11) อาสันนกรรม กรรมจวนเจียน หรือกรรมใกล้ตาย และ (12) กัตตตทากรรม หรือ กัตตตาวาปนกรรม กรรมสักว่าทำ คือเจตนาอ่อนจะให้ผลต่อเมื่อไม่มีกรรมอื่นให้ผล เมื่อพิจารณาคุณลักษณะต่าง ๆ ของกรรมกับการวิเคราะห์พฤติกรรมของผู้คนที่มีความเชื่อท้องถิ่นคำชะโนด พบว่า ผู้คนคำชะโนดยึดมั่นตามหลักประเพณีที่เกิดขึ้นตามหลักคำสอนของพุทธศาสนาที่เน้นบุญ บาป หรือการทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว โดยมีการยึดปฏิบัติเบญจศีล ซึ่งเป็นศีลขั้นพื้นฐานของมนุษย์มีอยู่ 5 ข้อ นิยมเรียกว่า ศีล 5 ประกอบด้วย เว้นจากการทำลายชีวิต เว้นจากถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้ เว้นจากประพฤติดิฉินในกาม เว้นจากการพูดเท็จ เว้นจากของเมา สุราเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท โดยมีสติสัมปชัญญะควบคุมศีลของตน (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2562; 2563) ยังมีความเชื่อในพญานาค ยังต้องให้ความมั่นคงต่อการรักษาศีลตามกฎรัตนตตชาดก ที่กล่าวว่า ครั้นพระพุทธเจ้าเสวยชาติเป็นพระโพธิสัตว์นามว่า พระโพธิสัตว์ภูริทัตตนาคราช ได้บำเพ็ญศีลบริวารอย่างยิ่งยวด ยอมทนทุกข์ทรมาน ยอมสละชีวิตของตนเอง แต่ไม่ยอมผิดศีล การบำเพ็ญศีลบริวารมีของภูริทัตตนาคราชจึง

“ยอมตายไม่ยอมผิดศีลไม่ยอมทำชั่ว” (กรมศิลปากร, 2518) เช่นเดียวกับ พญาศรีสุทโธนาคราช ผู้มีสัจจะและรักษาศีล 5 เป็นที่พึ่ง ดังนั้นผู้ที่อาศัยอยู่ในคำชะโนดเขตอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี รวมถึงผู้ที่ศรัทธาต่อพญานาคลุ่มน้ำโขงย่อมมั่นคงในศีลและสัจจะวาจา มีความเชื่อบุญบาป กรรมดี กรรมชั่ว กุศล อกุศล นรก สวรรค์ ศรัทธาต่อคำสอนหลักธรรมของพุทธเจ้า และกฎธรรมชาติความจริงคุณค่าในชีวิตของมนุษย์

2. ความเชื่อเหนือสามัญวิสัย: ปาฏิหาริย์ – เทวดา

ผู้คนในท้องถิ่นคำชะโนดนั้นเมื่อมีความศรัทธาในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาและความเชื่อในพญานาคที่เป็นความเชื่อมีพิธีกรรมสืบทอดต่อ ๆ กันมาในพื้นที่อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ซึ่งเป็นเรื่องเหนือธรรมชาติ ความจริง วิสัยของมนุษย์ในทางวิทยาศาสตร์พิสูจน์ไม่ได้ ทั้งเรื่องอิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ เทพยดา เทวดา นาค ยักษ์ คนธรรพต่าง ๆ ซึ่งในพระพุทธศาสนายืนยันว่ามีอยู่จริง ตามคัมภีร์ต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่มากมาย แต่พุทธศาสนาไม่สนใจที่จะไปพิสูจน์สิ่งเหล่านี้ เพราะไม่ใช่หนทางแห่งความดับทุกข์ อย่างไรก็ตามพุทธศาสนายังให้แนวทางปฏิบัติที่จะสัมพันธที่ถูกต้องกับพวกผีसांगเทวดา อำนาจลึกลับ อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ในการดำรงชีวิตของมนุษย์ ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาจัดไว้ 3 อย่าง ได้แก่ (1) อิทธิปาฏิหาริย์ คือ ปาฏิหาริย์การแสดงฤทธิ์ต่างๆ (2) อาเทศนาปาฏิหาริย์ คือ ปาฏิหาริย์การทลายใจคนอื่นได้ (3) อนุสาสนีปาฏิหาริย์ คือ ปาฏิหาริย์คำสอนที่เป็นจริง สอนให้เห็นจริง และนำไปปฏิบัติได้ผลสมจริง ซึ่งอิทธิปาฏิหาริย์ เป็นอภิญา คือ ความรู้ความสามารถพิเศษยอดเยี่ยม มีชื่อเฉพาะว่า อิทธิวิธี หรือ อิทธิวิชา แต่เป็นโลกียอภิญา คือ อภิญาในระดับโลกีย์ ซึ่งพัวพันเกี่ยวเนื่องอยู่ในโลก เป็นวิสัยของปุถุชน ยังอยู่ในอำนาจของกิเลส เช่นเดียวกับโลกียอภิญาอื่นๆทั้งหลาย คือ หูทิพย์ ตาทิพย์ การรู้ใจคนอื่น และระลึกชาติได้ ซึ่งในพุทธศาสนาได้จำแนกอภิญาที่เป็นความรู้ยิ่ง ความรู้เจาะตรงยอดเยี่ยม ความรู้ชั้นสูง มีอยู่ 6 อย่าง ได้แก่ (1) อิทธิวิธี แสดงฤทธิ์ต่างๆ ได้ (2) ทิพโสต หูทิพย์ (3) เจโตปริยญาณ ญาณที่ทำให้ทลายใจคนอื่นได้ (4) ปุพเพนิวาสานุสติ ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้ (5) ทิพจักขุ ตาทิพย์ (6) อาสวักขยญาณ ญาณทำให้อาสวะสิ้นไป ข้อ 1-5 เป็นโลกียอภิญา ส่วนข้อสุดท้ายเป็นโลกุตตรอภิญา (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2562; 2563) เหตุผลใหญ่ที่จำกัดพุทธมรรคาของ

พระพุทธศาสนา คือ อิทธิปาฏิหาริย์ไม่ทำให้เกิดปัญญาหยั่งรู้สัจธรรมได้ และอิทธิปาฏิหาริย์ไม่อาจกำจัดกิเลสหรือกับความทุกข์ได้จริง หากกล่าวถึงอิทธิปาฏิหาริย์จะนึกถึงสิ่งลึกลับที่ตามมาด้วย อาทิ เทวดา อินทร์ พรหม ยมยักษ์ พญานาค ซึ่งเมื่อพิจารณาโดยภาวะพื้นฐาน เทวดาทุกประเภท ตลอดจนถึงพรหมที่สูงที่สุด ล้วนเป็นเพื่อนร่วมทุกข์ เกิดแก่เจ็บตาย เวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏ เช่นเดียวกับมนุษย์ทั้งหลาย และส่วนใหญ่ก็เป็นปุถุชน ยังมีกิเลสคล้ายมนุษย์ แต่เทวดาจะมีคุณธรรมสูงกว่ามนุษย์เมื่อพิจารณาโดยรวมยังคงอยู่ในสภาวะดิฏฐิร่วมกัน ครั้นเมื่อมนุษย์ต้องการพัฒนาความเกี่ยวข้องกับเทวดาจะมี 3 ชั้น คือ ชั้นที่ 1 ชั้นอันอวอนหวังพึ่งเทวดาจัดว่าเป็นชั้นก่อนพัฒนา ชั้นที่ 2 ชั้นอยู่ร่วมกันด้วยไมตรีกับเทวดา คือจุดเริ่มต้นของชุมชนแบบพุทธ หรือชุมชนอารยะ ชั้นที่ 3 ชั้นได้รับความเคารพบูชาจากเทวดา เป็นระดับพัฒนาการของผู้เข้าถึงจุดหมายของพระพุทธศาสนา จึงมีแนวปฏิบัติที่ถูกต้องตามหลักพุทธธรรม (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2562) ไว้อย่างน่าสนใจว่า

“...**ประการแรก** เทวดาประกาศิต หรือกำหนดเหตุการณ์ หรือบันดาสะดากกรรมแก่มนุษย์โดยเด็ดขาดแต่ฝ่ายเดียวไม่ได้ แม้ตามปกติจะถือกันว่า เทวดามีฤทธิ์มีอำนาจเหนือกว่ามนุษย์ แต่ดังได้กล่าวแล้วข้างต้นว่า ถ้ามนุษย์ปรับปรุงตัวขึ้นมาเมื่อใด ก็สามารถเท่าเทียม หรือเหนือกว่าเทวดาได้ และสิ่งที่กำหนดว่าใครจะเหนือใครก็อยู่ที่คุณธรรมและความเพียรพยายาม **ประการที่สอง** เมื่อคนถูกเทวดาให้โทษ จะถือเอาเป็นเกณฑ์ว่าเขาทำผิดหรือเป็นคนชั่ว ยังไม่ได้ เพราะคนดีถูกเทวดาร้ายกลั่นแกล้ง ก็มีไม่น้อย **ประการที่สาม** เทวดาบางองค์มีพฤติกรรมทางร้าย ชอบทำตนเป็นปฏิปักษ์ ขัดขวางความเจริญของมนุษย์ทั้งหลายอยู่เป็นประจำ เทวดาอย่างนี้ มนุษย์ไม่เพียงแต่มีควรอ้อนวอนขอร้องหรือหวังพึ่งเท่านั้น แต่ควรปราบหรือพิชิตให้ได้ทีเดียว และถ้าฝึกปรือความสามารถของตนให้ดี มนุษย์ก็สามารถเอาชนะได้ด้วยดังตัวอย่างสำคัญคือ “มาร” แม้มารจะมีอำนาจยิ่งใหญ่ถึงอย่างนี้ แต่มนุษย์ผู้ฝึกอบรมดีแล้วด้วยศีล สมาธิ ปัญญา ก็พิชิตมารได้ด้วยคุณธรรมของตน และมนุษย์ที่มีคุณธรรมสูงเช่นนี้ เทพเจ้าทั้งปวง ตลอดถึงพรหม ย่อมมอบไหว้ ดังนั้น...**พระพุทธศาสนาจึงสอนให้ละเลิกวิธีการแบบหวังพึ่งขอผลเสียทั้งหมด** ไม่ว่าจะเป็นการอ้อนวอนหรือการบิบบังคับก็ตาม แล้วชี้แนวทางใหม่ คือการวางท่าทีแห่งเมตตา มีไมตรีจิตอยู่ร่วมกันฉันมิตร เคารพนับถือซึ่งกันและกัน ในฐานะที่เป็นเพื่อนร่วมทุกข์ หรือเพื่อนร่วมสังสารวัฏ และในฐานะที่โดยเฉลี่ย เป็นผู้มี

คุณธรรมในระดับสูง พร้อมทั้งให้มีท่าทีแห่งการไม่วุ่นวาย ไม่ก้าวก่ายแทรกแซงกัน โดยต่างก็เพียรพยายามทำกิจของตนไปตามหน้าที่...

เมื่อพิจารณาตามหลักพุทธธรรมที่อธิบายเกี่ยวกับอิทธิปาฏิหาริย์ สิ่งเหนือวิสัย เทวดา สิ่งลึกลับ ผีสาง เทพยดา ยมยักษ์ พญานาค อินทร์ พรหม เชื่อมโยงไปยังความเชื่อท้องถิ่นของคำชะโนด จะพบว่า ผู้คนคำชะโนดและผู้มีความเชื่อในพญานาคไปท่องเที่ยวสักการะบูชา บวงสรวง ขอ อ้อนวอน บำ บอกกล่าว บนบานต่อพญาศรีสุทโธนาคราชนั้นยังเป็นผู้อยู่ในโลกียะภพ เป็นความรู้ยิ่งยวดเฉพาะปุถุชน หรืออยู่ในขั้นการพัฒนามนุษย์ที่ปฏิบัติต่อสิ่งลึกลับในระดับก่อนพัฒนา ยังมีการอ้อนวอนหวังพึ่งเทวดา พญานาค ชีวิตยังวังวนอยู่กับโลภะ โทสะ โมหะและมีบางกลุ่มคนที่เป็นชั้น ชุมชนอริยะ ที่มีไมตรีกับเทวดา พญานาค ยังคงพัวพันอยู่ในโลกวิสัยของปุถุชนเช่นเดียวกัน แต่สิ่งที่มนุษย์แสดงออกให้เห็นในพื้นที่คำชะโนดโดยปกติ คือ การปฏิบัติตนอย่างเหมาะสมด้วยการให้เกียรติ ไม่ลบหลู่ ปฏิบัติตามข้อห้าม รักษาสิ่งจะ มีความเมตตาไมตรีจิตอยู่ร่วมกันฉันมิตร ให้ความเคารพนับถือต่อกันระหว่างมนุษย์เทวดา และพญานาค สิ่งที่แสดงออกเป็นต้นว่า

1) บนบานไว้อย่างไร? เมื่อสำเร็จแล้ว จะมาแก้บน หรือบวงสรวงมีพิธีบวงสรวงทุกวัน (รักษาสิ่งจะวาจา)

2) ก่อนเข้าไปในป่าคำชะโนด ต้องถอดรองเท้า เมื่อเข้าไปในป่าคำชะโนดห้ามพกผ้าสีแดง (ความเชื่อท้องถิ่น) สีแดงเป็นสีของหงอนพญานาคว่า มีหงอนสีแดง เป็นสิ่งที่อยู่เหนือเศียรต้องให้ความเคารพ ไม่พูดคำหยาบ ไม่ดื่มสุราเมรัย น้ำเมาต่าง ๆ

3) ไม่พูดจาลบหลู่ และหยิบสิ่งใดออกมาจากคำชะโนด อาทิ เมล็ดต้นชะโนด ใบไม้ หนามมะเดื่อ ดินเกาะคำชะโนด นอกจากนี้ยังมีข้อห้ามที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์รักษาสถาปัตยกรรมชาติ เคารพต่อสถานที่ อาทิ ไม่จุดธูปเทียนบูชาในป่าคำชะโนด ให้นำพานบายศรีหรือเครื่องเซ่นไหว้กลับเพื่อเป็นการลดขยะ ไม่โยนเหรียญลงบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ งดปล่อยปลาและสัตว์น้ำลงไปในแหล่งน้ำ ไม่ผูกผ้าแพร 7 สี และไม่ทาแป้งหรือขี้ผึ้งตัวไม้ รวมถึงการไหว้เจ้าเข้าทรงในพื้นที่คำชะโนด อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนเห็นว่า ทัศนคติความเชื่อท้องถิ่นคำชะโนดเป็นเครื่องมือพิสูจน์ชั้นโลกียะตามความเชื่อในพระพุทธศาสนาเพื่อพัฒนามนุษย์ให้เข้าถึงแก่นโลกุตระซึ่งเป็นหลักธรรมแท้ของการหลุดพ้นต่อไป

สรุป

ประมวลแนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาและลัทธิความเชื่อในท้องถิ่นของบทนี้เป็นแนวคิดเชิงสังคมวิทยาที่จะเห็นลายแทงแห่งมนทัศน์จากต้นเหตุฐานความรู้ความเชื่อท้องถิ่นสร้างภูมิปัญญาสู่การพัฒนาสังคมที่ยั่งยืน ซึ่งสังคมมนุษย์จะเกี่ยวข้องสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติที่แสดงออกมาจากพฤติกรรม วิธีการดำรงชีวิต ความรู้ ความเชื่อของผู้คนที่อยู่ร่วมกันมาอย่างยาวนานในสังคมท้องถิ่นหนึ่ง ๆ เมื่อคนในสังคมได้มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน ร่วมกิจกรรมทางสังคมจะเกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกันทั้งจากสังขม เล่าเรียน ประสบการณ์จนมีข้อมูลสารสนเทศ และความรู้ ชัดเกลาบ่มเพาะ สอนสั่งสืบทอดกันไปจากรุ่นสู่รุ่นจะสร้างปัญญาในชุมชนท้องถิ่นที่จะสามารถแก้ไขปัญหา พัฒนามนุษย์ ชุมชนสังคมท้องถิ่นก้าวผ่านปัญหาอุปสรรคไปด้วยกันเกิดการผลิตซ้ำเป็นองค์ความรู้ที่เห็นเป็นรูปธรรม มีความเป็นวิชาการ มีขั้นตอนสืบทอดในชุมชนท้องถิ่นจนสร้างให้เกิดภูมิปัญญาท้องถิ่นเฉพาะของตน อาทิ ภูมิปัญญาจากภาคเหนือประเพณียี่เป็ง น้ำพริกอ่อง ภาคภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีผญาภาษิต ผญาเกี่ยวหรือผญาเครือ ผญาอวยพรและผญาปริศนา ซึ่งใช้ในการสอนลูกสอนหลานอยู่ในปัจจุบัน มีอาหารอีสานที่ผูกพันกันกับชาติพันธุ์ลาวทั้งแกงไข่ม้วนและเอาะหลาม มีสิ่งที่ยึดถือเป็นภูมิปัญญาจาริตประเพณีเรียกว่า ฮีตสิบสองคองสิบสี่ ไว้ยึดคนให้ผูกใจและวิถีชีวิตไว้กับจาริตศีลธรรมอันดีงาม ภาคกลางมีคลอง สายน้ำสำญจและเป็นผู้ช่วยน้ำของประเทศไทยทำให้เกิดภูมิปัญญาการทำเรือใช้ในการสำญจของผู้คนภาคกลาง และยังมีอาหารที่เป็นน้ำพริกลงเรือเกี่ยวกับอาหารในวังตั้งแต่รัชกาลที่ 5 รวมถึงมีพิธีการทำขวัญข้าวบูชาแม่โพสพที่ยังคงยึดมั่นประเพณีนี้ไว้สมดังอยู่ข้าวอยู่น้ำ ส่วนภาคใต้มีภูมิปัญญาที่เด่นชัดเกี่ยวกับประเพณีสารทเดือนสิบ การละเล่นมโนราห์ และมีอาหารที่ขึ้นชื่อคือ คั่วกลิ้ง ในภูมิปัญญาแต่ละท้องถิ่นได้ซ่อนลัทธิความเชื่อของตนเองไว้อย่างกลมกลืนไปกับรูปแบบการดำรงชีวิตและสมัยนิยม ยังรู้จักนำมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อวิถีชีวิตที่พึงปฏิบัติตามความเชื่อความศรัทธาของตนเอง อาทิ พิธีกรรมที่คำชะโนด มีความเชื่อเรื่องพญานาค มีเพียงการอ้อนวอนของโชคกลาง ยังรู้จักสืบค้นหลักธรรมที่พญานาคยึดมั่นมาเป็นแนวปฏิบัติตามโลกียวิสัยของปุถุชน โดยรู้จักนำหลักพุทธธรรมที่พึงเคารพให้เกียรติฉันมิตรซึ่งกันและกันอยู่ร่วมกันอย่างสุดติ

เอกสารอ้างอิง

- กนกพร ฉิมพลี. (2555). รูปแบบการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านหัตถกรรมเครื่องจักสาน: กรณีศึกษาวิสาหกิจชุมชน จังหวัดนครราชสีมา (วิทยานิพนธ์ปริญญาคุุฎิบัณฑิต, สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์). Libdcms.nida.ac.th.
<http://libdcms.nida.ac.th/thesis6/2555/b175787.pdf>
- กรมทรัพยากรน้ำ. (2550). ๖๐ ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ เพื่อเฉลิมพระเกียรติเนื่องในโอกาสการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๖๐ ปี. กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
- กรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. (2556). การศึกษารูปแบบการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการจัด สวัสดิการสังคม
กรณีศึกษา : ภูมิปัญญาท้องถิ่นผู้สูงอายุ (รายงานการวิจัย). เอกสารวิชาการที่ 15/2556, สำนักส่งเสริมและสนับสนุนวิชาการ 3 (สสว.3).
- กรมวิชาการ. (2538). ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น ในฐานะข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่น จังหวัดนครสวรรค์. <http://rdi.nsrui.ac.th/knowledge/meaning.php>
- กรมศิลปากร. (2518). ทศชาติ (ฉบับความย่อ). กรมศิลปากร.
- กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม. (2556). อัตลักษณ์อาหารไทย ๔ ภาค. โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม. (2557). ลอยกระทง. สำนักงานกิจการโรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก.
- กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม. (2559). วัฒนธรรม วิถีชีวิตและภูมิปัญญา. รุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗).

กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม. (2559). **ความรู้และแนวปฏิบัติเกี่ยวกับธรรมชาติ**

และจักรวาล: มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ. สำนักงานกิจการโรงพิมพ์องค์การ
สงเคราะห์ทหารผ่านศึกในพระบรมราชูปถัมภ์.

กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม. (2562). **มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ประจำปี**

พุทธศักราช 2562. สำนักงานกิจการโรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก.

กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม. (2563). **โนรา : ศิลปะการร้องรำ ที่ผูกพันกับชีวิต**

(Nora : A Living Dance Tradition of Southern Thailand). โรงพิมพ์ชุมนุม
สหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.

กระทรวงวัฒนธรรม. (2563). **ลอยกระทง เฝายเทียน เล่นไฟ สุขุขยเมืองมรดกโลก.** บริษัท รุ่งศิลป์
การพิมพ์ (๑๙๗๗) จำกัด.

กรมพล ทอธรรมชาติ. (2548). **สาระการเรียนรู้พื้นฐาน กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคม ศึกษา**

ศาสนาและวัฒนธรรม: สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม มัธยมศึกษาปีที่ 3 ช่วงชั้นที่
3. อักษรเจริญทัศน์.

กฤษณา รังสิโย. (2556). **การจัดการเรือพื้นบ้านในฐานะทรัพยากรทางวัฒนธรรม จังหวัด**

อ่างทอง (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร).

http://www.thapra.lib.su.ac.th/objects/thesis/fulltext/thapra/Kritsana_Rangsiyo/fulltext.pdf

กลุ่มภูมิปัญญาท้องถิ่นและนวัตกรรมการเกษตร กองวิจัยและพัฒนางานส่งเสริมการเกษตร

กรมส่งเสริมการเกษตร. (2564). **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นในงานส่งเสริม**
การเกษตร. โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.

กลุ่มศูนย์ข้อมูลมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม กองมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม กรมส่งเสริม

วัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม. (มปป.). **โนรา.** ค้นหาการพิมพ์. [https://ich-](https://ich-thailand.org/api/v1/uploads/unsorted/20240410134137_nora-21.5x17cm.pdf)

[thailand.org/api/v1/uploads/unsorted/20240410134137_nora-21.5x17cm.pdf](https://ich-thailand.org/api/v1/uploads/unsorted/20240410134137_nora-21.5x17cm.pdf)

กลุ่มสงวนรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม สถาบันวัฒนธรรมศึกษา กรมส่งเสริมวัฒนธรรม.

(2562). **มรดกวัฒนธรรมภาคใต้**. โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.

กลุ่มสงวนรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม สถาบันวัฒนธรรมศึกษา กรมส่งเสริมวัฒนธรรม

กระทรวงวัฒนธรรม. (2561). **มรดกภูมิปัญญาอีสาน**. โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.

กัลยานี ปฐมิพรเทพ. (2541). **แนวทางส่งเสริมภูมิปัญญาไทยในการจัดการศึกษา: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี / สถาบันแห่งชาติว่าด้วยภูมิปัญญาและการศึกษาไทย**. พิมพ์ดี.

กิตติวัลย์ ทองอร่าม, สาวิตรี จูเจีย, ปริญญา เงินพลอย, จิตราพร งามเนตร, อรวรรณ แท่งทอง, ภาศกร รอดแฝง, ขวัญจิต มุลธิโต, สมพล สมดี, ธนดล ไยน้อยและธนพร เล็งสายแก้ว. (2556). **วัฒนธรรมอาหารไทย: ภาคกลาง**. สำนักงานกิจการโรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึกในพระบรมราชูปถัมภ์.

กินดีอยู่ดี. (2566). **น้ำพริกlongเรือ สูตรโบราณ**.

<https://kindeeyuudee.baanlaesuan.com/easy-cooking/nam-phrik-long-ruea/>

ไกรศร วิศิษฎวงศ์. (2540). บนเส้นทางงานเดือนสิบ. **สารนครศรีธรรมราช**, 27(9), 9-12.

<https://finearts.go.th/storage/contents/2023/05/file/KHIBVRHurhgiPQv9yDzBBBmclq3d5ww9aezMshT.pdf>

คมพล สุวรรณภู. (2550). **วัฒนธรรมกับสังคม**. แพลตฟอร์มออนไลน์.

คลังข้อมูลชุมชน. (2564). **การทำขวัญข้าว**. <https://communityarchive.sac.or.th/blog/182>
งานพัฒนาชุมชน สำนักปลัด องค์การบริหารส่วนตำบลดินอุดม. (2560). **ข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่น/ปราชญ์ชาวบ้าน ตำบลดินอุดม อำเภอลำทับ จังหวัดกระบี่**.

https://www.dinudom.go.th/news/doc_download/a_031117_153915.pdf?__cf__chl__tk=yxhgmRXOaxn7yWnDw.aC3AhLccmsRSObh9DrkahURLQ-1719726861-0.0.1.1-4607

- จำนงค์ อติวัฒนสิทธิ์. (2525). **สังคมวิทยาศาสนา**. แพร่พิทยา.
- จารุบุตร เรืองสุวรรณ. (2519). **ของดีอีสาน**. สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี.
- จารุบุตร เรืองสุวรรณ. (2520). **ของดีอีสาน**. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2526). **ผญาบทกวีชาวบ้าน**. จิตมณฑลการพิมพ์.
- จำนงค์ อติวัฒนสิทธิ์. (2543). **สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์**. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- จิตร ภูมิศักดิ์. (2524). **โองการแข่งน้ำและข้อคิดใหม่ประวัติศาสตร์ไทยลุ่มน้ำเจ้าพระยา**. ดวง
กมล.
- จุฑาทิพย์ ไกรนรา. (2564). ความเชื่อและพิธีกรรมในประเพณีสารทเดือนสิบ ตำบลปริก อำเภอ
ทุ่งใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช. รายงานสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการระดับชาติและ
นานาชาติ ครบรอบ 15 ปี มหาวิทยาลัยราชพฤกษ์ วันศุกร์ที่ 26 พฤศจิกายน 2564,
หน้า 345-365.
https://fund.pkru.ac.th/storage/download/61a9b754857aba00011a63f1?sector=files2021&bucket=publish_paper&ver=0&sk=b82ff3914f76c5496e883ea1062806aa
- ฉลาดชาย รมิตานนท์. (2537). **ความหลากหลายทางชีวภาพกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน**. สถาบัน
ชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ. (2558). **ถกเถียงวัฒนธรรมในงานวิจัยภาคกลาง**. ภาควิชาสังคมวิทยา
และมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ฉัตรชัย ว่องกสิกรณ์. (2543). “รักสุดท้ายในรัชกาลที่ ๕”. **ศิลปวัฒนธรรม** ฉบับตุลาคม 2543
เผยแพร่ ในวันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ.2562. ทำไมเรียก “น้ำพริกลงเรือ” และที่มาของชื่ออัน
เป็นอาหารชาววังโดยไม่ตั้งใจ. https://www.silpa-mag.com/culture/article_16074
- ชมรมภูมิปัญญาอีสานจังหวัดมหาสารคาม. (2550). **การสร้างสุขภาพด้วยภูมิปัญญาอีสาน**.
โรงพิมพ์สารคามการพิมพ์-สารคมเปเปอร์.

- ชินท์ณภัทร ภิญโยดม. (2562). พุทธศาสนาในมุมมองนักวิทยาศาสตร์. **วารสารวิชาการธรรม**
ทรรศน์, 19(4), 287-294. [https://so06.tci-](https://so06.tci-thaijo.org/index.php/dhammathas/article/view/175692)
[thaijo.org/index.php/dhammathas/article/view/175692](https://so06.tci-thaijo.org/index.php/dhammathas/article/view/175692)
- ฐานิ. (2549). **พิธีกรรมและความเชื่อท้องถิ่น**. แสงดาว.
- ณัฐวุฒิ ทรัพย์อุปถัมภ์. (2558). เอกสารประกอบการสอนรายวิชา **ภูมิปัญญาเพื่อการพัฒนา**
คุณภาพชีวิต (เอกสารไม่ได้ตีพิมพ์). คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย
 ราชภัฏรำไพพรรณี.
- ณัฐกานต์ เกาศล. (2560). **เรื่อง: ภูมิปัญญาเกี่ยวกับวิถีชีวิตพื้นบ้านและบทบาทในสังคมไทยภาคกลาง**
 (ดุษฎีนิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย
 บัรพา). <https://buuir.buu.ac.th/bitstream/1234567890/6559/1/Fulltext.pdf>
- ณัฐกานต์ เกาศล. (2561). ภูมิปัญญาชาวบ้าน: พัฒนาการของเรื่อง. **วารสารจันทร์เกษมสาร**,
 24(46), 30-45. [https://li01.tci-](https://li01.tci-thaijo.org/index.php/crujournal/article/download/130946/98226/345088)
[thaijo.org/index.php/crujournal/article/download/130946/98226/345088](https://li01.tci-thaijo.org/index.php/crujournal/article/download/130946/98226/345088)
- ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม. (2541). **ความผูกพันของคนกับสายน้ำ เรื่อง**. เอส ที พี เวิลด์มีเดีย.
- เดือน คำดี. (2535). **พุทธปรัชญา**. โอ เอส พริ้นติ้ง เฮ้าส์.
- ทรงคุณ จันทจร. (2551). **แขวงหลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว:**
เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม. สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัย
 มหาสารคาม.
- ธรรมนิธย์ นิคมรัตน์. (2555). จิตรกรรมโนรา สู่คุณค่าแห่งนาฏลักษณ์ภาคใต้. **วารสารศิลปกรรม**
ศาสตร์มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 4(1), 58-75. [https://so02.tci-](https://so02.tci-thaijo.org/index.php/fakku/article/view/27189)
[thaijo.org/index.php/fakku/article/view/27189](https://so02.tci-thaijo.org/index.php/fakku/article/view/27189)
- ธวัช ปุณโณทก. (2522). **วรรณกรรมอีสาน**. สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.
- ธวัช ปุณโณทก. (2528). ความเชื่อพื้นบ้านอันสัมพันธ์กับวิถีชีวิตในสังคมอีสาน. **วัฒนธรรมพื้นบ้าน:**
คติ ความเชื่อ. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ธวัช ปุณโณทก. (2547). **วรรณกรรมอีสาน**. มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

ธวัชชัย ธาตุดี. (2555). **ประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี** (ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยสุโขทัย ธรรมธิราช).

<https://ir.stou.ac.th/bitstream/123456789/1177/1/fulltext%20%289%29.pdf>

ธานี เกสทอง. (2561). รูปแบบการพัฒนาทุนทางสังคมของปราชญ์ชาวบ้าน. **Research and Development Journal Suan Sunandha Rajabhat University**, 10(2), 132-141. <https://www.thaiscience.info/Journals/Article/RDSS/10992007.pdf>

นงคราญ กาญจนประเสริฐ. (2544). **ศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้ประโยชน์จากสมุนไพร เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในอำเภอมือง จังหวัดพิษณุโลก** (รายงานการวิจัย). สถาบันราชภัฏพิบูลสงคราม.

นพดล พรามณี. (2555). **โครงการอีตลีสองคลองลีสี่ในหมู่บ้านชำโสม จังหวัดปราจีนบุรี: การคงอยู่และการเปลี่ยนแปลง** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยบูรพา.

นภดล บงกชกาญจน์. (2561). ญาณวิทยาตามทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท. **วารสารศึกษาศาสตร์ มมร**, 6(1), 374-391.

<http://ojs.mbu.ac.th/index.php/edj/article/view/194/165>

นันทนา ปริมาณศิษฐ์. (2556). **โอชาอาเซียน**. มติชน.

นันทนา ปริมาณศิษฐ์. (2560). ดอนปู่ตา พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์แห่งหมู่บ้านอีสาน. **วารสารวัฒนธรรม**, (4), 63-69. <http://magazine.culture.go.th/2017/4/Culture4-2017.pdf>

นันธวัช นุนารถ. (2560). ภูมิปัญญาท้องถิ่น คุณค่าแห่งวิถีชีวิต วัฒนธรรม เพื่อการศึกษาที่ยั่งยืน. **วารสารวิชาการและวิจัยสังคมศาสตร์**, 12(34), 17-26. <https://so05.tci-thaijo.org/index.php/JSSRA/article/download/59467/74271/236600>

- นิเทศ สนั่นนารี, พลเผ่า เพ็งวิภาศ, เดชา บัวเทศ, จรัส ลีกา และ ปณิธาน มาลีวงศ์. (2563). โสเหล่
เสวนา : บทบาทปราชญ์ชาวบ้าน ในการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อสร้างความเข้มแข็ง
ชุมชน. วารสารบัณฑิตศึกษามหาจุฬาลงกรณ์, 7(4), 266-282. [https://so02.tci-
thaijo.org/index.php/jg-mcukk/article/download/245357/167089/869426](https://so02.tci-thaijo.org/index.php/jg-mcukk/article/download/245357/167089/869426)
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2536). ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการทรัพยากร. *ทิศทางไทย*. 5, 3-4.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2539). ปากไก่และใบเรือ: ความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ต้น
รัตนโกสินทร์. อมรินทร์การพิมพ์.
- บุญเกิด พิมพ์วรรณธากุล. (2544). หมายเหตุ ภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวอีสานและคนลาวล้านช้าง.
ขอนแก่นคลังนันทาธรรม.
- บุญดี บุญญากิจ, นงลักษณ์ ประสพสุขโชคชัย และปรียวรรณ กรรณล้วน. (2547). การจัดการ
ความรู้ จากทฤษฎีสู่การปฏิบัติ. สถาบันเพิ่มผลผลิตแห่งชาติ.
- บุญมี แท่นแก้ว. (2535). ญาณวิทยา (ทฤษฎีความรู้). ธนะการพิมพ์.
- บุญยงค์ เกศเทศ. (2539). สถาบันป่าดอนปู่ตาและบทบาทพฤติกรรมของเผ่าจ๋�ในชุมชนอีสาน.
สำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ. [www.thaiscience.info/journals/Article/
NRCT/10440277.pdf](http://www.thaiscience.info/journals/Article/NRCT/10440277.pdf)
- ประชาชาติธุรกิจ. (2561). อยุธยาสมัยสมเด็จพระนารายณ์ เมืองท่ายุคการค้าเอเชียครองโลก.
<https://www.prachachat.net/d-life/news-143737>
- ประพนธ์ ฆาสุขยัต. (2548). การจัดการความรู้: ฉบับมือใหม่หัดขับ. ไยไหม.
- ประพนธ์ เรืองณรงค์ และเสาวลักษณ์ อนันตสานต์. (2545). ภูมิปัญญาทางภาษา. ไทยวัฒนา
พานิช.
- ประเวศ วะสี. (2536). “การศึกษาของชาติ กับภูมิปัญญาท้องถิ่น”. ใน เสรี พงศ์พิศ (บรรณาธิการ),
ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท. (น. 17-33). กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป.

- ประสพสุข ฤทธิเดช, สมบัติ ฤทธิเดช และดิษยพรรณ ศรีบุญเรือง. (2560). **การศึกษาการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อพัฒนากองทุนบุญเดือนสาม เสริมสร้างความเข้มแข็งชุมชนตามความต้องการของบ้านกุดแคน ตำบลหนองโน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม.
- ประสาน ทองภักดี. (2520). **ระบบการศึกษาของพระพุทธเจ้า**. พิมพ์ลักษณะ.
- ประสิทธิ์ ประครองศรี. (2554). มหัทศจรยภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการภัยพิบัติธรรมชาติของชุมชน ในตะวันออกเฉียงเหนือ. ใน การประชุมวิชาการ “การจัดการภัยพิบัติธรรมชาติในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อการพึ่งพาตนเองของท้องถิ่นอย่างยั่งยืน” วันที่ 15-16 ธันวาคม 2554. ขอนแก่น: โรงแรมเจริญธานี.
- ปราโมทย์ ทศนาสุวรรณ. (2516). **เที่ยวภาคใต้**. สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.
- ปรีชา พิณทอง. (2534). **ประเพณีโบราณไทยอีสาน**. ศิริธรรมออฟเซต.
- ปานจิตต์ ชนะกานนท์. (2563). **พาข้าว สำหรับอาหารวัฒนธรรมอีสานร่วมสมัย** (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร). <http://ithesis-ir.su.ac.th/dspace/bitstream/123456789/3389/1/626120008.pdf>
- เปลียน ภาสกรวงศ์. (2565). **ตำราแม่ครัวหัวป่าก์** (พิมพ์ครั้งที่ 10). สถาพรบุ๊คส์.
- ผุ นาดิศรีสุข. (2555). **ประเพณีบวงสรวงศาลหลักเมืองเจ้าปู่ศรีสุทโธ**. ศูนย์ข้อมูลกลางทางวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม. <http://www.m-culture.in.th/album/view/145156/>
- พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554. (2567). **“ความรู้”**. <https://dictionary.orst.go.th/>
- พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554. (2567). **“ภูมิ” “ปัญญา” “ท้องถิ่น”**. <https://dictionary.orst.go.th/>
- พรชัย ศรีสารคาม. (2522). **ผญาอีสาน**. อักษรการพิมพ์.
- พระกิตติพงษ์ ดารักษ์. (2559). **ผญา ภูมิปัญญาอีสาน**. <https://www.mcu.ac.th/article/detail/465>

- พระคมสัน เจริญวงศ์, พระครูปริมาณรักษ์ (ประสิทธิ์ ฐรสิทฺธ) และเอนก ไยอินทร์. (2566). เล้า
ข้าว: ดัชนีชี้วัดความมั่งคั่งของคนอีสานยุคเก่า. **วารสารพุทธนวัตกรรมการจัดการ**,
6(13), 221-236. [https://so06.tci-
thaijo.org/index.php/bim/article/view/262440/177162](https://so06.tci-thaijo.org/index.php/bim/article/view/262440/177162)
- พระครูธรรมธรรบงกช (คนธาโร) และกาญจนา ดำจตุติ. (2561). **ความรู้ ความจริง ความดี**.
<https://www.firstojs.com/index.php/JTPR/article/download/185/104/>
- พระชนากร ญาณโมลี (มณูบุตร). (2563). ปรัชญาของคนอีสานในยุค 4.0 : เฉพาะกรณี ฮีต 12 คอง
14. **วารสารศึกษิตาลัย**, 1(3), 1-14. [https://so01.tci-
thaijo.org/index.php/SJ/article/download/255511/169884](https://so01.tci-thaijo.org/index.php/SJ/article/download/255511/169884)
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2541). **พุทธธรรม** (พิมพ์ครั้งที่ 7). มูลนิธิพุทธธรรม.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2543). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์** (พิมพ์ครั้งที่ 9).
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2546). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม** (พิมพ์ครั้งที่
12). มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2561). **ไกลบ้าน: พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. ศรีปัญญา
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2551). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์** (พิมพ์
ครั้งที่ 11). https://www.thammapedia.com/pdf/Dict_sadda.pdf
- พระมหาพงษ์ประภากรณ์ วิสุทธิญาณเมธี. (2559). พุทธธรรมเพื่อความมั่นคงแห่งสังคม: วิเคราะห์ใน
เชิงสังคมวิทยา. **วารสารบัณฑิตแสงโคมคำ**, 1(1), 54-72. [https://so02.tci-
thaijo.org/index.php/jsbs/article/view/242458](https://so02.tci-thaijo.org/index.php/jsbs/article/view/242458)
- พระมหาไสว ฤทธิ์วิชัย. (2560). ฌณา: การตีความตามทฤษฎีภาษาคนภาษาธรรม. **วารสาร
นวัตกรรมการศึกษาและการวิจัย**, 1(3), 139-154. [https://so03.tci-
thaijo.org/index.php/jeir/article/view/247791/166986](https://so03.tci-thaijo.org/index.php/jeir/article/view/247791/166986)

พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม พ.ศ. 2559. (1 มีนาคม 2559).

ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 133 ตอนที่ 19 ก หน้า 1-9.

พระสุริยะ ปภสฺสโร (สพานทอง). (2564). บ่อเกิดความรู้ในพุทธปรัชญา. **วารสารปรัชญา**

ปริทรรศน์, 26(1), 63-72. [https://so05.tci-](https://so05.tci-thaijo.org/index.php/phiv/article/view/251646/170802)

[thaijo.org/index.php/phiv/article/view/251646/170802](https://so05.tci-thaijo.org/index.php/phiv/article/view/251646/170802)

พฤทธิพงศ์ ไชยพหล. (2562). การประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการดำรงชีพในการ

ขับเคลื่อนพัฒนาสู่ชุมชนเข้มแข็ง: กรณีศึกษาชุมชนศิรีวง อำเภอลานสกา จังหวัด

นครศรีธรรมราช (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์, สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์).

Libdcmns.nida.ac.th. <http://libdcmns.nida.ac.th/thesis6/2562/b208797e.pdf>

พลับพลึง คงชนะ, จินดา จำเริญ, เกษร เจริญรักษ์, สังทอง ลัดละสิง, สอนแก้ว อุ่นประเสียด.

(2549). **ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน : กรณีศึกษาชุมชนเมืองสะพาน**

เขต สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัย

ศรีนครินทรวิโรฒ.

พัชรินทร์ สิริสุนทร. (2550). **ชุมชนปฏิบัติการด้านการเรียนรู้: แนวคิด เทคนิคและวิธีการ.**

สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เรือพระราชพิธี สำนักพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กรมศิลปากร. (มปป.).

ประวัติความเป็นมา.

<http://www.virtualmuseum.finearts.go.th/royalbarges/index.php/th/about-us.html>

พิศาล บุญผูก. (2550). **ภูมินามอำเภอปากเกร็ด นนทบุรี: โครงการการจัดการสารสนเทศจาก**

ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านนนทบุรีศึกษาเพื่อส่งเสริมบริการห้องสมุดสู่ชุมชน.

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.

- ไพฑูรย์ พรหมวิจิตร. (2566). “เหล่าของล้านนา-ล้านช้าง ความเป็นมาของเหล่าในตำนาน-พิธีกรรม ถึงยุคนายทุน” ใน **ศิลปวัฒนธรรม** ฉบับพฤศจิกายน 2547. https://www.silpa-mag.com/culture/article_9228
- ภาสพงศ์ ผิวพอใช้. (2564). คำศัพท์การประกอบอาหารลาวใน “ตำรับอาหารพระราชวัง หลวงพระบาง” ของเพี้ยสึง จะเลินสิน. **ทีทัศน์วัฒนธรรม**, 20(1), 195-219. <https://culture.bsru.ac.th/ทีทัศน์-20-ฉบับ-1/>
- ภาสพงศ์ ผิวพอใช้. (2565). คำแสดงโภชนลักษณะในตำราอาหารไทยและลาว: การศึกษาเปรียบเทียบ. **วารสารสังคมศาสตร์และมานุษยวิทยาเชิงพุทธ**, 7(3), 256-271. <https://so04.tci-thaijo.org/index.php/JSBA/article/download/257599/174723/997231>
- ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, อเสข ชันธวิชัย และเพ็ญนภา ปาละปิ่น. (2563). การวิจัยและพัฒนาสังคมรากหญ้า เศรษฐกิจภูมิปัญญา ประชากรมีส่วนร่วมผสมผสาน นวัตกรรมอีสานบูรณาการท่องเที่ยว วัฒนธรรมลดความเหลื่อมล้ำอย่างยั่งยืน (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด. (2561). การออกแบบลายผ้าขึ้นวิถีวัฒนธรรมคำชะโนดความเชื่อพญานาค ด้วยวิธีมัดหมี่ลวดลายผ้าทอมือ (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา. <http://eresearch.ssru.ac.th/xmlui/handle/123456789/1949>
- ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด. (2561). มโนทัศน์การแก้ปัญหาความยากจนจากพออยู่พอกินสู่มีอยู่มีกิน มีชีวิตที่พอเพียงอย่างยั่งยืนจากหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงสู่ศาสตร์พระราช พัฒนาท้องถิ่นที่ยั่งยืน. สาขาวิชาการจัดการสังคมและวัฒนธรรม แขนงวิชาการจัดการพัฒนาสังคมภาคสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ร่วมกับสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด. (2562 กรกฎาคม 24). **บุญใหญ่เมืองบาดาล (การปลุกต้นชะโนด)**. (Image). <https://www.facebook.com/phukamchanoad>

ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด. (2562). รูปแบบการพัฒนาทุนมนุษย์เพื่อก้าวพ้นจากความยากจนสู่ “ระดับความพอเพียง: สบายดีอีสาน” ภายใต้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนกลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน ๑ (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด. (2563 กรกฎาคม 7). มาช่วยมบุญกันแด้อ (การปลูกต้นชะโนด). (Image).
<https://www.facebook.com/phukamchanoad>

ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด. (2563). การบริหารการพัฒนาอัตลักษณ์ “คำชะโนด” อนุรักษ์ “รุกขนาคา” เมืองอุดรธานีสู่การมีส่วนร่วมของประชาชนร้านค้าผลิตผลคนรากหญ้า อยู่ดีมีสุข ลดความเหลื่อมล้ำอย่างยั่งยืน (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด. (2565). การประยุกต์ความรู้ในการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมชุมชนภาคีหุ้นส่วน. ใน ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด และเพ็ญภา ปาละปิน, เอกสารประกอบการสอน วิชา GEN0119 วิศวกรรมสังคม. (น. 233-266). สำนักวิชาการศึกษาทั่วไปและนวัตกรรมการเรียนรู้ อิเล็กทรอนิกส์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

มณี พยอมยงค์. (2547). ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย (พิมพ์ครั้งที่ 5 ฉบับปรับปรุงเพิ่มเติม). ส.ทรัพย์การพิมพ์.

มณีรัตน์ กำลังเกื้อ. (2561). พิธีกรรมและประเพณีประดิษฐ์สารทเดือนสิบ ตาบลิซล จังหวัดนครศรีธรรมราช (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์).
<https://kb.psu.ac.th/psukb/bitstream/2016/12302/1/426694.pdf>

มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ. (2552). โнора. <https://ich-thailand.org/heritage/detail/6291e5b7978f238e61f77db6>

มานิต มานิตเจริญ. (2514). พจนานุกรมไทย ใหม่-ทันสมัยที่สุด. เอกศิลป์การพิมพ์.

- มาลินี สวศาข้าว. (2538). การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการเรียนการสอนสังคมศึกษาในโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษา เขตการศึกษา 5 (วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต ไม่ได้ตีพิมพ์). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- มูลนิธิชัยพัฒนา. (2557). เศรษฐกิจพอเพียงและทฤษฎีใหม่. อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- ยศ สันตสมบัติ. (2542). ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน (พิมพ์ครั้งที่ 2). นพบุรีการพิมพ์.
- ยุพา ทรัพย์อุไรรัตน์. (2537). การใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการศึกษานอกระบบโรงเรียน (วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิตไม่ได้ตีพิมพ์). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ยูเนสโก. (มปป.). มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมและการพัฒนาอย่างยั่งยืน. กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม. <https://ich.unesco.org/doc/src/34299-TH.pdf>
- เยาวลักษณ์ แสงจันทร์ และชัยณรงค์ ศรีมันตะ. (2560). ผนวชภาสิต: ทนทางสังคมและวัฒนธรรม สกลนคร. วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, 25(48), 79-100. <https://ojs.lib.buu.ac.th/index.php/huso2/article/view/4697>
- รัตนะ บัวสนธิ์. (2535). การศึกษาหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอนเพื่อการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น: กรณีศึกษาชุมชนแห่งหนึ่งในเขตภาคกลางตอนล่าง (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิตไม่ได้ตีพิมพ์). มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2524). พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยาอังกฤษ-ไทย. ราชบัณฑิตยสถาน.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2525). พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2525. อักษรเจริญทัศน์.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554. ราชบัณฑิตยสถาน.
- ลาอุแบร์, ซีมอง เดอ. (2548). จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์: ราชอาณาจักรสยาม (สันต์ ท.โกมลบุตร, ผู้แปล) (พิมพ์ครั้งที่ 2). ศรีปัญญา.

- วันเนาว์ ยูเต็น. (2524). นิทานชาวบ้าน. **สารคดีนารู้**. มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี.
- วิจารณ์ พานิช. (2546). **การจัดการความรู้ในยุคสังคมและเศรษฐกิจบนฐานความรู้**. สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม.
- วิจารณ์ พานิช. (2549). **การจัดการความรู้ ฉบับนักปฏิบัติ** (พิมพ์ครั้งที่ 3). สำนักพิมพ์สุภาพใจ.
- วิจารณ์ พานิช. (2559). **ขอบฟ้าใหม่ในการจัดการความรู้**. มูลนิธิสถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม.
- วิภา จิราไพศาล. (2565). **เผยแพร่ราชานุกิจพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งฝรั่งเศส จากบันทึกการรับทูตสยาม**. https://www.silpa-mag.com/history/article_39872
- วิสุทธิ บุชยกุล. (2520). **วิสุทธินิพนธ์**. โอเดียนสโตร์.
- วีรณัฐ วอนแก่นน้อย, กรรณิการ์ ทองดอนเปรี้ยง, ถวิล แสนตรง และวรชาติ โตแก้ว. (2560). **ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชนบ้านหินฮาว อำเภอบ้านฝาง จังหวัดขอนแก่น เพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม.
- ศรีเลา เกษพรหม. (2542). **ล่องสะเปา**. ใน **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ** (เล่ม 11, หน้า 5850). มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- ศิริลักษณ์ หาซิ่น. (2558). **กลวิธีทางภาษาของบทผญาในชุมชนโคกนาดี** (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม).
<https://fulltext.rmu.ac.th/fulltext/2558/117565/Siriluck%20Hachuen.pdf>
- ศูนย์วิจัยและฝึกอบรมด้านสิ่งแวดล้อม กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม. (2558). **โครงการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จังหวัดเพชรบุรี**.
<http://www.oic.go.th/FILEWEB/CABINFOCENTER3/DRAWER083/GENERAL/DATA0000/00000966.PDF>
- ส. ธรรมาภักดี. (2546). **ประเพณีอีสาน**. สำนักงาน ส. ธรรมาภักดี.

- ส. พลายน้อย. (2516). **เกร็ดโบราณคดีประเพณีไทย ชุดที่ 2**. บุรินทร์การพิมพ์.
- สงวน โชติสุขรัตน์. (2511). **ประเพณีไทย ภาคเหนือ**. สงวนการพิมพ์.
- สมชาย นิลอาธิ. (2539). อีตลีสองและคองลีสี่. **วารสารมหาวิทยาลัยมหาสารคาม**, 5, 15-21.
- สมชาย นิลอาธิ. (2551). **อีตลีสอง**. สำนักงานอุทยานการเรียนรู้ สำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้ (องค์การมหาชน) สำนักนายกรัฐมนตรี.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2562). **พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุง)** (พิมพ์ครั้งที่ 53). มหาวิทยาลัยเอเชียอาคเนย์.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2567). **พุทธธรรม (ฉบับเดิม)** (พิมพ์ครั้งที่ 47). มหาวิทยาลัยเอเชียอาคเนย์.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2563). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์** (พิมพ์ครั้งที่ 34). มูลนิธิธรรมทานกุศลจิต.
- สมปอง จันทคง. (2530). **วัฒนธรรมภาษาอีสานจากผญา: ศึกษากรณีบ้านหนองเรือ ตำบลสิงห์ อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร** (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิตไม่ได้ตีพิมพ์). มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- สมาคมแม่น้ำเพื่อชีวิต. (2555). **เอื้อหลาม กลุ่มชาติพันธุ์ลาว**.
https://www.livingriversiam.org/4river-tran/4mk/mek_food3.html
- สัมฤทธิ์ สุภามา และสมโชค คุณสนอง, บรรณาธิการ. (2556). **วัฒนธรรมอาหารไทย: ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**. สำนักงานกิจการโรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึกในพระบรมราชูปถัมภ์.
- สามารถ จันทร์สุรย์. (2549). **องค์ความรู้ภูมิปัญญาไทย**. เจริญวิทย์การพิมพ์.
- สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน. (2538). **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย: ภาคอีสาน ฉบับต้นแบบ**. มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรม ธนาคารไทยพาณิชย์.
- สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. (2552). **สารท**. บทวิทยุรายการ “รู้ รัก ภาษาไทย” ออกอากาศทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย เมื่อวันที่ 3 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2552.

- สำนักจัดการคุณภาพน้ำ. (2554). **การจัดการน้ำเสียโดยภูมิปัญญาไทย**. กรมควบคุมมลพิษ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
- สำนักทรัพยากรดินและแร่รายได้ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา. (2564). **น้ำพริกหลงเรือ**.
<https://bam.ssru.ac.th/news/view/640705-namprik>
- สำนักวัฒนธรรมจังหวัดเชียงราย. (2556). **วัฒนธรรมอาหารไทย: ภาคเหนือ**. สำนักงานกิจการโรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึกในพระบรมราชูปถัมภ์.
- สำลี รักสุทธี. (2543). **ผญา: ปรัชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสาน**. ธนัชการพิมพ์.
- สิริรัฐ วงศ์โกชัย. (2555). **จากยายอีสานถึงหลานฝรั่ง**. นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.
- สิริวัฒน์ คำวันสา. (2521). **อีสานคดี**. โรงพิมพ์ไพศาลศิริ.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ, (บรรณาธิการ). (2551). **แม่น้ำลำคลองสายประวัติศาสตร์ (พิมพ์ครั้งที่ 4)**. เรือนแก้วการพิมพ์.
- สุทธีวงศ์ พงษ์ไพบูลย์. (2540). ภูมิปัญญาชาวบ้านภาคใต้. **ทักษิณคดี**. 4(3), 33-42.
- สุทน ทองเล็ก. (2562). คิดอย่างปราชญ์ กระบวนการวิจัยวิธี : โสเครติส. **วารสารวิจัยวิชาการ**, 2(2), 135-148. <https://so06.tci-thaijo.org/index.php/jra/article/view/178655>
- สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา. (2539). **น้ำ บ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมไทย**. สมาคมสถาปนิกสยาม.
- สุระ อุณวงศ์. (2542). **ผญา**. ยงสวัสดิ์อินเตอร์กรุป.
- เสฐียรโกเศศ. (2500). **เทศกาลลอยกระทง**. กรมศิลปากร.
- เสฐียรโกเศศ. (2505). **การศึกษาเรื่องประเพณีไทย**. ราชบัณฑิตยสถาน.
- เสฐียรโกเศศ. (2515). **การศึกษาเรื่องประเพณีไทย และชีวิตชาวไทยสมัยก่อน**. สำนักพิมพ์คลังวิทยา.

เสนห์น่านวันนี้. (2560, มกราคม, 13). การขุดเรือ(ไม้ตะเคียน)แบบโบราณ บ้านสวนหอม

อ.เมือง จ.น่าน. Facebook.

https://web.facebook.com/media/set/?set=a.1207601079276417.1073742211.262034127166455&type=3&paipv=0&eav=AfY5epMNL0pTtWgCtOjlsJ0_BCGyUxFeAQjlrhaUO1NfFia0txkhVVMnElqrQ8HM4&_rdc=1&_rdr

เสรี พงศ์พิศ. (2536). ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท. อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป.

เสรี พงศ์พิศ. (2548). ฐานคิด จากแผนแม่บทสู่วิสาหกิจชุมชน. เจริญวิทย์การพิมพ์.

เสรี พงศ์พิศ. (2548). วิธีทำและวิธีคิด แผนชีวิตเศรษฐกิจชุมชน. เจริญวิทย์การพิมพ์.

หม่อมหลวงเนื่อง นิรัตน์. (2540). ชีวิตในวัง (พิมพ์ครั้งที่ 6). ศรีสรา.

อดิศร เพียงเกษ. (2543). จำเริญหย้า. ขอนแก่นการพิมพ์.

อดิศร เพียงเกษ. (2544). หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องบุญบาปที่ปรากฏอยู่ในบทพญา

อีสาน (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิตไม่ได้ตีพิมพ์). มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

อภิศักดิ์ โสมอินทร์. (2537). โลกทัศน์อีสาน (พิมพ์ครั้งที่ 2). อภิชาติการพิมพ์.

อรพิน ปิยะสกุลเกียรติ, สุวรรณ เขียวภักดีพร, พระปลัดสุระ ญาณธโร, กันตพัฒน์ พรสิริวัฒนสิน และปรกรณ์ ปรียากร. (2561). บทบาทของปราชญ์ชาวบ้านในการจัดการตนเองของชุมชน.

วารสารเกษมบัณฑิต, 19(ฉบับพิเศษ), 218-230. <https://so04.tci-thaijo.org/index.php/jkbu/article/view/110059/90159>

อรมา ศรีสุชาติ. (2544). สายรากภาคใต้ : ภูมิลักษณะ รูปลักษณะ จิตลักษณะ. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

อัสมิงพงษ์ ฉัตราคม. (2553). ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย (พิมพ์ครั้งที่ 8). มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

อุทัย หิรัญโต. (2526). สารานุกรมศัพท์ทางสังคมวิทยา มานุษยวิทยา. โอเดียนสโตร์.

- เอกวิทย์ ณ ถลาง. (2540). **ภูมิปัญญาชาวบ้านสี่ภูมิภาค : วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย**. โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช
- เอกวิทย์ ณ ถลาง. (2544). **ภาพรวมภูมิปัญญาไทย**. อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- เอี่ยม ทองดี. (2544). พลังประวัติศาสตร์ท้องถิ่นต่อการพัฒนาชุมชน: กรณีศึกษาชุมชน อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม. **วารสารภาษาและวัฒนธรรม**, 20(2), 97-114.
<https://so03.tci-thaijo.org/index.php/JLC/article/view/32432>
- Acton, H. Burrows (2024, August 21). **Herbert Spencer**. **Encyclopedia Britannica**.
<https://www.britannica.com/biography/Herbert-Spencer>
- Azamfirei, L. (2016). Knowledge Is Power. **The Journal of Critical Care Medicine**, 2(2), 65-66. <https://doi.org/10.1515/jccm-2016-0014>
- Cambridge Dictionary. (2024). **Wisdom**.
<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/wisdom>
- Kumar, Anand. (2005). **Sociology**. Vevek Prakashan.
- Merriam-Webster. (2024). **Wisdom**. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/wisdom>
- Schiller, D. (2006). The potential to upgrade the Thai innovation system by university-industry linkages. **Asian Journal of Technology Innovation**, 14(2), 67–91. <https://doi.org/10.1080/19761597.2006.9668619>
- Jefferson, T. (2024). Knowledge is power (Quotation). in **Jefferson to Ticknor**, November 25, 1817. <https://www.monticello.org/research-education/thomas-jefferson-encyclopedia/knowledge-power-quotation/>
- UNESCO. (2021). **Nora, dance drama in southern Thailand**.
<https://ich.unesco.org/en/RL/nora-dance-drama-in-southern-thailand-01587>

บทที่ 2

นาคราชบรรพกาล

ภพภูมิที่ซ่อนเหลี่ยมเมืองมนุษย์ลี้ลับเวียงวังพญานาค มีปรากฏมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลซึ่งในพระไตรปิฎกตามพุทธประวัติของพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับพระพุทธเจ้า พระอัครสาวก พระภิกษุสงฆ์ได้ร่ำเฝ้าแห่งพระพุทธศาสนา เกิดคำถามว่า ปุถุชนคนทั่วไปเชื่อในเรื่องภพภูมิที่มองไม่เห็นว่ามีอยู่จริงไหม? ถ้าเชื่อว่าบุญ บาป กรรมดี กรรมชั่วมีจริง แม้ไม่สามารถเห็นด้วยตาเนื้อแต่ย่อมสามารถสัมผัสด้วยใจได้ว่า “มีอยู่จริง” แม้ไม่เคยเห็นพญานาคปรากฏตัวจริงให้พิสูจน์ได้แต่เมื่อเดินทางไปวัดวาอารามในทางพระพุทธศาสนา พระราชวัง สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ อาทิ สำนักสงฆ์ พระบรมธาตุ พระธาตุที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า ต่างสามารถมองเห็นรูปลักษณะตามภาพที่วาดทั้งในผนังศาลาข้าง อุโบสถข้าง ปรากฏเป็นรูปปั้นก่อนทางเข้าวัด ทางขึ้นพระบรมธาตุตามสถานที่ศักดิ์สิทธิ์อยู่เสมอ จึงสรุปเบื้องต้นว่า สามารถเชื่อได้ว่ามีอยู่จริงแต่อย่าเพิ่งปลงใจเชื่อถือว่ามีอยู่จริงถ้ายังไม่พิสูจน์ด้วยตนเอง ดังนั้นจึงจำเป็นต้องศึกษา ค้นคว้า หาข้อมูลอ่านเรื่องราวต่าง ๆ อย่างถี่ถ้วนตามข้อมูล หนังสือ คำสอนที่เราเชื่อศรัทธาในพระพุทธศาสนา หรือศาสนาที่ตนนับถือ นับจากนี้จะอธิบายจากข้อมูลความเชื่อศรัทธาของผู้เขียนคือ พระพุทธศาสนาซึ่งจะมีข้อมูลเกี่ยวกับพญานาคจากพระสูตรที่พุทธเจ้าได้เทศนาให้กับพระอัครสาวก พระอรหันต์ พระภิกษุสงฆ์ในครั้งพุทธกาล เชื่อมโยงมาสู่मुखपात्रพระสงฆ์สายกัมมัฏฐานหลวงปู่เสาร์ กันตสีโล หลวงปู่มั่น ภูริทัตโตที่ท่านเล่าความของพญานาคให้ศิษยานุศิษย์ผู้ใกล้ชิดฟังตามที่ได้สัมผัสด้วยอายตนะของหลวงปู่เหล่านั้น เมื่อได้ข้อมูลครบถ้วน รอบคอบ ครอบคลุมความเชื่อเฉพาะตนแล้วค่อยปลงใจเชื่อ ยังได้ชื่อว่า “เป็นความเชื่อเฉพาะบุคคล” เพราะข้อมูลที่ได้มาจากพระไตรปิฎก อรรถกถา หนังสือ ชาดก ข้อมูลที่สืบคำสอนของพระพุทธเจ้ามากกว่า 2,600 กว่าปีมาแล้ว ส่วนमुखपात्रของหลวงปู่สายปฏิบัติกัมมัฏฐานย่อมเชื่อว่า “ท่านไม่มั่วสาваจาเป็นแน่นอน เห็นสิ่งใดเล่าสิ่งนั้น ไม่เห็นบอกไม่เห็น เห็นบอกว่าเห็นตามจริงที่เกิดขึ้นกับท่านในขณะนั้น ขึ้นอยู่กับลูกศิษย์ทั้งหลายจะเชื่อแบบใดให้ตัวเองได้พิจารณากรรม หรือ ปัจเจกบุพกรรม”

นาคเรียกที่อยู่ของตนเองว่า “ทิพย์วิมาน” มนุษย์เรียก “เมืองบาดาล”

ณ ที่นี้ข้าพเจ้าเรียกว่า “นาคพิภพ”

ด้วยข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา หนังสือ มุขปาฐะ ข้อมูลอีกมากมายที่ผู้เขียนได้ประมวลวิเคราะห์ตามความเชื่อของตนจึงเชื่อมั่นว่า พญานาคมีอยู่จริง มีมานานก่อนพุทธศาสนา แม้ว่าจะยังไม่เห็นด้วยตาเนื้อที่พิสูจน์ได้ความรู้ปุณฺชนคนทั่วไปแต่กลับสัมผัสได้ใจสงบตามธรรมชาติและถิ่นเกิดคือคำชะโนดซึ่งผู้ที่รับรู้ได้ต้องมีเครื่องมือเฉพาะแห่งการสัมผัสรับรู้ได้เช่นกัน เสมือนบุคคลรู้ว่าอากาศมีลมแม้ว่ามองไม่เห็นแต่สัมผัสได้ด้วยเครื่องมือคือจมูกว่าในอากาศมีลมอยู่จริงและกายยังสัมผัสได้ด้วยตนเองนี่เป็นความรู้สึกของปุณฺชนเบื้องต้น แต่ในความเป็นนักวิชาการจึงต้องพิสูจน์ด้วยข้อมูลที่มากพอจากเรื่องเล่าจริงว่า พญานาคนั้นมีอยู่จริงไหม? จำเป็นต้องอ้างอิงข้อมูล เรื่องเล่า มุขปาฐะจากผู้ทรงอภิญญา ทำไมจึงต้องอาศัยผู้ทรงอภิญญา เพราะว่า “นาคพิภพมีทิพย์วิมานซ่อนหล้อมใกล้กับภูมิมนุษย์เหมือนบังตาอยู่” ผู้ทรงอภิญญาหรือผู้มีจิตปฏิบัติแต่ปางก่อนจึงจะสามารถรับรู้ได้นั่นเอง” สมมติฐานที่ตั้งไว้คือสิ่งที่มองไม่เห็นไม่ใช่ว่า “ไม่มีอยู่จริง”

ณ ดินแดนศักดิ์สิทธิ์ “คำชะโนด” ที่หนังสือเล่มนี้นำมารื้อฟื้นเป็นต้นเรื่องมุ่งเป้าเล่าเรื่องเชื่อมโยงวิชาการให้เห็นถึงภูมิสังคมคำชะโนดที่เป็นลักษณะ **“น้ำนาป่าดงชะโนด ความเชื่อพญานาค บั้งไฟพญานาค บวงสรวงเดือน 5 ขอพรโชคลาภปู่ย่า อนุรักษปาศรัทธาคำชะโนด”** มีนัยสำคัญเข้าใจรากแห่งความเชื่อดั้งเดิมของประชาชนในพื้นที่แห่งนี้เป็นที่อยู่ของพญานาค เป็นปฐมบทจึงรวบรวมความเชื่อที่มีหลักฐานหรือร่องรอย อาทิ พระไตรปิฎก อรรถกถา เรื่องเล่า มุขปาฐะพระอริยสงฆ์ หนังสือทางพุทธศาสนา สื่อสารสนเทศเรื่องราว เรื่องเล่าชาวบ้าน และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องจึงได้เรียงร้อยสาระสำคัญ ดังนี้

- แนวคิดเกี่ยวกับพญานาค
- พุทธกาลตำนานพญานาคของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
- ภูมิทัศน์นาคราช: พญานาคราชที่รักษาศิลบารียิ่งชีพ
- มุขปาฐะจากพระอริยสงฆ์ที่สัมผัสพญานาค ณ ปัจจุบันกาล
- อิทธิพลความเชื่อพญานาคต่อวิถีชีวิตของประชาชน

แนวคิดเกี่ยวกับพญานาค

1. นิยามคำว่า “พญานาค”

สังคมไทยเมื่อกล่าววาทะ มักจะนิยมเรียกโดยรวมว่า พญานาค ซึ่งใช้คำที่สื่อในการให้ความหมายทั้งของนาคและพญานาค นั้นด้วยเหตุที่ว่าผู้เขียนเคยได้เก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์ในชุมชนเมืองหลวง นักศึกษามหาวิทยาลัย และชาวบ้านที่อยู่คาชะโนด ประชาชนที่อยู่อาศัยอยู่ในนครหลวงเวียงจันทน์ที่ไปทำวิจัยเมือง 10 ปีที่แล้ว ผู้คนส่วนใหญ่ถ้าซื้อรูปปั้นตามวัดวาอารามที่อยู่หน้าพระอุโบสถ หรือทางขึ้นพระบรมธาตุที่ผู้คนไปสักการบูชา จะกล่าวเป็นเสียงเดียวกันว่า พญานาค ดังนั้นคนทั่วไปในสังคมไทยและลาวหรือผู้คนอุษาคเนย์มีความเข้าใจตรงกันว่า เมื่อใดที่กล่าวถึงนาค ก็คือ พญานาค ซึ่งหมายถึง **“งูใหญ่มีหงอน นิยมเห็นตามวัดวาอารามทางศาสนาและมีฤทธิ์เป็นสัตว์ทิพย์ให้โชคกลาง”** ซึ่งภาพพญานาคจะเป็นภาพจำที่คุ้นชินเสมอเมื่อไปสถานที่ทางศาสนาจึงกลายเป็นภาพจำที่บอกกล่าวเล่ากันสืบต่อ ๆ กันทั้งในการเล่าเรื่องของครอบครัว กิจกรรมทางศาสนาของหมู่บ้าน การสอนในรายวิชาและการร่วมกิจกรรมทางศาสนาที่โรงเรียนจัดขึ้น คำสอนในพระพุทธศาสนาที่เวลาไปทำบุญที่วัด และการพบเจอจิตกรรมฝาผนังในแหล่งท่องเที่ยวที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาก็จะมีรูปภาพ รูปปั้น รูปแกะสลักเป็นรูปนาคและพญานาค จนสร้างภาพจำตามกิจกรรมที่มีความคุ้นเคยที่ถูกหล่อหลอมจากจารีตที่เชื่อมโยงใกล้ชิดกับความเชื่อของพระพุทธศาสนาซึ่งทำให้คนบอกนิยามความหมายของนาคและพญานาคไปในทิศทางเดียวกัน

1.1 ความเชื่อพื้นฐานพญานาค (อียิปต์-กรีก-โรมัน) และอุษาคเนย์ (พม่า กัมพูชา ลาว ไทย)

ความเชื่อเรื่องพญานาคเป็นการเชื่อมโยงคติวัฒนธรรมตามศาสนาพราหมณ์ ฮินดูและพุทธศาสนาซึ่งมีปรากฏอยู่ตามวรรณคดีสันสกฤตและบาลีมหาภารตซึ่งพญานาคเป็นปฏิปักษ์กับพญาครุฑ (อรพิมพ์ บุญอาภา, 2524; ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ, 2546; สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2546; พลธรรม์ จันทร์คำ, 2551; วรเดช มีแสงรุทรกุล, 2562; พระมนูศักดิ์ อุตโตโร, 2563; กลุ่มจารีตประเพณี สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, 2565; กันตยภัทร สิววงศ์ดี, 2565; กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, 2566) ไม่เพียงแต่ผู้คนที่อาศัยอยู่ในแถบอุษาคเนย์แถบตะวันออกเท่านั้นที่นับถือพญานาค หรือนาค หรืองูใหญ่ ในแถบ

ตะวันตกมีความเชื่อเรื่องสัตว์ประหลาดใหญ่โดยเฉพาะในอารยธรรมอียิปต์โบราณลุ่มแม่น้ำไนล์ โดยยกย่องเทพเจ้าที่ชั่วร้ายที่ก่อให้เกิดพายุและปรากฏการณ์ธรรมชาติที่ร้ายแรง กรีก-โรมัน ถือเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์มีความน่าเกรงขามมีพิษร้าย โดยเฉพาะเมดูซ่า (Medusa) คือ “เทพเจ้าแห่งเหล่าเงา” มีความชั่วร้ายมีอิทธิฤทธิ์มาก รูปลักษณ์เป็นผู้หญิงที่มีเส้นผมเป็นอสรู มีสายตาสามารถสาปให้ผู้ที่จ้องมองตากลายเป็นหินได้ นอกจากนี้มีไทฟอน (Typhon) อสรูยักษ์ขนาดมหึมาที่มีพลังทำลายมหาศาล สามารถสร้างลมพายุที่ร้ายแรงได้เป็นการใช้ชื่อเรียกพายุว่า Typhoon หรือ ที่รู้จักกันในชื่อ “พายุไต้ฝุ่น” นั่นเอง ส่วนทวีปเอเชียมีวิธีการดำเนินชีวิต ความคิด ความเชื่อ และการนับถือศาสนาที่หลากหลายพร้อมกับยังมีลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่เป็นป่าอันอุดมสมบูรณ์และวิถีชีวิตผูกพันกับสังคมเกษตรกรรม “งู” “นาค” หรือ “พญานาค” ทำให้เกิดความเชื่อที่มั่นคงต่อการดำรงชีวิต ศาสนา ประเพณี วัฒนธรรม และพิธีกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแถบอุษาคเนย์ ที่มีความเชื่ออย่างมั่นคงอาทิ ชาวพม่าเรียกนาคว่า “นะกา” มีลัทธิบูชาพญานาค มีเรื่องเล่าของชาวพม่าโบราณเกี่ยวกับ พระธิดาภูค้ำบุตรสาวเจ้าเมืองตะโก้งลักลอบเป็นชู้กับพญานาค และยังมีตำนานพื้นบ้านเกี่ยวกับพระเจ้าพุทธะบอง ราว ค.ศ. 638 ผู้ตั้งราชวงศ์วริกรรมและสถาปนาเมืองศรีเกษตร มีมเหสีเป็นนางนาค ส่วนชาวกัมพูชามีตำนานเล่าถึงอาณาจักรฟูนัน (จีน) หรือกัมพูชา (กัมพูชา) ราวพุทธศตวรรษที่ 5 พราหมณ์ กามพสุยัมภาวะ หรือ โกณทีณยะ (พระทอง) ได้สู้รบชนะผู้นำเผ่านาคคือนางโสมมา จึงได้อภิเษกสมรสกับนางโสมมา สถาปนาราชวงศ์วรมันขึ้น ในพงศาวดารกัมพูชา ยังได้ระบุเมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเสด็จมาโปรดพญานาคในดินแดนแห่งนี้ จนพญานาคสร้าง “กรุงอินทปัตย์” หรือ “กรุงกัมพูชาธิบดี” ขึ้นเป็นราชธานีทำให้ตำนานนี้สร้างความเชื่อให้ชาวกัมพูชาว่า นาคเป็นบรรพบุรุษ ผู้สร้างเมือง ปกป้องคุ้มครองบ้านเมือง ส่วนพญานาคในแผ่นดินลาวมีความเชื่อเดียวกันคือนาคเป็นบรรพชน มีทั้งพญานาคช่วยสร้างเมืองศรีสัตตนาคนหุต (หลวงพระบาง) ชื่อมาจากนิมิตพญานาค 7 ตนตามพงศาวดารล้านช้าง ยังปรากฏอีกตำนานเมืองเวียงจันทน์ พญานาคได้ช่วยบุรีจันอ้วยส่วยสร้างเมืองเวียงจันทน์ เอกสารอุบัติบรมจักรลาวปรากฏพญาศรีสัตตนาคนเป็นนาค 7 เศียร 7 เกล็ด ได้มีการเชิญท้าวทตตรัฐราชมาสร้างเมืองตั้งชื่อว่า จันทบุรีศรีสัตตนาคน ส่วนในตำนานสุวรรณโคมคำ กล่าวว่า เมืองสุวรรณโคมคำมีพญานาคช่วยปกป้องรักษา ชาวลาวเชื่อว่า พญานาค 7 เศียรเป็นกษัตริย์แห่งพญานาคที่คอยปกครองแผ่นดิน

ลาว ส่วนในประเทศไทยแถบลุ่มน้ำโขงมีความเชื่อมโยงความเชื่อพญานาคกับชาวลาวที่เชื่อว่าพญานาคเป็นสัตว์เทพที่มีตัวตนจริงที่มีชื่อเรียกชัดเจน อาศัยอยู่ทั้งตามสายน้ำใหญ่และภูเขาตามตำนานอุรังคธาตุ อาทิ แม่น้ำน่าน (สุวรรณนาคราช) แม่น้ำโขง (ศรีสุทโธนาคราช แม่น้ำชี (ชีวายนาค) แม่น้ำมูล (ธนะมุลนาค) บึงโขงหลง (ปู่ฮื้อลือนาคราช) พญานาคพินทโยนาควัตติ ผู้สร้างเมืองโยนกนาควัตตินครในจังหวัดเชียงราย (กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, 2566) ตำนานหนองหานมี 4 ตน คือ สุวรรณนาค ธนะมุลนาค พุทโธปาปนาค และ โทธนนาค (สุกัญญา สุขฉายา, 2565) ความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคไม่เคยจางหายไปจากสังคมไทยและแผ่นดินลาวเลยนับแต่ในครั้งพุทธกาลจากชมพูทวีปมาสู่แผ่นดินไทยลาวได้ร่วมเงาพระพุทธรูปศาสนายังมีความชัดเจนขึ้นโดยไม่จำเป็นต้องอาศัยการพิสูจน์ใด ๆ เป็นความเชื่อแบบอจินไตย ความเชื่อถูกเชื่อมโยงกับเรื่องพระไตรปิฎก คัมภีร์ ตำนาน นิทาน เรื่องเล่า มุขปาฐะ ธรรมชาติ การให้คุณให้โทษ กรรม การดำรงชีวิต การเกิดขึ้นของสายน้ำ ความศรัทธาที่ผ่านตัวแทนด้วยศิลปกรรม สถาปัตยกรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี และพิธีกรรมที่มีความเชื่อเรื่องเมืองบาดาล บั้งไฟนาค นาคให้น้ำจากการเสี่ยงทาย และยิ่งมีความเชื่อในการสักการะ บอนบานให้พญานาคช่วยเหลือในด้าน ความอุดมสมบูรณ์ โชคลาภ การรักษาโรคภัยไข้เจ็บ และการประสบความสำเร็จในชีวิตและหน้าที่การงาน (สมพงษ์ เกรียงไกรเพชร, 2505; สุกิตต์ วงษ์เทศ, 2546; พระมนุสส์ศักดิ์ อุดตโร, 2563) ผู้เขียนเห็นว่า ความเชื่อในสิ่งที่ลึกลับ มองไม่เห็น เป็นนามธรรมยังสร้างความอยากรู้อยากเห็นแก่นมนุษย์ที่มีวิหยาการสูง มีความรู้เชิงวิทยาศาสตร์สูง มีเทคโนโลยีก้าวหน้าในปัจจุบัน ผู้คนนิยมเชื่อในสิ่งที่มองเห็นสัมผัสได้รูปธรรม ซึ่งหลายคนมีความเชื่อในเรื่องพญานาคว่ามีอยู่จริง มีอยู่ตามพระไตรปิฎก คัมภีร์ ตำนาน นิทาน มุขปาฐะ และสิ่งที่สัมผัสตามพิธีกรรมสักการะบูชาพญานาค และผู้คนที่เชื่อในไสยศาสตร์มูเตลู (มูเตลูเป็นคำจากภาพยนตร์อินโดนีเซียชื่อเรื่อง Penangkal limu Teluh (Antidote for witchcraft) ชื่อไทยคือ “เมเตลู ศักดิ์ไสยศาสตร์”) แต่บางคนก็เชื่อตามการสืบทอดในความเชื่อพญานาคในท้องถิ่นสืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษ พ่อแม่แม่เล่าบอกเล่าขานให้ฟังและได้สัมผัสกับเรื่องลึกลับเหนือธรรมชาติด้วยตนเองก็เกิดเป็นความเชื่อขึ้น ซึ่งความเชื่อพญานาค แม้ไม่ใช่เส้นทางแห่งการบรรลุธรรมตามคำสอนของพระพุทธศาสนาแต่ต้องเป็นความเชื่อส่วนบุคคลและไม่ควรนำความเชื่อเรื่องพญานาคไปปลูกฝังในทางที่ผิดและเบียดเบียนผู้อื่น อาทิ ขอโชคลาภจนไม่ยอมทำ

มาหากิน ประกอบอาชีพ นำความเชื่อพญานาคไปทำเครื่องรางของขลังหลอกลวงคนอื่น ๆ ให้หลงมกมาย ไม่ได้ทำร้ายสังคมให้เสื่อมลงไปสอนแต่สิ่งที่เป็นความจริงหรือรักษาความสัจจ ซื่อสัตย์สุจริตต่อหน้าที่การงาน ประพฤติปฏิบัติตามทำนองคลองธรรม ทั้งนี้ความเชื่อท้องถิ่นของ ผู้คนแถบคำชะโนดและลุ่มน้ำโขงเชื่อว่า คำชะโนดเป็นที่อยู่ของพญาศรีสุทโธนาคราชตาม ตำนานอรัญคธาตุ

1.2 นิยามคำว่า นาค หรือ พญานาค

ผู้เขียนได้รวบรวมนิยามคำว่า นาค หรือพญานาคในวรรณกรรม ประเภท หนังสือ งานเขียนบทความวิชาการ งานวิจัยของนักวิชาการไว้ในหลากหลายมุมมอง ดังนี้

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2545 ได้ให้คำนิยาม “นาค” หมายถึง งูใหญ่ มีหงอน เป็นสัตว์ในนิยาย, ชื่อชนเผ่าหนึ่งอยู่ในบริเวณเทือกเขานาค ทาง ตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศอินเดีย และทางตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศพม่า มีหลาย สาขา เช่น อาโณนาค กูณินาค, ช้าง, ไม้กาะทิง (ภาษาบาลี เรียกว่า ตนนาคะ), ผู้ประเสริฐ, ผู้ไม่ ทำบาป, เรียกคนที่ไปอยู่วัดเตรียมตัวจะบวชหรือกำลังจะบวช (ราชบัณฑิตยสถาน, 2545) นอกจากนี้ “นาค” ยังใช้เรียกคนเปลือย หรือ คนป่า คนพื้นเมืองที่ไม่รู้จักการทอผ้า ไม่นุ่งผ้า หรือมีเครื่องนุ่งห่มน้อยชิ้นจนเกือบเปลือยเปล่าเหมือนงู ดังในตำนานอรัญคธาตุ ระบุว่าชน พื้นเมืองบริเวณฝั่งแม่น้ำโขงที่ยังไม่รู้จักศาสนาที่มาจากชมพูทวีปล้วนเป็นนาค (กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, 2566)

ตามคัมภีร์วัชรสารัตถสังคหะ กล่าวถึงคำว่า “นาค” ไว้ว่า “...นาโคว นาคมา รุยห นาคมุล อุกาณมิ นาคบุปผ คเหตวาน นาคสสุ อภิพูชยิ...” แปลว่า “นาคนั่นแหละ ขึ้นสู่ นาค เข้าไปใกล้โคนนาค เกือบดอกนาค น้อมบูชาแด่นาค” คำว่า นา-คะ มีนัยสำคัญคือ นาโค หมายถึง ผู้ประเสริฐ ได้แก่ พระราชา, นาค หมายถึง สัตว์ประเสริฐ ได้แก่ ช้าง, นาคมุล หมายถึง โคนต้นกากทิง, นาคบุปผ หมายถึง ดอกกากทิง นาคสสุ หมายถึง ผู้หมดบาป ได้แก่ พระพุทธเจ้า โดยรวมความความถึง พระราชาเสด็จขึ้นสู่พญาช้างต้น เสด็จเข้าไปใกล้ต้นกากทิง ทรงเกีบดอก กากทิง น้อมบูชาแด่พระพุทธเจ้า (พระศิริรัตนปัญญาเถระ, 2512; อรพิมพ์ บุญอาภา, 2524) นาคถูกแสดงออกเป็นศิลปกรรมที่มีความหมายแฝงด้วยคติ ปรัชญาซึ่งเต็มเปี่ยมไปด้วย ภูมิปัญญาของคนที่มีคติความเชื่อของตนมักส่งผ่านศิลปะที่มีสัญลักษณ์รูปนาคมาทดแทน ซึ่งใน

คติพุทธศาสนาหมายนบอกว่า นาค เป็นวิญญาณแห่งพื้นดินและพื้นน้ำ (ศิริพจน์ เหล่ามานะ เจริญ, 2546)

“นาค” เป็นชื่อเรียกชนชาติกลุ่มน้อยที่อาศัยอยู่สุดทางตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดียติดกับพรมแดนพม่าอยู่บริเวณเทือกเขานาค กลุ่มชนพญานาคได้ร่วมกันต่อสู้มานานปีจนได้รับการยินยอมจากรัฐบาลแห่งสหภาพอินเดียตั้งเป็น “รัฐนาค” (Nagaland) ในปี พ.ศ.2507 (จิตร ภูมิศักดิ์, 2519) ในนิรุกติศาสตร์ “นาค” มีรากศัพท์มาจากภาษาฮินดูสันนิษฐานว่า Nag ออกเสียงว่านัค แปลว่า “ชาวเขา” ภาษาอัสสัม เขียนว่า Naga ออกเสียงว่า นอค (Noga) แปลว่า “เปลือย”(จิตร ภูมิศักดิ์, 2535)

“พญานาค” หมายถึง สัตว์ทิพย์กึ่งเทพที่สามารถแปลงร่างเป็นมนุษย์ได้ นิยายคุร่าย มีฤทธิ์มากสามารถผสมพันธ์กับสัตว์ประเภทอื่นได้ และนัยยะพญานาคในทางพระพุทธศาสนา คือ ความประเสริฐ ไม่มีบาป เป็นผู้มีจิตบริสุทธิ์กว่าสัตว์อื่นทั้งหลายมีศรัทธาแรงกล้ารักษาศีลอุโบสถ มีวิริยะความเพียร เป็นผู้ที่พร้อมจะเข้าถึงความเป็นผู้หลุดพ้นจากความทุกข์ นอกจากนี้มีคำว่าพญานาคตามพระไตรปิฎกได้ให้ความหมายไว้ว่า ภูใหญ่มียงอนสัญลักษณ์แห่งความยิ่งใหญ่ ความอุดมสมบูรณ์ ความมีวาสนา และบันไดสายรุ้งสู่จักรวาล เป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์ จากการจำศีล ภาวนา ศรัทธาในพุทธศาสนาไม่เบียดเบียนผู้อื่น (วิเชียร นามการ, 2554)

คัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทอธิบายว่า “นาค หมายถึง ช้าง ม้า โค ภู ต้นไม้ หรือมนุษย์” มีคำว่า นาค หรือ อรุคะ หรือ อหิ อาทิ นาค แปลว่า ภู [ขุ.เถร.อ.(ไทย)2/4/350] หรือถือเอาคำว่า อรุคะ หมายถึง นาค [ขุ.ชา.อ.(ไทย)3/1/328] ถ้ากล่าวถึงพญานาคจะเรียกว่า อหิชาติ หรือ อรุคชาติ หมายถึง ผู้เป็นชาติเชื้อแห่งภูหรือเจ้าแห่งภู [ขุ.ทุก.อ.(ไทย)3/3/22] (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2534; มหาจุฬาลงกรณวิทยาลัย, 2539) ซึ่งนาคมี 2 นัยสำคัญ คือ นัยตามรูปศัพท์ หมายถึง ภูโดยทั่ว ๆ ไป ภูที่มีฤทธิ์เกิดในวิมานแห่งพญานาค หรือ พญานาคที่มีภพภูมิอยู่ในวิมานได้แม่น้ำ ภูเข มหาสมุทร หรือชื่อทวีป, ช้าง, ดอกไม้ชนิดหนึ่งชื่อว่ากาละทิง และชนเผ่าหนึ่งเรียกว่า ปุริสนาค และนัยแห่งการตีความ หมายถึงบุคคลผู้ประเสริฐ 4 ประเภท คือ เสนนาค ได้แก่พระเสขะ, อเสนนาค ได้แก่พระอเสขะ, ปัจเจกพุทธนาค ได้แก่พระปัจเจกพุทธเจ้า และ พุทธนาค ได้แก่พระพุทธเจ้า (พระมหาควี สร้อยสาคร และ ไกรฤกษ์ ศีลาคม, 2559)

“พญานาค” หมายถึง งูใหญ่ ไม่กาะกึ่ง ประเสริฐ มีความสำคัญกับผู้นับถือ มักปรากฏในพุทธสถาน โบสถ์ สระน้ำ บันได ภาพวาด (ภัทรชัย อุทาพันธ์, พระมหารุ่งเรือง รกจิตธมโม, 2561)

“พญานาค” ตามความเชื่อในศาสนาฮินดู เชื่อว่าเป็นงูจางหรืองูที่แปลงเป็นมนุษย์และแต่งงานกับมนุษย์มีบุตรได้ เป็นจำพวกอมมนุษย์ หรือเทพชั้นรองซึ่งเป็นผู้รับใช้พระเจ้า นอกจากนี้ยังมีคำว่า “นาค” ปรากฏในภาษาบาลีสันสกฤตหมายถึงจำพวก (1) งูที่แปลงเป็นมนุษย์ได้ มักมีแก้ววิเศษหรือมงกุฎประดับบนหัว (2) ชนเผ่าไตเผ่าหนึ่งที่อยู่ทางภาคอีสานของอินเดีย และ (3) พวกพญาช้างทั้งหลาย ทั้งนี้ในพระพุทธศาสนาเชื่อว่าพญานาคเป็นผู้พิทักษ์พระพุทธศาสนา เป็นงูใหญ่มีหงอน สามารถแปลงเป็นมนุษย์ได้ มีแก้วมณีมีค่ามาก เป็นสัตว์เทพที่มีพิษที่ร้ายที่สุด มีความโกรธง่ายร้ายแรง มีแรงศรัทธาที่ไม่ลดละในการจะเป็นเทพผู้พิทักษ์พระพุทธศาสนา อาศัยอยู่ในเมืองบาดาลและภูเขา โดยนาคจัดเป็น อมนุษย์จำพวกหนึ่งในป่าหิมพานต์ ความเชื่อเรื่องธรรมชาติของพระพุทธศาสนาได้แยกอมมนุษย์พวกนี้เป็น แยกกลุ่มเรียกว่า เทวาสุรนาค ได้แก่ เทพ อสูร พญานาค ครุฑ ยักษ์ คนธรรพ์ กินนร และมโหรีนาค ซึ่งเป็นผู้เป็นผู้ช่วยเหลือท้าวจตุรโลกบาลดูแลและพิทักษ์รักษาพระพุทธศาสนา (วรเดช มีแสงรุทรกุล, 2562)

“นาค” เป็นสัญลักษณ์ของน้ำ พลังชีวิต ความอุดมสมบูรณ์ ความดีและความชั่วร้าย (พระมนูศักดิ์ อุตโตโร, 2563)

“พญานาค” ในทางพระพุทธศาสนา หมายถึง ความประเสริฐ ไม่มีบาป เป็นผู้มิจิตบริสุทธิ์กว่าสัตว์อื่นทั้งหลาย มีศรัทธาแรงกล้ารักษาศีลอุโบสถ มีวิริยะความเพียร เป็นผู้พร้อมจะเข้าถึงความเป็นผู้หลุดพ้นจากความทุกข์ (วิเชียร นามการ และคณะ, 2564)

“นาค” หมายถึง งูขนาดใหญ่มีหงอน อาศัยอยู่ในเมืองบาดาล สามารถแปลงกายเป็นมนุษย์ได้ และสัตว์ประเสริฐผู้หมดบาป โดยคติเรื่อง “นาค” ในความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ ฮินดูว่าเป็นสัตว์วิเศษมีฤทธิ์ กำเนิดมาจากไข่ เป็นบุตรฤๅษีกษัตริย์กับนางกัทธู เป็นพี่น้องกับครุฑ ต่อมาเป็นศัตรูกัน มีรูปร่างเป็นงูใหญ่ มีหงอน ตาแดง มีลิ้นสองแฉก นาคชั้นสูงมีผิวสีทอง นาคชั้นต่ำมีผิวสีดำนาคมีพิษร้ายแรง มีหนึ่งเศียรจนถึงพันเศียร เศียรของนาคมีความยาว

ต่างกันตามบาร์มี นาคมักปรากฏกายในรูปแห่งเทพ และสามารถบันดาลให้เกิดฝนตก ที่อยู่ของนาค คือเกษียรสมุทร ปาตาลนคร เกาะรมณียะ และนครโกกวดิ นาคมีหน้าที่รับใช้พระนารายณ์ พระอิศวร และพระพิรุณ ความเชื่อเรื่องนาคมีอิทธิพลต่อสังคมไทยในด้านจิตรกรรม ปฏิมากรมวรรณคดี วัฒนธรรม และประเพณี (กันตยภัทร สิววงศ์, 2565)

ผู้เขียนสรุปนิยามคำว่า “นาค หรือ พญานาค” ที่เกิดจากคติปรัชญาความเชื่อตามคัมภีร์ทางศาสนาพุทธ พราหมณ์-ฮินดู และความเชื่อที่เป็นแบบสากลทางตะวันตกและตะวันออกสะท้อนความหมายของนาคเป็นทั้งสัตว์ ด้นไม้ธรรมชาติ ความอุดมสมบูรณ์ สัญลักษณ์ความวิเศษและมนุษย์ ดังนี้

1. สรรพสัตว์ “นาค” หมายถึง งูใหญ่มีหงอน, สัตว์เทพมีฤทธิ์ร้ายแรง, งูที่แปลงกายเป็นมนุษย์ได้, สัตว์เทพนิยาย, พญาช้าง, ม้า, โค และงูทั่วไป แต่เมื่อกล่าวถึงพญานาค หมายถึง งูใหญ่มีหงอนมีอิทธิฤทธิ์ร้ายแรง สัตว์เทพมีทิพวิมานทั้งบาดาล ภูเขา สวรรค์ แปลงกายเป็นมนุษย์ได้

2. สรรพสิ่ง “นาค” หมายถึง ด้น-ดอกไม้กาสะทิง, น้ำ, ภูเขา, ความอุดมสมบูรณ์ และวิญญานแห่งพื้นดินพื้นน้ำ

3. สัญลักษณ์ความวิเศษ “นาค” หมายถึง พลังชีวิต ความยิ่งใหญ่ ความประเสริฐ การไม่มีบาป ความมีวาสนา จิตบริสุทธิ์ ศรัทธาแรงกล้ารักษาศีลอุโบสถ มีวิริยะความเพียร ผู้หลุดพ้นจากความทุกข์ ความดีและความชั่วร้าย ผู้ปกป้องพิทักษ์รักษาและศรัทธาพระพุทธศาสนา ผู้ตั้งมั่นในสัจจะปรารถนาบวชในพระพุทธศาสนาไม่เบียดเบียนผู้อื่น

4. มนุษย์ และอมมนุษย์ “นาค” หมายถึง กลุ่มคนในชนเผ่าหนึ่งในรัฐพี่น้องเจ็ดรัฐที่อาศัยอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศอินเดียติดกับทิศตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศพม่า ที่ไม่นุ่งผ้าหรือมีเครื่องนุ่งห่มน้อยชิ้นจนเกือบเปลือยเปล่า เป็น “รัฐนาค” (Nogaland) ทั้งนี้ยังได้มีนัยของผู้ประเสริฐ หรือ ปุริสนาค 4 จำพวก ได้แก่ เสขนาค อเสขนาค ปัจเจกพุทธานาค และพุทธานาค นอกจากนี้ยังสะท้อนให้เห็นว่า นาค เป็นหนึ่งใน 8 เทวาสุรนาค ที่คอยช่วยเหลือท้าวจุลโลกบาลจำพวกเทพ อสูร พญานาค ครุฑ ยักษ์ คนธรรพ์ กินนร และมโหรรค ดังนั้นจึงชี้ให้เห็นว่า นาค เป็นสรรพสิ่งทั้ง มนุษย์ผู้ไม่มีบาปเป็นผู้ปรารถนาบวชรักษา

ศีลบรรลุลุธรรม สัตว์เทพมีฤทธิ์ร้ายแปลงกายได้ พญางูใหญ่มีหงอนเป็นผู้พิทักษ์รักษา พระพุทธศาสนา พลังชีวิตที่มีความอุดมสมบูรณ์ เป็นดั่งน้ำแห่งธรรมชาติที่ได้น้ำที่นั่นมีนาค

2. พินิจแห่งพญานาค

คัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทได้อธิบายถึงบุพกรรม สืบเชื้อสายกำเนิด ลักษณะนิสัย อิทธิฤทธิ์ ถิ่นที่อยู่อาศัย นาคาธิบดีของเหล่าก่อก่อพญานาคไว้อย่างชัดเจน ดังนี้

2.1 บุพกรรมพญานาค

มูลเหตุแห่งการเกิดเป็นพญานาคจะต้องเกี่ยวพันกับกรรมใดจึงมีแรงปรารถนา ส่งมาจุติเป็นพญานาค (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2534; มหาจุฬาลงกรณวิทยาลัย, 2535; 2539) ดังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภอุโบสถกรรม เกี่ยวกับจัมเปยยชาตก [ขุ.ชา.อ.(ไทย)3/7/169] ที่ระบุว่า

“...กาลครั้งนั้น พระบรมโพธิสัตว์เกิดในตระกูลเชื้อใจสัจจรูปที่ฝั่งแม่น้ำชื่อจัมปนาทที่พร้อมด้วยราชบริพาร ได้เห็นสมบัติของพญานาคราชนั้นแล้วก็เกิด “โลภเจตนา” ปรารถนาจะได้สมบัติเหล่านั้น จึงทำบุญให้ทานรักษาศีล พอจัมเปยยนาคราชทำ กาลกิริยาไปได้ 7 วันก็จุติไปบังเกิดเหนือสิริไสยาสน์ ณ ห้องอันมีสิริในปราสาทซึ่งเป็นที่อยู่ของจัมเปยยนาคราช ซึ่งสิริกายของพระโพธิสัตว์มีขนาดเท่าศีรษะคันไถ...”

พระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภอุโบสถกรรมเกี่ยวกับสังขปาลชาตก [ขุ.ชา.อ.(ไทย)3/7/670] ที่ระบุว่า

“...กาลครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เกิดเป็นทวยโยชนกุมาร พระราชบิดาจึงออกผนวชเป็นฤๅษีบำเพ็ญพรตอยู่ริมแม่น้ำ ชื่อ “กัณณเวณณานที” ได้เสด็จไปสักการะพระราชฤๅษี ได้เห็นสังขปาลนาคราชฟังธรรมอยู่ พร้อมได้เห็นสมบัติของสังขปาลนาคราชแล้วเกิดความโลภในนาคพิภพ ครั้นเมื่อเสด็จกลับพระนครได้สร้างโรงทานไว้ในทิศทั้ง 4 ทรงบริจาคทาน รักษาศีลอุโบสถและปรารถนานาคพิภพ ในที่สุดแห่งพระชนมายุได้บังเกิดเป็นพญาสังขปาลนาคราช ซึ่งมีสิริกายมีขนาดเท่าเรือโกลนลำหนึ่ง...”

พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่โคนไม้ชีก 7 ต้น นครพาราณสี ทรงปรารภพญานาคชื่อ เอรกปัตตะ ซึ่งอดีตเป็นภิกษุผู้ไม่แสดงอาบัติแม้เพียงเล็กน้อยยอมยังไปสู่นาคพิภพ [ขุ.ธ.อ.(ไทย)1/2/323-324] ระบุว่า

“...ในกาลก่อนย้อนไปศาสนาของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า มีภิกษุหนุ่ม ขึ้นเรือไปในแม่น้ำคงคา ยึดใบตะไคร้น้ำกอหนึ่ง เมื่อเรือแม่แล่นไปโดยเร็ว ก็ไม่ปล่อยใบตะไคร้น้ำขาดไป ภิกษุหนุ่มนั้นไม่แสดงอาบัติ ด้วยคิดเสียว่า "นี้เป็นโทษเพียงเล็กน้อย" แม้ทำสมณธรรมในป่าสันสองหมื่นปี ในกาลมรณภาพ เป็นประดุจใบตะไคร้น้ำผูกคอ แม้อยากจะแสดงอาบัติ เมื่อไม่เห็นภิกษุอื่นจึงเกิดความเดือดร้อนขึ้นว่า "เรามีศีลไม่บริสุทธิ์" เมื่อจู่ดีจากอรรถภาพนั้นจึงบังเกิดเป็นพญานาค มีสิริกายประมาณเท่าเรือโกลนลำหนึ่งได้มีชื่อว่า "เฮอร์ปัตตะ" นั้นแล...”

ทั้งนี้ยังมีนาคอัมพตเกิดขึ้นจากความแค้น ที่กล่าวว่า คราวสมัยนั้น ณ ท่าเรือมีผู้คนสัญจรไปมาอย่างล้นหลาม เกิดมีศัตรูของนายเรือเก่าตายนายเรือนั้นตาย นายเรือจึงตั้งความปรารถนาด้วยความโกรธแค้นมาบังเกิดเป็นพญานาคมีฤทธานุภาพมากที่ทำเรือนั้น (กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, 2566)

กาลปัจจุบันจากบันทึกโดยครูบากล้วย (พระวโรสศักดิ์ ธีรภัทโท) จากมุขปาฐะของหลวงปู่ชอบ ฐานสโม เล่าเรื่องกาละละนาคราช หรือเจ้าจอมผาหม่มพรวัว ซึ่งเป็นบุพกรรมพญานาคสองผิวเมีย (ทิพย์มาลา, พลังจิต, 2557) มีใจความสำคัญระบุว่า

“...หลวงปู่ชอบได้ถามถึงบุพกรรมของเจ้าจอมผาหม่มพรวัวกับคู่บารมี กรรมอะไรที่ทำให้ท่านทั้งสองได้มาเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา กรรมอะไรที่ทำให้ท่านทั้งสองได้มาปกปักรักษาสมบัติของพระศาสนาอยู่ที่นี่? กาละละนาคราช บอกองค์ท่านว่า ชาตที่ข้าพเจ้าเป็นมนุษย์ ข้าพเจ้าเป็นคนนักเลงใจร้อนมุทะลุ เมียข้าพเจ้าจึงชวนเข้าวัดปฏิบัติธรรมถือศีลอุโบสถในวันพระ บุญที่ข้าพเจ้ารักษาศีลห้าและศีลอุโบสถประกอบกับบุญที่ข้าพเจ้าอุปัฏฐากพระสงฆ์องค์เณร บุญกุศลนี้จึงส่งผลให้ข้าพเจ้าได้เกิดเป็นเทเวศภูมิพญานาคในชาติปัจจุบัน ตอนเป็นมนุษย์ปฏิบัติอยู่ในวัดวาศาสนา ข้าพเจ้าเผลอพลาดกรรมเพียงครั้งเดียวในการปฏิบัติต่อสมบัติศาสนา ข้าพเจ้ากับเมียเฝ้ายอมเสียมมีดพรวัวของวัดเอาไปปลูกผักทำไร่ พอพืชผักออกผลข้าพเจ้ากับเมียก็นำมาทำอาหารถวายพระสงฆ์องค์เณรในวัด มีดพรวัวจอบเสียมที่ยืมของสงฆ์ไปชำระดูแลหักหักข้าพเจ้าก็ไม่ได้นำมาใช้คืนให้สงฆ์ ปล่อยทิ้งสมบัติของสงฆ์เหล่านี้ไปเพราะชะล่าใจคิดว่ากรรมเล็กน้อยจักไม่เป็น ผลเพราะตนเองไม่มีเจตนาแยกของสงฆ์ ก่อนตายจิตข้าพเจ้าไปติดยึดกับของสงฆ์ที่ตนเองเคยเฝ้ายมไปใช้แล้วไม่ส่งคืน เพราะจิตติดยึดในของสงฆ์ที่ตนเองเฝ้ายมไปใช้ไม่ส่งคืน จึงทำให้ข้าพเจ้าเป็นพญานาคปกปักรักษาสมบัติพระศาสนา ถ้าจิตตนเองไม่ไปติดยึดเรื่องนี้ก่อนตาย ข้าพเจ้าจักได้เกิดเป็นเทพเทวดาในชั้นภูมิที่สูงกว่านี้ ส่วนคู่บารมีข้าพเจ้าเขา

ปรารถนาเกิดเป็นคู่บารมีกับข้าพเจ้าตลอดไป ความปรารถนาประกอบบุญของเขา จึงทำให้เขาได้มาเกิดเป็นพญานาคคู่บารมีของข้าพเจ้า...”

สรุปได้ว่า มูลเหตุแห่งการกำเนิดเป็นนาค หรือพญานาค ย่อมมีบุญกรรมที่ทำด้วยเจตนาแห่งความโลภของสมบัติของนาคพิภพ จิตแห่งความปรารถนาเป็นพญานาค ละเว้นอาบัติเล็กน้อยของนักบวช การหลงลืมสิ่งของทางพระพุทธศาสนา เมื่อจุติจากอัฐภาพเหล่านั้นแล้วจะติดกรรมไปเกิดเป็นพญานาคคอยปกป้องสมบัติของพระพุทธศาสนา แต่เงื่อนไขสำคัญอัฐภาพก่อนจะเป็นพญานาคจะเป็นมนุษย์บริจาคนาน รักษาศีลห้า ศีลอุโบสถ และอุปัฏฐากพระภิกษุสงฆ์อย่างสม่ำเสมอ

2.2 สืบเชื้อสายกำเนิด นิสัย ฤทธิ์ของพญานาค

ครั้นการสืบสายพันธุ์ของเหล่าก่พญานาคจะเกิดขึ้นตามบุญกรรม บุญกรรมตามเหตุปัจจัยที่หลากหลาย การสมสู่ระหว่างนาคกับนาค การมีคู่ครองระหว่างนาคกับมนุษย์ จะเกิดเป็นพญานาคใหม่ทดแทนได้พญานาคตนเดิมต้องสิ้นอายุขัยไปก่อนด้วยเหตุปัจจัยหมดบุญ ตั้งความปรารถนา หรือถูกฆ่าสิ้นชีวิตรัย และแรงบุญบารมีให้ถือกำเนิด 4 รูปแบบ [ส.ช.อ. (ไทย) 27/519/556] [อง.จตุก.อ. (ไทย) 35/67/215] ตามคัมภีร์พระพุทธศาสนา ดังต่อไปนี้ (อรรถพิมพ์ บุญอาภา, 2524; มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2535; 2539; วิเชียร นามการ, 2554; พระมหาคาวี สร้อยสาคร และ ไกรฤกษ์ ศีลาคม, 2559; โชติ ศรีสุวรรณ และเกริก ท่วมกลาง, 2560; ภัทรชัย อุทาพันธ์, พระมหารุ่งเรือง รกขิตธมโม, 2561; วรเดช มีแสงรุทรกุล, 2562; พระมนูศักดิ์ อุตตโร, 2563; วิเชียร นามการ, วัทธัญญ ภูครองนา, สุทธิวิทย์ จันทร์ภิรมย์ และประสิทธิ์ คำกลาง, 2564; กันตยภัทร สีวงศ์ดี, 2565; พงศ์สวัสดิ์ ราชจันทร์, 2565; กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, 2566)

1) กำเนิดแบบอัญหะ เกิดขึ้นในฟองไข่ ดังเช่นงูทั่วไป เป็นงูชั้นล่าง นาคเหล่านี้มีพิษติดตัวมาอย่างร้ายกาจ การกำเนิดของเหล่านาคตามคัมภีร์สันสกฤตที่มาจากนางกัทธุและพระกัศยพราหมณ์ฤๅษี เป็นการเกิดจากฟองไข่ให้กำเนิดลูกเป็นครั้งแรก 1,000 ตัว

2) กำเนิดแบบชลัพพะ เกิดในครรภ์ของมารดา ดังเช่นสัตว์เลี้ยงลูกด้วยน้ำนม มอทธิฤทธิ์ตามบุญกรรมที่สั่งสมมาอยู่ในชั้นปกครอง รักษาศีลบ้างแตกต่างกันออกไปจะเป็นพญานาคส่วนใหญ่

3) กำเนิดแบบสังเสทชะ เกิดในเปลือกตม เหงื่อไคล สิ่งหมักหมมที่ขึ้นและเกิดจากต้นไม้ ผลไม้ ดอกไม้ ของโสโครก เชื้อรา นาคเหล่านี้เป็นกึ่งเดรัจฉานกึ่งทิพย์ เมื่ออยู่บาดาลสามารถแปลงเป็นมนุษย์ได้ ทำหน้าที่เป็นบริวารรับใช้ ณ ภพบาดาลของพวกโอปปาติกะ

4) กำเนิดแบบโอปปาติกะ ปรากฏกายผุดขึ้นทันทีไม่ต้องอาศัยพ่อแม่ เกิดจากอำนาจแห่งบุญบารมีเป็นดังพญานาคาธิบดี พญานาคชั้นสูงเป็นพญานาคชั้นปกครองมีบริวารมาก ผู้มีอิทธิฤทธิ์มากที่สุด

นอกจากนี้การปรากฏกายขึ้นของตระกูลพญานาคชั้นปกครองจัดอยู่ในฝ่ายสุคติ ภูมิอยู่อาศัยเป็นสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกาแบ่งตามสีของลำตัวที่ปรากฏอยู่ใน 4 ตระกูล ดังนี้

1) ตระกูลวิรูปักษ์ะ พญานาคตระกูลสีทองรุ่งโรจน์อุไรทองคำบุศรินทร์ มีกำเนิดจากโอปปาติกะ เป็นพญานาคชั้นสูงกำเนิดในตระกูลธรรฐและตระกูลวิรูปักษ์ พญานาคจำพวกมีบุญวาสนาบารมีมากที่สุด ร่างใหญ่โตมาก มีหงอนยาวมาก มีอุทยานภาพมาก โภคทรัพย์สมบัติวิมานและบริวารมากมาย เชื่อว่าเป็นดังพญานาคันกรบแห่งลุ่มน้ำโขง เหล่ากอบของพญานาคจากหนองแส ดังพญาสุวรรณนาคราชและพญาจุลินทร์นาคราช

2) ตระกูลเอราปละ มีกำเนิดแบบอันทชะ พญานาคตระกูลสีเขียวมรกตจกกลนีสีไพลมณีรัตนชาติ พญานาคจำพวกมีบุญวาสนาบารมีมาก มีอุทยานภาพมาก โภคทรัพย์สมบัติวิมานและบริวารมากมายตามแต่บุญบารมีเฉพาะตนที่สั่งสมมา ชอบอาศัยอยู่ในแม่น้ำ ลำคลอง มหาสมุทรใหญ่ มีรูปร่างใหญ่ชอบชอบแปลงรูปร่างมาเป็นมนุษย์ขึ้นมายู่บนโลกมนุษย์ดังพญาศรีสุทโธนาคราช

3) ตระกูลฉัพพยาปุตตะ มีกำเนิดแบบชลัพพะ พญานาคตระกูลสีรุ้งมีเจ็ดสีในตัวเลื่อมมลลิลสีโกเมนสุริยฉัตรประภัสสร ดังพญาสุรอุทกบุตรแห่งพญาขุนขอมราชบุตรและนาคเทวีแห่งอินทปัตนครอาศัย ณ หนองหารหลวง มีบุญวาสนามาก อุทยานภาพพอสมควร มีที่อยู่ตามบุญกรรมที่สั่งสมมาเป็นนาคที่ปลอดภัยจากครุฑ เมื่อหมดบุญบารมีจากความเป็นนาค ร่างกายแตกดับสลาย ขดตัวเป็นบัลลังก์นาค เรียกว่า นาคบัลลังก์

4) ตระกูลกัณหาโคตมะ พญานาคตระกูลสีดำเป็นนิล มีกำเนิดแบบสังเสทชะ มีเกล็ดนิลซึ่งอยู่เป็นเขตกลุ่มเฉพาะสังคมเหล่านาค โดยมีหน้าที่ในการเฝ้าสมบัติอย่างหนึ่งอย่างใดในพระพุทธศาสนามีอิทธิฤทธิ์มาตามบุญที่บำเพ็ญ

อนึ่งเหล่าพญานาคย่อมต้องมีหน้าที่ในการปฏิบัติรักษาดูแลตามบทบาทของตนในถิ่นอาศัย 4 ระดับ ได้แก่ (1) นาคสวรรค์ มีหน้าที่เฝ้าวิมานของเทวดา (2) นาคกลางหาว มีหน้าที่ให้ลมให้ฝน (3) นาคโลกบาล มีหน้าที่รักษาแม่น้ำ ลำธาร และ (4) นาครักษาชุมทรัพย์ มีหน้าที่รักษาชุมทรัพย์ในดิน และป่าไม้ นอกจากนี้ยังสะท้อนอุปนิสัยที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาไว้ 7 อุปนิสัยของพญานาค ได้แก่ (1) ใฝ่แสวงหาฟังธรรม ชอบบำเพ็ญเพียรรักษาศีล ชอบไปสนทนาธรรมกับพระผู้มีศีล ชอบอุปถัมภ์ผู้ปฏิบัติธรรม (2) บ้างโกรธง่าย มีการถือตัว บ้างมีทิฐิสูง (3) รักความสะอาด (4) รู้จักบุญคุณ (5) ชอบสะสมสมบัติและบริจาคทาน (6) เป็นสัตว์กลัวครุฑบ้าง แต่ใช้ทุกเหล่าตระกูลเพราะมีตระกูลที่กำเนินหรือกว่าพญาครุฑไม่สามารถจับเจ็ดจำพวก ได้แก่ นาคที่มีกำเนิดสูงกว่า นาคกัมพลอัสดร นาควิรูปักษ์ นาคในมหาสมุทรสัตตสีทันดร นาคที่อาศัยอยู่ในภูเขา นาคที่อาศัยอยู่ในพื้นดิน นาคที่อาศัยอยู่ในวิมาน (7) ยึดมั่นรักษาคำสัจจ อย่างไรก็ดีตามสิ่งที่ป้องกันตัวของพญานาคก็คือฤทธิ์ ที่มีฤทธาภาพในเรื่องแปลงกายเป็นมนุษย์และสรรพสัตว์ เดินทางดำดิน หายตัว เหาะ ใช้พิษร้ายเป็นฤทธิ์ ไฟเป็นอาวุธ มีพลังอำนาจควบคุมดิน น้ำ ฝน พายุอากาศได้ ดลบันดาลให้เกิดภัยพิบัติต่าง ๆ และช่วยเหลือให้พ้นจากภัยพิบัติได้

ผู้เขียนเห็นว่าการมีชาติกำเนิดของเหล่ากอกของพญานาคเป็นลักษณะชนชั้นเหมือนมนุษย์ แบ่งตามบุพกรรม ชาติกำเนิด แบ่งชัดเจนเข้าไปในเรื่องสี่ของตระกูลของพญานาคอีก ซึ่งมนุษย์จะมีชนชั้นของสังคมเป็นวรรณในยุคสมัยของสังคมประเทศอินเดียที่เกิดมาเป็นชนชั้นผู้ปกครอง เรียกว่ากษัตริย์ ชนชั้นปราชญ์ นักบวช ผู้ให้ความรู้ เรียกว่าพราหมณ์ ชนชั้นพ่อค้า วาณิชย์ ชาวบ้าน ชาวสวนชาวไร่ เรียกว่าแพศย์ และชนชั้นแรงงาน เรียกว่าศูทร ในสังคมไทยก็มีชนชั้นทางสังคมซึ่งได้รับอิทธิพลจากศาสตร์พราหมณ์-ฮินดูที่เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการปกครองของสังคมไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยมาแล้วยิ่งชัดเจนของชนชั้นทางสังคม (social class) แบ่งเป็นชนชั้นสูงจะเป็นกษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ องคมนตรี ชนชั้นนำจะเป็นพวกรัฐมนตรี ข้าราชการระดับสูง มหาเศรษฐี และกลุ่มเศรษฐี นักการเมือง ชนชั้นกลางจำพวกอาจารย์ พ่อค้า นักธุรกิจ นักการเมืองท้องถิ่น และชนชั้นล่างเป็นพวกชาวบ้านทั่วไป แรงงาน ชาวนาชาวไร่ กลุ่มชนชั้นเหล่านี้จะมีอำนาจ ฐานะตำแหน่งที่แตกต่างกันออกไปตามชาติกำเนิด ซึ่งปัจจุบันนี้แม้จะเป็นการปกครองแบบประชาธิปไตยที่กฎหมายให้ทุกคนเท่าเทียมกันแต่ในทางปฏิบัติคนยังให้

การยอมรับกับอำนาจ ตำแหน่งหน้าที่ บทบาททางสังคมอยู่เช่นเดิม ไม่ว่าพญานาคหรือมนุษย์ในสังคมอินเดียและอุษาคเนย์ยังเชื่อว่า กรรมเป็นตัวนำพาสัตว์ไปสู่ภพภูมิที่เหมาะสม เชื่อชาติเกิด บุญบารมี โภคทรัพย์สมบัติ รักษาศีลอุโบสถ อำนาจฤทธาานุภาพของคนและพญานาคที่เกิดขึ้นในการสั่งสมบำเพ็ญในอดีตจะเป็นบุญกรรมหนุนนำให้มนุษย์และพญานาคเกิดในตระกูลที่ดี มีชาติกำเนิดที่ดี อำนาจ ตำแหน่งหน้าที่ดี มีปัญญาดี มีโภคทรัพย์สมบัติ บริวารดีและรูปลักษณะดีในปัจจุบันนั่นเอง

2.3 ถิ่นที่อยู่อาศัยของพญานาค

การอยู่อาศัยในสถานที่ใดที่หนึ่งของพญานาคย่อมเป็นไปตามบุญวาสนาที่บำเพ็ญมาแต่บุพกาลและตระกูลของเหล่าพญานาคถิ่นฐานที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนามีความเด่นชัดที่สุดสำหรับถิ่นฐานที่อยู่ทั้งสวรรค์ แม่น้ำ ภูเขา บาดาลของเหล่าพญานาค (วิเชียร นามการ, 2554; พระมหาคาวิ สร้อยสาคร่ำ และ ไกรฤกษ์ ศีลาคม, 2559; ภัทรชัย อุทาพันธ์, พระมหารุ่งเรือง รกขิตธมโม, 2561; วรเดช มีแสงรุทรกุล, 2562; กันตย ภัทร สิวค์ดี, 2565; กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, 2566) ดังนี้

1) บาดาลพิภพ มีอยู่ในความเชื่อของชาวฮินดูว่า นาคพิภพมีอยู่ 7 ดินแดนทับซ้อน ได้แก่ อาตาละ เป็นแดนกามาวิตถาร ปกครองโดย “บาละ”, วิตาละ เป็นดินแดน ปกครองโดย พระพรหวะ, สุตาละ เป็นดินแดน ปกครองโดย มหาบาลี, ตะลาตาละ เป็นดินแดน ปกครองโดย มายาสูร, มหาตาละ เป็นดินแดนของพวกพญานาคชั้นรองทั้งหลายที่โกรธง่ายและดุร้าย, รสตาละ เป็นดินแดนอสูรของพวก ทนวัส คือ อสูรผู้ทรงพลังและดุร้าย ผู้เป็นศัตรูกับเทวดาและนาคโลก เป็นดินแดนของพวกพระยานาคชั้นสูง ปกครองโดยพระยานาคราช “วาสูกิ” น้องชายของเศษนาค (อนันตนาคราช) แต่ในความเชื่อบาดาลโลกในพุทธศาสนาของชาวไทยเป็นที่อยู่ของเหล่าพญานาคและบริวาร อสูรไมยราพ พระแม่ธรณี พระฤๅษี และพระอุปัคบุต

2) บึงหนองน้ำ อาทิ หนองกระแสน หนองหาร บึงโขงหลง

3) แม่น้ำ อาทิ แม่น้ำเนรัญชรา แม่น้ำจัมปานที แม่น้ำอินทรวารี แม่น้ำยมุนา แม่น้ำคงคา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำคยาสิสะ แม่น้ำกัณณเวณณา แม่น้ำนิมมิทา แม่น้ำโขง แม่น้ำน่าน แม่น้ำมูล แม่น้ำชี แม่น้ำจิม เป็นต้น

4) มหาสมุทร อาทิ มหาสมุทรสีทันดร

5) สระน้ำ บ่อน้ำ อาทิ สระน้ำโนดาดในป่าหิมพานต์ บ่อน้ำแห่งพญานาค ในชรูปานชาดก [ขุ.ชา.อ.(ไทย)3/6/492-493]

6) ป่า ต้นไม้ ภูเขาลำเนาไพร อาทิ ป่าเขาหิมพานต์ หิมวันต์ ป่าคำชะโนด ต้น มุจลินท์ (ต้นจิก) เขาพระสุเมรุ เขิงเขาสิเนรุ เขิงเขาทัตตระ เทือกเขาภูพาน

7) จอมปลวก อาทิ จอมปลวกเป็นที่อยู่บำเพ็ญภาวนารักษาอุโบสถศีลโดยมาใน รูปของงูแต่มีหงอนสีแดงซึ่งเป็นลักษณะของสัตว์ทิพย์ มีปรากฏในเรื่องภุริทัตตนาคราช จัมเปยย นาคราชและสังขปาลนาคราช [ขุ.ชา.อ.(ไทย)3/7/195-196, 670]

8) สวรรค์ อาทิ พญานาคได้สถิตอยู่สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา โดยมีท้าววิรูปักษ์ เป็นหนึ่งในสี่ท้าวจตุโลกบาลประจำอยู่ที่ศวันตกปกครองพวกพญานาค ทั้งนี้ยังมีความเชื่อ ของชาวฮินดูที่พญานาคเศษะเป็นบัลลังก์ของพระวิษณุ และยังมีนาครประทับรอบพระศอกของ พระศิวะที่ใช้เป็นเชือกสำหรับการกวนน้ำในเกษียรสมุทร

9) พระธาตุ อาทิ พญานาคทั้งเจ็ดผู้พิทักษ์องค์พระธาตุพนม อำเภอดงหลวง จังหวัดนครพนม และพระธาตุหลวง นครหลวงเวียงจันทน์ ประเทศลาว มีพญาศรีสัตตนาคราช คอยปกป้องรักษาดูแลองค์พระธาตุ

เมื่อเปรียบเทียบกับที่ อยู่ของพญานาคในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และ พระพุทธศาสนาเถรวาท ไม่แตกต่างกันนักตามคัมภีร์ต่าง ๆ ที่ปรากฏ อาทิ นาคาโลก (คัมภีร์ พรหมปุราณะ) ปาตาลนคร (คัมภีร์วิษณุปุราณะ) สมุทรมณฑล (คัมภีร์ครุฑปุราณะ) นาคพิภพ (คัมภีร์เทพปรณัม) เกษะรมณียะกลางสะดือทะเล (ปรัมปรา) เกษียรสมุทร (ทะเลน้ำนม) นคร โภควดี (คัมภีร์ปุราณะ) สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา (พระไตรปิฎก) นาคโลก (คัมภีร์อรรถกถา) นาคพิภพ (คัมภีร์มหานิบาตชาดก) ป่าหิมพานต์ ภูเขา พื้นดิน (ไตรภูมิพระร่วง) ภูเขาพระสุเมรุ ราช (คัมภีร์โลกศาสตร์) สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (พระสุตตันตปิฎก)และมหาสมุทรสัตตะสีทันดร (พระสุตตันตปิฎก) (กันตยภัทร สิวคัตติ, 2565; กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, 2566) ชี้ให้เห็นว่า พญานาคประทับสถิตอยู่ในทุกแห่งหนตามภูมิবারมีและหน้าที่ซึ่งตามความเชื่อของ ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และพระพุทธศาสนาเถรวาทไม่แตกต่างกันนัก ซึ่งมีถิ่นฐานอาศัยอยู่นับจาก เมืองบาดาลขึ้นมายังโลกมนุษย์อยู่บ่อน้ำ สระ บึง ลำธาร แม่น้ำสู่มหาสมุทร ต้นไม้ ป่าเขาลำเนา ไพร ขึ้นไปสู่สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกาตามความเชื่อที่ตนนับถือซึ่งในหนังสือเล่มนี้ได้อธิบายและลง

รายละเอียดสำคัญตามความเชื่อเฉพาะบุคคลในภูมิสถานของพญาศรีสุทโธนาคราช ในสถิตอยู่ ณ ปาคำชะโนด บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี

2.4 นาคาธิบดี

ผู้เป็นใหญ่ นาคผู้ปกครองได้ชื่อว่าเป็นพญานาคราชที่ปกครองเหล่านาคในตระกูลเขตแคว้นที่ตนอาศัยอยู่นับเนื่องด้วยเป็นพญานาคผู้มากด้วยการบำเพ็ญบุญบารมีและมี ฤทธานุภาพมาก ที่สำคัญต้องเป็นพญานาคผู้ปฏิบัติรักษาศีลอย่างมั่นคง มีสัมมาทิฐิ เป็นผู้ถือศีลอุโบสถอย่างเคร่งครัด มุ่งในการบำเพ็ญเพียร ปกป้องพระพุทธศาสนาและพุทธสถานที่อยู่บนโลกมนุษย์ เพื่อบำเพ็ญในภพชาติปรารถนามนุษย์เพื่อเข้าสู่กระแสแห่งพระนิพพาน ตามคัมภีร์ ปรมัตถโชติกพมหาอภิธรรมมัตถสังหฐีกา (อรพิมพ์ บุญอาภา, 2524; วิเชียร นามการ, 2554; พงศ์สวัสดิ์ ราชจันทร์, 2565; กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, 2566) มีอยู่ 9 นาคาธิบดี ดังนี้

1) พญาอนันตนาคราช เป็นบัลลังก์ของพระวิฆ्नุนารายณ์ปรมนาถ ณ เกษียรสมุทร มีสรีระกายใหญ่โตมหึมาความยาวไม่สิ้นสุด มีพันเศียร มีฤทธานุภาพมากสามารถแปลงร่างเป็นมนุษย์และสรรพสิ่งได้หลากหลาย

2) พญามุจลินท์นาคราช พญานาคผู้ปกป้องพระพุทธเจ้าโคตมะจึงเป็นพญานาคที่มีอานิสงค์และฤทธานุภาพอย่างมาก อาศัยอยู่ที่สระโบกขรณี ใกล้ต้นไม้มุจลินท์ เป็นพญานาค 7 เศียร เชื่อว่าผู้สืบสายพันธุ์มาจากพญามุจลินท์คือพญาศรีสัตตเป็นกษัตริย์ปกครองเหล่าพญานาคที่ฝั่งประเทศลาว

3) พญาภูษงค์นาคราช เป็นพญานาคที่มีถิ่นอาศัยอยู่ในทะเลฝั่งอันดามันเป็นเจ้าวิสุทธิเทวา ประจำองค์พระศิวะเทพ หรือพระอิศวรเจ้า อยู่ในตระกูลวิรูปกษะ มีผิวกายเป็นสีเทา มีหงอนและเศียรสีแดง มีเศียรเดียว

4) พญาศรีสุทโธนาคราช เป็นมหाराชของเหล่านาคทั้งปวงในเขตแผ่นดินประเทศไทย มีสรีระกายเป็นสีเขียวมรกตเศียรสีทอง 9 เศียร เป็นพญานาคนักปกครองพญานาคชาตินักรบมีนิสัยเมตตาชอบรักษาศีลปฏิบัติธรรม โดยเฉพาะปฏิบัติธรรมที่พระธาตุพนม และแสวงหาพระสงฆ์ผู้มีศีล อาทิ หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต หลวงปู่ขาว อนาลโย หลวงปู่ชอบ ฐานสโม หลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน หลวงปู่บัวทอง อัตตทัตโต เป็นต้น อาศัยอยู่ที่วัง

นาคินทร์คำชะโนด หรือพรหมประกายโลก ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี มีคูबारมี คือ พญานาคินิศรีปทุมมาเทวี เชื่อว่า เป็นผู้นำพาไพร่พลนาค 5,000 ตน ชุดลอกแม่น้ำโขงจากหนองกระแสน้ำไปถึงทะเลมหาสมุทร

5) พญาศรีสัตตนาคราช พญานาค 7 เศียรสิบเชื้อสายจากพญามุจลินท์นาคราช เป็นกษัตริย์ที่ปกครองนาคฝั่งประเทศลาว มีนิสัยชอบรักษาศิลปปฏิบัติธรรมโดยเฉพาะที่พระธาตุพนม เป็นสหายรักกับพญาศรีสุทโธนาคราชซึ่งเป็นกษัตริย์ฝั่งประเทศไทย มีถิ่นฐานอยู่หนองคันแทพระธาตุหลวง

6) พญาเพชรรัตนนาคราชหรือพญาเกล็ดแก้วนาคราช เชื่อว่าเป็นลูกขององค์อนันตนาคราช มีผิวกายสีเงินเหมือนแก้ว มีหงอนและเศียรสีแดง มีเศียรเดียว มีเป้าหมายสู่การครองพรหมจรรย์ มุ่งหน้าเข้าสู่ทางธรรมบำเพ็ญมากกว่า 500 ปีจนสำเร็จเป็นพระโสดาบันจะมีชีวิตอยู่จนถึงยุคพระศรีอาริย์ จึงจะเข้าสู่พระนิพพาน

7) พญานาคดำแสนศิริจันทรานาคราช อยู่ในตระกูลกัณหาโคตมะวงศ์สีดำ แต่มีอุปนิสัยแตกต่างจากพญานาคตระกูลเดียวกัน ซึ่งมีอุปนิสัยคล้ายกับพญาศรีสุทโธนาคราชตอนวัยฉกรรจ์ ชอบปฏิบัติธรรม เป็นกษัตริย์ยอดนักรบแห่งเมืองบาดาล มีความฉลาดเฉลียวเชี่ยวชาญชำนาญการรบ อักษรและมนต์ตราไสยเวทย์ เครื่องครัดการบำเพ็ญตบะบารมีชื่อเสียงตรงไปตรงมาเด็ดขาด โดยได้รับมอบหมายจากเหล่านาคให้ไปสัมพันธ์ไมตรีกับพญาอนันตนาคราชเพื่อช่วยปราบเหล่ากองทัพเพชรพญาธรหรือพญาครุฑที่มารุกรานทำลายล้างเมืองนาคราช โดยได้รับประทานหอกศรีอนันต์เศรษฐี ตัวหอกเป็นทองคำ ปลายเพชร เกล็ดสุริยัน บางคนเรียกว่า ตรีศูล ให้เป็นศาสตราวุธวิเศษประจำกาย ในที่สุดสามารถปราบเหล่าเพชรพญาธรหรือพญาครุฑจนดับสิ้นศิโรราบ พญาอนันตนาคราช ได้ประทานพระนางมณีนุมาส ซึ่งเป็นพระราชบุตรสิบสายโลหิตจากพญานาคินิศรีปทุมมาเทวีกับพญาศรีสุทโธนาคราช ให้อภิเษกสมรสกับพญานาคองค์ดำคำแสนศิริจันทรานาคาธิบดีพร้อมได้รับการแซ่ซ้องสรรเสริญจากเหล่านาคในตระกูลสีดำ

8) พญาอัสมัณนาคราช หรือพญาอัสมันรายะนาคราช เป็นพระโอรสในพญาอนันตนาคราช และเจ้านางสร้อยแสงศิริ ตระกูลวิรูปักษ์มีความสามารถด้านการรบบมนต์นาวิหรือพลังแห่งน้ำ มีสรีระกายสีเขียวอมน้ำเงินปล้องพระนาภีสีทอง ปลายหางสีแดง สีพระเนตร

สีแดงสด โดยได้สร้างความดีความชอบซึ่งท้าวสักกะเทวราชได้มอบหมายให้ไปปราบเพชรพญารัตนาคี ซึ่งไปลักลอบขโมยตำราจากหอมนตราของปู่ฤๅษีหิโคตม และกองกำลังคนธรรพ์ยึดครองเมืองพญานาคใหญ่น้อยถึง 4 เมือง ได้รับชัยชนะและยังมีความดีความชอบอีกมากมาย จนได้รับการยกย่องเป็น 1 ใน 9 องค์นาคาธิบดี

9) พญาครุฑะศรีเทวานาคราช มี 9 เศียรสรีระกายสีทองกำยำใหญ่มหึมา มีพลังกำลังมหาศาล มีความปรีชาสามารถโดดเด่น นักรบที่เก่งกาจ มีปัญญาล้ำเลิศที่สุด ชอบการจำศีลถือศีลอุโบสถ วิเวกรักสันโดษ ยึดมั่นถือนั่นวาจา เป็นสัจจะ ทรงครองเพศพรหมจรรย์ ประพฤติเยี่ยงพรหม เทพดาทุกพระองค์จะชื่นชมความฉลาดปัญญาหลักแหลม มีกายเทพในชุดขาว สถิตอยู่สวรรค์ชั้นพรหมโลกนามว่าพระพรหมนาคาธิบดีพญาครุฑะศรีเทวานาคราชคู่พระอัครมเหสีพระนางศิริมายานาคินีเทวี

ชี้ให้เห็นอย่างหนึ่งชัดเจนมากที่สุดพญานาคที่เป็น “นาคาธิบดี” หรือกษัตริย์ที่ปกครองนาคทั้งปวงจะได้รับการยกย่องในฐานะผู้ที่มีความปรีชาสามารถโดดเด่น เก่งกาจเป็นพิเศษกว่าพญานาคทั้งหลาย ต้องเป็นพญานาคชายชาตินักรบที่สำคัญต้องเป็นผู้เฝ้าการบำเพ็ญรักษาศีลอุโบสถ แสวงหาฟังธรรมกับพระสงฆ์ผู้ทรงศีลปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ถือนั่นวาจา เป็นนักปกครองที่ทรงธรรม ซึ่งเป็นเช่นเดียวกันกับมนุษย์ที่มีพระมหากษัตริย์ผู้ครองเมืองที่มีความสามารถมีวีรกรรมที่สร้างคุณูปการแก่อาณาจักรนั้น ๆ จะได้รับการยกย่องเป็น “มหาราช” ซึ่งนับจากสมัยสุโขทัย อยุธยา ธนบุรี กรุงรัตนโกสินทร์ มีคำว่า มหาราช 7 พระองค์ ได้แก่ พ่อขุนรามคำแหงมหาราช สมเด็จพระนเรศวรมหาราช สมเด็จพระนารายณ์มหาราช สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (รัชกาลที่ 1) สมเด็จพระปิยมหาราชเจ้า (รัชกาลที่ 5) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช (รัชกาลที่ 9)

3. พญานาคตามคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

การปรากฏเรื่องราวของพญานาคตามคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาททั้งในพระไตรปิฎก อรรถกถา ชาดก ปรากฏการณ์ที่มีหรือไม่มีอยู่จริงของพญานาคที่สามารถอ้างอิงในเชิงวิชาการได้ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2535; 2539; วิเชียร นามการ, 2554; ภัทรชัย อุทาพันธ์, พระมหารุ่งเรือง รุกขิตธมโม, 2561; กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, 2566) ดังนี้

1) พุทธประวัติได้ปรากฏชื่อ “พญากาฬนาคราช” ในอรรถกถาปาสาสีสูตร มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ หรือ พญากาลนาคราชในอรรถกถาพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก สกิทที่บาดาลใต้แม่น้ำเนรัญชรา ตื่นมาด้วยเชื่อว่ามีพระพุทเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นมาในโลกอีก หนึ่งพระองค์จากการที่สมณะโคดมได้ลอยถาดทองคำที่นางสุชาดาชาวอูรุเวลาเสนานิคมถวาย ข้าวมธุปายาสนำมาถวาย ด้วยการปรารภนาถรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าโดยการเสี่ยงทายให้ ไหลทวนน้ำและตกลงกระทบถาดทองคำที่พญากาฬนาคราชที่เฝ้าอยู่หนึ่งพุทธรันดร

2) คำว่า ปริสทัมมาสารถิ อรรถกถาได้อธิบายขยายความมากกว่ามนุษย์ผู้ชายที่ ผิดศีลแล้วไปยังสัตว์เดรัจฉานที่ต้องฝึกเช่นกันกันอาทิ อปลาลนาคราช จุโฬทรนาคราช มโฬทรนาคราช อัคคิสิขนาคราช ฐุมสิขนาคราช อาลวาฬนาคราช ช้างชื่อธนบาลก์ เมื่อฝึกจน สิ้นพยศให้มีศีลเป็นสรณะได้ซึ่งปรากฏอยู่ในอรรถกถาพระวินัย สมันตปาสาทิกา มหาวิภังค วรรณนา

3) ภายหลังการบรรลุนิพพานตรัสรู้ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้ใน สัปดาหที่ 6 ในการเสวยวิมุตติสุขได้ร่มไม้จิกเกิดพายุฝนตกหนักได้มีพญานาคตนหนึ่งนามว่า พญามจุลินท์นาคราช ขึ้นมาจากสระโบกขรณีเพื่อปกป้องพระพุทเจ้าด้วยการขดวรกาย 7 รอบ แผ่พังพานเหนือพระเศียรปรากฏอยู่ในวินัยปิฎก มหาวรรค

4) สุทรรศน์นาคราชได้ทูลเชิญพระพุทเจ้าเสวยพระกระยาหารและถวายที่พัก แรมตามปฐมโพธิกถา

5) พุทธประวัติได้อธิบายถึงพญานาคที่มีพิษไฟโทสะสูงอาศัยอยู่เรือนไฟของ ชฎิล 3 พี่น้อง อูรุเวลกัสสป นทิกัสสปและคยาภัสสป โดยอูรุเวลกัสสป เป็นหัวหน้าของชฎิล 500 คน ซึ่งพระพุทเจ้าได้เสด็จสู่อาศรมของอูรุเวลกัสสป เพื่อขอพักอาศัยในโรงบูชาเพลิงซึ่งมี พญานาคที่ดุร้ายอาศัยอยู่ ทรงเข้ากสิณสมาบัติ มีเตโชธาตุเป็นอารมณ์ ครอบงำเดช ของ พญานาคที่ดุร้าย มีฤทธิ์ แล้วทรงขดพญานาคไว้ในบาตรจนทำให้ชฎิลบวชในพระพุทศาสนา

6) พญาปาลิตะนาคราช ผู้ไม่ยินดีในภพชาติของนาคได้ถวายทานแด่พระผู้มี พระภาคเจ้าปทุมมตระสียผู้มีภิกษุหนึ่งแสนรูปเป็นบริวาร ถวายทานผ้าทิพย์ในวันที่ 7 แล้วเห็น สามเณรโอรสของพระปทุมมตรทศพลชื่ออุปรวตะ จึงปรารภนาตำแหน่งของสามเณรนั้นปรากฏ ในอรรถกถารัฐบาลสูตร มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์

7) พญานิมนทานาคราช ได้กราบทูลเสด็จพระพุทธเจ้าเข้าสู่ภวนาคเพื่อแสดงธรรมแก่เหล่านาคราชได้กระทำสักการพระรัตนตรัยแล้ว พระศาสดาก่อนเสด็จออกจากภวนาคเหล่านาคราชได้กราบทูลขอประทานบทเจดีย์ รอยพระบาท ไว้ที่ฝั่งแม่น้ำนิมนทาเพื่อเป็นที่สักการะแก่เหล่าพญานาคราชปรากฏในอรรถกถาปุณณิวัตตสูตร มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์

8) กัมพลนาคและอัสสตรนาคอาศัยอยู่ใต้แม่น้ำคงคาพร้อมเทวดาซึ่งพระเจ้าพิมพิสารได้สร้างเรือ 2 ลำถวายแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าและภิกษุ 500 รูป เมื่อเสด็จลงเรือเหล่าเทวดาและพญานาค ณ แม่น้ำคงคาพร้อมกับเหล่าศาสนิกชนได้ทำการสักการบูชาใหญ่ด้วยสิ้นระยะทางไกลประมาณโยชน์หนึ่งตามที่ปรากฏในรัตนสูตร ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ

9) พญาอตุลนาคราช เป็นนาคพระโพธิสัตว์ครานั้นได้ยินว่า พระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น จึงได้ออกจากนาคพิภพมาทำการบรรเลงถวายด้วยทิพยดนตรีพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์บริวารแสนโกฏิพร้อมกับถวายผ้าคู่เฉพาะองค์ตั้งอยู่เป็นสรวง ซึ่งได้รับพยากรณ์ว่าจะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตซึ่งมีต้นนาคพฤษภเป็นไม้ตรัสรู้ พระสรีระสูงได้ 90 ศอก ประมาณพระชนมายุได้ 90,000 ปี ด้วยประการฉะนี้ตามที่ปรากฏในอรรถกถาชาดก เอกนิบาต ขุททกนิกาย ชาดก

10) ฉัททันตนาคราช ได้มาช่วยสร้างเมืองนาคพันธุ์สิงหนวัติ ซึ่งมีพระราชาตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม มีการรวบรวมเมืองทั้งหลายเป็นแคว้นจึงตั้งชื่อแคว้นว่า แคว้นโยนกนาคราช ตามที่ปรากฏพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก

11) พระวินัยปิฎก มหาวรรค ภาค ๑ มีเรื่องของนาคแปลงกายเป็นมนุษย์มาขอบวชในพระพุทธศาสนาซึ่งสร้างความหวาดกลัวเพราะเวลานอนพระนาควางใจนอนหลับสนิทจึงคืนร่างเป็นงูดังเดิมและมีงูเต็มห้องเห็นขนดย่นออกไปทางหน้าต่าง ก็ตกใจ จึงร้องเอะอะขึ้นความทราบถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้รับสั่งให้ประชุมภิกษุสงฆ์จึงได้ทรงประทานพระพุทธโอวาทแก่นาคนั้นว่า พวกเจ้าเป็นนาคมีความไม่องงามในธรรมวินัยนี้เป็นธรรมดา ไปเถิดเจ้านาค จงไปรักษากุโบสถในวันแรม/ขึ้นที่ 8 ที่ 14 และที่ 15 แห่งปักษ์ ด้วยวิธีนี้นาคจักพ้นจากกำเนิดนาคกลับได้อัตภาพใหม่เป็นมนุษย์เร็วพลัน

นอกจากนี้จะมีชื่อพญานาคที่ปรากฏในชาดกที่เป็นนิทานชาดกจากพระโอษฐ์ของพระพุทธองค์ตรัสเล่าถึงอดีตชาติที่ยังเป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติอยู่ อาทิ พญาภูริตตะ

นาคราช (ชาติที่ 6 ในทศชาติ) พญานาคจัมเปยยะนาคราช (จัมเปยยชาดก) และพญานาคสังขปาละ (สังขपालชาดก) ซึ่งเป็นพญานาคที่ยอมตายเพื่อรักษาศีลให้บริสุทธิ์ นอกจากนี้ที่ปรากฏในตำนานอุรังคธาตุ ได้ปรากฏหลักฐานที่เป็นรอยพระพุทธรูปจากการทูลขอของพญานาคราช มีปรากฏใน 6 รอยแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ (รอยที่ 1) รอยพระพุทธรูปบัวบก อำเภอบ้านฝือ จังหวัดอุดรธานี เกิดจากการทูลขอของมิลินทนาคราช (รอยที่ 2) รอยพระพุทธรูปบัวบาน อำเภอบ้านฝือ จังหวัดอุดรธานี เกิดจากการทูลขอของกุกุโรปาปนาคราช (รอยที่ 3) รอยพระพุทธรูปหนองบัว หลังเต่า อำเภอบ้านฝือ จังหวัดอุดรธานี ประทานให้แก่เหล่านาคไม่ปรากฏนาม (รอยที่ 4) รอยพระพุทธรูปเวินกุ่ม อำเภอสรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย เกิดจากการทูลขอของสุวัณนาคราช (รอยที่ 5) รอยพระพุทธรูปผาจำลอง อำเภอสังคม จังหวัดหนองคาย เกิดจากการทูลขอของสัตตนาคราช และ (รอยที่ 6) รอยพระพุทธรูปเวินปลา อำเภอน้ำอูเทิน จังหวัดนครพนม เกิดจากการทูลขอของพญาปลาปากดำหรือสุวัณนาคราช

4. ความเชื่อพญานาคในสังคม

จากการประมวลความเชื่อที่เกิดขึ้นในคัมภีร์ทางพราหมณ์-ฮินดู และพุทธศาสนาเถรวาท ความเชื่อในสังคมตะวันตกและตะวันออกถือว่าเป็นความคิดสากล (universal thinking) ผู้เขียนพบความเชื่อของคนในสังคมทั่ว ๆ ไปมีอยู่มากมายดังนี้

- 1) เชื่อว่า พญานาคเคยเสวยชาติเป็นพระโพธิสัตว์สืบหน่อต่อพงศ์เป็นพระพุทธรูปเจ้าในอนาคต
- 2) เชื่อว่า พญานาคมีฤทธิ์เหนือนมนุษย์ให้คนและโทษแก่มนุษย์ได้
- 3) เชื่อว่า พญานาคมีความปรารถนาอยากพ้นทุกข์ จึงแปลงกายมาขอบวช ฟังธรรม รักษาศีลปรารถนาความหลุดพ้นเช่นเดียวกับมนุษย์
- 4) เชื่อว่า พญานาคมีบุญกรรม เผ่าพันธุ์สายตระกูล ยศฐานันดาศักดิ์เช่นเดียวกันกับมนุษย์และเทวดา
- 5) เชื่อว่า พญานาคอาศัยอยู่ในบาดาล น้ำ ภูเขา มหาสมุทร สวรรค์
- 6) เชื่อว่า พญานาคเป็นเทพแห่งน้ำ เกษตรและความอุดมสมบูรณ์
- 7) เชื่อว่า พญานาคเป็นผู้ช่วยสร้างบ้านแปงเมือง ช่วยสู้รบปกป้องบ้านเมือง
- 8) เชื่อว่า พญานาคเป็นผู้มีสัจจะรักษาศีลอุโบสถแม้ตัวตาย

9) เชื่อว่า พญานาคเป็นผู้ขอรอยพระพุทธรูปในทีต่าง ๆ ไว้สักการบูชาเป็น
เสมือนพระพุทธรูปเจดีย์

10) เชื่อว่า พญานาคเป็นสัตว์เดรัจฉานที่เป็นทิพย์

11) เชื่อว่า พญานาคมีสมบัติมากจะนำความโชคดีโชคลาภมั่งมีเงินทองได้

12) เชื่อว่า พญานาคปกป้องพระพุทธรูปและพุทธสถานทั่วโลก

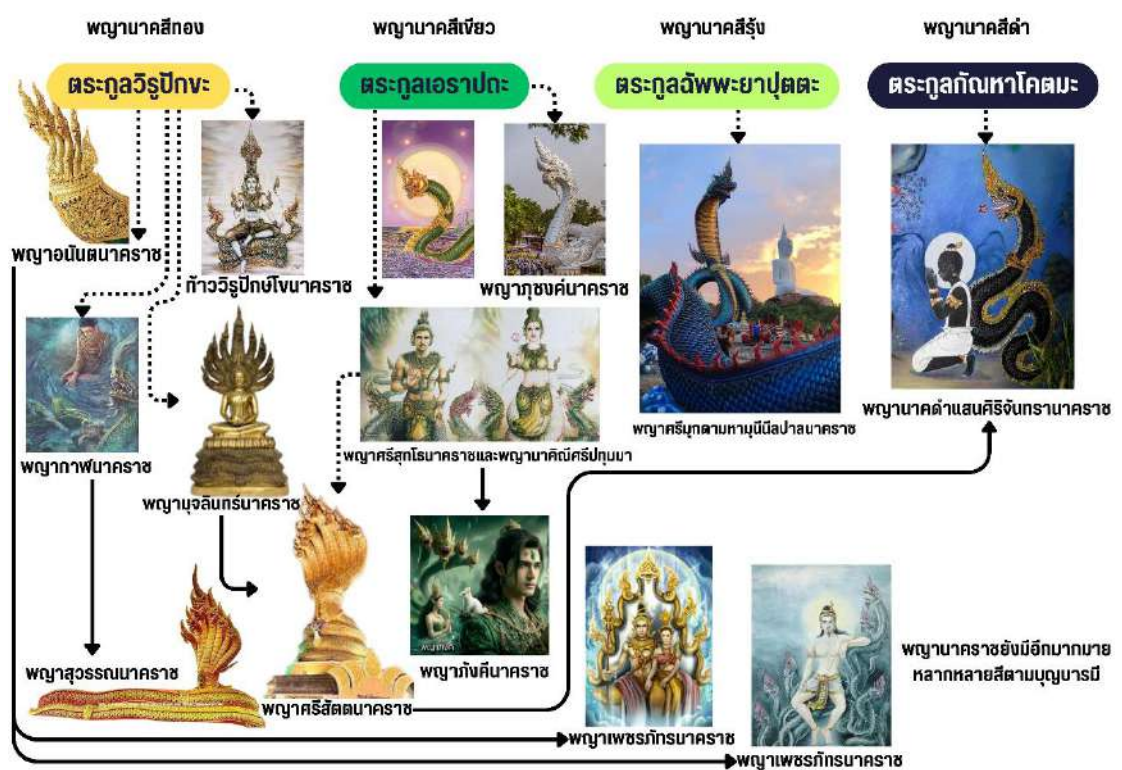
13) เชื่อว่า พญานาคจะคอยปกป้องคนดีรักษาศีลบริสุทธิ์

14) เชื่อว่า พญานาคจะช่วยทำให้พิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์มากขึ้นถ้ามีน้ำมาเป็น
เครื่องนำสักการบูชา อาทิ ชันน้ำมนต์ ตั้งประกอบพิธีใกล้แหล่งน้ำ

15) เชื่อว่า พญานาคเป็นเหมือนเจ้าที่เจ้าทางที่คอยปกป้องดิน น้ำ ป่าไม้ ให้คง
ความอุดมสมบูรณ์ ให้คุณแก่ผู้ทำดี ให้โทษแก่ผู้ทำลาย

16) เชื่อว่า พญานาคเป็นบริวารของพระนารายณ์ และพระศิวะ

17) เชื่อว่า พญานาคมีความรักมากกว่าแค้นรัก มีอายุยืนยาวนานเพื่อปกป้อง
พระพุทธรูปตามพุทธรูปแต่ละพระองค์

ภาพที่ 2.1 สรูปการสืบสายตระกูลพญานาคาธิบดี

พุทธกาลตำนานพญานาคของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ในหัวข้อนี้เป็นการขยายความสำคัญในประเด็นพญานาคตามคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทโดยระบุนายละเอียดเพิ่มขึ้นของเหล่าพญานาคที่มีการปรากฏภายในพระไตรปิฎกและอรรถกถาที่สำคัญหนังสือที่ผู้เขียนเคยได้เรียนรู้ตั้งแต่เคยบวชเรียนพร้อมกับได้สอบไล่ชั้นกรรมชั้นตรี โท เอกตามระเบียบของพระพุทธศาสนา ซึ่งการสอนในชั้นกรรมชั้นตรี หรือธรรมศึกษาชั้นตรี ในหนังสือมีชื่อว่า “พุทธประวัติ” โดยปรากฏชื่อพญานาค ตามเรื่องราวต่าง ๆ ดังนี้

1. พญานาคผู้เป็นสักขีพยาน “ความสำเร็จเป็นพระพุทธรเจ้า”

การปรากฏนามของพญานาคครั้งแรกในพุทธประวัติของพระพุทธรเจ้าเกิดขึ้น ณ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ก่อนการตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า (ประมาณชิตชีโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ, 2537; พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), 2543; สำนักส่งเสริมกิจการการศึกษา สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ, 2558) ดังมีใจความกล่าวไว้ว่า

“...กาลครั้งหนึ่งก่อนพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะได้ตรัสรู้ ได้อธิษฐานจิตตลอดภาตที่นางสุชาดานำข้าวปายาสไปถวายไว้ ครั้นนางสุชาดา กลับแล้วพระมหาบุรุษเสด็จลุกขึ้นจากอาสนะทรงถือน้ำอมฤตของข้าวปายาส เสด็จไปยังริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา เสด็จลงลงน้ำแล้วขึ้นมาประทับนั่งริมฝั่ง ทรงปั้นข้าวปายาสออกเป็นปิ่น รวมได้ 49 ปิ่น แล้วเสวยจนหมด ปฐมสมโพธิว่า “เป็นอาหารที่คุ้มไปได้ 7 วัน 7 หน” พอเสร็จแล้ว จึงทรงลอยภาต และทรงอธิษฐานว่า ถ้าจะสำเร็จเป็นพระพุทธรเจ้า ขอให้ภาตจกลอยทวนกระแสน้ำขึ้นไปไกลถึง 80 ศอก ไปจนถึงวังน้ำวนแห่งหนึ่ง จึงจมนต์หายไปจนถึงพิภพของ “พญากาฬนาคราช” ผู้มีอายุมากและหลับอยู่ ซึ่งกลับมาตั้งแต่สมัยพระพุทธรเจ้าในอดีต จะตื่นทุกครั้งที่ได้ยินเสียงภาต ที่สมณะโคตมกระทบกับภาตอีก 3 ภาต ซึ่งเป็นของพระพุทธรุกกฤษณ 1 พระพุทธรโกนาคมน์ 1 และพระพุทธรักสสปะ 1 พอได้ยินเสียงภาตกระทบกันก็รู้ได้ว่า “พระพุทธรเจ้าองค์ใหม่เกิดในโลกแล้ว เป็นองค์ที่ 4 ในภัทรกัปนี้” จึงจ้วงเจียนขึ้นแล้วจึงมำว่า “เมื่อวานนี้พระชินสีห์ (พระกัศสปะพุทธรเจ้า) อุบัติในโลกพระองค์หนึ่งแล้วข้าบังเกิดอีกพระองค์หนึ่งเล่า” ลุกขึ้นมาไหว้พระพุทธรเจ้าเกิดใหม่ แล้วหลับต่อไป...”

พญากาฬนาคราช ปรากฏอยู่ในชุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน เล่ม 8 ภาค 1 (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525) จึงเป็นพญานาคตนแรกที่ได้รับรู้เรื่องราวการเกิดขึ้นของพระพุทธรเจ้าในภัทรกัปนี้ซึ่งมีวิมานทิพย์อยู่เมืองบาดาลใต้น้ำ ที่ปรากฏในพุทธกาลก่อนพระพุทธรเจ้าทรงตรัสรู้และเป็นพญานาคผู้เป็นสักขีพยานในการสำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธ

เจ้าของพุทธศาสนาทุกพระองค์ในภทรภักนี้ ซึ่งในภทรภักปัจจุบันนี้มีอยู่ 5 พระองค์ คือ พระพุทธกุกุสันธ พระพุทธโกนาคมน์ พระพุทธกัสสปะ พระพุทธโคดม (ช่วง 5000 ปีของพระพุทธโคดม ซึ่ง ณ ปัจจุบันมีอายุของพุทธศาสนามาแล้ว 2567 ปีแล้วถือว่า กิ่งพุทธกาล) และพระศรีอริยเมตไตร เป็นองค์สุดท้ายของภทรภักนี้

2. ปรากฎกายแห่งปางนาคปรก “มัจฉาลินทนาคราช”

ที่มาของพระปางนาคปรก ซึ่งคนไทยเชื่อว่าเป็นพระประจำของคนเกิดวันเสาร์ ซึ่งอยู่ในเรื่องราวตามพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน เล่ม 1 ภาค 3 มัจฉาลินทวรรคที่ 2 มัจฉาลินทสูตร (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525) และพระวินัยปิฎก มหาวรรค [มหาขันธกะ] 3. มัจฉาลินทกถา (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2551) ซึ่งปรากฏข้อมูลว่า เมื่อพระโคตมได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณหรือญาณประเสริฐอันเป็นเครื่องตรัสรู้สำเร็จเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว พระองค์ได้ประทับเสวยวิมุตติสุข คือ ความสุขที่เกิดจากความหลุดพ้น อยู่ ณ ร่มพระศรีมหาโพธิ์เป็นระยะเวลา 7 วัน ได้ทรงดำริถึงพระธรรมที่ได้ตรัสรู้ว่าเป็นของที่ลุ่มลึกนัก แต่การเสวยวิมุตติสุขที่เป็นสุขเกิดแต่ความหลุดพ้นจากกิเลส อาสวะ และปวงทุกข์; พระพุทธเจ้าภายหลังตรัสรู้แล้วใหม่ ๆ ได้เสวยวิมุตติสุข 7 สัปดาห์ตามลำดับ คือ

สัปดาห์ที่ 1 ประทับภายใต้ร่มไม้มหาโพธิ์ ทรงพิจารณาปฏิจสมุปบาท

สัปดาห์ที่ 2 เสด็จไปประทับยืนด้านอีสาน ทรงจ้องดูต้นมหาโพธิ์ไม่กระพริบพระเนตร ที่นั่นเรียกว่า อนิมิสเจดีย์

สัปดาห์ที่ 3 ทรงนิรมิตที่จงกรมขึ้นระหว่างกลางแห่งพระมหาโพธิ์และอนิมิสเจดีย์ เสด็จจงกรมตลอด 7 วัน ที่นั่นเรียก รัตนจงกรมเจดีย์

สัปดาห์ที่ 4 ประทับนั่งขัดบัลลังก์พิจารณาพระอภิธรรมปิฎก ณ เรือนแก้วที่เทวดานิรมิตในทิศพายัพแห่งต้นมหาโพธิ์ ที่นั่นเรียก รัตนขจรเจดีย์

สัปดาห์ที่ 5 ประทับใต้ร่มไม้ไทร ชื่อชพาลนิโครธ ทรงตอบปัญหาของพราหมณ์ทุกชาติ แสดงสมณะและพราหมณ์ที่แท้ พร้อมทั้งธรรมที่ทำให้เป็นสมณะและเป็นพราหมณ์ พระอรธกถาจารย์กล่าวว่าอิตามาร 3 ตน ได้มาประโลมพระองค์ ณ ที่แห่งนี้

สัปดาห์ที่ 6 ประทับใต้ต้นไม้จิก ชื่อ มัจฉาลินท์ มีฝนตก มัจฉาลินทนาคราชมาวงขนดแผ่พังพานปกป้องพระองค์ ทรงเปล่งอุทานแสดงความสุขที่แท้ อันเกิดจากการไม่เบียดเบียนกัน

สัปดาห์ที่ 7 ประทับใต้ต้นไม้เกต ชื่อ ราชายตนะ พ่อค้า 2 คน ได้แก่ ตปุสสะ และภัลลิกะ เข้ามาถวายสัตตผล สัตตูก้อน และได้แสดงตนเป็นปฐมอุบาสกถึงสรณะ 2 คือพระพุทธและพระธรรม

เมื่อสิ้น สัปดาห์ที่ 7 ที่นี้แล้ว เสด็จกลับไปประทับใต้ต้นอชปาลนิโครธอีก ทรงดำริถึง ความลึกซึ้งแห่งธรรมที่ตรัสรู้ คือ ปฏิจจสมุปบาทและนิพพาน แล้วน้อมพระทัยที่จะไม่แสดงธรรม เป็นเหตุให้ท้าวสหัมบดีพรหม มากราบทูลอาราธนา

การปรากฏกายของพญานาคนามว่า มุจลินท์ เกิดขึ้นในสัปดาห์ที่หกแห่งการเสวยวิมุตติสุขของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ได้เสด็จประทับนั่งขัดสมาธิ ณ รมัณเฑียร อันมีนามว่า "มุจลินท์" อันตั้งอยู่ในทิศบูรพาหรือทิศอาคเนย์ แห่งมัมมหาโพธิ์ เสวยวิมุตติสุขอยู่ ณ ที่นั้นอีก 7 วัน ในกาลนั้นฝนตกพรำตลอด 7 วัน พญานาคมีนามว่า "มุจลินท์นาคราช" มีอานุภาพมาก พำนักอยู่ที่สระโบกขรณี ใกล้ต้นมุจลินท์พฤษภนั้น มีความเลื่อมใสใน พระศิริวิลาส พระรัศมี โอภาสอันงามล่งล้ำเทพดาทั้งหลาย ซึ่งพญามุจลินท์นาคราชทราบเหตุแปรปรวนของเมฆฝน จึงขึ้นมาจากสระเห็นบุรุษหนึ่งนั่งอยู่ใต้ต้นจิก มีลักษณะงามเปล่งปลั่งก็นึกในใจว่า “ท่านผู้นี้มีสิริวิลาสเลิศ ชะรอยจะเป็นเทพดาพิเศษประดับด้วยฉัพพรรณรังสี” ฉัพพรรณรังสีได้แก่รัศมี 6 ประการ ได้แก่ นิลดั่งสีเขียวเหมือนดอกอัญชัน, ปิดดั่งสีเหลืองเหมือนหาดาลทอง, โลหิตดั่งสีแดงเหมือนตะวันอ่อน, โอทาดดั่งสีขาวเหมือนแผ่นเงิน, มัญเชฐดั่งสีหงสบาทเหมือนดอกเข่งหรือหงอนไก่ และประภัสสรดั่งสีเลื่อมพรายเหมือนแก้วผลึก จึงได้ไปใกล้แล้วขนดกายแหวดวงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ 7 รอบ และแผ่พังพานอันใหญ่ ป้องปกป้องบนพระเศียร มิให้ลมและฝนถูกต้องพระกายพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นล่วง 7 วัน ฝนหายขาดแล้ว พญานาคก็คลายขณดจำแลงกายเป็นมาณพ เข้าไปถวายอัญชลีเฉพาะพระพักตร์ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปล่งอุทานว่าจว่า "ความสดเป็นสุข สำหรับบุคคลผู้มีธรรมอันเห็นแล้ว ยินดีอยู่ในที่สด รู้เห็นตามความเป็นจริง ความไม่เบียดเบียน คือความสำรวมในสัตว์ทั้งหลาย และความปราศจากความกำหนด คือความล่วงกามทั้งหลายเสียได้ด้วยประการทั้งปวง เป็นสุขในโลก ความน้ออัสมิมานะ คือความถือตัวออกให้หมดไปเป็นสุขอย่างยิ่ง" ครั้นล่วง 7 วันแล้ว เสด็จออกจากร่มไม้มุจลินท์ไปยังรมัณเฑียร อันมีนามว่า "ราชายตนะ" อันอยู่ในทิศทักษิณ แห่งต้นมหาโพธิ์ เสวยวิมุตติสุข ณ ที่นั้น สิ้น 7 วัน เป็นอวสาน ในกาลนั้น (อ.ป. (ธรรมทานมูลนิธิ), 2517; ปริมาณุชิตชินโรส,

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ, 2537; พระเทพโสมถ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), 2543; มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2551; สำนักส่งเสริมกิจการการศึกษา สำนักงาน ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ, 2558) ทำให้ พญามุจลินท์นาคราช เป็นพญานาคคนที่สองที่ปรากฏ ภายและนามอย่างชัดเจนในพุทธประวัติ แต่เป็นนาคคนแรกที่ได้พบพระพุทธเจ้า ซึ่งมีวิมานทิพย์ อยู่สระโบกขรณี และเป็นพญานาคผู้ปกป้องรักษาคุ้มครองป้องกันภัยให้กับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โคดม และแปลงกายเป็นมาณพ (มนุษย์ชายหนุ่ม) ส่วนคำว่า โบกขรณี (อ่านว่า โบก-ขอ-ระ-ณี) เขียน สระโอ บ ใบไม้ ก ไก่ ข ไข่ ร เรือ ธ เนร สระอี เป็นคำที่มาจากภาษาบาลี แปลว่า สระ บัว คำนี้ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมพระพุทธศาสนาหลายเรื่องที่รู้จักกันดี เช่น ร่ายยาว มหาเวสสันดรชาดกและปฐมสมโพธิกถา ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกกล่าวว่า ไกล ๆ อาศรม ของพระเวสสันดรมีสระโบกขรณี เมื่อพระเวสสันดรเอยปากว่าจะประทานสองกุมารให้แก่ชูชก พระชาติและกัณหา ก็ไปซ่อนตัวอยู่ในสระโบกขรณีในปฐมสมโพธิกถากล่าวว่า พระเจ้าสุทโธทนะ โปรดให้สร้างสระโบกขรณีเพื่อให้เป็นที่สำราญแก่พระสีหธัตถกุมาร พระอินทร์ก็ได้ให้ พระวิษณุกรรมมาเนรมิตให้ (สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2563) การกระทำของพญามุจลินท์ นาคราชได้สร้างแบบอย่างให้เหล่าพญานาค อาทิ การปกป้อง คุ้มครอง ดูแลรักษา พระพุทธศาสนาให้ยาวนาน การรักษาศีล การไม่เบียดเบียนอยู่อย่างสงบ และการรู้จักวางตนให้ เหมาะสม (เป็นมาณพและถวายอัญชลี)

3. ที่มาของ “บวชนาค” นาคขอบวชในพุทธศาสนา

การปรากฏเรื่องของนาคแปลงกายเป็นมนุษย์มาบวช มีอยู่ในพระไตรปิฎก พระวินัย ปิฎก มหาวรรค เล่ม 4 ภาค 1 อรรถกถาติรัจฉานคตวัตถุคคา (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525) และพระวินัยปิฎก มหาวรรค [มหาขันธกะ] ติรัจฉานคตวัตถุ ว่าด้วยสัตว์ติรัจฉานบรรพชา (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2551) เป็นที่มาของการบวชนาคก่อนบรรพชาเป็น สามเณรหรืออุปสมบทเป็นพระภิกษุสงฆ์ในปัจจุบัน ซึ่งปรากฏข้อมูลสรุปว่า

“...โดยสมัยนั้นแล มีนาคคนหนึ่งเพื่อหน่ายชาติกำหนดจึงค้นหาวิธีการให้พ้น จากกำเนิดนาคนั้นจึงแปลงกายเป็นมาณพหนุ่มเข้าไปของบรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุใน พระพุทธศาสนาซึ่งเป็นผู้ประพฤติธรรม ประพฤติสงบ ประพฤติพรหมจรรย์ กล่าวแต่คำ สัตย์ มีศีล มีกัลยาณธรรม ต่อมาได้พักอาศัยอยู่กับภิกษุรูปหนึ่งในวิหารสุดเขต กลางคืน ภิกษุนาคหลับจาวัดจึงได้คืนร่างเดิม เมื่อเพื่อนภิกษุตื่นมาเข้ามิดเพื่อออกไปเดินจงกรมจึง

เห็นงูเต็มวิหารจึงร้องเอะอะขึ้น ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาค ต่อมา พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมภิกษุสงฆ์ ในเพราะเหตุเป็นเค้ามูลทราบความอย่าง ครบถ้วนแล้ว จึงได้ทรงประทานพระพุทธรูปนี้แก่นาคนั้นว่า “พวกเจ้าเป็นนาคมีความ ไม่อองงามในธรรมวินัยนี้เป็นธรรมดาไปเกิดเจ้านาค “จงไปรักษาอุโบสถในวันที่ 14 ที่ 15 และที่ 8 แห่งปักษ์” ด้วยวิธีนี้เจ้าจักพ้นจากกำเนิดนาค และจักกลับได้อัตภาพเป็นมนุษย์ เร็วพลัน ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งกะภิกษุทั้งหลายว่า เหตุแห่งความปรากฏตาม สภาพของนาค คือ เวลาเสพเมถุนธรรมกับนางนาคผู้มีชาติเสมอกัน เวลาว่างใจนอนหลับ ความว่า อนุสมัมบัน คือ สัตว์ดิรัจฉาน ภิกษุไม่พึงให้อุปสมบท ส่วนที่อุปสมบทแล้ว ต้อง ให้นาสีขาออกไปเสีย...”

สรุปได้ว่า "พญานาค" ตามเรื่องราวของภิกษุนาคที่ขอบวชในพระศาสนาได้สะท้อนถึง ความศรัทธาอันแรงกล้าต่อพระพุทธศาสนา ความปรารถนาประพตัตถิธรรมเพื่อความพ้นทุกข์ และความปรารถนากำเนิดชาติเป็นมนุษย์ ด้วยแรงปรารถนาเหล่านี้แม้ชาติปัจจุบันเป็นสัตว์ เติเรจฉานยังปรารถนาที่จะบวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา จึงตัดสินใจจำแลงกายเป็น มนุษย์มาขอบวช จนไม่สามารถตัดทอนสัญชาติญาณกำเนิดเดิมได้ จึงกลายเป็นนาคเมื่อยาม หลับไหล สร้างความหวาดกลัวจนถูกจับได้และสารภาพความจริง เมื่อรู้ว่าเป็นนาค พระพุทธ องค์จึงให้นาสีขาออกไป และห้ามให้บวชในพระพุทธศาสนา นาคเสียใจเป็นอย่างมากจนถึง กลับหลังน้ำตาเพราะความน้อยเนื้อต่ำใจว่าตนไม่ได้เกิดเป็นมนุษย์ และยังไม่อองงามใน พระธรรมวินัยด้วยเหตุแห่งแรงปรารถนาที่ศรัทธาต่อพระพุทธศาสนายัง พระพุทธองค์จึงให้ รักษาอุโบสถจะได้เกิดเป็นมนุษย์เร็วพลันในชาติต่อไป ณ จุดนี้จึงบ่งชี้ได้ว่า ผู้ที่จะบวชใน พระพุทธศาสนาอย่างแท้จริงจะต้องมานุ่งขาวห่มขาวเพื่อเรียนรู้วัตรปฏิบัติ ฝึกจิตว่ามีความแน่ว แน่เพียงใด ให้นั่วแนดังแรงปรารถนาของเหล่าพญานาคที่อยากจะบวชเพื่อความพ้นทุกข์ มิใช่ การบวชตามประเพณีเท่านั้น ดังที่เห็นกุลบุตรมักทำกันอยู่ในปัจจุบัน ดังนั้นผู้จะบวชเป็น พระภิกษುದำเนินชีวิตตามเส้นทางของพระอริยเจ้า ปฏิปทาของพระอริยเจ้าทั้งหลายเป็นปฏิปทา อันประเสริฐ เว้นเสียจากการทำบาปทั้งปวง ผู้ปรารถนาดำเนินชีวิตตามปฏิปทาอันประเสริฐ จึง เรียกว่า “นาค” คือ ผู้มีจิตใจศรัทธาอันแรงกล้าต่อพระพุทธศาสนา มีลักษณะรูปลักษณ์เป็น มนุษย์ ใจเป็นนาคมั่นคงรักษาศีล จึงบวชพระเพื่อละกิเลส

4. ชัยชนะมิถุนาธิราชของพญานาคนามว่า “นันทโปนันทนาคราช”

ชัยชนะของพระพุทธเจ้าครั้งที่ 7 ต่อนันทโปนันทนาคราช ที่เป็นพญานาคราชที่มี มิถุนาธิราชอย่างยิ่ง เป็นพญานาคที่มีฤทธาานุภาพมาก และไม่เลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนา โดย ปรากฏเรื่องราวอยู่ในพระไตรปิฎก พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา เล่ม 2 ภาค 3 ตอน 4 (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525) ที่มีอรรถกถาอธิบายสรุปใจความว่า

“...สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งอยู่ที่วิหารเชตวัน ทรงข้ามหากรุณา สมบัติแผ่ขยายพระญาณไปทั่วหมื่นโลกธาตุ ทรงเห็นนันทโปนันทนาคราชเข้ามาในข่าย พระญาณ ซึ่งก่อนที่พระผู้มีพระภาคเจ้าจะเสด็จไปรับภัตตาหารที่บ้านของอนาถบิณฑิก เศรษฐี จึงได้เสด็จเหาะไปยังเทวโลกผ่านมาจึงโกรธตามวิสัยผู้มีทิฐิมานะว่า “สมณะ เหล่านี้เห็นทีจะไปยังสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เมื่อไปก็ต้องเหาะข้ามหัวเราไป ผูละลองที่ติด เท้าก็จะร่วงหล่นใส่เรา ควรที่เราขึ้นไปห้ามเสียก่อน ไม่ให้เหาะข้ามไปเด็ดขาด” คิดแล้วก็ เอาหางรัดเขาพระสุเมรุซึ่งสูงประมาณ 84,000 โยชน์ไว้ 7 รอบ เลิกพังพานปิดเมือง ดาวดึงส์อันมีบริเวณ 12 โยชน์ และปรากฏอยู่เหนือยอดเขาพระสุเมรุ บันดาลให้เป็น หมอกควันมืดทั่วหล้า ทำให้พระรัฐपालเถระ พระภททิยะ พระราหุล พูลอาสาที่จะไป ปราบพญานาค แต่ไม่ใช้วิสัยของพระอรหันต์ทั้งหลายที่จะทำลายทิฐิมานะของพญานาค ผู้มีฤทธาานุภาพมาก หากไม่ระวังอาจถูกพิษของพญานาคทำร้ายถึงขั้นเข้านิพพานกันก่อน เวลาสมควร ดังนั้นพระมหาโมคคัลลานะเถระจึงได้พูลอาสาทรงอนุญาตพร้อมทรงประทาน พรให้มีชัยชนะเหนือพญานาค “พระมหาโมคคัลลานะเถระ” เป็นผู้เป็นเอตทัคคะทางด้าน มิถุนาธิราชมากเป็นอัครสาวกเบื้องซ้าย เมื่อได้รับพุทธานุญาตแล้วจึงคิดว่า พญานาคราชนี้ เข้าใจว่าตัวเองมีฤทธิ์มาก ไม่มีใครเปรียบได้ จึงได้คิดอุกศลต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า จำเรา จะทรمانเสียให้สิ้นพยศ ท่านคิดดังนั้นแล้ว ก็เนรมิตกายเป็นพญานาคที่มีร่างกายยาว ใหญ่กว่าพญานันทโปนันทะถึง 2 เท่า มีพังพานประมาณแสนโกฏิ ประดับไปด้วยแก้วและ ทองงดงาม แล้วรัดกายของพญานาคราชนั้นให้แน่นเข้ากับเขาพระสุเมรุ มิให้เคลื่อนไหว ได้ ฝ่ายพญานาคถูกนาครพระมหาโมคคัลลานครัตจนแทบกระตุกแตกก็โกรธเกรี้ยวยิ่งนัก ได้ พนพิชให้เป็นควันฟุ้งใส่พระเถระเต็มที แต่พระมหาโมคคัลลานครัตจนก็บันดาลให้ควันเกิดขึ้น มากยิ่งกว่าปราบฤทธิ์ของพญานาค ยิ่งทำให้พญานาคขัดเคืองมาก ก็พนควันพิชเป็นเปลว ไฟอันร้อนแรงเข้าใส่ พระเถระก็เข้าเตโชกสน เนรมิตไฟที่ร้อนแรงกว่าให้เกิดขึ้น ไฟของ

พญานาคไม่อาจระคายเคืองผิวของพระเถระได้เลย จนกระทั่งพระโมคคัลละได้ทรมานพญานาคด้วยกล่าวบอกว่า “การที่เราทรมานท่านนั้น ก็เพราะหวังจะให้ท่านมีศรัทธาในพระพุทธเจ้าอันจะเป็นอุปนิสัยติดไปในภายหน้า ใ่วางจะเกลียดชังท่านก็หาไม่ได้” ว่าแล้วก็ปาฏิหาริย์กายให้เล็กลง เหาะวับเข้าไปในปากของพญานาค ท่านเข้าไปเดินจงกรมอยู่ในท้องของพญานาคทำให้พญานาคเจ็บปวดทรมานเหลือประมาณ จึงรู้สึกหวาดหวั่นใจขึ้นมา พยายามหาวิธีการที่จะรีบหนีไปเสียก่อน ในครานั้นพระมหาโมคคัลลันทราบวาระจิตของนันทโพนันทนาคราชว่าพญานาคกำลังจะหนี จึงเนรมิตกายให้เป็นพญาคูรฑใหญ่ บินติดตามไล่ล่าเห็นว่าหนีไม่พ้น จึงแปลงกายเป็นมาณพน้อยเข้าไปกราบแทบเท้าของพระเถระ กล่าวว่า “ข้าพเจ้ายอมแพ้แล้ว ข้าพเจ้าเป็นมิจฉาทิฎฐิ มีใจบาปหยาบซ้ำ มิได้เห็นประโยชน์ที่จะเกิดแก่ตน มาพบพระผู้เป็นเจ้าก็ได้ถวายอภิวาท ขอพระผู้เป็นเจ้า จงเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้าด้วยเถิด” ขณะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบด้วยพระญาณว่า “บัดนี้พญานาคได้พ่ายแพ้แก่พระมหาโมคคัลลันบุตรของเราแล้ว” ทรงเปล่งโอภาสอยู่บนนภากาศ ตรัสเตือนท่านพระเถระว่า “พญานาคตัวนี้มีฤทธิ์ยิ่งนัก ท่านจงมนสิการให้ดี อย่าได้ประมาท” พระเถระทูลว่า “พระพุทธเจ้าข้า ข้าพระพุทธเจ้าบำเพ็ญอิทธิบาท 4 มา มิได้เกียจคร้าน ทำจนชำนาญปรารถนอยุ่มิได้ขาด ย่อมไม่กลัวพญานาคนี้ แม้ว่าจะมีพญานาคที่มีฤทธิ์ยิ่งกว่าพญานาคตัวนี้สักแสนเท่า ข้าพระพุทธเจ้าก็หากกลัวไม่” หลังจากนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประทานศีล 5 ให้พญานาครักษาจึงพระสาวกกลับไปบ้านของท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี ท่านเศรษฐีก็ทูลถามว่า “วันนี้เหตุใดพระองค์จึงเสด็จมาสาย พระเจ้าข้า” ทรงตอบว่า “เป็นเพราะโมคคัลลันเถระทำสงครามกับนันทโพนันทนาคราช” “แล้วใครแพ้ใครชนะ พระพุทธเจ้าข้า” “พญานาคพ่ายแพ้พระโมคคัลลัน” ท่านมหาเศรษฐีได้สดับแล้ว ชื่นชมโสมนัส เลื่อมใสในพระเถระและพระพุทธเจ้าจึงจัดฉลองชัยชนะอันยิ่งใหญ่ทำการบูชาสักการะพระอรหันต์ 500 มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน ด้วยการถวายสังฆทาน 7 วัน...”

ชี้ให้เห็นว่า พญานาคราช แม้จะมีฤทธิ์มากเหนือกว่าพระอรหันต์หลายเกือบทุกรูป แต่ย่อมไม่เหนือกว่าอัครสาวกเบื้องซ้าย “พระโมคคัลลนะมหาเถระ” ผู้บำเพ็ญอิทธิบาท 4 อันเป็นคุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ ได้แก่ ฉันทะ (ความพอใจ) วิริยะ (ความเพียร) จิตตะ (ความคิด) วิมังสา (ความไตร่ตรอง หรือ ทดลอง) (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2559) นอกจากนี้

เรื่องราวของพญานันโทปนันทนาคราชยังมีปรากฏในต้นฉบับหนังสือสมุดไทยสมัยอยุธยา เรื่อง นันโทปนันทสูตรคำหลวง เป็นวรรณคดีทางพระพุทธศาสนาที่เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ ไชยเชษฐาสุริยวงศ์ (เจ้าฟ้ากุ้ง) ได้ทรงพระนิพนธ์เมื่อพุทธศักราช 2279 ที่กล่าวถึงพระพุทธเจ้าเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ในกรุงราชคฤห์ เ็นวันหนึ่ง มีมหาเศรษฐี ชื่อ อนาถปิณฑิกะมาทูลอาราธนาพระพุทธองค์และพระอรหันตสาวกไปรับบิณฑบาตที่บ้านของตนในวันรุ่งขึ้น สมเด็จพระบรมศาสดารับอาราธนาแล้วก็ประทับอยู่ ณ พระวิหารจณสังราตรี ครั้นเวลาใกล้รุ่งพระพุทธเจ้าทรงตรวดดูโลกธาตุและทราบโดยพระญาณว่าพระยานันโทปนันทนาคราช (กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ, 2563) ที่สำคัญมีการวิจัยที่พบว่าความเป็นพระอัจฉริยภาพของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ ไชยเชษฐาสุริยวงศ์ (เจ้าฟ้ากุ้ง) ผู้สร้างนามหรือคำเรียกชื่อ “พญานันโทปนันทนาคราช” ใน 3 มิติ คือ 1) มิติคำหลัก ซึ่งเป็นคำไวพจน์ที่หมายถึง “พญานันโทปนันทนาคราช” พบว่ามี 7 คำสำคัญ คือ คำว่า “นาค” (สัตว์ผู้ประเสริฐ) “ผณราชา” (ผู้เป็นใหญ่ในบรรดา สัตว์ที่แผ่พังพานได้) “อูระคะ” (สัตว์ที่ต้องเคลื่อนไหวไปด้วย) “อาสิวิส” (สัตว์ที่มีพิษบนศีรษะ) “สัลปะ” (สัตว์เลื้อยคลานประเภทงู) “ทวิชีวหา” (สัตว์ที่มีลิ้น 2 แฉก) และ “ภูษงค” (สัตว์ผู้ไปด้วยขนด) 2) มิติการประกอบคำ ผู้วิจัยพบว่ามี 5 ลักษณะ คือ (1) ขึ้นต้น “พระญา” + ลงท้ายด้วยชื่อ “พญานาค” (2) ขึ้นต้น “พระยา” + ลงท้ายด้วย “ราชา” (3) ขึ้นด้วยชื่อเฉพาะ + ลงท้ายด้วยคำว่า “นาค” (4) ขึ้นต้นด้วยชื่อเฉพาะ + ลงท้ายด้วย “ราชา” (5) ขึ้นต้นด้วยชื่อเฉพาะ + ลงท้ายด้วย “บาดาล” 3) มิติความหมายของคำเรียกชื่อ “พญานันโทปนันทนาคราช” ที่สะท้อนความเชื่อหรือทัศนคติเกี่ยวกับ พญานาคในสมัยกรุงศรีอยุธยา โดยผู้วิจัยพบว่ามี 4 ลักษณะ คือ (1) ความเป็นผู้ยิ่งใหญ่ (2) ความเป็นสัตว์ที่มีลิ้น 2 แฉก (3) ความเป็นพระราชาแห่งนาค (4) ความเป็นใหญ่ในภพบาดาล (บุญเลิศ วิวรรณ, 2562) นอกจากนี้ “นันทโทปนันทนาคราช” ยังปรากฏอยู่ในบทสวดที่ 7 “พาหุฆมหากา” ที่ถือเป็นบทส่วนแห่งชัยชนะของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ซึ่งตามคำบอกเล่าของพระธรรมสิงหบุราจารย์ (หลวงพ่อจรัญ ฐิตธัมโม) เจ้าคณะจังหวัดสิงห์บุรี และเจ้าอาวาสวัดอัมพวัน อำเภอมหาราช จังหวัดสิงห์บุรี ไว้ว่า สมเด็จพระพนรัตน์ วัดป่าแก้วแห่งกรุงศรีอยุธยา จะให้ของดีที่ฉันได้จารึกถวายพระเกียรติแด่พระบรมมหาราชพิตรสมภารเจ้า สมเด็จพระนเรศวรมหาราช เนื่องในวโรกาสที่พระองค์ทรงสร้างพระเจดีย์ใหญ่ฉลองชัยชนะเหนือพระมหาอุปราชา

แห่งพม่า และทรงประกาศอิสรภาพของกรุงศรีอยุธยาจากพม่าหงสาวดีเป็นครั้งแรก ท่านไป
นำมาคัดลอกไว้เพื่อเผยแพร่ต่อไปเมื่อคัดลอกเสร็จให้เอาไปคืนไว้ที่เดิม เวลาตี 2 ซึ่งพบว่า เป็น
ใบลานทองคำจำนวน 13 เล่ม ซึ่งเรียกรวมว่า “พาหุฆาฏา” เป็นบทสวดแห่งชัยชนะอย่าง
สูงสุดของพระบรมศาสดาจากพญาวัสติมาร จากอาฬวเกยัคฆ์ จากช้างนาฬาคีรี จากมหาโจร
องคุลิมาล จากนางมาณวิกา จากสังกะนิครนถ์ จากพญานันโทปนันทะนาคราช และจากท่าน
ท้าวผกาพรหม โดยในส่วนที่กล่าวถึง “พญานันโทปนันทะนาคราช” (เพิ่มศักดิ์ วรรณยางกูร,
2548) อยู่ใน “คาถาที่ 7” ว่าด้วยชัยชนะอันยิ่งใหญ่ของพระพุทธองค์ที่ทรงมีบรมพุทธานุญาตให้
พระมหาโมคคัลลานะ ปราบ พญานันโทปนันทะนาคราช จนได้ชัยชนะ พระบาลีว่า

“...นันทะนาคราช วิกฤษฏ มหัทธิง ปุตเตนัง เถระ ฤษะเคนะ ทมะปะยัน

โต อิทธิปะเทสะ วิธินา ชิตวา มุนินโท ตันเตชะสา ภาวะะตุเต ชะยะมังคะลานี ฯ (คำแปล
พญานาคราชชื่อนันโทปนันทะผู้มีความรู้ดีมีฤทธิ์มากพระเจ้าจอมมุนี ทรงมีพุทธบัญชาให้
พระโมคคัลลานะพุทธโอรส ไปปราบด้วยวิธีแสดงฤทธิ์ที่เหนือกว่าด้วยเดชแห่งชัยชนะนั้น
ขอชัยมงคลจงมีแก่ท่าน)...”

คำว่า “ปราบ” มีนัยว่า “ทรมาน” ให้สิ้นพยศ ซึ่งในที่นี้หมายถึง นันโทปนันทะนาคราช
ซึ่งเป็นงูใหญ่ที่มีฤทธิ์มาก มิได้หมายถึง มนุษย์เผ่าเวลานี้เดิมมีนิเวศสถานอยู่ที่ภูเขา จึงเรียก
ตามสถานที่อยู่ว่า “นาค” หรือ นคะ (เสฐียรพงษ์ วรรณปก, 2562) ซึ่งเห็นว่า การชนะพญานัน
โทปนันทะนาคราชที่มีความโกรธและมีฉันทิภูติเป็นการชนะความโกรธด้วยความไม่โกรธตามวิถี
ผู้มีอิทธิบาล 4 ได้แก่ พอใจ (ฉันทะ) พากเพียร (วิริยะ) มุ่งมั่นใส่ใจ (จิตตะ) ไตร่ตรอง (วิมังสา)

อย่างไรก็ตามในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถาทั้งพระวินัยปิฎก และพระสุตตันตปิฎก
มีการกล่าวถึงพญานาคกับพระพุทธศาสนา ไว้อีกพอสรุปไว้เกี่ยวกับเรื่อง รอยพระบาท ต้นนาค
พฤษภ และพญาจำเปยยนาคราช (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525) ดังมีใจความสรุปต่อไปนี้

1) การปรากฏขึ้นของ “รอยพระพุทธรบาท” เป็นครั้งแรกตามอรรถกถาปุณณิเวทสูตร
มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก เล่ม 3 ภาค 2 ได้ระบุว่า

“...พระพุทธเจ้าเคยเสด็จไปแม่น้ำชีอ นิมนทา ได้เสด็จไปถึงฝั่งของแม่น้ำ พญา

นิมนทานาคราช ได้ทูลเสด็จเข้าสู่ภพภูมินาค ได้กระทำสักการะพระรัตนตรัยและพระผู้มี
พระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมแก่นาคราชแล้วก่อนเสด็จออกจากภพภูมินาค เหล่านาคราช

จึงกราบทูลขอว่า โปรดประทานสิ่งที่พึงบำรุงไว้แก่เหล่าข้าพระองค์ด้วยเถิด พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงแสดงบทเจดีย์ รอยพระบาท ไว้ที่ฝั่งแม่น้ำนิมมทาในกาลนั้นแล...”

ที่ใดปรากฏรอยพระบาท เชื่อว่าส่วนใหญ่จะเป็นการทูลขอจากพญานาคราช เพื่อไว้เป็นพุทธจารึกบำรุงศรัทธาสักการะอย่างหนึ่งที่เหล่าพญานาค มนุษย์ และเทวดาทั้งหลายจักได้ทำการสักการะบูชาต่อพระผู้มีพระภาคเจ้านั่นเอง

2) การปรากฏขึ้นแห่งต้นนาคพฤกษ์เป็นไม้ตรัสรู้ พระศรีระสูงได้ 90 ศอก หรือ 45 เมตร ตามที่มีปรากฏในอรรถกถาชาดก เอกนิบาต ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม 3 ภาค 1 ได้กล่าวไว้ว่า

“...ในกาลนั้นพระโพธิสัตว์ได้เป็นพญานาคราชนามว่า พญาอดุลนะนาคราช ผู้มีฤทธานุภาพมาก ได้ยินว่า พระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นแล้วจึงออกจากนาคพิภพเพื่อกระทำการบรรเลงถวายด้วยทิพยดนตรี แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์บริวารแสนโกฏิ พร้อมกับถวายผ้าคู่เฉพาะองค์ด้วยการตั้งมั่นเป็นสรณะ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นได้ทรงพยากรณ์แด่พญาอดุลนะนาคราชว่า ท่านจักได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ซึ่งมีพระนครของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นชื่อ เมขลา มีพระราชาทรงพระนามว่า สุทัตตะ เป็นพระราชาบิดาพระราชมารดาทรงพระนามว่า สิริมา พระอัครสาวกสององค์คือ สรณะ และ ภาวิตตะ พระอุปราชนามว่าอุเทนนะ พระอัครสาวิกาสององค์นามว่า โสณาและอุปโสณา และต้นนาคพฤกษ์เป็นไม้ตรัสรู้ ด้วยมีพระศรีระสูงได้ 90 ศอกและประมาณพระชนมายุได้ 90,000 ปี...”

ชาวพุทธเชื่อว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าจะมีต้นไม้มงคลพระองค์ซึ่งเกิดมาเพื่อเกื้อหนุนในภพชาติ นั้น ๆ ยกตัวอย่าง 29 พระองค์ (ภัทรวรรณ วันทนชัยสุข, 2546) ได้แก่ (1) พระตันหังกร ไม้สัตตปณณะ (ดินเปิดขาว) (2) พระเมธังกร ไม้กิ่งสุกะ (ทองกวาว) (3) พระสรณังกร ไม้ปาดลี (แคฝอย) (4) พระที่ปังกกร ไม้ปิปผลิ (เลียบ) (5) พระโกณฑัญญะ ไม้สาธกัลยาณี (ขานาง) (6) พระมังคละ ไม้ นาคะ (กากะทิง) (7) พระสุมนะ ไม้ นาคะ (กากะทิง) (8) พระเรวตะ ไม้ นาคะ (กากะทิง) (9) พระโสภิตะ ไม้ นาคะ (กากะทิง) (10) พระอนิมทัสสี ไม้ อชฺฐนะ (รกฟ้าขาว) (11) พระปทุมะ ไม้ มหาโสณะ (อ้อยช้าง, คำมอก) (12) พระนารทะ ไม้ มหาโสณะ (อ้อยช้าง, คำมอก) (13) พระปทุมุตระ ไม้ สลพะ (สน) (14) พระสุเมธะ ไม้ มหานิมพะ (สะเดาป่า) (15) พระสุชาตะ ไม้ มหาเวฬุ (ไผ่ใหญ่) (16) พระปิยทัสสี ไม้ กุระ (กุ่ม) (17) พระอัทธทัสสี ไม้ จัมปกะ (จำปาป่า) (18) พระธัมมทัสสี ไม้ พิมพชาละ หรือ กุรวกะ (มะพลับ, ช้องแมว) (19) พระสิทธัตถะ ไม้ กัณณิกะ (กรรณิการ)

(20) พระติสสะ ไม้อสนะ (ประดู่ลาย) (21) พระปัสสะ ไม้อาลมกะ (มะขามป้อม) (22) พระวิปัสสี ไม้ปาทลี (แคฝอย) (23) พระสีขี ไม้ปุนทริกะ (มะม่วงป่า) (24) พระเวสสกุ ไม้มหาสาละ (สาละใหญ่) (25) พระกะกุสันธะ ไม้มหาสิริสะ (ชิงใหญ่) (26) พระโกนาคมนะ ไม้อุทุมพระ (มะเดื่อ) (27) พระกัสสปะ ไม้นิโครธ (ไทร, กร่าง) (28) พระโคตมะ คือ พระพุทธเจ้าพระองค์ปัจจุบัน พระพุทธเจ้าพระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย ไม้อัสสตะ (พระศรีมหาโพธิ์) (29) พระเมตไตรย คือ พระพุทธเจ้าในอนาคตกาลข้างหน้า ไม้เนาคะ (กาเกทิง) ซึ่งไม้เนาคะหรือไม้กาเกทิง กล่าวถึงเกี่ยวกับพญานาคได้กลายเป็นต้นไม้คู่พระพุทธเจ้าถึง 5 พระองค์นั่นเอง

3) พญาจัมเปยยะนาคราชพระโพธิสัตว์ ซึ่งเป็นเรื่องราวของพญานาคราชที่บำเพ็ญรักษาศีล เช่นเดียวกับ “ภูริทัตตนาคราช” ที่จัดเป็นทศชาติของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน ในอรรถกถาจัมเปยยชาดก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม 3 ภาค 7 กล่าวโดยสรุปว่า

...พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภ อุโบสถกรรม ทรงนำอดีตนิทานมาตรัสเทศนาแก่อุบาสกอุบาสิกาทั้งหลายถึงกาลครั้งหนึ่งในอดีตกาลพระโพธิสัตว์ เกิดในตระกูลคนยากจนเชยใจ ได้มีโอกาสไปที่ฝั่งน้ำจัมปานที่ร่วมกับมหาชนเพื่อเฝ้าดูสมบัติของพญานาคราช พอได้เห็นแล้วก็เกิด จิตโลภปรารถนาจะ ได้สมบัติเหล่านั้น จึงพยายามเพียรทำบุญให้ทานรักษาศีลเมื่อพญานาคราชตายไปได้เจ็ดวัน ชายยากจนเชยใจจึงได้ตายตามด้วยผลบุญที่สะสมพาไปเกิดในนาคพิภพนั้นซึ่งชื่อว่า จัมปา ได้เป็นพญานาคราชชื่อ จัมเปยยะ มีสระใหญ่โตสระทะเท่าคันไถ ยอดสระ คล้ายคลุ่มไว้ด้วยผ้าทอด้วยขนสัตว์สีแดง ผิวหนังขาวราวกับพวงดอกมะลิสด มีฤทธิ์มาก มี อานุภาพมาก มีสมบัติมากมายมหาศาล แต่หัวใจยังเฝื่องงธรรมอยู่ การอยู่ครองจัมปานาคพิภพเป็นเพียงกำเนิดแห่งสัตว์เดรัจฉานไม่มีโอกาสได้บำเพ็ญบารมีไปกว่านี้ อยาก พ้นจากความเป็นนาคมากำเนิดเป็นมนุษย์เพื่อให้พ้นทุกข์ได้จึงบำเพ็ญอุโบสถ (รักษาศีล 8) ทุกวันอุโบสถ (วันพระแรมและขึ้น 8 ค่ำ 15 ค่ำ) แต่ยากที่จะสงบได้จึงตัดสินใจ หลบออกจากนาคพิภพมุ่งสู่โลกมนุษย์ เพื่ออยู่รักษาศีล 8 ณ บนยอดจอมปลวกใกล้ หมู่บ้านชายแดนแห่งหนึ่ง โดยตั้งชื่อไว้ชื่อว่า "ร่างกายนี้เรายินดีเสียสละ หากใครต้องการ แม้เนื้อหนังของเรา ก็จงมาเถิดเอาไป หากใครต้องการเอาเราไปทำอะไร ก็จงทำเถิด" แต่ ด้วยนางสุมนาเทวีเป็นห่วงกลัวภัยจะเกิดขึ้น แต่พญาจัมเปยยะนาคราชจึงได้ตรัสบอกนิมิต แก่นางสุมนาเทวีว่า "หากใครทำร้ายเราให้ลำบาก น้ำในสระนี้จะขุ่นมัว หากพญาครุฑจับ

เราไปน้ำจะเดือดพุ่งขึ้น หากหมองจับเราไปน้ำจะมีสีแดงดังโลหิต" ในกาลต่อมาได้มีชายหนุ่มตระกูลพราหมณ์ชาวเมืองพาราณสีชื่อ ลุททกะ ไปร่ำเรียนยังเมืองตักกศิลา ได้เรียน มนต์อาลัมพายน จากสำนักอาจารย์ทศปาโมกข์จบแล้วได้เป็นหมอง จึงเดินทางกลับบ้านและได้พบเห็นนาคราชชดตัวอยู่ที่จอมปลวก จึงได้จับนาคราชตนนั้นด้วยการร่ายมนต์อาลัมพายนและพ่นยาใส่ นาคราช ทรมานจนนาคราชตนนี้หมดกำลัง สิ้นเรี่ยวแรงอย่างสิ้นเชิง เหยียบย่ำร่างกายตั้งแต่ทางขึ้นทำให้กระดูกแหลกละเอียดม้วนพับอย่างฝืนฝืน สกสกริกายแปดเปื้อนไปด้วยโลหิต จมเปื่อยเน่านาคราชโพธิสัตว์ต้องอดทนอดกลั้นด้วยเกรงการรักษาอุโบสถศีลจะต่างพร้อย จึงยอมให้หมองเอาเถาวัลย์ทำเป็นตะกร้าจับนาคราชยัดใส่เพื่อใช้แสดงการละเล่นให้แก่ประชาชนได้ดูการแสดงแล้วพากันชอบใจ ให้ทรัพย์แก่พราหมณ์เป็นอันมากจากเมืองชายแดนไปยังกรุงพาราณสี หมองก็บังคับให้นาคราชแสดงการละเล่นอยู่ที่เขตใกล้ประตูเมือง ได้ทรัพย์สินเป็นจำนวนมาก เมื่อพระราชอุคคเสนะทรงทราบข่าวตรัสสั่งให้หมองนำนาคราชมาแสดงให้ดู ในวันอุโบสถ 15 ค่ำ หมองจึงเปิดแสดงการละเล่นของนาคราชให้พระราช เหล่าอำมาตย์ และประชาชนได้ชมกันที่หน้าพระลานหลวง ทุกคนต่างชื่นชมยินดี ด้วยอาการรื่นเริงบันเทิงใจยิ่ง แต่สำหรับนาคราชแล้วนับเป็นการถูกจับตัวมาครบหนึ่งเดือนเต็มพอดิยังไม่ได้รับโภชนาหารต้องอดทนต่อทุกข์ทรมาน ครั้นเมื่อนางสุมนาเทวีได้เห็นสระโบกขรณีมีน้ำเป็นสีแดงดังเลือด จึงออกจากนาคพิภพเที่ยวตามหาไปจนถึงเมืองพาราณสี ได้พบนาคราชกำลังโดนหมองบังคับให้แสดงการละเล่นอยู่นางจึงยื่นร้องให้ อาการเหมือนคนสติเฟื่องเพื่อน ใบหน้าเศร้าหมอง ดวงตานองไปด้วยหยาดน้ำตา เมื่อพระราชทอดพระเนตรเห็นจึงได้ตรัสถามจึงทราบความทั้งหมดจากนางสุมนาเทวี แต่ด้วยความสงสัยพระราชจึงตรัสถามว่า "นาคราชนี้เป็นผู้มีฤทธิ์ มีอานุภาพมากมาย ทำไมจึงตกอยู่ในเงื้อมมือของพราหมณ์หมองได้เล่า" นางสุมนาเทวีทูลว่า "ข้าแต่พระราช นาคราชตนนี้ปกติประพฤติดีศีล 8 ในวันอุโบสถ ตั้งจิตมอปร่างกายของตนเป็นทาน นอนอยู่บนยอดจอมปลวกจึงถูกหมองจับตัวเอาได้ เมื่อได้รับฟังแล้วพระราชทรงเกิดอาการสลดสังเวชใจ จึงตรัสกับหมองว่า "ดูก่อนลุททกะพราหมณ์เราจะให้ทอง 100 แห่กคุณทูล (ตุ้มหู) แก้วมณีราคาแพง บัลลังก์สี่เหลี่ยม สีดอกผักตบ ภรรยารูปงามอีก 2 คน และโคผู้ 100 ตัวแก่ท่าน ขอท่านจงปล่อยนาคราชผู้สะสมบุญด้วยศีลของตนนี้ให้พ้นไปจากที่คุมขังเถิด" พราหมณ์หมองจึงยอมปล่อยตัวนาคราชออกจากตะกร้าให้เป็นอิสระ เมื่อพญาจัมเปยนนาคราช ได้รับ

อิสราภาพแล้วก็แปลงร่างให้เป็นมาณพหนุ่มรูปงาม จึงขอเชิญพระราชอาและเหล่าบริวาร
เสด็จทอดพระเนตรนาศพิภพ อันเป็นธรรมเนียมสถาน จนพากันเปลิดเพลินเจริญใจอยู่ด้วย
งามคุณ อันเป็นทิพย์ตลอด 7 วัน ก่อนเดินทางกลับด้วยความสงสัยพระราชอาที่จะตรัส
ถามไม่ได้ว่า "...ดูก่อนท่านนาคราช ก็เพราะเหตุใดหรือท่านจึงละสมบัติเห็นปานนี้ไปอยู่
รักษาอุโบสถศีล ณ จอมปลวกในโลกมนุษย์ ท่านมีวิมานอันประเสริฐงามผุดผาด รัศมีดัง
พระอาทิตย์ วิมานเช่นนี้ไม่มีในโลกมนุษย์เลย ท่านไปบำเพ็ญศีลตบะธรรมเยี่ยงนั้นเพื่อ
ประโยชน์อะไรกัน..." พญาจัมเปยยนาคราช จึงทูลว่า "ข้าพระพุทธเจ้าบำเพ็ญตบะ
ธรรม คือการรักษาอุโบสถศีล เพราะเหตุต้องการบุตรก็หาไม่ หรือต้องการทรัพย์ก็หา
ไม่ หรือต้องการให้อายุยืนยาวก็หาไม่ แต่เป็นเพราะข้าพระพุทธเจ้าปรารถนาจะได้เกิด
เป็นมนุษย์ จึงได้บากบั่นมุ่งมั่นบำเพ็ญสมณธรรมอย่างนี้" พระราชาได้ตรัสถามต่อว่า
"ท่านผู้ประกอบด้วยเทวฤทธิ์ มีอำนาจมาก เพียบพร้อมด้วยสรรพงามคุณ ดูก่อนท่าน
นาคราช ก็แล้วโลกมนุษย์ ประเสริฐกว่าพิภพนาศที่ตรงไหนกันเล่า" พญาจัมเปยยนาคราช
ทูลตอบว่า "ข้าแต่พระองค์ นอกเสียจากโลกมนุษย์แล้ว ความบริสุทธิ์แห่งนิพพานหาไม่มี
ในโลกอื่น ข้าพระพุทธเจ้าจึงสำรวมในศีลด้วยคิดว่า จะได้กำเนิดเป็นมนุษย์ สามารถ
กระทำที่สุดแห่งความเกิดและความตายได้" พระราชาทรงสดับแล้วจึงตรัสยกย่องนาค
ราชาและเสด็จกลับไปยังโลกมนุษย์พร้อมเกวียนหนึ่งร้อยเล่มบรรทุกมหาสมบัติถวายแก่
พระราชาส่งเสด็จกลับคืนสู่พระนครพาราณสี ในกาลครั้งนั้น หมองู (ลูทกะมาณพ) จึง
ได้มาเกิดเป็น พระเทวทัต ในพุทธกาลนี้ ส่วนนางนาคกัญญาสุมนาเทวีได้มาเป็นพระนาง
พิมพา พระเจ้าอุคคเสนะได้มาเป็นพระสารีบุตร ส่วนจัมเปยยนาคราชได้มาเป็น
เรา ตถาคต..."

เนื้อหาเรื่องราวของ “พญาจัมเปยยนาคราช” เป็นการยึดมั่นในอุโบสถศีลรักษาแน่นตัวตาย
จะไม่ยอมให้ต่างพร้อย ผู้บำเพ็ญเพียรศีลอุโบสถอย่างมั่นคงหากเกิดในภพภูมิใดๆ จักได้เป็นมนุษย์
โดยเร็วพลัน หากเป็นมนุษย์จักได้ภพภูมิสวรรค์เป็นที่ไปจนถึงแดนแห่งพระนิพพาน ซึ่งพญานาคที่
มีชาติกำเนิดเป็นพระโพธิสัตว์มีอยู่จำนวนมากซึ่งเรื่องราวนี้มีลักษณะการบำเพ็ญเพียรรักษามั่นใน
ศีลอุโบสถ ดังเช่นทศชาติ “ภริยัตตนาคราช” ซึ่งเป็นทศชาติของพระสมณะโคตมพุทธเจ้า

ผู้เขียนได้มีบทวิเคราะห์โดยนำหลักกาลามสูตร 10 ประการโดยเน้นเรื่อง อย่าได้ถือโดยอ้าง
ตำรา (มา ปิฎกสมปทาเนน) ถือเป็นสูตรหนึ่งตามคัมภีร์ติกนิบาตร อังคุตตรนิกาย ซึ่งพระผู้มีพระ

ภาคเจ้าตรัสสอนชาวกาลามะแห่งเกสปุตตนิคมในแคว้นโกศลไม่ให้เชื่อมงายไร้เหตุผล (พระพรหมณ์คุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2559) มาเป็นฐานในการวิเคราะห์ว่า “อย่าเพิ่งปลงใจเชื่อ” ดังนั้นเรื่องราวของนาค หรือ งูใหญ่ มีอยู่จริงไหม? ต้องบอกกับผู้อ่านว่า “อย่าลบลู่เป็นเด็ดขาด” วิเคราะห์จากข้อมูลดังกล่าวมาเบื้องต้น พบความจริง ที่ว่า

1) ช่วงบรรลุลุทธิ “พญานาคราช” ได้มาเป็นสักขีพยานการบรรลุลุทธิของ พระพุทธเจ้า เมื่อครั้งก่อนการตรัสรู้ พระสมณะโคตม ได้นำถาดทองคำขำวธูปายาสของ นางสุชาดานำมาถวาย ภายหลังเสวยจนหมดจึงได้นำไปลอยอธิษฐานว่า ถ้าจะได้สำเร็จเป็น พระพุทธเจ้า ขอให้ถาดจกลอยทวนกระแสน้ำขึ้นไปไกลถึง 80 ศอก ไปจนถึงวังน้ำวนแห่งหนึ่ง จึงจมดิ่งหายไปจนถึงพิภพของ “พญากาฬนาคราช” และพญากาฬนาคราชจึงได้สักขีพยานใน การอธิษฐานจิตครั้งนั้น หลังจากที่ได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระอรหันต สัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว พระองค์ได้ประทับเสวยวิมุตติสุข ในสัปดาห์ที่ 6 ประทับใต้ต้นไม้จิก ชื่อ มุจลินท์ มีฝนตก “มุจลินทนาคราช” มาวงขนดแผ่พังพานปกป้องพระองค์ และทรงเปล่งอุทาน แสดงความสุขที่แท้อันเกิดจากการไม่เบียดเบียนกัน นับเป็น “พญานาคราช” คนที่สองที่ปรากฏ เกี่ยวเนื่องการบรรลุลุทธิของพระสมณะโคตมนั่นเอง

ชี้ให้เห็นว่า พญานาคมีภพภูมิที่ใกล้ชิดและเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้ามาโดย ตลอดทั้งการเป็นชาติกำเนิด การเป็นสักขีพยานการบรรลุลุทธิ การปกป้องพระพุทธเจ้าจากภัย ธรรมชาติ การเข้ามาขอบวชได้ร่วมพระพุทธศาสนา เหตุการณ์ต่าง ๆ แสดงถึงความมีอยู่จริงของ ภพภูมิพญานาคมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล

2) ช่วงเผยแผ่พระพุทธศาสนา “พญานาค” ได้แปลงกายเป็นมาณพหนุ่มมา ขอบวชในพุทธศาสนา และได้สร้างความหวาดกลัวให้กับภิกษุทั้งหลาย พระพุทธเจ้าจึงสั่งห้าม อนุสัมบัน คือ สัตว์ดิรัจฉาน บวชเป็นภิกษุในพุทธศาสนาเด็ดขาด แต่อนุโลมให้เกี่ยวเนื่อง พระพุทธศาสนาด้วยการบวชนาคเพื่อเป็นการเตรียมความพร้อมก่อนบวชพระและให้ยึดมั่น ในศีลอุโบสถ นอกจากนี้มีเหตุการณ์ “ปราบพยศ” พญานาคราชที่มีมิฉชาติภูมิจึง ไม่ศรัทธา เลื่อมใสในพุทธศาสนา มีนามว่า “พญานันโทปนันทนาคราช” โดยพระโมคคัลลานะมหาเถระ อัครสาวกเบื้องซ้ายของพระผู้มีพระภาคเจ้า ให้สยบยอมลดทิฐฐะมานะให้รู้ว่า “ยังมีผู้ที่มีฤทธิ์ นุภาพเหนือกว่าตนเอง” มากมายจนยอมเลื่อมใสบูชาพระรัตนตรัยในพุทธศาสนาตลอดไป แม้

อย่างนั้นในนันทโทปนันทะสูตรคำหลวงของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ ไชยเชษฐาสุริยวงศ์ (เจ้าฟ้ากุ้ง) ได้ทรงพระนิพนธ์เมื่อพุทธศักราช 2279 ขึ้นว่า “พญานันโทปนันทนาคราช” ได้สะท้อนความมีฤทธิ์ของผู้ยิ่งใหญ่ ความเป็นพระราชาแห่งนาค และความเป็นใหญ่ในภพบาดาล

ปรากฏการณ์ของนาคที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาทั้งการปกป้องพุทธเจ้า ทั้งการขอบรรพชาเป็นภิกษุ ทั้งการต่อสู้เพื่อปราบมิถุนาภิภูติลง ขึ้นว่าพระพุทธเจ้า พระสาวก คำสอนของพระพุทธเจ้าถูกทำลายจากเหล่าพญานาคทั้งที่เป็นสัมมาทิฏฐิ และมิถุนาภิภูติ ขึ้นว่าผู้ที่เห็นพญานาคจึงมิใช่แค่พระผู้มีพระภาคเจ้าเท่านั้น ยังมีภิกษุทั้งหลาย และผู้ยืนยันว่า พญานาคมีอยู่จริงคือ พระโมคคัลลานะมหาเถระ อัครสาวกเบื้องซ้าย ด้วยนั่นเอง

3) อติตชาติของพระพุทธเจ้าที่เป็นนาคโพธิสัตว์ ในฐานะของการบำเพ็ญเพียรในการรักษาศีลให้มั่นคง “แม้ตายวายชีวาจะรักษาศีลไม่เสื่อมคลาย” ซึ่งมีชาดกที่มีความคล้ายคลึงกัน 2 เรื่องราว คือ จัมเปยยนนาคราชและภริยัตตนาคราช แสดงให้เห็นว่าพระโพธิสัตว์มีอติตชาติกำเนิดเป็นพญานาค มีอยู่จริง ผู้เขียนยังยืนยันตามพระไตรปิฎกว่าพญานาค มีอยู่จริง

ทั้งนี้ปัจจุบันในหลายวัดวาอารามที่มีการสร้างพระพุทธรูปพระประธานนอกจากปางมารวิชัย ยังมีพระพุทธรูปปางนาคปรกที่นิยมสร้างไว้เพื่อกราบไหว้บูชาที่สื่อความหมายถึงช่วงพระพุทธองค์ทรงประทับเสวยวิมุตติสุขอยู่ใต้ต้นจิกภายหลังตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้านั่นเอง

ภาพที่ 2.2 พญานาคราชพระนาคปรก

ภริยัตตนาคราช: พญานาคราชที่รักษาศิลบารียิ่งชีพ

ห้วงทศอดีตกาลในการเสวยพระชาติเพื่อมาเป็นเจ้าชายสิทธัตถะและตรัสรู้เป็นพระพุทธานุชาหรือพระสัมมาสัมพุทธเจ้านามว่า พระโคตมพระพุทเจ้า นั้นพระองค์เคยเสวยชาติเป็นพระโพธิสัตว์ที่ต้องบำเพ็ญศีลบารมีในนามว่า “ภริยัตตนาคราช” เป็นเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ เมื่อคราวที่บังเกิดเป็นพญานาค แม้จะถูกเบียดเบียนได้รับทุกข์ทรมารจนปางตาย แต่พระองค์ก็ไม่ยอมเสียวาจาสัตย์ที่เคยตั้งสัจจาธิษฐานไว้ คำว่า “ภริยัต” หรือ “ภ” ในคำย่อ เป็นเรื่องของความอดทนซึ่งความลำบากตรากตรำด้วยประการทั้งปวง หากใครอดทนไว้ได้ ก็อาจจะสำเร็จผลที่ปรารถนาทั้งในปัจจุบันและภพหน้า โดยปรากฏเนื้อหาอยู่ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม 4 ภาค 3 มีใจความสำคัญพอสังเขปไว้ดังนี้ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525; โปรแกรมพระไตรปิฎก, 2548; ศีตะธรรมา, 2558; กัลยาณมิตร, 2565)

“...พระศาสดาเมื่อทรงอาศัยกรุงสวตถิ ประทับอยู่ในพระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภอุบาสกทั้งหลายในวันอุโบสถ อุบาสกเหล่านั้นอธิษฐานอุโบสถแต่เช้าตรู่ ไปยังพระเชตวันมหาวิหารจึงถวายทาน ซึ่งภายหลังภัตตาหารต่างถือของหอมและดอกไม้แล้วเสร็จ จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง เพื่อฟังธรรมว่า กาลครั้งหนึ่งในอดีตกาลนานมาแล้ว ความผูกพันระหว่างนาคภพของพญานาคธรรฐ ผู้เป็นบุตรของท้าววรณนาคราช เกิดภายใต้แม่น้ำมุนา กับพระนางสมุทททา พระธิดาของพระเจ้าพาราณสีตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำมุนา ได้เคียงคู่ครองกันในนาคภพทิพยวิมาน อันสร้างทุกสถานเป็นปราสาทที่เนรมิตไว้ด้วยทองคำและสร้างด้วยแก้วมณี พระอุทยานและสระโบกขรณี เหมือนเทพนครที่ตกแต่งไว้ในเวลาไม่นาน พระนางสมุทททา ได้ทรงครรภ์และประสูติพระโอรสเหล่าพระญาติได้ตั้งชื่อว่า สุทิสสนะ เมื่อเห็นแล้วให้เกิดความรัก ต่อมาไม่นานพระนางประสูติพระโอรสอีกองค์หนึ่ง เหล่าพระญาติได้ตั้งชื่อว่า ทัตตะ คือพระโพธิสัตว์ที่บำเพ็ญเพียร ต่อมาพระนางประสูติโอรสอีกองค์หนึ่ง พวกพระญาติตั้งชื่อท่านว่า สุโกคะ และอีกพระองค์หนึ่ง ชื่อท่านว่า อริฏฐะ รวมเป็น 4 พระองค์ เมื่อพระโอรสทั้ง 4 องค์ทรงเติบโตใหญ่แล้ว พระบิดาจึงได้ทรงประทานราชสมบัติแห่งละ 100 โยชน์ พระราชทานนางนาคกัญญาแห่งละ 16,000 นาง พระบิดาทรงเหลือราชสมบัติเพียง 101 โยชน์ พระโอรสทั้ง 3 มาเฝ้าพระมารดาบิดาทุกๆ เดือน แต่ฝ่ายภริยัตตนาคราชพระโพธิสัตว์มาทุกกึ่งเดือน

การฉายแววผู้เปี่ยมด้วยปัญญาวันหนึ่งเมื่อท้าวมหาราชวิรูปักษ์ ผู้เป็นจอมแห่งพญานาคราชทั้งปวงพร้อมด้วยนาคบริวารไปยังดาวดึงส์พิภพเพื่อเข้าเฝ้าท้าวสักกะ

เทวราช ในครั้งนั้นพระโพธิสัตว์ได้ตามเสด็จพระราชบิดาไปกับท้าวมหาราชวิรูปักษ์ ซึ่งครั้งนั้นได้มีการกบฏหาขึ้นในระหว่างหมู่เทพทั้งหลาย โดยไม่มีใครสามารถจะแก้ปัญหานั้นได้ จึงมีแต่ภริยัตตะนาคราชพระโพธิสัตว์เป็นผู้นั่งอยู่บนบัลลังก์อันประเสริฐเท่านั้นจึงสามารถแก้ปัญหาได้

การปรากฏนามว่า ภริยัตตะ โดยท้าวสักกะ (พระอินทร์) พระเทวราชาผู้ปกครองสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ตรัสว่า ดูภริยัตตะ ท่านเป็นผู้ประกอบด้วยปัญญาอันไพบูรณ์เสมอด้วยแผ่นดิน ตั้งแต่นี้ไปท่านจงชื่อว่า ภริยัตต คือ ทัตตะผู้เรืองปัญญา

การมุ่งมั่นยึดประเพณีศีลรักษาอุโบสถกรรม ภายหลังกลับคืนสู่โลกได้กราบลาพระราชบิดา พระราชมารดา ประพฤติอยู่จำอุโบสถ เพื่อจักเป็นอานิสสงส์ให้ได้เทวสมบัติตามที่ปรารถนาต่อไป เมื่อจำศีลในนาคภพไม่สงบเพราะเหล่านางนาคนผู้เป็นบริวารต่างก็เล่นดนตรีแวดล้อมภริยัตตะนาคราชพระโพธิสัตว์ จึงบอกลาพระมเหสีว่า ฉันจะไปโลกมนุษย์ ขนดบนจอมปลวก ไม่ไกลแต่ที่ต้นไทรใหญ่ ที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำ ยมุนา จักอธิษฐานอุโบสถอันประกอบด้วยองค์ 4 นอนกระทำอุโบสถกรรม ตลอดคืนยังรุ่งพึงยึดมั่นปฏิบัติอย่างเคร่งครัดไปด้วยระยะกาลที่ยาวนาน

ในกาลนั้นมีพราหมณ์ 2 พ่อลูก คือ พราหมณ์เนสาท ผู้เป็นบิดา และพราหมณ์โสมทัต ผู้เป็นบุตรชาย อาศัยอยู่ใกล้ประตูกรุงพาราณสี ไปสู่ป่าเที่ยวตักสัตว์ ด้วยหลาวยนต์และบ่วงแร้ว ข้ามฤคได้แล้วหาบเนื้อมาขายเลี้ยงชีพ อยู่มาวันหนึ่งได้พบภริยัตตะนาคราชพระโพธิสัตว์ นั่งบำเพ็ญอุโบสถกรรมอยู่อย่างมีนัยน์ตาแดง ออกผายนั่งอยู่ท่ามกลางป่า อันเต็มไปด้วยดอกไม้ สตรี 10 คนที่ทรงเครื่องประดับล้วนแล้วแต่ทองคำ นุ่งผ้างาม ยืนเคารพอยู่ ซึ่งถ้าภริยัตตะนาคราชพระโพธิสัตว์จักด่าริบอความจริงไปว่าเป็นนาคนผู้มีฤทธิ์เดช พราหมณ์ผู้ดุร้ายหยาบคายนี้จะไปบอกแก่หมองู ซึ่งอาจทำแม้อันตรายแก่อุโบสถกรรมของเราเป็นได้ จึงพึงให้ยศแก่ท่านเสียให้ใหญ่โต แล้วพาลไปยังนาคพิภพของภริยัตตะนาคราชพระโพธิสัตว์ ครั้นต่อมาพราหมณ์ 2 พ่อลูกอยู่นาคพิภพได้หนึ่งปีเกิดเบื่อหน่ายใคร่จะไปโลกมนุษย์ ด้วยความโลภและอยากได้แก้วมณีอันวิเศษของนาคพิภพได้เกิดความขัดแย้งกับโสมทัตที่เป็นลูกชาย ถึงการร่วมมือกับหมองูที่เรียกตัวเองว่า “อาลัมพายน์พราหมณ์” ที่ได้ร่ำเรียนมาจาก “ฤๅษีโกสิยโคตร” ได้ต้นไทรใหญ่ในหิมวันตประเทศ โดยมนต์อาลัมพายน์ได้มาจากพญาครุฑสุบรรณ ที่กลัวเกิดอุกฤษฏ์ขึ้นจากการที่ตนเองคาบนาคมาแล้วทางนาคไปเกี่ยวกับต้นไทรที่พระดาบสพักผ่อนอยู่นั่นเอง ครั้นเมื่ออาลัมพายน์พราหมณ์ตกลงร่วมมือกับพราหมณ์เนสาทจะทำการประทุษร้ายต่อภริยัตตะนาคราช โดยได้ไปปรึกษากับโสมทัตลูกชายจึงกล่าวว่า คนประทุษร้ายต่อมิตร สละความเกื้อกูล จะ

ตกหมกหม้อยู่ในนรกอันร้ายแรง แผ่นดินย่อมสับสนนั้น หรือเมื่อผู้นั้นมีชีวิตอยู่ก็ซบเซา ถ้า บิดาปรารถนาทรัพย์ ภูริทัตนาคราช จักให้มากมาย โสมทัตเข้าใจว่า บิดาจักต้องประสบ เหวที่ตนทำไว้ในไม่ช้าอย่างแน่นอน ณ บัดนี้ วันนี้ลูกจะไม่ขออยู่ร่วมกับบิดา จะไม่ขอ เดินทางร่วมกับบิดาผู้ทำกรรมหยาบอย่างนี้สักก้าวเดียว ก็แลโสมทัตตามณพรั้นกล่าวอย่าง นี้แล้ว เมื่อไม่อาจทำให้บิดาเชื่อฟังคำของตน จึงโพนทนาให้เทวดาทราบด้วยเสียงอันดังว่า ข้าพเจ้าจะไม่ไปกับคนทำบาปเห็นปานนี้ละ ครั้นประกาศแล้ว ก็หนีไปทั้งๆ ที่บิดาเห็นอยู่ นั้นแลเข้าไปสู่ป่าหิมพานต์ บวชเป็นฤๅษียังภิกษุและสมาบัติให้เกิดแล้ว มิให้เสื่อมถวน แล้วเกิดในพรหมโลก

ฝ่ายพราหมณ์เนสาทเสื่อมจากฐานะ 3 ประการ คือเสื่อมจากแก้วมณี เสื่อมจาก มิตรภาพกับภูริทัตนาคราช และเสื่อมจากบุตร แล้วอาลัยพายนพราหมณ์ได้ใช้มนต์อาลัย พายน ใช้ยาจับทางภูริทัตนาคราชพระโพธิสัตว์ให้ให้ศรัทธาห้อยลงเบื้องต่ำ เขย่า ให้ สำรอกอาหารที่มีอยู่แล้วให้นอนเหยียดยาวที่พื้นดิน เหยียบย่ำด้วยเท้า เหมือนคนนวดถั่ว กระตุกเหมือนจะแหลกเป็นจุณออกไป จับทางพระโพธิสัตว์ให้ให้ศรัทธาห้อยลงข้างล่างอีก พาดลงเหมือนพาดผ้า ภูริทัตนาคราชพระโพธิสัตว์แม้สวดยทุกขเวทนาถึงปานนี้ก็มิโกรธ เลย กระทั่งได้นำภูริทัตนาคราชพระโพธิสัตว์ออกไปเล่นในบ้าน ตามนิคมจึงถึงเมือง พาราณสี พระนางสมุททพาพระมารดาของภูริทัตนาคราชพระโพธิสัตว์ทรงพระสุบินว่า พระนางถูกชายคนหนึ่งตัวดำ ตาแดงเอาดาบตัดแขนขวาของพระนางขาดแล้วนำไปทั้งๆ ที่มีเลือดไหลอยู่ พระนางจึงตรัสบอกสุทิสสนะ พี่ชายของภูริทัตนาคราชพระโพธิสัตว์ พร้อมกับน้องสาวชื่อว่า อัจฉิมุขี จึงได้ออกตามหาน้องชายไปจนถึงประตูพระราชฐาน ได้ เห็นน้องชายเล่นอยู่ท่ามกลางมหาชน พอภูริทัตนาคราชพระโพธิสัตว์เห็นพี่ชายจึงเลื้อย มาหาด้วยน้ำตานองหน้า ต่างฝ่ายต่างร้องไห้ให้กันและกัน จึงได้สร้างกลยุทธ์ช่วยพระ โพธิสัตว์ด้วยวิธีการทำทาส ย่ำเหยียน แสดงฤทธิ์ เมื่อสุทิสสนะนาคราช ได้แปลงกายเป็น พราหมณ์ดาบส ทำทาสอาลัยพายนพราหมณ์ ว่า ท่านจงต่อสู้กับเราด้วยนาค (ภูริทัต นาคราช) เราจะต่อสู้กับท่านด้วยเขียด (อัจฉิมุขีนาคราช) และในการรบครั้งนี้มีการเดิมพัน 5,000 กหาปณะ (1 กหาปณะ เท่ากับ 4 บาท)(กหาปณะ มีอัตราเทียบเท่ากับ 20 มาสก หรือ 1 ตำลึง หรือ 4 บาทไทย) (พระธรรมกิตติวงศ์, 2557) เพื่อให้การยืนยันและสร้าง ความสบายใจในเงินเดิมพันที่สูง สุทิสสนะดาบส จึงเข้าไปยังพระราชนิเวศน์เข้าเฝ้าพระ เจ้าพาราณสีผู้เป็นลุง ให้มาเป็นเกียรติและสักขีพยานในฐานะผู้ผดุงรัฐ จึงได้เริ่มปราชส ซึ่งกันและกันด้วยสุทิสสนะดาบสย่ำเหยียนอาลัยพายนพราหมณ์ต่อหน้ามหาชนว่า นาคที่ ท่านมีตนนั้นมีพิษมาก แต่ในความเป็นจริงแล้ว “นาคไม่มีพิษเลย” หากนี่เป็นการ

หลอกลวงประชาชนท่านก็จะไม่ได้แคลงสักกำมือหนึ่งเลย จักได้ทรัพย์แต่ที่ไหนเล่าอาลัมพายนั้พราหมณ์ ส่วนเราจะให้ลูกเขียด (อัจฉิมูชีนาคินี) กัดท่านให้กลายเป็นขี้เถ้าไป เพียงแค่หยาดพิช 3 หยาด สุธัสสนะดาบสประกาศเสียงดังขึ้นว่า ชาวชนบทจักพินาศหนอ ถ้าเราจักหยดพิชลงบนแผ่นดินไซ้ร้ ต้นหญ้าลดาวัลย์ ต้นยาทั้งหลาย พึงเหี่ยวแห้งไปโดยไม่ต้องสงสัย ถ้าขว้างขึ้นไปบนอากาศ ผ่นและน้ำค้างจะไม่ตกลงตลอด 7 ปี ถ้าหยดพิชลงในน้ำ สัตว์น้ำมีประมาณเท่าใด ทั้งปลาและเต่าจะพึงตายหมด ดังนั้นจงให้คนชุดบ่อ 3 บ่อต่อๆ กันไปในที่แห่งนี้ ซึ่งทางสุทิสสนะดาบส จึงบรรจุบ่อแรกให้เต็มด้วยยาต่างๆ บ่อที่ 2 ให้บรรจุโคมัย (ขี้วัว) และบ่อที่ 3 ให้บรรจุยาทิพย์ แล้วจึงใส่หยดพิชลงในบ่อที่ 1 ทันใดก็เกิดควันไฟลุกขึ้นเป็นเปลวแล้วเลยลามไปจับบ่อโคมัย (ขี้วัว) แล้วลุกลามต่อไปถึงบ่อยาทิพย์ ไหมยาทิพย์หมดแล้วจึงดับลงแต่ด้วยอาลัมพายนั้พราหมณ์ยืนอยู่ใกล้บ่อนั้น จึงได้รับไอควันพิชฉาบเอาผิวร่างกายขึ้นไป ได้กลายเป็นขี้เรื้อนต่าง อาลัมพายนั้ ตกใจกลัว จึงเปล่งเสียงขึ้น 3 ครั้งว่า ข้าพเจ้าขอปล่อยภริยัตตนาคราชพระโพธิสัตว์ซึ่งอยู่มานานหนึ่งเดือน นิรมิตอภิปาอันประดับด้วยเครื่องอลังการ ยืนอยู่ด้วยท่าทางเหมือนเทวราช ทั้งสุทิสสนะดาบส และอัจฉิมูชีนาคินี ก็แปลงกายมายืนอยู่พร้อมกัน

ท้ายที่สุดสุทิสสนะดาบสได้แจ้งความเป็นมาของทั้ง 3 หน่อเนื้อกษัตริย์ว่าเป็นพระโอรสของพระนางสมุททชาราชธิดาพระเจ้ากาสิ ซึ่งเป็นน้องสาวของพระเจ้าลุง ซึ่งเป็นพระเจ้าสาครพรหมทัตหรือพระเจ้าพารณสีมหาราช นั่นเอง ซึ่งทั้ง 3 พระองค์ยังได้ทราบว่พระเจ้ากาสิกราชผู้เป็นพระอัยกา ได้สละราชสมบัติทรงผนวชเสียแล้วเสด็จไปอยู่ในไพรสมณต์อันห่างไกล ในที่สุดได้กราบลาภักถ์นาคพิภพภริยัตตนาคราชพระโพธิสัตว์ถึงนาคพิภพเสียงร่ำไรร่ำพันก็เกิดขึ้นพร้อมกัน ฝ่ายน้องชายพระโพธิสัตว์ชื่อ อริฏฐะ หรือ กามาริฏฐะนาคราช ยังไปเที่ยวโลกครั้นไม่พบภริยัตตนาคราชพระโพธิสัตว์ก็กลับมาก่อนพี่ชาย ชื่อสุโภคะนาคราช ที่ออกเที่ยวไปทั่วหิมพานต์ ตามหามหาสมุทรและแม่น้ำจนมาถึงแม่น้ำยมุนา ในที่สุดได้ไปพร้อมหน้ากันที่นาคพิภพ สุดท้ายพระราชฤๅษี หรือ พระเจ้ากาสิกราชผู้เป็นพระอัยกา และพระเจ้าสาครพรหมทัต หรือพระเจ้าสาครพรหมทัตหรือพระเจ้าพารณสีมหาราช ภริยัตตนาคราชพระโพธิสัตว์ และพระนางสมุททชา พระมารดาที่ถวายบังคมพระราชนิดาและพระราชภาดา เมื่อปฏิสนธิฐานเสร็จเกิดปริเทวนากรรมแสงรำให้ จึงได้พานาคบริษัทยกลับไปยังนาคพิภพ ส่วนพระเจ้าสาครพรหมทัตเสด็จกลับยังกรุงพารณสี นางสมุททชาเทวีก็สิ้นชีพในนาคพิภพนั้น ฝ่ายภริยัตตนาคราชพระโพธิสัตว์ ยังคงมั่นรักษาศีลอยู่จนตลอดชีวิตแห่งขณมายุแล้วดำเนินไปในทางสวรรค์ เมื่อสิ้นพระธรรมเทศนา จึงตรัสว่า ดูก่อนอุบาสกทั้งหลาย พระมารดาพระบิดาของภริยัตต

นาคราช หรือพระโพธิสัตว์ในกาลนั้น ได้มาเป็นศากยราชตระกูล ส่วนพราหมณ์ในสาธมา เป็นพระเทวทัต โสมทัตลูกชายของพราหมณ์ในสาธมาเป็นพระอนนท นางอัมจิษินาคินี มาเป็นนางอุบลวรรณา สุตัสสนะนาคราชมาเป็นพระสารีบุตร สุโณคนาคราชมาเป็นพระ โมคคัลลานะ กาณาริฏฐะมาเป็นสุนัขขัตตลิจฉวีบุตร ภูริทัตตนาคราชมาเป็นเราผู้ตรัสรู้ชอบ ด้วยพระองค์เอง...”

สรุปได้ว่า ภูริทัตตนาคราชพระโพธิสัตว์เป็นผู้ยอมตายเพื่อรักษาศีลอุโบสถกรรม เรื่องราวจากพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าเป็นเรื่องราวอดีตชาติของของพระองค์เองทำให้ชี้ ได้ว่า พญานาคมีอยู่จริง พญานาคเป็นสายญาณกายทิพย์ สืบสานแห่งความดีงามมาทั้งจากนาค พญาขสาร ลิง มนุษย์ เทพบุตร แต่สำคัญที่สุด ดวงจิตไม่ว่าอยู่ในสถานะใดมีความเต็มเปี่ยมไป ด้วยพระโพธิสัตว์ และพุทธะ พร้อมกันนั้นชี้ให้เห็นว่าผู้ใดที่มีความเกี่ยวพันเป็นบุญกรรมร่วมกัน มักเกี่ยวเป็นบุญเพสันนิวาสคู่ครองสายแนนทุกภพทุกชาติไปจนกว่าจะบรรลุธรรมผลนิพพานตาม คำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้านั่นเอง

ผู้เขียนได้มีบทวิเคราะห์ก่อนที่จะเชื่อว่าสิ่งนั้นเป็นจริงสมควรแห่งการเชื่ออย่าง สมเหตุสมผลจึงได้นำหลักพิจารณาความเชื่อ ที่อยู่ในพระไตรปิฎก คือ หลักกาลามสูตร 10 ประการ มาเช่นเดียวกับเรื่องพญาจัมเปยยะนาคราช อนึ่งว่าถ้าผู้อ่านและผู้เขียนได้ย้อน อดีตชาติไปนั่งดับฟังพระธรรมเทศนาในฐานะอุบาสกอุบาสิกา ณ พระเชตวันมหาวิหาร กรุงสา วตถิ ในครั้งนั้น เชื่อแน่ว่า เป็นเรื่องจริงที่เกิดขึ้น นั่นคือเรื่องราวในอดีตชาติที่หยิบยกเป็นหัวข้อ ธรรมมาอธิบายขยายความยกเป็นตัวอย่างถึงเรื่องการรักษาศีลอย่างเคร่งครัดของอดีตชาติของ พระศาสดาผู้เป็นครูของพวกเรา ซึ่งเราได้ฟังจริง ได้ยินจริง ได้สัมผัสจริง ได้เข้าถึงพระธรรม เทศนาจริง ความเชื่อมั่นจึงเกิดเพราะ เราอยู่ในเหตุการณ์จริง ผู้เทศนาเป็นผู้ตรัสรู้ดีโดยชอบด้วย พระองค์เอง หรืออาจเรียกว่า “บิดาแห่งความจริง” นั่นเอง

ณ กาลเวลาผ่านพ้นไปนับ พุทธศักราชที่ 1 ภายหลังพระพุทธเจ้าทรงดับขันธปรินิพพานมาจนถึง ปัจจุบัน 2565 หากนับรวมกับช่วงดำรงชันธุ์ 80 ปี รวมเป็น 2645 ปีนับแต่พุทธกาลมา ผู้เขียน จึงนำหลักกาลามสูตร ในพระสูตรตันตปิฎก อังคุตรนิกาย ดิกนิบาต เล่ม 1 ภาค 3 โดยพระเจ้า น้อยยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงแปล (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525) รวมถึงงาน วรรณกรรมและบทความที่เกี่ยวกับ “กาลามสูตร” (พระอาจารย์ทูล ขิปปปัญโญ, 2547) หรือ กาลามสูตรกัณยานิฐาน 10 (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), 2559) ทั้งนี้ในพระไตรปิฎก

ไม่ปรากฏชื่อกาลามสูตรแต่มีชื่อว่า เกสปุตตสูตร ซึ่งเป็นชื่อของนิคม หรือตำบลที่พระพุทธเจ้าเสด็จไป คือ เกสปุตตนิกม แต่ในนิคมนี้มีเชื้อสายกาลามชน วรรณะแห่งกษัตริย์ ที่มีสกุลเดียวกัน คือ กาลามะโคตร และ คนทั่วไปนิยมเรียกพระสูตรนี้ว่า “กาลามสูตร” (พระครูปลัดรังสรรค์ คุณสาโร, 2559) โดยชี้ให้เห็นถึง 10 อาการ ...สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้า พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จจาริกไปในโกศลชนบทเป็นเมืองขึ้นในแคว้นแควนโกศล จนบรรลุถึงเกสปุตตนิกม ซึ่งเป็นที่อยู่แห่งหมู่ชนกาลามโคตร เกิดความสงสัยในคำสอนถ้อยคำที่เหล่าสมณพราหมณ์ต่าง ๆ ที่แวะเวียนมา ชอบเชิดชูดีชอบควรจะถือตามตนแต่ฝ่ายเดียว และชอบพูดคัดค้านข่มถ้อยคำของผู้อื่น ดูหมิ่นเสียว่าไม่ดีไม่ชอบ ไม่ควรจะถือตาม ทำถ้อยคำของตนให้เป็นปฏิกิริยาแก้ถ้อยคำของผู้อื่น จนเกิดความสงสัยว่า “ใครพูดจริง ใครพูดเท็จ” แล้วพระพุทธเจ้าทรงตรัสตอบว่า ควรแล้วท่านจะสงสัย ความสงสัยของท่านเกิดขึ้นแล้วในเหตุควรสงสัยจริง ดังนั้นท่านอย่าได้ถือโดยได้ฟังตามกันมา (มา อนุสสเวน) อย่าได้ถือโดยลำดับสืบ ๆ กันมา (มา ปรมปราย) อย่าได้ถือโดยความตื่นว่าได้ยินอย่างนี้ (มา อิติกราย) อย่าได้ถือโดยอ้างตำรา (มา ปิฎกสมปทาเนน) อย่าได้ถือโดยเหตุนึกเดาเอาหรือ ตรรก (มา ตกฺกเหตุ) อย่าได้ถือโดยนัยคือคาดคะเน เพราะการอนุมาน (มา นยเหตุ) อย่าได้ถือโดยความตรึกตามอาการ คิดตรองตามแนวเหตุผล (มา อากฺรปริวิตกฺเคน) อย่าได้ถือโดยชอบใจว่า ต้องกันลัทธิของตนหรือทฤษฎีที่พินิจแล้ว (มา ทิฏฐินิชฺชานกฺขณติยา) อย่าได้ถือโดยเชื่อว่า ผู้พูดสมควรจะเชื่อได้เพราะมองเห็นรูปลักษณะน่าจะเป็นไปได้ (มา ภพพรูปตยา) อย่าได้ถือโดยความนับถือว่า สมณะผู้นี้เป็นครูของเรา (มา สมโณ โน ครูติ) แล้วเมื่อท่านรู้ด้วยตนว่า เมื่อใดธรรมเหล่าใด เป็นอกุศล ธรรมเหล่านั้นมีโทษ ท่านผู้รู้ดีเตียน ประพฤติให้เต็มกำลังแล้วเป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ เป็นไปเพื่อทุกข์ ท่านควรละธรรมเหล่านั้นเสีย

ดังนั้นเมื่อเราได้อ่านเรื่องราวของ “ภริยัตตนาคราชพระโพธิสัตว์” ที่เป็นชาดกเกี่ยวกับพญานาคที่บำเพ็ญเพียรด้วยการรักษามันในศีล “มีอยู่จริงไหม เราควรเชื่อเรื่องนี้เพียงใด” เป็นการนำหลักกาลามสูตร ที่ว่า อย่าเพ่งปลงใจเชื่อโดยอ้างตำรา (มา ปิฎกสมปทาเนน) ประเด็นสำคัญอยู่ที่ว่า การอย่าเพ่งปลงใจเชื่อตามอาการทั้ง 10 ประการแล้วต้องพิจารณา 4 ขั้นตอนตามความจริงดังนี้

1) ฟังธรรมเหล่าใดก็ตามต้องให้รู้ให้ฟังด้วยตนเอง “ให้พิจารณา” สิ่งที่ฟังแล้วว่าดี หรือไม่ดี มีโทษหรือเป็นประโยชน์ เป็นทุกข์ หรือสุขต่อตนเองและผู้อื่น หรือไม่เพียงใด?

2) จงศึกษา ค้นคว้า วิจัย วิเคราะห์ สังเคราะห์ แสวงหาข้อมูลจากผู้รู้ เมื่อมีผู้รู้จริงดีเตียนหรือให้คำตำหนิ แนะนำ ชี้แนะ “ให้ไตร่ตรอง” ถ้ามีประโยชน์ ไม่มีโทษ เป็นสุข

3) จงทดลองนำไปประพฤติ ปฏิบัติจนเต็มกำลังความสามารถแล้ว ให้พบคำตอบด้วยตนเองว่า ดี หรือไม่ดี มีโทษหรือประโยชน์ เป็นทุกข์หรือดับทุกข์ เป็นสุข “ให้ใคร่ครวญ” ถ้าเป็นสุข ดับทุกข์ได้ มีประโยชน์ ไม่มีโทษ จึงเชื่อนำไปปฏิบัติต่อไป

4) หากสิ่งที่ทำมีผลลัพธ์เป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ เป็นไปเพื่อทุกข์ ไม่สามารถดับทุกข์ได้ “ให้ละเสีย” ทันที

เมื่อกาลามสูตร สอนให้เราจงเชื่อในความจริง ย่อมมีการศึกษาวิจัยที่สอดคล้องกับบทสรุปในบทความเรื่องกาลามสูตร: หลักพิจารณาก่อนเชื่อในพุทธปรัชญาเถรวาท (พระครูปลัดรังสรรค์ คุณสาโร, 2559) กล่าวไว้ว่า หลักกาลามสูตรจะสอนว่า “อย่าเชื่อใคร แม้แต่ตัวเอง แต่ให้เชื่อความจริงที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติจนเห็นผลอย่างแน่ชัดแล้วเท่านั้น” ซึ่งการไตร่ตรองยังไม่สามารถทำให้เรารู้ว่าคำสอนใดเป็นคำสอนที่ถูกต้องได้ เพราะยังไม่ได้มีการลงมือปฏิบัติจริง ๆ จะต้องมีการปฏิบัติจนเห็นผลจริงก่อน เราจึงจะรู้ได้ว่าคำสอนใดเป็นคำสอนที่ถูกต้อง (คือดับทุกข์ได้) และคำสอนใดเป็นคำสอนที่ไม่ถูกต้อง (คือดับทุกข์ไม่ได้)”

ดังนั้นเรื่องราว ภูมิทัศน์นาคราชพระโพธิสัตว์ อดีตชาติการบำเพ็ญเพียรรักษาศีลที่ยิ่งใหญ่ของพระพุทธเจ้า เป็นชาดกเรื่องจริงใหม่ มีประโยชน์ มีโทษ เป็นสุขหรือไม่ สรุปดังนี้

1) ภูมิทัศน์นาคราชพระโพธิสัตว์ เป็นชาดกที่อยู่ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกายชาดก ซึ่งอยู่ในพระไตรปิฎก ซึ่งเป็นพระคัมภีร์บันทึกพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า แบ่งเป็น 3 ปิฎก ดังนี้

- พระวินยปิฎก ซึ่งประมวลพุทธบัญญัติเกี่ยวกับความประพฤติ ความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียมและการดำเนินกิจการต่างๆ ของภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์

- พระสุตตันตปิฎก ประมวลพระธรรมเทศนา คำบรรยายธรรมที่ตรัสให้เหมาะกับบุคคลและตามโอกาส บทประพันธ์ เรื่องเล่า และเรื่องราวทั้งหลายที่เป็นชั้นเดิมในพระพุทธ (ชาดก) ศาสนา

- พระอภิธรรมปิฎก ประมวลหลักธรรมและคำอธิบายที่เป็นหลักวิชาทั้งปวงซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับตัวบุคคลหรือเหตุการณ์ใดๆ

สรุปว่า ชาดกเรื่อง ฐิติทัตตนาคราชพระโพธิสัตว์ มีอยู่จริง

2) จุดเกิดเหตุชาดกเรื่อง ฐิติทัตตนาคราชพระโพธิสัตว์ คือ ที่ตั้งของวัดพระเชตะวันมหาวิหาร กรุงสาวัตถีในอดีต มีอยู่จริงในปัจจุบันที่ปรากฏในหนังสือตามทางพุทธกิจของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2556; พระพิศมัย ตปสีโล (เฉลิม สิริโรจน์), 2565) ที่ได้เดินทางไปนมัสการพุทธ สังเวชนียสถาน และเยี่ยมชมสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาหลายแห่งในประเทศอินเดีย เป็นครั้งแรกเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2528 ซึ่งปรากฏมีชื่อของ “วัดพระเชตะวันมหาวิหาร กรุงสาวัตถี” อย่างชัดเจนว่า วันที่ 3 มีนาคม คณะเดินทางต่อไปยังเมืองสาวัตถี ตามศัพทสันสกฤตเขาเรียก ศราวาสตี เราเรียกสาวัตถี ในแผนที่เขียนตามแบบสันสกฤตเป็น ศราวาสตี ไปนอนค้างที่วัดไทในอินเดียเรียกว่า ฤษีเสรีฐ ได้ไปชมพระเชตะวันมหาวิหาร วัดสำคัญที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่นานที่สุดถึง 19 พรรษา

สรุปว่า จุดเกิดขึ้นของชาดกเรื่อง ฐิติทัตตนาคราชพระโพธิสัตว์ มีอยู่จริง

3) เมื่อพิจารณาชาดกเรื่อง ฐิติทัตตนาคราชพระโพธิสัตว์ เป็นการยืนยันในการรักษาศิล เป็นเรื่องอุบาสกศีลที่ประชาชน ปุณฺณ อุบาสก อุบาสิกา ควรยึดมั่นปฏิบัติ ซึ่งเป็นวิวัฒนาการของคนไทยในต่างจังหวัดที่จะไปทำบุญฟังธรรมในวันธรรมสวนะ หรือวันพระ หรือวันอุบาสก ซึ่งในเนื้อเรื่องที่พระพุทธเจ้า ทรงตรัสไว้ในวันอุบาสก หรือวันพระ (ขึ้น 15 ค่ำ หรือแรม 15 ค่ำ) ให้แก่อุบาสกอุบาสิกาทั้งหลายที่มาทำบุญถวายทาน โดยอรรถกถา ฐิติทัตตนาคราชว่า ด้วยพระเจ้าอุทตถทรงบำเพ็ญศีลบารมี (โปรแกรมพระไตรปิฎก, 2548) ซึ่งปรากฏอยู่ในบรรทัดต้นเรื่องที่กล่าวว่า

“...พระศาสดาเมื่อทรงอาศัยกรุงสาวัตถี ประทับอยู่ในพระเชตะวันมหาวิหาร ทรงปรารภอุบาสกทั้งหลายในวันอุบาสก อุบาสกเหล่านั้นอุทฺธฐานอุบาสกแต่เช้าตรู่ ไปยังพระเชตะวันมหาวิหารจึงถวายทาน ซึ่งภายหลังภัตตาหารต่างถือของหอมและดอกไม้แล้วเสร็จ...”

ซึ่งปัจจุบันชาวพุทธยังให้ความสำคัญกับวันสำคัญทางศาสนาตามที่ศูนย์วิจัยกรุงเทพโพลล์ (ศูนย์วิจัยกรุงเทพโพลล์, 2565) ได้สำรวจความคิดเห็นของประชาชนเรื่องชาวพุทธกับการไปวัดในวันมาฆบูชา พบว่า โดยเก็บข้อมูลจากประชาชนทั่วประเทศ จำนวน 1,142 คน พบว่า ชาวพุทธส่วนใหญ่ร้อยละ 63.5 เห็นว่าจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของโควิด19 ทำให้

ไปเข้าวัดทำบุญน้อยลง ขณะที่ร้อยละ 35.6 ยังไปเหมือนเดิม และร้อยละ 0.9 ทำให้ไปมากขึ้น โดยกิจกรรมทางพุทธศาสนาที่อยากทำในวันมาฆบูชาพบว่า ส่วนใหญ่ร้อยละ 88.2 อยากทำบุญ ตักบาตร ถวายสังฆทาน รองลงมาร้อยละ 43.3 อยากไปเวียนเทียน ร้อยละ 24.4 อยากไปฟัง เทศน์ ฟังธรรม ร้อยละ 22.0 อยากไปสวดมนต์ นั่งสมาธิ และร้อยละ 15.0 อยากไปปล่อยนก ปล่อยปลา ไล่ชีวิตโคกระบือ

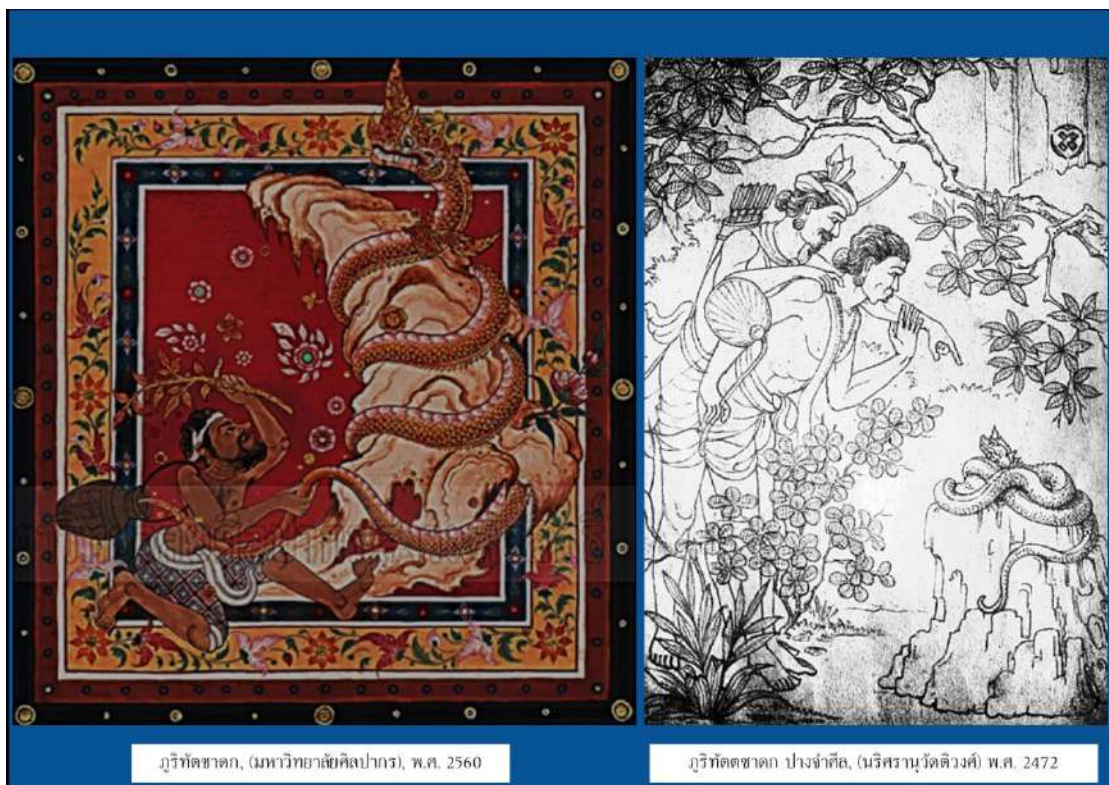
สรุปว่า วิถีวัฒนธรรมของพุทธศาสนิกชน ในวันพระ หรือวันอุโบสถ อุบาสก อุบาสิกา ประชาชนนิยมไปทำบุญถวายทาน มีอยู่จริง ตั้งแต่อดีตมาจนปัจจุบัน ยังคงยึดมั่น ปฏิบัติเช่นเดิม

4) พญานาค มีจริงหรือไม่?

ด้วยความเชื่อในปัจจุบันของประชาชนทั่วไป พญานาคเป็นผู้มีฤทธิ์มาก แปลงกายเป็นมนุษย์ได้ มีกายทิพย์ มีแก้วประจำตัวหรือเรียกว่าแก้วพญานาค แก้วมณีนาคราช มีบ้านเมืองของตนเองอยู่ใต้ดิน ในน้ำ บนฟ้า หรือเรียกว่า “นาคพิภพ” เมื่อวิเคราะห์ในชาดก พบว่า ภารีทัตตนาคราชพระโพธิสัตว์ เป็นบุตรของพญานาคธรรฐ เกิดภายใต้แม่น້ายมุนา กับ พระนางสมุทททา พระธิดาของพระเจ้าพาราณสีตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น້ายมุนา ได้เคียงคู่ครองกันในนาค ภพทิพย์วิมาน อันสร้างทุกสถานเป็นปราสาทที่เนรมิตไว้ด้วยทองคำและสร้างด้วยแก้วมณี พระอุทยานและสระโบกขรณี เหมือนเทพนครที่ตบแต่งไว้ ส่วนในประเด็นการมีฤทธิ์มากนั้น มี ปรากฏขึ้นว่า ลูกเขียด (อัจฉิมุขินาคินิ) ที่เป็นน้องสาวของภารีทัตตนาคราชได้แปลงกายมาช่วย จากอาลัมพายนัพราหมณ์จับมาแสดงให้มหาชนได้ดูที่เมืองพาราณสี ถ้ากัตอาลัมพายนัพราหมณ์ จะกลายเป็นขี้เถ้าไป เพียงแค่หยาดพิช 3 หยาด สุทัสสนะดาบส (ได้แปลงกายจากสุทัสสนะ นคราช พี่ชายของภารีทัตตนาคราชโพธิสัตว์) ประกาศเสียงดังขึ้นว่า ชาวชนบทจักพินาศหนอ ถ้า เราจักหยดพิชลงบนแผ่นดินไซ้ร้ ต้นหญ้าลดาวัลย์ ต้นยาทั้งหลาย พึงเหี่ยวแห้งไปโดยไม่ต้อง สงสัย ถ้าขว้างขึ้นไปบนอากาศ ฝนและน้ำค้างจะไม่ตกลงตลอด 7 ปี ถ้าหยดพิชลงในน้ำ สัตว์น้ำ มีประมาณเท่าใด ทั้งปลาและเต่าจะพึงตายหมด

สรุปว่า คุณลักษณะของพญานาคในชาดก “ภารีทัตตนาคราช” ที่ปรากฏเรื่องราว เมื่อ 2500 กว่าปี สอดคล้องและตรงกันกับความเชื่อปัจจุบันที่หลวงปู่ชอบ ฐานสโม กล่าวให้ ศิษย์ทั้งหลายฟังว่า นาคมีตัวผู้ ตัวเมีย มีสามหงอนบ้าง มีสี่หงอนบ้าง มีเจ็ด หงอนบ้างหงอนสี่

แดง มีแผง คอเหมือนม้า ลำตัวใหญ่ยาวเกล็ดสีดำเป็นมันเลื่อม บางครั้งพญานาคก็มาแบบมนุษย์ ทรงเครื่องแบบกษัตริย์สง่างามมาก มีข้าราชการบริพารแท่นมาเหมือนขบวนพระราชาราช เราพบมาหลายแบบ พญานาคจำแลงกายเป็นงูตัวเล็กๆ ก็มี แปลงกายเป็นตาผ้าขาวก็มี เป็นผู้หญิงก็มี เป็นชาวบ้านธรรมดาก็มี แปลงร่างเป็นเสือก็มี และมีอีกมากมายหลายอย่าง (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2561) เมื่อวิเคราะห์ตามลักษณะจะพบว่า พญานาคมีภาพลักษณ์เหมือนกัน จึงเชื่อได้ว่า มีอยู่จริง บนโลกมนุษย์ เพียงมองไม่เห็นด้วยตาเปล่า เสมือนหนึ่งว่า “เราเชื่อว่า อากาศมีอยู่จริง แต่เรามองไม่เห็น” เช่นเดียวกันนั่นเอง

ภาพที่ 2.3 (1) ภูริทัตชาดก เป็นการคัดภาพจากผลงานศิลปนิพนธ์ชุดที่ 2 โดยใช้เทคนิคสีฝุ่นบนพื้นดินสอพอง ขนาด 21 x 19 ซม. สร้างปี 2560 (2) ภูริทัตชาดก ปางจำศีล, พ.ศ. 2472 (นริศรานุวัตติวงศ์)

ที่มา: (1) สุบรรณกริช ไกรคุ้ม, (2560); (2) นริศรานุวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา. (ม.ป.ป.)

ทั้งนี้ชาดกมีอิทธิพลต่อวิถีวัฒนธรรม ความเชื่อของชาวพุทธศาสนาอย่างมากจนวัดวาอารามทั้งหลายในปัจจุบันนิยมมีจิตรกรรมฝาผนังเป็นภาพทศชาติชาดกโดยเฉพาะในแผ่นดินอีสานจะมีให้เห็นอยู่มากซึ่งฝาผนังของวัดศาลาการเปรียญจะเกิดขึ้นจากการมีส่วนร่วมของ

ประชาชนที่ศรัทธาสรางจิตกรรมผาผนังเพื่อสร้างบุญกุศลแกตนเองใหถึงนิพพานและอุทิศญาคติ
 พี่น้องผูล่วงลับจึงสงผลต่อการสร้างจิตกรรมงานอุปถัมอีสานด้วย (Phoomalee, 2016) และ
 ในการวิจัยที่สะท้อนสัญญา ธรรม สื่อถึงความสูงส่งและสงงามในการบำเพญศีล เป็นการนำ
 ขาดกมาสื่อในการศึกษาในแง่มุมบางจุดเพื่อสร้างภาพพญานาคภุริที่ตักกำลังลืมตาขึ้นดู
 พรหมณที่จะมาทำร้ายตน แต่ไม่ได้ตอบยอมให้พรหมณร้ายมนต์อาลัมพายนจับไป (สุบรรณ
 กริช ไกรคัม, 2560) และมีภาพภุริที่ตักขาดก ปางจำศีล ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า
 กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เป็นภาพส่วนหนึ่งในหนังสือนิทานขาดก คาดว่าวาดขึ้นเมื่อ พ.ศ.
 2472 หากเมื่อพิจารณาเรื่องราวขาดกของพระพุทเจ้าแล้วจะพบว่าเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริง
 แล้วในอดีตชาติของพระองค์เองจะเป็นชาติหนึ่งชาติใดที่จะหยิบยกมาเป็นอุทาหรณ์ข้อคิด
 ตัวอย่างที่เป็นเรื่องราวที่จะเทศนาธรรม ณ ปัจจุบันนั้น ๆ อาทิ เรื่องราวเกี่ยวกับ อุบาสศีล ได้
 หยิบยกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับพระองค์ในอดีตชาติที่เสวยชาติเป็นพญานาคราชพระโพธิสัตว์
 อาทิ จัมเปยยะนาคราชโพธิสัตว์ และภุริที่ตตนาคราชโพธิสัตว์ ซึ่งทั้งสองเรื่องราวเกี่ยวข้องกัน
 แม้ตัวตตพญานาคราชจะรักษาศีลไม่ใหต่างพร้อยเลย

มุขปาฐะจากพระอริยสงฆ์ที่สัมผัสนพญานาค ณ ปัจจุบันกาล

ณ ห้วงกาลแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ในผืนแผ่นดินไทยยังปรากฏพบว่า มีพระอริยสงฆ์สาวก
 ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ปฏิบัติปฏิบัติชอบยึดมั่นตามรอยพระจริยวัตรของพระพุทเจ้าในครั้ง
 พุทกาลอยู่เช่นเดิม โดยเฉพาะคติการปฏิบัติตามแนวของหลวงปู่เสาร์ กตปุญญและสายหลวง
 ปู่มั่น ภุริที่ตโต ซึ่งเรียกสายพระป่าเถิดตรงควัตรเป็นคติปฏิบัติอย่างเคร่งครัด ซึ่งสายการปฏิบัติ
 เองที่สามารถการมองเห็นภพภูมิเหล่านั้นว่า มีอยู่จริงหรือไม่อย่างไร? จนสามารถนำมาเล่าสู่กัน
 ฟังในปัจจุบันได้ ด้วยเหตุจากการบอกเล่าเรื่องราวกับลูกศิษย์ที่คอยอุปฐากใกล้ชิดได้จดบันทึก
 ไว้ จึงทำให้พุทศาสนิกชนได้ศึกษาจนพบความจริงว่า พญานาคส่วนใหญ่ตามมุขปาฐะของพระ
 อริยสงฆ์นิยมมาขอพึ่งธรรม สนทนารธรรมกับภิกษุสงฆ์ผู้ปฏิบัติปฏิบัติชอบ ถวายอาหารหรือ
 ทำบุญร่วมกับมนุษย์ และช่วยเหลือพระอริยสงฆ์ ดังนั้นผู้เขียนจึงหยิบยกมาเฉพาะเรื่องที่
 เชื่อมโยงกับพญานาคที่อยู่คาชะโนด โดยมีเรื่องเล่าจากมุขปาฐะของหลวงปู่มั่น ภุริที่ตโต, หลวง
 ปู่ชอบ ฐานสโม และหลวงพ่อเปลี่ยน ปัญญาปทีโป ดังเรื่องราวดังนี้

ภาพที่ 2.4 หลวงปู่มน์ ฐริทัตโต

1. สุวรรณนาคราช อดีตชาติเป็นน้องชายของหลวงปู่มน์ ฐริทัตโต

เรื่องราวนี้เป็นความตอนหนึ่งในหนังสือ "รำลึกวันวาน" บันทึกโดย หลวงตาทองคำ จารุวัณโณ เกี่ยวกับเกร็ดประวัติและปณิณกรรมของหลวงปู่มน์ ฐริทัตโต (ชมรมกัลยาณธรรม, 2549) เหตุการณ์ที่หลวงปู่มน์ ฐริทัตโต ได้พบกับ “สุวรรณนาคราช” เล่าให้ฟังว่า

“...เหตุเกิดขึ้นที่จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งหลวงปู่มน์ ฐริทัตโต หรือลูกศิษย์เรียกว่า ท่านพระอาจารย์ โดยจำพรรษาอยู่บนเขากับชาวมูเซอ ซึ่งมีพระมหาทองสุข สุจิตโต เป็นสหายธรรมมาร่วมจำพรรษา ใกล้ที่พักรมมีลำธารน้ำไหลตลอดทั้งปีและอาศัยน้ำใช้อุปโภคบริโภคด้วย ในลำธารนี้มีนาคราชตนหนึ่งชื่อว่า "สุวรรณนาคราช" อาศัยอยู่พร้อมด้วยเหล่าบริวาร อดีตหลายภพหลายชาตินาคราชตนนี้เคยเป็นน้องชายของท่านพระอาจารย์ ด้วยเหตุแห่งความสับสนของภพชาติจึงได้เกิดเป็นนาคราช ซึ่งเขาให้ความรักเคารพอารักขาปกป้องเวลาเดินจงกรมจะมาอารักขาตลอดจนกว่าจะเลิกเดินเป็นอย่างดี ครั้นช่วงหนึ่งนาคนั้นหายไปประมาณ 16 วัน เกิดฝนไม่ตกอากาศร้อนอบอ้าว ชาวไร่ของชาวบ้านเริ่มขาดน้ำไม่พอองาม ครั้นได้พบนาคราชท่านพระอาจารย์จึงสอบถามใจความว่า ท่านพระอาจารย์ ถามว่า “หลายวันนี้ท่านหายไปไหน”

นาคราช ตอบว่า “เราได้ไปขีดตาทัพอยู่ปากทางลำธารลงสู่แม่น้ำแม่ปิง”

ท่านพระอาจารย์จึงสอบถามต่อว่า “ทำไม”

นาคราช ได้ตอบว่า “มีนาคอันธพาลตนหนึ่ง อาศัยอยู่แถวนั้นจะเข้ามาเลยไม่มีโอกาสแต่งฝน มัวแต่ไปขีดตาทัพอยู่”

ท่านพระอาจารย์สงสัยจึงสอบถามต่ออีกว่า “ให้เขาเข้ามาจะเป็นอะไร เพราะเป็นนาคเหมือนกัน”

นาคราช จึงตอบทันทีว่า “ไม่ได้ เข้ามาแล้ว มารังแกข่มเหงเบียดเบียนบริวาร”

ท่านพระอาจารย์ยังเกิดความสงสัยจึงถามต่อว่า “เป็นไปได้หรือ?”

นาคราช จึงอธิบายให้ท่านฟังว่า “เหล่านาคก็เหมือนมนุษย์และสัตว์ทั่วๆ ไปนั่นแหละ พวกอันธพาลก็มักจะลำแตนของกันและกัน เราต้องต่อสู้ป้องกันตัว”

ในที่สุดท่านพระอาจารย์จึงรู้ว่า อันนี้เป็นลักษณะของสัตว์ผู้มีวิชาเป็นตัวเหตุโลกจึงวุ่นวาย วันหนึ่งช่วงเย็นฝนได้ตกอย่างหนักจนถึงเช้า พอมิแสงสว่างขึ้นมาทำให้เห็นว่าน้ำในลำธารเต็มไปหมด ข้ามไปบิณฑบาตไม่ได้ พระมหาทองสุกจึงคิดว่าจะสะพานไม้ไผ่โดยเอาไม้ไผ่มาปักเรียงกันแล้วเอาเถาวัลย์ที่ชาวบ้านนำมาทำกุญให้มาผูกกับต้นไม้ฝั่งนี้ จับปลายข้างหนึ่งแล้วจะลอยตัวข้ามไปผูกไว้กับอีกฝั่งโน้นและกลับมานำบริวารของท่านพระอาจารย์และตนข้ามไปอีกฝั่งโน้น แล้วจะกลับมาพาท่านพระอาจารย์ประกอบไปตามราวไม้ไผ่ ข้ามฝั่งทั้งขาไปและขากลับ เกิดความแปลกแต่จริงขึ้นว่า ขาไปผูกเถาวัลย์ท่านมหาทองสุกจับไปตามราวและขากลับลอยคอไป พอตอนนำท่านพระอาจารย์ไปและกลับ ปรากฏว่า “เหมือนเดินเหยียบไปบนแผ่นดิน มีน้ำปรากฏเพียงเข้าเท่านั้น” แต่ท่านมหาทองสุกเล่าว่า “เราไม่ได้คิดอะไรมาก คิดแต่ความปลอดภัยเท่านั้น” พอช่วงเย็นท่านพระอาจารย์เห็นนาคราชมารักขาเช่นเดิม จึงได้สอบถามได้ใจความว่า เหตุที่ฝนตกหนักมากเพราะมีนาคมาเล่นน้ำห้ามไม้ไผ่เพราะละลายมานานจนเกิดความลำบากแก่ท่านพระอาจารย์ แต่สุวรรณนาคราชก็ได้มาเป็นสะพานให้ท่านพระอาจารย์เดินบนหลังข้ามลำธารได้อย่างสะดวก อยู่เช่นเดิม...”

ชี้ให้เห็นว่า เหล่านาคมีความผูกพันกับแม่น้ำ ลำธาร สายฝน ดินฟ้าอากาศ มีนิสัยทั้งดีคือเกรง อันธพาลเหมือนดังเช่นมนุษย์มีทั้งดี เลว เพียงอยู่คนละมิติ ภพภูมิหรือสังคมเท่านั้น โดยในสังคมพญานาคจะมีทั้งผู้นำ อำมาตย์ บริวาร ดินแดนเขตแคว้นเฉพาะของตนเองถ้าผู้ใดข้ามเขตแดนมารังแกบริวารในบ้านเมืองของตนจะต้องปกป้องนั่นเอง

2. พญานาคมีฉาภิภูณิตำหนิหลวงปู่มนั ฐริทัตโต

เรื่องราวพญานาคมีฉาภิภูณินี้อยู่ในประวัติของหลวงปู่มนั ฐริทัตโต โดยท่านอาจารย์พระมหาบัว ญาณสัมปันโน แห่งวัดป่าบ้านตาด จังหวัดอุดรธานี (ท่านอาจารย์พระมหาบัว ญาณสัมปันโน, 2565) เหตุเกิด ณ ถ้ำเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ โดยหลวงปู่มนั ฐริทัตโต ได้ นิมิตเห็นถ้ำด้วยตาทิพย์ จนกลายเป็นเหตุการณ์ที่มีใจความสรุปว่า

“...ในถ้ำเชียงดาวที่พระอาจารย์มนั ท่านพักอยู่ มีพญานาคตนหนึ่ง รักษาถ้ำอยู่ เป็นประจำมาเป็นเวลานาน แต่รู้สึจะเป็นพญานาคมีฉาภิภูณิ จึงขอบกล่าวโทษพระอย่าง ไม่มีประมาณแห่งความพอดี ขณะที่พระอาจารย์มนั ท่านพักอยู่ถ้ำนั้น จึงถูกคอยจ้องจับ โทษอยู่เป็นประจำแทบทุกอิริยาบถแม้ขณะหลับก็ตาม ตอนกลางคืนเวลาท่านใส่รองเท้า เดินจงกรมมีเสียงดังบ้าง ก็ว่าสมณะอะไรเดินจงกรมมีเสียงดังราวกับเสียงม้าแข่ง ไม่ สำนวณระวังบ้างเลย พอท่านทราบว่พญานาคจ้องจับผิดโทษ ท่านก็พยายามระวังเดิน เบา ยังตำหนิว่าสมณะอะไรเดินจงกรมราวกับเขาค้อมจะยิงนก ไม่ว่าจะทำด้วยความ ระมัดระวังเป็นพิเศษ ก็ยังคงได้รับความตำหนิจากพญานาคมีฉาภิภูณิจนได้ ร้อยแปดพัน ประการที่จะสรรหามาจ้องจับผิดโทษ เมื่อท่านพระอาจารย์มนั กำหนดจิตดูพญานาค ปรากฏว่พญานาคตนนี้ก็จะโผล่หัวออกมาคอยจ้องมองท่านอยู่เป็นประจำประหนึ่งว่มนั ไม่ยอมพลิกสายตาไปทีอื่นเลย ถ้าเป็นคนก็เรียกว่าหน้าเสื่อใจยักระ ไม่ยอมรับส่วนบุญจาก ใคร สร้างแต่ความโมโหโทโสอันเป็นไฟเผาตัวอยู่ตลอดเวลา ไม่มาสนใจในเหตุผลอรรถ ธรรมเอาเสียเลย มีแต่คอยจ้องจับผิดโทษอยู่ท่าเดียว ท่านพระอาจารย์มนั พยายามเตือน พญานาคว่ไม่ควรติดใจใฝ่ตำว่ท่านจะมาทำความเดือดร้อนเสียหายน ท่านพยายามทำ ความดีทุกขณะที่ระลึกได้ ผลบุญที่บำเพ็ญมามากน้อยก็ได้แผ่ไปยังสัตว์โลกที่ควรจะได้รับ ส่วนบุญที่ท่านมาแผ่อุทิศให้ จึงไม่ควรเดือดร้อนเสียใจว่ท่านมารบกวนความสุขที่ควรจะได้รับ ท่านพระอาจารย์มนั ยังพยายามเตือนพญานาคตนนั้นซ้ำแล้วว่หากยังหวังความสุข ความเจริญเหมือนโลกทั้งหลาย พญานาคก็ควรจะสำนึกในความผิดถูกชั่วดีของตนบ้าง ไม่ ควรปล่อยให้ตนรกรเข้าไปเผาใจตลอดเวลา น่าจะยังพอมีทางออก ท่านพยายามชี้ให้ พญานาคเห็นว่การจ้องจับผิดผู้อื่นอย่างไม่มีขอบเขต นักปราชญ์ถือว่เป็นความผิดและ เป็นบาปกรรมไม่มีขึ้นติ เป็นการสร้างบาปหาบทุกขีใส่ตัวเปล่า ๆ และท่านพระอาจารย์ มนั พร้อมทั้งให้อภัยอยู่ตลอดมา แต่อย่างไรก็ตามพญานาคตนนี้ มีกรรมหนามากยังคงไม่ เบื่อหน่ายความอาภัพของตน ถกเถียงกับตัวเองอยู่เวลานี้ใจคอยแต่จะไหลลงทางต่ำ ไม่ ยอมฟังเสียงอรรถธรรมที่ท่านพระอาจารย์มนั นำมาพร่ำสอนบ้างเลย แต่ถ้าหากว่

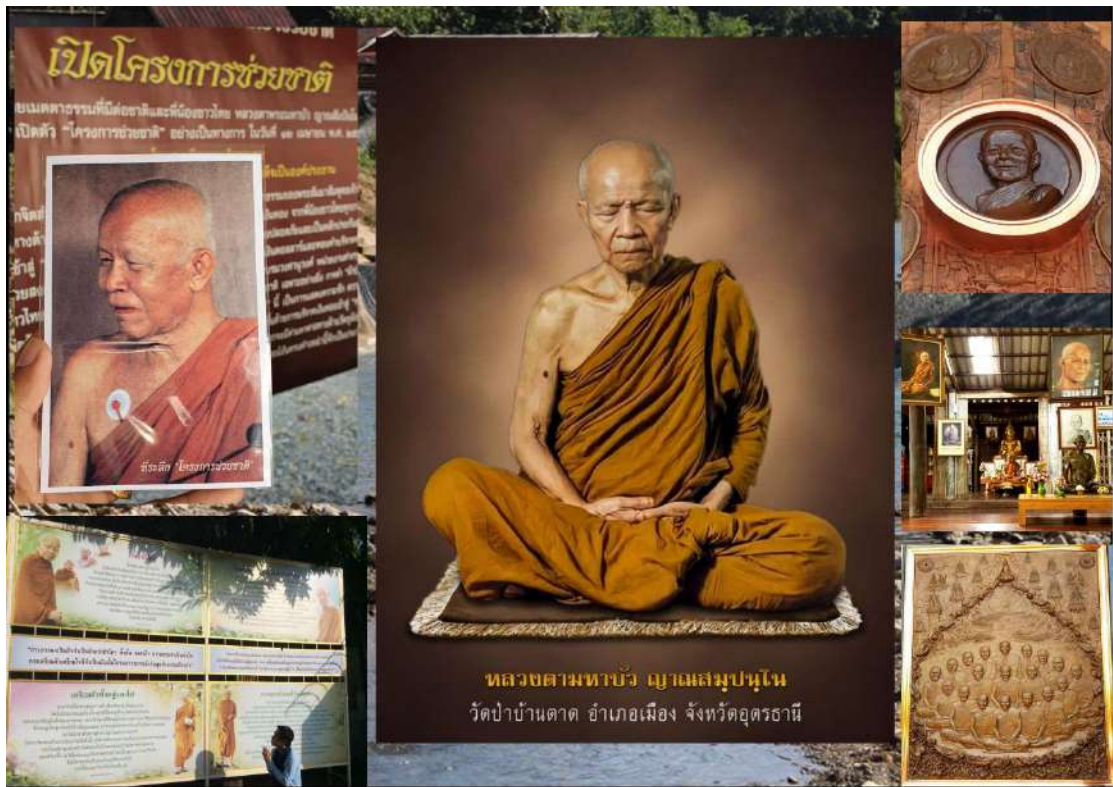
พญานาคตนนั้นเชื่อในธรรมะของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่เคยช่วยโลกให้พ้นจากทุกข์ภัย
ตลอดมา พญานาคก็จะเป็นผู้มีธรรมค้ำครองใจ ซึ่งใจที่มีธรรมค้ำครอง ไม่ว่าจะหลับหรือ
ตื่น ย่อมเป็นสุข ไม่กระวนกระวายส่ายแส มีตนเสมอภาคต่อสิ่งทั้งปวง ไม่ขมว่าสิ่งนั้นดี ไม่
ตำหนิว่าสิ่งนี้ชั่วจนตัวเองต้องเป็นทุกข์ไปตาม อันหาได้เป็นทางที่นักปราชญ์ท่านดำเนิน
กัน ครั้นพอจบการสนทนา พญานาครับคำทวนพระอาจารย์มั่นว่าจะพยายามทำตามที
ท่านแนะนำ ผลปรากฏว่าดีขึ้นบ้าง พญานาคตนนั้นก็จะคอยทำความกวดขันตัวเอง แต่ก็
รู้สึกว่าเป็นความลำบากอยู่ไม่น้อยทีเดียว เมื่อพระอาจารย์มั่นเห็นความลำบากในการ
รักษาคใจของพญานาคที่คอยจะคิดไม่ได้อยู่เรื่อย ๆ ท่านเลยหาอุบายลาพญานาคไปเที่ยวที่
อื่น ซึ่งพญานาคก็ยินดีให้ท่านไป เรื่องของพญานาคที่วิญญูกับท่านพระอาจารย์มั่น จึงเป็น
อันยุติลงเพียงเท่านี้....”

ณ ถ้ำแห่งเดียวกันนี้ หลวงปู่แหวนเข้าไปอยู่ 1 วัน หลวงปู่ตื้อเข้าไปอยู่ 3 วัน แต่ละองค์
เข้าไปอยู่ต่างถูกพญานาคตำหนิกล่าวโทษเอาทั้งสิ้น พระท่านอยู่ไม่ได้เพราะส่งจิตออกไปดูที่ไร
เห็นพญานาคคอยจ้องหาเรื่องตำหนิพระตลอดเวลา ซึ่งยกเว้น หลวงปู่มั่น ฐิริทัตโต องค์เดียว
เท่านั้นที่อยู่ได้นานที่สุด ผู้เขียนเห็นว่า ใจที่มีกระแสกิเลสของความโลภ โกรธ หลงเกาะกุม
ครอบงำอยู่น่ากลัวอย่างยิ่งที่หุ้มห่อจิตใจของสรรพสัตว์ทั้งหลายมักโน้มใจของสรรพสัตว์ไหลลงที่
ต่ำเสมอ แม้ตัวอยู่ใกล้ธรรมใกล้พระอรหันต์ใกล้พระพุทธเจ้าหากใจมีกำแพงหนาของ
กิเลสเหล่านั้นครอบงำ ย่อมยากที่จะเปลี่ยนจากมิจฉาทิฐิมาเป็นสัมมาทิฐิอย่างทันทีได้ ต้อง
รู้จักฝึกจิตข่มใจบ่มเพาะอรรถธรรมอยู่เสมอจะทำจิตมุ่งสู่การบรรลุธรรมตามแนวทางของ
พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ในอนาคต

3. พญานาคและเทวดาขอพึ่งธรรม

เรื่องราวของพญานาคมาขอพึ่งธรรมเป็นการบันทึกเรื่องเล่าจากหลวงตาพระมหาบัว
ญาณสัมปันโน แห่งวัดป่าบ้านตาด จังหวัดอุดรธานี ที่ท่านได้เล่าไว้ในหนังสือประวัติท่าน
พระอาจารย์มั่น ฐิริทัตโต (ท่านอาจารย์พระมหาบัว ญาณสัมปันโน, 2565) ซึ่งท่านพระอาจารย์
มั่นมีการติดต่อกับพวกกายทิพย์ เช่น เทวบุตร เทวธิดา อินทร์ พรหม พญานาค ครุฑ ยักษ์
กุมภภินท์ คนธรรพ์ วิทยาธร และภูตผีปิศาจที่มาจากที่ต่าง ๆ อยู่เป็นประจำสม่ำเสมอ ท่านถือ
เป็นเรื่องธรรมดา เฉากเช่นเดียวกับมนุษย์ติดต่อกับมนุษย์ชาติต่าง ๆ ในโลกนี้เพื่อผลประโยชน์
ซึ่งกันและกัน โดยในเรื่องของพญานาคมาขอพึ่งธรรม ท่านพระอาจารย์มั่นได้เล่าให้ฟังสามารถ
สรุปใจความได้ว่า

“...กาลครั้งหนึ่ง ณ ริมโขงนครพนม พญานาคแอบมาฟังธรรม เกิดขึ้นในสมัยที่ ท่านพระอาจารย์มั่นกำลังแสดงธรรมอบรมพระเณรตอนกลางคืนที่หมู่บ้านสามผง อำเภอ ศรีสงคราม จังหวัดนครพนม ได้มีพญานาคอยู่แถบแม่น้ำสงครามแอบมาฟังเทศน์แทบทุก คืน โดยเฉพาะวันพระ พญานาคมาทุกคืน ถ้าไม่มาตอนอบรมพระเณร พญานาคก็มาตอน ดึกขณะที่ท่านพระอาจารย์มั่นนั่งสมาธิภาวนา ต่อมาเมื่อครั้งพระอาจารย์มั่นธุดงค์ไป บำเพ็ญเพียรอยู่ในป่าเชิงเขาใหญ่ลูกหนึ่งฝั่งไทย ทางทิศตะวันตกนครหลวงพระบาง ภูเขา ลูกนี้อยู่ชายฝั่งแม่น้ำโขง พระอาจารย์มั่นเล่าว่า ที่ได้เชิงภูเขาลูกนั้น มีเมืองพญานาคตั้งอยู่ ใหญ่โตมาก หัวหน้าพญานาคพาบริวารมาฟังธรรมของท่านเสมออีกมากันมากมายใน บางครั้ง พวกพญานาคไม่ค่อยมีปัญหาซักถามมากเหมือนพวกเทวดา พวกเทวดาทั้ง เบื้องต้นและเบื้องล่างมักมีปัญหาข้อสงสัยทางธรรมะมากพอ ๆ กัน ส่วนความเลื่อมใสใน ธรรมะนั้นพวกพญานาคและเทวดามีความเลื่อมใสพอ ๆ กัน ท่านพระอาจารย์มั่นพัก บำเพ็ญเพียรอยู่เชิงเขาลูกนี้นานพอสมควร พวกพญานาคมาเยี่ยมคารวะฟังธรรมกับ ท่านแทบทุกคืนพวกพญานาคมาเยี่ยมคารวะท่านไม่ตึกนัก พวกพญานาคจึงมาเยี่ยมใน ราวสี่ห้าทุ่ม (22-23 นาฬิกา) ส่วนสถานที่อื่น ๆ พวกพญานาคมาตึกกว่านี้ก็มี เวลานั้น นึกก็มี พวกพญานาคตามสถานที่ต่าง ๆ มีความเคารพเลื่อมใสท่านมากจะจัดให้บริวาร พญานาคมารักษาคุ้มครองป้องกันภัยให้ท่านทั้งกลางวันกลางคืน โดยผลัดเปลี่ยนวาระกัน มิได้ขาด ท่านไปอยู่สถานที่ใดพวกพญานาคในสถานที่นั้นมักอาราธนานิมนต์ให้ท่านพระ อาจารย์มั่นอยู่ที่นี่นาน ๆ เพื่อโปรดพวกเขา ส่วนพวกเทพมักมาตึกกว่านั้น คือ ราวตี 1 ตี 2 น้อยครั้งจะมาช่วงสี่ทุ่มห้าทุ่ม โดยมากจะหลังเที่ยงคืน กาลครั้งหนึ่งหลวงปู่มั่น ภริทัตโต ได้พักจำพรรษาอยู่บ้านน้ำเมา อำเภอแม่ป๋ม จังหวัดเชียงใหม่ จำพวกกายทิพย์บนสวรรค์มี ท้าวสักกะเทวราช เป็นหัวหน้ามาก เป็นพิเศษ แม้หน้าแล้งท่านจะหลีกเลียงออกไปเที่ยว วิเวกองค์เดียว อยู่ในถ้ำดอกคำ ท้าวสักกะเทวราชก็พาพวกเทวดาติดตามไปเยี่ยมท่าน ซึ่ง พวกเทวดามาแต่ละครั้งนี้ มากันเป็นหมื่นเป็นแสนและมาบ่อยที่สุด โดยมากพระอาจารย์ มั่นท่านแสดง “เมตตาอัปปมัญญาพรหมวิหาร” ให้พวกเทวดาฟัง เพราะพวกเทวดาชอบ ฟังธรรมนี้เป็นพิเศษ พวกเทวดาชอบสถานที่อยู่ลึก ๆ เจียบสงัดห่างไกลจากมนุษย์ เพราะมนุษย์มักกลิ่นเหม็นรุนแรงเหมือนซากศพ พวกเทวดาทุกคนทุกภูมิเคารพท่านพระ อาจารย์มั่นและเคารพสถานที่บำเพ็ญเพียรของท่านมาก แม้แต่ทางเดินจงกรมที่ญาติโยม ชาวบ้านเอาทรายมาเกลี่ยไว้สำหรับให้พระอาจารย์มั่นเดินได้สะดวก พวกเทวดาก็ไม่กล้า ผ่านทางจงกรม ก็เช่นเดียวกันกับ พวก “พญานาค” เวลาเข้ามาเยี่ยมคารวะฟังธรรมกับ ท่าน ไม่กล้าเดินเข้าทางจงกรมเลย ต้องเดินอ้อมไปทางอื่น...”

ภาพที่ 2.5 หลวงตาพระมหาบัว ญาณสัมปันโน

ผู้เขียนเห็นว่า พญานาคมีความตั้งใจและจริงจังกับการแสวงหาธรรมจากพระสุปฏิปันโน ซึ่งเป็นพระผู้ปฏิบัติดีด้วยศีล สมาธิ และปัญญา หรือพระอริยสงฆ์ซึ่งเป็นพระอริยะบุคคลที่ท่านปฏิบัติจนบรรลุพระโสดาบัน สกทาคามี อนาคามี อรหัตตามลำดับซึ่งมีบารมีธรรมแตกต่างกันไป โดยเชื่อว่า หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ที่อยู่ในเรื่องราวดังกล่าวมานั้นท่านบรรลุธรรมขั้นสูงสุดคือ พระอรหัต ทำให้พญานาคและเหล่าเทวดามาขอพึ่งธรรม โดยเฉพาะพญานาคตั้งใจอย่างยิ่งไม่เพียงการมาขอพึ่งธรรมเท่านั้นแต่ยังคอยมาปกป้องภัยทั้งกลางวันและกลางคืนแด่พระอริยสงฆ์ด้วยพร้อมกันนั้นยังแสดงถึงการเคารพต่อจุดที่เป็นทางจกรมของพระอริยสงฆ์ด้วย ในความเป็นจริงแล้วข้อธรรมจากพระอริยสงฆ์เป็นสิ่งที่ทั้งมนุษย์ พญานาคและเทวดา ต้องการเช่นเดียวกัน

4. “พญานาค” กับหลวงปู่ชอบ ฐานสโม

ปรากฏการณ์ “พญานาค” กับพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต เมื่อศึกษาประวัติหลาย ๆ ท่าน พบว่า หลวงปู่ชอบ ฐานสโม เกี่ยวข้องกับพญานาคมากที่สุดองค์หนึ่งในแผ่นดินไทย ซึ่งมีอยู่หลายเหตุการณ์เกี่ยวกับพญานาคที่น่าสนใจ ดังนี้ (ปฐม นิคมานนท์และภัทรา นิคมานนท์, 2553)

4.1 ครั้งแรกที่พบเจอพญานาค ณ ป่าเมี่ยงแม่สาย

เหตุเกิด ณ บ้านป่าเมี่ยงแม่สาย เขตอำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่ ครั้งนั้นหลวงปู่ชอบ ฐานสโม ได้เฝ้าติดตามหลวงปู่มนัฏฐิทัตต์ พร้อมหมู่คณะพอถึงสถานที่พักได้จัดไว้เป็นระเบียบเรียบร้อยถูกต้องดีแล้ว หลวงปู่มนัฏฐิทัตต์ได้บอกว่

“...ท่านชอบ ท่านจงไปบอกหมู่คณะทุก ๆ องค์ว่า อย่าอาบน้ำสรงน้ำ ทางด้านทิศเหนือของบึงแห่งนี้ ถ้าจะบริโภคน้ำในบึงนี้ก็ให้ไปใช้ทางด้านทิศใต้ของบึงน้ำ ทางด้านทิศเหนือที่พวกเราอยู่กันนี้มันเป็นพิษ ถ้าใครไปอาบน้ำไปกินมันจะเจ็บไข้ได้ป่วยกันได้ ในน้ำมี พังพาน มันมาแผ่พันพิษเอาไว้ บอกหมู่ทุกองค์อย่าประมาท ให้พากันอยู่เยียบ ๆ แผ่เมตตาให้กับเจ้าของบึงเขามาก ๆ ซึ่งพญานาค อยู่ในบึงนี้เป็นพญานาคมีจิตวิเศษ เขาไม่ต้องการให้พวกเราไปพักอยู่ที่นี่ ด้วยเกรงว่าพวกเราไปรบกวนรังแกแย่งชิงสถานที่นี้ไปจากเขา เขาก็เลยมาแผ่พันพิษเอาไว้ไว้ไว้ถ้าพวกเราไม่รู้ ผลออกไปกินไปใช้น้ำเข้า พวกเราก็จะเจ็บไข้ได้ป่วยกัน พอเจ็บไข้ได้ป่วยแล้ว พวกเราก็จะหนีกันไปเอง ดังนั้นเวลาสรงน้ำให้ไปพร้อมกันจะได้ช่วยดูแลกันได้...”

โดยหลวงปู่ชอบ ท่านบอกว่า ที่นี่เป็นครั้งแรกที่ท่านได้เห็นพญานาคพันพิษในน้ำ จึงได้กำหนดจิตดูพญานาคตนนี้มีโทษอยู่ตลอดเวลาได้แต่คายพิษในน้ำในบึงแต่ไม่กล้าเข้าใกล้และไม่ทำอันตรายใด ๆ ซึ่งหลวงปู่มนัฏฐิทัตต์ได้พาพระเถรสมาคมตำบลรัตนปริตตั้ง หรือที่เรียกว่าบวรวิรูปเข ซึ่งเป็นบวรเจริญเมตตาเพื่อเป็นมิตรกับพญานาคและเหล่าอสรพิษทั้งหลาย

ในวันต่อมา หลวงปู่มนัฏฐิทัตต์ได้กำหนดจิตบอกให้พญานาคเปิดเผยตัวออกมา ซึ่งพญานาคตกใจเป็นอย่างมาก เพราะไม่เคยมีมนุษย์ผู้ใดมาเห็นเรื่องของตนมาก่อน จนเกิดอาการกลัวในฤทธิ์อำนาจของหลวงปู่มนัฏฐิทัตต์เป็นอย่างมาก เมื่อพญานาคแสดงกายออกมาให้ปรากฏ หลวงปู่มนัฏฐิทัตต์ได้สอบถามได้ความว่

“...เหตุที่พันพิษแผ่พันพิษในน้ำในบึงด้วยคิดว่าคณะของหลวงปู่มนัฏฐิทัตต์ จะเข้ามาเพื่อบุกรุกในเขตที่ปกครองอาศัยอยู่ของตน และเกรงจะมาใช้อำนาจข่มเหงรังแกเพื่อแย่งเอาสถานที่แห่งนี้ไป จึงพันพิษไว้เพื่อขับไล่ให้คณะท่านออกไปโดยเร็ว...”

หลวงปู่มนัฏฐิทัตต์ได้ตัดสินใจจะเทศนาอบรมพญานาคด้วยมุ่งเจตนากการเทศน์ชี้แนะอบรมพญานาคเพื่อให้ลดโทษกิเลสเข้าถึงไตรสรณาคมน์ มีใจความสำคัญว่

“...สิ่งที่เจ้าทำลงไปเป็นการเบียดเบียนผู้อื่นให้ได้รับความเดือดร้อนทั้งกายและใจนั้นมันเป็นการสร้างบาปกรรมให้กับตนเองเปล่า ๆ ยิ่งมาเบียดเบียนพระสงฆ์องค์เจ้าผู้ที่

ท่านบริสุทธ์แล้ว บาปกรรมนั้นยิ่งหนักหนาสาหัสเข้าไปอีก ส่งผลให้ตนเองนั้นตกนรกหมกไหม้ไม่ได้มาผูกมาเกิดกับเขาได้ง่ายๆ ซึ่งพระเณรที่ท่านเข้ามาอยู่ในสถานที่แห่งนี้ ไม่ได้มีจิตคิดมุ่งร้ายหมายที่จะทำร้ายทำลายเธอลงไป ทุกท่านที่เข้ามาในบริเวณสถานที่นี้ ก็เพื่อมาปฏิบัติธรรมที่จะพ้นทุกข์ด้วยกันทั้งสิ้น ไม่มีองค์ใดหรือแม้กระทั่งตัวเราเอง ที่คิดจะพากันมาเบียดเบียนให้เกิดความยากลำบากใจ แล้วให้เธอหนีไปจากที่นี่ พวกเราพากันมาปฏิบัติธรรมกัน และมาเพื่อที่จะส่งเคราะห์สัตว์โลก ซึ่งมีเธอผู้หนึ่งด้วย ที่พวกเราพากันมาโปรด นับว่าเป็นโอกาสสวาสนาของตนเองแล้ว เธอไม่ละอายในผลแห่งบาปที่ตนเองได้กระทำลงไปบ้างหรือ? ขอให้เธอพิจารณาให้ดีๆ ด้วยสติปัญญาของเธอ อย่าเอาสติปัญญาแห่งโทสะกิเลสมาเป็นเครื่องชี้แนะแนวทางให้ตนเอง เพราะมันจะทำให้ตนเองนั้นตกต่ำลงไปกว่านี้อีกเมื่อพญานาคได้ฟังการเทศนาขององค์หลวงปู่มันแล้ว ได้เกิดความละอายแก่ใจจากผลการกระทำของตนเอง จึงได้กราบขอขมาโทษกับองค์ท่านด้วยความเกรงกลัวต่อบาปกรรม และรับปากกับองค์ท่านว่าจะไปกู้เอาพิษที่ตนเองได้พ่นใส่ในน้ำ ออกให้หมด แล้วพญานาคตนนี้ได้ขอปวารณารับใช้องค์ท่านในช่วงเวลาที่องค์ท่านและคณะลูกศิษย์มาพักกันอยู่ในสถานที่นั้นหลวงปู่มันได้ให้พญานาคสมาทานพระไตรสรณาคมน์ ปฏิญาณตนเป็นพุทธมามกะ...”

ชี้ให้เห็นว่า พญานาคที่มีมิฉฉาทิภูริเบาบางเกิดเบื่องตันในใจก็ตามหากแต่ได้รับการอบรมชี้แนะจากพระอริยสงฆ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบมีธรรมอันเหนือกว่าที่ตนเองครองอยู่ได้ชี้ให้ดวงตาเห็นกรรม ผลของกรรม บาปบุญคุณโทษในสิ่งที่กระทำลงไปและบอกถึงเจตนาอันบริสุทธ์ของผู้มาเยือนถิ่นฐานของตนเองที่ไม่ได้มีเจตนาร้ายใด ๆ ย่อมสามารถเปลี่ยนจากมิฉฉาทิภูริเป็นสัมมาทิภูริ ละเลิกเลสแห่งโทสะลงได้พร้อมรู้จักละอายต่อบาปกรรมที่กระทำแล้วสามารถเข้าถึงซึ่งพระไตรสรณาคมน์ได้เช่นกัน

4.2 พญานาคเทพนาคา

ณ ท้องที่ในอำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ หลวงปู่ชอบและหลวงปู่เหรียญ ได้ธุดงค์พบเจอ พญานาค ซึ่งหลวงปู่เหรียญ บันทึกไว้ว่า วันหนึ่งท่านอาจารย์ชอบ เล่านิมิตให้ฟังว่า ภาวนาไปจิตสงบลง เกิดแสงสว่างพุ่งไปทางจงกรม ขณะนั้นปรากฏเห็นพญานาคตัวหนึ่ง โผล่ขึ้นมาที่หัวทางจงกรมนั้น ด้วยการสนทนาระหว่างหลวงปู่ชอบและพญานาคได้ใจความว่า

“...พญานาคที่อยู่ทางจงกรมมีนามว่า เทพนาคา มีสรีระกายเป็นหงอนสีแดง มีแผงเหมือนกับของม้าลำตัวเป็นเกล็ดสีดำเลื่อม อาศัยอยู่ที่เชิงเขาภูนี้เองซึ่งมีลำธารผ่าน

เชิงเขาไหลไปสู่ท้องนาของชาวบ้าน ซึ่งหลวงปู่ชอบและหลวงปู่เหรียญได้เดินทางข้ามลำธารนี้มาหลายครั้ง...”

4.3 เสียงพญานาค

ณ ภูเขาเด่น เป็นสถานที่ภาวานาดี ลมโชยอ่อนๆ แดดไม่ร้อน เดินจงกรมที่นี่ดีมาก หลวงปู่บุญฤทธิ์ได้ไปอยู่ภาวานากับหลวงปู่ชอบ ฐานสโม ได้เล่าให้โยมได้ฟังว่าขณะภาวานาได้ยินเสียงดังเหมือนหวูดรถไฟ หวูดรถจักรหัวไอน้ำอย่างนั้นแหละ อาตมาสงสัยจึงได้เข้ากราบเรียนถามหลวงปู่ชอบ ท่านบอกว่า “นั่นแหละเสียงพญานาค !” ซึ่งหลวงปู่บุญฤทธิ์เล่าว่า เสียงพญานาคที่ร้องนั้นดังมากจนอากาศส่วนนั้นสะเทือนเลยทีเดียว พญานาคมีทุกแห่งเป็นวิสัยพวกเทพระดับหนึ่งซึ่งนิมิตอยู่ที่ไหนก็ได้คนมักคิดว่า พญานาคต้องอยู่ในน้ำเท่านั้น ซึ่งในความเป็นจริงพญานาคเป็นพวกเทพเหมือนกัน

4.4 หลวงปู่เล่าถึงวิสัยของพญานาค

ครั้งหนึ่งหลวงปู่ชอบ ฐานสโม ได้เล่าเรื่องวิสัยของพญานาคให้ลูกศิษย์ใกล้ชิดฟังไว้อย่างน่าสนใจมากกว่า

“พญานาคนั้นมีฤทธิ์มาก เป็นเทวดาจำพวกหนึ่ง เขาสามารถเนรมิตกายได้ต่างๆ กัน วิสัยพญานาคนั้น มีความเคารพผู้ทรงศีล ผู้ทรงคุณธรรม มนุษย์ผู้เป็นกัลยาณชน บรรดาในการบำเพ็ญทาน ศีล ภาวนา เช่นไร พญานาค ก็บรรดาในการบำเพ็ญทาน ศีล ภาวนา เช่นนั้นเหมือนกัน ในกาลก่อน พระพุทธเจ้าสมัยเสวยพระชาติเป็นนาค มีนามว่า พระภุริทัต ก็ยังสู้บำเพ็ญบารมีรักษาศีล บำเพ็ญทาน ภาวนา จนตัวตาย ในกาลปัจจุบัน กลิ่นศีลอันบริสุทธิ์ของพระคุณเจ้า หอมน้กหอมทั้งใกล้ หอมทั้งไกล หอมทวนลม หอมไปไกล พวกกระผมก็ขอโอกาสมาทำบุญถวายทานกับพระคุณเจ้า เพื่อเป็นการเพิ่มพูนบารมีของตนสืบไปบ้าง”

หลวงปู่ชอบได้เล่าถึงการเนรมิตกายของพญานาคไว้ด้วยความสรุปว่า การเนรมิตกายของพญานาคนั้นง่ายดายมาก ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นภาพนิมิตทั้งนั้น โดยนิมิตหายไปสักครู่กลับมาเป็นमाणพหนุ่มน้อย เป็นชายชราเดินงก ๆ เงินๆ เป็นหญิงสาวสวย เป็นเสือใหญ่น่าเกรงขาม กำลังเอียงย่างเข้ามา จากร่างเสือ กลายเป็นพรานขมังธนู ถืออาวุธเข้ามา ซึ่งการเนรมิตกายนั้นไม่ยากเย็นอะไรเลยเพียงคิดก็เปลี่ยนไปได้ตามต้องการ จะเป็นมนุษย์ เป็นสัตว์ อย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ ซึ่งหลวงปู่ชอบได้เห็นการแปลงกายของพญานาคมาแล้วทุกอย่างทั้งเป็นงูตัวน้อย ๆ ผัวขาว (ผู้ถือศีลหนุ่มขาวท่มขาว) ผู้หญิง เสือ มนุษย์ กษัตริย์ สารพัดจักแปลงกายเข้ามากราบท่าน

4.5 เจ้าจอมผาหม่มท้าว “กาละณะนาคราช”

ในปี พ.ศ. 2503 ได้มีญาติโยมทางฝั่งประเทศลาวพากันนิมต์หลวงปู่ชอบ ฐานสโม หลวงปู่หลุย จันทสาโร หลวงพ่อบัวคำ มหาวิโร หลวงพ่อบุญพิน กตปุญโญ พระคล้าย สุวัณณมาโจ พระมอญ สามเณรทองรัตน์ และสามเณรบุญเพ็ง พร้อมกับพ่อออกไข พ่อออกเกลี้ยง พ่อออกยัง เดินทางไปยังผาหม่มท้าว ซึ่งอยู่ตรงข้าม บ้านคกไฟ ตำบลปากชม อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย ประเทศไทย ในคืนแรกหลวงปู่ชอบบอกไว้ว่า

“สถานที่แห่งนี้มีเจ้ามีจอมรักษาอยู่นะ ถ้าจะทำอะไรลงไปก็ขอให้พากันระวัง เอาไว้บ้าง เวลาล้างบาตรล้างพนักนั้น น้ำแรกที่ล้างบาตรอย่าพากันเทสาดลงไปใ้แม่น้ำโขงทันที ให้เทสาดขึ้นมานบนบกก่อน น้ำต่อไปจึงจเอาเทลงไปในน้ำโขงได้ ให้พากันจำคำเราไว้ให้ดี อย่าพากันนึกสนุกคะนองลงไปเล่น”

วันถัดมาช่วงกลางวัน หลวงปู่ชอบนั่งเหลาไม้สีฟันอยู่หน้าถ้ำผาหม่มพร้าว มีพญานาคตนหนึ่งสัณฐานสีดำเหลือมลำตัวขนาดเท่ากับต้นตาลใหญ่ พญานาคตนนี้เอาหัวมาพาดวางไว้ที่ก้อนหินหน้าถ้ำ ส่วนลำตัวจมอยู่ในแม่น้ำโขง พญานาคไม่แสดงกิริยาอย่างอื่นนอกจากดูว่าท่านเอาสมบัติอะไรในถ้ำออกไปหรือเปล่าจนถึงเวลาประมาณสี่โมงเย็นจึงจมลงไปในแม่น้ำโขง ซึ่งหลวงปู่ชอบท่านบอกว่าในถ้ำผาหม่มพร้าวมีพระพุทธรูปโบราณหลายองค์ มีพระพุทธรูปทำจากทองคำ เงิน สำริด ชินเงิน และพระพุทธรูปที่แกะสลักจากไม้ ภายในถ้ำจะมีถ้ำขามโบราณของลาวอยู่มาก ท่านจัดเรียงพระพุทธรูปเพื่อกราบไหว้บูชาเวลาสวดมนต์ พญานาคตนนี้เป็นพญานาครักษาสมบัติศาสนาที่ผาหม่มพร้าว (บันทึกครูบากล้วย (ทิพย์มาลา, พลังจิต), 2557)

ตกกลางคืนของวันที่สองมีพญานาคสองตนขึ้นมาจากแม่น้ำโขงได้กลายรูปร่างเป็นมนุษย์ผู้หนึ่งเป็นชาย ผู้หนึ่งเป็นผู้หญิงอายุประมาณสี่สิบปี พญานาคทั้งสองในรูปมนุษย์แต่งกายด้วยอาภรณ์สีแดงสด ชุดที่เขาแต่งเหมือนกับชุดของเจ้าเมืองลาวในสมัยโบราณ ประดับประดาแก้วมณีดูพองาม ท่านบอกถ้าดูจากรูปมนุษย์ที่เขาจำแลง หลวงปู่ชอบจึงสอบถามได้ใจความว่า

“...พญานาคที่เป็นผู้ชายมีนามว่า กาละณะนาคราช มีวิมานอยู่แม่น้ำโขงได้ผาหม่มท้าว ซึ่งเป็นพญานาคที่เอาหัวมาพาดหินหน้าถ้ำเฝ้าดูท่านตอนกลางวัน การมาครั้งนี้พญานาคกับคู่บารมีมาขอสนทนารธรรมกับหลวงปู่ชอบด้วยเหตุที่พญานาคกับมนุษย์ไม่แตกต่างกันนักในเรื่องความศรัทธาในคำสอนของพระพุทธเจ้า โดยส่วนใหญ่พญานาคศรัทธาในคำสอนของพระพุทธเจ้า มีพญานาคส่วนน้อยที่ไม่สนใจพระศาสนา เหมือน

คนเรารู้สนใจพระศาสนาที่ไผ่บุญ ผู้ไม่สนใจพระศาสนาที่ไผ่บาป ซึ่งในครั้งนั้นพญานาคทั้งคู่ ได้สมათานพระไตรสรณะคมไปปฏิบัติ หลวงปู่ชอบจึงแสดงธรรม "อานิสค์ศีล" ให้พญานาคทั้งสองฟัง โดยกระแสนธรรมที่แผ่เมตตาทำให้ตนและบริวารมีความสุขมีความอบอุ่นเย็นใจ..."

หลวงปู่ชอบ ฐานสโม เกิดความสงสัยจึงสอบถามความเกี่ยวข้องของพญานาคกับพระพุทธศาสนา โดยมีรายละเอียดที่สำคัญชัดเจนที่สุดในการตอบความสงสัยของคนທີ່เชื่อหรือไม่เชื่อในเรื่องภพภูมิพญานาค สารสำคัญของคำตอบของพญานาคดังนี้

"...อดีตพญานาคมาจากมนุษย์พุทธบริษัท ศีลธรรมที่เคยปฏิบัติยังติดในจิตในใจ ถึงเกิดเป็นพญานาคก็ยังเคารพศรัทธาใน พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ อยู่เหมือนเดิม พญานาคเป็นเทพเทวดาอีกภูมิหนึ่งที่พระพุทธเจ้าทุกๆ พระองค์ฝากศาสนาไว้ให้ดูแล ซึ่งวัดวาอารามอยู่ที่เมืองบาดาลไม่มีวัดวาศาสนาให้ได้ปฏิบัติ วัดวาศาสนามีแต่เฉพาะบนโลกมนุษย์เท่านั้น โลกมนุษย์เป็นภูมิบำเพ็ญทั้งบุญทั้งบาป ผู้ไผ่ดีก็จักฝึกฝนในการบำเพ็ญบุญ บุญกุศลที่บำเพ็ญจักส่งผลให้เลื่อนคุณงามความดีเป็นเทพเทวดาอยู่ตามสวรรค์ ชั้นต่างๆ ผู้ทำบาปก็ตกอบายภูมิเป็นสัตว์นรก เปเรตอสุรกาย เดรัจฉาน ตามหนักเบาของบาปกรรมที่ตนเองทำมา..."

นอกจากนี้หลวงปู่ชอบยังสร้างความสงสัยขึ้นในใจว่า พญานาคคู่ผัวเมียมีบุพกรรมใดจึงทำให้กลายเป็นพญานาคในชาตินี้? พญานาคขึ้นมาโลกมนุษย์เพราะเหตุอะไร? บ้านเมืองของภพภูมิบาดาลมีสภาพเช่นไร? มีฤทธิ์เพียงใด? การคืนร่างเดิมด้วยเหตุผลใด? เหล่ากอบของพญานาคเป็นเช่นเดียวกับที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาแล้วไว้หรือไม่? คำถามที่หลวงปู่ชอบท่านถามพญานาคนั้นเป็นความสงสัยของมนุษย์ทั่วไปมาอย่างยาวนานกับพญานาค ซึ่งจะถูกละเลยด้วยบันทึกสำคัญของลูกศิษย์ใกล้ชิดของหลวงปู่ชอบโดยครูบากลับ (พระวืระศักดิ์ธีรภัทโท) (ทิพย์มาลา, พลังจิต, 2557) มีบทสนทนาสำคัญที่หลวงปู่ชอบถาม กากะละนาคราชตอบ ดังต่อไปนี้

"...บุพกรรมของเจ้าจอมผาหม่มพรวัวกับคู่บารมี

หลวงปู่ชอบ ถามว่า บุพกรรมของเจ้าจอมผาหม่มพรวัวกับคู่บารมี กรรมอะไรที่ทำให้ท่านทั้งสองได้มาเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา กรรมอะไรที่ทำให้ท่านทั้งสองได้มาปกปักรักษาสมบัติของพระศาสนาอยู่ที่นี่?

กาละนาคราช บอกว่า ชาตินี้ข้าพเจ้าเป็นมนุษย์ ข้าพเจ้าเป็นคนรักเลงใจ ร้อนนุทะเล เมียข้าพเจ้าจึงชวนเข้าวัดปฏิบัติธรรมถือศีลอุโบสถในวันพระ บุญที่ข้าพเจ้า รักษาศีลห้าและศีลอุโบสถประกอบกับบุญที่ข้าพเจ้าอุปัฏฐากพระสงฆ์องค์เณร บุญกุศลนี้ จึงส่งผลให้ข้าพเจ้าได้เกิดเป็นท้าวภูมิจานาคในชาติปัจจุบัน ตอนเป็นมนุษย์ปฏิบัติอยู่ในวัดวาศาสนา ข้าพเจ้าเผลอพลาดกรรมเพียงครั้งเดียวในการปฏิบัติต่อสมภารศาสนา ข้าพเจ้ากับเมียขี้มจอบเสียมมีดพรวินของวัดเอาไปปลุกผักทำไร่ พอพืชผักออกผลข้าพเจ้า กับเมียก็นำมาทำอาหารถวายพระสงฆ์องค์เณรในวัด มีดพรวินจอบเสียมที่ขี้มของสงฆ์ไป ชำรุดแตกหักข้าพเจ้าก็ไม่ได้นำมาใช้คืนให้สงฆ์ ปลอ่ยทิ้งสมบัติของสงฆ์เหล่านี้ไปเพราะ ขะล่าใจคิดว่ากรรมเล็กน้อยจักไม่เป็น ผลเพราะตนเองไม่มีเจตนาขี้มของสงฆ์ ก่อน ตายจิตข้าพเจ้าไปติดยึดกับของสงฆ์ที่ตนเองเคยขี้มไปใช้แล้วไม่ส่งคืน เพราะจิตติดยึดใน ของสงฆ์ที่ตนเองขี้มไปใช้ไม่ส่งคืนจึงทำให้ข้าพเจ้าเป็นพญานาคปกปักษ์รักษาสมบัติพระ ศาสนา ถ้าจิตตนเองไม่ไปติดยึดเรื่องนี้ก่อนตาย ข้าพเจ้าจักได้เกิดเป็นเทพเทวดาในชั้นภูมิ ที่สูงกว่นี้ ส่วนคู่บารมีข้าพเจ้าเขาปรารถนาเกิดเป็นคู่บารมีกับข้าพเจ้าตลอดไป ความ ปรารถนาประกอบบุญของเขา จึงทำให้เขาได้มาเกิดเป็นพญานาคคู่บารมีของข้าพเจ้า

หลวงปู่ชอบ ถามว่า ทำไมเมืองบ้านเมืองพญานาคจึงได้ชื่อว่า “เมืองบาดาล”?

กาละนาคราช บอกว่า "เมืองบาดาล" คือชื่อที่มนุษย์เรียกกันขึ้นมาเอง พวก ข้าพเจ้ามี “ทิพย์วิมาน” ซ่อนเหลี่ยมใกล้กับภูมิมมนุษย์ พญานาคบางหมู่เหล่าก็อยู่ใน สวรรค์ บางหมู่เหล่าก็อยู่ภูเข บางหมู่เหล่าก็อยู่ในน้ำ บางหมู่เหล่าก็อยู่ใต้พิภพ พวก ข้าพเจ้าจะเรียกชื่อเมืองตามชื่อของพญานาคผู้เป็นใหญ่

หลวงปู่ชอบ ถามว่า โลกมนุษย์อาศัยแสงสว่างจากไฟ จากพระอาทิตย์ แสง เดือนแสงดาว บ้านเมืองพวกท่านอาศัยแสงสว่างจากอะไรเป็นเครื่องดำรงอยู่?

กาละนาคราช บอกว่า แสงสว่างของพระอาทิตย์ แสงเดือนแสงดาวไม่ สามารถส่องถึงนาคพิภพได้ ที่นาคพิภพไม่มีกลางวันกลางคืนเหมือนกับโลกมนุษย์ ที่เมือง นาคพิภพของพวกข้าพเจ้าจะมี "แก้วแสงทิพย์" สว่างไสวอยู่สี่มุมเมือง แสงแก้วทิพย์นี้จะ สว่างไสวอยู่ตลอดเวลาไม่มีวันดับ แสงสว่างของแก้วแสงทิพย์เย็นใสไม่ร้อนเหมือนแสง พระอาทิตย์ แก้วทิพย์แสงเมืองนี้เกิดจากบุญฤทธิ์ของพวกข้าพเจ้าพญานาคทุกคนจะมี แก้วทิพย์ประจำตัว แก้วทิพย์บุญฤทธิ์จะเป็นแก้วสารพัดนึกที่พญานาคทุกคนใช้ในการ นิรมิต

หลวงปู่ชอบ ถามว่า พวกมนุษย์กินเนื้อสัตว์ กินพืชผักเป็นอาหาร พวกพญานาค เขาพากันกินอะไรเป็นอาหาร?

กาละณะนาคราช บอกว่า พญานาคเป็นพวกกายทิพย์ไม่มีเวทนาหิวโหยเหมือนมนุษย์ ความเหน้อยความหิวไม่มีในพญานาค พวกข้าพเจ้า "อัมในบุญ" จึงไม่มีเวทนาหิวโหยเหมือนพวกกายหยาบอย่างมนุษย์และเดรัจฉาน

หลวงปู่ชอบ ถามว่า พญานาคมีฤทธิ์เดชมากแค่ไหน?

กาละณะนาคราช บอกว่า พญานาคมีฤทธิ์มากเกินจะประมาณได้ ถ้าพวกข้าพเจ้าอยากจะทำร้ายผู้ใด เพียงแค่เพ่งฤทธิ์ใส่มนุษย์หรือสัตว์ผู้นั้น มนุษย์และสัตว์ผู้นั้นก็จะแหลกเป็นจุลในทันที พวกพญานาคมีอิทธิฤทธิ์ต่อปละธรรมดาสูงกว่ามนุษย์ธรรมดา ถ้าไม่เคยมีกรรมอันหนักต่อกันแล้วพวกพญานาคจะไม่ทำร้ายมนุษย์และสัตว์ให้ถึง แก่ความฉิบหายของชีวิต พญานาคมีฤทธิ์จะจำแลงเป็นอะไรก็ได้ตามที่อยากจะ เป็น แต่สุดท้ายต้องกลับคืนสู่สภาพภูมิเดิมของตน

หลวงปู่ชอบ ถามว่า เวลาพวกท่านอยู่บ้านเมืองของตน พวกพญานาคเขามีรูปร่างแบบใด?

กาละณะนาคราช บอกว่า พวกข้าพเจ้ามีรูปร่างเป็นมนุษย์เหมือนกับพระคุณเจ้านี้แหละ ไม่แตกต่างอะไรกับพวกท่านเลย

หลวงปู่ชอบ ถามว่า รูปร่างของพญานาคเกิดขึ้นได้อย่างไร?

กาละณะนาคราช บอกว่า รูปร่างของพญานาคจะเกิดขึ้นได้ด้วยเหตุ 6 ประการ ได้แก่ เวลาแสดงตน เวลาเกิดโทสะ เวลาเดินทาง เวลาเผลอสติ เวลาแสดงฤทธิ์ และเวลาจิตเกิดปฏิพัทธ์ในกาม

หลวงปู่ชอบ ถามว่า พญานาคขึ้นมาโลกมนุษย์เพราะเหตุอะไร?

กาละณะนาคราช บอกว่า พญานาคขึ้นมาโลกมนุษย์ด้วยเหตุหลัก 4 ประการ

- (1) มาเพื่อสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นเครื่องหมายของพระศาสนา เช่น พระพุทธรูป สถูปเจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า ของพระอรหันต์สาวก
- (2) มาเพื่อกราบไหว้ฟังธรรมกับท่านผู้ทรงธรรม
- (3) มาเพื่อบำเพ็ญบุญบารมีให้กับตนเอง
- (4) มาเพื่อเที่ยวชมโลกมนุษย์ แต่มาเที่ยวโลกมนุษย์จะไม่ขึ้นมาบ่อย เพราะโลกมนุษย์วุ่นวายเต็มไปด้วยกิเลส บ้านเมืองพวกข้าพเจ้าสงบร่มเย็นกว่าโลกมนุษย์

หลวงปู่ชอบ ถามว่า พวกมนุษย์มีการทะเลาะเบาะแว้งเช่นฆ่าทำร้ายกัน พวกพญานาคเป็นแบบนี้เหมือนกับพวกมนุษย์หรือไม่?

กาละละนาคราช บอกว่า พวกพญานาคก็มีการวิวาทกันเหมือนกับมนุษย์ พอวิวาทกันพญานาคราชผู้เป็นเจ้าครองเมืองจะเป็นผู้พิพากษาเรื่องให้ การเช่นฆ่ากันในสังคมของพญานาคจะไม่มี เพราะพญานาคมี **"เทวะธรรม"** ครองใจ

พอถึงกาลสมควรกาละละนาคราชและคู่บารมีพากันลาองค์ท่านกลับไปยังบ้านเมืองของพวกเขา

หลวงปู่ชอบ เล่าให้ฟังว่า เวลาพญานาคทั้งสองกลับ เขาจะกลายร่างเป็นพญานาคจมลงไปในแม่น้ำโขงหน้าถ้ำผาหม่มพร้าว เขาไม่ได้เอาหัวมุดลงไปใต้น้ำเหมือนพฤติกรรมแบบงูทั่วไป ท่านว่ากิริยาแบบนี้เป็นกิริยาในการไปการมาที่เป็นลักษณะเฉพาะของพวกพญานาค 4 ตระกูล ได้แก่ (1) ตระกูลวิรูปักษ์ พญานาคตระกูลสีทอง (2) ตระกูลเอราปถ พญานาคตระกูลสีเขียว (3) ตระกูลฉัพพยาปุตตะพญานาคตระกูลสีรุ้ง (4) ตระกูลกัณหาโคตมะ พญานาคตระกูลสีดำ นอกจากนี้หลวงปู่ชอบ ยังบอกว่า พญานาคจะมีพฤติกรรมแตกต่างจากงูทั่วไปคือ เวลาพญานาคเดินทางเขาจะลอยตัวไปในอากาศ ลักษณะพุ่งไปข้างหน้าเหมือนลูกธนูพุ่งออกจากเกาทัณฑ์คันศร หรือลอยไปในลักษณะเหมือนคลื่นน้ำ ต่างจากพวกงู พวกงูเวลาไปจะเลื้อยวงวนออกซ้ายออกขวา พญานาคจะไม่เอาหัวของตนเองแตะพื้นดินเหมือนกับงู พญานาคเวลาพักจะขดเป็นชั้นงอเอาหัวพาดวางไว้ที่ลำตัว เรื่องนี้องค์ท่านเคยถาม “เทพนาคา” พญานาคผู้พิทักษ์รักษา “พระพุทธบาทสี่รอย” เมืองเชียงใหม่ เพราะอะไรพญานาคจึงต้องแสดงกิริยาที่แตกต่างจากงู เทพนาคาบอกองค์ท่านว่า พญานาคเป็นเทพ มีศักดิ์เหนือกว่าพวกงูที่เป็นเดรัจฉาน พญานาคจึงแสดงศักดิ์นาทิตูตนเองแบบนี้ หลังพญานาคผาหม่มพร้าวสองผัว เมียกลับไปแล้ว องค์ท่านหลวงปู่ชอบจึงออกจากสมาธิ พ่อแม่ครูจารย์บอกคือนั่นเราไม่ได้พักชั้นห้า (นอน) เลย เราออกจากภาวนาเราก็มานั่งไหว้พระสวดมนต์แผ่เมตตา จนอรุณของวันใหม่...”

การถามตอบระหว่างหลวงปู่ชอบ ฐานสโมและพญานาคกาละละนาคราชทำให้เห็นวาคำตอบจากกาละละนาคราชมีความชัดเจนและได้คลายข้อสงสัยของชาวบ้านที่มีต่อพญานาคและภพภูมิของพญานาคต่าง ๆ นานาดังผู้เขียนสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

- 1) พญานาคมีอยู่จริง
- 2) พญานามีบ้านเมืองเขตแดนของตนเองมีพญาและบริวารอาศัยอยู่ร่วมกันมีรูปแบบการปกครองตามชนชั้นบุญบารมีที่สะสมบำเพ็ญมาแต่อดีต
- 3) พญานาคเกิดจากจิตสุดท้ายมีบุญกรรมที่ทำพลาดพลั้งไว้กับพระพุทธศาสนา
- 4) เมืองบาดาลเป็นชื่อเรียกของมนุษย์ ส่วนพญานาคเรียกว่า “ทิพย์วิมาน”

- 5) ชื่อเรียกเมืองทิพย์วิมานตามชื่อของพญานาคผู้เป็นใหญ่
- 6) พญานาคมีแสงให้แสงสว่างเรียกว่า “แก้วแสงทิพย์” อยู่สี่มุมเมือง
- 7) พญานาคไม่มีเวทนาหิวโหย อิ่มทิพย์ด้วยบุญ
- 8) พญานาคมีฤทธิ์เหนือประมาณ
- 9) พญานาคมีหิริโอตัมปะธรรม “เทวะธรรม” สูงกว่ามนุษย์ธรรมดา
- 10) พญานาคเมื่ออยู่ที่ทิพย์วิมานตนเองจะมีรูปร่างเป็น “มนุษย์”
- 11) รูปลักษณ์พญานาคเกิดขึ้นด้วยเหตุ 6 ประการ ได้แก่ เวลาแสดงตน เวลาเกิดโทสะ เวลาเดินทาง เวลาเผลอสติ เวลาแสดงฤทธิ์ และเวลาจิตเกิดปฏิพัทธ์ในกาม
- 12) พญานาคขึ้นมาโลกมนุษย์ด้วยเหตุหลัก 4 ประการ ได้แก่ (1) มาเพื่อสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นเครื่องหมายของพระศาสนา (2) มาเพื่อกราบไหว้ฟังธรรมกับท่านผู้ทรงธรรม (3) มาเพื่อบำเพ็ญบุญบารมีให้กับตนเอง และ (4) มาเพื่อเที่ยวชมโลกมนุษย์ แต่มาเที่ยวโลกมนุษย์จะไม่ขึ้นมาบ่อยนัก
- 13) พญานาคแสดงศักดินาที่รู้ที่แตกต่างจากงู เพราะพญานาคเป็นเทพ มีศักดิ์เหนือกว่าพวกงูที่เป็นเดรัจฉาน
- 14) พญานาคมีที่อยู่ “ทิพย์วิมาน” ซ่อนหล่อมใกล้กับภูมิมนุษย์ บางหมู่เหล่าอยู่ในสวรรค์ บางหมู่เหล่าอยู่ภูเขาลำเนา บางหมู่เหล่าอยู่ในน้ำ บางหมู่เหล่าอยู่ใต้พิภพ

4.6 ยุทธนาคา สงครามพญานาค

สงครามพญานาคนับเป็นเรื่องราวที่น่าสนใจอีกเรื่องในที่ปรากฏอยู่ในชีวิตประวัติ หลวงปู่ชอบ ฐานสโม วัดป่าโคกมน บ้านโคกมน ตำบลผาน้อย อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย โดยมีผู้ยืนยันเรื่องราวที่เกิดขึ้นในครั้งนี้คือ หลวงปู่คำผอง กุศลธโร เจ้าอาวาสสำนักสงฆ์ผาแด่น ตำบลสันป่ายาง อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ที่ท่านอยู่ปฏิบัติกับองค์ท่านหลวงปู่ชอบที่บ้านม่วงไข่ในตอนนั้น ตามบันทึกของครูบาก๊วย (พระวีระศักดิ์ ธีรภัทโท) ซึ่งหลวงปู่คำผองเล่าว่า

“...หลวงปู่ชอบเล่าว่าเมื่อคืนพวกพญานาคที่นี้ไปออกสงครามกับพวกพญานาคแม่น้ำโขงเชียงคาน พญานาคพาดินลงจากภูเขาทำให้พระเณรลงไปตักน้ำสวายขึ้นเพราะทางสงครามพญานาค เรื่องแบบนี้ตาบอดอย่างพวกเรามองไม่เห็นเหมือนท่านหลวงปู่ชอบ หลวงปู่ชอบจิตท่านเป็นทิพย์พิสุทธ์จึงมองเห็นทั้งหมดทุกเรื่อง...”

ทั้งนี้มีบทสนทนาสำคัญระหว่างหลวงปู่ชอบ ฐานสโมและพญานาคนามว่า อีสโรนาคราช เกี่ยวกับรายละเอียดของสงครามพญานาคภูเขากับพญานาคแม่น้ำโขงมีความสำคัญดังนี้ (ปฐม นิคมานนท์และภัทรา นิคมานนท์, 2553)

“...พุทธศักราช 2508 เหตุการณ์เกิดขึ้นในปีแรกที่หลวงปู่ชอบสร้างวัดป่าม่วงไข่ บ้านม่วงไข่ ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย ณ ค่ำคืนวันหนึ่งราว ๆ สองทุ่มคืนเดียวกันขณะหลวงปู่ชอบท่านกำลังจะไหว้พระสวดมนต์อยู่ที่กุฏิ ท่านได้ยินเสียงคนพูดคุยกันผ่านกุฏิของท่านไปทางด้านหน้าวัด หลวงปู่คิดในใจว่าคำมิดติดต่าป่านี้นี้แล้วยังจะมีโยมมาวัดอยู่อีกหรือ เสียงพูดกันก็ดังคึกคักแบบคนหนุ่ม ท่านจึงกำหนดดูถึงที่มาของต้นเสียง ท่านเห็นชายหนุ่มอายุราวยี่สิบต้น ๆ หกคนเดินคุยกันไปทางหน้าวัดป่าม่วงไข่ ชายหกคนนี้คุยกันว่าจะไปเที่ยวเล่นจิบสาวนาครีที่เมืองเชียงคาน หลวงปู่จึงรู้ว่าชายหนุ่มกลุ่มนี้เป็นลูกหลานของพญานาคภูผาหมานจำแลงร่างขึ้นมาเที่ยวเล่นจิบสาวนาครีแม่น้ำโขง

ไม่กี่อึดใจขณะที่หลวงปู่ชอบกำลังสวดมนต์บทเมตตายังกัญญาอยู่นั้น ท่านได้ยินเสียงคนไล่ตีกันดังลั่นมาจากทางหน้าวัด จึงหยุดสวดมนต์กำหนดดูเหตุการณ์ ได้เห็นชายหนุ่มกลุ่มใหญ่ไล่ตีชายหนุ่มหกคน ที่เห็นเมื่อตอนหัวคืน ชายหนุ่มทั้งหกวิ่งผ่านกุฏิท่านไปแล้วกระโดดลงเขาหายเข้าไปในบ่อน้ำซับหลังศาลาเก่า พอพญานาคที่ไล่ตามมาเห็นหลวงปู่ชอบจึงหยุดแล้วท่านบอกพญานาคกลุ่มนี้ให้กับบ้านเมืองตนเองอย่าได้เบียดเบียนกันในวัดวาศานาเลย เหล่าพญานาคหนุ่มจากแม่น้ำโขงจึงพากลับด้วยจมหายไปใธรณิทัศน์ที่

ขณะที่ครูปากกล้วยกับหมู่เพื่อนนั่งฟังองค์หลวงปู่ชอบเล่าพากันแปลกประหลาดใจว่าทำไมพญานาคซึ่งเป็นเทพเทวดาประเภทหนึ่งจึงมีประพฤติกรรมอย่างที่เคยเล่ากับมนุษย์เรา หลวงปู่ชอบท่านว่า พญานาคถึงจะเป็น ภูมิเทพเทวดา เขาก็มาจากมนุษย์เรา มีกิเลสรักโลภโกรธหลงเหมือนกันกับมนุษย์เรา ถ้าไม่พอใจกันขึ้นมาก็โกรธาเกรี้ยวกราดทำร้ายกันเหมือนกับมนุษย์เรา ต่างแต่พวกพญานาคเทพเทวดาเขาจะไม่ทำร้ายกันถึงขั้นหมายเอาชีวิตเหมือนกับมนุษย์ พวกพญานาคเทพเทวดาเขาจะสู้กันพอรู้ฤทธิ์แล้วก็เลิกrag กันไป ซึ่งการให้อภัยกันของภพภูมิเทพเทวดาเกิดขึ้นง่ายกว่ามนุษย์โดยมีทิวะธรรมหิริ โอตัปปะความละอายแก่ใจความเกรงกลัวต่อบาปกรรมของเทพเทวดาเขาจะมีมากกว่ามนุษย์

หลังจากพญานาคหนุ่มจากแม่น้ำโขงกลับไปไม่นานท่านได้ยินเสียงดังโวกเหวกอีกคณะหนึ่งไปทั่วบริเวณวัดป่าม่วงไข่ ท่านเห็นพญานาคพากันจัดเตรียมทัพมีช้างม้าไพร่พลถืออาวุธครบมือเหมือนกับทหารศึกในสมัยโบราณเหมือนกับมนุษย์เวลาเตรียมทัพออกศึก

ไม่มีผิดเพี้ยน เมื่อหลวงปู่ชอบสอบถามแม่ทัพใหญ่พญานาคจากภูเขาลงถึงเหตุที่จะต้องไปรบกับพญานาคแม่น้ำโขงแล้วจึงห้ามปรามว่าอย่าไปเบียดเบียนกันเลยมันจะเป็นบาปเวรต่อกัน แต่พญานาคใหญ่ผู้เป็นแม่ทัพนายกองไม่ฟังคำที่องค์ท่านทัดทาน เขายืนกรานที่จะออกรบตามมานะศักดิ์ศรีที่เขาถือ ก่อนที่จะไปออกรบหลวงปู่จึงวานพญานาคใหญ่ภูผาหมานฟังภูเขาท่าทางลงไปตักน้ำให้พระเณรแล้วเขาก็ลาหลวงปู่ชอบไปรบกับ "อิสโรนาคราช" ราชนัยนาคราชแม่น้ำโขงเมืองเชียงคาน ที่มีวิมานเมืองบาดาลอยู่ห่างจากปาก "แม่น้ำเลย" ไหลลงตกแม่น้ำโขงที่ "บ้านคกมด" สี่ร้อยเมตร

หลวงปู่ชอบดูเหตุการณ์พญานาคทำนาคายุทธกันจนถึงตีสองทุกอย่างจึงยุติศึก ท่านเห็นไพร่พลทหารพญานาคภูผาหมานแตกทัพหนีเข้ามาทางวัดป่าม่วงไข้อย่างอลหม่าน พอมาถึงบ่อน้ำซับหลังศาลาวัดป่าม่วงไข่ทหารพญานาคพากันหายลงไปใบบ่อน้ำซับแห่งนี้ทันที พวกทหารพญานาคอีกฝ่ายหนึ่งก็ไล่ตามกันมา ผู้ที่เป็นหัวหน้าแม่ทัพใหญ่ "อิสโรนาคราช" เห็นหลวงปู่ชอบอยู่ที่นั่นเขาจึงบอกไพร่พลให้หยุดทัพ

การสนทนาระหว่างหลวงปู่ชอบ ฐานสโม กับ อิสโรนาคราช

หลวงปู่ชอบ ถามว่า "อิสโรนาคราช" เพราะเหตุอะไร ถึงต้องมารบทัพจับศึกกัน

อิสโรนาคราช บอกว่า พวกลูกหลานพญานาคเมืองนี้ไปมีเหตุวิวาทกับลูกหลานของพวกข้าพเจ้า เจ้าเมืองพญานาคที่นี่ไม่พอใจจึงยกทัพไปทำรบประลองฤทธิ์กับพวกข้าพเจ้าถึงบ้านเมือง

หลวงปู่ชอบ ถามว่า พญานาคเขามีการรบทัพจับศึกเหมือนกันกับมนุษย์หรือ?

อิสโรนาคราช ตอบว่า พญานาคก็เหมือนกันกับมนุษย์ เมื่อมีเรื่องราวเจรจาความกันไม่ได้ก็ต้องใช้กำลังต่อสู้กันเพื่อให้รู้แพ้ชนะ แต่ไม่ถึงขั้นทำลายล้างกันเหมือนกับพวกมนุษย์ พวกข้าพเจ้าจะต่อสู้กันพอรู้แพ้ชนะเท่านั้นจะไม่ทำอะไรเกินเลยให้กันมากไปกว่านี้

องค์หลวงปู่ชอบบอกเมื่อรู้แพ้รู้ชนะกันแล้วก็ไม่ต้องมาต่อสู้อะไรกันอีก พวกท่านเป็นเทวะฤทธิ์มีเดชมาก การต่อสู้ของพวกท่านจะทำให้มนุษย์และสัตว์ที่อาศัยอยู่ที่นี่จะได้รับอันตรายเดือดร้อนจากการสู้รบของพวกท่านได้ อาตมาขอให้ท่านทั้งสองจงเว้นปล่อยวางในเรื่องนี้เสีย อิสโรนาคราชพญานาคแม่น้ำโขงอ่อนยอมในคำขอขององค์ท่าน หลวงปู่ชอบจึงถอนทัพลาองค์ท่านกลับไปยังบ้านเมืองของเขา..."

ชี้ให้เห็นว่า พญานาคมีนิสัยเช่นเดียวกับมนุษย์กล่าวคือถ้ามีใครมารุกราน ทำร้ายบิรารทำความเสียหายแก่ลูกหลานของตนเองจะต้องทำการโต้ตอบ ชับไล่ ผลักดัน ต่อสู้ รบรากันให้รู้แพ้ชนะก็เพียงพอและให้ออกไปจากเขตแดนที่ตนครอบครองอยู่ ซึ่งจะไม่มีจิตใจเบียดเบียนถึง

ฆ่าฟันกันให้ตายเพราะพญานาคมีหิริโอดตัปปะเป็น “เทวะธรรม” ครองใจจนรู้จักคำว่าให้อภัย เกิดขึ้นทันใดไม่โกรธแค้นเคืองกันยาวนานนัก ที่สำคัญที่สุด พญานาคจะเคารพพระสงฆ์ผู้ทรงศีล อันบริสุทธิ์หรือพุทธศาสนสถาน โดยจะไม่ทำอันตรายใด ๆ ในพื้นที่แต่จะช่วยเหลือ สงเคราะห์ เกื้อกูล ปกป้องพระพุทธศาสนา ทั้งนี้หลวงปู่ชอบ ฐานสโม ได้กล่าวกับลูกศิษย์ว่า **“เราเคยเห็น พญานาคเหมือนรูปเขียนที่ผนังโบสถ์นั่นแหละ”** ดังนั้นถ้าใครอยากเห็นพญานาคไปดูที่ผนัง โบสถ์ หน้าโบสถ์ ทางเข้าวัดวาอาราม หรือรักษาเทวะธรรมดังที่พญานาครักษาจะเป็นสิ่งที่ดี ต่อไปในอนาคตของตนเอง

ภาพที่ 2.6 หลวงปู่ชอบ ฐานสโม

ในความจริงเรื่องพญานาคกับพระอริยสงฆ์ถือเป็นการพบเห็นเป็นธรรมสามัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระอริยสงฆ์สายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต จะพบเห็นเป็นเรื่องปกติ อาทิ พญานาคที่ต่างประเทศเมื่อวันที่ 10 กันยายน 2534 หลวงปู่ชอบ ฐานสโม และคณะได้ไป ประเทศสหรัฐอเมริกา ได้พบพญานาคที่น้ำตกในแอการ่า สหรัฐอเมริกา พญานาคตนนี้มีอายุ มากกว่าหมื่น ๆ ปีแล้ว และยังเรื่องพญาศรีสุทโธนาคราช แห่งเกาะคำชะโนด ซึ่งผู้เขียนนำมาไป เรียบเรียงไว้เป็นต้นเรื่อง “ภูมิสถานเมืองปู่ย่า” ต่อไป

ผู้เขียนได้หยิบประเด็นมาเป็นบทวิเคราะห์สำคัญเรื่องราวของพญานาคที่เกี่ยวกับพระอริยสงฆ์โดยเฉพาะอย่างยิ่งพญานาคอยู่ในหลายพื้นที่ทั้งบนแผ่นดินไทยและลาว แถบภาคเหนือ แถบอีสานลุ่มน้ำโขง เป็นการนำเสนอเรื่องราวที่เป็นมุขปาฐะจากพ่อแม่ครูบาอาจารย์ ซึ่งคำว่า “พ่อแม่ครูบาอาจารย์” หมายถึง หลวงปู่เสาร์ กันตสีโล หรือหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ซึ่งพระสงฆ์สายวัดป่า (ธรรมยุต) ให้ความเคารพนับถือสูงสุด ได้เล่าให้ลูกศิษย์ใกล้ชิดฟังแล้วบันทึกไว้เป็นหลักฐาน โดยความเชื่อมั่นอันเป็นพื้นฐานแรกของลูกศิษย์ที่ได้ยินได้ฟังมาแล้วสืบต่อ ๆ กัน คือ

สิ่งแรกเชื่อว่า “พระอริยสงฆ์ไม่โกหกเพื่อทำให้ท่านมัวหมองผิดศีลแน่นอน”

สิ่งที่สองเชื่อว่า “พระผู้บันทึกมีตัวตนอยู่จริงและกล่าวถึงพระสงฆ์ที่อยู่ด้วยหมู่คณะไปด้วยกันในการรุดงค์กรรมฐาน อยู่ในสถานที่เกิดเหตุการณ์ มีอยู่จริง ตรงกันทุกประการ”

สิ่งที่สามเชื่อว่า “เรื่องราวพญานาค มาจากหนังสือชีวิตประวัติหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ที่องค์หลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน วัดป่าบ้านตาด อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี เขียนบันทึกไว้อย่างชัดเจน และพญานาคจากการบันทึกเรื่องราวของครูบาแก้ว หรือพระอาจารย์วีระศักดิ์ ธีรภัทโท ที่พักสงฆ์หลวงปู่ชอบ ฐานสโม คลองสามวา กรุงเทพมหานคร ซึ่งอ้างอิงจากหลักฐานที่มีอยู่จริงทั้งบุคคลและสถานที่อยู่ชัดเจน

ยิ่งต่อกย้ำความเชื่อที่ชื่อว่า “พญานาคมีอยู่จริง” คือ ทุกเรื่องราวตั้งแต่ครั้งพุทธกาลมาจนปัจจุบันกาล มักจะมีเมืองภพภูมิบาดาล แม่น้ำใหญ่ ยมุนา นิรมิตา จัมปนาที เนรัญชรา แม่น้ำโขง มีแก้วมณีสารพัดนึก มีกายทิพย์ เนรมิตได้ตั้งใจคิด มีฤทธิ์มาก ขึ้นมาเมืองมนุษย์เพื่อบำเพ็ญบารมี ฟังธรรม และจะคืนร่างเดิมของตนเมื่อเวลาเพลอสติ (หลับ) และเวลาจิตเกิด ปฏิพัทธ์ในกาม (เสพกาม) ยิ่งหลวงปู่ชอบท่านยืนยันว่า เราเคยเห็นพญานาคเหมือนรูปเขียนตามผนังโบสถ์ ยิ่งชี้ชัดว่า รูปพญานาคถูกเขียนขึ้นจากการพบเห็นจริง และคอยปกป้องรักษาพระพุทธรูปมาช้านาน

อย่างไรก็ตามต้องเตือนตนเองเสมอว่า “ไม่เชื่ออย่าลบหลู่ เป็นผู้รู้ฟังเพียรรู้เชื่อมั่นในพระอริยสงฆ์ เมื่อมองไม่เห็น มิใช่ว่า ไม่มีอยู่จริง” ดังนั้นแหล่งข้อมูลที่มีคุณภาพ เชื่อถือได้หลากหลายย่อมสร้างความเชื่อมั่นในข้อมูลเรื่องพญานาคให้หนักแน่นมากยิ่งขึ้นโดยเชื่อที่ปราศจากความหลงมกมาย

อิทธิพลความเชื่อพญานาคต่อวิถีชีวิตของประชาชน

ความเชื่อพญานาคที่ผูกโยงกับวิถีชีวิตของมนุษย์โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนไทยมีมาตั้งแต่ยุคโบราณสมัยสุโขทัย อยุธยา ธนบุรี รัตนโกสินทร์ตอนต้นมาจนถึงยุคปัจจุบัน อาทิ พญานาคช่วยมนุษย์สร้างบ้านแปงเมืองนาคพันธุสิงหนวัติ หรือแคว้นโยนกนาคราช โดยฉัททันตนคราช ตามตำนานสิงหนวัติ พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก (เล่ม 3 ภาค 1) การสร้างบ้านเมืองกรุงศรีสัตนาคนหุต เมืองเวียงจันทน์ อาณาจักรล้านช้างตามตำนานสุวรรณโคมคำ อรุณคราตุ ซึ่งผู้คนลุ่มแม่น้ำโขงมีนาคทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ด้านการเกษตรเพื่อหล่อเลี้ยงชีวิต พญานาคยังมีอิทธิพลต่อความเชื่อเกี่ยวกับวรรณกรรม ศิลปกรรม จิตรกรรม ประติมากรรม หัตถกรรม การสร้างสรรค์ประณีตศิลป์ พิธีกรรมเคารพบูชาเพื่อความเป็นสิริมงคล พุทธศาสนาสถานศาสนวัตถุ ประเพณีวัฒนธรรม อาทิ บั้งไฟ ไหลเรือไฟในเทศกาลบุญออกพรรษา ด้านไสยศาสตร์ (วิเชียร นามการ, 2554; เอนก รักเงิน, 2555); ภัทรชัย อุทาพันธ์, พระมหารุ่งเรือง รุกขิตธมโม, 2561; วิเชียร นามการ, วทัญญู ภูครองนา, สุทธิวิทย์ จันทร์ภิรมย์ และประสิทธิ์ คำกลาง, 2564; กลุ่มจารีตประเพณี สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, 2565; อำพล สัมมาวุฒธิ, 2565; กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, 2566) ดังนั้นนับแต่อดีตจนถึงปัจจุบันพญานาคจึงมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนในสังคมไทยอย่างสูงใน 7 ด้าน ได้แก่ (1) ด้านเกษตรกรรม (2) ด้านวรรณกรรม (3) ด้านศิลปกรรม (4) ด้านพิธีกรรม (5) ประเพณีวัฒนธรรม (6) ตราสัญลักษณ์ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1. ด้านเกษตรกรรม

พญานาคเป็นความเชื่อของคนลุ่มน้ำโขงว่าผูกพันกับน้ำ ฝนฟ้า ฤดูกาลและความอุดมสมบูรณ์ของอาหารการกิน การเกษตรที่มนุษย์ต้องอาศัยดิน น้ำ ไฟ ลม ภูมิประเทศ ภูมิอากาศ ฝนฟ้าตามฤดูกาลธรรมชาติ เมื่อปีใดฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาลทำให้ชาวเกษตรกรลำบากต้องหาวิธีการต่าง ๆ นานา ขอฝนให้ตกต้องตามฤดูกาล หากวันใดที่ข้าวขาดฝน คนขาดน้ำ ขาดขาดนาค พระธาตุขาดคนกราบไว้ ย่อมเสียหายทั้งแผ่นดิน ซึ่งช่วงฤดูกาลทำนาคือหน้าฝนเป็นช่วงเดือนพฤษภาคมถึงพฤศจิกายนของทุกปี ซึ่งประชาชนที่ชุมชนคำชะโนดจะมีพิธีกรรมบวงสรวงขอพรให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ ขอฝนให้ฟ้าฝนตกต้องตามฤดูกาล ในพิธีจะมีการจัดโต๊ะเครื่องไหว้ การกล่าวขอพร รำ จุดบั้งไฟให้เจ้าปู่ศรีสุทโธ หรือพญาศรีสุทโธนาคราช (ภูสิทธิ์

ภูค้ำชะโนด, 2561; 2563; คณะกรรมการบริหารคำชะโนด, 2562) ซึ่งเป็นดั่งสายพิรุณแห่งศรัทธาผูกโยงความสัมพันธ์คน ข้าว ปลาอาหารกับธรรมชาติ ดิน ฟ้า อากาศ ที่ต้องพึ่งพาน้ำฝนหล่อเลี้ยงพืชพันธุ์ธัญญาหารที่ปลูกไว้บนแผ่นดินให้อุดมสมบูรณ์ นอกจากนี้ยังมีพิธีขอฝนพระคันธาราฐ เชิญพญานาคให้น้ำให้ฝนตามความเชื่อชาวโคราช ทางภาคเหนือยังมีการบวงสรวงพญานาคที่บริเวณกว๊านพะเยาเพื่อให้ฝนตกเติมน้ำในกว๊านพะเยา ประชาชนอยู่เย็นเป็นสุขและเตรียมรับภัยแล้ง ในวิถีชีวิตของประชาชนแต่ละภาคมีความเชื่อวิธีการขอฝนที่ไม่แตกต่างกันมากนัก ในความเป็นจริงสังคมไทยมีวิธีการขอฝนไม่ใช่เพียงจากพญานาคเท่านั้นยังมีการขอฝนตามความเชื่อท้องถิ่นแต่ละภูมิภาค ดังนี้ (พระอธิการปันแก้ว อินทปญโญ (วัฑโโล), พระครูสิริสุตานุยุต และปรกรณ์ มหากันธา, 2564)

- 1) ภาคเหนือ มีพิธีแห่พระเจ้าฝนแสนห่า พิธีจับบ่อไฟ (จุดบั้งไฟ) บูชาพญาแถน พิธีแห่ช้างเผือก และพิธีแห่ปลาช่อนขอฝน
- 2) ภาคกลาง มีพิธีแห่นางแมวขอฝนทำนา เล่นเพลงปรบไก่ และปั้นเมฆขอฝน
- 3) ภาคอีสาน มีพิธีแห่บั้งไฟ พิธีเทศน์พญาคันคาก บูชาพญาแถนและพิธีแห่ นางตั้ง
- 4) ภาคใต้ เป็นภูมิภาคที่ฝนตกชุกอยู่ตลอดปีอยู่แล้วจึงไม่ค่อยมีพิธีกรรมการขอฝนแต่การขอฝนซ่อนอยู่ในประเพณีชักพระ

แต่อย่างไรก็ตามพญานาคยังเป็นความเชื่อที่ฝังแน่นกับวิถีชีวิตของคนไทยมาแต่อดีตจนปัจจุบันที่เชื่อว่า “นาคให้น้ำ” พญานาคเป็นผู้ให้น้ำ สัญลักษณ์ของน้ำ ความอุดมสมบูรณ์ตามฤดูกาลจนเกิดการเสี่ยงทายในแต่ละปีที่จะทำนายปริมาณน้ำฝน โดยอาศัยจำนวนนาคให้น้ำมีไม่เกิน 7 ตัว ซึ่งปีไหนที่อุดมสมบูรณ์มีน้ำมากเรียกนาคให้น้ำ 1 ตัว ปีไหนแล้งเรียกนาคให้น้ำ 7 ตัว ซึ่งเสี่ยงทายวัดสลับกันเพราะถ้านาคมากจะเกี่ยงกันให้น้ำ กลืนน้ำลงท้องไม่ยอมพ่นน้ำ ซึ่งการทำนายนาคให้น้ำชัดเจนที่สุดในพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ แต่ยังมีการดูจากปีนักษัตรได้มีปรากฏการระบุจำนวนนาครักษาไว้ในคัมภีร์พัสสาของวัดศรีมงคล อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน ได้แก่ ปีจอ (ชวด) 8 ตัว ปีเป่า (ฉลู) 2 ตัว ปียี่ (ขาล) 5 ตัว ปีเหม้า (เถาะ) 4 ตัว ปีสี่ (มะโรง) 3 ตัว ปีไส้ (มะเส็ง) 7 ตัว ปีสะง่า (มะเมีย) 2 ตัว ปีเม็ด (มะแม) 7 ตัว ปีสัน (วอก) 4 ตัว ปีร่ำ (ระกา) 6 ตัว ปีเส็ด (จอ) 9 ตัว ปีไก่อ (กุน) 3 ตัว ทั้งนี้ยังมีนาครักษาปี รักษาป่า รักษาไร่ ซึ่งมีการคำนวณผลที่ดูจาก “ตัวเลขเศษ” โดยนำเอาเลขจุลศักราช “หาร” ด้วย

12 ถ้าเหลือเศษ 3 หรือ 5 นาจะรักษาศี 3 หรือ 4 หรือ 9 นาจะรักษาน้ำ (ปรีชา พิณทอง, 2525; วิเชียร นามการ, 2554) อนึ่งประเทศไทยสะท้อนความเป็นอยู่ข้าวอยู่น้ำมาแต่สมัยโบราณให้ความสำคัญกับการทำนาปลูกข้าวจนมีพิธีที่ทางหน่วยงานราชการจัดเป็นจารีตคือพิธีพืชมงคลเป็นพิธีสงฆ์และมีพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญเป็นพิธีพราหมณ์เพื่อให้ความสำคัญของการเมล็ดพืชพันธุ์ วิธีการพึงพิงธรรมชาติ ความอุดมสมบูรณ์แผ่นดิน การมีน้ำฝนเพียงพอกับการเกษตร และเป็นการให้ขวัญกำลังใจต่อเกษตรกรโดยกำหนดจัดพิธีอย่างเป็นทางการในเดือนพฤษภาคมของทุกปีนั่นเอง

ชี้ให้เห็นว่าด้านการเกษตรกรรมของประชาชนไทยที่พึ่งพาอาศัยฤดูกาล ดิน น้ำ ฟ้า อากาศ ธรรมชาติความอุดมสมบูรณ์ สิ่งที่อยู่เหนือการควบคุมของมนุษย์ได้ มักถูกสะท้อนผ่านความเชื่อที่สืบทอดเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตมาตั้งแต่โบราณซึ่งปัจจุบันยังไม่จืดจางหายไปกับความเชื่อในการคาดหวังความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ธัญญาหารในการดำรงชีวิต และความเชื่อเป็นไปตามท้องถิ่นที่ตนเองนับถือ อาทิ พญานาคขอฝน พญาแถนขอฝน แห่นางแมวขอฝนทำนา พญาคนคากขอฟ้าขอฝน พิธีชักพระ แห่พระเจ้าฝนแสนห่า จุดบั้งไฟขอฟ้าฝน นับเป็นวิถีวิธีสายพิรุณแห่งศรัทธาประชาชน

2. ด้านวรรณกรรม

พญานาคถูกซ่อนอยู่ในลวดลายแห่งอักษรที่นักเขียนได้วรรณกรรมรังสรรค์วรรณคดีนิทาน ตำนานพื้นบ้าน เรื่องเล่า บันทึกขึ้นมาของผู้คนสองประเทศหนึ่งวิถีชีวิตคือชาวไทยและชาวลาวที่ผูกพันกับวิถีชีวิตลุ่มน้ำโขง เคารพบูชาพระธาตุพนม ความเชื่อพญานาคปกป้องพระพุทธศาสนา สร้างบ้านเมือง ช่วยสู้รบปกป้องบ้านเมือง จึงมีวรรณกรรมที่น่าสนใจดังนี้

- ไตรภูมิพระร่วง เป็นวรรณคดีทางพระพุทธศาสนาที่พญาลิไท พระราชินิพนธ์ขึ้นในกรุงสุโขทัย มีการกล่าวถึงนาคพิภพ ความว่า “...นาคพิภพ แลเป็นที่อยู่แห่งฝูงนาคทั้งหลายแลมีปราสาทแก้ว แลมีปราสาทเงิน แลมีปราสาททอง งามหนักหนา...”

- นันทโศภนันทสูตรคำหลวง สมัยอยุธยาเมื่อ พ.ศ. 2279 เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ทรงพระนิพนธ์นันทโศภนันทสูตรคำหลวง (ฎีกาพาหุง) กล่าวว่า สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดพญานันทโศภนันทนาคราชก่อนไปปราบบดินทบาตรจากอนาถบดินทิกเศรษฐี ซึ่ง

พญานาคตนนี้มีทิวภูมามะสูงทำให้พระพุทธรองค์ได้ประทานอนุญาตให้พระโมคคัลลานะเถระ
ปราบจนสิ้นพยศความมีทิวภูมามะหายอย่างสิ้นเชิงและขอยอมรับนับถือพระรัตนตรัยเป็นสรณะ

- รามเกียรติ์ เป็นวรรณกรรมของอินเดีย แต่มีอิทธิพลในไทยเมื่อครั้งอยุธยา
ธนบุรี กรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้ทรงพระราชนิพนธ์สำหรับให้ละครหลวง
เล่นแต่มีอยู่ไม่ครบต่อมาสมัยรัตนโกสินทร์ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงพระราชนิพนธ์
รวบรวมจนครบถ้วนสมบูรณ์ มีการกล่าวถึง “ศรนาคนาค” อาวุธวิเศษของอินทรชิต ได้
รับประทานจากพระพรหม สามารถกลายเป็นนาคเข้ารัดศัตรูได้

- ตำนานเมืองสุวรรณโคมคำ ว่าด้วยเหตุการณ์สร้างเมืองสุวรรณโคมคำมี
การกล่าวถึงพญานาคที่ช่วยเหลือเจ้าสุวรรณทวารมูขุมารกับพระมารดาชื่อนางอุรสาราชนทวิ ที่
ถูกพระบิดากับพาหิรเสนาใส่ร้ายว่าเป็นคนอั้งมกมลเมื่อเติบโตมาจะชนะบิดาและมารดา
ประหารราชภรรยาทั้งปวง ควรนำไปลอยน้ำเสีย พอถึงวันมหาอุโบสถเดือน 6 ทางอัยกามา
เสนาธิปัตย์ ขายา โอรสธิดา บริษัณฑ์ดา บริวารทั้งหลายได้ชวนขวยหาน้ำมัน น้ำผึ้ง ข้าวตอก
ดอกไม้ ธูปเทียนและใส่โคมพร้อมกันปักเสาโคมทองไว้ริมแม่น้ำชลนทีตามหน้าบ้านของตนเพื่อ
บูชาพระรัตนตรัยมีพระสัพพัญญูพุทธเจ้าเป็นประธาน แล้วอธิบายว่า ข้าแต่เทพดา อินทร์
พรหมยมราช ท้าวจตุโลกบาลทั้ง 4 ทั้งนางไท้ธรณีและครุฑ นาคน้ำ ปรโมไอศวรเจ้าทั้งหลาย
จงเป็นสักขีพยาน เดชะกุศลของข้าพเจ้าทั้งหลายที่ได้ปักเสาโคมทองถวายบูชาพระรัตนตรัย
ขอให้แพมณฑปของเจ้าสุวรรณทวารมูขุมารนั้น ทวนน้ำขึ้นมาสู่ที่เสาโคมทองของข้าพเจ้าโดย
ความสวัสดิเกิด ครั้นนั้นนาคทั้งหลายในแม่น้ำชลนที มี “พญาศรีสัตตนาคร” ผู้มีบริวาร 7 โกฏิ
พร้อมกันหนุนแพให้ลอยขึ้นมาตามกระแสน้ำผ่านท่าเมืองโพธิสารกรอมหลวง พอถึงหาดศิลา
น้ำไหลเชี่ยว เหล่านาคพากันกวาดเอาก้อนศิลามาทำเป็นทวนบดแม่น้ำชลนทีไว้ แพ้นั้นจึงลอย
ทวนกระแสน้ำขึ้นมาหาโคมทองของพระอัยกามาเสนาธิปัตย์กับบริวารปักไว้ในคืนเดือน 8 ขึ้น
14 ค่ำ คนทั้งหลายได้สดับสำเนียงแห่งดนตรีฆ้องกลองที่เทพดาและนาคบรรเลงบูชา
เจ้าสุวรรณทวารมูขุมารตลอดทั้งคืนรุ่งขึ้นจึงเป็นวันมหาอุโบสถเดือน 8 วันศุกร์ยามเช้า ไม่นาน
นักได้เห็นยอดมณฑปและแพลอยมาเรื่อย ๆ ประชาชนได้ร่วมกันเปล่งคำว่า สาธุ สาธุ สาธุขอให้
แพลอยมาจอดที่ท่าเสาโคมทองของข้าพเจ้าทั้งหลายเถิด กาลนั้นทวยเทพได้โปรยท่าฝนทิพย์ลง
มาสร้างบ้านเมืองเจ้าสุวรรณทวารมูขุราช ณ หออุทุมพลให้ชุ่มเย็น นับแต่นั้นมาจึงได้ชื่อว่า

สุวรรณโคมประเทศ คือว่า เมืองสุวรรณโคมคำ บ้านเมืองชุ่มเย็นเป็นสุขสำราญด้วยฟ้าฝน ข้าวกล้าในไร่นาบริบูรณ์มีขาดแคลน (สุกิจ นิมมานเหมินท์, 2512)

- ตำนานสิงหนวัติ कुमार ราวปีมะโรง อัฐศก พ.ศ. 431 มีความหนึ่งกล่าวถึง พญานาคนามว่า พันธุนาคราช ที่เนรมิตตนมาเป็นพราหมณ์มาช่วยเจ้าสิงหนวัติ कुमार สร้างบ้านแปงเมืองขึ้นในวันเสาร์ ขึ้น 2 ค่ำ เดือน 6 ปีมะโรง พ.ศ. 431 สถาปนาเมืองว่า นาคพันธุสิงหนวัติ นคร เอาชื่อพันธุนาคราชและชื่อเจ้าสิงหนวัติ कुमार มารวมกัน (มานิต วลัทธิโกตม, 2516)

- ตำนานอุรังคธาตุนิทาน มีการกล่าวถึงดินแดนสุวรรณภูมิ กล่าวถึงเวียงจันทน์ กล่าวถึงการสร้างพระธาตุพนม ซึ่งตำนานนี้เป็นแผ่นดินที่อยู่ของนาคทั้งหลายมีสุวรรณนาคเป็นใหญ่ กล่าวถึง “...พระพุทธรูปเจ้าพร้อมพระอานนท์ เสด็จสถิตมาอยู่แคมหนองคันแทเสื่อน้ำทอดพระเนตรเห็นแล่นคำตัวหนึ่งแลบลิ้นที่โพนจิกเวียงจันทน์ได้ปากห้วยกุ่มคำ พระตถาคตเห็นแล่นคำแลบลิ้นเป็นเหตุ เมืองสุวรรณภูมินี้เป็นที่อยู่แห่งนาคมีสุวรรณนาคเป็นเค้า...” (ราชบัณฑิตยสภา, 2474; กรมศิลปากร, 2483; กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, 2553; อธิราชย์ นันชนดี และจุฑา ดิษประโคน, 2563)

- นิทานท้องถิ่นอีสาน “ผาแดงนางไอ่” มิใช่เป็นวรรณกรรมที่ปรากฏแต่ในใบลานหนังสือผูกแต่เป็นวรรณกรรมที่ผูกวัฒนธรรมและวิถีชีวิตให้เห็นความจริงของชีวิตคือ “ทุกข์” และ “สุข” ที่อยู่คู่กับมนุษย์ การเข้าใจทุกข์และเรียนรู้สุขที่แท้จริงผ่านวรรณกรรมของคนอีสานรู้จักในหลายช่องทางทั้งการฟังเทศน์ การเล่านิทานของผู้เฒ่าผู้แก่ การอ่านหนังสือผูก กลอนลำการฟังหมอลำ คำกาพย์กลอนบทเพลง เรื่องเล่าตำนานของหมู่บ้านรอบหนองหาร ประเพณีบุญบั้งไฟ ที่ยังคงเชื่อว่า ผนกดเพราะนาคเล่นน้ำ เหตุที่ผนไม่ตกเพราะนาคไม่เล่นน้ำ ต้องมีการจุดบั้งไฟเหตุการณ์แข่งขันบั้งไฟนี้เป็นเหตุการณ์เกิดเรื่องผาแดงนางไอ่ โดยมีการกล่าวถึง “...พญานาคสุโธนาคราชแห่งวังนาคินทร์คำชะโนด มีท้าวภักดีเป็นโอรสหนึ่งเดียวได้แปลงร่างกายเป็นกระรอกเผือก (ตอน) ซึ่งไปดูนางไอ่คำ เป็นหญิงที่มีรูปร่างหน้าตาสดสวย สะคราญ จะหาสาวนางใดในไตรภพมาเทียบได้ จึงมีเจ้าชายหลายเมืองมาเพื่อคัดเลือกหนึ่งในนั้นคือ ท้าวผาแดง เจ้าชายแห่งเมืองผาโพง มาเพื่อหมายปองในตัวนางอย่างรุนแรง จนไม่สามารถจะอดรันทดไหวในนครของตนเองได้จึงมาเพื่อแข่งบั้งไฟกับพระยาขอม พระบิดาของนางไอ่คำ ครั้นนั้นท้าวภักดีเป็นกระรอกเผือกที่แฉวนกระดิ่งน้อยทองคำ เป็นที่ต้องตาต้องใจของนางไอ่คำ

นางจึงตัดสินใจให้นายพรานแม่นธูยิงกระรอกที่จับอยู่บนต้นมะเดื่อต้นหนึ่งซึ่งกำลังมีผลสุกเต็มต้น จนโดนลูกศรของนายพรานทะลุกลางลำตัว ดิ้นทุรนทุรายก่อนสิ้นใจตาย ท้าวกังคิในร่างกระรอกเผือก ก็ได้แสดงอิทธิฤทธิ์ร้ายมนต์อธิษฐานว่า “ขอให้ร่างกายของเราใหญ่โตเท่าช้างสาร เนื้อหนังของเราจงเพียงพอกแก่การเลี้ยงดูผู้คนทั่วทั้งเมือง” สิ้นคำอธิษฐานกระรอกน้อยก็ขาดใจตาย หล่นลงจากต้นมะเดื่อในบัดดล นายพรานปาวประกาศให้ชาวบ้านมาช่วยกันลากพากันมาแร่เนื้อกระรอกเผือก ณ ที่ตรงนั้นปัจจุบันเรียกว่าบ้านท่าแร่ แล้วแบ่งแจกจ่ายกันจนทั่วทั้งเมือง แม้แต่พระธิดาเฝ้าคำก็ได้รับส่วนแบ่งในครั้งนี้ ยกเว้นแต่พวกแม่ร้าง แม่ม่าย ไม่ได้มีส่วนแบ่งเนื้อกระรอกเผือกในคราวนี้ด้วย ในคำคิณนั้นชาวเมืองเอกชะธิดาได้อิมหน้าสำราญกับเนื้อกระรอกเผือก แต่ข่าวร้ายกระรอกเผือกตายไปถึงเมืองนาคบาดาล พญานาคาธิบดีศรีสุทโธพทราบข่าวว่า กังคินาคลูกรัก ถูกลูกศรตายอยู่บนเมือง เอกชะธิดา แม้ที่สุดเนื้อของกังคินาค ก็ถูกพวกชาวเมืองเชือดฉีกแบ่งปันกันกินก็บันดาลโทสะ อย่างรุนแรง ดวงตาแดงกล้า ดังดอกชบา จึงยกพลโยธานาคขึ้นสู่เอกชะธิดานคร...เวลาตีกสังข์ทุกคนหลับสนิท ก็เกิดเสียงกัมปนาทหวั่นไหว แผ่นดินได้ถล่มถลายกลายเป็นแผ่นน้ำ ไปทั่วทุกหนแห่ง ผู้ใดที่ได้กินเนื้อท้าวกังคินาคคนผู้นั้นก็จมหายไปกับแผ่นน้ำ เมืองทั้งเมืองล่มสลายกลายเป็นหนองน้ำใหญ่ในบัดดล คงเหลือไว้แต่บ้านของพวกแม่ม่าย ผู้ไม่มีโอกาสได้ลองลิ้มชิมรสเนื้อกระรอกเผือก จึงกลายเป็นเกาะแก่งหรือ ดอน ท่ามกลางน้ำหนองหาน...” (กิตติธรร ๒๕๕๕; หนุ่มพเนจร, ๒๕๕๙; ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, ๒๕๖๑; ๒๕๖๓; อิศเรศ ดลเพ็ญ, ๒๕๖๒; กลุ่มจารีตประเพณี สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๖๕; กิตติยา คุณารักษ์, ประณิตา จันทระประพันธ์และมานิช นันทพรม, ๒๕๖๖; กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๖๖)

- นิทานท้องถิ่นอีสาน “พญาคันคาก” บางตำราเขียน พระยาขันคาก แต่บางถิ่นก็อาจเรียกชื่อว่า ตำนานพญาคางคก อัมมพญาคางคก หรือพญาคันคากชาดก ในท้องถิ่นล้านนามีชื่อว่า คันธฆาฏกะ และสุวรรณฉกกวัดติราช ซึ่งเป็นวรรณกรรมของชาวอีสานและล้านช้างเกี่ยวกับวิถีชีวิตของการดำรงชีพที่ต้องเกี่ยวข้องกับฝนฟ้าอากาศ เกษตรกรรมหรืออาชีพทำไร่นาเป็น ซึ่งเป็นพื้นฐานของชาวอีสานและชาวลาว มีตำนานกล่าวว่า “...กาลครั้งหนึ่งพระโพธิสัตว์เสวยชาติเป็นพญาคันคาก (คากคก) เหตุที่ชื่อว่า “พญาคันคาก” เป็นเพราะเมื่อประสูติออกมาเป็นกุมารมีผิวเนื้อและรูปร่างเหมือนคางคก แม้มีรูปร่างอัปลักษณ์ แต่มีผิวสีเหลืองดัง

ทองคำซึ่งพญาคันคากเป็นผู้มีบุญญาธิการมากพระอินทร์คอยช่วยเหลือ จนเป็นที่เคารพนับถือของชาวเมือง ทำให้คนลืมนั้นสรวงบูชาพญาแถน ทำให้พญาแถนโกรธ ไม่ยอมปล่อยน้ำฝนให้ตกลงมายังโลกมนุษย์เป็นเวลา 8 ปี 8 เดือน ครั้นนั้นเหล่าพญานาคได้อาสาไปสู้รบกับพญาแถน ทำให้พ่ายแพ้กลับมาและบาดเจ็บสาหัสด้วยอาวุธของพญาแถน พญาคันคากโพธิสัตว์เห็นใจพญานาคจึงให้พรแก่เหล่าพญานาคว่า ขอให้บาดแผลเจ้าทั้งกาย หายขาดเป็นลวดลายงามดังเกล็ดมณีแก้ว หงอนจงใสเปรตแพรวเป็นสีเงินยวง ความเจ็บปวดทั้งปวงจงเหือดหายไปจากเจ้า อันว่าตัวเจ้านั้น ต่อแต่นี้ให้เป็นศรีขึ้น เป็นตัวแทนความเย็นในเป็นแก้วแท้ พญานาคจึงปวารณาเป็นข้ารับใช้พระโพธิสัตว์สืบไปทุกชาติ อย่างไรก็ตามน้ำฝนยังไม่ตกต้องตามฤดูกาล ทำให้พญาคันคากวางแผนสั่งให้พญานาค ครุฑ และ ปลวก ทำทางจากเมืองอินทปัตต์ไปถึงเมืองแถนเป็นเวลานาน 3 ปี มีกองทัพสัตว์ต่างๆ เช่น มอด มด เสือ นาค ครุฑ ช่วยรบด้วยจนชนะพญาแถน พญาคันคากชนะศึกสั่งสอนพญาแถนให้อยู่ในศีลธรรมและแตงน้ำฝนตกลงในเมืองอินทปัตต์พร้อมนำเอาข้าวทิพย์ เม็ดเต่ามะพร้าวไปปลูกให้เมืองมนุษย์ กองทัพจึงกลับสู่เมืองอินทปัตต์อันบริบูรณ์ด้วยพร 3 ประการ หนึ่งให้ฝนตกต้องตามฤดูกาลโดยมนุษย์จะจุดบั้งไฟบวงสรวงพญาแถน สองฝนตกลงมาดังใจปรารถนาท้องทุ่งนาให้มีเสียงกบเขียดร้อง และสามเมื่อถึงฤดูเก็บเกี่ยวข้าวขึ้นย้งข้าวพญาคันคากจะส่งเสียงว่าวสนุให้พญาแถนฟังเป็นสัญญาณว่าปีนั้นข้าวอุดมสมบูรณ์...” (มหาบุญมี เทบสีเมือง, 2554; พิพัฒน์ ประเสริฐสังข์, 2564; กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, 2566)

- นิทานชาวบ้านพระร่วง ซึ่งเป็นนิทานของชาวสุโขทัย พิษณุโลก ซึ่งสอดคล้องตามพงศาวดารเหนือที่กล่าวถึง “...พระร่วงมีมารดาเป็นนางนาคแต่มีบิดาเป็นกษัตริย์ผู้ทรงศิลปะพระร่วงมีฤทธิ์เพราะมีเชื่อนาค มีวาจาสิทธิ์กล่าวอย่างใดออกไปสิ่งที่เกิดขึ้นเป็นไปตามคำพูด ได้เป็นกษัตริย์ครองเมืองศรีสัจจานาลัยสุโขทัย...” (สุกัญญา สุจายา)

- เรื่องเล่าสองนาคียืมฟืมทอผ้า เป็นเรื่องเล่าขานในชุมชนคำชะโนดที่กล่าวถึง “...ก่อน พ.ศ. 2500 ชาวหมู่บ้านเมืองไพรเล่าต่อกันว่า ตอนเย็นของวันหนึ่งมีสองหญิงสาวแต่งกายแบบชาวบ้านแต่รูปร่างสวยงาม มีผิวขาวผ่องสง่า กิริยาสุภาพเรียบร้อย สะอาดเหมือนคนในวัง ได้มาขอยืมฟืมกับชาวบ้านเมืองไพรครอบครัวหนึ่งที่ทอผ้าซึ่งจะขอยืมเป็นเวลา 7 วันจะนำมาคืน เมื่อพูดคุยกันเรียบร้อยแล้วก็ตกคำพ้อดี คุณยายเลยบอกให้หญิงสาวสองคนพักผ่อนอยู่ที่

บ้านก่อนตอนเช้าค่อยเดินทางกลับหลังจากนั้นพอตกดึก คุณยายกล่าวว่าหญิงสาวจะหนาวจะเอาผ้าห่มมาให้เปิดประตูเข้าไปได้เจอผู้ใหญ่ (นาคิ) นอนชดอยู่ในชะลอมใหญ่ ด้วยความตกใจจึงรีบปิดประตูหลีกออกมาพอตื่นเช้าเข้าไปดูก็ไม่เห็นสองหญิงสาวนั้นแล้ว...”

นอกจากนี้พญานาคยังถูกกำหนดให้เป็นสัญลักษณ์ของผู้ที่เกิดปีมะโรง ตามตำราพรหมชาติที่ทำนายชะตาของคนแต่ละวันว่า “...คนเกิดวันอาทิตย์จะมีอุปนิสัยมาก เป็นพญานาคราชของทั้งปวง วันจันทร์เป็นนุสสารณะมักอาภัพอัปโชค ไม่สู้ดี วันอังคารเป็นนุพิษร้าย มักเย่อหยิ่ง ทรนงตัวเองมีสู้ดี วันพุธเป็นนุญญคนตัดหัวมักถูกรบกวนให้ได้รับความลำบาก มีสู้ดี วันพฤหัสบดี สู้ดีมีกรรม คนมักจับไปเล่นไปแสดงมักอด ๆ อยาก ๆ มีสู้ดี วันศุกร์เป็นนุญคนตีหลังหักทิ้งไว้ในโพรง ท่านว่าโรคภัยมักเบียดเบียนมีสู้ดี และวันเสาร์เป็นนุเทพารักษ์มักประสบความสำเร็จเพราะมีผู้อุปถัมภ์ดีนักแล...” นอกจากนี้ยังมีกล่าวถึงการถึงพญานาคไว้ในอีกหลายการทำนายน เช่น “พญานาค” ในการทำนายเนื้อคู่คู่สมพงศ์นาคคู่ระหว่างหญิงและชาย โดยให้ศีรชะพญานาคเป็นจุดเริ่มต้นของฝ่ายชาย และให้หางของพญานาคเป็นจุดเริ่มต้นของฝ่ายหญิง ใช้ตัวพญานาคเป็นแกนกลางของการเดินทาง อาทิ ถ้าชายหญิงตกที่ศีรชะนาคตัวเดียวกันท่านให้ทำนายว่าดีนัก ทั้งคู่จะอยู่ร่วมทุกข์ร่วมสุขกันจนแก่เฒ่ามีความสุขกายสบายใจตลอดกาล และถ้าชายหญิงตกที่หางนาคทั้ง ๒ คน และตัวเดียวกัน ท่านทำนายว่าดีนักแล จะมีความสุขความเจริญ มั่งมีเงินทอง และจะอยู่กินด้วยกันยืนนาน เป็นต้น และมีการทำนายตำราพรหมชาติ พยากรณ์ 12 ราศี ถ้าท่านใดตก “นาคราช” พยากรณ์ว่าชะตาของท่านในปีนั้น จัดว่าร้าย จงระวังจะเกิดพยาธิ การเจ็บไข้ได้รับความเจ็บปวด เลือดจะออกจากตัว ให้เกรงไข้หวาและของมีคม จะมีผู้ปองร้าย จงจำศีลภาวนา อย่าเบียดเบียนสัตว์ ทุกข์จะบรรเทาโทษแล (จักราพิชญ์ อัตโน, 2563)

ดังนั้นวรรณกรรมที่เกี่ยวกับพญานาคจะเป็นนิทานที่เล่าขานในหมู่ชาวบ้านไปยังการเขียนเป็นวรรณกรรมของพระมหากษัตริย์ ความเชื่อในเรื่องพญานาคจะสื่อในความหมายที่แตกต่างกันออกไป อาทิ ชาวบ้านจะเล่าขานพญานาคเกี่ยวกับวิถีชีวิตการประกอบอาชีพเกษตรที่พึ่งพาอาศัยธรรมชาติ ฤดูกาล ดิน ฟ้า อากาศ น้ำฝนให้ตกตามฤดูกาลจะได้ทำนาปลูกข้าวเป็นธัญญาหาร ผลาหาร ภักษาหาร มังสาหารที่อุดมสมบูรณ์ โดยมีพิธีการการจุดบั้งไฟเป็นสัญลักษณ์ด้วย ส่วนวรรณกรรมของพญานาคของพระมหากษัตริย์ส่วนใหญ่จะเป็นการสู้รบ

ปกป้องบ้านเมือง การมีอุทยานภาพอำนาจ การละเล่นการแสดงโขน การสร้างจิตรกรรมเชิงสวรรค์แต่ละชั้น การออกแบบสร้างศาสนสถานสถานวัตถุเวียงวัง สร้างเรือพระที่นั่ง อนันตนาคราชในพระราชพิธีซึ่งลำแรกสร้างขึ้นสมัยรัชกาลที่ 3 นำมาใช้ในกระบวนพยุหยาตราชลมารคในสมัยรัชกาลที่ 4 ชื่อว่า เรือพระที่นั่งบัลลังก์อนันตนาคราชนั่นเอง

3. ด้านศิลปกรรม

เมื่อความเชื่อว่างูใหญ่มีงอนเป็นสัญลักษณ์แห่งอำนาจความยิ่งใหญ่ และความอุดมสมบูรณ์ ความเป็นสิริมงคลของชีวิตผู้คนในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและพุทธศาสนาส่งผ่านอารยธรรมทั้งอินเดีย และขอมหรือในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นี้มักจะถ่ายทอดความรู้สึกออกมาเป็นรูปลักษณะของพญานาค เห็นได้อย่างชัดเจนตามซุ้มประตูในศิลปกรรมขอมโบราณ ลวดลายบนไหบ้านเชียง หลังกาพระอุโบสถ ภาพวาดฝาผนังศาลา ราวบันไดขึ้นพระธาตุมหาเจดีย์ เรือในพระราชพิธี การสร้างบุษบก มณฑป พระราชบัลลังก์เป็นการสะท้อนผ่านสถาปัตยกรรม จิตรกรรม ประติมากรรม หัตถกรรมอันประณีตมีรูปลักษณะงดงามตามความเชื่อของแต่ละช่างผู้ชำนาญท้องถิ่น (หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, 2515; อำพล สัมมาวุฒธิ, 2565; กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, 2566) ศิลปกรรมที่ปรากฏให้เห็นโดยทั่วไปที่น่าสนใจดังนี้

3.1 พญานาคคงอยู่ในจิตรกรรม

คำว่า จิตรกรรม หมายถึง ศิลปะประเภทหนึ่งในทัศนศิลป์เกี่ยวกับการเขียนภาพวาดภาพ, รูปภาพที่เขียนหรือวาดขึ้น (ราชบัณฑิตยสถาน, 2545) จิตรกรรมเป็นงานวิจิตรศิลป์ที่แสดงออกโดยการวาด เขียน และระบายสีลงบนพื้นผิววัสดุต่าง ๆ ฝาใบ กำแพง ผนัง โอบสถ ผนังถ้ำ มี 2 ชนิด คือ การวาดเส้น (drawing) และการระบายสี (painting) ซึ่งภาพจิตรกรรมไทยนิยมเขียนเกี่ยวกับพุทธประวัติอดีตพุทธ ทศชาติชาดก ไตรภูมิวรรณคดี เทวดา นางฟ้า พญานาค ครุฑ สัตว์หิมพานต์และวิถีชีวิต โดยปรากฏอยู่บนผนังพระอุโบสถ พระวิหาร พระที่นั่ง บนแผ่นผ้า (ภาพพระบฏ) บนกระดาน (สมุดไทย) เครื่องปั้นดินเผาต่าง ๆ ซึ่งมีจิตรกรรมไทยเป็นลักษณะศิลปะแบบอุดมคติ (Idealistic) ที่สะท้อนการใช้สีกายเพื่อสื่อความหมายเชิงสัญลักษณ์และเชิงจิตวิทยา การแสดงสัญรูปของนาคที่มีอิทธิฤทธิ์ (สมชาติ มณีโชติ, 2529; เสมอชัย พูลสุวรรณ, 2539; ณชรต อิมณะรัฐ และกฤษณ์ ทองเลิศ, 2561; กรมศิลปากร, 2564; จุติรัช อนุกุล, 2564) นอกจากนี้ยังปรากฏร่องรอยบนภาชนะเครื่องปั้นดินเผาและ

ภาชนะดินเผา การเขียนสีบ้านเชียงที่มีสัตว์ศักดิ์สิทธิ์เป็นลวดลายคล้ายรูปงูซึ่งมีอายุประมาณ 2,500 ปี ที่อยู่ที่บ้านเชียง อำเภอนองหาน จังหวัดอุดรธานี (กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, 2566) ภาพที่ปรากฏพญานาคที่เป็นงานจิตรกรรมในโบสถ์ วิหาร ภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดดุสิตาราม กรุงเทพมหานคร (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2503; แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย, 2526) ยังปรากฏจิตรกรรมของพญามุจลินทนาคราชแผ่พังพานใหญ่เหนือพระเศียรพระพุทธเจ้าขณะทรงเสวยวิมุตติสุขตลอด 7 วัน รูปหัวพญานาคอยู่ตรงกลางสันหลังคาพระอุโบสถ (วิเชียร นามการ, 2554) นอกจากนี้พญานาคปรากฏในพุทธประวัติของพระพุทธเจ้าช่วงอธิษฐานลอยผาตองที่นางสุชาดานำมาถวายข้าวมธุปายาสแล้วตั้งสัจจาธิษฐานในการตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผาตองจมลงไปยังพิภพนาคราชเป็นสัญญาณแจ้งพญานาคว่า มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นแล้วในโลกอีกหนึ่งพุทธองค์ และอีกภาพหนึ่งเป็นภาพของพญามุจลินทนาคราชมาแผ่พังพานปกป้อง คุ่มภยธรรมชาติแก่พระพุทธเจ้าในขณะพระพุทธเจ้าเสวยวิมุตติสุขที่ต้นไถ่มุจลินทร์ (จตุรัช อนุกุล, 2564) ทำให้เห็นว่าพญานาคเป็นนามเรียกสัตว์ประติษฐานของศิลปะไทยซึ่งนำมาออกแบบเป็นศิลปะประติษฐานตกแต่งที่สำคัญ อาทิ เรือพระที่นั่งเรือพระที่นั่งอนันตนาคราช เรือพระที่นั่งอเนกชาติภุชงค์ บัลลังก์ของพระนารายณ์บรรทมในเกษียรสมุทร ศรนาคนาคค์ ยังอยู่ในรูปลักษณะเครื่องตกแต่งในทางสถาปัตยกรรมไทยตามราวบันไดหัวนาค ชุ่มประตูลูกต่าง หางหงส์ นาคเบื่อน นาคปัก นาคสะดุ้ง นาคลายอง นาครวาย คันทวย บางครั้งการเขียนพญานาครูปร่างเป็นคนแต่สวมมงกุฎยอดนาค อาทิ จิตรกรรมฝาผนังเรื่องรามเกียรติ์ ที่ระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม จิตรกรรมฝาผนังที่พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร (สำนักช่างสิบหมู่ กรมศิลปากร, 2564)

ภาพที่ 2.7 จิตรกรรมพญานาค

ที่มา: กรมศิลปากร, (2564); จุติรัช อนุกุล, (2564); สำนักช่างสิบหมู่ กรมศิลปากร, (2564)

แสดงว่าการสร้างสรรค์งานจิตรกรรมทั้งในอดีตตราบจนถึงปัจจุบันภาพของพญานาคได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับและแทนสัญลักษณ์แห่งอำนาจความยิ่งใหญ่ ความเป็นผู้นำ ความอุดมสมบูรณ์ พุทธประวัติ การพิทักษ์ปกป้องพุทธศาสนา และความศักดิ์สิทธิ์เข้มแข็งของภาพนั้นหรือสิ่งประดิษฐ์ รูปลักษณ์ของพญานาคยังเป็นที่นิยมในศิลปกรรมของไทยอย่างไม่เคยสูญหายไปตามกาลเวลา

3.2 ประติมากรรมรูปทรงพญานาค

ประติมากรรมเป็นศิลปะสาขาหนึ่งในจำพวกจิตรศิลป์เกี่ยวกับการแกะสลักไม้ หินอ่อน โลหะ ให้เป็นรูปหรือลวดลายต่าง ๆ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2545) ทำให้ประติมากรรมจึงเป็นศิลปกรรมที่มนุษย์สร้างสรรค์ตามความต้องการและความรู้สึกนึกคิดที่เป็นมวลปริมาตรกินพื้นที่ระวางในอากาศ ที่สะท้อนเรื่องราวความเชื่อ ศาสนา วัฒนธรรมอันดีสู่สายตาผู้คนจากนามธรรมสู่รูปธรรมทรงสามมิติที่สัมผัสได้มองเห็นได้ทั้งความสูง ความกว้าง ความยาว ความหนาและความลึกของสิ่งประดิษฐ์สร้างจากวัสดุทั้งปูน ดินเหนียว ขี้ผึ้ง โลหะ และหิน มีอยู่ 4 ประเภท ได้แก่ ประติมากรรมร่องลึก (incised relief) ประติมากรรมนูนต่ำ (base relief) ประติมากรรมนูนสูง (high relief) และประติมากรรมลอยตัว (round relief) (วิเชียร อินทร

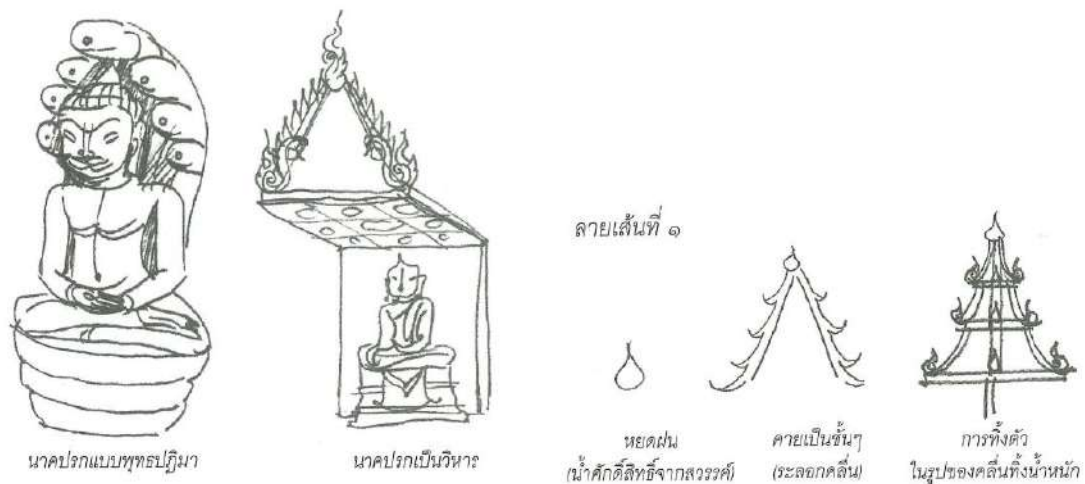
กระตึก, 2539; มัต ตะตยะ, 2549; ฤทธิปนิธิศร์ คงโณคนันท์, 2551; 2552; อภิศักดิ์ วัณวรรณผล, 2551) โดยประติมากรรมของพญานาคอยู่ในความเชื่อของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาทั้งหินยาน หรือเรียกว่า เถรวาทและมหายาน มีลักษณะเป็นงานพุทธศิลป์ที่รังสรรค์ออกมาเป็นพระนาคปรกแตกต่างกันไปตามยุคสมัย หรือสร้างประติมากรรมพญานาคเฉพาะ อาทิ พญาศรีสัตตนาคราช ประติมากรรมทองเหลืองน้ำหนัก 4,000 กิโลกรัม รูปพญาศรีสัตตนาคราชทำเป็นพญานาค 7 เศียร ตั้งอยู่ลานศรีสัตตนาคราช ริมฝั่งแม่น้ำโขงในเขตเทศบาลนครพนม หรือประติมากรรมสะพานพญานาคราชใหญ่ 19 เศียร 2 ตัว รวมเป็น 38 เศียรแสดงถึงมงคล 38 ประการและพญานาค 7 เศียรขุมหางพญานาค ที่วิหารเทพวิทยาคม อุทยานธรรมวัดบ้านไร่ ตั้งอยู่อำเภอด่านขุนทดจังหวัดนครราชสีมา รวมถึง ประติมากรรมพระพุทธรูปชัชวาลา เป็นพระพุทธรูปปางนาคปรก ลำตัวพญานาคสีทองทอดยาวไปจนถึงภาพแกะสลักหินบนหน้าผาที่วัดถ้ำผาแด่น จังหวัดสกลนคร ซึ่งเป็นความเชื่อว่าพญานาคคอยปกป้องคุ้มครองพระพุทธศาสนา (วิเชียร นามการ, 2554; กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, 2566) มีประติมากรรมพญานาค 7 เศียรเป็นฝีมือช่างครั้งสมัยสุโขทัยตั้งอยู่ด้านหน้าพระที่นั่งอิศราวินิจฉัย สันนิษฐานว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าอยู่หัวทรงได้มาจากเมืองสุโขทัยครั้งทรงผนวช (ราชบัณฑิตยสภา, 2470) ที่แสดงศาสนาการ ศาสนสถานเกิดขึ้นในประเทศไทยอย่างมากมายและจัดสร้างอย่างใหญ่โตมโหฬารตามสถานที่วัด และแหล่งท่องเที่ยวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา อาทิ พระพุทธรูปนาคปรกศิลปะทวารวดีที่เก่าที่สุด คือ พระพุทธรูปนาคปรก พบที่เมืองฝ้าย อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ พระพุทธรูปนาคปรกปูนปั้นประดิษฐานบนเจดีย์วัดเจ็ดแถว อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสขนาลัย จังหวัดสุโขทัย และยังมีพระพุทธรูปนาคปรกหล่อด้วยสำริด ศิลปะศรีวิชัย ขนาดสูง 155 เซนติเมตร กว้าง 65 เซนติเมตร พบที่วัดเวียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี นอกจากนี้ยังมีพญานาคที่เป็นประติมากรรม อาทิ พญาศรีสุทโธนาคราชทางเข้าเกาะคำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี พญาศรีมุกตามหามุนีนีลปาลนาคราช (พญานาคฟ้า) ตั้งอยู่วัดรอยพระพุทธบาทภูมโนรมย์ อำเภอเมืองมุกดาหาร จังหวัดมุกดาหาร พญาอนันตนาคราช (พญานาคน้ำ) ตั้งอยู่ริมแม่น้ำโขง บริเวณจุดชมวิวสะพานมิตรภาพไทย-ลาว แห่งที่ 2 ตำบลบางทรายใหญ่ อำเภอเมืองมุกดาหาร จังหวัดมุกดาหาร พญาศรีสัตตนาคราช ตั้งอยู่ลานศรีสัตตนาคราช ริมฝั่งแม่น้ำโขง ในเขตเทศบาลนครพนม

จังหวัดนครพนม ถ้ำนาคี ตั้งอยู่อุทยานแห่งชาติภูหลวง อำเภอบ้านแพง จังหวัดนครพนม ถ้ำนาคา ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่อุทยานแห่งชาติภูหลวง อำเภอบึงโขงหลง จังหวัดบึงกาฬ เป็นต้น

ภาพที่ 2.8 ประติมากรรมพญานาคบริเวณทางเข้าและบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ในคำชะโนด จังหวัดอุดรธานี

นอกจากนี้มีการเปรียบเทียบพญานาคนั้นจลนทรนาคราชที่ปกป้องพายุฝนให้พระพุทธเจ้าในช่วงเสวยวิมุตติสุขโดยแปลงปรกพญานาคเป็นประติมากรรมของอาคาร “ผกพังพานเป็นเพดานบังปิดเบื้องบน” ตัวอาคารคือนาคแปลง จุดแรกเริ่มก็คือน้ำ (นาค) ที่หยดลงมาจากฟ้า (สวรรค์) และเกิดรัศมีวงน้ำ (คายออกเป็นชั้น ๆ) นี่คือการปฐมแห่งการแปลงในรูปของฉัตร (นาคคายลงมาเป็นชั้น ๆ จากสวรรค์) (ภูธิปนิธศรี คงโกคานันท์, 2551; 2552) ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 2.9 พญานาคปรกแปลงเป็นอาคาร

ที่มา: ภูธิปนิธศรี คงโกคานันท์ (2551; 2552)

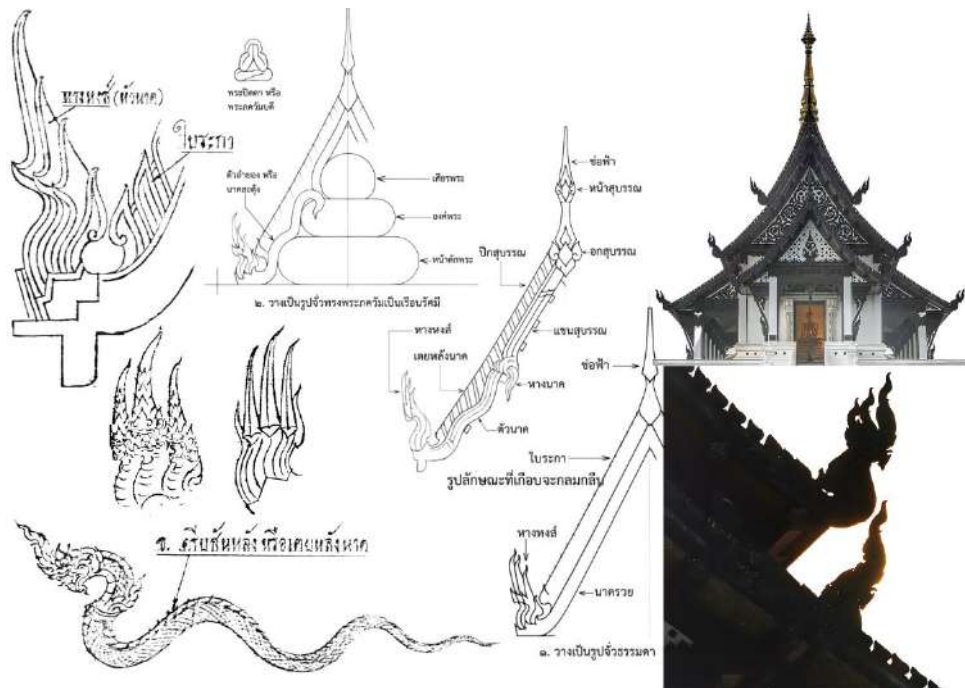
ชี้ให้เห็นว่าพญานาคยังคงมีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์ประติมากรรมที่เป็นพระพุทธรูปปางนาคปรก องค์พญานาคราชที่สร้างขึ้นเป็นลักษณะเฉพาะความเชื่อในแหล่งท่องเที่ยวทั่วไปที่

ผสมกับความเชื่อทางพระพุทธศาสนาว่า พญานาคคือผู้พิทักษ์ปกป้องพระพุทธศาสนาตลอด 5000 ปี ผู้กราบทูลขอพระพุทธเจ้าให้จากกริรอยพระพุทธบาทไว้บนแผ่นดินนี้

3.3 พญานาคในงานสถาปัตยกรรม

สถาปัตยกรรม หมายถึง ศิลปะและวิทยาเกี่ยวกับงานก่อสร้างที่ประกอบด้วย ศิลปลักษณะ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2545) ซึ่งอดีตนักออกแบบให้ความสำคัญกับสถาปัตยกรรมที่มีรูปทรงหวือหวา ทันสมัย ก้าวหน้า แปลกตาทำให้มีความโดดเด่น ใหญ่โตอลังการก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงด้านพลังงานและทรัพยากรจำนวนมากแต่ปัจจุบันสถาปัตยกรรมเริ่มผสมผสานการออกแบบให้เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมสอดคล้องกับการก่อสร้างที่เป็นธรรมชาติ เปรียบแบบนกทำรัง “รัง” เป็นสถาปัตยกรรมตามธรรมชาติของสัตว์ ซึ่งคนเรากำลังคิดออกแบบให้ใช้ชีวิตอย่างสมดุลและกลมกลืนเปลี่ยนวิธีคิดออกแบบจากรุ่งรังเป็นเรียบง่ายกลับคืนสู่ความเป็นสามัญ (พิทักษ์ อินทับ, 2550) อย่างไรก็ตามสถาปัตยกรรมที่มีพญานาคเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการออกแบบงานสถาปัตยกรรม เรียกว่า พุทธสถาปัตยกรรมซึ่งเป็นงานสถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นภายใต้กระบวนการความคิดและปรัชญาทางด้านพุทธศาสนา ซึ่งอาจพุทธสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวกับ วัด ศาสนสถาน สิ่งก่อสร้าง อาคาร หรือพื้นที่หนึ่งใดที่กำหนดขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอยพร้อมกับการสื่อความหมาย ในเชิงสัญลักษณ์ที่แสดงออกโดยผ่านรูปร่างรูปทรงและองค์ ประกอบตกแต่งทางสถาปัตยกรรม (ชาญณรงค์ ศรีสุวรรณ, 2560) นับตั้งแต่อดีตที่พญานาคนำมาเป็นองค์ประกอบสำคัญสถาปัตยกรรมส่วนของหลังคา ปานลมหลังคา หน้าจั่วโบสถ์วิหาร สลุปราวบันไดซึ่งถือคติว่า นาคยิ่งใหญ่คู่กับสถาบันอันสูงส่งจึงอยู่ในสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวสถาบันพระมหากษัตริย์ ศาสนาสถานที่ออกแบบตามความเชื่อของพราหมณ์ – ฮินดู จะเห็นพญานาคเป็นราวบันไดตามปราสาทหินของทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือวัฒนธรรมเขมรและพุทธศาสนามักปรากฏเห็นในส่วนของพระอุโบสถในส่วนใบระกาหน้าจั่ว อาทินาคเป็นอนเป็นส่วนหัวนาคเรียกหางหงส์ก็ได้ ครีบทันหลังของนาค หรือเศียรหลังนาคที่เรียกว่า ใบระกา ส่วนการวางจั่วทรงพระปิดตา (พระภควัมบดี) เป็นเรือนรัศมีหาไม้เข้ารูปตัวรอยและตัวลายอง เรียกกันว่า “ตัวลายองหรือนาคสะดุ้ง” บางทีเรียกว่า “นาคลายอง” ยังมีการวางจั่วทั่วไปเรียบ ๆ เป็นรูปไม้หรือปูนที่อ่อนช้อยทอดลงบนแปต่าง ๆ มีนัยว่าลำตัวของนาคอย่างเดียวเรียกว่า “นาครอย” เป็นต้น (สำนักช่างสิบหมู่ กรมศิลปากร, 2564; อำพล สัมมาวุฒธิ, 2565) สถาปัตยกรรม

พญานาคที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับศาสนสถานยังมีที่ทั้งนาคปัก นาคกรอบหน้าบัน นาคจำลอง นาคพันต์ คันทวยรูปพญานาค นาคบนสะพานนาคราช นาคบนทับหลัง เป็นต้น ซึ่งรูปแบบนาคปักเป็นสถาปัตยกรรมทรงสามเหลี่ยมประดับบริเวณมุขประธานของชั้นวิมานชั้นหลังคาของปราสาทในวัฒนธรรมเขมรเห็นได้ชัดเจนจากปราสาทสระกำแพงใหญ่ จังหวัดศรีสะเกษ ปราสาทสด๊กก๊อกธม จังหวัดสระแก้ว ปราสาทพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ ปราสาทหินพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ส่วนที่เป็นทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์ที่ปรากฏประธานปราสาทพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ ทับหลังจากปราสาทหินพิมาย เล่าเรื่องการกวนเกษียรสมุทรที่จังหวัดนครราชสีมา ส่วนที่เป็นสะพานนาคราชของปราสาทหินพิมาย เป็นราวสะพานทำเป็นตัวนาค หรือ นาคราช ที่ปลายราวสะพานทำเป็นรูปนาคราช 7 เศียร ตั้งอยู่ที่อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา และสะพานนาคราชที่ปราสาทพนมรุ้ง ตั้งอยู่ด้านหน้าบริเวณขาลาที่เป็นทางขึ้นของปราสาทพนมรุ้ง บนขาลามีลำตัวนาคที่สร้าง ขึ้นมาแทนราวลูกกรง ปลายสุดของลำตัวนาคทั้ง 2 ด้านทำเป็นเศียรนาค 5 เศียร จังหวัดบุรีรัมย์ รวมถึงบันไดนาคทางขึ้นมณฑปพระพุทธบาท วัดพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี ยังมีการออกแบบสถาปัตยกรรมพิพิธภัณฑสถานในคติความเชื่อเรื่องพญานาคภาคอีสานตอนบนด้วยออกแบบให้พญานาคเป็นสายน้ำโขง ภูมิศาสตร์ตั้งถิ่นฐานของชาวอีสานเป็นแหล่งกำเนิดของชาติพันธุ์ของคนในพื้นที่ที่เรียกตนเองว่า นาคาให้ดำรงอยู่ในร่างกายและจิตวิญญาณผสมผสานกับความเป็นอยู่ อาชีพเกษตรกรรม ประเพณี วัฒนธรรม คติความเชื่อและศาสนา (อนัญญา ปานจิ้น, 2553; วิเชียร นามการ, 2554; กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, 2566) ซึ่งเห็นว่าพญานาคมีอิทธิพลต่อการออกแบบสถาปัตยกรรมที่ผูกโยงกับความเชื่อของศาสนาทั้งของพราหมณ์-ฮินดู เห็นได้ชัดจากสถาปัตยกรรมในวัฒนธรรมขอมตามปราสาทหินพนมรุ้ง ปราสาทหินพิมาย และพุทธศาสนาจะเห็นพุทธศิลป์หรือพุทธสถาปัตยกรรมที่มีอยู่ตามวัดวาอารามที่อยู่สูงสุดคือจากหลังคา ใบระกา หน้าจั่ว นางเปือน นาคสะดุ้ง นาครอยของพระอุโบสถ หรือพระวิหาร อาทิ พระวิหารประดิษฐาน “พระพุทธวิสุทธิมงคลศาสดา เจ้าฟ้าจุฬาภรณนฤมิตร” ที่เป็นส่วนหนึ่งของ “พิพิธภัณฑธรรมเจดีย์ พระธรรมวิสุทธิมงคล” วัดป่าบ้านตาด หรือ “วัดเกษรศีลคุณ” จังหวัดอุดรธานี ประกอบไปด้วย 3 ส่วนหลัก คือ เจดีย์ พระวิหาร และพิพิธภัณฑ นอกจากนี้นาคาสถาปัตยกรรมยังปรากฏจากสูงลงมาเป็นใบราวบันไดทางขึ้นไปกราบไหว้บูชาพระพุทธบาท

ที่มา: สำนักช่างสิบหมู่ กรมศิลปากร, (2564); อัมพล สัมมาวุฒธิ, (2565)

พิธีกรรม หมายถึงการบูชา แบบอย่างหรือแบบแผนต่าง ๆ ที่ปฏิบัติในทางศาสนา (ราชบัณฑิตยสถาน, 2545) พิธีกรรมเป็นการสืบทอดต่อ ๆ กันมาจนเป็นแบบแผนปฏิบัติจากรุ่นปู่ย่า ตายายมาสู่รุ่นพ่อแม่และลูกในปัจจุบันยังคงปฏิบัติอยู่เช่นเดิม ซึ่งพิธีกรรมเกี่ยวกับพญานาคมีอยู่หลายพิธีจนกลายเป็นนาคพิธีที่เชื่อมโยงผูกพันกับวิถีชีวิต ธรรมชาติของชาวไทยและชาวลาวแถบลุ่มน้ำโขง อาทิ พิธีกรรมขอฝนหรือพิรุณศาสตร์ เป็นพระราชพิธีสมัย แต่โบราณกาล ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า พิธีขอฝน ที่มีพญานาคเกี่ยวข้องด้วยอย่างเช่น การจุดบั้งไฟชาวเมืองหลวงพระบาง 2 ครั้ง ครั้งแรกจุดบั้งไฟเดือน 5 บอกกล่าวพญาแถนในฤดูทำนา จุดบั้งไฟอีกครั้งเดือนสิบเอ็ดสิบสองในบุญสว่างเหือเพื่อบูชาพญานาค 15 สกุลเชื่อว่าเป็นบรรพบุรุษของตน และยังมีการเทศน์คันคากที่มีพิธีกรรมสุดตาด ชาวจะแห่หัวพญานาค (โองหด) มาตามร้องไม้รูปพญานาคเจาะรูให้น้ำไหลออกมาในพิธีรดน้ำพระสงฆ์นั่นเอง (สุกัญญา สุขฉายา, 2558) ที่ชุมชนคำชะโนดมีความเชื่อว่าพญาศรีสุทโธนาคราชเป็นผู้ควบคุมฝนฟ้าและธรรมชาติจึงจัด

พิธีกรรมบวงสรวงพญาศรีสุทโธนาคราชและพญานาคินศรีปทุมมา หรือพิธีกรรมบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ จัดขึ้นในวันเพ็ญเดือนหก หรือ ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 ณ บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี โดยการมีส่วนร่วมในการจัดพิธีกรรมทั้ง 14 หมู่บ้านในตำบลบ้านม่วงได้จัดแห่บั้งไฟแต่ละหมู่บ้านมาจุดบวงสรวงแด่เจ้าปู่ศรีสุทโธ (พระสมพร อนุบาลโย (จิตรกล่ำ), 2550; รัชชัย ธาตุดี, 2555; สุธีร์ สมอนา, 2560; ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2561; 2563; คณะกรรมการบริหารคำชะโนด, 2562; กนกนุช ศิวนาถภูธน, 2564) พิธีบุญฮอดสรง หรือบุญเดือน 5 เป็นช่วงตรุษสงกรานต์ตามวัฒนธรรมไทยลาว ซึ่งพญานาคในพิธีฮอดสรงเป็นผู้นำพาหรือเชื่อมโยง สิ่งศักดิ์ที่เกี่ยวพระสงฆ์และความอุดมสมบูรณ์ของสังคมจากการบันดาลฝน ซึ่งฮอดน้ำต้องทำเป็นรูปพญานาค ซึ่งชาวอีสานยังเรียกอีกชื่อว่าบุญกองฮอด ทำรางน้ำเป็นรูปพญานาคให้น้ำไหลผ่านมาเพื่อฮอดน้ำพระสงฆ์เป็นพิธีกรรมแต่โบราณเชื่อว่าพญานาคเป็นผู้มีอำนาจ วาสนาบาปมีจึงใช้พญานาคเป็นตัวแทนนำพาน้ำไปบูชาพระสงฆ์ (อนัญญา ปานจิ้น, 2553; วิเชียร นามการ, 2554) ยังมีพิธีกรรมบวงสรวงของชายชาวพุทธที่มีอายุครบ 20 ปีต้องอุปสมบททดแทนคุณบิดามารดา เชื่อว่าถ้าพ่อแม่ที่มีลูกชายบวชให้จะเป็นบุญใหญ่เนื่องจากไปจะได้เกาะชายผ้าเหลืองขึ้นสู่สวรรค์ พบแต่ความสงบสุขที่ปฏิบัติสืบทอดต่อ ๆ กันมา ก่อน กล่าวสั้น ๆ ว่า ก่อนบวชพระต้องเข้านาคก่อน ดังนั้นคำว่าบวช คือบรรพชา แปลว่า เว้น สละ ละได้ทั่ว ๆ ไป กล่าวคือสละละสิ่งที่ไม่ดีไม่งามหรืออกุศลต่าง ๆ ส่วนคำว่า อุปสมบท แปลว่าการเข้าถึงภาวะที่สูงขึ้นไปคือเข้าสู่ชีวิตในชุมชนของพระภิกษุ ซึ่งนาคมาขอบวชต้องศรัทธาในพระพุทธศาสนาและมีฉันทะในการปฏิบัติตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าคือการศึกษาอบรมในพระธรรมวินัย (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2553) การบวชนาคนี้มีต้นเค้าของเรื่องราวจากครั้งพุทธกาลที่กล่าวถึงเรื่องนาคแปลงกายเป็นมนุษย์มาบวชในพระพุทธศาสนา ครั้งนั้นพระพุทธเจ้าสั่งห้ามนาคบวชในพระพุทธศาสนาแต่ขอให้มีส่วนร่วมมุ่งมั่นในแรงปรารถนาในการปฏิบัติธรรมนับต่อครั้งพุทธกาลมาจนปัจจุบัน (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525; มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2551) ดังนั้นพิธีกรรมที่มีพญานาคเข้าไปเกี่ยวข้องด้วยจะเป็นความเชื่อที่เกี่ยวกับศาสนาทั้งพราหมณ์-ฮินดู เช่นพิธีกรรมขอฝน พิธีกรรมบวงสรวงต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธ แม่ย่าศรีปทุมมาและพุทธศาสนาจะเกี่ยวกับพิธีบวชนาคของชายชาวพุทธที่จะบวช เรียกว่า บรรพชาจะเป็นการบวชของสามเณร และส่วนบวชพระเรียกอุปสมบทแต่ทั้งสอง

ประการจะต้องเริ่มจากการเป็นบวชนาคก่อนเพื่อแสดงความมุ่งมั่น สละละจากอกุศลทั้งปวง และศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาพร้อมกับการมีฉันทะในการปฏิบัติธรรมที่ตั้งใจปรารถนาอย่างแรงกล้า

5. ประเพณีวัฒนธรรม

คำว่า ประเพณีวัฒนธรรม ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 ในระบบออนไลน์ได้นิยามไว้เป็น 2 คำค้น ได้แก่ ประเพณี หมายถึง สิ่งที่ยึดถือประพฤติปฏิบัติสืบ ๆ กันมาจนเป็นแบบแผน ขนบธรรมเนียม หรือจารีตประเพณี อีกหนึ่งคำคือ วัฒนธรรม หมายถึง สิ่งที่ทำความเจริญงอกงามให้แก่หมู่คณะ (สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2567, ตุลาคม 9) ซึ่งสังคมไทยมีประเพณีวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับพญานาคซึ่งถูกจัดขึ้นมาเป็นประจำทุกปีซึ่งแต่ละประเพณีนั้นจะเชื่อมโยงกับคติความเชื่อทางพุทธศาสนา เชื้อไปอีกว่าพญานาคเป็นตัวแทนของน้ำเมื่อจัดประเพณีเกี่ยวกับพญานาคจะต้องมีน้ำเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยเสมอ ดังเช่น รื้อขบวนเรือพระราชพิธีของพระมหากษัตริย์ที่เสด็จพระราชดำเนินในการประกอบพระราชพิธีต่าง ๆ มีเรือนาคศิลป์ชื่อเรือพระที่นั่งอนันตนาคราช สร้างในสมัยรัชกาลที่ 3 เรือพระที่นั่งอเนกชาติภุชงค์ เป็นเรือพระที่นั่งรองประเภทรือพระที่นั่งศรีสักหลาด สร้างขึ้นในรัชกาลที่ 5 ในขบวนพยุหยาตราชลมาศ ยังมีประเพณีไหลเรือไฟในวันออกพรรษา คือวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 11 สืบตามฮีตสิบสองສະຫ້ອນວິຖີຊີວິດຊຸມຊົນນ້ຳໂຂງตามความเชื่อว่าเป็นการบูชารอยพระพุทธบาทที่ริมฝั่งแม่น้ำนัมมทานทีอันเป็นสายน้ำแห่งพญานาคและในช่วงวันออกพรรษาจะมีการลอยประทีปโคมไฟด้วย ที่สำคัญในช่วงวันออกพรรษาจะมีการรวมตัวกันที่ริมโขงจังหวัดหนองคายเพื่อดูบั้งไฟพญานาค จนนำไปสู่การสร้างสัญลักษณ์ในพิธีบุญบั้งไฟ จุดบั้งไฟเพื่อบูชาพญานาคเจ้าแห่งน้ำ ผู้บันดาลความอุดมสมบูรณ์ตามความเชื่อของชาวอีสานแห่งลุ่มน้ำโขง นอกจากนี้ประเพณีสงกรานต์เกี่ยวกับการทำนายเรื่องน้ำ โดยดูเกณฑ์พิรุณศาสตร์ดูว่า ปีนี้น้ำมากหรือน้อยเพียงใดให้ดูพญานาคมีกี่ตัว ถ้าปีใดมีน้ำมากพญานาคให้น้ำหลายตัว ถ้าปีใดมีน้ำน้อยพญานาคให้น้ำมีอยู่น้อยคนโบราณให้ความสำคัญกับการดูพิรุณศาสตร์มากเพราะอาชีพคนส่วนใหญ่เป็นอาชีพเกษตรกรรมที่หวังพึ่งพาอาศัยดิน ฟ้า อากาศ น้ำฝน ธรรมชาติ รวมถึงประเพณีชักพระเกี่ยวกับพญานาคตามพิรุณศาสตร์เช่นกันเป็นการใช้พิธีขอฝนในเดือน 11 ของชาวภาคใต้เพราะเป็นช่วงเริ่มเข้าสู่ฤดูฝน ประชาชนนิยมใช้ “ปางคันธารราช” เป็นพระพุทธรูปที่นิยมใช้ในพิธีชักพระ

(ไพโรจน์ เพชรสังหาร, 2530; วิเชียร นามการ, 2554; กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, 2566) ซึ่งให้เห็นว่าพญานาคมีอิทธิพลอย่างยิ่งในดำรงชีพของมนุษย์ชาวพุทธที่มีวิถีชีวิตแบบเกษตรกรรมที่พึ่งพิงฤดูกาล ธรรมชาติ ซึ่งพึ่งพาพญานาคมาตั้งแต่สมัยโบราณเพราะคติความเชื่อจากศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเข้ามาในพิธีกรรมที่ต้องอาศัยพลังอำนาจเหนือกว่ามนุษย์ให้ความอุดมสมบูรณ์ให้มนุษย์พึ่งพาอาศัยได้อยู่รอดในภาวะของภัยธรรมชาติ ความแห้งแล้งได้ ในความเชื่อของศาสนาพุทธต่อพญานาคมีปรากฏในพระไตรปิฎก คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่สืบทอดต่อกันมาชาดกที่กล่าวถึงพระชาติของพระพุทธเจ้า การปรากฏตัวของพญานาคในพุทธประวัติ และมีการเชื่อมโยงพญานาคกับฮิสตีสองของชาวอีสานยังสร้างความมั่นใจในการสืบทอดว่าพญานาคมีอยู่จริง มีอิทธิฤทธิ์ อำนาจเหนือกว่ามนุษย์ มีความยิ่งใหญ่แห่งสายน้ำที่มนุษย์และสรรพสัตว์ต้องพึ่งพาอาศัยความเชื่อที่สมประเพณีอันดีงามทำให้ความคงอยู่ของประเพณีวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับพญานาคยังสืบทอดกันต่อไปในอนาคต

6. ตราสัญลักษณ์

คำว่า ตราสัญลักษณ์ ซึ่งในภาษาอังกฤษใช้คำว่า Logotype (Logo) หมายถึง การออกแบบหรือสัญลักษณ์ที่บริษัทใช้เพื่อโฆษณาผลิตภัณฑ์ของตน (Cambridge Learner's Dictionary. (2024, October 9) เช่นเดียวกับพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554 แบบออนไลน์ได้นิยามไว้ 2 คำค้น ได้แก่คำว่า ตรา หมายถึง เครื่องหมายทำเป็นรูปต่าง ๆ มีลดทอนประดับ สำหรับประทับเป็นสัญลักษณ์แทนบุคคลหรือองค์กร และคำว่า สัญลักษณ์ หมายถึง สิ่งที่กำหนดนิยามกันขึ้นเพื่อให้ใช้หมายความแทนอีกสิ่งหนึ่ง (สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2567, ตุลาคม 9) เมื่อรวมกันจะหมายความว่าสิ่งที่เป็นเครื่องหมายใช้กำหนดหมายแทนบุคคลหรือองค์กร ยังพบว่ามีการให้คำนิยามของ ตราสัญลักษณ์ ไว้ในทิศทางเดียวกันว่า เครื่องหมายที่บุคคล องค์กร หน่วยงานหนึ่งใดสร้างขึ้นมาจากการออกแบบที่สัมพันธ์กับสัญลักษณ์ (symbolism) เพื่อแสดงถึงภาพลักษณ์ที่ต้องการสื่อสารไปยังกลุ่มเป้าหมายให้เกิดการรับรู้เป็นจิตวิทยาของมนุษย์ที่มีความใกล้ชิด คล้ายคลึงกัน ความต่อเนื่อง การปิดการรับรู้สร้างความจดจำ ความน่าเชื่อถือ การตราตรึง การจำแนกแยกแยะจากผู้บริโภคจากผลิตภัณฑ์ และสินค้าให้แตกต่างอย่างมีเอกลักษณ์ ซึ่งต้องอาศัยการออกแบบให้มีอัตลักษณ์ที่โดดเด่นมาเป็นองค์ประกอบสำคัญสร้างความเป็นเอกภาพ ความสมดุล ความกลมกลืน การซ้ำ และ

ความลดหลั่น การสื่อสารตราสัญลักษณ์ซ้ำ ๆ ยิ่งสร้างความภักดีต่อผลิตภัณฑ์และสินค้า หรือหน่วยงานนั้นอย่างยั่งยืน (อารยะ ศรีกัลยาณบุตร, 2541; พชรวัฒน์ สุริยงค์, 2559; มียอง ซอ, 2563) ทั้งนี้มีหลายองค์การที่ใช้พญานาคเป็นตราสัญลักษณ์ หรือเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญในตราสัญลักษณ์เพื่อสื่อความหมายถึงความอุดมสมบูรณ์ สายน้ำ การเกษตรกรรม ความยิ่งใหญ่ อันเป็นอัตลักษณ์แทนความเป็น “พญานาค” ยกตัวอย่าง 5 หน่วยงานภาครัฐ ดังต่อไปนี้

1) ตราประจำกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ตามประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง กำหนดภาพเครื่องหมายราชการตามพระราชบัญญัติ เครื่องหมายราชการ พ.ศ. 2482 (ฉบับที่ 249) (11 มกราคม 2553) ระบุว่า เป็นตราพระพิรุณทรงนาค ใช้มาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นหนึ่งในเก้าดวงประจำตำแหน่งเสนาบดีกรมนา ต่อมาในรัชกาลที่ 5 มีการนำตราพระพิรุณขึ้นาคทรงเครื่องยืนหลังนาคราช (ดวงที่ 3) มาใช้เป็นตราใหญ่ดำเนินพระราชโองการในสารตราต่าง ๆ และใช้ตรานี้มาจนถึงปัจจุบัน อธิบายว่า พระพิรุณ สื่อความหมายเป็นที่นับถือกันมาตั้งแต่ครั้งโบราณว่า เป็นเจ้าแห่งน้ำ เป็นผู้บันดาลให้ฝนตก ส่วนสัญลักษณ์พญานาคเป็นพาหนะของพระพิรุณ และเป็นกำลังของการให้น้ำ และพระพิรุณทรงนาค จึงเป็นเครื่องหมายแห่งความอุดมสมบูรณ์ ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 2.11 ตราประจำกระทรวงเกษตรและสหกรณ์

ที่มา: ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง กำหนดภาพเครื่องหมายราชการตามพระราชบัญญัติ เครื่องหมายราชการ พ.ศ. 2482 (ฉบับที่ 249) (11 มกราคม 2553)

2) เครื่องหมายราชการของกรมชลประทาน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ตามประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง กำหนดภาพเครื่องหมายราชการตามพระราชบัญญัติ

เครื่องหมายราชการ พ.ศ. 2482 (ฉบับที่ 167) (7 มิถุนายน 2544) ระบุว่า เป็นเครื่องหมายรูปวงกลม ตรงกลางมีลวดลายภาพพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า ประทับยืน อยู่ในซุ้มเรือนแก้ว สื่อความหมายว่า อำนาจบริหารอันทรงไว้ซึ่งความสุจริต ยุติธรรม และการตัดสินใจแก้ไขปัญหายุปสรรคต่าง ๆ เสด็จเสด็จมาบนหลังพญานาค สื่อแสดงว่าสังกัดกับกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ด้านข้างทั้งสองเป็นภาพพญานาคกำลังพ่นน้ำซึ่งหมายถึงการให้น้ำแก่มนุษยชาติเพื่อกิจกรรมให้มีความอุดมสมบูรณ์เป็นต้น ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 2.12 เครื่องหมายราชการของกรมชลประทาน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

ที่มา: ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง กำหนดภาพเครื่องหมายราชการตามพระราชบัญญัติ
เครื่องหมายราชการ พ.ศ. 2482 (ฉบับที่ 167) (7 มิถุนายน 2544)

3) ตราพระพิรุณทรงนาค สัญลักษณ์ประจำมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ตามประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง กำหนดภาพเครื่องหมายราชการตามพระราชบัญญัติเครื่องหมายราชการ พ.ศ. 2482 (ฉบับที่ 247) (13 กรกฎาคม 2552) ซึ่งตราสัญลักษณ์เป็นรูปวงกลม มีรูปพระพิรุณทรงนาคอยู่กึ่งกลาง ล้อมรอบด้วยกลีบบัวคว่ำและกลีบบัวหงาย และมีข้อความ "มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ พ.ศ. ๒๔๘๖" ล้อมรอบเป็นชั้นนอกสุด มีสีเขียวใบไม้เป็นสีประจำมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2565) ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 2.13 ตราสัญลักษณ์ประจำมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ที่มา: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (2565)

4) ตราพระพิรุณทรงนาค สัญลักษณ์ประจำมหาวิทยาลัยแม่โจ้ ซึ่งสอดคล้องกับ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และมหาวิทยาลัยแม่โจ้แตกต่างตรงที่มีตัวอักษรคำว่า แม่โจ้ 2477 ซึ่งเป็นปีที่ก่อตั้งมหาวิทยาลัย โดยสีเขียวเป็นความอุดมสมบูรณ์ ส่วนสีขาวเป็นความบริสุทธิ์ของจิตใจ และสีเหลืองเป็นนิยามของรวงข้าวซึ่งเป็นพืชหลัก ส่วนนิยามของ พระพิรุณทรงนาค คือ เทพที่เกี่ยวข้องกับน้ำ สัญลักษณ์ของพระพิรุณมาจาก นิมิตที่ 5 ซึ่งมีสองกร กรขวาทรงพระแสงดาบหรือพระขรรค์ชัย กรซ้ายปางประทานอภัย พาหนะของพระองค์คือ พญานาค ได้รับอิทธิพลมาจากพงศาวดารจีนว่า พญานาคมีหน้าที่ให้น้ำ ซึ่งสมัยอยุธยานำมาเป็นตราประจำฝ่ายนาของจตุสดมภ์นั่นเอง (มหาวิทยาลัยแม่โจ้, 2567, ตุลาคม 9) ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 2.14 ตราสัญลักษณ์ประจำมหาวิทยาลัยแม่โจ้

ที่มา: มหาวิทยาลัยแม่โจ้ (2567, ตุลาคม 9)

5) ตราสัญลักษณ์สำนักงานเทศบาลเมืองบ้านดุง จังหวัดอุดรธานีซึ่งมีพญานาค 2 ตนของ 2 ข้างตรงกลางมีดอกบัวเรือนแก้วศรีมูรพไชยสีส้ม ซึ่งพญานาคทั้ง 2 มีนัยว่าเป็น พญาศรีสุทโธนาคราช และพญานาคนิศรีปทุมมา เป็นพญานาคคู่บ้านคู่เมืองของอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ดังภาพต่อไปนี้ (สำนักงานเทศบาลเมืองบ้านดุง, 2567, ตุลาคม 9)

ภาพที่ 2.15 ตราสัญลักษณ์สำนักงานเทศบาลเมืองบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี

ที่มา: สำนักงานเทศบาลเมืองบ้านดุง (2567, ตุลาคม 9)

เมื่อปี พ.ศ. 2563 ผู้เขียนได้ทำวิจัยเรื่องการพัฒนาพื้นที่ผลกระทบนาเกลือและนาข้าว นวัตกรรมสู่ทะเลอีสาน อาหารวัฒนธรรมเพื่อสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจคู่ขนานคุณค่าทางสังคม “วิถีวิธีบ้านดุง” (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, อเสข ชันธิชัยและเพ็ญภา ปาละปิ่น, 2563) ศึกษาข้อมูลในพื้นที่อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานีกับประชาชนใน 5 ภาคส่วนของ 4 ตำบลในพื้นที่ผลกระทบนาเกลือ นาข้าว โดยมีตำบลโพธิ์สูง ตำบลนาคำ ตำบลบ้านดุง และตำบลศรีสุทโธ ซึ่งประชาชนให้ความสำคัญมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางสังคมและวัฒนธรรมอยู่ในระดับสูงมาก โดยมีการสร้างเว็บไซต์ตลาดออนไลน์ที่เป็นต้นแบบชื่อว่า “บ้านดุงแบรนด์” สร้างด้วยโปรแกรม WordPress ทำให้การบริหารจัดการร้านค้ามีความง่ายและสะดวกในการใช้งานสำหรับผู้ขาย สินค้าและบริการและเป็นเอกลักษณ์เชิงพื้นที่ให้กับผลิตภัณฑ์และสินค้า โดยมีการออกแบบโลโก้ บ้านดุงแบรนด์ที่ประกอบด้วยทั้งนาเกลือ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านทำนาข้าวและนาเกลือ คำชะโนดเป็นแหล่งท่องเที่ยวอัตลักษณ์เกาะป่าต้นชะโนดแห่งเดียวในประเทศไทยและพญานาค คือ พญาศรีสุทโธนาคราชในตราสัญลักษณ์ที่ใช้ในการวิจัยทดลองตลาดเป็นเวลา 3 เดือน ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 2.16 ตราสัญลักษณ์บ้านดุงแบรนด์ในการวิจัยวิถีชีวิตบ้านดุง

ที่มา: ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, อเสข ชันธิชัยและเพ็ญนภา ปาละปิ่น (2563)

สรุป

พญานาคถูกนิยามไว้ว่า เป็นจำพวกภพภูมิเทวดา สัตว์เทพที่มีฤทธิ์ ใหญ่มีหงอน แปลงกายเป็นมนุษย์ได้ เป็นจำพวกสัตว์ใหญ่ อาทิ พญาช้าง ช้าง ม้า โค เป็นจำพวกต้นไม้ อาทิ ไม้กาละทิง (นาคพฤษภ) เป็นจำพวกธรรมชาติ อาทิ น้ำ ภูเขา ความอุดมสมบูรณ์ อาหาร การเกษตร เป็นจำพวกความวิเศษ อาทิ พลังชีวิต ความยิ่งใหญ่ ความประเสริฐ การไม่มีบาป ความมีวาสนา จิตบริสุทธิ์ ศรัทธาแรงกล้ารักษาศีลอุโบสถ เป็นจำพวกผู้คอยปกป้องคุ้มครอง พระพุทธเจ้า พระพุทธศาสนา พุทธสถาน และพระอริยสงฆ์ พญานาคสำคัญมี 4 ตระกูล ได้แก่ ตระกูลวิรูปักษ์ (สีทอง) ตระกูลเอราปถ (สีเขียว) ตระกูลฉัพพยาบุตรตะ (สีรุ้ง) ตระกูลกัณหาโคตมะ (สีดำ) อาศัยอยู่ใกล้เขตภพภูมิของมนุษย์ บางหมู่เหล่ายู่ในสวรรค์ บางหมู่เหล่ายู่ภูเขา บางหมู่เหล่ายู่ในน้ำ บางหมู่เหล่ายู่ใต้พิภพ นอกจากนี้พญานาคยังหมายถึงมนุษย์นุ่งห่มผ้าน้อยซึ่งเป็นชนเผ่าหนึ่งในรัฐของประเทศอินเดียชื่อรัฐนาค ความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคนั้นมีอยู่ในคัมภีร์ทั้งของพราหมณ์-ฮินดู และพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท มีทั้งอยู่ในความเชื่อชาวอียิปต์โบราณลุ่มแม่น้ำไนล์ และแถบเอเชียลุ่มแม่น้ำสินธุ แม่น้ำคงคา แม่น้ำโขง เป็นต้น โดยเฉพาะความเชื่อที่มีหลักฐานจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทมีความเด่นชัดในเรื่องของพญานาคนับพุทธกาลจนปัจจุบันกาลกว่า 2600 ปีมาแล้ว โดยมีเรื่องราวสำคัญดังนี้

- พญาภานาคราช เป็นพญานาคสักขีพยานในการจิตอธิษฐานลวดลาดทองคำ เพื่อการตั้งมั่นบำเพ็ญต่อการตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ณ วันเพ็ญ 15 ค่ำเดือนหก
- พญามุจลินทร์นาคราช เป็นพญานาคที่มากอยปกป้องคุ้มภัยธรรมชาติให้กับ พระพุทธเจ้าในขณะเสวยวิมุตติสุขในสัปดาห์ที่ 6 ณ ใต้ต้นไม้จิก
- ภูริทัตตนาคราช และจัมเปยยนนาคราช เป็นชาดกประวัติที่เสวยพระชาติเป็น “พญานาคราช” ซึ่งเป็นผู้บำเพ็ญเพียรรักษาศีลอย่างมั่นคงยิ่งกว่าชีวิต
- นาคมาณพหนุ่มขอบรรพชาในพระพุทธศาสนาจนเกิดการห้ามบวชเป็น อนุปสัมบัน คือ สัตว์ดิรัจฉาน ภิกษุไม่พึงให้อุปสมบท
- นันทโปนันทนาคราช เป็นพญานาคที่มีมิจฉาปฏิภูมิตั้งสูงมาก มีอุทยานภาพมาก มี วิมานทิพย์อยู่บนสวรรค์ โดยผู้อาสาปราบเพื่อให้พญานาคตนนี้ยอมศิโรราบเปลี่ยนจาก มิจฉาปฏิภูมิตั้งสูงเป็นสัมมาปฏิภูมิตั้งถึงเบญจศีล คือ พระโมคคัลลานะเถระ เป็นอัครสาวกเบื้องซ้าย ของพระพุทธเจ้าและเป็นเอตทัคคะด้านผู้มีฤทธิ์มาก

ครั้นถึงยุคสมัยกรุงศรีอยุธยา พุทธศักราช 2279 มีพระนิพนธ์เรื่องนันทโปนันทสูตรคำ หลวง เป็นวรรณคดีทางพระพุทธศาสนาที่เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ ไชยเชษฐาสุริยวงศ์ (เจ้าฟ้ากุ้ง) ชี ขัดเรื่องของพญานาคผู้มีฤทธิ์มากมีความยิ่งใหญ่ในการปกครอง เป็นผู้ช่วยสร้างบ้านแปงเมือง ช่วยออกรบสงคราม ต่อมาในยุคสมัยกรุงรัตนโกสินทร์พญานาคไม่ได้มีบทบาทในการสร้างบ้าน สร้างเมืองหรือช่วยออกรบต่อศัตรู ซึ่งบ้านเมืองมีความเจริญรุ่งเรือง ภัยสงครามระหว่างเขต แคว้นต่าง ๆ ไม่มีเลย พญานาคจึงอยู่สงบเป็นผู้บำเพ็ญเพียรในภพภูมิของตนเอง ผู้ที่จะเห็น เรื่องราวพญานาคได้จะต้องเป็นพระอริยสงฆ์ผู้ทรงศีลบริสุทธิ์ที่มีญาณวิเศษกว่ามนุษย์ทั่วไปซึ่ง จะเห็นเรื่องราวของพญานาคจากพระสงฆ์สายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ซึ่งท่านเป็นพ่อแม่ครูบา อาจารย์ของหลวงปู่ชอบ ฐานสโม หลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน ผู้ที่เล่าให้ลูกศิษย์ใกล้ชิดฟัง มาจนปัจจุบัน ดังสาระสำคัญดังนี้

- หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต เหตุเกิดที่จังหวัดเชียงใหม่ พบเจอ พญาสุวรรณนาคราช ผู้มี น้องชายในอดีตหลายภพหลายชาติ ต่อมาเหตุเกิด ณ ถ้ำเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ เจอนาค มีปฏิภูมิตั้งสูงมากขอบดำนหินพระสงฆ์ และยังมีเรื่องราวของพญานาคไม่กล้าเดินเข้าทางจงกรม

เกิดที่บ้านน้ำเมา อำเภอแม่ป๋ง จังหวัดเชียงใหม่ ครั้นต้นเหตุเกิดที่หมู่บ้านสามผง อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม พญานาคอยู่แถบลำแม่น้ำสงครามแอบมาฟังเทศน์ท่านแทบทุกคืน

- หลวงปู่ชอบ ฐานสโม ลูกศิษย์หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ที่ได้พบเจอพญานาคครั้งแรกมีปรากฏการณ์เกิดขึ้น ณ บ้านป่าเมี่ยงแม่สาย เขตอำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่ ได้วิเวกติดตามหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ซึ่งเป็นครั้งแรกที่เห็นพญานาคพันพิขใส่น้ำ และอีกสถานที่หนึ่ง ในอำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่ พบเจอพญานาคเทพนาคาที่ตัวใหญ่มากลำตัวพาดผ่านภูเขาได้ ยิงมาเจอเสียงพญานาค ณ ภูเขาเด่นโดยหลวงปู่บุญฤทธิ์ได้ไปอยู่ภาวนากับหลวงปู่ชอบ ฐานสโม มีการเล่าให้ลูกศิษย์ฟังถึงพญานาคนั้นมีฤทธิ์มาก เป็นเทวดาจำพวกหนึ่ง เขาสามารถเนรมิตกายได้ต่าง ๆ กัน วิสัยพญานาคนั้น มีความเคารพผู้ทรงศีล ผู้ทรงคุณธรรม มนุษย์ผู้เป็นกัลยาณชน ประรณนาในการบำเพ็ญทาน ศีล ภาวนา ยังมีเหตุการณ์ที่สะท้อนของภพภูมิพญานาคชัดเจนที่สุดถึงลักษณะของบ้านเมืองพญานาคที่ฝั่งประเทศลาว หลวงปู่ชอบ ฐานสโมท่านได้พบเจอพญากากะละนาคราช หรือเจ้าจอมผาหม่มท้าวพร้อมคู่บารมี มาขอฟังธรรมจนได้สอบถามเรื่องราวที่สงสัยจำนวนมาก อาทิ พญานาคฤทธิ์มากเพียงเพ่งมองมนุษย์และสัตว์นั้นจะแหลกเป็นจุลในทันที พญานาคไม่มีเวทนาหิวโหยแต่อิ่มในบุญบารมี บ้านเมืองที่มนุษย์เรียกว่า บาดาล แต่พญานาคเรียกว่า ทิพย์วิมาน รูปร่างของพญานาคในเมืองทิพย์วิมานเป็นเหมือนมนุษย์ทุกประการ พญานาคมีเทวะธรรมครองใจไม่เบียดเบียนผู้อื่น บ้านเมืองของพญานาคมีแก้วแสงทิพย์ให้แสงสว่างตลอดเวลา พญานาคจะขึ้นมาเมืองมนุษย์เพื่อมารักษาพุทธสถาน มาขอฟังธรรม การบำเพ็ญบารมี และมาเที่ยวชมโลกมนุษย์ พญานาคจะมีการต่อสู้อบราเป็นยุทธนาคราสสงครามพญานาค เช่นกันดังที่ปรากฏแถบเขาวัดป่าโคกมน บ้านโคกมน ตำบลผาน้อย อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย เกิดสงครามระหว่าง อีสโรนาคราช พญานาคแม่น้ำโขง กับพญานาคภูเขา ลูกหลาน พญานาคใหญ่ภูผาหมานเป็นต้น ซึ่งปรากฏการณ์ในครั้งนี้นำให้เห็นว่า นาคนครา “บ้านเมืองของเหล่าพญานาคราช” ผู้ใดมารุกรานเขตแดนบ้านเมืองลูกหลานบริวารของตนเองย่อมจะต้องปกป้องขับไล่ผู้รุกรานนั้นออกไปซึ่งวิสัยของพญานาคย่อมเป็นดังเช่นวิสัยของมนุษย์เช่นเดียวกัน และปัจจุบันนี้ไม่สามารถปฏิเสธได้เลยว่าความเชื่อเรื่องพญานาคเข้ามามีอิทธิพลในชีวิตของมนุษย์เป็นพลังอำนาจที่สามที่มนุษย์ได้ใช้ในดำรงชีวิต ซึ่งพลังที่หนึ่ง ความมุ่งมั่นตั้งใจในการประกอบอาชีพเพื่อการดำรงชีวิตอยู่กับวิถีดิน น้ำ พืชอากาศและ

ธรรมชาติโดยเฉพาะอาชีพชาวนา เกษตรกรรม พลังที่สองเป็นพลังปัญญาของมนุษย์ที่ได้ศึกษาเล่าเรียน ค้นคว้าหาประสบการณ์ให้เกิดปัญญาแก้ปัญหาให้กับตนเอง ครอบครัวและสังคมได้ พลังที่สามเป็นอำนาจที่เหนือธรรมชาติแต่เชื่อว่าเป็นสิ่งที่ควบคุมความจำเป็นของมนุษย์ที่แสวงหา อาทิ อำนาจ โชคลาภ ความอุดมสมบูรณ์ ยศฐานันดาศักดิ์ จนนำพญานาคมาสู่การสร้างสรรคทางศิลปกรรมตามความเชื่อทางพระพุทธศาสนาให้เป็นที่พึ่งทางใจในสิ่งที่มนุษย์สัมผัสได้อยู่เนื่องตามศิลปกรรมพญานาคตามพุทธศาสนสถาน พิธีกรรมบวงสรวงขอฝน บวชนาค ประเพณีไหลเรือไฟ บุญบั้งไฟ รวมถึงการสร้างตราสัญลักษณ์ของหน่วยงานเกี่ยวกับเกษตรกรรมจะใช้สัญลักษณ์พญานาคเป็นสื่อแทนความหมายเรื่อง ความอุดมสมบูรณ์ นั่นเอง

ถ้าหากวันนี้เรื่องราวเหล่านี้ไม่ใช่เรื่องจริง พญานาคคงหายไปกับยุคสมัยกาลเวลามาเนิ่นนานแล้ว แต่ถ้าไม่ใช่เรื่องจริง ทำไมยังมีคนในปัจจุบันทั้งเด็ก วัยรุ่น ผู้ใหญ่ เชื่อในเรื่องพญานาคกันอยู่จำนวนมาก หรือถ้าไม่มีอยู่จริง ต้องไม่ปรากฏรูปลักษณะอยู่ตามโบสถ์ วิหาร ทางขึ้นลงบันไดสถานที่สำคัญทางพุทธศาสนา เช่นเดียวกันถ้าไม่มีอยู่จริง พระพุทธเจ้า พระอัครสาวก พระอริยสงฆ์จะกล่าวถึงเรื่องราว “พญานาค” ได้อย่างไร แม้จะสรุปว่า สิ่งที่มองไม่เห็น ไม่ใช่จะไม่มีอยู่จริง ไม่เชื่อ อย่าลบล้าง จันทายที่สุดแม้มองเห็นพญานาคด้วยตาตัวเอง ผู้มีปัญญาต้องพิจารณาอย่างเป็นเหตุเป็นผลตาม พระสูตรว่า “กาลามสูตร” ที่ชี้ทางให้มนุษย์มีเหตุมีผลก่อน และเตือนสติว่า “อย่าเพิ่งปลงใจเชื่อ” จนกว่าจะพิสูจน์ซ้ำแล้วซ้ำอีกจนปลงใจเชื่อได้ตามเหตุปัจจัยเฉพาะตนนั้นแล.

เอกสารอ้างอิง

กนกนุช ศิวนาถภูวน. (2564). **พญานาค : ความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนในคำชะโนด.**

<https://far.kku.ac.th/img/files/pdf/posters2021/FAR420.pdf>.

กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม. (2566). **นาค : ตำนานและความเชื่อในคติศาสนา.**

โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.

กรมศิลปากร. (2483). **อุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม).** โรงพิมพ์ไทยเชชม.

กรมศิลปากร. (2564). **จิตรกรรม.**

https://www.finearts.go.th/storage/contents/2021/07/detail_file/ARc1bU30brbr4lnaAcDK1FTcGxT5YD8yb4TGFaxd.pdf

กรมส่งเสริมวัฒนธรรม. (2553). **นิทานอุรังคธาตุ ฉบับหลวงพระบาง.** กรมส่งเสริมวัฒนธรรม.

กลุ่มจารีตประเพณี สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์. (2565). **“นาค” ในวัฒนธรรมไทย”**

(เอกสารประกอบการเสวนาทางวิชาการ). โครงการเสวนาทางวิชาการ เรื่อง “นาคในวัฒนธรรมไทย” ณ ห้องประชุมดำรงราชานุภาพ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร.

กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ. (2563). **“ต้นฉบับหนังสือสมุดไทยสมัย**

อยุธยา เรื่อง นันโทปนันทสูตรคำหลวง,” D-Library | National Library of Thailand. <http://digital.nlt.go.th/items/show/17515>

กันตยภัทร สิววงศ์ดี. (2565). การศึกษาเปรียบเทียบนาคในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและ

พระพุทธศาสนาเถรวาท. **วารสารมหาจุฬาริชาการ**, 9(3), 276-288.

<https://so04.tci-thaijo.org/index.php/JMA/article/view/258119>

กัลยาณมิตร. (2565). **ทศชาติชาดก.**

http://www.kalyanamitra.org/book/index_dhammabook_detail.php?id=17

กิตติธร คชทีป. (2555). **ตำนานผาแดง-นางไอ่.** วัดโนนธาตุเจติย์.

- กิตติยา คุณารักษ์, ประณิตา จันทรประพันธ์และมานิช นันทพรม. (2566). การใช้วรรณศิลป์ในนิทานท้องถิ่นอีสาน เรื่อง “ตำนานผาแดง-นางไอ่”. **วารสารสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย**, 6(2), 120-137. <https://so04.tci-thaijo.org/index.php/JSSMBU/article/view/266041/182521>
- คีตะธรา. (2558). **ทศชาติชาดก พระเจ้าสิบชาติ**. คีตะธรา.
- จักราพิชญ์ อัดโน. (2563). **ตำราพรหมชาติ ฉบับสมบูรณ์**. วารว พับลิชชิ่ง.
- จิตร ภูมิศักดิ์. (2519). “นาครหรือนาคา”, **ความเป็นมาของคำสยาม, ไทย ลาวและขอมและลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ**. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์.
- จิตร ภูมิศักดิ์. (2535). **ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชนชาติอื่น ฉบับสมบูรณ์ เพิ่มเติมข้อเท็จจริงว่าด้วยชนชาติขอม** (พิมพ์ครั้งที่ 2). สยาม.
- จตุรัส อนุกุล. (2564). **จิตรกรรมฝาผนังวัดธรรมนิการาม อำเภอบ้านหมี่ จังหวัดลพบุรี**. สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี.
- ชมรมกัลยาณธรรม. (2549). **ประวัติท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต และมุตโตทัย**. ก้อนเมฆ แอนด์กันย์กรุ๊ป.
- ชาญณรงค์ ศรีสุวรรณ. (2560). **พุทธสถาปัตยกรรม**. ศูนย์สถาปัตยกรรมล้านนา คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- โชติ ศรีสุวรรณ และเกริก ท่วมกลาง. (2560). **ตำนานพญานาคและคำชะโนด ปากทางสู่เมืองบาดาล**. สถาพรบุ๊คส์.
- ณชรต อิมณะรัฐ และกฤษณ์ ทองเลิศ. (2561). **การดำรงอยู่ของลัทธิรูปแห่งนาคนงานภาพจิตรกรรมฝาผนังไทย**. การประชุมนำเสนอผลงานวิจัยระดับบัณฑิตศึกษา ครั้งที่ 13 วันพฤหัสบดีที่ 16 สิงหาคม พ.ศ.2561 บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยรังสิต, หน้า 2084-2093.
<https://rsujournals.rsu.ac.th/index.php/rgrc/article/download/760/527/>
- ทิพย์มาลา, พลั่งจิต. (2557). **พญานาคมีจริง**. [https://palungjit.org/threads/page 2](https://palungjit.org/threads/page%202)

- ธวัชชัย ธาตุดี. (2555). **ประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี**. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
https://doi.nrct.go.th/ListDoi/listDetail?Resolve_DOI=10.14457/STOU.the.2012.127
- นริศรานุวัดติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา. (ม.ป.ป.). **นิทานชาดก**. ม.ป.ท. <https://th.wikisource.org/wiki/นิทานชาดก>.
- บุญเลิศ วิวรรณ. (2562). นันโทปนันทสูตรคำหลวง: ความพิเศษ ความหมาย ความเชื่อ แห่งคำเรียกชื่อพญานาค. **ดำรงวิชาการ**, 18 (1), 151-172. http://www.damrong-journal.su.ac.th/upload/pdf/106_6.pdf
- ปฐม นิคมานนท์และภัทรา นิคมานนท์. (2553). **หลวงปู่ชอบ ฐานสโม : วัดป่าสัมมานุสรณ์ อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย (โครงการหนังสือบูรพาจารย์ เล่ม 9) (พิมพ์ครั้งที่ 3)**. พี.เอ.ลีฟวิ่ง.
- ปรมาวุธดิชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. (2537). **พระปฐมสมโพธิกถา (ฉบับกรมการศาสนา)**. สหธรรมิก.
- ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง กำหนดภาพเครื่องหมายราชการตามพระราชบัญญัติเครื่องหมายราชการ พ.ศ. 2482 (ฉบับที่ 247). (13 กรกฎาคม 2552). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 126 ตอนพิเศษ 98 ง หน้า 1.
- ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง กำหนดภาพเครื่องหมายราชการตามพระราชบัญญัติเครื่องหมายราชการ พ.ศ. 2482 (ฉบับที่ 167). (7 มิถุนายน 2544). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 118 ตอนที่ 46 ง หน้า 1.
- ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง กำหนดภาพเครื่องหมายราชการตามพระราชบัญญัติ เครื่องหมายราชการ พ.ศ. 2482 (ฉบับที่ 249). (11 มกราคม 2553). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 127 ตอนพิเศษ 3 ง หน้า 25.
- ปรีชา พิณทอง. (2525). **คติเรื่องนาคในภาคอีสาน, นาคในวรรณคดีท้องถิ่น**. แสงศิลป์การพิมพ์.

- โปรแกรมพระไตรปิฎก. (2548). **อรรถกถา ฎริทัตชาตก ว่าด้วย พระเจ้าฎริทัตทรงบำเพ็ญศีล บารมี**. <https://84000.org/tipitaka/attha/attha.php?b=28&i=687>
- พงศ์สวัสดิ์ ราชจันทร์. (2565). ประวัติศาสตร์คัศสร : ความเชื่อและศรัทธาที่มีต่อพญานาคราช ในบริบทท้องถิ่นอีสาน. *Journal of Roi Kaensarn Academi*, 7(1), 387-403. <https://so02.tci-thaijo.org/index.php/JRKSA/article/download/251592/171207/935536>
- พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (2543). **พระพุทธประวัติ** (พิมพ์ครั้งที่ 4). มูลนิธิพุทธธรรม.
- พระครูปลัดดั่งสรรรค์ คุณสาโร. (2559). กาลามสูตร : หลักพิจารณาก่อนเชื่อในพุทธปรัชญาเถรวาท. *วารสารมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด*, 5 (2), 272-279.
- พระวิศัคดี์ ดปสีโล (เฉลิม สิริโรจน์). (2565). บทวิจยหนังสือ ตามทางพุททกิจ. *วารสารวิจย วิชาการ*, 5 (1), 331-346.
- พระธรรมกิตติวงศ์. (2557). 'มัสก กหาปณะ'.
- <https://www.komchadluek.net/amulet/191509>
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2553). **สอนนาค-สอนจิต: ชีวิตพระ-ชีวิตชาวพุทธ**. วัฒนเวศกวัน.
- https://www.watnyanaves.net/uploads/File/books/pdf/teachings_for_naga_and_tid_monks_life_buddhists_life.pdf
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2559). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม** (พิมพ์ครั้งที่ 34). มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต).
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2559). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์** (พิมพ์ครั้งที่ 27). มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต).
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2556). **ตามทางพุททกิจ** (พิมพ์ครั้งที่ 8). สำนักพิมพ์ ผลิธัมม์.

- พระมนูศักดิ์ อุตโตโร. (2563). ศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องนาคในสังคมไทยตามหลัก
พระพุทธศาสนา. **บัณฑิตศึกษาปริทรรศน์ วิทยาลัยสงฆ์นครสวรรค์**, 8(1), 181-188.
<https://so02.tci-thaijo.org/index.php/jgsnsbc-journal/article/download/241835/164560/839155>
- พระมหาคาวิ สร้อยสาคร และ ไกรฤกษ์ ศิลาคม. (2559). พินิจนาคในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท. **วารสาร มจร พุทธปัญญาปริทรรศน์**, 1(3), 81-90. <https://so03.tci-thaijo.org/index.php/jmbr/article/download/138274/102834/>
- พระมหาบัว ญาณสัมปันโน. (2565). **ประวัติท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต**.
http://www.luangta.com/thamma/thamma_book_detail.php?cgiBookID=4
- พระศิริรัตนปัญญาเถระ. (2512). **วชิรสารัตถสังคหะ, สหภูมิอยุธยาและศิษยานุศิษย์จัดพิมพ์ถวายในงานฉลองหิรัณยบัฏและทำบุญอายุ พระวิสุทธีวงศาจารย์ วัดสุทัศนเทพวราราม. โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์.**
- พระสมพร อนาลโย (จิตรกล้ำ). (2550). **ความเชื่อเรื่องพญานาคในชุมชนคำชะโนด** (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิตที่ไม่มีการตีพิมพ์). มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระอธิการปิ่นแก้ว อินทปญโญ (วัฑโโล), พระครูสิริสุตานุยุต และปกรณ์ มหากันธา. (2564). **การศึกษาพิธีกรรมการขอฝนในลำนานา โดยศึกษาพิธีแห่งพระเจ้าไม้แก่นจันทน์ วัดป่าต้นหลวง อำเภอมะนัง จังหวัดลำปาง**. รายงานสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ 7 “วิถีพุทธ วิถีชุมชน รากฐานชีวิตศาสน์เชิงสังคมลำนานาในสังคมวิถีใหม่” วันที่ 28 กุมภาพันธ์ 2564 ณ วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. หน้า 1014-1020. <https://lpn.mcu.ac.th/mculpn/wp-content/uploads/2021/03/A-113-พระอธิการปิ่นแก้ว-อินทปญโญวัฑโโล-1014-1020.pdf>
- พระอาจารย์ทูล ขิปปปญโญ. (2547). **กาลามสูตร**. วัดชานพรานธัมมาราม
- พลธรรม จันทร์คำ. (2551). พญานาค: จากอุดมการณ์ที่เมืองคำชะโนดสู่กระบวนการทำให้เป็นสินค้า. **PSDS Journal of Development Studies, Puey Ungphakorn**

School of Development Studies, Thammasat University, 5(1), 1-21.

<https://so05.tci-thaijo.org/index.php/gvc-tu/article/view/30866>

พัชรวัฒน์ สุริยงค์. (2559). การออกแบบตราสัญลักษณ์ สื่อสิ่งพิมพ์และบรรจุภัณฑ์สำหรับ
ผลิตภัณฑ์บำรุงผิวจากแร่ ตรา พลอยพรรณ ภายใต้แนวคิดการออกแบบเชิงนิเวศ
เศรษฐกิจ (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยนเรศวร.

<http://nuir.lib.nu.ac.th/dspace/handle/123456789/3976>

พิทักษ์ อินทับ. (2550). สถาปัตยกรรมแห่งธรรมชาติ (วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรม
ศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร).

[http://www.thapra.lib.su.ac.th/objects/thesis/fulltext/thapra/Pitrak_Intrab/
fulltext.pdf](http://www.thapra.lib.su.ac.th/objects/thesis/fulltext/thapra/Pitrak_Intrab/fulltext.pdf)

พิพัฒน์ ประเสริฐสังข์. (2564). พระยาคนคาก : อปัลักษณ์อำ พรางกับการลดทอนอำนาจ
และสัญญาะในการสื่อความหมาย. วารสารวิจิตรศิลป์และวัฒนธรรม, 1(1), 38-
55.

[https://acpjournal.msu.ac.th/file_upload/journal/Abstract/YEAR1_Vol1_Pa
ge38-55-71.pdf](https://acpjournal.msu.ac.th/file_upload/journal/Abstract/YEAR1_Vol1_Page38-55-71.pdf)

เพิ่มศักดิ์ วรรณยางกูร. (2548). “พาหุมหากา” ใน สมเด็จพระนเรศวรมหาราช: ประวัติวัด
ใหญ่ชัยมงคล (พิมพ์ครั้งที่ 1). อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

ไพโรจน์ เพชรสังหาร. (2530). คติเรื่องนาคในภาคอีสาน นาคในประเพณีกรรม. แสงศิลป์การ
พิมพ์.

ภัทรชัย อุทาพันธ์, พระมหารุ่งเรือง รุกขิตธมโม. (2561). นาคคติในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถร
วาท. วารสารวิชาการพระพุทธศาสนาเขตลุ่มแม่น้ำโขง, 2(1), 57-69.

<http://ojs.mbu.ac.th/index.php/bmrj/article/download/1199/808/>

ภัทรวรรณ วันทนชัยสุข. (2546). ความรู้เกี่ยวกับพระพุทธเจ้า. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ภูธิปนิธิ์ คงโกคานันท์. (2551). ประติมากร -ประติมากรรม. รุ่งศิลป์การพิมพ์ (1997).

ภูธิปนิษฐ์ คงโกคานันท์. (2552). **องค์ความรู้ประติมากรรมปูนต่ำ - ประติมากรรมปูนสูง.**

กลุ่มวิชาการด้านช่างศิลป์ไทย สำนักช่างสิบหมู่ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม.

https://www.finearts.go.th/storage/contents/detail_file/M7vYJFlwoBwusRy04nWzjR51fnUhn7W3Y63fo1zn.pdf

ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, อเสข ชันธิชัย และเพ็ญภา ปาละปิ่น. (2563). **การวิจัยและพัฒนาสังคม**

รากหญ้า เศรษฐกิจภูมิปัญญา ประชากรมีส่วนร่วมผาน นวัตกรรมอีสานบูรณาการ

ท่องเที่ยววัฒนธรรมลดความเหลื่อมล้ำอย่างยั่งยืน (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัย

ราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, อเสข ชันธิชัยและเพ็ญภา ปาละปิ่น. (2563). **การพัฒนาพื้นที่ผลกระทบ**

นาเกลือและนาข้าววนวิถีสู่ทะเลอีสาน อาหารวัฒนธรรมเพื่อสร้างมูลค่าทาง

เศรษฐกิจคู่ขนานคุณค่าทางสังคม “วิถีวิธีบ้านดุง” (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัย

ราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด. (2561). **การออกแบบลายผ้าขึ้นวิถีวัฒนธรรมคำชะโนดความเชื่อ**

พญานาคด้วยวิธีมัดหมี่ลวดลายผ้าทอมือ (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏ

สวนสุนันทา.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2535). **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก ๒๕๐๐.**

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราช**

วิทยาลัย. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราช**

วิทยาลัย ๒๕๓๙. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยา.

มหาจุฬาลงกรณวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราช**

วิทยาลัย. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.,

มหาบุญมี เทบสีเมือง. (2554). **หีนดาวเล่านิทานเรื่องพญาแถน (ไผ่ ภูธา, แปล). สุขภาพใจ.**

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2525). **พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปลไทย ฉบับฉลอง 200 ปี แห่ง**

ราชวงศ์จักรี กรุงรัตนกสินทร์ ภาษาไทย ชุด 91 เล่ม. มหามกุฏราชวิทยาลัย.

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย. (2534). พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด 91 เล่ม. โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย.

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (2565). คู่มือปฏิบัติงานระบบเอกลักษณ์ ของ
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

https://vettech.ku.ac.th/2022/?page_id=2979#flipbook-df_6776/13/

มหาวิทยาลัยแม่โจ้. (2567, ตุลาคม 9). คู่มือการใช้ตราสัญลักษณ์มหาวิทยาลัยแม่โจ้.

https://brand.mju.ac.th/MJU_Logo_Guideline.pdf

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2551, 12-15 กันยายน). โปรแกรมพระไตรปิฎก
ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (MCUTRAI Version 1.0) [CD-
ROM]. ประชุมมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนานานาชาติ และการสัมมนาวิชาการระดับ
นานาชาติครั้งที่ 1, อโยธยา, ประเทศไทย <http://www.geocities.ws/tmchote/tpd-mcu/>

มัต ตะตียะ. (2549). ประติมากรรมพื้นฐาน. เอมี เทรดิง.

มานิต วลลิโกดม. (2516). ตำรานานสิงหนวัตกุมารฉบับสอบค้น. สำนักนายกรัฐมนตรี.

www.finearts.go.th/storage/contents/file/OQ7lMXKsv0MWHNXLytpMVvUO0YLM3364hMg1h6Ou.pdf

มียอง ขอ. (2563). การออกแบบตราสัญลักษณ์และบรรจุภัณฑ์สำหรับวิสาหกิจชุมชนแปลง
ใหญ่ชุมชน ตำบลหนองเหียง อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี (รายงานการวิจัย). คณะ
ศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.

https://buuir.buu.ac.th/bitstream/1234567890/4462/1/2565_159.pdf

ราชบัณฑิตยสถาน. (2545). พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2545. นานมีบุ๊ค.

ราชบัณฑิตยสภา. (2470). อธิบายว่าด้วยหอพระสมุดวชิรญาณ แลพิพิธภัณฑสถานสำหรับ
พระนคร. โสภณพิพรรฒธนากร.

ราชบัณฑิตยสภา. (2474). ตำรานานพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม. โรงพิมพ์พระจันทร์.

www.finearts.go.th/storage/contents/2020/07/file/19cJ5JL3NlLET2MeYburfoLC6u6gxf7y8IAyrH8U.pdf

- วรเดช มีแสงอรุณกุล. (2562). นาคและบาดาลโลก: พัฒนาการทางความเชื่อในโลกทัศน์ของชาวพุทธ. *Academic MCU Buriram Journal*, 4(2), 104–114. <https://so06.tci-thaijo.org/index.php/ambj/article/view/241473>
- วิเชียร นามการ, วทัญญู ภูครองนา, สุทธิวิทย์ จันทร์ภิรมย์ และประสิทธิ์ คำกลาง. (2564). บทบาทความเชื่อเรื่องพญานาคในพระพุทธศาสนาต่อสังคมไทย. *วารสาร มจร อุบลปริทรรศน์*, 6(3), 1001-1008. <https://so06.tci-thaijo.org/index.php/mcjou/article/view/249972>
- วิเชียร นามการ. (2554). การศึกษาอิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีผลต่อสังคมไทยปัจจุบัน (ปริญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา) ที่ไม่มีการตีพิมพ์). มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- วิเชียร อินทรกระทิก. (2539). *ประติมากรรม*. อักษราพิพัฒน์.
- ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ. (2546). นาค: การศึกษาเชิงสัญลักษณ์ตามคติอินเดีย. *ตำรงวิชาการ*, 2(4), 148-158. <https://so01.tci-thaijo.org/index.php/damrong/article/view/21369/18489>
- ศูนย์วิจัยกรุงเทพโพลล์. (2565). *กรุงเทพโพลล์: ผลสำรวจเรื่อง ชาวพุทธกับการไปวัดในวันมาฆบูชา*. <https://www.ryt9.com/s/bkp/3297399>
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2503). *นาคที่ปรากฏในงานศิลปกรรม*. สำนักพิมพ์ไพลิน.
- สมชาติ มณีโชติ. (2529). *จิตรกรรมไทย*. โอเดียนสโตร์.
- สมพงษ์ เกรียงไกรเพชร. (2505). *ประเพณีต่างชาติและเรื่องน่ารู้*. โรงพิมพ์เฟื่องอักษร.
- สำนักงานเทศบาลเมืองบ้านดุง. (2567, ตุลาคม 9). *การติดต่อและแผนที่*. <https://bandungcity.go.th/public/list/data/index/menu/1623>
- สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. (2563). *สระโบทกษณิ*. บทวิทยุรายการ "รู้ รัก ภาษาไทย" ออกอากาศทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย เมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2563.

สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. (2567, ตุลาคม 9). พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.

2554, **ประเพณี, วัฒนธรรม**. <https://dictionary.orst.go.th/>

สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. (2567, ตุลาคม 9). พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.

2554, **ตรา, สัญลักษณ์**. <https://dictionary.orst.go.th/>

สำนักช่างสิบหมู่ กรมศิลปากร. (2564). **การเขียนภาพภาค องค์ความรู้จากครูช่าง นายอมร ศรีพจนารถ**.

<https://datasipmu.finearts.go.th/storage/academic/book/gzVftOil6JT03r1FEytCvDRrNh8IPsTMBCa0LbZx.pdf>

สำนักส่งเสริมกิจการการศึกษา สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ. (2558). **แนวทางการจัดการเรียนรู้ธรรมศึกษาขั้นตรี วิชาพุทธประวัติ**. ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.

สุกัญญา สุฉายา. (2558). พิธีขอฝนของชนชาติไท. **วารสารมนุษยศาสตร์**, 22(2), 27-63.

<https://so04.tci-thaijo.org/index.php/abc/article/view/52970>

สุกัญญา สุฉายา. (2565, 12 พฤษภาคม). **พญาสุวรรณภิงคาร แห่งหนองหานหลวง**

[เอกสารการนำเสนอ]. โครงการเสวนาทางวิชาการเรื่อง “นาค” ในวัฒนธรรมไทย, กลุ่มจารีตประเพณี สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรุงเทพฯ, ประเทศไทย.

https://www.finearts.go.th/storage/contents/2022/05/detail_file/Eb81EYsRnyY5snby48ZY07NKOt20Ru0e7lOw2aAG.pdf

สุกัญญา สุฉายา. (2560). พระร่วง-พระลือ. **วารสารเมืองโบราณ**, 43(2), 103-107.

สุกิจ นิมมานเหมินท์. (2512). **ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๔๕ (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๗๑**

(ต่อ)-๗๓) พงสาวดารละแวก (ต่อ) พงสาวดารเขมรอย่างย่อ ราชพงศาวดารญวน

ตำนานเมืองสุวรรณโคมคำ ทำเนียบข้าราชการนครศรีธรรมราชครั้งรัชกาลที่ ๒.

องค์การค้ำของครูสภา.

www.finearts.go.th/storage/contents/file/6vQkz42iLLt9qezMd2FNBJm5rhhb1nqtiCGnIUc7N.pdf

- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2546). **นาค ในประวัติศาสตร์อุษาคเนย์** (พิมพ์ครั้งที่ 2). พิมพ์ ณ พริ้นติ้ง เซ็นเตอร์.
- สุบรรณกริช ไกรคุ้ม. (2560). **สัญญาะ ธรรม** (ศิลปนิพนธ์ปริญญาตรีที่ไม่มีการตีพิมพ์). มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สุกัร สมอนา. (2560). การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างของประเพณีพิธีกรรม เกี่ยวกับองค์ปู่ศรีสุทโธนาคนแห่งป่าคำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี. **วารสารวิถีสังคมมนุษย์**, 5(2), 209-235. <https://so04.tci-thaijo.org/index.php/wh/article/view/164321>
- เสฐียรพงษ์ วรรณปก. (2562). **รื่นรมย์ยุค: คาถาพาหุงบทที่ 7**. https://www.matichon.co.th/columnists/news_1439358
- เสมอชัย พูลสุวรรณ. (2539). **สัญลักษณ์ในงานจิตรกรรมไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 18-24**. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย. (2526). **วัดดุสิตาราม (WAT DUSIDARAM) ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย (Mural Painting of Thailand Series) พิมพ์ไทย-อังกฤษ** (มิรา ประชาบาล, แปล). เมืองโบราณ.
- หนุ่มพเนจร. (2559). สืบสาวเล่าเรื่อง เรื่องเก่าเล่าใหม่ ผาแดง นางไอ่ วรรณกรรมพื้นบ้านอีสาน. **วารสารวัฒนธรรม กรมส่งเสริมวัฒนธรรม**, 55(1), 40-46. <http://magazine.culture.go.th/2016/1/Culture1-2016.pdf>
- หม่อมเจ้าสุภัทราดิศ ดิศกุล. (2515). **นาคในงานศิลปกรรมขอมโบราณ**. แสงศิลป์การพิมพ์.
- อ.ป. (ธรรมทานมูลนิธิ). (2517). **พุทธประวัติจากพระโอษฐ์** (พิมพ์ครั้งที่ 8). การพิมพ์พระนคร.
- อธิราชย์ นันชนันตี และจุง ดิบบระโคน. (2563). **อุรังคนิทานธาตุ (ตำนานการสร้างและการบูรณะพระธาตุพนมยุคโบราณ) ฉบับ หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ นครพนม. หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ นครพนม กรมศิลปากร**. <https://www.finearts.go.th/storage/contents/2020/11/file/pUtmxpuKbjyaP4ZppdSGDRBvuFHJJ6JYuA3r9B4.pdf>

อนัญญา ปานจิน. (2553). **การศึกษา คติ ความเชื่อเรื่องพญานาคในพื้นที่อีสานตอนบน เพื่อเสนอแนวทางสู่การออกแบบสถาปัตยกรรมภายในพิพิธภัณฑ์นาค** (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร).

<https://sure.su.ac.th/xmlui/bitstream/id/25ff903d-0536-420c-8f8c-f4b4011183c8/fulltext.pdf?attempt=2>

อภิศักดิ์ วัชรวัฒนผล. (2551). **ประติมากรรมสร้างสรรค์ : กรณีศึกษาประติมากรรมโครงสร้างของปาโบล ปิกัสโซ ช่วงปี ค.ศ. 1912–1964**. (ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิตทัศนศิลป์: ศิลปะสมัยใหม่). มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

อมรวัชร กอหรั่งกุล. (2547). วิหารคือนาคปรก. **นิตยสารศิลปวัฒนธรรม**, 25(12), 146-151.

อมรวัชร กอหรั่งกุล. (2566). **คติ “นาค” แปลงเป็นศาสนาคาร “โบสถ์-วิหาร” แห่งปรกพระพุทธรองค์**. https://www.silpa-mag.com/art/article_82660

อรพิมพ์ บุญอาภา. (2524). **คัมภีร์ปุราณะกำเนิดพญานาค**. แสงศิลป์การพิมพ์.

อรพิมพ์ บุญอาภา. (2524). **นาคในวรรณคดีสันสกฤตและบาลี** (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย).

<http://cuir.car.chula.ac.th/handle/123456789/27761>

อารยะ ศรีกัลยาณบุตร. (2541). **การออกแบบตราสัญลักษณ์**. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อำพล สัมมาวุฒธิ. (2565). **ความสำคัญของในศิลปกรรมไทย**, ในกลุ่มจารีตประเพณี สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “นาค” ในวัฒนธรรมไทย” (เอกสารประกอบการเสวนาทางวิชาการ). โครงการเสวนาทางวิชาการ เรื่อง “นาคในวัฒนธรรมไทย” ณ ห้องประชุมดำรงราชานุภาพ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร.

อิสเรศ ดลเพ็ญ. (2562). “โลก-ธรรม”-“ทุกข์-สุข” และภูมิปัญญาด้านภาษาในกาพย์เห่ขันขุน
ผาแดงนางไอ่. **วารสารภาษา ศาสนา และวัฒนธรรม**, 8(1), 176-211.

<https://so03.tci->

thaijo.org/index.php/gshskku/article/download/143235/137421/597753

เอนก รักเงิน. (2555). นาค : สำนึกร่วมทางสังคมของกลุ่มคนอาณานิคมลุ่มน้ำโขง.

วารสารวิชาการ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์, 4(2), 20-29. <https://so02.tci-thaijo.org/index.php/bruj/article/view/75653/60925>

Cambridge Learner's Dictionary. (2024, October 9). **Definition of logo.**

<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/learner-english/logo>

Phoomalee, N. (2016). ภาพทศชาติชาดก ภาพสะท้อนการสืบทอดศาสนาในจิตรกรรม

อีสานช่างท้องถิ่น กรณีศึกษาจังหวัดร้อยเอ็ด The ten incarnations of the

Buddha on mural paintings: A display of how the artists in north-eastern

Thailand preserved their religion. A case study in Roi Et provin. Journal of

Fine and Applied Arts Khon Kaen University, 7(2), 227–248.

<https://so02.tci-thaijo.org/index.php/fakku/article/view/47013>

บทที่ 3

ภูมิสถานเมืองปู้ย่า

จากตำนานสู่ภูมิสถานวังนาคินทร์ หรือที่ชาวบ้านทั่วไปรู้จักในชื่อว่า คำชะโนด รู้จักว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ถิ่นฐานบ้านเรือน บ้านเมืองปู้ย่า พญาคำชะโนด สถานที่ขอพร ขอโชคลาภ ความปรารถนาของตนต่อพญานาคที่อาศัยอยู่ป่าดงชะโนด หรือเป็นดั่งเมืองบาดาลบ้านเมืองของปู้ย่า ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นภพภูมิทิพย์วิมานของเจ้าปู่ศรีสุทโธ หรือ พญาศรีสุทโธนาการาช และคู่บารมีคือ แม่ย่าศรีปทุมมา หรือ พญานาคิณีศรีปทุมมา และเหล่านาคา นาคี ลูกหลานที่อาศัย ทำให้ผู้มาเยือนสถานแห่งนี้เพื่อบูชาจะมีคำกล่าวดังนี้

นะโม ตัสสะ ภาวนะโม ตัสสะ ะกะวะโต ะระหะโต สัมมาสัมพุทฺธัสสะ (3 ครั้ง)

สาธุ ภายะ วาจา จิตตัง อะหังวันทา นาคาธิบติศรีสุทโธ วิสุทฺธิเทวา พญานาคิณีศรีปทุมมา วิสุทฺธิเทวี ปูเชมิฯ

ทุติยัมปิ ภายะ วาจา จิตตัง อะหังวันทา นาคาธิบติศรีสุทโธ วิสุทฺธิเทวา พญานาคิณีศรีปทุมมา วิสุทฺธิเทวี ปูเชมิฯ

ตะติยัมปิ ภายะ วาจา จิตตัง อะหังวันทา นาคาธิบติศรีสุทโธ วิสุทฺธิเทวา พญานาคิณีศรีปทุมมา วิสุทฺธิเทวี ปูเชมิฯ

เมื่อกล่าวครบแล้วให้อธิษฐานตามความปรารถนา...สาธุ

ดังนั้นในบทนี้จะกล่าวถึงภูมิสถาน ภูมิสังคมเกี่ยวกับเขตแคว้นแผ่นดินคำชะโนด อันเป็นที่อยู่ของ “เจ้าปู่” ที่คนทั่วไปเรียกในหมู่บ้านท้องถิ่นแถบอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี รวมไปถึงกลุ่มแม่น้ำโขงรู้จักในนามว่า เจ้าปู่ศรีสุทโธ ผู้เป็นพระราชา ส่วน “เจ้าย่า” คนรู้จักในนามของแม่ย่าศรีปทุมมา เป็นคู่บารมีของเจ้าปู่ศรีสุทโธ ฐานะเป็นพระราชินีของเหล่านาคานาคีแห่งวังนาคินทร์ หรือคำชะโนด โดยจะชี้ให้เห็นลักษณะภพภูมิจากมุขปาฐะของพระอริยสงฆ์และชาวบ้านที่พบเห็น การดำรงตนในฐานะปู้ย่าและพญานาค การปกครองในภพภูมิของนาค และบทบาทหน้าที่ในการพัฒนาของคำชะโนด ซึ่งปัจจุบันเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางความเชื่อตั้งอยู่บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี นอกจากนี้จะเป็นเหตุการณ์ที่สำคัญของตำนานยังมีชีวิต ปรากฏการณ์ที่ชาวบ้านสัมผัสได้กายมองเห็นได้ตา เรื่องเล่าที่ถูก

เรียบเรียงของคนในพื้นที่ คำสัมภาษณ์ที่เกิดจากพ่อแม่เฒ่า เรื่องราวที่เกิดขึ้นจริงกับผู้คนในแถบบ้านม่วง บ้านเมืองไพร บ้านวังทอง ที่อยู่ใกล้กับคำชะโนด และเอกสารหนังสือที่ถูกเก็บข้อมูลจากทางราชการ สามารถอธิบายแต่ละประเด็นสำคัญไว้ดังนี้

- วังนาคินทร์แห่งพญาศรีสุทโธนาคราช
- พระอริยสงฆ์พบบพญาศรีสุทโธนาคราช
- ตำนานภูมิสถานคำชะโนด
- บทบาทหน้าที่ของพญานาคในการพัฒนาของคำชะโนด
- ปฏิทินวัฒนธรรมคำชะโนด

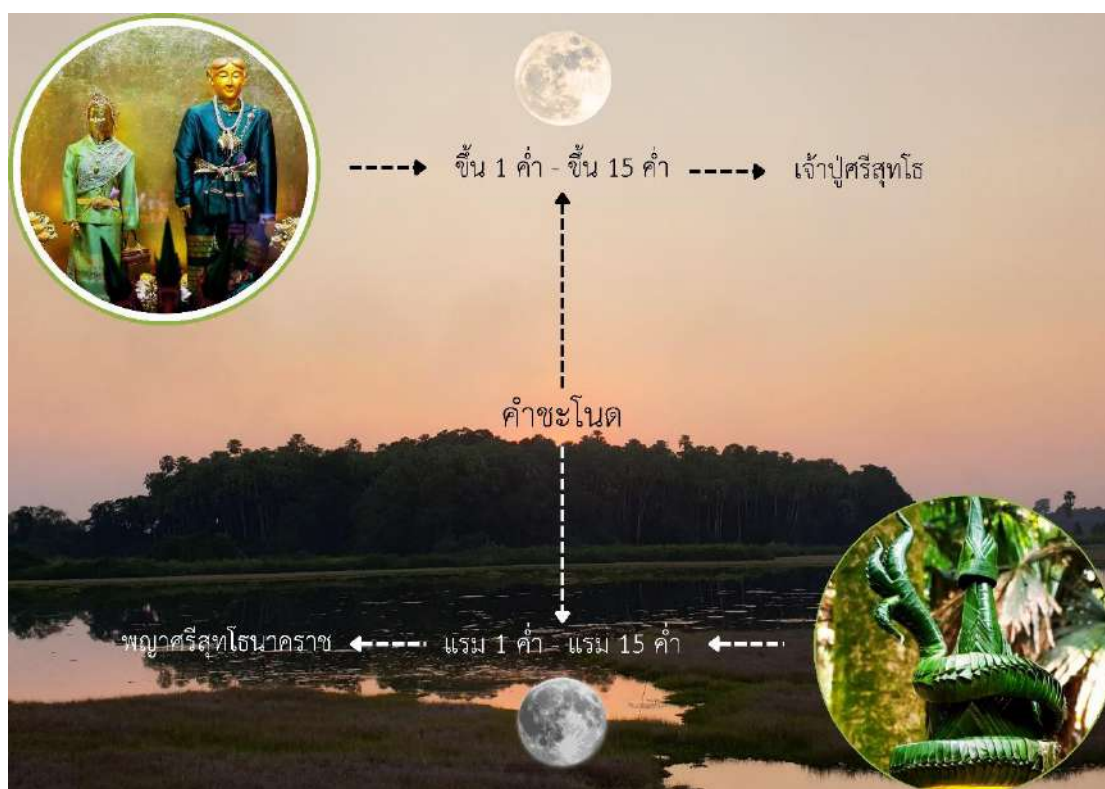
วังนาคินทร์แห่งพญาศรีสุทโธนาคราช

1. ความเป็นพญานาค

พญานาคมีสภาพที่ปรากฏอยู่ตามคำนิยามว่า “นาค” มีความเป็นผู้เลิศ ผู้ประเสริ ผู้สูงสุด เป็นงูใหญ่มีหงอน มีอิทธิฤทธิ์ เป็นดอกไม้ชื่อว่า กากะทิง เป็นผู้หมดบาป เป็นพญานาช้างต้น เป็นต้นนาคพุด กะถินพิมาน เป็นสัญลักษณ์ของน้ำ เป็นเจ้าที่เจ้าจอมคุ้มครองแผ่นดิน เป็นผู้ให้กำเนิดและผู้ทำลายเมือง เป็นผู้สะสมธรรมเพื่อบรรลุปุทธิภาวะ เป็นชนที่เปลือยเปล่าอาศัยอยู่ในรัฐนาคของประเทศอินเดีย เป็นความเชื่อเหนือธรรมชาติที่ฝังแฝงในวิถีวัฒนธรรมและหลอมรวมวัฒนธรรมอีสานให้ดำรงอยู่ เป็นสัญลักษณ์เชิงภูมิปัญญาตามคติความเชื่อและพญานาคยังทำหน้าที่เป็นผู้ปิดป่าโรคร้ายไข้เจ็บและยังเป็นที่พึ่งทางใจของชาวบ้านของไทยและลาว นอกจากนี้ยังมีความเป็นผู้ยิ่งใหญ่ ความเป็นสัตว์ที่มีลิ้น 2 แฉก ความเป็นพระราชาแห่งนาค ความเป็นใหญ่ในภพบาดาล ความอุดมสมบูรณ์ ความมีวาสนา ความมีพิชารัย และเจ้าแห่งดินและสายน้ำ จนมีการเปรียบเทียบว่าพญานาคเป็นสัญลักษณ์แทนด้วยแม่น้ำโขง (เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ ไชยเชษฐาสุริยวงศ์, 2279; พระศิริรัตน์ปัญญาเถระ, 2512; พระเจ้ากรมบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, 2513; พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ) และจำลอง สารพัดนึก, 2530; สุภาพรรณ ฌ บางช้าง, 2533; พิเชษฐ สายพันธ์, 2539; จิตร ภูมิศักดิ์, 2540; จิตรกร เอ็มพันธ์, 2545; ป.หลงสมบุญ, 2546; อนัญญา ปานจีน, 2553; วิเชียร นามการ, 2554; ราชบัณฑิตยสถาน 2556; เกณิกา ขาติชายวงศ์, 2558; มหัทธโน, 2561; ชาญชัย คงเพียรธรรม

และคณะ, 2561; กนกวรรณ มะโนรมย์, 2562; บุญเลิศ วิวรรณ, 2562; กลุ่มหนังสือตัวเขียน และจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ, 2563; ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ, 2565) ทำให้เห็นว่า พญานาคมีความเป็นสัตว์กายทิพย์ อิทธิฤทธิ์ปกป้องคุ้มครองพระพุทธศาสนา อาศัยอยู่ใน ธรรมชาติได้บาดาล ลำธาร ป่า เขาลำเนาไพร บนฟ้าสรวงสวรรค์ แปลงกายเป็นกบเขียด ปลา ไหล่ดอน (เผือก) งูเล็ก งูใหญ่ เสือ ผีเสื้อ นางไม้ มาณพหนุ่ม สตรีที่งามสง่า คนแก่ พรหมณ์ พระราชา นางฟ้า เทวดา และอีกมากมาย ทั้งนี้ในคัมภีร์พุทธศาสนายังได้ระบุผู้รักษาศิลต้อง เจริญอริยมรรคเปรียบเหมือนนาครผู้อาศัยจากขุนเขาสู่มหาสมุทร ดังในพระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่ม 5 ภาค 1 ว่า ฉันทิพวกนาคที่อาศัยอยู่ในขุนเขามีกายเติบโต มี กำลัง ย่อมลงสู่บึงน้อย จากบึงน้อยลงสู่บึงใหญ่ จากบึงใหญ่ลงสู่แม่น้ำน้อย จากแม่น้ำน้อยลงสู่ แม่น้ำใหญ่ จากแม่น้ำใหญ่ย่อมไปสู่มหาสมุทรสาคร ดังเช่นภิกษุอาศัยศีลเมื่อตั้งอยู่ในศีลแล้ว ย่อมเจริญอริยมรรค 8 ทำให้มากย่อมไปถึงซึ่งความเป็นใหญ่ไพศาลในธรรมฉันทันเหมือนกัน (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525) สามารถอธิบายได้อีกมุมหนึ่งว่าพญานาคมีความเป็นผู้ตั้งมั่น รักษาศีลมีจิตปฏิบัติตนอย่างเคร่งครัดมุ่งสู่เส้นทางของผู้ปรารถนาความยิ่งใหญ่ไพศาลในธรรม แห่งความหลุดพ้นแบบค่อยเป็นค่อยไปอย่างไม่ประมาทในชาติกำเนิดแห่งนาคนั้นเอง ในหลาย วรรณกรรมที่เกี่ยวกับพญานาคราชจะสื่อถึงความเป็นนาคาธิบดีของเหล่านาคทั้งปวงไว้ 7 องค์ บ้าง 9 องค์บ้างแต่ 1 ในนาคาธิบดีที่ยิ่งใหญ่ โดยมีคำว่า พญา แปลว่า ยิ่งใหญ่ เจ้าแผ่นดิน ผู้เป็น ใหญ่ในแผ่นดิน นำหน้าชื่อตามปรากฏนามของพญานาคราชแห่งวังนาคินทร์ นามว่า พญา ศรีสุทโธนาคราช นามเดิมว่าสุทโธนาคเป็นพญานาคมีผิวกายสีเขียวมรกตมีเศียรสีทอง 9 เศียร ผู้ครองเมืองหนองกระแสนทางฝั่งไทย และมีบริวาร 5000 ตัว เป็นพญานาคที่ชอบรักษาศีลปฏิบัติ ธรรมและมาที่วัดพระธาตุพนมเสมอต่อมาเกิดการสู้รบกับพญาสุวรรณนาคราชสหายที่ปกครอง ร่วมกันที่วังนาคินทร์หนองกระแสนถึง 7 ปี 7 เดือน 7 วันที่เพียงคิดว่าการไม่ซื้อสัตย์ในเรื่อง การแบ่งอาหารที่ขาดความยุติธรรม พระอินทร์จึงยุติสงครามด้วยการให้พญานาคทั้งสองสร้าง แม่น้ำแข่งกัน พญาสุทโธนาคราชจึงพาบริวารไพร่พลอพยพจากหนองกระแสนสร้างแม่น้ำมุ่งไป ทางทิศตะวันออกของหนองกระแสน เมื่อถึงตรงไหนที่เป็นภูเขาก็คดโค้งไปตามภูเขาหรืออาจจะ ลอดภูเขาบ้างตามความยากง่ายในการสร้าง พระสุทโธนาคเป็นคนใจร้อน แม่น้ำนี้จึงคดโค้ง เรียกชื่อว่า “แม่น้ำโขง” (พุทธศิลป์ดินศิลา, 2565; พงษ์พงศ์สวัสดิ์ ราชจันทร์ และเจษฎ์สิตา

เลิศธนบรร, 2564, Tnew, 2559; นรเศรษฐ์, 2547) ซึ่งชาวที่อาศัยอยู่ใกล้แผ่นดินศักดิ์สิทธิ์ของ พญาศรีสุทโธนาคราช ที่วังนาคินทร์คำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี มักจะเรียกว่า เจ้าปู่ศรีสุทโธ และเรียกคู่บารมีว่า เจ้าย่าศรีปทุมมา โดยชาวบ้านเชื่อว่า ความเป็นพญานาคที่ คำชะโนดชาวบ้านมีความเชื่อว่าพญานาคมี 2 ภาคจันทรมิติ ได้แก่ จันทรแรมมิติกลายร่างเป็น พญานาคจะเกิดขึ้นข้างแรม คือ แรม 1 ค่ำ ถึงแรม 15 ค่ำ และจันทรเพ็ญมิติกลายร่างเป็น มนุษย์จะเกิดขึ้นเมื่อกาลเวลาอย่างสลับข้างขึ้น คือ ขึ้น 1 ค่ำ ถึงขึ้น 15 ค่ำดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 3.1 พญาศรีสุทโธนาคราชเกิดข้างแรม และเจ้าปู่ศรีสุทโธเกิดข้างขึ้น

2. วังนาคินทร์คำชะโนด

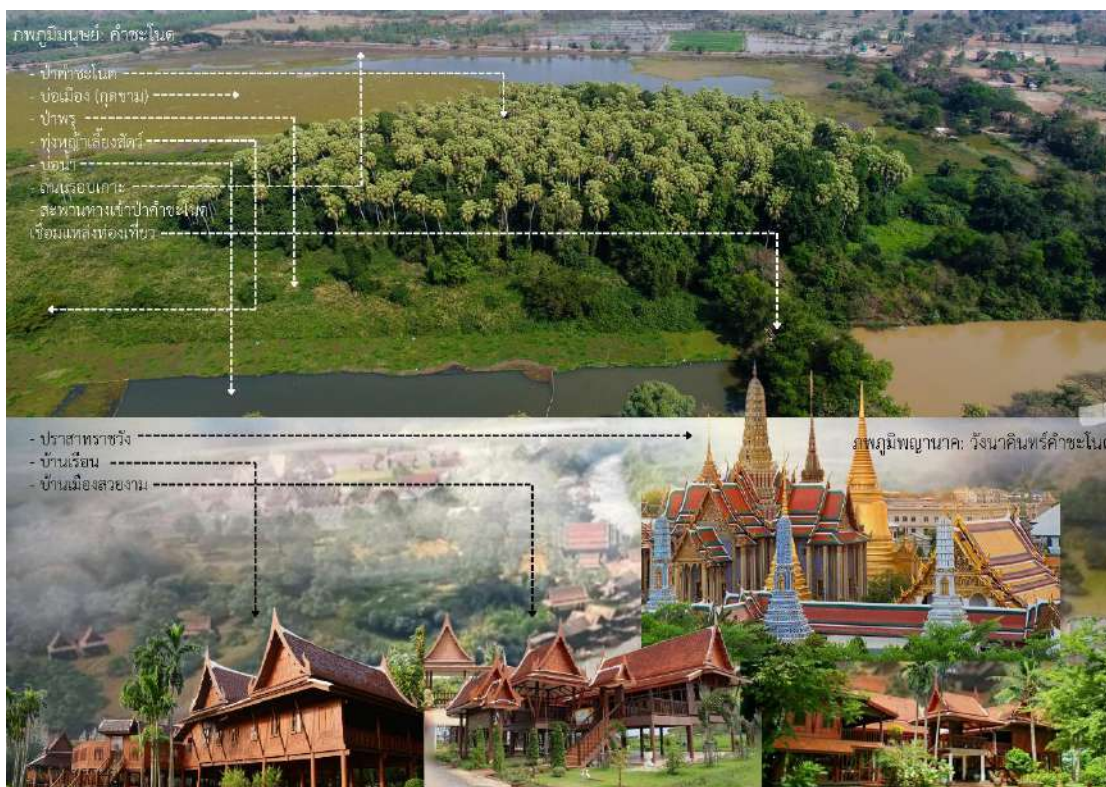
ความเชื่อของท้องถิ่นคำชะโนดมีความเชื่อว่า คำชะโนดที่ชาวบ้านทั่วไปมองเห็นว่าเป็น ป่าดงต้นชะโนดอยู่บนพื้นที่เกาะลอยน้ำที่น้ำซับ หรือชาวบ้านเรียกว่าน้ำคำ ทางวิชาการเรียกว่า ป่าพรุ ที่แห่งนี้เต็มไปด้วยความหลากหลายทางชีวภาพของระบบนิเวศทางธรรมชาติทั้งน้ำ ดินไม้ สัตว์และมนุษย์ เชื่อว่าที่แห่งนี้เป็นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ของพญานาคเรียกว่า วังนาคินทร์ หรือเมืองบาดาล หรือ พรหมปรกายโลก ซึ่งวังนาคินทร์คำชะโนดมีลักษณะตามคำบอกเล่าของ

ชาวบ้านที่หมู่บ้านวังทอง ตำบลวังทอง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ซึ่งมีเรื่องเล่า “เจ้าปู่พาไปประกวดชายงาม” ดังมีรายละเอียดดังนี้ (หลวงปู่คำตา สิริสุทโธ, 2539; คณะศิษยานุศิษย์, 2559; โชติ ศรีสุวรรณและเกริก ท่ามกลาง, 2560; ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2561; เบญจศักดิ์ เจริญมหาวิทยาลัย, 2563)

“นายคำตาชาวบ้านตำบลวังทอง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี เล่าว่าช่วงประมาณปลายเดือน 12 น้ำเริ่มลดลง ในคืนหนึ่งท่านฝันว่าเจ้าปู่ศรีสุทโธมาหาที่บ้าน เพื่อขอให้ไปประกวดชายงาม โดยฝันครั้งแรกและหลายคืนติดต่อกัน ไม่ตกลงกัน ในที่สุดคืนหนึ่ง เจ้าปู่ศรีสุทโธ ได้ถามเหตุผลที่ไม่ยอมไปประกวดชายงามว่ามีปัญหาขัดข้องอะไร? นายคำตาจึงได้บอกเจ้าปู่ศรีสุทโธไปว่า กระผมกลัวพลัดพรากจากครอบครัวและกลัวจะตายจากลูกเมียไปก่อน เจ้าปู่ศรีสุทโธจึงให้คำสัญญาว่าจะไม่เกิดเหตุการณ์แบบนั้นขึ้น และจะคุ้มครองให้ปลอดภัยให้ได้กลับมาอยู่ร่วมกับครอบครัว ในที่สุดนายคำตาจึงตกลงไปประกวดชายงามตามคำขอและได้ขอร้องเจ้าปู่ศรีสุทโธว่าเมื่อประกวดเสร็จขอให้นำกระผมกลับคืนมาบ้านโดยเร็วตามที่เจ้าปู่ศรีสุทโธได้ให้คำมั่นสัญญา เมื่อถึงวันเวลาที่นัดหมาย ผู้ใหญ่บ้านก็ประกาศให้ลูกบ้านทุกคนไม่ให้ออกนอกเขตหมู่บ้านให้ทุกคนมารวมกันที่บ้านนายคำตาเพื่อช่วยกันเฝ้านายคำตาและช่วยกันดูแลอย่างใกล้ชิด ทั้งบนบ้านและบริเวณนอกบ้านมาคอยเฝ้าดูแลตั้งแต่เช้ามืด ครึ่งพอรุ่งเวลารุ่งเช้า คือน้ำประมาณบ่ามอึ่งครึ่ง นายคำตานอนอยู่บนบ้านเป็นปกติเกิดมีสิ่งลึกลับให้ชาวบ้านและญาติทุกคนปรึกษารื้อกันและลงความเห็นกันว่า คงไม่มีอะไรเกิดขึ้นกับนายคำตาเพราะทุกอย่างเป็นปกติ ไม่มีสิ่งใดที่ผิดปกติเป็นลางบอกเหตุเลย ทำให้ทุกคนลากลับไปบ้านเรือนของตนเอง ชาวบ้านและญาติพี่น้องต่างทยอยกลับบ้านกันเกือบหมด แต่ทันใดนั้นเองนายคำตาซึ่งนอนหลับอยู่ ๆ ได้ลุกขึ้นวิ่งลงจากบ้านตรงยังทุ่งนาใกล้ลำห้วยทางทิศตะวันตกหมู่บ้านเป็นที่ที่นายคำตาเคยไปหาปลา ญาติพี่น้องได้วิ่งไล่ตามอย่างใกล้ชิดแต่นายคำตาริงหายไปในพริบตาท่ามกลางกอข้าวที่กำลังออกรวงชาวบ้านระดมกันช่วยค้นหาทั่วทุ่งนา แต่ก็ไม่เจอชาวบ้านและญาติพี่น้องที่ช่วยกันค้นหาต่างหมดปัญญาที่จะตามหาได้ จึงไปให้หมอธรรมหรือเจ้าชาวบ้านช่วยดูดวงเหตุการณ์ความเป็นไปของนายคำตา หมอธรรมจึงได้บอกกับชาวบ้านว่าเจ้าปู่ หรือเจ้าปู่ศรีสุทโธมารับนายคำตาไปประกวดชายงามแล้วขอให้ญาติพี่น้องไม่ต้องห่วง อย่าวิตกกังวลใจ ตอนนี้นายคำตาปลอดภัยดีจะไม่เป็นภัยอันตรายใด ๆ ทั้งสิ้น แต่ญาติพี่น้องก็พยายามค้นหาต่อไปจนกระทั่งช่วงเย็นในวันนั้นเวลาประมาณห้าโมงครึ่งจึงได้พบนายคำตานอนสลบอยู่ที่คันนาเป็นจุดตรงที่เห็นนายคำตาหายไปเป็น

เรื่องที่แปลกประหลาดมาก เพราะตรงจุดนี้ชาวบ้านและญาติพี่น้องพากันเดินค้นหาผ่านไปผ่านมาหลายครั้งแต่ก็ไม่เจอ แต่พอกลับมาหาอีกรอบกลับปรากฏว่านายคำตามอนสลบอยู่อย่างไม่น่าเชื่อสายตา ชาวบ้านจึงช่วยกันมาหามร่างที่สลบของนายคำตามาปฐมพยาบาลรักษากันอยู่ในหมู่บ้าน พยายามกันอยู่นานจึงฟื้นสติ พอฟื้นทาก็บอกว่าเห็นญาติพี่น้องร้องไห้ระงมเพราะคิดว่านายคำตามตายไปแล้ว พอฟื้นขึ้นมาแล้ว ทานก็เล่าเหตุการณ์ทั้งหมดให้ญาติพี่น้องและชาวบ้านที่ไปเฝ้าดูอาการอยู่เต็มบ้านอย่างเป็นลำดับว่า ภาพที่นายคำตาเห็นในเวลานัดหมายว่า เมื่อถึงเวลานัดเจ้าปู่ศรีสุทโธ ได้นั่งพาหนะชนิดหนึ่งมารับที่บ้าน มีลักษณะคล้ายอุบินไปบินมาเหมือนเครื่องบิน เรียกว่า “อุยन्द” ที่นั่งสวยงามเหมือนธรรมมาสน์ที่พระนั่งเทศนานั่นเอง เมื่อรับนายคำตาแล้วก็บินตรงไปทิศเดียวกับเมืองชะโนด แต่จำไม่ได้ว่า นั่นจะเป็นเมืองชะโนดหรือไม่เพราะว่าเป็นเมืองที่สวยงาม มีปราสาทและบ้านเรือนมากมายที่สวยงามมาก อุยन्दนั้นก็ตรงไปที่ปราสาทที่สูงที่สุดและสวยที่สุดซึ่งรู้ในใจว่าเป็นปราสาทของเจ้าปู่ศรีสุทโธแน่นอน พอถึงปราสาทแล้วนายคำตามได้เข้าไปเปลี่ยนเสื้อผ้า แต่งชุดใหม่ด้วยเสื้อผ้าที่สวยงาม แต่งตัวเสร็จ เจ้าปู่ศรีสุทโธจึงได้ฝึกสอน วิธีการเดิน วิธีนั่ง และวิธีใช้สายตามองกรรมการอย่างละเอียด พอได้เวลาก็เดินไปยังเวทีประกวดคล้าย ๆ กับว่าอยู่ด้านทิศตะวันออกของเมืองหรือราชวังนั้น

คำบอกเล่าของนายคำตาพบว่า วังนาคินทร์คำชะโนดเป็นเมืองลับแลที่เป็นทวิภพ โดยภาพหนึ่งชาวบ้านมองเห็นเป็นป่าดงต้นชะโนดอยู่บนเกาะลอยน้ำ ซึ่งเต็มไปด้วยต้นชะโนดที่มีความสูงเฉลี่ย 30-40 เมตร ล้อมรอบด้วยป่าพรุ ไม้ยืนต้น บ่อน้ำ พุงหญ้าเลียงสัตว์ และมีสะพานปูนทางเข้าป่าคำชะโนดซึ่งเชื่อมต่อพื้นที่ท้องที่วิวคำชะโนด ซึ่งอีกภาพหนึ่งเป็นบ้านเรือนของชาวบ้านทั่วไปที่มีบ้านเรือนปลูกอย่างเป็นระเบียบเรียบร้อยเป็นบ้านเมืองใหญ่มากมายที่มีทั้งปราสาทราชวังที่สวยงามเหมือนบ้านเมืองของคนไทยสมัยก่อนในยุคโบราณที่มีวิถีชีวิตการดำรงอยู่ดังเช่นมนุษย์ทั่วไป

ภาพที่ 3.2 จำลองเปรียบเทียบวังนาครีคำชะโนดตามคำบอกเล่าของชาวบ้าน

พระอริยสงฆ์พบพญาศรีสุทโธนาคราช

การสืบค้นหนังสือประวัติของพระอริยสงฆ์พบว่า การพบเจอพญานาคมิใช่เป็นเรื่องบังเอิญ มิใช่เรื่องของคนทั่วไป มิใช่เรื่องภาวะธรรมดาสามัญที่ใครใคร่อยากพบเห็นก็สามารถเห็นได้ เพราะพญานาคมีสภาวะทิพย์ มองไม่เห็นถ้าไม่ปรารถนาให้เห็น หรือที่เรียกว่า แผลงกาย พญานาคมีภพภูมิที่เป็นทิพย์วิมาน มีฤทธาานุภาพที่มากเพียงแค่นี้หรือปรารถนาก็สามารถให้เป็นสิ่งนั้น ๆ ได้ เมื่อมีทิพย์วิมานที่เป็นภพภูมิที่มีผัสสะละเอียด ผู้ที่สามารถเห็นได้ต้องมีญาณวิเศษที่เป็นภาวะละเอียดในการสัมผัสเช่นเดียวกันจึงจะสามารถเห็นได้ถึงทิพย์วิมานของพญานาคเหล่านั้น หรือที่พระอริยสงฆ์ท่านบอกว่า อยากเห็นต้องมีตาทิพย์หรือมองเห็นด้วยตาใน ซึ่งเป็นผู้มีจิตใจที่ทรงงามมีความละเอียดของภาวะจิตใจที่สูง ดังนั้นการเห็นพญานาคจึงเป็นได้เฉพาะบุคคล เรื่องราวของพญานาคจึงมักจะมาจากมุขปาฐะของพระผู้มีญาณวิเศษกว่าปุถุชนคนทั่วไป โดยเฉพาะพระสุปฏิปันโนสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต นั่นเอง เช่นเดียวกับเรื่องราวของพญาศรีสุทโธนาคราช ได้ถูกเล่าขานจากมุขปาฐะของหลวงปู่ชอบ ฐานสโม วัดป่าโคกมน

หรือปัจจุบันเรียกว่า วัดป่าสัมมานุสรณ์ บ้านโคกมน ตำบลผาน้อย อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย ได้เล่าถึง ศรีสุทโธนาคราชแห่งเกาะคำชะโนด โดยมีใจความดังนี้ (ปฐม นิคมานนท์และภัทรา นิคมานนท์, 2553)

“เมื่อพุทธศักราช 2534 หลวงปู่ชอบ ฐานสโม ท่านอาพาธและถูกรักษาการ อาพาธอยู่ที่โรงพยาบาลแพทย์ปัญญา กรุงเทพมหานคร หลังจากอาการดีขึ้นจนหายเป็น ปกติ หลวงปู่จึงได้เดินทางกลับไปยังวัดป่าโคกมน จังหวัดเลย ด้วยเครื่องบินมาลงที่ สนามบินจังหวัดอุดรธานี ในครั้งนั้นลูกศิษย์หลวงปู่ชอบ ฐานสโม ซึ่งเป็นเจ้าของกิจการ หนึ่งไร่ “แจ่มจันทร์ภาพยนตร์” ได้นำรถยนต์มารับท่านที่สนามบิน พร้อมทั้งอาราธนา นิมนต์ หลวงปู่และคณะพระสงฆ์ติดตามไปรับฉันภัตตาหารที่บริษัทแจ่มจันทร์ภาพยนตร์ ขณะนั้นเจ้าของบริษัทหนึ่งได้เล่าเรื่องประหลาดที่หลวงปู่ฟังว่า “เขาได้เล่าเรื่องผีมาจ้าง หนึ่งไปฉายที่ คำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี” หลวงปู่ชอบฟังด้วยอาการสงบ หนึ่งไม่ได้พูดอะไร? หลังจากฉันอาหารเสร็จแล้วเจ้าของบริษัทหนึ่งจึงเอารถไปส่งหลวงปู่ ชอบและคณะพระสงฆ์ติดตามที่วัดป่าโคกมน จังหวัดเลย ต่อมาหลวงปู่ท่านบอกว่า เรื่องผี จ้างหนึ่งคำชะโนด พวกเค้าที่มาจ้างหนึ่งนั้นไม่ใช่ผีธรรมดา ท่านบอกว่า **เกาะคำชะโนด นั้นเป็นที่อยู่ของราชาแห่งหมู่พญานาค มีนามว่า ศรีสุทโธนาคราช เป็นราชันย์ใหญ่ เหนือกว่าหมู่พญานาคทั้งหลายแห่งลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง อาณาเขตการปกครองของ ศรีสุทโธนาคราช ครอบคลุม 4 ประเทศ คือ ไทย ลาว เขมร เวียดนาม**”

ชี้ให้เห็นว่า คำบอกเล่าดังกล่าวข้างต้นบ่งชี้ว่า เรื่องผีจ้างหนึ่งมีอยู่จริงแต่ไม่ใช่ผีธรรมดา เกาะคำชะโนดมีอยู่จริง เกาะคำชะโนดเป็นที่อยู่ของหมู่พญานาคซึ่งมีผู้ราชาแห่งพญานาคนาม ว่า ศรีสุทโธนาคราช เป็นผู้ปกครองในแถบลุ่มน้ำโขงตอนล่างที่แม่น้ำโขงไหลผ่านไทย ลาว เขมร เวียดนาม ซึ่งข้อมูลนี้หักล้างว่าผีจ้างหนึ่งที่มีไม่ใช่ผีธรรมดา ผีที่มาจ้างหนึ่งไปฉายจึงเป็นพญานาค แปลงกายมาจ้างหนึ่งนั่นเอง

ครั้นต่อมา นามของพญาศรีสุทโธนาคราชได้ปรากฏอีกครั้งในประวัติของหลวงปู่ชาวนาโลโย วัดถ้ำกลองเพล อำเภอเมือง จังหวัดหนองบัวลำภู ซึ่งมีการเล่าเรื่องราว “พระยาสุทโธนาคราชมากราบหลวงปู่” (ปฐม นิคมานนท์และภัทรา นิคมานนท์, 2546) เป็นเรื่องราว สอดคล้องกับหลวงปู่เปลี่ยน ปัญญาปทีโป วัดอรุณญวิเวก อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ได้เล่าไว้เช่นเดียวกัน (ทีนิวส์, 2560) โดยมีใจความดังนี้

“ณ ถ้าเปิด อำเภอส่องดาว จังหวัดสกลนคร หลวงปู่ขาว อนาลโย ได้จำพรรษาที่
แห่งนี้ ได้เล่าให้ศิษย์อุปฐากฟังแล้วหลวงพ่อก็เปลี่ยน ปัญญาปทีโปได้มาถ่ายทอดอีกที่หนึ่ง
มีใจความสำคัญว่า คืบหนึ่ง แม่ชีเฒ่าคนหนึ่งกำลังนั่งภาวนาบนกุฏิ เวลาประมาณสองทุ่ม
มีเสียงคล้ายคนใส่รองเท้าเดินเสียงดังเข้ามายังกุฏิ แม่ชีตกใจจนหัวใจสั่น จนได้ร้องถามขึ้น
ว่า “มาทำไมกลางค้ำกลางคืนอย่างนี้ ฉันเป็นแม่ชีเฒ่า อย่าได้ขึ้นมาเลย”

แต่ทันใดได้มีเสียงผู้ชายตอบว่า “ไม่เป็นไรหรอก ฉันแวะมาถามเฉยๆ ดอก”

แม่ชีถามกลับไปว่า “ถามอะไร?”

ชายผู้นั้นตอบว่า “ฉันจะไปถ้าเปิด ไปกราบหลวงปู่ขาว”

แม่ชีจึงจุดโคมไฟขึ้น เห็นชายผู้นั้นแต่งตัว คล้ายกับเจ้านายสูงศักดิ์ จึงถาม
ว่า “เจ้าชื่ออะไร มาจากไหน?”

ชายผู้นั้นตอบว่า “ผมชื่อว่า พญาสุทโธนาคราช จากชโนดตง”

แม่ชีถาม “ชโนดตงอยู่ที่ไหน”

พญาสุทโธนาคราชตอบว่า “อยู่ที่อำเภอบ้านดุง นี่แหละ”

ก่อนจากไป พญาสุทโธนาคราชจึงถามแม่ชีว่า “แม่ชีฝันบ้างไหม?”

แม่ชีตอบทันทีว่า “ฝันอะไรกัน ฉันมาบำเพ็ญภาวนาหาบุญต่างหาก”

พอสนทนาเสร็จแล้วพญาสุทโธนาคราชก็บ่ายหน้าขึ้นภูเขาไปยังถ้ำเปิด

หลวงปู่ขาว อนาลโย ท่านเล่าว่า พญาสุทโธนาคราช ได้สนทนากับท่านว่า เรา
เคยไปกราบครูอาจารย์หลายท่านแล้ว เช่น หลวงปู่เสาร์ กันตสีโล และ ท่านพระอาจารย์
ใหญ่มนั ฐิริทัตโต แก่บอกว่าหลวงปู่เสาร์ เทศน์อย่างนั้นๆ พระอาจารย์ใหญ่ เทศน์อย่าง
นั้นๆ ความจำของพญาสุทโธนาคราชดีมาก โดยเฉพาะคำเทศนาของพระอาจารย์ใหญ่มนั
ตามที่พญาสุทโธนาคราชบอกตรงกับที่หลวงปู่ขาวเคยได้ยินจากท่านพระอาจารย์ใหญ่
เสมอๆ”

ชี้ให้เห็นว่า พญาศรีสุทโธนาคราช มาจากดงชะโนด หรือเกาะคำชะโนด อำเภอบ้านดุง
จังหวัดอุดรธานีเป็นที่ภูมิสถานอย่างแน่นอนโดยพญาศรีสุทโธนาคราชชอบแสวงหาหลักธรรม
คำสอนจากพระอริยสงฆ์ผู้มีศีลอันบริสุทธิ์ อาทิ หลวงปู่เสาร์ กันตสีโล และหลวงปู่มนั ฐิริทัตโต

การยืนยันเรื่องราวการมีอยู่ของ พญาศรีสุทโธนาคราช ได้ถูกบอกเล่าจากมุขปาฐะของ
หลวงปู่คำพันธ์ โฆสปัญโญ วัดธาตุมหาชัยอำเภอลาปาก จังหวัดนครพนม ว่าในแผ่นดิน 2 ฝั่ง
โขง คือฝั่งไทยและฝั่งลาวต่างมีกษัตริย์แห่งนาคราช หรือนาคาธิบดี แยกปกครองดูแล โดยฝั่ง

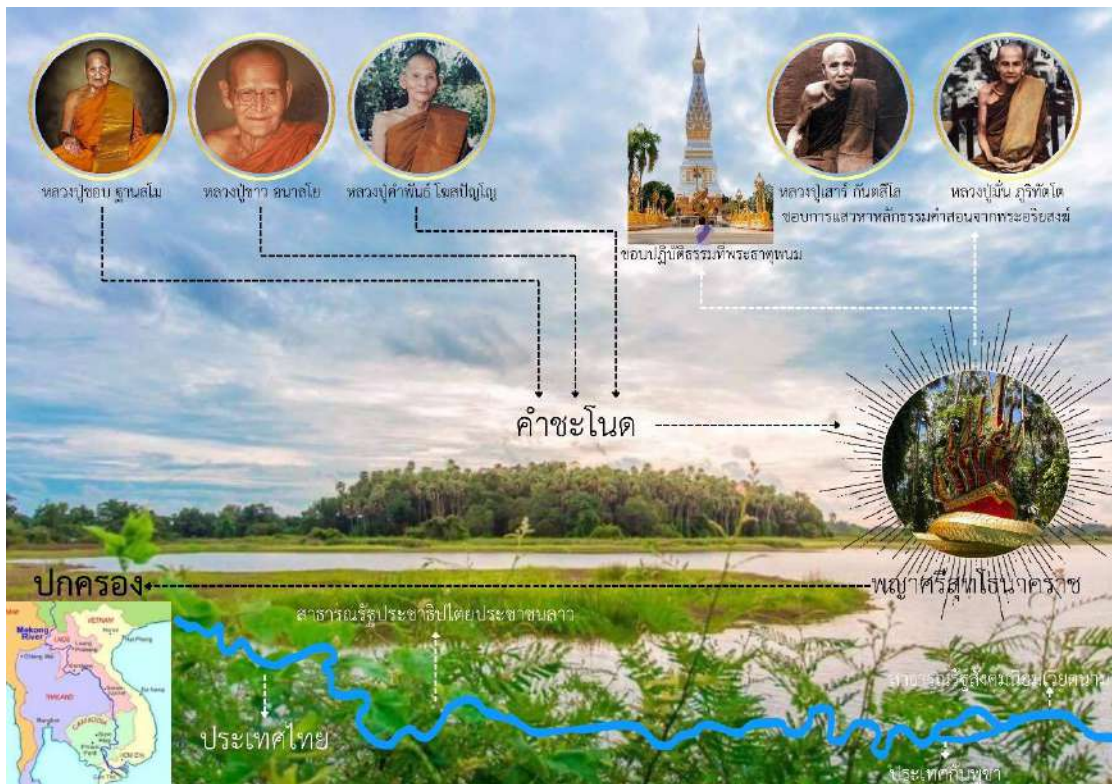
ไทยคือพญาศรีสุทโธนาคราช (นาคาธิบดีศรีสุทโธ) เป็นกษัตริย์พญานาคฝั่งไทยเป็นพญานาคหนึ่งเดียว ฝั่งลาวคือพญาศรีสัตตนาคราช (นาคาธิบดีสีสัตตนาคบาตาล) เป็นกษัตริย์แห่งพญานาคฝั่งลาวเป็นพญานาคเจ็ดเศียร พญาศรีสุทโธท่านชอบจำศีลบำเพ็ญเพียรและปฏิบัติธรรมมีนิสัยอ่อนโยนมีเมตตา ชอบมาปฏิบัติธรรมที่พระธาตุพนม โดยมอบหมายให้เหล่าพญานาค 6 อำมาตย์ดูแลแทนในระหว่างที่หลบมาจำศีลภาวนา ซึ่งหลวงปู่คำพันธ์บอกเพียง 3 พญานาคอำมาตย์ ได้แก่ องค์แรกชื่อว่าพญาจิตรนาคราชเป็นพญานาคที่รักสวयรักงาม มีเขตแดนปกครองของตนตั้งแต่ตาลีฟูถึงจังหวัดหนองคายตามแนวแม่น้ำโขงโดยมีที่สุดแดนอยู่ที่วัดหินหมากเป้ง จังหวัดหนองคาย องค์ที่สองชื่อว่าพญาโสมนาคราชมีเขตแดนปกครองตั้งแต่วัดหินหมากเป้งมาจนถึงวัดพระธาตุพนมสุดเขตแดนที่แก่งกะเบาพญาโสมนาคราชมีอุปนิสัยคล้ายพญาศรีสุทโธนาคราชคือชอบปฏิบัติธรรมจึงเป็นที่ไว้วางใจและโปรดปรานแก่พญาศรีสุทโธนาคราชมากกว่าพญานาคอื่นๆ และองค์ที่สามชื่อว่าพญาชัยยะนาคราชมีเขตแดนจากแก่งกะเบาเรื่อยไปจนสุดแดนที่ปากแม่น้ำโขงลงทะเลในเขมรพญานาคตนนี้มีฤทธิ์เดชมากชอบการรณรงค์ทำสงครามคือชอบการต่อสู้เป็นนิสัย สุดท้ายหลวงปู่คำพันธ์ยังได้กล่าวอีกว่า ส่วนใดที่อยู่ใกล้ต้นน้ำลำธารหรือแม่น้ำใหญ่หากจะจัดให้มีพิธีกรรมอันใดเกิดขึ้น ให้เชิญเชิญบอกกล่าวแก่เหล่าพญานาคพิธีกรรมนั้นจะศักดิ์สิทธิ์ยิ่งขึ้นกว่าเดิม (ทีนิวส์, 2559; พลังจิต, 2565) จากเรื่องราวของ 3 พระอริยสงฆ์ ผู้เขียนจึงได้วิเคราะห์สรุปเรื่องราวของพญาศรีสุทโธนาคราช ไว้ 3 ประเด็น ดังนี้

1) การปรากฏกายของพญาศรีสุทโธนาคราช หรือเรียกว่า ศรีสุทโธนาคราช หรือเรียกว่า พญาสุทโธนาคราช จะเรียกว่าอย่างไรก็ตามนามเหล่านั้นเป็นนามเรียกพญานาคองค์เดียวกันและมีคำว่า “สุทโธ” เป็นชื่อเฉพาะที่แปลว่า “บริสุทธิ์ หมดจด”

2) พญาศรีสุทโธนาคราช เป็นราชาแห่งหมู่พญานาคทั้งปวงในลุ่มน้ำโขงตอนล่างอุปนิสัยชอบจำศีลบำเพ็ญเพียรและปฏิบัติธรรมมีนิสัยอ่อนโยนมีเมตตา ไม่ชอบการต่อสู้ ชอบมาปฏิบัติธรรมที่ริมโขงพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม ด้วยเหตุแห่งความยิ่งใหญ่ ราชาแห่งพญานาค การปรากฏกายเป็นมนุษย์ชาวบ้านจึงใช้คำเรียกว่า “เจ้า” คือผู้เป็นใหญ่ ผู้เป็นหัวหน้า นำหน้าทุกครั้งนั่นเอง

3) บ้านเมืองของเหล่านาคที่มีศีลธรรมเป็นมิติซ้อนมิติกับภพภูมิซ้อนภพภูมิระหว่างนาคกับมนุษย์อยู่ไม่ห่างกัน บังคับกันอยู่ แลลลลลลลล คู่ขนานกันในโลกนี้ ซึ่งพญาศรีสุทโธนาคราช มีภูมิสถานที่อยู่ของตนเอง คือ เกาะคำชะโนด หรือเรียกว่า ดงชโนด หรือชโนดดง ก็ได้ แต่ปัจจุบันเรียกว่า คำชะโนด ตั้งอยู่ที่บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ที่เรียก ดงชโนด หรือชโนดดง เพราะสถานที่แห่งนี้มีต้นชะโนดขึ้นเป็นดง เป็นป่าที่บออยู่ในผืนแผ่นดินลอยน้ำมากกว่า 3,028 ต้น (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2563)

สรุปว่า พญาศรีสุทโธนาคราช มีอยู่จริงไหม? พระอริยสงฆ์ท่านบอกว่า พญาศรีสุทโธนาคราช มาหาเรา มากราบเรา มาฟังธรรมกับเรา ท่านไม่ได้บอกว่ามีอยู่จริงไหม? แต่ที่แน่ ๆ คือ คำชะโนด มีอยู่จริง มองด้วยตาเปล่าเห็น เข้าไปสัมผัสได้ที่เกาะคำชะโนด บ้านโนนเมือง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ซึ่งตั้งอยู่ใกล้กับบ้านของผู้เขียน จึงอยากบอกว่าเกิดมาก็ได้ยินชื่อนี้แล้ว ไม่เชื่อ อย่าลบหลู่ ผู้รู้ท่านเตือนเอาไว้ พ่อแม่แม่ใหญ่บอกว่า “กูเคยเห็น” คนเราจึงจำเป็นต้องสำรวมระวังให้จงดี

ภาพที่ 3.3 พญาศรีสุทโธนาคราชผู้เป็นราชาแห่งหมู่พญานาคลุ่มน้ำโขงตอนล่าง

ตำนานภูมิสถานคำชะโนด

คำเอนของชาวบ้านที่คำชะโนดว่า บ้านเมืองปู้ย่า หรือ นครคำชะโนด หรือ วังทอง หรือ ศรีสุทโธนครา หรือเมืองหลวงของพญานาค หรือ วังนาคินทร์คำชะโนด หรือ เกาะคำชะโนด หรือเมืองลับแล ซึ่งมีหลายชื่อที่เรียกขาน แต่พญานาคด้วยกันจะเรียกชื่อเมืองตามชื่อพญานาค ราชผู้เป็นใหญ่ครองอยู่ที่แห่งนั้น การเล่าขานตำนานจึงต้องรู้จักจุดเริ่มต้นก่อนว่าเหล่าก่อกษัตริย์ กำนัดสายโลหิต บริวาร บ้านเมืองของพญาศรีสุทโธนาคราช มีเรื่องราวเล่าขานกันมาอย่างไรบ้าง ผู้เขียนจึงได้รวบรวมสาระสำคัญมาดังนี้

1. ขาดิกำนัดสายโลหิตของพญาศรีสุทโธนาคราช

พญาศรีสุทโธนาคราช กำนัดในตระกูลเอราปละ พระวรกายสีเขียวมรกต ปล้องพระนาภีและพระเศียรสีทองภาวะปกติมี 1 เศียร แต่ในภาวะแสดงอิทธิฤทธิ์สามารถแปลงเศียรได้ 9 เศียร โปรดปรานการพิงธรรมจากพระอริยสงฆ์มาก เนรมิตวรกายเป็นนาคเป็นมนุษย์ตั้งใจปรารณาดังคำโบราณอีสานกล่าวว่า นามนาคนั้นข้างขึ้นเป็นคนข้างแรมเป็นนาค เล่าสืบต่อกันมาว่า พญาศรีสุทโธนาคราชมีสายโลหิตพระโอรสของพญานาคโคตริณาคราช กับนางพญาศรีนคราบาดาล ที่ชาวลาวเรียกว่าแม่ย่าศรีเมือง โดยมีพระอนุชาเป็นกษัตริย์ของหมื่นนาคผิงลาว นามว่าพญาศรีสัตตนาคราช แห่งกรุงศรีสัตตนาคณหุต ล้านช้างร่มขาว ซึ่งคำว่า “ปูนาโค” เคยเข้ามาในนิมิตรของขุนย่ำสมรที่ปลูกบ้านอยู่ตรงข้ามกับเกาะคำชะโนด ซึ่งปูนาโคมีถิ่นฐานอยู่ที่คำชะโนด (สมร ชันติกุล, 2565) การมีสายโลหิตแห่งกษัตริย์จึงสืบสายการปกครองของกษัตริย์แห่งคำชะโนดซึ่งพญาศรีสุทโธนาคราชมีบริวารที่เป็นอำมาตย์หรือขุนศึกคู่พระทัยตามคำบอกเล่าจากมุขปาฐะของหลวงปู่คำพันธ์ โฆสปัญโญ วัดธาตุมหาชัยอำเภอปลาปาก จังหวัดนครพนม ได้เล่าถึงขุนศึกคู่พระทัยบริวารคู่บัลลังก์ของพญาศรีสุทโธนาคราช ซึ่งเมื่อคราวใดที่เดินทางไปบำเพ็ญเพียรรักษาอุโบสถกรรมที่พระธาตุพนม รวมถึงศาสนสถานที่วัดวาอารามตามรอยธรรมของพระอริยสงฆ์ ได้มอบหมายภารกิจปกครองให้เหล่าพญานาคที่มีความสามารถพิเศษที่ไว้วางใจในการดูแลปกป้องเขตแดน โดย 3 พญานาคอำมาตย์ ได้แก่ พญาจิตรนาคราช พญาโสมนาคราช พญาชัยยะนาคราช นอกจากนี้ในวังนาคินทร์คำชะโนด มี 2 พญานาคราช คู่พระทัยฝ่ายซ้ายฝ่ายขวา ได้แก่ พญานาคฝ่ายซ้าย คือ "องค์เทวะนาคราช" เก่งทางอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ มีวรกายสีเขียวมรกตทั้งองค์ และเศียรถึงปลายหางมีสีแดงเจิดจรัส ส่วนพญานาค

ฝ่ายขวาเก่งด้านวานยา วิชาอาคม สรรพความรู้ความสามารถ พญานาคองค์นี้มีวรกายสีทอง นากิ เติร หางสีเงินยวง นามว่าองค์ศรีสุธาโชน ปกครองดูแลบ้านเมืองอยู่ที่คำชะโนด (ทีนิวส์, 2559; พลังจิต, 2565) ซึ่งให้เห็นว่าพญาศรีสุทโธนาคราชอยู่ใน 4 ตระกูลใหญ่แห่งพญานาคราช และอยู่ในตระกูลเอราปถะสืบสายโลหิตจากกษัตริย์ปูนาโคและแม่ย่าศรีเมืองเป็นนาคผู้ปกครอง บ้านเมืองอยู่ที่คำชะโนดและปกครองเหล่านาคแถบลุ่มน้ำโขงตอนล่าง ซึ่งมี 5 นาคราชที่เป็นขุนศึกคู่พระทัยบริวารคู่บัลลังก์

2. ตำนานพรหมประกายโลก (คำชะโนด)

ตำนานพรหมประกายโลก หรือปัจจุบันเรียกว่า “คำชะโนด” มีเรื่องเล่าจากหนังสือ ประวัติความมหัศจรรย์ของเมืองคำชะโนด “เจ้าพ่อพญาศรีสุทโธ และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ คำชะโนด” โดยนายสวาท บุรีเพี้ย ที่เป็นศึกษาธิการอำเภอบ้านดุง อุดรธานี เมื่อวันที่ 22 พฤษภาคม 2539 ได้กล่าวถึงที่มาของพรหมประกายโลก หรือคำชะโนด (คณะศิษยานุศิษย์, 2559; ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2561) ดังกล่าวว่า

“...นับตั้งแต่โบราณกาลก่อนพุทธศักราช มีตำนานหนึ่งถูกเล่าขานสืบกันว่า ณ หนองกระแส ในป่าหิมพานต์ถูกแบ่งการปกครองจากพญานาคราชหนุ่มผู้เป็นสหายที่รัก ใคร่ปรองดองเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันโดยตลอด แผ่นน้ำครึ่งหนึ่งเป็นนครบาดาลของพญาศรีสุทโธนาคราช มีบริวารใต้ปกครอง 5,000 ตนและอีกครึ่งหนึ่งเป็นของ พญาสุวรรณนาคราช บริวารใต้ปกครอง 5,000 ตน ทั้งคู่ถือเป็นนาคราชชาตินักรบที่มีฤทธานุภาพอย่างเท่าเทียมกัน ได้ก่อเหตุแห่งการแตกหักด้วยการผัดใจกัน เรื่อง การแบ่งอาหารที่ไม่ยุติธรรม ด้วยว่า ด้วยข้อตกลงที่จะแบ่งเวลา แบ่งอาหารที่อีกฝ่ายไปล่าสัตว์มาแบ่งปันอย่างเท่าเทียม วันหนึ่งพญาศรีสุทโธนาคราช พร้อมเหล่าบริวารออกล่าสัตว์ได้ช้างตัวใหญ่ ชนเล็ก ได้แบ่งออกมาอย่างเท่าเทียมกัน ต่างฝ่ายต่างมีความสุขอยู่ด้วยกันอย่างสงบสุข ... กาลต่อมาเมื่อฝ่ายพญาสุวรรณนาคราช พร้อมบริวารออกล่าสัตว์ได้แม่น้ำตัวเล็ก แต่ชนใหญ่ จึงมีการโต้เถียงกันว่า ไม่มีความเป็นธรรม ไม่ซื้อสัตว์ต่อกัน ไม่ว่าฝ่ายพญาสุวรรณนาคราชอธิบายเพียงใดย่อมไม่มีผลดีเลย จนเกิดความไม่พอใจกันทั้งสองฝ่าย ทันใดนั้นพญาศรีสุทโธนาคราช จึงได้เอยกับฝ่ายสหายสุวรรณนาคราชว่า “ไม่ขอรับอาหารส่วนแบ่งที่ไม่เป็นธรรมจากเพื่อนที่ไม่ซื่อสัตย์” ฝ่ายสหายพยายามชี้แจงเท่าไรก็ไม่เป็นผล “เพราะเหตุผลเดียวคือ สิ่งที่เราเห็นไม่เป็นไปอย่างที่คิด” เพียงเท่านั้นนาคราชหนุ่มทั้งสองจึงถึงจุดแตกหัก ณ หนองกระแส จึงเกิดยุทธนาขึ้นทำให้ทั้งสองฝ่ายรบกันอยู่ถึง 7 ปี ไม่มีฝ่าย

ไฉนจะเพื่อจะครองความเป็นใหญ่ในหนองกระแสเพียงแต่ฝ่ายเดียว แต่กลับพบว่าพืชพันธุ์อาหาร สรรพสัตว์น้อยใหญ่ที่อาศัยอยู่บนพื้นหนองกระแสและบริเวณรอบ ๆ เกิดความเสียหายเดือดร้อนไปตามกัน ไม่เพียงเท่านั้นการรบกันรุนแรงจนทำให้พื้นโลกสะเทือนเกิดแผ่นดินไหวทั้งหมด เทวดาน้อยใหญ่ทั้งหลายเกิดความเดือดร้อน ไปทั้งสามภพความเดือดร้อนทั้งหลายได้ทราบไปถึง พระอินทราธิราชผู้เป็นใหญ่ ให้เจื่อนว่า แข่งขันสร้างแม่น้ำ โดยพระอินทราธิราชเรียกพญานาคทั้งสองมาสงบศึกฯ โดยการช่วยพากันสร้างแม่น้ำคนละสายออกจากหนองกระแสใครสร้างถึงทะเล ก่อนจะมอบปลาบึกให้อยู่แต่ในแม่น้ำแห่งนั้น และให้ถือว่าการทำสงครามยุติลงทันที

แม่น้ำโขง “...พญาสุทโธนาคราชจึงพาบริวารไพร่พลอพยพออกจากหนองกระแส สร้างแม่น้ำมุ่งไปทางทิศตะวันออกของหนองกระแส เมื่อถึงตรงไหนเป็นภูเขาก็คดโค้ง ไปตามภูเขาหรือ อาจะลอดภูเขาบ้างตามความยาก ง่ายในการสร้าง เพราะสุทโธนาคเป็นคนใจร้อน แม่น้ำนี้เรียกชื่อว่า "แม่น้ำโขง" คำว่า "โขง" จึงมาจากคำว่า "โค้ง" ซึ่งหมายถึง ไม่ตรง ส่วนทางฝั่งลาว เรียกว่า แม่น้ำของ...”

แม่น้ำน่าน “...พญาสุวรรณนาคราช เมื่อได้รับเทวราชโองการ ดังกล่าวจึงพาบริวารไพร่พลพลอย อพยพออกจากหนองกระแส สร้างแม่น้ำมุ่งไปทางทิศใต้ ของหนองกระแส สุวรรณนาคเป็นคนตรงพิถีพิถันและเป็นผู้มีใจเย็น การสร้างแม่น้ำจึงต้องทำให้ตรงและคิดว่าตรง ๆ จะทำให้ถึงจุดหมายปลายทางก่อน ตนจะได้เป็นผู้ชนะ แม่น้ำนี้เรียกชื่อว่า "แม่น้ำน่าน"แม่น้ำน่าน จึงเป็นแม่น้ำที่มีความตรงกว่า แม่น้ำทุกสายในประเทศไทย...”

ต้นชัยชนะ “...การแข่งขันสร้างแม่น้ำ ผลปรากฏว่าพญาสุทโธนาคราชสร้างแม่น้ำโขงลงสู่ทะเลเสร็จก่อน ทำให้พญาสุทโธนาคราชพร้อมไพร่พลเป็นผู้ชนะและได้รับปลาบึกเป็นรางวัล ทำให้แม่น้ำโขงมีปลาบึกมากที่สุดแห่งเดียวในโลก ครั้นต่อมาพญาสุทโธนาคราชเมื่อสร้างแม่น้ำโขงเสร็จ สงครามยุติลงแล้ว จึงได้เสด็จไปเฝ้าพระอินทราธิราช ณ ดาวดึงส์ จึงทูลถามพระอินทร์ว่า "ตัวข้าเป็นชาติเชื้อพญานาคถ้าจะอยู่บนโลกมนุษย์นานเกินไปก็ไม่ได้ จึงขอทางขึ้นลงระหว่างบาดาลและโลกมนุษย์เอาไว้ 3 แห่ง คือ ธาตุหลวงนครเวียงจันทน์ หนองคันแท แลพรหมประกายโลกหรือคำชะโนด...”

นอกจากนี้มีการขอเพิ่มว่า การเป็นชาติเชื้อพญานาคอยู่บนโลกมนุษย์นานเกินไปไม่ได้ (ลลนา คักดีชูวงศ์. 2548) ยังขอให้พญาสุทโธนาคราชพร้อมด้วยบริวารสามารถกลายร่างเป็นมนุษย์ได้ 15 วันในเวลาข้างขึ้น ส่วนอีก 15 วันในเวลาข้างแรมสุทโธนาคและบริวารจะมีร่างเป็น

พญานาค เรียกชื่อว่า พญาศรีสุทโธนาคราช” (มัชฌิมา วีรศิลป์, 2561) ดังนั้นคำว่า พรหม
 ประกายโลก ก็คือ คำชะโนด หรือ นครคำชะโนด หรือ วังทอง ก็คือ วังนาคินทร์ หรือเรียกว่า วัง
 ศรีสุทโธ หรือ ศรีสุทโธนครา ซึ่งมีพญาศรีสุทโธนาคราชเป็นเจ้าผู้ครองนครศรีสุทโธ ซึ่งปัจจุบัน
 รู้จักในชื่อว่า คือ วังนาคินทร์คำชะโนด คำว่า พญาศรีสุทโธนาคราช แปลว่า นาคผู้เป็นใหญ่ที่มี
 ความเป็นสิริมงคล มิ่งขวัญ ความรุ่งเรือง ความสว่างสดใส ความงาม ความเจริญ มิ่งมงคล ที่มี
 ความบริสุทธิ์ที่หมดจดโดยรอบ ทำให้”นครคำชะโนด” หรือวังนาคินทร์ จึงถูกเรียกขานมาแต่
 โบราณรุ่นปู่ย่า ตายาย เล่าสืบทอดต่อ ๆ กันมา โดยสิ่งที่ตาเห็นโดยทั่วไป ณ ที่ล้นแล่นนั้นคือ
 ดงชะโนด เกาะลอยน้ำที่มีต้นชะโนดขึ้นมากกว่า 2,000 ต้นเหมือนภูเขาสีเขียว ๆ ตั้งตระหง่านอยู่
 กลางน้ำ สถานที่ที่ถูกเรียกขานว่า ดินแดนศักดิ์สิทธิ์ หรือ พรหมประกายโลก จึงเกิดขึ้น ณ ตอน
 นั้นเป็นต้นมา พอกาลล่วงมาจนปัจจุบันจึงถูกเรียกขานใหม่ตามชื่อต้นไม้ใหญ่ คือต้นชะโนดที่
 เกิดขึ้นในแผ่นดินว่า “คำชะโนด” ชาวบ้านเชื่อว่าเป็น “ต้นไม้แห่งชัยชนะยุทธานาคา” หรือ เป็น
 ต้นไม้พญานาค เรียกอีกอย่างว่า “รุกขนาคา”

ภาพที่ 3.4 ป่าคำชะโนด “รุกขนาคา”

3. ภาพ “คำชะโนด” จากเรื่องเล่าของหลวงพ่เปลี่ยน ปัญญาปทีโป

ถิ่นฐานบ้านเกิดของหลวงพ่เปลี่ยน ปัญญาปทีโป เกิดที่บ้านโคกคอน ตำบลโคกสี อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร เกิดเมื่อวันที่ 16 พฤศจิกายน พ.ศ. 2476 ซึ่งอยู่ห่างจาก ป่าคำชะโนด 40.5 กิโลเมตร นับว่าไม่ไกลนักที่จะได้ยินคำเล่าขานถึงอาถรรพ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากป่าคำชะโนด จึงเรื่องเล่าอย่างละเอียดดังต่อไปนี้ (หลวงพ่เปลี่ยน ปัญญาปทีโป, 2560)

สมัยเด็กเคยฟังเรื่องพญานาค ช่วง ปีพ.ศ. 2480 “...ตอนอาตมาอายุ 4 - 5 ขวบ ตามที่ได้ยินได้ฟังมาจากปู่ย่าตายาย คุณพ่อและคนอื่นๆ เล่าให้ฟังว่า พญานาค อยู่ที่คำชะโนด บ้านวังทอง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี พญานาคแปลงกายหรือจำแลงกายเป็นผู้หญิง มาเยี่ยมกระป๋อง (คุกกักน้ำ) ไปตักน้ำใช้อยู่ 15 วัน แล้วนำกลับมาคืนมาส่ง กายจำแลงกายพญานาคเป็นผู้หญิงนั้น มาเยี่ยมเอาฟิมทอผ้า ยืมทอผ้าอยู่ 15 วันแล้วนำกลับมาคืนมาส่ง ผู้คนที่อาศัยอยู่ที่หมู่บ้านวังทอง, บ้านดุม, บ้านจันทน์, บ้านม่วง, บ้านเมืองไพร 5 หมู่บ้านจะต้องทำเคารพพญานาค เหมือนพญานาคควบคุมดูแล จะต้องไปพูดกับพญาศรีสุทโธก่อน ผ่าน “จ้ำ” ผู้บอกกล่าวกับพญานาค...โดยได้ฟังเรื่องราวเหล่านี้ตั้งแต่เล็ก...แต่อาตมาก็ยังไม่เชื่อเท่าไร

ห้ามนุ่งเครื่องนุ่งห่มสีแดง “...คุณพ่อสั่งห้ามว่า อย่าไปตัดต้นไม้ ถางหญ้า หรืออะไร ไม่อย่างนั้นพญานาคจะโกรธ อีกอย่างหนึ่งคนจะไปที่นั่น ห้ามนุ่งเครื่องนุ่งห่มสีแดง สมัยก่อนนั้นคุณลุงคุณป้าได้เล่าให้ฟังว่า ถ้าจะพากันไปเอาบุญห้ามนุ่งห่มเครื่อง ผ้า หมวก หรือโพกผ้าอะไรที่เป็นสีแดง พญานาคจะโกรธเพราะเปรียบเทียบกับเป็นหงอน พญานาคจะโกรธและทำร้ายคนที่ใส่ชุดสีแดงนั้น พูดห้ามกันมาตลอด คนเฒ่าคนแก่เล่าลือกันตลอดว่า “การไปเที่ยวงานบุญแถวนั้นไม่ควรนุ่งห่มเสื้อผ้าสีแดง” การที่เราไม่เชื่อว่าภพภูมิของพญานาค เพราะเราไม่เห็น แต่คนเฒ่าคนแก่เล่ากันมาตลอด

เล่าลือ (1) “...คำชะโนด เป็นดอนอยู่กลางทุ่งเหมือนภูเขาเตี้ยๆ อยู่กลางทุ่ง มีต้นชะโนด มีป่าไม้นานาพันธุ์หลายชนิด มีต้นไผ่ ไม่มีกอมีหวาย อยู่ที่นี่ เป็นที่อยู่ของหมูนกต่างๆ มีน้ำไหลลงมาเรียกว่าหนองบ่อ มีปลา มีจระเข้มากหลาย 100 ตัว ปลาในหนองไปทอดแหไม่ได้ ห้ามจับปลามาอยู่มากิน พญานาคจะทำร้าย...” (2) “...นายอำเภอขับรถจี๊ป ไปทางตะวันตกจรดทางเกวียนแห่งๆ รถหล่มลงทั้ง 4 ล้อใกล้คำชะโนด เครื่องดับติดเครื่องยนต์ยังไม่ติด ไปไม่ได้ นายอำเภอบอกกล่าวว่า “พญา พญา ถ้าทำอย่างนี้ก็ไปไม่ได้แหละ จะไปตรวจตราหมู่บ้านต่างๆ แถวนี้ ขอให้พญาอย่าทำอย่างนี้ละ” บอกจบ สามารถติดเครื่องยนต์ได้อย่างสบาย หลุมบ่อก็ไม่มีเลย นี่พญานาคทำให้คนที่

ผ่านไปทีนั้น... (3) “...ครูโรงเรียน 3 คน เดินจากบ้านเมืองไพร จะผ่านบ้านตูม บ้านจันทน์ ผ่านคำชะโนด ไปถึงใกล้ๆ ครูคนหนึ่งพูดว่า “พญา พญา อยากระบายเขียนหนังสือใหม่ ที่มาด้วยกัน 3 คนนี้เป็นครูสอนโรงเรียนทั้งนั้น มีแต่คนเก่งๆ ทั้งนั้น” เมื่อครู 3 คนเดินผ่านคำชะโนดไปแล้ว ถึงบ้านตูมมีอาการปวดหัวแรงมากขึ้น ตายไป 1 คน เมื่อครูตายไปแล้วได้ไปเข้าร่างทรง พญานาคเข้าร่างทรงผู้หญิงบอกว่า “เราได้ระบายเขียนหนังสือแล้ว เพราะเราอยากได้นานแล้ว” เป็นเรื่องที่จะพูดอย่างนี้ไม่ได้...” (4) “...ต่อจากนั้นมาได้ยินได้ฟังที่บ้านม่วง จะล่อมรั้วบ้านต้องบอกกล่าว พญาศรีสุทโธ ถ้าไม่บอกไม่ได้ จะเจ็บป่วยเกิดขึ้นได้... เด็กนักเรียนเข้าโรงเรียนเวลาน้ำขึ้นตอนเที่ยงไปอาบน้ำทุกวัน วันหนึ่ง เด็กนักเรียนไปอาบน้ำสถานที่เดิม พอไปถึงนั้นพญานาคนั้นก็ยกหัวชูคอสูงประมาณ 2 เมตร 50 เด็กๆ วิ่งไปหาครูแล้วได้เล่าให้ฟัง อาบน้ำไม่ได้กลัวกันหมดครูไปดูก็เห็นจริงๆ ครูพาไปบอกจำ “พญา พญา ถ้ามาอยู่ที่นี่ เด็ก ๆ เด็กกลัวอาบน้ำไม่ได้ อยู่ ๆ ก็หายแว็บไป เด็ก ๆ ก็ลงอาบน้ำได้อย่างสบาย ปลอดภัยไม่มีอะไรเกิดขึ้น” (5) “...ชาวบ้านม่วง เวลาน้ำขึ้นในแม่น้ำสงคราม เวลาแจวเรือไปตามแม่น้ำไป พญาศรีสุทโธ จะทำเหมือนต้นตาล เป็นงูใหญ่หัวอยู่อีกฝั่งหนึ่ง หางเกี่ยวกอไผ่อีกฝั่งหนึ่ง ผ่านแม่น้ำทำเหมือนเชื่อน้ำล้น พอชาวบ้านไปหาอยู่หากิน ไปหาหน่อไม้ หน่อหวาย ไปพบเข้า ก็บอกกล่าวว่า “พญา พญา ลูกหลานจะไปหาหน่อไม้ หน่อหวายไปอยู่ไปกิน ขอนทางหน่อย พญาศรีสุทโธ ก็จมลงไป พอผ่านไป 3 เมตร ก็ลอยขึ้นมาเหมือนเดิม ก็สามารถพูดจาปราศรัยกันได้” ตอนนั้นยังเด็กก็ยังไม่ค่อยเชื่อเท่าไร และอาตมาไม่เชื่อคนง่าย ๆ การแสดงกายของพญานาคสามารถแปลงกายเป็นอะไรก็ได้ จะเป็นโค กระบือ ยืนอยู่บนผืนน้ำก็ได้ นั่นก็แสดงเล่าลือกันมาประจำ พอมาวันหนึ่งหลวงปู่บุญเพ็ง มาปักกลดอยู่ใกล้ ๆ คำชะโนด พญาศรีสุทโธมาหาท่านทุกวัน แปลงกายเป็นงูใหญ่มากวางทางท่านประจำ บอกกล่าวแล้วท่านก็ไป...” (6) “...อยู่มาวันหนึ่งคณะญาติโยมจะไปกราบท่านอาจารย์ที่ภูมุงหม้อคา แล้วถามว่า “ท่านอาจารย์ พญาศรีสุทโธมาหาพระอาจารย์ทุกวันไหม ท่านอาจารย์ตอบว่า “มาทุกวัน” ชาวบ้านถามอีกว่า “วันนี้มาหรือไม่” พญาศรีสุทโธจึงได้เอาหาติผาภูฏิด้านหลังพระอาจารย์ให้ฟัง ปูบ ปูบ นั้นยังพญาศรีสุทโธ มาอยู่นั้นยังเป็นแบบนี้ประจำ เวลาท่านจะไปสวดมนต์ที่บ้านม่วง พญาศรีสุทโธ จำแลงกายเป็นงูใหญ่มากวางทางอยู่ พอท่านอาจารย์บอกว่า จะไปสวดมนต์ก่อน แล้วพญาศรีสุทโธก็หายไปแบบนี้เล่าให้กันฟังมาตลอด ...พอหลังจากนั้นท่านก็เที่ยวธุดงค์ต่อไป...”

เห็นกับตา “...หากย้อนอดีต 70 ปีที่แล้ว อาตมาเห็นจริงเมื่ออาตมาอายุได้ 16 ปี (พ.ศ. 2492) จะไปเที่ยวงานตามหมู่บ้านที่จัดงานในวัดเรียกว่า บุญเหว็ด ที่บ้านเมืองไพร

ออกจากบ้านไปก็ถึงบ้านเมืองไพร ก่อนจัดงานเริ่มต้น ไปนอนที่นั่นแหละ พอตื่นเช้าพระอาทิตย์ยังไม่ขึ้นก็เดินทางไปวัดแล้ว ไกลๆ หมู่บ้านมีหนองน้ำเล็ก ๆ เป็นน้ำขับ เป็นต้นเกิด 1 ต้นอยู่ ณ ที่นั่น ตะวันออกวัด “พญาศรีสุทโธ มาชูหัวหันหน้าไปทางทิศเหนือ สูงกว่า 2 เมตร 50 เซนติเมตร ตัวใหญ่เท่าต้นมะพร้าว เรียกชาวบ้านมาดูกว่า 120 คน ดูกันด้วยตาเนื้อนี่แหละ วันนั้นอาตมาเห็นจริง ๆ ด้วยตาเนื้อจริง ๆ “เกล็ดสีเขียวผสมสีแดง มีบางส่วนผสมสีเหลือง มีงอนสีแดง...สวยมากเลยทีเดียว ตัวใหญ่” อยู่ที่นี่เหมือนกัน ก็ต้องไปบอกเจ้า มาพูดกับพญาศรีสุทโธได้ ว่า “พญา พญา เมื่อมาอยู่ที่นี่ คนจะมาเที่ยวงาน คนกลัว คนจะไม่มาเที่ยวงานในวันนี้ พอพูดแบบนี้ท่านก็หายแว็บไป” ทุกคนก็มาเที่ยวงานวัดได้ตามปกติ พอตกลงกลางคืนหลังจากที่เที่ยววัดกลับมานอนบ้านเพื่อนในหมู่บ้านเมืองไพร กลางคืนดึก ๆ ดิหนึ่งดิสอง ได้ยินเสียงรถจี๊ป กระดิ่งดังสนั่น ถนนมีแต่ดินแต่ทราย ถนนลูกรัง สมัยก่อนล้อมรั้วบ้านใช้ไม้ไผ่ลำใหญ่ ๆ แล้วมาเจาะรูเล็ก ๆ พอที่จะสอดได้เป็นที่ปิดประตูรั้วบ้านขวางไว้ พอตื่นเช้ามาเห็นรอยรถเต็มไปหมดเลย นำอัครรรยอีกอย่างหนึ่งที่ได้เห็นด้วยตนเอง หลังจากนั้น 3 วันงานบุญเสร็จพอดี ได้มาเข้าร่างผู้หญิงคนหนึ่งบอกว่า “เดินทางมาพักอยู่ที่หน้าวัดบ้านเมืองไพร เหนื่อยเลยหยุดพัก โนนไปแต่งงานลูกชายที่คำบ้านเปลือย อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร พักเหนื่อยก่อนเดี๋ยวก็ถึงวังแล้ว คำชะโนด” แล้ว พอพูดอย่างนั้นเสร็จก็ออกจากร่าง ...นี่เป็นเรื่องประสบการณ์มาด้วยตนเอง

เล่าต่อว่า...สมัยหนึ่งก่อนบวช อาตมาไปเลี้ยงควาย ลำแม่น้ำใกล้คำชะโนด น้ำขึ้นมาอาตมายืนริมฝั่ง น้ำไหลเชี่ยว เหมือนรังต่อใหญ่ ๆ ไหลตัดกระแสน้ำมาหา วังเข้ามาหาอาตมา อาตมาก็วังหนีขึ้นไปที่สูง แล้วทางใต้ลำน้ำไปมีคนเฒ่าอายุสัก 60 กว่าปีแล้ว กำลังใส่เบ็ดตกปลาอยู่ ก็วังขึ้นมาหาข้าพเจ้า ทั้งเบ็ด ตะโกนบอกว่า “พญาศรีสุทโธ โผล่ขึ้นกลางน้ำ” ...ต่อมา ได้มาอยู่บ้าน มีฝนตกมาก น้ำขึ้นมากต้องแจวเรือไปนา พอแจวเรือไปก็เห็นเรือ อยู่กลางน้ำแต่ไม่มีคนนั่ง สงสัยเอะ เรือใครมามันใหญ่กว่าเรือเราจึงอยากไปนั่ง แต่ก็ไม่ได้ไปเลยพายเรือหนีไป พอแจวเรือมากลางทุ่งนา ก็มาเห็นท่อนไม้เงาเกลี้ยง เหมือนกับทาสลักเกอร์ ยาวประมาณ 6 เมตร นำไปนั่งเล่น แต่เราก็ไม่ได้ไปนั่งเล่น จะจำแลงเป็นเรือก็ได้ จำแลงเป็นท่อนไม้ก็ได้ แล้วผู้เฒ่าผู้แก่เล่าให้ฟังว่า “บางทีแสดงเป็นไก่อสวย ๆ ไก่ตัวผู้ นั่งอยเป็นหลังเต่ามากลางแม่น้ำแล้วขัน ตัวสวย ๆ แล้วก็หายไป”

กระโดดน้ำหายไป 7 วันโผล่น้ำเดินกลับบ้านปกติ “...ต่อมามีการเรียนหนังสือของพวกเด็ก ๆ นักเรียนเป็นการกระโดดน้ำเพื่อเอาคะแนน ใกล้ ๆ ลำน้ำก่อนถึงโรงเรียนมีต้นมะเดื่อใหญ่อยู่ แล้วครูดำน้ำลงไปทำความสะอาดว่าไม่มีอะไร จึงเตรียมให้เด็กนักเรียนผู้หญิง 13 คน โดดต่ำหน่อย ส่วนผู้ชายโดดสูงหน่อย ในที่สุดมีเด็กหญิงคนหนึ่ง ชื่อ กิณรี

ชั้นป. 2 หายไป เป็นลูกคนเดียว หน้าตาสวยมาก พ่อแม่ร้องไห้ใหญ่หนักมากพาชาวบ้านกว่า 40 คนมางมหา และดักตาข่าย หาอยู่ 4 วันไม่เจอ พอครบ 7 วันโผล่ขึ้นมาจากน้ำเดินมาที่บ้าน ชาวบ้านเห็นจึงรีบพามาบ้านแล้วพาไปให้หลวงพ่อ ครูบาอาจารย์สวดมนต์ให้ รดน้ำ พระพุทธรูปให้ ...แล้วเล่าให้ฟังว่า เค้าย่อยอยู่กับเพื่อนกว่า 30 คน เค้ามองเห็นเพื่อนทุกคนที่โดนน้ำ แต่เพื่อนมองไม่เห็นเค้า เค้าย่อยเหมือนในถ้ำ มีอาหารการกินเหมือนเมืองมนุษย์ แต่มีเพื่อนเป็นผู้หญิงหมดเลย สุดท้ายก็ไม่ให้นักเรียนข้ามน้ำไปเรียนที่โรงเรียน ทุกคนอาตมาอยู่ ป. 3 ก็มาเรียนที่ศาลาวัดเรียนไปอยู่ 6 เดือน ผู้หญิงคนนี้น่าจะเล่าเรื่องได้ดีที่สุดเพราะไปอยู่กับพญานาคมา อยู่บ้านหนองแปน ตำบลหนองเม็ก อำเภอนองหาน จังหวัดอุดรธานี ...นี่ในระหว่างที่เป็นนักเรียน...”

อยู่ร่วมกันอย่างไรให้ปลอดภัยจากพญานาค “...การจะแก้ไขเรื่องที่จะอยู่กับพญานาคว่า “**พญาศรีสุทโธ** บอกว่า ถ้าหากไม่ยากให้ทำร้ายนั้น...ให้พากันทำแหวน หรือ “ใส่แหวนทองคำ” แม้วงเล็ก ๆ ก็ตามให้ใส่นิ้วมือไว้ เวลาไปตามลำน้ำ หรือไปโน่นไปนี่ พญานาคจะไม่ทำร้าย ถือว่า “เป็นผู้ที่ร่ำรวยมั่งมีกว่าพญานาค” ส่วนถ้าเป็นเพชรพลอย หรือทองคำ แม้จะเป็นแสนเป็นล้านเค้าก็ไม่กลัว เพราะว่า เค้ามียเพชร พลอย ทอง นาคมากมายมหาศาล นี่เป็นเรื่องที่พญาศรีสุทโธ เข้าร่างทรงบอกให้คนได้รู้ จะได้ไม่โดนทำร้าย หรือรบกวนเวลาไปทางน้ำ หรือเดินทางไปในที่ต่าง ๆ สมัยนั้นผู้คนหาทำมาหรือซื้อมาใส่ให้ลูกหลานไว้ ตอนนั้นทอง 1 บาทเท่ากับ 400 บาทเท่านั้น (ปัจจุบันทอง 1 บาทเท่ากับ 44,500 บาท) “คนเคยเห็นก็เชื่อ คนไม่เคยเห็นก็ไม่เชื่อ”

ไปพิสูจน์ที่คำชะโนด “...ต่อมาอาตมาได้มาบวชในพระพุทธศาสนา จึงอยากพิสูจน์จำพรรษาแล้วได้ 1 พรรษา จึงชวนเพื่อนมาที่บ้านม่วง 3 รูป ต้องการมาที่คำชะโนด พอฉันข้าวแล้วออกเดินทางมาที่คำชะโนดรวมกับสามเณร 1 รูป รวมเป็น 4 รูป พอมาถึง “คำชะโนด” ได้เดินเข้าไปในป่าคำชะโนด ที่นั่นเหมือนโคตรม เหยียบหล่มลงไปถอดเท้า ขึ้นมาน้ำก็ซึมขึ้นมา เดินไปเที่ยวในที่นั้น มันเป็นต้นชะโนด คิดว่า “ในเมืองไทยก็มีที่เดียว นั่นแหละ ไม่มีที่อื่น” รวมต้นไม้นานาชนิด หลายพันธุ์ มีนกมาก ก็เที่ยวไป เย็นมาก ๆ แล้วพบน้ำพุใกล้ ๆ ที่จะลงหนองบ่อ 2 รูใหญ่ ๆ สามเณร เลยเอาไม้ไผ่แห้ง ๆ ยาวกว่า 3 เมตร ครึ่งมาให้แล้วสอดลงไปให้น้ำพุไหลขึ้นมา สุดไม้มัดไม้ก็ยังไม่ถึงพื้นเลย ก็เลยเอาไม้ขึ้นมา แล้วพากันเดินไปตามที่น้ำไหล เป็นคลองลงไปจะถึงหนองบ่อ มีปลาซ่อนมาเลยทีเดียว ทั้งตัวใหญ่ตัวเล็ก ๆ อาตมาก็นั่งดูปลาเอามือลูบหลังปลาเล่น ปลามากจนน้ำขุ่นเลยทีเดียว พ่อเคยเล่าว่ามีจะเข้หลายร้อยตัว ก็ไม่เห็นนะเห็นแต่ขี้มัน ก็คงจะมีอยู่แต่มันกว้างในที่นั้น จะเข้ที่น่าจะอยู่ในป่า แต่ก็อดสงสัยตอนนี้จะเข้มันหายไปไหน ซึ่งในระหว่างที่ไปนั้น

จะเข้มีอยู่น้อยแล้ว สมัยก่อนนั้นจะเข้มีมาก แต่ว่าหนึ่งจะเข้มีราคาสูง เค้าก็ไปฆ่าจะเข้ในที่นั้นตายเอาหนังมาขายที่เมืองอุดร น้องชายมาอุดรก็ซื้อด้วยกัน มีเถ้าแก่ชาวอุดรเป็นคนกรุงเทพไปตั้งร้านรับซื้อหนังจะเข้ในที่นั้นเมืองอุดร จะเข้เลยน้อยลงไป

เรื่องเล่า จะเข้หายจากคำชะโนด “...บัดนี้ที่เราไปอยู่ที่นั่นแล้ว ทำไมจะเข้ถึงน้อย ก็เพราะว่า ตอนนั้น พญาศรีสุทโธ ไปรบที่เขมร เกณฑ์ทหารหนุ่มไปหมด คนรบกันพญานาคก็รบกัน ไปรบอยู่ 3 ปี จึงกลับมาที่วัง พอกลับวังจะเข้หายไปหมด หมอผีทางจังหวัดอุบลราชธานี ไปปราบจะเข้ ตอนนั้นมีแต่คนแก่กับเด็กอยู่ พอพญาศรีสุทโธรบกลับมา ตอนนั้นมีแต่คนแก่กับเด็กอยู่ ก็พากันร้องไห้อย่างมาก เพราะจะเข้ เค้าเรียกว่า “เรื่อ” ของพญานาคกับเต่า เค้าเรียกว่า “กระบือ” ของพญานาค ตะพานน้ำ เรียกว่า “โค” ของพญานาค พญานาคเค้าเรียกกันอย่างนั้น จะเข้จึงหมดไป พญาศรีสุทโธ โกรธมากจึงพากันตามหาหมอผีไปจนถึงอุบลราชธานี พอไปถึงอุบลราชธานีก็พากันไปสู้กันกับหมอผี ก็สู้มนุษย์ไม่ได้ จึงส่งทหารไปเรียนเวทย์มนต์คาถาเพื่อมาต่อสู้กับมนุษย์ที่ประเทศเขมร ส่งทหารไป 4 คน พอเรียนจบแล้วก็มาสู้กับมนุษย์แต่ยังสู้กับมนุษย์ไม่ได้ หมอผีอุบลราชธานี ต่อจากนั้นก็กลับมาที่วังทอง คำชะโนด แล้วหาคนที่ร่วมมือกันกับหมอผี จึงสืบรู้ว่าเป็นชาวบ้านที่บ้านดอนกลอย ที่พากันไปร่วมมือกับหมอผีจับจะเข้ฆ่า เอาหนังไปขาย ก็เลยไปทำร้ายหมู่บ้านดอนกลอย ที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของบ้านเมืองไพร แต่เก่า ก็ทำให้คนในหมู่บ้านตายเกือบหมดหมู่บ้าน แต่ไม่เยอะคนมากมีกว่า 30 หลังคาเรือนเท่านั้น เหลืออยู่ 11 คนย้ายมาอยู่บ้านเมืองไพร หมู่บ้านนั้นเลยร้างไป นั่นเป็นสาเหตุของการไปทำร้ายจะเข้ของพญานาค พญาศรีสุทโธเลยพาทหารมาทำร้าย ...

เดินออกจากคำชะโนดไปมีทุ่งนาและหนองน้ำ กับเพื่อนพระ 3 รูปและสามเณร 1 รูป มองไปเห็นนกกระสุม กำลังอย่างหากินปลากันอยู่ พอเดินเข้าไปใกล้ นกกระสุมก็พากันบินไป เหลือนกกระสุมตัวหนึ่งไม่บินไป เลยพากันตีวงล้อมให้นกกระสุมเดินขึ้นมานบนก ตรงที่ลานทุ่ง จึงคิดในใจว่า ทำไมนกกระสุมตัวนี้ไม่บินไปไหน ไม่ไปกับกลุ่มเพื่อน พุดกับนก ก็ยังยืนเฉยอยู่ เลยบอกสามเณรไปเอาไม้ไผ่แฉ่งมายาวกว่า 3 เมตรนี้แหละ แล้วมาเปิดดูปีกนก เปิดหน้าอก มันก็ไม่ได้ถูกรู หรือกระสุนปืนที่จะทำให้ไม่สามารถบินไปไม่ได้ เลยยืนล้อมกันอยู่ แล้วจึงเปิดทางให้นกบินไป มาอยู่ที่นี่ทำไมไม่ไปกับหมู่ นกก็กระโดดไปได้สัก 5-6 ครั้งแล้วกระโดดบินขึ้นไปได้ประมาณ 6 เมตร นกกระสุมก็หายไปกับตา ไม่ใช่ชนก เป็นพญาศรีสุทโธ มาจำแลงกายเป็นนกกระสุมทดสอบอาตมากับเพื่อนพระ ว่าพระจะโกรธไหม จะทำร้ายไหม จะรักษาศีลดีไหม ทดลองอย่างนั้น จำแลงกายให้เห็น นี่ก็เป็นพญาศรีสุทโธมาจำแลงกายทดลอง พอเดินต่อมาถึงวังกะฮุง มีปลาเยอะมาก แล้วจะเข้ก็

มีน้อย ดูพอสมควรแล้วจึงเดินกลับมาผ่านคำชะโนด มาวัดที่บ้านม่วง มาคุยกับหลวงพ่อบรรพต เอ้อ ไม่ทำอะไรก็ดีแล้ว ที่นั่นพญาศรีสุทโธอยู่ที่นี่ เราก็เกิดอยู่บ้านนี้ มีประสบการณ์รู้กันดี พญาท่านพูดจากันได้ ไม่ค่อยทำร้ายใครง่าย ๆ ถ้าไม่ไปทำผิดเค้า นี่คนเฒ่าก็เล่าอย่างนี้ให้ฟัง ...ต่อมาก็ไม่เคยเห็นอีกจนกระทั่งมาจำพรรษาที่วัดอรัญญวิเวก อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่...”

ผู้เขียนไม่สามารถตัดรายละเอียดของคำบอกเล่าเรื่องราวที่ถูกถ่ายทอดจากมุขปาฐะของหลวงพ่อบรรพต ปัญญาปทีโป เพราะว่าทุกเรื่องราวทุกเหตุการณ์เป็นประวัติที่ต้องจดจารึกไว้ให้เป็นเรื่องเล่าท้องถิ่นคำชะโนดที่มีอ่านแล้วเห็นภาพได้อย่างชัดเจนของวิถีชีวิตผู้คนที่ย้ายอยู่ใกล้กับป่าคำชะโนด และสะท้อนการพิสูจน์ความจริงด้วยตนเอง ซึ่งตั้งสมมติฐานไว้ว่า “เมื่อมองไม่เห็นด้วยตาเนื้อ ย่อมไม่เชื่อตามคำลือ” นำเรื่องราวของชาวบ้านมาพิสูจน์จึงพบว่า พญานาคที่คำชะโนด มีอยู่จริง ดังสิ่งที่ปรากฏสะท้อนความเชื่อมากขึ้นดังนี้

1) ตอนเด็กปู่ย่า ตายาย พ่อแม่ และชาวบ้านเล่าเป็นเสียงเดียวกันว่า “พญานาคจำแลงกายเป็นผู้หญิง มาเยี่ยมพื้มทอผ้า” ซึ่งตรงกับวิถีวัฒนธรรมชาวบ้านที่การทอผ้าเป็นหน้าที่ของผู้หญิงที่อยู่กับเหย้าเฝ้ากับเรือน ผู้หญิงต้องเรียนรู้การทอผ้าไว้นุ่งห่มในเทศกาลต่าง ๆ

2) การสื่อสารผ่าน “จ้ำ” ผู้เชื่อมคำขอจากมนุษย์กับพญานาคศรีสุทโธ ซึ่งปัจจุบันนี้ในคำชะโนด มีพราหมณ์ (จ้ำ) ประจำคำชะโนดนามว่า นายชวกร คำวันสา เป็นผู้นำกล่าวคำบูชางานบวงสรวงและขอพรบารมีทุกวัน (ศูนย์อำนวยการคำชะโนด, 2565)

3) อาตมาเห็นจริงเมื่ออาตมาอายุได้ 16 ปี (พ.ศ. 2492) ชื่อว่า ท่านมัสติสัมปชัญญะ มีเหตุและผลที่จะพิจารณาได้อย่างสมบูรณ์ ว่า สิ่งที่เห็นมีอยู่จริง เหตุเกิดงานบุญเผือก ที่บ้านเมืองไพร ออกจากบ้านไปก็ถึงบ้านเมืองไพร ซึ่งในหมู่บ้านมีหนองน้ำเล็ก ๆ เป็นน้ำขุ่น มีดินเกดขึ้นอยู่ 1 ต้นทางทิศ ตะวันออกของวัด “พญาศรีสุทโธ มาชูหัวหันหน้าไปทางทิศเหนือ สูงกว่า 2 เมตร 50 เซนติเมตร ตัวใหญ่เท่าต้นมะพร้าว ชาวบ้านกว่า 120 คน มาดูให้พบกับตาเนื้อของตนเอง วันนั้นอาตมาเห็นจริง ๆ ด้วยตาเนื้อจริง ๆ เห็นว่า “พญานาคมีเกล็ดสีเขียวผสมสีแดง มีบางส่วนผสมสีเหลือง มีงอนสีแดง...สวยมากเลยทีเดียว ตัวใหญ่”

4) บทพิสูจน์ที่คำชะโนด ในขณะที่เข้าป่าคำชะโนดพื้นที่นั้นเหยียบไปเหมือนโคลนตมเหยียบพื้นแล้วเท้าหล่มลงไป พอถอนเท้าขึ้นมาจะมีน้ำซึมขึ้นมาด้วย ที่นั้นมีต้นชะโนดจำนวน

มาก และยังมีต้นไม้อีกมากมายหลายพันธุ์ มีนกมาก อากาศเย็นมากแล้วพบน้ำพุใกล้ ๆ มี 2 รูใหญ่ ๆ จึงหุบไม้ไผ่แห้ง ๆ ยาวกว่า 3 เมตร ครึ่งสอดลงไปที่น้ำพุไหลขึ้นมา สุดไม้ผืนไม้ก็ยังไม่ถึงพื้นเลย ซึ่งปัจจุบันกลายเป็น “บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์” ในกลางเกาะคำชะโนด สรุปได้ว่าหลวงพ่อเปลี่ยน ปัญญาปทีโป ได้เห็นมอง “พญาศรีสุทโธนาคราชที่คำชะโนด” ด้วยตาตนเอง

ภาพที่ 3.5 หลวงพ่อเปลี่ยน ปัญญาปทีโปเล่าเรื่องพญาศรีสุทโธนาคราช

4. ภูมิสถานคำชะโนด

ภูมิสถานคำชะโนด แผ่นดินอันเป็นที่ตั้งในปัจจุบันมีคนรู้จัก “คำชะโนด” ทั่วประเทศ และประชาชนที่อยู่ในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว รู้จักเป็นอย่างดีตลอดระยะเวลา 5 ปีที่ผ่านมา คำชะโนดเต็มไปด้วยต้นชะโนด ซึ่งเป็นเอกลักษณ์สำคัญที่สุด มีเรื่องราวของพญานาค มีตำนานความเชื่อชาวบ้าน มีเรื่องราวที่บันทึกไว้ มีเรื่องเล่าจากปากชาวบ้าน ชี้ให้เห็นว่า คำชะโนดอยู่มาหลายร้อยปีคนที่นับได้จากท้องถิ่น เชื่อว่าคำชะโนดเป็นเมืองหลวงของพญานาคในแผ่นดิน (ลอง ธารา, 2546) นับพ.ศ. 2472 แต่อดีตมาจวบจนช่วง พ.ศ. 2550 เชื่อว่า พญานาคคำชะโนดมีอยู่จริง มีอิทธิฤทธิ์จริง ชาวบ้านเรียกเมืองบังบด ซึ่งวิถีชีวิตยังเป็น 3 ช่วงแห่งการดำรงชีวิต คือ ช่วงเฝ้าอยู่เฝ้ากิน (พ.ศ. 2472-2519) ชาวบ้านหวังพึ่งพาธรรมชาติที่

อุดมสมบูรณ์ ป่าไม้น้อยใหญ่หนาแน่น มีแม่น้ำ ลำธาร ป่าน้อยใหญ่ สัตว์ป่านานาชนิด คำชะโนดอยู่ในมิติความน่าเกรงขาม ลึกลับ ความเชื่อเคร่งครัด ห้ามนำผ้าแดงผ่านคำชะโนด ช่วงยุคเฮ็ดอยู่เฮ็ดขาย (พ.ศ.2520-2536) กระแสพัฒนาชนบทให้มีความทันสมัยและมีการปราบปรามคอมมิวนิสต์ มีการตัดถนนเข้ามาสู่หมู่บ้านสร้างโครงสร้างพื้นฐานทำให้ป่าดงดิบ ความน่ากลัวของคำชะโนดถูกทำลายไปพร้อมด้วยจากนายทุนที่เข้ามาหาประโยชน์จากป่าไม้อันอุดมสมบูรณ์ ช่วงยุคเฮ็ดอยู่เฮ็ดขาย ใช้เงิน และใช้หนี้ (พ.ศ. 2537-2550) มีการเข้าไปของพระธุดงค์และการเข้ามาบวชของบุตรบุญธรรมพญานาค มีการตั้งหมู่บ้านใหม่ มีการปกครองส่วนท้องถิ่นบริหารจัดการตนเอง มีการนำไม้กระดานต่อเข้าไปในดงชะโนดมีความพะเยิบพะยาบและสร้างตูป (เถียงนา) ใหม่ เข้าไปสักการะเจ้าปู่ศรีสุทโธในป่าดงชะโนด (พลธรรม จันทร์คำ, 2551) ในปี พ.ศ. 2565 ปัจจุบันพื้นที่ตั้งภูมิสถานคำชะโนดอยู่ที่บ้านโนนเมือง หมู่ที่ 11 ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี 41190 ในอดีตเรียก บ้านดอนโนนตูม เพราะเป็นเนินที่สูงมีต้นมะตูมเยอะจึงเรียกตามชื่อต้นไม้ที่มีอยู่จำนวนมากแทนเป็นสัญลักษณ์ในการสื่อสารกับชาวบ้านด้วยกัน ในพื้นที่ใกล้เคียงมีป่าแก ป่าไผ่ ป่าหญ้าแฝกขึ้นเยอะเป็นลานทำเลเลี้ยงสัตว์ และเมื่อมองผ่านต้นไม้ไปจะพอมองเห็นเพียงผิวผืนด้านนอกว่ามีต้นชะโนดขึ้นแซมริมเกาะอยู่เพียง 3 ต้น ยังมองไม่เห็นต้นยางใหญ่และต้นมะเดื่อ และสมัยก่อนเรียกหมู่บ้านนี้ว่า “บ้านชะโนด” เมื่อปี พ.ศ. 2524 ถนนผ่านทางคำชะโนดเป็นเพียงทางเกวียน มี 2 เส้นทางคือ ทางเกวียนจากบ้านวังทองผ่านคำชะโนดไปบ้านม่วง เมืองไพร อีกเส้นเป็นทางเดิน ผ่านเข้าทางดงนาหวายทางทิศใต้พื้นที่ตั้งหมู่บ้านชะโนด ซึ่งมีลักษณะเป็นเนินเล็ก ๆ น้ำท่วมไม่ถึง ซึ่งถ้ามองจากหมู่บ้านลงมาจากหมู่บ้าน พื้นที่คำชะโนดจะเป็นพื้นที่ลุ่มน้ำท่วม เป็นอ่างเก็บน้ำ เป็นบ่อน้ำขนาดใหญ่ธรรมชาติ อาชีพดั้งเดิมของชาวบ้านทำนาทำไร่ เริ่มการตั้งบ้านเรือนมากขึ้นช่วง ปีพ.ศ. 2529 มีประมาณ 40 หลังคาเรือนและเกิดการตั้งศาลไม้เล็ก ๆ ตรงข้ามหน้าหมู่บ้านทางเข้าเดิมไปสู่ป่าคำชะโนด (ปัจจุบันเรียกศาลเก่า) เป็นคำบอกเล่าของผู้ใหญ่บ้านโนนเมือง นายวิเชียร แสนสุข ซึ่งคำบอกเล่าของผู้ใหญ่บ้านม่วงนายอนันต์ บุญเฮ้าสอดคล้องกับผู้ใหญ่บ้านโนนเมืองว่า อดีตพื้นที่คำชะโนดเป็นสถานที่เลี้ยงสัตว์ของ 2 หมู่บ้าน คือ บ้านม่วง และบ้านวังทอง ซึ่งรุ่นพ่อแม่ได้ให้ฟังว่า “ถ้าลงหาปลาที่หนองน้ำหรือบ่อน้ำใกล้เคียงกับคำชะโนด ต้องเรียกกันมาทูกครอบครวเพราะถ้ามาคนเดียวจะไม่ได้ปลาเลย ถ้าไม่เชื่อทอดแห ลงไปในน้ำจะได้แต่จระเข้ ส่วน

ช่วงฤดูแล้งชาวบ้านจะชวนกันมาต้มเกลือบริเวณคำชะโนด แต่ต้องรวมกันมาต้มช่วยกันจึงจะได้เกลือกลับบ้าน แต่ถ้าไม่เชื่อให้ต้มทั้งวันก็ไม่ได้เกลือกลับบ้าน (คณะกรรมการบริหารคำชะโนด, 2562) ในงานวิจัยเรื่องการออกแบบลายผ้าชิ้นวิถีวัฒนธรรมคำชะโนดความเชื่อพญานาคด้วยวิธีมัดหมี่ลวดลายผ้าทอมือ พ.ศ. 2561 และงานวิจัยเรื่อง การบริหารการพัฒนาอัตลักษณ์ “คำชะโนด” อนุรักษ์ “รุกขนาคา” เมืองอุดรธานีสู่การมีส่วนร่วมของประชาชนร้านค้าผลิตภัณฑ์คนรากหญ้า อยู่ดีมี สุข ลดความเหลื่อมล้ำอย่างยั่งยืน พ.ศ. 2563 ได้อธิบาย “ภูมิสถานคำชะโนด” ไว้ว่า “ภูมิสถานที่เราภูมิสถานมีความศักดิ์สิทธิ์ นำเกรงขาม นำเคารพนับถือของชาวบ้านแต่กาลก่อนหมู่บ้านที่อาศัยอยู่ใกล้เคียง บ้านเมืองไพร ดอนกลอย บ้านม่วง วังทอง บ้านจันทร์โนนเมือง ได้พึ่งพาเป็นแหล่งอาหาร และการขอความเป็นมงคลก่อนทำนา เก็บเกี่ยวข้าว เอาข้าวขึ้นลานขึ้นฉาง มีพิธีบวงสรวงขอขมาขอพรจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในป่าคำชะโนดที่ชาวบ้านเรียกว่าเจ้าปู่ศรีสุทโธ หรือ พญานาคาธิบดีศรีสุทโธ ซึ่งนับถือเคารพศรัทธาท่านเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของบ้านเมืองแถบนี้ สิ่งที่พึงธรรมชาติพึ่งพาร่วมกันกับผู้คน คือ ระบบน้ำ อาหาร (ปลา ผัก) และการทำนาเกลือสินเธาว์ใกล้ป่าคำชะโนด (ตอนนี้เป็นส่วนอ่างน้ำส่วนหนึ่งของป่าชะโนด) เมื่อย้อนอดีตกว่า 87 ปีของพ่อสนธิที่อยู่อาศัยใกล้กับป่าคำชะโนด และคุณย่าสมร (ปัจจุบัน อายุ 87 ปี) ผู้ปลูกบ้านหลังแรกตรงข้ามป่าคำชะโนดได้เล่าให้ฟังว่า ทุกเรื่องที่ชาวบ้านเล่าเป็นความจริงจากสิ่งที่เห็นและเกิดขึ้นในขณะเวลานั้น เช่น เรื่องเล่าผีจ้างหนัง แม่สมรกับพ่อจันทร์ได้ทำไร่กลับมาตอนโพล้เพล้ปั่นจักรยานหาบคอนตระกร้าเพื่อกลับบ้านต้องผ่านป่าคำชะโนดและวัดศรีสุทโธ กำลังจะปั่นจักรยานข้ามสะพานก่อนเข้าป่าคำชะโนดต้องหยุดให้รถฉายหนังแจ่มจันทร์ภาพยนตร์ผ่านไปก่อนและหันหลังไปมองพร้อมกับคุยกันด้วยความสงสัยว่า “รถฉายหนังไปฉายที่ไหนมืด ๆ คำ ๆ นะ” พอตื่นเข้ามาเลยได้ข่าวว่าคนที่ไปฉายหนังเมื่อคืนโดยผีหลอก เป็นต้น และตามระบบนิเวศคำชะโนดเป็นด้านธรรมชาติ 3 ระดับ ได้แก่ (1) “ปาก” เป็นลานกว้างมีต้นไผ่ปกคลุมเป็นส่วนใหญ่ (2) น้ำซับ น้ำคล้ำ ป่าอ้อ ป่าหวาย เป็นลานกว้างรอบรูปพระจันทร์เสี้ยว (3) ป่าพรุ พองดิน กลิ่นขึ้น พืชเฟิร์น สลับต้นชะโนดบาง ต้นไม้ชนิดต่าง ๆ มากมาย สุดท้ายคือใจกลางเกาะคือ “ต้นชะโนด” ที่บนนา กลิ่นขึ้น อับ ซากพืช ซากสัตว์ ขี้กระรอก ค้างคาว งู เต่า ตะพาบน้ำ จระเข้ ซึ่งความเชื่อของคนที่นี่มีคำกล่าวของคนเฒ่าคนแก่ คือ เจียมผีเฒ่า เจียมเจ้ายืนคนลบหลู่ถึงขั้นลอยบกกแตก” (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2561; 2563) ปัจจุบันนี้หมู่บ้านที่ตั้งอยู่

ใกล้คำชะโนด คือ บ้านโนนเมือง ซึ่งผู้ใหญ่บ้านคนแรกของบ้านโนนเมือง นายบุญมี เปี้ยไทยสงค์ ได้กล่าวว่า ก่อนมีชื่อว่าบ้านโนนเมือง ชาวบ้านแถบนั้นเรียกกลุ่มบ้านฝาก 10 หลังคาเรือนของหมู่บ้านม่วงว่า “บ้านคำชะโนด” โดยเปลี่ยนมาเป็นบ้านโนนเมืองอย่างสมบูรณ์เป็นทางการตั้งแต่วันที่ 7 มิถุนายน พ.ศ. 2538 เป็นต้นมา (รัชชัย ธาตุดี, 2555) แต่บ้านหลังแรกที่ปลูกสร้างติดคำชะโนดเกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2535 คือ ปู่จันทร์ และย่าสมร ผู้ที่เห็นรถหนักร่ำ แจ่มจันทร์ ภาพยนตร์ วิ่งเข้าป่าคำชะโนด (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2561)

ณ ภูมิสถานคำชะโนด ปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างมากแต่สิ่งที่ผู้วิจัยลงพื้นที่ได้เห็นภาพที่สะท้อนความเป็นจริงและเป็นอัตลักษณ์อย่างชัดเจนของภูมิสถานคำชะโนดที่มีมาแต่ในอดีตแต่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงไปจึงกำหนดเป็นภูมิสถานคำชะโนด ได้แก่ (1) เกาะคำชะโนด และต้นชะโนด (2) ป่าพรุและอ่างเก็บน้ำกุดขาม (3) วัดศิริสุทโธและหลวงปู่คำดา (4) หมู่บ้านโนนเมือง บ้านม่วง บ้านเมืองไพร และบ้านวังทอง (5) วัดป่าดอนธาตุ (6) สะพานนคราชศาลเจ้าปู่ย่า (7) ศาลหลักเมืองบ้านดุง ทั้ง 7 ภูมิสถานเหล่านี้เป็นสิ่งที่เชื่อมโยงซึ่งและกันเกี่ยวพันกับคำชะโนดทั้งสิ้น ทั้งนี้ภูมิสถานที่เป็นที่ตั้งเกี่ยวพันทั้ง 14 หมู่ในตำบลบ้านม่วง คำชะโนดเป็นเหมือนศาลเจ้าปู่ย่าใหญ่ประจำตำบลบ้านม่วงโดยมีบ้านม่วง บ้านเมืองไพร บ้านกมลศิลป์ บ้านสามัคคี บ้านศรีเมือง บ้านหนองสว่าง บ้านหนองสวรรค์ บ้านศรีวัฒนา บ้านม่วงเหนือ บ้านศรีเมืองใต้ บ้านโนนเมือง (พื้นที่ตั้งคำชะโนด) บ้านหนองหว้า บ้านหนองชุมชุม บ้านศรีเมืองเหนือ ทั้งหมดเป็นหมู่บ้านในชนบทมีอาชีพหลักคือเกษตรกรรมยกเว้นหมู่บ้านโนนเมือง ส่วนใหญ่มีอาชีพค้าขาย อาศัยลำทวนและแม่น้ำสงคราม มีหนองน้ำทุ่งใหญ่ อ่างเก็บน้ำกุดขามที่มีเนื้อที่ 361 ไร่ มีประชากรทั้งสิ้นกว่า 5,000 คนนับถือพุทธศาสนาร้อยละ 100 แม่น้ำที่หล่อเลี้ยงภูมิสถานคำชะโนดคือ ลำน้ำทวน แม่น้ำสงคราม ไหลสู่หนองน้ำทุ่งใหญ่และอ่างน้ำกุดขามอันเป็นที่ตั้งเกาะคำชะโนด (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2563) ดังนั้นภูมิสถานคำชะโนด จึงมีเอกลักษณ์คือ “ป่าดงชะโนด” หรือ “ต้นชะโนด” และเป็นดินแดนศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อว่า “มีพญานาคนามว่า ศรีสุทโธ” นั้นเอง ซึ่งจากสัมภาษณ์พระป่าบ้านดงดาราที่อยู่ไม่ไกลจากคำชะโนดเล่าว่าเมื่อ พ.ศ. 2513 พื้นที่ป่าคำชะโนด หากยืนอยู่ที่พักสงฆ์โนนตูมมองเข้าไปที่ป่าคำชะโนดรู้สึกน่ากลัวมาก น่าเกรงขาม เป็นป่าหนาที่บของต้นชะโนด รอบขอบป่าจะสามารถมองเห็นต้นมะเดื่อใหญ่อย่างชัดเจน ถัดออกมาเป็นน้ำซับป่าพรุที่มีปลิงควายตัวใหญ่มาก ๆ พอตะโกนเข้าป่าคำชะ

โนดจะได้ยินเสียงกลองสะท้อนกลับมาทุกครั้ง และรอบเกาะคำชะโนดเป็นทุกป่าไผ่ ไม่มีการขุดรอกคูคลองรอบ เวลาน้ำหลากจะทำให้เราพบว่าเกาะคำชะโนดลอยขึ้นจะไม่จมน้ำเหมือนในปัจจุบัน ในช่วง 20 ปีที่ผ่านมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2544 มีปรากฏการณ์การเหี่ยวเฉาของต้นชะโนดจึงมีการค้นหาสาเหตุพบว่า ความเค็มของดินและน้ำไม่มีผลต่อการเหี่ยวเฉาเฉพาะแต่การขาดน้ำอันเป็นผลมาจากฝีมือมนุษย์แนวการพัฒนาขุดคูคลองทำถนนรอบเกาะทำให้ระบบนิเวศธรรมชาติผิดเพี้ยนไปทำให้น้ำไหลเข้าสู่ป่าพรุน้อยลง ต้นชะโนดขาดน้ำที่จะหล่อเลี้ยงอย่างสมบูรณ์ ทำระบบรากที่สั้น ต้นที่สูงรับแสงแดดและลมกว่าพืชชนิดอื่นมีการคายน้ำมาก จึงเกิดการเหี่ยวเฉาดังนั้นจึงมีงานวิจัยสรุปว่า พื้นที่คำชะโนดได้รับผลกระทบที่อยู่ในช่วง พ.ศ. 2530-2546 คือ การพัฒนาพื้นที่เกษตรกรรมสร้างถนนรอบเกาะของการพัฒนาชลประทาน และในช่วง พ.ศ. 2547 เป็นต้นมาจะมีการพัฒนาการท่องเที่ยว เปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ภายในเกาะคำชะโนด และความเสียหายของพืชพรรณในเกาะคำชะโนด (ชลธิชา เนียมนาภา, 2557) นอกจากนี้พื้นที่คำชะโนดยังขาดการกำหนดอนาคตคำชะโนด กำหนดแผนพัฒนาอย่างเป็นระบบ ขาดผู้นำที่มีวิสัยทัศน์ ขาดการจัดทำสื่อที่ทำให้นักท่องเที่ยวเกิดจิตสำนึกและไม่ทิ้งขยะในแหล่งท่องเที่ยวป่าคำชะโนด ขาดการจัดทำแผนการอนุรักษ์คำชะโนดอย่างยั่งยืน (เพ็ญนภา ปาละปิ่น และภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2558) ดังนั้นเมื่อคำชะโนดกำลังถูกกระแสการท่องเที่ยวทำให้มีผลกระทบต่อสรรพสิ่งในคำชะโนด โดยเฉพาะต้นชะโนดและระบบนิเวศธรรมชาติ จำเป็นต้องอนุรักษ์ เพาะ ปลูกต้นชะโนดขยายพื้นที่ให้เป็นบ้านเมืองของสิ่งมีชีวิตทุกชนิดที่อาศัยอยู่ที่เกาะคำชะโนดให้กลับมาอุดมสมบูรณ์อยู่กับวิถีการท่องเที่ยวของผู้คนในปัจจุบันให้ได้เป็นอย่างดี

บทบาทหน้าที่ของพยานาในการพัฒนาของคำชะโนด

1. การดำรงตนในฐานะพยานาและเจ้าปู่ศรีสุทโธ

การประมวลเรื่องราวของพญาศรีสุทโธนาคราชผ่านเรื่องเล่าจากพ่อแม่เฒ่าท้องถิ่นตำนาน นิทานพื้นบ้าน การจารึกในหนังสือที่บันทึกไว้เกี่ยวกับคำชะโนด मुखปาฐะจากพระอริยสงฆ์ พบว่าการดำรงตนในฐานะพยานาและเจ้าปู่ศรีสุทโธ มีหลายฐานะจากการแสดงตนที่เกิดขึ้นจากอดีตจนปัจจุบันดังนี้

1.1 ผู้นำนาคันกรบ ในตำนานอุรังคธาตุและนิทานปรัมปรากล่าวถึง สุทโธนาคนำนาคันกรบมีบริวาร 5000 อยู่ที่หนองกระแสดต่อสู้กับสุวรรณนาคผู้นำนาคันกรบมีบริวาร 5000 เช่นเดียวกันด้วยความเข้าใจผิดเรื่องความไม่ซื่อสัตย์ไว้สัจจะในการแบ่งปันอาหาร

1.2 ผู้สร้างแม่น้ำโขง ตามนิทานปรัมปราที่เล่าขานกันต่อมาจากคัมภีร์ของนาคที่หนองกระแสดว่า การสู้รบระหว่างมิตรสหายไร้ผู้พ่ายแพ้ทำให้เดือดร้อนไปทั่วหนองกระแสดทำให้พระอินทร์ลงมาห้ามศึกษาและออกอุบายให้สงบศึกด้วยการแข่งขันกันขุดสายน้ำจากหนองกระแสดไปออกทะเล ถ้านาคพวกกลุ่มใดที่ชนะจะได้รับการประทานพรและถิ่นฐานที่อยู่อย่างมั่นคง ในการแข่งขันครั้งนี้ทำให้ สุทโธนาคนำเหล่านาคขุดแผ่นดินด้วยความเร่งรีบใจร้อนจนแผ่นดินคดโค้งเป็นสายน้ำใหญ่ไปจนออกทะเลสำเร็จเรียกสายน้ำนั้นว่า แม่น้ำโขง ในปัจจุบัน

1.3 ผู้ปกครองเหล่านากลุ่มน้ำโขงตอนล่าง จากคำมุขปาฐะของหลวงปู่ชอบ ฐานสโม พระอริยสงฆ์สายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ได้เล่าว่า พญาศรีสุทโธนาคราช ปกครองเหล่านาคตามกลุ่มน้ำโขงครอบคลุม 4 ประเทศ ได้แก่ ไทย ลาว กัมพูชา และเวียดนาม

1.4 กษัตริย์แห่งวังนาคินทร์คำชะโนด ปัจจุบันเกาะคำชะโนดเต็มไปด้วยต้นชะโนดเกิดขึ้นเป็นดงป่าตั้งอยู่บนพรุน้ำซับ หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า คำ หรือน้ำคำ ตั้งอยู่ที่บ้านโนนเมือง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี โดยมีเรื่องเล่าของชาวบ้านเชื่อว่า เป็นเมืองหลวงของเหล่านาค เป็นวังบาดาลที่อยู่ของเหล่านาคทั้งหลายซึ่งมีพญาศรีสุทโธนาคราช เป็นกษัตริย์ผู้ปกครอง คู่บารมีนามว่า พญาศรีพทุมมานาคิณี

1.5 ผู้ยึดมั่นปฏิบัติตามคำสอนของพุทธศาสนา ตามคำบอกเล่าของหลวงปู่ขาว อนาลโยและหลวงปู่บัวทอง อัตตคันโธ เล่าว่า พญาศรีสุทโธนาคราช เป็นราชันมหาราชของเหล่านาค มีความอุดมสมบูรณ์ทุกอย่างตามปรารถนา โปรดปรานการหลีกเร้นออกจากคำชะโนดไปเสาะแสวงหาหลักธรรมคำสอนพระอริยสงฆ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบตามหลักของพระพุทธศาสนา นำมาปฏิบัติเป็นประจำ โปรดการปฏิบัติธรรมอย่างยิ่ง เป็นผู้รักษาสัจจะวาจา ยิ่งชีพ ครั้งหนึ่งเคยไปกราบหลวงปู่ขาวที่ถ้ำเปิด จังหวัดสกลนคร ได้เล่าว่าตนเคยไปกราบฟังธรรมของหลวงปู่เสาร์ กันตสีโลและหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ซึ่งคำสอนที่เล่าให้หลวงปู่ขาวฟัง ตรงกับที่ตนเองได้ฟังธรรมจากหลวงปู่ทั้งสองท่าน

1.6 ผู้ทรงอุทยานภาพแห่งสายน้ำ ดังที่หลวงปู่คำพันธ์ โฆสปัญโญ ได้เล่าว่าถ้าพิธีกรรมใดกระทำอยู่ใกล้แม่น้ำ แหล่งน้ำให้บอกกล่าวกับพญาศรีสุทโธนาคราช หรือพญานาคแห่งสายน้ำนั้นจะสามารถเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์และอิทธิฤทธิ์ให้กับเสริมพิธีกรรมให้สำเร็จยิ่งขึ้น

1.7 ผู้ปกป้อง ควบคุม ดูแลการดำรงชีวิตของมนุษย์และภูมิสถานคำชะโนด ดังคำบอกเล่าจากหลวงพ่อเปลี่ยน ปัญญาปทีโป ว่า ในพื้นที่คำชะโนดที่ครอบคลุมวิถีชีวิตของชาวบ้าน 14 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ที่ 1 บ้านม่วง หมู่ที่ 2 บ้านเมืองไพร หมู่ที่ 3 บ้านกมลศิลป์ หมู่ที่ 4 บ้านสามัคคี หมู่ที่ 5 บ้านศรีเมือง หมู่ที่ 6 บ้านหนองสว่าง หมู่ที่ 7 บ้านหนองสวรรค์ หมู่ที่ 8 บ้านศรีวัฒนา หมู่ที่ 9 บ้านม่วงเหนือ หมู่ที่ 10 บ้านศรีเมืองเหนือ หมู่ที่ 11 บ้านโนนเมือง หมู่ที่ 12 บ้านหนองหว้า หมู่ที่ 13 บ้านหนองชุมชุม หมู่ที่ 14 บ้านศรีเมืองใหม่ และยังมีบ้านวังทอง บ้านจันทร์ บ้านตุ้ม ที่ไม่ไกลนัก ชาวบ้านได้สืบทอดความเชื่อในความเคารพต่อพญาศรีสุทโธนาคราช และเจ้าปู่ศรีสุทโธมาตั้งแต่รุ่นปู่ย่า ตายาย พ่อแม่ และลูก ชาวบ้านเวลาจะปลูกบ้าน ปลูกข้าว ปลูกต้นไม้ ถางป่า ตัดไม้ เผ่าป่า ทำมาหากินประกอบอาชีพในเขตพื้นที่คำชะโนด จะหยิบจับสิ่งใดในบริเวณรอบคำชะโนด จะเดินทางสัญจรไปที่ไกล ๆ หรือทำงานที่ไกลถิ่น เดินทางสัญจรผ่านทางคำชะโนด จะบอกกล่าวพญาศรีสุทโธนาคราชเสมอ หากไม่บอกกล่าวแล้วมักจะเกิดเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่งเกิดขึ้นกับตนเองหรือครอบครัว นอกจากนี้ยังยึดมั่นในข้อห้ามอาทิ ห้ามไฟก่ไฟแดง ห้ามพูดคำหยาบ ห้ามลบหลู่ดูหมิ่น กล่าวจ้วงจาบต่อนาคในคำชะโนด

1.8 ดำรงตนในฐานะ “เจ้าที่” ที่คอยปกป้องผู้คนให้มีความร่มเย็นดังที่ว่าการอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ได้เกิดความเดือดร้อนของประชาชน ความขัดแย้งของเหล่าราชการ พ่อค้าวานิชทั้งหลายจึงร่วมกันสร้าง “ศาลหลักเมืองและอัญเชิญเจ้าปู่ศรีสุทโธ” มาเป็นผู้ปกครองหรือเจ้าที่เจ้าจอมประจำเมืองให้ประชาชนได้กราบไหว้บูชาสักการะ

1.9 ผู้สร้างตำนานและเรื่องเล่าในท้องถิ่น มีการบันทึกไว้ว่าพญาศรีสุทโธนาคราชหรือเจ้าปู่ศรีสุทโธนั้น ได้แปลงกายปรากฏให้ชาวบ้านได้เห็นในงานบุญเฝ้าไร่ในรูปของพญานาคมีลำตัวใหญ่เท่าต้นมะพร้าว เปล็ดสีเขียวผสมสีแดง มีบางส่วนผสมสีเหลือง มีงอนสีแดงสวยงาม ได้การเรื่องราวของนาคียืมพิมพ์จากคำชะโนดของชาวบ้านเมืองไพร ได้แปลงกายเป็นนกกระสุมทดลองการปฏิบัติของพระสงฆ์ ได้แปลงกายเป็นพ่อปู่ชู้ตขาวไปบอกคนถางป่า ได้มีเรื่องเล่าประกวดชาวยาม ห้ามไฟก่ไฟแดง ผีจ้างหนังจนเป็นที่เล่าขานกันมาจนปัจจุบัน

2. บทบาทหน้าที่ในการพัฒนาคำชะโนดของพญานาค

บทบาทหน้าที่อีกอย่างหนึ่งที่สำคัญของพญานาคในคำชะโนดคือ การรักษาความศักดิ์สิทธิ์ของคำชะโนด ให้ตราบนานเท่านานเมื่อโลกได้พัฒนาความเจริญทางความรู้ วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีมากขึ้นเพียงใด ย่อมหักล้างความเชื่อที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้ลงไปมากขึ้นเท่านั้น แต่นั่นเป็นสิ่งที่มนุษย์ชอบแสวงหาพิสูจน์เพื่อหักล้างความเชื่อท้องถิ่นนั้นไปแม้จะยังพิสูจน์ไม่ได้ทั้งหมดแต่มีบางสิ่งที่จำเป็นต้องพัฒนาไปเรื่อย ๆ เช่นเดียวกับพื้นที่คำชะโนด ที่มีความเชื่อเรื่องพญานาคที่ยังพิสูจน์ไม่ได้แต่มนุษย์ก็พยายามจะพัฒนาพื้นที่ที่มนุษย์สัมผัสจะต้องพิสูจน์ด้วยตาได้ไปก่อนก็คือการพัฒนาพื้นที่คำชะโนด ดังนั้นหากพิจารณาบทบาทของพญานาคที่ส่งผลต่อการพัฒนาพื้นที่คำชะโนด จะพบว่า เป็นการพัฒนาบนความที่เชื่อที่มีอัตลักษณ์ของพญานาคอยู่ด้วยเสมอ ดังนี้

2.1 รักษาความเชื่อท้องถิ่น เป็นศูนย์รวมคำอธิษฐานบนบานศาลกล่าวที่มีความหวัง มีคำกล่าว มีจ๋าน่าพิธีกล่าว มีเครื่องไหว้บวงสรวง ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นความเชื่อท้องถิ่นของชาวบ้านคำชะโนดและแถบลุ่มน้ำโขงที่มีความเชื่ออย่างมั่นคงต่อพญานาค

2.2 รักษาดินแดนให้คงความศักดิ์สิทธิ์ ในเกาะคำชะโนดเป็นดินแดนของพญานาคเป็นความเชื่ออย่างมั่นคงที่สืบทอดต่อ ๆ กันมา ไม่มีมนุษย์อาศัยอยู่ แยกดินแดนออกจากมนุษย์แบ่งเขตแดนของพญานาคอย่างชัดเจน มีทางเข้าออกเพียงทางเดียว มีความเชื่อว่าโลกของมนุษย์จะเปิดเพียงกลางวันเห็นแสงพระอาทิตย์ พอตกลงกลางคืนลับแสงพระอาทิตย์เป็นโลกของสิ่งลี้ลับเมืองบังบด พญานาคนั่นเอง

2.3 สร้างพิธีกรรมบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธในวันเพ็ญเดือนหกของทุกปี ก่อนทำนาต้องขอฟ้าฝนขอความอุดมสมบูรณ์กับพญานาคก่อนซึ่งที่คำชะโนดมีการจัดพิธีกรรมนี้อย่างยิ่งใหญ่จนกลายเป็นประเพณีประจำคำชะโนดจากรุ่นปู่ย่า ตายาย พ่อแม่ มาจนลูกหลานได้มีการสืบทอดมาจวบจนปัจจุบัน

2.4 หน้าที่ปกป้องรักษาลูกหลานที่มาราบไหว้ขอพร ในฐานะเจ้าที่ผู้มีอิทธิฤทธิ์อย่างยิ่งใหญ่

2.5 สร้างอาชีพให้ลูกหลานที่มาพึ่งพาอาศัยอยู่ในเขตคำชะโนด เกิดเป็นแหล่งท่องเที่ยว ชาวบ้านได้มาค้าขายสินค้าของไหว้ มาทำงานดูแลนักท่องเที่ยว ดูแลสภาพแวดล้อม

ของแหล่งท่องเที่ยว เปิดร้านอาหาร ร้านของไหว้ บวงสรวง ร้านค้าขายของต่าง ๆ ได้สร้างให้คนมีอาชีพและรายได้ดูแลครอบครัว คอยปกป้องรักษาคำชะโนดสืบไป

2.6 สัญลักษณ์ของความเชื่อศรัทธาและสินค้า พญานาคบทบาทในการเป็นสัญลักษณ์ให้คนได้ประติษฐ์ของไหว้ที่เป็นพานบายศรีรูปพญานาค เหยียน แหวน กำไลข้อมือ สิ่งของตามความเชื่อที่สามารถสร้างเป็นสินค้าให้มีอัตลักษณ์ของคำชะโนด

2.7 ปกป้องสรรพสิ่งในคำชะโนดให้สมดุลตามระบบนิเวศ ซึ่งพญาศรีสุทโธนาคราชและเจ้าปู่ศรีสุทโธมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาคำชะโนด ไม่ให้มีการสร้างสิ่งที่ทำลายสภาพแวดล้อม ถ้าฝ่าฝืนมักจะเกิดอันตรายต่อคนทำ และทำไม่สำเร็จต้องมีอุปสรรคอย่างหนึ่งอย่างใด บางครั้งก็เกิดน้ำท่วมคำชะโนดเพื่อให้สภาพแวดล้อมได้พัก แล้วจึงให้นักท่องเที่ยวเข้ามาได้ ซึ่งนั่นอาจเป็นเรื่องธรรมชาติฤดูกาล แต่บางคนในท้องถิ่นมีความเชื่อว่าเป็นการปกป้องพื้นที่ของพญานาค และต้องคอยปกป้องพุทธศาสนา โดยมีการวัดศรีสุทโธอยู่ติดกับเกาะคำชะโนดเพื่อให้รู้ว่า พญานาคศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา รักษาสิ่งจะรักษาดีตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นการสอนให้คนที่มาคำชะโนดต้องรู้จักรักษาสัจจะรักษาดีเช่นกัน

ปฏิทินวัฒนธรรมคำชะโนด

1. เรื่องเล่าของชาวบ้านกับตำนานคำชะโนด

คติชนท้องถิ่นที่ถูกถ่ายทอดผ่านคำบอกเล่า เรื่องราวของพ่อแก่แม่เฒ่าในท้องถิ่นนั้นมักเกิดจากที่ได้ฟังสืบทอดต่อกันมาจากบรรพบุรุษอาจเป็นเรื่องของการตั้งบ้านเรือน วีรชนคนกล้า หรือเรื่องลึกลับในหมู่บ้าน มักเกิดจากการได้ฟังจากพระสงฆ์ที่เคารพกราบไหว้ มักเกิดจากคนในสังคมหรือชุมชนนั้นสร้างขึ้นด้วยความเชื่อผู้นำและร่วมกันทำขึ้นจนกลายเป็นพิธีกรรมทำสืบต่อกันมา มักเกิดจากที่ตนได้ประสบพบเจอด้วยตนเองแล้วเล่าให้คนในชุมชนฟังจนเป็นเรื่องเล่าติดปาก ไม่ว่าเรื่องราวที่เป็นตำนานนั้นจะเล่าสืบกันมานานเพียงใดหากเป็นเรื่องราวที่สร้างความเชื่อถือในชุมชนได้ก็เพราะว่า เรื่องราวเหล่านั้นมีความสอดคล้องกับความเป็นจริงในปัจจุบันนั่นเอง ที่ชุมชนคำชะโนดเช่นเดียวกัน ทุกคนมักจะเรียกพญาศรีสุทโธนาคราชที่อาศัยอยู่เกาะคำชะโนดว่า เจ้าปู่ศรีสุทโธ และเรื่องราวของคำชะโนดและเจ้าปู่ศรีสุทโธจึงได้ถูกเล่าขานว่า เจ้าปู่ศรีสุทโธ ว่าเจ้าปู่ชอบ “การแข่งเรือ แข่งขันบั้งไฟ และประกวดชายงาม” เจ้าย่าศรีปทุมมา

นิยม “ทอผ้า ทำบายศรีลาว” ดังนั้นการเล่าขานตำนานความจริงที่มีชีวิตของหลวงปู่คำตา สิริสุโท และเรื่องราวผีจ้างหนังของบริษัทหนังเร่ แจ่มจันทร์ภาพยนตร์ จังหวัดอุดรธานี เป็นเรื่องราวที่มีอยู่จริงจากอดีตมาจนปัจจุบัน แต่เป็นเรื่องราวสั้น ๆ มีสาระสำคัญดังนี้

1.1 เรื่องราวอัศจรรย์ของเจ้าปู่ศรีสุโท “ประภคชาวยงาม”

บันทึกเล่มสำคัญจากอดีตศึกษาธิการอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ที่เขียนประวัติคำชะโนด “เจ้าพ่อพญาศรีสุโท และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์คำชะโนด” คาดว่าเรียบเรียงขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2513-2514 ช่วงสร้างศาลหลักเมืองอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ซึ่งเกี่ยวกับหลวงปู่คำตา สิริสุโท (มรณภาพ 15 สิงหาคม พ.ศ. 2533) ในขณะที่เป็นชาวบ้านบ้านวังทองชื่อนายคำตา ซึ่งเป็นชาวบ้านวังทอง ตำบลวังทอง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี มีความเชื่อว่านายคำตาเป็นบุตรบุญธรรมเจ้าปู่ศรีสุโท (ร้านสุกuma ลำพูน, 2539) และเป็นผู้ถูกเลือกไปแข่งขันกิจกรรมที่วังนาคินทร์เมืองบาดาล หรือเกาะคำชะโนด โดยมีเรื่องเล่า “เจ้าปู่พาไปประภคชาวยงาม” (คณะศิษยานุศิษย์, 2559) ดังนี้

“...ช่วงประมาณปลายเดือน 12 น้ำเริ่มลดลง ในคืนหนึ่งเวลานัดหมายประมาณบ่ายโมงครึ่ง เจ้าปู่ศรีสุโท ได้นั่งพาพระชนิตหนึ่งมารับที่บ้าน มีลักษณะคล้ายอยู่แต่บินไปบินมาเหมือนเครื่องบิน ท่านจึงเรียกว่า “อู่นด” ที่นั่งสวยงามเหมือนธรรมมาสน์พระนั่งเทศนา ได้บินไปทางเมืองชะโนด เห็นเป็นเมืองสวยงาม มีปราสาทมีบ้านเรือนมากมายสวยงาม อู่นดนั้นก็ตรงไปที่ปราสาทที่สูงที่สุดและสวยที่สุด ซึ่งรู้ทันทีว่าเป็นปราสาทของเจ้าปู่ศรีสุโท และเริ่มการประภคชาวยงามทันที จำได้ว่า

- เข้าไปเปลี่ยนเสื้อผ้า แต่งชุดใหม่ด้วยเสื้อผ้าที่สวยงาม แต่งตัวเสร็จ
- เจ้าปู่ศรีสุโท ก็ได้ฝึกสอน วิธีการเดิน วิธีนั่ง และวิธีใช้สายตามองกรรมการอย่างละเอียด พอได้เวลาก็เดินไปยังเวทีประภคคล้าย ๆ กับว่าอยู่ด้านทิศตะวันออกของเมืองหรือราชวัง
- เวทีประภคกว้างใหญ่มาก มีคนคอยชมการประภคมากมาย
- มีกรรมการนั่งเรียงแถวให้คะแนนสองด้าน
- เดินขึ้นเวทีแล้วเข้าไปยังห้องที่จัดเอาไว้เป็นห้องๆ มีคนประภคทั้งหมดทุกคน
- ให้เข้าไปคนละห้อง โดยมีผ้าขาวกั้นห้องแต่ละห้อง มีพี่เลี้ยงคอยดูแลฝึกสอนผู้เข้าประภคของตนเองประจำทุกคน
- สำหรับนายคำตานันก็มีเจ้าปู่ศรีสุโทเป็นพี่เลี้ยง

- เวลาเริ่มประกวดกรรมการให้สัญญาณเสียงดังคล้ายสัญญาณหวอดโรงสีข้าว
- สัญญาณครั้งแรก กรรมการเริ่มชักผ้าขาวกันหน้าออกให้ผู้เข้าประกวดทั้งหกคนเดินไปนั่งที่เก้าอี้ของเวทีที่จัดไว้ให้ทุกคน
- กรรมการให้สัญญาณครั้งที่สอง ให้ทุกคนเดินกลับเข้าห้องเดิมของตนเอง ต่อมาให้เดินออกมาทีละคู่ 1-2, 3-4, 5-6 นายคำตาเป็นเบอร์ 1 เดินออกสามเที่ยว
- เสร็จแล้วกรรมการก็รวมคะแนนตัดสินผลการประกวด
- ผลปรากฏว่านายคำตาได้ชนะเลิศ ส่วนหมายเลข 6 ได้ที่สอง
- กรรมการมอบรางวัลให้นายคำตาไม่ยอมรับ เมื่อประกวดเสร็จกรรมการก็มาเจรจาขอให้นายคำตาไปประกวดต่อที่ปากกระดิงและปากงิม แต่เจ้าปู่ศรีสุทโธไม่อนุญาตเพราะต้องรับนายนายคำตาส่งกลับบ้านตามที่เจ้าปู่ศรีสุทโธได้สัญญาไว้ และเจ้าปู่ศรีสุทโธจึงได้นำส่งกลับบ้านโดยรถยนต์เครื่องเดิมมาลงที่บ้านนายคำตา แล้วนายคำตาก็ก็นั่งขึ้นรถมาท่ามกลางญาติพี่น้องร้องไห้ระงม หลังจากไปประกวดขางามแล้วก็ไม่มีเหตุการณ์ร้ายแรงเกิดขึ้นกับนายคำตาและครอบครัวอีกเลย...”

1.2 การปรากฏขึ้นของบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์กลางดงคำชะโนด

ข้อมูลการบันทึกเรื่องราวอดีตของศึกษาธิการอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี นายสวาท บุรีเพี้ย ที่เขียนประวัติคำชะโนด “เจ้าพ่อพญาศรีสุทโธ และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์คำชะโนด” คาดว่าเรียบเรียงขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2513-2514 ช่วงสร้างศาลหลักเมืองอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ดังมีสาระสำคัญดังนี้ (คณะศึกษานิเทศย์, 2559; ทศพล จังพานิชย์กุล, 2559)

“ปล่องพญานาคเป็นทางเชื่อมโลกสวรรค์ โลกมนุษย์และโลกบาดาล จากตำนานที่ระบุว่า การปรากฏขึ้นของ “บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์กลางป่าคำชะโนด ย้อนไปปี พ.ศ. 2530 มีเรื่องการนำน้ำศักดิ์สิทธิ์จากบ่อน้ำกลางป่าคำชะโนด ขึ้นทูลเกล้าถวาย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพื่อประกอบพระราชพิธี มหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 5 รอบ ณ มณฑลพระราชพิธีท้องสนามหลวงกรุงเทพมหานคร ในวันเสาร์ที่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2530 ด้วยมีคำสั่งจากสำนักพระราชวัง ให้จังหวัดอุดรธานี จัดหาน้ำศักดิ์สิทธิ์เพื่อขึ้นทูลเกล้าถวายฯ เพื่อใช้ในงานพระราชพิธี จังหวัดอุดรธานี ก็ได้เลือกน้ำจากป่าคำชะโนดแห่งนี้ เพื่อขึ้นถวาย ทำให้คนของทางราชการจะต้องมาขอน้ำจากบ่อเพื่อเข้าไปประกอบพิธีศักดิ์สิทธิ์ในพระราชวัง เพราะเชื่อว่า บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ จากป่าคำชะโนด น้ำจากสวรรค์ชั้นจาดุมหาราชิกา ที่พญานาคประทานมาให้กับมวลมนุษย์ แต่การเข้าไปเอน้ำในป่าแห่งนี้ มีความลำบากในการเข้าไปในป่าคำชะโนด นับเป็นความยากมาก ด้วยเหตุที่ป่ารก ทึบ ป่า

ไม่หนาแน่น ไม่มีสะพาน แต่มีทางเดินกระดานของชาวบ้านที่อยู่ละแวกนั้นในการเข้าออก ป่าคำชะโนด เพื่อสักการะเจ้าปู่ศรีสุทโธ จึงได้ขอความร่วมมือจากชาวบ้านเตรียมสถานที่ จะทำพิธีนำน้ำออกไปจากป่าคำชะโนดส่งไปยังสำนักพระราชวัง ในขณะนั้นเองได้มี ชาวบ้านที่เคยเข้าไปป่าคำชะโนดที่อาศัยอยู่ละแวกนั้นเป็นผู้ชาย 5 คน ได้เข้าไปในป่า พร้อมกับจอบ เสียม มีด เพื่อถางบริเวณปากบ่อที่มีน้ำไหลออกมา เพื่อให้สะดวกแก่ การประกอบพิธีขอน้ำ ด้วยเป็นบ่อเล็กจึงมีน้ำที่ไหลออกมาเป็นน้ำที่ใสสะอาดมาก แต่ยังไม่เพียงพอ ชาวบ้านและข้าราชการจึงได้ปรับหน้าบ่อน้ำให้ใหญ่ขึ้น เพื่อจะได้น้ำที่มี ปริมาณมาก แต่สิ่งที่ไม่คาดคิดได้บังเกิดขึ้น ยิ่งถาง ยิ่งขุด ยิ่งทำไปเท่าไร น้ำในบ่อนั้นก็ ยิ่งขุ่น และขุ่นมากขึ้นทันตาเห็นในทันที ซึ่งจากน้ำใสสะอาดกลับเป็นน้ำที่มีความขุ่น เหมือนโคลนตม ยิ่งพยายามช่วยกันยิ่งรู้สึกเหนื่อยหนำมิดจะเป็นลมกัน จากเช้า ไปบ่าย จากบ่ายไปใกล้จะค่ำก็ไม่มีทีท่าว่าจะเสร็จสักที น้ำก็ยิ่งขุ่นมากขึ้น ทำให้ทุกคนเริ่มคิดหนัก ว่าจะเสร็จทันพรุ่งนี้ไหมเพราะทางราชการจะเข้ามานำน้ำจากบ่อนี้แล้ว สร้างความวิตก กังวลใจแก่ชาวบ้านเป็นอย่างมาก ในขณะที่คุ่นคิดวิตกกังวลกันอยู่นั้นได้ปรากฏร่างของ ชายคนหนึ่งเดินเข้ามา ซึ่งชาวบ้านเหล่านั้นไม่มีใครรู้จักเลยว่าชายคนนี้เป็นใคร มาจาก ไหน ถามว่าชื่ออะไรก็ไม่ตอบ ถามว่าอยู่บ้านไหนก็ไม่ตอบ ก่อนจะบอกชาวบ้านด้วยเสียงดู แบบไม่พอใจว่า พวกท่านมาทำอะไรที่เป็นการรบกวน ไม่มีการขออนุญาตให้พวกเจ้าทำ ไปเท่าไรน้ำในบ่อนี้ก็ไม่มีความที่จะใสขึ้นมาได้ดอก พวกท่านกลับไปเถอะ เราจะเตรียม สถานที่แห่งนี้เอง แล้วก็ยังบอกอีกว่า พรุ่งนี้ให้ทางราชการเข้ามาเอาน้ำที่นี่ได้เลย จึงไล่ให้ ชาวบ้านเหล่านั้นออกไปจากป่าคำชะโนด ชาวบ้านได้แต่คุยกันว่าเป็นไปได้หรือที่ชายคน นั้นจะทำให้น้ำใสขึ้นมาได้และปารถบิให้หายรกได้ พุดแล้วก็หัวเราะกันยกใหญ่ แต่ก็อด คิดไม่ได้ว่าถ้าน้ำยังขุ่นพรุ่งนี้จะทำเช่นไร พรุ่งเช้าทางราชการได้เดินทางมาถึงป่าคำชะ โนด ชายเหล่านั้นก็นำเจ้าหน้าที่ เพื่อเดินเท้าเข้าไปในป่าเพื่อทำพิธีนำน้ำออกมา ขณะที่ พวกชาวบ้านไปถึงปากบ่อแห่งนั้นก็ ตกใจ เพราะภาพที่ทุกคนเห็นต่อน้ำนั้น คือบ่อน้ำที่ กว้างขึ้น มีน้ำใสสะอาด ไม่มีแม้แต่ฝุ่นละอองเลย และมีปริมาณมากพอที่จะนำออกไปได้... ชาวบ้านได้แต่ งง งวย และพูดกันว่าเป็นไปได้อย่างไรในเมื่อ เมื่อวานตอนเย็นน้ำยังขุ่นอยู่ เลย แล้วผู้ชายคนนั้นเป็นใคร และหายไปไหน ได้แต่ตั้งคำถามกันเอง บ้างก็ว่าน่าจะเป็น อิทธิฤทธิ์ของพญานาคแปลงกายมา เพื่อเนรมิต ให้เกิดความอัศจรรย์ขึ้นก็เป็นได้ ทุกคนลง ความเห็นว่า “เจ้าปู่ศรีสุทโธแน่นอนเพราะด้วยบารมีของในหลวงพระบาทสมเด็จพระ เจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 ที่เหล่านาคาให้ความนับถือเพราะเป็นกษัตริย์ผู้ทรง ธรรมเช่นเดียวกับกษัตริย์แห่งวังนาคินทร์คำชะโนด”

การจะทำสิ่งใดที่เป็นการขุด ถาก ถาง สับ เสียบ ป่าดงพงไพร ณ ที่แห่งใดก็ตาม ควรบอกกล่าวเล่าความ ขอขมาลาโทษทั้งที่รู้อยู่ว่า ที่คำชะโนดมีเจ้ามีจอม และผู้คนต่างเล่าขาน ถึงความขลัง น่ากลัว น่าเกรงขาม ในความเคารพนับถือของผู้คน ยิ่งต้องรู้ว่า สิ่งใดควรไม่ควร แม้มองไม่เห็น ไม่ใช่ว่า ไม่มีอยู่จริง ซึ่งอดีตเป็นบ่อดินกว้างทั่วไปแต่เป็นบ่อเล็กนับแต่ พ.ศ. 2472 พระยาตรังคภุมมาภิบาล ข้าหลวงผู้สำเร็จราชการมณฑลอุดร นำคณะของพระยาพหลพล พยุหเสนาตรวจราชการไปชมและสักการะบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ ต่อมาได้พัฒนาเทพูนรอบบ่อเมื่อปี พ.ศ. 2530 ขนาด 5x5 เมตร สูง 60 เซนติเมตร พอในปี พ.ศ. 2549 มีการพัฒนาด้วยการเทพูน คนกริตรอบบ่อน้ำขนาด 6x6 เมตร (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2563) ผู้เขียนเชื่อว่า การจะกระทำสิ่งใดในที่แห่งหนึ่งแห่งใดควรรู้จักขออนุญาต หรือขอขมาลาโทษ เพราะในพื้นที่นั้นต้องมีสรรพสิ่งที่มองไม่เห็น หรือไม่ได้ตั้งใจทำให้เสียชีวิต หรือทำลายไปโดยตั้งใจหรือไม่ตั้งใจก็ตาม ถือว่าเป็นจารีตแนวปฏิบัติของการอยู่ร่วมกันในสังคม เป็นเช่นเดียวกับการอยู่อาศัยในเขตแดนของตนเอง ถ้าใครก้าวล่วงเข้ามา ทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดในที่ของเราเองโดยไม่ได้รับอนุญาต มนุษย์เราย่อมเกิดการทำร้ายกัน สู้รบกันได้ เกิดความไม่พอใจเช่นเดียวกับเรื่องที่เกิดขึ้นของน้ำศักดิ์สิทธิ์

1.3 ถ้าไม่ขอขมา จงอย่าหยิบอะไรออกมาจากป่าคำชะโนด อย่าหยิบเอาลูกชะโนด (เมล็ดชะโนด) ออกไปจากป่าคำชะโนด เรื่องเล่านี้ถูกหยิบยกมาจากผลการวิจัยเรื่องการออกแบบลายผ้าขึ้นวิถีวัฒนธรรมคำชะโนดความเชื่อพญานาคด้วยวิธีมัดหมี่ลวดลายผ้าทอมือ (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2561; คณะศึกษานาฏศิลป์, 2559) มีคำกล่าวไว้ว่า ป่าศักดิ์สิทธิ์ ป่าลี้ลับ ป่าอาถรรพ์และคือป่าดำนาน เล่าขานเรื่องพญานาคที่ชาวไทยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และชาวลาวให้ความนับถือ เป็นที่ตั้งของพระราชวังพญานาคาธิบดีศรีสุทโธ ดันดำนานแม่น้ำโขงเป็นป่าที่มีความน่าสนใจในแง่พฤกษศาสตร์ ที่โลกต้องทึ่ง และมีอยู่ทีเดียวที่เป็นป่าคำชะโนดบนพื้นที่ราว 20 ไร่ เต็มไปด้วยต้นชะโนดที่เป็นเอกลักษณ์ ซึ่งอยู่ในตระกูลเดียวกับปาล์ม คล้าย ๆ ต้นตาล ต้นหมาก ต้นมะพร้าว แต่สูงกว่ามากกว่า 30 เมตร ปี พ.ศ.2520 เป็นครั้งแรกที่ชาวบ้านได้ทำการสำรวจจำนวนต้นชะโนดในป่าแห่งนี้ มีอยู่ราว 2,000 กว่าต้น จนมาถึงปี พ.ศ. 2544 ชาวบ้านสำรวจอีกครั้งพบว่าต้นชะโนดลดลงเหลือเพียง 1,865 ต้น ที่ผ่านมา

"...เคยมีคนคิดเอาต้นชะโนดไปปลูกที่อื่นนะ แต่ไม่นานก็ต้องเอากลับมาคืนที่เดิม เพราะชีวิตการทำงานไม่ก้าวหน้า ชีวิตครอบครัวมีแต่ความเดือดร้อน ขนาดว่าแค่เอาเมล็ด หรือส่วนใดส่วนหนึ่ง อาจจะเป็นใบแห้ง ๆ ออกจากป่า สุดท้ายต้องเอามาคืนกันหมด..."

หลังจากนั้นมีคณะวิจัยป่าชุ่มน้ำภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้เข้ามาทำงานเกี่ยวกับป่าชุ่มน้ำของคำชะโนด ได้เข้าไปศึกษาเกี่ยวกับพันธุ์ไม้ในคำชะโนด และกราบไหว้บูชาเจ้าปู่ศรีสุทโธ และเจ้าย่าศรีปทุมมา จากนั้นก็พากันกลับออกมาแต่ยังไม่ทันก้าวพ้นสะพานทางเดินข้ามระหว่างเมืองนาคินทร์กับแผ่นดินมนุษย์ เจ้าหน้าที่ผู้หนึ่งรีบเดินกลับเข้าไปในคำชะโนดอีก ส่วนเพื่อนคนอื่น ๆ ออกไปรอที่ประตูทางเข้าสักพักหนึ่ง ก็เห็นเจ้าหน้าที่คนนั้นกลับออกมา พอมาถึงก็เล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับตัวเองให้เพื่อนฟังว่า ตอนกำลังจะเดินออกมาได้หยิบเอาลูกชะโนด (เมล็ดชะโนด) ติดมือมาด้วยโดยไม่ได้ออกไปบอกใครพอมานพบกับเพื่อน มือข้างที่ถือลูกชะโนดหนักขึ้นเรื่อย ๆ ทำให้รู้สึกได้ทันทีว่า มีบางอย่างเกิดขึ้นกับตนเอง จึงได้รับกลับเอาไปคืนและขอขมาต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธทันที โดยเหตุการณ์ลักษณะคล้ายเรื่องนี้ผู้เขียนได้ฟังจากพ่อ แม่ แม่และคนที่ เป็นจ่าหลายคนตรงกันว่า มีบางคนไม่เชื่อหยิบใบ ลูกต้นมะเดื่อออกไป ต้องรีบนำกลับมาคืนทันที บางคนหยิบต้นกล้าชะโนดออกไป ใบแห้งของต้นไม้ กาบไม้ ออกจากเกาะคำชะโนดที่ไม่ได้ขอขมาต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธ มักจะถูกทวงคืนแบบที่แตกต่างกันออกไป อาทิ มีงูเลื้อยเข้าบ้าน กลางคืนเหมือนมีงูใหญ่เลื้อยบนหลังคาทั้งคืน บางคนป่วยแบบไม่มีสาเหตุ บางคนเกิดอุบัติเหตุแบบกระแทกซึ่งคาดไม่ถึง เป็นต้น ดังนั้นหากคนเราจะทำสิ่งใดในที่แห่งใดอันเป็นสถานที่ที่ชาวบ้านเชื่อถือขอให้ปรับตัว เคารพต่อความเชื่อถือในวิถีความเชื่อของคนที่นี่นั้นจะเป็นการให้เกียรติต่อสถานที่ที่กลุ่มชนจะทำให้อยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข

1.4 ฉายหนังกลางดงชะโนด

ผิเจ้าหนัง (คณะศิษยานุศิษย์, 2559) ในนามชื่อที่ประชาชนรู้จักทั่วไป เหตุการณ์ครั้งนี้ทำให้ คำชะโนด เป็นที่รู้จัก มีชื่อเสียงเรื่องความอาถรรพ์ ดินแดนลี้ลับบนผืนแผ่นดินลุ่มน้ำโขงทันที เหตุการณ์เกิดขึ้นจริงเมื่อวันที่ 29 มกราคม พ.ศ. 2532 เกี่ยวข้องกับบริษัทหนังแร่แจ่มจันทร์ภาพยนตร์ หรือเฮียเบิ้ม อายุ 71 ปี เจ้าของแจ่มจันทร์ภาพยนตร์ (มติชนออนไลน์, 2565) มีเรื่องเล่าจากคนเห็นรถฉายหนังช่วงโพล่พล่ (สมร ชันติกุล, 2564) “ไม่เชื่ออย่าลบหลู่” ผิเจ้าหนังวันที่ 29 มกราคม พ.ศ. 2532 (มายโหรา.คอม, 2565) บอกก่อนว่า ณ ที่

ตรงนี้ไม่ใช่เรื่องล้อเล่น มิใช่เรื่องต้องมาลองของ เพราะจะเป็นนำพาชีวิตไปแลกมาประสบการณ์ที่ไม่ควรจะปฏิบัติ เรื่องราวผีจ้างหนังมีรายละเอียดดังนี้

เตรียมร่างไปจ้างหนัง

“...ก่อนวันที่ 29 มกราคม 2532 มีชาวบ้านคนหนึ่งอาศัยอยู่ที่กระท่อมนา มานอนนาเพื่อทำนา เลี้ยงควาย เลี้ยงไก่ตามวิถีชาวบ้าน บ้านโนนเมือง บ้านวังทอง จุดเริ่มที่กระท่อมปลายน้ำที่เป็นลำธารน้ำซับจากโนนในที่นาของ นายจำปา คำแก้ว ผู้เป็นคนต้นเรื่องในการไปจ้างหนังมาฉายที่ดงคำชะโนด นายจำปา คำแก้วเป็นคนชื่อ ๆ เงียบ ๆ มีวิถีชีวิตเรียบง่าย ในวันที่เป็นจ้างหนังนั้น ตนเองได้นอนป่วยอยู่ที่บ้าน และกลับไปแต่หัวค่ำ ไม่ทราบเรื่องราวใด ๆ ที่เกิดขึ้น...”

ค่าจ้าง 4,000 บาท หนัง 4 เรื่อง ต้องออกก่อน ตี 4

“...นายธงชัย แสงชัยหรือเฮียเบิ้ม เจ้าของแจ่มจันทร์ภาพยนตร์ เล่าว่า จากหลักถ่ายที่เป็นประวัติของผู้ว่าจ้างที่ถ่ายเอาไว้ตอนวางมัดจำ มีลายเซ็นของคนว่าจ้าง คือ นายจำปา คำแก้ว ได้ตกลงค่าจ้างที่จะฉายหนังในวันที่ 29 มกราคม 2532 ด้วยราคา 4,000 บาท ฉายหนัง 4 เรื่องโดยได้วางมัดจำไว้ 500 บาท และตกลงจ่ายอีก 3,500 บาท ในวันฉายจริง แต่มีข้อแม้คือ ต้องฉายจบแค่ตี 4 ของวันใหม่ และให้ออกจากหมู่บ้านก่อนฟ้าสว่าง โดยห้ามหันหลังกลับมามอง...

29 มกราคม 2532 วันพระแรม 8 ค่ำ ปีมะโรง ราศีมังกร วันนี้เป็นวันพระ

เวลาพลบค่ำน่าจะประมาณ 17.00 น. (เป็นช่วงโพล้เพล้) ช่วงที่ชาวบ้านที่ไปทำนา ทำไร่ เดินทางกลับจากการทำนาทำไร่ ณ เวลานั้นมีพ่อจันทร์ และแม่สมร ชันติกุล ได้ทำไร่อยู่เลยป่าไม้ของบ้านโนนเมือง (บ้านคำชะโนด) ได้ปั่นจักรยานซ้อนท้ายกันมาจากทำไร่ พอถึงสะพานปูนก่อนทางโค้งเข้าวัดศิริสุทโธ และดงชะโนด ได้ปรากฏมีรถบรรทุก 6 ล้อ ฉายหนังของแจ่มจันทร์ภาพยนตร์จะขับข้ามสะพานพอดี พ่อจันทร์และแม่สมรจึงต้องจอดจักรยานเพื่อให้รถยนต์ฉายหนังผ่านไปก่อน ในใจทั้งคู่ยังคิดว่า “ทำไมรถฉายหนังจึงมามืด ๆ ค่ำ ๆ เอาตอนนี้หรือจะไปฉายที่หมู่บ้านอื่น ขับรถเร็วมากฝุ่นตลบเลย” แต่มองตามเห็นไฟท้ายรถฉายหนังสือหายเร็วไปทางคำชะโนด แต่ไม่ได้สนใจอะไร ตื่นเข้ามา จึงได้ยินว่า “ผีจ้างหนังไปฉายที่คำชะโนด”

เมืองบังบดกฎฉายหนัง

“...วันอาทิตย์ ที่ 29 มกราคม 2532 รถฉายหนังเร่แจ่มจันทร์ภาพยนตร์ ทะเบียน 82-3457 อุตรธานี รถบรรทุก 6 ล้อ มีหลังคา ได้ออกเดินทางจากตัวจังหวัด

อุดรธานีบายแก่ ๆ ขับรถเข้าไปแถวป่าคำชะโนดก็เริ่มมืด ยิ่งขับไปทางเส้นทางตามทีผู้ว่าจ้างบอกก็ไม่เห็นว่าจะเจอหมู่บ้านหรือคนที่จะมารับ จึงนึกว่าหลงกัน ระหว่างจอดรถว่าจะย้อนกลับไปดีหรือไม่ ก็มีผู้หญิง 2 คนใส่ชุดดำมาร้องเรียกว่าจะนำไปที่วัด คนขับที่เป็นเจ้าของหนังก็รับขึ้นรถ แต่แกก็สงสัยว่า 2 คนนี้โผล่มาจากไหนในที่มืด ๆ อย่างนี้ พาหนะอะไรก็ไม่มี เมื่อขับเข้าไปในหมู่บ้านก็ยิ่งให้ชวนสงสัยใหญ่ว่าทำไมไม่มีเสียงลำโพงออกมาจากงานวัด ไม่มีเสียง หมอลำ หรือการละเล่นอะไรเลย พอไปถึงหมู่บ้านก็มีคนมารับ แต่แปลกว่าทุกคนจะใส่เสื้อสีขาวกับดำ ถ้าเป็นผู้ชายใส่ชุดขาว ผู้หญิงใส่ชุดดำแยกให้เห็นชัดเจนแม้แต่เด็ก แต่ที่แปลกทุกคนจะทาหน้าขาวหมดเหมือนใช้ครีมพอกหน้าเมื่อถึงที่แล้วทุกคนก็เริ่มตั้งจอภาพยนตร์ เดินสายไฟ และเปิดเครื่องปั่นไฟ ระหว่างที่กำลังก่อกุ๊กจืดติดตั้งก็เริ่มเห็นผู้คนทยอยมานั่งดูหนัง แต่จะแยกชาย-หญิงชัดเจน ไม่นั่งรวมกัน และปกติของงานวัดจะต้องมีแม่ค้าแม่ขายมาขายน้ำ ขายถั่ว ขายปลาหมึกย่าง แต่ที่นี่กลับไม่มี แม่ค้าสักคน พอติดตั้งเสร็จก็เริ่มฉายหนัง ตอน 3 ทุ่มตามที่นัดหมาย หนังมี 4 เรื่อง เรื่องแรกเป็นหนังสงคราม เรื่องที่ 2 เป็นหนังตลกแอ็คชั่น เรื่องที่ 3 กับ 4 เป็นหนังผี ระหว่างฉายคนพากย์ก็พยายามพากย์มุกตลก ๆ แต่ไม่มีใครหัวเราะหรือแสดงอารมณ์อย่างใดเลย ซึ่งก่อนหน้านี้ไปฉายที่ไหน ๆ ก็ตามคนก็จะหัวเราะตลอด

“...จนเริ่มฉายเรื่องที่ 3 ที่เป็นหนังผี สังเกตท่าทางคนที่มาดูเริ่มตั้งใจดู ทั้งที่บรรยากาศตอนนั้นก็เที่ยงคืนดูน่ากลัวมาก ๆ ระหว่างนั้นทางเจ้าภาพก็จัดข้าวต้มถ้วยเล็กมาให้ทีมงานฉายหนังกินกัน ทางทีมงานเห็นแล้วก็ละเหี่ยใจ มีแต่ข้าวต้มซืด ๆ กะเนื้อชิ้นเล็ก ๆ แต่เพื่อไม่ให้เป็นการเสียน้ำใจ ทางทีมงานก็เลยกินกัน ปากก๊วว่าเป็นข้าวต้มที่อร่อยที่สุดที่เคยกินกันมา หลังจากฉายหนังจบถึงตี 2 ผู้คนก็แยกย้ายกันกลับ แปปเดียวก็สลายไปหมด ไม่มีใครเหลืออยู่เลย ทางทีมงานก็เก็บอุปกรณ์ขึ้นรถ โดยมีผู้หญิง 2 คนนั่งรถออกมาส่ง ก่อนจะรำลาก็จ่ายค่าจ้างที่เหลือซึ่งเป็นเงินเหรียญทั้งหมด พอออกมาส่งถึงปากซอยผู้หญิง 2 คนนั้นลงจากรถ พอรถออกตัวคนขับที่เป็นเจ้าของหนังกลางแปลงหันกลับมาดูก็ไม่เห็นผู้หญิง 2 คนนั้นแล้ว...”

การค้นหาคความจริง

“...เรื่องราวผีจ้างหนังได้เกิดขึ้นทำให้ธงชัย แสงชัย เจ้าของบริษัทแจ่มจันทร์ ภาพยนตร์ ได้ออกค้นหาความจริง...ปรากฏว่า ได้สอบถามหลวงปู่คำตา สิริสุโท แจ้งว่า ในคืนวันที่เจ้าของหนังมาบอกว่ามีการฉายหนัง ที่ป่าคำชะโนดจะมีเสียงซู่ ๆ เหมือนกับมีพายุพัดเข้ามา ทั้ง ๆ ที่คืนนั้นไม่มีลมใหญ่พัดมาจากไหนเลย...”

ข้อห้ามที่พบในการสัมผัสป่าลี้ลับคำชะโนดก็ต้องสำรวจและปฏิบัติตามข้อห้ามอื่น ๆ เป็นต้นว่า ห้ามใส่รองเท้าทั่วทั้งบริเวณป่า หมวก แวนตา ร่ม เครื่องดื่มแอลกอฮอล์ บุหรี่ ห้ามเด็ดขาด เพราะสิ่งเหล่านี้คือการดูถูกดูหมิ่นต่อผู้ปกป้องรักษาผืนดิน

ด้วยข้อเท็จจริง ปรากฏการณ์ผีจ้างหนังที่คำชะโนด คนที่พบเจอกับตนเองย่อมเชื่อว่า “เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นจริง 100 เปอร์เซ็นต์” มีชื่อคนชัดเจน นายจำปามีชีวิตอยู่จริงที่บ้านวังทอง ตำบลวังทอง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี คุณธงชัยเจ้าของบริษัทแจ่มจันทร์ภาพยนตร์ มีบริษัทอยู่จริงและเคยเล่าเรื่องราวนี้ให้หลวงปู่ชอบฟังด้วย มีอายุ 71 ปี และมีรถฉายหนังทะเบียน 82-3457 อุดรธานี รถบรรทุก 6 ล้อ มีหลังคา จอดฉาย ณ ปัจจุบันไม่เคลื่อนไปไหน มีอยู่จริงที่คำชะโนด ชัดเจน ผู้ที่เห็นรถฉายหนังแล่นไปทางคำชะโนด มีชีวิตอยู่จริง คุณย่าสมร อายุ 87 ปี ผู้เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นคำชะโนด ยังมีชีวิตอยู่เล่าเรื่องราวให้ฟัง เป็นเรื่องจริง ดังนั้น ร่องรอยในอดีตของเรื่อง ผีจ้างหนัง ยังเป็นร่องรอยที่ยังมีชีวิต สืบค้นได้ ณ คำชะโนด ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี

2. ปฏิทินวัฒนธรรมคำชะโนด

ตลอดระยะเวลา 1 ปี (พ.ศ. 2561) ภายหลังที่มีกระแสการท่องเที่ยวคำชะโนดเกิดขึ้น ทำให้ผู้คนหลั่งไหลเข้ามาท่องเที่ยวอยากเห็นเกาะศักดิ์สิทธิ์ อยากเห็นต้นชะโนด อยากมาราบไว้พญานาคราชที่เป็นที่เคารพนับถือของท้องถิ่น ที่ชื่อว่า “พญาศรีสุทโธนาคราช” หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า เจ้าปู่ศรีสุทโธ สิ่งที่ขาดหายไปจากการมาในสถานที่อันเป็นที่เคารพศรัทธาของชาวบ้าน คือ “การปฏิบัติของคนคำชะโนดวัน เดือน ปี ฮีตคอง ดังนั้นในการวิจัยเรื่อง การออกแบบลายผ้าขึ้นวิถีวัฒนธรรมคำชะโนดความเชื่อพญานาคด้วยวิธีมัดหมี่ลวดลายผ้าทอมือ (พ.ศ. 2561) และงานวิจัยเรื่อง การบริหารการพัฒนาอัตลักษณ์ “คำชะโนด” อนุรักษ์ “รุกขนาคา” เมืองอุดรธานีสู่การมีส่วนร่วมของประชาชนร้านค้าผลิตภัณฑ์คนรากหญ้า อยู่ดีมี สุข ลดความเหลื่อมล้ำอย่างยั่งยืน (พ.ศ. 2563) ได้ร่วมกันกับชาวบ้านที่ผู้เฒ่าผู้แก่ค้นหา และระบุสิ่งที่เกิดขึ้นกับวิถีชีวิตประชาชนที่ยึดมั่นจากรุ่นปู่ย่าตายาย พ่อแม่ กำหนดให้ชื่อว่า “ปฏิทินวัฒนธรรมคำชะโนด” (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2561; 2563)

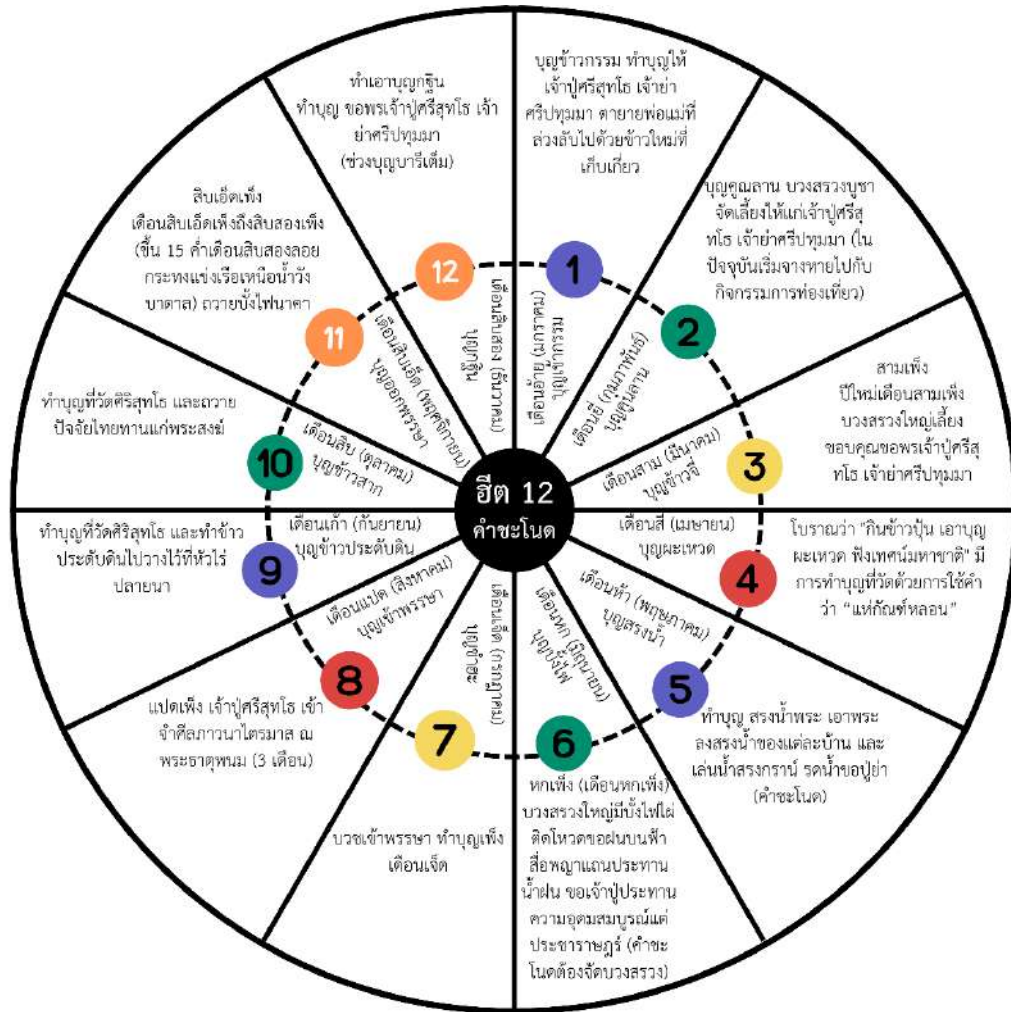
การประชุมกลุ่มพ่อแม่เฒ่า พบจากคำบอกเล่าของ 31 พ่อแม่เฒ่าของภูมิสถาน ปุมบ้านปุมเมืองคำชะโนด ผู้ที่ได้ดำรงชีวิตในวิถีมุขยี่คู่ขนานกับวิถีนาคางชะโนดภายใต้พื้นแผ่นดิน “นครคำชะโนด” ได้เล่าย้อนอดีตให้ฟังแต่ปู่สังโกยสา (ปู่สังกะสา) ย่าสังโกยสี (ย่าสังกะสี) มาถึงปู่ย่าตาหวด พ่อแม่เฒ่า รุ่นพ่อแม่ รุ่นลูกหลานได้ฟังว่า “เมื่อโตมาก็เห็นต้นชะโนด ป่าชะโนดเป็นดงตั้งตระหง่านเป็นเกาะอยู่แบบนี้มาแต่ไหนแต่ไรแล้ว” จึงนับย้อนหลักฐานของอำเภอบ้านดุง (คณะกรรมการศึกษาประวัติศาสตร์เทศบาลเมืองบ้านดุง, 2551) มีความสรุปได้ว่า...

“...ครั้นนับพร้อมหลักฐานปุมบ้านปุมเมืองของบ้านดุงมีการขุดพบหลักฐานบางอย่างที่หมู่ 1 ตำบลบ้านดุง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี มีลักษณะของเครื่องใช้มีลักษณะค่อนข้างคล้ายคลึงกับแหล่งโบราณคดีบ้านเชียง เมื่อ 5,000-1,800 ปีก่อน และมีลักษณะของภาชนะเครื่องมือ เครื่องใช้ และพุทธสถานยุคล้านช้าง ราวพุทธศตวรรษที่ 22-24 (200-300 ปีที่ผ่านมา) ถัดมาเมื่อ พ.ศ. 2430 มีชาวบ้านสามครอบครัวอพยพมาจากเมืองอินทร์เมืองพรหม ทางอำนาจเจริญ อุบลราชธานีปัจจุบัน เห็นว่าพื้นที่บ้านดุงใหญ่มีชัยภูมิอุดมสมบูรณ์จึงหยุดการวุ่นวายและตัดสินใจร่วมกันตั้งภูมิลำเนา สร้างบ้านเรือนขึ้น ทำให้ชาวความอุดมสมบูรณ์แพร่สะพัดไปมีชาวบ้านอพยพตั้งบ้านเรือนมากขึ้น จึงร่วมกันสร้างศาลปู่ตาจันทา เจ้าที่บ้านดุง มีธรรมเนียมโบราณต้องตั้งศาลปู่ตากันจนภัยไข้ฉนวนเหนือ ไต้ ซึ่งทิศเหนือเป็นดอน จึงตั้งศาลปู่ตาดอนกัน หรือ “ปู่ตาดอนกำ” ทิศใต้ตั้งศาลปู่ตาคำชน เรียกรวมกันว่า “ปู่ตาดอนกำคำชน” ซึ่งแต่ละศาลเชื่อมโยงเป็นบริวารของปู่ตาเจ้าพ่อศรีสุทโธคำชะโนด...”

คำว่าแต่ละศาลเชื่อมโยงเป็นบริวารของ “ปู่ตาเจ้าพ่อศรีสุทโธคำชะโนด” จึงมีนัยสำคัญยิ่งนักของลูกหลานที่อาศัยได้ร่มแผ่บารมีของเจ้าปู่ศรีสุทโธ (ขึ้น 15 ค่ำ) พญานาคาธิบดีศรีสุทโธ (แรม 15 ค่ำ) ชาวบ้านที่อยู่รายรอบขอบเขตเมืองคำชะโนดแต่อดีตทั้งเมืองไพร ดอนกลอย บ้านม่วง วังทอง บ้านจันทร์ ทุกบ้านเมืองย่อมมีธรรมเนียมแต่โบราณผ่านพิธีการไหว้บวงสรวงตามฤดูกาล เหตุการณ์ ขอความช่วยเหลือและความปรารถนามงคลของชีวิต ทำให้เกิดวัฒนธรรมที่ชาวบ้านจัดขึ้นเป็นประจำทุกปีมีเคียดหายเริ่มต้นที่เดือนหกเพ็ง (ขึ้น 15 ค่ำเดือนหกวิสาขบูชา) บวงสรวงใหญ่มีบั้งไฟผุดติดโหนดขอฝนบนฟ้าสื่อพญาแถนประทานน้ำฝนตกต้องตามฤดูกาลทำไร่นาเพาะปลูก ขอเจ้าปู่ประทานความอุดมสมบูรณ์แต่พระราชารัฐเทอญ เดือนสิบเอ็ดเพ็งถึงสิบสองเพ็ง (ขึ้น 15 ค่ำเดือนสิบสองลอยกระทงแข่งเรือเหนือ น้ำวังบาดาล) ปีใหม่

เดือนสามเพ็ง บวงสรวงใหญ่เลี้ยงขอบคุณขอพรเจ้าปู่ศรีสุทโธ เจ้าย่าศรีปทุมมา เกิดเป็น “ปฏิทินวัฒนธรรมคำชะโนดคู่ขนานประเพณีอีสานฮีตสิบสองคองสิบสี่”

โดยคำว่า “ฮีตสิบสอง” เป็นคำผสม 2 คำ คือ ฮีต กับ สิบสอง ซึ่งคำว่า “ฮีต” มาจากคำว่า จาริต หมายถึง สิ่งที่ยึดมั่นปฏิบัติสืบต่อกันมาจนกลายเป็นประเพณีอันดีงามชาวอีสาน เรียกว่า จาฮีต หรือฮีต ส่วน สิบสอง คือ 12 เดือนในรอบปี ซึ่งเป็นสิ่งที่ชาวบ้านที่ยึดมั่นในพุทธศาสนา มีวิถีชีวิตชาวนา การเกษตร จะยึดมั่นปฏิบัติตามแต่โบราณมา แต่ปัจจุบันเริ่มมีบางฮีตหายไปบ้างแล้วเนื่องจากความเจริญรุ่งเรืองในการพัฒนาสังคม ขาดการพัฒนาวัฒนธรรม ควบคู่ ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีเป็นความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี อาจส่งผลกระทบต่อระบบความคิด ความเชื่อทำให้ชาวบ้านบางหมู่บ้านอาทิวาณาเวียง อำเภอรามมูล จังหวัดยโสธร ที่มีความสัมพันธ์บริบทชุมชน ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของชาวลาว บ้านสามหมื่น เมืองเพ็ญแขวงเวียงจันทน์ที่ได้อพยพมาอยู่แผ่นดินอีสาน ปัจจุบันไม่สามารถปฏิบัติตามฮีตคองดังในอดีตได้ เช่น บุญเข้ากรรม (เนื่องจากขาดแคลนพระสงฆ์ ในการปฏิบัติประเพณี) บุญข้าวจี บุญข้าชะ และเข้าพรรษา (กาญจนา คำผา และรัชฎาพร เกตานนท์ แนวแห่งธรรม, 2561) สาเหตุที่ทำให้ฮีต คองยังคงอยู่เพราะ “คน” ยังคงเชื่อว่า ฮีต คองเกิดจากความเชื่อทางพระพุทธศาสนา และการปฏิบัติสืบต่อกันมาตั้งแต่สมัยโบราณ ถ้าหากชุมชนใดให้คุณค่าและความหมายของฮีต คองย่อมได้รับประโยชน์จากการถือปฏิบัติ 3 ประการ คือ ความสามัคคีในชุมชน ความอบอุ่นในครอบครัว และความเป็นระเบียบในชุมชน (นพดล พรามณี, 2563) ซึ่งฮีต 12 แต่โบราณมีว่า เดือนอ้ายบุญเข้ากรรม เดือนยี่บุญคูณลาน เดือนสามบุญข้าวจี เดือนสี่บุญผะเหวด เดือนห้าบุญสงกรานต์ เดือนหกบุญบั้งไฟ เดือนเจ็ดบุญข้าชะ เดือนแปดบุญเข้าพรรษา เดือนเก้าบุญข้าวประดับดิน เดือนสิบบุญข้าวสาก เดือนสิบเอ็ดบุญออกพรรษา เดือนสิบสองบุญกฐิน (ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2565) ในฮีต 12 ของชาวบ้านคำชะโนด หรือชุมชนบ้านโนนเมืองยังมีการปฏิบัติเป็นการเฉพาะบุคคลครัวเรือนเมื่อถึงเวลาจะมาทำบุญที่วัดศรีสุทโธ โดยภาพรวมยังคงรักษามันไว้ในทุกฮีต ดังสามารถสรุปได้เป็น “ฮีตสิบสองนครคำชะโนด” ดังภาพต่อไปนี้ (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2561; 2563; ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2565)

ภาพที่ 3.6 ปฏิทินวัฒนธรรมคำชะโนด

ความสัมพันธ์ระหว่างประเพณีอีตสิบสองชาวไทยมีความสัมพันธ์ในวิถีชีวิตแบบเดียวกันกับชาวลาว อาทิชาวลาวครั้ง ตำบลโพรงมะเดื่อ อำเภอเมือง จังหวัด นครปฐม แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนใน 5 ด้าน คือ ครอบครัวกับครอบครัว บ้านกับวัด วัดกับโรงเรียน วัดกับชุมชน และชุมชนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (แพรวภัทร ยอดแก้ว, 2562) ส่วนคำว่า “คองสิบสี่” เป็นการครองธรรม 14 อย่าง เป็นครรลอง ครองธรรม แนวทางที่ใช้ปฏิบัติของบุคคลตั้งแต่ประชาชนไปยังพระมหากษัตริย์ใช้ได้เช่นเดียวกัน ซึ่งคำว่า “คอง” ในภาษาอีสานเป็นคำเดียวกับคำว่า “ครองสิบสี่” เพราะภาษาพูดของชาวอีสานไม่นิยมออกเสียงควบกล้ำ จึงเป็นคำว่า “คอง” คองสิบสี่ ตามคติการถือปฏิบัติของชาวอีสานนั้น ถือเป็นหลักธรรมในการครองบ้านครองเรือนที่ควรปฏิบัติ ซึ่งหากใครที่ถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัดแล้วนับเป็นบุคคลอยู่ในศีลในธรรมเป็นที่เคารพนับ

ถือของคนทั่วไปหลักปฏิบัติ 14 ข้อ ได้แก่ (1) หูเมือง เป็นราชทูตต่างหน้าแทนบ้านเมือง เป็นบุคคลที่พูดจาไพเราะ อ่อนหวาน พูดจริง (2) ตาเมือง เป็นนักปราชญ์ มีความรอบรู้ในวิชาการ บ้านเมือง รู้หลักธรรม (3) แก่นเมือง เป็นผู้ทรงคุณธรรม ยุติธรรม (4) ประตุมือง เป็นผู้มีความสามารถในการใช้ศัตราวุธยุทธโศปกรณ์ (5) รากเมือง เป็นผู้รอบรู้ในด้านโหราศาสตร์ ดาราศาสตร์ (6) เหง้าเมือง เป็นผู้มีความซื่อสัตย์ ปฏิบัติงานด้วยความซื่อสัตย์ (7) ขางเมือง เป็นผู้ชำนาญในการออกแบบ ชำนาญในการศึก (8) ซื่อเมือง เป็นผู้มิตระกูลเป็นนักปราชญ์ผู้กล้าหาญ (9) แปะเมือง เป็นผู้มิตีลธรรมอันดี ตัดสินคดีความเที่ยงธรรม (10) เขตเมือง เป็นผู้ทำหน้าที่พิทักษ์เขตเมือง รักษาเขตแดนบ้านเมือง (11) ใจเมือง เป็นผู้ทำหน้าที่ปกครองบ้านเมืองที่ดี (12) ค่าเมือง เป็นผู้พิทักษ์รักษาให้เมืองมีค่า มีเงินทอง ติดต่อกำขาย (13) สติเมือง เป็นผู้รู้จักการรักษาพยาบาล หมอยา (14) เมฆหมอกเมือง เป็นผู้ทำหน้าที่ประดุจเทพอารักษ์พิทักษ์เมือง (ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2565) ทั้งนี้ยังมีการนำมารวมกันเป็น “ฮีด 12 คอง 14” ประกอบด้วย ฮีดเจ้าคองขุน ฮีดท้าวคองเพี้ย ฮีดไพร่คองนาย ฮีดบ้านคองเมือง ฮีดปูลองย่า ฮีดตาคองยาย ฮีดพ่อคองแม่ ฮีดไ้คองเขย ฮีดปูกองลุง ฮีดลูกคองหลาน ฮีดเล้าคองแก่ ฮีดปีกคองเดือน ฮีดไ้คองนา และฮีดวัดคองสงฆ์ ซึ่งผู้นำบ้านเมืองต้องยึดเป็นหลักเมือง การถือคองสืบสืเป็นการรักษาบ้านครองเรือนมีศีลธรรม มีศุภพิราชาธรรม เช่นเดียวกับเจ้าปู่ศรีสุทโธ หรือ พญานาคาธิบดีศรีสุทโธ แห่งนครคำชะโนด มีฮีดมีคองเหมือนกัน นอกจากนี้การเข้าคำชะโนดต้องมีกฎกติกา ระเบียบปฏิบัติไว้เช่นกัน อาทิ ถอดรองเท้า ห้ามใส่หมวก ใส่แว่นดำ ห้ามพูดจาหยาบ น้ำกินเหล้า ห้ามพูดเท็จไร้สัจจะ เป็นต้น (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2561; 2563; คณะศึกษานุศิษย์, 2559; ศูนย์อำนวยการคำชะโนด, 2565) ผู้เขียนได้ชี้ให้เห็นถึงการวิเคราะห์ประมวลภาพภูมิสถานบ้านเมืองปู้ย่า ที่คำชะโนดเพื่อเป็นความเห็นเฉพาะตน ดังนี้

1. ที่ใดมีสังคมที่ยาวนาน ที่นั้นย่อมมีวัฒนธรรมสืบสานให้มั่นคง กลุ่มบ้านคำชะโนด เป็นบ้านฝากจากบ้านม่วง มีประมาณ 10 หลังคาเรือน โดยยึดเอาชื่อของ “ต้นชะโนด” เป็นการตั้งบ้านครั้งแรกน่าจะเป็นช่วงประมาณก่อน พ.ศ.2524 ที่ตั้งอยู่ห่างกัน ห่างจากเกาะคำชะโนดประมาณกว่า 800 เมตรบนโนนดงป่าไม้ ซึ่ง พ.ศ.2524 มีการตัดถนนผ่านทางคำชะโนดเป็นเพียงทางเกวียน มี 2 เส้นทางคือ ทางเกวียนจากบ้านวังทองผ่านคำชะโนดไปบ้านม่วง เมืองไพร อีกเส้นเป็นทางเดิน ผ่านเข้าทางดงนาหวายทางทิศใต้พื้นที่ตั้งหมู่บ้านชะโนด ซึ่งมี

ลักษณะเป็นเนินเล็ก ๆ น้ำท่วมไม่ถึง พอถนนเข้ามาผู้คนเริ่มออกจากบ้านวังทองวังดารา บ้านม่วง บ้านศรีเมือง บ้านเมืองไพรออกมาเริ่มการตั้งบ้านเรือนมากขึ้น พ.ศ.2529 มีประมาณ 40 หลังคาเรือนและเกิดการตั้งศาลไม้เล็ก ๆ ตรงข้ามหน้าหมู่บ้านทางเข้าเดิมไปสู่ป่าคำชะโนด (ปัจจุบันเรียกศาลเก่า) แต่ยังไม่มียี่สิบหลังใดมาตั้งอยู่ใกล้ ๆ เกาะคำชะโนด ในที่สุด วันที่ 29 มกราคม พ.ศ. 2532 เกิดปรากฏการณ์หลอนของชาวบ้านว่า ผีจ้างหนังที่คำชะโนด เริ่มมีผู้คนสนใจ และเกิดการตั้งบ้านหลังแรกที่ปลูกสร้างติดคำชะโนดเกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ.2535 คือ ปู่จันทร์และย่าสมร ชาวบ้านวังดาราซื้อที่ดินคำชะโนดจำนวน 1 ไร่ สร้างแบบโดดเดี่ยว เมื่อชาวบ้านอพยพมากขึ้นได้จัดตั้งเป็นหมู่บ้านที่ 11 ของตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี โดยสมบูรณ์เป็นทางการ ตั้งแต่วันที่ 7 มิถุนายน พ.ศ.2538 เป็นต้นมา

2. การมีเรื่องเล่าความจริงในชีวิตที่เกี่ยวกับคน ดงชะโนด พญานาค กิจกรรมเชื่อมโยงกัน ทำให้ทราบว่า หลวงปู่คำตา สิริสุทโธ หรือเดิมคือ นายคำตาที่ถูกนำพาไปประกวตชายงาม ที่วังบาดาล มีเหตุการณ์ขอให้บวชสร้างวัดให้เจ้าปู่ศรีสุทโธ เกิดปรากฏบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์กลางดงชะโนดที่นำไปประกอบพระราชพิธี มหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 5 รอบ ณ มณฑลพระราชพิธีท้องสนามหลวงกรุงเทพมหานคร ในวันเสาร์ที่ 5 ธันวาคม พ.ศ.2530 ที่เกิดกับชาวบ้านและข้าราชการอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ยังมีเหตุการณ์ผีจ้างหนังที่เกิดกับนายจำปาและบริษัทหนังเร่แจ่มจันทร์ภาพยนตร์ของนายธงชัยนอกจากนี้ยังมีการเหตุการณ์เห็นรถยนต์วิ่งเข้าไปทางป่าชะโนดด้วยของปู่จันทร์และคุณย่าสมร

3. นับเวลากว่า 41 ปีที่มีการเกิดขึ้นจากบ้านคำชะโนด สู่บ้านโนนเมือง การผูกพันของคน พญานาค ธรรมชาติ กับวิถีชีวิตย่อมเกิดวัฒนธรรมอันดีงามที่จะต้องอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข จึงบังเกิดมียึดครองในการดำรงชีวิตระหว่างกันในพื้นที่คำชะโนดให้สมดุลยิ่งขึ้นเกิดช่วงกาลเวลาที่จะยึดถือปฏิบัติระหว่างกันเช่น สามเพ็ง ปีใหม่เดือนสามเพ็ง บวงสรวงใหญ่เลี้ยงขอบคุณขอพรเจ้าปู่ศรีสุทโธ เจ้าย่าศรีปทุมมา หกเพ็ง (เดือนหกเพ็ง) บวงสรวงใหญ่มีบั้งไฟผุดติดโหวดขอฝนบนฟ้า สืบพญาแถนประทานน้ำฝน ขอเจ้าปู่ ประทานความอุดมสมบูรณ์แก่ประชากรภูมิจึง (คำชะโนดต้องจัดบวงสรวง) แปดเพ็ง เจ้าปู่ศรีสุทโธ เข้าจำศีลภาวนาไตรมาส ณ พระธาตุพนม (3 เดือน) และสิบเอ็ดเพ็ง เดือนสิบเอ็ดเพ็งถึงสิบสองเพ็ง (ขึ้น 15 ค่ำเดือนสิบสองลอยกระทงแข่งเรือเหนือที่วังบาดาล) ถวายบั้งไฟนาคา

สรุปว่า คำชะโนด เป็นสถานที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานการมีอยู่จริงของต้นชะโนด ความเชื่อ พยานาค พิธีกรรมท้องถิ่นในฮีต 12 ข้อปฏิบัติของสถานที่ที่เป็นกฎกติการ่วมกัน มีเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับคำชะโนด พญาศรีสุทโธนาคราช เจ้าปู่ศรีสุทโธ ที่ได้เล่าสืบทอดต่อกันมาและยังได้ยินได้ฟังกันมาหลายทศวรรษ มีคนจริง สถานที่ วัดถุที่สืบสาวต้นเหตุของเรื่องเล่า และเรื่องราวต่าง ๆ ที่ยังมีชีวิตอยู่ ยังคงอยู่จริงในทุกห้วงเวลา บางเรื่องไม่สามารถเห็นได้ด้วยตาจึงไม่สามารถบอกให้ทุกคนเชื่อได้ แต่มีคนจริง “อยู่ในเหตุการณ์” อันน่าพิศวง นั้น ๆ ไม่ว่าจะอย่างไรก็ตาม สิ่งสำคัญ คือ ภาพอีกภาพหนึ่งยังมีบังบดอยู่ วิญญาณ ผีสงนางไม้ นาค เทวดา อินทร์พรหม ยมยักษ์ อาจมีอยู่จริง สิ่งที่ดีแม้คนไม่เห็น อาจมีสิ่งที่เรามองไม่เห็นกำลังเฝ้าติดตามดูเราอยู่ก็เป็นได้ ดังนั้นควรทำความดี รักษาวัฒนธรรมแห่งความดีงามนี้ไว้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คำชะโนด ที่เชื่อว่าเป็นดินแดนศักดิ์สิทธิ์ คนคำชะโนดยังต้องยึดมั่นในฮีตคองของโบราณไว้ให้มั่นคงตลอดไปชั่วลูกหลาน โดยเฉพาะวันเพ็ญ 15 ค่ำเดือนหก (เพ็งเดือนหก) บวงสรวงใหญ่เจ้าปู่ศรีสุทโธ เจ้าย่าศรีปทุมมา จุดบั้งไฟบูชาขอฝนบนฟ้าพญาแถนประทานน้ำฝน ขอเจ้าปู่ประทานความอุดมสมบูรณ์แก่ประชากรภูธรอยู่ดีกินดีร่มเย็นเป็นสุข

บทสรุป

“ภูมิสถานเมืองปู่ย่า” คำว่า ปู่ หมายถึง เจ้าปู่ศรีสุทโธ หรือ พญาศรีสุทโธนาคราช เป็นพยานาคมีผิวกายสีเขียวมรกตมีเศียรสีทอง 9 เศียร เป็นพยานาคที่ชอบรักษาศิลปปฏิบัติธรรม และมาที่วัดพระธาตุพนม เป็นเพื่อนกันกับพญาศรีสัตตนาคราชที่ปกครองอยู่ทางฝั่งลาว จากตำนานว่าเป็นพยานาคผู้สร้างแม่น้ำโขง หรือแม่น้ำของ ปัจจุบันเรียกว่า “แม่น้ำโขง” ส่วนคำว่า “ย่า” หมายถึง เจ้าย่าศรีปทุมมา หรือ พญานาคินิศรีปทุมมา ผู้ที่เป็นราชาแห่งเหล่านาคราชปกครองแผ่นดินไทยและลุ่มน้ำโขง มีภูมิสถานหรือปูมบ้านปูมเมืองอยู่ที่ “ดงชะโนด” หรือ “คำชะโนด” บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี มีลักษณะเป็นป่าพรุเกาะลอยน้ำมีต้นชะโนดกว่า 3,028 ต้น บนเนื้อที่ 20 ไร่ ในอดีตมาจนปัจจุบันยังพบว่าระบบนิเวศคำชะโนดเป็นด่านธรรมชาติ 3 ระดับ ได้แก่ (1) “ปาก” (2) น้ำซับ น้ำคล้ำ ป่าอ้อ ป่าหวาย (3) ป่าพรุ ฟองดิน กลิ่นขึ้น ฟืชเฟิร์น สลับต้นชะโนด มีต้นไม้ขนาดชนิด สดท้ายคือใจกลางเกาะ คือ “ต้นชะโนด” ทิพนานา กลุ่มขึ้น อับ ซากพืช ซากสัตว์ นก กระรอก ค้างคาว งู เต่า ตะพาบน้ำ

จรเข้ (ปัจจุบันไม่มีแล้ว) คำชะโนดมีสายน้ำลำทวนและแม่น้ำสงคราม มีหนองน้ำทุ่งใหญ่ อ่างเก็บน้ำกุดขามที่มีเนื้อที่ 361 ไร่ คอยจุนเจือน้ำมาเติมช่วงฤดูฝนทุกปี พื้นที่คำชะโนดจึงเป็นพื้นที่ชีวิตของชาวบ้าน พื้นที่นี้มีอยู่มิเกิน เป็นเสมือนพื้นที่เก็บของอาหารของชาวบ้าน อุดมสมบูรณ์ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว ในแผ่นดินมีเจ้ามีจอมคอยปกป้องรักษา ไม่เพียงการคอยปกป้องผู้คนเท่านั้นพญาศรีสุทโธนาคราช หรือเจ้าปู่ศรีสุทโธ ยังเป็นผู้มีบทบาทในการพัฒนาคำชะโนดในฐานะ “ผู้นำต้องทำก่อน” ดังเช่น การเป็นกษัตริย์นำทัพศึกษาสงคราม การเป็นผู้ปกครองที่ปกป้องบ้านเมืองตนเอง การเป็นผู้นำแสวงหาหลักธรรมคำสอน การเป็นผู้ใช้อำนาจอุทยานภาพของตนปกป้องมนุษย์และเตือนผู้ละเมิดให้เป็นผู้รู้ผู้ปฏิบัติตามกฎกติกาของสถานที่แห่งนั้น ๆ การเป็นผู้สร้างตำนานชื่อเสียงให้กับคำชะโนด และการแบ่งปันทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในคำชะโนดเพื่อเชื่อมต่อวิถีชีวิตมนุษย์และความเชื่อท้องถิ่นโดยยึดตามวิถีชีวิตการทำมาหากิน การประกอบอาชีพของชาวบ้านคำชะโนดที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติ มีการทำนา ทำไร่ ใช้น้ำ ใช้ป่า จนมาสู่การท่องเที่ยวคำชะโนด ทำให้ผู้คนมีฮึดมีคองในการครองชีวิต เมื่อแผ่นดินมีเจ้ามีจอมต้องรู้จักเคารพบูชา บวงสรวงเลี้ยงภูมิให้น้ำ นา ป่า ข้าว อาหารอุดมสมบูรณ์ไปด้วย สิ่งที่มีอยู่ในปัจจุบันคือ หกเพ็ง มีการบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ จุดบั้งไฟบูชา ขอฝนให้ตกต้องตามฤดูกาล บูชาขอพรให้เจริญรุ่งเรืองของคนคำชะโนดว่า กายะ วาจา จิตตัง อะหังวันทา นาคาธิบดี วิสุทธีเทวา พญานาคิณศรีปทุมมา วิสุทธีเทวี บูเชมิ เมื่อภูมิพลังแผ่นดินยิ่งขลังมากเท่าไร ยิ่งสร้างพลังใจให้ผู้คนคำชะโนดมากขึ้นเท่านั้น ชี้ให้เห็นว่าบนแผ่นดินคำชะโนดแห่งนี้มีเจ้ามีจอม มีภูมิพลังความเชื่อต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธ หรือ พญาศรีสุทโธนาคราช ที่อยู่อาศัยบนแผ่นดินแห่งนี้ในฐานะผู้บำเพ็ญมั่นในทานบารมี ศีลบารมี ผู้รักษาหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาที่กล่าวว่า “ไม่เชื่ออย่าลบหลู่จงใช้กาลมสูตรตรวจดูให้รู้แจ้งเป็นความเชื่อและศรัทธา” อย่างไรก็ตามผู้เขียนขออย่าเตือนว่า ให้เชื่อมั่นในคำสอนของพระพุทธเจ้า ละเว้นความชั่ว จงทำแต่กรรมดี มีเวลาให้นั่งภาวนาเสมอ จงอย่าเชื่อจนมกมาย ให้ใช้ศรัทธาและปัญญานำทางประกอบเสมอ ท้ายที่สุดไม่ได้บอกให้ผู้อ่านว่า เชื่อ ไม่เชื่อ แต่อยากบอกว่า ไม่ว่าการกระทำสิ่งใดในที่แห่งใดจงเคารพต่อสถานที่แห่งนั้น ให้รู้จักเรียนรู้ รับรู้ เข้าใจ ให้เกียรติ เข้าถึงวิถีวัฒนธรรมภูมิสถานของที่แห่งนั้นในฐานะเราเป็นผู้มีอารยธรรม

เอกสารอ้างอิง

- กนกวรรณ มะโนรมย์. (2562). “พญานาคศรีสุทโธ” นาคและพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในอีสาน
เครื่องมือทางจิตวิญญาณเพื่อหลุดพ้นความเหลื่อมล้ำ.
<https://theisaanrecord.co/2019/01/29/cultural-politics-sacred-space-in-isaan/>
- กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ. (2563). “ต้นฉบับหนังสือสมุดไทยสมัย
อยุธยา เรื่อง นันทโศภนัทธสูตรคำหลวง,” D-Library | National Library of
Thailand. <http://digital.nlt.go.th/items/show/17515>
- กาญจนา คำผา และรัชฎาพร เกตานนท์ แนวแห่งธรรม. (2561). แนวทางการสืบทอดประเพณี
ฮัตถิลบองเพื่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน. วารสารราชพฤกษ์, 16 (1), 65-
74. [https://so05.tci-
thaijo.org/index.php/Ratchaphruekjournal/article/download/125305/94948/327164](https://so05.tci-thaijo.org/index.php/Ratchaphruekjournal/article/download/125305/94948/327164)
- เกณิกา ขาติชายวงศ์. (2558). การจัดการความเชื่อเรื่องพญานาคของชาวอีสานและสิ่งที่ควร
ทบทวนใหม่ (ดุชนิพนธ์ปริญญาเอกที่ไม่มีการตีพิมพ์). มหาวิทยาลัยเซนต์จอห์น.
- คณะกรรมการบริหารคำชะโนด. (2562). ตำนานคำชะโนด ดินแดนแห่งพญานาค. ศักดิ์ศรี
อักษรการพิมพ์.
- คณะกรรมการบริหารคำชะโนด. (2565). ประวัติความเป็นมาของคำชะโนดโดยสังเขป.
<http://www.khamchanod.in.th/history.php>
- คณะกรรมการศึกษาประวัติศาสตร์เทศบาลเมืองบ้านดุง. (2551). ปูมบ้านปูมเมืองบ้านดุง.
อักษระการพิมพ์.
- คณะศึกษานุศิษย์. (2559). ประวัติความมหัศจรรย์ของเมืองคำชะโนด. ต้นฉบับ “เจ้าพ่อพญา
ศรีสุทโธ และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์คำชะโนด” โดยนายสวาท บุรีเพี้ย (ศึกษาธิการอำเภอบ้านดุง วันที่ 22 พฤษภาคม 2539). เอเชียการพิมพ์.

จิตรกร เอ็มพันธ์. (2545). **พญานาค เจ้าแห่งแม่น้ำโขง : พิธีกรรมกับระบบความเชื่อพื้นบ้าน
แห่งวัฒนธรรมอีสาน** (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย).

<https://www.car.chula.ac.th/display7.php?bib=b1663904>.

เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ไชยเชษฐาธิราชวรวงศ์. (2279). **นันทโศปน์นทศตรคำหลวง** (หนังสือสมุดไทย).
สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม, สุภาวดี แก้วระหัน, ภาสพงศ์ ผิวพอใช้, ทิฆัมพร วุฒิพรพงษ์, จักรพันธ์
แสงทอง, จินตนา ศิริบุรณ์พิพัฒนา, พัชรี ธาณี, กชพรรณ บุญฉวย, ปาณทรา ศิริทวี,
พัชรี ลิ้มทีปการ และวัชรภรณ์ จันทระกาญจน์, (2561). **นาคสถานในภาคอีสานของ
ไทย**. โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.

โชติ ศรีสุวรรณ และเกริก ท่ามกลาง. (2560). **ตำนานพญานาคและคำชะโนด ปากทางสู่เมือง
บาดาล**. สถาพรบุ๊คส์.

ชลธิชา เนียมนาภา. (2557). **แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาภูมิทัศน์พื้นที่คำชะโนด อำเภอ
บ้านดุง จังหวัดอุดรธานี** (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย).

<https://www.car.chula.ac.th/display7.php?bib=b2271725>

ทศพล จังพานิชย์กุล. (2559). **มนต์วังคำชะโนด**. สำนักพิมพ์คอมม่า.

ทีนิวส์ (Tnew). (2559). **เปิดตำนาน!!! ความลึกลับของพญานาคราช 9 กษัตริย์ผู้ปกครอง
เมืองใต้บาดาล ???**. <https://www.tnews.co.th/politic/205975>

ทีนิวส์ (Tnew). (2559). **หลวงปู่คำพันธ์ เล่าเรื่อง "พญานาค" กษัตริย์แห่งเมืองบาดาล
"พญาศรีสัตตนาคราช" และ"พญาศรีสุทโธนาคราช"**.

<https://www.tnews.co.th/variety/206150>

ทีนิวส์ (Tnew). (2560). **มหาเทพนาคา! “พญาศรีสุทโธนาคราช” มีอยู่จริง!! เคยมาหา
หลวงปู่ขาวที่ถ้ำเปิดเพื่อเข้ากราบด้วยความเคารพ #ประสบการณ์พระป่า**.

<https://www.tnews.co.th/variety/338644>

- ธวัชชัย ธาตุดี. (2555). **ประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี**. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
https://doi.nrct.go.th/ListDoi/listDetail?Resolve_DOI=10.14457/STOU.the.2012.127
- นพดล พรามณี. (2563). **การคงอยู่และการเปลี่ยนแปลงของฮีตสิบสองคองสิบสี่: กรณีศึกษาหมู่บ้านชำโสม จังหวัดปราจีนบุรี**. <https://so02.tci-thaijo.org/index.php/jica/article/download/18878/16649/40705>
- นรเศรษฐ์. (2547). **พญานาค มีจริง?** (พิมพ์ครั้งที่ 2). ไพลิน.
- บุญเลิศ วิจารณ์. (2562). **นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ความพิเศษ ความหมาย ความเชื่อ แห่งคำเรียกชื่อพญานาค**. **ตำรงวิชาการ**, 18 (1), 151-172. http://www.damrong-journal.su.ac.th/upload/pdf/106_6.pdf
- เบญจศักดิ์ เจริญมหาวิทยาลัย. (2563). **ท้องถิ่นกับวัฒนธรรม: พื้นที่ป่าคำชะโนด**. **วารสารวิชาการ มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์**, 40(1), 110-125. <https://so06.tci-thaijo.org/index.php/utccjournalhs/article/view/216598>
- ป.หลงสมบุญ, พันตรี. (2546). **พจนานุกรมมรดก-ไทย** (พิมพ์ครั้งที่ 2). เรื่องปัญญา.
- ปฐม นิคมานนท์และภัทรา นิคมานนท์. (2546). **หลวงปู่ขาว อนาลโย : วัดถ้ำกลองเพล อำเภอมือง จังหวัดหนองบัวลำภู (โครงการหนังสือบูรพาจารย์ เล่ม 4)**. พี.เอ.ลีฟวิ่ง.
- ปฐม นิคมานนท์และภัทรา นิคมานนท์. (2553). **หลวงปู่ชอบ ฐานสโม : วัดป่าสัมมานุสรณ์ อำเภอสว่างพูน จังหวัดเลย (โครงการหนังสือบูรพาจารย์ เล่ม 9)** (พิมพ์ครั้งที่ 3). พี.เอ.ลีฟวิ่ง.
- พงษ์พงศ์สวัสดิ์ ราชจันทร์ และเจษฎ์สิตา เลิศธนบวร. (2564). **ประวัติศาสตร์คัดสรรว่าด้วยเรื่องพญานาคราช**. **วารสารสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม**, 5 (2), 275-284.
- พระเจ้ากรมบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ. (2513). **ปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต**. มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระศิริรัตนปัญญาเถระ. (2512). **วชิรสารัตถสังคหะ**. โรงพิมพ์อักษรณสัมพันธ์.

พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ) และจำลอง สารพัดนึก. (2530). **พจนานุกรมบาลี-ไทย**

ฉบับนักศึกษา (พิมพ์ครั้งที่ 2). เรื่องปัญญา.

พลธรรม จันทร์คำ. (2551). พญานาค: จากอุดมการณ์ที่เมืองคำชะโนดสู่กระบวนการทำให้เป็น

สินค้า. **PSDS Journal of Development Studies, Puey Ungphakorn**

School of Development Studies, Thammasat University, 5(1), 1-21.

<https://so05.tci-thaijo.org/index.php/gvc-tu/article/view/30866>

พลังจิต. (2565). **หลวงปู่คำพันธ์ โสภปัญโญ เล่าถึงพญานาค**.

<https://palungjit.org/threads/หลวงปู่คำพันธ์-โสภปัญโญ-เล่าถึงพญานาค>

พิเชฐ สายพันธ์ (2539). **นาคาคติ อีสานลุ่มน้ำโขง ชีวิตทางวัฒนธรรมจากพิธีกรรมร่วมสมัย**.

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

พุทธศิลป์ดินศิลา. (2565). **ตำนานพญานาค**. https://dinsila.com/legends_naga.asp

เพ็ญภา ปาละปิ่นและภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด. (2558). **แนวทางการจัดการและพัฒนาแหล่ง**

ท่องเที่ยวป่าคำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานีสู่ความยั่งยืน (รายงานการ

วิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

แพรวภัทร ยอดแก้ว. (2562, 11-12 กรกฎาคม). **ประเพณีฮีตสิบสองของกลุ่มชาติพันธุ์ลาวครั่ง**

ในเทศบาลตำบลโพรงมะเดื่อ อำเภอมือง จังหวัดนครปฐม (เอกสารนำเสนอ). งาน

ประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ 11 มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม มหาวิทยาลัยราชภัฏ

นครปฐม, จังหวัดนครปฐม, ประเทศไทย, 1407-1419.

ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด. (2561). **การออกแบบลายผ้าขึ้นวิถีวัฒนธรรมคำชะโนดความเชื่อ**

พญานาคด้วยวิธีมัดหมี่ลวดลายผ้าทอมือ. มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด. (2563). **การบริหารการพัฒนาอัตลักษณ์ “คำชะโนด” อนุรักษ์ “รุกขนา**

คา” เมืองอุดรธานีสู่การมีส่วนร่วมของประชาชนร้านค้าผลิตภัณฑ์คนรากหญ้า อยู่ดีมี

สุข ลดความเหลื่อมล้ำอย่างยั่งยืน (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏ

สวนสุนันทา.

มติชนออนไลน์. (2565). 'คำชะโนด' คึกคัก! ร่วมงาน 33 ปี 'ผีจ้างหนัง'.

https://www.matichon.co.th/region/news_3157531

มหัศจรรย์. (2561). เกร็ดน่ารู้: พญานาคกับพุทธศาสนา.

<https://www.trueplookpanya.com/blog/content/69711/-dhart->

มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. (2525). พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปลไทย ฉบับฉลอง 200 ปี แห่ง
ราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์ ภาษาไทย ชุด 91 เล่ม. มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์.

มัชฌิมา วีรศิลป์. (2561). ความสัมพันธ์ระหว่างตำนานท้องถิ่นกับการใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์
บริเวณคำชะโนด จังหวัดอุดรธานี. มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

มายโหรา.คอม. (2565). ปฏิทินมกราคม พ.ศ.2532 / January 1989.

<https://www.myhora.com>

ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554 เฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคล เฉลิมพระ
ชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554. ราชบัณฑิตยสถาน

ร้านกุสุมา ลำพูน. (2539). วัณนาคินท์ คำชะโนด ประวัติศาสตร์มหัศจรรย์ของเมืองชะโนด
หลวงปู่คำตา สิริสุทโธ. บวรบรรณพริ้น.

ลลนา ศักดิ์ชูวงศ์. (2548). การให้ความหมายและเหตุผลการดำรงอยู่ของประเพณีบั้งไฟ
พญานาคในยุคโลกาภิวัตน์ (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทที่ไม่มีการตีพิมพ์). มหาวิทยาลัย
ธุรกิจบัณฑิต.

ลอง ธารา. (2546). คำชะโนดเมืองพญานาค (พิมพ์ครั้งที่ 4). ไพลิน.

ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ. (2565). นาค: การศึกษาเชิงสัญลักษณ์ตามคติอินเดีย. ดำรงวิชาการ.

สืบค้น 30 พฤษภาคม 2565 จาก [http://www.damrong-](http://www.damrong-journal.su.ac.th/upload/pdf/65_16.pdf)

[journal.su.ac.th/upload/pdf/65_16.pdf](http://www.damrong-journal.su.ac.th/upload/pdf/65_16.pdf)

ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น. (2565). ฮีต 12 คอง 14.

[https://cac.kku.ac.th/cac2021/%E0%B8%AE%E0%B8%B5%E0%B8%95-12-
%E0%B8%84%E0%B8%AD%E0%B8%87-14/](https://cac.kku.ac.th/cac2021/%E0%B8%AE%E0%B8%B5%E0%B8%95-12-%E0%B8%84%E0%B8%AD%E0%B8%87-14/)

ศูนย์อำนวยการคำชะโนด. (2565). **ข้อมูลพื้นฐาน.**

http://www.khamchanod.in.th/general_info.php

สมร ชันติกุล. (2564). **ผีจ้างหนังคำชะโนด** (สัมภาษณ์). คำชะโนด ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี.

สมร ชันติกุล. (2565). **ปู่นาโค และพญานาคาธิบดีศรีสุทโธ** (สัมภาษณ์). คำชะโนด ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี.

สุภาพรณ ณ บางช้าง. (2533). **วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทย.** โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.

หลวงพ่อบุญเปลี่ยน ปัญญาปทีโป. (2560). **หลวงพ่อบุญเปลี่ยน เล่าเรื่องพญานาคที่ป่าคำชะโนด ในเรื่องเล่าผ่านกาลเวลา.** <https://www.youtube.com/watch?v=lmL2d5lpfxo>

หลวงปู่คำตา สิริสุทโธ. (2539). **วังนาคินทร์คำชะโนด ประวัติศาสตร์มหัศจรรย์ของเมืองชะโนด.** บวรวรรณพรีน.

อนัญญา ปานจีน. (2553). **การศึกษา คติ ความเชื่อเรื่องพญานาคในพื้นที่อีสานตอนบน เพื่อเสนอแนวทางสู่การออกแบบสถาปัตยกรรมภายในพิพิธภัณฑ์นาคา** (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร).

<https://sure.su.ac.th/xmlui/bitstream/id/25ff903d-0536-420c-8f8c-f4b4011183c8/fulltext.pdf?attempt=2>

อนุชิต สิงห์สุวรรณ และทวีศักดิ์ เผือกสม. (2563). จาก “เจ้าปู่” ถึง “พญาศรีสุทโธโพธิสัตว์”: การปรับเปลี่ยนจักรวาลวิทยาในความเชื่อเรื่องพญานาคของผู้คนคำชะโนด. **วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี**, 11(1), 146-175.

บทที่ 4

วิถีถิ่นกลั่นเคหา

การตั้งฐานบ้านเรือนของมนุษย์มีจุดเริ่มจากการแสวงหาพื้นที่อยู่อาศัย ทำมาหากิน การประกอบอาชีพหลักตามความรู้ความสามารถ ภูมิปัญญาของมนุษย์แต่ละบริบทพื้นที่อยู่อาศัย การรวมกันตั้งบ้านเรือนตามชาติพันธุ์วรรณา สภาพแวดล้อมท้องถิ่น จนก่อรูปการสร้างวัฒนธรรมจากรุ่นสู่รุ่นจนกลายเป็นวิถีถิ่นกลั่นเคหาเฉพาะถิ่น ซึ่งคำว่า วิถีถิ่นกลั่นเคหา ผู้เขียนจึงให้ความหมายไว้ใน การแสดงถึงรูปแบบของการดำรงชีวิตของผู้คนที่มถิ่นฐานบ้านเกิดปุมบ้านปุมเมืองเป็นคนคำชะโนด คนบ้านดุงที่มีวิถีชีวิตแบบประกอบอาชีพสองนา คือนาเกลือ นาข้าว ดังนั้นในบทนี้ผู้เขียนจึงสะท้อนปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริงให้เด่นชัดในเชิงบริบทสังคม เศรษฐกิจ สภาพแวดล้อมจากอดีต ปัจจุบัน และคาดหวังอนาคตอย่างเป็นรูปธรรมที่เห็นด้วยตา ได้ยินด้วยหูสัมผัสด้วยอายตนะทั้ง 6 ของมนุษย์ ผ่านการศึกษาค้นคว้าวิจัยเกี่ยวกับวิถีวิธีบ้านดุง แม้บางส่วนจะมีการเปลี่ยนแปลงไป บางแห่งมีการพัฒนาไปตามยุคสมัยตามแนวนโยบายรัฐต่อการพัฒนาชนบท แต่สามารถสืบค้นจากคำบอกเล่า คำสัมภาษณ์จากพ่อแก่แม่เฒ่าที่เคยเห็นปรากฏการณ์และร่องรอยในอดีตซึ่งเป็นภาพจำสิ่งที่เกิดขึ้นได้ตามบริบทความเป็นชนบท การตั้งถิ่นฐาน ปรากฏการณ์ทางสังคม เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อมและประชากรในการตั้งถิ่นที่อยู่เฉพาะพื้นที่บ้านดุงเชื่อมโยงวิถีชีวิตของมนุษย์ไปสู่การตั้งถิ่นฐานของภูมิสถานคำชะโนดที่อยู่ของพญานาคตามความเชื่อท้องถิ่น โดยสามารถอธิบายแต่ละประเด็นสำคัญไว้ดังนี้

- นิยามคำว่าชนบทและสบายดีอีสาน
- ที่ตั้ง ขอบเขตภูมิศาสตร์ ภูมิอากาศ ประชากร ชาติพันธุ์ สังคมวัฒนธรรม เศรษฐกิจ ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และภัยพิบัติบนแผ่นดินอีสาน
- ปัญหาที่ท้าทายและแนวทางการพัฒนาบนแผ่นดินอีสาน
- คนบ้านดุงวิถีสองนา: นาเกลือ นาข้าว
- วิถีวิธีคำชะโนด

นิยามคำว่าชนบทและสลายดีอีสาน

1. ความหมายคำว่า ชนบท และวิถีอีสาน

ชุมชนคำชะโนดเป็นพื้นที่หนึ่งที่ตั้งอยู่ในอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานีอยู่บนผืนแผ่นดินอีสานที่เป็นบ้านเกิดของผู้เขียนที่มีบริบททางสังคมแบบชนบทและมีวิถีชีวิตแบบชาวอีสานทั่วไป โดยคำว่า ชนบท หมายถึง พื้นที่เขตแดนที่อยู่ไกล นอกเขต พ้นจากตัวเมืองออกไป มีการตั้งถิ่นฐานเบาบาง มีความหนาแน่นของประชากรน้อย มีความเป็นธรรมชาติสูง ชาวบ้านส่วนใหญ่อาศัยธรรมชาติเป็นหลักในการประกอบอาชีพ มีอาชีพเกษตรกรรม ทำนา ทำไร่ ทำสวน ปศุสัตว์ หัตถกรรมพื้นฐานเป็นสำคัญ ชาวบ้านดำรงชีวิตแบบเรียบง่าย คล้ายคลึงกัน มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันดีต่อกัน ยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม รักหมู่คณะมีความสามัคคีกันเป็นอย่างดี โดยคำว่าชนบทมักถูกเรียกว่า บ้านนอก ภูธร ต่างจังหวัด ไกลปืนเที่ยง พื้นที่รากหญ้า (ไพบุลย์ ช่างเรียน, 2514; พิชญ์ สมพอง, 2522; สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2530; สมยศ ท่งหว้า, 2534; สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2534; ราชบัณฑิตยสถาน, 2539; สนธยา พลศรี, 2547; ทศนา พลดีการกิจ, 2558; พัทธราภรณ์ อินทร์ประสิทธิ์, 2558; ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2560; สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2567) ซึ่งสอดคล้องแนวคิดจากต่างประเทศที่กล่าวว่า ชนบท (rural) หมายถึง พื้นที่นอกเมืองที่ยังไม่มีการพัฒนา ยังต้องปรับปรุงคุณภาพชีวิตทางเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งมีความหนาแน่นของประชากรน้อย โดยเทียบพื้นที่นอกเขตเมืองในสหรัฐอเมริกาจะมีประชากร 50,000 คน เรียกว่า ชนบท ซึ่งยังมีความเป็นระบบสังคมเก่าที่เน้นเกษตรกรรม (Riggs, 1970); Roger, & Burdge, 1972; Waters, 1973; Sanders, 1977; Atkinson, 2017; Cambridge University Press & Assessment, 2024) ความเป็นชนบทจึงสะท้อนลักษณะเชิงพื้นที่ดังต่อไปนี้ (ไพฑูรย์ เครือแก้ว, 2506; มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2535; ณรงค์ เสียงประชา, 2544)

- 1) การตั้งบ้านเรือนมักจะอยู่โดดเดี่ยวแบบกระจายตามไร่นาตามที่ทำกิน
- 2) มีความผูกพันทางเครือญาติ ยึดมั่นประเพณีวัฒนธรรมสูง ติดยึดจารีตดั้งเดิมซึ่งเป็นคนหัวโบราณอยู่มาก
- 3) มีอาชีพเกษตรกรรมและเลี้ยงสัตว์เป็นหลัก
- 4) ขาดความรู้วิทยาการสูง มีสาธารณูปโภคและสาธารณูปการที่ไม่สะดวก

5) การยึดติดในถิ่นฐานที่อยู่สูง ไม่ค่อยมีการเปลี่ยนแปลงโยกย้ายถิ่นและทุกคนรู้ส่วนใหญ่มากัน ติดต่อกันเคยเห็นหน้ากันโดยตรง (Face to face)

6) เชื้อโซกลาง ภูติผีปีศาจ เวทมนต์คาถา

7) วิถีชีวิตอยู่แบบเรียบง่ายพอเพียง

เมื่อพิจารณาความเป็นชนบทกับบริบทของพื้นที่ตั้งของคำชะโนดตามภูมิศาสตร์ตั้งอยู่ที่บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุงจังหวัดอุดรธานีซึ่งปรากฏชัดว่าอยู่บนผืนแผ่นดินภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือภาคอีสาน มีความห่างไกลจากอำเภอบ้านดุง 16 กิโลเมตร ห่างจากจังหวัดอุดรธานี 100 กิโลเมตร ห่างจากกรุงเทพมหานคร 642 กิโลเมตรจึงจัดอยู่ในพื้นที่ชนบท ซึ่งอยู่นอกเขตเมืองที่ห่างไกล ประชาชนมีวิถีชีวิตที่มุ่งประกอบอาชีพเกษตรกรรม การเลี้ยงสัตว์ มีพื้นที่ป่าไม้และธรรมชาติของชุมชนอยู่ล้อมรอบ ชาวบ้านยึดมั่นในประเพณี วัฒนธรรม มีความเชื่อในโซกลางและศรัทธาในพระพุทธรูปศาสนาอย่างมั่นคง ชาวบ้านมีการดำรงชีวิตตามวิถีอีสานทั่วไป ซึ่งคำว่า วิถีอีสาน หมายถึง สายแนนแห่งการดำรงชีวิตของคนพื้นที่ลุ่มน้ำโขงอยู่บนพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือคนอีสานที่มีเอกลักษณ์ของจารีตประเพณีแบบผสมผสานชาวไทยลาวไว้อย่างเหนียวแน่นทั้งฮิดคอง ภาษาลาวอีสาน อาหาร อารมณ์นุ่มนวล สายสัมพันธ์แต่งงานที่เป็นสายแนนเชื่อมต่อแผ่นดินลาวไทยให้มั่นคงมาอย่างยาวนานเสมือนเป็นแผ่นดินเดียวกัน ทั้งนี้เมื่อกล่าวถึงวิถีอีสานมักจะถูกฉายภาพในรูปแบบวิถีชีวิตที่อาศัยลุ่มน้ำโขง ที่หล่อเลี้ยงชีวิตผู้คนหลากหลายเชื้อชาติ ก่อกำเนิดวัฒนธรรมและอารยธรรมมากมาย ซึ่งสายน้ำแห่งชีวิตนี้ยังมีปรากฏการณ์ของการเกิด “ไก” เกลื่อนโขง “ไก” หรือที่ชาวบ้าน เรียก สหรัยแม่น้ำโขง หรือ “เทา” ของชาวอีสานนั่นเอง ส่วนแม่น้ำชี กำลังเปลี่ยนแปลง “แม่น้ำชี บ่คือเก่า” ชาวอีสานต้องปรับตัว ยังมีแม่น้ำมูล ที่เป็น “มูนมั่ง” หล่อเลี้ยงชีวิตชาวอีสานไว้มายาวนานรวมถึงแม่น้ำสงคราม ที่ชาวบ้านเรียกคือ “มดลูกแม่น้ำโขง” ด้วยลักษณะมดลูกแม่น้ำโขงมีพื้นที่ชุ่มน้ำกว่า 4,045,000 ไร่จึงเป็นสายน้ำที่ทำให้แม่น้ำสงครามมีความหลากหลายของพันธุ์ปลาและพันธุ์พืชพันธุ์พื้นหล่อเลี้ยงชีวิตชาวอีสานมาจากอดีตจนปัจจุบัน (ไทยพีบีเอส, 2565) เด่นชัดเรื่องภาษาอีสานที่สื่อสารแบบชาวลาวได้อย่างเข้าใจกัน มีผ้าทอที่สะท้อนเอกลักษณ์ผ้าขาวม้าผูกเอวของชาวอีสาน ในการยึดโยงวิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเพณีของคนลาวอีสานตามฮิดสิบสองคองสิบสี่ ที่มีบุญประเพณี 12 เดือน ได้แก่ การทำบุญ

ขึ้นบ้านใหม่ ประเพณีบุญกองบัวของฮาด ประเพณีกินตอง (แต่งงาน) ประเพณีงันเฮือนดี (งานศพ) ประเพณีลงช่วง ประเพณีแฮกนาสู่ขวัญนา พิธีเลี้ยงตาแฮก (นา) ประเพณีบา (บายศรีสู่ขวัญ) ประเพณีงันกรรม (คลอดบุตร) ประเพณีผัดผี ประเพณีเต้าช่วง (เลี้ยงผี) ประเพณีเลี้ยงผีปู่ตา ประเพณีเสียเคราะห์บูชา และประเพณีสู่ขวัญวัวควาย นอกจากนี้ยังมีประเพณีที่ยังคงยึดมั่นสืบทอดกันมาหลายชั่วคนจากอดีตมาจนปัจจุบันยังคงอยู่ 9 พิธี ได้แก่ พิธีทำบุญสงกรานต์ พิธีทำบังไฟ พิธีทำบุญเข้าพรรษา พิธีทำบุญข้าวประดับดิน พิธีทำบุญข้าวสาก พิธีทำบุญออกพรรษา พิธีทำบุญกฐิน พิธีทำบุญข้าวจี และพิธีทำบุญผะเหวด (เดิม วิชาคย์พจนกิจ, 2546) ผู้เขียนจึงสรุปเป็น 4 วิถีอีสานบนฐานปรากฏการณ์ทางสังคม ดังนี้

1) วิถีอีสานเป็นวิถีแห่งการปรับตัวตามธรรมชาติตามฤดูกาล ซึ่งเมื่อวิถีชีวิตผูกติดกับธรรมชาติในฤดูฝนชาวบ้านจะเห็นวิถีของชาวนาที่ตั้งแต่เช้าจะไถ่จูงควายลงนา ไปทำนาปลูกข้าว หาลา หากบ ใส่เบ็ด วางข่าย ทำเครื่องดักปลา พอตกลายแม่หรือลูกจะไปส่งข้าวให้พ่อหรือพี่ที่ไปนาตอนเช้า ตอนเย็นจะเห็นชาวบ้านไถ่จูงวัวควายเข้าคอก พอค่ำมาชาวนาก็จะมาสูมไฟไถ่ยงบางคนนอนที่เถียงนาและบางคนจะกลับบ้านมืด ๆ หลังเสร็จภารกิจที่ทำนาแล้ว วิถีชีวิตการไปทำนาในฤดูฝนจะเห็นจากปู่ย่าตายาย มารุ่นพ่อแม่ พี่ชายพี่สาวและรุ่นลูกยังคงเห็นวิถีชีวิตที่อาศัยธรรมชาติในการดำรงอยู่ได้ ให้ชีวิตอยู่รอดตามวัฏจักรของฤดูกาล

2) วิถีอีสานเป็นวิถีคนขายแรงพอพ้นฤดูกาลทำนาแล้วจะเห็นผู้ใหญ่ที่เป็นวัยแรงงานในหลายครอบครัวจะเดินทางจากบ้านชนบทเข้ามารับจ้างของแรงงานในเมืองใหญ่ หรือเมืองหลวงที่สามารถทำงานเป็นรายวัน รายกึ่งเดือน รายเดือนซึ่งเมื่อเก็บหอมรอบริบได้แล้วจะส่งกลับบ้านบางส่วน และจะนำเงินเก็บอีกก้อนไว้เพื่อกลับบ้านได้ในช่วงเทศกาลทั้งปีใหม่และวันสงกรานต์ ซึ่งวิถีชีวิตเป็นวัฏจักรจะเห็นตามห้องเช่าที่มาจากถิ่นของคนบ้านเดียวกัน ตื่นเข้าไปขายแรงเป็นลูกจ้างในการก่อสร้าง รับเหมา ขายแรงงานของ รับจ้างทั่วไป พอตกเย็นมีการรวมกลุ่มกันทำอาหารกินข้าว สังสรรค์กินเหล้าร้องเพลงเพื่อคลายเครียดลดการคิดถึงบ้าน วิถีชีวิตเหล่านี้จะหายไปภายหลังการเดินทางกลับบ้านช่วงเทศกาลสงกรานต์เดือนเมษายนเพราะว่าเดือนพฤษภาคมจะเริ่มเข้าสู่ฤดูฝนวนกลับเริ่มเตรียมการทำนาอีกครั้งเพราะคนอีสานส่วนใหญ่จะทำนาได้ปีละ 1 ครั้ง หรือ 7 เดือน คือตั้งแต่พฤษภาคม-พฤศจิกายนของทุกปีเท่านั้น

3) วิถีชีวิตอีสานตามฮีตสิบสอง นับเป็นแบบแผนจารีต ธรรมเนียมประเพณีที่ดั่งามที่ผู้เขียนได้สัมผัสมาตั้งแต่เกิดและจำความได้จะเห็นปรากฏการณ์ทางการปฏิบัติที่ยึดมั่นกับวัฒนธรรมประเพณีของชาวอีสานปรากฏอยู่ในแต่ละหมู่บ้านที่แสดงออกมาจากพฤติกรรม การปฏิบัติทางพุทธศาสนาสืบจากรุ่นปู่ย่า ตายาย พ่อแม่ พี่สาวพี่ชาย และลูกยังสืบทอดฮีตสิบสองเดือนมาตลอดนับแต่เดือนอ้ายบุญข้าวกรรม เดือนยี่บุญคูณลาน เดือนสามบุญข้าวจี เดือนสี่บุญผะเหวด เดือนห้าบุญฮุดตาง เดือนหกบุญบั้งไฟ หรือบุญข้าชะ เดือนเจ็ดบุญเข้าพรรษา เดือนเก้าบุญข้าวประดับดิน เดือนสิบบุญข้าวสาก เดือนสิบเอ็ดบุญออกพรรษา เดือนสิบสองบุญกฐิน ซึ่งเป็นปฏิทินวัฒนธรรมของวิถีอีสานที่ต้องยึดมั่นปฏิบัติสืบต่อกันมาก และมักจะเกิดคำพูดของคนอีสานบางคำที่สะท้อนความนิยมปฏิบัติมากที่สุดในการชวนญาติพี่น้องว่า “ไปนำกันเด้อไปเอาบุญเดือนสามกินข้าวจีไปเอาบุญเดือนสี่กินข้าวปั้นเอาบุญผะเหวดฟังเทศน์มหาชาตินำกันเด้อพี่น้องเด้อ”

4) วิถีอีสานเป็นวิถีแห่งความเรียบง่ายเป็นการดำเนินชีวิตของมนุษย์ที่แสวงหาความสุขแบบพอเพียงทางกาย สังคมวัฒนธรรมและจิตใจภายใต้สภาวะการณ์ที่มีแบบจำกัดทั้งทรัพยากรธรรมชาติและความสะดวกสบายทางการพัฒนาพื้นที่ท้องถิ่น คนอีสานส่วนใหญ่เป็นผู้แสวงหาแบบพอดีมีวิถีอยู่อย่างกินง่ายอยู่ได้ตามบริบทภูมิสังคม

2. สบายดีอีสาน

คำว่า สบายดี เป็นคำบอกกล่าวถึงการมีความสุข สุขภาพกายดี สุขภาพใจดี ชีวิตที่ดี การอยู่ดีกินดีไม่มีปัญหาใดๆ อยู่ดีมีสุข อยู่เย็นเป็นสุข หรือการอยู่แบบปกติมีความสุขพอเพียงกับชีวิตในปัจจุบัน ซึ่งภาษาอีสานมักใช้คำว่า ซำบายดี แตกต่างจากภาษาลาวที่กล่าวถึงคำว่า สบายดี หรือเขียนว่า สะบายดี จะเป็นการกล่าวทักทายเวลาเจอหน้ากันคนที่ทักจะใช้คำว่า สะบายดี คนตอบจะตอบว่า สะบายดี เช่นกันซึ่งจะมีความหมายตรงกับคำว่า สวัสดิ์ ของคนไทย ซึ่งในบทนี้ผู้เขียนจะใช้ตรงตามหลักภาษาไทยว่า “สบายดี” ให้นิยามถึงวิถีของคนอีสานที่ดำรงชีวิตอย่างมีความสุขทั้งปวง

คำว่า สบายดี ยังถูกเรียกชื่อของกลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน 1 ประกอบด้วย 5 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดอุดรธานี จังหวัดหนองคาย จังหวัดหนองบัวลำภู จังหวัด

เลย และจังหวัดบึงกาฬ ว่า “กลุ่มจังหวัดสบายดี” ซึ่งเป็นกลุ่มจังหวัดที่ตั้งอยู่บนแผ่นดินที่มีความโดดเด่นแห่งเมืองลุ่มน้ำโขงที่มีธรรมชาติสวยงาม ความเชื่อ ศรัทธา พุทธศาสนา อัตลักษณ์ วัฒนธรรมที่มีมนต์เสน่ห์ มีประวัติศาสตร์และอารยธรรมหลายพันปี เส้นทางเชื่อมโยงเดินทาง สะดวกสบายบนดินแดนรูปหัวใจ (กลุ่มงานบริหารยุทธศาสตร์กลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน 1, 2565) จากการลงพื้นที่วิจัยใน 5 จังหวัดกลุ่มสบายดีวิถีอีสาน เกิดการตั้งคำถามเพื่อตรวจสอบว่า วิถีอีสานสบายดีจริงไหม อย่างไร? เพราะคำว่าสบายดีนั้น ต้องมีภาพของความสุขตามอัตภาพที่เหมาะสมของตนเอง ซึ่งชัดจากภาพที่ฉายผ่านสายตาของสังคมไทยด้วยความคิดเห็นของคนทั่วไปมองว่าแผ่นดินอีสาน คนอีสาน ภาษาอีสาน วัฒนธรรมอีสาน รากเหง้าของคนอีสานกลับถูกด้อยค่า กลายเป็นข้อด้อย เผชิญคำดูถูกเหยียดหยาม เผชิญการด้อยค่าในชีวิต สะท้อนออกมาเป็นคำพูด ภาพถ่าย ภาพยนตร์ เป็นบทเพลงต่าง ๆ มากมาย มุมมองที่ชัดเจนถูกตีค่าว่า “คนอีสานยากจน” เป็นความรู้สึกและมักถูกสะท้อนจากภาครัฐในการสื่อความหมายให้คนส่วนใหญ่เห็นภาพเป็นแบบนั้นว่า ภาคอีสานแห้งแล้ง ไกลจากการพัฒนา ขาดโอกาสทางการศึกษา มีความรู้ต่ำ กินอาหารที่สกปรก ๆ ดิบ ๆ เป็นภาวะสุขภาพที่อ่อนแอ มักใช้แรงงาน เป็นชีวิตของคนรับจ้างเป็นหลัก ทำให้วิถีชีวิตคนอีสานมักถูกว่าเป็นความยากจน ทำให้ความยากจน สะท้อนความเหลื่อมล้ำทางสังคม เศรษฐกิจ ทรัพยากรธรรมชาติ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมาเป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกัน เป็นสิ่งที่น่ากลัวที่สุดในชีวิตของมนุษย์ที่ต้องการดำรงชีวิตอยู่ให้ยาวนานที่สุด ทุกคนบนโลกใบนี้ต้องการหลุดพ้นจากความยากจน และอยากได้สังคมที่เท่าเทียม ไม่เอาัดเอาเปรียบกัน ซึ่งคำดูหมิ่น ดูแคลนถึงรากเหง้าของคนอีสาน มักสะท้อนถึงความเหลื่อมล้ำทางสังคม อันเป็นหลุมดำแห่งความขัดแย้งมีอยู่จริงในทุกสังคม และแทบจะไม่สามารถลดช่องว่างความเหลื่อมล้ำลงมาได้เลย トラบไดยังมีโครงสร้างสังคมที่เป็นชนชั้น การจัดแบ่งฐานะทางสังคม รายได้ โอกาสการเข้าถึง การศึกษา ทรัพยากรธรรมชาติ สิทธิ ความเป็นธรรม ยากมากที่จะทำให้ลด ละ เลิกในสิ่งที่เรียกว่า “ความเหลื่อมล้ำของคนในสังคม” ดังนั้น “ความเหลื่อมล้ำทางสังคม” สะท้อนความเป็นชนชั้นทางสังคม มีความเป็นเจ้านาย เป็นบ่าว คนรับใช้ สังคมอุปถัมภ์เกื้อกูลใช้อำนาจอย่างไม่เป็นธรรม สะท้อนความไม่เท่าเทียมของมนุษย์ แบ่งแยกศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ให้แตกต่างกัน สิ่งที่ประเทศไทยมองความไม่เท่าเทียม และชอบดูหมิ่นดูแคลนมักมาพร้อมกับคำพูดที่ว่า “คนจน คนรวย คนไฮโซ คนบ้านนอก คน

ต่างจังหวัด คนอีสาน คนลาว คนชนบท คนหลังเขา ไกลปืนเที่ยง คนภูธร คนชั้นล่าง คนรากหญ้า คนรากแก้ว คนต่างด้าว คนชั้นแรงงาน” ดังนั้นทุกคนควรหลีกเลี่ยงคำเหล่านั้น เพราะ “ทุกคนเป็นมนุษย์ที่เท่าเทียมกันมีศักดิ์ศรีอย่างเท่าเทียมกัน” (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2561; 2562; 2563) ความเหลื่อมล้ำไม่ยากที่จะให้คำนิยามง่ายที่สุด คือ ความไม่เท่าเทียมกันในทุกมิติด้วยหัวใจที่โลภมาก ไม่ว่าจะถูกเหลื่อมล้ำในทุกมิติใด ๆ กลับยังไม่เคยเห็นภาพของ “คนอีสาน” สร้างความขัดแย้งให้แก่ประเทศไทย แต่เห็นภาพที่เป็นกลไกชนชั้นแรงงานและก้มหน้าก้มตาทำงานหนักภายใต้บริบทที่ตนเองมีศักยภาพพร้อมกับเพียรพยายามต่อสู้ไปตามความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ อยู่ได้อย่างมีความสุขตามวิถีถิ่นอีสานของตนเอง ดังนั้นเมื่อกล่าวถึงคำว่าสบายดีอีสานจึงสามารถสะท้อนภาพของความสุขและวิถีชีวิตคนอีสาน สรุปได้ดังนี้

2.1 ความสุข (Happiness)

ความสุข หมายถึง “ดับทุกข์” มีความสำคัญมากในการปฏิบัติธรรมทางพระพุทธศาสนา อาจเริ่มแต่ขั้นต้นในการทำความดีหรือกรรมดีทั่ว ๆ ไปที่เรียกว่าบุญ “บุญเป็นชื่อของความสุข” นิพพาน ก็เป็นความสุข และเป็นบรมสุขคือสุขสูงสุด (พระราชาธรมณี (ประยุทธ์ ปยุตโต), 2529) ผู้ไม่ประมาท เฟ่ง (ธรรม) อยู่ ย่อมได้บรรลุความสุขอันไพบูรณ์ (สุชีพ ปุญญานุภาพ, 2539) กามสุข เป็นความสุขที่เกี่ยวข้องกับคนส่วนใหญ่ ความสุขที่ประณีตเป็นอิสระเป็นไทแก่ตน เรียกว่านิรามัสสุข แม้เป็นจุดหมายของชีวิตแต่ยังไม่สิ้นสุดความสุข ต้องพัฒนาจิตใจถึงความสุขอย่างประณีตอิสระภายในทุกอย่างตั้งแต่ความสุขจากความมีศรัทธา ความมีศีลดีงาม สุขจากสมาธิ สุขจากฌาน แม้กระทั่งนิพพานสุข (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2555) การมองเห็นความสุขของคนอื่นนั้นไม่สำคัญสำคัญอยู่ที่ว่าเรามองเห็นความสุขที่ตัวเราไหม ความสุขที่แท้จริงนั้นจะต้องเกิดจากการก้าวขึ้นมาพ้นจากการเปรียบเทียบ คนอื่นถ้าเรามีความสุขกับสิ่งนั้น เรื่องนั้น จะทำให้เรารู้จักพอ... "ใจที่รู้จักพอนั้นแหละ เป็นใจที่มีความสุข" (พระมหาวิมลชัย ว. วชิรเมธี, 2555) นอกจากนี้ความสุขทางพุทธศาสนาได้แบ่งออกเป็น 10 ชั้น ได้แก่ (1) กามสุข สุขเนื่องด้วยกาม ได้แก่ความสุขโสมนัสที่เกิดขึ้นด้วยอาศัย กามคุณ 5 คือรูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ (สัมผัสทางกาย) ที่น่าใคร่ น่าพอใจ (2) ปฐมฌาน สุขเนื่องด้วยปฐมฌาน ซึ่งสกัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย ประกอบด้วยวิตก วิจารณ์ พินิจ สุข และเอกัคคตา (3) ทุติยฌานสุข สุขเนื่องด้วยทุติยฌาน ซึ่งประกอบด้วย ปีติ สุข และ

เอกัคคตา (4) ตติยฌานสุข สุขเนื่องด้วยตติยฌาน ซึ่งประกอบด้วย สุขและเอกัคคตา (5) จตุตถฌานสุข สุขเนื่องด้วยจตุตถฌาน ซึ่งประกอบด้วย อุเบกขาและเอกัคคตา (6) อากาสนัญญายตนสมาปัตติสุข สุขเนื่องด้วยอากาสนัญญายตนสมาบัติ ซึ่งล่วงพ้นรูปสัญญา โดยสิ้นเชิง ปฏิขสัญญาล่วงลับไปหมด ไม่นมสิการณานันตสัญญา นึกถึงแต่อวกาศอันอนันต์เป็น อารมณ์ (7) วิญญาณัญญายตนสมาปัตติสุข สุขเนื่องด้วยวิญญาณัญญายตนสมาบัติ ซึ่งคำนึง วิญญาณอันอนันต์เป็นอารมณ์ (8) อาภิญญายตนสมาปัตติสุข สุขเนื่องด้วยเนวสัญญานา สัญญายตนสมาบัติ อนถึงภาวะที่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ (9) เนวสัญญานาสัญญายตน สมาปัตติสุข สุขเนื่องด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ อันถึงภาวะที่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มี สัญญาก็ไม่ใช่ (10) สัญญาเวทยิตนิโรธสมาปัตติสุข สุขเนื่องด้วยสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ อัน ถึงภาวะที่ดับสัญญาและเวทนาทั้งหมด (พระราชวรมุณี (ประยูร ปยุตโต), 2529) ดังนั้นจึง สามารถสรุปได้เป็น 3 ระดับ ได้แก่ (1) กามสุข สุขเนื่องด้วยกาม (2) ฌานสุข หรือ (อภิญญ) สมาปัตติสุข สุขเนื่องด้วยฌานหรือสุขเนื่องด้วยสมาบัติ 8 แยกเป็น 2 ระดับย่อย ได้แก่ สุขในรูป ฌาน หรือสุขเนื่องด้วยรูปฌาน 4 และสุขในอรุปฌาน หรือสุขเนื่องด้วยอรุปฌาน 4 และ (3) นิโรธสมาปัตติสุข สุขเนื่องด้วยนิโรธสมาบัติ

เมื่อกล่าวถึงความสุขของสามัญชนตามแต่ละพื้นที่ในการวิจัยในกลุ่มจังหวัด สบายดีพบว่า ความสุข หมายถึง การเข้าถึงคำว่า “พอเพียง” และ “พอใจ” เป็นการถึงพร้อม ด้วยความสมบูรณ์ทางกาย และทางจิตใจ ซึ่งจะเริ่มต้นที่มีความสุขทางกาย เช่นการอยู่ดีกินดี การมีสุขภาพร่างกายแข็งแรง ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน การมีสิ่งแวดล้อมในการ ดำรงชีวิตที่ดี มีคุณภาพชีวิตที่ดี มีการศึกษา หรือรวมเรียกว่าความสุขในการดำรงชีวิต นั้นเอง และเมื่อพร้อมกับความสุทางกายแล้วจะต้องพัฒนาสู่ความสุขทางใจด้วย เช่น การรักษาศีลครบถ้วนบริบูรณ์ การเคารพศรัทธาในศาสนา การปฏิบัติตามหลักธรรม คำสอนที่ดี งามของศาสนา การทำสมาธิภาวนา เป็นต้น ทำทั้งสองสุขนี้ให้บริบูรณ์ถึงจะเรียกว่า “ความสุข” ที่แท้จริง ความสุข มีทั้งสุขทางกายสัมผัส จิตสัมผัส ธรรมชาติสัมผัส ดังนั้นสิ่งทีงานวิจัยต้องการ คือความสุขที่เกิดจากกายสัมผัสได้ เห็นภาพได้ สามารถนำไปสู่การวิเคราะห์ได้นั่นเองกล่าวสรุป ได้ว่า “ความสุข” มีคำว่า ชีวิตคนเรามีความพอเพียง พอดี พอใจ อิ่มอกอิ่มใจ สบายใจ พึงพอใจ สุขกาย กินอิ่มนอนหลับ อยู่ง่าย มีใช้จ่ายไม่ขัดสน อยู่กับครอบครัว มีหน้าที่การงานทำ มีเงิน

เก็บต่อพอตี อยู่รอดได้ปล่อยภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ให้ทาน ใจสงบ (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2559; 2562) นอกจากนี้ความสุขที่เป็นวิสัยของประชาชนในประเทศไทยหน่วยงานระดับชาติต้องหาเครื่องมือวัดระดับความสุขได้ ซึ่งมีตัวชี้วัดระดับความอยู่ดีมีสุข จำแนกได้เป็น 7 ด้าน คือ ด้านสุขภาพอนามัย ความรู้ ชีวิตการทำงาน รายได้และการกระจายรายได้ ชีวิตครอบครัว สภาพแวดล้อม และการบริหารจัดการที่ดีของภาครัฐ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2546) นอกจากนี้เมื่อ 2 ทศวรรษที่ผ่านมาประเทศไทยมีการนำคำว่า “ความพอเพียง” ไปใช้ในการวัดความอยู่ดีมีสุข จนกลายเป็นประเทศที่มีความโดดเด่นเรื่องการใช้ความสุขมวลรวมประชาชาติมีการพัฒนาตัวชี้วัดทั้งความอยู่ดีมีสุขและคุณภาพชีวิตของประชาชน ซึ่งปี พ.ศ.2553 มีการพัฒนาตัวชี้วัดที่เรียกว่า GNH Index 2010 วัด 2 ด้านคือ “ด้านความพอเพียง และด้านความสุข” ทั้งหมด 9 ด้าน ได้แก่ 1) ธรรมาภิบาล 2) ความมีชีวิตชีวาของชุมชน 3) ความหลากหลายทางชีวิตภาพ 4) คุณภาพชีวิต 5) สุขภาพจิต 6) สุขภาพกาย 7) การใช้เวลา 8) การศึกษา และ 9) ความหลากหลายทางวัฒนธรรม ยังรวมถึงการวัดการพัฒนามนุษย์ขององค์กรสหประชาชาติที่ใช้วัดคุณภาพชีวิตของคนใน 3 ด้าน ประกอบไปด้วย ด้านสุขภาพ ด้านการศึกษา และด้านมาตรฐานการครองชีพ (วัลลภา แวน วิลเลียนส์วาร์ดาและคณะ, 2554; Karma Ura & Karma Galay, 2004; 2012; UNDP, 2010; เฉลิมพล แจ่มจันทร์, 2556 อ้างถึงใน ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2562) ส่วนตัวชี้วัดความสุขของคนไทย โดยสำนักงานปฏิรูประบบสุขภาพแห่งชาติ (2548; 2549) ได้กำหนดไว้ 8 ด้าน ได้แก่ 1) การมีหลักประกันในชีวิต 2) การมีร่างกายและจิตใจที่แข็งแรง 3) การมีครอบครัวที่อบอุ่น 4) การมีชุมชนเข้มแข็ง 5) การมีสิ่งแวดล้อมที่ดี 6) การมีอิสรภาพ 7) การมีความภาคภูมิใจ 8) การเข้าถึงธรรมะว่าด้วยการอยู่ร่วมกัน ทั้งนี้ประเทศไทยยังมีตัวชี้วัดความอยู่เย็นเป็นสุขประกอบด้วย 9 ปัจจัย ได้แก่ 1) สุขภาพกาย 2) สุขภาพใจ 3) ความสมดุลในการใช้เวลา 4) ความเข้มแข็งทางสังคมและวัฒนธรรม 5) คุณภาพชีวิต 6) การศึกษา 7) ความเข้มแข็งของชุมชน 8) ธรรมาภิบาล และ 9) ความเข้มแข็งของระบบนิเวศ (เสาวลักษณ์ กิตติประภัสร์, 2553) ความสุขนั้นมิองค์ประกอบกว้าง ๆ มีอยู่ 2 ประการ ได้แก่ ความสุขทางกาย ประกอบด้วย การมีสุขภาพร่างกายแข็งแรง การได้รับประทานอาหารครบถ้วนสมบูรณ์ทุกมื้อ การมีสิ่งอำนวยความสะดวกที่ดีเหมาะสมกับฐานะ การมีสภาพแวดล้อมที่ดี การมีงานทำ การมีการศึกษาที่ดี การมีเพื่อน

ร่วมงานที่ดี การมีครอบครัวที่อบอุ่น การมีรายได้ที่เหมาะสม การได้พบหากับบัณฑิต การได้อยู่ในชุมชนที่เข้มแข็งผู้นำมีธรรมาภิบาล และการได้ดำรงชีวิตตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ส่วนความสุขทางใจ ประกอบด้วย การได้โอกาสเข้าวัด ฟังธรรม ทำบุญตักบาตร สม่ำเสมอ การได้เข้าร่วมกิจกรรมทางวัฒนธรรม ประเพณีของสังคม การรู้จักตนเอง เข้าใจตนเอง ปรับตัวไม่ให้เกิดความเครียด การสวดมนต์ และการนั่งสมาธิอย่างสม่ำเสมอ การยึดหลักธรรมในชีวิตประจำวัน การมีความรู้สึกสงบร่มเย็นใจ เมตตา รู้สึกเอื้อเฟื้อ การไม่ประมาทในการดำเนินชีวิต และการได้อ่านหนังสือธรรมะเป็นประจำ (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2559; 2560) ทั้งนี้ยังพบว่าผลการวิจัยถึงแนวทางสร้างความสุขของประชาชนที่อาศัยอยู่ในชุมชนเมืองเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร ด้วยการดำรงชีวิตอย่างมีความสุขตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ดังนี้ (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2555)

แนวทางที่ 1 ผู้นำครอบครัวและสมาชิกต้องยึดมั่นในการประกอบอาชีพที่สุจริต ไม่เบียดเบียนผู้อื่น รู้จักพอประมาณและไม่ลงทุนเกินตัว แม้จะลำบากก็ต้องยึดหลักความพอเพียง ยึดมั่นและปฏิบัติตามหลักธรรมของศาสนา และใช้ชีวิตอย่างมีสติ สมานธิปัญญา เดินทางสายกลางเท่านั้นก็เพียงพอ และปฏิบัติตามในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมด้วยการปิดเครื่องใช้ไฟฟ้าเสมอเมื่อออกจากบ้านหรือไม่ได้ใช้ประโยชน์ให้เป็นแบบอย่างที่ดีของสมาชิกในครอบครัวให้สม่ำเสมอ

แนวทางที่ 2 ผู้นำครอบครัวและสมาชิกต้องศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับการประยุกต์ใช้ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในชีวิตประจำวัน รวมถึงการเข้าอบรมการปฏิบัติตนในการใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอยู่เสมอ

แนวทางที่ 3 ผู้นำครอบครัวและสมาชิกต้องเปิดโอกาสให้กับตนเองได้เข้าไปมีบทบาทในกลุ่มทางสังคมของชุมชนหรือหน่วยงานให้มากขึ้น เนื่องจากผู้ที่เป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคมจะสามารถประยุกต์ใช้ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในระดับบุคคลและครัวเรือนได้มากกว่าผู้ที่ไม่เป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคม

แนวทางที่ 4 ผู้นำครอบครัวและสมาชิกต้องมีความตั้งใจและมุ่งมั่นที่จะดำรงชีพด้วยความพอเพียงและพึ่งตนเองให้มากที่สุด ถึงแม้จะมีสถานการณ์วิกฤตใด ๆ กับตนเองหรือครอบครัวก็ตาม

แนวทางที่ 5 ผู้นำครอบครัวต้องหาโอกาสพาสมาชิกในครอบครัวเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ที่ท่านชุมชนจัดขึ้น เช่น กิจกรรมวันสำคัญทางศาสนา กิจกรรมวันพ่อ วันแม่ วันเด็ก กิจกรรมพัฒนาชุมชน ทำความสะอาดชุมชน บริจาคสิ่งของเพื่อคนยากจน เป็นต้น อย่างสม่ำเสมอ

แนวทางที่ 6 ผู้นำครอบครัวและสมาชิกให้เข้าใจว่า เราเป็นสมาชิกหนึ่งในชุมชน หากเกิดเหตุหนึ่งใดในชุมชนต้องร่วมรับรู้ ร่วมกันคิด ร่วมกันวางแผน ร่วมกันปฏิบัติ ร่วมรับผิดชอบ ร่วมรับประโยชน์ ร่วมกันติดตามประเมินผล และร่วมกันแก้ไขปัญหา อย่างนี้ดูดยอย่าใช้ชีวิตต่างคนต่างอยู่ ให้รู้จัก 2 คำ คำว่า “เอื้อเพื่อเกื้อกูลกันและกัน” และ “ให้อภัยกันและกัน” ในชุมชนจึงจะพบความสุขตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในที่สุด

ดังนั้นเมื่อกล่าวโดยภาพรวมถึง ความสุขแบบเรียบง่ายของประชาชนโดยมีชีวิตอยู่ดีมีสุข เป็นภาวะที่ทำให้ผู้คนมีความสบายดีเป็นพื้นฐานของสามัญชนทั่วไป ก็คือ “สุขกาย พอดี สุขภาวะอนามัย พอเพียง สุขชีวิต สบายใจ ผาสุกร่มเย็น สุขสงบใจ บรมสุข”

2.2 ท้องถิ่นอีสาน (Esan)

การเริ่มเข้าพื้นที่ท้องถิ่นอีสานมักจะเริ่มต้นที่บ้านเกิดของผู้เขียนเองคือ คำชะโนด ซึ่งตั้งอยู่ในกลุ่มจังหวัดสลายดี เพราะผู้เขียนให้คำชะโนดเรียกว่า “บ้าน” คราวใดที่คิดถึงบ้านภาพของความทรงจำที่เป็นโคก คันนา ป่า หนองน้ำ ข้าวปลาอาหารที่อุดมสมบูรณ์ มองเห็นภาพรอยมือรอยเท้าของพ่อแม่ได้เหยียบย่ำถากถางป่าดงทำนาทำไร่ กลิ่นดิน กลิ่นโคน ท้องทุ่งนา น้ำใสตามท้องทุ่ง รวมถึงถิ่นฐานรอยเท้าดุรงค์ของพระอริยบุคคลที่พุทธศาสนิกชนได้ก้มกราบอย่างสนิทแนบใจ ท้องถิ่นที่มีอากาศอันบริสุทธิ์ ท้องที่มีต้นชะโนด ท้องน้ำที่เป็นเกาะ คำชะโนดบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ ณ แห่งที่มีพญานาคราชที่ผู้คนลุ่มน้ำโขงและทั่วประเทศมาท่องเที่ยวกราบไหว้สักการะเคารพบูชาตามแรงศรัทธาของบุคคล สายบุญที่หลังไหลมาทำบุญจนกลายเป็นเส้นทางสายบุญ สายความเชื่อ สายโชคลาภ เส้นทางสายบายศรีมนต์เสน่ห์อีสาน ภูมิสถานที่มิดำนานแห่งชัยชนะจากแม่น้ำโขง ภูมิประเทศที่มีธรรมชาติ วัฒนธรรม อารยธรรม ประวัติความเป็นมายาวนานที่หนึ่งของแผ่นดินไทย และบ้านที่อยู่แล้วมีความสุข ที่เกิดมาเป็นมนุษย์ได้สร้างบารมีสู่การบรรลุธรรมขั้นสูงสืบไป

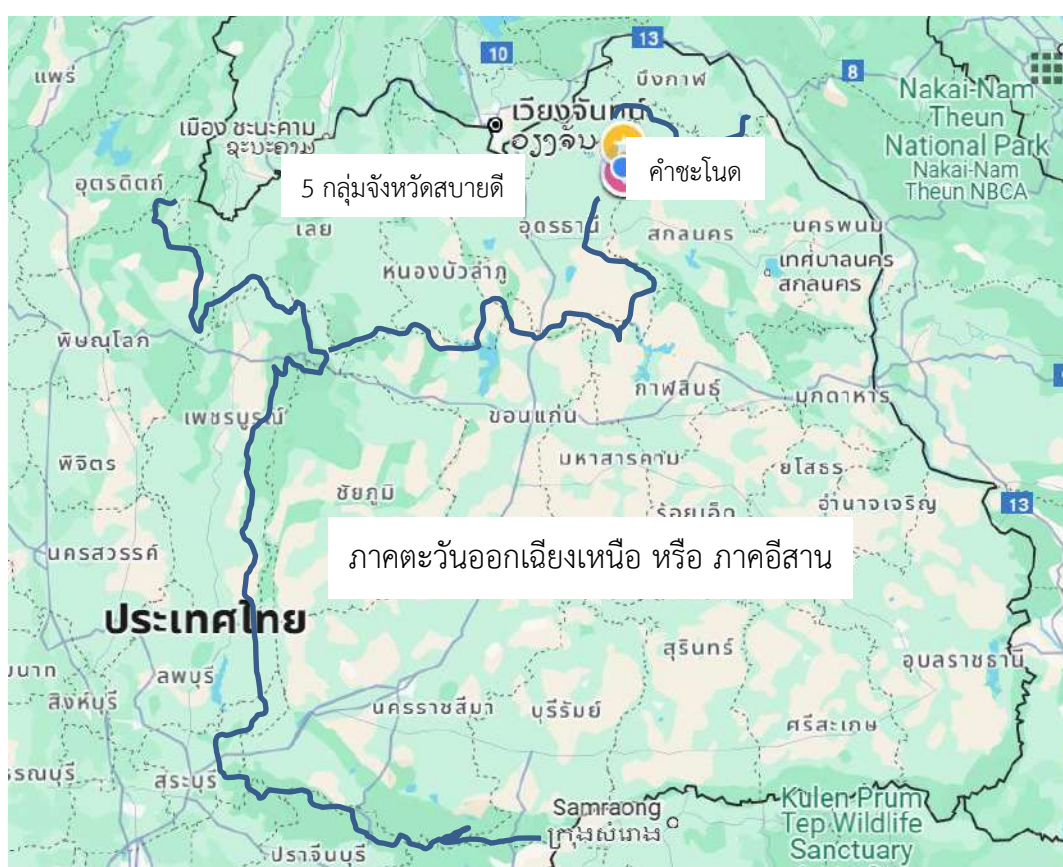

ภาพที่ 4.1 ท้องถิ่นอีสาน: คำชะโนด

“อีสาน” เมื่อกล่าวถึงคำนี้ที่ไร ทุกคนจะมีความเห็นไปในทิศทางเดียวกันว่า “ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย” ที่อยู่ติดแม่น้ำโขงตรงข้ามสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (สปป.ลาว) ซึ่งคำว่า “อีสาน” มาจากภาษาสันสกฤตว่า “อีสาน” (อ่านว่า อี-สา-นะ) ซึ่งแปลว่า ผู้ปกครอง ซึ่งหมายถึง พระคิเวหรือพระอิศวร แต่ในภาษาไทย “อีสาน” ได้นำพระนามของพระคิเวมาใช้เรียกเป็นชื่อทิศตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นความเชื่อของอินเดีย ทิศตะวันออกเฉียงเหนือนี้มีพระคิเวเป็นเทพผู้คอยปกป้องรักษา (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2549) นอกจากเรียกคนอีสาน แล้ว ยังถูกกล่าวถึงในมิติวัฒนธรรมของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น อาหารอีสาน ดนตรีอีสาน ภาษาอีสาน (สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2552) ซึ่งยังสะท้อนความเป็นภาคของคนที่อยู่อาศัยเห็นถึงจิตสำนึกของพวกเขาเกี่ยวกับอัตลักษณ์ของภาคหรือชาติพันธุ์ (รัตนา โตสกุล, 2556) กลุ่มชาติพันธุ์ลาวอีสาน อาจเรียกกันว่า “ลาว” “ลาวอีสาน” “ไทยลาว” “ไทยลาวอีสาน” เป็นชื่อที่คนภาคกลางหรือภูมิภาคอื่นเรียกแทนคนกลุ่มใหญ่ที่สุดที่อาศัยอยู่ในภาคอีสาน มีประชากรมากที่สุดในอีสาน ซึ่งชาวภาคกลางหรือภูมิภาคอื่นในประเทศมักจะเรียกชนกลุ่มนี้ว่า “ลาว” เพราะว่ามีภาษาพูดเป็นภาษาเดียวกับคนลาวในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (สปป.ลาว) (อภิศักดิ์ โสมอินทร์,

2526; สุรพล ดำริห์กุล, 2549; ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและปรีชา อุยตระกูล, 2559, บำเพ็ญ ไชยรักษ์, 2562) คนอีสานมีบรรพชนมาจากคนพื้นเมืองดั้งเดิมซึ่งมีชีวิตร่อนเร่มากกว่า 5,000 ปี โดยมีหลักฐานทางโบราณคดีการตั้งบ้านเรือน เพาะปลูก และเลี้ยงสัตว์ ในอำเภอกุเวียง จังหวัดขอนแก่น และบ้านเชียง อำเภอนองหาน จังหวัดอุดรธานี ซึ่งมีทั้งพวกอยู่ที่สูง เพาะปลูกแบบล้าหลังเรียกว่า เฮ็ดไฮ่ (ทำไร่) และมีพวกอยู่ที่ราบลุ่มแม่น้ำมีการเพาะปลูกที่มีระบบการเกษตรเฮ็ดนา (ทำนา) ต่อมา มีการสร้างบ้านแปงเมืองขึ้น ส่วนกลุ่มคนภายนอก มีการเคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งหลักแหล่งจนเป็นบรรพบุรุษมนุษย์สุวรรณภูมิ และบรรพชนคนอีสาน ประกอบด้วยคนที่อพยพมา (1) ราว 3,000 ปีก่อน มาจากทิศตะวันออกเฉียงเหนือ หรือทางตอนใต้ของจีนในปัจจุบัน เช่น ยูนนาน, กวางสี, กวางตุ้ง, เวียดนาม, ลาว เป็นต้น (2) ราว 2,000 ปีก่อน มาจากทิศตะวันตกเฉียงใต้ ได้แก่ ชมพูทวีปและลังกาทวีป (กองบรรณาธิการศิลปวัฒนธรรม, 2566) ณ เขตแคว้นแดนอีสาน 20 จังหวัดแห่งภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ถูกเรียกว่า ดินแดนภาคอีสานเป็นภาคที่มีเนื้อที่มากที่สุดของประเทศไทย ประมาณ 168,854 ตารางกิโลเมตร หรือมีเนื้อที่ร้อยละ 33.17 เทียบได้กับหนึ่งในสามของพื้นที่ทั้งหมดของประเทศไทยได้จัดว่าเป็นพื้นที่ที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย เพื่อกเขาที่สูงที่สุดในภาคอีสานคือ ยอดภูมโนโล ภูหลวง และภูกระดึง ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำสายสำคัญของชาวอีสานในหลายจังหวัดด้วยกัน เช่น แม่น้ำห้วยหลวง แม่น้ำชี ลำตะคอง แม่น้ำพอง แม่น้ำเลย แม่น้ำพรม แม่น้ำมูล แม่น้ำสงคราม ตั้งอยู่บนแอ่งโคราชและแอ่งสกลนคร มีแม่น้ำโขงกั้นประเทศลาวทางทิศเหนือและตะวันออกของภาค ทางทิศใต้มีเพื่อกเขาพนมดงรักกั้นประเทศกัมพูชาและภาคตะวันออกของประเทศไทย และมีทิวเขาเพชรบูรณ์และทิวเขาดงพญาเย็นเป็นแนวกั้นทางตะวันตกแยกจากภาคกลาง มีความเป็นเอกลักษณ์อย่างชัดเจนทั้งภาษาของตัวเอง สื่อสารด้วยภาษาอีสาน ซึ่งเป็นภาษาอีสานสำเนียงหนึ่งทางฝั่งขวามือแม่น้ำโขง ส่วนภาษาไทยนิยมใช้กันทั่วไปโดยเฉพาะในเมืองใหญ่และจังหวัดนครราชสีมาบ้าง ขณะเดียวกันยังมีภาษาเขมรที่ใช้กันมากในบริเวณอีสานใต้ ยังมีภาษาถิ่นอื่น ๆ อีกมาก อาทิ ภาษาภูไท ภาษาไส้ ภาษาไทโคราช ภาษาทวย (ส่วย) ภาษาแสก ภาษาข่า ภาษากะเลิง ภาษาไย้อ ภาษาข้อ ภาคอีสานยังมีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่โดดเด่นที่สุดของประเทศ เช่น อาหาร ภาษา อักษร อาทิ อักษรไทน้อย ดนตรีหมอลำ ดนตรีกันตรึม ดนตรีเจริญ และศิลปะการฟ้อนรำ การเซิ้ง ที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะ มักถูกเชื่อมต่อกับทางจิตวิญญาณกับพี่น้องลาว

เพราะสำเนียงการพูดสามารถคุยกันได้ หรือเรียกโดยไปภาษาอีสานถูกเรียกว่า ภาษาลาว หรือ เว้าลาว นั่นเอง วิถีชีวิตมีสิ่งหนึ่งที่มีลักษณะโดดเด่นมากคือ อาหารที่ถือเป็นวัฒนธรรมโดดเด่นที่สุดของประเทศ ทั้ง ข้าวหอมมะลิ ปลาแดก ปลาร้าหลน หรือหลนปลาแดก ข้าวจี๊ ปลาร้าบอง หรือปลาแดกบอง ลาบ ไช้ผดแดง แกงอ่อม หรืออ่อม แกงเห็ด ก้อย แกงผักหวานไช้ผดแดง หม่ำ เนื้อ ข้าวเหนียวไก่ย่างส้มตำ หรือตำบักหุ่ง เลือดเปง หมก เนื้อหมูแห้งแดดเดียว ป่น แจ่วฮ้อน จิ้มจุ่มอีสาน ซิ้นดาด ข้าวเปิยก น้ำผัก ยำสลัดลาว แหนมเนือง เปอ หมาน้อยหรือหม่อน้อย แกงกล้วย นอกจากเรื่องอาหารการกินแล้ว การตั้งบ้านเรือนในภาคอีสานยังมีลักษณะในการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนของคนอีสานมักเลือกทำเลที่เอื้อต่อการยังชีพ ซึ่งมีองค์ประกอบที่น่าสนใจ ดังนี้

ภาพที่ 4.2 ดินแดนอีสาน: ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ที่มา: Google maps (2567)

1) แหล่งน้ำ นับเป็นสิ่งสำคัญอันดับแรก อาจเป็นหนองน้ำใหญ่หรือห้วย หรือ ลำน้ำที่แยกสาขามาจากแม่น้ำใหญ่ ที่ม่น้ำเฉพาะฤดูฝนส่วนมากเป็นที่ราบลุ่มสามารถทำนาเลี้ยงสัตว์ ได้ ในบางฤดูเท่านั้นชื่อหมู่บ้านมักขึ้นต้นด้วยคำว่า "เลิง วัง ห้วย กุด หนอง และท่า" เช่น เลิงนกทา วังสามหม้อ ห้วยยาง กุดนาคำ หนองบัวแดง

2) บริเวณที่ดอนเป็นโคกหรือที่สูงน้ำท่วมไม่ถึง สามารถทำไร่และมีทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ มีทั้งที่ดอนริมแม่น้ำและที่ดอนตามป่าริมเขา แต่มีน้ำซับไหลมาบรรจบเป็นหนองน้ำชื่อหมู่บ้านมักขึ้นต้นด้วยคำว่า "โคก ดอน โพน และโนน" เช่น โคกสมบุญณ์ ดอนสวรรค์ โพนยางคำ

3) บริเวณป่าดง เป็นทำเลที่ใช้ปลูกพืชไร่และสามารถหาของป่าได้สะดวก มีลำธารไหลผ่าน เมื่ออพยพมาอยู่กันมากเข้าก็กลายเป็นหมู่บ้านและมักเรียกชื่อหมู่บ้านขึ้นต้นด้วยคำว่า "ดง ป่า และเหล่า" เช่น โคกศาลา ป่าต้นเปื่อย เหล่าอุดม

4) บริเวณที่ราบลุ่ม เป็นพื้นที่เหมาะในการทำนาข้าว และทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ในหน้าแล้ง ตัวหมู่บ้านจะตั้งอยู่บริเวณขอบหรือแนวของที่ราบติดกับชายป่า แต่น้ำท่วมไม่ถึงในหน้าฝน บางพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มมีน้ำขังตลอดปี เรียกว่า "ป่าบุงป่าทาม" เป็นต้น

5) บริเวณป่าละเมาะ มักเป็นที่สาธารณะสามารถใช้เลี้ยงสัตว์และหาของป่าเป็นอาหารได้ ตลอดจนมีสัตว์เล็กสัตว์น้อยที่นำมาเป็นอาหารยังชีพ รวมทั้งสมุนไพรใช้รักษาโรค และเป็นสถานที่ยกเว้นไว้เป็นดอนปู่ตาตามคติความเชื่อของวัฒนธรรมกลุ่มไต-ลาว

สิ่งที่วิถีชีวิตของชาวอีสานขาดไม่ได้คือ การถือฮีตสิบสอง คองสิบสี่ ตลอดปีต้องถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัดที่ถือสืบต่อกันมาแต่โบราณ นอกจากนี้ยังสามารถศึกษาค้นคว้าจากผลงานเพลงที่ อาจารย์เทพพร เพชรอุบล ได้ประพันธ์ไว้ชื่อว่า “อีสานบ้านเฮา” ซึ่งสะท้อนวิถีชีวิตของประชาชนชาวอีสานไว้อย่างชัดเจน นอกจากนี้พื้นที่วิจัยที่เป็นนาเกลือและนาข้าวที่อำเภอบ้านดุงมีอยู่ 4 ตำบลที่ได้รับผลกระทบการทำนาเกลือและนาข้าวที่เป็นกรณีพิพาทกันตลอดระยะเวลา 55 ปีมาแล้ว โดยอำเภอบ้านดุง มี 13 ตำบล 140 หมู่บ้าน 34 ชุมชน พื้นที่ที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการผลิตเกลือสินเธาว์ ได้แก่ ทุ่งนาโฮง บ้านนาโฮง ทุ่งกุดสิม ทุ่งหนองแห้ว ทุ่งเสาธง ห้วยกุดแก แห่หนองดุง บ้านดุงน้อย หนองพะเมีย แห่ทุ่งนาเอียด กุดสะแบง ทุ่งนางกลาง บ้านทุ่ง แห่ดอนชีเหล็ก ทุ่งหนองโน หนองแขง บ้านโพนสูงได้ ส่วนพื้นที่ที่มีผลกระทบมากที่สุด 4 พื้นที่ใน 4 ตำบล อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ได้แก่ (1) บ้านฝาง หมู่ 9 ตำบลโพนสูง (2) บ้านโนนงาม หมู่ 11 ตำบลนาคำ (3) บ้านดุงใหญ่ หมู่ 1 ตำบลบ้านดุง และ (4) บ้านประดู่ หมู่ 6 ตำบลศรีสุทโธ (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2563) โดยภาพรวมของคนอีสานจะมีวิถีชีวิตเรียบง่าย ไม่ติดระบบระเบียบ อิสระอยู่ง่าย อดทนกับหน้า ชอบสังสรรค์หลังเลิกง่าย ส่วนใหญ่นิยมมาใช้แรงงานด้วยชีวิตที่ลำบากการศึกษาน้อย ยังมีคนนิยมกินสุก ๆ ดิบ ๆ อยู่แต่เรื่องที่ดีที่สุด คือ มี

น้ำใจ ใจดีงามมาก ใจบุญ คนนิยมใส่บาตรตอนเช้า สวดมนต์ไหว้พระสม่ำเสมอ ดังนั้นวิถีอีสาน
วิถีความสุข หมายถึง การแสวงหาความเป็นอยู่ที่ดีกับวิถีชีวิตที่ดีงาม เป็นการแสวงหา
ความสุขที่พอดีกับตนเอง แสวงหาความสุขที่สมดุลในชีวิต และเป็นการแสวงหาความพอเพียงก็
ย่อมเพียงพอกับวิถีชีวิตที่ดีงาม ถ้าถามว่า ชัดสนไหม ชัดสนมาก ลำบากไหมกับธรรมชาติที่มอบใหม่
แบบที่แล้งก็แล้งจัด น้ำท่วมก็ท่วมมาก แต่ผืนแผ่นดินที่กว้างใหญ่ที่สุดของประเทศไทยทำให้รู้ว่า
“มีต้องแบ่งปัน” ให้หัวหน้าครอบครัวเป็นใหญ่ต้องหาเลี้ยงทุกคน พ่อต้องรับผิดชอบเป็นผู้นำ
หลักของครอบครัว คนอีสานในอดีตจึงมีลูกมากเพราะต้องมีมาเพื่อช่วยเหลือในการทำงานของ
ครอบครัว เมื่อพิจารณาโดยภาพรวมความเป็นอีสานทำให้ผู้เขียนพบว่า ในแผ่นดินอีสานที่ฉาย
ภาพสะท้อนสิ่งมหัศจรรย์ที่ยิ่งใหญ่ในแผ่นดินที่ราบสูง ไว้อย่างชัดเจนดังนี้

- 1) ความยิ่งใหญ่อาณาเขตของแผ่นดินที่กว้างใหญ่ไพศาลกว่าทุกภาคของประเทศไทย
- 2) อุอารยธรรมโบราณ หลากหลายอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่ที่ทับซ้อนอยู่ในแผ่นดินอีสาน อุ
อารยธรรมบ้านเชียง 5,000 ปี อารยธรรมขอม อาณาจักรล้านช้าง อาณาจักรศรีโคตรบูรที่สร้าง
พระธาตุพนมในครั้งพุทธกาลประมาณ พ.ศ.8 (อนุวัณณ์ การถัก, 2554; พระธาตุพนม, 2565)
- 3) สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คอยปกป้องรักษาของเทพพระศิวะเป็นความเชื่อของอินเดียตั้งอยู่ที่ศ
ตะวันออกเฉียงเหนือ ประชาชนมีความเชื่อว่าแผ่นดินลุ่มน้ำโขงเป็นที่อยู่ของพญานาคที่มึนนามว่า
พญาศรีสุทโธนาคราช เป็นดั่งกษัตริย์ของเหล่านาคราชที่คอยปกป้องรักษาแผ่นดิน
พระพุทธศาสนา ประชาชนที่อาศัยอยู่ในแผ่นดินแห่งนี้
- 4) รากเหง้าวิถีชีวิตผูกพันสองแผ่นดิน คือ แผ่นดินไทย และแผ่นดินลาว มีชาวลาวอีสาน
ผู้คน ภาษา ประเพณี วัฒนธรรม ศิลปะ วิถีชีวิต สายน้ำโขงเชื่อมโยงสองฝั่งไทยลาว
- 5) แผ่นดินพระอริยสงฆ์ อาทิ หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต หลวงปู่เสาร์ กนตสีโล หลวงปู่ชอบ
ฐานสโม หลวงปู่เทสก์ เทสรังษี หลวงปู่ขาว อนาลโย หลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน หลวงพ่อ
คุณ ปริสุทโธ เป็นต้น
- 6) การมีคำสอนของพระอริยสงฆ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ มีหลักธรรมคำสอนจึงสอนให้คน
มีจิตใจดี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีความเมตตา รักและศรัทธาในพุทธศาสนาอย่างเต็มเปี่ยม “อีกแพง
แบ่งปันมั่นคงพุทธศาสนา”

7) ความเป็นผู้มีชีวิตอดทนอดกลั้นสูง โดยภาพของการดูถูกดูแคลนจากคนภูมิภาคอื่น บอกว่าคนอีสานเป็นคนชั้นแรงงาน คนชั้นล่าง คนรากหญ้า คนจน ไร้การศึกษา ความรู้น้อย คนบ้านนอก แท้แถมแต่ถึงกระนั้นคนอีสานยังมีจิตใจที่เข้มแข็ง อดทน อดกลั้น มีใจให้อภัยสูง

จึงชี้ให้เห็นว่า “อีสาน” เป็นแผ่นดินแห่งอารยชนมาหลายพันปี ผูกพันจิตวิญญาณกับแผ่นดินอย่างยาวนาน สายน้ำ ชีวิต จิตวิญญาณ ความเชื่อพญานาค ความศรัทธาพุทธศาสนา เอกลักษณ์ศิลปวัฒนธรรมผู้ร่ดมัดตึงกับวิถีคน วิถีธรรม วิถีธรรมชาติเป็น “คนอีสาน”

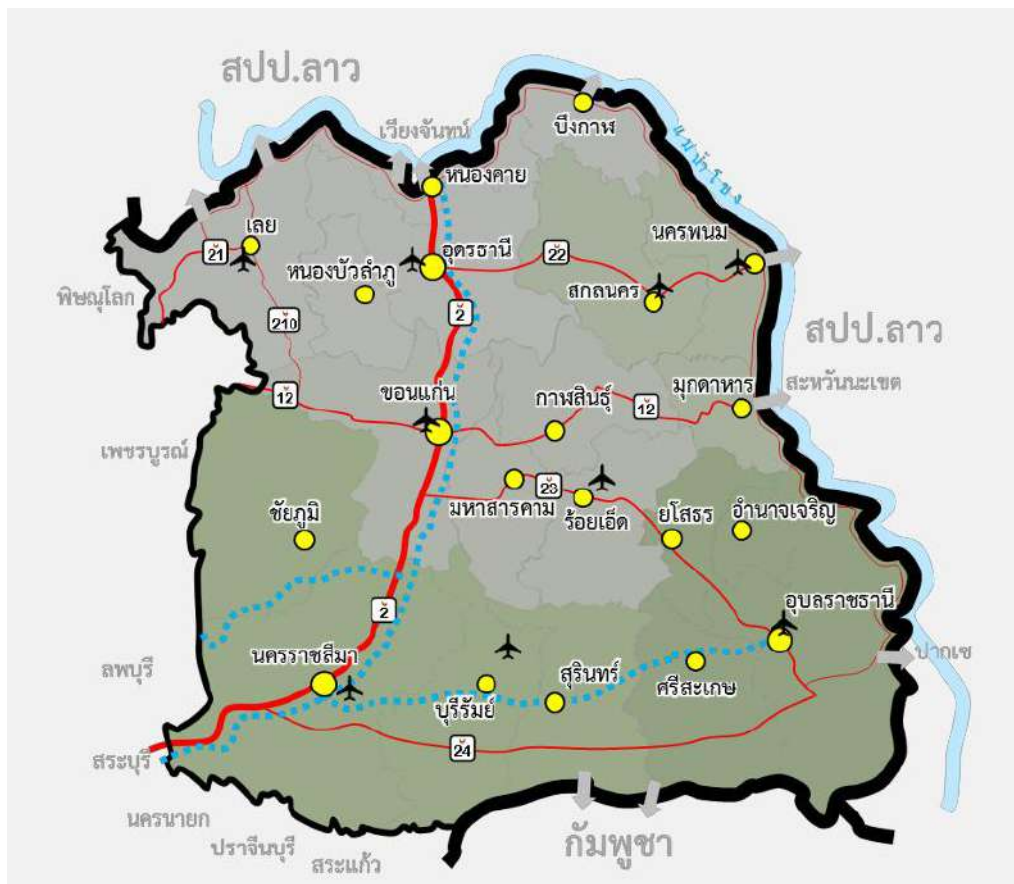
ภาพที่ 4.3 วิถีอีสาน

ที่ตั้ง ขอบเขตภูมิศาสตร์ ภูมิอากาศ ประชากร เชื้อชาติ สังคมวัฒนธรรม เศรษฐกิจ ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และภัยพิบัติบนแผ่นดินอีสาน

1. ที่ตั้ง ขอบเขตภูมิศาสตร์ ภูมิอากาศแผ่นดินอีสาน

แผ่นดินอีสานหรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีพื้นที่รวม 105.53 ล้านไร่ ตั้งอยู่ในตำแหน่งระหว่างละติจูด $14^{\circ}7'$ ถึง $18^{\circ}27'$ เหนือ และลองจิจูด $100^{\circ}54'$ ถึง $105^{\circ}37'$ ตะวันออก อยู่ระหว่างศูนย์กลางของอนุภูมิภาคุ่มแม่น้ำโขง มีภูมิประเทศเป็นที่ราบสูง มีความลาดเอียงไปทางตะวันออก มีลักษณะคล้ายกระทะคว่ำ แบ่งเป็น 2 เขตใหญ่ ได้แก่ บริเวณแอ่งที่

ราบโคราชลักษณะที่ราบสูงสลับกับเนินเขา อยู่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำมูลและแม่น้ำชี และบริเวณแอ่งสกลนคร อยู่ทางตอนเหนือของภูมิภาค ตั้งอยู่แนวเขาภูพานไปจนถึงแม่น้ำโขง เทือกเขาที่แบ่งระหว่างแอ่งโคราชและแอ่งสกลนคร ได้แก่ เทือกเขาภูพาน โดยมีภูมิอากาศร้อนชื้นสลับกับแล้ง แบ่งเป็น 3 ฤดู คือ ฤดูร้อน อากาศร้อนและแห้งแล้งมากอยู่ในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ถึงพฤษภาคม จังหวัดที่มีอุณหภูมิสูงสุด คือ อุดรธานี ส่วนฤดูฝน อยู่ในช่วงเดือนพฤษภาคมถึงตุลาคม ได้รับอิทธิพลของลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้แต่มีแนวเทือกเขาดงพญาเย็นและสันกำแพง กั้นลมฝนจากมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ ซึ่งจังหวัดที่มีฝนตกมากที่สุด คือ นครพนม ฝนตกน้อยที่สุด คือ นครราชสีมา และฤดูหนาว อากาศหนาวเย็นได้รับอิทธิพลของลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือจากประเทศจีน อยู่ในช่วงเดือนพฤศจิกายนถึงกุมภาพันธ์ จังหวัดที่มีอุณหภูมิต่ำสุด คือ จังหวัดเลย โดยภาคอีสานมีอาณาเขตติดต่อกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ด้านตะวันออกและด้านเหนือ มีแม่น้ำโขงเป็นเส้นกั้นพรมแดน และด้านใต้ติดต่อกับราชอาณาจักรกัมพูชา โดยมีเทือกเขาพนมดงรักกั้นพรมแดน (กระทรวงมหาดไทย, 2562)

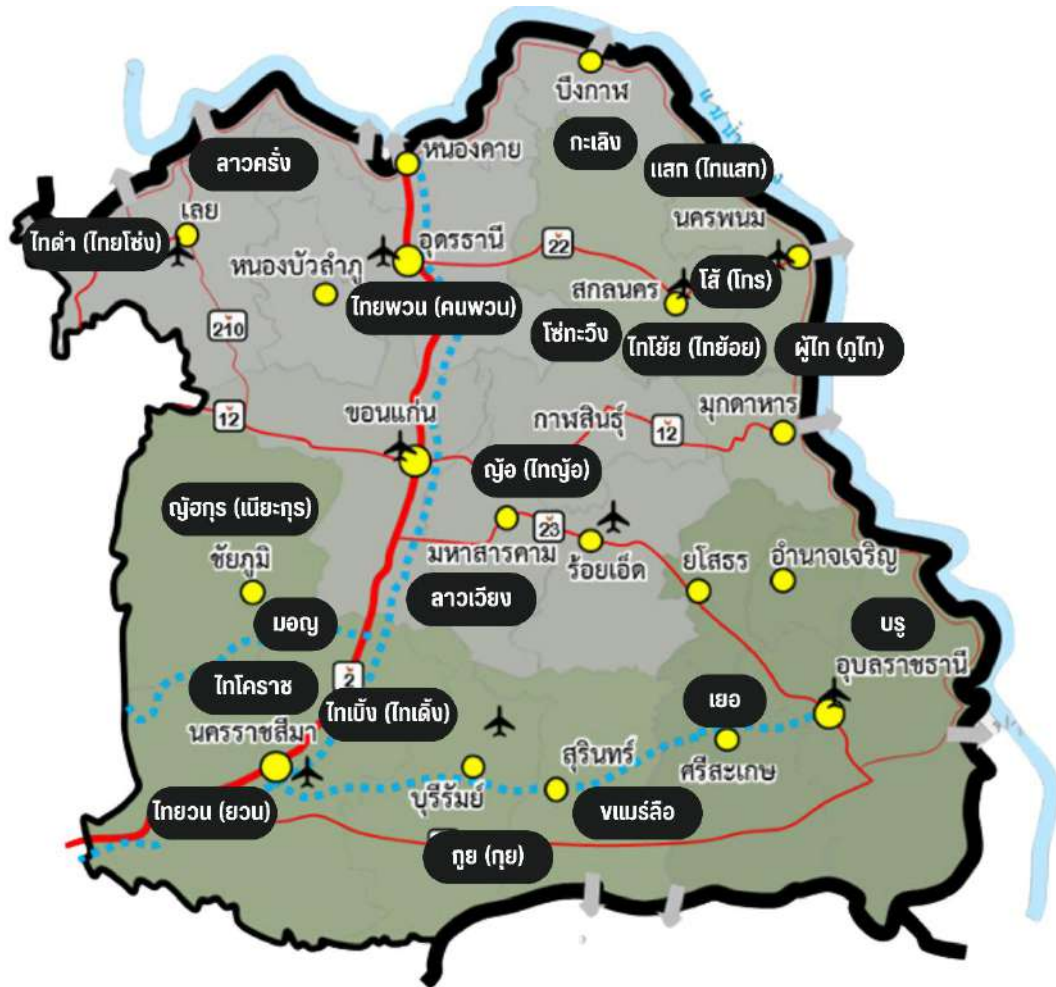

ภาพที่ 4.4 พื้นที่ตั้งอีสาน: ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ที่มา: กระทรวงมหาดไทย (2562)

2. ประชากรชาติพันธุ์และสังคมวัฒนธรรม

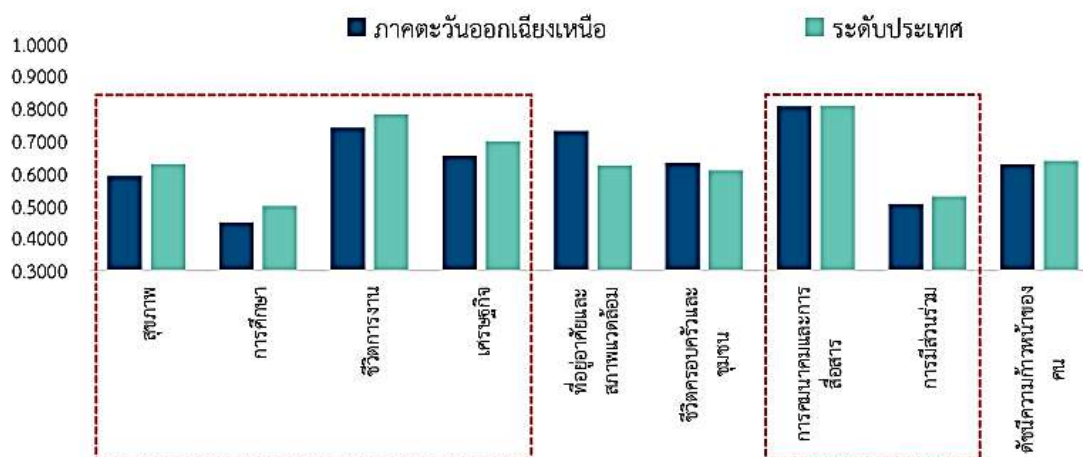
กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย ได้รายงานจำนวนประชากรจากการทะเบียนจำแนกตามอายุ เพศ ภาคและจังหวัด พ.ศ. 2564-2566 ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยรวมมีประชากรทั้งหมด 21,716,975 คน แบ่งเป็นเพศชาย จำนวน 10,745,900 คน และเพศหญิงจำนวน 10,971,075 คน โดยมีประชากรจังหวัดนครราชสีมามีประชากรมากที่สุด จำนวน 2,625,794 คน รองลงมาเป็นจังหวัดอุบลราชธานี จำนวน 1,869,608 คน จังหวัดขอนแก่นจำนวน 1,779,373 คน จังหวัดบุรีรัมย์ จำนวน 1,573,230 คนและจังหวัดอุดรธานี จำนวน 1,558,528 คน ส่วนจังหวัดที่มีประชากรน้อยที่สุด คือ จังหวัดมุกดาหาร จำนวน 351,595 คน เมื่อพิจารณาสัดส่วนของประชากรที่เป็นผู้สูงอายุเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยในปี 2555 มีสัดส่วนประชากรสูงอายुर้อยละ 15.8 เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 19.4 ในปี 2560 ซึ่งสูงกว่าร้อยละ 17.1 ของสัดส่วนผู้สูงอายุระดับประเทศ ทำให้วัยแรงงานต้องดูแลผู้สูงอายุเพิ่มขึ้นด้วย (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2567) ซึ่งประชากรในประเทศไทยมีหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์เริ่มตั้งแต่ทศวรรษที่ 2420 หรือสมัย รัชกาลที่ 5 ชนชั้นนำของสยามใช้คำเรียกว่า “ชาวป่า” หรือ “คนป่า” สามารถแบ่งกลุ่มชาติพันธุ์ตามการตั้งถิ่นฐานได้ 4 กลุ่ม คือ กลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยในป่า กลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่บนพื้นที่สูง กลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ราบ และกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่เกาะแก่งและชายฝั่ง โดยมีกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่อีสานแต่ละจังหวัด ได้แก่ กะเลิง กูย (กูย) ขแมร์ลือ ญ้อ (ไทญ้อ) ญ้อกูร (เนียะกูร) บรู ผู้ไท (ภูไท) มอญ ลาวครั่ง ลาวเวียง เยอ แสก (ไทแสก) โซทะว้าง สั (โทร) ไทดำ (ไทโขง) ไทพวน (คนพวน) ไทเบิ้ง (ไทแดง) ไทโคราช ไทโย้ย (ไทย้อย) ไทยวน(ยวน) ดังภาพที่ 3.5 (สุรจิตต์ จันทรสาขา, 2543; บัญญัติ สาสิ, 2558; มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา, 2560; กองบรรณาธิการศิลปวัฒนธรรม, 2566; คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2567; ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2567) เมื่อถ้าพิจารณาจากปรากฏการณ์ทางสังคมปัจจุบันจะพบว่า กลุ่มชาติพันธุ์ที่เป็นที่รู้จักกันในสังคมกว้างจะมีอยู่ 3 กลุ่มชาติพันธุ์ที่แบ่งเป็นอีสานตอนบนจะมีกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท (ภูไท) อีสานตอนกลางจะเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทโคราช และอีสานตอนล่างจะเป็นกลุ่มชาติพันธุ์กูยซึ่งยังคงดำรงมั่นในการสืบสานวัฒนธรรมประเพณีของตนเองให้แก่ลูกหลานอยู่มาจนปัจจุบัน

ภาพที่ 4.5 กลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่บนแผ่นดินอีสาน: ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

สภาพสังคมและวัฒนธรรมของสังคมอีสาน เมื่อพิจารณาจากภาพรวมของประเทศในการวิเคราะห์สภาพสังคมหรือสภาวะสังคมมีการเก็บข้อมูลจำพวกการจ้างงาน หนี้สินครัวเรือน การเจ็บป่วยด้วยโรคเฝ้าระวัง การบริโภคเหล้าและบุหรี่ คดีอาญา อุบัติเหตุทางถนน และการคุ้มครองผู้บริโภค ซึ่งถือเป็นตัวชี้วัดด้านคนและสังคม เมื่อพิจารณาเฉพาะตัวชี้วัดด้านคนจะพบว่าประเทศไทยมีการดัชนีวัดความก้าวหน้าของคน (Human Achievement Index: HAI) 8 ด้าน ได้แก่ ด้านการคมนาคมและการสื่อสาร ด้านเศรษฐกิจ ด้านชีวิตการงาน ด้านที่อยู่อาศัย และสภาพแวดล้อม ด้านสุขภาพ ด้านการมีส่วนร่วม ด้านการศึกษา ด้านชีวิตครอบครัวและชุมชน โดยการพัฒนาคนของแผ่นดินอีสานพบว่า ในปี พ.ศ. 2566 มีการพัฒนาด้านที่อยู่อาศัย และสภาพแวดล้อมเป็นจุดเด่นของภูมิภาคซึ่งเห็นได้จากที่ครัวเรือนมีที่อยู่อาศัยใช้วัสดุคงทน และเป็นของตนเองสูงถึงร้อยละ 90.81 เป็นลำดับที่ 1 และสัดส่วนการติดตั้งไฟฟ้าทดแทนแต่การใช้พลังงานไฟฟ้าสูงถึง 137.10 กิโลวัตต์ต่อ 1,000 กิโลวัตต์ เป็นลำดับที่ 2 ในระดับภาค

และยังมีด้านชีวิตครอบครัวและชุมชนอยู่สูงกว่าระดับประเทศ แต่กลับพบว่า ด้านเศรษฐกิจเป็นด้านที่น่ากังวลต่อการพัฒนา เนื่องจากมีความยากจนรองมาจากภาคใต้ 3 จังหวัดชายแดน รายได้กระจุกตัวอยู่ในเมืองที่เจริญทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำภายในภูมิภาคอีสานและครัวเรือนมีหนี้สินเพื่อการอุปโภคบริโภคสูงขึ้นอย่างต่อเนื่องซึ่งเป็นปัญหาหลักต่อการพัฒนาคน (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2567)

ภาพที่ 4.6 ดัชนีความก้าวหน้าของคนของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ปี 2566

ที่มา: สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2567)

ภูมิภาคที่มีสัดส่วนคนจนสูงสุด 3 อันดับแรก ได้แก่ ภาคใต้ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคเหนือ โดยมีโครงสร้างคนจนของภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีจำนวนคนจนสูงสุด ที่ประมาณ 7.58 แสนคน หรือคิดเป็นร้อยละ 31.71 ของคนจนทั้งหมด ซึ่งคนจนมีรายได้เฉลี่ยต่อคน ต่อเดือนต่ำที่สุด อยู่ที่ 8,426 บาท มีสาเหตุส่วนหนึ่งมาจากแรงงานส่วนใหญ่ประกอบอาชีพอยู่ในภาคเกษตรที่มีภาวะความไม่แน่นอนและความผันผวนของสภาพภูมิอากาศ ย่อมส่งผลต่อรายได้ที่ไม่แน่นอนยังมีความเสี่ยงต่อการเป็นผู้มีรายได้น้อยจนเข้าสู่ภาวะยากจน เมื่อพิจารณาถึงความเหลื่อมล้ำจะพบหลายมิติทั้งรายได้ รายจ่าย ความมั่งคั่ง การศึกษา การเข้าถึงหลักประกันสุขภาพ การเข้าถึงสวัสดิการสังคม การเข้าถึงที่ดินและแหล่งเงินทุน การเข้าถึงบริการพื้นฐาน และการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม โดยในด้านความเหลื่อมล้ำทางรายได้อยู่ในระดับที่สูงแต่รองจากภาคใต้ที่มีความเหลื่อมล้ำด้านรายได้สูงที่สุดและสูงกว่าค่าเฉลี่ยของประเทศ (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2567) ความเหลื่อมล้ำก็สะท้อนภาพของความไม่เสมอภาคความไม่เท่าเทียมทางสังคมขึ้นจนกระทั่งประเทศไทยมี

ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วย ว่าด้วยการบูรณาการเพื่อพัฒนาความเสมอภาคและความเท่าเทียมทางสังคม พ.ศ.2563 โดยมีวัตถุประสงค์ในการบูรณาการเพื่อให้เกิดความร่วมมือกันของภาคส่วนต่าง ๆ อันจะเป็นการลดหรือแก้ไขปัญหาคความไม่เท่าเทียมกันจากสถานะ สิทธิ โอกาส และการเข้าถึงด้านต่าง ๆ ไม่ว่า ด้านเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากร สิ่งแวดล้อม กระบวนการยุติธรรม และด้านอื่นใดที่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ของคนในสังคม เพื่อให้การพัฒนาประเทศเป็นไปอย่างยั่งยืนและสมดุล มีคณะกรรมการบูรณาการเพื่อพัฒนาความเสมอภาคและความเท่าเทียมทางสังคม เรียกว่า “กบสท.” โดยมีนายกรัฐมนตรีเป็นประธานกรรมการนั้นเอง (ราชกิจจานุเบกษา, 2563, 17 กรกฎาคม) ทั้งนี้ยังพบโครงสร้างการศึกษาของแผ่นดินอีสานมีระดับการศึกษาทุกระดับโดยเฉพาะระดับอุดมศึกษา มีถึง 53 แห่ง เป็นมหาวิทยาลัยของรัฐ 36 แห่ง เอกชน 10 แห่ง และสถาบันวิทยาลัยชุมชน 7 แห่ง แต่กลับพบว่าประชากรในแผ่นดินอีสานที่อยู่ในวัยแรงงานกลับมีระดับการศึกษาระดับประถมศึกษา มากที่สุด ส่วนใหญ่อยู่ในภาคเกษตร ร้อยละ 50.77 ของกำลังแรงงานทั้งหมดของภูมิภาค และ ยังพบว่า ในปี พ.ศ.2560 พื้นที่อีสานมีโรงพยาบาลรัฐ 323 แห่ง แบ่งเป็นโรงพยาบาลชุมชน (รพช.) 291 แห่ง โรงพยาบาลทั่วไป (รพท.) 23 แห่ง โรงพยาบาลศูนย์ (รพศ.) 9 แห่ง และ โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล (รพ.สต.) จำนวน 3,477 แห่ง แม้ว่าจะมีโรงพยาบาลครอบคลุมจำนวนมากแต่บุคลากรทางการแพทย์ยังกระจุกตัวอยู่ในเมืองหลักของภาค ได้แก่ จังหวัดขอนแก่น นครราชสีมา อุบลราชธานี และอุดรธานี ยังมีปัญหาความชุกของโรคพยาธิใบไม้ตับมากที่สุดในประเทศและมีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้น เนื่องจากประชาชนยังมีความเชื่อ และพฤติกรรมบริโภคอาหารจากปลาน้ำจืดมีเกล็ดแบบดิบ ๆ หรือสุก ๆ ดิบ ๆ อยู่เพราะอาหารประเภทนี้มีตัวอ่อนพยาธิใบไม้ตับอาศัยอยู่จำนวนมาก (กระทรวงมหาดไทย, 2562) อย่างไรก็ตามประเทศไทยมีแผนพัฒนาประชากรเพื่อการพัฒนาประเทศระยะยาว (พ.ศ. 2565 - 2580) มีภาพในอนาคตของประชากรไทยจะพบว่า สตรีวัยเจริญพันธุ์มีสัดส่วนลดลงโดยในอีก 20 ปีข้างหน้า (พ.ศ.2580) ประชากรสตรีกลุ่มที่มีอายุ 20-29 ปีที่มีความเหมาะสมในการเจริญพันธุ์ลดเหลือเพียงร้อยละ 30.97 และกลุ่มสตรีอายุ 30-44 ปีที่มีความสามารถในการกำเนิดบุตรได้ค่อยข้างยากจะมีถึงร้อยละ 54.74 ของสตรีวัยเจริญพันธุ์ทั้งหมดจะทำให้อัตราการเกิดลดลง อายุขัยเฉลี่ยยาวขึ้นจึงส่งผลต่อโครงสร้างประชากรไทยในอนาคต และโครงสร้าง

ประชากรวัยแรงงานจะลดลง 3 ล้านคนในทุก 10 ปี และในอีก 10-15 ปีข้างหน้าประเทศไทยจะตกอยู่กับกลุ่มประชากรเจนเนอเรชั่นเอกซ์ วาย และซี จะตามมาด้วยกลุ่มเจนเนอเรชั่นอัลฟ่า และที่สำคัญแต่ละรุ่นแต่ละเจนเนอเรชั่นจะมีพฤติกรรมในการดำรงชีวิตแตกต่างกันไปเพราะการได้รับอิทธิพลจากสังคม ประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม เทคโนโลยี ทำให้หล่อหลอมให้เกิดอุปนิสัย ทักษะคิด วิถีคิดเฉพาะตัวแต่ละยุคสมัย โดยปัจจุบันพบว่าประเทศไทยมี 6 กลุ่มเจนเนอเรชั่น ได้แก่ (1) รุ่นก่อนเบบี้บูมเมอร์ (Silent Generation) มีอายุ 77-94 ปี เกิดในช่วง ค.ศ. 1928-1945 (2) รุ่นเบบี้บูมเมอร์ (Baby Boomers) มีอายุ 58 – 76 ปี เกิดในช่วง ค.ศ. 1946-1964 (3) รุ่นเจนเนอเรชั่นเอกซ์ (Generation X) มีอายุ 42 – 57 ปี เกิดในช่วง ค.ศ. 1965-1980 (4) รุ่นเจนเนอเรชั่นวาย (Generation Y) มีอายุ 26 – 41 ปี เกิดในช่วง ค.ศ. 1981-1996 (5) รุ่นซีเจนเนอเรชั่น (Generation Z) มีอายุ 10 – 25 ปี เกิดในช่วง ค.ศ. 1997-2012 และ (6) รุ่นเจนเนอเรชั่นอัลฟ่าและหลังจากนั้น (อายุต่ำกว่า 10 ปี) ซึ่งแต่ละรุ่นจะมีคุณลักษณะ แนวคิด ค่านิยม ความเชื่อในการดำรงชีวิตแตกต่างกันค่อนข้างสูง (Mannheim, 1970; Kecskemeti, & Mannheim, 1972; Dimock, 2019; สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2565) ซึ่งให้เห็นว่าโครงสร้างทางสังคมที่เกี่ยวกับคนในแผ่นดินอีสานมีแนวโน้มไปในทิศทางเดียวกันกับระดับประเทศทั้งในเรื่องสังคมอีสานจะมีผู้สูงอายุมากขึ้นมีกลุ่มเด็กเกิดน้อยลง ช่วงอายุของคนเข้าสู่วัยแรงงานเพิ่มมากขึ้นต้องรับภาระเลี้ยงดูทั้งเด็กและผู้สูงอายุและมากขึ้น ความเจริญเริ่มหลังไหลมาสู่แผ่นดินอีสานมากขึ้นความเป็นชนบทเริ่มน้อยลงไปสืบเนื่องจากเทคโนโลยีที่เข้าถึงทุกพื้นที่ วิทยาการที่กว้างขวางทั้งการศึกษา การแพทย์ สาธารณสุข การคมนาคมขนส่งต่าง ๆ มีความเจริญรวดเร็วขึ้นเรื่อย ๆ เศรษฐกิจการเงินเริ่มขยายสู่เมืองใหญ่ ๆ เมืองใหญ่เริ่มขยายสู่เมืองรองมากขึ้นทำให้คนไม่จำเป็นต้องทิ้งถิ่นฐานบ้านเกิด ไม่ต้องทิ้งพ่อแม่ญาติพี่น้องของตนเองไปทำงานในต่างถิ่นต่างแดนอีกแล้ว

ส่วนเรื่องราวของวัฒนธรรมประเพณีของคนอีสานผู้คนยังคงยึดมั่นใน “ฮีตสิบสองคองสิบสี่” อยู่เช่นยังพบว่าการสืบสานของลูกหลานตามแบบอย่างที่รุ่นปู่ย่าตายายพ่อแม่ได้พาทำมาเป็นประจำ อาทิ ฮีตสิบสอง ได้แก่ เดือนอ้ายทำบุญเข้ากรรม เดือนยี่ทำบุญคูณลาน เดือนสามทำบุญข้าวจี เดือนสี่ทำบุญผะเหวด เดือนห้าทำบุญสงกรานต์ เดือนหกทำบุญบั้งไฟ เดือนเจ็ดทำบุญซำฮะ เดือนแปดทำบุญเข้าพรรษา เดือนเก้าทำบุญข้าวประดับดิน เดือนสิบทำบุญ

ข้าวสาก เดือนสิบเอ็ดทำบุญออกพรรษา และเดือนสิบสองทำบุญกฐิน ส่วนคอง 14 ประกอบด้วยอีตเจ้าคองขุน อีตท้าวคองเพีย อีตไพร่คองนาย อีตบ้านคองเมือง อีตปู่คองย่า อีตตาคองยาย อีตพ่อคองแม่ อีตไ้คองเขย อีตปู่คองลุง อีตลูกคองหลาน อีตเถ้าคองแก่ อีตปีคองเดือน อีตไฮคองนาและอีตวัดคองสงฆ์ คนอีสานยังคงยึดมั่นตามแนวทางที่ปู่ย่าตายายพ่อแม่ “พาทำ ทำให้ดู จูงมือทำ” มาจนปัจจุบัน

3. เศรษฐกิจ ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และภัยพิบัติบนแผ่นดินอีสาน

เมื่อปี พ.ศ. 2560 เศรษฐกิจบนแผ่นดินอีสานมีมูลค่าผลิตภัณฑ์ระดับภาคเท่ากับ 1,496,072 ล้านบาทของมูลค่าผลิตภัณฑ์มวลรวมของประเทศ ซึ่งยังมีโครงสร้างการผลิตยังคงพึ่งพาภาคบริการและภาคเกษตรเป็นหลัก ทำให้รายได้เฉลี่ยต่อประชากรเพิ่มขึ้นโดยผลิตภัณฑ์ภาคต่อหัวประชากร (GRP Per capita) เฉลี่ย 80,352 บาทต่อคนต่อปี จังหวัดที่มีรายได้เฉลี่ยต่อหัวสูงที่สุด 3 อันดับ แรกของภาค ได้แก่ จังหวัดขอนแก่น (117,560 บาท) นครราชสีมา (100,301 บาท) และเลย (97,903 บาท) ส่วน 3 อันดับสุดท้าย ได้แก่ จังหวัดกาฬสินธุ์ (61,084 บาท) ยโสธร (54,183 บาท) และ หนองบัวลำภู (53,416 บาท) จัดอยู่ในกลุ่มที่มีขนาดเศรษฐกิจเล็กที่สุดของภาค ได้แก่ จังหวัดอำนาจเจริญ หนองบัวลำภู มุกดาหาร ยโสธร และบึงกาฬ ภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือประชากรยังคงเน้นการผลิตพืชเศรษฐกิจ รูปแบบผลิตต่ออาศัยน้ำฝน มีใช้ระบบชลประทานพืชหลัก ได้แก่ ข้าว อ้อย และมันสำปะหลัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นภูมิภาคที่มีพื้นที่ปลูกข้าวมากที่สุดในประเทศส่วนใหญ่ปลูกข้าวหอมมะลิ 105 ในพื้นที่สำคัญคือพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ครอบคลุมพื้นที่ จังหวัดยโสธร ศรีสะเกษ สุรินทร์ มหาสารคาม ร้อยเอ็ด และทุ่งสัมฤทธิ์ ส่วนภาคอุตสาหกรรมมีการขยายตัวเพิ่มขึ้นแต่มีบทบาทน้อยการผลิตส่วนใหญ่เป็นอุตสาหกรรมแปรรูปขั้นต้นสร้างมูลค่าเพิ่มต่ำ ส่วนภาคการท่องเที่ยวบริการบนแผ่นดินอีสานมีการท่องเที่ยวยุคก่อนประวัติศาสตร์และอารยธรรมขอม การท่องเที่ยวธรรมชาติ อาทิ อุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ จังหวัดนครราชสีมา ภูหลวง ภูเรือ และภูกระดึง จังหวัดเลย การท่องเที่ยวประเพณีวัฒนธรรม รวมถึงการท่องเที่ยวบริเวณเมืองชายแดนริมแม่น้ำโขงเชื่อมโยงประเทศเพื่อนบ้านด้วย เมื่อพิจารณาเศรษฐกิจระดับความเรือนจะพบว่า รายได้เฉลี่ยต่อครัวเรือนต่ำเป็นอันดับสองของประเทศ ซึ่งประชาชนมีรายได้เฉลี่ย 20,750 บาทต่อเดือน มีหนี้สินเฉลี่ยต่อครัวเรือนสูงกว่าระดับประเทศมากกว่าทุกภาค คือมีหนี้สินเฉลี่ยต่อครัวเรือน 179,923 บาท มี

อยู่กว่า 3.61 ล้านครัวเรือนสาเหตุหลักมาจากรายได้ไม่พอกับรายจ่ายจึงต้องกู้ยืม โดยกู้ยืมมากเพื่ออุปโภคบริโภคเพื่อทำเกษตร ซื้อสินทรัพย์มากกว่าการกู้ยืมเพื่อการศึกษา ซึ่งชี้ให้เห็นว่ารายได้ของครัวเรือนมาจากภาคเกษตรที่มีความไม่แน่นอนทำให้ครัวเรือนนั้นยังยากจนอยู่หากพึ่งรายได้จากเกษตรทางเดียวซึ่งมีแนวโน้มชะลอลงในภาคเกษตรและทรงตัวในนอกภาคเกษตร ปี พ.ศ. 2565 ที่มีการจัดทำผลิตภัณฑ์ภาคและจังหวัดแบบปริมาณลูกโซ่ ฉบับ พ.ศ. 2565 ปัจจัยที่มีอิทธิพลทำให้ภาคเกษตรชะลอตัวลงมาจากลมมรสุม พายุที่เข้ามาหลายระลอกส่งผลให้การเพาะปลูก การเลี้ยงสัตว์และกิจกรรมบริการที่เกี่ยวข้องชะลอลงและมีผลผลิตที่ลดลงยิ่งส่งผลต่อสถานการณ์ของเศรษฐกิจในครัวเรือนยากจนมากขึ้นสอดคล้องกับรายงานการวิเคราะห์สถานการณ์ความยากจนและความเหลื่อมล้ำในประเทศไทย ปี 2566 พบว่าครัวเรือนยากจนมีการพึ่งพารายได้จากค่าจ้างเงินเดือน กำไรจากการเกษตร และเงินช่วยเหลือจากภาครัฐเป็นหลักทำให้ครัวเรือนต้องเผชิญกับความไม่แน่นอนของรายได้มากกว่าครัวเรือนที่ไม่ยากจนเพราะการไม่ว่าภาคเกษตร เงินช่วยเหลือของรัฐเป็นปัจจัยภายนอกที่คาดเดาได้ยากและเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา ยิ่งทำให้เห็นความมั่นคงของครัวเรือนยากจนน้อยลงไปเพราะสามารถสะท้อนจากรายจ่ายที่ต้องมุ่งไปพัฒนาคุณภาพชีวิตมากกว่าการเก็บออม แม้จะมีสัญญาณดีขึ้นในสถานการณ์หนี้สินของครัวเรือนยากจนแต่ยังอยู่ในระดับที่สูงซึ่งส่วนใหญ่จะอยู่หนี้สินที่ตอบสนองความต้องการในการดำรงชีวิตประจำวันและชำระหนี้ที่เกิดจากการกู้ยืมเพื่อการเกษตรนั่นเองยิ่งสร้างปัจจัยเสี่ยงต่อเศรษฐกิจไทยในไตรมาสที่สามของปี 2567 ตามมาในเรื่องภาระหนี้สินครัวเรือนและภาคธุรกิจที่อยู่ในระดับสูง พร้อมกับแนวโน้มความผันผวนในภาคเกษตรทั้งผลผลิตและราคาสินค้าเกษตร (กระทรวงมหาดไทย, 2562; สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2565; 2567) สรุปว่าเศรษฐกิจของประชาชนบนแผ่นดินอีสานยังอาศัยการผลิต การมีรายได้ การใช้จ่ายยึดโยงอยู่กับโครงสร้างเศรษฐกิจภาคเกษตร อาทิ ข้าว อ้อย และมันสำปะหลัง ที่ผูกโยงเศรษฐกิจที่ให้ผลตอบแทนที่ไม่แน่นอนมีความเปลี่ยนแปลงสูงประชาชนจึงยังมีการสร้างหนี้ด้วยการกู้ยืมมาใช้ในชีวิตประจำวันและเพื่อทำการเกษตรทำให้วนเวียนอยู่กับการดิ้นรนหาเงินมาชำระหนี้สร้างค่าใช้จ่ายที่สูงกว่ารายได้จึงเกิดภาวะความยากจนในครัวเรือนสูงมีโอกาสรสร้างความเป็นแบบข้ามรุ่นต่อไปได้เช่นเดียวกัน

ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมแผ่นดินอีสานมีนัยสำคัญอยู่ 2 คำสำคัญ ได้แก่คำว่า ทรัพยากรธรรมชาติ และคำว่าสิ่งแวดล้อมซึ่งมีปรากฏอยู่พื้นที่กว้างใหญ่ไพศาลของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือแผ่นดินอีสานที่มีขนาดใหญ่ที่สุดของประเทศไทยรวม 104,823,709.22 ไร่ โดยคำว่า ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้นในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550-2554) เรียกว่า “ทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม” หมายถึงสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติทั้งใช้แล้วหมดไป และเกิดขึ้นใหม่ทดแทนได้ ใช้ประโยชน์โดยตรงด้านการผลิตสินค้าและบริการเพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ อาทิ ดิน แหล่งน้ำ ป่าไม้ อากาศ แสงอาทิตย์ พลังน้ำ ความหลากหลายทางชีวภาพและสินแร่ อาจใช้ประโยชน์ทางอ้อมในรูปแบบที่เหมาะสมต่อสุขภาพอนามัยและคุณภาพชีวิต การดำเนินชีวิตอย่างปกติสุข รวมถึงสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นที่เป็นคุณค่าแก่ความภาคภูมิใจไปถึงชนรุ่นต่อไป อาทิ โบราณสถาน ศิลปกรรม โดยทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจำแนกได้ 4 ประเภท ได้แก่ ทรัพยากรที่ใช้แล้วหมดไป ทรัพยากรที่ใช้แล้วเกิดทดแทนได้ ทรัพยากรที่ใช้แล้วไม่หมดสิ้น และคุณภาพของสิ่งแวดล้อม ซึ่งหมายถึงคุณภาพของสิ่งแวดล้อมรอบตัวที่จะเป็นปัจจัยให้คุณภาพชีวิตดีเพื่อให้มนุษย์ดำรงชีวิตอยู่อย่างปกติสุขตลอดไป (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2549) ซึ่งเฉพาะเจาะจงในคำว่า ทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ อาทิ ดิน น้ำ อากาศ ป่าไม้ พลังงาน สัตว์ ป่า พลังงาน แร่ธาตุ แสงอาทิตย์ ซึ่งมนุษย์สามารถนำเอาทรัพยากรธรรมชาติเหล่านั้นมาใช้ประโยชน์ทางใดทางหนึ่งทั้งผลิตสินค้าและบริการเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ตนดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุข (นิวัติ เรืองพานิช, 2546; ศศิณา ภารา, 2550; กรกมล ชูช่วย, 2564) ส่วนคำว่า สิ่งแวดล้อมหมายถึง สิ่งต่าง ๆ ที่มีลักษณะทางกายภาพและชีวภาพที่อยู่รอบตัวมนุษย์ซึ่งเกิดขึ้นโดยธรรมชาติและสิ่งที่มนุษย์ได้ทำขึ้น (ราชกิจจานุเบกษา, 2535) แสดงว่าสิ่งแวดล้อมคือสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นบนพื้นโลกมีทั้งลักษณะทางกายภาพและชีวภาพที่อยู่รอบตัวมนุษย์ สามารถเห็นได้ทั้งเป็นรูปธรรมและนามธรรมอาจมีประโยชน์หรือมีโทษก็ได้ โดยจำแนกเป็นสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ (Natural Environment) มี 2 ประเภท ได้แก่ สิ่งแวดล้อมที่มีชีวิต (Biotic Environment) อาทิ พืช สัตว์ มนุษย์ และสิ่งแวดล้อมที่ไม่มีชีวิต (Abiotic Environment) อาทิ ดิน อากาศ น้ำ แสงแดด แร่ธาตุ ส่วน

สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น (Man-made Environment) มี 2 ประเภทได้แก่ สิ่งแวดล้อมทางชีว-กายภาพ (Bio-physical Environment) อาทิ ต้นไม้ ที่เกิดจากการเพาะเนื้อเยื่อ การโคลนนิ่งเพาะและแกะ และการตัดต่อหน่วยพันธุกรรมพืชต่าง ๆ และสิ่งแวดล้อมทางสังคมหรือนามธรรม (Social or Abstract Environment) อาทิ วัฒนธรรม จารีตประเพณี ศาสนา กฎหมาย ความเชื่อ ค่านิยม เป็นต้น (สุกาญจน์ รัตนเลิศนุสรณ์, 2546; เกษม จันทรแก้ว, 2547; ประยูร วงศ์จันทร์, 2555; กรกมล ชูช่วย, 2564) ซึ่งแผ่นดินอีสานมีทรัพยากรดินมีสภาพส่วนใหญ่เป็นดินทราย ทำให้ขาดแคลนน้ำและธาตุอาหาร ได้ดินมีเกลือหินทำให้ดินเค็มมีผลต่อการทำเกษตรกรรม ส่วนทรัพยากรน้ำมีแหล่งลุ่มน้ำขนาดใหญ่ 3 ลุ่มน้ำ ได้แก่ ลุ่มน้ำโขง ลุ่มน้ำชี และลุ่มน้ำมูล โดยลำน้ำชีเป็นสายน้ำที่มีความยาวที่สุดในประเทศไทยประมาณ 765 กิโลเมตร ซึ่งมีต้นน้ำจากทิวเขาเพชรบูรณ์ไหลไปรวมที่แม่น้ำมูลก่อนลงแม่น้ำโขงที่จังหวัดอุบลราชธานี ในแผ่นดินอีสานมีลำน้ำสาขาย่อยที่กระจายอยู่ทั่วภาคอีสาน อาทิ ลำปาว ลำน้ำอูน ลำน้ำสงคราม ลำเสียว ลำน้ำเลย ลำน้ำพองและลำตะคอง มีแหล่งน้ำที่เรียกว่าหนองบึงขนาดใหญ่ อาทิ หนองหาร จังหวัดสกลนคร หนองหาน จังหวัดอุดรธานีและบึงละหาร จังหวัดชัยภูมิ แม้จะมีแหล่งน้ำบาดาลช่วยเวลาขาดแคลนน้ำแต่ส่วนใหญ่จะพบว่าน้ำบาดาลมีคุณภาพเค็มจัด กร่อยและจืดไปตามพื้นที่ครอบคลุมของแอ่งโคราชและแอ่งสกลนคร (กระทรวงมหาดไทย, 2562; อาริรัตน์ เรือนทอง, 2566) พื้นที่ป่าไม้ที่มีการสำรวจสภาพพื้นที่ป่าไม้ ปี พ.ศ. 2564 แผ่นดินอีสานมีพื้นที่ป่าไม้ประมาณ 15,702,387.77 ไร่ โดยมีพื้นที่ป่าไม้มากที่สุด 3 ลำดับแรกได้แก่ พื้นที่ป่าไม้ประมาณ 2,489,052.51 ไร่ จังหวัดชัยภูมิ รองลงมาเป็นพื้นที่ป่าไม้ประมาณ 2,111,740.04 ไร่ จังหวัดเลย และพื้นที่ป่าไม้ประมาณ 1,997,035.87 ไร่ จังหวัดนครราชสีมา ส่วนจังหวัดที่มีพื้นที่ป่าไม้น้อยที่สุด ได้แก่ พื้นที่ป่าไม้ประมาณ 132,792.30 ไร่ จังหวัดมหาสารคาม ส่วนพื้นที่ป่าไม้ในจังหวัดอุดรธานีที่เชื่อมโยงกับคำชะโนดที่เป็นพื้นที่เป้าหมายหลักในการเขียนหนังสือเล่มนี้พบว่า พื้นที่ป่าไม้ประมาณ 699,233.30 ไร่ หรือร้อยละ 10.10 ของพื้นที่จังหวัดซึ่งพบพื้นที่ป่าอยู่เขตป่าสงวนแห่งชาติป่าภูดง ป่าสงวนแห่งชาติป่าดงหนองขุ่นและป่าดงหนองไฮ ป่าสงวนแห่งชาติป่าดงบดเชียงหวาง ป่าดงบดเพ็ญและป่าดงบดสุ่มเส้า ป่าสงวนแห่งชาติป่าทมและป่าช้า ป่าสงวนแห่งชาติป่าทุ่งหลวง ป่าสงวนแห่งชาติป่าบ้านจัน แผลงที่ 1-2 ป่าสงวนแห่งชาติป่าบ้านดุง ป่าดงเย็นแผลงที่ 1-2 และสวนรุกขชาติบ้านดุง ในพื้นที่จังหวัดอุดรธานีตาม

สถิติข้อมูลพื้นที่ป่าไม้ 5 ปีย้อนหลังพบว่า มีพื้นที่ป่าไม้ลดลงเรื่อย ๆ และในปี พ.ศ. 2565 สภาพพื้นที่ป่าไม้จำนวนลดลง 4,374.01 ไร่ หรือร้อยละ 0.62 ในรอบปีที่ผ่านมา หากนับรวมพื้นที่ป่าจากปี พ.ศ. 2560 มีจำนวนพื้นที่ป่าไม้ 714,637.07 ไร่ ในปี พ.ศ. 2565 เหลือเพียง 699,233.30 ไร่ ลดลงกว่า 15,403.77 ไร่ (กรมป่าไม้, 2565) ซึ่งให้เห็นว่าทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมบนผืนแผ่นดินอีสานมีความอุดมสมบูรณ์แบบจำกัดไม่เหมาะสมกับขนาดพื้นที่ขนาดใหญ่ที่สุด และมีจำนวนประชากรมากที่สุดแต่กลับพบข้อจำกัดในทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั้งพื้นที่ดินทราย ดินเค็ม น้ำกร่อย แม่น้ำน้อยเกินไปสายน้ำยาวแต่แคบ ป่าไม้ถูกทำลายลงทุกปี ต้องพึงพิงความไม่แน่นอนของธรรมชาติดินฟ้าอากาศในการเพาะปลูก ขาดระบบชลประทาน แต่มีความโชคดีคือ แผ่นดินอีสานมีสายน้ำโขงที่คอยจุใจหล่อเลี้ยงสรรพชีวิตจำนวนมาก

ภัยพิบัติบนแผ่นดินอีสานจะพบเกี่ยวกับภัยธรรมชาติซึ่งอยู่ในช่วงสถานการณ์ระหว่างวันที่ 16-22 สิงหาคม 2567 สถานการณ์น้ำท่วมฉับพลัน น้ำป่าไหลหลาก และดินถล่มเกิดขึ้นที่จังหวัดเลย (อำเภอเชียงคาน ปากชม) หนองคาย (อำเภอเมืองฯ สังคม ศรีเชียงใหม่ ท่าบ่อ โพนพิสัย โพธิ์ตาก รัตนวาปี) บึงกาฬ (ทุกอำเภอ) หนองบัวลำภู (อำเภอเมืองฯ ศรีบุญเรือง โนนสัง) อุดรธานี (อำเภอเพ็ญ บ้านดุง ทุ่งฝน หนองหาน หนองแสง) สกลนคร (อำเภอเมืองฯ บ้านม่วงคำตาก้า เจริญศิลป์ วานรนิวาส สว่างแดนดิน ส่องดาว พรรณานิคม) และนครพนม (อำเภอเมืองฯ บ้านแพง นาทม ศรีสงคราม ท่าอุเทน นาหว้า โพนสวรรค์ ปลาปาก ธาตุพนม) และอยู่ในช่วงการเฝ้าระวังอ่างเก็บน้ำขนาดกลางและเล็กที่มีปริมาณน้ำมากกว่าร้อยละ 80 บริเวณจังหวัดเลย หนองคาย บึงกาฬ อุดรธานี สกลนคร นครพนม กาฬสินธุ์ อุบลราชธานี ซึ่งอ่างเก็บน้ำมีสถิติปริมาณน้ำไหลเข้าอ่างเก็บน้ำมากกว่าความจุเก็บกักที่มีความเสี่ยงน้ำล้นอ่าง และส่งผลกระทบต่อให้น้ำท่วมบริเวณด้านท้ายน้ำได้เช่นกัน โดยการเฝ้าระวังระดับน้ำเพิ่มขึ้นอย่างฉับพลันและน้ำล้นตลิ่งในพื้นที่ลุ่มน้ำต่ำ อำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม (กรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย, 2567) ซึ่งแผ่นดินภาคอีสานจะมีความเสี่ยงสูงน้ำท่วมซ้ำซากในบริเวณริมฝั่งเขตลุ่มน้ำมูลสาเหตุทำให้เกิดน้ำท่วมจากน้ำฟ้าและน้ำจากแหล่งเก็บกักน้ำเป็นหลัก โดยเฉพาะในพื้นที่จังหวัดกาฬสินธุ์ จังหวัดขอนแก่น จังหวัดชัยภูมิ จังหวัดนครพนม จังหวัดนครราชสีมา จังหวัดบึงกาฬ จังหวัดบุรีรัมย์ จังหวัดมหาสารคาม จังหวัดมุกดาหาร จังหวัดยโสธร จังหวัดร้อยเอ็ด จังหวัดศรีสะเกษ จังหวัดสกลนคร จังหวัดสุรินทร์ จังหวัดหนองคาย จังหวัดหนองบัวลำภู

จังหวัดอำนาจเจริญ จังหวัดอุดรธานี และจังหวัดอุบลราชธานี โดยมีพื้นที่น้ำท่วมซ้ำซากทั้งหมด 4,511,889 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 4.28 ของพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และร้อยละ 1.41 ของพื้นที่ ประเทศไทย ครอบคลุมพื้นที่ 283 อำเภอ 1,889 ตำบล ซึ่งพบพื้นที่น้ำท่วมซ้ำซากมากที่สุดที่จังหวัดนครราชสีมา 562,130 ไร่ รองลงมาได้แก่ จังหวัดร้อยเอ็ด 403,879 ไร่ และ จังหวัดศรีสะเกษ 302,037 ไร่ ตามลำดับ (อารีรัตน์ เรือนทอง, 2566) ซึ่งในปี พ.ศ. 2561 มีการเกิดไฟไหม้ป่าจำนวน 879 ครั้ง รวมพื้นที่กว่า 9,699.1 ไร่ ล่าสุดมีการประกาศเขตพื้นที่สาธารณภัยในแผ่นดินอีสานแบ่งเป็น 3 ประเภท ได้แก่ ภัยแล้ง ฝนแล้ง ฝนทิ้งช่วง มีจังหวัดที่ประกาศเขตพื้นที่ประสบสาธารณภัยจังหวัดนครราชสีมา 3 อำเภอ 4 ตำบล 19 หมู่บ้าน จังหวัดบุรีรัมย์ 2 อำเภอ 2 ตำบล 3 หมู่บ้าน จังหวัดมุกดาหาร 1 อำเภอ 3 ตำบล 14 หมู่บ้าน ส่วนจังหวัดที่ประกาศเขตการให้ความช่วยเหลือผู้ประสบภัยพิบัติกรณีฉุกเฉิน ได้แก่ จังหวัดบุรีรัมย์ 2 อำเภอ 2 ตำบล 3 หมู่บ้าน และจังหวัดมุกดาหาร 1 อำเภอ 3 ตำบล 14 หมู่บ้าน (กรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย กระทรวงมหาดไทย, 2567) สรุปได้ว่าในแผ่นดินอีสานจะพบภัยพิบัติอย่างรุนแรงอยู่ 3 ประเภท ได้แก่ วาตภัย เป็นภัยพิบัติจากลมที่เกิดขึ้นอยู่บ่อย ๆ และนำฝนมาด้วย อาทิ พายุหมุนเขตร้อน ได้แก่ พายุดีเปรสชัน พายุโซนร้อน พายุไต้ฝุ่น ร่องมรสุมหรือร่องความกดอากาศต่ำลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้และลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ เมื่อวาตภัยนำลมกระโชกแรงมามากด้วยย่อมจะนำ อุทกภัย มาด้วยเช่นกันทำให้เกิดน้ำท่วมล้นตลิ่ง (Over bank flow) น้ำท่วมขัง (Inundation) น้ำท่วมฉับพลัน (Flash flood) จนเกิดน้ำท่วมซ้ำซากในพื้นที่อยู่ใกล้ลุ่มน้ำโดยเฉพาะลุ่มแม่น้ำมูล และแม่น้ำชี สุดท้ายพอเข้าสู่ฤดูร้อนจะพบว่า อีสานแล้ง โดยเฉพาะแล้งที่ต้องช่วยเหลือจะมีพื้นที่จังหวัดมุกดาหารและจังหวัดบุรีรัมย์

ปัญหาที่ท้าทายและแนวทางการพัฒนาบนแผ่นดินอีสาน

ทุกพื้นที่ย่อมปัญหาและโจทย์ที่ให้ประชาชน หน่วยงานราชการ รัฐบาลที่ต้องแสวงหาแนวทางการเพื่อให้ประชาชนในพื้นที่นั้น ๆ กินดีอยู่ดี อยู่ดีมีสุข อยู่เย็นเป็นสุข หากปัจจุบันยังแก้ไขปัญหาก็ประชาชนไม่ได้ก็ย่อมจะเพียรพยายามหาแนวทางแก้ไขเพื่อทำให้บรรลุผลความเป็นอยู่ดีที่เกิดขึ้นในอนาคตต่อไป ซึ่งล่าสุดในแผ่นดินอีสานมีการสำรวจดัชนีความเป็นอยู่ของคนไทยใน 6 ด้าน ได้แก่ ด้านรายได้และการจ้างงาน ด้านการศึกษา ด้านสาธารณสุข ด้าน

ความปลอดภัย ด้านสิ่งแวดล้อม และโครงสร้างพื้นฐาน โดยพบว่า คนอีสานในแผ่นดินจังหวัดนครพนม บัรรัมย์ อำนาจเจริญ สุรินทร์ และสกลนคร มีดัชนีความปลอดภัยสูงกว่าค่าเฉลี่ยทั้งประเทศ ซึ่งพิจารณาจากการแจ้งความคดีเกี่ยวกับชีวิต ร่างกาย เพศ และการประทุษร้ายต่อทรัพย์สิน อาจเกิดจากคนส่วนใหญ่ในแผ่นดินอีสานทำเกษตรกรรมและมีวิถีชีวิตถ้อยที่ถ้อยอาศัยซึ่งกันและกัน (ปริญาดา สุสีสธิตและดวงทิพย์ ศิริกาญจนารักษ์, 2566) เมื่อพิจารณาจากภาพรวมของสถานะความเป็นอยู่ของประชาชนในแผ่นดินอีสานจะพบวก่อนปี พ.ศ.2500 เป็นการผลิตเพื่อยังชีพ ทำนา ทำไร่ ปศุสัตว์ จับปลา หาของป่า และผลิตเกลืออยู่ใกล้แหล่งลุ่มแม่น้ำสงคราม แม่น้ำชี และแม่น้ำมูล ต่อมาภายหลังการเกิดแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ.2504 เป็นต้นมาจะปรับเปลี่ยนจากการผลิตเพื่อยังชีพมาเป็นการผลิตเชิงเศรษฐกิจ พาณิชย์ อาทิ มันสำปะหลัง อ้อย ปอ ยาง และข้าวโพด ต่อมาช่วงปี พ.ศ. 2515 เป็นต้นมา การขยายขอบเขตการพัฒนาจากเมืองหลวงมาสู่เมืองใหญ่มากขึ้น อาทิ จังหวัดอุดรธานี ขอนแก่น นครราชสีมา และอุบลราชธานี โดยมีการพัฒนาเศรษฐกิจ อุตสาหกรรม การเงิน และบริการ เมื่อความเจริญมากขึ้นในภาคอุตสาหกรรมแต่กลับผกผันในภาคเกษตรที่เผชิญปัญหาความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติที่ไม่แน่นอนทำให้คนในภาคเกษตรเริ่มทิ้งถิ่นฐานบ้านเกิด ทิ้งครอบครัวไว้ข้างหลังมาขายแรงงานในเมืองใหญ่ เมืองหลวง ด้วยต้นทุนทางการศึกษาและฐานะบางคนถูกเอารัดเอาเปรียบจากนายจ้างและหลายครอบครัวดิ้นรนขายที่จำองนาไปทำงานทำที่ต่างประเทศคาดหวังว่าจะส่งเงินกลับบ้านให้ครอบครัวใช้จ่าย ด้วยความห่างไกลทำให้ความสัมพันธ์ครอบครัวจิตจางลงไปจนหลายครอบครัวมีการแตกแยกกันไป เหตุการณ์แบบนี้เกิดขึ้นมากจนมีคนพูดติดปากว่าไปเสียนามาเสียเมีย ชี้ให้เห็นว่าคนในแผ่นดินอีสานเผชิญกับปัญหาที่ทำนายอย่างหลากหลายตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน ดังนี้

1. ปัญหาที่ทำนายของอีสาน

1.1 ปัญหาทรัพยากรดิน ผืนแผ่นดินอีสานบนพื้นที่ 105.5 ล้านไร่ ใน 20 จังหวัดเป็นที่ราบลุ่มที่ดอนแบบลูกคลื่นลอนลาด พื้นที่ลาดต่ำไปทางตะวันออกเฉียงใต้มีเทือกเขาเพชรบูรณ์และเทือกเขาตงพญาเย็นเป็นขอบชันด้านตะวันตก มีเทือกเขาสันกำแพงและทิวเขาพนมดงรักเป็นขอบชันทางด้านใต้ พื้นที่ตอนกลางของภาคมีเทือกเขาภูพานวางตัวทอดยาวแบ่งภาคออกเป็น 2 แอ่ง คือ บริเวณตอนเหนือ - แอ่งรับน้ำสกลนคร มีแม่น้ำสายหลัก ได้แก่

แม่น้ำโขง ศรีสงคราม ลำน้ำอุ้น และลำน้ำสาขาต่าง ๆ และบริเวณตอนใต้ - แอ่งรับน้ำโคราช มีแม่น้ำสายหลัก ได้แก่ แม่น้ำชี มูล น้ำพอง น้ำเชิญ และลำน้ำสาขาต่าง ๆ โดยวัตถุดินกำเนิดดินเป็นวัสดุเนื้อค่อนข้างหยาบ มีโครงสร้างของชั้นดินค่อนข้างราบและเป็นกลุ่มของหินที่เนื้อหยาบที่มีทรายปนมาก ทำให้มีเนื้อดินเป็นพวกดินทรายหรือดินร่วนหยาบ ดินในพื้นที่ราบลุ่ม พบบริเวณที่ราบตะกอนน้ำพาตะพักลำน้ำ ดินมีสีเทาหรือสีเทาอ่อน ปฏิบัติการดินส่วนใหญ่ เป็นกรดจัดถึงกรดปานกลางความอุดมสมบูรณ์ต่ำ ประกอบด้วย (1) กลุ่มเนื้อดินที่เป็นดินเหนียว (2) กลุ่มเนื้อดินที่เป็นดินร่วน (3) กลุ่มเนื้อดินที่เป็นดินทราย (4) กลุ่มชุดดินที่เป็นดินต้น และ (5) กลุ่มชุดดินที่เป็นดินเค็ม ส่วนดินบริเวณพื้นที่ตอนที่อยู่ในเขตดินแห้ง ดินมีช่วงแห้งนาน และดินแห้งติดต่อกันมากกว่า 45 วัน หรือแห้งรวมกันมากกว่า 90 วัน ในรอบปี หากไม่มีระบบชลประทาน การเพาะปลูกพืชจะทำได้ในเฉพาะฤดูฝนเท่านั้น ส่วนพื้นที่ดินบริเวณพื้นที่ภูเขาสูงมีความลาดชันมากกว่าร้อยละ 35 มีความอุดมสมบูรณ์ในระดับต่ำ คิดเป็นร้อยละ 71.53 ของจำนวนข้อมูลทั้งหมดในภาค เพราะส่วนใหญ่เป็นดินทรายที่มีคุณภาพต่ำ และยังมีกิจกรรมของมนุษย์ที่ส่งผลต่อระดับความอุดมสมบูรณ์ของดินตลอด 50 กว่าปีที่ผ่านมา แผ่นดินอีสานมีการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินจากระบบนิเวศป่าไม้ เพื่อทำการเกษตร โดยเฉพาะระบบการเกษตรเชิงเดี่ยว ซึ่งเป็นระบบที่ขาดการปรับปรุงความอุดมสมบูรณ์ของดิน และอนุรักษ์ดินและน้ำอย่างพอเพียง ทำให้คุณภาพของธาตุอาหารเปลี่ยนแปลงไปในทางลบ ดินเกิดการกร่อนและการชะล้างธาตุอาหารสูง ปริมาณอินทรีย์วัตถุในดินลดลงส่งผลทำให้ผลผลิตลดลง ประชาชนมีความต้องการทำการเกษตร เพื่อค้าขายมากขึ้น ทำให้มีการบุกรุกพื้นที่ป่าเพิ่มขึ้น ดินมีความอุดมสมบูรณ์ลดลง และดินเกิดสภาพเสื่อมโทรมเพิ่มขึ้น เกิดการใช้พื้นที่ชุมชนและสิ่งปลูกสร้าง พื้นที่เกษตรกรรม พื้นที่ป่าไม้ พื้นที่แหล่งน้ำ และพื้นที่เบ็ดเตล็ด (ทิ้งร้าง ที่ลุ่ม) โดยส่วนใหญ่การใช้ประโยชน์ที่ดินเป็นการทำการเกษตรแบบอาศัยน้ำฝน พืชเศรษฐกิจที่สำคัญ ได้แก่ ข้าว มัน ลำปะหุ่ง ข้าวโพด อ้อย และยางพารา ทั้งนี้ยังพบว่ามียระบบชลประทานน้อยที่สุด (สำนักสำรวจดินและวิจัยทรัพยากรดิน, 2557; กรมพัฒนาที่ดิน, 2558; สติระ อุดมศรี, จตุรงค์ ละออพันธ์สกุล และธัญญธรณ์ จิตอรวรรณ, 2558; กองสำรวจดินและวิจัยทรัพยากรดิน, 2565; อารีรัตน์ เรือนทอง, 2566) หากพิจารณาพื้นที่ดินในแถบคำชะโนด จังหวัดอุดรธานี จะเป็นพื้นที่ดินร่วนปนทราย ดินลูกรัง (มีเนื้อดินร่วนละเอียดมีลูกรังปะปนกระตัวอยู่แบบหลวม)

ดินร่วน ดินตื้น (มีเนื้อดินบนเป็นดินร่วน ดินร่วมปนทราย หรือดินร่วนเหนียว) และ ดินเค็ม ซึ่งพื้นที่แกวอำเภอบ้านดุงเป็นพื้นที่ทำนาเกลืออยู่หลายพื้นที่ ซึ่งมากที่สุด 5 ตำบล ได้แก่ ตำบลโพนสูง ตำบลตำบลบ้านชัย ตำบลนาคำ ตำบลศรีสุทโธ และตำบลบ้านดุง (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2560) อย่างไรก็ตามบนผืนแผ่นดินอีสานในปัญหาที่มีดมนย้อมมีแสงสว่างที่ปลายทางเสมอ ยกตัวอย่าง “ทุ่งกุลาร้องไห้” ซึ่งเป็นดินแดนกว่า 2.1 ล้านไร่ที่รุกรันคารชาวบ้านยากจนอยู่รอยต่อของ 5 จังหวัด ได้แก่ มหาสารคาม ร้อยเอ็ด ยโสธร สุรินทร์และศรีสะเกษ ในอดีตขาดการเหลียวแลอย่างต่อเนื่องมีสภาพพื้นที่เป็นแอ่งกระทะ ดินร่วนปนทราย มีเกลือปน ดินคุณภาพต่ำเพราะมีทั้งดินเค็ม ดินทรายจัด ดินทรายแป้ง ดินตื้น ฤดูแล้งแล้งมากขาดน้ำ อากาศร้อน ดินแยกแตกสะแห้ง ฤดูแล้งน้ำท่วมขังซ้ำซาก นับจากปี พ.ศ.2519 มีโครงการพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้มาจนปัจจุบันกว่า 50 ปีจากผืนแผ่นดินที่รุกรันคารได้เปลี่ยนเป็นแผ่นดินทุ่งรวงทองผลิตข้าวหอมมะลิที่ดีที่สุดในโลก (กรมพัฒนาที่ดิน, 2567) ซึ่งการแก้ปัญหาต้องใช้เวลานานจะใจร้อนไม่ได้เพราะต้องอาศัยคน ธรรมชาติ ฤดูกาล และงบประมาณ จนประสบผลสำเร็จเป็นความภาคภูมิใจของประเทศไทยในที่สุดนั่นเอง

1.2 ปัญหาน้ำท่วมซ้ำซาก บนแผ่นดินอีสานมีสายน้ำหลักอยู่ 3 สายน้ำ ได้แก่ แม่น้ำโขง แม่น้ำชี และแม่น้ำมูล (สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ, 2564) โดยพบว่าพื้นที่น้ำท่วมซ้ำซากเป็นประจำ โดยประสบน้ำท่วมขัง 8 - 10 ครั้งในรอบ 10 ปี มีพื้นที่ 122,766 ไร่ พื้นที่น้ำท่วมซ้ำซากบ่อย 4 - 7 ครั้งในรอบ 10 ปี มีพื้นที่ 1,069,458 ไร่ และประสบน้ำท่วมไม่เกิน 3 ครั้งในรอบ 10 ปีมีพื้นที่ 3,319,665 ไร่ ซึ่งพบมากที่สุดจังหวัดนครราชสีมา 562,130 ไร่ รองลงมาได้แก่ จังหวัดร้อยเอ็ด 403,879 ไร่ และจังหวัดศรีสะเกษ 302,037 ไร่ ทั้งนี้พื้นที่ที่ได้รับผลกระทบน้ำท่วมซ้ำซากคือ พื้นที่เพาะปลูกข้าว (อารีรัตน์ เรือนทอง, 2566) เมื่อเกิดเหตุการณ์เหล่านี้ทุก ๆ ปีชาวนาจะได้รับเงินชดเชยจากรัฐบาลที่ชาวนาเรียกว่า “เงินน้ำท่วมไร่ละพัน”

1.3 ปัญหาความยากจนและความเหลื่อมล้ำ จากข้อมูลการรายงานการวิเคราะห์สถานการณ์ความยากจนและความเหลื่อมล้ำในประเทศไทย ในปี 2566 (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2567) คนจนบนแผ่นดินอีสานมีจำนวนมากที่สุดในประเทศไทย มีประมาณ 7.58 แสนคนและมีรายได้เฉลี่ยต่อคนต่อเดือนต่ำที่สุด อยู่

ที่ 8,426 บาทโดยคนจนส่วนใหญ่อยู่ภาคเกษตรกรรมเป็นหลัก โดย 5 ปีย้อนหลังพบว่า คนจนส่วนใหญ่อยู่ในจังหวัดกาฬสินธุ์ หนองบัวลำภู นครราชสีมา ศรีสะเกษ และนครพนม เมื่อพิจารณาความเหลื่อมล้ำเชิงพื้นที่ (spatial Inequality) ในการวิเคราะห์ตามแนวคิดความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ (Spatial Autocorrelation) พบว่าจังหวัดที่มีรูปแบบ Low-Low (LL) คือ จังหวัดที่มีรายได้เฉลี่ยต่อคนต่ำและมีจังหวัดใกล้เคียงที่มีรายได้เฉลี่ยต่อคนต่ำ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนบนแผ่นดินอีสานมีอยู่ 14 จังหวัด ได้แก่ บุรีรัมย์ สุรินทร์ บึงกาฬ หนองบัวลำภู ขอนแก่น อุดรธานี เลย หนองคาย มหาสารคาม ร้อยเอ็ด กาฬสินธุ์ สกลนคร นครพนม และมุกดาหาร แต่มีจังหวัดยโสธรและอำนาจเจริญ อยู่ในกลุ่มจังหวัดรูปแบบ High-Low (HL) คือ จังหวัดที่มีรายได้เฉลี่ยต่อคนสูงและมีจังหวัดใกล้เคียงที่มีรายได้เฉลี่ยต่อคนต่ำ (กลุ่ม HL) นั่นเอง

1.4 ปัญหาการพัฒนาศักยภาพคน จากรายงานดัชนีความก้าวหน้าของคน ปี พ.ศ.2566 (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2567) พบว่า จังหวัดในแผ่นดินอีสานมีความก้าวหน้าการพัฒนาคนด้านเศรษฐกิจอยู่ในระดับต่ำที่สุด โดยเฉพาะจังหวัดหนองบัวลำภู มีสัดส่วนครัวเรือนที่มีหนี้สินเพื่อการอุปโภคบริโภคเพิ่มขึ้น จังหวัดอุบลราชธานี มีสัดส่วนครัวเรือนที่มีหนี้สินเพื่อการอุปโภคบริโภคเพิ่มขึ้น จังหวัดอำนาจเจริญ มีดัชนีความไม่เสมอภาคด้านรายจ่ายเพิ่มขึ้น และจังหวัดสุรินทร์ มีครัวเรือนที่มีหนี้สินเพื่อการอุปโภคบริโภคมีสัดส่วนสูงสุดในประเทศ ส่วนจังหวัดบุรีรัมย์มีความก้าวหน้าการพัฒนาคนด้านชีวิตการงานต่ำที่สุดบนแผ่นดินอีสาน ส่วนความก้าวหน้าการพัฒนาคนด้านการศึกษาต่ำที่สุดอยู่ที่จังหวัดหนองบัวลำภูและจังหวัดมุกดาหาร โดยมีสัดส่วนเด็ก 0-5 ปีมีพัฒนาการสมวัยลดลงมาก เนื่องจากผู้ปกครองให้ความสำคัญในการนำเด็กมาตรวจพัฒนาการ ส่วนจังหวัดหนองคาย มีค่าดัชนีความก้าวหน้าการพัฒนาคนด้านการมีส่วนร่วมต่ำที่สุดในสัดส่วนครัวเรือนที่เป็นสมาชิกกลุ่มองค์กรในท้องถิ่นมีแนวโน้มลดลง และจังหวัดหนองบัวลำภูมีค่าดัชนีลดความก้าวหน้าการพัฒนาคนด้านการมีส่วนร่วมที่ประชากรที่ใช้สิทธิเลือกตั้ง

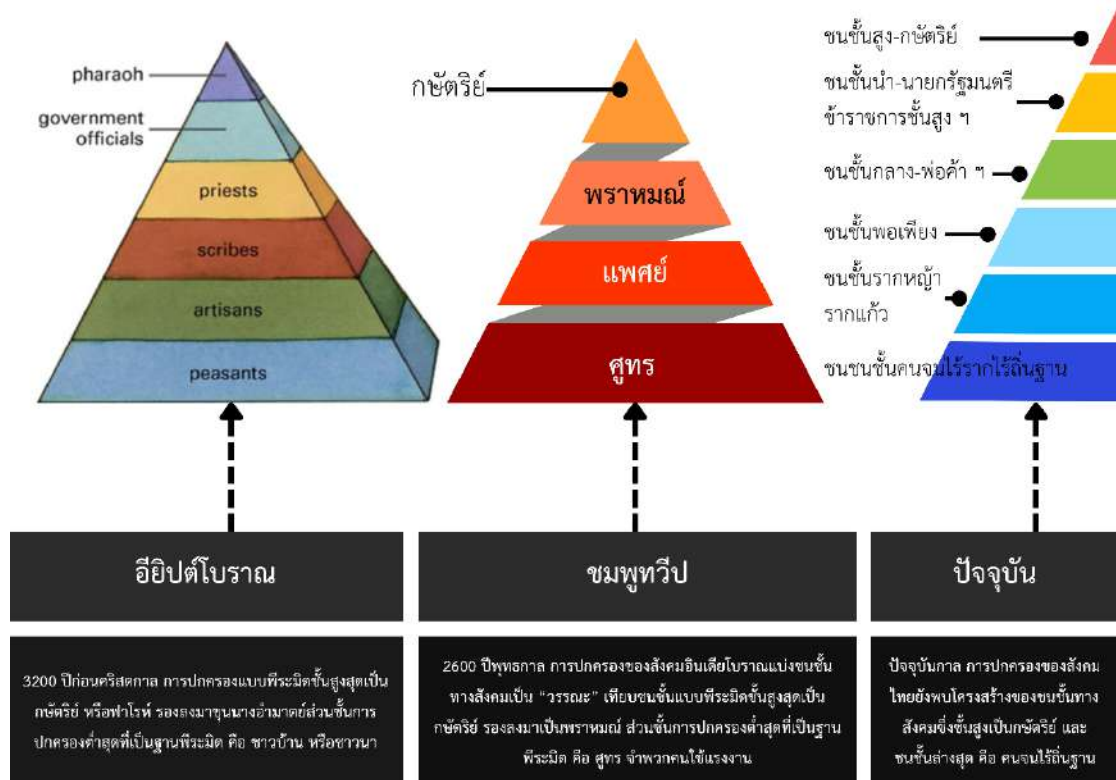
1.5 ปัญหาการด้อยค่าศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ซึ่งการด้อยค่าศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของคนเริ่มจากการแบ่งชนชั้นทางสังคมในยุคสมัยโบราณ อาทิ สังคมในอินเดียเมื่อ 2600 ปีที่ผ่านมาปรากฏในหนังสือพุทธประวัติเกี่ยวกับวรรณะทั้ง 4 ชนชั้น ซึ่งแต่ละชนชั้นถูกแบ่งแยกกันถือตัวสำคัญตนมีมานะสูง รังเกียจคนวรรณะต่ำลงไปโดยมีวรรณะกษัตริย์ อาทิ ชนชั้น

เจ้า ถือตนว่าเป็นชนชั้นสูงสุดจำพวกนักรบ นักปกครอง เสนา อำมาตย์ มีหน้าที่ปกป้องรักษา และบริหารบ้านเมือง รองลงมาเป็นวรรณะพราหมณ์ อาทิจ์ เจ้าลัทธิ จำพวกนักบวช นักปราชญ์ ครูอาจารย์ ศึกษาเรื่องศาสนา คัมภีร์พระเวท และวิทยาการต่าง ๆ มีหน้าที่สั่งสอนศิลปะ วิทยาการ ประกอบพิธีกรรม ให้คำปรึกษาแก่กษัตริย์ รองลงมาเป็นวรรณะแพศย์ อาทิจ์ พลเรือนทั่วไป ประชาชนชั้นกลางจำพวกพ่อค้า เกษตรกร ศึกษาศิลปะ กลีกรรม และพาณิชย์กรรม มีหน้าที่ทำนา ค้าขาย งานช่างฝีมือ ชั้นล่างสุดเป็นวรรณะศูทร อาทิจ์ คนใช้แรงงานจำพวก กรรมกร คนรับใช้ ข้าทาส มีหน้าที่รับจ้างรับใช้ทำงานทั่วไป ใน 4 วรรณะชนชั้นทางสังคมของ อินเดียมีชนชั้นต่ำสุด คือ จัณฑาล เป็นบุตรที่เกิดจากการดาบิดาต่างวรรณะกัน หากคนที่เกิด เป็นจัณฑาลจะถูกรังเกียจเหยียดหยามของคนในวรรณะอื่น ๆ อย่างยิ่ง (พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา, 2557; คณะสงฆ์และรัฐบาล, 2558; สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง, 2565) ดังนั้นถ้ามีคนในสังคมเรียกคนหนึ่งใดว่า คนจัณฑาล ไ้อัจัณฑาล แล้วนั้นคนในสังคมนั้นกำลัง ด้อยค่าศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ หรือดูหมิ่นเหยียดหยามและเป็นที่รังเกียจ ถูกกีดกันออกไปจาก กลุ่มเป็นคนนอกกลุ่มที่ต่ำต้อย ไม่ควรคบหาสมาคมด้วยนั่นเอง ซึ่งทำให้คนนั้นรู้สึกต่ำต้อยใน สังคมนั้น ๆ นั่นเอง

ชนชั้นทางสังคมของอินเดียโบราณไม่ต่างจากชนชั้นทางสังคมของอียิปต์โบราณ ที่มีมาแล้วตั้งแต่ 3200 ปีก่อนคริสตกาลซึ่งมีโครงสร้างเหมือนกับพีระมิดซึ่งกลุ่มที่อยู่ด้านบนสุด จะมีอำนาจและสถานะมากที่สุดมีอยู่ 6 ชนชั้น ประกอบด้วย (1) โครงสร้างสูงสุดคือ ฟาโรห์ (pharaoh) กษัตริย์เป็นผู้มีอำนาจสูงสุด รองลงมาเป็น (2) เจ้าหน้าที่รัฐ (government officials) ขุนนางอำมาตย์ ข้าราชการที่บริหารบ้านเมืองรับคำสั่งจากฟาโรห์ เป็นกลุ่มที่มีอำนาจ และร่ำรวยมากที่สุด ในสังคมอียิปต์ ถัดมาเป็น (3) นักบวช (priests) ซึ่งเป็นกลุ่มชนที่มีอำนาจ และมีคุณภาพชีวิตที่ดี นักบวชก็เป็นกลุ่มที่มีอำนาจเนื่องจากศาสนามีส่วนเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมทาง ศาสนากับชีวิตประจำวันของผู้คนทุกส่วน ถัดมาเป็น (4) อาลักษณ์ (scribes) เป็นกลุ่มที่บันทึก ข้อมูลสำคัญ ๆ ที่เกิดขึ้นในราชวัง นักเขียน เสมียน นักวิชาการ นักประพันธ์ บัณฑิตต่าง ๆ รองลงมาเป็น (4) ช่างฝีมือ (Artisans) อาทิจ์ ช่างไม้ ช่างโลหะ ช่างวาดภาพ ช่างแกะสลัก และ ช่างแกะสลักหิน ช่างฝีมือมีทักษะสูงแต่มีสถานะทางสังคมน้อย และชนชั้นต่ำสุดของสังคมอียิปต์ โบราณ คือ ชาวนา (peasants) เป็นชนชั้นทางสังคมที่ใหญ่ที่สุด ชาวนาทำงานในที่ดินเพื่อจัดหา

อาหารให้กับชาวอียิปต์เมื่อว่างจากทำไร่ไถนาชาวนาจะทำงานในโครงการก่อสร้างขนาดใหญ่ของฟาโรห์ นอกจากนี้บทบาทผู้หญิงอียิปต์ได้รับอิสรภาพและสิทธิมากกว่าผู้หญิงส่วนใหญ่ในโลกยุคโบราณ ผู้หญิงบางคนถึงกับกลายเป็นฟาโรห์ (Frey, 2004) ยังพบว่ามีชนชั้นในสังคมยุโรปโบราณจะเป็นระบบสังคมศักดินา หรือระบบฟิวดัล (feudalism) เป็นระบบความสัมพันธ์ระหว่างเจ้า (Lord) กับข้าราชบริพาร (Vassal) มีที่ดินเป็นปัจจัยในความผูกพันและภาระหน้าที่ต่อกัน นอกจากนี้มีการสำรวจครัวเรือนเกี่ยวกับความยากจนในสหราชอาณาจักร (Poverty in the United Kingdom) พบว่ามีชนชั้นทางสังคมในยุคปัจจุบัน ได้แก่ ชนชั้นสูง (Upper) ชนชั้นกลางสูง (Upper middle) ชนชั้นกลาง (Middle) ชนชั้นกลางต่ำ (Lower middle) ชนชั้นสูงที่ทำงาน (Upper working) ชนชั้นที่ทำงาน (Working) ชนชั้น ยากจน (Poor) ชนชั้นธรรมดา (Ordinary) ชนชั้นต่ำและต่ำที่สุด (Lower, lowest) ไม่มีชนชั้น (Classless) ไม่มีแนวคิดเรื่องชนชั้น (No conception of class) ซึ่งชนชั้นที่ทำงานและชนชั้นกลางมากที่สุด (Townsend, 1979) สังคมไทยโบราณมีการปกครองกันในระบบชนชั้นทางสังคมเช่นเดียวกัน อาทิ สมัยอาณาจักรสุโขทัย (ราว พ.ศ. 1792-2006) มี 4 ระดับชนชั้น ได้แก่ สูงสุดเรียกพ่อขุน เป็นกษัตริย์ปกครอง รองลงมาเป็นลูกขุน จำพวกข้าราชบริพารที่มีอำนาจปกครองใกล้ชิดกับกษัตริย์ ถัดมาเป็นไพร่หรือสามัญชน (ไพร่ฟ้า) และต่ำที่สุดคือทาส ชนชั้นรับใช้มีสังกัดกับเจ้าขุนมูลนาย ต่อมาสมัยอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา มีชนชั้นศักดินาซึ่งมีลักษณะคล้ายกับยุโรปที่มีที่ดินเป็นศักดินา ได้แก่ เจ้านายและฝ่ายใน จะมีที่ดินศักดินา 2,500-100,000 ไร่ รองลงมาเป็นเจ้านายชั้นรอง/นางใน มีที่ดินศักดินา 100-1,000 ไร่ ถัดมาเป็นขุนนาง มีที่ดินศักดินา 25-100 ไร่ ส่วนไพร่ มีที่ดินศักดินา 5-20 ไร่ และชนชั้นต่ำสุดคือทาส ยังพบว่ามีศักดินาอยู่ 5 ไร่ จนกระทั่งมาถึงยุคปัจจุบันความเป็นชนชั้นในสังคมยังคงมีอยู่จริงในสังคมไทยชี้ให้เห็นจากพฤติกรรม การแสดงออกของอภิสิทธิ์ชน การให้เกียรติเงินงามในหน้าที่ การดูแลพิเศษ คนสำคัญที่เรียกว่า วีไอพี วีวีไอพี กลุ่มคนเหล่านี้แสดงออกเช่น การได้สิทธิ์ก่อนคนอื่น สามารถลัดแถวคนอื่นได้ การได้รับเกียรติและโอกาสมาก่อนคนอื่น การจัดที่ไว้สำหรับนั่งเหนือคนอื่น อยู่หน้าคนอื่น เป็นต้น ทำให้เห็นว่าปัจจุบันยังปรากฏชนชั้น 6 ชนชั้น ได้แก่ (1) ชนชั้นสูง พระมหากษัตริย์หรือพระราชินี เชื้อพระวงศ์ องคมนตรี (2) ชนชั้นนำ กลุ่มผู้บริหารประเทศ เจ้านาย ขุนนาง ข้าราชการชั้นสูง เจ้าสัวมหาเศรษฐี เป็นต้น (3) ชนชั้นกลาง นักวิชาการ พ่อค้า ข้าราชการ นัก

ธุรกิจ เป็นต้น (4) ชนชั้นพอเพียง กลุ่มประชาชนทั่วไปที่มีที่ดิน ทรัพย์สินเป็นของตนเองและ
การดำรงชีวิตอยู่แบบพอเพียง มีรายได้แน่นอนไม่เดือนร้อน (5) ชนชั้นรากหญ้ารากแก้ว กลุ่มคน
ที่เป็นชาวบ้านทั่วไป กรรมการ รับจ้างรายได้ไม่แน่นอน และ(6) ชนชนชั้นคนจนไร้รากไร้ถิ่นฐาน
เป็นกลุ่มคนที่ไร้บ้าน อดอยาก พึ่งพารัฐและคนอื่นเป็นหลัก ไม่มีการศึกษา รายได้ไม่มี หาเช้ากิน
ค่ำ หาค่ากินเช้า และบางวันอาจไม่มีกินเลย (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2561) เมื่อชนชั้นสังคมไทยมี
อยู่ทำให้การแบ่งกลุ่มคนออกไปจากกลุ่มตนเองและด้อยค่าศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ในยุคสังคม
ข้อมูลข่าวสารเห็นเห็นได้ชัดเจนอย่างยิ่ง โดยเฉพาะในการด้อยค่าศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ใน
สังคมในเมืองต่อกลุ่มคนที่มาจากอีสานว่าเป็นคนลาว ซึ่งมีภาพจำว่าไม่เจริญ เชย ไม่ทันสมัย ซึ่ง
ภาพจำนี้กลายเป็นถ้อยคำที่ดูหมิ่นด้อยค่าผู้อื่นจนเกิดความเกลียดชังกันจากคำเรียกคนนั้นแบบ
เหมารวมไปว่า ลาว ไ้อลาว คนบ้านนอก คนชนบท คนภูธร คนหลังเขา คนต่างจังหวัด และคำ
อื่น ๆ ที่สื่อความหมายให้คนเหล่านั้นมีความรู้สึกได้ถึงถึงการถูกดูหมิ่น ถูกด้อยค่าเหยียดหยาม
ถูกเกลียดชัง รู้สึกลดทอนศักดิ์ศรี หยามเหยียด ตำด้อย และอีกหลายคำที่ทั้งคนในถิ่นฐาน
เดียวกันดูถูกกันเองจากคนต่างถิ่นดูถูกด้อยค่า ยิ่งการแบ่งแยกความเป็นสังคมเมืองที่มีความเจริญ
ด้านวัตถุและวิทยาการที่ทันสมัยกว่าสังคมที่เป็นชนบทมีวิถีชีวิตอยู่กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
ที่เกิดขึ้นเป็นต้นทุนทางทรัพยากรอันบริสุทธิ์ที่ยังไม่ได้รับการพัฒนาหรือยังไม่ปรุงแต่งจากความ
ทันสมัยทางวิทยาการต่าง ๆ นั้นทำให้เกิดการกีดกันแยกกลุ่มแบ่งชนชั้นกันอย่างเห็นได้ชัดเจน
นับแต่อดีตจนปัจจุบันภาวะความรู้สึก คำพูดเหล่านั้นยังมีให้เห็นกันอยู่ทั่วไปทั้งในหนังสือพิมพ์
โทรทัศน์วิทยุ สื่อออนไลน์ บทละครต่าง ๆ อาทิ ให้บทคนรับใช้เป็นคนอีสาน ให้บทคนขับแท็กซี่
เป็นคนอีสาน ให้บทคนหาเช้ากินค่ำ ทำงานหาบเร่แผงลอย ให้บทเป็นกรรมการ คนรับจ้าง
คนทำงานหนัก ๆ ในโรงงาน คนทำนาทำไร่เป็นคนอีสานพูดภาษาลาวอีสาน ภาพจำในคำพูด
เหล่านั้นจึงถูกถ่ายทอดกันมาจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกคนรุ่นหนึ่งต่อมาจนบางครั้งพูดด้อยค่าคน
อื่นๆ ในที่สาธารณะกลายเป็นเรื่องของความแตกแยกทางสังคม แบ่งฝักแบ่งฝ่ายอาจทำให้เกิด
ภาคินิยมขึ้นได้ ดังนั้นต้อง “หยุด” ด้อยค่าความเป็นมนุษย์เพียงเพราะเค้าเกิดมาถิ่นฐานบ้าน
เกิด ชาติพันธุ์ รูปลักษณ์ ภาษา ศาสนา ฐานะ ครอบครัว ความเจริญความทันสมัย วัฒนธรรมที่
ไม่เหมือนเรา และหยุดสร้างวาทกรรมดูหมิ่นดูแคลนเกลียดชังมนุษย์ด้วยกันแต่ควรเข้าใจ เห็น
อกเห็นใจ ให้เกียรติซึ่งกันและกัน

ภาพที่ 4.7 เปรียบเทียบชนชั้นพันปีสังคมอียิปต์โบราณ อินเดียโบราณ และสังคมไทยปัจจุบัน
ที่มา: Frey (2004), ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2561), สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง (2565)

2. แนวทางการพัฒนาบนแผ่นดินอีสาน

ด้วยข้อจำกัดเชิงพื้นที่ที่ความกว้างใหญ่ไพศาลของแผ่นดินอีสาน ภูมิประเทศเป็นแบบกระทะคว่ำ น้ำที่จากที่สูงที่เกษตรกรรมไหลลงสู่แม่น้ำอย่างรวดเร็ว ทำให้พื้นที่ลุ่มน้ำ ตามแม่น้ำเกิดน้ำท่วมซ้ำซาก คนที่อยู่ที่สูงขึ้นไปจะเจอภัยแล้งซ้ำซาก ผู้คนอยู่แบบกระจายตัวไปตามป่าเขาท้องไร่ท้องนาทำให้การพัฒนาเป็นแบบกระจาย คนจนจำนวนมากอยู่ในภาคเกษตรแบบยังชีพดั้งเดิมแบบพึ่งพาธรรมชาติฤดูกาลเป็นสำคัญซึ่งเป็นสถานะที่ไม่แน่นอน ยังพบว่ามีผู้คนจำนวนมากมีปัญหาภาวะทุพโภชนาการ พฤติกรรมการบริโภคอาหารสุก ๆ ดิบ ๆ ที่นิยม อาทิ ก้อยดิบ ลาบลู่ เลือดแปง ลาบเลือด ชกเล็ก ซอยจู้ ซึ่งส่วนใหญ่จะใช้เลือดสดและเนื้อสดในการประกอบอาหารหลักนั่นเอง นอกจากนี้ยังมีทรัพยากรการท่องเที่ยวหลากหลาย แต่ยังไม่ทั่วถึงจึงขาดการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกจึงไม่เป็นที่รู้จักของนักท่องเที่ยว เกิดความเหลื่อมล้ำทางรายได้ เศรษฐกิจ การเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติและกฎหมาย ซึ่งปัญหาและข้อจำกัดต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในแผ่นดินอีสานรัฐบาลรู้ หน่วยงานรัฐรู้ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร

นักวิชาการรู้ นักธุรกิจรู้ และประชาชนรู้ แต่ทำไมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมถึงช้า แม้ว่าการพัฒนาช้าแต่มีแนวทางพัฒนาที่น่าสนใจตามแผนพัฒนาภาค พ.ศ. 2560-2565 (ฉบับทบทวน) (กระทรวงมหาดไทย, 2562) และแผนพัฒนาจังหวัดและกลุ่มจังหวัด พ.ศ.2566 – 2570 (5 ภาค) ฉบับทบทวน ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2567 (ศูนย์ข้อมูลภาคอุตสาหกรรม, 2567) ดังนี้

1) พัฒนาแหล่งน้ำเดิม อ่างเก็บน้ำ หนอง ฝาย และพื้นที่ชุ่มน้ำ พัฒนาแหล่งน้ำใหม่ในพื้นที่ลุ่มน้ำโขง ชี มูล พัฒนาระบบส่งและกระจายน้ำ พร้อมกบมีการบริหารจัดการน้ำแบบบูรณาการเชิงลุ่มน้ำทั้งระบบโดยจัดทำแผนบริหารจัดการน้ำเพื่อป้องกันความเสียหายจากอุทกภัยและภัยแล้ง

2) แก้ปัญหาความยากจนและพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้มีรายได้น้อยเพื่อลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม ด้วยการพัฒนาอาชีพและรายได้ของผู้มีรายได้น้อย เพิ่มสวัสดิการทางด้านสังคมให้กับกลุ่มผู้พิการ ผู้ด้อยโอกาสและผู้สูงอายุ ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการดูแลผู้พิการและผู้สูงอายุ สนับสนุนการออมเพื่อสร้างความมั่นคงทางรายได้ และพึ่งพาตนเองได้ในบั้นปลายชีวิต รวมถึงการ พัฒนาความรู้ ทักษะอาชีพ และการเรียนรู้ตลอดชีวิต โดยเฉพาะการพัฒนาระบบการป้องกันและควบคุมโรคเฉพาะถิ่น แก้ปัญหาโรคพยาธิใบไม้ตับในพื้นที่เสี่ยง อาทิ จังหวัดขอนแก่น สกลนคร ร้อยเอ็ด หนองบัวลำภู กาฬสินธุ์ อำนาจเจริญ มหาสารคาม อุตรดิตถ์ นครพนม และยโสธร อีกทั้งอำนวยความสะดวก ลดความเหลื่อมล้ำช่วยเหลือผู้มีรายได้น้อยและผู้ด้อยโอกาสด้านกฎหมายและคดีความ

3) พัฒนาอาชีพและรายได้ของเกษตรกร โดยยึดหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เกษตรทฤษฎีใหม่ เกษตรทางเลือก เกษตรกรรมยั่งยืน เกษตรแปลงใหญ่ เกษตรอัตลักษณ์พื้นถิ่น เกษตรปลอดภัยเป็นต้น พัฒนาพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ให้เป็นแหล่งผลิตข้าวหอมมะลิคุณภาพสูง สนับสนุนธุรกิจ SMEs ธุรกิจ Startup และวิสาหกิจชุมชนเชื่อมโยงระบียงเศรษฐกิจแนวตะวันออกและตะวันตก ยกกระดับมาตรฐานสินค้ากลุ่มผ้าไหม ผ้าฝ้าย ผ้าย้อมครามและส่งเสริมพื้นที่ที่มีศักยภาพให้ก้าวไปสู่การเป็นศูนย์กลางแฟชั่นในระดับภูมิภาค รวมถึงการพัฒนาและส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงประเพณีวัฒนธรรมในทุกพื้นที่การท่องเที่ยววิถีชีวิตลุ่มน้ำโขง ในพื้นที่จังหวัดเลย หนองคาย บึงกาฬ นครพนม มุกดาหาร อำนาจเจริญ อุบลราชธานี และสกลนคร

และพัฒนาเส้นทางเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวเกี่ยวกับประเทศเพื่อนบ้าน อาทิ สี่เหลี่ยมวัฒนธรรมล้านช้าง เลย-อุดรธานี-หนองบัวลำภู-หนองคาย-สปป.ลาว

4) แนวทางการจัดการพื้นที่น้ำท่วมซ้ำซาก โดยการจัดการน้ำและการปรับตัวทางการเกษตรเพื่อแก้ไขปัญหาน้ำท่วมและใช้ประโยชน์จากพื้นที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้ (อารีรัตน์ เรือนทอง, 2566)

- มีการสร้างเขื่อนหรืออ่างเก็บน้ำขนาดกลางทางต้นน้ำเพื่อเก็บกักน้ำ
- มีการสร้างคันกันน้ำเพื่อป้องกันพื้นที่ชุมชนหรือพื้นที่เศรษฐกิจ
- มีการปรับเปลี่ยนการเพาะปลูกข้าวโดยเน้นการทำนาปรัง ทำให้สามารถทำนาได้ปีละ 2 ครั้ง โดยการทำนาครั้งที่ 1 เริ่มหลังน้ำลดตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน/ธันวาคมถึงเดือนมีนาคม/เมษายน และทำนาครั้งที่ 2 ต่อเนื่องกันไป
- มีการปรับเปลี่ยนพื้นที่ที่เคยประสบปัญหาน้ำท่วมซ้ำซากให้เป็นพื้นที่พัฒนาเพื่อใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ

5) พัฒนาและส่งเสริมการท่องเที่ยวในกลุ่มจังหวัดสลายดีให้ได้มาตรฐานสากล พร้อมทั้งการพัฒนาการเกษตร การส่งเสริมเกษตรสร้างมูลค่า และอุตสาหกรรมเกษตรตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง มีการยกระดับการเกษตรและอุตสาหกรรมเกษตรที่มีมูลค่าสูงด้วยเศรษฐกิจชีวภาพ รวมถึงการพัฒนา โครงสร้างพื้นฐาน เพื่อยกระดับเศรษฐกิจการท่องเที่ยว การค้า การลงทุน อุตสาหกรรม เศรษฐกิจ BCG (Bio-Circular-Green หรือ เศรษฐกิจชีวภาพ-เศรษฐกิจหมุนเวียน-เศรษฐกิจสีเขียว) และเขตเศรษฐกิจพิเศษ อีกทั้งมีประเด็นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ สร้างโอกาส และความเสมอภาคทางสังคมและความมั่นคง

6) แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13 (พ.ศ. 2566-2570) ผู้เขียนเห็นว่าต้องขจัดปัญหาความจนข้ามรุ่นซึ่งตรงกับแนวคิดในหมุดหมายที่ 9 ไทยมีความยากจนข้ามรุ่นลดลง และมีความคุ้มครองทางสังคมที่เพียงพอเหมาะสม ที่อธิบายว่า คราวเรือนที่มีเด็กและเยาวชนและมีความขัดสนทางการเงิน หรือความขัดสนในมิติอื่น ๆ ได้แก่ สุขภาพ ความเป็นอยู่และการศึกษา มีโอกาสในการเข้าถึงบริการภาครัฐที่จำเป็นหรือได้รับความช่วยเหลือที่เหมาะสมที่ช่วยให้สามารถหลุดพ้นจากความขัดสนที่มีอยู่ได้ และไม่ส่งต่อความยากจนหรือความขัดสนไปสู่รุ่นต่อไป (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2566)

ผู้เขียนสามารถสรุปประเด็นสำคัญตามแนวทางการพัฒนาของแผ่นดินอีสานที่ส่งผลต่อการพัฒนาคนอีสานในอนาคตประเด็นสำคัญดังนี้

1) การพัฒนาความรู้ ทักษะอาชีพ และการเรียนรู้ตลอดชีวิต โดยเฉพาะการพัฒนา ระบบการป้องกันและควบคุมโรคเฉพาะถิ่น เช่น การแก้ไขปัญหาโรคพยาธิใบไม้ตับในพื้นที่เสี่ยง ซึ่งการพัฒนาในด้านนี้จะช่วยให้ประชากรมีสุขภาพที่ดีขึ้นและมีศักยภาพในการทำงานมากขึ้น นอกจากนี้ยังมีการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิต เพื่อให้คนในพื้นที่สามารถปรับตัวและพัฒนาตนเองได้ทันต่อการเปลี่ยนแปลง

2) การลดความเหลื่อมล้ำและอำนวยความสะดวก การแก้ไขปัญหาความยากจนและพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้มีรายได้น้อยเป็นประเด็นสำคัญที่สุดที่จะส่งผลต่อการพัฒนาทุนมนุษย์ โดยมีการเพิ่มสวัสดิการทางสังคมให้กับกลุ่มผู้พิการ ผู้ด้อยโอกาส และผู้สูงอายุ รวมถึงการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการดูแลผู้พิการและผู้สูงอายุ นอกจากนี้ยังมีการสนับสนุนการออมเพื่อสร้างความมั่นคงทางรายได้ในบั้นปลายชีวิต และการอำนวยความสะดวก ลดความเหลื่อมล้ำ และช่วยเหลือผู้มีรายได้น้อยและผู้ด้อยโอกาสด้านกฎหมาย และคดีความ การลดความเหลื่อมล้ำนี้จะช่วยให้ทุกคนมีโอกาสในการพัฒนาตนเองและมีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคมให้เกิดประสิทธิภาพสูง

3) การขจัดปัญหาความจนข้ามรุ่น โดยการให้ความช่วยเหลือครัวเรือนที่มีเด็กและเยาวชนที่ขาดทุนทางการเงิน สุขภาพ ความเป็นอยู่ และการศึกษา เพื่อให้ได้รับบริการภาครัฐที่จำเป็นและหลุดพ้นจากความขัดสน การแก้ไขปัญหานี้จะช่วยให้เด็กรุ่นใหม่มีโอกาสในการพัฒนาศักยภาพของตนเองได้อย่างเต็มที่ และไม่ส่งต่อความยากจนไปสู่รุ่นต่อไป

โดยสรุป การพัฒนาทุนมนุษย์ในแผ่นดินอีสานมุ่งเน้นไปที่การเสริมสร้างความรู้และทักษะ การลดความเหลื่อมล้ำ และการขจัดความยากจนข้ามรุ่น เพื่อให้ประชากรในพื้นที่สามารถพัฒนาตนเองและมีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคมได้อย่างยั่งยืน

คนบ้านดุงวิถีสองนา: นาเกลือ นาข้าว

ก่อนถึงพื้นที่คำชะโนดจะพบกับบริบทของอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานีก่อนซึ่งตามที่ตั้งเกตุพบว่าวิถีชีวิตของผู้คนเป็นแบบวิถีคนเมืองมีการค้าพาณิชยกรรม การคมนาคมขนส่งระหว่างอำเภอ-ตำบล-หมู่บ้าน พื้นที่ติดเขตเมืองบ้านดุงมีการทำเกษตรนาเกลือและมีผู้คนค้าขายวางเกลือขายตามถนนจากเส้นทางตัวอำเภอบ้านดุงไปแหล่งท่องเที่ยวคำชะโนด สามารถพบเห็นพื้นที่นาข้าวและพื้นที่นาเกลือได้อย่างชัดเจน

1. ปุ่มบ้านปุ่มเมืองอำเภอบ้านดุง

ภูมิสถานอำเภอบ้านดุง ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ห่างจากตัวจังหวัดอุดรธานี 85 กิโลเมตร เดินทางใช้เวลา 1 ชั่วโมง 18 นาที ห่างจากกรุงเทพมหานคร 631 กิโลเมตร ใช้เวลาเดินทาง 8 ชั่วโมง 31 นาที โดยใช้รถยนต์ ทั้งนี้พื้นที่อำเภอบ้านดุงมีเนื้อที่ทั้งหมด 923.768 ตารางกิโลเมตร หรือ 577,355 ไร่ มีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่ต่างๆ ได้แก่ ทิศเหนือติดกับอำเภอโพนพิสัยและอำเภอเผ่าไร่ จังหวัดหนองคาย ทิศใต้ติดกับอำเภอทุ่งฝนและอำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี ทิศตะวันออกติดกับอำเภอบ้านม่วง และอำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร และทิศตะวันตกติดกับอำเภอเพ็ญและอำเภอสว่างคอม จังหวัดอุดรธานี “บ้านดุง” แต่เดิมเป็นป่าดงใหญ่ คำว่า “ดุง” สันนิษฐานว่าเพี้ยนเสียงมาจากคำว่า “ดง” ซึ่งเป็นป่าดงผืนใหญ่ในพื้นที่ซึ่งแต่เดิมบริเวณที่ตั้งบ้านดุงเดิมเป็นบริเวณที่พวกขอมเคยอาศัยเมื่อประมาณ 4,000 ปีมาแล้ว เมื่อขอมสิ้นยุคขอมคงเหลือไว้แต่กระดูกและภาชนะเครื่องใช้ไว้เป็นอนุสรณ์และบริเวณที่ตั้งบ้านดุงใหญ่เคยขุดพบโครงกระดูกโบราณและไหลาย สมัยบ้านเชียง จุดเริ่มต้นในการตั้งบ้านเรือนเกิดขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. 2420 - 2430 ซึ่งตามการเล่าของชาวบ้านที่เป็นประวัติกล่าวไว้ว่า มีเฒ่าจันทน์กับภรรยาชื่อนางกรม พร้อมญาติพี่น้องเดินทางมาจากเมืองอินเมืองพรม (จังหวัดอุบลราชธานีและอำนาจเจริญ) โดยใช้เกวียนเป็นพาหนะประมาณ 3 - 4 ครั้วเรือนเพื่อหาทำเลที่อุดมสมบูรณ์ เดินทางมาจนถึงบริเวณเนินบ้านดุงใหญ่ปัจจุบัน จึงหยุดพักเพื่อหาเสบียงอาหารและบังเอิญพบองค์ (ละมั่ง) จึงจับมาเป็นอาหารเย็น หลังจากกินอาหารเสร็จ เฒ่าจันทน์และพวกจึงปรึกษาหารือกันว่า พวกเราจะดำรงชีวิตอยู่ ณ ภูมิสถานที่แห่งนี้ด้วยความอุดมสมบูรณ์ทุกอย่าง มีป่าไม้หลากหลายชนิด สัตว์ป่ามากมาย แหล่งน้ำอุดมสมบูรณ์ จึงตัดสินใจสร้างบ้านเรือนขึ้น ณ ที่แห่งนี้พอยู่อาศัยมาประมาณ 20 ปีต่อมา จำนวนบ้านเรือนมากขึ้น จึงได้ตั้งชื่อหมู่บ้าน

โดยพิจารณาจากพื้นที่อยู่อาศัยเป็นสำคัญที่มีต้นไม้ใหญ่คู่กันอยู่สองต้น ต้นแรกคือต้นยาง ต้นที่สองคือต้นดงใหญ่ (ไม้ดง) จึงตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “ดงใหญ่” และสร้างหอบ้าน (หอปู่ตา) ไว้ประจำหมู่บ้านเพื่อปกปักรักษาบ้านเมืองให้อยู่เย็นเป็นสุข ตรงอยู่บริเวณกลางหมู่บ้าน ต่อมาได้ตั้งหอกัน (ดอนกำ) เพื่อกันไม่ให้ภูตผีปีศาจเข้ามารบกวนคนในหมู่บ้านตั้งอยู่ทางทิศเหนือ ของหมู่บ้าน และตั้งหอชนขึ้น อีกหนึ่งแห่ง เรียกว่า หอชน (คำชนในปัจจุบัน) ซึ่งเชื่อว่าทางน้ำนั้นเป็นทางเดินของเจ้าปู่ศรีสุทโธเดินทางมาจากคำชะโนดมาแวะพักที่ดอนกำและคำชนเสมอเพื่อเดินทางไปคำสิดา บ้านช่างน้อย อำเภอกุดชุมพภูมิ จังหวัดอุดรธานี บ้านดงใหญ่เดิมเป็นที่ตั้งของตำบลบ้านดง ผู้ดำรงตำแหน่งกำนันคนแรกคือขุนศรีหา (นายศรี สีหาใต้) (คณะกรรมการศึกษาประวัติศาสตร์เทศบาลเมืองบ้านดง, 2551)

ภาพที่ 4.8 ศาลหลักเมืองเจ้าปู่ศรีสุทโธ ความเชื่อ บริบทสังคมคนอำเภอบ้านดง

ทั้งนี้ คำว่า “บ้านดง” ยังมีคนให้ข้อคิดในการตั้งชื่อมาจากเหตุผลต่างๆ นานา เช่นว่า น่าจะใช้คำว่า บ้านดง เพราะผู้คนที่เข้ามาอยู่แรกเริ่มต่างดงเดิน (เป็นภาษาอีสานส่วนภาษากลางคือ ดันดัน) มาจากแดนไกล จากต่างถิ่นมาสร้างบ้านเรือนอยู่ที่แห่งนี้จึงลงความเห็นกันว่าน่าจะเป็นบ้านดง อีกเหตุผลหนึ่งคือ บริเวณที่ตั้งบ้านเรือนมีต้นไม้ใหญ่ชื่อ ไม้ดง จึงนำคำทั้งสอง คือ ดงเดินและไม้ดงที่มีขนาดใหญ่ มาประกอบกันเป็นชื่อของหมู่บ้านว่า บ้านดงใหญ่ ถึง

อย่างไรก็ตามเขตพื้นที่การแบ่งการปกครองของบ้านดุง ยกฐานะจาก 3 ตำบลเป็นอำเภอบ้านดุงอย่างเป็นทางการ ดังนั้นพื้นที่ “บ้านดุง” เมื่อวันที่ 16 พฤษภาคม พ.ศ.2502 กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย ได้มีประกาศยกฐานะ 3 ตำบล ในพื้นที่อำเภอหนองหาน ประกอบด้วย 3 ตำบล คือ ตำบลบ้านดุง ตำบลบ้านจันทน์ และตำบลดงเย็น เป็น “กิ่งอำเภอบ้านดุง” และกรมการปกครอง ได้ประกาศยกฐานะกิ่งอำเภอบ้านดุง เป็น “อำเภอบ้านดุง” เมื่อวันที่ 16 กรกฎาคม พ.ศ.2506 ทางราชการ ได้ตั้งชื่ออำเภอบ้านดุงว่า “อำเภอบ้านดุง” ก็เพราะว่า ที่ว่าการอำเภอบ้านดุง ได้ตั้งอยู่ในท้องที่ตำบลบ้านดุง ซึ่งเป็นชื่อที่ประชาชนรู้จักกันดีนั่นเอง นอกจากนี้ยังมีวัตถุโบราณปรากฏอยู่ ได้แก่ โบสถ์ร้างวัดศรีขวัญเมือง ก่อสร้างด้วยอิฐผสมยางไม้ อยู่ในเขตเทศบาลตำบลบ้านดุง ห่างจากที่ว่าการอำเภอบ้านดุง ไปทางทิศตะวันตก ประมาณ 2 กิโลเมตร เจดีย์ใหญ่ที่บ้านอ้อมกอ ตำบลอ้อมกอ อำเภอบ้านดุง ก่อด้วยอิฐหินปูน อยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอบ้านดุง ไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ประมาณ 19 กิโลเมตร และคูเมืองโบราณที่บ้านถ่อนนาลับ ตำบลถ่อนนาลับ อำเภอบ้านดุง ห่างจากที่ว่าการอำเภอบ้านดุง ไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ประมาณ 20 กิโลเมตร สิ่งก่อสร้างวัตถุโบราณเหล่านี้บ่งชี้ให้เห็นว่า พื้นที่อำเภอบ้านดุง เป็นพื้นที่ที่มีการตั้งรกรากของชาวบ้านมาแต่โบราณที่ใกล้เคียงกับบ้านเชียงนั่นเอง ซึ่งปัจจุบันนี้กลายเป็นเมือง 3 น้ำ คือ น้ำจืด น้ำกร่อย และน้ำเค็ม (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2560; 2563; เพ็ญญา ปาละปิน, 2560; 2562; 2563) สภาพพื้นที่ส่วนใหญ่ของอำเภอบ้านดุงเป็นพื้นที่ราบสูงสลับที่ราบดอนมีที่ราบลุ่มประมาณร้อยละ 50 เป็นป่าโปร่ง และป่าเบญจพรรณ ดินเป็นดินปนทราย มีความเค็มสูง มีสายน้ำที่สำคัญที่หล่อเลี้ยงสรรพชีวิต คือ ลำห้วยหลวง ลำห้วยสงคราม และลำห้วยทวน เน้นการเพาะปลูกเพื่อยังชีพ และการค้า การผลิตเชิงพาณิชย์มี 5 ผลิตภัณฑ์ประกอบอาชีพมากที่สุด ได้แก่ ข้าว อ้อย ยางพารา ปาล์มน้ำมันและเกลือสินเธาว์ (เพ็ญญา อินทร์ชั้นศรี และกฤษณ์ภทร วัฒนกุล, 2559) หากย้อนอดีตกาลพื้นที่บริเวณอำเภอบ้านดุงโดยสันฐานของพื้นที่เป็นช่วงหินยุคครีเทเชียส (อายุ 141-65 ล้านปี) เป็นหมวดหินมหาสารคาม ถือว่าเป็นหมวดหินเกลือ ที่กระจายตัวรองรับอยู่ใต้ที่ราบสูงโคราช ชั้นหินโดยทั่วไปประกอบด้วย ชั้นเกลือหิน 3 ชั้นแทรกสลับกับหินตะกอนสีน้ำตาลแดง มีความหนา รวมกันประมาณ 300 - 400 เมตร โดยมีชั้นแอนไฮไดรต์รองรับอยู่ด้านล่าง บริเวณที่มีโครงสร้างของโดมเกลือใกล้ชั้นผิวดิน มักมีผลต่อดินเค็ม และการปรากฏของคราบเกลือบนผิวดิน ดังนั้นใน

การสำรวจเพื่อทำแผนที่ธรณีวิทยามักกำหนดบริเวณที่มีคราบเกลือ และดินเค็ม ดังกล่าวเป็นพื้นที่ขอบเขตของหมวดหินมหาสารคามซึ่งโผล่ให้เห็นได้มากที่สุดหลายจังหวัดทางภาคอีสาน และในจังหวัดอุดรธานีเอง เช่น บริเวณ อำเภอบ้านดุงและบ้านอุ้นจาน อำเภอประจักษ์ศิลปาคม เป็นต้น การแผ่กระจายของหมวดหินมหาสารคาม ครอบคลุมพื้นที่ส่วนใหญ่ทางตอนเหนือของจังหวัดอุดรธานี สภาวะแวดล้อมการสะสมตะกอนของหมวดหินมหาสารคามมาจากการตกตะกอนของน้ำทะเลในแอ่ง ในสภาพภูมิอากาศกึ่งแห้งแล้ง การวัดอายุของเกลือหินโดยวิธีกัมมันตรังสี K-Ar มีอายุประมาณ 93 ล้านปี ซึ่งโดยพื้นที่ภาพรวมของจังหวัดอุดรธานีซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของภาคตะวันออกเฉียงเหนือนั้นเมื่อ 250 ล้านปีที่ผ่านมามีเคยเป็นพื้นที่ที่เป็นทะเลมาก่อนนั่นเอง (กรมทรัพยากรธรณี, 2552; นุชิต ศิริทองคำ, 2555) นอกจากนี้ลักษณะภูมิอากาศเป็น 3 ฤดู ได้แก่ ฤดูร้อน ฤดูฝน และฤดูหนาว ส่วนเดือนที่มีอากาศร้อนอบอ้าวมากที่สุด คือ เดือนเมษายน และหนาวเย็นที่สุดในเดือนมกราคม อุณหภูมิต่ำสุดรายปี 9.8 องศาเซลเซียส สูงสุดรายปี 42.5 องศาเซลเซียส เฉลี่ยรายปี 27.2 องศาเซลเซียส มีการจัดแบ่งการปกครองออกเป็น 12 ตำบล 147 หมู่บ้าน และ 1 ตำบล 34 ชุมชน ในเขตเทศบาลเมืองบ้านดุง (ตำบลศรีสุทโธ) องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นแบ่งเป็น 1 เทศบาลเมือง 12 องค์การบริหารส่วนตำบล ส่วนการคมนาคมขนส่งจากตัวเมืองจังหวัดอุดรธานีไปยังอำเภอบ้านดุง ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ของจังหวัดอุดรธานี ห่างจากศาลากลางจังหวัดอุดรธานี ระยะทาง 85 กิโลเมตร ใช้เวลาในการเดินทางโดยรถยนต์ ประมาณ 1 ชั่วโมง 31 นาที โดยสามารถเดินทางมาอำเภอบ้านดุง ได้ 2 เส้นทาง คือ 1) ทางหลวงแผ่นดิน หมายเลข 22 (อุดร สกลนคร) ออกเดินทางจากอุดรธานี ถึงบ้านหนองเม็ก ตำบลหนองหาน แล้วเลี้ยวไปทางทิศเหนือตามทางหลวงแผ่นดิน หมายเลข 2096 ไปอำเภอบ้านดุง รถยนต์โดยสารประจำทางที่วิ่งเส้นทางนี้คือ รถโดยสารสายอุดร - คำตากล้า และเส้นทางที่ 2) ทางหลวงแผ่นดิน หมายเลข 2 (อุดรธานี - หนองคาย) ถึงบ้านนาข่า เลี้ยวทางทิศตะวันออก เดินทางตามทางหลวงหมายเลข 2256 ถึงสี่แยกบ้านนาบัว ตำบลสุขุมเส้า อำเภอกุดจับ และเดินทางตามทางหลวงหมายเลข 2022 ไปยังอำเภอบ้านดุง รถยนต์โดยสารประจำทางที่วิ่งเส้นทางนี้คือ รถโดยสารสายอุดรธานี - บึงกาฬ เมื่อ พ.ศ. 2560 ที่ว่าการอำเภอบ้านดุง ได้สรุปข้อมูลการประกอบกิจการนาเกลือว่า ในพื้นที่อำเภอบ้านดุงนั้นมีการทำ “นาเกลือสินเธาว์” เริ่มตั้งแต่เมื่อประมาณ ปี พ.ศ. 2512-2513

เจ้าหน้าที่จากกรมทรัพยากรธรณี เข้ามาสำรวจพื้นที่และทำการขุดเจาะพื้นที่บริเวณโรงเรียน ชุมชนบ้านดุง ลึกประมาณ 70-80 เมตร พบว่ามีน้ำสีขาวซึมผ่านเครื่องมือขุดเจาะ พอชิมดูมีรสชาติเค็ม และชาวบ้านนำน้ำดังกล่าวไปต้ม ปรากฏว่าได้เกล็ดสีขาว ชาวบ้านจึงเริ่มสนใจและ ต้มเกลือไว้บริโภคในครอบครัว จนมีการสำรวจว่า พื้นที่อำเภอบ้านดุงตั้งอยู่บนแหล่งเกลือสินเธาว์ที่ใหญ่ที่สุดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งอาจใหญ่ที่สุดในประเทศไทยด้วย และ ปัจจุบันได้รับการอนุญาตให้ผลิตเกลือ 4 ตำบลคือ ตำบลโพนสูง ตำบลบ้านชัย ตำบลศรีสุทโธ และตำบลบ้านดุง ซึ่งตำบลบ้านดุงผลิตเกลือมากที่สุด ซึ่งการทำนาเกลือสินเธาว์ของพื้นที่อำเภอบ้านดุงได้รับการประกาศตามกระทรวงอุตสาหกรรม เรื่อง กำหนดท้องที่ที่อนุญาตให้ตั้งโรงงาน ทำเกลือสินเธาว์ และโรงงานสูบน้ำหรือนำน้ำเกลือขึ้นมาจากใต้ดิน เล่ม 108 ตอนที่ 186 ประกาศในราชกิจจานุเบกษา ลงวันที่ 24 ตุลาคม 2534 มีนัยสำคัญของข้อความตามประกาศว่า การประกอบกิจการทำเกลือสินเธาว์ การสูบน้ำ หรือนำน้ำเกลือขึ้นมาจากใต้ดินอย่างไม่มีระบบ ได้ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมทำให้น้ำในแหล่งน้ำธรรมชาติ แหล่งน้ำชลประทานเพิ่มความเค็มก่อความเสียหายต่อการเกษตร ทำให้ดินถล่มหรือยุบตัวก่อความเสียหายต่อบุคคลและทรัพย์สิน ฉะนั้นจึงกำหนดท้องที่ซึ่งเคยมีการผลิตเกลืออยู่เดิม หรือมีความเหมาะสมในด้านแหล่งน้ำใต้ดิน แหล่งน้ำผิวดิน และไม่เป็นแหล่งเกษตรกรรมหรือพื้นที่ป่าไม้ตามข้อมูลของทางราชการ เป็นท้องที่ที่อนุญาตให้ตั้งโรงงานทำเกลือสินเธาว์และโรงงานสูบน้ำหรือนำน้ำเกลือขึ้นมาจากใต้ดินใน จังหวัดอุดรธานี ในท้องที่ 1) บ้านดุงน้อย หมู่ 2 บ้านศรีสมบัติ หมู่ 5 บ้านประดู่ หมู่ 6 ตำบลศรีสุทโธ อำเภอบ้านดุง 2) บ้านดุงใหญ่ หมู่ 1 บ้านนาโสง หมู่ 2 บ้านโนนสวรรค์ หมู่ 4 บ้านดุงเหนือ หมู่ 9 บ้านสันติสุข หมู่ 11 ตำบลบ้านดุง อำเภอบ้านดุง 3) บ้านชัย หมู่ 1 บ้านทุ่ง หมู่ 2 บ้านกล้วย หมู่ 3 ตำบลบ้านชัย อำเภอบ้านดุง และ 4) บ้านโพนสูงสวัสดิ์ หมู่ 1 บ้านโพนสูงใต้ หมู่ 3 บ้านฝาง หมู่ 9 ตำบลโพนสูง อำเภอบ้านดุง ซึ่งท้องที่ที่อนุญาตให้ตั้งโรงงานดังกล่าว หากมีการคัดค้านหรือร้องเรียนขึ้นกระทรวงอุตสาหกรรมจะชะลอการพิจารณาอนุญาตไว้ จนกว่าทาง จังหวัดท้องที่จะสามารถหาข้อยุติซึ่งเป็นที่ยอมรับของราษฎรในท้องถิ่น หรือมีการตรวจสอบข้อเท็จจริงโดยละเอียดแล้วเสียก่อน ผู้ได้รับอนุญาตให้ตั้งหรือประกอบกิจการโรงงานดังกล่าว ต้องปฏิบัติตามพระราชบัญญัติโรงงาน พ.ศ. 2512 และพระราชบัญญัติอื่นที่เกี่ยวข้องโดยเคร่งครัด หากฝ่าฝืนจนก่อให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมรุนแรง กระทรวงอุตสาหกรรมจะเพิกถอน

การอนุญาตและดำเนินการให้มีการระงับการผลิตเกลือในท้องที่ดังกล่าว ตามพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2518 ต่อมาเป็นประกาศเริ่มต้นอย่างเป็นทางการของการให้พื้นที่อำเภอบ้านดุงดำเนินการทำนาเกลือสินเธาว์จนปัจจุบันมีการประกอบกิจการเกลือสินเธาว์อำเภอบ้านดุง มีพื้นที่ 3,103-2-91 ไร่ โดยมีใบอนุญาตผู้ประกอบการจำนวน 188 ใบอนุญาต ผลผลิตเกลือมากกว่าปีละ 2.5 แสนตันหรือกว่า 100-150 ล้านบาท มีรายละเอียดดังนี้ (สำนักงานพัฒนาชุมชน อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี, 2560; เพ็ญภา ปาละปิ่น, 2562; ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2563)

1) พื้นที่ทำนาเกลือบ้านดุงน้อย ตำบลบ้านดุงและบ้านศรีสุทโธ ตำบลศรีสุทโธ มีพื้นที่ 1,867-0-64 ไร่ ได้รับใบอนุญาตจำนวน 133 ใบอนุญาต โดยมีสายน้ำสำคัญไหลผ่านได้แก่ ลำห้วยทวนและไหลลงสู่อ่างเก็บน้ำท่ามะนาว

2) พื้นที่ทำนาเกลือบ้านฝาง บ้านโพนสูงเหนือ บ้านโพนสูงใต้ ตำบลโพนสูง มีพื้นที่ 641-1-83 ไร่ ได้รับใบอนุญาตจำนวน 27 ใบอนุญาต โดยมีสายน้ำสำคัญไหลผ่านได้แก่ ลำห้วยบ้าน ห้วยกลาง ห้วยแสง และไหลลงสู่ลำห้วยทวน

3) พื้นที่ทำนาเกลือบ้านทุ่ง ตำบลบ้านชัย มีพื้นที่ 595-0-44 ไร่ ได้รับใบอนุญาตจำนวน 48 ใบอนุญาต โดยมีสายน้ำสำคัญไหลผ่านได้แก่ ลำห้วยบ้าน ห้วยกลาง ห้วยผูกหนาม ห้วยก้านเหลือง และห้วยต้อน

ส่วนการผลิตเกลือในพื้นที่มีผู้ประกอบการรายใหญ่อยู่ 2 ราย ได้แก่ 1) บริษัทวรรณ ผู้ประกอบกิจการนาเกลือที่ตำบลบ้านชัย ประมาณ 40 ไร่ และตำบลบ้านดุง ประมาณ 200 ไร่ 2) บริษัทแสงอุดม ผู้ประกอบกิจการนาเกลือที่ตำบลบ้านดุง ประมาณ 400 ไร่ และตำบลโพนสูง ประมาณ 200 ไร่ ซึ่งการขายเกลือของผู้ประกอบการ ส่วนใหญ่ขายให้กับ 3 บริษัท ได้แก่ 1) บริษัทบางปู เอนไวรอนเมนทอล คอมเพล็กซ์ จำกัด 2) บริษัทเคมเม็กอุตสาหกรรม จำกัด จังหวัดสมุทรสาคร และ 3) บริษัทอดิสร่า เอิร์ล มาบตาพุด ซึ่งเห็นว่า เกลือบ้านดุงมีคุณภาพที่ดี ซึ่งดีกว่าเกลือทะเล เพราะไม่มีซัลเฟตมาก เป็นเกลือที่ได้จากธารน้ำที่อยู่ใต้ดินของพื้นที่อำเภอบ้านดุง สามารถผลิตเป็นเกลือไอโอดีนได้ ซึ่งจะเสริมสารโปรแตสเซียมไอโอดีนชนิดพิเศษ ในขั้นตอนการต้มโดยไม่ต้องคนน้ำ หรือสามารถผสมในขั้นตอนสุดท้ายด้วยการฉีดพ่นหรือ

คลุกเคล้าด้วยมือก็ได้เช่นกัน ที่สำคัญเกลือต้มของอำเภอบ้านดุง ทำมาจากน้ำเค็มปนหวานไม่มีรสขม แต่ถ้าเป็นเกลือรีไฟน์จะมีรสขมนั่นเอง

โดยภาพรวมเกลืออำเภอบ้านดุงมีกระบวนการผลิตที่เกิดจากผู้ประกอบการนาเกลือเจาะบ่อบาดาลลึกประมาณ 70-80 เมตร สูบน้ำเกลือได้ดินที่ได้จากการละลายของหินเกลือขึ้นมาใส่แปลงนา ตากแดดไว้ประมาณ 16 วัน น้ำเกลือเปลี่ยนสภาพเป็นเม็ดเกลือ ซึ่งสามารถผลิตเกลือได้ในช่วง 6-7 เดือนต่อปี ซึ่งในช่วงเดือนพฤศจิกายน-พฤษภาคม โดยผ่านกระบวนการผลิตเกลือ 3 ประเภท ดังนี้

1) เกลือตาก เริ่มจาก 1) เตรียมดินประมาณ 3 วัน 2) สูบน้ำเข้าที่นา สูงประมาณ 4-5 นิ้ว ใช้เวลาดตาก 15-16 วัน 3) เกลือตากแดดจับเป็นผลึกขาว และสุดท้าย 4) กวาดรวมกันเป็นกอง แล้วบรรจุกระสอบ เก็บเข้าฉาง

2) เกลือต้ม เริ่มจาก 1) สูบน้ำจากใต้ดิน 2) หม้อต้มขนาด 6 เมตร X 2 เมตร X 25 เซนติเมตร 3) ใช้แก๊สเป็นเชื้อเพลิงประมาณ 800-900 กิโลกรัม/หม้อ ใช้เวลา 10 ชั่วโมง กลายเป็นเกลือใสเื่อโอดินในขณะทีน้ำเกลือเดือ 25 กรัม/หม้อ และสุดท้าย 4) ผลิตเกลือประมาณ 500 กิโลกรัม/หม้อ เก็บเข้าฉางเกลือ บรรจุเพื่อจำหน่ายทั่วประเทศ หรือวางขายหน้าร้านตามรายทางได้เลย

3) เกลือเสริมเื่อโอดิน มีกระบวนการวิธีเดียวกับเกลือต้ม ไปเพิ่มสารโปรแตสเซียมเื่อโอดิตชนิดพิเศษในขณะต้ม หรือขณะก่อนทีจะมีการบรรจุงเพื่อจัดจำหน่าย

สิ่งสำคัญของการทำนาเกลือ คือการได้เกลือทีมีคุณภาพ และส่งผลต่อสิ่งแวดล้อมเชิงลบน้อยทีสุด ซึ่งทุกคร้วเรือตั้งแต่โบราณจนถึงปัจจุบันยอมขาดเกลือไม่ได้เพราะเกลือมีสรรพประโยชน์มากมาย ดังเช่นว่า การดองผัก ดองผลไม้ ล้างผักฆ่าเชื้อโรค หนอมอาหารตากแห้ง ดับกลิ่นเหม็นคาว เป็นส่วนผสมของอาหารมากมาย และเป็นส่วนผสมการทำปุ๋ยเคมี สิ่งของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น สบู่ ผงซักฟอก ครีมนวด เป็นต้น

ณ ปัจจุบัน ปี 2560 สิ่งทีพบเมื่อลงพื้นที่เก็บข้อมูล คือ ปัญหาทีเป็นผลกระทบต่อชุมชนและสิ่งแวดล้อม ผลกระทบต่อผู้ประกอบการนาเกลือ และการปรับตัวเพื่อให้ดำเนินชีวิตอยู่ได้ตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งสามารถอธิบายได้ดังนี้ (เพ็ญนภา อินทร์ชั้นศรี,

บุญเหลือ โคะนองบัว, บรรจบ คำกันหา, วิรัช ชีพจำเป็นและกฤษณ์ภัทร วัฒนกุล, 2560; เพ็ญภา ปาละปิน, 2560)

1) เกิดผลต่อชุมชนและสิ่งแวดล้อม ได้แก่ เปลี่ยนวิถีจากนาข้าวเป็นนาเกลือ (เดือนการทำนาข้าวและนาเกลือมีช่วงแตกต่างกัน) แหล่งอาหารธรรมชาติเปลี่ยนแปลงไป การเพาะปลูกพืชผักในชุมชนให้ผลิตน้อย และทำให้ไม่มีการปลูกพืชผักสวนครัวไว้สำหรับเลี้ยงชีพ แหล่งน้ำสำหรับเลี้ยงสัตว์ตามธรรมชาติสูญเสีย วัสดุอุปกรณ์ก่อสร้างกลายเป็นสนิม ผุกร่อนเร็วกว่าอายุการใช้งานจริง เกิดความขัดแย้งระหว่างเกษตรกรนาข้าวและนาเกลือ ชนหินที่ถูกแรงดันน้ำพังทลาย ทำให้ดินทรุดได้ และผลที่สำคัญทำให้ประชาชนทิ้งบ้านเรือน ทิ้งนาข้าว ซึ่งอาจรวมถึงทิ้งนาเกลืออพยพไปทำงานนอกชุมชน รวมทั้งมีการอพยพของแรงงานจากนอกพื้นที่เข้ามาทำงานในพื้นที่ทำให้เป็นทางสังคมขึ้นได้

2) เกิดผลกระทบเกิดจากผู้ประกอบกิจการนาเกลือ ได้แก่ มีช่วงเวลาจำกัดในการทำนาเกลือเพียง 6 เดือนเท่านั้น นาเกลือประเภทตากเสี่ยงต่อภาวะทางภูมิอากาศ ราคาเกลือขึ้นลงไม่แน่นอน เกลือค้างในโกดังจำนวนมาก มีสารปนเปื้อน มีค่าขนส่งสูงเพราะมีระยะทางไกล การค้าขายเกลือต้องผ่านพ่อค้าคนกลาง สหกรณ์ไม่เข้มแข็งขาดความรู้เงินทุนหมุนเวียนและการบริหารจัดการที่เป็นมืออาชีพ การรับซื้อจากผู้ประกอบการรายย่อยไม่แน่นอนเพราะจำนวนการผลิตไม่คงที่จึงตกไปอยู่กับโรงงานขนาดใหญ่ สัดส่วนของเกลือตากเพื่อใช้ในโรงงานอุตสาหกรรมเคมีมากเกินไป เกลือต้มมีต้นทุนสูงกว่าเกลือตาก เครื่องมือในการต้มเกลือมีสภาพเก่าจึงมีการปนเปื้อนจากภาชนะและเขม่าฝุ่นละอองการต้มจึงไม่ค่อยสะอาดเท่าที่ควร ในบางพื้นที่ผู้ผลิตยังไม่มีใบอนุญาตประกอบการ บางบ่อเจาะในพื้นที่สาธารณะ มีการสูบไล่เค็มเกินไป ผู้ประกอบการขาดจิตสำนึกในการปฏิบัติตามข้อตกลงร่วมกันระหว่างประชาชน รัฐผู้ประกอบการ และเกิดการพังทลายของทำนบกั้นดินกันน้ำเค็มทำให้เสี่ยงต่อการแพร่กระจายน้ำเค็มออกจากพื้นที่

3) ข้อเสนอแนะและวิธีการแก้ปัญหาสำหรับพื้นที่การทำนาเกลือและพื้นที่ใกล้เคียง อาทิ การหยุดทำนาเกลือในพื้นที่ส่งผลกระทบรุนแรง ใช้ระบบการทำนาเกลือด้วยเตาต้มสดริมพลังงานแสงอาทิตย์ พัฒนาระบบสหกรณ์ให้มีความเข้มแข็งมากขึ้น ค้นหาตลาดใหม่ เร่งพัฒนาแปรรูปเกลือเป็นผลิตภัณฑ์อื่น ๆ ส่งเสริมการปลูกพืชในดินเค็ม ส่งเสริมการเลี้ยงปลาในนาเกลือ

ส่งเสริมการท่องเที่ยวนาเกลือเชิงอนุรักษ์และวิถีชีวิตนาเกลือ ในพื้นที่พบว่าคุณบุญณภัทร ได้ปรับพื้นที่ส่วนหนึ่งจากการทำนาเกลือมาพัฒนาผลิตภัณฑ์เกลือเป็นเกลือสปา และปลูกพืชในพื้นที่ดินเค็มโดยการถมดินในนาเกลือเพิ่มขึ้นหนา 1 เมตร พยายามใช้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในชีวิตประจำวัน มีการปลูกพืชผักสวนครัว ปลูกไผ่ มะเฟือง มะนาว ต้นดอกแค และมีการปลูกเลี้ยงปลาในน้ำกร่อยด้วยเป็นต้น

นอกจากนี้ในพื้นที่อำเภอบ้านดุงมีการวิจัยที่มุ่งไปที่วิถีชาวนาเกลือที่มีผลกระทบหนักที่สุด 4 ตำบลแต่กลับพบว่าในปี พ.ศ.2562 การจดทะเบียนประกอบกิจการเกลือสินเธาว์อำเภอบ้านดุง จัดแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ ประเภทวิสาหกิจชุมชน มีจำนวน 6 วิสาหกิจชุมชน คือ (1) กลุ่มเกลือต้มดอนกำ คำชะโนด (2) บ้านเกลือนัมเบอร์วัน คำชะโนด (3) เกลือสปาบ้านโนนธงชัย (4) กลุ่มผลิตเกลือไอโอดีนบ้านดุงเหนือ (5) กลุ่มต้มเกลือสินเธาว์ หมู่ 2 (6) กลุ่มต้มเกลือสินเธาว์ โพนสูงสวัสดิ์ ซึ่งมีกิจกรรมที่ดำเนินงาน ได้แก่ ผลิตเกลือสินเธาว์ ดอกเกลือ ดอกเกลือปรีamid ดอกเกลือสมุนไพร เกลือสมุนไพร เกลือแกง เกลือไอโอดีน และแปรรูปเกลือสินเธาว์ เป็นต้น ส่วนประเภทที่สอง คือ สินค้าโอท็อป มีเพียง 1 รายเท่านั้น คือ บุญณภัทรสปา มีผลิตภัณฑ์ที่น่าสนใจ อาทิ เกลือสปา สบู่โคลนผสมน้ำผึ้ง โคลนสมุนไพร เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบว่าปัจจัยเอื้อต่อการพัฒนาและยกระดับเกลือสินเธาว์อำเภอบ้านดุงสู่ผลิตภัณฑ์เฉพาะถิ่นอันเป็นเอกลักษณ์ของชุมชน ที่น่าสนใจ ดังนี้ (เพ็ญญา ปาละปิ่น, 2562)

1) ปัจจัยด้านลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ โดยมีลักษณะดินในอำเภอบ้านดุงกลายเป็นแหล่งเกลือสินเธาว์ ที่มีบริเวณพื้นที่ตำบลบ้านดุง ตำบลศรีสุทโธ ตำบลโพนสูง และตำบลบ้านชัย พบว่ามีการประกอบกิจการเกลือสินเธาว์ ประมาณ 3,103-2-91 ไร่

2) ลักษณะวิถีการดำรงชีวิต ความเชื่อ และวัฒนธรรม คนบ้านดุงมีวิถีการผลิตเกลือสินเธาว์มากกว่า 5 ทศวรรษ (เริ่มต้นช่วง พ.ศ.2512-2513) ความผูกพันกับการทำเกลือ ใช้เกลือและพึ่งพาเกลือเพื่อการยังชีพมีมาอย่างยาวนาน นอกจากการใช้เกลือเพื่อประกอบอาหารยังเป็นองค์ประกอบสำคัญในการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อของชุมชนชาวอีสาน อาทิ งานบุญที่เกี่ยวข้องกับการอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้บรรพบุรุษที่ล่วงลับ และมีการใช้เกลือกับงานบุญข้าวสาก หรืองานบุญข้าวประดับดิน เกลือจึงกลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีวัฒนธรรมของชาวบ้านในอำเภอบ้านดุง

3) แหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม นาเกลือที่เชื่อมต่อไปยังแหล่งท่องเที่ยว “วังนาคินทร์ คำชะโนด” โดยเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ แหล่งท่องเที่ยวเชิงความเชื่อถือศรัทธา และแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่สำคัญซึ่งเป็นที่รู้จักของผู้คนทั่วไปรวมทั้งนักท่องเที่ยวทั้งในและต่างประเทศ โดยในการประกอบพิธีกรรมบวงสรวงพญาศรีสุทโธนาคราชจะมีการนำเอาเครื่องคาวหวาน ห่อข้าว ถูบกะปิ และถูกลูกเกลือไปใช้ประกอบในงาน “เกลือ” จึงถือเป็นส่วนหนึ่งของอาหารวัฒนธรรมประจำถิ่นของคนอำเภอบ้านดุงซึ่งผูกติดกับวิถีชีวิต ความเชื่อ พิธีกรรม และความศรัทธาของผู้คนในชุมชน

วิถีคนทำนาเกลือจึงถูกวิเคราะห์จนเกิดเป็นแนวคิดที่ชื่อว่า “โมเดลบ้านเกลือ (Rock salt home model)” โดยมีรากฐานมาจากหลักคิดเศรษฐกิจพอเพียง และหลักคิดการพัฒนาเศรษฐกิจสังคมที่ยั่งยืน ที่ประกอบด้วยการมีส่วนร่วมของชุมชน ความร่วมมือประชา รัฐ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ทุนทรัพยากรเกลือ ทุนสังคม และทุนวัฒนธรรมนำมาบูรณาการเป็นนวัตกรรมในการพัฒนาชุมชนบ้านดุงให้เป็นชุมชนเข้มแข็ง ซึ่งมีองค์ประกอบสำคัญ ดังนี้ (เพ็ญภา ปาละปิ่น, 2562)

1) ทุนทรัพยากร ทุนสังคม ทุนวัฒนธรรม ประกอบกับการประสานพลัง 5 ประชา รัฐ คือ ฐานรากสำคัญของการพัฒนาชุมชนบ้านดุงให้เข้มแข็ง ซึ่งเปรียบเสมือนการสร้างบ้านต้องสร้างฐานรากให้มั่นคงแข็งแรง

2) ผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชนต้องร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมสร้าง ร่วมรับผลจากการพัฒนาชุมชนบ้านดุง เพื่อความอยู่ดีมีสุขและการมีคุณภาพชีวิตที่ดีตามวิถีทางซึ่งสอดคล้องกับความต้องการของผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชน เปรียบเสมือนดังบ้านที่การออกแบบตัวบ้านพื้นที่ใช้สอย

3) ต่อมาเป็นการพัฒนาชุมชนให้เกิดความเข้มแข็งนวัตกรรมเกลือบ้านดุง ชุมชนที่เข้มแข็งจึงเปรียบเสมือนดังบ้านที่มีหลังคาคอกอบังแดด บังฝน บังลม พร้อมป้องกันผู้ที่อยู่อาศัยให้ปลอดภัย

ชี้ให้เห็นว่า วิถีชีวิตของคนบ้านดุง เป็นเหมือนวิถีชีวิตของคนทั่วไปที่อยู่ในพื้นที่อำเภ ออื่น ๆ ในจังหวัดอุดรธานีซึ่งเป็นไปตามกรอบของอาชีพของแต่ละคน อาทิ วิถีคนทำเกษตรนาข้าว ชาวไร่มันสำปะหลัง ไร่อ้อย ยางพารา ชาวสวน วิถีคนทำธุรกิจการค้าร้านค้า วิถีคนทำงานเอกชน วิถีคนทำงานราชการ และวิถีชาวบ้านทั่วไป แต่ที่แตกต่างจากพื้นที่อื่น คือ วิถีเกษตรนา

เกลือ และวิถีคนจัดการท่องเที่ยวคำชะโนด เมื่อสรุปโดยรวมจะพบว่า คนบ้านดุงจะมีวิถีการทำนาข้าว วิถีการทำนาเกลือ และวิถีของคนทำท่องเที่ยวคำชะโนด อาทิ อาชีพทำบายศรี บวงสรวงดูแลจัดการแหล่งท่องเที่ยว

2. วิถีคน 2 นา

เมื่อกล่าวถึงวิถีของผู้คนที่อยู่ต่างจังหวัดเอ่ยถึง “นา” เมื่อไรจะนึกถึง วิถีของชาวนาข้าว ซึ่งในอำเภอบ้านดุงมีพื้นที่ปลูกข้าว 195,124 ไร่ ซึ่งจัดอยู่ในพื้นที่ปลูกข้าวในบริเวณที่มีความเหมาะสมสูง คือ พื้นที่ปลูกข้าวในที่ดินที่ไม่มีข้อจำกัดทางกายภาพต่อการปลูกข้าว ซึ่งสงวนเป็นแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญของจังหวัดอุดรธานี โดยกระจายอยู่ในอำเภอเมืองอุดรธานี อำเภอกุดจับ และอำเภอเพ็ญ (กรมพัฒนาที่ดิน, 2564) ซึ่งเกษตรกรจำเป็นต้องรู้จักปรับวิถีชีวิตตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อรองรับระบบการเกษตรจากผลกระทบการพัฒนา ระบบเศรษฐกิจแนวใหม่ อาจส่งกระทบทำให้ระบบนิเวศเสียสมดุล ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมถูกทำลายคุณภาพชีวิตต่ำลงได้ (สินธุ์ พันธุ์พินิจ, 2544; 2545) ดังนั้นในการวิจัยเชิงพื้นที่อำเภอบ้านดุงมีการดำรงชีวิตของประชาชนที่อยู่ในพื้นที่ 2 นาคือทำได้ทั้งนาเกลือและนาข้าว จำเป็นต้องมีวิธีการดำเนินการให้สามารถดำรงชีพได้ครั้งหนึ่งเป็นนาข้าว อีกครั้งหนึ่งเป็นนาเกลือ ความพอเพียงมีความสำคัญ เกษตรกรนาข้าวและนาเกลือมีความจำเป็นต้องร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมแก้ปัญหาซึ่งกระบวนการที่ได้มาขอข้อมูลโดยขั้นตอน ดังนี้ (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2563)

กระบวนการที่ 1 ผู้วิจัยลงพื้นที่ได้พูดคุยกับพัฒนาชุมชน อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี

กระบวนการที่ 2 ลงพื้นที่สัมภาษณ์ฝ่ายปกครองอำเภอบ้านดุง ชาวนาในตำบลบ้านดุง

กระบวนการที่ 3 ลงเก็บข้อมูลพื้นที่นาเกลือใน 4 ตำบลที่ได้รับผลกระทบ 4 พื้นที่ใน 4 ตำบล อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ได้แก่ (1) บ้านฝาง หมู่ที่ 9 ตำบลโพนสูง (2) บ้านโนนงาม หมู่ที่ 11 ตำบลนาคำ (3) บ้านดุงใหญ่ หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านดุง และ (4) บ้านประดู่ หมู่ที่ 6 ตำบลศรีสุทโธ

ภาพที่ 4.9 พื้นที่นาเกลืออยู่ภาวะฤดูฝน (หยุดทำนาเกลือ)

ภาพที่ 4.10 พื้นที่นาเกลือ และทำนาข้าวที่ตำบลบ้านดุงและตำบลโพนสูง

ที่มา: ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด (2563)

กระบวนการที่ 4 ลงเก็บข้อมูลกับผู้ประกอบการทำนาเกลือ อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 4.11 เก็บข้อมูลในวิสาหกิจชุมชนที่ผลิตเกลืออำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 4.12 ดอกเกลือเกล็ดเพชรและวิธีการตักดอกเกลือ

ที่มา: ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด (2563)

กระบวนการที่ 5 ลงพื้นที่เก็บข้อมูลกับชาวนาที่ทำนาข้าวในฤดูฝน อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 4.13 เก็บข้อมูลกับคนทำนาข้าวที่อยู่ติดกับนาเกลือ

ภาพที่ 4.14 พื้นที่นาข้าว นาเกลืออำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี

ที่มา: ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด (2563)

สรุปคำว่า “วิถีคน 2 นา” มาพอสังเขปจากการเก็บข้อมูลที่เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นดังต่อไปนี้

1) ผู้คนที่ทำนาข้าวเป็นรุ่นพ่อ แม่ เช่นเดียวกับคนที่เป็นผู้ประกอบการนาเกลือเป็นรุ่นพ่อ แม่ เช่นเดียวกัน

2) คนทั้ง 2 พื้นที่มีช่วงเวลาในการแบ่งฤดูกาลเพื่อการประกอบอาชีพ โดยฤดูฝนจะเป็นช่วงที่ได้นำฝนมาทำนาข้าวโดยมีคันดินเล็ก ๆ กันไม่ให้หน้าดินของนาเกลือไหลเข้ามาจะสามารถไถ่ หวาน ดำ ได้ ซึ่งจะมีเวลาอยู่ 6 เดือน คือ เดือนมิถุนายน - พฤศจิกายนของทุกปี ส่วนคนที่ทำนาเกลือช่วงนี้จะเป็นการต้มเกลือ ค้นหาผลิตภัณฑ์ใหม่ ๆ สำหรับการทำเกลือส่งไปขายทั้งขายแบบปลีก และแบบส่ง ขึ้นอยู่กับลูกค้าที่สั่งจองไว้พอเริ่มเดือนธันวาคมจะเป็นการลงทำนาเกลือไปอีก 6 เดือน คือ เดือนธันวาคม - พฤษภาคมของทุกปีเช่นเดียวกัน

3) ผู้ที่ทำนาข้าวและนาเกลือ อาศัย “น้ำ” เช่นเดียวกัน ต่างกันตรงที่ “นาข้าว ใช้น้ำจากฟ้า” แต่ “นาเกลือใช้น้ำจากใต้ดิน”

4) ผู้คนรุ่นพ่อแม่ ยังคงใช้อาชีพดั้งเดิมของครอบครัวทำมาหากินเลี้ยงดูลูกหลาน ส่วนลูกหลานจะไปเรียนและทำงานในต่างจังหวัดจะไม่มีการมาสืบหน่อต่อพงศ์อาชีพที่พ่อแม่ทำ แต่ก็ยังมีความสุขว่า “ตนเองได้ทำนาปลูกข้าวไว้ให้ลูกหลานเป็นของฝากเมื่อลูกเมื่อยามบ้าน” (ชาวนา)

5) ทั้ง 2 วิถีชีวิต บอกตรงกันแม้คนภายนอกจากพัฒนาชุมชน และฝ่ายปกครองที่ได้สัมผัสกับผู้คนชาวนาข้าวและนาเกลือกล่าวตรงกันว่า “ชีวิตที่ลำบากมาก แต่ชีวิตก็มีความสุข เพราะมีอาชีพที่รักและผูกพันมายาวนาน”

6) นักวิจัยได้กล่าวแบบตื้นตันว่า “ผมเห็นรอยยิ้มของคุณยายและคุณตาที่ทำนาข้าว” และ “ผมเห็นรอยยิ้มและเม็ดเหงื่อที่ไหลจากใบหน้าที่มีความมุ่งมั่นทุ่มเทของคนทำนาเกลือ”

7) ทั้ง 2 วิถีชีวิตเป็น “นักรสู้” ในการดำรงชีพที่มีเงื่อนไขที่ยากลำบากของธรรมชาติที่ไม่เอื้ออำนวยมากนัก ทุกคนที่เป็นรุ่นพ่อ แม่จึงมีความแข็งแกร่งในชีวิต จึงไม่เคยอ่อนแอให้กับความยากลำบาก

8) ลูกหลานบอกว่า “เป็นอาชีพที่ลำบาก” เลยไม่อยากทำต่อจากพ่อแม่เลยเข้ามาเรียน และทำงานในเมืองใหญ่ ๆ โดยเฉพาะกรุงเทพมหานคร นาน ๆ กลับไปเยี่ยมบ้านสักครั้ง

9) ทั้ง 2 วิถีชีวิตมีความเรียบง่ายเป็นพื้นฐานของชีวิต เรียนรู้ที่จะปรับเปลี่ยนชีวิตให้ เป็นไปตามสถานการณ์และสภาวะการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ มีการเผชิญกับความล้มเหลว มากมาย

10) การเรียนรู้หนึ่งที่ต้องให้ความสำคัญของคนทำนาข้าว คือการหล่อเลี้ยงต้นกล้าไว้ ด้วยน้ำเสมอเพราะเป็นการใช้น้ำเป็นกำแพงแนวอนป้องกันไม่ให้ดินเค็มจนเกินไปและไม่ให้ ความเค็มทำลายต้นกล้ามากจึงทำให้น้ำที่ใช้ทำนาข้าวบางพื้นที่หรือที่ดินที่อยู่ใกล้กับนาเกลือ มากจะเป็นน้ำกร่อย จึงสามารถทำให้น้ำทำนาได้และมีผลสัมฤทธิ์ได้เกินร้อยละ 70 ของข้าวที่ ได้ทั้งหมดในจุดใกล้นาเกลือ

นอกจากนี้ยังพบการออกแบบร่วมกันของประชาชนและชุมชนเพื่อกำหนดนวัตวิถีที่มีวิถี วิถีบ้านดุง มีประเด็นที่น่าสนใจดังนี้ (เพ็ญนภา ปาละปิ่น, 2563)

1) อัตลักษณ์เชิงพื้นที่ของอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี เน้นไปที่ภาคเกษตรกรรม ได้แก่ ปลูกข้าว ทำสวน ทำนาเกลือ ทำไร่อ้อย และประกอบอาชีพรอง อาทิ ปศุสัตว์ รับจ้าง ทั่วไป ทอผ้าไหมมัดหมี่ ทอเสื่อกก ทำเทียนหอม นอนชิด จักสาน

2) ความผูกโยงของชื่อบ้านนามเมืองกับอัตลักษณ์เชิงพื้นที่ สังคมวัฒนธรรม คติชน วิทยาในท้องถิ่นอำเภอบ้านดุง อาทิ บ้านที่เกี่ยวกับการทำนาข้าวเป็นหลัก นาโสง ถ่อนนาลับ นา ไหม นาคำ

3) ลักษณะทางธรณีวิทยา อำเภอบ้านดุง เป็นพื้นที่ที่มีการผลิตเกลือสินเธาว์ใหญ่ที่สุดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีพื้นที่ผลิตเกลือสินเธาว์จำนวน ทั้งสิ้น 4 ตำบล ประกอบด้วย ตำบลโพนสูง ตำบลบ้านชัย (พื้นที่ผลกระทบคือตำบลนาคา) ตำบลศรีสุทโธและตำบลบ้านดุง

4) วิธีการทำเกษตรกรรม 3 น้ำ คือ น้ำเค็ม น้ำกร่อย น้ำจืด

5) ความเชื่อในการตั้งหมู่บ้าน ที่มีการนับถือ "ผีฟ้า" และแถนหรือ "ผีบ้าน" มีการเช่นสรวงดวงวิญญาณบรรพบุรุษเพื่อให้อยู่ช่วยปกป้องรักษาลูกหลาน มีการตั้ง ไว้ที่ดอนปู่ตา ซึ่งมีชัยภูมิเป็น "ศาลเจ้าปู่" เป็นที่สถิตของเจ้าปู่ทั้งหลาย ตลอดจนการสร้าง "ตูบ" โศก น้ำท่วมไม่ถึง มีต้นไม้ใหญ่หนาทึบ มีการก่อสร้างตั้ง "ป้อบ้าน" หรือหลักบ้าน คือ "ผิอาฮัก" เพื่อเป็นสิริมงคลของหมู่บ้าน และมีการเช่นเทพารักษ์ให้ดูแลคุ้มครองผู้คนในหมู่บ้านให้อยู่ดีมีสุขตลอดไป

6) การพัฒนาชุมชนนวัตกรรมวิถีที่มีวิถีบ้านดุง ภายใต้หลักคิด “4 นวัตกรรม 4 พื้นที่ผลกระทบเกลือสินเธาว์” คือ การจัดแบ่งเขต หรือการจัดโซนนิ่ง (zoning) เพื่อเป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นและผลักดันเป็นสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ (Geographical Indications: GI) ที่สำคัญของอำเภอบ้านดุง และการออกแบบเส้นทางการท่องเที่ยวชุมชน “ตามรอย 4 นวัตกรรม 4 พื้นที่ผลกระทบเกลือสินเธาว์” เพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจฐานราก

ผู้เขียนได้วิเคราะห์วิถีชีวิตของคนบ้านดุง พบว่า คนบ้านดุงมีการดำรงชีวิตที่เป็น “วิถีคน 2 นา 1 บาตาล” สะท้อนแผ่นดินของอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ดังนี้

1) นาข้าว เป็นพื้นที่ทำมาหากินมาแต่โบราณกาล คนบ้านดุงมีการทำนาปี กับนาปรังในรอบ 1 ปีฤดูกาล วิถีคนจะ “ตื่นก่อนไก่ ไปก่อนสว่าง กลางวันนอนนา กลางคืนหาปลา ดึกมากลับบ้าน” ชาวบ้านที่มึนา ช่วงเดือนมิถุนายน - พฤศจิกายนของทุกปีจะเป็นเห็นภาพวิถีคนทำนาแบบนั้นเสมอ

2) นาเกลือ เป็นพื้นที่เศรษฐกิจของชาวบ้านที่เปลี่ยนจากพื้นที่นาทำเกลือ กลายเป็นผู้ประกอบการสืบทอดช่วงชีวิตจากปู่ย่า ตายาย พ่อแม่ มาถึงลูกหลาน โดยมีการเรียนรู้ของวิถีคน 2 นาที่มี “วิถีแบ่งปันเข้าใจธรรมชาติ” แบ่งเป็น 2 ช่วงที่ต้อง “เรียนรู้ฤดูกาล” ช่วงทำนาข้าว 6 เดือน คือ เดือนมิถุนายน - พฤศจิกายนของทุกปี ส่วนช่วงทำนาเกลือ 6 เดือน คือ เดือนธันวาคม - พฤษภาคมของทุกปี

3) บาดาล วิถีคนบ้านดุงจะเกี่ยวกับบาดาล 2 กรณี คือ (1) น้ำที่มาจากฟ้าเพื่อทำนา แต่ น้ำที่มาจากบาดาล (ใต้ดิน) จะเอามาทำนาเกลือ (2) วังบาดาลที่เกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยวประจำ จังหวัดอุดรธานี คือ วังนาคินทร์คำชะโนดที่เชื่อว่าเป็นวังบาดาลที่อยู่ของพญาศรีสุทโธนาคราช

ชี้ให้เห็นว่า “วิถีของคนบ้านดุง” จะเป็นวิถีของ “คนอีสาน” ที่มีลักษณะวิถีของคน 2 นา 1 บาดาลที่อาศัย “น้ำ” หล่อเลี้ยงชีวิตไปจนชั่วลูกชั่วหลาน

ภาพที่ 4.15 เดินทางจากบ้านดุงสู่คำชะโนด

วิถีวิธีคำชะโนด

การเขียนในหนังสือเล่มนี้ได้กำหนดนิยามคำว่า “วิถีคำชะโนด” หมายถึง บริบท รูปแบบของการดำเนินชีวิตของคนที่อาศัยอยู่บริเวณรอบคำชะโนด และคนใช้ชีวิตร่วมกับ แผ่นดินคำชะโนดในพื้นที่ป่าพรุ สนม น้ำซับ น้ำคำ บ่อเมือง (อ่างเก็บน้ำกุดขาม) เรื่องราวของ บ้านหลังแรกที่ปลูกติดคำชะโนด (กลิ่นเคหา) ส่วนคำว่า “วิธีคำชะโนด” หมายถึงแนวทาง ปฏิบัติของคนคำชะโนดที่มีต่อดินแดนศักดิ์สิทธิ์ของพญาศรีสุทโธนาคราชที่มีร่องรอยปฏิบัติอยู่ ณ ปัจจุบัน อาทิ ข้อปฏิบัติในการเข้าสักการะเจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมา การบวงสรวง ไหว้เจ้าปู่ศรีสุทโธ การบ่นบานศาลกล่าว การขอพรโชคกลาง (หอย) การรักษาสัจจะ การสร้าง บ้านแปงเมือง (อนุรักษ์ต้นชะโนด) ซึ่งในหัวข้อวิถีวิธีคำชะโนดสะท้อน “วิถีถิ่นกลิ่นเคหา” อย่าง ชัดเจนเพราะจะสะท้อนภูมิสถาน ภูมิทัศน์ ภูมิสังคมวัฒนธรรมของคำชะโนดอย่างแท้จริง

ภาพที่ 4.16 ภูมิสถานคำชะโนด

1. วิถีคำชะโนด

การดำเนินชีวิตของคนที่อาศัยอยู่บริเวณรอบคำชะโนดสะท้อนอาชีพหลักคือ ทำนา ทำบายศรี ท่องเที่ยว และค้าขาย เมื่อกล่าวถึง “ภูมิสถานคำชะโนด” หมายถึงพื้นที่ตั้งซึ่งเป็นหมุดหมายของคำชะโนด และพื้นที่การใช้ประโยชน์ของผู้คนรอบคำชะโนด การฉายภาพทัศน์ของภูมิสถานของคำชะโนดจะแบ่งเป็น 2 พื้นที่ ได้แก่ นอกถนนคันดินรอบเกาะคำชะโนด และในถนนคันดินรอบเกาะคำชะโนดที่ประกอบด้วยวัดศิริสุทโธ พื้นที่เชื่อมสะพานระหว่างเกาะลอยน้ำ และพื้นที่วัดศิริสุทโธ แหล่งท่องเที่ยว อ่างเก็บน้ำกุดขาม หมู่บ้านโนนเมือง ลานบวงสรวง ศาลเก่าเจ้าปู่ย่า โดยอธิบายสรุปไว้ดังนี้

1.1 พื้นที่ตั้งดั้งเดิมของคำชะโนด

คำชะโนด ตั้งอยู่อยู่ที่บ้านโนนเมือง หมู่ที่ 11 ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ซึ่งในอดีตเรียก บ้านดอนโนนตูม บ้าง เพราะเป็นเนินที่สูงมีต้นมะตูมจำนวนมาก ในปี พ.ศ. 2430 หรือ 135 ปีที่แล้ว ตั้งบ้านแปงเมืองที่บ้านดุงใหญ่ ได้กล่าวถึง “ดงชะโนด” ในมติว่า น้ำท่วมใหญ่ไหลลงดงชะโนด (คณะกรรมการศึกษาประวัติศาสตร์เทศบาลเมืองบ้านดุง, 2551) ต่อมาปี พ.ศ. 2472 พระยาตรังคภูมาภิบาล ข้าหลวงเทศาภิบาลผู้สำเร็จราชการมณฑลอุดรนำคณะผู้ตรวจราชการของพระยาพลพลพยุหเสนาเข้าชมคำชะโนด

(ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2561) จึงเรียกกันว่า บ้านชะโนด ซึ่งในพื้นที่ใกล้เคียงมีป่าแก ป่าไผ่ ป่าหญ้าแฝก เป็นลานทำเลเลี้ยงสัตว์ ผู้คนอาศัยอยู่เพียง 10 หลังแต่อยู่ห่างจากเกาะคำชะโนดไกลพอสมควร ต่อเมื่อปี พ.ศ. 2524 ทางหลวงชนบทได้สำรวจถนนผ่านทางเข้าหมู่บ้านคำชะโนด เพื่อเชื่อมจากบ้านวังทองไปบ้านม่วง บ้านเมืองไพร จะปรากฏขึ้นเพียงทางเกวียน มี 2 เส้นทาง คือ ทางเกวียนจากบ้านวังทองผ่านคำชะโนดไปบ้านม่วง เมืองไพร อีกเส้นเป็นทางเดิน ผ่านเข้าทางดงนาหวายทางทิศใต้พื้นที่ตั้งหมู่บ้านชะโนด ซึ่งมีลักษณะเป็นเนินเล็ก ๆ น้ำท่วมไม่ถึง หากมองจากหมู่บ้านลงมาจากหมู่บ้าน เกาะคำชะโนดจะเป็นพื้นที่ลุ่มน้ำท่วม เหมือนลอยอยู่บนน้ำ มีสภาพรอบเกาะเป็นอ่างเก็บน้ำ เป็นบ่อน้ำขนาดใหญ่ธรรมชาติ เริ่มการตั้งบ้านเรือนมากขึ้นช่วงปีพ.ศ. 2529 มีประมาณ 40 หลังคาเรือนและเกิดการตั้งศาลไม้เล็ก ๆ ตรงข้ามหน้าหมู่บ้านทางเข้าเดิมไปสู่ป่าคำชะโนด (ศาลเก่า) เป็นคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ว่า อดีตพื้นที่คำชะโนดเป็นสถานที่เลี้ยงสัตว์ของ 2 หมู่บ้าน คือ บ้านม่วง และบ้านวังทอง ซึ่งรุ่นพ่อแม่ได้ให้ฟังว่า “ถ้าลงหาปลาที่หนองน้ำหรือบ่อน้ำใกล้เคียงกับคำชะโนด ต้องเรียกกันมาทุกครอบครัวเพราะถ้ามาคนเดียวจะไม่ได้ปลาเลย ถ้าไม่เชื่อทอดแห ลงไปในน้ำจะได้แต่จระเข้ ส่วนช่วงฤดูแล้งชาวบ้านจะชวนกันมาต้มเกลือบริเวณคำชะโนด แต่ต้องรวมกันมาต้มช่วยกันจึงจะได้เกลือกลับบ้าน แต่ถ้าไม่เชื่อให้ต้มทั้งวันก็ไม่ได้เกลือกลับบ้าน และในอดีตชาวบ้านที่เข้ามาคำชะโนดจะเห็นว่า บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ น้ำจะงดผุดเดือนเดียวคือ เดือน 7 แต่ปัจจุบันน้ำผุดเต็มบ่อน้ำศักดิ์ตลอดปี ทั้งนี้ภูมิสถานที่เป็นที่ตั้งเกี่ยวพันทั้ง 14 หมู่ในตำบลบ้านม่วง คำชะโนดเป็นเหมือนศาลเจ้าปู่ย่าใหญ่ประจำตำบลบ้านม่วงโดยมีบ้านม่วง บ้านเมืองไพร บ้านกมลศิลป์ บ้านสามัคคี บ้านศรีเมือง บ้านหนองสว่าง บ้านหนองสวรรค์ บ้านศรีวัฒนา บ้านม่วงเหนือ บ้านศรีเมืองใต้ บ้านโนนเมือง (พื้นที่ตั้งคำชะโนด) บ้านหนองหว้า บ้านหนองชุมชุม บ้านศรีเมืองเหนือ ทั้งหมดเป็นหมู่บ้านในชนบทมีอาชีพหลักคือเกษตรกรรมยกเว้นหมู่บ้านโนนเมือง ส่วนใหญ่มีอาชีพค้าขาย อาศัยลำทวนและแม่น้ำสงคราม มีหนองน้ำทุ่งใหญ่ อ่างเก็บน้ำกุดขามที่มีเนื้อที่ 361 ไร่ มีประชากรทั้งสิ้นกว่า 5,000 คนนับถือพุทธศาสนาร้อยละ 100 แม่น้ำที่หล่อเลี้ยงภูมิสถานคำชะโนดคือลำน้ำทวน แม่น้ำสงคราม ไหลสู่หนองน้ำทุ่งใหญ่และอ่างน้ำกุดขามอันเป็นที่ตั้งเกาะคำชะโนด (คณะกรรมการบริหารคำชะโนด, 2562; Phukamchanoad, Ditchareon, & Yordchim, 2014; ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2561; 2563)

1.2 ภูมิทัศน์นอกถนนคันดินรอบเกาะคำชะโนด

พื้นที่นอกถนนคันดินรอบเกาะคำชะโนดเป็นพื้นที่เกษตรและการตั้งบ้านเรือนที่อยู่อาศัยของผู้คนที่มาจับจองซื้อที่ทำเกษตรกรรมและทำธุรกิจในการค้าขายในแหล่งท่องเที่ยวคำชะโนด เมื่อ พ.ศ. 2555 มีการสำรวจพื้นที่บริเวณคำชะโนดพบว่า สภาพของชุมชนตั้งถิ่นฐานอยู่กระจัดกระจายโดยรอบพื้นที่ มีการใช้ประโยชน์พื้นที่บริเวณคำชะโนดเพื่อเป็นแหล่งอาหารของชุมชน เพื่อใช้จับปลา เลี้ยงสัตว์ เพาะปลูก เก็บหาพืชพรรณไม้และผลผลิตอื่น ๆ มีครัวเรือน 121 ครัวเรือน จำนวนประชากร 470 คน ทั้งนี้ได้มีการศึกษาสภาพการใช้ที่ดินจากกรมพัฒนาที่ดิน ปี 2552 บริเวณรอบพรุคำชะโนด รัศมี 5 กิโลเมตร พบว่าพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่เกษตรมีเนื้อที่ 30,376 ไร่ หรือร้อยละ 55.16 ของพื้นที่ทั้งหมด รองลงมาเป็นพื้นที่เบ็ดเตล็ด และพื้นที่ป่าไม้ พื้นที่เบ็ดเตล็ดมีเนื้อที่ 21,203 ไร่ หรือร้อยละ 38.51 ของพื้นที่ทั้งหมด และพื้นที่ป่าไม้มีเนื้อที่ 3,486 ไร่ หรือร้อยละ 6.33 ของพื้นที่ทั้งหมดตามลำดับ พื้นที่เกษตรส่วนใหญ่เกษตรทำนา รองลงมาปลูกยางพารา ยูคาลิปตัส อ้อย มันสำปะหลัง พื้นที่เบ็ดเตล็ดส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ลุ่มหมู่บ้าน ไม้ละเมาะ และหนอง บึง ตามลำดับ มีพื้นที่ลุ่ม 8,160 ไร่ ในหมู่บ้านบนพื้นที่ราบอยู่ 989 ไร่ (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (สผ.), 2555) ดังนั้น อาชีพดั้งเดิมของชาวบ้านทำนาทำไร่ หาปลาล่าสัตว์ เพาะปลูก อยู่ตามวิถีที่สอดคล้องกับภูมิสถานคำชะโนด

1.3 ภูมิทัศน์คำชะโนด

ภูมิทัศน์คำชะโนด ปี พ.ศ. 2561 บริเวณพื้นที่ทั้งหมดมีจำนวน 354 ไร่ 3 งาน 64 ตารางวา แบ่งเป็น (1) พื้นที่เกาะคำชะโนดที่มีน้ำล้อมรอบ 60 ไร่ (2) พื้นที่ต้นชะโนดอยู่มีเนื้อที่ 20 ไร่ (3) พื้นที่สร้างที่พักสงฆ์ (วัดศิริสุขโส) 21 ไร่ (4) พื้นที่ก่อสร้างถนน 17 ไร่ (5) พื้นที่ใช้ประโยชน์ทั่วไป 37 ไร่ 3 งาน 64 ตารางวา และพื้นที่เป็นน้ำ 199 ไร่ เกาะคำชะโนดนั้นมีลักษณะเป็นลักษณะพื้นที่ชุ่มน้ำ (Wetland) ซึ่งอนุสัญญาว่าด้วยพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความสำคัญระหว่างประเทศ หรือเรียกว่า Ramsar ให้คำจำกัดความของคำว่า “พื้นที่ชุ่มน้ำ” (Matthews, G. V. T., 1993) มีความเป็นป่าพรุ ซึ่งคำว่า พรุ เป็นแหล่งน้ำธรรมชาติของน้ำจืดมีน้ำขังถาวรชาวบ้านเรียกว่า เป็นป่าพรุน้ำจืด (Freshwater Forest) ชาวอีสานเรียกว่า สนม เป็นพื้นที่สามารถยกตัวตามระดับน้ำได้ ที่ประกอบด้วยดินเป็นหล่มเลนพื้นผิวยุบตัวได้ง่าย มีความหยุ่น

ตัวสูง มีพืชจำพวกกกและหญ้าต่าง ๆ ขึ้นทับถมกันเป็นชั้นหนา ๆ คนสามารถเดินผ่านได้ บางที่เรียกว่า สนุ่น เป็นพื้นที่สะสมตัวของซากพืชทับถมกันเป็นชั้นหนามากอาจผ่านไปหลายพันปี เรียกซากพืชและอินทรีย์วัตถุที่สะสมกันหนาเป็นเวลานานว่า “ดินอินทรีย์” (Peat) ซึ่งป่าที่มีองค์ประกอบดินอินทรีย์เหล่านี้เรียกว่า “ป่าพรุ” (Peat Swamp Forest) ยังพบว่ามีส่วนที่เป็นหนองบึงจำพวกกกหญ้าขึ้นแน่นจนดินแข็งเรียกว่า พรุสนุ่น (ปัญญา ติตมาและกมล จิตศักดิ์, 2545; ขวลิต นิยมธรรมและพิชา พิทยขจรวุฒิ, 2537) ส่วนคำว่า “สนม” (Floating Swamp) เป็นชื่อท้องถิ่นชาวอีสานที่ชาวบ้านเรียกเกาะคำชะโนด เป็นพื้นที่ทับถมซากพืชเป็นจำนวนมาก และจับตัวกันเป็นแพลอยอยู่เหนือผิวน้ำ มีความผันแปรระดับขึ้นลงตามผิวน้ำเมื่อมีการทับถม จนหนาที่มีความมั่นคงจนพืชขนาดใหญ่สามารถเจริญเติบโตหรือคนขึ้นไปเหยียบและเดินได้ ซึ่งบางพื้นที่เรียกว่า “ดอน” “สนุ่น” หรือ “พรุสนุ่น” หรือ “หนังหมา” (ชลธิชา เนียมนาภา, 2557; Gergory, H. E., 1918) ทั้งนี้พื้นที่คำชะโนดมีอ่างเก็บน้ำกุดขาม ที่อยู่รองรับน้ำจากลำห้วยทวน ไหลลงสู่เกาะคำชะโนด เป็นพื้นที่ขนาดใหญ่ที่สุดมากกว่าร้อยละ 80 ของพื้นที่ทั้งหมดเป็นการรองรับน้ำเพื่อหล่อเลี้ยงเกาะคำชะโนด มีความอุดมสมบูรณ์มาก แต่เต็มไปด้วยผักตบชวาและสวะในน้ำแผ่คลุมผิวน้ำทั้งหมด มีลักษณะที่ชาวบ้านเรียกกันว่า ป่าบุง ป่าทาม ซึ่งจะมีประโยชน์อย่างมากต่อชาวบ้าน ยิ่งชาวอีสานมักอาศัยอยู่ในเขตที่ราบน้ำท่วมถึง คนรู้จักน้อยมากเกี่ยวกับป่าทามหรือป่าบุงป่าทาม คนที่เคยเข้าไปทำมาหากินหรือเที่ยวไปในป่า แห่งนี้จะต้องได้อะไรติดไม้ติดมือกลับมาทุกคน โดยเฉพาะแม่บ้านชาวอีสาน ป่าบุงป่าทามเปรียบเสมือน ตลาดสดท้ายหมู่บ้านเปิดรออยู่ตลอดเวลา มีทั้งผักป่า พื้นบ้านอันปลอดภัย พืชผลไม้ป่ารสแซบ และกุ้ง หอย ปู ปลา ที่หาได้ตลอดทั้งปี นี่เป็นสิ่งที่คนส่วนใหญ่ นิยมขึ้นมาได้เมื่อคิดถึงประโยชน์จากการมีป่าบุงป่าทาม ประโยชน์ทางตรง ได้แก่ (1) อาหารของชุมชน (2) พืชสมุนไพร (3) เชื้อเพลิง (4) ไม้ก่อสร้างหรือทำเครื่องมือและวัสดุต่าง ๆ (5) พื้นที่เลี้ยงสัตว์ มีประโยชน์ทางอ้อม (6) ที่อาศัยและหากินของสัตว์ป่าตามธรรมชาติ (7) ป้องกันการพังทลายและยึดตลิ่ง (8) พื้นที่รับน้ำหรือแก้มลิง และ (9) แหล่งฟอกอากาศและบำบัดน้ำเสีย (สำนักงานหอพรรณไม้, กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช, 2561; ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2563)

ทั้งนี้ในพื้นที่คำชะโนดถูกกระแสน้ำท่วมไหลเข้าสู่พื้นที่ชุมชนท้องถิ่น จึงเกิดการเปลี่ยนแปลงทางภูมิทัศน์รอบเกาะคำชะโนด เกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2544 มีการสร้างถนนรอบ

เกาะคำชะโนด ที่ยกคันดินสูงจากระดับพื้นดินเดิมประมาณ 2 เมตร โดยมีความยาวประมาณ 2 กิโลเมตร เปิดพื้นที่ให้มีการชมทิวทัศน์รอบเกาะคำชะโนด ต่อมาในปี พ.ศ. 2547 จังหวัดอุดรธานีโดยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย มีเป้าหมายให้คำชะโนดเป็นแหล่งท่องเที่ยวจังหวัด จึงมีการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ ได้แก่ (1) เกิดการถมพื้นที่เพื่อเป็นจุดจอดรถของนักท่องเที่ยว และอาคารศาลาที่พักสำหรับผู้ที่มาท่องเที่ยวในพื้นที่วัด (2) สิ่งปลูกสร้างบริเวณวัดและแหล่งท่องเที่ยวคำชะโนด โดยมีกฎ ตลาดร้านค้าขายสินค้าท่องเที่ยว พระใหญ่ ลานบวงสรวง ลานจุดบั้งไฟ อาคารเอนกประสงค์สำหรับนักท่องเที่ยว ลานจอดรถทัวร์ สะพานทางเข้าเกาะคำชะโนด และสะพานทางเดินไปศาลเก่า (ชลธิชา เนียมนาภา, 2557) พื้นที่คำชะโนดมีการเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติและสภาพทั่วไปที่สร้างการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญที่มีผลต่อภูมิทัศน์คำชะโนดให้เปลี่ยนไปทั้งสิ่งที่ดีและไม่ดี แต่ละช่วงเวลามีความสำคัญแตกต่างกันไป อาทิ ด้านในเกาะคำชะโนด มีการสร้างสะพานปูนคอนกรีต เข้าออกทางเดียว มีขนาดกว้าง 2.5 เมตร ยาวกว่า 700 เมตร การสร้างศาลเจ้าปู่ย่า ศาลาจุดธูปเทียน จุดพักของจำรูญน้ำกล่าวกราบไหว้ ศาลปู่ฤๅษี ส่วนบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์เมื่อปีพ.ศ. 2520 เป็นบ่อนดินมีน้ำใสเย็น ผุดขึ้นมาเต็มบ่อตลอดปี ต่อมาได้พัฒนาเทพูนรอบบ่อเมื่อปี พ.ศ. 2530 ขนาด 5x5 เมตร สูง 60 เซนติเมตร พอในปี พ.ศ. 2549 มีการพัฒนาด้วยการเทพูนคอนกรีตรอบบ่อน้ำขนาด 6x6 เมตร (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2563) ปัจจุบันนี้ภูมิสถานคำชะโนดได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมากแต่สิ่งที่ผู้วิจัยลงพื้นที่ได้เห็นภาพที่สะท้อนความเป็นจริงและเป็นอัตลักษณ์อย่างชัดเจนของภูมิสถานคำชะโนดที่มีมาแต่ในอดีตแต่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงไปจึงกำหนดเป็นภูมิสถานคำชะโนด ได้แก่ (1) เกาะคำชะโนดและต้นชะโนด (2) ป่าพรุและอ่างเก็บน้ำกุดขาม (3) วัดศิริสุทโธและหลวงปู่คำตา (4) หมู่บ้านโนนเมือง บ้านม่วง บ้านเมืองไพร และบ้านวังทอง (5) วัดป่าดอนธาตุ (6) สะพานนาคราชศาลเจ้าปู่ย่า (7) ศาลหลักเมืองบ้านดุง ทั้ง 7 ภูมิสถานเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงซึ่งกันและกันเกี่ยวพันกับความเชื่อวิถีชีวิตของผู้คนในพื้นที่คำชะโนดแบบบูรณาการทั้งสิ้น

2. วิถีคำชะโนด

วิถีคำชะโนดเป็นแนวทางปฏิบัติที่คนศรัทธาต่อดินแดนศักดิ์สิทธิ์ “แผ่นดินคำชะโนด” ในความเชื่อที่ว่า “ดินแดนแผ่นพสุธานี้มีพญาศรีสุทโธนาคราชเป็นผู้ครองเมืองที่สายตามนุษย์มองไม่เห็นที่อยู่เมืองบาดาลเรียกว่า “วังนาคินทร์” เชื่อกันอีกว่า “นี่คือเมืองหลวงที่ราชาแห่งนาคราชอยู่อาศัย” การเข้าไปในดินแดนเหมือนการเข้าไป หรือการเดินทางผ่านไปในพระราชวัง จึงต้องมีข้อปฏิบัติ เมื่อครั้งอดีตมีการยึดปฏิบัติเพราะมีคำบอกเล่าจากผู้เฒ่าผู้แก่ของหมู่บ้านว่า ในอดีตโบราณก่อนปี พ.ศ. 2530 ข้อปฏิบัติเป็นหนึ่งเดียวกันเมื่อเดินทางผ่านคำชะโนด ชาวบ้านเมื่อเดินทางผ่านคำชะโนด ห้ามใส่หมวกแดง หรือใส่ผ้าแดง หรือส่งเสียงดัง หรือใช้คำพูดจาไม่สุภาพ ถ้าไม่เชื่อส่วนใหญ่จะมีงูเลื้อยมาขวางทาง หรือจะงูไปที่บ้าน ต้องยกมือไหว้ขอขมาไปทางเกาะคำชะโนดหรือศาลเก่าต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธ หยิบเมลิตตันชะโนดหรือโบตันมะเต้อออกจากเกาะ นอกจากนี้ในปัจจุบันจะมีข้อห้ามเฉพาะในส่วนที่จะเดินทางเข้าเกาะคำชะโนดด้วยห้ามใส่หมวก ห้ามใส่แว่นดำ ห้ามผรุสวาท ห้ามเสียงดัง ห้ามใส่รองเท้า หรือห้ามล่าสัตว์ และมีพิธีกรรมบวงสรวงซึ่งส่วนใหญ่คนจะมาจำนวนมากในช่วงเทศกาลปีใหม่ สงกรานต์ วันสำคัญทางศาสนา พุทธ อาทิ วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา และวัฒนธรรมประเพณีร่วมกันคือ พิธีบวงสรวงใหญ่ จะมีขึ้นวันเพ็ญ 15 ค่ำ เดือน 6 ตรงกับวันวิสาขบูชา เป็นวันบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมา จัดขึ้นทุกปีจนกลายเป็นเทศกาลจะมีกิจกรรม 3 ส่วนสำคัญ คือ (1) จ้ำ (ผู้นำกล่าวคำบูชา นำพิธีบวงสรวง) (2) เครื่องบวงสรวง (3) จุดบั้งไฟถวายปู่ย่า มีรายละเอียดดังนี้ (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2561; 2563; คณะกรรมการบริหารคำชะโนด, 2562)

2.1 จ้ำ (ผู้นำกล่าวคำบูชา นำพิธีบวงสรวง)

ในอดีตมีพ่อจ้ำกัน หรือนายจันทร ชันติกุล และมีพ่อจ้ำไทย หรือนายอุทัย ไพบระ โดยจ้ำกันมีการตั้งบ้านเรือนอยู่หน้าคำชะโนดตั้งแต่ปี พ.ศ. 2535 เป็นต้นมา แต่ในปัจจุบันมีพ่อจ้ำที่นำกล่าวอย่างเป็นทางการซึ่งชาวบ้านเรียกว่าปู่เขียว จะมาทำพิธีงานสำคัญที่ทางราชการหรือทางเอกชนใหญ่มารับนำบวงสรวงกล่าวคำโองการบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมา และยังมีจ้ำที่เป็นพนักงานของศูนย์อำนวยการคำชะโนด คือ พ่อจ้ำชวกร ประกอบพิธีกรรมนำกล่าวคำบวงสรวงให้กับนักท่องเที่ยว โดยจ้ำต้องต้องใส่ชุดขาว มี

การปฏิบัติรักษาศีล และนำกล่าวคำบูชาตั้งแต่เวลา 09.00-18.00 น. โดยมีการนำกล่าว 2 จุดสำคัญ คือ จุดที่ 1 ศาลเจ้าปู่ย่ากลางเกาะคำชะโนด จุดที่ 2 ลานบวงสรวงด้านนอกเกาะคำชะโนด มีคำกล่าวบูชาขึ้นต้นด้วย การตั้งนะโม 3 จบ คือ นะโมตัสสะ ะคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ (3 ครั้ง) และกล่าวคำบูชาว่า กายะ วาจา จิตตัง อะหัง วันทา นาคาธิปดี ศรีสุทโธ วิสุทติเทวา พญานาคิณี ศรีปทุมมา วิสุทติเทวี ปูเชมิ (3 ครั้ง) นอกจากนี้มีขั้นตอนการกล่าวบวงสรวง ได้แก่ ไหว้พระกล่าวอัญเชิญ กล่าวบูชาพระรัตนตรัย กล่าวขอขมา กล่าวสัคเคฯ อ่านโองการ ตั้งจิตอธิษฐานปฏิญาณ กล่าวคำขอพรในสิ่งที่ปรารถนา ถวายทานทำบุญ และแผ่เมตตา

2.2 เครื่องบวงสรวง

ผู้ใหญ่บ้านบ้านม่วง หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ได้เล่าให้ฟังว่าสิ่งของบูชาแต่โบราณ คือ ขันหมากเบ็ง ดอกไม้ขาว ของหวานน้ำผึ้ง (สำคัญที่สุด) ส่วนปัจจุบันมีการจัดโต๊ะบวงสรวงโดยมีเครื่องบวงสร้างที่สำคัญดังนี้

- (1) ขันห้า ดอกไม้สีขาว หรือดอกดาวเรือง
- (2) เหล้าไห ไก่ตัว
- (3) ผลไม้มงคล 9 อย่าง
- (4) บายศรีปากชาม ซ้าย ขวา
- (5) เทียน 1 คู่ รูป 9 ดอก
- (6) ขนมหวาน 9 อย่าง
- (7) น้ำเปล่า น้ำหวานแดง น้ำหวานเขียว น้ำส้ม
- (8) ชูตของหอมเครื่องประพินผิว
- (9) พานบายศรีพยานาค
- (10) ธัญพืช ถั่ว งาดำ งาขาว นม เนย
- (11) คำหมาก คำพลู 9 คำ บุหรี่ 9 มวน

2.3 จุดบั้งไฟถวายปู่ย่า เป็นการจุดบั้งไฟสืบสานประเพณีบุญเดือนหก ซึ่งตรงกับวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 ของทุกปี มีพิธีแห่บั้งไฟจาก 14 หมู่บ้านในตำบลบ้านม่วง โดยแต่ละ

หมู่บ้านจัดเตรียมพิธีแห่บั้งไฟ รำบูชา เดินทางจุดถวายเจ้าปู่เจ้าย่าที่เกาะคำชะโนด เพื่อความเป็นสิริมงคลและเริ่มต้นฤดูกาลขอฝนทำนาให้ข้าวปลาอาหารอุดมสมบูรณ์

ภาพที่ 4.17 พิธีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมา

ส่วนวัฒนธรรมคำชะโนดที่รวบรวมไว้เป็นลักษณะ“ฮิตสิบสองนครคำชะโนด” เป็นพิธีกรรมคู่พิธีการแต่ละเดือนทั้ง 12 เดือน ที่สำคัญมี ปีใหม่เดือนสามเพ็ง บวงสรวงใหญ่เลี้ยงขอบคุณขอพรเจ้าปู่ศรีสุทโธ เจ้าย่าศรีปทุมมา เดือนหกเพ็ง (ขึ้น 15 ค่ำเดือนหกวิสาขบูชา) บวงสรวงใหญ่มีบั้งไฟผุดติดโหนดขอฝนบนฟ้าสื่อพญาแถนประทานน้ำฝนตกต้องตามฤดูกาลทำไร่นาเพาะปลูก ขอเจ้าปู่ประทานความอุดมสมบูรณ์แต่ประชากรษฎรเทอญ เดือนสิบเอ็ดเพ็งถึงสิบสองเพ็ง (ขึ้น 15 ค่ำเดือนสิบสองลอยกระทงแข่งเรือเหนือน้ำวังบาดาล) ถวายบั้งไฟนาคา (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2561) เรื่องเล่าชาวบ้าน เป็นวิธีคำชะโนด ที่ชาวบ้านอยากเล่าให้คนภายนอกได้ฟัง 2 เรื่องใหม่ดังนี้

1) เรื่องที่หนึ่ง จุดเริ่มขอหวยที่คำชะโนด

เพจบ้านภูคำชะโนด (2564) ได้เก็บเรื่องเล่าชาวบ้าน เมื่อวันที่ 12 มีนาคม 2564 ได้ระบุว่า เรื่องเล่าของพ่อคม ชาวบ้านที่อาศัยใช้ชีวิตอยู่แถบคำชะโนดระบุว่า การขอหวยเจ้าปู่ศรีสุทโธ เกิดขึ้นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.2527 โดยคำวันหนึ่ง พ่อตุ้มมูล (คนเฒ่าคนแก่) ชาวบ้านใน

หมู่บ้านศรีเมือง ไปอนนา และมาชาวไปชาวนา (ถางดงถางป่าแถวคำชะโนด กำลังล่าเขตแดน ไปในป่าคำชะโนด ตอนเย็นประมาณ 18.00-19.00 น. เลยสุ่มไฟเผากอไผ่ จุกกอไผ่ ยามแล้ง ก่อนปลูกข้าว ที่ถางกองไว้ พอเสร็จ เลยกลับมาที่พัก (เพิงเถียงนา) ทันใดนั้นได้ยินเสียงว่า เอ็น (เรียก) เสียงดังกังวาลว่า มูล มูล มูล ตู้มูลขานรับครับ พอหันหน้าไปดูเจอ คนแก่อายุประมาณ 80 ปี รูปร่างใหญ่ แข็งแรง กำยำ ดำแดง ไม่ใส่เสื้อ โจงกระเบนสีขาว มีไม้เท้า ใจคิดทันทีว่าเป็น “ปู่” (ปู่ศรีสุทโธ) แน่นอน

จึงได้สนทนาใจความว่า ปู่ศรีสุทโธ บอกว่า มูล มึงอย่าชาวนามาอีกเด้อ พ่อให้มึงช้างนี้ (ให้เพียงจุดนี้เท่านั้น) อย่าชาวนามาอีกเด้อ (อย่าถางป่าดงเกินจุดนี้นะ)

ตู้มูล ถามปู่ว่า ปู่มาหยังครับ

ปู่ศรีสุทโธ บอกว่า พ่อมาบอกมึงหันหลัง อย่าถาง อย่าชาวนาเข้าไปอีกเด้อบอกลูกหลาน นำ...ช้างนี้แหละ...พ่อสีไปแล้ว..เอายาสูกอกใหญ่ๆมาสูดมูล...ไปเอ้อ

ตู้มูล บอกปู่ว่า ลูกคือจนแท้ ขอขอโชคแนพ่อ

ปู่ศรีสุทโธ จึงบอกไปว่า ไปซื้อเอาละแม่ 85 [เป็นครั้งแรกที่สื่อสารเป็นหน่วยหรือเลข]

ผลหายออกคือ ตู้มูลถูกหวย 30,000 บาทตามที่ปู่ศรีสุทโธให้นั่นเอง

ทำให้ตู้มูลเพิ่มความเชื่อความศรัทธาของตนเองและครอบครัวมากยิ่งขึ้น สุดท้ายตู้มูล กำชับลูกหลานห้ามถางถางที่ข้ามเขตเข้าไปตามที่พ่อปู่ศรีสุทโธบอกห้ามไว้ จึงอยู่อย่างร่มเย็น เป็นสุขมากทุกวันนี้ อย่างไรก็ตามผู้เขียนพยายามค้นหาการขอหวยที่คำชะโนดไม่พบว่าในอดีต จะมีคนกล้าขอหวย โดยเรื่องนี้เป็น “เรื่องแรกการขอหวยจากพ่อปู่ศรีสุทโธ” และนับเป็นครั้งแรกที่ปรากฏขึ้นโดยตรงที่ปู่ศรีสุทโธได้บอกกับผู้คนโดยวาจาตนเอง

2) เรื่องที่สอง การปรากฏชื่อสองนาคิสหายอักคำชะโนด

เพจบ้านภูคำชะโนด (2564) ได้ระบุว่า [เรื่องจริงเกิดกับผู้หมวดอนุชิต ปี พ.ศ. 2555]

กลางดึก วสันตฤกษ์ ฝนตกหนัก ผู้หมวดอนุชิตเล่าว่า ผมออกเวรที่ สถานีตำรวจภูธรดงเย็น เลยแะมาสังสรรค์กับเพื่อนที่อยู่ใกล้กับคำชะโนด พอเที่ยงคืนเลยขับรถกลับบ้านต้องผ่าน "ดงชะโนด" พอขับรถออกมาจากบ้านศรีเมืองแล้วเลี้ยวขวาเข้าเส้นคำชะโนด จะถึงทางโค้ง ไฟหน้ารถสาดแสงไปเจอ แม่หญิงนางหนึ่ง ซึ่งในใจคิดว่า ทำไมดึก ๆ ฝนตกหนักทำไมมาเดินคนเดียว ช่าง ๆ ทางเป็นทุ่งนา กบ เขียด เต็มถนนเลยตอนนั้น จึงได้ชะลอรถเข้าไปใกล้ พบว่า เธอ

เป็นผู้หญิงสวยมาก ผมสรวยยาวถึงหลัง สุดชุดขาวทั้งชุดเสื้อขาวแขนยาวคอจีน และผ้าถุงสีขาว ฝ้ายมีแถบลายกนกสวยมาก ในใจคิดว่า เป็นคน 100% จึงตัดสินใจจอดรถสนิทและเปิดไฟในรถ สอบถาม พบว่า เธอพูดไทยโบราณเพราะมากมีหญิงตระกูลสูง เลยถามว่า น้องจะไปไหนครับ? เธอตอบว่า เราจะไปหาเพื่อนที่วังนาคินทร์ ช่วงนั้นฝนตกเลยรีบบอกให้ขึ้นมาเดี๋ยวไฟไปส่ง จึงได้รับ "แม่หญิงชุดขาว" ขึ้นมารถทันที ในทันทีที่แม่หญิงเปิดประตูขึ้นรถกลิ่นหอมของดอกปทุมสุคนธรูปผา ส่งกลิ่นเต็มรถ พอขึ้นรถมาเท่านั้นเลยสังเกตและคิดในใจว่า ทำไมน้องไม่มีเล็บมือ เล็บเท้า แต่ผิวพรรณผ่องใส ไม่ใช่คนแถวนี้แน่ ๆ จึงได้ตัดสินใจถามว่า น้องมาจากไหน? กลับไม่ได้รับคำตอบใด อยู่ในภาวะเงียบสงัดมาก จึงได้ถามต่อไปอีกว่า น้องจะไปหาใคร? แม่หญิงชุดขาวตอบว่า ไปหาเพื่อนเกลอ (เพื่อนสนิทมาก) แล้วเพื่อนชื่ออะไรครับ เธอตอบว่า "บุปผาสวรรค์" อยู่วังนาคินทร์ ทำให้ผู้หมวดตัดสินใจถามอีกว่า น้องชื่ออะไรครับ เธอตอบว่า เราชื่อ "อุษาลาวัลย์" มาจากอีกเมืองหนึ่ง แต่ไม่ยอมเปิดเผยว่าชื่อเมืองอะไร ต่อมาสักพักรถมาจอดที่หน้าคำชะโนด ตัวผมเองยืนแบบ งง อยู่ข้างทางและปลดทุกข์เสร็จจะขึ้นรถขับไป แต่กลับพบว่า แม่หญิงอุษาลาวัลย์ มายืนอยู่ข้างรถอีกฝั่งหนึ่ง ตั้งแต่เมื่อไหร่ไม่รู้ตัว จึงถามว่า ไม่ไปหาเพื่อนแล้วหรือ? เธอตอบว่า "บุปผาสวรรค์" ไม่อยู่? ในช่วงเวลา...เหมือนถูกมนต์สะกด จึงบอกสัญญากันว่า ถ้าจะพบเจออีกคราหนึ่ง ให้มา 15 คำเดือนดับ เธอหายไปแบบไม่มีร่องรอยเลยก่อนเวลา 04.00 น. ผมจำคำสัญญาไว้ในครานั้นด้วยภารกิจหน้าที่จึงทำให้ผมไม่สามารถไปตามวันเวลานัดหมายได้ และผมก็จำผิดไปด้วยว่าไปขึ้น 15 คำเดือนเพ็ญ จึงไม่พบเจอน้อง "อุษาลาวัลย์" นับแต่นั้นเป็นต้นมาอีกเลย

ด้วยความไม่เชื่อจากเรื่องเล่า ผู้เขียนจึงสอบถามว่า พี่ผู้หมวดครับ "อุษาลาวัลย์" คือใคร ในใจตอนรับขึ้นรถมา ผมขอบอกอาจารย์ไว้เลยนะครับ หนึ่งล้านเปอร์เซ็นต์เธอคือ "นาคี" แน่นอน ผมไม่รู้จะเล่าให้ใครฟัง คนคงไม่เชื่อแน่นอน แต่ผมเชื่อว่า แผ่นดินคำชะโนด คือ วังหลวงของนาคาราชของแผ่นดินสุวรรณภูมิ นะครับอาจารย์ เจ้าปู่ศรีสุทโธ เจ้ารับยกย่องและให้เกียรติจากเหล่านาคทั้งหลายว่า เป็นเจ้า คือ กษัตริย์ของนาคราชทั้งปวงอีกภพภูมิหนึ่ง ผมเชื่อว่า ภูมิภพที่แห่งนี้มันหล่อมบังบดกันอยู่ครับขอบคุณที่อาจารย์รับฟัง ซึ่งอย่างไรก็ตามความเชื่อเป็นส่วนบุคคลจึงต้องพิจารณาไตร่ตรองให้เหมาะสมตามความเชื่อของตนเอง

ผู้เขียนได้วิเคราะห์เรื่องราวของ “คำชะโนด” ว่าเป็นภูมิชีวิตที่มีตำนาน มีเรื่องราว มีวิถีชีวิตผู้คน มีพิธีกรรมที่สืบทอดมาจากรุ่นสู่รุ่น ตายาย พ่อแม่ สู่ลูกหลาน สิ่งที่ต้องคล้อยตามกับปัจจุบันจะยังคงถือรักษาไว้ให้ดีขึ้น “วิถีชีวิตคำชะโนด” ดังมีบทวิเคราะห์ต่อไปนี้

1) วิถีคำชะโนด มี 2 วิถีคู่ขนาน คือ วิถีแรก คือวิถีชีวิตมนุษย์ ที่ดำรงชีวิตอยู่รอบเกาะคำชะโนด ที่ทำมาหากินเกี่ยวข้องกับคำชะโนดทุกอาชีพที่ใช้พื้นที่คำชะโนดหล่อเลี้ยงตนเองและครอบครัวให้มีชีวิตอยู่ มีกิน อยู่ดีขึ้น ก้าวหน้าขึ้น เจริญขึ้น มีหลากหลายอาชีพนับแต่ดั้งเดิม ยังคงมีวิถีการทำนา ทำไร่ ทำสวน ไล่สัตว์ หาของป่า หาปลา เลี้ยงสัตว์ผูกติดกับวิถีชีวิตแบบธรรมชาติ เมื่อกระแสท่องเที่ยววิถีชีวิตจากการทำนามาปลูกป่าลุ่ม จากทำไร่ทำสวนเปลี่ยนมาค้าขาย ทำบายศรี ทำการท่องเที่ยวคำชะโนด วิถีที่สอง คือวิถีแห่งนาคา ตามความเชื่อที่เป็นคติชนวิทยาท้องถิ่นที่มีบันทึกเล่าขานสืบต่อกันว่า เจ้าผู้ครองวังนาคินทร์คำชะโนดแห่งนี้เป็นพญานาคราชจะมีปล้อง (ฐ) ที่ขึ้น ลงจากเมืองบาดาล สุ่มมนุษย์ ไปยังสวรรค์ มาเป็นช่วงเวลา กล่าวคือ ช่วงข้างแรม 1 - 15 ค่ำ จะกลายเป็นพญาศรีสุทโธนาคราช ครองนครบาดาล วังนาคินทร์คำชะโนด ช่วงข้างขึ้น 1 - 15 ค่ำ จะกลายเป็นเจ้าปู่ศรีสุทโธ แปลงกายมาโปรดมนุษย์ครองเมืองลับแลแดงป่าคำชะโนดวังนาคินทร์สร้างทานบารมี คอยปกป้องรักษาต้นชะโนดซึ่งเชื่อว่าเป็นต้นไม้แห่งชัยชนะจากการปราบปรามพญานาค พระอินทร์ รักษาวัดวาอาราม อาทิ วัดศรีสุทโธ พระธาตุพนม พระธาตุศรีแสนอีกบ้านภูคำชะโนดที่สื่อสารทางพุทธศาสนา บำเพ็ญเพียรอุโบสถกรรมกับพระสงฆ์ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ

2) วิถีคำชะโนด เกิดเป็นลักษณะ 2 วิถีคู่ขนาน คำแรกคือ พิธีการ ที่มนุษย์กำหนดขึ้นเพื่อปรับให้ดำรงชีวิตกำหนดการของตนให้สามารถอยู่ร่วมกับดินแดนศักดิ์ที่มีความเชื่อและศรัทธาของผู้คนผูกติดไว้กับความขลังมนตรานาคราช ส่วนอีกคำ คือพิธีกรรม มีทั้งพิธีกรรมของชาวบ้านจะเห็นสิ่งที่ต้องนำไปกราบไหว้ สักการบูชาต่อพญาศรีสุทโธนาคราช คือ “ขัน 5 ดอกไม้รูปเทียน” ถ้าเป็นของชาวบ้านนักท่องเที่ยวจะเป็น “พวงมาลัย หมากพลู รูปเทียนบายศรี” ส่วนพิธีกรรมของทางราชการจะเป็นการจัดพิธีบวงสรวงใหญ่ในวันเพ็ญ 15 ค่ำ เดือน 6 ตรงกับวันวิสาขบูชา เป็นวันบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมา ซึ่งต้องจัดเป็นประจำทุกปี โดยพิธีการที่เกี่ยวกับผู้นำท้องถิ่นเข้าร่วม ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรมตั้งแต่ (1) การจัดโต๊ะของไหว้ ผลไม้ บายศรี หมากพลู (2) ผู้นำกล่าว จ้ำ หรือพราหมณ์ (3) คำกล่าวบวงสรวง

(4) การร่ำบวงสรวง (5) การจัดตั้งไฟถวายเจ้าปู่ศรีสุทโธ จะถูกกำหนดขึ้นโดยศูนย์อำนวยการ คำชะโนด และยังมีพิธีกรรมคู่พิธีการที่ยิ่งใหญ่อีกพิธีหนึ่งคือ การปลุกต้นชะโนด โดยอาจารย์ ภูสิทธิ์ซึ่งเป็นผู้นำพาพะพนันธุ์ อนุรักษ์ปลุกต้นชะโนดเพื่อสร้างบ้านแปงเมืองลับแลดงป่า คำชะโนดวังนาคินทร์ การที่ผู้คนจะเข้าไปสักการะศาลเจ้าปู่ศรีสุทโธต้องถอดรองเท้า ถอดหมวก ห้ามใส่แว่นดำ ละเว้นการผรุสวาท ไม่ส่งเสียงดัง ห้ามล่าสัตว์ ห้ามหยิบบิไม้เมืกต้นชะโนด มะเดื่อ ออกจากป่าคำชะโนดเด็ดขาด ต้องรักษาสัจจะ อย่าทำลายป่าคำชะโนด

ชี้ให้เห็นว่า “วิถีของคนคำชะโนด” จะเป็นวิถีชุมชนระหว่างดินแดนมนุษย์กับดินแดน ศักดิ์สิทธิ์วังนาคินทร์ โดยมีการชุมนุมได้แก่ (1) สองดินแดน คือมนุษย์กับลับแล (2) วิถีคำชะ โนด คือวิถีคนคู่วิถีนาค (3) วิถีคำชะโนด คือพิธีการคู่พิธีกรรม มีสิ่งหนึ่งที่เป็นปรากฏการณ์จริง ณ คำชะโนด คือ ชุมนุมห้วงเวลา เป็นช่วงกลางวันตั้งแต่ ตี 4 (04.00 น.) - 1 ทุ่ม (19.00 น.) เป็นช่วงเวลาที่มีมนุษย์ หรือผู้คนที่ตื่นเตรียมออกทำมาหากิน เปิดไฟส่องสว่าง แสงแดด ผู้คน เดินทาง ทำมาหากิน ค้าขาย ท่องเที่ยว ตักเย็นเข้าที่พักซึ่งจะเริ่มเจียบความมืดเริ่มปกคลุม คำชะโนดตั้งแต่ห้วงเวลากลางคืนตั้งแต่ 2 ทุ่ม (20.00 น.) - ตี 3 (03.00 น.) ต้องไม่เกินตี 4 เป็น ห้วงเวลาของเมืองลับแลหรืออีกภพภูมิหนึ่งที่บังคับหลบบังตาของมนุษย์อยู่ได้ใช้ชีวิตนั่นเอง

สรุป

คำว่า “วิถีถิ่นกลิ่นเคหา” เป็นเรื่องราวที่คนอีสาน คนบ้านดุง คนคำชะโนดมีวิถี การดำรงชีวิตภายใต้บริบทภูมิสถาน ภูมิทัศน์ ภูมิสังคมวัฒนธรรม ภูมิใจเคหาของตนเอง หอมหวานกลิ่นดิน หวนคืนกลิ่นป่า รักษาถิ่นธรรมชาติ คิดถึงบ้านเกิดเมืองนอน กลิ่นที่อยู่อยู่เคย นอน กลิ่นแห่งความรักความผูกพันแบบฮักแพงแบ่งปันที่เกิดขึ้นตามวิถีแห่งความสุขที่ตนดำรง อยู่แบบพอมิ พอกิน มีชีวิตที่พอเพียง มีจิตใจที่มั่นคงดีผ่านรสแห่งการดูแลเหยียดหยามของ ผู้คนที่มองว่า คนอีสานซังด้อยค่า ราคาต่ำ เหยียบย่ำในคำพูด ดูถูกทางสายตา กล่นด่าอยู่ใน หัวใจ สิ่งเหล่านั้นคือบันไดที่จะต้องสร้างความยิ่งใหญ่ของคนอีสาน จนบรรลุถึงวิถีชีวิตว่า “สบายดีอีสาน” จึงสะท้อนภาพมีวิถีชีวิตเรียบง่าย ไม่ติดระบบระเบียบ อิสระอยู่ง่าย อดทนก้ม หน้า ชอบสังสรรค์หลังเลิกง่าย และคนอีสานมีน้ำใจ ใจดีงามมาก ใจบุญ คนนิยมใส่บาตรตอน เช้า สวดมนต์ไหว้พระสม่ำเสมอ แผ่นดินนี้จึงเป็นแผ่นดินที่ยิ่งใหญ่แห่งผู้มีบุญ ผู้คนยึดมั่นใน

พุทธศาสนา หลักธรรมคำสอน ความกตัญญูรู้คุณพ่อแม่ครูบาอาจารย์ จนทำให้คนบนแผ่นดินอีสานมี 4 วิธีสำคัญได้แก่ วิธีแห่งการปรับตัวตามธรรมชาติตามฤดูกาล วิธีคนขายแรงงานนอกฤดูกาลทำนา วิธีชีวิตตามฮีตสิบสองคองสิบสี่ และวิธีแห่งความเรียบง่ายเป็นการดำเนินชีวิตของมนุษย์ที่แสวงหาความสุข

แผ่นดินอีสานหรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีพื้นที่รวม 105.53 ล้านไร่ มีลักษณะคล้ายกระทะคว่ำ มีบริเวณแอ่งที่ราบโคราชและบริเวณแอ่งสกลนคร มี 3 ลุ่มน้ำ ได้แก่ ลุ่มน้ำโขง ลุ่มน้ำชีและลุ่มน้ำมูล มี 3 ฤดู คือ ฤดูร้อน ฤดูฝน และฤดูหนาว ยังมีกลุ่มชาติพันธุ์ที่เป็นที่รู้จักกันในสังคมกว้างจะมีอยู่ 3 กลุ่มชาติพันธุ์ ได้แก่ กลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท (ภูไท) กลุ่มชาติพันธุ์ไทโคราช และกลุ่มชาติพันธุ์กูย นอกจากนี้แผ่นดินอีสานมีปัญหาสำคัญ อาทิ ปัญหาทรัพยากรดิน ปัญหา น้ำท่วมซ้ำซาก ปัญหาความความยากจนและความเหลื่อมล้ำ ปัญหาการพัฒนาศักยภาพคน ปัญหาโรคพยาธิใบไม้ตับ รวมถึงปัญหาการด้อยค่าศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์

คนบ้านดุงสองนา: นาเกลือ นาข้าว วิถีชีวิตของคนอำเภอบ้านดุงพบว่ามีร่องรอยการตั้งบ้านเรือนมากกว่า 145 ปีที่แล้ว (พ.ศ. 2420) ที่ป่าอันอุดมสมบูรณ์ห่างจากป่าดงคำชะโนด 16 กิโลเมตร โดยเริ่มค้นพบเกลือสินเธาว์เมื่อราวปี พ.ศ. 2512 เจ้าหน้าที่จากกรมทรัพยากรธรณีเข้ามาสำรวจพื้นที่และทำการขุดเจาะพื้นที่บริเวณโรงเรียนชุมชนบ้านดุง ลึกประมาณ 70-80 เมตร ปรากฏว่าได้เกล็ดสีขาว ชาวบ้านจึงเริ่มทำนาเกลือสินเธาว์เป็นอีกอาชีพหนึ่งซึ่งมีพื้นที่มากกว่า 3,103-2-91 ไร่ คู่ขนานกับนาข้าวที่ปลูกเป็นอาชีพดั้งเดิมกลายเป็นวิถีคน 2 นามานับแต่นั้นมากกว่า 53 ปีแล้ว และมีวิถีการแบ่งปันช่วงเวลา 2 ช่วงฤดูกาล ช่วงเดือนมิถุนายน - พฤศจิกายน ช่วงทำนาข้าวอาศัยน้ำฝน และช่วงเดือนธันวาคม - พฤษภาคม ช่วงทำนาเกลืออาศัยน้ำใต้ดิน

วิถีวิธีคำชะโนด เป็นลักษณะการเกิดเป็นแบบคู่ขนาน แบ่งเป็น 4 คู่ขนานในวิถีวิธีคำชะโนด (1) สองดินแดน เป็นดินแดนของโลกมนุษย์กับเมืองลับแล (2) วิถีคำชะโนด เป็นรูปแบบวิถีคนคู่ขนานกับวิถีนาค (3) วิธีคำชะโนด เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นระหว่างพิธีการคู่พิธีกรรม และ (4) คู่ขนานห้วงเวลา ปรากฏจริงของชีวิตในพื้นที่ว่าช่วงกลางวันตั้งแต่ ตี 4 (04.00 น.) - 1 ทุ่ม (19.00 น.) เป็นช่วงเวลาที่มนุษย์ หรือผู้คนออกจากบ้านไปหาอยู่หากินตามประสาชาวบ้าน และการท่องเที่ยว เมื่อไหร่ที่ความมืดเริ่มปกคลุมคำชะโนดตั้งแต่หัวเวลากลางคืนตั้งแต่ 2 ทุ่ม

(20.00 น.) - ตี 3 (03.00 น.) ต้องไม่เกินตี 4 เป็นห้วงเวลาของเมืองบังคับกลับแลที่เริ่มใช้ชีวิตตามวิถีภูมิพิพ

ผู้เขียนเน้นย้ำว่า อย่าพึ่งเชื่อว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่เกิดขึ้นในโลกมนุษย์มีอยู่จริง หรือไม่อยู่จริง เพราะว่าโลกที่เราอยู่ ณ เวลานี้ เราได้อยู่เพียงลำพัง หรือมีเพียงเฉพาะชาติพันธุ์มนุษย์เท่านั้น แต่โลกมนุษย์ที่เราอยู่อาศัย ณ ปัจจุบันนี้ยังมีสรรพสิ่งที่มองไม่เห็น สรรพสัตว์ หลากหลายสายพันธุ์ สรรพชีวิตที่มีหลายชาติพันธุ์ สรรพปัญญาที่เกิดจากมนุษย์ สรรพธรรมคำสอนที่ยกระดับจิตใจของมนุษย์ให้สูงขึ้น เมื่อโลกเปลี่ยนชีวิตมนุษย์ย่อมเปลี่ยนไปตามเหตุผล ปัจจัยเช่นเดียวกัน อดีตย่อมส่งผลต่อไปปัจจุบัน และปัจจุบันย่อมส่งผลต่ออนาคต ดังนั้นปัจจุบันสำคัญที่สุด จงอยู่กับวิถีปัจจุบัน เพราะปัจจุบันวันนี้คืออดีตของวันพรุ่งนี้ ชี้ว่า ไม่ว่าพวกเราอยู่บนผืนแผ่นดินใดก็ตามจงทำความดีอยู่แบบวิถีวิธีพอเพียงของตนเองย่อมนำความสุขมาให้เสมอทั้งตนเอง ครอบครัว ชุมชน และสังคม

เอกสารอ้างอิง

- กรมชลประทาน. (2564). **ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในเอกสารประกอบการสอน วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม (SCC3301)**. สาขาวิชาวิทยาศาสตร์ทั่วไป คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- กรมทรัพยากรธรณี. (2552). **การจำแนกเขตเพื่อการจัดการด้านธรณีวิทยาและทรัพยากรธรณี จังหวัดอุดรธานี**. จันทวนิชย์ ซีเคียวริตี้พริ้นท์ติ้ง.
- กรมทรัพยากรธรณี. (2552). **รายงานโครงการพัฒนาพื้นที่ดินเค็มในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2551** (เอกสารที่ไม่มีการตีพิมพ์). รายงานวิชาการฉบับที่ สทร. 1/2552 สำนักทรัพยากรแร่ กรมทรัพยากรธรณี.
- กรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย. (2567). **สรุปสถานการณ์ภัยแล้ง 2566/2567 ข้อมูล ณ วันที่ 31 กรกฎาคม 2567**. กระทรวงมหาดไทย.
https://backofficeminisite.disaster.go.th/apiv1/apps/minisite_datacenter/203/content/8532/download?filename=c31de872e4b768853e4180258bb2ab00.pdf
- กรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย. (2567). **รายงานสถานการณ์สาธารณภัย**. กระทรวงมหาดไทย.
https://backofficeminisite.disaster.go.th/apiv1/apps/minisite_directing/194/content/8728/download?filename=e9d693f8c2ad17dcb9c5d33a410156dc.pdf
- กรมป่าไม้. (2565). **รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการจัดทำข้อมูลสภาพพื้นที่ป่าไม้ ปี พ.ศ. 2565**. สำนักจัดการที่ดินป่าไม้ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
https://www.forest.go.th/land/wp-content/uploads/sites/29/2023/01/Forest-Area-2565-Full_compressed.pdf
- กรมพัฒนาที่ดิน. (2558). **สถานภาพทรัพยากรดินและที่ดินของประเทศไทย**. กรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.

กรมพัฒนาที่ดิน. (2564). “แนวทางการส่งเสริมการเกษตรที่เหมาะสมตามฐานข้อมูลแผนที่เกษตรเชิงรุก (Agri-Map)”. กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.

<http://www.ddd.go.th/Agri-Map/Data/NE/udn.pdf>

กรมพัฒนาที่ดิน. (2567). **ที่นี่ทุ่งกุลาร้องไห้**. หนังสืออิเล็กทรอนิกส์ กรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. [https://e-](https://e-library.ddd.go.th/library/flip/bib10490f/bib10490f.html)

[library.ddd.go.th/library/flip/bib10490f/bib10490f.html](https://e-library.ddd.go.th/library/flip/bib10490f/bib10490f.html)

กระทรวงมหาดไทย. (2562). **แผนพัฒนาภาค พ.ศ. 2560-2565 (ฉบับทบทวน)**.

[http://www.pad.moi.go.th/images/form-download/แผนพัฒนาภาค%20พ.ศ.%202560-2565%20\(ฉบับทบทวน\).pdf](http://www.pad.moi.go.th/images/form-download/แผนพัฒนาภาค%20พ.ศ.%202560-2565%20(ฉบับทบทวน).pdf)

กลุ่มงานบริหารยุทธศาสตร์กลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน 1. (2565).

แผนพัฒนากลุ่มจังหวัด ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน 1 ระยะ 5 ปี (พ.ศ. 2566 – 2570).

<https://drive.google.com/drive/folders/1D3XTUDbYYnuN4x1c3z317h8clm3goln?usp=sharing>

กองบรรณาธิการศิลปวัฒนธรรม. (2566). “อีสาน” คำนี้มีความหมายอย่างไร คนอีสานเป็นใครมาจากไหน. https://www.silpa-mag.com/history/article_117690

กองสำรวจดินและวิจัยทรัพยากรดิน. (2565). **ลักษณะและสมบัติของชุดดินในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย.**

<http://oss101.ddd.go.th/soilr/mainknowledges.html>.

เกษม จันทรแก้ว (2547). **วิทยาศาสตร์ สิ่งแวดล้อม** (พิมพ์ครั้งที่ 6). สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

คณะกรรมการศึกษาประวัติศาสตร์เทศบาลเมืองบ้านดุง. (2551). **ปูมบ้านปูมเมืองบ้านดุง**. เทศบาลเมืองบ้านดุง. อธิระการพิมพ์.

คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น. (2567). **ISAN Insight & Outlook: พามารู้จัก “กลุ่มชาติพันธุ์” กระจายอยู่ไหนบ้างในอีสาน.**

<https://isaninsight.kku.ac.th/archives/5654>

คณะสงฆ์และรัฐบาล. (2558). **หลักสูตรธรรมศึกษาขั้นตรี**. มหามกุฏราชวิทยาลัย.

<https://www.gongtham.net/docs/2557/DhammaStudiesElementaryLevel.pdf>

ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและปรีชา อุยตระกูล. (2559). **วัฒนธรรมและเศรษฐกิจชุมชนอีสานเหนือ**. สว่างสรรค์

ชลธิชา เนียมนาภา. (2557). **แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาภูมิทัศน์พื้นที่คำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี** (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย).

<https://www.car.chula.ac.th/display7.php?bib=b2271725>

ชวลิต นิยมธรรมและพิชา พิทยขจรวุฒิ. (2537). **ป่าพรุโต๊ะแดง**. นิเวศมรดกการพิมพ์.

ชาร์ลส์ เอฟ คายส์ (Charles F. Keyes) รัตนา โตสกุล (แปล) (2556). **อีสานนิยม: ท้องถิ่นนิยมในสยามประเทศไทย**. มุลินีโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

ณรงค์ เส้งประชา. (2544). **วิถีไทย**. โอเดียนสโตร์.

เต็ม วิภาคย์พจนกิจ. (2546). **ประวัติศาสตร์อีสาน** (พิมพ์ครั้งที่ 4). โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ทัศนาศ พงศ์การกิจ. (2558). บริบทชุมชนภายใต้สังคมกึ่งเมืองกึ่งชนบท. **วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยฟาร์อีสเทอร์น**, 9(1), 7-15. [https://so01.tci-](https://so01.tci-thaijo.org/index.php/FEU/article/download/38991/32286/)

[thaijo.org/index.php/FEU/article/download/38991/32286/](https://so01.tci-thaijo.org/index.php/FEU/article/download/38991/32286/)

ไทยพีบีเอส. (2565). **อยู่ดีมีแสง : เบื้องหลังอีสาน ผ่านลุ่มน้ำโขง** ซี มูล สงคราม.

<https://thecitizen.plus/node/60269>

นิวัติ เรืองพานิช. (2546). **การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม** (พิมพ์ครั้งที่ 4). สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

นุชิต ศิริทองคำ. (2555). **โครงการพัฒนาพื้นที่ดินเค็มในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ระยะที่ 2 : ขยายผล) จังหวัดอุดรธานี**. สำนักทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.

- บัญญัติ สาลี. (2558). กุญ : ว่าด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ ภาษา และตำนาน. **วารสารมนุษยกับสังคม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์**, 1(1), 32-54. <https://so06.tci-thaijo.org/index.php/husocjournal/article/download/272217/181873/1100048>
- บำเพ็ญ ไชยรักษ์. (2562). **กลุ่มชาติพันธุ์ : ลาวอีสาน**. กลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). <https://www.sac.or.th/databases/ethnic-groups/ethnicGroups/62>
- ประยูร วงศ์จันทร์. (2555). **วิทยาการสิ่งแวดล้อม**. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ปริญดา สุศีลธิ์และดวงทิพย์ ศิริกาญจนารักษ์. (2566). **ส่องชีวิตคนใน 3 ภาค จากดัชนีความเป็นอยู่ของคนไทย**. ธนาคารแห่งประเทศไทย. https://www.bot.or.th/content/dam/bot/documents/th/research-and-publications-pdf/articles-and-publications/articles/regional/2023/2566_RL_11_WellBeing.pdf
- ปัญญา ติตมาและกมล จิตศักดิ์. (2545). **การศึกษาป่าพรุคำชะโนด: บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี** (เอกสารที่ไม่มีการตีพิมพ์). กลุ่มงานวิชาการสำนักบริหารจัดการพื้นที่ป่าอนุรักษ์ที่ 10 กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและพันธุ์พืชอุดรธานี.
- พระธาตุพนม. (2565). **องค์พระธาตุพนม**. <https://www.xn--m3cferctj8hta5d.com/category/prathatphanom/>
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2555). **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย** (พิมพ์ครั้งที่ 32). พุทธธรรมประดิษฐาน 26 ศตวรรษกาล (การพิมพ์ครั้งแรกของฉบับข้อมูลคอมพิวเตอร์).
- พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ. (2557). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดีย** (พิมพ์ครั้งที่ 4). เอกพิมพ์ไทย.
- พระมหาวิมลชัย ว. วชิรเมธี. (2555). **ใจที่รู้จักพอ เป็นใจที่มีความสุข**. <http://www.youtube.com/watch?v=6Fluzt1uOSg>

พระราชวรมุนี (ประยูรย์ ปยุตโต). (2529). **พุทธธรรม** (พิมพ์ครั้งที่ 6). มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พัชรภรณ์ อินทร์ประสิทธิ์. (2558). **วิถีชีวิตชนบทในความทรงจำ** (ศิลปกรรมศาสตร์บัณฑิต, ออกแบบทัศนศิลป์). มหาวิทยาลัยนเรศวร.

พิชญ์ สมพอง. (2522). สังคมชาวบ้านนา. พิมพ์อักษรกิจ.

เพจบ้านภูคำชะโนด. (2564). **การปรากฏชื่อสองนาคีสหายฮักคำชะโนด**, วันที่วันที่ 16 มกราคม 2564. <https://www.facebook.com/phukamchanoad>

เพจบ้านภูคำชะโนด. (2564). **เรื่องเล่าชาวบ้าน “กำเนิดหอยขึ้นเป็นครั้งแรก” ของคำชะโนด**, วันที่วันที่ 12 มีนาคม 2564. <https://www.facebook.com/phukamchanoad>

เพ็ญภา ปาละปิน. (2560). **การศึกษาปัญหาผลกระทบจากการรुक้าของน้ำเค็มในมิติทางสังคม เศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม ในพื้นที่ของอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

เพ็ญภา ปาละปิน. (2562). **การพัฒนาและยกระดับเกลือสินเธาว์อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี สู่ผลิตภัณฑ์เฉพาะถิ่นอันเป็นเอกลักษณ์ และสร้างรายได้อย่างยั่งยืนสู่ชุมชน ภายใต้โมเดลการพัฒนาเศรษฐกิจประเทศไทย 4.0** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

เพ็ญภา ปาละปิน. (2563). **การยกระดับผลิตภัณฑ์นวัตวิถีเอกลักษณ์ประจำถิ่นสู่สิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

เพ็ญภา อินทร์ชั้นศรี และกฤษณ์ภัทร วัฒนกุล. (2559). **พื้นที่อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี “การทำนาเกลือ”** (สัมภาษณ์). แขนงวิชาการจัดการพัฒนาสังคม ภาควิชาสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

เพ็ญภา อินทร์ชั้นศรี, บุญเหลือ โคหนองบัว, บรรจบ คำกันหา, วิรัช ชีพจำเป็นและกฤษณ์ภัทร วัฒนกุล. (2560). **พื้นที่อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี “ผลกระทบจากการทำนาเกลือและผลิตภัณฑ์จากเกลือสินเธาว์”** (สัมภาษณ์). แขนงวิชาการจัดการพัฒนาสังคม ภาควิชาสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ไพฑูรย์ เครือแก้ว. (2506). **ลักษณะสังคมไทยและหลักการพัฒนาชุมชน**. โรงพิมพ์เกื้อกูล.

ไพฑูรย์ ช่างเรียน. (2514). **ลักษณะสังคมและการปกครองไทย**. ไทยวัฒนาพานิช.

ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, อเสข ชันธิชัยและเพ็ญนภา ปาละปิ่น. (2563). **การพัฒนาพื้นที่ผลกระทบ
นาเกลือและนาข้าววนวัดวิสุทธิ์ทะเลอีสาน อาหารวัฒนธรรม เพื่อสร้างมูลค่าทาง
เศรษฐกิจคู่ขนานคุณค่าทางสังคม “วิถีวิถีบ้านดุง”** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัย
ราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด. (2555). **การประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในระดับบุคคลและ
ครัวเรือนของประชาชนในเขตอุตสาหกรรม กรุงเทพมหานคร** (รายงานการวิจัย).
มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด. (2559). **เศรษฐกิจสังคมตามแนวพระราชดำริ** (เอกสารที่ไม่มีการตีพิมพ์).
แขนงวิชาการจัดการพัฒนาสังคม ภาควิชาสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด. (2560). **การพัฒนาสังคมแห่งความสุขตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจ
พอเพียงบนพื้นที่ผลกระทบนาข้าวและนาเกลือด้วยการมีส่วนร่วมของประชาชน
อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด. (2560). **แนวทางการดำรงชีวิตตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง
(การประหยัดมัธยัสถ์พอกินพอใช้) ของประชาชนอาเซียน กรณีศึกษานครหลวง
เวียงจันทน์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัย
ราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด. (2561). **การออกแบบลายผ้าขึ้นวิถีวัฒนธรรมคำชะโนดความเชื่อ
พญานาคด้วยวิธีมัดหมี่ลวดลายผ้าทอมือ** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏ
สวนสุนันทา.

ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด. (2561). **ชนชั้นทางสังคม**. เอกสารประกอบการสอน แขนงวิชาการจัดการ
พัฒนาสังคม ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราช
ภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด. (2562). รูปแบบการพัฒนาทุนมนุษย์เพื่อก้าวพ้นจากความยากจนสู่

“ระดับความพอเพียง: สบายดีอีสาน” ภายใต้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของ

ประชาชนกลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน ๑ (รายงานการวิจัย).

มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด. (2563). การบริหารการพัฒนาอัตลักษณ์ “คำชะโนด” อนุรักษ์ “รุกขนา

คา” เมืองอุดรธานีสู่การมีส่วนร่วมของประชาชนร้านค้าผลิตภัณฑ์คนรากหญ้า อยู่ดีมี

สุข ลดความเหลื่อมล้ำอย่างยั่งยืน (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏ

สวนสุนันทา.

ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด. (2563). การพัฒนาพื้นที่ผลกระทบนาเกลือและนาข้าววันวิถีสู่ทะเล

อีสาน อาหารวัฒนธรรมเพื่อสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจคู่ขนานคุณค่าทางสังคม “วิถี

วิถีบ้านดุง” (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด. (2563). แนวทางการพัฒนาสังคมแห่งความสุข “สบายดีอีสาน” สถาน

พลังประชารัฐ 2 นาคู่ขนานวิถีอีสานไม่ทิ้งกัน (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราช

ภัฏสวนสุนันทา.

มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา. (2560). วัฒนธรรมท้องถิ่นในอุทยานธรณีโคราช.

สถาบันวิจัยไม้กลายเป็นหินและทรัพยากรธรณีภาคตะวันออกเฉียงเหนือเฉลิมพระเกียรติ

มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา.

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. (2535). เอกสารการสอนชุดวิชา ปัญหาการพัฒนาชนบท

ไทย (พิมพ์ครั้งที่ 9). มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.

พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พุทธศักราช 2535. (2535, 4

เมษายน). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 109 ตอนที่ 37 หน้า 1.

[https://www.pcd.go.th/wp-content/uploads/2021/01/pcdnew-2021-01-](https://www.pcd.go.th/wp-content/uploads/2021/01/pcdnew-2021-01-18_07-49-36_727234.pdf)

[18_07-49-36_727234.pdf](https://www.pcd.go.th/wp-content/uploads/2021/01/pcdnew-2021-01-18_07-49-36_727234.pdf)

ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วย ว่าด้วยการบูรณาการเพื่อพัฒนาความเสมอภาคและความ
เท่าเทียมทางสังคม พ.ศ. 2563. (2563, 17 กรกฎาคม). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 137
ตอนพิเศษ 164 ง, หน้า 1-5.

https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=13398&filename=seed_page

ราชบัณฑิตยสถาน. (2539). **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2524**. อักษรเจริญ
ทัศน์.

ศศิณา ภารา. (2550). **ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม**. ส.เอเชียเพรส (1989).

ศูนย์ข้อมูลภาคอุตสาหกรรม. (2567). **แผนพัฒนาจังหวัดและกลุ่มจังหวัด พ.ศ.2566 – 2570
(5 ภาค) ฉบับทบทวน ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2567**. สภาอุตสาหกรรมแห่ง
ประเทศไทย.

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). (2567). **กลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศไทย**.

<https://ethnicity.sac.or.th/database-ethnic>

สถิระ อุดมศรี จตุรงค์ ละออพันธ์สกุล และฉัญญธรณ์ จิตอรรณ. (2558). **ศักยภาพทรัพยากร
ดินภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ตามโครงการการปรับฐานข้อมูลทรัพยากรดินเบื้องต้น
ลงบนภาพถ่าย Ortho ระยะที่ 2 มาตราส่วน 1:25,000)**. เอกสารวิชาการฉบับที่
01/01/58 กองสำรวจดินและวิจัยทรัพยากรดิน กรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตรและ
สหกรณ์.

สนธยา พลศรี. (2547). **ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน**. โอเดียนสโตร์.

สมยศ พุ่มหว่า. (2534). **สังคมชนบทกับการพัฒนา**. ภาควิชาพัฒนาการเกษตรและ
ทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. (2534). **สังคมวิทยาชุมชน : หลักการศึกษา วิเคราะห์ และปฏิบัติงาน
ชุมชน**. โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2530). **คุณภาพและคุณธรรมในการพัฒนาประเทศ (พิมพ์ครั้งที่ 2)**.
เจ้าพระยาการพิมพ์.

- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2549). **ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 10 (พ.ศ.2550-2554)**. https://www.nesdc.go.th/download/plan10/2_3.pdf
- สำนักสำรวจดินและวิจัยทรัพยากรดิน. (2557). **ชุดดิน...ภาคอีสาน ความรู้พื้นฐานเพื่อการเกษตร**. กรมพัฒนาที่ดิน. <https://www.ddd.go.th/www/files/79828.pdf>
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2546). **การพัฒนาที่ยั่งยืนในบริบทไทย** (เอกสารนำเสนอ). การประชุมประจำปี 2546 การพัฒนาที่ยั่งยืน ศูนย์การประชุมและแสดงสินค้า อิมแพ็ค เมืองทองธานี จังหวัดนนทบุรี, ประเทศไทย.
- สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ. (2564). **22 ลุ่มน้ำในประเทศไทย และพระราชกฤษฎีกากำหนดลุ่มน้ำ พ.ศ. 2564**. <http://sonwr.onwr.go.th/wp-content/uploads/2021/07/22-basin-in-thailand.pdf>
- สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (สผ.). (2555). **รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการอนุวัติอนุสัญญาสหประชาชาติว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ** (เอกสารที่ไม่มีการตีพิมพ์). สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (วว.)
- สำนักงานปฏิรูประบบสุขภาพแห่งชาติ (สปรส.). (2548). **รวมตัวชีวิตเกี่ยวกับความอยู่เย็นเป็นสุข**. ธนัชการพิมพ์.
- สำนักงานปฏิรูประบบสุขภาพแห่งชาติ (สปรส.). (2549). **กรอบแนวคิด...การพัฒนาระบบชีวิตความอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกันในสังคมไทย**. สามดี พรินต์ติ้ง.
- สำนักงานพัฒนาชุมชน อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี. (2560). **ข้อมูลการประกอบกิจการนาเกลือ** (เอกสารที่ไม่ได้มีการตีพิมพ์). สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี.
- สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง. (2565). **หนังสือธรรมศึกษา ชั้นตรี ระดับอุดมศึกษาและประชาชนทั่วไป**. <https://ebook.gongtham.net/หนังสือ-ศศ.ตรี-อุดม-๒๕๖๔.pdf>

สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. (2552). “อีสาน” บทวิทยุรายการ “รู้ รัก ภาษาไทย” ออกอากาศทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย วันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2552.

<http://legacy.orst.go.th/?knowledges=อีสาน-๖-ตุลาคม-๒๕๕๒>

สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2567). จำนวนประชากรจากการทะเบียน จำแนกตามอายุ เพศ ภาคและจังหวัด พ.ศ. 2564-2566. กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย.

https://www.nso.go.th/nsoweb/downloadFile/stat_impt/gG/file_xls_th

สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2567). รายงานผลการศึกษาการจัดทำข้อมูลเมืองและชนบทของประเทศไทยที่สอดคล้องตามมาตรฐานสากล. กระทรวงดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคม.

https://catalogapi.nso.go.th/api/doc/department/D08/SD08_08/SD08_08_55_9.pdf

สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2565). การจัดทำผลิตภัณฑ์ภาคและจังหวัด แบบปริมาณลูกโซ่ ฉบับ พ.ศ. 2565.

https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=15104&filename=gross_regional

สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2565). แผนพัฒนาประชากรเพื่อการพัฒนาประเทศระยะยาว (พ.ศ. 2565 - 2580). สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.

https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=13502&filename=index

สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2566). เอกสารประกอบ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13 (พ.ศ. 2566-2570). สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.

https://www.nesdc.go.th/article_attach/article_file_20230307173847.pdf

- สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2567). ความเคลื่อนไหวทางสังคมรายไตรมาส. **ภาวะสังคมไทย ไตรมาสสาม ปีพ.ศ. 2567**, 23(4), 1-40.
https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=5493&filename=social_outlook
- สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2567). **ดัชนีความก้าวหน้าของคน ปี 2566**. สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=15953&filename=Social_HAI
- สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2567). **รายงานการวิเคราะห์สถานการณ์ความยากจนและความเหลื่อมล้ำในประเทศไทย ปี 2566**. สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=15744&filename=Social_Poverty
- สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2567). **เศรษฐกิจไทยในไตรมาสที่สามของปี 2567 และแนวโน้มปี 2567 – 2568**.
https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=15870&filename=QGDP_report
- สิน พันธุ์พินิจ. (2544). การยอมรับเทคโนโลยีของเกษตรกรตามโครงการปรับโครงสร้างและระบบการผลิต การเกษตรภาคกลางของประเทศไทย. **วิทยาสารเกษตร สาขาสังคมศาสตร์**, 22(1), 14-26.
- สิน พันธุ์พินิจ. (2545). **กลยุทธ์การส่งเสริมการเกษตรตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง สำหรับเกษตรกรรายย่อยภาคตะวันตกของประเทศไทย: รายงานการวิจัย (ฉบับย่อ)**. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- สุกาญจน์ รัตนเลิศนุสรณ์. (2546). **หลักการจัดการสิ่งแวดล้อม**. สมาคมเทคโนโลยี (ไทย – ญี่ปุ่น).

- สุชีพ ปุญญานุภาพ. (2539). **พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน** (พิมพ์ครั้งที่ 16). มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์.
- สุรจิตต์ จันทรสาขา. (2543). **เมืองมุกดาหาร**. สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดมุกดาหาร.
- สุรพล ดำริห์กุล. (2549). **แผ่นดินอีสาน**. เมืองโบราณ.
- เสาวลักษณ์ กิตติประภัสร์. (2553, 1-3 ธันวาคม). การวัดความสุขเพื่อขับเคลื่อนการพัฒนา [เอกสารนำเสนอ]. **การประชุมวิชาการจิตตปัญญาศึกษา ครั้งที่ 3** โดยศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล, นครปฐม, ประเทศไทย, 3-14.
- อนุวัฒน์ การถัก. (2554). พระธาตุพนม: พัฒนาการด้านประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม เมือง และชุมชน. **วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง**, 7(2), 89-107. <https://so03.tci-thaijo.org/index.php/mekongjournal/article/download/6201/5414/11988>
- อภิศักดิ์ โสมอินทร์. (2526). **ภูมิศาสตร์อีสาน**. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
- อารีรัตน์ เรือนทอง. (2566). **พื้นที่น้ำท่วมซ้ำซาก ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**. เอกสารวิชาการ เลขที่ 03/06/2566 กลุ่มวางแผนการจัดการที่ดินในพื้นที่เสี่ยงภัยทางการเกษตร กองนโยบายและแผนการใช้ที่ดิน กรมพัฒนาที่ดิน.
- Atkinson, C. L. (2017). **Rural Development**. In: Farazmand, A. (eds) *Global Encyclopedia of Public Administration, Public Policy, and Governance*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-31816-5_1014-1
- Cambridge University Press & Assessment. (2024). **Rural**. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/rural>
- Dimock, M. (2019). Defining generations: Where Millennials end and Generation Z begins. **Pew Research Center**, 17(1), 1-7. <http://tony-silva.com/eslefl/miscstudent/downloadpagearticles/defgenerations-pew.pdf>

- Frey, W. (2004). **History alive!: the ancient world**. [author, Wendy Frey; contributing authors, John Bergez, Amy Joseph]. Palo Alto, Calif. :Teachers' Curriculum Institute.
- Gergory, H. E. (1918). **Military Geology and Topography**. New Heaven Yale University Press.
- Google maps. (2567). **ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**.
https://www.google.com/maps/@15.9073977,99.89684,7z?authuser=0&entry=tту&g_ep=EgoyMDI0MTIxMS4wIKXMDSoASAFQAw%3D%3D
- Mannheim, K. (1970). The sociological problem of generations. **Essays on the Sociology of Knowledge**, 306.
https://www.academia.edu/download/40435007/01_The_Sociological_Problem.pdf
- Matthews, G. V. T. (1993). **The Ramsar Convention on Wetlands: its History and Development**.
<http://www.ramsr.org/sites/default/files/documents/pdf/lib/Matthews-history.pdf>
- Kecskemeti, P. (ed.), & Mannheim, K. (1972). **Essays** (Routledge, 1952, republished 1972), 276-322; 22-24 (introduction).
<https://marcuse.faculty.history.ucsb.edu/classes/201/articles/27MannheimGenerations.pdf>

- Phukamchanoad, P.; Ditchareon, C., & Yordchim, S. (2014). A Study of Social and Cultural Context for Tourism Management by Community Kamchanoad District, Amphoe Ban Dung, Udon Thani Province. **World Academy of Science, Engineering and Technology International Journal of Humanities and Social Sciences**, 8(8), 2558-2561. Open Science Index, Humanities and Social Sciences, 8(8), 2014
publications.waset.org/9999068/pdf
- Phukamchanoad, P.; Santithammakul, T.; Yordchim, S., & Palapin, P. (2014). A Study on Local Wisdom towards Career Building of People in Kamchanoad Community. **World Academy of Science, Engineering and Technology International Journal of Humanities and Social Sciences**, 8 (8), 2702-2705. From Open Science Index, Humanities and Social Sciences, 8 (8), 2014 publications.waset.org/9999307/pdf
- Riggs, F. W. (1970). “**Modernization and Political Problems: Some Developmental Prerequisites**” Development Nations: Guest for A Model (Beling and Toten). Van Nostran Reinhold.
- Roger, E. M., & Burdge, R. J. (1972). **Social Change in Rural Societies**. Prentice – Hall.
- Sanders, I. T. (1977). **Rural Society**. Prentice – Hall.
- Townsend, P. (1979). **Poverty in the United Kingdom**. Allen Lane and Penguin Books.
- Waters, J. B. (1973). Scope and National Concoms, In Larry R. Writing (Edl) **Rural Development: Research Priorities Ames**. Iowa State University Press.

บทที่ 5

วิถีวิธีขึ้นถีนาคา

การนำวิถีชีวิตของผู้หญิงโบราณที่มีความรู้และความเชี่ยวชาญนัดในการทอผ้าขึ้น และผ้าทอมือไว้ใช้ในครัวเรือนเมื่อเสร็จสิ้นจากฤดูกาลทำนาผู้หญิงจะทอผ้าผู้ชายจะตีเหล็กซึ่งสะท้อนบทบาทของผู้หญิงและผู้ชายที่ต้องมีหน้าที่กันทำงานเช่นเดียวกัน เป็นการหยดยืนสร้างชาติออกรบ ดูแลครอบครัวแบบยืนหยัดเคียงบ่าเคียงไหล่ไปพร้อมกันดังคติโบราณที่จดจำมีรู้ลึมา จากสมัยสุโขทัยว่า “เมื่อเสร็จหน้านา ผู้หญิงทอผ้า ผู้ชายตีเหล็ก” ดังนั้นผู้หญิงไทยมีบทบาทสำคัญเคียงคู่กับบุรุษมาตั้งแต่สมัยโบราณ (อนิรุทธ์ พันธุ์พิทยแพทย์, 2495; พวงเพชร สุรัตน์ทวีกุล, 2525) การทอผ้าจึงหน้าที่สำคัญของผู้หญิงเพราะต้องอาศัยความละเอียดอ่อน ความประณีต ความอดทน ความพยายามสูงตั้งแต่การปลูกหม่อนเลี้ยงไหม สาวไหม หากเป็นฝ่ายกว่าจะปั่นฝ้ายออกมาเป็นเส้นด้ายต้องผ่านกระบวนการตีปุ๋ยฝ้ายให้ฟู ม้วนเป็นแท่ง ปั่นเป็นเส้นด้าย มัดเป็นลาย ย้อมเป็นสี เข้ากึ่งเพื่อกรัก ทอเป็นผืนผ้าตามลำดับ (วัณณะ จุฑะวิภาต, 2555) ซึ่งเป็นแนวคิดเดียวกันกับ “วิถีวิธีขึ้นถีนาคา” นับเป็นเรื่องราววิถีชีวิตและวิธีการทอผ้าขึ้นตามบริบทของคำชะโนดที่นำมาออกแบบเป็นลวดลายเฉพาะถิ่นมีเอกลักษณ์ลายผ้าของคุณย่าสมรผู้เป็นดั่งภูมิปัญญาท้องถิ่นและเป็นเจ้าของบ้านหลังแรกที่ตั้งอยู่ตรงข้ามคำชะโนดเมื่อปี พ.ศ. 2535 การนำศักยภาพความเชี่ยวชาญภูมิปัญญาวิถีชีวิตการอยู่กับเห้าเผ้ากับเรือน หลังจากฤดูกาลทำนาจะมาทอผ้าขึ้น มัดหมี่เอาไว้ใช้สำหรับครอบครัวและงานประเพณีของชุมชน (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2561; 2563) เริ่มปลูกแนวคิดเรื่องผ้าทอนาคาตั้งแต่ พ.ศ. 2554 “ถักทอฝ้ายเป็นผืนผ้า ภูมิปัญญาแห่งอีสาน สืบตำนานเมืองนาคินทร์ ผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นคำชะโนด” โดยกำหนดสาระสำคัญ ดังนี้

- เส้นทางร่องรอยผ้าไทยทอมือ ผ้าขึ้นทอมือถิ่นอีสาน
- กรรมวิธีมัดหมี่ ขิด จก ยก ยกมุก คำพา ควบเส้นการทอผ้าขึ้น
- สอนาคีเยี่ยมพื้ กำเนิดมัดหมี่ถีนาคา: กาบเอื้อยภูคำชะโนด
- วิถีถิ่นถิ่นเคหาปราชญ์การทอผ้าขึ้นถีนาคา
- การขอสิทธิบัตรลวดลายผ้าขึ้นถีนาคา

เส้นทางร่องรอยผ้าไทยทอมือ ผ้าขึ้นถิ่นอีสาน

1. ร่องรอยของผ้าที่เข้ามาในแผ่นดินไทย

ผ้าเป็นเครื่องนุ่งห่มของมนุษย์ถือเป็นปัจจัยพื้นฐานจำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตของมนุษย์ บ่งบอกถึงฐานะทางสังคม บ่งชี้ถึงพิธีกรรมตามพฤติกรรมของมนุษย์ได้เช่นเดียวกัน ผ้ายังสร้างเสน่ห์ผ่านกรรมวิธีการทอ จก ยก ขิด ขัด ลวดลายการประดิษฐ์จากภูมิปัญญาอันประณีต และมีความงดงาม ความเชื่อ และประเพณีวัฒนธรรมแตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น ผ่านการเทคนิคการทอขัด การมัดหมี่ จก ขิด ยก และการควบเส้น กลายเป็นผ้าที่มีชื่อเรียกผ้ามัดหมี่ ผ้าจก ผ้าขิด ผ้าหางกระรอก ผ้าแพรวา (สุมาลย์ โทมัส, 2525; สาวิตตรี สุวรรณสถิต, 2550; วัฒนะ จุฑาวิภาต, 2555; ศูนย์สร้างสรรค์งานออกแบบ, 2556; ณรงค์ฤทธิ์ มะสุใสและคณะ, 2561; ศูนย์ส่งเสริมศิลปาชีพระหว่างประเทศ (องค์การมหาชน), 2567) ซึ่งให้เห็นว่าผ้าทุกผืน ลวดลายทุกลาย เส้นด้ายทุกเส้นที่ถักทอให้คนไทยได้นุ่ง ห่ม เบี่ยง พาดไหล่ ไปทำกิจกรรมตามวัฒนธรรมล้วนเป็นผ้าไทยที่มีมรดกทางวัฒนธรรมอันล้ำค่าสร้างเอกลักษณ์ของคนไทยส่งทอดถ่ายทอดภูมิปัญญาจากอดีตสู่สังคมยุคปัจจุบันที่สามารถสืบค้นเค้าเรื่องราวถึงพัฒนาการผ้าที่มีมาในแผ่นดินไทยสู่แผ่นดินอีสาน (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, 2530; วิสมัย มโนมัยพิบูลย์, เพียว อุ่นศิริ, 2540; กรมหม่อนไหม, 2557; อาริยา หุ่นวงศ์ชา, 2560; กลุ่มสงวนรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม สถาบันวัฒนธรรมศึกษา กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, 2561; กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, 2562; สุภาภรณ์ สุนทรา, พิมพ์ใจ สารพิมพ์และหทัยรัตน์ สอนขุน, 2562; ระบบฐานข้อมูลศิลปะและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ, 2565) ดังสรุปได้ดังนี้

- จุดเริ่มต้นที่มนุษย์มีเครื่องนุ่งห่มห่อหุ้มกายด้วยการใช้วัสดุจากธรรมชาติ อาทิ ใบไม้ เปลือกไม้ ขนสัตว์ กก ป่าน ฝ้าย ปอ นุ่น มาใช้เพื่อปกป้องร่างกาย เพิ่มความอบอุ่นของร่างกาย แต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่ามนุษย์เริ่มใช้ผ้าเมื่อใดแต่เมื่อเทียบกับค้นพบเครื่องมือหินกะเทาะของมนุษย์ยุคต้นในแผ่นดินอีสาน ประมาณ 12000-500000 ปีที่แล้ว จะพบว่ามีการใช้วัสดุทางธรรมชาติมาเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ของมนุษย์แล้ว อย่างไรก็ตามจากหลักทางโบราณคดี ภาพฝาผนังสุสานหรือที่ฝังศพตามวัฒนธรรมของอียิปต์โบราณ กรีกโบราณ จีนโบราณและอินเดียโบราณมีการใช้ผ้าเป็นส่วนประกอบพิธีกรรมเหล่านั้นแล้ว

- 4700 กว่าปีที่แล้วค้นพบว่ามีการใช้เริ่มทอผ้าไหมจากหนอนไหมที่ประเทศจีน โบราณตามหนังสือไคเก็กที่กล่าวถึงการริเริ่มทอผ้าไหมของพระนางจันทรสุย พระมเหสีของพระเจ้าอั้งตี้

- 3000 กว่าปีที่ผ่านมามีหลักฐานการค้นพบการทอผ้าไหมที่เก่าแก่ที่สุดในประเทศไทยโดยพบเศษผ้าไหมที่มาจากวัฒนธรรมบ้านเชียงที่บ้านนาดี อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี

- 2400-2800 ปีที่แล้วมีหลักฐานจากนักโบราณคดี กรมศิลปากรพบโครงกระดูกและเศษผ้าติดอยู่ที่กำไลสำริดที่แหล่งโบราณคดีบ้านเชียง จังหวัดอุดรธานี ซึ่งสันนิษฐานว่า คนในพื้นที่ประเทศไทยรู้จักนำเอาฝ้าย ปอ และป่านักยุงมาทอเป็นผ้านานนับพันปีแล้ว

- พุทธศตวรรษที่ 11-16 หลักฐานจากประติมากรรมเครื่องปั้นดินเผา รูปปั้นเทวดาที่ชี้ให้เห็นลักษณะการแต่งกายด้วยผ้าทอต่าง ๆ ของคนในสมัยทวารวดีที่อยู่รอบฐานเจดีย์จุลประโทน จังหวัดนครปฐม แหล่งโบราณคดี ตำบลคูบัว จังหวัดราชบุรี

- พุทธศตวรรษที่ 17 มีการติดต่อค้าขายผ้าและการใช้ผ้าเป็นเครื่องราชบรรณาการมีบันทึกถึงการแต่งกายของผู้คนในสมัยอาณาจักรศรีวิชัย และนครศรีธรรมราช

- พุทธศตวรรษที่ 18-20 คนชาติไทยได้รวมกันเป็นอาณาจักรจากภาคเหนือ คืออาณาจักรล้านนา อาณาจักรสุโขทัย มีการใช้ผ้าในลักษณะต่าง ๆ ทั้งในราชสำนักและประชาชนทั่วไป ใช้ในการซื้อขายแลกเปลี่ยนผ้าทอกับอินเดีย เขมร จีน ยุโรป และมีการเปลี่ยนแปลงการแต่งกายด้วยผ้าทอในลักษณะต่าง ๆ อีกมากมาย โดยเฉพาะบันทึกของโจวต้ากวานในปี พ.ศ. 1839 สมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ราษฎรมีความอยู่ดีกินดีมีเสรีภาพทำให้เกิดการทอผ้าในครอบครัว พบว่า ชาวเสียน (สยาม) ใช้ผ้าไหมทอแพรบางสีดำเป็นเครื่องนุ่งห่ม ผู้หญิงเย็บแบบซุน มีการค้าขายผ้าไหมพิมพ์เขียวกับนักเดินเรือชาวจีนด้วย ยังมีการค้าผ้าฝ้ายกับผ้าไหมกับชาวไทวอน (ไทโยนหรือไทโยนก) ซึ่งมีลักษณะผ้าแบบล้านนา

- พุทธศตวรรษที่ 20-24 อาณาจักรอยุธยา ช่วงสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. 2199-2231) เป็นยุคทองของการค้าอาณานิคม โดยเฉพาะในช่วงที่พระองค์ส่งคณะทูตชุดที่ 3 ไปเจริญสัมพันธไมตรีกับฝรั่งเศสเมื่อวันที่ 12 ธันวาคม พ.ศ. 2228 โดยออกพระวิสุตรสุนทร (โกษาปาน) เป็นราชทูตเข้าเฝ้าพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 เพื่อถวายพระสาสน์ ที่ใส่ไว้

ในหีบทองคำบรรจุไว้ในหีบเงิน บรรจุในหีบไม้ลงรักปิดทองอีกชั้น หีบไม้ห่อด้วยผ้าไหมเนื้อดีที่ปักเป็นดอกไม้ทองทั้งผืน ไมเคิล สมิธส์ (Michael Smith) เขียนไว้ในหนังสือ “The Siamese Embassy to the Sun King”

- ปี พ.ศ. 2360 ยุคสมัยของสมเด็จพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย “พระยาภักดีชุมพล (แล)” เจ้าเมืองชัยภูมิ ที่ชาวชัยภูมิให้การเคารพเป็นอย่างสูง เป็นชาวเมืองเวียงจันทร์ ได้อพยพย้ายถิ่นฐาน มาตั้งเมืองที่เมืองชัยภูมิ ในสมัยนั้นต้องมีการส่งเครื่องบรรณาการไปถวายที่กรุงเทพฯ และเวียงจันทร์ ประเทศลาว และหนึ่งในเครื่องบรรณาการที่สำคัญ คือ ผ้าโดยท้าวบุญมี ภรรยาของพระยาภักดีชุมพล (แล) เป็นผู้ที่เชี่ยวชาญ มีความชำนาญในการเลี้ยงไหม สาวไหม และทอผ้าไหม ได้สอนให้สตรีชาวชัยภูมิ รู้จักการปลูกหม่อน เลี้ยงไหม ทอผ้า ทั้งการทำฝ้ายกิด ผ้าไหมมัดหมี่ การทำชิ้นคัน การทอผ้าฝ้าย และยังได้สอนให้มีการประดิษฐ์ คิดลดลายต่างๆ ขึ้นทั้งลายหมี่ขอ หมี่คัน หมี่เอี้ยวเยี้ยวควาย และลายผ้ามัดหมี่อื่นๆ อีกมากมาย ปัจจุบันนี้จังหวัดชัยภูมิ มีลายผ้าโบราณที่มีอายุตั้งแต่ 50 ปีขึ้นไป มีมากกว่า 539 ลาย โดยผ้าบางชิ้นมีอายุมากกว่า 200 ปี และที่สำคัญมีผ้าไหมลายหมี่คัน ขอนารี เป็นลายผ้ามัดหมี่เอกลักษณ์ของจังหวัดชัยภูมิ เกิดจากการนำหมี่คันลายโบราณที่เป็นลายพื้นฐานมารวมกับลายมัดหมี่ขอนารีที่เป็นลายประยุกต์มาจากลายขอซึ่งเป็นลายดั้งเดิม

- ปี พ.ศ. 2411 สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 นับเป็นยุคแรกของการส่งเสริมปลูกหม่อนเลี้ยงไหม และการทอผ้าไหมมากที่สุดยึดเป็นอาชีพรองจากการทำนาโดยมีพื้นที่อีสานเป็นพื้นที่ที่มีการเลี้ยงหม่อนไหมและทอผ้าไหมมากที่สุด

- ปี พ.ศ. 2433 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ได้จ้างผู้เชี่ยวชาญด้านไหมจากประเทศญี่ปุ่นมาปรับปรุงคุณภาพไหมที่มีอยู่เดิมให้เป็นสินค้าส่งออกอย่างมีคุณภาพและได้เพิ่มพูนฝีมือให้กับราษฎรไทยด้วยโดยเริ่มต้นที่พระราชวังดุสิตตั้งเป็นกองทอจนเป็นที่รู้ภายในพระราชวังว่าเป็นแหล่งหาซื้อผ้าไหม

- พ.ศ. 2436-2453 กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ เป็นข้าหลวงต่างพระองค์ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 กำกับดูแลหัวเมืองลาวกาว ซึ่งเมืองอุบลราชธานีจัดเป็นหนึ่งในหัวเมืองลาวกาวนี้ เมื่อได้มาเป็นเจ้านายเมืองอุบลราชธานีทรงพอพระทัย “นางเจียงคำ” ธิดาของท้าวสุรินทร์ชมพู่ (หมั่น) บุตรของราชบุตรสุ่ย ราชบุตรเมือง

อุบลราชธานีกับนางดวงจันทร์ ซึ่งตามหลักฐานผ้าโบราณพบว่าเจ้านายเมืองอุบลราชบุรีได้ออกแบบลวดลายผ้าเอกลักษณ์เฉพาะตนเองแตกต่างจากราชสำนักล้านช้างโดยให้เกี้ยวข้องกับราชสำนักสยาม โดยเฉพาะลวดลายตีนชิ้น “ลายตีนกระจั๊วย้อย” ที่หม่อมเจียงคำใช้นุ่งนั่นเอง ซึ่งหลักฐานที่สร้างชื่อเสียงความวิจิตรงดงามของผ้าไหมเมืองอุบลราชธานี ได้ถูกบันทึกไว้ในพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัววราชการที่ 5 ทรงตอบกลับมาถึงกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ว่า “ผ้าเยียรบับลานั้นสวยงามมาก แม้ผ้ายกเมืองเชียงใหม่อีกยังสู้ไม่ได้เลย” (สิทธิชัย สมานชาติ, 2563)

- ปี พ.ศ. 2446 กระทรวงเกษตรธิการ ได้ใช้ที่ดินแห่งหนึ่ง ณ ตำบลศาลาแดง กรุงเทพมหานคร ทำการทดลองของแผนกไหม ไว้สอนนักเรียนช่างไหม

- ปี พ.ศ. 2447 มีการแยกแผนกไหมออกเป็นกรมการช่างไหม โดยมีพระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นพิไชยมหินทโรดม เป็นอธิบดีพระองค์แรก

- ปี พ.ศ. 2448 กรมช่างไหมได้ตั้งสาขากองช่างไหมเพิ่มขึ้นที่เมืองนครราชสีมา เพื่อเป็นแหล่งรักษาพันธุ์ไหม ส่งเสริมให้ราษฎรทำแปลงสวนหม่อนและเลี้ยงไหมแบบไหมฝักอบรมการสาวไหมด้วยเครื่องและดัดแปลงเครื่องทอผ้าให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

- ปี พ.ศ. 2449 ขยายกองช่างไหมที่เมืองบุรีรัมย์ ทำหน้าที่ฝักให้ราษฎรเป็นครู

- ปี พ.ศ. 2451 ขยายกองช่างไหมที่อำเภอพุทไธสง แขวงเมืองบุรีรัมย์ มีหน้าที่ฝักราษฎรกลับไปประกอบอาชีพเอง

- ปี พ.ศ. 2452 ขยายกองช่างไหมอีก 3 แห่ง คือ กองเมืองสุวรรณภูมิ กองเมืองรัตนบุรี กองเมืองอำเภอยัตถภูมิพิสัย

- ปี พ.ศ. 2453 ขยายกองช่างไหมอีก 4 แห่ง คือ กองเมืองร้อยเอ็ด กองเมืองศรีสะเกษ กองเมืองชัยภูมิ และกองเมืองจตุรัส

- ปี พ.ศ. 2453-2468 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 เป็นช่วงพัฒนาการทอผ้าจากกิจกรรมดาเป็นกิจกรรมตก แต่ในช่วงปี พ.ศ. 2456 เกิดโรคระบาดทำให้ไหมตาย จึงหยุดชะงักและล้มเลิกไป และแนวความคิดการเปลี่ยนแปลงสังคมไทยให้ก้าวทันอารยธรรมตะวันตกเปลี่ยนสุภาพสตรีราชสำนักไทยจากโจงกระเบนสู่ผ้าชิ้นให้ “นุ่งชิ้น ฟันขาว เก้าผมมวย”

- ปี พ.ศ. 2468-2477 สมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 และสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอนันตมหิตล รัชกาลที่ 8 (พ.ศ.2477-2489) มุ่งเปลี่ยนสังคมให้ก้าวกระโดด สตรีสวมใส่ผ้าซิ่น ให้ข้าราชการเลิกนุ่งผ้าม่วงมานุ่งกางเกงแบบตะวันตก

- ปี พ.ศ. 2478 กำลังจะฟื้นฟูอีกครั้งแต่กลับเกิดสงครามโลกครั้งที่สองขึ้น

- ปี พ.ศ. 2479 มีการจัดตั้งหน่วยงานส่งเสริมและพัฒนากาแฟไหมขึ้นที่ จังหวัดนครราชสีมา จังหวัดขอนแก่นและจังหวัดหนองคาย

- ปี พ.ศ. 2482-2487 ยุคจอมพล ป. พิบูลสงคราม ใช้นโยบายรัฐนิยมให้สตรีสวมหมวก นุ่งกระโปรง ใส่รองเท้าตามแบบตะวันตก สนับสนุนการทำผ้าไหมน้อยลงให้จำกัดวง เฉพาะหัวเมืองต่าง ๆ โดยเฉพาะในแผ่นดินอีสานให้มีการเลี้ยงไหมและทอผ้าไหมในครัวเรือน

- ปี พ.ศ. 2491 นักธุรกิจชาวอเมริกัน จิม ทอม สัน ได้ตั้งบริษัท จิมทอมสันไหมไทย จำกัด ทำการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม และการทอผ้าไหมของไทยให้เป็นแบบอุตสาหกรรม ส่งออกไปยังต่างประเทศจนเป็นเป็นที่รู้จักกันทั่วโลก

กระทั่งในช่วงยุคปัจจุบันได้เริ่มนับแต่ ปี พ.ศ. 2495 รัฐบาลได้เริ่มฟื้นฟูกรมหม่อนไหม เสด็จพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ดูแลส่งเสริมวิชาการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม สถาบันพัฒนาสิ่งทอไทยดูแลการพัฒนาเส้นใย จุดเริ่มต้น “ผ้าไหมมัดหมี่ ศิลปอาชีพที่อีสาน” เมื่อวันที่ 2 พฤศจิกายน พ.ศ. 2498 สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้โดยเสด็จฯ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมเยียนราษฎรเป็นครั้งแรก โดยไปที่แผ่นดินอีสาน ได้ทอดพระเนตรเห็นหญิงชาวบ้านที่มารับเสด็จฯ นุ่งซิ่นไหมมัดหมี่กันทุกพื้นที่ ทรงพอพระราชหฤทัยในความงดงามของผ้าไหมมัดหมี่ครั้งนั้น ต่อมาเกิดอุทกภัยที่จังหวัดนครพนม เมื่อวันที่ 27 พฤศจิกายน พ.ศ. 2513 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 พร้อมสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จพระราชดำเนินไปเยี่ยมราษฎรพระราชทานสิ่งของเพื่อบรรเทาความเดือดร้อนแก่ราษฎร ในการเสด็จฯ ครั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชปรารภว่า “...การแจกของแก่ผู้ประสบภัยจะเปรียบก็เหมือนโยนก้อนหินเล็ก ๆ ลงแม่น้ำ สักเท่าใดจึงจะเพียงพอให้เขาได้อยู่รอด น่าจะหาอะไรให้เขาทำเพื่อมีรายได้สมำเสมอต่อไป...” พระราชปรารภนี้เองที่จุดประกายแห่งแรงดลพระราชหฤทัยในสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ให้ทรงคิดค้นริเริ่มส่งเสริมอาชีพศิลปปะหัตถกรรมท้องถิ่นโดยเริ่มจากกลุ่ม

อาชีพแม่บ้านหุบกะพง อำเภอชะอำ จังหวัดเพชรบุรี ให้อบรมประดิษฐ์เครื่องใช้จากป่านศรนารายณ์ เพื่อสร้างรายได้เสริมแก่ราษฎรเพื่อให้หลุดพ้นจากหนี้สินและความทุกข์ยากด้วยการพึ่งตนเอง (กัญญารักษ์ ศรีทองรุ่ง, 2545) ผู้เขียนจึงสรุปร่องประวัติศาสตร์และการพัฒนาของการทอผ้าและการใช้ผ้าในประเทศไทยและภูมิภาคเอเชีย โดยมีใจความสำคัญดังนี้

1. จุดเริ่มต้นและการใช้ผ้าในยุคโบราณ

มนุษย์เริ่มใช้วัสดุจากธรรมชาติ เช่น ใบไม้ เปลือกไม้ ขนสัตว์ ฝ้าย และป่าน เพื่อปกป้องร่างกายและเพิ่มความอบอุ่น ไม่มีหลักฐานชัดเจนว่ามนุษย์เริ่มใช้ผ้าเมื่อใด แต่มีการค้นพบเครื่องมือหินกะเทาะในแผ่นดินอีสานเมื่อ 12,000-500,000 ปีที่แล้ว ซึ่งบ่งชี้ถึงการใช้วัสดุธรรมชาติเป็นเครื่องมือเครื่องใช้

2. การทอผ้าไหมในจีนและไทย

- 4,700 ปีที่แล้ว มีการริเริ่มทอผ้าไหมในจีนโบราณ โดยพระนางง้วนฮุย พระมเหสีของพระเจ้าอิงตี้

- 3,000 ปีที่แล้ว พบหลักฐานการทอผ้าไหมที่เก่าแก่ที่สุดในประเทศไทยที่บ้านเชียง จังหวัดอุดรธานี

3. การพัฒนาการทอผ้าในประเทศไทย

- 2,400-2,800 ปีที่แล้ว พบหลักฐานการทอผ้าจากฝ้าย ปอ และป่านกัญชงในประเทศไทย

- ในสมัยทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ 11-16) มีการใช้ผ้าทอในการแต่งกาย

- ในสมัยอาณาจักรศรีวิชัยและนครศรีธรรมราช (พุทธศตวรรษที่ 17) มีการค้าขายผ้าและใช้ผ้าเป็นเครื่องราชบรรณาการ

- ในสมัยอาณาจักรล้านนาและสุโขทัย (พุทธศตวรรษที่ 18-20) มีการค้าขายผ้าทอกับต่างประเทศ เช่น อินเดีย จีน และยุโรป

4. ยุคทองของการค้าผ้าในสมัยอยุธยา

ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. 2199-2231) มีการส่งคณะทูตไปฝรั่งเศสพร้อมกับผ้าไหมปักทองที่สวยงาม

5. การพัฒนาการทอผ้าในสมัยรัตนโกสินทร์

- ในสมัยรัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2411) มีการส่งเสริมการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมและการทอผ้าไหมในภาคอีสาน

- ในปี พ.ศ. 2433 รัชกาลที่ 5 ได้จ้างผู้เชี่ยวชาญจากญี่ปุ่นมาปรับปรุงคุณภาพไหมไทย

- ในปี พ.ศ. 2447 มีการตั้งกรมการช่างไหมเพื่อส่งเสริมการทอผ้าไหม

6. การฟื้นฟูและพัฒนาการทอผ้าในยุคปัจจุบัน

- ในปี พ.ศ. 2495 รัฐบาลเริ่มฟื้นฟูกรมหม่อนไหม และส่งเสริมการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม

- สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงส่งเสริมศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น โดยเฉพาะผ้าไหมมัดหมี่ในภาคอีสาน

สรุปได้ว่าการทอผ้าและการใช้ผ้าในประเทศไทยมีประวัติศาสตร์ที่ยาวนานและมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ยุคโบราณจนถึงปัจจุบัน โดยมีการส่งเสริมและพัฒนาทั้งในระดับชุมชนและระดับอุตสาหกรรม เพื่อสร้างรายได้และอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น

2. ผ้าขึ้นทอมือถิ่นอีสาน

“ผ้าขึ้น” เป็นเอกลักษณ์ของผู้คนในลุ่มแม่น้ำโขงซึ่งผู้หญิงอีสานนิยม “นุ่งขึ้น” บางคนมีขึ้นตอนซ้อนกันสองผืนนุ่งไว้ขึ้นในเพื่อป้องกันความสกปรกจากเหงื่อไคลของร่างกายและป้องกันแสงแดดที่ส่องทะลุจากภายนอก มีธรรมเนียมการนุ่งขึ้นมีกลุ่มชาติพันธุ์ส่วนใหญ่ อาทิ กลุ่มชาวไทย-ลาว กลุ่มชาวกูไท กลุ่มชาวไทย-ญ้อ กลุ่มชาวไทย-แสก กลุ่มชาวไทย-สั กลุ่มชาวไทย-กะเลิง กลุ่มชาวไทย-ข่า กลุ่มกูย (ส่วย) กลุ่มชาวไทยเชื้อสายเขมร (กลุ่มสงวนรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม สถาบันวัฒนธรรมศึกษา กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, 2562) ซึ่งผ้าขึ้นเป็นเอกลักษณ์ของคนไทยทุกภาพ อาทิ ภาคเหนือ ผ้าตีนจกชาวไทยวนและผ้าขึ้นหม้ออ้วน อำเภอมะเข่ จังหวัดเชียงใหม่ ผ้าขึ้นตีนจกอำเภอลอง จังหวัดแพร่ ผ้าตีนจกอำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ ผ้าชาวไทลื้อ ผ้ายกดอกจังหวัดลำพูน ส่วนภาคอีสานนิยมและชำนาญในการทำผ้าขึ้นด้วยวิธีมัดหมี่ ขิด จก ซึ่งวิธีจก ได้ทำผ้าแพรวาเป็นหลัก ส่วนผ้าทางภาคใต้ มีผ้ายกเมือง

นคร ผ้าทอพุมเรียง ผ้าทอบ้านนาหมื่นศรี ผ้าทอเกาะยอ และผ้าทอทางภาคกลางส่วนใหญ่เป็นผ้าจาก อาทิ ผ้าจากชาวไทพวนจังหวัดสุโขทัยและราชบุรี ผ้าทอชาวลาวครั้งจังหวัดอุทัยธานี พิจิตร ชัยนาท สุพรรณบุรี และผ้าทอชาวลาวทรงดำหรือลาวโซ่ง จังหวัดเพชรบุรี (วิสมัย มโนมัยพิบูลย์, เพียว อุ่นศิริ, 2540) ส่วนคำว่า ผ้าทอมือ เป็นผ้าที่ผลิตด้วยกำลังของมนุษย์ทำด้วยมือเป็นหลัก ดังนิยามของสำนักงานมาตรฐานผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรม (2558) ใจความว่า ผ้าทอมือ หมายถึง ผ้าที่ทอด้วยเครื่องมือการทอเรียกว่า กี่เอว กี่พื้นบ้าน กี่กระตุก หรือหูก โดยใช้เส้นด้ายที่ทำจากเส้นใยธรรมชาติ เส้นไหมแท้ เส้นใยประดิษฐ์หรือเส้นใยผสมโดยมีลวดลายและเอกลักษณ์เป็นแบบดั้งเดิมหรือแบบสมัยนิยมอย่างใดอย่างหนึ่งหรือผสมผสานกัน โดยผ้าทอเป็นงานหัตถกรรมที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรม คติ ความเชื่อ เรื่องราวและวิถีชีวิตของผู้คนในท้องถิ่นนั้น ๆ โดยสร้างสรรค์ขึ้นจากเส้นใย ด้ายพุ่งและด้ายยืนมาขัดประสานจนได้เป็นผืนด้วยกรรมวิธีในการผลิต เช่น ทอ ถัก ปัก ตีเกลียว มัดหมี่ ขิด ยก จก เกาะล้วง พิมพ์ลาย ย้อม หรือกรรมวิธีอื่น (ทักษิณา พิพิธกุล, 2559; ณรงค์ฤทธิ์ มะสุใสและคณะ, 2561; กลุ่มสงวนรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม สถาบันวัฒนธรรมศึกษา กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, 2562) ซึ่งให้เห็นว่า ผ้าทอมือ หมายถึง การถักทอเส้นด้ายผ่านเครื่องมือทอผ้าชาวบ้าน (กี่) เป็นผืนผ้าด้วยมือที่ส่วนใหญ่ในอดีตมาจนปัจจุบันยังเป็นกลุ่มแม่บ้านที่ผลิตผ้าทอมือมักจะทอกันช่วงว่างจากการทำนา ผ้าทอมือล้วนมีลวดลายตามความเชื่อในท้องถิ่นที่อาศัยอยู่ ผ้าทอมือคือวิถีชีวิตของผู้เป็นสตรีของครอบครัว (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2561) เมื่อย้อนอดีตพบว่าประเทศไทยให้ความสำคัญผ้า มาอย่างยาวนานมาก เพราะว่า ผ้าทอมีความผูกพันกับวิถีชีวิตคนไทยทุกภูมิภาค ทั้งภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคกลางและภาคใต้ ส่งทอดสืบต่อกันมาตั้งแต่โบราณ จากรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่งตามแต่ละภูมิท้องถิ่นนั้นและมีความสัมพันธ์กับขนบธรรมเนียมประเพณี และพิธีกรรมต่าง ๆ ของชาวบ้านตั้งแต่เกิดไปจนตาย พร้อมทั้งผูกพันและเกี่ยวโยงกับพิธีกรรมทางศาสนาและสิ่งสะท้อนความแตกต่างของสตรีและบุรุษส่งผ่านสีล้น ลวดลาย ทำให้ผ้าทอเป็นงานหัตถกรรมที่อยู่คู่กับวิถีชีวิตมนุษย์มาช้านาน ระยะเวลาเริ่มแรกงานเกี่ยวกับสิ่งทอจะเป็นการใช้ลายเส้นอย่างง่าย ๆ ลวดลายของผ้าทอบ่งบอกถึงคติและความเชื่อของกลุ่มชนในท้องถิ่น แต่นับเป็นหัตถกรรมที่เต็มไปด้วยคุณค่าทางวัฒนธรรม เรื่องราวและวิถีชีวิตของผู้คน (วัฒนธรรม จุฑะวิภาค, 2555; ทักษิณา พิพิธกุล, 2559; นิตยา ฉัตรเมืองปัก, 2555) นอกจากนี้ประเทศไทย

มีการศึกษาเพื่อสันนิษฐานการเกิดการทอผ้าที่ปรากฏหลักฐานว่า ผ้าทอพื้นเมืองของประเทศ
 ไทยมีหลักฐานเก่าแก่ที่สุดของผ้าที่พบคือ ชิ้นส่วนฝ้าย ไหม และใบกัญชาในวัฒนธรรมบ้านเชียง
 (แพทรีเซีย ซีสแมน, วิถี พานิชพันธ์ และทรงศักดิ์ ปรามค์วัฒนากุล, 2531; วิบูลย์ ลี้สุวรรณ,
 2531; 2532) ทั้งนี้ยังพบว่าเศษผ้าที่อยู่ติดกับกำไลสำริดของบ้านเชียง และเส้นใยไหมที่พบที่
 บ้านนาดี อำเภอหนองหารจังหวัดอุดรธานี จึงสันนิษฐานว่ามีการทอผ้ามาแล้วไม่น้อยกว่า
 2,400-2,800 ปี (ศิริ ผาสุก, 2545) สอดคล้องกับผลการสันนิษฐานถึงลูกกลิ้งและตราประทับ
 ดินเผาที่เป็นโบราณวัตถุที่มีอายุ 2,300-1,800 ปีสมัยปลายของบ้านเชียงว่ารูปร่างของลูกกลิ้งมี
 ขนาดใหญ่ไม่สามารถใช้กลิ้งหรือพิมพ์ลวดลายบนภาชนะดินเผาได้ต้องใช้พุ่กันแทนจึงเชื่อว่ามี
 การใช้ลูกกลิ้งเป็นเครื่องมือสร้างลวดลายบนผืนผ้าแทน (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2530; พิสิฐ เจริญวงศ์,
 2530; Joyce C. White, 1952; Armand J. Labbe, 2002) ยังมีการชี้ชัดว่า ตราประทับดิน
 เเผบ้านเชียงจะมีความลึกของลายที่ชัดเจนกว่า ลวดลายมีความประณีตมากกว่าการเขียนสีบน
 เครื่องปั้นดินเผาที่บ้านเชียงจึงสันนิษฐานที่สัมพันธ์เชิงหน้าที่ของลูกกลิ้งและตราประทับดินเผา
 ว่ามีความสัมพันธ์กันว่าเป็นเครื่องมือในการตกแต่งบนผ้า (Goce Naumov, 2008; Anna
 Darlstrom, 2000; กนิษฐา เรืองวรรณศักดิ์, 2557: 22) เมื่อพิจารณาจากประเภทของผ้าทอ
 จะพบว่ามียู่อะหลาหลายตามวิธีการหรือลวดลายการประยุกต์ใช้ อาทิแบ่งตามวัตถุที่ใช้ใน
 การทอ และแบ่งตามกรรมวิธีในการทอ (วรรณา วุฒทะกุลและยุรารัตน์ พันธุ์ยุรา, 2536) แบ่ง
 ตามกรรมวิธีการทอและความละเอียดของลวดลาย เป็น 5 ประเภท คือ ผ้าทอแบบมัดหมี่ ผ้า
 ทอแบบจก ผ้าทอแบบขิด ผ้าทอแบบยก ผ้าทอแบบแพรวา (มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2544) ใน
 กลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทบ้านโนนม่วง เมืองเซโปน แขวงสหัสวันนะเขต สาธารณรัฐประชาธิปไตย
 ประชาชนลาวมีด้านเทคนิคการทอผ้าจำนวน 4 ชนิด คือ เทคนิคทอพื้นฐาน เทคนิคทอมัดหมี่
 เทคนิคทอขิดและเทคนิคทอผ้าจก (เกาะ) ส่วนในด้านลวดลายนิยมทอ ลวดลายแบบประเพณี,
 ด้านวัสดุอุปกรณ์การทอผ้าช่างทอส่วนใหญ่ใช้เครื่องมือแบบดั้งเดิม และในด้านของสีและเส้นใย
 พบว่าช่างทอย้อมผ้าด้วยสีธรรมชาติและสีสังเคราะห์ส่วนเส้นใย (คนัมพร เปตริ, 2561) อย่างไรก็ตาม
 เมื่อคำนึงถึงผ้าทอในประเทศไทยมักแบ่งประเภทของผ้าทอได้เป็น 2 ประเภท ตามวัตถุดิบ
 ในการทอ และกรรมวิธีในการทอ คือ 1) ผ้าทอที่แบ่งตามวัตถุดิบที่ใช้ผลิตผ้า ได้แก่ ฝ้ายและ

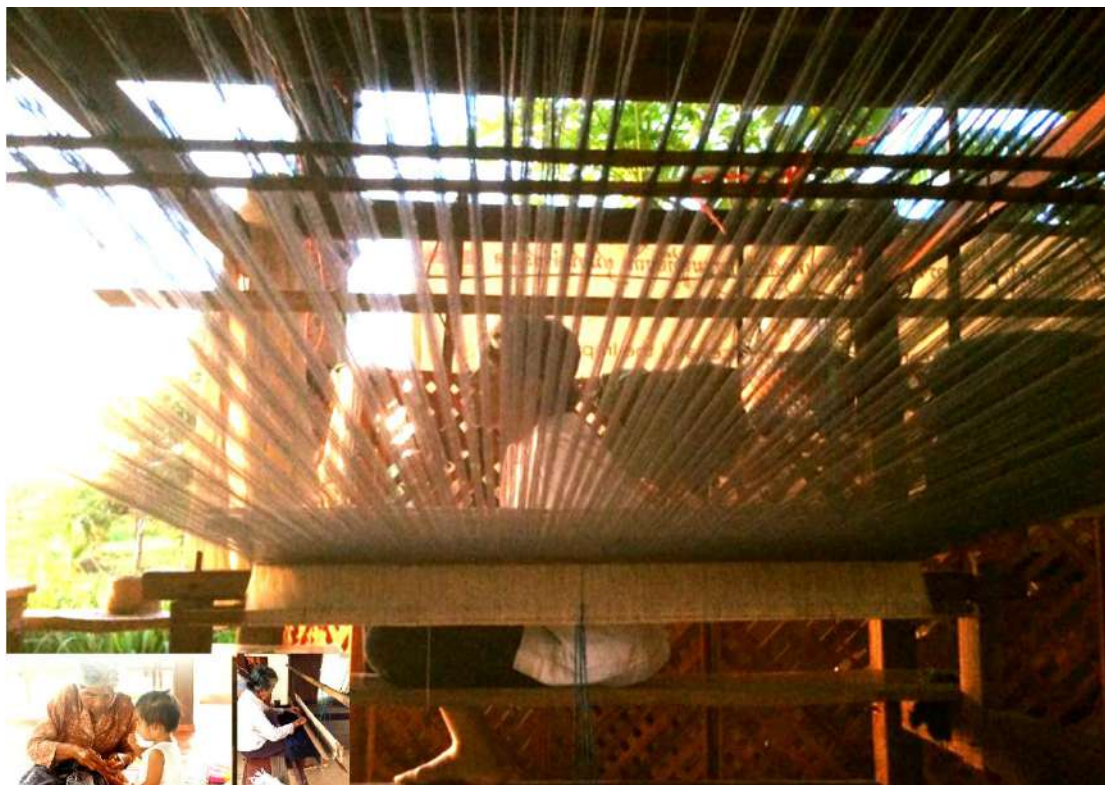
ใหม่ 2) ผ้าทอแบ่งตามกรรมวิธีในการทอ มีชื่อเรียกต่างกันไปตามลวดลายที่เกิดจากการทอ บนพื้นผ้า อาทิ ผ้ามัดหมี่ (วิภาวี สีลากุล และรุ่งนภา กิตติลาภ, 2559)

ตามวิถีชีวิตชาวอีสานจะเห็นได้ว่า “การทอผ้า” เป็นหน้าที่ของแม่บ้านทุกคนที่ต้องเตรียมผ้าไว้มัดให้ขาด ถ้าหากพอปูได้นุ่งโสร่งสวย แม่ย่าได้นุ่งขึ้นใหม่งาม เป็นความภาคภูมิใจของคนในครอบครัวอย่างยิ่ง บ้านใดมีลูกสาวจึงต้องฝึกฝนการทอผ้าตั้งแต่เด็กจนเป็นสาว ทอผ้ามัดหมี่ และผ้าไหมได้ ก็พร้อมที่จะออกเรือน เมื่อสาวได้รับการสู่ขอแล้วต้องเร่งทำ หมอน ผ้าขาวม้า ผ้าห่ม ที่นอน และขึ้นใหม่ไว้เป็นของสมมา เพื่อน ๆ จะระดมกำลังช่วยกันให้ทันวันแต่งงาน ผ้าทอเป็นความรับผิดชอบ มีความสำคัญเสมอการเลี้ยงดูลูกของผู้หญิงอีสาน ปรากฏในเพลงแม่หม้ายกล่อมลูก บทนี้ (วิมลพรรณ ปิตร์วัชชัย 2516; อนุรัตน์ สายทอง, ฐิติรัตน์ แว่นเรืองรองและอำนาจ สุนาพร, 2556)

“...นอนสาเด้อหล้าหลับตาแม่สิกล่อม นอนอยู่แก้วหลับแล้วแม่สิกวย แม่สิไปเซ็น
ฝ้าย เดือนหงายเว้าผู้บ่าว แม่สิเอาพ่อน้ำมาเลี้ยงให้ใหญ่สูง ลุงและป้าอวอาเพิ่นบ่เบ้ง เบ้ง
เพิ่น กะเบ้งบ่ได้ กรายไกล่เพิ่นกะซัง เพิ่นได้กินปลาบึกตัวเท่าหัวเหือ ก็บ่ได้กินน้ำเพิ่น เพิ่น
ได้กินปลาเสือตัวเท่าหัวช้าง บ่ได้กิน น้ำเพิ่นได้กินแต่ปลาขาวขี้ก้าง ชาวบ้านเพิ่นให้
ทาน เหลียวขึ้นไป มีแต่ดาวกับเดือนเต็มฟ้า ไผ่สิมาเกี่ยวหญ้าฆ่าหลังคาให้ลูกอยู่ บุญคุณแม่
นี่เอ๋ย...”

อนึ่ง วิถีชีวิตของชาวภูไท ซึ่งมีวัฒนธรรมด้านผ้าทอโดดเด่นไม่ด้อยกว่าลาวโซ่ง ลาวพวน และไทลื้อถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านนี้ตลอดชีวิตของผู้เป็นแม่ ภูไทอพยพมาจากตอนใต้ของจีน พักอาศัยที่สิบสองจุไทช่วงเวลาหนึ่ง เกิดความแห้งแล้งและขัดแย้ง บางส่วนจึงข้ามแดนเข้าสู่ภาคเหนือของลาวและเคลื่อนมาถึงภาคกลางแถบสะหวันนะเขตปัจจุบัน คนภูไทเกือบทั้งหมดจึงตั้งถิ่นฐานรอบ เทือกเขาภูพาน นั่นคือพื้นที่จังหวัดสกลนคร กาฬสินธุ์ มุกดาหารและนครพนม คนภูไทมีภาษาพูดเป็นของตนเอง แตกต่างจากภาษาอีสานทั่วไป ไม่มีภาษาเขียน จึงเป็นจุดอ่อนที่ทำให้ภาษาภูไทสูญหายไปมากกว่าครึ่ง นอกจากเรื่องภาษา คนภูไทมีเอกลักษณ์เฉพาะคือ การอยู่เป็นกลุ่มเครือญาติ ส่งต่อแนวคิด ไม่นิยมตีเกี้ยวตอกกับคนต่างกลุ่มชาติพันธุ์ (อนุรัตน์ สายทอง, ฐิติรัตน์ แว่นเรืองรองและอำนาจ สุนาพร, 2556) จึงสรุปได้ว่า “ผ้าทอ” ในสมัยโบราณเริ่มจากการใช้วิธีธรรมชาติ ทอด้วยมือ ยังไม่เริ่มต้นด้วยสีส่น พอการมนุษยชาติมีองค์ความรู้สมวัฒนธรรม ความเชื่อในสิ่งที่เหนือธรรมชาติ เวลาที่ใช้ในการถวายเป็นผ้าจึงต้อง

สร้างสรรค์ให้ดีงาม สวยงาม ทรงคุณค่าเหมาะสมกับที่ผู้ที่เราจะมอบให้ ถวายให้ ซึ่งเราจะเห็นจากผ้าหรือเครื่องทรงของกษัตริย์ที่เป็นเหมือนสมมุติเทพที่ต้องสง่างามแตกต่างจากชาวบ้านทั่วไป ผ้าจึงสะท้อนคุณค่าของชีวิตประจำวันที่ต้องหุ้มห่อร่างกายแล้ว ยังสร้างฐานะทางสังคม เศรษฐกิจ ความเชื่อ ผ้ามีความเกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนตาย “เกิดก็ใช้ผ้าห่ออุ้มให้อบอุ่น พอตายก็ใช้ผ้าห่อไม่ให้เห็นสรีระสังขารที่เป็นของน่ารังเกียจ” ผ้าในประเทศไทยที่นับย้อนด้วยหลักฐานเกิดขึ้นในแผ่นดินช่วงปลายอารยธรรมบ้านเชียงภาคอีสานที่มีอายุราว 2,800-1,800 ปี ที่มีลวดลายจากลูกกลิ้งและตราประทับที่สันนิษฐานลงบนผ้าแทนลวดลายบนเครื่องปั้นดินเผานั้นเอง โดยผ้าทอส่วนใหญ่มี 2 ประเภท คือ ผ้าทอด้วยวัตถุดิบที่ใช้ เช่น ไหม ฝ้าย ด้ายประดิษฐ์ หรือที่เรียกว่าเส้นใยเรยอน (Rayon) มีส่วนดีกว่าฝ้าย ตรงที่สวมใส่สบายตัวมากกว่า และสวยกว่าที่ความมันวาว แต่มีจุดอ่อนกว่าฝ้ายที่ทนต่อแรงดึงและความร้อนน้อยกว่าฝ้ายนั่นเอง (วิระศักดิ์ อุดมกิจเดชา, 2543) และผ้าทอตามกรรมวิธีในการทอผ้าตาม 4 เทคนิค คือ เทคนิคทอพื้นฐาน เทคนิคทอมัดหมี่ เทคนิคทอขีดและเทคนิคทอผ้าจก (เกาะ) ทั้งนี้ยังมีหลักการสำคัญของการทอผ้าซึ่งเป็นการนำเส้นด้ายมาขัดกันให้เป็นลวดลาย เป็นการสาน เช่นเดียวกับการจักสาน ใช้เส้นด้ายแทนเส้นตอก โดยชิงเส้นด้ายชุดหนึ่งเป็นเส้นหลัก เรียกว่าเส้นยืน แล้วใช้เส้นอีกชุดหนึ่งสอดตามแนวขวางของเส้นยืน เรียกว่า เส้นพุ่ง ขัดกันไปอย่างต่อเนื่องในลักษณะให้เส้นยืนยกขึ้นและข่มลงสอดขัดด้วยเส้นพุ่งสลับกันไปเรื่อย ๆ จนเกิดลวดลายต่างๆ ขึ้น อาจกล่าวได้ว่าเส้นยืนเป็นโครงสร้างหลัก ส่วนเส้นพุ่งเป็นเส้นที่มาเติมให้เป็นผืนผ้า กรรมวิธีที่ทำให้เกิดลวดลายในผ้าไทย แบ่งเป็น 3 ประเภท ได้แก่ (1) ลวดลายจากกรรมวิธีการทอ เช่น จก ยก ขิด ขัด (2) ลวดลายจากกรรมวิธีการเตรียมเส้นด้ายก่อนทอ เช่น การมัดหมี่ และ (3) ลวดลายจากกรรมวิธีการทาลวดลายหลังจากเป็นผืนผ้า เช่น การย้อม การมัดย้อม (ศูนย์สร้างสรรค์งานออกแบบ, 2556) ส่วนการออกแบบลายผ้าขึ้นวิถีวัฒนธรรมค่านิยมความเชื่อพญานาคด้วยวิธีมัดหมี่ลวดลายผ้าทอมือ ใช้หลักวิธีการมัดหมี่โดยภูมิปัญญาท้องถิ่นคุณย่าสมรเป็นผู้ออกแบบลวดลาย มัดหมี่ กรรมวิธีการทอผ้าบนแผ่นดินคำชะโนด ดังนั้นสรุปได้ว่า ผ้าขึ้นและผ้าทอมือเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญของประเทศไทย ซึ่งสะท้อนคุณค่าวัฒนธรรม วิถีชีวิต ความเชื่อ และภูมิปัญญาท้องถิ่นของผู้คนในแต่ละภูมิภาค โดยเฉพาะผู้หญิงบนแผ่นดินอีสานมีความเชี่ยวชาญการทอผ้าขึ้นด้วยกรรมวิธีมัดหมี่ ขิด และจกมากที่สุด

ภาพที่ 5.1 คุณย่าสมรกับวิถีลูกหลานและการทอผ้าในเวลาว่างวัน

บ้านภูคำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี

ที่มา: ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด (2561)

กรรมวิธีทอขัด มัดหมี่ ขิด จก ยก ยกมุก คำเพา ควบเส้นการทอผ้าขึ้น

1. ทอขัด

กรมหม่อนไหม กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ (2562) ได้อธิบายวิธีการทอขัด ไว้ในภูมิปัญญาผ้าไหมไทยว่า การทอขัดเป็นวิธีการทอผ้าพื้นฐาน คือมีเส้นพุ่งและเส้นยืนทำให้เกิดลวดลายที่ซ่อนอยู่ในเนื้อผ้ากลายเป็นผ้าทอลายขัดจะเห็นได้ชัดจากชั้นก่าน ผ้าขาวม้า ผ้าสะมอ ผ้าลายเกล็ดเต่า ผ้าตามุก เป็นต้น การทอขัดสร้างผ้ามีความหนาขึ้น อาทิ ผ้าไหมหนึ่งเส้นเป็นผ้าไหมที่ทอขัด ด้วยเส้นยืนและเส้นพุ่งเพียงเส้นเดียว ไม่มีการควบเส้นใยเพิ่มเข้าไป ผ้าไหมสองเส้นเป็นผ้าไหมที่ทอขัดด้วยเส้นยืนเส้นเดียว ส่วนเส้นพุ่งจะมีการควบเส้นไหมเพิ่มเป็นสองเส้น เนื้อผ้าจะมีความหนามากกว่าผ้าไหมหนึ่งเส้น และผ้าไหมสี่เส้นเป็นผ้าไหมที่ทอขัดด้วยเส้นยืนเส้นเดียว ส่วนเส้นพุ่งจะมีการควบเส้นไหมเพิ่มเป็นสี่เส้นจะได้ผ้าเนื้อหนาเพิ่มขึ้นนั่นเอง

2. มัดหมี่

มัดหมี่ (ikat) หรือผ้ามัดหมี่เป็นภูมิปัญญาบรรพบุรุษของอีสานการสร้างลวดลายบนผืนผ้าด้วยการมัดย้อมด้วยหรือเส้นไหมให้เกิดสีและลวดลายก่อนนำไปทอ ซึ่งเทคนิคนี้เป็นที่รู้จักกันในกลุ่มชุมชนไทลาวที่อาศัยอยู่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำโขง (ศูนย์สร้างสรรค์งานออกแบบ, 2556; กลุ่มสงวนรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม สถาบันวัฒนธรรมศึกษากิจกรรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, 2561; 2562) โดยสรุปสาระสำคัญดังนี้

2.1 ชนิดของผ้ามัดหมี่ ประกอบด้วย (1) มัดหมี่เส้นพุ่ง เป็นที่นิยมในประเทศไทย (2) มัดหมี่เส้นยืน พบในบางจังหวัด เช่น เชียงใหม่ แม่ฮ่องสอน ราชบุรี เพชรบุรี ส่วนใหญ่เป็นผ้าของชาวเขา และ (3) มัดหมี่เส้นพุ่งและเส้นยืน เป็นที่นิยมในอีสานตอนล่างหรือในกลุ่มวัฒนธรรมไทยกูย หรือเขมรในจังหวัดสุรินทร์ ศรีสะเกษ บุรีรัมย์

2.2 ลักษณะเฉพาะของผ้ามัดหมี่ พบว่า สีจะซึมตามบริเวณลวดลายที่ไม่ถูกมัดเส้นด้ายมีการเหลื่อมกันเมื่อนำขึ้นก็ หรือหูก ขณะทอจะทำให้เกิดการคาดเคลื่อนจากผ้าชนิดอื่น ซึ่งถือเป็นเอกลักษณ์ของผ้ามัดหมี่ แต่จะมีความแม่นยำขึ้นเมื่อนำผ้าการมัดย้อมขึ้นด้ายบนก็ หรือหูกเพราะจะทำให้ช่วยลดการคาดเคลื่อนนี้ได้

2.3 แหล่งที่มาและวัตถุดิบ

- กลุ่มที่ราบเวียงจันทน์และอีสานเหนือ นิยมใช้ฝ้ายและสีธรรมชาติ เช่น คราม เข ครั่ง เปลือกมะม่วง เปลือกมะพร้าว แก่นขนุน
- กลุ่มปากเซและอีสานใต้ นิยมใช้ไหม ลวดลายได้รับอิทธิพลจากธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น ลายต้นสน ลายปราสาท ลายใบไม้ ลายดอกแก้ว
- ผ้าไหมสุรินทร์ มีชื่อเสียงด้านลวดลายที่ได้รับอิทธิพลจากเขมร เช่น ลายสัตว์ต่างๆ ลายพระตะบอง ลายหมี่โฮล และผ้าปุมเขมร ซึ่งใช้เป็นเครื่องแบบขุนนางไทยโบราณ
- ผ้ามัดหมี่ไทยครั้ง ในเขตจังหวัดอุทัยธานี ชัยนาท สุพรรณบุรี พิจิตร นิยมใช้สีแดงครั้ง ทอด้วยเส้นไหมพิเศษ บางผืนทอสลับลายด้วยเทคนิคขัดและจก
- มัดก่าน/คาดก่าน เป็นการทอมัดหมี่สลับลายขัด นิยมในหมู่ชาวเขา ชาวไทลื้อเมืองน่าน

2.4 ประเภทของผ้ามัดหมี่ ประกอบด้วย (1) หมี่รวด/หมี่หวาน ทอลายเดียว ต่อเนื่องกันทั้งผืน (2) หมี่คั่น ทอลายมัดหมี่สลับกับไหมสีพื้น (3) หมี่ร่าย ทอลายมัดหมี่เฉียง ทแยงมุม (4) หมี่ตา เป็นการมัดหมี่คั่นที่ทอโดยใช้เทคนิคขัดสลับกับการมัดหมี่ (5) หมี่ซ้อน/มัดหมี่สองทาง มัดย้อมลวดลายทั้งเส้นพุ่งและเส้นยืน โดยเฉพาะแผ่นดินอีสานที่นิยมเทคนิค สรรสร้างลวดลายมัดหมี่ ได้แก่ หมี่รวด/หมี่ลอด หมี่คั่นและหมี่ร่าย ซึ่งผู้เขียนเคยเห็นการมัดหมี่ ลวดลายคั่นและหมี่ร่ายจากคุนยาสมรที่คำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ซึ่งคุนยาสมร เรียกวิธีนี้ว่า “มัดหมี่เอี้ยร่าย”

2.5 ที่มาของลวดลาย

2.5.1 ความเชื่อทางศาสนา ลวดลายการมัดหมี่มักมาจากลวดลายจาก โบสถ์ วิหาร เช่น ช่อฟ้า ใบระกา หน้าบันมณฑป และลายพญานาค

2.5.2 สภาพแวดล้อม ประกอบด้วย

- ลายสัตว์ ไก่ กบ ปู ก้างปลา นกยูง เต่าทอง
- ลายพืช ดอกแก้ว ดอกพิกุล ดอกสร้อย หนามกบก ต้นสน ใบไผ่
- ลายเครื่องมือเครื่องใช้ ขอ ชันหมาก คันไถ สมอ โคม
- ลายธรรมชาติ ภูเขา ถ้ำ น้ำไหล สายฝน

2.5.3 แม่ลายมัดหมี่ (ลวดลายพื้นฐาน) ประกอบด้วย

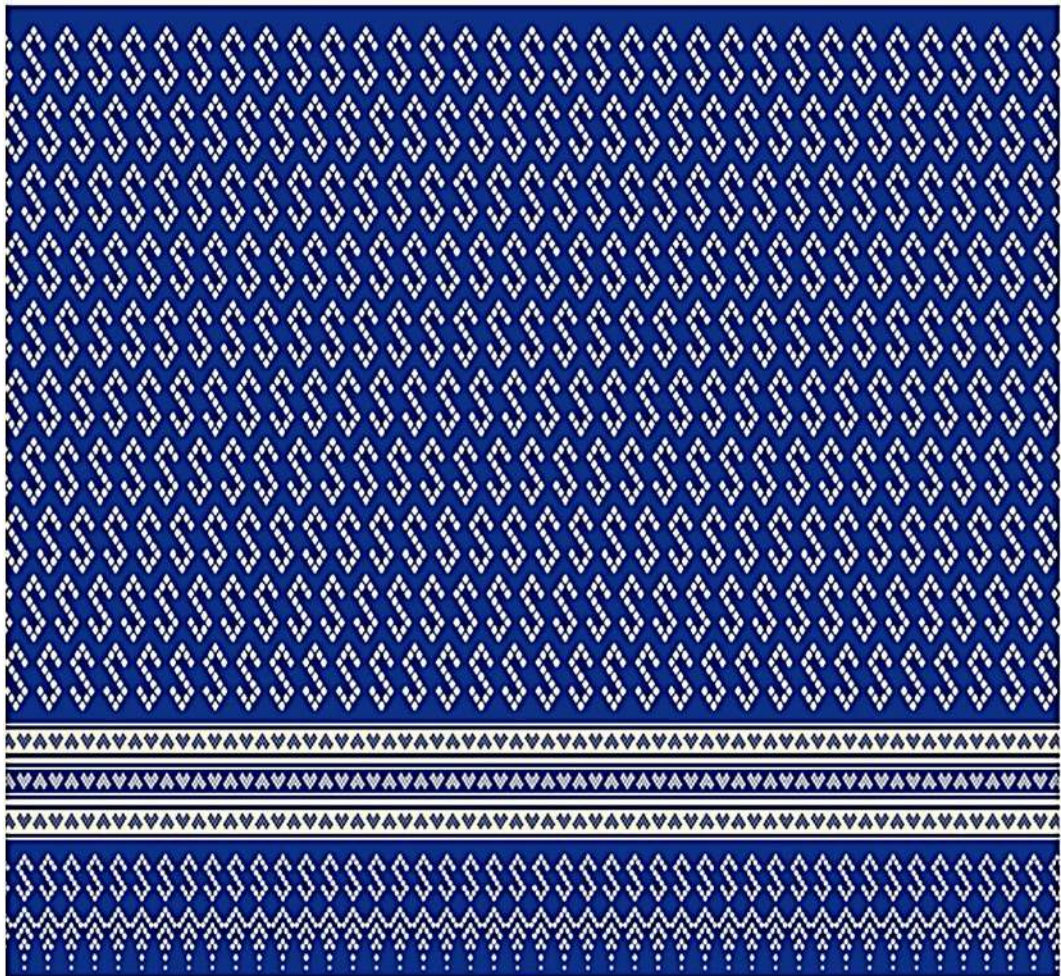
- ลายหมี่ข้อ มี 2 แบบ คือ หมี่ข้อตรง และหมี่ข้อหวาน
 - ลายหมี่โคม มีหลายแบบ เช่น โคมห้า โคมเจ็ด โคมเก้า โคมสิบ
- เอ็ด โคมสิบสาม โคมสิบเก้า

- ลายหมี่กง มี 2 แบบ คือ หมี่กงห้า และหมี่กงเจ็ด
- ลายหมี่บักจับ (กระจับ) มี 2 แบบ คือ บักจับเดี่ยว และบักจับคู่
- ลายหมี่ดอกแก้ว มี 2 ชนิด คือ ดอกแก้วโปร่ง และดอกแก้วทึบ
- ลายหมี่ขอ มีลักษณะคล้ายตะขอ
- ลายหมี่ใบไผ่ มีลักษณะคล้ายใบไผ่

2.5.4 แม่ลายมัดหมี่อื่น ๆ ได้แก่ ลายดอกแก้ว/ลายหน้าเสือ, ลายแมง สี่เสียด, ลายชอกองข้าว, ลายแมงมุม, ลายกอดตะไคร้, ลายกอไผ่, ลายขาเป๋, ลายงูเหลือม, ลาย

สีปล้อง, ลายขอพับ, ลายจอมธาตุ, ลายแทงดาหนุ, ลายซองพลู, ลายกาบิน, ลายหมี่วง, ลายกระแต่นั่ง, ลายหมี่ไขโหล่, ลายข้าวหลามตัด, ลายกีบักบก, ลายโบก, ลายต้นสน, ลายขอข่ายล่า, ลายตาเพ็ง, ลายพันเลื้อย, ลายปักแปบน้อย, ลายปักแปบใหญ่, ลายนาค, ลายนกน้อย, ลายเอี้ยเอี้ยวควาย, ลายขอแค้ม้า, ลายหมี่ขอหลง, ลายตีนโยง, ลายตีนตัน, ลายแหว่หมาตาย, ลายเอี้ยตรง, ลายแสงตะวัน, ลายม้า, ลายนาคเกี่ยว เป็นต้น

ปัจจุบันปรากฏ “ผ้ามัดหมี่ลายขอเจ้าฟ้าสิริวัณณวรีฯ (Princess Sirivannavari’s S Motif)” เป็นผ้ามัดหมี่พระราชทานจากสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิริวัณณวรี นารีรัตนราชกัญญา ทรงออกแบบผ้าลาดมัดหมี่เพื่อพระราชทานแก่ช่างทอผ้าทุกกลุ่ม ทุกเทคนิค ทุกลวดลายมีความหมายลึกซึ้งเพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าไทยให้มีความร่วมสมัยสามารถก้าวสู่ระดับสากลได้ (สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย, 2566; 2567) ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 5.2 ผ้ามัดหมี่ลายขอเจ้าฟ้าสิริวัณณวรีฯ (Princess Sirivannavari’s S Motif)

ที่มา: สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย (2566)

3. ขิด

คำว่า “ขิด” เป็นภาษาพื้นบ้านของภาคอีสาน มาจากคำว่า สะกิด หมายถึง การรัดข้อขึ้น การสะกิดขึ้น ซึ่งคำว่า “ขิด” สันนิษฐานมาจากคำภาษาบาลีว่า ขจิต แปลว่า ทำให้วิจิตรงดงาม แต่พจนานุกรม ภาษาอีสาน ฉบับปณิธาน สมเด็จพระมหาธีรราช (ติสโส อ้วน) เขียนว่า “ผ้าขิด” ฉะนั้นในบางท้องที่จะเขียนว่า “ผ้าขิด” แต่ในบางท้องที่ เขียนว่า “ผ้าขิด” ซึ่งคำว่า “ผ้าขิด” หมายถึง ผ้าที่ทอโดยวิธีใช้ไม้เขี่ยหรือสะกิด ข้อเส้นด้ายขึ้นแล้วสอดเส้นด้ายพุ่งไปตามแนวเส้นยืนที่ถูกมัดข้อขึ้นนั้น วิธีการเพิ่มด้ายพุ่งพิเศษนี้คล้ายๆ กับจัก แต่ขิดติดต่อกันตลอดหน้ากว้างของผืนผ้าโดยไม่ใช้ไม้ค้ำ (Shed Stick) หรือ เขาคีทำพิเศษ (String Heddles) เป็นไม้เขี่ยหรือสะกิดข้อเส้นด้ายขึ้นขึ้น จังหวะของการสอดเส้นพุ่งซึ่งห่างไม่เท่ากัน ทำให้เกิดลวดลายรูปแบบต่าง ๆ ขึ้น (ศูนย์สร้างสรรค์งานออกแบบ, 2556; กลุ่มสงวนรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม สถาบันวัฒนธรรมศึกษา กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, 2561; 2562) โดยผ้าขิดมีสาระสำคัญ ดังนี้

3.1 ความเป็นมาของผ้าขิด ยังไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่ามีการทอผ้าขิดมานานเท่าใด แต่มีการบอกเล่ากันว่าทำกันมาตั้งแต่โบราณกาล ลวดลายบนผ้าขิดเป็นสิ่งสำคัญที่บ่งบอกถึงแหล่งที่มาและวิวัฒนาการของแนวความคิดตามชื่อของลายขิดและเรื่องราวที่ปรากฏบนลายขิดโดยสันนิษฐานถึงประวัติความเป็นมาและวิวัฒนาการของผ้าทอได้เช่นกัน ซึ่งวิวัฒนาการของลวดลายผ้าขิดมีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพสังคมและเทคโนโลยี จากลวดลายดั้งเดิม เช่น ลายดอกแก้ว, ดอกมะลิ, ดอกจัน, ดอกพิกุล มนุษย์สามารถออกแบบลวดลายใหม่ ๆ เกิดขึ้นตามวัตถุที่มีรูปทรงใหม่ใช้ตามโอกาสในงานต่าง ๆ อาทิ ลายชิงช้าสวรรค์ ตะเกาหลงเกา ลายช้าง ลายขิดดอกจัน ลายขิดกาบใหญ่และลายขิดดอกแก้ว ลายขิดขอ ลายขิดกาบส่วย ลายขิดแมงงอด ขิดงูเหลือม ขิดประแจบั้งและ ขิดแมงเงา ลายขิดขัดหย่อง ลวดลายที่ปรากฏบนเสื้อผ้าหรือหมอนขิดยังสามารถนำมาเป็นหลักฐานอ้างอิงถึงสภาพความเป็นอยู่และขนบธรรมเนียมประเพณีพื้นบ้านของภาคอีสานในสมัยนั้น ๆ

3.2 เทคนิคการทอ ผ้าขิดมีเทคนิคการทอที่ซับซ้อนกว่าผ้าทอทั่วไป โดยใช้เทคนิค "ขิด" ซึ่งหมายถึงการใช้ไม้เก็บขิดสะกิดหรือซ้อนเส้นยืนขึ้นเป็นจังหวะตามลวดลาย จากนั้นจึงสอดเส้นพุ่งพิเศษเข้าไป การทำลวดลายสามารถทำได้โดยใช้ไม้ค้ำ หรือ "เขา" แต่การใช้เขาจะทำให้เกิดลวดลายแบบธรรมดาเท่านั้น ซึ่งลวดลายที่เกิดจากการใช้มือจะมีความละเอียดและซับซ้อนกว่า เทคนิคการทอขิดเป็นการสร้างลวดลายขณะทอผ้าบนทูกหรือกี่

3.3 ลักษณะเฉพาะของผ้าขิด ผ้าขิดมีลักษณะเฉพาะที่สังเกตได้จากลายซ้ำ ๆ ของเส้นพุ่งที่เป็นแนวสีเดียวกันตลอด อาจจะเหมือนกันทั้งผืนหรือบางช่วงก็ได้ แต่ต้องมีลายซ้ำมาบรรจบของแต่ละช่วงของลวดลายอย่างชัดเจน ด้านหน้าผ้าจะเป็นลายนูน ส่วนด้านหลังผ้าจะเป็นช่องว่างสลับกัน ลวดลายที่เสริมหนุนขึ้นด้านหน้าผ้าจะเป็นช่องว่างที่ด้านหลังของผ้า และหากมองจากด้านหลังผ้าส่วนที่เป็นช่องว่างจะไปเกิดเป็นลายนูนที่ด้านหน้าผ้า

3.4 ภูมิภาคและกลุ่มชาติพันธุ์ การทอผ้าขิดพบมากที่สุดในแผ่นดินภาคอีสาน แต่มีบางจังหวัดของภาคเหนือและภาคกลาง โดยเทคนิคการทอผ้าขิดเป็นภูมิปัญญาที่สืบทอดกันมาในหลายกลุ่มชาติพันธุ์ เช่น กลุ่มชาวภูไท, ไท-ลาว, ไทยวน, ไทลื้อ, ไทครั่ง และส่วยเขมร แต่ละกลุ่มวัฒนธรรมจะมีลวดลาย สีเส้น และการใช้งานที่แตกต่างกันไป

3.5 ความสำคัญทางวัฒนธรรม พบว่าในอดีต ผ้าขิดถือเป็นของสูง ไม่นิยมนำมาทำเป็นผ้าถุง แต่จะใช้ในโอกาสพิเศษโดยเฉพาะงานมงคลและงานสำคัญทางศาสนา บางครั้งใช้เป็นของขวัญของกำนัลให้ผู้ใหญ่ หรือเป็นสื่อสัมพันธ์ระหว่างบุคคล การทอผ้าขิดถือเป็นความภูมิใจของหญิงชาวอีสาน และยังสะท้อนถึงสภาพความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวอีสานในอดีต ผ้าขิดเป็นของสูง จึงเก็บรักษาไว้บนที่สูง อาทิ บนโต๊ะ หัวนอน หรือผูกแขวนไว้บนเพดาน

3.6 ความสำคัญด้านจิตใจ อารมณ์ และสังคม การสร้างลวดลายผ้าขิดเป็นการแสดงออกทางจินตนาการและศิลปะ การทอผ้าขิดยังเป็นกิจกรรมที่สร้างความร่วมมือร่วมใจในสังคม และเป็นสื่อแสดงถึงความรู้สึกนึกคิดของผู้ทอ หากมีอารมณ์ไม่ปกติ ผ้าขิดจะกำเนิดขึ้นได้ยาก ซึ่งมีประโยชน์ใช้สอยด้วยการนำผ้าขิดใช้ทำเป็นหมอน ผ้าคลุมไหล่ และผ้าโพกผม ลวดลายและสีเส้นจะแตกต่างกันไปตามกลุ่มวัฒนธรรม ในปัจจุบันมีการนำผ้าขิดมาดัดเย็บเป็น

เส้นผ่ามากขึ้น ผ้าชนิดยังใช้เป็นของขวัญในงานบวชและงานกฐิน พร้อมกันยังใช้เป็นผ้าสำหรับไหว้ผู้ใหญ่

3.7 เครื่องมือและอุปกรณ์ในการทอผ้าชนิด ประกอบด้วย (1) ไม้เก็บชนิด (2) ไม้ใช้ชนิด (ไม้เรียว) (3) ไม้ดาบ (4) กระสวยด้ายพุ่ง หลอดด้ายพุ่ง (หลอดทางตา) (5) ไม้พันด้ายพุ่ง และ (6) ฟันหวีแบบพื้นเมือง (ฟืม) ส่วนประกอบที่สำคัญในการทอผ้าลายชนิด ประกอบด้วย (1) เครื่องทอผ้าแบบพื้นเมือง (ทูก) (2) ฟันหวี (ฟืม) (3) ตะกอลายขัด (เขา) (4) ไม้ใช้ชนิด (ไม้เรียวคัดลาย) (5) ตะกอลอก (ตะกอล่าง) (6) เส้นด้ายยืน (ทางเครือ) (7) ไม้ม้วนผ้าด้านหน้า (ไม้กาฟั่น) (8) กระสวย (ที่ใส่หลอดทางตา) (9) เท้าเหยียบ และ (10) ไม้ดาบ

นอกจากนี้ ผ้าชนิดยังมีลวดลายที่พระราชทานที่เรียกว่า “ผ้าชนิดลายนารัตนราชกัญญา” ที่สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิริวัณณวรี นารีรัตนราชกัญญา พระราชทานเมื่อวันที่ 23 มกราคม 2565 ที่บ้านนาหว้า อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม ทรงค้นคว้าลวดลายโบราณจากพื้นถิ่นอีสานเหนือ แถบจังหวัดนครพนม ที่ปรากฏอยู่บนฉลองพระองค์ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ได้แก่ ผ้าชนิดลายสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิริวัณณวรี นารีรัตนราชกัญญา และทรงนำมาออกแบบและผสมผสานให้เกิดความร่วมมือ เป็นการสร้างอัตลักษณ์ใหม่ที่แฝงด้วยความหมายที่ลึกซึ้ง ด้วยทรงได้รับแรงบันดาลใจจาก “ผ้าชนิดลายสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถพระบรมราชชนนีพันปีหลวง” จึงได้ทรงพระราชทานแก่ราษฎร อันเป็นจุดเริ่มต้นในการพัฒนาผ้าไทยให้มีความร่วมมือ โดยแต่ละลวดลายมีความหมายที่ลึกซึ้ง (สำนักงานประชาสัมพันธ์จังหวัดนครสวรรค์, 2565) ดังนี้

- ลาย S ที่ท้องผ้า หมายถึง สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ที่ทรงเป็นต้นแบบในการอนุรักษ์ภูมิปัญญาผ้าไทย สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิริวัณณวรี นารีรัตนราชกัญญา ทรงออกแบบให้เว้นช่องว่างไว้เพื่อให้ราษฎรได้ร่วมถักทอลวดลายของตนเองลงในช่องว่าง ถือเป็นการสร้างเอกลักษณ์เฉพาะตัวจากแต่ละท้องถิ่น โดยลายชนิดที่เป็นกรอบล้อมรอบตัว S นี้ หมายถึง ความจงรักภักดีที่ชาวไทยมีต่อพระบรมราชจักรีวงศ์

- ลายเชิงผ้ารูปหัวใจ หมายถึง ความรักของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 10 ที่มีต่อปวงชนชาวไทย

- ลาย S ประกอบกับลายขีดที่เชิงผ้า หมายถึง สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิริวัณณวรี นารีรัตนราชกัญญา ที่ทรงปรารภนาให้คนไทยอยู่ดีมีสุข
- ลายต้นสนที่เชิงผ้า หมายถึง พระตำริในสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิริวัณณวรี นารีรัตนราชกัญญา ในการฟื้นฟูประวัติศาสตร์ของโครงการศิลปาชีพฯ ลายต้นสนนี้เป็นลวดลายพื้นถิ่นที่ถักทออยู่บนผืนผ้าของบ้านนาหว้า จังหวัดนครพนม ที่เป็นจุดกำเนิดโครงการศิลปาชีพฯ
- ลายหางนกยูงที่เชิงผ้า หมายถึง ความตั้งพระทัยมั่นของสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิริวัณณวรี นารีรัตนราชกัญญา ในการสืบสาน รักษาและต่อยอด พระราชกรณียกิจของสมเด็จพระนางเจ้าของพระองค์ ในการฟื้นคืนภูมิปัญญาผ้าไทยให้ดำรงคงอยู่คู่แผ่นดิน

ภาพที่ 5.3 ผ้าขิดลายนาสิริรัตนราชกัญญา

ที่มา: สำนักงานประชาสัมพันธ์จังหวัดนครสวรรค์ (2565)

4. จก

คำว่า "จก" อาจเพี้ยนมาจากคำว่า "ฉก" ซึ่งหมายถึงการควักหรือฉกไหมพุ่งขึ้นมาเพื่อสร้างลวดลาย ซึ่งในอดีตนิยมทอผ้าจกเพียงไม่กี่ลายในผืนเดียว แต่ปัจจุบันมีการผูกลายมากขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาด ผ้าจกจึงควรค่าแก่การอนุรักษ์เพราะเป็นภูมิปัญญาของไทยที่สืบทอดกันมาอย่างยาวนานมีสาระสำคัญ (ศูนย์สร้างสรรค์งานออกแบบ, 2556; กลุ่มสงวนรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม สถาบันวัฒนธรรมศึกษา กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, 2562) ดังนี้

4.1 เทคนิคการทอผ้าจก เป็นวิธีการทอผ้าที่สร้างลวดลายโดยการเพิ่มเส้นด้ายพุ่งพิเศษเข้าไปเป็นช่วงๆ ไม่ต่อเนื่องกันตลอดหน้าผ้า โดยใช้ไม้, ขนเม่น, หรือนิ้วมือในการยกเส้นด้ายขึ้นขึ้น แล้วสอดเส้นด้ายพุ่งพิเศษเข้าไป การทอแบบนี้บางครั้งเรียกว่า "การปักบนทูก" เพราะมีการสอดด้ายแล้วัดขึ้นคล้ายการปักผ้า ซึ่งมีเทคนิคการทอผ้าจกแตกต่างจากผ้าชนิดตรงที่ผ้าชนิดใช้เส้นด้ายพุ่งพิเศษสีเดียว แต่ผ้าจกใช้หลายสี ทำให้เกิดลวดลายที่ซับซ้อนและหลากหลาย โดยมีลักษณะของผ้าจกเป็นการทอเป็นผ้าหน้าแคบ เพื่อใช้ตกแต่งมากกว่าใช้เป็นเครื่องนุ่งห่มโดยตรง เช่น เชิงผ้าขึ้น และมีลักษณะด้านหน้าผ้าจะเรียบ ส่วนด้านหลังจะมีปุ่มปมเนื่องจากการจกเส้นด้ายต่างสี นอกจากนี้ยังพบว่าการทอจกแบบ "จกเอาด้านหลัง": ชาวภูไทและไท-ลาวบางกลุ่มมีวิธีการทอจกโดย "จกเอาด้านหลัง" ทำให้มัดปมได้สะดวกและสามารถดูกระจกลายผ้าจากด้านล่างได้

4.2 ส่วนประกอบของผ้าขึ้นตีนจก แบ่งออกเป็น 3 ส่วน ประกอบด้วย (1) หัวขึ้น เป็นผ้าพื้นสีขาวหรือแดง ใช้เย็บติดกับส่วนหัวขึ้น (2) ตัวขึ้น เป็นผ้าพื้น ผ้ามัดหมี่ หรือผ้ายกมุกสีต่าง ๆ และ (3) เชิงขึ้น การทอจกเป็นลวดลายที่สวยงาม

4.3 แหล่งผลิตผ้าจก ผ้าขึ้นตีนจกมีการทอกันมากในหลายจังหวัด ทั้งภาคเหนือมีแหล่งผลิตอยู่ที่จังหวัดสุโขทัย (หาดเสี้ยว) ตีนจกหาดเสี้ยวใช้สีสดใสหลากหลาย แพร่ (อำเภอลอง), เชียงใหม่ (อำเภอมะแม่มะแจ่ม) อุตรดิตถ์ (ลับแล) ตีนจกลับแลใช้สีที่มีน้ำหนักรีดเคียวกัน (Monochrome) โดยใช้สีดำเป็นเส้นยืน สีเหลืองเป็นเส้นพุ่ง และสีเขียวเป็นเส้นสอด ภาคกลางอยู่ที่จังหวัดอุทัยธานี (บ้านไร่, ท้าพั่น) ชัยนาท สุพรรณบุรี และราชบุรียังมีการสืบทอด

วัฒนธรรมผ้าขึ้นตีนจกในหมู่สตรีไทยวนที่อพยพมาจากล้านนา ส่วนภาคอีสานมีแหล่งผลิตอยู่ที่จังหวัดกาฬสินธุ์ (ชาวภูไท)

4.4 ลวดลายของผ้าจก มีทั้งลายเรขาคณิต ลายรูปสัตว์ ลายดอกไม้ และลายเครือเถา ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 2 ส่วนหลักคือ ลายหลักและลายประกอบ

- ลายหลัก ลายที่มีขนาดใหญ่และเด่นชัดที่สุดในผืนผ้า เช่น ลายดอกเซีย ลายกาบ ลายโค้งแก้ง ลายหักนกคู่ ลายขอสี่ ขอบแปด สิบสองหน่วยตัด

- ลายประกอบ: ลายที่ใช้เสริมลายหลัก ทำให้เกิดความสมบูรณ์ของลวดลาย เช่น ลายดอกตะล่อม ลายขอ ลายผักกูด ลายสะเปา ลายหงส์คู่ ดอกหมี่ สร้อยพรวนนกคุ้ม

โดยแต่ละท้องถิ่นมีลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์ เช่น ลายโคมเชียงแสน (แม่แจ่ม) ลายขอเครือ (แม่แจ่ม) ลายสะเปา (แม่แจ่ม)

5. ยก

ผ้ายกเป็นภูมิปัญญาไทยที่มีความงดงามและมีคุณค่าทางวัฒนธรรม การศึกษาผ้ายกจะช่วยให้นักศึกษาได้เข้าใจถึงความละเอียดประณีตของงานหัตถกรรมไทย และเห็นถึงความสำคัญของการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม คำว่า “ยก” มาจากลักษณะการทอเส้นไหมที่เชิดขึ้น และเส้นไหมที่จมลงเรียกว่า “จม” แล้วพุ่งกระสวยไปในระหว่างกลาง โดยเลือกยกบางเส้นและจมบางเส้นให้เกิดลวดลายขึ้น ดังมีสาระสำคัญ (จิรา จงกล, 2525; ศรีอุทัย เมาระพงษ์และคณะ, 2531; จันทรา ทองสมัคร, 2554; อีรพันธ์ จันทร์เจริญ, 2560; กลุ่มสงวนรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม สถาบันวัฒนธรรมศึกษา กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, 2562; นิตยา ศรีคง, 2563; ใจภักดี บุรพเจตนา, 2566) ดังนี้

5.1 ความแตกต่างของผ้ายกแต่ละท้องถิ่น ปรากฏดังนี้

- ผ้ายกสุรินทร์ นิยมทอลายดอกพิกุลและลายผกาจันทร์ ใช้ตะกอประมาณ 12-30 ตะกอ มีชายและเชิง นิยมใช้สีเดียว

- ผ้าเยียรบับลาว (อุบลราชธานี) เป็นผ้ายกที่มีชื่อเสียงในประวัติศาสตร์อีสาน

- ผ้าจวนตานี/ผ้าล่องจวน (ภาคใต้) เป็นผ้าทอดั้งเดิมของจังหวัดปัตตานี ยะลา และนราธิวาส

- ผ้าพุมเรียง (สุราษฎร์ธานี) มีการยกดอกด้วยเส้นไหมหรือด้ายเงินด้ายทอง
- ผ้าทอนาหมื่นศรี (ตรัง) แบ่งเป็นผ้าพื้น ผ้าตา และผ้ายกดอก
- ผ้ายกเมืองนคร (นครศรีธรรมราช) มีประวัติศาสตร์ความเป็นมายาวนานเอกลักษณ์โดดเด่น เป็นที่ต้องการของชนชั้นสูง มีการประดิษฐ์ลวดลายต่างๆ และถือเป็นสิ่งสูงค่า ผ้ายกเมืองนคร ได้รับการยกย่องตั้งแต่ในอดีตว่ามีความงดงามแบบอย่างผ้าชั้นดี ถือเป็นสิ่งที่สวยงามมีใช้เฉพาะกลุ่มชนชั้นสูง จึงเป็นเสมือนสิ่งที่บ่งบอกฐานะทางเศรษฐกิจ และสถานภาพทางสังคมของผู้เป็นเจ้าของผ้ายกเมืองนคร

5.2 เทคนิคการทอผ้ายก

- ใช้เทคนิคการทอที่คล้ายกับผ้าขิด แต่มีความละเอียดประณีตกว่า
- เกิดจาก การทอที่ไม่เรียบ มีเส้นด้ายเข้ดขึ้นเรียกว่า “เส้นยก” และเส้นด้ายที่จมลงเรียกว่า “เส้นข่ม”
- เมื่อทอพุ่งกระสวยไปมาระหว่างเส้นยกและเส้นข่ม จะเกิด ลวดลายนูน ขึ้นจากพื้นผ้า
- สามารถยกด้วยไหม เรียกว่า "ยกไหม" ยกด้วยเส้นเงิน เรียกว่า "ยกเงิน" หรือยกด้วยเส้นทอง เรียกว่า "ยกทอง"
- มีการใช้ ตะกอ ในการทอ โดยเฉพาะในภาคอีสานจะใช้ระบบตะกอแบบเทคนิคขิด
- การทอยกดอกคือการเพิ่มเส้นไหมพุ่งพิเศษเข้าไปในลวดลาย
- การเก็บดอกลายผ้า จะใช้ชนเม่นนับแบ่งเส้นไหมยืนออกเป็นกลุ่มๆ มีการใช้ไม้กดสอดเส้นไหมยืนที่เป็นเส้นยกและเส้นข่ม

5.3 กระบวนการทอผ้ายก

- การเตรียมเส้นไหม เป็นการเตรียมเส้นไหมยืนและเส้นไหมพุ่ง
- การก่อตะกอและการเก็บดอก มีการร้อยคล้องเส้นไหมยืนด้วยด้าย เพื่อให้ตะกอยกเส้นไหมขึ้นลงสลับกัน
- การทอเนื้อผ้า สับตะกอเพื่อให้เกิดช่องว่างระหว่างเส้นไหมยืน แล้วพุ่งกระสวยเส้นไหมพุ่งเข้าไปจากนั้นจะกระทบพื้นหวีเพื่ออัดเส้นไหมพุ่งให้แน่น

- การทอยกดอก ใช้ไม้ลูกเขาดึงตะกอลาย ทำให้เส้นไหมเย็นที่เป็นเส้นยกและเส้นข่มแยกออกจากกัน แล้วสอดไม้สอดเข้าไปเพื่อสร้างช่องว่าง จากนั้นจึงพุ่งกระสวยเส้นพุ่งพิเศษเข้าไป

5.4 วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการทอ ประกอบด้วย หลอดไหม, กี่กระตุก, เครื่องกรอไหม, หัวม้วนผ้าไหม, กระสวย, รางโวน, ฟืม ส่วนเส้นใยที่ใช้ เช่น ฝ้าย ไหม และใยกึ่งสังเคราะห์ มีสีย้อมธรรมชาติ (จากพืช) อาทิ แก่นขนุน หัวหรือเหง้าขมิ้นชัน เปลือกกระหูด ต้นคราม ลูกมะเกลือ ดอกคำฝอย รากยอป่า มูลครั่ง เป็นต้นและสีย้อมวิทยาศาสตร์ อาทิ สีเบสิค สีแอสิค สีไคเร็ด สีรีแอคทีฟ สีแวต เป็นต้น และมีลายผ้าต้นแบบมาจากลายปูนปั้นตามโบราณสถาน อาทิ วัดจามเทวี วัดพระยืน และลายที่ประยุกต์ขึ้นใหม่ได้

5.5 ลักษณะเด่นของผ้ายกลำพูน

- เป็นผ้าไหมที่ใช้เทคนิคการทอพิเศษ “การยกดอก” ทำให้เกิดลวดลายที่อ่อนช้อยและงดงาม

- มีลักษณะ ลายนูน ที่ผิวสัมผัส สามารถมองเห็นและสัมผัสได้ชัดเจน

- มีลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์ เช่น ลายดอกพิกุล ลายกลีบลำดวน ลายใบเทศ ลายเม็ดมะยม ลายพุ่มข้าวบิณฑ์ และลายที่ประยุกต์ขึ้นใหม่

- ลวดลายดั้งเดิมมัก คัดลอกมาจากลายปูนปั้น ตามโบราณสถาน เช่น ลายดอกแก้ว ลายจากวัดพระยืน หรือลายเทวดาจากวัดจามเทวี

- มีการนำ ลวดลายโบราณมาผสมผสานกับลวดลายประยุกต์ เพื่อรักษาเอกลักษณ์ของผ้ายกลำพูน ยังได้มีการประยุกต์โดยพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ทรงนำลายเทพพนมจากภาคกลางมาสอนให้กับชาวลำพูน

6. ยกมุก

ยกมุก เป็นเทคนิคการทอโดยใช้เส้นพิเศษเพิ่มบนกี่ทอผ้า ลายยกบนผ้าเกิดจากการใช้ตะกอลอยยกด้านยืนพิเศษสีเดียวหรือหลายสี โดยเส้นยืนพิเศษจะถูกจัดไว้ตอนบนของเส้นยืนธรรมดาที่ซึ่งไว้ในกาทอผ้ายกมุก เส้นยืนพิเศษจะถูกดึงลงไปบนเส้นยืนธรรมดา และเกิดเป็นลวดลายตามแบบที่เก็บตะกอไว้ ผ้ายกมุกเป็นงานศิลปะและภูมิปัญญาของไทย ที่มีความละเอียดและงดงาม ซึ่งผ้ายกมุกสะท้อนถึงความเชื่อมโยงกับศาสนาและประเพณีในแต่ละ

ท้องถิ่น สามารถสรุปสาระสำคัญเกี่ยวกับผ้ายกมุก (สิทธิชัย สมานชาติ, 2553; กลุ่มสงวนรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม สถาบันวัฒนธรรมศึกษา กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, 2562; (หอสมุดแห่งชาติรัชมังกลาภิเชก จันทบุรี, 2567) ดังนี้

6.1 ลักษณะเด่นของผ้ายกมุก

- ผ้ายกมุกเป็นเทคนิคการทอที่ใช้เส้นด้ายพิเศษเพิ่มบนที่ทอผ้า
- ลายยกบนผ้าเกิดจากการใช้ตะกอลอยยกเส้นยืนพิเศษที่มีสีเดียวหรือหลายสี
- เส้นยืนพิเศษจะถูกจัดไว้ด้านบนของเส้นยืนธรรมดา และถูกดึงลงไปบนเส้นยืน

ธรรมดาเกิดเป็นลวดลายตามแบบที่เก็บตะกอลไว้

- ลวดลายผ้ายกมุกเป็นลายยาวซ้ำๆ ต่อเนื่องกันเป็นแถวตามแนวเส้นยืน
- ลวดลายจะเรียงชิดกันหรือเว้นระยะห่างกันจนเต็มหน้าผ้า
- พื้นผ้ามักจะเรียบ ไม่ใส่ลวดลาย ทำให้ลายมุกเด่นชัดขึ้น
- ลวดลายมุกอาจเป็นดอกกลมหรือกากบาท
- เป็นศิลปะการทอผ้าของกลุ่มวัฒนธรรมไทยวนและไทพวนในภาคเหนือ
- นิยมทอเพื่อทำ ชิ่นมุก ซึ่งนำไปต่อกับผ้าจากเป็นชิ่นตีนจก
- มีการทอในกลุ่มวัฒนธรรมไทลื้อและภูไทในภาคอีสานด้วย
- ผ้ายกมุกเป็นภูมิปัญญาการทอที่ มีการแลกเปลี่ยนเทคนิคกันระหว่างกลุ่มชาติ

พันธุ์ต่างๆ เช่น ไท-ลาว ภูไท และกวย

6.2 เทคนิคการทอผ้ายกมุก

- เป็นการทอโดยเพิ่มเส้นด้ายยืนพิเศษเข้าไปในผืนผ้า
- ต้องใช้เส้นยืน 2 ชุด บนเครื่องทอผ้า
- ดั้งเดิมนิยมใช้เทคนิคการทอผ้ายกมุกในหมู่ชาวภูไท
- ใช้ทอ "ผ้าจ่อง" ซึ่งเป็นผ้าคลุมไหล่ที่ใช้ในพิธีบวชนาคและคลุมโลงศพ ใน

การทอผ้าจ่องจะทอ 2 ชิ้น แล้วนำมาเย็บต่อกันเพื่อเพิ่มความกว้าง ส่วนสีพื้นและการสอยแบบต่างๆ มักเชื่อมโยงความเชื่อในพระพุทธศาสนา อาทิ ลายจอมธาตุและลายเอี้ย

- เส้นยืนพิเศษที่ใช้ตกแต่งมักใช้เส้นไหมสีเหลืองหรือสีขาว
- เมื่อทอเสร็จจะเกิดลวดลายริ้วทางยาวจากเส้นยืนสลับสีกับเส้นยืนพิเศษ

- มีการใช้ลูกตุ้มหินถ่วงทำตะกอสายผ้าเพื่อทอ "ตีนดำหนา" (ต่อกับผ้าขึ้นมัดหมี่) และ "ตีน/เสลิก" (ต่อกับขึ้นโฮลประโบล)

6.3 เอกลักษณะฝ้ายกมุกของชาวไท-ลาว (อุบลราชธานี)

- มีเอกลักษณ์พิเศษที่ ลายมุก ซึ่งมักใช้ประดับเครื่องแต่งกายและบ้าน

- มี เครื่องทอ ที่เคยใช้ในอดีต

- มีการใช้สีหลากหลายในลายมุก แต่ที่นิยมคือ เครื่องสีดำสลับกับสีแดง เครื่องสีครามกับสีแดง และเครื่องสีเขียวกับสีดำ

- ผ้าขึ้นทิวมุก เป็นผ้าที่ใช้เฉพาะกลุ่มเชื้อสายเจ้านายเมืองอุบลราชธานี กรณีขึ้นทิวมุกจกดาว เป็นผ้าที่มีจำนวนน้อยมากและหาได้ยากยิ่ง ผ้าที่หลงเหลือมาจนถึงปัจจุบันไม่น่าจะเกิน 7 ผืน ในส่วนที่เก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุบลราชธานี มี 2 ผืน ซึ่งขึ้นทิวมุกจกดาวมีลักษณะพิเศษมากกว่าขึ้นทิวทั่วไป คือ ต้องมีทางเครื่องเป็น “หมี่แม่”, “หมี่ลูก” ให้เกิดลายทิวแล้ว ต้องยกมุกเพิ่มเส้นยืนพิเศษบนที่ทอผ้า ทำให้เกิดเป็นลายริ้วสีเหลืองเล็กๆ ขวางไปตามตัวขึ้น และต้องใช้ไหมสีขาว หรือไหมเงินจนเป็นเส้นตั้งเรียงถี่ในช่วงที่เป็น “หมี่ลูก” จากนั้นให้จกด้วยลายตุ้มหรือลายหน่วย เป็นดาวเล็กๆ ตามช่อง เมื่อได้ขนาดเป็น “โต่ง” จึงนำมาต่อด้วยหัวขึ้นจกดาว ด้วยเหตุที่ผสมผสานหลายเทคนิคการทอ คือ สืบเส้นยืนเป็นเครื่องทิว ยกมุก จกลายดาวหน่วยและจกเส้นขาว เรียกขึ้นชนิดนี้ตามเทคนิคว่า “ขึ้นทิวมุกจกดาว”

7. คำเพา

คำเพา เป็นเทคนิคการเหยียบตะกอกเป็นภูมิปัญญาการใช้ตะกอกช่วยสร้างลวดลาย หากมีจำนวนตะกอกมากก็จะเรียกว่าการ “ยก” นับเป็นภูมิปัญญาการทอผ้าดั้งเดิมของชาวอีสานในแถบอีสานตอนล่างนิยมทอด้วยเส้นใยไหม ส่วนแถบอีสานตอนบนนิยมทอด้วยเส้นใยฝ้าย การทอผ้าด้วยเทคนิคการ “เหยียบ” ของชาวภูไทนั้นนิยมทอเป็นผ้าห่ม ดังนั้น คำเพา จึงเป็นเทคนิคการทอผ้าโดยใช้การเหยียบตะกอกเพื่อสร้างลวดลาย โดยลวดลายที่นิยมคือ ลายลูกแก้ว (คล้ายสีเหลี่ยมข้าวหลามตัด) และลายเมลิ็ดพริกไทย ซึ่งชาวภูไตนิยมทอผ้าด้วยเทคนิค “เหยียบ” เพื่อทำผ้าห่ม เพราะทำให้เนื้อผ้าแน่นและหนา ส่วนชาวไทยเชื้อสายกูยและเขมรในสุรินทร์และศรีสะเกษ นิยมทอเป็นผ้าตัดเสื้อและผ้าเปี่ยง กรณีที่เป็นลายคำเพาเป็น 1 ใน 5 ลายผ้าไหมสาเกตของจังหวัดร้อยเอ็ด มีลักษณะที่เป็นผ้าไหมมัดหมี่ที่ทอลายผ้ามัดหมี่โบราณ 5 ลายต่อกัน โดย

ลายคำเพาในผ้าไหมสาเกต หมายถึง ความซื่อตรง มุ่งมั่น เข้มแข็ง คงทน และความยั่งยืนแห่งมิตรภาพของชาวร้อยเอ็ด ซึ่งมีเอกลักษณ์คือ ลายนาคน้อย 12 ตัวอยู่ตรงกลาง และลายหมากจับ 3 ลำ แต่ละลายจะทอด้วยผ้าพื้นสีดอกอินทนิลบกซึ่งเป็นดอกไม้ประจำจังหวัดร้อยเอ็ด (กลุ่มสงวนรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม สถาบันวัฒนธรรมศึกษา กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, 2562; พิมพ์อัสม นุชนนทรี และคณะ, 2566) ซึ่งให้เห็นว่า คำเพา เป็นวิธีการทอผ้าจากภูมิปัญญาท้องถิ่นแผ่นดินอีสานที่ใช้เทคนิคการทอผ้าใช้การเหยียบตะกอลเพื่อสร้างลวดลายที่นิยมในกลุ่มชาวชาวภูไท และชาวไทยในจังหวัดร้อยเอ็ดที่เป็นกลุ่มไทยอีสานกลุ่มไทย-ลาว กลุ่มไทยเขมร กลุ่มไทย-ส่วย และ กลุ่มภูไท เช่นเดียวกับชาวไทยเชื้อสายญ้อและเขมรในสุรินทร์และศรีสะเกษ

8. ควบเส้น

การควบเส้นเป็นเทคนิคที่แสดงถึงภูมิปัญญาและความคิดสร้างสรรค์ ในการสร้างลวดลายบนผืนผ้าเป็นภูมิปัญญาการสร้างลวดลายบนผืนผ้าโดยอาศัยความแตกต่างของเส้นใยเป็นกระบวนการที่ทำก่อนการทอผ้า โดยนำเส้นใยไหมหรือฝ้ายสองสีที่มีน้ำหนักสีอ่อนแก่ต่างกันมาปั่นตีเกลียวรวมกันเป็นเส้นเดียว สีที่เป็นเอกลักษณ์ในการควบคือ สีเหลือง ซึ่งนำมาคwabกับสีอื่นๆ ส่วนเส้นด้ายที่คwabแล้วส่วนใหญ่นิยมใช้เป็น เส้นพุ่ง เมื่อทอผ้าโดยใช้เส้นไหมคwabเรียงต่อกัน จะได้เนื้อผ้าที่มีสีเหลืองล้ากันเป็นมันวาว ซึ่งมีลักษณะของผ้าที่ทอด้วยเทคนิคคwabเส้น จะดูคล้าย ขนหางกระรอก จึงนิยมเรียกว่า "ผ้าหางกระรอก" ทำให้เทคนิคการคwabเส้นเป็นส่วนหนึ่งของมรดกทางวัฒนธรรมของไทย ที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์ไว้ มีสาระสำคัญ (กลุ่มสงวนรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม สถาบันวัฒนธรรมศึกษา กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, 2562) ดังนี้

8.1 ระบบการเกลียวเส้นใย การเกลียวเส้นใยมี 2 ระบบ คือ ปั่นตีเกลียวไปด้านซ้าย และ ปั่นตีเกลียวไปด้านขวา

8.2 เทคนิคการทอผ้าคwabเส้น ประกอบด้วย

- 1) ใช้เทคนิคการทอขัดแบบสองตะกอลธรรมดา
- 2) การทอผ้าคwabเส้นทำให้เกิดลวดลาย 3 แบบ คือ ลายหางกระรอกที่พุ่งไปด้านขวา (ทอด้วยเส้นใยที่ตีเกลียวด้านขวา) ลายหางกระรอกที่พุ่งไปด้านซ้าย (ทอด้วยเส้น

ใยที่ตีเกลียวด้านซ้าย) และลายหางกระรอกที่มีสายพุ่งเป็นหยักแหลม (ใช้กระสวย 2 อัน พุ่งทอ ย้อนสลับซ้ายขวา)

8.3 ชื่อเรียกการควบเส้นในแต่ละท้องถิ่น โดยแต่ละท้องถิ่นของภาคอีสานมีชื่อเรียกเทคนิคการควบเส้นที่แตกต่างกันไปตามกลุ่มวัฒนธรรม ดังนี้

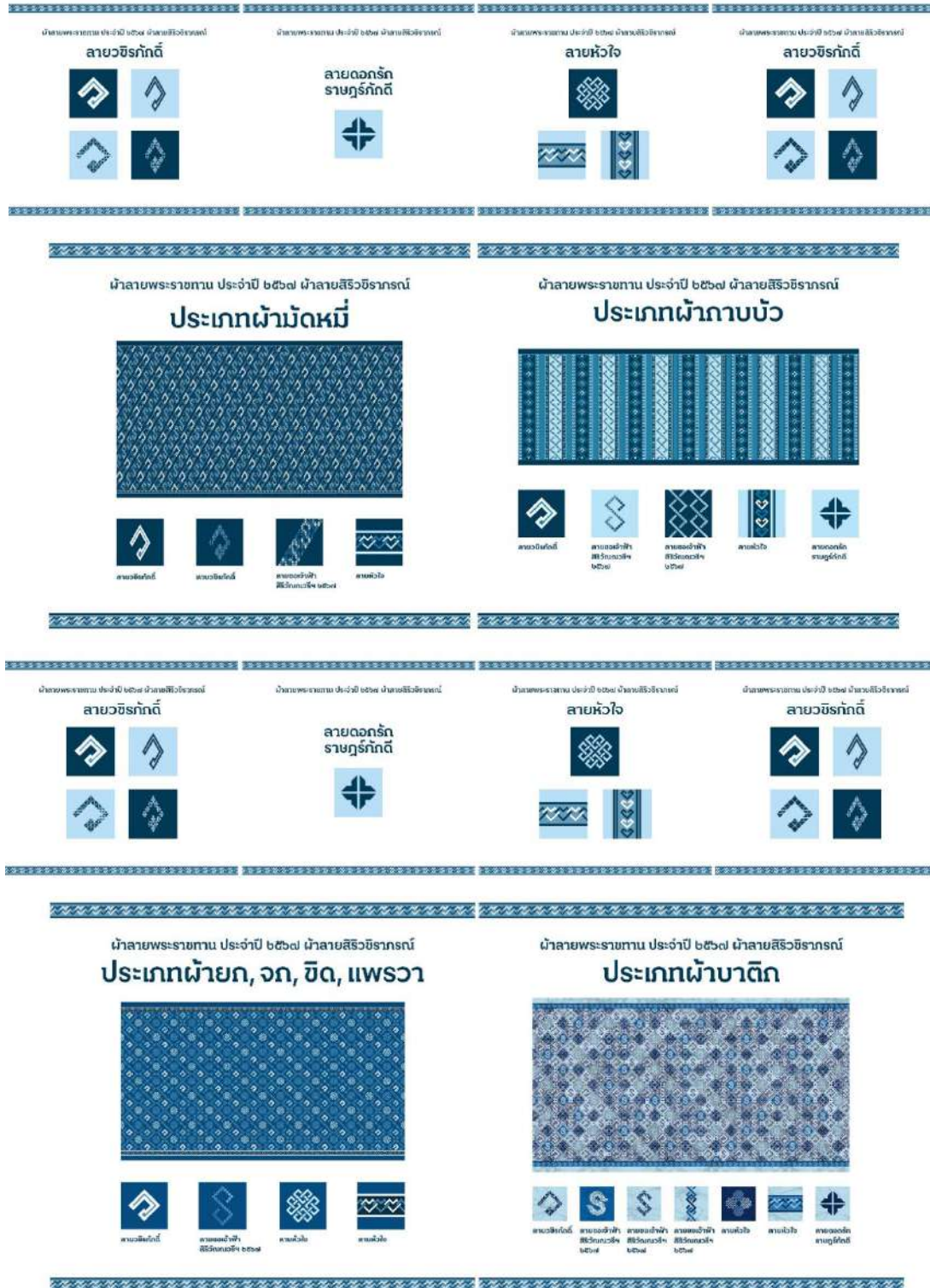
- 1) เซ็น เป็นศัพท์ที่ใช้เรียกในกลุ่มชาวภูไทและไท-ลาว
- 2) กระนิว/กระเนียว เป็นศัพท์ที่ใช้เรียกกันในกลุ่มชาวไทยเชื้อสายกวย/ส่วย และเชื้อสายเขมร
- 3) มับไม เป็นศัพท์เฉพาะถิ่นของชาวไท-ลาว จังหวัดอุบลราชธานี ที่ใช้เรียกผ้าทอของตนเองที่ทอเป็นลายริ้วด้วยเส้นไหมควบเส้น
- 4) กลุ่มไทวนเรียก "ปิ่นโก"
- 5) กลุ่มไทพวนเรียก "มะลั้งไม"
- 6) กลุ่มไทภาคกลาง ภาคใต้ และอีสานทั่วไปเรียกว่า "หางกระรอก"

8.4 ชนิดของผ้าที่นิยมทอด้วยเทคนิคการควบเส้น โดยผ้าที่นิยมทอด้วยเทคนิคนี้ได้แก่ ผ้าโสร่งตาตาราง ผ้าขาวม้า ผ้าโจงกระเบน ผ้าซิ่นอันลุนเซียม ซิ่นชีว และซิ่นโก

- กลุ่มชาวภูไทนิยมทอเป็น ผ้าโสร่งตาตาราง และผ้ายาวหรือโจงกระเบน
- กลุ่มชาวไทยเชื้อสายกวย และเขมรนิยมทอเป็นผ้าโจงกระเบน ผ้าโสร่งตาตาราง และผ้าซิ่นอันลุนเซียม
- ชาวไทลาวในอุบลราชธานีนิยมทอซิ่นมับไม

เมื่อกล่าวถึงผ้าไทยที่ได้รับพระราชทานล่าสุดเมื่อวันที่ 22 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2567 ที่จังหวัดอุบลราชธานี โดยสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิริวัณณวรี นารีรัตนราชกัญญา ได้ทรงออกแบบลายพระราชทานเนื่องในโอกาสสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราลงกรณ พระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเจริญพระชนมพรรษา 6 รอบ 72 พรรษาโดยมีลายพระราชทานแก่ศิลปินช่างทอผ้าและหัตถกรรมไทยผ่านทางกระทรวงมหาดไทย จำนวน 4 ลายหลัก ได้แก่ ลายวชิรภักดี ลายขอเจ้าฟ้าสิริวัณณวรีฯ ๒๕๖๗ ลายหัวใจ และลายดอกกรักราชภักดี พระราชทานแก่ศิลปินช่างทอผ้าและหัตถกรรมไทย ผ่านทางกระทรวงมหาดไทย โดยพระราชทานแบบตั้งต้นไว้ 4 ประเภท ได้แก่ ประเภทผ้า

กาบบัว, ประเภทฝ้ายก, จก, ขิด, แพรว, ประเภทผ้ามัดหมี่ และประเภทผ้าบาติก (กรม
ประชาสัมพันธ์, 2567) ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 5.4 ลวดลายผ้าพระราชทานแก่ศิลปินช่างทอผ้าและหัตถกรรมไทย ปี 2567

ที่มา: กรมประชาสัมพันธ์ (2567)

สองนาศียิมฟิม กำเนิดมัดหมี่ถีนนาคา: กาบเอี้ยยูกำชะโนด

1. เรื่องเล่าคำชะโนด: สองนาศียิมฟิม

เรื่องราวของตำนานสองนาศียิมฟิมเป็นต้นเรื่องราวที่ถูกเก็บมาผูกแบบแนวคิดที่ว่า ผู้หญิงสมัยโบราณส่วนใหญ่จะนิยมทอผ้าใส่กันในครอบครัว ซึ่งอาศัยความเชื่อของแต่ละท้องถิ่น อาทิ ผ้าย้อมคราม จังหวัดสกลนคร ผ้าย้อมครามของชาวลาวครั่ง แผ่นเครื่องมือที่เป็นทั้งวิทยาศาสตร์และความเชื่อผูกโยงกันจะมีเครื่องมือที่จะทำให้ทอผ้าโบราณได้คือ กี่ หรือหูก ที่ประกอบไปด้วยเสาหลักขาตั้งหูก ไม้คานหูก ไม้รองนั่ง ไม้ม้วนผ้า ไม้หาบหูก ไม้เหยียบหูก ตะก้อหรือเขา ฟิม (พินหวี) รอก (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, 2546; สิริพิชัย สมานชาติ, 2553) ซึ่งบางพื้นที่เรียกอุปกรณ์การทอแตกต่างกันออกไปอย่างเช่น หญิงชาวไทยวน ทอผ้าขึ้นใส่จะมีอุปกรณ์การทอประกอบด้วย เส้นด้าย หลักเฟือ กง อัก ไน/หลา หลอด กระสวย ฟิม กี่ทอ ไม้เหยียบหูก แปรงทาแป้งบนเส้นยืน ไม้คันผั่ง (กระทรวงวัฒนธรรม, 2565) คนอีสานจะเรียกอุปกรณ์ใกล้เคียงกันคือ หูก ฟิม หรือพินหวี กง อัก หลักตีนกง หลา กระสวย หลอดใส่ด้าย หลอดด้ายคัน (ลูกคัน) หลักเฟีย โหงมี (ลำควน ลุนจันทา, มหาวิทยาลัยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, ฅฐพร ชันทะสีมา, 2561) ดังนั้น ฟิม จึงเป็นอุปกรณ์สำคัญที่จะเป็นตัวกำหนดการทอผ้าให้ออกมางดงามเพียงใด มีลักษณะคล้ายหวี มีฟันเป็นซี่ ฟันหวี ใช้สอดเส้นด้ายหรือไหมยืนเพื่อจัดเส้นด้าย เส้นไหมให้อยู่ห่างกัน และใช้กระทบไหมเส้นพุ่งให้สานขัดกับไหมเส้นยืนที่อัดแน่นเป็นเนื้อผ้า ซึ่งฟิมสามารถทำได้ด้วยไม้ เหล็ก สแตนเลสก็ได้ มีทั้งฟิมชนิด 35, 50, 60 หลบ (ชนิษฐา ทุมมาภรณ์, คณะทำงานข้อมูลท้องถิ่น ข่ายงานห้องสมุดมหาวิทยาลัยส่วนภูมิภาค, สำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, 2564) และคำว่า “ฟิม” อุปกรณ์ทอผ้ามีลักษณะคล้ายหวี นี้เองเป็นเรื่องเล่าขานตำนานของคำชะโนดที่เกิดขึ้นจริงในหมู่บ้านเมืองไพร ที่เป็นเรื่องเล่า “สองนาศียิมฟิม” มีใจความสำคัญดังนี้ (คณะศึกษานุศิษย์, 2559; ทศพล จังพานิชย์กุล, 2559; สมร ชันติกุล, 2554)

นาศียิมฟิม

“...ข้างขึ้นเป็นมนุษย์ ข้างแรมเป็นพญานาค... ตำนานปู่ศรีสุทโธชาวบ้านเล่าต่อกันมา ก่อน พ.ศ.2500 เห็นชวานาคออกมาเที่ยวงานบุญประจำ...ผู้หญิงไปยืมเครื่องมือทอหูก (ฟิม) ไปทอผ้าอยู่เป็นประจำ...ย้อนเวลา 100 กว่าปีที่แล้ว เกิดปาฏิหาริย์ระหว่างคำชะโนดและหมู่บ้านเมืองไพร...ในช่วงเวลากลางวันใกล้ค่ำ ได้ปรากฏร่างของสุภาพสตรี

2 คน แต่งตัวด้วยเสื้อผ้าสวยงามสะอาดเรียบร้อย กิริยาท่าท่วงน่าน่ารักน่าเคารพนับถือ ดูคล้ายกับผู้หญิงชาววังหรือในเมืองหลวง ซึ่งดูแตกต่างกับชาวบ้านธรรมดาในชนบท และการยืมพิมพ์ หูกทอผ้านี้ทำให้ชาวบ้านลือกันว่า “แม่ย่าศรีปทุมมาชอบทอผ้าชิ้น”

สุภาพสตรีทั้งสองคน ได้เดินออกจากเมืองชะโนดเข้าไปในหมู่บ้านเมืองไพร ตำบลบางม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ซึ่งคำชะโนดนั้นอยู่ห่างจากบ้านเมืองไพรประมาณ 4 กิโลเมตร เพื่อขอยืมพิมพ์ตำหูก (พิมพ์ทอผ้า) จากชาวบ้านเมืองไพรเมื่อสุภาพสตรีทั้งสองคนยืมพิมพ์ได้ตามที่ต้องการแล้ว ก็อยู่พูดคุยสนทนากับชาวบ้านเป็นเวลานาน จนกระทั่งถึงเวลาพลบค่ำ การที่ได้พูดคุยกันเป็นที่ถูกอกถูกใจและสนิทสนมกันเป็นอย่างดีเจ้าของบ้านจึงชักชวนให้สุภาพสตรีทั้งสองคนค้างคืนด้วย 1 คืน สภาพพื้นที่ทั้งสองคนตกลงนอนค้างคืนด้วย...เมื่อถึงเวลานอนเจ้าของบ้านก็ได้จัดที่นอนให้ในที่ที่เหมาะสม ตามที่เคยจับให้ผู้มาเยี่ยมได้นอน แต่ปรากฏว่าสุภาพสตรีทั้งสองนั้นไม่พอใจที่จะได้นอนในที่ที่จัดให้ และขอให้เจ้าของบ้านจัดที่นอนในเพนียด (กระเเมอใบใหญ่ๆ) ซึ่งคนเข้านอนได้สบายเจ้าของบ้านรู้สึกแปลกใจเกิดความสงสัยมากแต่ก็ไม่กล้าถามถึงเหตุผลด้วยความเข้าใจและสงสัยพอดีกเจ้าของบ้านจึงจุดไฟออกมาส่องดูสุภาพสตรีทั้งสอง ก็ปรากฏว่า เขียนร่างทั้งสองนั้นได้เปลี่ยนเป็นเพื่อนงูใหญ่ 2 ตัวนอนขนดเต็มเพนียด พอรุ่งขึ้นวันใหม่ก็ได้เปลี่ยนเพื่อนเป็นสุภาพสตรีดั้งเดิม แล้วก็เดินทางจากไป คำโบราณท่านว่า ถ้าเป็นพญานาคแปลงกายมา เมื่อเวลานอนหลับก็จะกลับเป็นเพื่อน ๆ เดิมเสมอไป ดังคำบอกเล่าของกาละณะนคราษ บอกองค์ท่านว่า รูปร่างของพญานาคจะเกิดขึ้นได้ด้วยเหตุ 6 ประการ ได้แก่ เวลาแสดงตน เวลาเกิดโทสะ เวลาเดินทาง เวลาเพลอสติ เวลาแสดงฤทธิ์ และเวลาจิตเกิดปฏิพัทธ์ในกาม ทำให้สองนาศิเพลอสติตอนนอนจึงกลับร่างเป็นนาศิดังเดิมนั่นเอง...นอกจากเรื่องนี่ยังพบว่า มีเรื่องเล่าจากชาวบ้านในแถบคำชะโนดบอกว่า กาลครั้งหนึ่งนานมาแล้วเล่าต่อกันว่าบริเวณด้านทิศใต้ของเมืองชะโนดมีศาลาเล็ก ๆ 1 หลัง สร้างไว้เพื่อให้ชาวบ้านนำฝ้ายไปย้อมสี โดยให้ “นำมวลฝ้ายไปแขวนไว้บนศาลาเมื่อได้แขวนไว้เสร็จเรียบร้อย ก็ให้นั่งลงอธิษฐานว่าต้องการย้อมสีอะไร อธิษฐานให้ฝ้ายเป็นสีที่ต้องการนั้นๆ พอรุ่งขึ้นวันใหม่เมื่อไปรับเอาฝ้ายกลับ ก็จะได้เห็นฝ้ายนั้นถูกย้อมสีเป็นสีสวยงามตามที่ได้อธิษฐานไว้นั้นแล”

ยังพบว่ามีเรื่องเล่าว่าบ่อน้ำสา่งที่ชาวบ้านใช้ดื่มกินและใช้ในครัวเรือนมีการเชื่อมต่อกับบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่คำชะโนด โดยเล่าว่า ผู้เฒ่าผู้แก่ชาวบ้านเมืองไพรเล่าเพิ่มเติมให้ฟังว่า สมัยครั้งท่านเหล่านั้นยังเป็นเด็ก คุณพ่อคุณแม่ของท่านได้เล่าเรื่องให้ฟังบ้างเมื่อชาวบ้านเมืองไพรไปตักน้ำสา่ง(บ่อน้ำ) ถ้าใครทำถึงตักน้ำหล่นลงในบ่อ ก็จะไม่มีโอกาสหา

เจอ แม้จะช่วยกันค้นหาขนาดไหน ก็ไม่สามารถที่จะหาเจอได้ ถ้าอยากได้ถึงต้นน้ำคั้นจะไปรอที่ปากบ่อคำชะโนด ถึงน้ำจะไปผุดขึ้นที่บ่อคำชะโนดทุกครั้งเสมอไปเป็นที่น่าแปลกมหัศจรรย์ใจยิ่งนัก...ยิ่งถ้าวันพระแล้วชาวบ้านที่ไปนอนเฝ้านามักจะพบว่า...ชาวบ้านม่วงและหมู่บ้านใกล้เคียงที่ไปนอนเฝ้านา หรือไปประกอบการทำมาหากินในเวลากลางคืนใกล้ๆกับเมืองชะโนดแห่งนี้ ถ้าเป็นวันพระขึ้นและแรม 7, 8, 14, 15 ค่ำ ตกกลางคืนประมาณตีสามตีสี่ จะได้ยินเสียงฆ้อง เสียงกลองดังอยู่ในเมืองชะโนด คล้ายกับมีบ้านเมือง และวัดวาอารามอยู่ในเมืองชะโนดแห่งนี้ ซึ่งเป็นเรื่องแปลกประหลาดและมหัศจรรย์จริงๆ โดยเฉพาะในวันพระผู้ที่เข้าไปในเมืองชะโนดหรือผู้ที่อาศัยในบริเวณใกล้ๆกับเมืองชะโนดนี้ห้ามพูดคำหยาบสาปแช่ง (ป้อย) เป็นเด็ดขาด ถ้าใครฝ่าฝืนจะมีอันเป็นไปหรือได้รับโทษ มีอาการป่วยขึ้นอย่างกะทันหันโดยไม่ทราบสาเหตุหรืออาจเป็นอันตรายถึงแก่ความตายได้อย่างไม่มีเหตุผลอธิบาย...”

ภาพที่ 5.5 ฝีม

ชาวบ้านในพื้นที่คำชะโนดเรียกอ่างน้ำที่เชื่อมต่อกับเกาะคำชะโนดว่า “บ่อเมือง” ซึ่งในอดีตที่ผ่านมาไม่นานนักในบริเวณเมืองชะโนดทางทิศเหนือจะมีบ่อเกลือสินเธาว์ ชาวบ้านจึงเรียกรวมกันสั้น ๆ ว่า “บ่อเมือง” มีน้ำเต็มอยู่ตลอดทั้งปีและบ่อน้ำบางช่วงจะมีความลึกมากและจะมีปากถ้ำลึกเข้าไปในเมืองชะโนด ในถ้าจะมีระเซ้าอาศัยอยู่เป็นจำนวนมากส่วนบริเวณที่

น้ำท่วมไม่ถึงดินจะเกิดเป็นข้าทา(ข้าเกลือ) ชาวบ้านที่ไปขอต้มเกลือหรือมีสิทธิต้มเกลือได้นั้นมีเพียง 3 หมู่บ้าน หรือ บ้านเมืองไพร บ้านม่วง และบ้านวังทอง เมื่อถึงฤดูเดือนสาม พ่อเจ้าของแต่ละหมู่บ้านจะประกาศนัดชาวบ้านให้ไปพร้อมๆกัน แล้วก็จัดการแบ่งเขตที่ต้มเกลือให้เท่าๆกัน ผู้ใดจะโลภมากกว่าเพื่อนไม่ได้ ถ้าหากฝ่าฝืนก็จะมีอันตรายเกิดขึ้นทันที หรือมีอันเป็นไปต่างๆให้เห็นในทันที ข้อห้ามในการเข้าไปทำเกลือต้มที่นี้คือ ห้ามขับขี้อู่วียนลงไปบริเวณบ่อนั้น ฝ่าฝืนไม่ได้เด็ดขาด ถ้าใครฝ่าฝืนข้อห้าม หรือมีการขโมยเกลือกันเกิดขึ้น เมื่ออยู่ต้มเกลือต่อไปก็จะได้เกลือตามที่ต้องการ อีกข้อห้ามคือห้ามพาผู้หญิงไปนอนค้างคืนต้มเกลือด้วยเด็ดขาด ห้ามผู้หญิงตากผ้าถุงในบริเวณนั้น ถ้าใครฝ่าฝืนข้อห้ามนี้บ่อเกลือจะตาย ไม่เกิดเกลือขึ้นมาให้ต้มอีก กระทั่งเมื่อปี พ.ศ. 2527 กรมชลประทานได้ไปสร้างฝายกั้นน้ำกุดสามขาขึ้นมาจึงทำให้บ่อเมืองมีน้ำท่วมสูงตลอดทั้งปี ไม่สามารถต้มเกลือ หรือทำเกลือได้ จนถึงปัจจุบันนี้

ชี้ให้เห็นว่า ความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคที่คำชะโนดมีส่วนสัมพันธ์กับการดำรงชีวิตของชาวบ้านแถบบ้านวังทอง บ้านม่วง บ้านเมืองไพร บ้านคำชะโนด (ปัจจุบัน คือบ้านโนนเมือง) ทั้งการทำนาข้าว ทำนาเกลือ การทอผ้า การทำมาหากินอยู่รอบคำชะโนด อาทิ ผักที่เกิดในป่าคำชะโนด ปลาที่อยู่กุดสามขา หุ่นเลี้ยงสัตว์รอบบ่อเมือง ในส่วนของสองนาศิริมพื้มจึงเป็นจุดเริ่มต้นของคุณย่าสมรนำความชำนาญด้านการทอผ้าขึ้น มัดหมี่ลวดลายอัตลักษณ์เฉพาะตนคือเอื้อยร้ายลายผ้าขึ้น มาสู่การออกแบบลวดลายผ้าขึ้นคำชะโนดและการจดสิทธิบัตรลวดลายผ้าไว้ในแผ่นดินคำชะโนดสืบต่อไป

2. กำเนิดมัดหมี่ถิ่นนาคา: กาบเอื้อยภูคำชะโนด

ก่อนการเข้าถึงวิถีถิ่นนาคา การกำเนิดกาบเอื้อยภูคำชะโนดของคุณย่าสมร ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการทอผ้าขึ้นถิ่นนาคาที่ไม่เคยเปิดเผยตัวตนแก่สังคมมาก่อน ซึ่งลวดลายแรกที่เกิดขึ้นในแผ่นดินศักดิ์สิทธิ์คำชะโนด ด้วยแรงปรารถนาอย่างเห็นสิ่งที่ปรากฏตรงหน้าที่อยู่อาศัยของตนเองมาอยู่ในผืนผ้าทอผ่านการมัดหมี่ลวดลายบนผืนผ้าให้เกิดความสวยงาม ซึ่งเป็นเหมือนดังศิลปินที่วาดภาพจากสิ่งที่เห็นเป็นจินตนาการจรดปลายแปรงหรือพู่กัน แต้มแต่งผืนผ้าให้เป็นภาพตามที่เห็นสิ่งที่เป็นในจินตนาการ อย่างไรก็ตามผู้เขียนถือว่าผู้ที่เก่งได้มัดหมี่และถักทอลวดลายบนผ้าขึ้นให้มีความสวยงามย่อมมีคุณค่าจากความพยายามอันสูงกว่าศิลปินวาดภาพจิตรกรรมต่าง ๆ ใช้แปรง พู่กัน ผสมสีวาดลวดลายอันวิจิตรที่สร้างมูลค่าสูงกว่า ดังนั้นคุณค่า

หรือมูลค่า จึงขึ้นอยู่กับความต้องการของผู้บริโภคและความนิยมของยุคสมัยเป็นสำคัญ ดังนั้น ในท้องถิ่นคำชะโนดการทอผ้าจึงมีวิธีการมัดหมี่สร้างลวดลายเป็นสำคัญ สรุปสาระสำคัญดังนี้

2.1 ความสำคัญของการมัดหมี่

“การมัดหมี่” เป็นวิธีการมัดย้อมและทอที่เก่าแก่มาก มัดหมี่เป็นผ้าที่สร้างลวดลายจากการย้อมสีเส้นด้ายหรือไหมที่นำไปเป็นเส้นพุ่ง ยังมีการมัดหมี่ (mudmee, ikat) ที่เป็นเทคนิคการสร้างลวดลายให้เกิดขึ้นกับเส้นด้ายทางเส้นพุ่ง หรือเส้นยืน หรือทั้งเส้นพุ่งและเส้นยืน โดยที่มีการคั่นหมี่เพื่อทอเส้นด้ายและแยกเส้นด้ายเป็นกลุ่ม เรียกว่า “ลำ” (สมบัติ ประจวบศานต์, 2563) โดยวางแผนออกแบบลายแล้วจึงมัดและย้อมคือการทาลวดลายด้วยวิธีใช้เชือกกล้วยหรือเชือกฟางมัดเส้นด้ายที่ใช้ทอบริเวณที่ไม่ต้องการย้อมสี ซึ่งเป็นไปตามลวดลายที่ต้องการก่อนที่จะนำไปย้อมและทอ เส้นด้ายบริเวณที่มัดไว้จะไม่ติดสีแต่สีจะซึมเข้ามาข้างวิธีการ “มัด” เส้นไหมที่เรียกว่า “หมี่” จึงเรียกรวมกันว่ามัดหมี่ และผ้าที่ทอขึ้นก็เรียกว่าผ้ามัดหมี่ไปด้วย ทั้งนี้ในกลุ่มชนไทลื้อกลุ่มหนึ่งในจังหวัดน่านก็ใช้วิธีการมัดหมี่ สำหรับผ้าที่ใช้ในชีวิตประจำวันซึ่งเรียกวิธีดังกล่าวว่า มัดก่านหรือคาค่าน ลวดลายที่ปรากฏบนผ้ามัดหมี่ส่วนใหญ่เป็นลายที่เกิดจากความประทับใจในธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้แก่ พืช ดอกไม้ สัตว์ เครื่องใช้ สิ่งก่อสร้าง และลายเบ็ดเตล็ด นอกจากนี้ยังพัฒนาลายใหม่ๆ ขึ้นได้จากการออกแบบลายที่มัดย้อม ลวดลายของผ้ามัดหมี่จึงมีอยู่มากกว่า 200 ลาย โดยลายสัตว์ที่นิยมในผ้ามัดหมี่มากที่สุดคือ ลายหมี่นาค นอกจากนี้ผ้ามัดหมี่ที่มีชื่อเสียงปรากฏอยู่ในประวัติศาสตร์และวรรณคดีของไทยนั้นได้แก่ ผ้าปุม เป็นผ้าที่มีบทบาทมากในราชสำนักไทยสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้นซึ่งมีการสรุปไว้ถึงที่มาของการมัดหมี่ในประเทศไทยไว้ (ธนาคารแห่งประเทศไทย, 2563) ดังนี้

“การทอผ้าไหมมัดหมี่เป็นศิลปะเก่าแก่ของโลกอย่างหนึ่ง แต่จะเก่าแก่เพียงไหน นั้น ยังไม่มีหลักฐานมายืนยันได้แน่นอน เพราะทั้งใยไหมและสีย้อมล้วนมาจากธรรมชาติ เมื่อนานเข้าก็เสื่อมสลายไปตามกาลเวลา เพียงแต่มีหลักฐานว่า มัดหมี่ในทวีปเอเชียมีหลายประเทศ เช่น อินเดีย อินโดนีเซีย เขมร ลาว ไทย ในพม่าแถบเชียงตุง และในแคว้นสิบสองปันนา ก็มีบ้าง ส่วนหลักฐานของไทยนั้น ศาสตราจารย์นายแพทย์สุด แสงวิเชียร เล่าว่าในการขุดค้นที่บ้านเชียง ได้พบโครงกระดูกที่แสดงว่าคนเราได้ใช้ไหมเป็นเครื่องแต่งกายมา 3-4 พันปีมาแล้ว และหลักฐานปัจจุบันทำให้ทราบว่ากรุงศรีอยุธยา คนไทยก็ใช้ผ้า

ไหมมัดหมี่กันอยู่แล้ว คือมีจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดเกาะแก้วสุทธารามที่จังหวัดเพชรบุรี แสดงผ้านุ่งลายมัดหมี่ รวมทั้งยังวาดภาพลายโคมห้า โคมเจ็ด และหมากจับ อันเป็นตัวอย่างลายผ้ามัดหมี่ที่เก่าแก่ที่สุดไว้ด้วย มัดหมี่ของแต่ละประเทศก็มีความงดงามแตกต่างกันออกไป เฉพาะมัดหมี่ไทยเท่าที่มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพได้รวบรวมไว้มีไม่น้อยกว่า 200 ลายแล้ว และอาจจะมีลายใหม่ๆ เกิดขึ้นได้เสมอ..."

บรรพชนของมนุษยชาติในยุคหินใหม่ ประมาณ 4,000 ปีบรรพชนเผ่าไทได้คิดค้นเทคนิคการมัดย้อมแบบมัดหมี่ เรียกว่า มัดก่าน แพร่หลายในหมู่ชาวไทลื้อ และราว 2,500 ปีชาวโปรโตมาเลย์ได้อพยพจากแผ่นดินใหญ่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้นำกรรมวิธีมัดก่านไปเผยแพร่จนเป็นที่รู้จักกันทั่วโลกในชื่อว่า Mangikat ต่อมาเสียงกร่อนเป็น Ikat ในปัจจุบัน (อรไท ผลดี, 2546) นอกจากนี้ยังมีลักษณะการทอและรูปแบบของผ้ามัดหมี่ยังพบว่ามีอยู่ในเม็กซิโก อิหร่าน อุซเบกิสถาน กัวเตมาลา อินเดีย จีน ญี่ปุ่น ฟิลิปปินส์ อินโดนีเซีย เมียนมาร์ เวียดนาม มาเลเซีย กัมพูชา ลาว รวมถึงประเทศไทย โดยเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีการผลิตผ้ามัดหมี่ทั้งจากเส้นด้ายที่ผลิตจากเส้นไหม เส้นฝ้าย และเส้นใยสังเคราะห์ (สมบัติ ประจัญสานต์, 2563) ส่วนในประเทศไทยเชียงใหม่ แม่ฮ่องสอน ราชบุรี เพชรบุรี ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผ้าชาวเขา และยังมีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น ได้แก่ กลุ่มชุมชนที่เรียกว่า ไทลาว บริเวณตอนกลางของที่ราบลุ่มแม่น้ำโขง มี 2 กลุ่มตามวัตถุดิบที่ใช้ โดยกลุ่มที่อาศัยอยู่บริเวณราบเชิงชันและทางบนของที่ราบสูงโคราชหรืออีสานเหนือของไทย ซึ่งนิยมใช้เทคนิคมัดหมี่กันฝ้ายส่วนใหญ่ใช้กับสีย้อมธรรมชาติ เช่น คราม เข ครั่ง เปลือกมะม่วง เปลือกมะพร้าว แก่นขนุน เป็นต้น อีกกลุ่มที่อาศัยอยู่แถบเมืองปากเซและตอนล่างของที่ราบสูงโคราชได้จังหวัดขอนแก่นลงมาได้แก่ แถบอีสานใต้นิยมใช้เทคนิคมัดหมี่กันผ้าไหม ลวดลายที่ใช้ส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลมาจากธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเช่น ลายต้นสน ลายปราสาท ลายใบไม้ ลายดอกแก้ว ลายโคม ลายรูปสัตว์ ยังมีผ้ามัดหมี่ไทยครั้ง ในเขตอุทยานแห่งชาติ ชัยนาท สุพรรณบุรี พิจิตรนิยมใช้สีแดงครั้ง ทอด้วยเส้นไหมพิเศษเฉพาะกลุ่มบางพื้นี่ใช้การทอสลับลายเทคนิคเดียวต้น เช่น ทอมัดหมี่ คั่นด้วยลายขิดต่อเชิงลายจกซึ่งเป็นศิลปะที่วิจิตรงดงาม ดังนั้น “มัดหมี่” หรือ “ikat” จึงเป็นภูมิปัญญาการสร้างลวดลายในการทอผ้าด้วยวิธีการมัดหมี่โดยทั่วไปทำกันอยู่ 3 ชนิดคือ (1) มัดหมี่เส้นพุ่ง (2) มัดหมี่เส้นยืน (3) มัดหมี่เส้นพุ่งและเส้นยืน ทั้งนี้มีการแบ่งประเภทของผ้ามัดหมี่เป็น 2 ประเภท คือ (1) หมี่รวด หรือหมี่ห่วน หมายถึง ผ้ามัดหมี่ที่ทอด้วยลวดลายเดียวต่อเนื่องกัน

ตลอดผืน ซึ่งจะทอด้วยลวดลายอะไรก็ได้ (2) หมี่คั่น หมายถึง ผ้าที่ทอเป็นลายมัดหมี่สลับกับการทอด้วยเส้นไหมสีพื้นที่ไม่ได้มัดหมี่เป็นระยะตลอดผืน จึงสรุปนิยามว่า การมัดหมี่ หมายถึง ศิลปะบนผ้าทอมือที่ใช้วิธีการมัดหมี่นิยมมากในกลุ่มชนไทยลาว มัดหมี่ให้เกิดลวดลายขึ้นเมื่อเกิดการทอผ้าทั้งวิธีมัดหมี่เส้นพุ่ง มัดหมี่เส้นยืน มัดหมี่เส้นพุ่งและเส้นยืน ทั้งนี้ลักษณะเฉพาะของผ้ามัดหมี่ คือ ลอยซึม ของสีที่วิ่งไปตามบริเวณของลวดลายที่ไม่ถูกมัดโดยเชือกหรือวัตถุที่ไม่ติดสีและการเลื่อมล้ำในตำแหน่งของเส้นด้าย เมื่อนำขึ้นก็หรือในขณะทอ ซึ่งจะทำให้เกิดลักษณะลายที่คลาดเคลื่อนต่างจากผ้าชนิดอื่นๆ การใช้ ความแม่นยำในการมัดย้อมและการขึ้นด้ายบนกี่ตลอดจนการทอจะช่วยลดการคลาดเคลื่อนนี้ลงหรือใช้ ลักษณะการเลื่อมล้ำในการออกแบบ ซึ่งนับเป็นเอกลักษณ์ของผ้ามัดหมี่ (ศูนย์สร้างสรรค์งานออกแบบ, 2556) ดังนั้น การมัดหมี่เป็นกระบวนการระหว่างทางของการผลิตผ้าทอจึงเป็นการสร้างรากเหง้าของศิลปะที่ดั้งเดิมและเป็นภูมิปัญญาโบราณของมนุษย์ที่มีกระบวนการตั้งแต่ดอกฝ้าย สร้างใย ปั่นใยเส้นด้าย “มัดหมี่สร้างลาย” ย้อมสี (ลอยซึม) ปั่นกรดด้านตามลาย และสุดท้ายคือการทอด้วยเป็นผืนผ้า (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2561) ซึ่งให้เห็นว่าผ้ามัดหมี่เป็นศิลปะการทอผ้าเก่าแก่ที่สร้างลวดลายจากการย้อมเส้นด้ายก่อนนำไปทอ โดยใช้เทคนิคการมัดเส้นด้ายด้วยเชือกในบริเวณที่ไม่ต้องการให้ติดสี ทำให้เกิดลวดลายเมื่อนำไปย้อม ลวดลายส่วนใหญ่มาจากแรงบันดาลใจจากธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น พืช สัตว์ และสิ่งของต่างๆ มีลวดลายมากกว่า 200 แบบ โดยลายที่ได้รับความนิยมมากคือ “ลายหมี่นาค” โดยมีเทคนิคการมัดหมี่ เรียกว่า “มัดก่าน” ในกลุ่มชาวไทลื้อ และเป็นที่ยอมรับในชื่อ “ikat” ในระดับสากล พบได้ในหลายประเทศทั่วโลก เช่น อินเดีย อินโดนีเซีย และประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในประเทศไทย มีการผลิตผ้ามัดหมี่ในหลายภูมิภาค โดยเฉพาะภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งมีทั้งผ้ามัดหมี่จากเส้นไหม เส้นฝ้าย และเส้นใยสังเคราะห์ ซึ่งผ้ามัดหมี่ มีลักษณะเฉพาะคือสีที่ซึมและเลื่อมล้ำ ซึ่งเกิดจากการมัดย้อมและการทอ มี 2 ประเภทหลักคือ หมี่รวด (ลายต่อเนื่อง) และหมี่คั่น (ลายสลับกับผ้าสีพื้น) กระบวนการผลิตผ้ามัดหมี่เริ่มต้นจากการปั่นใยฝ้ายหรือไหม มัดย้อมเส้นด้าย ย้อมสี และทอเป็นผืนผ้าการมัดหมี่เป็นภูมิปัญญาของวัฒนธรรมโบราณที่สืบทอดกันมาอย่างยาวนาน

2.2 ลวดลายบนผ้าจีน

การสร้างลวดลายบนผืนผ้าจีน หรือผ้าทอในแต่ละท้องถิ่นตาม (1) ความเชื่อในทางศาสนา ซึ่งได้รับแรงบันดาลใจมาจากการศัลยกรรมของโบสถ์ วิหาร มาดัดแปลงเป็นลวดลายบนผืนผ้า เช่น ช่อฟ้า ใบระกา หน้าบันทพ ตลอดจนความเชื่อเรื่องพญานาคในตำนานพุทธศาสนา เป็นที่มาของลายนาคนั่นเอง (2) สภาพแวดล้อม ซึ่งเป็นที่นิยมในการออกแบบลวดลายมากที่สุด ดังนี้ (ศูนย์สร้างสรรค์งานออกแบบ, 2556)

1) ลายที่เกี่ยวกับสัตว์ เช่น ลายไก่ ลายกบ ลายปู ลายก้างปลา ลายนกยูง ลายเต่าทอง

2) ลายที่เกี่ยวกับพืช เช่น ลายดอกแก้ว ลายดอกพิกุล ลายดอกสร้อย ลายหมากบก (กระบก) ลายต้นสน ลายใบไม้ ลายสร้อยดอกหมาก

3) ลายที่เกี่ยวกับเครื่องมือเครื่องใช้และเครื่องประดับ เช่น ลายขอ ลายขันหมาก ลายคันไถ ลายประกายเพชร ลายสมอ ลายโคม

4) ลายที่เกี่ยวกับธรรมชาติ เช่น ลายภูเขา ลายถ้ำ ลายน้ำไหล ลายสายฝน

นอกจากนี้ยังมีการกำหนดรูปแบบลวดลาย แบ่งเป็น 7 แบบ ได้แก่ (1) ลายแถบแนวนอน เกิดจากการผูกประกอบลายเรียงต่อกันในแนวนอน (2) ลายแถบแนวตั้ง เกิดจากการผูกประกอบลายเรียงต่อกันยาวตามแนวตั้ง (3) ลายแถบแนวเฉียง เกิดจากการผูกประกอบลายเรียงต่อกันให้เอียงจากแนวไปทางใดทางหนึ่ง (4) ลายแถบลักษณะเส้นหยัก หรือเส้นซิกแซก เกิดจากการผูกประกอบลายเรียงต่อกันในลักษณะสลับฟันปลา (5) ลายแถบลักษณะตาหมากรุก เกิดจากการผูกประกอบลายลงในพื้นที่ ที่เป็นช่องสี่เหลี่ยมตารางเล็ก ๆ ที่เท่ากัน โดยสลับลายกับช่องว่าง (6) ลายแถบลักษณะขั้นบันได เกิดจากการผูกประกอบลายเรียงต่อกันลดหลั่นกันเป็น ลำดับไปตามแนวเฉียง (7) ลายที่มีลักษณะเป็นแผ่นผืน เกิดจากการจัดประกอบตัวลาย หรือแม่ลายต่อเข้าด้วยกันจนเต็มพื้นที่ต่อเนื่องสัมพันธ์กัน (สมบัติ ประจัญสานต์, 2563) การออกแบบลวดลายมัดหมี่ให้มีทิศทางของลายและขนาดของลาย มี 2 ขั้นตอน คือ ขั้นแรกเป็นการค้นหมี่ เป็นการเตรียมเส้นพุ่งโดยการค้นหมี่ที่เครื่องโยกหมี่ หรือ โส้กค้นหมี่ หรือโส้กโยกหมี่ ขั้นที่สองเป็นการมัดหมี่ (Prajonsant, 2016) นอกจากนี้การสร้างลวดลายมัดหมี่ในปัจจุบัน มีการพัฒนาและประยุกต์มาจากลวดลายดั้งเดิมในภาพจิตรกรรมฝาผนัง วัฒนธรรมการดำเนิน

ชีวิต ธรรมชาติ ยึดแม่ลายมัดหมี่ 7 แบบเป็นพื้นฐานในการสร้างลวดลาย ได้แก่ ลายหมี่ข้อ ลายหมี่คอม ลายหมี่กง ลายหมี่บักจับ (กระจับ) ลายหมี่ดอกแก้ว ลายหมี่ขอ ลายหมี่ใบไผ่ (ศูนย์สร้างสรรคงานออกแบบ, 2556) การออกแบบลวดลายมีความสำคัญมากเพราะการสร้างลวดลายบนผ้าทอมือที่มีความสง่างามมีค่ากล่าวของคนโบราณว่า ถ้าใครเอาผ้าลวดลายเทวดามาใส่แล้วจะทำให้ผิวเป็นขี้กาก คือสถานะของคนทั่วไปไม่เหมาะกับผ้าเหล่านั้นซึ่งควรจะเป็นผ้าสำหรับถวายวัด” (Boonyakiat, 2015) ยังมีแนวคิดที่กล่าวว่า คนที่ออกแบบลายผ้า ต้องเป็นคนที่มีความรู้ในเชิงประวัติศาสตร์ ต้องเป็นคนที่มีความคิด ความเข้าใจในคติความเชื่อของคนท้องถิ่นและในศาสนาที่เขานับถือ เมื่อนักออกแบบมีความเข้าใจก็จะยิ่งทำให้ลวดลายนั้นมีคุณค่าต่อผู้ใช่มากยิ่งขึ้นไปอีก หากเราออกแบบลายผ้าได้สวยแต่มันมีความหมายในทางที่ไม่ดี คนก็จะมองข้ามลวดลายของเราไป ลวดลายผ้าควรเป็นสิ่งส่งเสริมและเป็นสิริมงคลแก่ร่างกายผู้สวมใส่ แบบลายสามารถทำให้คนอื่นมองเห็นเราได้ทั้งในทางลบและทางบวก (Sittichareon, 2015) ทั้งนี้ยังบ่งชี้ความเชื่อความศรัทธา อุดมการณ์ และสิ่งที่เป็นมงคลในชีวิตได้ว่าการออกแบบลวดลายจึงเป็นภาพ (Image) ที่เป็นการสื่อสารลักษณะหนึ่งสะท้อนสิ่งที่โดดเด่นและมองเห็นได้ง่ายโดยใช้เพียงสายตาสัมผัส ลวดลายในฐานะที่เป็นภาพจึงสามารถชักจูงหรือชี้นำจิตใจผู้คนให้ไปในทางสูงหรือต่ำได้ ลวดลายบนผืนผ้าจึงไม่ได้ประกอบไปด้วยเพียงความงามแต่ลวดลาย (ภาพ) มีภาษาและความหมาย อาทิ ลวดลายดอกบัวอาจให้ทั้งความรู้สึกอ่อนหวานพร้อมกับสามารถสื่อความหมายทางศาสนา ลวดลายเส้นแนวขวางหรือน้ำไหลให้ความรู้สึกถึงการเคลื่อนที่ บ่งบอกถึงความอุดมสมบูรณ์และการให้ความเคารพบูชาของมนุษย์ต่อธรรมชาติผู้หล่อเลี้ยง (ทักษิณา พิพิธกุล, 2559) ทั้งนี้ในการวิจัยเกี่ยวกับลายเครื่องปั้นดินเผาบ้านเชียงและหลักการออกแบบลวดลายมี 3 หมวดหมู่ลาย คือ 1) ลายเส้น 2) ลายเรขาคณิต และ 3) ลายธรรมชาติ มีการนำลวดลายไปต่อยอดกับภูมิปัญญาปัจจุบันพัฒนาผลิตภัณฑ์ในเชิงพาณิชย์ของชุมชนบ้านเชียง จังหวัดอุดรธานีลวดลายที่ได้รับความนิยมมากที่สุด คือ ลายธรรมชาติ และยังมีการนำมาพัฒนาผลิตภัณฑ์ 3 รูปแบบ คือ 1) เครื่องปั้นดินเผา 2) ผลิตภัณฑ์สิ่งทอ และผลิตภัณฑ์เครื่องจักสาน นิยมแปรรูปหมวกและกระเป๋ามากที่สุด (กนิษฐา เรืองวรรณศักดิ์, 2557; รจนา จันทราสา, 2553) ทั้งนี้การออกแบบยังอาศัยแรงบันดาลใจจาก 3 สิ่งที่มีหัตถกรรมบนผืนแผ่นดินไทย ได้แก่ หัตถกรรมที่ 1 “ทรัพย์ในดิน สินในน้ำ” คือ เรามีความอุดมสมบูรณ์

และมีหลายขั้นตอน แต่เมื่อสร้างเป็นภาพขึ้นมาจะนับว่า “เป็นภาพบนผืนผ้าที่ทรงคุณค่าและมูลค่าต่อศิลปะ” ควรค่าแห่งการเก็บรักษายิ่งนานวันผ้าทอมือลวดลายมัดหมี่ต่าง ๆ จะยิ่งหายไปตามฝีมือคนไทย

2.3 ลายผ้าขึ้น: กาบเอ้อยู่คำชะโนด

ปี พ.ศ. 2557 เกิดมัดหมี่ลวดลายในใจคิดชื่อว่า “กาบเอ้อยู่คำชะโนด” แต่มีการเพิ่มคำว่า “ภู” ที่แปลว่า แผ่นดิน เข้ามาจะสื่อถึงคำว่า แผ่นดินคำชะโนด จึงเปลี่ยนชื่อในช่วงผู้เขียนลงพื้นที่ทำวิจัยปี พ.ศ. 2561 และยื่นสิทธิบัตรในชื่อของลวดลายผ้า “กาบเอ้อยู่คำชะโนด” นับแต่นั้นมา

ผู้ให้กำเนิดลวดลายผ้าขึ้นมัดหมี่: กาบเอ้อยู่คำชะโนด ณ ถิ่นฐานบ้านเรือนของคุณย่าสมร อายุ 85 ปี วันนี้ได้หยุดทำผ้าขึ้นแล้ว อยู่สวดมนต์ภาวนายึดในหลักคำสอนของพุทธศาสนาอย่างมั่นคงและมีวินัยยิ่ง การออกแบบที่มีการจดสิทธิบัตร 16 ลวดลาย ในหนังสือเล่มนี้เสนอเพียง 2 ลายแบบสรุป ซึ่งเริ่มต้นจากการศึกษาประวัติ ค้นหาลวดลายผ้าที่ไม่มีในพื้นที่และนอกพื้นที่วิจัย เพื่อกำหนดรูปแบบใหม่และหาอัตลักษณ์ใหม่จากภูมิสังคม ทนทางสังคม ทนทางปัญญา คติชนวิทยาความเชื่อทั้งหลาย และความเชี่ยวชาญของคุณย่าสมร ชนตลกผู้ที่ได้รับการยอมรับจากผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้านและพื้นที่ใกล้เคียง ได้ความว่า “ท่านเป็นผู้ที่มัดลวดลายได้ละเอียดที่สุดของพื้นที่และมีเอกลักษณ์ของตัวเองจนมีคนมาขอเรียน” จนกระทั่งออกแบบเสร็จแล้วมีนักธุรกิจมาฉกฉวยโอกาสเอาไปสร้างมูลค่าขายและขโมยความคิดไปก็มาก แต่ยังไม่หยุดคิดลวดลายผ้าขึ้นในที่สุดอายุล่วงเข้า 75 จึงร่วมมือกับผู้เขียนออกแบบ 16 ลวดลายผ้าขึ้นถิ่นคำชะโนดไว้ให้กับคำชะโนดเพื่อเป็นการอนุรักษ์ความเชื่อที่มีต่อดินแดนศักดิ์สิทธิ์ออกมาได้ไว้ในลายผ้าขึ้น เสมือนเป็นศิลปินวาดรูปด้วยการวาดลวดลายจากการมัดย้อม ใช้ฝ้ายขาว เชือกฟาง สีย้อม คั้นด้ายปั่นหลอด กำหนดพิมพ์ตามลวดลาย ทอด้วยเป็นผืนผ้า แต่ละลวดลายใช้เวลา 2-3 เดือน ยากที่สุดคือ “การคิดลวดลายตามคติความเชื่อคำชะโนด” ซึ่งลายแรก “กาบเอ้อยู่คำชะโนด” ได้ดำเนินการ 15 ขั้นตอนตามลำดับดังนี้

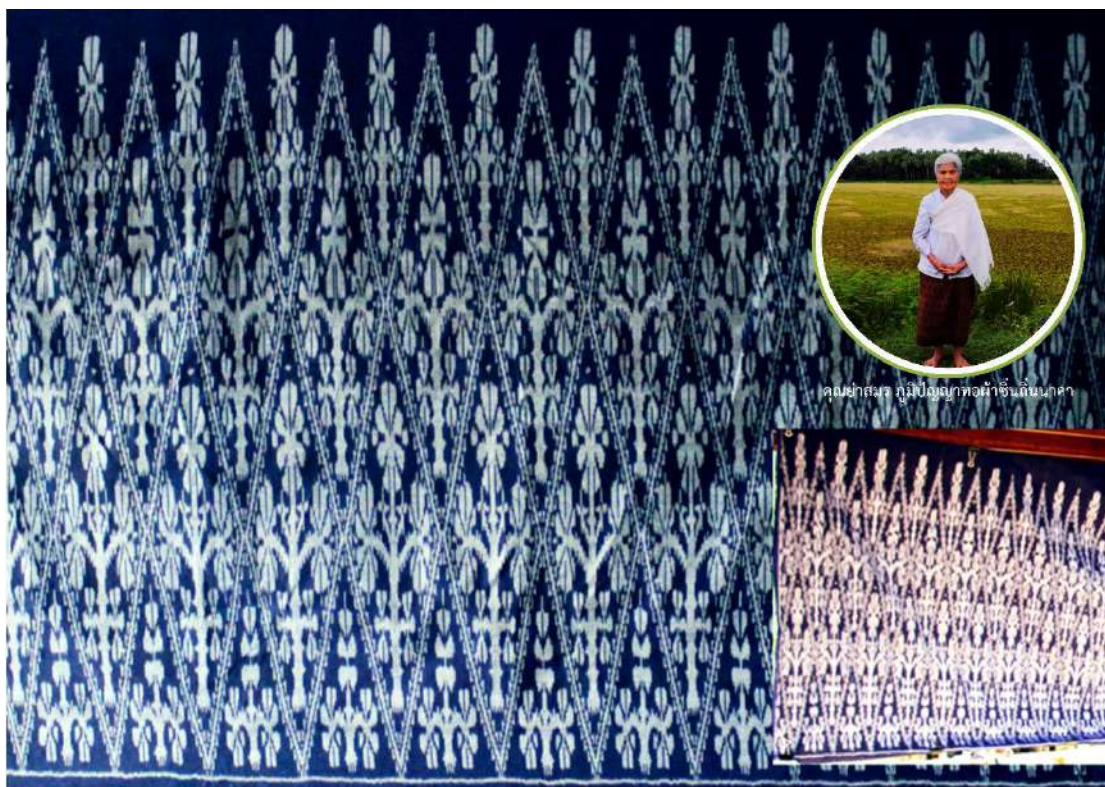
- 1) ถอดอัตลักษณ์คำชะโนดที่โดดเด่น รูปทรงต้น ใบ การมีหนาม ทรงพุ่มใบ
- 2) วาดภาพลงกระดาษออกมาเป็นรูปเพื่อให้เป็นแนวทาง
- 3) เขียน “เรื่องราว (Story)”

- 4) ตั้งชื่อลายว่า “กาบเอี้ยยภูคำชะโนด”
- 5) เป็นลวดลายจากอัตลักษณ์ของต้นชะโนดที่มีความสูงมากกว่า 10-45 เมตร
- 6) จิตนาการภาพ
- 7) วาดภาพลายเส้น
- 8) ผลิตภัณฑ์ในอนาคตเพื่อการออกแบบดีไซน์เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่ม

ส่วนแนวทางของคุณย่าสมร ได้เริ่มทำการออกแบบดังนี้

- 9) การวาดภาพความคิด (ผังความคิด)
- 10) ออกแบบลวดลายเพื่อเชื่อมต่อลายผ้าให้เป็นผืนเดียว
- 11) มัด แก่ ตัด ขัด รัด ตึง
- 12) เก็บขิด
- 13) การค้นแล้วมัด(สำคัญที่สุด) “เป็นหัวใจ” ของการมัดลวดลาย มีทั้ง 7 สามสอด, 7 สองสอด วาง 1 ครั้ง, 7 สี่สอดวาง 2 ครั้ง
- 14) ย้อมสี
- 15) ทอผ้าขึ้น

เมื่อมีความรู้แล้วจึงนำบ้านของคุณย่าสมรจัดทำเป็นศูนย์การเรียนรู้ วิจัยและบริการวิชาการ เพื่อเป็นจุดศูนย์กลางที่จะรวมความรู้ในท้องถิ่นมาเผยแพร่ให้นักเรียนประชาชนทั่วไป นักท่องเที่ยว หน่วยงานราชการที่สนใจเข้ามาเรียนรู้ ศึกษาดูงาน โดยเรียกศูนย์นี้ว่า “ศูนย์ภูพานคำชะโนด” ในการจัดกิจกรรมด้านการเพาะพันธุ์ต้นชะโนดเพื่อนำไปปลูกเพิ่มพื้นที่ในป่าคำชะโนด ด้านการทอผ้าขึ้นที่เป็นองค์ความรู้ของคุณย่าสมร ภูมิปัญญาท้องถิ่นตำนานคำชะโนดและถ่ายทอดองค์ความรู้ต่าง ๆ มาตลอดระยะเวลา 8 ปีโดยมีฝ่ายบริการวิชาการ สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ร่วมเป็นพันธมิตรในการทำงานวิจัย บริการวิชาการแก่สังคมในเชิงพื้นที่คำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 5.7 ลวดลายผ้าขึ้น “กาบเอ้อยภูคำชะโนด”

ที่มา: ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด (2561)

ภาพที่ 5.8 กิจกรรมถ่ายทอดความรู้ของคุณย่าสมร ศูนย์ภูภัพพัฒน์คำชะโนด

วิถีถิ่นกลืนเคหาปราชญ์การทอผ้าขึ้นถิ่นนาคา

1. ปราชญ์ทอผ้าขึ้นถิ่นนาคา

การเล่าความหลังของผู้ให้กำเนิดลวดลายผ้าขึ้นมัดหมี่กาบเอื้อยภูคำชะโนด ณ ถิ่นฐานบ้านเรือนของคุณย่าสมรตลอดชีวิตจากเกิดจน 87 ปี จากบ้านกงพานสู่วังบาดาลคำชะโนดในทุกวันนี้ตั้งบ้านในถิ่นฐานในภูมิสถานหลายแห่ง แต่ไม่เคยออกนอกเขตเมืองนาคา จังหวัดอุดรธานีแห่งนี้เลย และที่แห่งนี้เป็นถิ่นฐานบ้านเกิดของปราชญ์การทอผ้าขึ้น เป็นดินแดนอันศักดิ์สิทธิ์ เป็นภูมิพระอริยะบุคคล ภูมิเทวดา ภูมินาคราช เมืองลับแลบังบดอีกมากมาย โดยวิถีการสร้างบ้านเรือนของคุณย่ามีมาแล้วกว่า 13 หลังในชีวิต จนสุดท้ายแต่เป็นบ้านหลังแรกที่อยู่คำชะโนด ผู้ฝากความหวาดกลัว ความเข้มแข็งของผู้คนที่มิต่อคำชะโนดมาอยู่ตรงข้ามกลางป่าและทุ่งนาคน ...นับย้อนจุดเริ่มต้นเมื่อ 87 ปีที่แล้ว

ความเดิมของชีวิต กาลครั้งหนึ่ง ณ หมู่บ้านกงพาน ตำบลพันดอน อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี เป็นสถานที่เกิดคุณแม่สมรซึ่งตอนนี้อยู่ทุกคนเรียกว่า “ยายหมอน” คุณพ่อชื่อพ่อใหญ่อบ ดีสิน แม่ใหญ่อุ่น ดีสิน ถิ่นฐานบ้านเดิมอพยพมาจากโคราช (นครราชสีมา) ปู่ทวด ย่าทวด เป็นคนมีความมุ่งมั่น มานะ พากเพียรเลี้ยงลูกด้วยวิถีธรรมชาติด้วยวิถีฝึกปฏิบัติด้วยตนเอง มีความเป็นวินัยสูงมาก

การย้ายมาตั้งรกรากของครอบครัวมาอยู่ที่หมู่บ้านกงพาน จั๊บจงที่ทำไมไร่นา และเป็นนายฮ้อย รวมถึงเป็นเจ้าเก่าทำโรงน้ำตาลทรายแดงประจำอำเภอกุมภวาปี นับว่าเป็นแห่งแรกของการทำน้ำตาลทรายแดงสมัยนั้น และมีการทำไร่ฮ้อยกว่า 100 ไร่เพื่อนำเข้าสู่โรงงาน คุณย่าสมร เกิดมาเป็นลูกคนที่ 4 ของตระกูลดีสิน ได้มีโอกาสเรียนหนังสือจนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 สูงสุดในสมัยนั้น ซึ่งสมัยนั้นยังใช้กระดานชนวนและดินสอหิน ขว้างจากการเรียนมีการเขียนทำขิด ฝึกทอผ้า ตั้งแต่ยายยังไม่หยั่งถึงพื้นก็เลย

พอเรียนจบประถมศึกษาปีที่ 4 (ป. 4) แล้ว อายุย่างเข้า 14 ปี จึงตัดสินใจเรียนการบ้าน การเรือนจากแม่ใหญ่อบที่ตั้งใจสอนสั่งอย่างเคร่งครัด ตามธรรมเนียมโบราณ ผู้ชายทำงานนอกบ้านผู้หญิงทำงานบ้านงานเรือนเป็นแม่ศรีเรือนอย่างจริงจัง ซึ่งเริ่มเรียนรู้ทำผัดทำลูกถือว่าทดลองทำการทอผ้า ที่เกี่ยวกับเรื่องราว

1) เลี้ยงหมอน เลี้ยงไหม กับแม่อบ

- 2) เรียนสาวใหม่ ไปทำด้าย
- 3) เรียนเช่นฝ้ายอยู่กับแม่อบ
- 4) เก็บขิด
- 5) ทอหูกผ้าขาว (ตำหูก)
- 6) ทอหูกผ้าลาย
- 7) เก็บขิดหมอน (หมอนขิด)

โดยการเรียนรู้การทำขิดสิ่งที่ย่างสุด คือ การทอผ้าขาว ส่วนที่ยากที่สุดคือ การเก็บขิด ในช่วงชีวิตเด็กลำบากมาก เพราะพี่ชายคนโตที่เป็นความหวังของครอบครัวได้เสียชีวิต พี่ชายคนที่ 2 เกเร ไม่เรียนหนังสือ พี่ชายคนที่ 3 ต้องช่วยพ่อแม่ทำไร่นา ส่วนคุณแม่สมร เป็นพี่สาวคนโตต้องแบกภาระดูแลน้องช่วยพ่อแม่อีกแรงจึง “ต้องทำทุกอย่างตามแบบแผนที่พ่อแม่วางไว้” จึงได้ฝึกระเบียบวินัยมาแต่เด็ก ๆ พ่อแม่หวังให้เป็นต้นแบบของน้อง ๆ

การมัดหมี่จึงเริ่มขึ้นพร้อมกับการเก็บขิด ซึ่งในทุกตลาดลาย ทุกขดมัดหมี่ ทุกร่องรอยของขิดเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการคนช่างสังเกตสิ่งแวดล้อม ตลาดลายที่ผ่านการดูจากสิ่งรอบข้าง จึงเกิดตลาดลายจาก “การออกแบบเอง คิดเอง”

ตลาดลายที่มีการออกแบบเอง คิดเอง ตั้งแต่เด็ก ๆ ที่เริ่มฝึกและเป็นลายแรกคือ “มัดหมี่นาค” (พญานาค) มี 25 ลำมัดง่ายที่สุด

ส่วนตลาดลายที่เกิดขึ้นกว่า 100 ลาย จนได้รับสมญานามว่า “ผู้หญิงร้อยลาย” มีทั้งเก็บขิดนาค ลายขอ ขิดขอหลง (ง่ายสุด) ลายงูเหลือม ขิดมหาพันปลา (ยากสุด) ตลอดช่วงที่มีการเรียนรู้การมัดหมี่สิ่งที่ยากของการมัดลายเริ่มจากการค้นแล้วมัด(สำคัญที่สุด) “เป็นหัวใจ” ของการมัดตลาดลาย มีทั้ง 7 สามสอต, 7 สองสอต วาง 1 ครั้ง, 7 สี่สอตวาง 2 ครั้ง การมัดหมี่มากจนนับมากกว่า 100 ลายผ้าชิ้น และสิ่งที่เป็นเอกลักษณ์ยากแก่กับการเรียนก่อเกิดอัตลักษณ์ที่ทรงคุณค่าในชีวิต คือ “หมี่ร้าย” หรือ “หมี่เอี้ยร้าย” ถือว่าเป็นเจ้าของความคิดเกิดขึ้นเมื่อ 60 ปีที่แล้ว องค์ความรู้ที่ได้ติดตัวมาด้วย คือ การเรียนรู้ทอผ้าโบราณของย่าทวด และแม่ใหญ่อบ อีกความรู้คือ การเรียนรู้การใช้จักรเย็บผ้า เรียนอยู่ 3 เดือนจึงทำเป็นทุกอย่าง...

ทุกอย่างหยุดลงหลังจากได้แต่งงานมีลูก ต้องเลี้ยงลูกเป็นหลัก...ชีวิตต้องหันเหจากที่เดิมหลังแต่งงานกับคุณพ่อจันทร์ ชันติกุล การเดินทางสัญจรจึงเริ่มต้นขึ้น

ความเกี่ยวข้องกับพญานาคจึงมีมาแต่ยังเด็ก ๆ

เริ่มต้นชีวิต...แต่งงาน....ยังคงอยู่หมู่บ้านกงพาน อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

ปี พ.ศ. 2513 ย้ายมาที่บ้านถ่อนนาลับ อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี

ปี พ.ศ. 2515 อพยพรกรากขาดสิ้นที่ถ่อนนาลับมุ่งหน้าสู่หมู่บ้านวังทอง วังดารา อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี แล้วอีก 6 ปีต่อมา “ผู้เขียนได้ล้มตาคูโลก ปี พ.ศ. 2521” ช่วงชีวิตที่อยู่หมู่บ้านวังทอง วังดารา นับว่าเป็นช่วงชีวิตที่ร่ำรวยที่สุดของหมู่บ้าน มีโรงสีป่นแก้ว มีพื้นที่นาภูเขาระแกว่า 100 ไร่ มีการเลี้ยงหมูกว่า 20 ตัว ซื้อม้า ควายมาเป็นฝูง พี่คมเป็นคนเลี้ยงวัว พร้อมกับเรียนการศึกษานอกโรงเรียน (กศน.) ด้วย ชีวิตที่มีบ้านไม้ใหญ่โตกว่าบ้านหลังใด ๆ หมู่บ้าน มีสวนกว่า 4 ไร่ ความสูญเสียในการไปเมืองนอกของพี่ชาย ความไวใจของน้องชาย ความใจดี ใจอ่อน ใจบุญของพ่อจันทร์ แม่สมร ทำให้ญาติพี่น้องมาของพึ่งพาอาศัยหยิบจับให้ไม่เคยคิดอนาคตของครอบครัว ทำให้ต้องแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าตลอด สุดทางสูญเสียบ้านแลกกับพื้นที่น่าน้ำท่วมป่ารกด้วยกอไฟใหญ่เท่าโถงแดง เรียกพื้นที่นี้ว่า หนองหมากแซว ...ชีวิตครอบครัวต้องไปประหารเหินไปเช่าบ้านอยู่ และทำนา ทำไร่ ผ่านทางไปคำชะโนดยังเป็นป่าไม้ทึบเส้นทางเป็นหินลูกรัง เส้นทางหลวงชนบท (รพข.) แล้วสิ่งที่ไม่คาดฝันเกิดขึ้น

ในปี พ.ศ. 2530 คุณย่าสมรได้ตัดสินใจซื้อที่ดินตรงข้ามคำชะโนด จำนวน 1 ไร่ สร้างบ้านหลังใหญ่ เสาไม้ 17 ต้น ในปี พ.ศ. 2535 มีเพียงหลังเดียวเท่านั้นที่อยู่ในพื้นที่คำชะโนด เนื่องจากไม่มีใครกล้าเข้ามาอยู่ ซึ่งก่อนเข้ามาอยู่คุณย่า ต้องมาบำเพ็ญบุญบารมี มาปฏิบัติธรรมเพื่ออธิฐานให้ที่ดิน พื้นที่อยู่อาศัยอยู่ร่มเย็นเป็นสุข เพื่อ “ความค้ำคูณของบ้านเรือน” การเริ่มต้นชีวิตของคนคำชะโนด ลูกหลานปู่ศรีสุทโธ ยาศรีปทุมมาจึงเริ่มขึ้นตั้งแต่ ปี 2530 เป็นต้นมาจนปัจจุบันกว่า 31 ปีแล้ว ตลอดชีวิตของคุณแม่สมรอยู่บ้านมาแล้วและสร้างเอง 13 หลัง

“พื้นที่คำชะโนดน่ากลัว ขลังมากเมื่อ 30 ปีที่แล้ว พุดจาหยาบคาย ด่าคน โกหก หลอกลวง ไม่มีสิ่งจะ ใส่เสื้อแดง สิ่งเหล่านี้คือการลบหลู่ ท่านจะแสดงอิทธิฤทธิ์เพื่อความยำเกรงออกมาต่าง ๆ ในสิ่งที่เหนือธรรมชาติ จนหลายคนออกปากว่า นครคำชะโนดปู่ท่านฮ้ายหลายเด้อคนปดี”

ภาพที่ 5.9 บ้านหลักแรกที่ปลูกตรงข้ามป่าคำชะโนด (ปู่จันทร์-ย่าสมร)

ปัจจุบันตั้งใจ ณ คำชะโนดแห่งนี้คือเรือนจตุไปยังภพภูมิใหม่

ณ บ้านโนนเมือง (คำชะโนด) ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี มีขนาดพื้นที่ที่ซื้อใหม่ตรงข้ามป่าคำชะโนด จำนวน 1 ไร่ ประกอบด้วย

- 1) เนื้อที่บ้านอาศัยบ้านไม้ได้ถุนสูงตามบ้านอีสานโบราณ
- 2) การสัญจรใช้ถนนลูกรัง มีฝุ่นเวลารถวิ่งผ่าน
- 3) มีบ้านเพียงหลังเดียวที่ตั้งอยู่ ณ ที่ตรงนั้นเมื่อ ปี 2535 และมีบ้านอีกหลังหนึ่งอยู่ไกลกว่า 800 เมตรตรงสะพานก่อนถึงคำชะโนด

4) สภาพที่มองเห็นมาพร้อมกับอาชีพหลักคือ “ชาวนา” “ชาวไร่” ชาวนบ้านยังใช้วิถีแบบดั้งเดิม คือ ทำนา ทำไร่ ดำรงชีวิตอยู่ตามธรรมชาติใช้บ่อเมือง คือ คำชะโนดในการหาปลา ผัก หน่อไม้ อยู่ตามวิถีชาวบ้านที่ยากจน

(5) “คำชะโนด” ในอดีตที่เล่าผ่านชีวิตคุณย่า แบบสั้น ๆ ว่า “อุดมสมบูรณ์ น่ากลัว มีมนต์ขลัง น่าเกรงขาม เคารพธรรมชาติ มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เหนือธรรมชาติคอยดูแล ปกป้อง รักษาคุ้มภัย มีวัดศิริสุทโธเป็นวัดในพื้นที่คำชะโนด แต่ไม่ได้อยู่ในเกาะป่าคำชะโนด พื้นที่แห่งนี้มี

เรื่องราวของภพภูมิพญานาค ที่เป็นจริงเล่าขานคือ นาคีเยี่ยมพิม ประกวดชายงาม จ้างหนังบังบด (ผีจ้างหนัง)” นอกจากนี้ยังมีเรื่องเล่าแม่ใหญ่เคนได้ดำหนิ ว่ากล่าวให้ปู่ศรีสุทโธ เรื่องพ่อใหญ่ สรวง สามียที่ตายไปโดยกะทันหัน ด้วยกรรมฆ่ากระบือ (ควาย) จากโทษฆ่าแม่กระบือต่อหน้าลูก แรงอาฆาตจากกรรมนี้ทำให้การเอาคืนผูกอาฆาต พอว่าปู่ศรีสุทโธมากขึ้น ท่านเลยมาเข้าฝันให้ พาไปดูความจริง จากนั้นมาปู่สอนแม่ใหญ่เคนว่า “ให้เข้าวัดทำบุญรักษาศีลเด้อมันสิถึงพ่อใหญ่ สรวงบ้างสิได้บ่ต้องว่าให้กูอีก”

2. ผู้อาวุโส 31 คนที่อยู่ในภูมิสถานคำชะโนด

ปี พ.ศ. 2561 ได้รวบรวมและเชิญผู้อาวุโสทั้งหมดของชุมชนรอบคำชะโนดมาร่วม สนทนากลุ่มย่อยเพื่อค้นหา “ปราชญ์ด้านการทอดผ้าของคำชะโนด” ที่ยังคงมีชีวิตอยู่และยัง ดำเนินการทอดผ้ามาตลอดจนอายุ 70 ปี ในปี พ.ศ.2561 จำนวน 31 คนเป็นผู้มีถิ่นฐานที่อยู่จริง มีอายุ 60 ปีขึ้นไปโดยได้ร่วมค้นหาในประเด็นการทอดผ้าที่เกี่ยวกับตำนานคำชะโนดและปฏิทิน วัฒนธรรม ที่สำคัญที่สุด 1 ใน 31 ผู้อาวุโสของภูมิสถานบุมบ้านบุมเมืองคำชะโนด เป็นผู้ที่ได้ ดำรงชีวิตในวิถีมนุษย์คู่ขนานกับวิถีนาคางชะโนดภายใต้พื้นแผ่นดิน “วังนาคินทร์คำชะโนด” ผู้ เล่าขานตำนานคำชะโนด ผู้เห็นรอยนางหัวงเข้านครคำชะโนด โดยในที่ประชุมคัดเลือกและลง ความเห็นว่า ภูมิปัญญาด้านการทอดผ้าต้องมีคุณสมบัติพิเศษ (1) มีการทอดผ้าอยู่จนปัจจุบัน (2) มี ถิ่นฐานที่เมืองคำชะโนด (3) มีอายุ 70 ปีขึ้นไป (4) เกี่ยวข้องกับเรื่องเล่าที่เป็นจริงของคำชะโนด ทั้ง 31 ท่านได้คัดเลือกมาแล้ว 1 ท่านเป็นปราชญ์ท้องถิ่นด้านการทอดผ้าขึ้นวิถีถิ่นคำชะโนด คือ “คุณย่าสมร” อายุ 87 ปี อยู่คำชะโนดมาแล้วกว่า 33 ปี แต่เกี่ยวข้องกับคำชะโนดมาแล้ว 50 ปี ซึ่งมีความเดิมของ คุณย่าสมรที่เกี่ยวกับข้องกับการทอดผ้ามาตั้งแต่เด็กแล้ว นอกจากนี้ 31 ผู้ อาวุโสต้องเป็นผู้อยู่ร่วมในเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงจากอดีตมาจนปัจจุบันของภูมิสถาน 5 ชุมชนโบราณรอบคำชะโนด ได้แก่ (1) หมู่บ้านโนนเมือง หรือบ้านคำชะโนด 3 คน ได้แก่ พ่อ ไส พ่อสนิท แม่สมร (ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการทอดผ้า) (2) พ่อเคน หมู่บ้านเมืองไพร (3) พ่อ สมรส บ้านวังดารา (4) หมู่บ้านม่วง 15 คน ได้แก่ แม่เข็ม แม่จันที แม่ทรัพย์ ยายวงเดือน แม่ บุญสาย แม่เกษร แม่คำมี คุณนรินทร์ ยายเตรียม จำเนียร คุณเหรียญ พ่อบรรจง พ่อสุวรรณ พ่อสมบุญ และพ่อทองหล่อ เป็นกำนันคนแรกของตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัด อุดรธานี (5) หมู่บ้านวังทอง 11 คน ได้แก่ ยายแหวนทอง แม่นาง ยายจันทร์หอม พ่อบาน พ่อ

บุญเรือน พ่อเข็มทอง แม่ไสว พ่อมัน พ่อสมัน พ่อบุญทัน และแม่เพ็ญ (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2561) ทั้ง 5 หมู่บ้าน ผู้อาวุโส หรือชาวบ้านเรียกว่า “พ่อแก่แม่เฒ่า พ่อตุ้มแม่ตุ้ม” มาตุ้มโฮมกัน เพื่อบอกเล่าเรื่องราวและเหตุการณ์ต่าง ๆ ของคำชะโนด ที่สำคัญมายืนยันการเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการทอผ้าขึ้นที่มีคุณภาพด้วยกระบวนการเข้าใจ คิด ออกแบบ สร้างลาย มัดหมี่ ย้อม คั่น กรอ ทอผ้าขึ้นเป็นผืนที่มีลวดลายแบบชาวคำชะโนด

ภาพที่ 5.10 ประชุมผู้อาวุโสท้องถิ่นใกล้ภูมิสถานคำชะโนด และพิธีขอขมาต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธ-เจ้า ย่าศรีปทุมมาเพื่อทาลวดลายผ้า “กาบเอื้อยภูคำชะโนด”

การขอสิทธิบัตรลวดลายผ้าขึ้นถิ่นนาคา

พระราชบัญญัติสิทธิบัตร พ.ศ. 2522 (16 มีนาคม 2522) พระราชบัญญัติสิทธิบัตร (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 (3 เมษายน 2535) พระราชบัญญัติสิทธิบัตร (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2542 (31 มีนาคม 2542) ได้ให้นิยามคำว่า สิทธิบัตร หมายถึง "สิทธิบัตร" หมายความว่า หนังสือสำคัญที่ออกให้เพื่อคุ้มครองการประดิษฐ์ หรือการออกแบบผลิตภัณฑ์ สอดคล้องกับกรมทรัพย์สินทางปัญญา (2567) ที่ได้ให้นิยามไว้อย่างชัดเจนว่า สิทธิบัตร หมายถึง สิทธิพิเศษที่กฎหมายบัญญัติให้แก่เฉพาะเจ้าของสิทธิบัตร หรือที่เรียกว่า “ผู้ทรงสิทธิบัตร” เพื่อปกป้องการประดิษฐ์หรือการ

ออกแบบผลิตภัณฑ์ โดยเป็นสิทธิผูกขาดสำหรับผู้ทรงสิทธิบัตรที่จะสามารถกันมิให้บุคคลอื่นนำ การประดิษฐ์ หรือการออกแบบผลิตภัณฑ์ของตนไปแสวงหาประโยชน์ เช่น ผลิต ใช้ ขาย หรือนำเข้า โดยไม่ได้รับอนุญาต ส่วนองค์กรที่เกี่ยวกับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีได้นิยามว่า สิทธิบัตร หมายถึง หนังสือสำคัญที่รัฐออกให้เพื่อคุ้มครองการประดิษฐ์ (invention) หรือการออกแบบผลิตภัณฑ์ (industrial design) ที่มีลักษณะตามที่กฎหมายกำหนด ได้แก่ สิทธิบัตร การประดิษฐ์ (invention patent) สิทธิบัตรการออกแบบผลิตภัณฑ์ (design patent) และอนุ สิทธิบัตร (petty patent) ผู้ทรงสิทธิบัตรหรืออนุสิทธิบัตรมีสิทธิเด็ดขาดหรือสิทธิแต่เพียงผู้ เดียวในการแสวงหาผลประโยชน์จากการประดิษฐ์หรือการออกแบบผลิตภัณฑ์ ที่ได้รับ สิทธิบัตรหรืออนุสิทธิบัตรนั้น ภายในระยะเวลาตามที่กฎหมายกำหนด (สถาบันส่งเสริมการสอน วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี (สสวท.), 2567) สิ่งที่จะจดสิทธิบัตรและอนุสิทธิบัตรได้นับเป็น ทรัพย์สินทางปัญญาของแต่ละบุคคล ซึ่งทรัพย์สินทางปัญญา หมายถึง ผลงานอันเกิดจาก การประดิษฐ์ คิดค้น หรือสร้างสรรค์ของมนุษย์ ซึ่งเน้นที่ผลผลิตของสติปัญญาและความชำนาญ โดยไม่จำกัดถึงชนิดของการสร้างสรรค์หรือวิธีในการ แสดงออก ทรัพย์สินทางปัญญาอาจ แสดงออกในรูปแบบของสิ่งที่จับต้องได้ เช่น สินค้าต่างๆ หรือในรูปของ สิ่งที่จับต้องไม่ได้ เช่น บริการ แนวคิดในการดำเนินธุรกิจ กรรมวิธีการผลิตทางอุตสาหกรรม เป็นต้น โดยมีประเภท ของทรัพย์สินทางปัญญาที่เป็นสากล มี 2 ประเภท ได้แก่ ทรัพย์สินทางอุตสาหกรรม (industrial property) และลิขสิทธิ์ (copyright) (กรมทรัพย์สินทางปัญญา กระทรวงพาณิชย์, 2560) ดังนั้น สิทธิบัตร เป็นหนังสือสำคัญของทางราชการที่ออกให้กับสิ่งประดิษฐ์ทางอุตสาหกรรม การออกแบบผลิตภัณฑ์ อนุสิทธิบัตรที่เป็นขั้นตอน สูตรอาหาร สูตรยา กรรมวิธีใหม่ ๆ ที่ กฎหมายคุ้มครองและให้ผู้คิดค้น ผู้ประดิษฐ์ ผู้ออกแบบเป็นผู้ทรงสิทธิบัตรแต่เพียงผู้เดียวคนอื่น จะนำไปใช้ประโยชน์ต้องได้รับอนุญาตจากผู้ทรงสิทธิบัตรนั้น ๆ ก่อน

ตามพระราชบัญญัติสิทธิบัตรมีมาตราที่น่าสนใจสามารถให้ความรู้เบื้องต้นได้ดังมาตรา 5 ได้ระบุไว้อย่างชัดเจนว่า การประดิษฐ์ที่ขอรับสิทธิบัตรได้ต้องประกอบด้วยลักษณะดังต่อไปนี้

- 1) เป็นการประดิษฐ์ขึ้นใหม่
- 2) เป็นการประดิษฐ์ที่มีขั้นการประดิษฐ์สูงขึ้น และ
- 3) เป็นการประดิษฐ์ที่สามารถประยุกต์ในทางอุตสาหกรรม

มาตรา 14 บุคคลซึ่งจะขอรับสิทธิบัตรได้ต้องมีคุณสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่งดังต่อไปนี้ (แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติสิทธิบัตร (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2542)

- 1) มีสัญชาติไทย หรือเป็นนิติบุคคลที่มีสำนักงานแห่งใหญ่ตั้งอยู่ในประเทศไทย
- 2) มีสัญชาติของประเทศที่เป็นภาคีแห่งอนุสัญญา หรือความตกลงระหว่างประเทศเกี่ยวกับการคุ้มครองสิทธิบัตรซึ่งประเทศไทยเป็นภาคีอยู่ด้วย
- 3) มีสัญชาติของประเทศที่ยินยอมให้บุคคลสัญชาติไทยหรือนิติบุคคลที่มีสำนักงานแห่งใหญ่ตั้งอยู่ในประเทศไทยขอรับสิทธิบัตรในประเทศนั้นได้
- 4) มีภูมิลำเนา หรืออยู่ในระหว่างการประกอบอุตสาหกรรมหรือพาณิชย์กรรมอย่างแท้จริงและจริงจังในประเทศไทยหรือประเทศที่เป็นภาคีแห่งอนุสัญญาหรือความตกลงระหว่างประเทศเกี่ยวกับการคุ้มครองสิทธิบัตรซึ่งประเทศไทยเป็นภาคีอยู่ด้วย

มาตรา 17 การขอรับสิทธิบัตรให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่กำหนดโดยกฎกระทรวง

คำขอรับสิทธิบัตรให้มีรายการดังต่อไปนี้

- 1) ชื่อที่แสดงถึงการประดิษฐ์
- 2) ลักษณะและความมุ่งหมายของการประดิษฐ์
- 3) รายละเอียดการประดิษฐ์ที่มีข้อความสมบูรณ์รัดกุมและชัดเจน อันจะทำให้ผู้มีความชำนาญในระดับสามัญในศิลปะหรือวิทยาการที่เกี่ยวข้องสามารถทำและปฏิบัติการตามการประดิษฐ์นั้นได้ และต้องระบุวิธีการในการประดิษฐ์ที่ดีที่สุดที่ผู้ประดิษฐ์จะพึงทราบได้
- 4) ข้อถ้อยสิทธิโดยชัดเจน
- (5) รายการอื่นตามที่กำหนดโดยกฎกระทรวง

ในกรณีที่ประเทศไทยเข้าเป็นภาคีแห่งความตกลงหรือความร่วมมือระหว่างประเทศเกี่ยวกับสิทธิบัตร หากคำขอรับสิทธิบัตรเป็นไปตามที่กำหนดในความตกลงหรือความร่วมมือระหว่างประเทศดังกล่าว ให้ถือว่าคำขอดังกล่าวเป็นคำขอรับสิทธิบัตรตามพระราชบัญญัตินี้ (วรรคสาม เพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติสิทธิบัตร (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2542)

เมื่อกล่าวถึงสิทธิบัตรออกแบบผลิตภัณฑ์ จะปรากฏในหมวด 3 ตามพระราชบัญญัติสิทธิบัตร พ.ศ. 2522, (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535, (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2542 ซึ่งเป็นไปตามที่ผู้เขียนและคุณย่าสมรได้ยื่นขอลาวดลยผ้าไปจดสิทธิบัตรการออกแบบลวดลายผลิตภัณฑ์ผ้าชิ้นมัดหมี่ถิ่น

นาคา ระบุไว้ชัดเจนว่า การออกแบบผลิตภัณฑ์ที่จะขอรับสิทธิบัตรได้ต้องเป็นการออกแบบผลิตภัณฑ์ใหม่เพื่ออุตสาหกรรมรวมทั้งหัตถกรรม (มาตรา 56) การออกแบบผลิตภัณฑ์ไม่ถือว่าเป็นการออกแบบผลิตภัณฑ์ใหม่ (มาตรา 57) ดังต่อไปนี้ (1) แบบผลิตภัณฑ์ที่มีหรือใช้แพร่หลายอยู่แล้วในราชอาณาจักรก่อนวันขอรับสิทธิบัตร (2) แบบผลิตภัณฑ์ที่ได้มีการเปิดเผยภาพสาระสำคัญ หรือรายละเอียดในเอกสารหรือสิ่งพิมพ์ที่ได้เผยแพร่อยู่แล้วไม่ว่าในหรือนอกราชอาณาจักรก่อนวันขอรับสิทธิบัตร (3) แบบผลิตภัณฑ์ที่เคยมีประกาศโฆษณา มาแล้วก่อนวันขอรับสิทธิบัตร (4) แบบผลิตภัณฑ์ที่คล้ายกับแบบผลิตภัณฑ์ดังกล่าวใน (1) (2) หรือ (3) จนเห็นได้ว่าเป็นการเลียนแบบ ส่วนการขอรับสิทธิบัตรให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่กำหนดโดยกฎกระทรวงคำขอรับสิทธิบัตร (มาตรา 59) ให้มีรายการ (1) ภาพแสดงแบบผลิตภัณฑ์ (2) ข้อความระบุผลิตภัณฑ์ที่จะใช้กับแบบผลิตภัณฑ์ที่ขอรับสิทธิบัตร (3) ข้อถือสิทธิโดยชัดแจ้ง และ (4) รายการอื่นตามที่กำหนดโดยกฎกระทรวง ในทางปฏิบัติผู้เขียนได้ยื่นการจดสิทธิบัตร ลวดลายผ้าขึ้นผ่านสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา และผ่านเว็บไซต์: <https://www.ipthailand.go.th/th/> ซึ่งเป็นระบบออนไลน์กรมทรัพย์สินทางปัญญา กระทรวงพาณิชย์ ผู้เขียนได้นำแบบลวดลายที่ได้จดสิทธิบัตรมาเป็นตัวอย่าง 2 ลวดลาย ได้แก่

1) เลขที่คำขอ 1802003038

การยื่นขอสิทธิบัตรในเลขที่คำขอ 1802003038 ในวันขอรับสิทธิบัตร 26 กรกฎาคม 2561 ผู้ออกแบบผลิตภัณฑ์ นายภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด ออกให้ ณ วันที่ 24 กันยายน 2563 ซึ่งเป็นลวดลายผ้าขึ้น “กาบเอื้อยภูคำชะโนด”

2) เลขที่คำขอ 1802003049

ลวดลาย “เอื้อยรายฉายหนัง” ได้ยื่นขอสิทธิบัตรในเลขที่คำขอ 1802003049 วันขอรับสิทธิบัตร 26 กรกฎาคม 2561 ออกให้ ณ วันที่ 24 กันยายน 2563 มีขั้นตอนการทำลวดลาย “เอื้อยรายฉายหนัง” ดังนี้

ภาพที่ 5.11 ลวดลายผ้าขึ้น “กาบเอื้อยคู่คำชะโนด” ได้รับการจดสิทธิบัตร 24 กันยายน 2563

- 1) ถอดอัตลักษณ์คำชะโนดที่โดดเด่น รูปทรงต้น ใบ การมีหนาม ทรงพุ่มใบ
 - 2) วาดภาพลงกระดาษออกมาเป็นรูปเพื่อให้เป็นแนวทาง
 - 3) เขียน “เรื่องราว (Story)”
 - 4) ตั้งชื่อลายว่า “เอื้อยร้ายฉายหนัง”
 - 5) เป็นลวดลายที่ถอดจากเรื่องราวอันโด่งดังคือ ผีจ้างหนัง เป็นอุปกรณ์การฉายหนัง หรือม้วนฟิล์ม หน้ากากผี เพื่อสื่อความหมายออกมา
 - 6) จิตนาการภาพ
 - 7) วาดภาพลายเส้น
 - 8) ผลิตภัณฑ์ในอนาคตเพื่อการออกแบบดีไซน์เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่ม
- ส่วนแนวทางของคุณย่าสมรได้เริ่มทำการออกแบบดังนี้
- 9) การวาดภาพความคิด (ผังความคิด)
 - 10) ออกแบบลวดลายเพื่อเชื่อมต่อลายผ้าให้เป็นผืนเดียว
 - 11) มัด แก้ ตัด ขัด รัต ดึง
 - 12) เก็บขีด

13) การค้นแล้วมัด(สำคัญที่สุด) “เป็นหัวใจ” ของการมัดลวดลาย มีทั้ง 7 สาม
สอต, 7 สองสอต วาง 1 ครั้ง, 7 สี่สอตวาง 2 ครั้ง

14) ย้อมสี

15) ทอผ้า

ภาพที่ 5.12 ลวดลายผ้าชิ้น “เอื้อยร้ายฉายหนัง” ได้รับการจดสิทธิบัตร 24 กันยายน 2563

ที่มา: ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด (2561)

ภาพที่ 5.13 คุณย่าสมร ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการทอผ้าชนถิ่นนาคา (คำชะโนด)

ท้ายบทสำหรับเรื่องราววิถีชีวิตถิ่นนาคาผู้เขียนได้หยิบประเด็น “การเข้าสู่วิถี-วิถี” ของคุณย่าสมรผู้เป็นภูมิปัญญาผ้าขึ้นวิถีถิ่นนาคา หรือ คำชะโนดมาเป็นบทวิเคราะห์สำคัญซึ่งพบว่า ผู้ที่จะเข้าสู่วิถี-วิถีที่กลายเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการทอผ้าขึ้นจะต้องเป็นคนที่มึนลักษณะ “ผู้คิดริเริ่มสร้างสรรค์ ลงมือทำทันที ทำให้เป็นกิจวัตรประจำวัน เดือน ปีของตน และฝึกฝนจนอย่างมีวินัยข้มใจให้อดทนหนักแน่นจนกว่าจะสำเร็จ” โดยเมื่อพิจารณาจากศักยภาพเฉพาะบุคคลพบว่า คุณย่าสมรได้ถูกบ่มเพาะวิถีชีวิตแบบผู้หญิงโบราณต่างจังหวัดที่ยึดมั่นรูปแบบการดำรงชีวิตที่เป็นแม่บ้านอยู่เรือนต้องเรียนรู้การครองเรือนของสตรีทั้งการทำอาหาร การดูแลน้อง การดูแลบ้าน การทอผ้าตั้งแต่เล็ก เป็นลักษณะที่ปู่ย่า ตายายสอนกันสืบมาโดย **“วิธีการเรียนรู้โดยการลงมือทำทันที”** เมื่อถูกบ่มเพาะให้เป็นคนมีวิถีชีวิตพึ่งพาตนเองเป็นผู้นำให้กับน้อง ๆ การนำวิถีชีวิตมาเข้าสู่ “วิธีการมัดหมี่ผ้าขึ้น” จึงไม่ใช่เรื่องยากสำหรับคุณย่า ด้วยได้รับการบ่มเพาะวิถีทอผ้าขึ้นตั้งแต่ยังเด็กมาตลอดเวลามากกว่า 80 ปีแทบไม่มีช่วงเวลาห่างหายไปจากการทำผ้าขึ้นไว้ใส่เอง แม้จะมีบางช่วงที่ต้องย้ายถิ่นฐานแต่ความชำนาญที่ฝังอยู่ในความสามารถและความทรงจำยังไม่จางหาย ด้วยปัจจัยที่บ่มเพาะด้วยเป้าหมายที่ดีและเป็นคนขยันเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว จึงไม่หยุดที่จะ **“เรียนรู้ลองผิดลองถูก สร้างสรรค์ ลองทำสิ่งใหม่”** โดยเห็นสิ่งใดทดลองเลียนแบบสิ่งนั้น ทั้งแบบต้นไม้ แบบรูปทรงสัตว์ รูปทรงหมี่นาค หมี่ขอ หมี่ร้อยจนผลิตลวดลายมากกว่า 100 ลายในชีวิต จึงได้รับฉายาจากกลุ่มเพื่อน ๆ ว่า “ผู้หญิงร้อยลายคุณยายละเอียด” และการทำทุกอย่างต้องออกมาดีไม่ให้งานผ่านไปง่าย ๆ แม้ตนเองทำเองก็ตาม จนได้รับคำชมจากเพื่อนร่วมหมู่บ้านว่า “ยายละเอียด” คือ เป็นคนทำงานละเอียดมาก โดยเวลาทอผ้าไปได้ระยะหนึ่งจะเอามือลูบดูถ้าไม่เรียบ เจอจุดที่สะดุด จะให้แก้ไขทันที

การทำงานทอผ้ามามากมายจนกระทั่งเกิดการสร้างลวดลายของตนเองขึ้นแบบสไต้ล เอ้อยร้อย หรือกาบเอ้อย เหมือนข้ามหลามดัด หรือทรงสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน และใช้เป็นเอกลักษณ์ในการทำลวดลายของตนเอง จึงเป็นภูมิปัญญาการมัดหมี่ลวดลายเอ้อยร้อย ชี้ให้เห็นว่า การทอผ้า การออกแบบลวดลาย การมัดหมี่ขึ้นลายผ้า การทอด้ายเป็นผืนผ้า อยู่ในสายเลือดของคุณย่ามาตั้งแต่เด็ก ๆ มาจนบัดนี้กว่า 85 ปีแล้ว จนที่สุด “ช่วงท้ายของอายุสังขารที่ร่วงโรยตามวัยเป็นผู้สูงอายุ เป็นคุณย่าแห่งคำชะโนด นับแต่ปี พ.ศ.2535 ที่ได้มาปลูกบ้านตรงข้ามกับป่าคำชะโนดเป็นบ้านหลังแรก และต่อมาปี พ.ศ.2554 ได้ปลูกแนวคิดเกี่ยวกับคำชะโนดอย่าง

เติมกำลังโดยได้ทำ “ชั้น 5 ดอกไม้รูปเทียน” เข้าไปขอเมล็ดชะโนดกับศาลเจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้า ย่าศรีปทุมมา ณ กลางป่าคำชะโนด ได้นำมาเพาะพันธุ์ครั้งแรกได้จำนวน 32 ต้นกล้า ในระหว่าง นั้นได้ศึกษารูปทรงของต้นชะโนด ทั้งต้นกล้า ต้นหนุ่มสาว ต้นใหญ่แก่เต็มอายุชั้ยแล้วได้วาด กรอบแนวคิดลวดลายขึ้น วันที่ 1 มกราคม พ.ศ.2557 ก่อนเปิดศูนย์ภูมิป่าคำชะโนดอย่างเป็นทางการในวันที่ 13 มีนาคม พ.ศ.2557 ซึ่ง ณ วันนี้เองเกิดฐานความรู้ด้านการทอผ้าขึ้นท้องถิ่น คำชะโนด เป็นฐานที่สองต่อจากฐานแรก คือ การเพาะพันธุ์ต้นชะโนด ชี้ให้เห็นว่า ลวดลายกาบ เอื้อยภูคำชะโนด เกิดการเฝ้าติดตามรูปลักษณะของต้นชะโนด ประยุกต์กับเอกลักษณ์เอื้อยราย หรือกาบเอื้อยมาร่วมจนเกิดเป็นลวดลายแรกของแผ่นดินคำชะโนดประดับไว้เป็นผ้าขึ้นถิ่นนาคา ตลอดไป

สรุป

ผ้าไทยเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ไทย โดยมีวิวัฒนาการมาอย่าง ยาวนานตั้งแต่ยุคโบราณ เริ่มจากการใช้ วัสดุธรรมชาติ เช่น ใบไม้ เปลือกไม้ และขนสัตว์ มา เป็นเครื่องนุ่งห่ม จนถึงการ ทอผ้า ด้วยฝ้าย ปอ และไหม ตามหลักฐานทางโบราณคดีบ่งชี้ว่ามี การทอผ้าในประเทศไทยมานานกว่า 2,400-2,800 ปี โดยพบเศษผ้าไหมที่บ้านเชียงและบ้านนา ดี จังหวัดอุดรธานี การทอผ้าพัฒนาเรื่อยมาในแต่ละยุคสมัย โดยเฉพาะในสมัยอยุธยาที่มีการ ค้าขายผ้ากับต่างชาติ และในสมัยรัตนโกสินทร์ที่มีการส่งเสริมการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ผ้า ทอมีความหลากหลายตาม กรรมวิธีการทอ เช่น มัดหมี่ ชิด จก ยก และควบเส้นซึ่งแต่ละเทคนิค มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว ผ้าทอมีความผูกพันกับ วิถีชีวิตคนไทย ทุกภูมิภาค โดยเฉพาะ ผ้าขึ้น ที่ เป็นเครื่องแต่งกายประจำของสตรีในภาคอีสาน ชี้ให้เห็นว่าการทอผ้าเป็นภูมิปัญญาที่สืบทอด จากรุ่นสู่รุ่น และมีความสำคัญต่อวิถีชีวิต เศรษฐกิจและสังคม ของชุมชน ในปัจจุบันมีการฟื้นฟู และส่งเสริมการทอผ้าไทยอย่างต่อเนื่องโดยเฉพาะผ้าไหมมัดหมี่ซึ่งเป็นที่รู้จักในระดับสากล ผ้า ทอจึงเป็น มรดกทางวัฒนธรรม สะท้อนถึงความเชื่อและวิถีชีวิตของคนไทยอย่างภาคภูมิใจ

วิถีชีวิตชนถิ่นนาคา เป็นการออกแบบลวดลายเฉพาะถิ่น นับเป็นครั้งแรกที่เกิดขึ้นใน แผ่นดินศักดิ์สิทธิ์ โดยมีเอกลักษณ์ลายผ้าของคุณย่าสมรที่เป็นเจ้าของบ้านหลังแรกที่ตั้งอยู่ตรง ข้ามคำชะโนดเมื่อปี พ.ศ. 2535 จากความเชี่ยวชาญ เป็นวิถีชีวิตของผู้หญิงที่เป็นแม่บ้านแม่

เรือนหลังจากฤดูกาลทำนาจะมาทอผ้าไว้ใช้ของครอบครัว สู่การเพาะพันธุ์ต้นชะโนดด้วยแรง
อธิษฐานจิตว่าจะนำเอาเข้าไปปลูกใจกลางป่าคำชะโนดจนกลายเป็นปราชญ์ท้องถิ่นด้านการทอ
ผ้า ด้วยเจตนารมณ์ว่า “ถักทอผ้าเป็นผืนผ้า ภูมิปัญญาแห่งอีสาน สืบตำนานเมืองนาคินทร์
ผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นคำชะโนด” นำเรื่องเล่าที่เป็นตำนานสองนาคียิมพิมของท้องถิ่นคำชะโนดได้
สร้างความตื่นรู้ให้คุณย่าสมรจึงได้นำเอาความรู้ ความชำนาญ ความสามารถตั้งแต่เด็กสู่วัยรุ่น
ก้าวสู่วัยผู้ใหญ่จนถึงผู้สูงอายุ ปลายทางของชีวิตได้พิสูจน์ความสามารถในด้านการทอผ้าจน
สร้างลวดลายผ้าชี้นักนาคาไว้ให้กับคำชะโนดด้วยการจดสิทธิบัตรลวดลายผ้าไว้จำนวน
16 ลวดลาย ปรากฏลวดลายแรกบนผืนผ้าชี้นักนา วันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2557 และปรากฏสู่
สายตาประชาชนในวันเปิดศูนย์ภูมิปัญญาผ้าชี้นักนาในวันที่ 13 มีนาคม พ.ศ. 2557

ชีวิตจากผู้หญิงวิถีชาวบ้านโบราณแบบวิถีอีสาน “ผู้ชายไปนา ผู้หญิงทอผ้าเลี้ยงลูกอยู่
บ้าน” จากวิถีชีวิตแบบเรียบง่ายพึ่งพาตนเองมีวิธีการเรียนรู้โดยการลงมือทำสืบทอดความรู้มา
จากปู่ย่า ตายาย ผ่านการเรียนรู้แบบลองผิดลองถูก เรียนจากง่ายไปยากเรียนจากโครงสร้าง
ใหญ่ ๆ มาโครงสร้างเล็ก ๆ เรียนจากสิ่งที่มัดหมี่หยาบ ๆ มาสู่ความละเอียด นำแบบต้นไม้บ้าง
รูปไก่บ้าง นกยูงบ้าง กระรอกบ้าง นาคบ้าง จนทำลวดลายหมี่นาค (พญานาค) มาเป็นต้นแบบ
จนประสบความสำเร็จตั้งแต่ยังตัวเล็ก ๆ พัฒนาศักยภาพตนเองมาจนได้รับฉายาว่า “ผู้หญิงร้อย
ลาย” ด้วยความที่เป็นคนละเอียดเวลาทำหมี่ มัดหมี่ ทอเส้นด้ายจนได้รับคำชมจากเพื่อนร่วม
หมู่บ้านว่า “ยายละเอียด” ชีวิตก้าวผ่านความยากลำบากจากคนที่รวยมีที่นากว่า 1,000 ไร่ วั
ควาย หมู่กว่า 1,000 ตัว โรงสีข้าวแห่งแรกของหมู่บ้าน มีบ้านไม้หลังใหญ่ที่สุด มีพื้นที่บ้านสวน
กว่า 4 ไร่ โชคชะตาจากดาว ดิ่งลงสู่ดินทันที จากบ้านไม้หลังใหญ่สู่บ้านเช่าเสียนาเก่า
จนกระทั่งย้ายมาอยู่ที่หน้าคำชะโนด เป็นบ้านแรกและหลังหลังเดียวที่หาญกล้ามาอยู่ในพื้นที่
ใกล้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเป็นสถานที่ที่ไม่มีใครกล้ามาอยู่ใกล้เลยในครั้งนั้น ในที่สุดเสาต้นแรกของบ้าน
ได้ลงหลุมเสาเอกในปี พ.ศ. 2535 การดำรงชีวิตอยู่วนเวียนใกล้คำชะโนดทำให้ดวงชะตานำพา
ให้ออกแบบลวดลายของตนเองขึ้นแบบสไตล์เอื้อยร้าย หรือกาบเอื้อย กับการเริ่มเพาะพันธุ์ต้น
ชะโนดเนื่องจากเห็นว่าต้นชะโนดเริ่มเหี่ยวเฉา ยืนต้นตายหลายต้นและล้มลงตามอายุชั้ยหลาย
ต้นในปี พ.ศ. 2554 จึงตัดสินใจนำความสามารถออกแบบลวดลายมัดหมี่ต้นชะโนด และในที่สุด
ประสบความสำเร็จจากการออกแบบลวดลายหมี่ผ้าชี้นักนาใหม่ คือ “กาบเอื้อยภูคำชะโนด” นั่นเอง

เอกสารอ้างอิง

- กนิษฐา เรื่องวรรณคดี. (2557). ลวดลายประทับดินเผาบ้านเชียง: บูรณาการสู่การออกแบบผลิตภัณฑ์เชิงพาณิชย์, *วารสารศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น*, 6(2), 1-25.
- กรมทรัพย์สินทางปัญญา กระทรวงพาณิชย์. (2560). **ความรู้เบื้องต้น ด้านทรัพย์สินทางปัญญา**. สำนักพิมพ์ก่อนเมฆ.
https://www.ipthailand.go.th/images/Promote/2_book_DIP.pdf
- กรมทรัพย์สินทางปัญญา กระทรวงพาณิชย์. (2567). **ทรัพย์สินทางปัญญาสำหรับผู้ประกอบการ สิทธิบัตรและอนุสิทธิบัตร**. กระทรวงพาณิชย์.
https://www.ipthailand.go.th/images/Promote/4_book_Patent.pdf
- กรมประชาสัมพันธ์. (2567). **ผ้าลายพระราชทาน ผ้าลายสิริวัชรารักษ์**.
<https://www.prd.go.th/th/content/category/detail/id/9/iid/262840>
- กรมหม่อนไหม. (2557). **มาตรฐานหม่อนไหม**. ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
<https://qsds.go.th/wp-content/uploads/2017/pdf/2015-02-09-standard.pdf>
- กระทรวงวัฒนธรรม. (2565). **ฝ่ายกรมกลายแปดเขา ข้อมูลด้านวัฒนธรรม (การแต่งกาย)**.
https://www.m-culture.go.th/saraburi/ewt_dl_link.php?nid=741
- กลุ่มสงวนรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม สถาบันวัฒนธรรมศึกษา กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม. (2561). **มรดกภูมิปัญญาอีสาน**. โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด.
http://book.culture.go.th/ich_isan/mobile/index.html#p=1
- กลุ่มสงวนรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม สถาบันวัฒนธรรมศึกษา กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม. (2562). **มรดกภูมิปัญญาสิ่งทออีสาน**. โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด.
<http://book.culture.go.th/IsanTextiles/mobile/index.html#p=1>

- กัญญารักษ์ ศรีทองรุ่ง. (2545). ศิลปาชีพ ศิลปะเพื่อชีวิต. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, **วารสารเศรษฐกิจและสังคม** ฉบับพิเศษ "สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ กับการพัฒนาประเทศ". (หน้า 73-83).
https://www.nesdc.go.th/article_attach/17.pdf
- ชนิษฐา ทุมมากรณ์, คณะทำงานข้อมูลท้องถิ่น ข่ายงานห้องสมุดมหาวิทยาลัยส่วนภูมิภาค, สำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. (2564). **พิมพ์หรือพิมพ์สำหรับทอผ้าไหมพื้นบ้าน**. https://oer.learn.in.th/search_detail/result/219615
- คณะศึกษานิเทศก์. (2559). **ประวัติความมหัศจรรย์ของเมืองคำชะโนด**. ต้นฉบับ “เจ้าพ่อพญาศรีสุทโธ และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์คำชะโนด” โดยนายสวาท บุรีเพี้ย (ศึกษาธิการอำเภอบ้านดุง วันที่ 22 พฤษภาคม 2539). เอเชียการพิมพ์.
- คนัมพร เปศรี. (2561). การทอผ้าของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทบ้านโนนม่วงเมืองเซโปน แขวงสะหวันนะเขตสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว. **วารสารวิถีสังคมมนุษย์**, 6(2), 89-119.
- จันทร์ ทอสมัคร. (2554). **ผ้ายกเมืองนคร**. ศูนย์วัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช.
- จิรา จงกล. (2525). **ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่มที่ 5 ศิลปวัตถุกรุงรัตนโกสินทร์**. กรมศิลปากร.
- ใจภักดี บุรพเจตนา. (2566). การพัฒนาผลิตภัณฑ์วัฒนธรรม : ผ้าทอยกดอกลำพูน. **วารสารศิลปกรรมศาสตร์วิชาการ วิจัย และงานสร้างสรรค์**, 10(1), 111-125.
<https://so05.tci-thaijo.org/index.php/arts/article/view/266483>
- ณรงค์ฤทธิ์ มะสุใส, อัจฉรา สุ่มงเกษตร, เกษภา สึงห์ทองชัย, ทรงกรด พิมพ์พิศาล, ประพนธ์ เนียมสา, ธรรมบุญ ปัญญาทิพย์, ณัฐวุฒิ ศรีวิบูลย์และอารยา ลาน้ำเที่ยง. (2561). **การออกแบบลายผ้าทอมือ สำหรับสร้างสรรค์แฟชั่นร่วมสมัยจากภูมิปัญญา กลุ่มวิสาหกิจชุมชนตำบลกุดหว้า ด้วยโปรแกรมคอมพิวเตอร์** (รายงานการวิจัย). สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยและมหาวิทยาลัยกาฬสินธุ์. https://itcs-sht.ksu.ac.th/manage/upload_file/xJmCnnXgKs220200827081215.pdf
- ทศพล จังพานิชย์กุล. (2559). **มนต์วังคำชะโนด**. สำนักพิมพ์คอมม่า.

- ทักษิณา พิพิธกุล. (2559). ผ้าทอมือ : การอนุรักษ์และการพัฒนาลวดลายผ้ายกดอกของจังหวัด
ลำพูน. **วารสารกระแสวัฒนธรรม**, 17(31), 56-67. [https://so02.tci-
thaijo.org/index.php/cultural_approach/article/view/58374/48178](https://so02.tci-thaijo.org/index.php/cultural_approach/article/view/58374/48178)
- ธนาคารแห่งประเทศไทย. (2563). **ผ้ามัดหมี่**.
[https://www.bot.or.th/Thai/MuseumAndLearningCenter/BOTMuseum/Nort
hern/Pages/textile04.aspx](https://www.bot.or.th/Thai/MuseumAndLearningCenter/BOTMuseum/North/Pages/textile04.aspx)
- ธีรพันธุ์ จันทร์เจริญ. (2560). **ผ้ายก**. อัมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- นิตยา ฉัตรเมืองปัก. (2555). **การศึกษาวิเคราะห์ผ้าไหมมัดหมี่อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์**
(วิทยานิพนธ์ปริญญาโทที่ไม่มีการตีพิมพ์). มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- นิตยา ศรีคง. (2563). **การจัดการความรู้กลุ่มทอผ้ายก ศูนย์ศิลปาชีพบ้านเนินธัมมัง จังหวัด
นครศรีธรรมราช** (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ).
[http://ir-
thesis.swu.ac.th/dspace/bitstream/123456789/1349/1/gs601130423.pdf](http://ir-thesis.swu.ac.th/dspace/bitstream/123456789/1349/1/gs601130423.pdf)
- เบญจวรรณ บุ่งทอง. (2561). **SEP for SDGs ด้วยศาสตร์แห่งพระราชาสถาบันที่ยั่งยืน**.
สาขาวิชาเทคโนโลยีแฟชั่นและสิ่งทอ วิทยาลัยอาชีวศึกษาอุดรธานี.
- พระราชบัญญัติสิทธิบัตร (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535. (2535 ,3 เมษายน). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม
109 ตอนที่ 34 หน้า 1-19.
- พระราชบัญญัติสิทธิบัตร (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2542. (2542, 31 มีนาคม). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม
116 ตอนที่ 22 ก หน้า 37-58.
- พระราชบัญญัติสิทธิบัตร พ.ศ. 2522. (2522, 16 มีนาคม). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 96 ตอนที่
35 ฉบับพิเศษ หน้า 1-33.
- พวงเพชร สุรัตน์กุล. (2525). **สตรีไทยในด้านสังคม**. **วารสารวิทยาศาสตร์ สาขา
สังคมศาสตร์**, 3(1-2), 1 - 14.

- พิมพ์อัสน์ นุชนนทรี , สุภาพร ตาไช, ชญาพร จันทรพันธ์, อ้อยใจ เลิศล้ำ, และ รวินพัทธ์ กิรติพัฒน์ธำรง. (2566). การออกแบบผลิตภัณฑ์แฟชั่นจากผ้าไหมสาเกต จังหวัดร้อยเอ็ด. **วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์แห่งรัตนโกสินทร์**, 5(1), 15-33.
<https://so05.tci-thaijo.org/index.php/RJSH/article/download/265162/178285/1028871>
- พิสิฐ เจริญวงศ์. (2530). **มรดกบ้านเชียง**. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- แพทรีเซีย ซีสแมน, วิถี พานิชพันธ์ และทรงศักดิ์ ปรามค์วัฒนากุล. (2531). **สายใยแห่งวัฒนธรรมไทยในศิลปะบนผืนผ้า ผ้าเอเซีย: มรดกร่วมทางวัฒนธรรม**. รำไทยเพรส.
- ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด. (2561). การออกแบบลายผ้าขึ้นวิถีวัฒนธรรมคำชะโนดความเชื่อ **พญานาคด้วยวิธีมัดหมี่ลวดลายผ้าทอมือ** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด. (2563). การบริหารการพัฒนาอัตลักษณ์ “คำชะโนด” อนุรักษ์ “รุกขนาคา” เมืองอุดรธานีสู่การมีส่วนร่วมของประชาชนร้านค้าผลิตภัณฑ์คนรากหญ้า อยู่ดีมีสุข ลดความเหลื่อมล้ำอย่างยั่งยืน (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- มหาวิทยาลัยศิลปากร. (2544). **ผ้าพื้นเมือง: การสำรวจผู้ผลิตทั่วประเทศ ในโครงการพัฒนาผ้าพื้นเมืองในทุกจังหวัดของประเทศ**. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- รจนา จันทราสา. (2553). การศึกษาและพัฒนาเอกลักษณ์ลวดลายบ้านเชียงเพื่อประยุกต์ใช้กับผลิตภัณฑ์ผ้าแปรรูปพันท์บาติก เพื่อพัฒนารูปแบบเป็นผลิตภัณฑ์หัตถกรรมของที่ระลึกจังหวัดอุดรธานี (เอกสารนำเสนอ). การประชุมวิชาการระดับชาติเครือข่ายวิจัยสถาบันอุดมศึกษาทั่วประเทศ จังหวัดขอนแก่น ประเทศไทย, หน้า 237-242.
- ระบบฐานข้อมูลศิลปะและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ. (2565). **ผ้าไหมมัดหมี่ “ลายหมี่คันขอนารี”**. <https://culture.cpru.ac.th/>
- ลำดวน ลุนจันทา, มหาวิทยาลัยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, ณัฐพร ชันทะสีมา. (2561). **การทอผ้าและผ้าฝ้าย**. https://oer.learn.in.th/search_detail/result/91054

วรรณภา วุฒทะกุลและยุรรัตน์ พันธุ์ยุรา. (2536). **ผ้าทอกับวิถีชีวิตของชาวไทย**. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.

วัฒน์ จุฑะวิภาต. (2555). **ผ้าทอกับชีวิตคนไทย**. มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต.

<https://www.dpu.ac.th/dpurdi/upload/public/9n7nyamlppooookgsg0.pdf>

วิบูลย์ ลีสุวรรณ. (2530). **ผ้าไทย : พัฒนาการทางอุตสาหกรรมและสังคม**. บริษัทเงินทุนอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย.

วิบูลย์ ลีสุวรรณ. (2531). **ผ้าไทย**. องค์การค้าของคุรุสภา.

วิบูลย์ ลีสุวรรณ. (2532). **ศิลปหัตถกรรมไทย**. การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.

วิบูลย์ ลีสุวรรณ. (2546). **พจนานุกรมหัตถกรรมเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้าน**. เมืองโบราณ

วิภาวี สีลากุล และรุ่งนภา กิตติลาภ. (2559). ปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานของกลุ่มผู้ทอผ้าไหมมัดหมี่ในจังหวัดขอนแก่น. **วารสารธรรมทรรศน์**, 16(2), 13-22.

วิมลพรรณ ปิตรวัชชัย. (2516). **ผ้าอีสาน**. พิมพ์.

วิสมัย มโนมัยพิบูลย์ และเพียว อุ่นศิริ. (2540). ผ้าขึ้นทอมือ: วัฒนธรรมสิ่งทอที่ควรอนุรักษ์ของไทย. **มนุษยศาสตร์วิชาการ**, 5(1), 20-34. [https://so04.tci-](https://so04.tci-thaijo.org/index.php/abc/article/view/60807/50069)

[thaijo.org/index.php/abc/article/view/60807/50069](https://so04.tci-thaijo.org/index.php/abc/article/view/60807/50069)

วีระศักดิ์ อุดมกิจเดชา. (2543). **วิทยาศาสตร์เส้นใย** (พิมพ์ครั้งที่ 2). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ศรีอุทัย เมาระพงษ์ และเพียว อุ่นศิริ. (2531). **ผลิตภัณฑ์หัตถกรรมไทยที่ควรอนุรักษ์**

ประเภทสิ่งทอ. คณะอนุกรรมการอนุรักษ์หัตถกรรมไทย กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม กระทรวงอุตสาหกรรม.

ศิริ ผาสุก. (2545). **ผ้าไหมพื้นบ้าน: Handwoven Thai silk**. โอเดียนสโตร์.

ศูนย์ส่งเสริมศิลปาชีพระหว่างประเทศ (องค์การมหาชน). (2567). **เสน่ห์ผ้าไทย 4 ภูมิภาค**.

https://cms.sacit.or.th/cms/projects/attachments/f7e6c85504ce6e82442c770f7c8606f0/_a53f04e526ccb5624dcfaaf0c45ab3be.pdf

- ศูนย์สร้างสรรค์งานออกแบบ. (2556). **ข้อมูลผ้าไทยเพื่อการจัดทำ Application ผ้าไทย**
โครงการส่งเสริมการผลิตและการประยุกต์ใช้ผ้าไทยสำหรับผู้บริโภคยุคใหม่ (รายงาน
 การวิจัย). <https://resource.tcdc.or.th/ebook/PhaThai-application-070758.pdf>
- สถาบันส่งเสริมการสอนวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี (สสวท.). (2567). **คู่มือการขอรับสิทธิบัตร**
และอนุสิทธิบัตร. สสวท.
- สมบัติ ประจักษ์นันต์. (2563). **โครงการถ่ายทอดเทคนิคการออกแบบผ้านสีทางสายตาในผ้า**
ไหมมัดหมี่ สีน้าทางวัฒนธรรมเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวในหมู่บ้านท่องเที่ยวไหม
จังหวัดบุรีรัมย์. โรงพิมพ์วินัย 2509.
- สมร ชันติกุล. (2554). **สองนาคียัมพิม**. (สัมภาษณ์). ชุมชนคำชะโนด ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี.
- สมาคมแม่บ้านมหาดไทย. (2565). **76 จังหวัด ร้อยดวงใจ สืบสานผ้าเอกลักษณ์ไทย ดำรง**
ไว้ในแผ่นดิน. https://moi.go.th/moi/wp-content/uploads/magalone/final_76_unique_thai_fabric/pdf/full.pdf
- สาวิตตรี สุวรรณสถิต. (2550). **สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน เล่มที่ 21 ศิลปะการทอ**
ผ้าพื้นเมืองของไทยในปัจจุบัน. สำนักงานส่งเสริมวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม.
- สำนักงานประชาสัมพันธ์จังหวัดนครสวรรค์. (2565). **ผ้าขิดลายนาริรัตนราชกัญญา**.
<https://nakhonsawan.prd.go.th/th/content/category/detail/id/38/iid/72982>
- สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย. (2566). **สิริวัฒนาริรัตนราชกัญญา**. บริษัท ไชเบอร์
 พรินท์กรุ๊ป จำกัด.
- สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย. (2567). **สิริราชกัญญานาริรัตน์ Thai Craft Wisdom**
Legacy. บริษัท ไชเบอร์พรินท์กรุ๊ป จำกัด.
- สำนักงานมาตรฐานผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรม. (2558). **มาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน มผช.**
828/2558: ผลิตภัณฑ์ผ้าทอมือ. กระทรวงอุตสาหกรรม.
<https://bds.sme.go.th/Files/27ba22c3-eaae-41bd-8fbd-7aee5c61484d.pdf>

สิทธิชัย สมานชาติ. (2553). **การย้อมสีครั้งของชาวลาวครั้งในประเทศไทย: วิทยาศาสตร์
ธรรมชาติและความเชื่อ**. มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.

สิทธิชัย สมานชาติ. (2553). **รายงานผลการดำเนินงานโครงการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม:
โครงการสำรวจผ้าขึ้นหมีหัวจกดาว เอกลักษณ์เมืองอุบลเพื่อสืบสานและเป็น
ฐานข้อมูลในการจัดการเรียนการสอนสาขาสีทอและแพชชั่น**. มหาวิทยาลัย
อุบลราชธานี. [https://www.esanpedia.oar.ubu.ac.th/ubu-art-culture/wp-
content/uploads/2016/05/sin-hua-jok-dao.pdf](https://www.esanpedia.oar.ubu.ac.th/ubu-art-culture/wp-content/uploads/2016/05/sin-hua-jok-dao.pdf)

สิทธิชัย สมานชาติ. (2553). **เอกสารประกอบการสอนรายวิชา 2007 108 มรดกลิ่งพิมพ์.
คณะศิลปประยุกต์และการออกแบบ** มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.

สิทธิชัย สมานชาติ. (2563). **ผ้าทอแบบเจ้านายเมืองอุบลราชธานี. วารสารวิชาการ
ศิลปวัฒนธรรมอีสาน**, 1(1), 79-95.

<https://www.isanjournal.com/images/PDF/PDFVarasan1/1-5.pdf>

สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2530). **ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ “บ้านเชียง”**. สำนักศิลปวัฒนธรรม.

สุภาภรณ์ สุนทรา, พิมพ์ใจ สารพิมพ์และหทัยรัตน์ สอนขุน. (2562). **คู่มือการเรียนรู้เรื่อง
ลวดลายผ้าไทย**. สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

สุมาลย์ โทมัส. (2525). **ผ้าพื้นเมือง**. สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

หอสมุดแห่งชาติรัชมังกลาภิเชก จันทบุรี. (2567). **ผ้าทอเมืองอุบล : ขึ้นหมีจกดาว**.

[https://www.finearts.go.th/storage/contents/2021/05/detail_file/UkgjVswZ
HS209sSivXwO6avI5VOgkBOA6na2s7c.pdf](https://www.finearts.go.th/storage/contents/2021/05/detail_file/UkgjVswZHS209sSivXwO6avI5VOgkBOA6na2s7c.pdf)

อนิรุทธ์ พันธุ์พิทยแพทย. (2495). **เมื่อเสร็จหน้านา ผู้หญิงทอผ้า ผู้ชายตีเหล็ก”. เสาวภา
อนุสรณ์**, หน้า 37.

อนูรัตน์ สายทอง, ฐิติรัตน์ แว่นเรืองรองและอำนาจ สุนาพร. (2556). **การพัฒนารูปแบบผ้า
ย้อมครามสาหรับคนรุ่นใหม่**. มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร.

อรไท ผลดี. (2546). **“ลวดลายพรรณพฤกษาในผ้าไทโบราณ”. Silk. ฉบับเทิดพระเกียรติพระ
แม่เจ้าแห่งชาวไทย**. หน้า 289-306.

- อารียา หุ่นวงศ์ษา. (2560). การส่งเสริมกลุ่มอาชีพผ้าไหมไทย. **วารสารสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม**, 4(1), 53-64. <https://so03.tci-thaijo.org/index.php/rdimu/article/download/209723/145183/>
- Karlstrom, A. (2000). Lao Pako, an Iron age site on the NAM NGUM River in Laos. Indo-Pacific prehistory association bulletin, **Melaka papers**, 3.
- Armand J. L. (2002). **Prehistoric Thai Ceramics Ban Chiang in Regional Cultural Perspective**. White Lotus.
- Boonyakiat, P. (2015). **Interview** by Tuksina Pipitkul at The Art and Craft Center of Pensiri Thai Silk Lamphun Province.
- Naumov, G. (2008). **Imprints of the Neolithic mind clay stamps from the Republic of Macedonia**. Institute for History of Art and Archaeology, University of Skopje, Macedonia.
- Joyce C. W. (1952). **Discovery of a Lost Bronze Age Ban Chiang**. University of Pennsylvania Press.
- Sittichareon, T. (2015). **Interview** by Tuskina Pipitkul at Wat Ton Kaeow Lamphun Province.
- Prajonsant, S. (2016). The Design of Mud-mee Silk from Graphic Pattern of Khmer Sanctuary Plan in the Lower Northeastern Part, Thailand. **Silpakorn university journal of social sciences, humanities, and arts**, 16(3), 115-132.

บทที่ 6

รักษารุกขนาคาคันชะโนด

การอนุรักษ์ต้นชะโนด เป็นฐานความรู้แรกที่เกิดขึ้นในศูนย์ภูภัพฒนคำชะโนด เกิดจาก ปัญหาที่ต้นชะโนดยืนต้นตาย มีหลายต้นเริ่มเหี่ยวเฉา ไม่มีต้นกล้าใหม่จากป่าคำชะโนดเข้ามา ปลุกทดแทนในพื้นที่ว่าง เพราะไม่มีคนในพื้นที่สนใจ มีหน่วยงานรัฐให้ความสนใจและไม่มีงบประมาณดำเนินการ ที่สำคัญไม่มีคนกล้านำเมล็ดชะโนดออกจากป่าไปปลูกคำชะโนดเพราะ กลัวอาถรรพ์ที่มีเรื่องเล่าจากชาวบ้านว่า เมล็ดชะโนด ต้นชะโนด ใบชะโนดและต้นไม้ต่าง ๆ ใน ป่าคำชะโนดมีพญานาคและสิ่งที่มีองไม่เห็นตัวคอยดูแลเป็นเจ้าของ อย่าแตะต้องหรือหยิบจับไป เป็นของตนเอง และเหตุการณ์จากนักวิจัย นักท่องเที่ยวที่เคยหยิบเมล็ดชะโนดออกจากป่า คำชะโนด ต้องนำมาคืนภายในเจ็ดวัน หรือเกิดอุบัติเหตุ มีงูเลื้อยเข้าบ้าน เป็นต้น จึงทำให้คนไม่ กล้านำไปเพาะปลูก แต่อย่างไรก็ตามมีผู้อาวุโสที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการทอผ้า ได้ริเริ่มคิด ที่จะเพาะต้นกล้าชะโนด จึงได้ทำขันห้าไปขอเมล็ดพันธุ์จากป่าคำชะโนดที่มีเจ้าปู่ศรีสุทโธและ เจ้าย่าศรีปทุมมาปกครองอยู่ตามความเชื่อของชาวบ้าน จึงได้เริ่มต้นนับฐานองค์ความรู้ใน การปึกหมุดพัฒนาเชิงพื้นที่ ณ คำชะโนด ซึ่งตลอดระยะเวลา 8 ปี ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2557-2564 นักวิจัยและชาวบ้านได้เพียรพยายามค้นหาข้อมูล และนำนวัตกรรมทางวัฒนธรรมใช้แบบ คู่ขนานให้พิธีกรรมคู่พิธีการระหว่างความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์กับวิถีชีวิตของมนุษย์ในการอนุบาล อนุรักษ์ต้นชะโนดให้คงอยู่ ที่ผู้เขียนได้กำหนดคำนิยามว่า คำชะโนด (รุกขนาคา) หมายถึง ต้น ชะโนดที่มีความยาวเฉลี่ย 34.75 เมตร มีลักษณะเป็นพีชปาล์ม คล้ายต้นตาล ต้นหมาก ต้น มะพร้าวที่มีอยู่กว่า 3,058 ต้น เกิดขึ้นเฉพาะในเกาะคำชะโนด บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี และยังอธิบายอัตลักษณ์ต้นชะโนดที่นำมาออกแบบลวดลายไว้ใน การมัดหมี่ผ้าขึ้นวิถีวิถีถิ่นนาคาของคุนย่าสมร (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2561; 2563) ในความจริง ต้นชะโนดมีอยู่หลายประเทศแต่ต้นชะโนดที่คำชะโนดมีความแตกต่างเพราะเกิดรวมกันอยู่ที่ เดียวมากที่สุดเกิดอยู่เป็นป่าดงชะโนดบนพื้นที่กว่า 20 ไร่และมีรากยาวประสานเกี่ยวกันลอยอยู่ บนน้ำที่เป็นป่าพรุคำชะโนด ที่สำคัญมีคติชนวิทยาเกี่ยวกับพญานาคอยู่ ณ ที่แห่งนี้ด้วย เมื่อ ปัญหาเกิดขึ้นกับต้นชะโนดผู้เขียนจึงไม่รีรอที่จะร่วมกับชาวบ้านหาวิธีการเพาะต้นชะโนดเพิ่ม

พื้นที่ว่างในป่าคำชะโนด โดยผู้เขียนได้กำหนดแต่ละประเด็นในข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อต่อต้นชะโนด เกาะคำชะโนด วิธีการอนุรักษ์ต้นชะโนดไว้ดังนี้

- ระบบนิเวศของเกาะคำชะโนด
- ความเป็นมาของต้นชะโนด ลักษณะต้นชะโนดและความสำคัญของปาล์มชะโนด
- ชื่อวิทยาศาสตร์ของต้นชะโนด อนุกรมวิธาน (taxonomy) ของปาล์มชะโนด และลักษณะทางพฤกษศาสตร์ของต้นชะโนด
- นิสัยการเจริญเติบโตของต้นชะโนด สภาพของดิน น้ำและอากาศ
- การเพาะพันธุ์ต้นชะโนดจากต้นชะโนดในเกาะคำชะโนด คุณค่าการอนุรักษ์ป่าคำชะโนด และปรากฏการณ์คำชะโนด

ระบบนิเวศของเกาะคำชะโนด

เกาะคำชะโนดมีระบบนิเวศของธรรมชาติที่น่าสนใจมากเพราะมีต้นชะโนดเกิดบนดินที่ลอยน้ำ ชาวบ้านจึงเรียกว่าเกาะลอยน้ำซึ่งมีขอบเขตที่เชื่อมกับแผ่นดินและแผ่นน้ำที่เป็นลักษณะของป่าพรุ ซึ่ง “ป่าพรุ” (Peat swamp forest) เป็นป่าดงดิบชนิดหนึ่งของสังคมพืชขึ้นอยู่บนชั้นดินมีซากพืชทับถมกันอยู่หนาแน่นมีความหลากหลายทางชีวภาพสูงในพื้นที่น้ำท่วมขังเกือบทั้งปี มีอยู่ทั่วประเทศไทยพบมากที่สุดจังหวัดนครราชสีมาซึ่งเป็นป่าพรุโตะแดงเป็นป่าพรุผืนที่ใหญ่ที่สุดเนื้อที่มากกว่า 200,000 ไร่ มีส่วนที่เป็นป่าพรุเสื่อมโทรมอยู่จำนวนมาก และมีการศึกษาพบว่ามีพันธุ์ไม้ดอกมากกว่า 437 ชนิด (จำลอง เพ็งคล้าย, ขวลิขิต นิยมธรรม และวิวัฒน์ เอื้อจิรกาล, 2534) พื้นที่น้ำท่วมขังจะมีระดับน้ำในป่าพรุขึ้นลงตามฤดูกาล ผืนป่าพรุเป็นแหล่งอาหาร แหล่งเพาะพันธุ์ของปลาหลายชนิด ดินในป่าพรุเป็นดินเฉพาะเรียกว่า “ดินพีท” (Peat) เป็นดินที่เกิดจากการทับถมของซากพืชซากต้นไม้ ใบไม้ กิ่งไม้ที่ทับถมกันเป็นเวลานานจนกลายเป็นดินที่มีความหนาแน่นน้อย มีลักษณะคล้ายกับฟองน้ำนุ่ม ๆ อุ่มน้ำไว้ ป่าพรุมีพันธุ์ไม้ สัตว์น้ำ ป่าป่านานาชนิดจัดเป็นพื้นที่ทรัพยากรธรรมชาติที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์เพื่อยังชีพและสร้างรายได้ ทางภาคใต้นอกจากป่าพรุโตะแดงยังมีป่าพรุควนเคร็ง ที่ตั้งอยู่ลุ่มน้ำปากพนังทางตอนใต้ของจังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นพื้นที่ชุ่มน้ำผืนใหญ่ประมาณ 223,320 ไร่ มีระบบนิเวศที่อุดมสมบูรณ์เอื้อประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ (กรมป่าไม้, 2531; ธาริน

เยาวภิรมย์ และ พิชญ์ เยาวภิรมย์, 2538; ณรงค์ บุญสวยขวัญ, 2544; นพจักร หนูน้อย และ เดชรัตน์ สุขกำเนิด, 2562) ซึ่งพื้นที่คำชะโนดถูกเรียกว่า ป่าพรุคำชะโนด เช่นเดียวกันมีภูมิทัศน์ เกาะคำชะโนดที่น่าสนใจ ดังนี้

1. ภูมิทัศน์เกาะคำชะโนด

ภาพที่ 6.1 ภูมิทัศน์เกาะคำชะโนด

เกาะคำชะโนด หากมองจากบริเวณด้านนอกทำให้เห็นลักษณะของเกาะคำชะโนดมีรูปลักษณ์เป็นเหมือนภูเขาลอยอยู่บนน้ำ มีป่าดงต้นชะโนดชนิดเดียวที่สามารถมองเห็นได้เด่นชัดแต่ไกล เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นพื้นที่แห่งความเชื่อ เป็นพื้นที่แห่งศรัทธาที่อาศัยตำนานเล่าขานมาแต่โบราณเชื่อว่า พรหมประกายโลก หรือคำชะโนดแห่งนี้เป็นที่อยู่ของพญาศรีสุทโธนาคราช มีคู่บารมีคือพญานาคินศรีปทุมมา ปกครองพื้นที่วังนาคินทร์ ดงชะโนด พรหมประกายโลก (ชลธิชา เนียมนาภา, 2557; คณะศึกษานาคุศิษฐ์, 2559; ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2561; 2563) เมื่อศึกษารายละเอียดจะว่าภูมิทัศน์ดงชะโนดที่สามารถสัมผัสได้เป็นรูปธรรม คือ ป่าพรุ พื้นที่ชุ่มน้ำ มีสนม ป่าบุงทาม ในทางราชการที่เข้าไปศึกษาเกาะคำชะโนดเรียกว่า พื้นที่ชุ่มน้ำคำชะโนด โดยมีการสำรวจอย่างไม่เป็นทางการของทางวัดศรีสุทโธ กับชาวบ้านโนนเมืองในปี พ.ศ.2520 พบว่ามีต้นชะโนดอยู่ประมาณ 2,000 ต้น (ชลธิชา เนียมนาภา, 2557) ต่อมามีการเดินเท้าสำรวจครั้งแรกที่มีปรากฏเป็นข้อมูลพื้นฐานให้กับเกาะคำชะโนดได้อย่างเป็นทางการ ซึ่งการตัดสินใจสำรวจเนื่องจากคำชะโนดได้รับผลกระทบจากระบบนิเวศสิ่งแวดล้อมภายนอกทำให้ต้นชะโนดเหี่ยวเฉา จนทำให้อำเภอบ้านดุงมีคำสั่งที่ 746/2544 ลงวันที่ 18 ธันวาคม

พ.ศ. 2544 ได้ให้ส่วนราชการทุกฝ่ายดำเนินการแก้ไขปัญหาเบื้องต้นโดยการนำกระสอบทรายปิดปากท่อน้ำเพื่อกันน้ำไว้และปล่อยให้น้ำจากลำห้วยทวนไหลเข้าจากทางตำบลวังทอง ปล่อยให้น้ำเข้าตามท่อทางด้านทิศตะวันตก ดำเนินการได้ผลประมาณร้อยละ 35 โดยคณะกรรมการมีการเสนอแนวทางแก้ปัญหาย่อยหลายด้าน สุดท้ายเลือกแบ่งเขตคำชะโนดออกเป็น 2 ส่วน โดยให้ตำบลบ้านม่วงและตำบลบ้านวังทอง ทำการสำรวจ “ต้นชะโนด” นำโดยผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 1 ตำบลบ้านม่วง (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2561; 2563) มีสาระสำคัญเมื่อวันที่ 2 เมษายน 2545 (แรม 4 ค่ำเดือน 5) มีผู้เข้าร่วมสำรวจจำนวน 57 คนจากทั้งตำบลบ้านม่วง นำโดยนายบัวไสสินธุสน กำนันตำบลบ้านม่วง ส่วนตำบลบ้านวังทองนำโดยนายสมเมือง ผางค้อน้อย กำนันตำบลวังทอง รวมถึงผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน แพทย์ประจำตำบล สารวัตรกำนัน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลทั้ง 2 ตำบล พบว่า บนเกาะคำชะโนด มีพืชที่เป็นพืชยืนต้นซึ่งมีอายุในการเจริญพันธุ์ที่แตกต่างกันไปตั้งแต่ 10 ปี ไปถึง 1,000 ปี ซึ่งในขณะนั้นมีอยู่ 2 สายพันธุ์รวมกับต้นชะโนดที่เป็นไม้ประดับ ไม้ป่าละเมาะ ไม้ประเภทเถาวัลย์ ไม้ล้มลุก และไม้ที่เป็นอาหารของคนและสัตว์ มากกว่า 100 ชนิด จำแนกได้ดังนี้

ตารางที่ 6.1 จำนวนต้นไม้มิในเกาะคำชะโนดบนพื้นที่ 28 ไร่ เมื่อวันที่ 2 เมษายน 2545

ลำดับที่	ชื่อต้นไม้มิในเกาะคำชะโนด (2 เมษายน 2545)	จำนวน (ต้น)
1	ชะโนด (ต้นชะโนด)	1,865
2	มะหว่า	58
3	มะเดื่อใหญ่	301
4	มะพร้าว	11
5	ประดงแดง	434
6	มะม่วงแดง	11
7	สะแมแดง	109
8	สัตยาบัน	30
9	มะเดื่อขน	232
10	แสงน้ำ	71
11	สมุนแวง	13
12	จิ้วผา	15
13	ก้านเหลือง	10

ลำดับที่	ชื่อต้นไม้ในเกาะคำชะโนด (2 เมษายน 2545)	จำนวน (ต้น)
14	ยางใหญ่	5
15	เมียดแดง	51
16	สมอพิเพก	25
17	ดาว (เต่าร้าง)	302
18	ไทรหิน	101
19	ดักแด่	12
20	เสี้ยวใบเล็ก	35
21	ปอแดง	502
รวมต้นไม้ที่สำรวจได้ทั้งสิ้น		4,193

ที่มา: รายงานผลการสำรวจข้อมูลเกี่ยวกับพันธุ์ไม้ที่มีอยู่ในคำชะโนด (2 เมษายน 2545)

ซึ่งมีป้ายเขียนด้วยมือปักไว้เป็นหลักฐานถึงข้อมูลที่ถูกกล่าวมาไว้ใจกลางป่าคำชะโนดทำให้ข้อมูลเบื้องต้นประชาชนหรือนักท่องเที่ยวสามารถมองเห็นภาพรวมข้อมูลพันธุ์ไม้ชนิดต่าง ๆ ที่เกิดอยู่บนเกาะคำชะโนด โดยเฉพาะต้นไม้ที่มีอยู่จำนวนมากที่สุดคือ ต้นชะโนด 1,865 ต้น รองลงมา ปอแดง 502 ต้น ประดงแดง 434 ต้น ดาว 302 ต้น มะเดื่อใหญ่ 301 ต้น มะเดื่อขน 232 ต้น และสมเฒแดง 109 ต้นตามลำดับ

เมื่อปี พ.ศ.2555 ได้มีการสำรวจป่าพรุคำชะโนดจำนวน 4 ครั้งซึ่งเป็นการสำรวจป่าพรุคำชะโนดโดยสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (สผ.) (2555) พบว่า ประชาชนที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านโนนเมือง มีอาชีพทำนาและรับจ้าง มีรายได้เฉลี่ย 37,402.78 บาทต่อปี โดยมีสภาพทั่วไปโดยรอบพื้นที่คำชะโนดมีการทำเกษตรกรรม แหล่งน้ำใช้ของชุมชนใช้น้ำจากบ่อน้ำตื้น บ่อบาดาล และน้ำประปา โดยมีแหล่งน้ำผิวดินที่มีคุณภาพเหมาะสมดี มีน้ำเพื่อการเกษตรใช้เพียงพอตลอดปี และทุกครัวเรือนมีน้ำสะอาดและน้ำใช้ ซึ่งสภาพของชุมชนตั้งถิ่นฐานอยู่กระจัดกระจายโดยรอบพื้นที่ มีการใช้ประโยชน์พื้นที่บริเวณคำชะโนดเพื่อเป็นแหล่งอาหารของชุมชน เพื่อใช้จับปลา เลี้ยงสัตว์ เพาะปลูก เก็บหาพืชพรรณไม้และผลผลิตอื่น ๆ มีครัวเรือน 121 ครัวเรือน จำนวนประชากร 470 คน ทั้งนี้ได้มีการศึกษาสภาพการใช้ที่ดินจากกรมพัฒนาที่ดิน ปี พ.ศ.2552 บริเวณรอบพรุคำชะโนด รัศมี 5 กิโลเมตร พบว่าพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่เกษตรมีเนื้อที่ 30,376 ไร่ หรือร้อยละ 55.16 ของพื้นที่ทั้งหมด รองลงมาเป็นพื้นที่เบ็ดเตล็ด และพื้นที่ป่าไม้ พื้นที่เบ็ดเตล็ดมีเนื้อที่ 21,203 ไร่ หรือร้อยละ

38.51 ของพื้นที่ทั้งหมด และพื้นที่ป่าไม่มีเนื้อที่ 3,486 ไร่ หรือร้อยละ 6.33 ของพื้นที่ทั้งหมด ตามลำดับ พื้นที่เกษตรส่วนใหญ่เกษตรทำนา รองลงมาปลูกยางพารา ยูคาลิปตัส อ้อย มันสำปะหลัง พื้นที่เบ็ดเตล็ดส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ลุ่ม หมู่บ้าน ไม้ละเมาะ และหนองบึง ตามลำดับ ทั้งนี้พื้นที่ลุ่ม 8,160 ไร่ ในหมู่บ้านบนพื้นที่ราบอยู่ 989 ไร่ ส่วนสภาพดินมีการสำรวจไว้พบว่า ดินของพรุคำชะโนด มีค่าอุณหภูมิอยู่ในภาวะปกติ ดินสภาพเป็นกรดเล็กน้อย ปริมาณไออนมีค่าต่ำมาก ขณะที่ค่าการนำไฟฟ้าอยู่ในระดับสูง แต่ยังไม่ส่งผลต่อความสามารถในการซึมผ่านผิวดิน ค่าความต้านทานไฟฟ้าจำเพาะมีค่าต่ำ ค่าความเค็มของน้ำอยู่ในระดับต่ำ (น้ำจืด) และปริมาณออกซิเจนที่ละลายอยู่ในน้ำได้ดินต่ำ ดินส่วนใหญ่เป็นดินอินทรีย์ ที่บางส่วนมีเศษซากพืชที่สลายตัวยังไม่หมด บางส่วนย่อยสลายไปเกือบหมดแต่ยังมีเศษพืชเหลืออยู่บ้างแต่ไม่สามารถแยกแยะว่าเป็นส่วนใดของพืช เรียกว่า แซพริสต์ (saprist) หมายถึงอันดับย่อยอันดับหนึ่งของอันดับดินฮิสโทซอลส์ในระบบอนุกรมวิธานดิน เป็นดินอินทรีย์ซึ่งมีวัสดุดินแซพริกมากกว่าวัสดุดินอินทรีย์ชนิดอื่น ๆ และมีความหนาแน่นมากกว่า 40 เซนติเมตร ซึ่งยังไม่พบอันดับย่อยนี้ในประเทศไทย อีกลักษณะหนึ่งคือ มัค (muck) วัสดุดินอินทรีย์ซึ่งมีการสลายตัวสมบูรณ์จนระบุสภาพเดิมของเศษซากพืชนั้นไม่ได้ มีปริมาณวัสดุอินทรีย์ประกอบอยู่มากและมีสีคล้ำกว่า พีต (peat) (สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2562) มีปริมาณอินทรีย์วัตถุมากกว่า 20 - 35 % ความหนาแน่นรวมของดินต่ำ ความสามารถในการนำน้ำผ่านผิวดินเมื่อดินอิ่มตัวด้วยน้ำสูง มีความสามารถในการอุ้มน้ำค่อนข้างต่ำ ปริมาณธาตุอาหารที่เป็นประโยชน์แก่พืชในดินต่ำ และมีความสามารถในการแลกเปลี่ยนประจุค่อนข้างต่ำ และมีสมบัติดินในพื้นที่พรุคำชะโนด พบว่าลักษณะดินส่วนใหญ่เป็นดินพีตที่มีความหนาประมาณ 3 เมตร บริเวณผิวดินถูกปกคลุมด้วยเฟิร์นและต้นคำชะโนด ลักษณะดินพีต (peat soil) หมายถึง ดินอินทรีย์ซึ่งมีเศษพืชสลายตัวน้อยมาก ส่วนใหญ่ยังคงสภาพเดิมและระบุได้ว่าเป็นส่วนใดของพืช มีความหนาของชั้นดินอินทรีย์รวมกันมากกว่าความหนาของชั้นดินแร่รวมกัน (สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2562) ที่มีเศษซากพืชถูกย่อยสลายบางส่วน มีลักษณะสีดำ และพบระดับน้ำในดิน ดังนั้นจึงมีลักษณะทั่วไปของพรุคำชะโนด ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานีเป็นบึงน้ำจืดธรรมชาติขนาดเล็ก มีขนาดความกว้างประมาณ 700 เมตร ความยาวประมาณ 800 เมตร มีระดับน้ำลึกกว่า 1.5 เมตร มีคันกั้นน้ำเป็นถนนรอบบึง บริเวณกลางบึงมีไม้ชะโนดขึ้นหนาแน่นสลับกับไม้

ชนิดอื่นๆ มีการเชื่อมต่อกับลำน้ำสายเล็กๆ และพื้นที่เกษตรกรรมที่อยู่รอบบึง ตลิ่งสูงและมีความลาดชัน มีไม้พุ่มสลัดกับหญ้าปกคลุมกระจายเกือบรอบบึง บางบริเวณมีพืชน้ำปกคลุมค่อนข้างหนาแน่น บางพื้นที่มีพันธุ์ไม้หนาแน่นกระจายทั่วไป ได้แก่ ผักตบชวา และจอก เป็นต้น ส่วนบริเวณที่ระดับน้ำลึกไม่มีพันธุ์ไม้ น้ำ ในช่วงฤดูฝนมีน้ำท่วมสูงและบริเวณกว้างจนถึงขอบบึง เชื่อมต่อกับแหล่งน้ำและพื้นที่เกษตรกรรมที่อยู่รอบบึง สภาพพื้นที่องน้ำเป็นโคลนทรายปนซากพืช น้ำขุ่นมีสีเขียวน้ำตาลอ่อน

ภาพที่ 6.2 ป้ายข้อมูลต้นไม้ที่อยู่ในเกาะคำชะโนด (ข้อมูล พ.ศ. 2545) และมีการสำรวจของหน่วยงานรัฐร่วมกับนักวิจัย เมื่อวันที่ 19 ธันวาคม 2559

นอกจากนี้ในมุมหนึ่งทางวิทยาศาสตร์กายภาพ พบว่าคำชะโนดเกิดจากกอวัชพืช (floating mat) จำนวนมากที่เจริญเติบโตเกิดขึ้นภายในหนองน้ำ ซึ่งกระแสลมผิวน้ำได้พัดวัชพืชไปกองรวมกันที่ริมฝั่งในเวลาผ่านไปรากวัชพืชมีการเกี่ยวโยงผสานกันเป็นกอ เกิดเป็นเกาะวัชพืชขึ้นสังเกตได้จากเวลาเหยียบบนเกาะคำชะโนดจะยุบ ๆ ยวบ ๆ ซึ่งหากวัชพืชเกิดตาย ทับถมกันเป็นชั้นหนาขึ้นตามเวลา เกิดการหมักและเกิดก๊าซมีเทนได้ (สันติ ภัยหลบลี้, 2564)

ครั้นต่อมาในวันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ.2557 ฝ่ายบริการวิชาการแก่สังคม สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ร่วมกับคุณย่าสมร ผู้เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นได้เพาะพันธุ์

ต้นชะโนดเป็นผลสำเร็จ ได้นำประชาชน พสกนิกรชาวไทยปลูกต้นชะโนดเพิ่มเติม 109 ต้น โดยแบ่งเป็นการปลูกต้นชะโนดหลัก 87 ต้น เสริมไว้อีก 22 ต้น

วันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ.2559 ฝ่ายบริการวิชาการแก่สังคม สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ร่วมกับคุณย่าสมร ได้นำข้าราชการอำเภอบ้านดุง หน่วยงานรัฐภาคี รัฐ นักเรียน ผู้นำชุมชน ข้าราชการในท้องที่ ท้องถิ่น ประชาชน คณะผู้ศรัทธาต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธ และเจ้าย่าศรีปทุมมา ชาวไทยและชาวลาว ได้ปลูกต้นชะโนดเพิ่มเติม 250 ต้น ทุกต้นมีการติดหมายเลขกำกับไว้ว่า (อด. SSRU 1-250) หมายถึง อด. (ปลูกในพื้นที่อุดรธานี) SSRU (มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา นำการปลูก) 1-250 (ต้นชะโนดลำดับที่ 1 ในจำนวน 250 ชุด ที่ปลูกไว้เมื่อวันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ.2559)

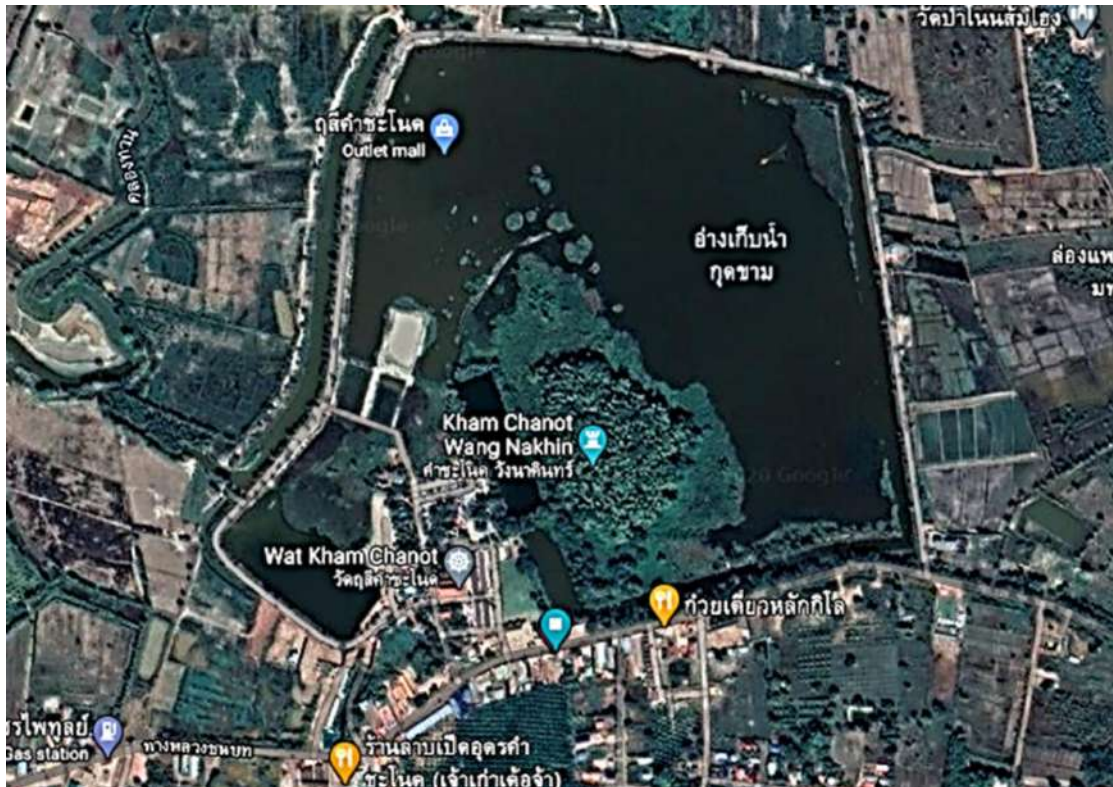
วันที่ 30 ธันวาคม พ.ศ.2559 จังหวัดอุดรธานี ได้ประกาศเรื่องจำนวนต้นชะโนดพื้นที่คำชะโนด ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานีที่มีการสำรวจจากสำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดอุดรธานี เดินเท้านับทุกต้นคำชะโนดและมีการติดหมายเลขกำกับไว้ด้วย มีจำนวน ต้นชะโนด ทั้งสิ้น 1,944 ต้น แบ่งเป็น 2 ส่วน ได้แก่ (1) ต้นชะโนดใหญ่ จำนวน 1,275 ต้น (2) ต้นชะโนดขนาดเล็กแบบต้นกล้า จำนวน 669 ต้น

ต่อมาในวันที่ 4 ตุลาคม พ.ศ.2560 มีการปลูกเพิ่มเติมโดยสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา นำโดยฝ่ายบริการวิชาการแก่สังคม และคุณย่าสมร เพาะพันธุ์ต้นชะโนดเป็นผลสำเร็จ ได้นำข้าราชการอำเภอบ้านดุง หน่วยงานรัฐภาคี รัฐ นักเรียน ผู้นำชุมชน ข้าราชการในท้องที่ ท้องถิ่น ประชาชน คณะผู้ศรัทธาต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธ และเจ้าย่าศรีปทุมมา ชาวไทยและชาวลาว ได้ปลูกต้นชะโนดเพิ่มเติม 134 ต้น ทุกต้นมีการติดหมายเลขกำกับไว้ว่า (อด. SSRU 1-134/2560) และล่าสุดในวันที่ 9 กรกฎาคม พ.ศ.2563 การปลูกเพิ่มเติมในเกาะคำชะโนดและรอบเกาะคำชะโนด จำนวน 700 ต้นกล้าจนกระทั่งในปัจจุบันบนเกาะคำชะโนดมีต้นชะโนดทั้งสิ้น 3,028 ต้น

2. บริบทเชิงพื้นที่คำชะโนด

บริบทเชิงพื้นที่คำชะโนด หมายความว่า ภูมิทัศน์ของคำชะโนดที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ หรือที่มนุษย์สร้างขึ้นมาให้มองภาพลักษณะทั่วไปได้ ซึ่งมีการศึกษาวิจัยไว้จำนวนหนึ่งที่สามารถ

นำมาอธิบายพื้นที่เฉพาะภูมิทัศน์คำชะโนด พ.ศ.2561 บริเวณพื้นที่ทั้งหมด 354 ไร่ 3 งาน 64 ตารางวา แบ่งเป็น (1) พื้นที่เกาะคำชะโนดที่มีน้ำล้อมรอบ 60 ไร่ (2) พื้นที่ต้นชะโนดอยู่มีเนื้อที่ 20 ไร่ (3) พื้นที่สร้างที่พักสงฆ์ (วัดศิริสุทโธ) 21 ไร่ (4) พื้นที่ก่อสร้างถนน 17 ไร่ (5) พื้นที่ใช้ประโยชน์ทั่วไป 37 ไร่ 3 งาน 64 ตารางวา และพื้นที่เป็นน้ำ 199 ไร่ ดังภาพแผนที่ดังนี้

ภาพที่ 6.3 แผนที่ปกคลุมภูมิทัศน์คำชะโนด

ที่มา: คัดลอกจาก google map, 2018

พื้นที่คำชะโนดเป็นลักษณะพื้นที่ชุ่มน้ำ (wetland) ซึ่งอนุสัญญาว่าด้วยพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความสำคัญระหว่างประเทศ หรือเรียกว่า Ramsar ให้คำจำกัดความของคำว่า “พื้นที่ชุ่มน้ำ” คือภูมิประเทศที่มีลักษณะเป็น ที่ลุ่มชื้น ที่น้ำขัง ที่น้ำท่วมถึง พรุหรือแหล่งน้ำอื่น ๆ ทั้งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติและที่มนุษย์สร้างขึ้น มีการขังของน้ำถาวรหรือชั่วคราว ทั้งเป็นแหล่งน้ำนิ่งหรือน้ำไหล ไม่ว่าจะเป็นน้ำจืด น้ำกร่อยหรือน้ำเค็ม ป่าชายเลนและพื้นที่ทะเลในบริเวณที่ระดับน้ำลดต่ำสุดไม่เกิน 6 เมตร ส่วนพื้นที่คำชะโนดมีลักษณะเช่นเดียวกับอธิบายของแรมซ่า ที่ว่าเป็นที่ลุ่มน้ำขัง น้ำท่วมถึง พรุ เป็นแหล่งน้ำธรรมชาติของน้ำจืดมีน้ำขังถาวร ชาวบ้านเรียกว่า เป็นป่าพรุน้ำจืด (freshwater forest) ชาวอีสานเรียกว่า สนม เป็นพื้นที่ที่สามารถยกตัวตามระดับน้ำได้ ที่ประกอบด้วยดินเป็นหล่มเลนพื้นผิวยุบตัวได้ง่าย มีความหยุ่นตัวสูง มีพืชจำพวกกกและหญ้า

ต่าง ๆ ขึ้นทับถมกันเป็นชั้นหนา ๆ คนสามารถเดินผ่านได้ บางที่เรียกว่า สนุ่น เป็นพื้นที่สะสมตัวของซากพืชทับถมกันเป็นชั้นหนามากอาจผ่านไปหลายพันปี จึงเรียกซากพืชและอินทรีย์วัตถุที่สะสมกันหนาเป็นเวลานานว่า “ดินอินทรีย์” (Peat) ซึ่งป่าที่มีองค์ประกอบดินอินทรีย์เหล่านี้เรียกว่า “ป่าพรุ” (Peat Swamp Forest) ยังพบว่ามีส่วนที่เป็นหนองบึงจำนวนมากกักน้ำขึ้นแน่นจนดินแข็งเรียกว่า พรุสนุ่น ส่วนคำว่า “สนม” (Floating Swamp) เป็นชื่อท้องถิ่นชาวอีสานที่ชาวบ้านเรียกเกาะคำชะโนด เป็นพื้นที่ที่ทับถมซากพืชเป็นจำนวนมากและจับตัวกันเป็นแพลอยอยู่เหนือผิวน้ำ มีความผันแปรระดับขึ้นลงตามผิวน้ำเมื่อมีการทับถมจนหนามีความมั่นคงจนพืชขนาดใหญ่สามารถเจริญเติบโตหรือคนขึ้นไปเหยียบและเดินได้ ซึ่งบางพื้นที่เรียกว่า “คุน” “สนุ่น” หรือ “พรุสนุ่น” หรือ “หนังหมา” (Gergory, H. E., 1918; Matthews, G. V. T., 1993; ชลธิชา เนียมนาภา, 2557; ขวลิต นิยมธรรมและพิชา พิทยขจรวุฒิ, 2537; ปัญญา ติตมาและกมล จิตศักดิ์, 2545)

พื้นที่คำชะโนดมีอ่างเก็บน้ำกุดขาม ที่อยู่รองรับน้ำจากลำห้วยทวนไหลลงสู่เกาะคำชะโนด เป็นพื้นที่ขนาดใหญ่ที่สุดมากกว่าร้อยละ 80 ของพื้นที่ทั้งหมดเป็นการรองรับน้ำเพื่อหล่อเลี้ยงเกาะคำชะโนด ล่อเลี้ยงชีวิตของชาวบ้านด้วยซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์มาก แต่เต็มไปด้วยผักตบชะวาและสวะในน้ำแผ่คลุมผิวน้ำทั้งหมดดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 6.4 อ่างเก็บน้ำกุดขามที่อยู่ทางทิศเหนือจนรอบไปทางทิศตะวันออกของคำชะโนด

นอกจากนี้ พื้นที่รอบเกาะคำชะโนดมีลักษณะทางกายภาพภูมิทัศน์อธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นดังนี้ (ชลธิชา เนียมนาภา, 2557)

ปี พ.ศ.2544 มีการสร้างถนนรอบเกาะคำชะโนด ที่ยกคันดินสูงจากระดับพื้นดินเดิมประมาณ 2 เมตร โดยมีความยาวประมาณ 2 กิโลเมตร เป็นการเปิดพื้นที่ให้มีการชมทิวทัศน์รอบเกาะคำชะโนด กันเป็นเขตแดน และป้องกันการรุกรานของเกษตรกรรมด้วย ในรอบเกาะคำชะโนดมีการพัฒนาพื้นที่ชลประทานจำนวนหลายจุดโดยมีการขุดคลองในพื้นที่รอบเกาะ กำหนดจุดช่องระบายน้ำรอบเกาะประมาณ 5 จุดมีผลต่อระบบนิเวศของเกาะคำชะโนดอาจส่งผลต่อการได้รับน้ำของต้นชะโนดไม่เพียงพอในฤดูแล้งทำให้เหี่ยวเฉาได้

ในปี พ.ศ.2547 จังหวัดอุดรธานีโดยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) มีมุ่งเป้าเพื่อให้คำชะโนดเป็นแหล่งท่องเที่ยวจังหวัดจึงมีการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ ได้แก่ (1) เกิดการถมพื้นที่เพื่อเป็นจุดจอดรถของนักท่องเที่ยวและอาคารศาลาที่พักสำหรับผู้ที่มาท่องเที่ยวในพื้นที่วัด (2) สิ่งปลูกสร้างบริเวณวัดและแหล่งท่องเที่ยวคำชะโนด โดยมีกฎ ตลาดร้านค้าขายสินค้าท่องเที่ยว พระใหญ่ ลานบวงสรวง ลานจุดบั้งไฟ อาคารเอนกประสงค์สำหรับนักท่องเที่ยว ลานจอดรถทัวร์ สะพานทางเข้าเกาะคำชะโนดและสะพานทางเดินไปศาลเก่า

ภาพที่ 6.5 พื้นที่สำคัญของสถานที่รอบเกาะคำชะโนด

ที่มา: ศูนย์อำนวยการคำชะโนด (2561)

พื้นที่คำชะโนดมีการเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติและสภาพทั่วไปที่สร้างผลของการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญที่มีผลต่อภูมิทัศน์คำชะโนดให้เปลี่ยนแปลงไปได้ ซึ่งอาจเป็นทั้งสิ่งที่ดีและไม่ดี แต่ละช่วงเวลามีความสำคัญแตกต่างกันไป อาทิ ยกตัวอย่างด้านในเกาะคำชะโนด มีการสร้างสะพานปูนคอนกรีต เข้าออกทางเดียว มีขนาดกว้าง 2.5 เมตร ยาวกว่า 700 เมตร การสร้างศาลเจ้าปู่ย่า ศาลาจุดธูปเทียน จุดพักของเจ้าผู้นำกล่าวกราบไหว้ ศาลปู่ฤๅษี ส่วนบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์เมื่อปี พ.ศ.2520 เป็นบ่อดินมีน้ำเย็น ใส ผุดขึ้นมาเต็มบ่อตลอดปี ต่อมาได้พัฒนาเทพนุรอบบ่อเมื่อปี พ.ศ.2530 ขนาด 5x5 เมตร สูง 60 เซนติเมตร พอในปี พ.ศ.2549 มีการพัฒนาด้วยการเทพนุรอบบ่อน้ำขนาด 6x6 เมตร ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 6.6 ขอบบ่อด้านนอกได้ลาดเทพนุรอบบ่อคอนกรีตประกอบพิธีพลีกรรมตักน้ำในป่าคำชะโนด
ที่มา: สำนักงานประชาสัมพันธ์ จังหวัดอุดรธานี (2562)

ผู้เขียนได้วิเคราะห์ถึงคำชะโนดที่มีชื่อเสียงบ้านที่มีระบบนิเวศของธรรมชาติสิ่งแวดล้อมสิ่งมีชีวิตที่มองเห็นด้วยตาเท่านั้นแต่ยังเป็นคติเชื่อมโยงไปยังสิ่งที่มองไม่เห็นด้วยตามความเชื่อและศรัทธาของชาวบ้าน ซึ่งกล่าวไม่เกินจริงกับข้อความที่ว่า “จากตำนานความเชื่อที่มีที่มา **สุรูกขนาคาแห่งความจริง**” คำชะโนดเป็นภูมิสถานแห่งความศักดิ์สิทธิ์ นำเกรงขาม นำเคารพนับถือของชาวบ้าน แต่กาลก่อนหมู่บ้านที่อาศัยอยู่ใกล้เคียง บ้านเมืองไพร ดอนกลอย บ้านม่วง วังทอง บ้านจันทร์ โนนเมือง ได้พึ่งพาเป็นแหล่งอาหาร และการขอความเป็นมงคลก่อนทำนา เก็บเกี่ยวข้าว เอาข้าวขึ้นลานขึ้นฉาง มีพิธีบวงสรวงขอมาขอพรจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในป่าคำชะโนดที่

ชาวบ้านเรียกว่า พ่อปู่ศรีสุทโธ หรือ พญานาคาธิบดีศรีสุทโธ เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของบ้านเมืองแถบนี้ เป็นธรรมชาติพึ่งพาร่วมกันกับผู้คน คือ ระบบน้ำ อาหาร (ปลา ผัก) และการทำนาเกลือสินเธาว์ใกล้ป่าคำชะโนด ปัจจุบันกลายเป็นอ่างน้ำกุดขาม อันเป็นส่วนหนึ่งของป่าชะโนดไปแล้ว หากย้อนอดีตกว่า 85 ปีตามคำบอกเล่าคุณย่าสมรว่า ทุกเรื่องที่ชาวบ้านเล่าเป็นความจริงจากสิ่งที่เห็นและเกิดขึ้นในขณะเวลานั้น เช่น เรื่องเล่าผีจ้างหนัง แม่สมรกับพ่อจันทร์ ชันติกุลได้ทำไร้กลับมาตอนพลบค่ำได้ปั่นจักรยานหาบคอนตระกร้าเพื่อกลับบ้าน เส้นทางจำเป็นต้องผ่านป่าคำชะโนดและวัดศรีสุทโธ กำลังจะปั่นจักรยานข้ามสะพานก่อนเข้าป่าคำชะโนดต้องหยุดให้รถฉายหนังแจ่มจันทร์ภาพยนตร์ผ่านไปก่อน และหันหลังไปมองพร้อมกับคุยกันว่า “รถฉายหนังไปฉายที่ไหนมืด ๆ ค่ำ ๆ” พอตื่นเช้ามาเลยได้ข่าวว่าคนที่ไปฉายหนังเมื่อคืนโดยผีหลอก เมื่อพิจารณาตามปรากฏการณ์ที่เห็นพบว่า ตามระบบนิเวศคำชะโนดเป็นด่านธรรมชาติ 3 ระดับ ดังนี้

- 1) “บาก” เป็นลานกว้างมีต้นไม้ปกคลุมเป็นส่วนใหญ่
- 2) น้ำซับ น้ำคล้ำ ป่าอ้อ ป่าหวาย เป็นลานกว้างรอบรูปพระจันทร์เสี้ยว
- 3) ป่าพรุ ฟองดิน กลิ่นขึ้น พืชเฟิร์น สลับต้นชะโนดบาง ต้นไม้ชนิดต่าง ๆ มากมาย
- 4) ใจกลางเกาะคือ “ต้นชะโนด” ทึบหนา กลิ่นขึ้น อับ ซากพืช ซากสัตว์ ขี้กระรอก ค้างคาว งู เต่า ตะพาบน้ำ จระเข้ ซึ่งความเชื่อของคนที่นี้มีคำกล่าวของคนเฒ่าคนแก่ คือ “เจียมผีเฒ่า เจียมเจ้ายีน คนลบหลู่ถึงขั้นลอยบกกแตก” (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2561; 2563) เมื่อวิเคราะห์จากบริบทและเรื่องราวของอดีตมาถึงปัจจุบันในที่เกิดขึ้นกับคำชะโนดจะพบว่าสิ่งที่เกี่ยวข้องกันกับเรื่อง “พญา ป่า น้ำ คติชน คนคำชะโนด”

คำว่า “พญา” หมายถึง พญานาคราชที่เป็นเรื่องเล่ามีชีวิตที่ผูกติดกับธรรมชาติ แผ่นดิน เรื่องราวของประชาชนที่สัมผัสได้ในหมู่บ้านรอบเขตแคว้นของคำชะโนด มีบ้านเมืองไพร ดอนกลอย บ้านม่วง วังทอง บ้านจันทร์ โนนเมือง(บ้านคำชะโนด) ที่เรียก “พญาศรีสุทโธนาคราช” สั้น ๆ ว่า “พญา”

คำว่า “ป่า” หมายถึง ป่าไม้ที่เป็นดงรวมเป็นเกาะที่ลอยน้ำ โดยมีต้นไม้ที่เป็นเอกลักษณ์คือ “ต้นชะโนด” เป็นสัญลักษณ์อย่างชัดเจน

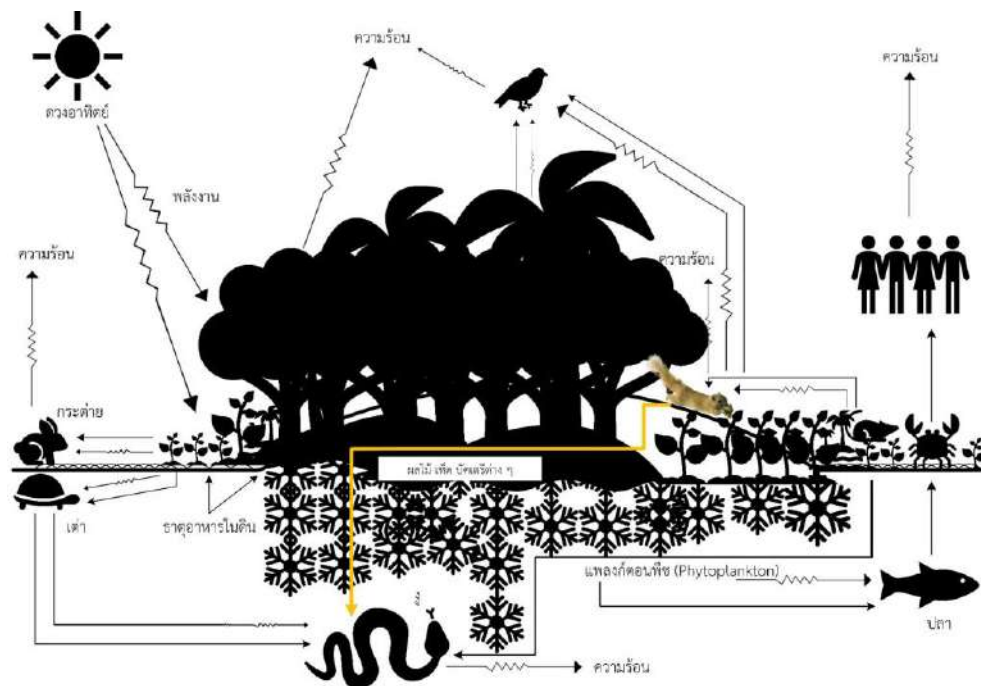
คำว่า “น้ำ” หมายถึง บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ใจกลางป่าดงชะโนด และน้ำที่เข้ามาหล่อเลี้ยงระบบนิเวศของเกาะคำชะโนดไว้ น้ำหลากจากฟ้า คือฝนที่ตกลงมาผ่านลำทวนเข้ากุดขาม

หล่อเลี้ยงระบบนิเวศคำชะโนดให้อุดมสมบูรณ์ แลน้ำใต้ดินอดีตถูกขามเคยเป็นพื้นที่ทำนาเกลือที่สูบน้ำเกลือตากจากใต้ดิน

คำว่า “คติ” หมายถึง แนวทาง วิถีทาง ส่วนคำว่า ชน หมายถึง คนในกลุ่มหนึ่งหรือในชาติหนึ่ง ที่เป็นผลผลิตทางวัฒนธรรม ตามปรากฏการณ์สังคมที่เป็นวิถีชีวิตของมนุษย์กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งในสังคมนับจากอดีตมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งนักวิชาการที่ได้ศึกษาค้นคว้าทางคติชนจะเรียกคติชนวิทยา เป็นส่วนใหญ่ (กิ่งแก้ว อรรถากร, 2520; มัลลิกา คณารักษ์, 2550; สุรพงษ์ ลือทองจักร, 2552; ภิรมา วิธาสถิตย์กุลและ พระมหาจิรฉัตร จิรเมธี (โลวะลุน), 2558)

คำว่า “คติชน” หมายถึง วิถีทางที่ปฏิบัติต่อคำชะโนดจากมุขปาฐะสู่ผลผลิตทางวัฒนธรรมที่ดำรงอยู่ในปัจจุบัน เช่น ข้อปฏิบัติในการเข้าไปสักการะสิ่งศักดิ์ในป่าคำชะโนด การบวงสรวงเจ้าปู่เจ้าย่าในวันขึ้น 15 ค่ำเดือนหกของทุกปี และยังมีเรื่องเล่าที่เป็นมุขปาฐะ อาทิ สอนาคีเยี่ยมพื้ม ประกวดชายงาม แข่งบั้งไฟ เทียวงานประเพณี ผีจ้างหนัง

คำว่า “คนคำชะโนด” หมายถึง คนที่อยู่อาศัยติดกับคำชะโนด นับแต่บ้านหลังแรกคือบ้านปู่จันทร ชันติกุลและย่าสมร พร้อมกับมีบ้านตาสรวงกับยายเคนที่มีบ้านปลูกไว้ก่อนที่จะถึงพื้นที่คำชะโนด รวมถึงครอบครัวจำอุทัย ไพเราะบ้านโนนเมืองและครอบครัวหลวงปู่คำตา ที่บ้านวังทอง ยังรวมถึงคนที่เป็นถูกเทียมร่าง คือนายจำปาชาวบ้านวังทอง ซึ่งคนเหล่านี้เป็นผู้ที่เกี่ยวข้องกับคำชะโนด พญาศรีสุทโธนาคราชโดยตรง

ภาพที่ 6.7 ระบบนิเวศทั่วไปของเกาะคำชะโนด

ความเป็นมาของต้นชะโนด ลักษณะต้นชะโนดและความสำคัญของต้นชะโนด

1. ความเป็นมาของต้นชะโนด

ต้นชะโนดที่เกาะคำชะโนด ไม่ปรากฏว่า ผู้ปลูกคนแรกคือใคร และปลูกเมื่อไหร่?

คำตอบที่มีการสันนิษฐานและที่มาพอจะสามารถระบุ “ชุมชนคำชะโนด” ซึ่งเป็นหมู่บ้านในเขตพื้นที่ครอบคลุม 14 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านม่วง บ้านเมืองไพร บ้านกมลศิลป์ บ้านสามัคคี บ้านศรีเมือง บ้านหนองสว่าง บ้านหนองสวรรค์ บ้านศรีวัฒนา บ้านม่วงเหนือ บ้านศรีเมืองใต้ บ้านโนนเมือง บ้านหนองหว้า บ้านหนองชุมชุม และบ้านศรีเมืองเหนือ อยู่ภายใต้เขตพื้นที่การปกครองขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี มีจำนวนประชากรที่อาศัยอยู่ในชุมชนมากกว่า 7,384 คน และมีอีก 3 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านวังทอง บ้านวังดารา บ้านวังแสนสุข อยู่ภายใต้ปกครองขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านวังทอง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ทั้ง 17 หมู่บ้านมีผู้ใหญ่บ้านดูแลความเรียบร้อย ช่วยเหลือชาวบ้าน “ที่นี่มีอัตลักษณ์ คือ รุกขนาคา” มีชื่อว่า ต้นชะโนด เป็นสถานที่เดียวที่ต้นชะโนดรวมอยู่เป็นกลุ่มจนกลายเป็นเกาะลอยน้ำแห่งเดียวในประเทศไทย (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2561) โดยกล่าวถึง มุขปาฐะจากคนท้องถิ่นชุมชนคำชะโนดบอกเล่าว่า “ต้นชะโนด” เกี่ยวข้องกับการรบกันของพญานาคสหายรัก 2 ตน ที่ชื่อว่า สุวรรณนาคราช และสุทโธนาคราช มีความขัดแย้งเพียงแค่ “ชนช้างและชนเม่น” เท่านั้นด้วยทิวภูมิانهที่ตนมีทั้งฤทธาานุภาพ และบริวารอย่างละ 5,000 ความไม่ยอมกันจึงเกิดการสู้รบกันขึ้น จนกระทั่งเดือดร้อนถึงพระอินทร์ต้องมาห้ามปรามและให้แข่งขันกันด้วยการขุดแม่น้ำต้นทางที่หนองคันแทแดนป่าหิมพานต์ ปลายทางที่ท้องทะเลอันกว้างใหญ่ไพศาล ผลปรากฏว่า สุทโธนาคราชเป็นผู้ชนะ ที่ขุดแม่น้ำโขงออกสู่ทะเลได้สำเร็จ ท้าวสักกะเทวราช หรือพระอินทร์จึงได้ประทานพรปลาบึกให้ไว้ที่แม่น้ำโขงและถ้ำที่อยู่อาศัยของเหล่านาคในน้ำโขงด้วย นอกจากสุทโธนาคราชเป็นผู้ชนะขอพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สามารถขึ้นลงจากเมืองบาดาลสู่โลกมนุษย์ไปยังสรวงสวรรค์ได้ 3 แห่ง คือ พระธาตุหลวงเวียงจันทน์ ผังลาวหนองคันแทแดนป่าหิมพานต์ และพรหมประกายโลก (คณะศิษยานุศิษย์, 2559; ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2561; 2563) ในชัยชนะครั้งนี้ สุทโธนาคราชได้ขอพระราชทานต้นไม้แห่งชัยชนะหรือต้นชะโนด ให้เหล่าบริวารถือนาคคนละ 1 ต้น นำไปปลูกที่ไหนเสี่ยงทายเพื่อสร้างบ้านแปงเมืองที่ใดก็ไม่เกิด สุทโธนาคราชและบริวาร 5,000 ตนได้มาหยุดพักแรมก่อนเดินทางไปยังลุ่มน้ำ

โง่งที่โนนตูม กุดสามขาติดทุ่งใหญ่ หรือดินแดนที่มีดินโป่งวิเศษที่เหล่าพรหมมาเสวยจะกลายร่างเป็นมนุษย์ หรือที่พรหมกลายร่างมายังโลกมนุษย์ จึงเรียกว่า พรหมประกายโลก ครั้นเหล่าบริวารของสุทธโธนาคราชได้หยุดพักแล้วจึงได้นำต้นชะโนดไปวางรวมกันไว้ พอตื่นเช้าขึ้นมาดันชะโนดกลับพื้นคืนยืนต้นสง่างาม จึงเสียดายสร้างบ้านแปงเมือง ณ ดงคำชะโนด ให้เป็นเมืองหลวงของเหล่านาคทั้งปวงบนแผ่นดินไทยและลุ่มน้ำโขง จนได้ยกฐานะเป็นราชาแห่งนาค ในนามว่า “พญาศรีสุทธโธนาคราช” หรือที่มนุษย์เรียกว่า “เจ้าปู่ศรีสุทโธ” ในปัจจุบันนั่นเอง (สมรชันติกุล, 2554) จากการรับฟังข้อมูลจากชาวบ้านกับการมีอยู่ของต้นชะโนด เกาะคำชะโนดเรื่องราวลึกลับเกี่ยวกับคำชะโนด พญานาค นาคา นาคีที่คำชะโนด ถูกระบุไว้ว่า เมืองชะโนด ตามความเชื่อของคนโบราณในท้องถิ่นเป็นสถานที่ธรรมชาติที่สร้างสรรค์มาตั้งแต่ดึกดำบรรพ์ประมาณ 3 พันปีมาแล้ว (ก่อนพุทธกาล) เป็นเสมือนเมืองหลวงของพญานาคหรือที่บ่งบอกว่า “ที่แห่งนี้เป็นเมืองบาดาล” ต่อมาเมื่อมีการสืบอายุจากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้านเมืองไพรว่าตอนยังเด็ก พ่อแม่เล่าให้ฟังเกี่ยวกับบ่อน้ำผุดที่คำชะโนด ซึ่งให้เห็นช่วง 2 รุ่นวัยของชาวบ้านน่าจะมีอายุประมาณ 200 ปี จนกระทั่งบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ได้ปรากฏขึ้นอย่างเป็นทางการเมื่อ พ.ศ.2472 คราวที่พระยาพหลพลพยุหเสนามาตรวจราชการมณฑลอุดร พระยาตรังคภูมาภิบาลข้าหลวงเทศาลผู้สำเร็จราชการมณฑลอุดรธานี ได้นำคณะตรวจราชการไปชมและสักการะบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ด้วยหากนับเวลาจนถึงปัจจุบัน 96 ปี (พ.ศ.2472-2568) ซึ่งเกาะคำชะโนดเชื่อมโยงกับกุดสามขา ซึ่งกุดสามขาเป็นฝายน้ำที่ถูกสร้างขึ้นจากกรมชลประทานเมื่อ พ.ศ.2527 ที่แห่งนี้ชาวบ้านเรียกกันว่า “บ่อเมือง” เป็นสถานที่ดื่มเกลือทำนาเกลือของชาวบ้านใน 3 หมู่บ้าน คือ บ้านเมืองไพร บ้านม่วง และบ้านวังทอง (คณะศิษยานุศิษย์, 2559) หากพิจารณาดินที่อยู่บนเกาะคำชะโนดจะพบว่าคุณสมบัติดินในพื้นที่พรุคำชะโนดส่วนใหญ่เป็นดินพีต (peat soil) ที่มีความหนาประมาณ 3 เมตร บริเวณผิวหน้าดินถูกปกคลุมเฟิร์น และต้นคำชะโนด ลักษณะดินพีตที่มีเศษซากพืชถูกย่อยสลายบางส่วน มีลักษณะสีดำ และพบระดับน้ำในดินที่ความลึก 0.07 เมตรจากผิวดิน (ปัญญา ติตมาและกมล จิตศักดิ์, 2545) ซึ่งเมื่อพิจารณาอายุการทับถมของซากพืชซากสัตว์จะกลายเป็นดินพีตได้ต้องใช้เวลามากกว่า 1,000 ปีขึ้นไป หรือหลายพันปีนั่นเอง จึงชี้ให้เห็นว่าเกาะคำชะโนดที่มีการทับถมของซากพืชจากต้นชะโนดและซากสัตว์ที่มา

อาศัยอยู่กลายเป็นพุ่มคำชะโนดหรือเกาะคำชะโนดจึงอนุมานอายุของคำชะโนดเกิดขึ้นแล้วมากกว่า 1,000 ปีมาแล้ว

2. ลักษณะต้นชะโนด

ต้นชะโนด เป็นพืชตระกูลปาล์ม ชื่อทางวิทยาศาสตร์ว่า *Livistona Saribus* (ลิวิโชนา ซาริบัส) ซึ่งในประเทศไทยหายากมากมีต้นชะโนดกลุ่มใหญ่อยู่ที่แห่งเดียวในประเทศไทย คือ ป่าคำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ซึ่งสอดคล้องกับข้อมูลในการวิจัย ศึกษาของนักวิจัย นักศึกษามหาวิทยาลัยในพื้นที่และนอกพื้นที่จังหวัดอุดรธานี หน่วยงานราชการที่เป็นสวนรุกขชาติ กรมป่าไม้ สำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้อธิบายตรงกันว่า “ต้นชะโนด” ชื่อสามัญว่า “Taraw Palm” ชื่อท้องถิ่น “โดยทั่วไปเรียก ชะโนด ส่วนภาคกลางนิยมเรียก ค้อสร้อย แลพบภาคใต้ไปถึงมาเลเซียเรียกว่า ร็อก จะทัง และชื่อแต” กำเนิดอยู่ถิ่นป่าดิบชื้นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (มติชนสุดสัปดาห์, 2560; ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2557; 2561; 2563) และมีปรากฏเห็นที่คำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ประเทศไทย อยู่เป็นเกาะกลุ่มมากที่สุดในโลก โดยทั่วไปพบว่า “ต้นชะโนด เป็นพืชตระกูลปาล์ม” โดยมีอัตลักษณ์สำคัญดังนี้

1) ใบและก้านใบมีหนามเหมือนใบตาลมากที่สุด แต่มีความแต่มีความแหลมคมยิ่งกว่าของใบตาล และก้านใบมีความยาวกว่า 3 เมตร เมื่อเปรียบเทียบกับโดยรวมแล้วว่ามีลักษณะคล้าย “ตาล”

ภาพที่ 6.8 ก้านและใบต้นชะโนด

2) ลำต้น มียาวหรือสูงสุดมากกว่า 40 เมตร ซึ่งในวันที่ 2 ธันวาคม พ.ศ.2557 เกิดพายุฝนทำให้ต้นชะโนดในเกาะคำชะโนดโค่นล้มลง จึงมีการวัดความยาวตั้งแต่โคนต้นจนถึง

ยอดสุดที่เป็นพวงเมล็ดชะโนด พบว่ามีความยาว 34.75 เมตร โดยมีการวัดลำต้นชะโนดคือ นาย วิเชียร ผู้ใหญ่บ้านโนนเมือง ทั้งนี้ลักษณะของต้นชะโนดมีลำต้นเท่าต้นมะพร้าว และยังมี ภาพรวมเปรียบเทียบคล้าย “ต้นมะพร้าว” ช่วงโคนต้นใหญ่และเล็กเรียวยาวขึ้นไปหายอด ที่สำคัญเมื่อกาบกำนใบแห้งที่ติดอยู่ตามลำต้นหักและหลุดออกไปจะมีลักษณะคล้ายเกล็ด พญานาค จนเรียกว่า นาคพฤษ์ หรือ รุกขนาคา

ภาพที่ 6.9 ลำต้นชะโนด

3) เมล็ดชะโนด ดังเดิมอธิบายว่าออกลูกเป็นพวงคล้ายหมาก แต่เมล็ดเล็กดำ ม่วง เม็ดแข็ง เท่ากับลูกปะคำ คนจึงนิยมนำไปใช้ร้อยเป็นลูกปะคำ แต่เมื่อพิจารณาภาพรวม ความเป็นทะเลาย หรือพวงของเมล็ดชะโนด ซึ่งคล้ายทะเลายหมากยังมีขนาดเล็กเท่าลูกปะคำ เหมือนพวงองุ่นดำ จึงสรุปคล้ายผลของ “ต้นหมาก” และผลองุ่นลูกกลมเล็ก

ภาพที่ 6.10 เมล็ดชะโนดในเกาะคำชะโนด

ที่มา: ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด (2563)

ลักษณะทั่วไปของต้นชะโนด ที่ทีมงานวิจัยศึกษาไว้มีการบ่งชี้ลักษณะ (1) ลำต้น เป็นลำต้นเดี่ยว ตั้งตรง เมื่อโตเต็มที่สูงได้ถึง 20-50 เมตร เส้นผ่านศูนย์กลาง 15-65 เซนติเมตร ลำต้นมีรอยวงแหวนซึ่งเป็นรอยที่เกิดจากการหลุดร่วงของกาบใบ ลักษณะลำต้นเมื่ออายุยังไม่มากนักจะมีกาบใบแห้งติดเป็นแผ่นใหญ่ตามลำต้น (2) ใบ เป็นใบเลี้ยงเดี่ยว รูปพัดหรือฝ่ามือเหมือนใบตาล เรียบใบทวนเข็มนาฬิกาที่ปลายยอดของลำต้นกาบใบมีหนามแหลม ปลายใบย่อยจะแตกออกเป็นสองง่าม เรียกว่า กลีบ หรือปล้อง (segment) เส้นผ่านศูนย์กลางใบขนาด 1-2 เมตร ก้านใบยาว 1.5-2.5 เมตร มีสีเขียวอมเหลืองมีหนามแหลมคม (3) ราก ต้นชะโนดมีระบบรากฝอย (fibrous root) มีรากขนาดเล็กจำนวนมากขึ้นเป็นกระจุกมาถึงโคนต้น เมื่ออายุมากก็จะเหี่ยวไปเองและงอกรากใหม่เพิ่มเติม (4) ดอก ออกดอกเป็นช่อแบบแยกแขนง (panicle) ยาวประมาณ 1 เมตร มีกาบหุ้มช่อดอกในช่วงที่ช่อดอกยังอ่อนอยู่ แทะช่อออกจากลำต้นบริเวณซอกกาบใบ (5) ผล ผลเป็นแบบมีเนื้อเมล็ดแข็ง ทรงกลม ขนาดประมาณ 1 เซนติเมตร ผิวเรียบมันสีน้ำเงินอมเขียวต้นอ่อนในเมล็ดค่อนข้างอ่อนแอ ตายเร็ว หากจะนำไปเพาะไม่ควรปล่อยให้เมล็ดแก่คานาน เมล็ดรับประทานไม่ได้และทำให้คันหรือระคายเคืองต่อผิวหนัง (6) อัตราการเติบโต ต้นชะโนดมีอัตราการเติบโตช้า-ปานกลาง เฉลี่ย 2.4-3.6 เมตรต่อปี ถ้าอยู่ในที่แห้ง

แล้งจะโตได้ช้ากว่าอยู่ในที่ชุ่มชื้น (7) ขยายพันธุ์ เมล็ด เพาะประมาณ 4-6 สัปดาห์ (ชลธิชา เนียมนาภา, 2557) ซึ่งผู้เขียนได้เฝ้าสังเกตในเรื่องการเกิดขึ้นจริงจะมีการอยู่เกิดขึ้นช่วงประมาณ 3 เดือน (12 สัปดาห์) จึงจะแตกยอดขึ้นมากที่สุด ส่วนการการเติบโต 1 ปีมีเพียงแค่ 30 เซนติเมตรเท่านั้น การเติบโตปีละ 1 รอบกาบใบเท่านั้น

3. ความสำคัญของต้นชะโนด

ต้นชะโนดมีความสำคัญต่อสรรพสิ่งที่อยู่ในพื้นที่คำชะโนด สามารถสรุปสาระสำคัญดังนี้

1) ต้นชะโนดที่เกาะคำชะโนดเป็นอยู่อาศัยของนก กระรอก ยอดต้นชะโนดเป็นอาหารของหนู กระรอก เมล็ดชะโนดไม่สามารถทานได้เพราะฝาด ส่วนต่างๆ ของต้นชะโนดตกลงพื้นที่ย่อยสลายเป็นอาหารของกิ้งกือ ไส้เดือน ที่อยู่ของหนู เต่า งู กระต่าย ส่วนเมล็ดที่แห้งแข็งคนจะนำไปทำลูกประคำในการบูชาเป็นวัตถุมงคลในชีวิต

2) ต้นชะโนดยังมีระบบนิเวศสิ่งแวดล้อมที่สมบูรณ์ ต้นชะโนดประกอบด้วยใบขนาดใหญ่ ป้องกันผิวให้พ้นจากการกระแทกของเมล็ดฝนซึ่งมนุษย์สามารถนำมาใช้มุงหลังคาหรือจักสานทำเครื่องใช้ได้เช่นเดียวกัน ลำต้นหรือกอปาล์มและส่วนรากของชะโนดจะชะลอการไหลบ่าของน้ำผิวดิน ป้องกันการกัดเซาะและการพังทลายของผิวดิน ใบขนาดใหญ่จะรองรับใบไม้และเศษพืชตลอดจนอินทรีย์วัตถุต่างๆ ที่ร่วงหล่นลงมาจากไม้ใหม่เหนือขึ้นไปเก็บสะสมไว้ก่อนจะค่อยๆ ผุสลายและถูกน้ำฝนชะละลายลงมาทำให้ดินมีความสมบูรณ์ รากที่ยาวและประสานกันของต้นชะโนดจะช่วยพยุงต้นชะโนดหรือต้นไม้อื่นๆ ไม่ล้มง่ายเมื่อเจอกระแสมแรง

3) ต้นชะโนดมีรากแก้ว รากฝอยที่ยาวมากกว่า 3 เมตร โอบอุ้มดินและรากต้นไม้ที่อยู่ใกล้เคียงให้สามารถยืนต้นแบบพยางันให้แข็งแรง ยึดดินไม่ให้พังทลายได้อย่างแน่นอน หนาถาวร (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2563)

4) ต้นชะโนดเป็น “ภูมินาม” ที่มีเอกลักษณ์ตามภูมิประเทศที่เกิดขึ้นของต้นชะโนดกับการผูกพันคติชนวิทยา ชาวบ้านอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานีเชื่อว่าต้นชะโนดเป็นต้นไม้ของพญาศรีสุทโธนาคราช ซึ่งคำว่า ภูมินาม (Toponym) หมายถึงชื่อของสถานที่ที่มีลักษณะเฉพาะของพื้นที่ทั้งลักษณะภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจหรือภูมิหลังของพื้นที่เมื่อมีการศึกษาชื่อสถานที่จะเรียกว่า “ภูมินามศึกษา”(Toponymy) (วรวิทย์ ศุภวิมุติ, 2565)

ภาพที่ 6.11 รากต้นชะโนด

5) ต้นชะโนดเป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อของชาวบ้านจึงทำให้ชาวบ้านไม่กล้าตัด หรือนำส่วนใดของต้นชะโนดไปเผาทำลาย ทำให้ต้นชะโนดได้รับการอนุรักษ์แบบธรรมชาติ ซึ่งต้นชะโนดปลูกยากต้องคอยดูแลไปพร้อมกับการมีความเชื่อที่มั่นคงของชาวบ้าน ทำให้มีปริมาณต้นชะโนดอยู่จำนวนมากจนกลายเป็นป่าดงในพื้นที่บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี

ชื่อวิทยาศาสตร์ของต้นชะโนด อนุกรมวิธาน (taxonomy) ของปาล์มชะโนด และลักษณะทางพฤกษศาสตร์ของต้นชะโนด

1. ชื่อวิทยาศาสตร์ของต้นชะโนด อนุกรมวิธาน (taxonomy) ของปาล์มชะโนด

- ต้นชะโนด เป็นพืชวงศ์ปาล์ม (palm family) มีชื่อสามัญในภาษาอังกฤษว่า Taraw palm หรือ Ceylon oak มีชื่อวิทยาศาสตร์ *Livistona saribus* (Lour.) Merr. ex Cheval
- อนุกรมวิธาน (taxonomy) ของปาล์มชะโนด อาณาจักรพืช (plant kingdom) ชั้น (class) อันดับ (order) ระดับวงศ์ (family) ระดับสกุล (genus) และระดับชนิด (species) โดย

มีการลำดับชั้นทางอนุกรมวิธาน (rank) หลักในการจัดจำแนกหมวดหมู่พืชชะโนด (Taraw Palm- *Livistona saribus* (Lour.) Merr. ex Cheval.) ดังภาพต่อไปนี้ (The Center for Invasive Species and Ecosystem Health, 2025)

Taxonomic Rank

Taraw Palm (*Livistona saribus* (Lour.) Merr. ex Cheval.)

Kingdom: Plantae

Phylum: Magnoliophyta

Class: Liliopsida

Subclass: Arecidae

Order: Arecales

Family: Arecaceae

Genus: Livistona

Subject: Livistona saribus (Lour.) Merr. ex Cheval.

ภาพที่ 6.12 อนุกรมวิธาน (taxonomy) ของปาล์มชะโนด

ที่มา: The Center for Invasive Species and Ecosystem Health (2025)

2. ลักษณะทางพฤกษศาสตร์ของต้นชะโนด

คำว่า พฤกษศาสตร์ เป็นวิชาวิทยาศาสตร์แขนงหนึ่งที่มุ่งศึกษาพรรณไม้ซึ่งมีการศึกษา มาตั้งแต่สมัยโบราณกว่า 6,000 ปีมาแล้ว โดยเฉพาะสมัยอียิปต์มุ่งศึกษาการปลูกสมุนไพร หรือ ตัวยา จนถึงยุคทอง (Golden Age) ในประเทศกรีก ที่เกิดนักพฤกษศาสตร์คนแรกของโลก คือ Theophrastus ลูกศิษย์ของ Aristotle โดยได้เขียนตำราพฤกษศาสตร์ชื่อว่า Historia Plantarum เป็นหนังสือที่แยกพืชออกเป็นหมวดหมู่ อธิบายรูปร่าง ลักษณะ และคุณสมบัติของ พืชกว่า 480 ชนิด (อักษร ศรีเปลง, 2521) ทำให้การศึกษาพฤกษศาสตร์เบื้องต้นจะมี องค์ประกอบด้วยราก ลำต้น ใบ ดอก ผล (ศูนย์วิจัยความหลากหลายทางชีวภาพ เฉลิมพระ

เกียรติ 72 พรรษา บรมราชินีนาถ มหาวิทยาลัยราชภัฏยะลา, 2547) โดยลักษณะทางพฤกษศาสตร์ของต้นชะโนดจะพิจารณาจากวิสัยของพืชเป็นชนิดไม้พุ่ม (shrub) ตอนเริ่มแตกหน่อ และเป็นไม้ยืนต้น (tree) ในเวลามากกว่า 10 ปีเมื่อต้นชะโนดอยู่ในวงศ์ Arecaceae ซึ่งอยู่ในตระกูลปาล์ม (palm) จึงมีลักษณะ “ใบเหมือนใบตาล ลำต้นเหมือนต้นมะพร้าว ผลเป็นลูกหรือเม็ดเล็กๆ คล้ายหมาก” มีความสูงเต็มที่ประมาณ 40 เมตร มีลักษณะทั่วไปคล้ายปาล์มมีส่วนประกอบ คือ เรือนยอดตั้งแต่ก้านใบขึ้นไป คอยอดอยู่ระหว่างลำต้นและพุ่มใบ ลำต้นตั้งแต่โคนขึ้นมาจนถึงคอ แต่ผู้เขียนสรุปไว้ดังนี้

- ราก จะได้ดินซึ่งมีรากแก้วกับรากฝอยที่มีความยาวและจำนวนมากที่สามารถยึดเกาะดินไว้อย่างเหนียวแน่นทำให้อุ้มน้ำไว้ได้อย่างดี
- โคนต้น จะมีลักษณะเป็นหน่อหรือหัวมีกาบห่อหุ้มอยู่จะเกิดอยู่ในดินลึกลงไป 5-10 เซนติเมตรและพออายุ 3 ปีจะต้นตัวขึ้นมาอยู่ในระนาบเดียวกับผิวดิน
- ลำต้น ลำต้นจะมีเป็นข้อตามรอบกาบใบ ส่วนใบจะเหี่ยวแห้งหลุดออกไปเหลืออยู่บนยอดเพียงที่เดียว ไม่แตกกิ่งก้าน มีก้านใบที่ยาวและใหญ่ โดยลักษณะเฉพาะคือ ขอบก้านจะมีหนามใหญ่แหลมคมเหมือนเปลวไฟ จากที่สังเกตความเจริญเติบโตต้นชะโนดจะพบว่าต้นชะโนดจะเริ่มมีลำต้นเมื่ออายุมากกว่า 10 ปีขึ้นไป
- ใบของต้นชะโนดจะมีลักษณะของใบเป็นใบประกอบ ที่มีก้านใบยาว มีใบย่อยเรียงรายจำนวนมาก ใบอ่อนเป็นก้านยาวชูขึ้นไปบนยอดแล้วคลี่ขยายออกมามีทั้งใบรูปขนนกและใบรูปพัดคล้ายฝ่ามือซึ่งใบต้นชะโนดจะคล้ายใบตาลและใบลาน
- ดอก ก้านดอกจะติดกับทะลาย ซึ่งทะลายต้นชะโนดมีความคล้าย ๆ ทะลายข้อผลของหมากหรือมะพร้าวที่ออกเป็นกลุ่มรวมกัน แต่ถ้าเป็นปาล์มทั่วไปจะไม่มีการติดดอก ไม่หอม เป็นดอกเล็กและแข็ง ดอกปาล์มประกอบไปด้วย 3 กลีบ กลีบดอก 3 กลีบ เกสรตัวผู้ 3-6 อัน หรือมากกว่า เกสรตัวเมียมีรังไข่ 1-3 อัน ปาล์มออกดอกเป็นพวง ช่อดอกที่อ่อนของปาล์มหลายชนิดเมื่อเอามีดปาดส่วนปลายจะได้ น้ำหวาน ทำน้ำตาลสด น้ำตาลปี๊บและน้ำตาลเมา
- ผล เมล็ดชะโนดที่ปากำชะโนดมีเมล็ดขนาดเล็กเท่าๆกับลูกปะคำ เหมือนลูกหวาย เหมือนลูกองุ่นเมล็ดกลมเล็กติดอยู่ทะลายบนเรือนยอด

โดยต้นชะโนดและปาล์มทั่วไปจะมีการแบ่งออกเป็น 6 วงศ์ย่อย ได้แก่ (1) Arecoideae ประเภทต้นเต้าร้าง ต้นมะพร้าว ต้นปาล์มน้ำมัน (2) Calamoideae ประเภทต้นหวายชนิดต่างๆ (3) Ceroxyloideae ประเภทต้นปาล์มแซมเปญ (4) Coryphoideae ประเภทต้นอิลทพาลัม ต้นลาน ต้นตาล (5) Nypoideae ประเภทต้นจาก และ (6) Phytelphantoideae ประเภทปาล์มงาช้าง ส่วนการกระจายพันธุ์ (distribution) จะเป็นการขยายพันธุ์ด้วยการเพาะจากเมล็ดเพียงอย่างเดียวเท่านั้น (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2557)

ถิ่นอาศัยและวิสัยการเจริญเติบโตของต้นชะโนด สภาพของดิน น้ำ และอากาศ

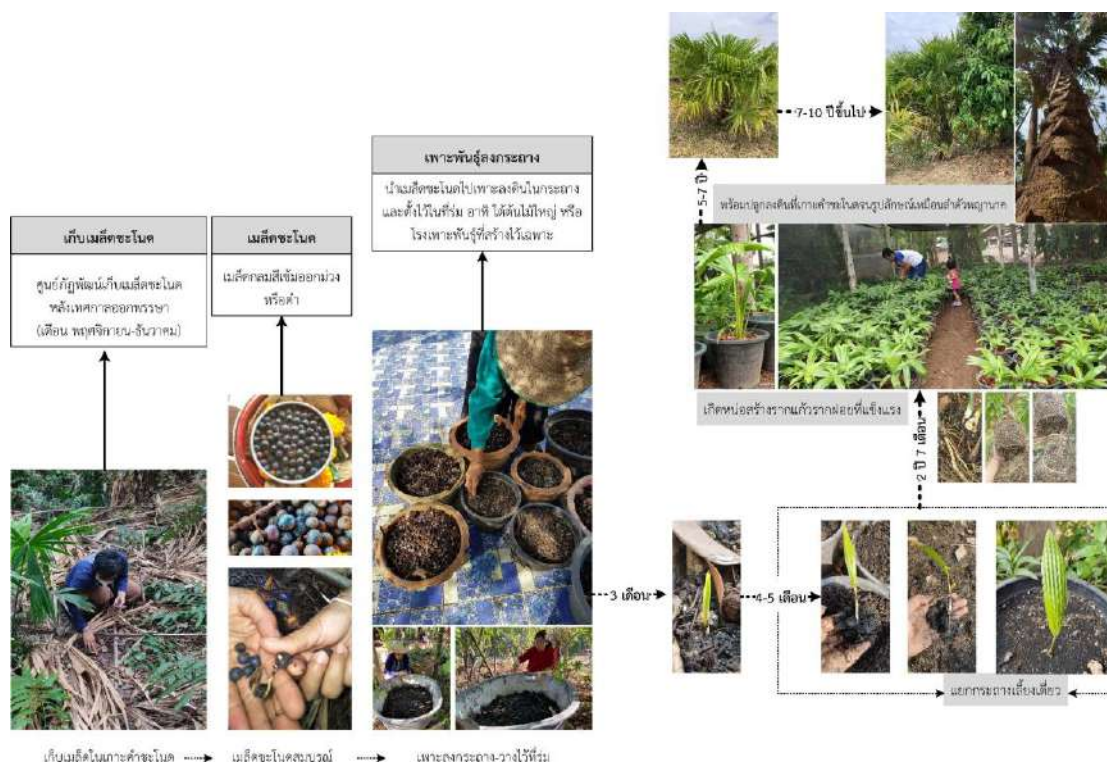
1. ถิ่นอาศัยและวิสัยการเจริญเติบโตของต้นชะโนด

วิสัย (habit) ของพืชสะท้อนลักษณะรูปร่างของพันธุ์ไม้ที่สามารถสังเกตเห็นได้ในธรรมชาติ ว่ามีลักษณะเป็นไม้เถา (climber) ไม้ล้มลุก (herb) ไม้พุ่ม (shrub) และไม้ต้น (tree) (ศูนย์วิจัยความหลากหลายทางชีวภาพ เฉลิมพระเกียรติ 72 พรรษา บรมราชินีนาถ มหาวิทยาลัยราชภัฏยะลา, 2547) และยังพิจารณาถึงถิ่นอาศัย (habitat) ของพืชที่ขึ้นอยู่ในธรรมชาติ อยู่บนดิน อยู่ในน้ำ หรือบนต้นไม้ ดังนั้นถ้าหากพิจารณาเฉพาะต้นชะโนดที่อยู่ในป่าคำชะโนดจะมีถิ่นอาศัยและวิสัยการเจริญเติบโตที่สามารถอธิบายดังนี้

1.1 ถิ่นอาศัยของต้นชะโนดที่เกาะคำชะโนด แสดงว่าต้นชะโนดเกิดจากเมล็ดพันธุ์ที่เกิดอยู่บนดิน แต่ดินที่คำชะโนดเป็นดินที่เกิดจากการรวมกันของกอวัชพืชและเกิดการทับถมซากวัชพืชไหลมารวมเกาะเกี่ยวกันลอยอยู่บนน้ำชันนานเข้ากลายเป็นเกาะลอยน้ำที่มีพรรณไม้รวม 278 ชนิด จาก 217 สกุล 88 วงศ์ พรรณไม้เด่นมากที่สุด คือต้นชะโนด หรือในทางวิชาการเรียกที่นี้ว่าป่าพรุคำชะโนด

1.2 วิสัยการเจริญเติบโตของต้นชะโนด จากการสังเกตการเพาะพันธุ์ที่ศูนย์พัฒนาคำชะโนด พบว่านับตั้งแต่การนำเมล็ดชะโนดที่มีความสมบูรณ์ไปเพาะไว้ใช้เวลา 3 เดือนจึงจะแตกหน่อตอยอด อีก 1-2 เดือนยอดแรกที่โผล่ขึ้นจากดินจะกลายเป็นใบเลี้ยงเดี่ยว (ใบเดียว) จึงนำแยกลงกระถางไปปลูกเพื่อเลี้ยงเดี่ยวแต่ละต้น รดน้ำวันละครึ่งตอนเช้า หรือตอนเย็นก็ได้ ใส่ปุ๋ยคอก หรือปุ๋ยพืชสดได้ไปเป็นเวลา 3 ปี จนมีรากแก้ว รากฝอยจำนวนมาก กระทั่งหน่อต้นชะโนดมีความแข็งแรงทนต่อสภาพดิน น้ำ อากาศจึงนำไปปลูกในเกาะคำชะโนด ไป

จนกว่า 3-7 ปีจะสร้างคอนต้นชะโนดให้ใหญ่เพื่อจะสร้างลำต้นขึ้นในระยะเวลา 7-10 ปีขึ้นไปจะเริ่มสังเกตเห็นเป็นลำต้นได้

ภาพที่ 6.13 วิสัยของต้นชะโนดที่ปลูกบนเกาะคำชะโนด

2. สภาพของดิน น้ำ และอากาศ

2.1 สภาพดินในคำชะโนด ข้อมูลสำคัญจากสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (สน.) ที่ระบุไว้ในเอกสารที่ยังไม่ได้เผยแพร่พบว่ามีข้อมูลที่ที่น่าสนใจในการศึกษาป่าพรุคำชะโนดไว้ในรายงานโครงการอนุรักษ์ดอนสุทธาสหประชาชาติว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ (ศูนย์อำนวยการคำชะโนด, 2561; ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2561; 2563) ที่กล่าวถึงคุณสมบัติดินส่วนใหญ่เป็นดินทับถมของเศษซากพืชถูกย่อยสลายบางส่วนอยู่ในชั้นบนสุดที่มีความหนาประมาณ 3 เมตร ผิวหน้าดินถูกปกคลุมเฟิร์น และต้นคำชะโนด ซึ่งมีลักษณะสีดำและพบระดับน้ำในดินที่ความลึก 0.07 เมตรจากผิวดิน โดยคุณภาพดินที่ระดับความลึก 1 เมตรยังมีเศษซากพืชบางส่วนถูกย่อยไม่หมด ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 6.14 สภาพดินตามหน้าตัดดินที่มีระดับความลึก 1 เมตรจากผิวดินที่เกาะคำชะโนด

นอกจากนี้ยังพบผลการตรวจวัดคุณภาพดินที่เกาะคำชะโนด พบว่า ดินพรุคำชะโนด มีค่าอุณหภูมิอยู่ในภาวะปกติ ดินสภาพเป็นกรดเล็กน้อย ปริมาณไอออนมีค่าต่ำมาก ขณะที่ค่าการนำไฟฟ้าอยู่ในระดับสูง ค่าความต้านทานไฟฟ้าจำเพาะมีค่าต่ำ ค่าความเค็มของน้ำอยู่ในระดับต่ำ (น้ำจืด) และปริมาณออกซิเจนที่ละลายอยู่ในน้ำได้ดินต่ำ ดินส่วนใหญ่เป็นดินอินทรีย์ที่บางส่วนมีเศษซากพืชที่สลายตัวยังไม่หมด บางส่วนย่อยสลายไปเกือบหมดแต่ยังมีเศษพืชเหลืออยู่บ้างแต่ไม่สามารถแยกแยะว่าเป็นส่วนใดของพืช หรือ เรียกว่า แซพริสต์ (saprists) มีปริมาณอินทรีย์วัตถุมากกว่า 20 – 35 % ความหนาแน่นรวมของดินต่ำ ความสามารถในการนำน้ำผ่านผิวดินเมื่อดินอิ่มตัวด้วยน้ำสูง มีความสามารถในการอุ้มน้ำค่อนข้างต่ำ ปริมาณธาตุอาหารที่เป็นประโยชน์แก่พืชในดินต่ำ และมีความสามารถในการแลกเปลี่ยนประจุค่อนข้างต่ำ

ตารางที่ 6.2 คุณภาพดินที่ระดับความลึก 1 เมตรของพรุคำชะโนด

ลำดับ	ดัชนี	ค่าตรวจวัด
1.	Soil temperature (°C)	26.5
2.	Soil pH	6.441
3.	Conductivity (μS)	960.8

ลำดับ	ดัชนี	ค่าตรวจวัด
4.	Salinity (ppm)	422.9
5.	Resistivity	0.538
6.	Ion (ppm)	0.091
7.	DO (mg/l)	1.42

ที่มา: รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการอนุรักษ์ดอนสุญญาสพระชาชาติว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ เสนอ สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (สผ.) จัดทำโดย สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (วว.) ข้อมูลได้จากศูนย์อำนวยการคำชะโนด (2561)

2.2 สภาพน้ำและอากาศในคำชะโนด สภาพน้ำบริเวณป่าพรุคำชะโนดที่เชื่อมกับอ่างเก็บน้ำกุดขามตั้งอยู่ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ซึ่งอยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำโขงและลุ่มน้ำสาขาน้ำสงครามตอนบน น้ำจะอยู่รอบเกาะคำชะโนดใน 2 บ่อมีสะพานเชื่อมจากวัดศรีสุทโธเข้าไปหาเกาะคำชะโนด ภายในเกาะจะมีบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์เป็นบ่อน้ำผุด ซึ่งเกาะคำชะโนดอยู่บนอ่างเก็บน้ำกุดขาม โดยน้ำที่ไหลเข้าเกาะคำชะโนดทุกปีจะเป็นน้ำที่เอ่อล้นมาจากแม่น้ำสงครามในช่วงฤดูน้ำหลาก มีคันดินล้อมรอบกันเป็นถนนรอบเกาะส่วนนอกพื้นที่ภายนอกพบว่ามีพื้นที่ของชาวบ้านประกอบอาชีพทำนา และเลี้ยงสัตว์ และส่วนใหญ่มีน้ำเพียงพอสำหรับการเกษตร มีอากาศร้อนอบอ้าวในฤดูร้อน และหนาวเย็นมากในฤดูหนาว ทั้งนี้มีการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศของพรุคำชะโนด จากสถานีตรวจวัดภูมิอากาศจังหวัดอุดรธานี กรมอุตุนิยมวิทยา ตั้งแต่ ปี พ.ศ.2494 ถึง พ.ศ.2554 โดยแบ่งเป็นค่าเฉลี่ยก่อนการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศ (พ.ศ.2494-2543) และ ค่าเฉลี่ยหลังการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศ (พ.ศ.2544-2554) มีแนวโน้มปริมาณฝนรายปีเพิ่มขึ้นระหว่าง 1,447-1,511 มิลลิเมตร ส่วนค่าเฉลี่ยอุณหภูมิรายปีมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นเล็กน้อยระหว่าง 26.9-27.0 องศาเซลเซียส ค่าอุณหภูมิเฉลี่ยสูงสุดรายปีมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นระหว่าง 35.8-36.3 องศาเซลเซียส อุณหภูมิเฉลี่ยต่ำสุดรายปีมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นระหว่าง 18.0-18.5 องศาเซลเซียส และค่าเฉลี่ยจำนวนวันที่ฝนตกรายปีมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นเล็กน้อยระหว่าง 121-124 วัน ซึ่งให้เห็นว่าปริมาณฝนที่ตกและจำนวนวันที่ฝนตกในพื้นที่เพียงพอต่อการทำนา นอกจากนี้มีข้อมูลที่ระบุถึงการสุ่มตรวจสภาพน้ำ 3 จุด ได้แก่ จุดที่ 1 อยู่ทางทิศใต้ของพรุ เป็นลำธารเล็กๆที่มีน้ำเข้าไปในพรุ ความลึก 0.30 เมตร น้ำใส จุดที่

2 ศาลาข้างพรุ เพื่อเป็นตัวแทนของคุณภาพน้ำรอบพรุ ความลึกมากกว่า 2.00 เมตร มีผักบึง บ้างเล็กน้อย น้ำค่อนข้างขุ่นมีสีน้ำตาลอ่อน และจุดที่ 3 สะพานน้ำออก อยู่ทิศเหนือของพรุ ความลึกมากกว่า 2.00 เมตร น้ำใสมีสีชา พบคุณภาพน้ำที่เกาะคำชะโนดทางกายภาพ เคมี และชีวภาพดังนี้ (รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการอนุรักษ์วัฒนธรรมและประเพณีทางกายภาพ เคมี และชีวภาพครั้งนี้ (รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการอนุรักษ์วัฒนธรรมและประเพณีทางกายภาพ เคมี และชีวภาพครั้งนี้) จัดทำโดย สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (วว.) ข้อมูลได้จากศูนย์อำนวยการคำชะโนด, 2561)

1) คุณภาพน้ำทางกายภาพอยู่ในเกณฑ์น้ำธรรมชาติทั่วไป ค่าความนำไฟฟ้าโดยรวมมีค่าสูง ในฤดูแล้งมีค่าสูงกว่าในฤดูฝนและมีค่ามากกว่าค่าความนำไฟฟ้าของน้ำในแหล่งน้ำธรรมชาติโดยทั่วไป ซึ่งเป็นค่าที่สามารถใช้ได้อย่างปลอดภัย ค่าของแข็งละลายน้ำทั้งหมดมีค่าแปรผันตามค่าความนำไฟฟ้า แสดงว่ามีชนิดและปริมาณความเข้มข้นของสารละลายในน้ำอยู่สูง ของแข็งแขวนลอยและความขุ่นต่ำ จุดที่ 3 มีค่าความโปร่งแสงสูงถึง 120 เซนติเมตรและมีค่าของแข็งแขวนลอยและความขุ่นต่ำด้วย แสดงว่าน้ำบริเวณนี้อาจไม่ค่อยสมบูรณ์หรือเกิดจากมีปริมาณแพลงก์ตอนต่ำ

2) คุณภาพน้ำทางเคมีจะพบความเค็มของน้ำมีค่าอยู่ในเกณฑ์ของน้ำจืด ยกเว้นบริเวณน้ำออกในฤดูแล้งแสดงความเป็นน้ำกร่อย คือมีค่าความเค็มอยู่ในช่วง 0.5-30 พีพีที ความเป็นกรด-ด่างของทุกจุดตรวจวัดมีค่าใกล้เคียงกัน และอยู่ในเกณฑ์แหล่งน้ำธรรมชาติทั่วไป ค่าออกซิเจนละลายน้ำมีค่าค่อนข้างต่ำถึงต่ำมาก อยู่ในระดับที่เป็นอันตรายต่อสิ่งมีชีวิตที่อาศัยอยู่ น้ำ ค่าบีโอดีอยู่ในเกณฑ์ที่ดี คือมีการปนเปื้อนต่ำกว่า 1.5 มิลลิกรัมต่อลิตร ไนโตรเจนในรูปที่เคเอ็นมีค่าต่ำ ค่าฟอสเฟต-ฟอสฟอรัสตรวจไม่พบ

3) น้ำที่เกาะคำชะโนพบว่ามีแบคทีเรียกลุ่มโคลิฟอร์มและแบคทีเรียกลุ่มฟิคอล โคลิฟอร์มปริมาณต่ำ โดยแบคทีเรียกลุ่มโคลิฟอร์มทั้งหมดของจุดตรวจวัดที่ 1, 2 และ 3 มีค่า 1,144 618 และ 305 หน่วย ส่วนแบคทีเรียกลุ่มฟิคอลโคลิฟอร์มทั้งสามจุดตรวจวัดมีค่าเพียง 100 หน่วย แสดงว่า น้ำในพรุคำชะโนดมีการปนเปื้อนแบคทีเรียในกลุ่มที่สามารถทำให้เกิดโรคในปริมาณที่ต่ำมาก

ตารางที่ 6.3 ผลการตรวจวัดคุณภาพน้ำพรุคำชะโนด

ดัชนีคุณภาพน้ำ	จุดที่ 1		จุดที่ 2		จุดที่ 3		มาตรฐานคุณภาพแหล่งน้ำผิวดิน				
พิกัด	48 Q 0326117 1962445		48 Q 0326077 1962628		48 Q 0326325 1963246						
	ฤดูแล้ง	ฤดูฝน	ฤดูแล้ง	ฤดูฝน	ฤดูแล้ง	ฤดูฝน	1	2	3	4	5
Air temperature (°C)	30.0	32.2	30.5	32.8	28.3	32.5					
Water temperature (°C)	27.3	31.5	28.9	28.5	30.0	28.7	ธ	ธ /	ธ /	ธ /	-
Conductivity (µS/cm)	571.10	51.02	228.90	142.30	1,305.00	647.80					
TDS (mg/L)	389.94	49.89	150.12	110.50	921.79	502.80					
Salinity (ppt)	0.342	0.029	0.12257	0.063	0.860	0.287					
pH	6.38	6.38	6.38	6.03	6.59	6.08	ธ	5.0-9.0	5.0-9.0	5.0-9.0	-
DO (mg/L)	1.13	3.33	2.79	0.39	2.28	1.82	ธ	≥ 6.0	≥ 4.0	≥ 2.0	-
BOD (mg/L)	-	0.60	-	1.40	-	0.50	ธ	≤ 1.5	≤ 2.0	≤ 4.0	-
TKN (mg/L)	-	2.00	-	2.00	-	1.00					
PO ₄ ³⁻ -P (mg/L)	-	nil	-	nil	-	nil					
SS (ppm)	-	12.00	-	14.00	-	4.00					
Turbidity (NTU)	-	15.00	-	16.00	-	9.00					
Transparency (cm)	-	30.0	-	55.0	-	120.0					
TCB (MPN/100ml)	-	1,144	-	618	-	305	ธ	≤ 5,000	≤ 20,000	-	-
FCB (MPN/100ml)	-	100	-	100	-	100	ธ	≤ 1,000	≤ 4,000	-	-

ที่มา: รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการอนุรักษ์ดินุสัณญาณสหประชาชาติว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ เสนอ สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (สผ.) จัดทำโดย สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (วว.) ข้อมูลได้จากศูนย์อำนวยการคำชะโนด (2561)

นอกจากนี้ใน ปี พ.ศ.2555 มีรายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการอนุรักษ์ดินุสัณญาณสหประชาชาติว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ ที่เสนอสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (สผ.) จัดทำโดย สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (วว.) ยังพบข้อมูลสำคัญว่าในพื้นที่เกาะคำชะโนดมีอัตราการปลดปล่อยก๊าซมีเทนในพื้นที่เกาะคำชะโนด ด้วยวิธีการเก็บตัวอย่างจากภาชนะแบบปิด (closed chamber technique) จำนวน 6 chamber ทั้งหมด 3 จุด โดยเก็บตัวอย่างจุดละ 2 chamber คือ น้ำดินพรุ และ ดินอินทรีย์ พบว่า พรุคำชะโนด มีค่าอัตราการปลดปล่อยก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์จากดิน ระหว่าง 0.69 – 16.46 มิลลิกรัมต่อตารางเมตรต่อชั่วโมง โดยมีค่าเฉลี่ยของการปลดปล่อยก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์จากดินเท่ากับ 6.66 มิลลิกรัมต่อตารางเมตรต่อชั่วโมง และมีค่าอัตราการปลดปล่อยก๊าซมีเทนระหว่าง 0.03 – 0.21 มิลลิกรัมต่อตารางเมตรต่อชั่วโมง

โดยมีค่าเฉลี่ยของการปลดปล่อยก๊าซมีเทนเท่ากับ 0.11 มิลลิกรัมต่อตารางเมตรต่อชั่วโมง มีผลการเปรียบเทียบดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 6.4 อัตราการปลดปล่อยก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์และก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์จากดินของพรุคำชะโนด

จุดเก็บตัวอย่าง	ก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ (มิลลิกรัม/ตารางเมตร/ชั่วโมง)	ก๊าซมีเทน (มิลลิกรัม/ตารางเมตร/ชั่วโมง)
น้ำ 1	2.56	0.03
น้ำ 2	0.69	0.15
ดินพรุ 1	4.05	0.21
ดินพรุ 2	7.95	0.07
ดินอินทรีย์ 1	8.23	0.11
ดินอินทรีย์ 2	16.46	0.10
ค่าเฉลี่ย	6.66	0.11
พิสัย	0.69 – 16.46	0.03 – 0.21

ที่มา: รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการอนุรักษ์ดินและน้ำเพื่อพัฒนาชนบทและการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ เสนอ สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (สผ.) จัดทำโดย สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (วว.) ข้อมูลได้จากศูนย์อำนวยการคำชะโนด (2561)

การเพาะพันธุ์ต้นชะโนดจากต้นชะโนดในเกาะคำชะโนด คุณค่าการอนุรักษ์ป่าคำชะโนด และปรากฏการณ์คำชะโนด

ความหลากหลายทางชีวภาพที่สามารถสังเกตเห็นได้ทั่วไปในพื้นที่เกาะคำชะโนด หรือป่าพรุคำชะโนดมีพรรณไม้ที่เด่นที่สุดคือ ต้นชะโนด และมีไม้ต้นชนิดอื่น ได้แก่ ไทร มะเดื่อปล้อง มะเดื่ออุทุมพร แควขาว ขวาด กาแรงหิน ลำเท็ง และเตื่อเถาใบหอก เกาะเลื้อยตามลำต้นไม้ของไม้ต้น กระเจาเนก ข่าป่า และผักกูดขาว ขึ้นกระจายอยู่ทั่วไป ส่วนพรรณไม้ที่อยู่นอกเกาะคำชะโนด บริเวณพื้นน้ำพบกกสามสี รุปรักษ์ จอกหูหนูยักษ์ เสียวใหญ่ และไคร้หางนาค สะเดา หูกวาง กระถินณรงค์ ประดู่บ้าน ราชพฤกษ์ ชีเหล็ก และยูคาลิปตัส ในปี พ.ศ.2552 มีการสำรวจพบว่ามีพรรณไม้ทั้งหมด 63 ชนิด 32 วงศ์ พบพรรณไม้บนพื้นที่เกาะคำชะโนด

จำนวน 27 ชนิด 21 วงศ์ พบไม้ต้นที่ขึ้นบริเวณคันดินโดยรอบหนองน้ำ 64 ชนิด 25 วงศ์ จัดเป็น พรรณไม้หายาก 3 ชนิด ได้แก่ ชะโนด กาแรงหิน และเหมือดแดง และมีการสำรวจทรัพยากร สัตว์ป่าได้ดำเนินการจำนวน 4 ครั้ง ในปี พ.ศ.2555 พบว่า มีสัตว์ป่าอาศัยอยู่ในพื้นที่ศึกษาไม่ น้อยกว่า 89 ชนิด ใน 48 วงศ์ 75 สกุล ประกอบด้วย สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม 6 ชนิด หรือร้อยละ 6.74 ของจำนวนชนิดสัตว์ป่าทั้งหมด นก 49 ชนิด (ร้อยละ 55.06) สัตว์เลื้อยคลาน 23 ชนิด (ร้อยละ 25.84) สัตว์สะเทินน้ำสะเทินบก 11 ชนิด (ร้อยละ 12.36) จำแนกออกตามประเภท สัตว์ (ศูนย์อำนวยการคำชะโนด, 2561; ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2561) ดังนี้

ตารางที่ 6.5 ทรัพยากรสัตว์ป่าบริเวณพรุคำชะโนด จังหวัดอุดรธานี

รายการ	สัตว์เลี้ยง ลูกด้วยนม	นก	สัตว์เลื้อยคลาน	สัตว์สะเทินน้ำ สะเทินบก	รวม
จำนวนชนิด	6	49	23	11	89
ร้อยละของจำนวนชนิด	6.74	55.06	25.84	12.36	100.00
จำนวนวงศ์	4	30	10	4	48
จำนวนสกุล	5	43	19	8	75
ระดับความชุกชุม:					
1. มีความชุกชุมมาก					
2. มีความชุกชุมปาน	2	1	0	1	4
กลาง	0	9	1	0	10
3. มีความชุกชุมน้อย	1	27	4	4	36
4. ข้อมูลไม่เพียงพอ	3	12	18	6	39
สถานภาพตามกฎหมาย					
1. สัตว์ป่าสงวน	0	0	0	0	0
2. สัตว์ป่าคุ้มครอง	0	45	13	0	58
3. ไม่ได้รับการคุ้มครอง	6	4	10	11	31

รายการ	สัตว์เลื้อย ลูกด้วยนม	นก	สัตว์เลื้อยคลาน	สัตว์สะเทินน้ำ สะเทินบก	รวม
สถานภาพปัจจุบัน					
1. ใกล้สูญพันธุ์อย่างยิ่ง	0	0	0	0	0
2. ใกล้สูญพันธุ์	0	0	1	0	1
3. มีแนวโน้มใกล้สูญพันธุ์	0	1	2	0	3
4. ใกล้ถูกคุกคาม	0	0	1	0	1

ที่มา: ปี พ.ศ. 2555 รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการอนุวัติอนุสัญญาสหประชาชาติว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ เสนอ สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (สผ.) จัดทำโดย สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (วว.) ข้อมูลได้จากศูนย์อำนวยการคำชะโนด (2561)

ต้นชะโนดที่เกาะคำชะโนดมีลักษณะต้นไม้ที่สูงมากกว่า 30 เมตรขึ้นไปในระหว่างโคนต้นขึ้นไปหาลำต้นประมาณ 5 เมตรจะพบเถาวัลย์ไม้เลื้อยขึ้นเป็นเหมือนถุงเท้าของต้นชะโนดและทำให้ต้นชะโนดมีลำต้นที่แข็งแรงมากขึ้น แต่ยังไม่พบต้นชะโนดที่มีขนาดเล็กและขนาดกลาง มีแต่ต้นชะโนดที่มีขนาดเดียวกันเกือบทั้งหมด ทำให้เมื่อต้นชะโนดมีการโค่น ล้มตายและยืนต้นตายตามอายุขัยของต้นชะโนด ตามสภาพแวดล้อมดิน น้ำ อากาศ ลม ฝน ภาวะโลกร้อนพร้อมยังมีปัจจัยด้านการท่องเที่ยวเป็นกระแสเข้าสู่ธรรมชาติพื้นที่เกาะคำชะโนด จะไม่มีต้นชะโนดขนาดเล็กและปานกลางขึ้นทดแทนทำให้เกิดพื้นที่ว่างหลายจุดจึงต้องมีการเพาะต้นชะโนดและอนุรักษ์ป่าคำชะโนดไว้ให้ดำรงอยู่อย่างยั่งยืน โดยมีวิธีการเพาะต้นชะโนด การอนุรักษ์และปรากฏการณ์ป่าคำชะโนด ดังนี้

1. การเพาะพันธุ์ต้นชะโนดจากต้นชะโนดในเกาะคำชะโนด

ร่องรอยการเพาะพันธุ์เมล็ดต้นชะโนดจากเกาะคำชะโนดเมื่อวันที่ 16 มีนาคม พ.ศ. 2529 มีนายไพฑูรย์ อุ่นสมัย ครูภาควิชาเกษตรกรรม โรงเรียนบ้านดุงวิทยา อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ได้นำทดลองเพาะพันธุ์ต้นชะโนด 3 แบบ คือ (1) นำต้นอ่อนที่เกิดในป่ามาเลี้ยง (2) นำเมล็ดมาเพาะในเรือนเพาะชำ และ (3) นำดินที่มีต้นอ่อนมีเมล็ดใส่แข่งมาเลี้ยง สรุปได้ผลในวิธีที่ 3 ได้ต้นชะโนด 10 กว่าต้น จนกลางปี พ.ศ.2531 ขุดหลุมปลูกต้นชะโนดทั้งแข่งไว้ขอบสระน้ำในโรงเรียน 9 ต้น ปรากฏว่าขึ้นทั้งหมด เป็นต้นชะโนดที่ปลูกแบบธรรมชาติ มีอายุ 21 ปี

ไม่เคยใส่ปุ๋ย รดน้ำให้เพียงอย่างเดียว วัดโคนต้นโดยรอบได้ 117 เซนติเมตร สูง 16 เมตร ในครั้งนั้นแม้ว่าจะเพาะต้นชะโนดได้สำเร็จแต่น้อยมาก แต่ไม่มีใครกล้านำไปปลูกที่อื่น ความกลัวและความเชื่อในเรื่องของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ยังอยู่กับชาวบ้านดุง และไม่เคยมีใครกล้านำไปปลูกไว้ที่บ้าน (ศูนย์สารนิเทศอีสานสิรินธร สำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2551) ทั้งนี้การเพาะพันธุ์ต้นชะโนดที่โรงเรียนบ้านดุงวิทยาไม่ปรากฏในการนำต้นกล้าไปปลูกในป่าชะโนดเช่นเดียวกัน ชาวบ้านโนนเมืองและคนทั่วไปยังไม่ค่อยรู้จักการเพาะพันธุ์ในครั้งนั้น และด้วยการได้ผลการเพาะพันธุ์ต้นชะโนดด้วยวิธีนำต้นอ่อนมีเมล็ดใส่แข่งมาเลี้ยงจึงไม่ใช่วิธีการธรรมชาติโดยเริ่มต้น หรือที่ผู้เขียนเรียกว่า นำเบี้ยมาอนุบาลไว้ จึงไม่ใช่วิธีการตามพิธีกรรมของคนคำชะโนดที่ต้องได้จากเมล็ดแล้วนำกลับไปปลูกในป่าคำชะโนดเช่นเดิม

เมื่อปี พ.ศ.2535 คุณย่าสมรได้เพาะต้นชะโนดสำเร็จเพียง 1 ต้นจึงตัดสินใจให้ลูกชายที่กำลังบวชเรียนที่อุดรธานีเป็นสามเณรเข้าไปปลูกไว้ใจกลางเกาะคำชะโนดระหว่างทางเดินจากศาลเจ้าปู่เจ้าย่าและต้นมะเดื่อใหญ่ จำนวน 1 ต้นปัจจุบันยังคงอยู่ยืนต้นขนาดใหญ่

ต่อมาในปี พ.ศ.2554 คุณย่าสมรภูมิปัญญาแห่งคำชะโนดเป็นผู้ค้นพบการเพาะพันธุ์ต้นชะโนดด้วยเมล็ดมีการเพาะพันธุ์สำเร็จ จำนวน 32 ต้นกล้าแข็งแรงสมบูรณ์ และเป็นครั้งแรก “การเพาะพันธุ์ต้นชะโนด” จากเกาะคำชะโนดที่ได้จำนวนมากที่สุด โดยสรุปสาระสำคัญแต่ละขั้นตอนดังนี้ (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2557; ฝ่ายบริการวิชาการ สถาบันวิจัยและพัฒนา, 2557)

1) นำเมล็ดที่แก่ ซึ่งหล่นจากพวงอยู่ทั่วไปในป่าคำชะโนด มีลักษณะเมล็ดกลม สีม่วงเข้ม-ดำ ซึ่งสามารถเก็บได้ในช่วงเดือนพฤศจิกายน - มกราคม

2) เพาะลงในกระถางหรือถาดใส่ดินเพาะปลูกที่เตรียมไว้ ทั้งนี้คนในท้องถิ่นจะผสมดินจากป่าคำชะโนดด้วยเพราะมีความเชื่อว่าต้นชะโนดจะเกิดเฉพาะที่นี่ซึ่งเป็นที่พญานาคศรีสุทโธเลือก โดยลักษณะเป็นดินดำ เบากว่าดินทั่วไป

3) นำกระถางหรือถาดไปวางไว้ในที่ร่มหรือเรือนเพาะชำ รดน้ำทุกเช้าอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งเกิดต้นกล้าใช้เวลาประมาณ 3 เดือนเป็นต้นไป นำต้นกล้าไปแยกกระถางที่ใหญ่ขึ้นแล้วดูแลตามปกติจนต้นใหญ่ใช้เวลาประมาณ 2-3 ปี จึงนำไปปลูกเพื่อบูชารักษาดินไม่หายากบนเกาะคำชะโนดคือพื้นที่ที่เหมาะสม

ต่อมาในปี พ.ศ.2557 คุณย่าสมรและผู้เขียนได้มีการเข้าไปพื้นที่ป่าคำชะโนดเพื่อทำการอนุบาลหรืออนุรักษไว้ต้องได้รับการยอมรับอย่างแท้จริงในความพิธีกรรมและพิธีการจากทั้งราษฎรและราชการที่คอยดูแลเกาะคำชะโนด และได้รับอนุญาตจากศูนย์อำนวยการคำชะโนดในการให้ความร่วมมืออย่างดียิ่ง จึงทำให้เกิด 3 พิธีที่เกี่ยวกับต้นชะโนด ซึ่งมีที่เดียวที่ต้นชะโนดเกิดเป็นป่าชะโนดและขึ้นบนน้ำ มีความยาวจากโคนต้นถึงยอดยาว 34.75 เมตร (วัดความยาวต้นชะโนดที่ล้มลงเมื่อวันที่ 2 ธันวาคม พ.ศ.2557) องค์ความรู้ที่เกี่ยวกับวิธีการอนุรักษ “รุกขนาคา” หรือต้นชะโนดมี 3 ส่วนดังนี้ (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2561; 2563)

1) การเก็บเมล็ดชะโนด ถูกกำหนดขึ้น 14 ค่ำเดือน 12 เก็บเมล็ดชะโนด นำพาน ทำขันธ 5 ชั้นหมากเบ็ง ดอกไม้ขาว ควรเก็บเมล็ดที่สมบูรณ์ต้องมีเปลือกเมล็ดสีครามเข้ม ลูกกลม

ภาพที่ 6.15 ประกอบพิธีกรรมการเก็บเมล็ดชะโนด

2) การเพาะพันธุ์เมล็ดชะโนด เกิดขึ้นครั้งแรกเมื่อแรม 1 ค่ำ เดือน 12 นำเมล็ดลงดินปลูก ผู้เพาะพันธุ์เมล็ดชะโนด สวดมนต์บทบูชาพ่อปู่ศรีสุทโธ และแม่ย่าศรีปทุมมา โดยกล่าวคำบูชาหลังจากนั้นจึงนำเมล็ดออกจากป่าคำชะโนดไปเพาะไว้เป็นเวลา 2 ปี 7 เดือนจึงนำต้นกล้าที่แข็งแรงไปปลูกในป่าคำชะโนดได้

ภาพที่ 6.16 ต้นกล้าชะโนดที่อายุ 4 เดือนและคุณย่าสมรผู้เพาะเมล็ดชะโนด

ภาพที่ 6.17 ต้นกล้าชะโนดที่อายุ 2 ปี 7 เดือนเตรียมปลูกในป่าคำชะโนด

3) การปลูกต้นชะโนด เป็นพิธีที่ยิ่งใหญ่รวมผู้ที่ศรัทธามาร่วมกันบวงสรวงใหญ่ของอันเชิญพ่อปู่ศรีสุทโธและแม่ย่าศรีปทุมมา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายในป่าคำชะโนดมาร่วมพิธีสำคัญในการปลูกต้นชะโนดเพื่อให้เป็นมงคลแก่แผ่นดิน แก่ชีวิตของผู้ร่วมพิธี แล้วนำต้นชะโนดเข้าไปปลูกร่วมกันในป่าคำชะโนดเพื่อขยายพื้นที่ตั้งแต่ ปี พ.ศ.2557-2563

ภาพที่ 6.18 พิธีการปลูกต้นชะโนดตั้งแต่ปี พ.ศ.2557-2563

หลังจากปลูกเสร็จ คุณย่าสมร ได้นำเมล็ดมาเพาะพันธุ์ต่อจนกระทั่งวันที่ 1 มกราคม พ.ศ.2561 ปรากฏต้นกล้าคำชะโนด 305 ต้นซึ่งเป็นปีที่เกิดมากที่สุด

4) ในปี พ.ศ.2565 นี้ศูนย์อำนวยการคำชะโนด จะได้ร่วมกันจะทำเรือนเพาะชำเพื่อการอนุบาลและอนุรักษ์ต้นชะโนดจากเมล็ด และเบียดต้นกล้าชะโนดภายหลังการออกพรรษา ขึ้น 15 ค่ำเดือน 11 โดยนำมาเพาะพันธุ์เพื่อนำไปปลูกในพื้นที่ว่างกลางป่าคำชะโนดต่อไป

2. พิธีกรรมคู่พิธีการในการเพาะพันธุ์ต้นชะโนดของศูนย์ภักดีพัฒนคำชะโนด

เมื่อศึกษาเก็บข้อมูลในเรื่องการเพาะพันธุ์ต้นชะโนดจากเกาะคำชะโนดจริงแล้วมิใช่อยากเพาะพันธุ์แล้วสามารถนำไปเพาะพันธุ์ได้เลย เหตุเพราะมีเรื่องเล่าจากผู้อาวุโสของท้องถิ่นพบว่า ใครที่นำเมล็ดชะโนดไปเพาะปลูกจะได้รับเพศภัยอันตรายกับตนเองและครอบครัว จึงไม่

ค่อยมีคนนำไปเพาะปลูกไว้ที่บ้านเรือน หรือในพื้นที่ของตนเอง แต่มักจะไปเก็บขโมยเมล็ดชะโนดไว้ทำของขลัง หรือลูกประคำมากกว่า ดังนั้นผู้เขียนจึงได้เก็บข้อมูลที่ละเอียดลงไปว่าทำอย่างไรจึงจะนำมาเพาะพันธุ์เมล็ดชะโนดจากเกาะคำชะโนดได้ จึงได้สัมภาษณ์คุณย่าสมรผู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของคำชะโนดด้านผ้าขึ้นทอมือลวดลาย “กาบเอี้ยญคำชะโนด” และการเป็นผู้บุกเบิกในการเพาะต้นชะโนดสำเร็จด้วยเมล็ดจำนวนมากและนำไปสู่การเข้าไปพื้นที่ป่าคำชะโนดเพื่อทำการอนุบาลหรืออนุรักษ์ไว้ต้องได้รับการยอมรับอย่างแท้จริงในความพิธีกรรมและพิธีการจากทั้งราษฎรและราชการที่คอยดูแลเกาะคำชะโนด มี 3 ส่วน 6 พิธี ดังนี้

1) การเก็บเมล็ดชะโนด ต้องเกิดขึ้นในช่วงออกพรรษาที่เมล็ดชะโนดหล่นลงพื้นที่และเป็นเมล็ดที่สมบูรณ์ โดยเมล็ดสมบูรณ์ผิวดึงไม่แห้ง มีสีครามเข้ม ออกไปเป็นสีดำก็มีอาจมีข้าวของเมล็ดอยู่ด้วยยิ่งดีที่สำคัญมีน้ำหนักไม่เบา ก่อนการเข้าถึงเกาะคำชะโนดเพื่อเก็บเมล็ดชะโนดมีความสำคัญมาก เนื่องจากชาวบ้านยังกังวลใจ ด้วยอาถรรพ์ที่ว่า “ความเชื่อแต่โบราณที่ห้ามเดินเข้าไปโดยไม่บอกกล่าว หรือจะหยิบจับสิ่งใดออกมาจากป่าคำชะโนดจะมีอันเป็นไป หรือมีบางสิ่งบางอย่างตามไปเอากลับมาถึงบ้านเรือน” ดังนั้นการเตรียมพร้อมในเก็บเมล็ดชะโนดจึงมีความสำคัญต้องทำพิธีขอ และให้เพียงบางคนที่ได้รับอนุญาตจากศูนย์อำนวยการคำชะโนด เข้าไปเก็บเท่านั้น จึงได้มีการจัดทำไฉ่บวงสรวงตามคองของชาวบ้าน คือยึดตามคำขอแรกของคุณย่าสมรต้องทำขัน 5 ดอกไม้ธูปเทียนเป็นครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2554 และมีการเพิ่มเติมเรื่องการทำบายศรี 1 คู่ และของบวงสรวง 9 อย่าง ณ จุดบวงสรวงก่อนประตูเข้าไปในป่าคำชะโนดเป็นการเริ่มพิธีกรรมและพิธีการ ดังนี้

พิธีกรรม : กำหนดขึ้น 14 ค่ำเดือน 12 เก็บเมล็ดชะโนด ประกอบพิธีบวงสรวงผ่านเจ้าผู้พิธีกรรมขอเมล็ดชะโนดที่แก่เต็มที่ไปเพาะพันธุ์นอกป่าชะโนด ขอบารมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์แห่งป่าคำชะโนดที่ลูกหลานนับถือคอยคุ้มครองในขณะที่เดินเก็บและให้เก็บได้ครั้งเดียวเป็นเมล็ดที่สมบูรณ์ ผู้เก็บต้องใส่ชุดขาวบอกกล่าวทั้งประตูเข้าและในพื้นที่ป่าคำชะโนด นำพาน ทำขันธ 5 ขันหมากเบ็ง ดอกไม้ขาว นำไปไว้ด้วย

พิธีการ : เก็บเมล็ดที่สมบูรณ์ต้องมีเปลือกเมล็ดสีครามเข้ม ลูกกลม ไม่แห้งกรอบ ขนาดเท่ากับลูกประคำ

ภาพที่ 6.19 พิธีเก็บเมล็ดชะโนดในเกาะคำชะโนด

2) การเพาะพันธุ์เมล็ดชะโนด หลังจากที่ได้เก็บเมล็ดพันธุ์ต้นชะโนดมาแล้วมีการแช่น้ำไว้ 7 วันเพื่อสร้างความชุ่มชื้นให้กับเมล็ดในขณะเดียวกันได้เตรียมดินให้ราบเรียบเตรียมกระຈาด กระถางให้พอเหมาะสมกับจำนวนเมล็ดโดยกระจายให้เต็มกระถาง อย่าให้เมล็ดทับถมกัน โดยมีพิธีกรรมและพิธีการดังนี้

พิธีกรรม : แรม 1 ค่ำ เดือน 12 นำเมล็ดลงดินปลูก ผู้เพาะพันธุ์เมล็ดชะโนด สวดมนต์บูชาพ่อปู่ศรีสุทโธ และแม่ย่าศรีปทุมมา ตั้งคำอธิษฐาน : นะโม 3 จบ กล่าวคำบูชา : กายะ วาจา จิตตัง อะหัง วันทา นาคาธิบดีศรีสุทโธ วิสุทธิเทวา พญานาคิณีศรีปทุมมา วิสุทธิเทวี ปูเชมิ

พิธีการ : เตรียมมวลดินผสมจากเกาะคำชะโนดและดินปลูกต้นไม้ทั่วไป คลุกเคล้าให้เข้ากัน และเตรียมกระถางไว้ให้พร้อม ลงมือปลูกด้วยหลักการปลูกแบบง่าย 5 ขั้นตอนประกอบด้วย ขั้นที่ 1 ฐานของกระถางให้รองด้วยตะไคร้หอมหรือหญ้าแห้งทั่วไปได้ ขั้นที่ 2 ใช้ดินร่วนผสมดินเพาะปลูก ขั้นที่ 3 นำดินที่ผสมดินเกาะคำชะโนดและดินเพาะปลูก ขั้นที่ 4 นำเมล็ดชะโนดโรยถี่ และขั้นที่ 5 กลบด้วยดินเพาะปลูก

ถัดจากนั้นให้นำกระถางที่เพาะพันธุ์ทั้งหมดวางในที่ร่ม ใต้ต้นไม้ หรือเรือนเพาะชำ ไม่ควรตั้งไว้กลางแจ้งแดด ควรรดน้ำให้ชุ่มชื้นอยู่เสมออย่างน้อย 2 วันต่อ 1 ครั้ง และจะเริ่มแตกยอดขึ้นมาในเดือนที่สามของการเพาะพันธุ์ และดูแลไปจนกว่าแตกยอดยาว 3 เซนติเมตรแล้วนำไปแยกกระถางออกเพื่ออนุบาลต่อไปจนกว่าต้นชะโนด หรือ รุกขนาคา มียอดสูง 50 เซนติเมตรขึ้นไป ใช้เวลาอย่างน้อย 2 ปี จึงสามารถนำไปปลูกได้เพื่อให้มีโอกาสพ้นจากวัชพืชที่ปกคลุม ซึ่งต้นชะโนดมีโอกาสตายได้

ภาพที่ 6.20 การเพาะเมล็ด นำเมล็ดชะโนดลงกระถางดินผสมจากเกาะคำชะโนด

3) การปลูกต้นชะโนด การบ่มเพาะตลอด 3 เดือนมีการแตกใบเลี้ยงเดียว 1 ใบ เพื่อสังเคราะห์แสง ถัดมาอีก 2 เดือนจะเกิดอีก 2-3 ใบ จะนำไปแยกลงกระถาง ๆ ละ 1 ต้น แล้วนำไปไว้ในที่ร่มต้นไม้ให้อากาศถ่ายเทได้สะดวก มีจุดรับแสงแดดและสามารถรดน้ำได้สะดวกสบาย ดูแลอย่างดีตลอดระยะเวลา รวม 2 ปี 7 เดือนรวมตั้งแต่เพาะ บำรุงรักษา จนโตพอที่จะนำไปปลูกในป่าคำชะโนดได้รวมเวลาประมาณ 3 ปี จึงจัดพิธีกรรมของชาวบ้านคู่กับพิธีการของผู้ที่นำประกอบพิธีให้มีความยิ่งใหญ่เพราะถือเป็นผลลัพธ์ที่ผู้คนศรัทธามาร่วมกันปลูกอย่างยิ่งใหญ่ ด้วยจิตใจที่บริสุทธิ์และศรัทธาต่อเจ้าปู่ศรี สุทโธ เจ้าย่าศรีปทุมมา ดังมีพิธีกรรมพิธีการดังนี้

พิธีกรรม : ทำพิธีบวงสรวงใหญ่ขออันเชิญพ่อปู่ศรีสุทโธและแม่ย่าศรีปทุมมา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายในป่าคำชะโนดมาร่วมพิธีสำคัญในการปลูกต้นชะโนดเพื่อให้เป็นมงคลแก่แผ่นดิน แก่ชีวิตของผู้ร่วมพิธี โดยมีเจ้าเป็นผู้นำกล่าวในการประกอบพิธีกรรม และนำต้นชะโนดเข้าร่วมพิธีกรรมด้วย

พิธีการ : เตรียมหลุมขนาดกว้าง 30 x 30 เซนติเมตร ลึก 20 เซนติเมตร หรือพิจารณาขุดอยู่ระดับเดียวกับพื้นดิน ห่างกัน 1 เมตร โดยให้ปลูกเป็นลักษณะธรรมชาติ ไม่ต้องรดน้ำเพราะกลางป่าคำชะโนดระบบนิเวศเกื้อกูลอย่างดียิ่ง “ต้นชะโนดหากยอดตาย ยอดเนา ยอดขาด โอกาสตายทั้งต้นมีสูงมาก”

ภาพที่ 6.21 พิธีปลูกต้นชะโนดในเกาะคำชะโนด โดยคุณย่าสมร “ผู้นำเนรมิตดงชะโนด”

การปลูกขยายพันธุ์ต้นชะโนดในป่าคำชะโนดเกิดขึ้นอย่างเป็นทางการจำนวน 4 ครั้ง ได้แก่ ปี พ.ศ.2557 จำนวน 109 ต้น ต่อมาปี พ.ศ.2559 จำนวน 250 ต้น (ปลูกได้ 500 ต้น ส่วนที่เหลือ 250 ต้นมอบให้ปลูกที่บ้านภูคำชะโนด 27 ต้น ถวายวัดที่ สปป.ลาว 13 ต้น ถวายให้วัดเกาะแก่ง มหาสารคาม 100 ต้น ถวายให้วัดที่สกลนคร 30 ต้น มอบให้อำเภอน้ำโสมอีก 70 ต้นและเหลือไว้ที่ศูนย์วิจัยพัฒนาคำชะโนด 10 ต้น) ในปี พ.ศ.2560 จำนวน 134 ต้น ต่อมาปี

พ.ศ.2564 เพาะไว้ 5 ต้น (ทดสอบเพาะไว้ที่บ้านภูคำชะโนด) และล่าสุด ปี พ.ศ.2563 จำนวน 700 ต้น

เมื่อประมวลข้อมูลที่ได้เก็บและฝังตัวในฐานะเป็นผู้ที่เกิดในท้องถิ่น ร่วมพัฒนาสังคมคำชะโนดอยู่ในพื้นที่คำชะโนดมากกว่า 10 ปีผู้เขียนจึงวิเคราะห์ว่าเรื่องราวของต้นชะโนดเป็นต้นไม้ที่สื่อถึงภูมิลักษณ์ ภูมินาม ภูมิสังคมคำชะโนดที่เชื่อมโยงคน พญานาค ความเชื่อ ป่าศักดิ์สิทธิ์ ความอุดมสมบูรณ์ อาถรรพ์ ดินแดนลี้ลับ วังบาดาล สืบความเชื่อจากรุ่นสู่รุ่นจนทำให้คนท้องถิ่นมีความเชื่อตรงกันว่า “ป่าคำชะโนด คือ ป่าไม้ศักดิ์สิทธิ์” เป็นที่ยำเกรง เกรงกลัวของผู้คนผ่านไปผ่านมาต้องเคารพให้เกียรติ เพราะมีความเชื่อตรงกันว่า “ที่ป่าคำชะโนดเป็นที่อยู่ของพญาศรีสุทโธนาคราชและเหล่าบริวารที่ต้องการความเรียบง่ายและดำรงอยู่อย่างสงบในดินแดนลับแล อนึ่งยังมีนามเมื่อกลายร่างเป็นมนุษย์รู้จักว่า เจ้าปู่ศรีสุทโธ มีรูปสักการะคู่กันกับเจ้าย่าศรีปทุมมา ตั้งอยู่ใจกลางเกาะคำชะโนด” ทำให้ต้นชะโนดกลายเป็นไม้ศักดิ์สิทธิ์นามว่า รูกขนาคา หรือ นาคพฤษ์ ซึ่งหมายถึง ต้นไม้ของพญานาค เมื่อต้นชะโนดเหี่ยวเฉาล้มลงตามอายุชั้ย จึงไม่มีคนกล้าที่จะนำไปเพาะพันธุ์และปลูกไว้ในที่อื่น แต่ในพื้นที่อำเภอบ้านดุงมีผู้เฝ้าระวังของความกลัวเข้าไปนำต้นชะโนด ซึ่งยังไม่ทราบว่ามีวิธีการขอใครอย่างไร หรือขอเจ้าที่เจ้าทางอย่างไร นำมาเพาะไว้เมื่อปี พ.ศ.2529 เพาะพันธุ์ได้สำเร็จด้วยวิธีนำดินที่มีต้นอ่อนมีเมล็ดใส่แข่งมาเลี้ยง ได้ต้นชะโนด 10 กว่าต้นแต่ปลูกจริง 9 ต้นในพื้นที่โรงเรียนบ้านดุงวิทยานั่นเอง ต่อมาเพียง 15 คำ เดือน 11 ในปี พ.ศ.2554 คุณย่าสมร ชันติกุล คนคำชะโนดที่ปลูกบ้านหลังแรกตรงข้ามกับป่าคำชะโนด ได้ทำพิธีขอด้วยขันธ 5 ดอกไม้ รูปเทียนเข้าไปอธิษฐานจิตได้ต้นชะโนดหน้าศาลเจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมา ว่า “หากลูกมีบุญที่จะได้ช่วยเพาะพันธุ์เพื่อขยายพื้นที่นำมาทดแทนต้นที่ล้มลงตามอายุชั้ย ของให้เจ้าปู่ได้ประทานเมล็ดที่สมบูรณ์นำไปปลูกให้เกิดด้วยดีเทอญ” ปรากฏว่านำมาปลูกได้ทั้งหมด 32 ต้น นับเป็นความสำเร็จในการนำเมล็ดพันธุ์ไปเพาะจนเกิดแตกรากสู่ใบเลี้ยงเดี่ยว และในปี พ.ศ.2555 เริ่มนำเมล็ดมาทยอยปลูกอีกจนได้ 109 ต้น ในปี พ.ศ.2557 จนกระทั่งอนุบาลได้ต้นมะขามที่มีร่มเงาและเป็นทีโล่งโปร่งรดน้ำได้สะดวก แสงแดดพอดี จนมีต้นกล้าใบยาวใหญ่กว่า 30 เซนติเมตร กอหรือโคนต้นโตขนาดเท่าไข่ไก่มีรากแก้วและรากฝอยจำนวนมากที่จะสามารถหาอาหารเองได้ จึงนำไปปลูกในกลางป่าคำชะโนดวันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ.2557 จำนวน 109 ต้นเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ที่

มีการนำสาธุชนคนศรัทธาเข้าไปปลูกขยายพื้นที่และปลูกทดแทนต้นที่ล้มลงตามอายุขัยได้สำเร็จนั่นเอง สรุปคือการเพาะพันธุ์มีน้อยคนที่จะสามารถเพาะพันธุ์ได้ อาจเป็นเพราะว่า เกรงกลัวคำบอกเล่าอาถรรพ์ต่าง ๆ และเพาะพันธุ์ยาก ส่วนวิธีการที่สำเร็จคือ นำเมล็ดที่สมบูรณ์ไปเพาะ (คุนย่าสมร) และนำนาดินที่มีต้นอ่อนมีเมล็ดใส่แข่งมาเลี้ยง (ครูโพพูรย์) ในปี พ.ศ.2566 เป็นต้นมาศูนย์อำนวยการคำชะโนดได้เริ่มสร้างเรือนเพาะชำไว้เพื่อรองรับต้นชะโนดจากสวนรุกขชาติมาไว้ปลูกเสริมที่ป่าคำชะโนดและไว้ในงานพิธีสำคัญของท้องถิ่นสืบต่อไป

2. คุณค่าการอนุรักษ์ป่าคำชะโนด

เมื่อกล่าวถึงการอนุรักษ์ต้นชะโนด เป็นการอธิบายขยายเนื้อหากิจกรรมที่เป็นการปลูกขยายพื้นที่ว่างในป่าคำชะโนด จำนวน 4 จุดแต่ละจุดมีการปลูกในระยะเวลา 4 ปี นับครั้งแรกคือวันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ.2557 ส่วนครั้งสุดท้ายวันที่ 9 กรกฎาคม พ.ศ.2563 ส่วนประเด็นที่เกี่ยวกับปรากฏการณ์คำชะโนดจะอธิบายในเรื่องการท่องเที่ยว การขอขนบานศาลกล่าว บรรวสรวง ขอโชคลาภ กราบไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ จนกลายเป็นถนนแห่งศรัทธา ถนนแห่งบายศรีมานานกว่า 5 ปีแล้วเพื่อรองรับผู้คนที่ศรัทธา ผู้แสวงหาความร่ำรวย ผู้ที่มาเพื่อฟังบารมีอิทธิฤทธิ์ของพญานาค ผู้ที่มาท่องเที่ยววัฒนธรรมกับธรรมชาติ ผู้ที่สัญจรผ่านมาไหว้ขอพรและไปต่อที่พระธาตุพนม หลายคนต่างเป้าหมาย ต่างคนหลายความปรารถนาแต่มีศรัทธาเดียวกัน คือ มาขอพรพญาศรีสุทโธนาคราชและพญาศรีพุมมานาคี ทำให้ผู้คนคำชะโนดเห็นคุณค่าที่ต้องอนุรักษ์ต้นชะโนดและป่าคำชะโนดไว้ให้คงอยู่นานที่สุด

การอนุรักษ์ต้นชะโนดถูกปลูกไว้ในใจคนเป็นครั้งแรกโดยโดยคุนย่าสมรที่ศูนย์ภักภูพัฒนาคำชะโนดที่เพาะเมล็ดชะโนดมาเป็นเวลากว่า 3 ปี นับแต่ พ.ศ.2554-2557 โดยได้ทำพิธีปลูกในวันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ.2557 จำนวน 109 ต้นกล้า ปัจจุบันคงอยู่ร้อยละ 90 เป็นต้นใหญ่แล้ว โดยก่อนวันปลูกจริงผู้ใหญ่บ้านและทีมผู้ใหญ่เข้าป่าคำชะโนดไปขุดหลุมเตรียมไว้ 109 หลุมตรงจุดที่จะปลูกต้นชะโนด เมื่อถึงวันปลูกจะมีการเริ่มต้นดังนี้

- 1) นำต้นชะโนดจากพื้นที่เพาะพันธุ์ต้นชะโนด ณ ศูนย์ภักภูพัฒนาคำชะโนด จำนวน 109 ต้นแห่มาไว้ที่ลานพิธีกรรมหน้าศาลเจ้าปู่ศรีสุทโธ และเจ้าย่าศรีพุมมา ที่ตั้งอยู่ใจกลางคำชะโนด

2) ทำพิธีบวงสรวง ขออัญเชิญเจ้าปู่ศรีสุทโธ เจ้าย่าศรีปทุมมา และเหล่านาคราชในเมืองบาดาลได้เกาะคำชะโนด พร้อมกับเทวดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งปวงมาร่วมเป็นสักขีพยานในการทำบุญใหญ่ในการปลูกต้นชะโนดครั้งแรกของแผ่นดินศักดิ์สิทธิ์

3) รับบวงสรวงของผู้ศรัทธาเป็นการเฉลิมฉลองความสำเร็จในการสร้างบ้านแปงเมือง หรือ ปลูกต้นชะโนด (รูกขนาคา)

4) เริ่มให้สาธุชนคนศรัทธาร่วมกันนำต้นกล้าชะโนดไปปลูกตามหลุมที่ได้เตรียมไว้ให้จำนวน 109 ต้น/หลุม

5) เสร็จพิธี ให้คำอวยพรทุกคนจึ่งรักษาสัจจะมั่นต่อคำอธิษฐานตนเอง

ภาพที่ 6.22 พิธีปลูกต้นชะโนดในเกาะคำชะโนด 16 ธันวาคม 2557 [ครั้งแรกแห่งคำชะโนด]

ครั้งต่อมาอีก 2 ปี วันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ.2559 มีการเพาะพันธุ์ต้นชะโนดได้จำนวน 500 ต้นกล้า แต่ได้รับอนุญาตให้ปลูกในพื้นที่ว่าง ได้เพียง 250 ต้นกล้าเท่านั้นจึงได้ทำลงพื้นที่สำรวจกับทางนายอำเภอบ้านดุง และทางสำนักทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จังหวัดอุดรธานี พบว่ามีพื้นที่ปลูกเพิ่มได้รอบต้นมะเดื่อและใกล้กับต้นมะเดื่อใหญ่ อาจารย์ภูสิทธิ์ได้นำทีมผู้ใหญ่บ้านบ้านโนนเมืองและทีมผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านลงพื้นที่ขุดหลุม และติดป้ายพร้อมป้ายหมายเลขของต้นชะโนดไว้ให้ครบ ซึ่งครั้งนี้นับว่าเป็นพิธีใหญ่มากมีสื่อมวลชนให้ความสนใจจำนวนมากและประชาชนให้ความสนใจเป็นจำนวนมากโดยมาจากทั่วประเทศ ในวันเริ่มพิธีได้

จัดการเปิดพิธีที่ศูนย์ภูพานพัฒนาคำชะโนด และเริ่มนำต้นชะโนดไปบวงสรวงกลางป่าคำชะโนด ดังมีรายละเอียดดังนี้

1) นำต้นกล้าชะโนดจากพื้นที่เพาะพันธุ์ต้นชะโนด ณ ศูนย์ภูพานพัฒนาคำชะโนด จำนวน 250 ต้นแห่มาไว้ที่ลานพิธีกรรมหน้าศาลเจ้าปู่ศรีสุทโธ และเจ้าย่าศรีปทุมมา ที่ตั้งอยู่ใจกลางคำชะโนด โดยศรัทธาสาธุชนได้เลือกต้นใหญ่และสมบูรณ์ที่สุดไปร่วมพิธีปลูก

2) ทำพิธีบวงสรวง ขออัญเชิญเจ้าปู่ศรีสุทโธ เจ้าย่าศรีปทุมมา และเหล่านาคราชในเมืองบาดาลได้เกาเขาคำชะโนด พร้อมกับเทวดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งปวงมาร่วมเป็นสักขีพยานในการทำบุญใหญ่ในการปลูกต้นชะโนดครั้งที่สองของแผ่นดินศักดิ์สิทธิ์ โดยเจ้าอุทัยไพเราะ ได้นำกล่าวคำขออัญเชิญและบอกกล่าวเล่าแจ้งให้ทราบถึงการปลูกต้นชะโนดในครั้งนี้ เพื่อให้ทุกคนเข้าใจตรงกัน

3) รับบวงสรวงของผู้ศรัทธาเป็นการเฉลิมฉลองความสำเร็จในการสร้างบ้านแปงเมือง หรือ ปลูกต้นชะโนด (รุกขนาคา) ซึ่งมีนางรำจากล้านนามาร่วมรำถวายด้วย

4) เริ่มให้สาธุชนคนศรัทธาร่วมกันนำต้นกล้าชะโนดไปปลูกตามหลุมที่ได้เตรียมไว้ให้จำนวน 250 ต้น/หลุม และได้แจ้งบอกกล่าวเล่าวิธีการปลูกและคำกล่าวที่สำคัญให้ยึดปฏิบัติร่วมกัน

5) เสร็จพิธี ให้คำอวยพรทุกคนจึ่งรักษาสัจจะมั่นต่อคำอธิษฐานตนเอง

ภาพที่ 6.23 พิธีปลูกต้นชะโนดในเกาะคำชะโนด 16 ธันวาคม 2559 [ครึ่งสองแห่งคำชะโนด]

ต่อมาอีก 1 ปี วันที่ 4 ตุลาคม พ.ศ.2560 ต้นกล้าชะโนดที่ได้อนุบาลไว้ภายหลังได้ถวายให้หลายวัดไปปลูกเพื่อเป็นพุทธบูชา ธรรมบูชา สังฆบูชาให้แก่แผ่นดินคำชะโนด ยังเหลือต้นสมบูรณ์เพียงพอสำหรับการปลูกขยายพื้นที่ทางต้นมะเดื่อใหญ่ อีกจำนวน 134 ต้นกล้า เกิดคำผญาขึ้นเพื่อการปลูกต้นชะโนด ดังใจความของคำผญาคำชะโนด ปลูกต้นชะโนดวันที่ 4 ตุลาคม พ.ศ.2560 กล่าวว่า “หลังน้ำท่วมใหญ่ต้นชะโนดงามตามวิสัย เขามาปลูกกันไว้เห็ดบุญใหญ่เมืองบาดาล ดุ่มโสมลูกหลานมาพ้อหน้าสืบทอดต่อพงศ์ เอ็นกันมาเอาบุญตอบแทนคุณเจ้า ให้ปู่ย่าเฮาสองศรีหมั่นได้คองกันหมั่นแก่น บ่คลอนแคลนได้ใจหนักแน่นทอแผนผา เอ็นกันมาฮ่วม สร้างบารมีศรีคำ บำรุงศาสนาพุทธผ่อง เป็นของพี่น้องฮ่วมกันรักษาเด้อ.” (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2560 กันยายน, 29) ณ วันปลูกได้มีการกล่าวผญาคำชะโนดเป็นโอกาสแก่ผู้ที่ร่วมปลูกคราวนี้ด้วยโดยมีการเชิญนายกสภามหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาในขณะนั้นและนายอำเภอบ้านดุง มาร่วมปลูกอย่างเป็นทางการด้วย ก่อนวันเริ่มทีมผู้ใหญ่บ้านบ้านโนนเมืองและทีมผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านลงพื้นที่ขุดหลุม และติดป้ายพร้อมหมายเลขของต้นชะโนดไว้ให้ครบ โดยเริ่มต้นในลายบวงสรวงด้านนอกป่าคำชะโนดมีรายละเอียดสำคัญดังนี้

1) นำต้นกล้าชะโนดจากพื้นที่เพาะพันธุ์ต้นชะโนด ณ ศูนย์กัญพัฒนาคำชะโนด จำนวน 134 ต้นนำมาไว้ที่ลานพิธีกรรมด้านประตูทางเข้าศาลเจ้าปู่ศรีสุทโธ และเจ้าย่าศรีปทุมมาเพื่อร่วมพิธี

2) ทำพิธีบวงสรวง ขออัญเชิญเจ้าปู่ศรีสุทโธ เจ้าย่าศรีปทุมมา และเหล่านาคราชในเมืองบาดาลได้เกาะคำชะโนด พร้อมกับเทวดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งปวงมาร่วมเป็นสักขีพยานในการทำบุญใหญ่ในการปลูกต้นชะโนดครั้งที่สามของแผ่นดินศักดิ์สิทธิ์ โดยจำอุทัยไพเราะ นำทำพิธีบวงสรวง

3) รำบวงสรวงของผู้ศรัทธาเป็นการเฉลิมฉลองความสำเร็จในการสร้างบ้านแปงเมือง หรือ ปลูกต้นชะโนด (รุกขนาคา) ซึ่งมีนางรำจากคำชะโนดมาร่วมรำถวายด้วย พอรำเสร็จ “พายัพฝน” กระหน่ำลงมาที่คำชะโนดอย่างหนัก แต่มิได้เป็นอุปสรรคในการปลูกต้นชะโนดในครั้งนี้เลย

4) เริ่มให้สาธุชนคนศรัทธาร่วมกันนำต้นกล้าชะโนดไปปลูกตามหลุมที่ได้เตรียมไว้ให้จำนวน 134 ต้น/หลุม และได้แจ้งบอกกล่าวเล่าวิธีการปลูกและค่ากล่าวที่สำคัญให้ยึดปฏิบัติร่วมกัน

5) เสร็จพิธี ให้คำอวยพรทุกคนจึงรักษาสัจจะมั่นต่อคำอธิษฐานตนเอง แจ้งให้ทราบอีกสามปีข้างหน้ามาร่วมตัมโฮมทำบุญกัน

ภาพที่ 6.24 พิธีปลูกต้นชะโนดในเกาะคำชะโนด 4 ตุลาคม 2560 [ครึ่งสามแห่งคำชะโนด]

กระทั้งการอนุรักษ์ต้นชะโนดกลายเป็น “วาระสำคัญของคำชะโนด ปี พ.ศ.2563” โดยก่อนปลูกอนุรักษ์ต้นชะโนด เมื่อวันที่ 9 กรกฎาคม พ.ศ.2563 มีคำวาระสำคัญที่ถูกอธิบายไว้ว่า “เอามาตัมเอาบุญใหญ่เมืองบาดาล สิบมีพาลภัยตราบดินสิ้นฟ้า เอาผญานาว่าสู่เจ้าอย่าลืมได้ให้เป็นบุญที่ปลื้มคงมั่นสถาพร ให้เป็นพรสามก้า ให้เป็นน้ำสามสาย ให้เป็นลายสามพิน ให้เป็นสินเต็มบ้าน ให้เป็นลานพระธรรม เป็นถ้ำโชคลาภ トラบสิ้นวิญญะเด้อสู่เจ้าเอ๋ย.” ถ้าหากย้อนคำปราพราว่า “พระอินทร์ได้มอบของขวัญพรวิเศษแก่พญานาคราชศรีสุทโธ ที่ขุดลำน้ำโขงจากหนองกระแสด ออกสู่ทะเลได้เป็นผลสำเร็จ พรนั้นคือเส้นทางผ่านภพภูมิ หนึ่งใน 3 นั้นคือพรหมประกายโลกมีต้นชะโนด หรือ ต้นแห่งชัยชนะ เป็นหมุดหมายดินแดนศักดิ์สิทธิ์เชื่อม 3 พิกพที่เรียกว่า “นภาราราปฐพี” บัดนี้ได้ผ่านมาจนวาระอายุชัยต้นชะโนด จึงได้ริเริ่มขมาบวงสรวงนำ

เมล็ดพันธุ์ลงดินในถิ่นนาคานานกว่า 3 ปี จึงจะย้อนกลับไปปลูกเพื่อรักษา นำพาสร้างบ้านแปงเมืองสุดท้าย แม่นได้ 300 ต้นจากศูนย์ภูพานคำชะโนด (ลูก) 200 ต้น จากวัดศิริสุทโธชาวประชาบ้านโนนเมือง (หลาน) 200 ต้นจากสวนรุกขชาติ บ้านดุง อุดรธานี (เหลน) จำนวน 700 ต้นกล้าสภาพรทอญ.” (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2563 กรกฎาคม, 9)

ต่อมาจึงเกิดคำผญาคำชะโนด ในวันปลูกต้นชะโนดวันที่ 9 กรกฎาคม พ.ศ.2563 “หลังวิกฤติที่ยิ่งใหญ่ ต้นชะโนดแสงสดใส เขาได้ฮ่วมเพาะไว้ เฮ็ดบุญใหญ่เมืองบาดาล หวังสิคุ้มลูกหลานมาชอยโฮมสืบไว้ ให้เป็นทรัพย์ฝังดิน..ให้เป็นสินฝังฟ้า..ให้เป็นธาราฝังคำ อันว่าความดีงามให้แล่นตำซุ่มมือ เขามาฮ่วมบุญไว้คือสืบหน่อต่อพงศา ฮ่วมกันมาเอาบุญตอบแทนปู่ย่าท่านให้ท่านสองศรีฯหมั่นสุขขีมันคือเก่าคือสิมีแต่เจ้า-ช่อยชอยปกปักรักษาไว้ให้กันเด้อ” (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2563 กรกฎาคม, 9)

ณ วันปลูกได้มีการกล่าวผญาคำชะโนดเป็นโอกาสแก่ผู้เข้าร่วมปลูกคราวนี้มีจำนวนมากที่สุด ถึง 700 ต้นกล้าด้วยโดยร้านภูพานคำชะโนดร่วมมือกับศูนย์อำนวยการคำชะโนด สวนรุกขชาติบ้านดุง และวัดศิริสุทโธมาร่วมปลูกอย่างเป็นทางการด้วย ก่อนวันเริ่มทีมผู้ใหญ่บ้านบ้านโนนเมืองและทีมผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านลงพื้นที่ขุดหลุม และติดป้ายพร้อมหมายเลขของต้นชะโนดไว้ให้ครบ 700 ต้นกล้า เริ่มต้นด้วยการบวงสรวงด้านนอกป่าคำชะโนด มีกิจกรรมสำคัญดังนี้

1) นำต้นกล้าชะโนดจากพื้นที่เพาะพันธุ์ต้นชะโนด ณ ศูนย์ภูพานคำชะโนด จำนวน 700 ต้นนำมาวางประจำหลุมที่ขุดไว้ 4 จุดสำคัญ จุดหัวใจคือรอบบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ จุดรองคือต้นมะเดื่อ จุดที่สามสะพานทางเข้าออก และจุดลานบวงสรวง ลานหน้าค้ำชะโนด

2) ทำพิธีบวงสรวง ขออัญเชิญเจ้าปู่ศรีสุทโธ เจ้าย่าศรีปทุมมา และเหล่านาคราชในเมืองบาดาลได้เกาไชคำชะโนด พร้อมกับเทวดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งปวงมาร่วมเป็นสักขีพยานในการทำบุญใหญ่ในการปลูกต้นชะโนดครั้งที่สามของแผ่นดินศักดิ์สิทธิ์ โดยเจ้าชวการ คำวันสา นำทำพิธีบวงสรวง

3) รับบวงสรวงของผู้ศรัทธาเป็นการเฉลิมฉลองความสำเร็จในการสร้างบ้านแปงเมือง หรือ ปลูกต้นชะโนด (รุกขนาคา) ซึ่งมีนางรำจากคำชะโนดมาร่วมรำถวายด้วย พอรำเสร็จ “แสงแดดฟ้าแจ้ง” พอปลูกเสร็จกลมเย็นมา ฝนตกพรำ ๆ ที่คำชะโนด

4) เริ่มให้สาธุชนคนศรัทธาร่วมกันนำต้นกล้าชะโนดไปปลูกตามหลุมที่ได้เตรียมไว้ให้จำนวน 700 ต้น/หลุม ผู้นำพาปลูกได้บอกกล่าวเล่าวิธีการปลูกและคำกล่าวที่สำคัญให้ยึดปฏิบัติร่วมกันหลังจากนั้นเดินสำรวจแต่ละจุดที่ปลูกเพื่อดูความเรียบร้อย

5) เสริมพิธี ให้คำอวยพรทุกคนจึงรักษาสัจจะมั่นต่อคำอธิษฐานตนเอง จะเริ่มเพาะอีกทีคือหลังวันออกพรรษา ปี พ.ศ.2565 หรือวันเพ็ญ 15 ค่ำเดือน 11

ภาพที่ 6.25 พิธีปลูกต้นชะโนดในเกาะคำชะโนด 9 กรกฎาคม 2563 [ครั้งสี่แห่งคำชะโนด]

3. ปรากฏการณ์คำชะโนด

คำชะโนดมีปรากฏการณ์เกิดขึ้นเป็นที่รู้จักของคนทั่วไป มี 4 ครั้งมากกว่า 30 ปี จากความเชื่อผีจ้างหนัง เปรตภู ปู่ศรีสุทโธนาคา (ละครนาคิ) กรณีเลขคำชะโนด ทั้ง 4 ปรากฏการณ์ทำให้คำชะโนดผู้คนหลั่งไหลมาท่องเที่ยว การขอบนบานศาลกล่าว บรวงสรวง ขอโชคลาภ กราบไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ จนกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวประจำจังหวัดอุดรถนนทางไปคำชะโนดจึงเป็นถนนแห่งศรัทธา ถนนแห่งบายศรี นั่นเอง

ปรากฏการณ์ผีจ้างหนัง เกิดขึ้นเมื่อวันที่ 29 มกราคม พ.ศ.2532 โดยคุณธงชัยเจ้าของแจ่มจันทร์ภาพยนตร์ เปิดเผยว่า เกิดขึ้นจริงซึ่งสันนิษฐานว่าวันที่ 29 มกราคม เป็นวันปีใหม่ของ

เมืองบาดาล ตามความเชื่อพญานาคได้เทียมร่างนายจำปาชาวบ้านวังทอง เข้าไปจำงหน้งเร่หรือหน้งกลางแปลง ให้มาฉายที่ป่าคำชะโนด จำนวน 4 เรื่อง โดยมีข้อแม้ว่าต้องฉายให้เสร็จไม่เกิน 4 ของวันใหม่ และให้ออกจากหมู่บ้านก่อนฟ้าสาง ห้ามหันหลังกลับมาองเต็ดขาด (มติชนออนไลน์, 2565 มกราคม, 29) เรื่องราวผีจำงหน้งถูกนำไปสร้างเป็นภาพยนตร์ย้งสร้างให้คนอยากตามหา “คำชะโนด” ทำให้ปรากฏการณ์ครั้งนี้สร้างจุดเริ่มต้นให้คำชะโนดเป็นพื้นที่เป้าหมายของนักท่องเที่ยว นักแสวงบุญ นักแสวงโชค นักต้มตุ๋ย จำพวกเข้าทรงเจ้า

ภาพที่ 6.26 เกาะคำชะโนด พื้นที่เกิดเรื่องราวผีจำงหน้ง 29 มกราคม 2532

ที่มา: มติชนออนไลน์ (2565 มกราคม, 29)

11 ปีต่อมา ช่วงเดือนเมษายน พ.ศ.2543 ได้เกิดพวกลอกลงต้มตุ๋ยชาวบ้านไปใช้เกาะคำชะโนดว่ามีการถ่ายตติภาพเปรตในป่าคำชะโนดจนกลายเป็นข่าวโด่งดังชั่วข้ามคืน ในชื่อจำกัดหัวว่า “ผีเปรต อาจารย์กู” กระทั่งมีการจับโกหกจากภาพถ่ายที่ไม่เนียน กลายเป็นเรื่องผีเปรตลวงโลก ในที่สุดจากการทำความชั่วครั้งนี้ถูกตติศาลชั้นตติพิพากษา ลงโทษจำคุก 1 ปี ปรับ 6,000 บาท แต่คำสารภาพของจำเลยในชั้นสอบสวนเป็นประโยชน์จึงลดโทษให้ 1 ใน 3 คงจำคุกจำเลย 8 เดือน ปรับ 4,000 บาท แต่เนื่องจากไม่เคยทำผิดมาก่อน และมีภาระตติดูแลบุตร จึงให้ออกสกลกลับตติเป็นคนดี โทษจำคุก รอลงอาญาไว้ 2 ปี สิ้นเสียงอ่านคำพิพากษาของ

ศาล ซึ่งวิบากกรรมได้ทำชีวิตตกอับทุกอย่างจบลง ให้เหลือไว้แค่ชื่อของนักต้มตุ๋นในข่าวดังว่า “เปรต อาจารย์กู้” ที่คำชะโนด (ไทยรัฐออนไลน์, 2562 กุมภาพันธ์, 2)

ภาพที่ 6.27 ภาพหลอกลวงเปรตอาจารย์กู้ ถ่ายในป่าคำชะโนด เมษายน 2543

ที่มา: ไทยรัฐออนไลน์ (2562 กุมภาพันธ์, 2)

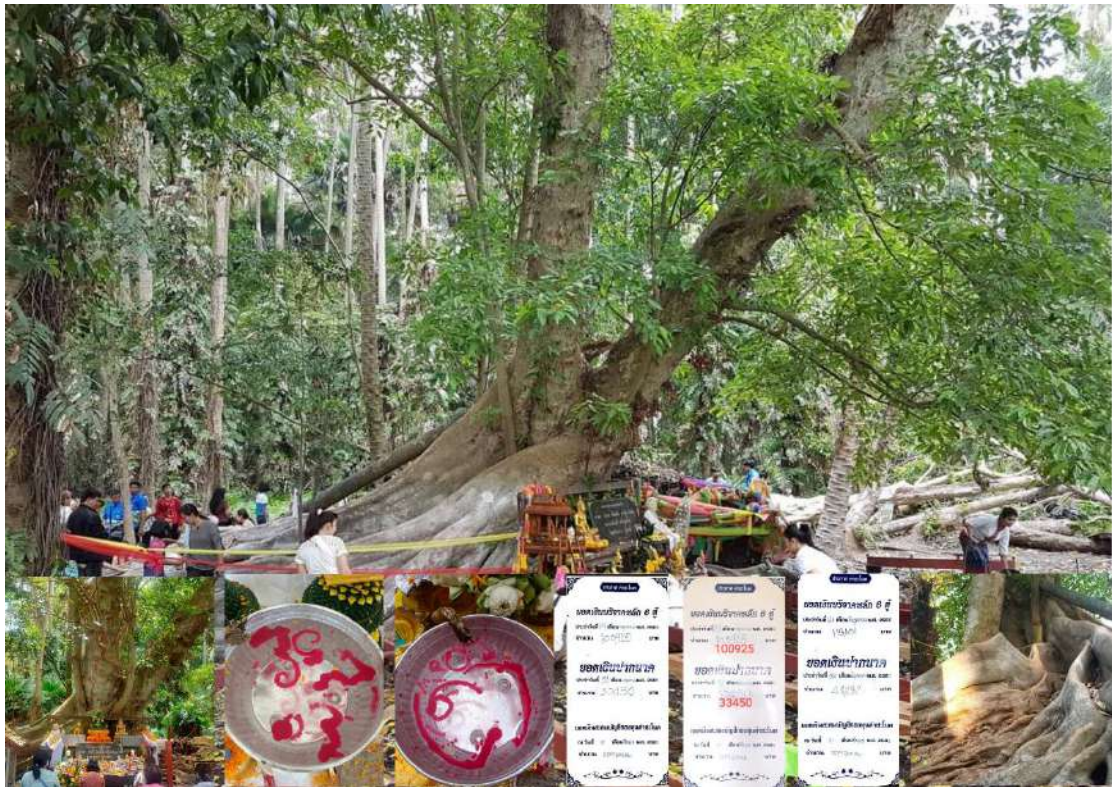
ภาพที่ 6.28 การท่องเที่ยวคำชะโนดเริ่ม 1 มกราคม 2560

กาลเวลาล่วงมาอีก 16 ปีต่อไป ปรากฏการณ์คำชะโนดเกิดขึ้นอีกครั้งหนึ่งภายหลังละครดังเรื่อง “นาสี” ซึ่งเป็นละครโทรทัศน์ไทยจากบทประพันธ์นวนิยายของตรี อภิรุม ที่นำมาสร้างโดยบริษัท ดู เอ็นเตอร์เทนเมนต์ จำกัด ออกอากาศทางสถานีโทรทัศน์ไทยทีวีสีช่อง 3 ในปี พ.ศ.2559 ซึ่งโด่งดังทั้งไทย ดังไกลไปสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว อีกด้วย ซึ่งเรื่องนี้ได้กล่าวถึง พญาศรีสุทโธนาคราช หรือเจ้าปู่ศรีสุทโธ แห่งวังนาคินทร์คำชะโนด จึงทำให้ผู้แห่แหงกันมาราบไว้ตั้งแต่ปลายปี พ.ศ.2559 เป็นต้นมาทำให้คำชะโนดกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงไปในทันทีนับแต่วันนั้นจนถึงวันนี้ผู้คนจากทั่วโลกได้มาเที่ยวขอพรที่คำชะโนดหลายล้านคน โดยมีข้อมูลที่น่าสนใจในช่วงสถานการณ์โควิด 19 ในปี พ.ศ.2562 โดยระบุว่ามูลค่าที่หายไปจากการท่องเที่ยวคำชะโนดตั้งแต่เดือนมกราคม - ธันวาคม จำนวน 3,361,780 หากวิเคราะห์ เฉพาะในช่วงเดือนที่ผู้คนเข้ามามากที่สุด คือช่วงเดือนเมษายน พ.ศ.2562 จำนวน 291,114 คน และเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2562 จำนวน 405,612 คน ลองนำมาคิดคำนวณขั้นต่ำสุดจากการถัวเฉลี่ยค่าใช้จ่ายต่อคน มีค่ารถ 150 บาท ค่ากิน 50 บาท ค่าบายศรีรูปเทียนไหว้ 50 บาท เฉลี่ยแบบเกณท์ต่ำ จำนวน 250 บาทต่อ 1 คน คำนวณความเสียหายเมื่อเทียบกับ ปี พ.ศ.2563 ต่อ 2 เดือน ที่ปิดคำชะโนด แหล่งท่องเที่ยวแห่งศรัทธาพญานาคโขดলামมหาศาลของประเทศไทย พบว่า เดือนเมษายน ($291,114 \times 250 = 72,778,500$ บาท) ส่วนเดือนพฤษภาคม ($405,612 \times 250 = 101,403,000$ บาท) เมื่อรวม 2 เดือนหากนำไปเทียบปี พ.ศ. 2562 เศรษฐกิจอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี จะสูญเสียเงินหมุนเวียนไปในระบบเศรษฐกิจฐานราก จำนวน 174,181,500 บาท (174 ล้านบาท) โดยผู้เขียนประมาณการใช้จริงว่า การเดินทางมาที่คำชะโนด 1 คน ต้องใช้งบประมาณเฉลี่ยมากกว่า 250 บาทแน่นอน (Phusit Phukamchanoat, 2563 พฤษภาคม, 27)

ปรากฏการณ์สุดท้ายยังคงมีอย่างต่อเนื่องนับแต่วันที่ 1 มกราคม พ.ศ.2560 จนกระทั่งถึงปี พ.ศ.2565 สิ่งที่มีคนส่วนใหญ่จะมาที่คำชะโนดแล้วไม่ลืมที่จะขอ คือโชคลาภ หรือห่วย หรือเลขเด็ดที่จะนำไปลองเสี่ยงโชค เสี่ยงทายเป็นเรื่องที่อยู่คู่กับสังคมไทยมานานมาก เพราะ “ห่วย” เกิดขึ้นครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ 3 ราวปี พ.ศ.2360 โดยคนจีนนำเข้ามาพนันทายตัวหนังสือจีนเรียกว่า “ฮวยห่วย” แปลว่า ชุมชุมดอกไม้ ซึ่งมีมาตั้งแต่ในรัชกาลของพระเจ้าตาก กวาง แห่งราชวงศ์ชิง เรียกว่า ฮวงห่วย วิธีการเล่นคือทำแผ่นป้ายเล็กๆ จำนวน 34 ป้าย แล้ว

เขียนชื่อบุคคลสำคัญในราชวงศ์ซึ่งลงไปจนครบ 34 ป้าย ส่วนในไทยคนจีนอพยพนิยมเล่น 3 ชนิด คือ ถั่ว โป และหอย ต่อมาใช้หอยเป็นการกระตุ้นเศรษฐกิจโดยเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 ราวปี พ.ศ.2378 เรียกว่า หอย ก ข ถือว่าเป็นการเกิดขึ้นครั้งแรกในประเทศไทย มีการสัมปทาน จัดตั้งโรงหอยรัฐมี 2 โรง คือโรงหอยเข้าและโรงหอยค่า โดยโรงหอย ก ข ได้ยกเลิกอย่างเด็ดขาด เมื่อ พ.ศ.2459 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงชี้ให้เห็นว่า “หอย” มีผลกระทบทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้กับสังคมไทย ซึ่งมีการพูด หอยอกกันเล่นว่า วันที่ 1 และ 16 ของทุกเดือน เป็นวันสำคัญทางเศรษฐกิจของคนไทย (รัตติกาล ศรีอำไพ, 2553; อีสริย์ ภักดีศรีแพง และรัตพงษ์ สอนสุภาพ, 2561) พื้นที่คำชะโนดมีการเสี่ยง ทายตามความเชื่อพื้นฐานของชาวบ้านที่คาดหวังว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มองไม่เห็นแฝงอยู่ในสื่อต่าง ๆ ต้นไม้บ้าง หินบ้าง ระวังบ้าง ช้องบ้าง จะช่วยดลบันดาลให้เกิดสิ่งมหัศจรรย์ตามแรงปรารถนา ตามที่ศรัทธาต่อพญานาค ซึ่งจะพบเห็น การเสี่ยงทาย 3 รูปแบบ คือ (1) การเสี่ยงทายขอเลขเสี่ยงโชคจากต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ (2) การเสี่ยงทายด้วยการลูบช่องอธิษฐานกับเจ้าปู่ศรีสุทโธ เจ้าย่าศรีปทุมมานาคราช และ (3) การเสี่ยงทายด้วยการทุบหินคลอนหรือไข่พญานาค (มัชฌิมา วีรศิลป์, 2564) ชี้ให้เห็นว่าการขอหอย ขอเลข ขอเบอร์ นี้อยู่คู่กับคนไทยมาพร้อมกับวิถีของการเสี่ยงของคนที่มีรายได้น้อย พอให้มีลุ้นรวยด้วยเลขเบอร์บ้าง คำว่า “คนจนเล่นหอย คนรวยเล่น หุ่น” แต่มาคำชะโนดไม่ว่าจะยากดีมีจน รวยล้นฟ้า จนเรียกดินก็ไม่ลืมนั้นการขอโชคลาภ เลขเบอร์จนเกิดปรากฏการณ์ก่อนหอยออก 1 วันจะมีคนมาแน่นคำชะโนดแห่กราบขอโชคลาภพ่อปู่ศรีสุทโธ แม่ย่าศรีปทุมมา ลุ้นรวยสองเลขกัน ซึ่งมี 3 จุดที่ต้องไปให้ได้ของผู้คนมาคำชะโนด คือ ชันน้ำมนต์ ต้นมะเดื่อใหญ่ ป้ายเลขปากนาค ผู้เขียนมีคำเดียวที่จะกล่าวคือ “ขอให้โชคดี”

หากผู้อ่านอยากทราบการเกิดขึ้นของตัวเลขที่ชัดเจนว่า “ขอหอย” ที่คำชะโนดครั้งแรกที่มีการขอตรงกับเจ้าปู่ศรีสุทโธ ต้องย้อนอ่านเรื่องวิถีถิ่นกลืนเคหาพบว่ามีจุดเริ่มขอหอยที่คำชะโนดเป็นของชาวบ้านที่มาทางป่าดงเพื่อทำมาหากินแถบคำชะโนด และผู้ขอสมปรารถนาถูกหอยเป็นเงินจำนวน 30,000 บาท (ชื่อว่า พ่อตุ้มล)

ภาพที่ 6.29 ขอหอย 3 จุดที่นิยมในคำชะโนด

อย่างไรก็ตามผู้เขียนคิดว่า สิ่งใดที่ต้องอนุรักษ์และควรหวงแหนไว้ในแผ่นดิน ต้องเป็นสิ่งที่ เป็นเอกลักษณ์ แตกต่างจากถิ่นฐานอื่น เป็นภูมินามสำคัญมีอัตลักษณ์ท้องถิ่น สิ่งที่เหลือ น้อย มีที่เดียว สิ่งที่มีค่าหาไม่ได้จากที่อื่น สิ่งสร้างทดแทนได้ยาก สิ่งที่ทำให้คนส่วนใหญ่ได้พึ่งพิง สิ่ง ที่รวมใจผู้คนไว้ด้วยกัน สิ่งให้อ่อนไหวต่อความรู้สึก สิ่งที่คนศรัทธา สิ่ง que เชื่อว่าศักดิ์สิทธิ์และที่ สำคัญที่สุด คือ สิ่งนี้มีตำนานเล่าขานต่อกันมาจนเชื่อมต่อกับจิตวิญญาณของผู้คน ที่แห่งนี้คือ คำชะโนด ที่ผูกความเชื่อของผู้คน ธรรมชาติ น้ำ ป่า ศรัทธา พญานาค คนใดที่เชื่อก็ย่อมเชื่อ จริง ๆ ลบหลู่ไม่ได้ สิ่งหนึ่งที่สำคัญของความเชื่อในคำชะโนด คือ สัจจะ ทาน ศีล เป็นสิ่งที่ผูกมัด ร่วมกับคำชะโนด เพราะการเกิดขึ้นครั้งแรกของการขยายพันธุ์ต้นชะโนด คือการที่คุณย่าสมร ไปอธิษฐานขอมาและจะนำกลับไปปลูกทั้งหมดที่เกิด จึงเกิดการจัดพิธีปลูกต้นชะโนด 109 ต้น เป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ.2557 ในป่าคำชะโนดตามสัจจาธิษฐานนั่นเอง

คำชะโนด กลายเป็นพื้นที่แสวงบุญ แสวงโชคลาภ แยกไม่ออกระหว่างการท่องเที่ยวกับ แร่งปรารถนาที่ไปคำชะโนด จนกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีความหวังของผู้คนไปแล้วใน ปัจจุบัน มิใช่ให้มกยแต่เมื่อได้ผลจากคำอธิษฐานต้องรักษาสัจจะ และควรให้ทาน รักษาศีล ด้วยนั่นเอง ส่วนอื่น ๆ ที่ผูกติดกับวิถีชีวิตการเสี่ยงโชคเสี่ยงทายถือเป็นกะพี้ของการมาคำชะโนด

เป็นผลพลอยได้ที่พิเศษของผู้คน ที่จะไปในจุดที่เป็นตัวเลขหรือตีความหมายเป็นตัวเลขได้ใน 3 จุด ชันน้ำมนต์ ต้นมะเดื่อใหญ่ ป้ายเลขปากนาค ซึ่งผู้เขียนเชื่อว่า “ห้ามกันไม่ได้” แต่ต้องบอกว่า นั่นคือกะพืดของหลักการที่แท้จริงของพุทธศาสนา บอกได้แค่เพียงว่า “เชื่อได้อย่างมง่าย” และ “ไม่เชื่ออย่าลบหลู่”

แต่สิ่งที่บ่งชี้ถึงความศักดิ์สิทธิ์ของป่าคำชะโนดนอกจากต้นชะโนดที่มีปรากฏการณ์เป็นดวงเป็นกลุ่มต้นชะโนดรวมกันเป็นเกาะลอยน้ำได้ ในกลางใจคำชะโนดมี “บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์” ที่ผู้คนนำไปดื่มกิน เป็นสิริมงคล ล้างหน้าลูบหัวเป็นขวัญกำลังใจ เป็นน้ำมนต์ศักดิ์สิทธิ์เพราะเป็นมงคลอิทธิฤทธิ์จากพญานาคไว้ค้ำบ้านค้ำเมือง แม้ประเทศไทยทางการยังเลือกน้ำที่บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่คำชะโนดมาร่วมประกอบพิธีเสกน้ำพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์และพระราชพิธีสำคัญ อาทิ พระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร 5 รอบ ในวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ.2530 และ 7 รอบ ในวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2554 ล่าสุดทางการจังหวัดอุดรธานีได้เลือกน้ำจากบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์คำชะโนดเพื่อประกอบพิธีทำน้ำอภิเษกของจังหวัดอุดรธานีในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกในวันที่ 4-6 พฤษภาคม พ.ศ.2562 ซึ่งให้เห็นว่า น้ำในบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์เป็นน้ำที่ทั้งประชาชนและพระมหากษัตริย์ได้เลือกนำไปประกอบพิธีสำคัญอันเป็นสิริมงคลแก่ตนเอง ด้วยเหตุนี้ทำให้จุดหนึ่งที่ผู้คนต้องไปเฝ้ารอดูปรากฏการณ์โชคลาภอีกจุดหนึ่งของคำชะโนด

สรุป

“ต้นชะโนด” ในป่าคำชะโนดพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ตามคติชนวิทยาของท้องถิ่นแถบลุ่มน้ำโขงที่ชาวบ้านให้ความยำเกรง เกรงกลัว ให้ความเคารพด้วยเชื่อว่า คำชะโนด เป็นวังนาคินทร์ของพญาศรีสุทโธนาคราช ผู้เป็นราชาแห่งนาคราชเป็นแผ่นดิน แผ่นน้ำลุ่มน้ำโขง เป็นเมืองลับแลของเหล่ากายทิพย์ เป็นจุดเชื่อมของ 3 ภพภูมิ ได้แก่ บาดาล มนุษย์ สวรรค์ ทำให้ต้นชะโนดที่ปรากฏกายอยู่เป็นป่าดงมีเอกลักษณ์คล้ายลำตัวเกล็ดของพญานาค ทำให้ต้นชะโนดกลายเป็นไม้ศักดิ์สิทธิ์นามว่า รุกขนาคา หรือ นาคพฤกษ์ ซึ่งหมายถึง ต้นไม้ของพญานาค

ปรากฏการณ์คำชะโนดที่สำคัญ คือ การเพาะพันธุ์เมล็ดต้นชะโนด ที่ต้องเกิดขึ้นด้วย “เมล็ดจากป่าคำชะโนด” เท่านั้นความสำเร็จครั้งนี้มีพิธีกรรมคู่พิธีการเกิดขึ้นเมื่อเพ็ง 15 ค่ำ

เดือน 11 ปีเถาะ(วันที่ 12 ตุลาคม 2554) คุณย่าสมร ชันติกุล คนคำชะโนดที่ปลูกบ้านหลังแรก ตรงข้ามกับป่าคำชะโนด ได้ทำพิธีขอด้วยขันธ 5 ดอกไม้ ธูปเทียนเข้าไปอธิษฐานจิตใต้ต้นชะโนด หน้าศาลเจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมาเกิดเบียดต้นชะโนดได้มากที่สุดในครั้งนี้ครั้งแรกจำนวน 32 ต้น และเริ่มนำเมล็ดมาทยอยเพาะพันธุ์อีกจนได้จำนวน 109 ต้น จนกระทั่งมีการนำไปปลูก ในกลางป่าคำชะโนดวันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ.2557 เป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ นับแต่ปี พ.ศ. 2557-2563 ต้นชะโนดที่ปลูกขยายพันธุ์ในป่าคำชะโนดเป็นจำนวนรวมทั้งสิ้น 1,193 ต้น

คำชะโนด ในอดีตมีระบบนิเวศที่เป็นด้านธรรมชาติ 3 ระดับก่อนเข้าถึงบริเวณป่าชะโนด ระดับแรกเป็น “บก” เป็นลานกว้างมีต้นไม้ปกคลุมเป็นส่วนใหญ่ ต่อไปเป็นน้ำซับ น้ำคล้ำ ป่า อ้อ ป่าหวาย เป็นลานกว้างรอบรูปพระจันทร์เสี้ยว เข้าถึงป่าพุ พองดิน กลิ่นขึ้น พืชเฟิร์น สลับ ต้นชะโนดบาง ต้นไม้ชนิดต่าง ๆ มากมาย จนสุดท้ายคือใจกลางเกาะคือ “ต้นชะโนด” ที่บนนา กลิ่นขึ้น อ้อ ชากพืช ชากสัตว์ ขี้กระรอก ค้างคาว งู เต่า ตะพาบน้ำ จระเข้ เป็นต้น ชาวบ้านจึง ถูกเชื่อมโยงเข้าหาวิถีคำชะโนดที่เรียกว่า “พญา ป่า น้ำ คติชน คนคำชะโนด”

คำชะโนด ผ่านปรากฏการณ์จากเรื่องราวของผู้คนที่เชื่อมโยงกับคำชะโนด กับพยานาค จากผิเจ้าหนัง สู่พื้นที่ท่องเที่ยว พื้นที่แสวงบุญ แสวงโชคกลาง กลายเป็นพื้นที่แห่งแรงปรารถนา ที่มีความหวังของผู้คนไปแล้วในปัจจุบัน อาจเป็นพื้นที่แสวงหาตัวเลขหรือตีความหมายเป็น ตัวเลขได้ใน 3 จุดพื้นฐาน ได้แก่ ชันน้ำมนต์ ต้นมะเดื่อใหญ่ ป้ายเลขปากนาค อาจตอบได้ว่า “เชื่อได้อย่างมกมาย” และอีก 1 จุดพื้นที่บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ “ไม่เชื่ออย่าลบหลู่” เมื่อความสำคัญ ของต้นชะโนดมีผลต่อพื้นที่วิถีชีวิตผู้คน เศรษฐกิจและสังคม ทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ผู้อาวุโส ของคำชะโนดจึงเป็นต้องรักษาต้นชะโนดและอนุรักษ์ไว้ให้ลูกหลานสืบไปจึงมีการเพาะพันธุ์ต้น กล้าชะโนดต้องเริ่มทั้งพิธีกรรมและพิธีการคู่ขนานกันไปตั้งแต่ขั้นการเก็บเมล็ดชะโนด ทำขันห้า ยอยกท่อมหัวอธิษฐานขอเมล็ดชะโนดจากเจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมา และทำการเก็บ เพียงครั้งเดียว วันเดียวให้เสร็จ ขั้นต่อมาเป็นการนำเมล็ดชะโนดมาเพาะพันธุ์ซึ่งต้องใช้เมล็ดที่ แก่หล่นร่วงมาจากทะเลสาบซึ่งมีลักษณะเมล็ดกลม สีม่วงเข้มไปจนถึงดำ มาเพาะลงในกระถาง หรือถาดใส่ดินสำหรับเพาะปลูกที่ผสมมูลวัวควายตามท้องถิ่นนำกลบผสมกันเหมือนดินพิตที่ใช้ ปลูกต้นไม้ทั่วไป นำกระถางไปวางไว้ที่ร่มหรือเรือนเพาะชำ รดน้ำทุกเช้าอย่างต่อเนื่องตลอด 3 เดือนจะพบต้นกล้าอ่อนโผล่จากดินมาดูแลไปตลอดระยะเวลา 4-5 เดือนนำไปแยกกระถาง

เพื่อเลี้ยงเตี้ยดูแลให้ดูไปประมาณ 2 ปี 7 เดือน ให้ต้นแข็งแรงสมบูรณ์จึงจะนำไปสู่ขั้นตอนสุดท้ายคือการปลูกขยายพันธุ์ที่เกาะคำชะโนดต่อไป

นัยสำคัญ “คำชะโนด” เป็นพื้นที่ชีวิตของสรรพสิ่งที่ต้องอยู่ร่วมกันให้เกิดความผาสุกของสิ่งที่อยู่ตามธรรมชาติ สิ่งที่เกิดขึ้นอย่างธรรมดาสามัญ ปรากฏการณ์ที่เป็นธรรมเนียมคองวิถีชีวิต คำสอนที่เป็นธรรมะของชาวบ้าน พระสงฆ์ คนทั่วไป ราชการ พญานาค กายทิพย์ สิ่งมีชีวิต สรรพสัตว์ ยังเป็นพื้นที่มีส่วนร่วมของผู้คนทั้งสังคม เศรษฐกิจ การเมือง เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาพื้นที่คำชะโนดให้ชาวบ้านได้เกิดแรงกระตุ้นสร้างเอกลักษณ์ของคำชะโนดให้มีความโดดเด่น ทำให้พื้นที่คำชะโนดจึงกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของชาวบ้านที่ต้องหวงแหนไว้ในแผ่นดินต่อไปในอนาคต

เอกสารอ้างอิง

- กรมป่าไม้. (2531). **การจัดการป่าชุมชน**. กองจัดการที่ดินป่าสงวนแห่งชาติ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.
- กิ่งแก้ว อรรถาภรณ์. (2520). **คติชนวิทยา**. หน่วยศึกษานิเทศก์กรมการฝึกหัดครู โรงพิมพ์คุรุสภา.
- คณะศึกษานิเทศน์. (2559). **ประวัติความมหัศจรรย์ของเมืองคำชะโนด**. ต้นฉบับ “เจ้าพ่อพญาศรีสุทโธ และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์คำชะโนด” โดยนายสวาท บุรีเพี้ย (ศึกษาธิการอำเภอบ้านดุง วันที่ 22 พฤษภาคม 2539). เอเชียการพิมพ์.
- จำลอง เพ็งคล้าย, ขวลิท นิยมธรรม และวิวัฒน์ เอื้อจิราภรณ์. (2534). **พรรณไม้ป่าพรุ จังหวัดนราธิวาส**. งานป่าไม้ โครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนาพิกุลทอง อันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดนราธิวาส.
- ชลธิชา เนียมนาภา. (2557). **แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาภูมิทัศน์พื้นที่คำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี** (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย).
<https://www.car.chula.ac.th/display7.php?bib=b2271725>
- ขวลิท นิยมธรรมและพิชา พิทยขจรวุฒิ. (2537). **ป่าพรุโต๊ะแดง**. นิเวศมธาดการพิมพ์.
- ณรงค์ บุญสวขวัณ. (2544). **รายงานการวิจัยวิถีชีวิตของประชาชนในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง อันเนื่องมาจากการพัฒนาของรัฐในระยะแผนพัฒนาฉบับที่ 1-8**. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ไทยรัฐออนไลน์. (2562, 2 กุมภาพันธ์). 19 ปี "ผีเปรต อาจารย์กู่" เรื่องตมตุนบนเกาะ "คำชะโนด" ลวงโลกดินแดนลี้ลับ.
<https://www.thairath.co.th/news/local/bangkok/1486161>
- ธาริน เยาวภิรมย์ และ พิชญ์ เยาวภิรมย์. (2538). **การร่วมชมป่าพรุที่ศูนย์วิจัยและศึกษาธรรมชาติที่ป่าพรุศรีนคร**. สารคดี, หน้า 120.

- นพจักร หนูน้อย และเดชรัต สุขกำเนิด. (2562). การพัฒนาตัวชี้วัดความยั่งยืนสำหรับการจัดการป่าพรุควนเคร็ง จังหวัดนครศรีธรรมราช. **วารสารวิจัยมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลศรีวิชัย**, 11(1), 84-95. <https://li01.tci-thaijo.org/index.php/rmutsvrj/article/download/178425/126886/>
- ประวิทย์ อ่วงอารีย์, ทรงพล ประโยชน์มีและอมรรัตน์ แท่งทอง. (2561). การติดตามพืชพรรณบริเวณป่าพรุคำชะโนดในช่วงฤดูแล้งด้วยดัชนีความแตกต่างพืชพรรณ. **วารสารวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี**, 6(1), 17-27. <https://ph01.tci-thaijo.org/index.php/scudru/article/view/179681/127579>
- ปัญญา ติตมาและกมล จิตศักดิ์. (2545). การศึกษาป่าพรุคำชะโนด: บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี (เอกสารที่ไม่มีการตีพิมพ์). กลุ่มงานวิชาการสำนักบริหารจัดการพื้นที่ป่าอนุรักษ์ที่ 10 กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและพันธุ์พืชอุดรธานี.
- ฝ่ายบริการวิชาการ สถาบันวิจัยและพัฒนา. (2557). เอกสารองค์ความรู้เปิดพื้นที่ให้เป็นศูนย์การเรียนรู้ วิจัย บริการวิชาการและถ่ายทอดนวัตกรรมสู่ท้องถิ่น ชุมชนคำชะโนดอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี (เอกสารที่ไม่มีการตีพิมพ์). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- ภริมา วินิธาสถิตย์กุลและ พระมหาจิรฉัตร จิรเมธี (โลวะลุน). (2558). คติชนวิทยา: ความเชื่อกับสังคมไทย. **วารสาร มจร มนุษยศาสตร์ปริทรรศน์**, 1 (1), 31-43. <https://so03.tci-thaijo.org/index.php/human/article/download/138018/102655/>
- ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด. (2557). การเพาะพันธุ์ต้นชะโนด ในองค์ความรู้ศูนย์การเรียนรู้ วิจัย บริการวิชาการและถ่ายทอดนวัตกรรมสู่ท้องถิ่น ชุมชนคำชะโนด มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา (เอกสารที่ไม่มีการตีพิมพ์). สถาบันวิจัยและพัฒนา.
- ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด. (2560). คำผญาคำชะโนด ปลุกต้นชะโนดวันที่ 4 ตุลาคม พ.ศ. 2560 (เอกสารที่ไม่มีการตีพิมพ์). ศูนย์ภูภูมิพัฒน์คำชะโนด ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี.

- ภูสิทธ์ ภูค้ำชะโนด. (2561). การออกแบบลายผ้าขึ้นวิถีวัฒนธรรมค้ำชะโนดความเชื่อ
พญานาคด้วยวิธีมัดหมี่ลวดลายผ้าทอมือ (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏ
สวนสุนันทา.
- ภูสิทธ์ ภูค้ำชะโนด. (2563). การบริหารการพัฒนาอัตลักษณ์ “ค้ำชะโนด” อนุรักษ์ “รุกขนา
คา” เมืองอุดรธานีสู่การมีส่วนร่วมของประชาชนร้านค้าผลิตภัณฑ์คนรากหญ้า อยู่ดีมี
สุข ลดความเหลื่อมล้ำอย่างยั่งยืน (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏ
สวนสุนันทา.
- ภูสิทธ์ ภูค้ำชะโนด. (2563). คำพญาค้ำชะโนด ปลุกต้นชะโนดวันที่ 9 กรกฎาคม พ.ศ. 2563
[เอกสารที่ไม่มีการตีพิมพ์]. ศูนย์อำนวยการค้ำชะโนดร่วมกับศูนย์รักษ์วัฒนธรรมค้ำชะโนด
ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี.
- ภูสิทธ์ ภูค้ำชะโนด. (2563, 27 พฤษภาคม). มุลค่าที่หายน่าเสียดายจัง (จำนวนคนเข้ามา
ท่องเที่ยวก้ำชะโนด ปี พ.ศ. 2562).
<https://web.facebook.com/kunphukamchanoad/posts/pfbid0pgQJxecAEmaoiR1MvJKx14y6xyFbHHB2sEoa5y4BeRqhL6g2iE44v5F2uHzP9YUUVl>
- มติชนสุดสัปดาห์. (2560). รายงานพิเศษ: ต้นชะโนด ในป่าค้ำชะโนด สถานที่แห่งความเชื่อ
เรื่องพญานาค จ.อุดรธานี. ฉบับวันที่ 29 กันยายน - 5 ตุลาคม 2560.
https://www.matichonweekly.com/special-scoop/article_56679
- มติชนออนไลน์. (2565). ‘ค้ำชะโนด’ คึกคัก! ร่วมงาน 33 ปี ‘ผีจ้างหนัง’.
https://www.matichon.co.th/region/news_3157531
- มัชฌิมา วีรศิลป์. (2564). ความเชื่อพญานาคกับการเสี่ยงทายในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ค้ำชะโนด.
วารสารบัณฑิตแสงโคมค้ำ, 6 (1), 165-180. <https://so02.tci-thaijo.org/index.php/jsbs/article/view/245031>
- มัลลิกา คนานุรักษ์. (2550). คติชนวิทยา (พิมพ์ครั้งที่ 2). โอเดียนสโตร์.
- รัตติกาล ศรีอำไพ. (2553). หวย. สำนักราชบัณฑิตยสภา.
<http://legacy.orst.go.th/?knowledge=หวย-๑๘-พฤษภาคม-๒๕๕๓>

วรวิทย์ ศุภวิมุติ. (2565). **ภูมินามวิทยา (Toponymy): มองภูมินามผ่านชื่อตำบลในประเทศไทย**. หลักสูตรสาขาวิชาภูมิศาสตร์และภูมิสารสนเทศ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่.
<https://geo.cmru.ac.th/?p=2105>

ศูนย์วิจัยความหลากหลายทางชีวภาพ เฉลิมพระเกียรติ 72 พรรษา บรมราชินีนาถ
 มหาวิทยาลัยราชภัฏยะลา. (2547). **คู่มือการเรียนรู้ “พฤกษศาสตร์เบื้องต้น”**. เอส
 พรินท์ (2004).

ศูนย์สารสนเทศอีสานสิรินธร สำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. (2551). **อาจารย์ รร.
 บ้านดุง เจ่งเพาะ “ต้นชะโนด” สำเร็จเตรียมขยายพันธุ์ พื้นที่พื้นที่ป่าศักดิ์สิทธิ์**.
 หนังสือพิมพ์เดลินิวส์ วันที่ 7 กรกฎาคม 2551, 30.
<http://nadoon.msu.ac.th/~isan/isan10/cps9395.pdf>

ศูนย์อำนวยการคำชะโนด. (2561). **ข้อมูลสำคัญเฉพาะ “ป่าพรุคำชะโนด”**. ฉบับร่างรายงาน
 ฉบับสมบูรณ์ โครงการอนุรักษ์พันธุศาสตร์และภูมิปัญญาสพระชาชาติว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงสภาพ
 ภูมิอากาศ เสนอ สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (สผ.)
 จัดทำโดย สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (วว.) เมื่อปี พ.ศ.
 2555)

สมร ชันติกุล. (2554). **ประวัติต้นชะโนด** (สัมภาษณ์). คำชะโนด ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง
 จังหวัดอุดรธานี.

สันติ ภัยหลบลี้. (2564). **“คำชะโนด” ในมุมมองวิทยาศาสตร์**. มิตรเอิร์ท.
<https://www.mitrearth.org/24-10-kham-chanot/>

สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (สผ.). (2555). **รายงานฉบับ
 สมบูรณ์ โครงการอนุรักษ์พันธุศาสตร์และภูมิปัญญาสพระชาชาติว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงสภาพ
 ภูมิอากาศ** (เอกสารที่ไม่มีการตีพิมพ์). สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่ง
 ประเทศไทย (วว.).

สำนักงานประชาสัมพันธ์ จังหวัดอุดรธานี. (2562, 6 เมษายน). **จังหวัดอุดรธานี ประกอบพิธี
พิธีกรรมตักน้ำจากแหล่งน้ำศักดิ์สิทธิ์ ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัว มหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร.** (ภาพข่าว).

[https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid0356jJQ3dVDr
syfXxoLKXTTnvyShYsScvGKWA4p7nx7GMRCt67ZTNpo8RRUtVdPgJ7l&id=1
00008999622737](https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid0356jJQ3dVDr syfXxoLKXTTnvyShYsScvGKWA4p7nx7GMRCt67ZTNpo8RRUtVdPgJ7l&id=100008999622737)

สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. (2562). **พจนานุกรมศัพท์ปฐพีศาสตร์ ฉบับราชบัณฑิตยสภา.**
สำนักงานราชบัณฑิตยสภา.

สุรพงษ์ ลือทองจักร. (2552). **หลักมานุษยวิทยาและหลักสังคมวิทยา.** สาขาวิชาการพัฒนา
สังคม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี.

อักษร ศรีเปล่ง. (2521). **พฤกษศาสตร์ทั่วไป.** มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

อิสริย์ ภักดีศรีแพ่ง และรัตพงษ์ สอนสุภาพ. (2561). ห้วยใต้ดิน: ความมั่นคงทางรายได้ของ
ประเทศไทย. **วารสารสถาบันวิชาการป้องกันประเทศ**, 9 (1), 82-96.

[https://so04.tci-
thaijo.org/index.php/ndsijournal/article/download/126998/96068/332881](https://so04.tci-thaijo.org/index.php/ndsijournal/article/download/126998/96068/332881)

Gergory, H. E. (1918). **Military Geology and Topography.** New Heaven Yale
University Press.

Matthews, G. V. T. (1993). **The Ramsar Convention on Wetlands: its History
and Development.**

[http://www.ramsr.org/sites/default/files/documents/pdf/lib/Matthews-
history.pdf](http://www.ramsr.org/sites/default/files/documents/pdf/lib/Matthews-history.pdf)

The Center for Invasive Species and Ecosystem Health. (2025). **Taraw Palm
(Livistona saribus (Lour.) Merr. ex Cheval.).**

<https://www.invasive.org/browse/subinfo.cfm?sub=63325&fam=44>

บทที่ 7

ทุนชุมชนคำชะโนด

ทุนเป็นสิ่งที่สะสมขึ้นจากธรรมชาติและมนุษย์สร้างขึ้นไว้สะสมสั่งสอนสืบสานกันมาให้กับมนุษย์และพื้นที่นั้น ๆ จนกระทั่งมนุษย์ก่อตั้งชุมชนมีบริบทสังคมและธรรมชาติสิ่งแวดล้อมที่ต่างพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันเพื่อเก็บรักษาทุนนั้นไว้เพื่อนำไปสร้างให้เกิดคุณค่าและมูลค่าแก่คนในชุมชนได้ ทุนจึงเป็นทั้งเงิน ทรัพย์สิน กองทุน สินทรัพย์ วัฒนธรรม นวัตกรรม สินค้าทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในภูมิสถานที่คนอาศัยมาร่วมกันมายาวนานสามารถสืบทอดร่อยแห่งอดีต สะท้อนปรากฏการณ์แห่งปัจจุบัน ภาพลักษณ์แห่งความจริงที่เกิดขึ้นดังเช่นทุนชุมชนคำชะโนด ที่สะท้อนสรรพสิ่งทั้งรูปธรรมสัมผัสชัดเจนด้วยอายตนะภายนอกทั้ง 6 ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ผสมสรรพสิ่งที่เป็นนามธรรมแม้จับต้องไม่ได้แต่สัมผัสได้ด้วยอายตนะภายในทั้ง 6 ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ผสานผนึกเชื่อมโยงชีวิตของผู้คนคำชะโนด แผ่นดินคำชะโนด กิจกรรมทางความเชื่อกับความจริงที่เกิดขึ้นกับพ่อแม่แม่เฒ่าสืบทอดมาถึงลูกหลานผ่านเรื่องเล่าของปู่ย่าตายาย เป็นเรื่องราววิถีชีวิต คติชนคนคำชะโนด มาสู่การท่องเที่ยวแบบไม่ทันตั้งตัวจนสร้างมูลค่าเกิดเศรษฐกิจฐานรากให้กับประชาชนคนอำเภอบ้านดุง ได้ทำมาหากินเป็นอาชีพใหม่ สร้างเศรษฐกิจมวลรวมของจังหวัดอุดรธานีให้สูงขึ้นด้วยการท่องเที่ยว ทำให้เกิดการกลับถิ่นฐานบ้านเกิดของลูกหลานที่อพยพไปทำมาหากินที่พื้นที่ต่าง ๆ ทั่วประเทศ หรือทั่วโลก มีการอพยพคนต่างถิ่นเข้ามาอยู่เพื่อทำธุรกิจการค้าเกิดขึ้นจำนวนมาก จาก 100 หลังคาเรือนเป็น 500 จาก 1 หมู่บ้านโนนเมือง กลายเป็นชุมชนโนนหวาย ที่อยู่ในหมู่บ้านโนนเมือง ประชากรเพิ่มมากขึ้น กระแสการหมุนเวียนทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้น การสร้างงานให้คนในชุมชน 14 หมู่บ้านตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี “มีงานทำ” คนที่เคยลำบากเป็นชาวไร่ชาวนาได้ลืมตาอ้าปาก มีกินมีใช้มากขึ้น เป็นเพียง “เกาะคำชะโนดเล็ก พื้นที่ 20 ไร่” แต่กลับสร้างผลกระทบเชิงคุณค่าทางสังคมและเชิงมูลค่าทางเศรษฐกิจมากมายให้ประเทศไทย คำชะโนดต้อนรับทั้งคนไทยทุกชนชั้น คนต่างชาติมาท่องเที่ยวตามความเชื่อ ทำให้คนคำชะโนดเกิด “พลังชุมชน” ที่ขับเคลื่อนภูมิสังคมและภูมิเศรษฐกิจไปสู่การพัฒนาอย่าง

ยั่งยืนสืบต่อไปชั่วลูกหลาน ซึ่งปรากฏการณ์คำชะโนดมีเป็นประโยชน์ต่อแวดวงวิชาการดังต่อไปนี้

- แนวคิดของทุนชุมชนคำชะโนด
- ทุนคำชะโนดคติชนวิทยา
- ทุนคติชนคำชะโนด
- ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม
- ทุนทางเศรษฐกิจสังคมคำชะโนด
- พลังชุมชนในการเปลี่ยนแปลงคำชะโนด

แนวคิดของทุนชุมชนคำชะโนด

1. นิยามคำว่า “ทุนชุมชน”

คำว่า “ทุนชุมชน” มักรู้สึกได้ว่า ผู้ที่จะกล่าวถึงทุนชุมชนมีเจตนาอยากได้สิ่งเหล่านั้นมาเพิ่มคุณค่า (in kind) หรือเพิ่มมูลค่า (in cash) ในมิติทางเศรษฐกิจและสังคม มีเจตนาอยากให้คนในชุมชนรู้จักว่าตนเองมีสิ่งที่มีค่าอยู่ในพื้นที่ชุมชนของตนเอง สิ่งเหล่านั้นสามารถนำมาเปลี่ยนฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมสร้างซอฟต์แวร์ (soft power) หรือ อำนาจละมุนยกระดับเศรษฐกิจของชุมชนฐานรากได้อย่างมีความสง่างามได้ ดังนั้นคำว่า “ทุนชุมชน” มีหลากหลายรูปแบบของทุนในสังคมจะมีทุนเศรษฐกิจ ทุนสังคม ทุนวัฒนธรรม สัญลักษณ์ความรู้และทุนประสบการณ์ (Bourdieu, 1986) ทุนชุมชนที่มีผลต่อการจัดการตนเองเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชนท้องถิ่น ประกอบด้วย (1) ทุนมนุษย์ ได้แก่ ประชาชนชาวบ้าน ผู้นำชุมชน และแรงงานในชุมชน (2) ทุนสังคม มีลักษณะความสัมพันธ์แบบเครือญาติ (3) ทุนกายภาพ เป็นสิ่งอำนวยความสะดวกที่เกิดจากความร่วมมือระหว่างภาครัฐและประชาชน จัดสร้างขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการในลักษณะของโครงสร้างพื้นฐาน (4) ทุนธรรมชาติ ที่ดิน น้ำ ป่า อากาศ ที่สมบูรณ์ (5) ทุนการเงิน และ (6) ทุนทางวัฒนธรรม ความรู้ ภูมิปัญญา ประเพณี (วันชัย ธรรมจักร และคณะ, 2565) ทั้งนี้ทุนชุมชนยังมีความสัมพันธ์ที่สะสมในรูปของความไว้วางใจ (trust) ความเข้าใจซึ่งกันและกัน (mutual understanding) การให้คุณค่าร่วม (shared value) และพฤติกรรมที่เชื่อมโยงสมาชิกของเครือข่ายและชุมชน เข้าด้วยกัน

(Cohen & Prusak, 2001) นอกจากนี้ทุนชุมชนยังจำแนกได้เป็น 6 องค์ประกอบ ได้แก่ 1) ทุนมนุษย์ (human capital) 2) ทุนสังคม (social capital) 3) ทุนกายภาพ (physical capital) 4) ทุนธรรมชาติ (natural capital) 5) ทุนการเงิน (financial capital) และ 6) ทุนวัฒนธรรม (cultural capital) (Akkaraseranee, 2012) สำหรับประเทศไทยปรากฏขึ้นในปี พ.ศ. 2532 บทความชื่อ ทุนสังคมกับความเจริญ ที่กล่าวถึงทุนสังคมที่ดำรงอยู่เดิมและค้นหาวิธีการสร้างให้เข้มแข็ง (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2539) ต่อมาปรากฏขึ้นภายหลังวิกฤติเศรษฐกิจ ปี พ.ศ. 2540 ในเรื่องการพัฒนาประเทศโดยให้มีโครงการเพื่อการลงทุนทางสังคม (social investment program: SIP) นั้นเอง World Bank (1999) ระบุว่า สถาบัน ระบบความสัมพันธ์ และบรรทัดฐานที่ช่วยหล่อหลอม การมีปฏิสัมพันธ์กันในสังคม ส่งเสริมให้เกิดการเพิ่มขึ้นของความยึดเหนี่ยวกันในสังคม สามารถนำไปพัฒนาเศรษฐกิจและการพัฒนาที่ยั่งยืนในชุมชนและสังคมถือเป็นทุนทางสังคม ครั้นต่อมาสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ(สศช.) ได้มีการอธิบายไว้ในมิติทุนทางสังคมเป็นเชิงวิธีการคิด (cognitive) หมายถึง บรรทัดฐาน (norms) คุณค่า (value) ความไว้วางใจ (trust) ทศนคติ (attitudes) และความเชื่อ (belief) และคำว่าทุนทางสังคมเกิดจากการรวมตัวร่วมคิดร่วมทำบนฐานของความไว้วางใจ เชื่อใจ สายใยผูกพันและวัฒนธรรมที่ฝังมาของสังคมไทยผ่านระบบความสัมพันธ์ที่มีการสะสมในลักษณะเครือข่ายขององค์ประกอบหลักได้แก่ คน สถาบัน วัฒนธรรม และองค์ความรู้ซึ่งจะเกิดเป็นพลังในชุมชนและสังคม (สุวรรณี คำมั่น, 2551) อย่างไรก็ตามในมิติทุนทางสังคมที่อยู่ในสถาบันการศึกษาทางภาคเหนือได้มีการศึกษาไว้ดัง อานันท์ กาญจนพันธ์ (2541) อธิบายถึงทุนทางสังคม คือ วิธีคิด ระบบความรู้ในการจัดการวิถีของความเป็นชุมชน อาทิ การจัดระบบความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกันในสังคม ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติหรือมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ที่ต้องอาศัยวิถีคิดเชิงซ้อนและเกี่ยวข้องกับระบบความรู้ ภูมิปัญญา จารีต ประเพณีกฎหมาย หรือกฎเกณฑ์ทางสังคม รวมถึงการมีองค์กรเข้ามาทำหน้าที่จัดการเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับทุนเหล่านั้น นอกจากนี้นักวิชาการสถาบันการศึกษาทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้ศึกษาทุนทางสังคมสรุปว่า “เครือข่ายความร่วมมือ” เป็นทุนทางสังคมในรูปแบบหนึ่งเช่นกัน (บัวพันธ์ พรหมพักพิง, 2546) อย่างในชุมชนเกษตรกรรมที่ปรากฏรูปแบบของทุนทางสังคมในลักษณะของ “การลงแขก” ในบริบทสังคมไทยปัจจุบันที่ค่านิยม

แบบทุนนิยมเข้ามามีบทบาทแทนที่หลักคำสอนในพุทธศาสนา และปรากฏเพิ่มมากขึ้นการเสื่อมสลายลงของความไว้วางใจซึ่งกันและกัน ทั้งนี้การด้อยประสิทธิภาพในการบังคับให้เป็นไปตามบรรทัดฐาน (efficiency of norm enforcement) ถือเป็นการเสื่อมสลายของทุนทางสังคมในชุมชนเกษตรกรรมชนบทของไทย (บัวพันธ์ พรหมพักพิง และสุวิทย์ ธีรศาสตร์, 2546) สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชนได้ทำการสรุปคำว่า “ทุนชุมชน” ไว้อย่างน่าสนใจว่าทุนที่อยู่ในชุมชนเป็นทั้งทุนที่เป็นเงินตรา ประเภทเงินกองทุน เงินทุนที่เกิดขึ้นจากการออม การสะสมทรัพย์ งบประมาณที่ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานต่างๆ และทุนที่มีใช้เงินตรา ได้แก่ (1) ทุนมนุษย์ (human capital) หมายถึง ความรู้ความชำนาญด้านต่างๆ ของคนทุกเพศทุกวัยในชุมชน (2) ทุนสังคม (social capital) หมายถึง ทรัพยากรทางสังคมที่ประชาชนใช้เพื่อการดำรงชีพรวมทั้งความไว้วางใจ การยอมรับซึ่งกันและกันของคนในชุมชน กลุ่มองค์กร เครือข่ายภาคประชาชน ภาคประชาสังคมที่มีความสัมพันธ์ต่อกัน ตลอดจนความเชื่อถือศรัทธา และวัฒนธรรมที่สืบทอดมายาวนาน (3) ทุนกายภาพ (physical capital) หมายถึง สิ่งที่มีมนุษย์ได้สร้างขึ้นเพื่ออำนวยความสะดวกต่อการดำเนินชีวิต หรือเป็นปัจจัยพื้นฐานในการผลิตที่สนับสนุนการดำรงชีพของประชาชน และ (4) ทุนธรรมชาติ (natural capital) หมายถึง ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมต่างๆ ที่เป็นตัวกำหนดศักยภาพในการดำรงชีวิต และการประกอบอาชีพของประชาชนในชุมชน (สำนักสนับสนุนขบวนองค์กรชุมชน สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน), 2558) เมื่อประมวลแนวคิดผสมผสานระหว่างทุนชุมชนต่างประเทศและแนวคิดในประเทศไทยแล้วทำให้ผู้เขียนได้ทำการวิจัยเรื่อง การออกแบบนวัตกรรมอาชีพของผู้สูงอายุแบบบูรณาการบนความร่วมมือของชุมชนวัดประหารระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร ได้สรุปนิยามคำว่า “ทุนชุมชน (community capital)” หมายถึง สรรพสิ่งที่เป็นทรัพยากรของชุมชนเกิดขึ้นเองก็มี เป็นลักษณะเฉพาะมนุษย์ที่สั่งสมจากสมอง ภูมิปัญญา ความเชื่อศาสนา วัฒนธรรมประเพณี และเงินตราก็มีสร้างทั้งความสำเร็จและความยั่งยืนของชุมชนรวมทั้งต้องสร้างให้เกิดศักยภาพนำไปสู่การสร้างมูลค่าทางทุนทางเศรษฐกิจและคุณค่าทางทุนสังคมได้ทุนชุมชนวัดประหารระบือธรรมที่ชัดเจนมี 5 ทุนชุมชนได้แก่ ทุนมนุษย์ ทุนเศรษฐกิจ ทุนสังคม ทุนวัฒนธรรมความรู้ ประสบการณ์ และทุนกายภาพและเครือข่าย (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2565) ซึ่งให้เห็นว่า ทุนชุมชนมีพลังสร้างการเปลี่ยนแปลงให้คน

ชุมชน ภูมิปัญญา สร้างการเรียนรู้ร่วมกันให้คนในชุมชนมีชีวิตที่ดีขึ้น ให้คนปัจจุบันมองเห็นอนาคตที่มีความก้าวหน้า ชุมชนมีความเจริญได้ ดังนั้นทุนชุมชนคำชะโนดมีทั้งทุนกองทุน ทุนทรัพยากรธรรมชาติ ทุนความเชื่อ ทุนมนุษย์ ทุนเศรษฐกิจ ทุนสังคม ทุนวัฒนธรรมความรู้ ทุนเครือข่ายกลุ่มวิสาหกิจที่มีความสมบูรณ์

2. ทุนชุมชนคำชะโนด

“ทุนชุมชนคำชะโนด” จำแนก 2 ทุนชุมชนคำชะโนด ได้แก่ ทุนที่เป็นเงิน (กองทุน) และทุนที่ไม่ใช่เงิน (คน วัฒนธรรมและองค์ความรู้) ดังนี้

2.1) ทุนที่เป็นเงิน

1) บัญชีกองทุนคำชะโนด จากข้อมูลการสัมภาษณ์พนักงานประจำคำชะโนด ด้านการบริหารงบประมาณของศูนย์อำนวยการคำชะโนด พบว่า เงินที่ได้รับการบริจาคจากผู้มีจิตศรัทธาต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธ เงินปากนาค เงินที่ได้จากการเช่าร้านค้า การจัดโต๊ะประกอบพิธีบวงสรวงจากเจ้าภาพที่จองไว้ จะเป็นเงินค่าใช้จ่ายของคำชะโนดทั้งหมดและเป็นเงินสะสมเข้ากองทุนคำชะโนด ซึ่งสะสมมาแต่ปี พ.ศ.2557 พอช่วงปี พ.ศ.2560 มีเงินทุนกว่า 26,495,757 บาท มีแนวทางในการจัดตั้ง “มูลนิธิคำชะโนด” โดยการแปรสภาพ “กองทุนคำชะโนด” มาจัดตั้งมูลนิธิคำชะโนด จำนวน 10 ล้านบาท ช่วงสถานการณ์โรคระบาดโควิด 19 มีการปิดคำชะโนดช่วง พ.ศ.2563-2564 ไม่มีเงินบริจาคมีแต่ค่าใช้จ่ายทำให้เงินกองทุนคงเหลืออยู่ไม่เกิน 5 ล้านบาทเท่านั้น (อาตินาถ รุกขชาตินาคา, 2566)

2) กลุ่มวิสาหกิจชุมชนดอกไม้บ้านโนนเมือง ตั้งอยู่หมู่ที่ 11 บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง มีผู้ใหญ่บ้านนายวิเชียรเป็นประธานกลุ่มวิสาหกิจซึ่งมีการบริหารจัดการกลุ่มบายศรีเล็ก พวงมาลัย กลุ่มบัลลังก์ กลุ่มขายบายศรี กลุ่มกรรมการเฉพาะกิจสำหรับเข้าไปไหว้สักการะบูชาเจ้าปู่ศรีสุทโธในเมืองคำชะโนด

3) เงินกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง หมู่ที่ 11 บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี

4) กลุ่มเงินออมเพื่อการฅาปนกิจช่วยเหลือผู้ที่เสียชีวิตที่เป็นลูกบ้านในหมู่บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี

2.2) ทุนที่ไม่ใช่เงิน

2.2.1) ทุนคนคำชะโนด

ข้อมูลจากงานวิจัยเรื่อง การออกแบบลายผ้าขึ้นวิถีวัฒนธรรมคำชะโนด ความเชื่อพญานาคด้วยวิธีมัดหมี่ลวดลายผ้าทอมือ (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2561) พบว่า ทุนมนุษย์ในพื้นที่คำชะโนดที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับคำชะโนด แบ่งออกเป็น 5 ทุนสำคัญที่สุดในคำชะโนดดังต่อไปนี้

1) เจ้าอาวาสวัดศรีสุทโธ พระครูสุทธิจันทร์ภรณ์ รองเจ้าคณะอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี อนุญาตให้ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์ในการประกอบอาชีพด้านการท่องเที่ยว มีที่วางบูชาบายศรี พวงมาลัย มีร้านค้า เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมของผู้คนได้มาค้างคืน ปฏิบัติที่วัด เป็นสถานที่สวดมนต์ภาวนา จัดกิจกรรมสำคัญทางพุทธศาสนา เทศกาลประจำปีของหมู่บ้านและเป็นพื้นที่จอดรถของนักท่องเที่ยว

2) ศูนย์อำนวยการคำชะโนด มีกำนันพงษ์ศักดิ์ ศรีชนะ เป็นผู้จัดการดูแลคำชะโนด และมีนางสาวอาตินาถ รุกขชาตินาคา เป็นพนักงานประจำคำชะโนดในฐานะผู้จัดเก็บรายได้ ซึ่งเป็นผู้มีความรู้จากการเรียนรู้จัดการท่องเที่ยวโดยรัฐร่วมกับชุมชน หรือพระราชรัฐ ดูแลพื้นที่ร้านค้าที่อยู่ในเขตพื้นที่ของคำชะโนดซึ่งมีพื้นที่เกาะคำชะโนด และศาลเก่าเจ้าปู่ศรีสุทโธ

3) จำ หรือพราหมณ์ผู้สื่อสารนำกล่าวคำบูชาและถวายเครื่องสักการะให้กับเจ้าปู่ศรีสุทโธ เจ้าย่าศรีปทุมมา ซึ่งพราหมณ์แต่ก่อนเป็นมัคทายกซื้อปูจันทร์ ขันติกุล ซึ่งสามารถดูดวงได้เป็นเหมือนโหราจารย์ของจำที่คำชะโนด ซึ่งผู้สร้างบ้านหลังแรกที่อยู่ตรงข้ามคำชะโนด ต่อมาพ่ออุทัย ไพเราะ เป็นจำมายาวนานเป็นรุ่นที่สองเมื่อเปลี่ยนผ่านเข้าสู่การท่องเที่ยว คำชะโนด พ่ออุทัยได้มาร่วมเป็นคณะจำที่ทำหน้าที่อย่างเป็นทางการให้กับศูนย์อำนวยการคำชะโนด ในช่วงระหว่างนี้พ่อสุวัฒน์หรือที่ชาวบ้านเรียกว่าปู่เขียว ได้มีการถูกเชิญมาทำพิธีพราหมณ์เกี่ยวกับการบวงสรวงในประเพณีเดือนหกและบวงสรวงใหญ่ ๆ ของนักท่องเที่ยว แต่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับคำชะโนดโดยตรง ต่อมาเมื่อจำรุ่นปัจจุบัน ได้แก่ จำชวการและจำประดิษฐ์ซึ่งเป็นจำใหญ่คำชะโนด

ภาพที่ 7.1 ศูนย์อำนวยการคำชะโนดเพื่อจัดการท่องเที่ยวโดยประชาชน

4) กลุ่มผู้ใหญ่บ้านและกำนันในตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ที่เป็นกำลังสำคัญของคำชะโนดมีเรื่องเล่าจากประสบการณ์จริงที่ได้สัมผัสตั้งแต่วัยรุ่นเป็นผู้ที่เกี่ยวข้องกับคำชะโนดตั้งแต่ทางเกวียน มาเป็นลูกวิ่ง สู่ถนนทางหลวงชนบทเทศบาลนครอุดรธานี จนกระทั่งเข้ามาเป็นทีมคณะกรรมการบริหารคำชะโนด โดยเป็นผู้มีประสบการณ์กับความเป็นไปในเชิงกายภาพของคำชะโนด การเปลี่ยนแปลงของผู้คน เรื่องเล่าจากผู้เฒ่าผู้แก่เกี่ยวกับความมหัศจรรย์ของคำชะโนด เจ้าปู่ศรีสุทโธ ซึ่งมีผู้มีภูมิความรู้ได้แก่ ผู้ใหญ่วิเชียร (ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 11 บ้านโนนเมือง) มีความรู้เรื่องผีจางหนัง ผู้ใหญ่นันต์ (ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 1 บ้านม่วง) มีความรู้เกี่ยวกับความเชื่อของคำชะโนด ผู้ใหญ่ชัยพลกษ (ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 4 บ้านสามัคคี) มีความรู้เกี่ยวกับความเชื่อกับบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ และกำนันพงษ์ศักดิ์ เป็นกำนันตำบลบ้านม่วง (หมู่ 6 บ้านหนองสว่าง) มีความสามารถในการจัดการท่องเที่ยวคำชะโนด “การมาสักการะการบูชาปู่ศรีสุทโธและแม่ย่าศรีประทุมมา”

5) องค์ความรู้การเพาะพันธุ์ต้นชะโนดและนำเหล่าประชาชน ผู้ศรัทธาเข้าไปปลูกภายในพื้นที่ว่างป่าคำชะโนดด้วยพิธีกรรมโบราณและพิธีการบ้านเมือง ซึ่งการเพาะพันธุ์ต้นชะโนดมาแล้วกว่า 1,468 ต้น นำโดยคุณย่าสมร และอาจารย์ภูสิทธิ์ร่วมกับ

ศูนย์อำนวยการคำชะโนด โดยมีการเริ่มเพาะเมล็ดครั้งแรกปี พ.ศ.2554 แล้วนำไปปลูกต้นชะโนดไปแล้วครั้งแรกในประวัติศาสตร์ของคำชะโนด พ.ศ.2557 จำนวน 109 ต้น ปลูกครั้งที่ 2 พ.ศ.2559 จำนวน 250 ต้น (ส่วนที่เหลือได้แจกไปปลูกที่เกาะแก่ง จังหวัดมหาสารคาม จำนวน 100 ต้น มอบไปที่ลาวให้พระอาจารย์น้อย จำนวน 11 ต้น ถวายให้วัดไปปลูกที่สกลนคร จำนวน 30 ต้น และปลูกไว้ที่บ้านภูคำชะโนด 29 ต้น มอบไปปลูกที่บ่อน้ำผุดที่น้ำโสม จำนวน 71 ต้น (กล้า) ปลูกครั้งที่ 3 พ.ศ.2560 จำนวน 134 ต้น ปลูกครั้งที่ 4 พ.ศ.2563 จำนวน 700 ต้น และ ปลูกครั้งที่ 5 พ.ศ.2566 ในงานประเพณีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธเพ็ญเดือนหก จำนวน 40 ต้น

ภาพที่ 7.2 เพาะพันธุ์เมล็ดชะโนดและการปลูกต้นชะโนด

2.2.2) ทุนวัฒนธรรมและความรู้

ชาวบ้านยังคงรักษารitualนิยมปฏิบัติในพุทธศาสนา ยึด “ฮิตสิบสอง คองสิบสี่” ตามปู่ตาอายุอยู่เช่นเดิม ในแต่ละวันเช้าตรู่จะพบว่ามิชวบ้านเตรียมข้าวของ เครื่องใช้มาใส่บาตร พระสงฆ์เดินบิณฑบาตตามกิจวัตรของพระสงฆ์ดังโบราณกาล ไปจ้งหัน ถวายอาหารเข้ากับพระสงฆ์ที่วัดในหมู่บ้านโนนเมือง วันพระอุโบสถ วันมาฆบูชา วันสงกรานต์ วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา วันขึ้นปีใหม่ พาลูกหลานไปวัด

ทำบุญไหว้พระสวดมนต์ นอกจากนี้เมื่อมีโอกาสจะพาลูกหลานไปทำบุญสักการะเจ้าปู่ศรีสุทโธ เจ้าย่าศรีปทุมมาที่ถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของคนคำชะโนด

ประเพณีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ จะจัดขึ้นทุกปีในวันขึ้น 15 ค่ำเดือนหก ซึ่งมีประชาชนและผู้มีจิตศรัทธาต่างรู้พิธีกรรมนี้เป็นอย่างดีมีความมั่นคงในการปฏิบัติมาเป็นประจำของคำชะโนด และยังมีความเชื่อที่มั่นคงกับชาวบ้านที่เล่าขาน ยึดปฏิบัติสืบทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่น มีความรู้ซ่อนอยู่ในพิธีกรรม คือ ความเป็นมาของพิธีบวงสรวง เจ้าคำชะโนด ขั้นตอนพิธีบวงสรวง พิธีแก้บน ลักษณะของเครื่องสักการะ

ความรู้ในด้านการทอดผ้าขึ้นตามภูมิปัญญาที่สืบทอดกันมาจากอดีตรุ่นปู่ย่าตายายมาสู่รุ่นลูกหลานในปัจจุบัน และความรู้การเพาะพันธุ์ต้นชะโนดของคุณย่าสมร ส่วนความรู้ในการทำบายศรีของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนดอกไม้หมี่ที่ 11 บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี

ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ในเรื่องการจัดการท่องเที่ยวคำชะโนดที่ศูนย์อำนวยการคำชะโนดร่วมกันจัดการเพื่อให้การท่องเที่ยวดำเนินไปจากการท่องเที่ยวชุมชนสู่การท่องเที่ยวระดับประเทศมีความรู้ด้านการจัดการความขัดแย้งของผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นในคำชะโนด การบริหารจัดการนโยบายที่เปลี่ยนไปของผู้นำหน่วยงานรัฐท้องถิ่น อาทิ นายกองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านม่วง นายอำเภอบ้านดุง ผู้ว่าราชการจังหวัดอุดรธานี

ความรู้ที่ได้จากการบริหารจัดการเงินบุญ และคนท้องถิ่นมีงานทำที่ยั่งยืน ให้คนไม่ทิ้งถิ่นและยังช่วยกันอนุรักษ์รักษาคำชะโนดให้ยั่งยืนโดยคุณอาตินาผู้จัดเก็บเจ้าหน้าที่ประจำคำชะโนด

ชี้ให้เห็นว่า ความรู้ที่ซ่อนอยู่ในตัวบุคคลที่ผ่านการเรียนรู้ ศึกษา ค้นคว้า วิจัย ออกแสวงหาความรู้ใหม่ จนเป็นประสบการณ์ต่อการดำรงชีวิตที่เกี่ยวข้องกับคำชะโนดเสมือนอยู่ในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงกับการเปลี่ยนแปลงไปของคำชะโนด

2.2.3) ทุนความเชื่อต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์เจ้าปู่ศรีสุทโธ

ทุนความเชื่อต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธ (ข้างขึ้น 15 ค่ำ) หรือพญาศรีสุทโธ นาคราช (ข้างแรม 15 ค่ำ) เป็นทุนที่ชัดเจนต่อสิ่งเดียว คือ พญานาค โดยการเริ่มเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในพื้นที่คำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี เริ่มตั้งแต่การก่อสร้างศาลหลักเมือง

เจ้าปู่ศรีสุทโธตรงหน้าที่ว่าการอำเภอบ้านดุงตั้งแต่ปี พ.ศ.2513 เป็นต้นมากระทั่งเกิดเป็นกระแสละครโทรทัศน์เรื่องนาคีสิ้นสุดปลายปี พ.ศ.2559 เกิดการท่องเที่ยวผู้คนจากทั่วประเทศหลั่งไหลเข้ามาพื้นที่คำชะโนดเพื่อสักการะบูชาจนปัจจุบันนี้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวสำคัญของประเทศที่มีทุกชนชั้นมากราบไหว้สักการะตั้งแต่กษัตริย์ไปยังยากจนคนยากไร้ได้มาขอพรขอความปรารถนาของตนต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ยังมีความเชื่อความศรัทธาต่อหลวงปู่คำตาสิริสุทโธ เจ้าอาวาสองค์แรกของวัดศรีสุทโธผู้เป็นดั่งบุตรบุญธรรมเชื่อมโยงเรื่องราวมนุษย์กับคำชะโนด ดังนั้นความเชื่อต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของปวงชนลุ่มน้ำโขงมีมานานกว่า 53 ปีแล้ว

ภาพที่ 7.3 สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คำชะโนด “เจ้าปู่ศรีสุทโธ และหลวงปู่คำตาสิริสุทโธ”

ทุนคำชะโนดคติชนวิทยา

การศึกษาเพื่อให้เกิดความเข้าใจ และการเข้าถึงคติชนของคนคำชะโนด จำเป็นต้องค้นคว้าให้เข้าใจคำว่าคติชนวิทยาของคำชะโนดไปในทิศทางของความรู้เดียวกัน มีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

1. ความเข้าใจคำว่า “คติชนวิทยา”

คำว่า “คติชนวิทยา” สามารถแยกคำออกมาให้นิยามอย่างคร่าว ๆ ได้ว่า คติ แปลว่า วิธี, ทาง, แนวทาง, รูปแบบที่ยึด คำว่า ชน แปลว่า คนกลุ่มหนึ่ง หรือคนชาติหนึ่ง ส่วนคำว่า วิทยา แปลว่า ความรู้ ดังนั้นเมื่อรวมคำว่า “คติชนวิทยา” จะมีความหมายถึง ความรู้เกี่ยวกับวิถีของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง หรือวิชาความรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิตของกลุ่มคนชาติใดชาติหนึ่ง เมื่อค้นคว้าย้อนหลังพบร่องรอยการเกิดขึ้นของคำว่า คติชนวิทยา หรือภาษาอังกฤษว่า Folklore พบว่า ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16 –17 เริ่มต้นมีการศึกษาคติชนโดยการศึกษาขนบธรรมเนียม วิถีการดำรงชีวิตและวัตถุทางวัฒนธรรมที่หายากในสังคมที่ห่างไกล (Georges, Jones, 1995; Goldstein, 1971; Winthrop, 1991) ต่อมาต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 มีการศึกษาอย่างจริงจังในยุโรปหากพิจารณานับช่วงเวลาของศตวรรษที่ 19 (ค.ศ.1801-1900) จึงเกิดสาขาวิชาใหม่ขึ้นในชื่อว่า “คติชนวิทยา” ซึ่งนักวิชาการชาวอังกฤษและนักนิรุกติศาสตร์ชาวเยอรมันเป็นที่ศึกษาอย่างจริงจังกับวิถีชีวิตคนระดับต่ำ อีกทั้งยังเป็นสาขาวิชาที่สัมพันธ์ใกล้ชิดกับสาขาวิชา มนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ แต่มีความเป็นอิสระ ความถนัดและวิธีการศึกษาที่พิเศษเฉพาะแตกต่างกัน ต่อมาปี ค.ศ.1812 มีการตีพิมพ์เรื่องเล่าพื้นบ้านมุขปาฐะและการตีความนิทานปรัมปราของเยอรมันภายใต้ชื่อว่า “Volksunde” โดยพี่น้องจาคอบ กริมม์ และวิลเฮล์ม กริมม์ (Jacob Grimm and Wilhelm Grimm) ต่อมาปี ค.ศ. 1846 วิลเลียม จอห์น ธอมส์ (William John Thomes) แนะนำให้ใช้คำใหม่ว่า “Folklore” (Dorson, 1972; 1973) คติชนวิทยาเริ่มมีการศึกษาในสาขาวิชาสัมพันธ์ซึ่งกันและกันอย่างเด่นชัดลงไปแต่ละเรื่อง อาทิ ประวัติศาสตร์ ภาษาศาสตร์ มานุษยวิทยา สังคมวิทยา วรรณกรรม ความเชื่อศาสนา ทำให้นักคติชนวิทยาได้เปรียบเทียบเหมือน “ดาบอดคาล่าซัง” ทำให้ปัจจุบันมีแนวคิดและแนวทางที่หลากหลาย (Toelken, 1979; เสาวลักษณ์ อนันตสานต์, 2543) ดังนั้นการศึกษาในต่างประเทศจะเริ่มต้นที่คำว่า คติชน ก่อนเมื่อมีกระบวนการวิธีเครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาที่ชัดเจนเป็นการเฉพาะจึงมีการจัดการเรียนการสอนให้เกิดเป็นสาขาวิชาที่ใช้ชื่อว่า “คติชนวิทยา”

ประเทศไทยที่มีการศึกษาเรื่องคติชน ในชื่อที่มีความหลากหลายตั้งแต่คติชาวบ้าน วัฒนธรรมพื้นบ้าน คติพื้นฐาน วัฒนธรรมท้องถิ่น แต่ชื่อที่ปรากฏขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2509 โดยพระยาอนุมานราชธน (เสฐียรโกเศศ) ราชบัณฑิตยสถานทีอธิบายไว้ในหนังสือคติชาวบ้าน

วิทยานิพนธ์ของนางกุหลาบ มัลลิกะมาส ที่อธิบายว่า “คติชาวบ้าน” ภาษาอังกฤษว่า Folklore คือ เรื่องวัฒนธรรมดั้งเดิมทั้งหมดของประเทศชาติที่สืบทอดเป็นประเพณีกันมาแต่ปรัมปรา และวิทยานิพนธ์เล่มนี้มีเจตนารมณ์จะให้เป็นการแนะแนวการศึกษารายวิชา “คติชาวบ้าน” เป็นหลักสูตรภาษาไทยในระดับอุดมศึกษาของสถานศึกษาฝึกหัดครู ซึ่งมีใช้เพื่อเรียนเนื้อหาคติชาวบ้านหรือนิทานโดยตรง (กุหลาบ มัลลิกะมาส, 2509) ต่อมาปี พ.ศ. 2510 ได้มีการตีพิมพ์หนังสือของราชบัณฑิตยสถานที่เกี่ยวข้องกับคติชนวิทยาได้เกิดขึ้นในชื่อว่า ชีวิตชาวไทยสมัยก่อนของพระยาอนุมานราชธน (เสฐียรโกเศศ) ซึ่งให้เห็นความเป็นอยู่ของชาวไทยตั้งแต่การสร้างบ้านแปลงเมือง ข้าเจ้าบ้านนาย สภาพของชาวบ้าน การนับถือศาสนาของชาวไทย บ้านกับวัด (พระยาอนุมานราชธน (เสฐียรโกเศศ), 2510) ต่อมาปี พ.ศ. 2516 มีการศึกษากันอย่างจริงจังจึงถูกระบุไว้เป็นรายวิชา “คติชนวิทยา” โดยมี ดร.กึ่งแก้ว อรรถาการ เป็นผู้สอนทั้งระดับปริญญาตรีและระดับปริญญาโท ในภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และต่อมาในปี พ.ศ. 2520 มีการตีพิมพ์หนังสือในชื่อโดยตรงว่า “คติชนวิทยา” ที่ถูกนิยามว่า เป็นวิชาซึ่งว่าด้วยการศึกษาคติชนหรือผลผลิตทางวัฒนธรรมของกลุ่มชน และผลผลิตทางวัฒนธรรมนี้เป็นมรดกที่รับทอดกันมาทั้งภายในชนกลุ่มเดียวกัน และที่แพร่กระจายไปสู่ชนต่างกลุ่มด้วย (กึ่งแก้ว อรรถาการ, 2520) การตื่นตัวของสถาบันการศึกษาที่ตั้งอยู่ในภูมิภาคเป็นกระแสนิยมในการศึกษาวรรณคดีท้องถิ่นมีการรวบรวมนิทานพื้นฐานและเพลงพื้นฐานในท้องถิ่นเพราะเกรงว่ามรดกทางวัฒนธรรมจะสูญหายไป จึงให้ความสนใจที่มีการขยายขอบเขตไว้มากขึ้นตั้งแต่เพลงพื้นบ้าน ปริศนาคำทาย ภาษิต คำพังเพย นิทาน ศิลปวัฒนธรรม วัฒนธรรมชาวบ้าน วิถีชีวิตความเป็นอยู่ ซึ่งคติชนวิทยาจึงมีขอบข่ายการเก็บข้อมูลไม่ได้จำกัดเฉพาะชาวบ้าน แต่ต้องรวมไปจนถึงชาวเมืองที่มีวัฒนธรรมของครอบครัว (ศิริพร จูตะฐาน ณ ถกลาง, 2537) ทำให้เห็นได้ว่า คติชนจึงเป็นการศึกษาเรื่องราวเก่าแก่โบราณ ความเชื่อ และขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ที่เป็นสิ่งควบคุมการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ข้อของคติชนเป็นการรวมไว้ซึ่ง “...ทุกสิ่งทุกอย่างที่แยกส่วนที่เป็นความรู้ความชำนาญเกี่ยวกับจิตใจของคนพื้นบ้านออกจากความเชี่ยวชาญด้านวิธีการ เช่น รูปแบบของคันไถ มิใช่สิ่งทีกระตุ้นความสนใจของนักคติชนวิทยาเลย แต่พิธีที่คนไทยปฏิบัติเมื่อใช้คันไถไถลงดินต่างหากที่ทำให้ให้นักคติชนวิทยาสนใจ...” (Bume, 1996; เสาวลักษณ์ อนันตศานต์, 2543) อย่างไรก็ตามวิชาคติชนวิทยา เป็นวิชาที่ศึกษาปรากฏการณ์จากวิถีชีวิต

ของมนุษย์ในสังคมหนึ่ง ๆ ในอดีตจนถึงปัจจุบัน มีการจัดแบ่งเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ ได้แก่ (1) มุขปาฐะ (verbal) ได้แก่ คำกล่าว (folklore) สำนวน คำพังเพย ภาษิต สุภาษิต นิทาน (story) บทเพลง (folksong) ปริศนาคำทาย (riddle) ความเชื่อ (folk – belief) ภาษาถิ่น (dialect) (2) อมุขปาฐะ (non – verbal) ได้แก่ สถาปัตยกรรมพื้นบ้าน (folk architecture) ศิลปกรรมพื้นบ้านหรือศิลปะชาวบ้าน (folk art) หัตถกรรมพื้นบ้าน (folk craft) เครื่องแต่งกายพื้นบ้าน (folk costume) โภชนาการพื้นบ้าน (folk cookery) นอกจากนี้ยังมีการเล่นพื้นบ้าน การละเล่น ประเพณีและพิธีกรรมของชาวบ้าน (กุหลาบ มลลิกะมาส, 2509; ศิราพร ฐิตะฐาน ณ กลาง, 2537; สุรพงษ์ ลือทองจักร, 2552) เมื่อคติชนวิทยาถูกอธิบายถึงวัฒนธรรมของกลุ่มคนในสังคมใดสังคมหนึ่งถูกได้ปรากฏอย่างเป็นทางการครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2482 เป็นผลการวิจัยทางวัฒนธรรมของหม่อมเจ้า สนิท รังสิต เกี่ยวกับลักษณะของวัฒนธรรมพื้นบ้านของชาวลัวะในจังหวัดแม่ฮ่องสอน (Steinmann & Rangsit, 1939) ในช่วงปี พ.ศ. 2493 มีผลงานตีพิมพ์เรื่อง 30 ชาติในเชียงราย (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, 2493) ต่อมามีการศึกษาวิจัยกันอย่างจริงจังในวัฒนธรรมภาคเหนือจนมีการปรับปรุงบางส่วนในวิทยานิพนธ์และตีพิมพ์หนังสือเรื่อง พัฒนาการของชีวิตและวัฒนธรรมล้านนา (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2527) และยังมีการกล่าวถึงคติชนวิทยาที่เกิดขึ้นในหนังสือเรื่อง เจ้าที่และผีปู่ยา: พลวัตของความรู้ชาวบ้าน อำนาจและตัวตนของคนท้องถิ่น (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2555) และยังมีการตีพิมพ์ หนังสือชุดการประเมินและสังเคราะห์สถานภาพองค์ความรู้จากการวิจัยวัฒนธรรม เล่ม 2 ในชื่อเรื่อง กำกืดกำพาก งานวิจัยวัฒนธรรมภาคเหนือ ที่สะท้อนผลงานวิจัยเกี่ยวกับวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงซับซ้อนเกี่ยวกับพลังความคิดและภูมิปัญญา ศิลปและวัฒนธรรม ความหลากหลายทางชาติพันธุ์ และวัฒนธรรมกับการพัฒนา (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2558) ผู้เขียนคิดว่า ปัจจุบันคนไม่ให้ความสำคัญกับการศึกษาด้านคติชนวิทยา เนื่องจากความทันสมัยของวิทยาการใหม่ ๆ ความก้าวหน้าของวิทยาศาสตร์ การเปลี่ยนแปลงจากเทคโนโลยีที่สร้างการพลิกผันของธุรกิจ (disruptive technology) สร้างคนในมีวิถีปกติใหม่ (new normal) การอุบัติขึ้นของโรคใหม่ ไม่มีเวลาให้มนุษย์ได้ย้อนความหลังในอดีต หวนคืนเรื่องราวปรัมปรา เรื่องราวอดีตถูกลบหายไปจากความคิดของยุคสมัยใหม่ ปัจจุบันนี้ศาสตร์ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับคติชนวิทยา เช่น มนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ ประวัติศาสตร์ โบราณคดี วรรณกรรม ภาษาศาสตร์ และศาสตร์อื่น ๆ ที่ยังอยู่กับ

การย้อนอดีต อยู่กับร่องรอยอดีต จะไม่ได้รับความสนใจของคนรุ่นใหม่อีกต่อไป ทำให้หลายสถาบันการศึกษาในระดับอุดมศึกษาได้ปรับการเรียน เปลี่ยนการสอน บูรณาการหลักสูตรให้ทันสมัยมากขึ้น คติชนวิทยาจะค่อยจางหายไปกลายเป็นศาสตร์โบราณที่ควรรักษาไว้ให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาร่องรอยวิถีชีวิตคติชนวิทยาต่อไป แต่อย่างไรก็ตามผู้เขียนมีความเชื่อมั่นในศาสตร์ที่เป็น “คติชนวิทยา” จำเป็นที่จะต้องคงรายวิชานี้ไว้เพราะว่า คติชนวิทยา เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นจากพฤติกรรมของกลุ่มคนในชาติหนึ่งสังคมหนึ่งจนสร้างเอกลักษณ์ในวิถีชีวิตเป็นเรื่องราว เรื่องเล่า มุขปาฐะ รากเหง้า เผ่าพันธุ์ คำพูดคำจาภาษาสื่อสาร นิทาน การละเล่น ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม ค่านิยม ทุนสังคม ทุนปัญญา ทุนมนุษย์ ทุนทรัพยากรสิ่งแวดล้อม ภูมิสังคม ภูมิเศรษฐกิจ ภูมิสถาน ภูมิประเทศ ทุกสรรพสิ่งในกลุ่มคนที่ผลิตซ้ำพฤติกรรมมนุษย์จนกลายเป็นวิถีชีวิตที่น่าศึกษาค้นคว้า และสามารถนำมาเป็นให้เกิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์ ใช้วัฒนธรรม คติชนมาสร้างคุณค่าทางสังคมและมูลค่าทางเศรษฐกิจที่คนปัจจุบันเรียกกันว่า ซอฟต์แวร์ (soft power) หรือ อำนาจละมุน ที่ศาสตราจารย์โจเซฟ ไนย์ (Joseph S. Nye) อาจารย์มหาวิทยาลัยฮาร์เวิร์ด ได้อธิบายไว้ว่า “soft power” (อำนาจละมุน) หมายถึงความสามารถในการชักจูงใจ ทำให้ผู้อื่นมีความพึงพอใจหรือเต็มใจปรับเปลี่ยนพฤติกรรมยอมรับ และคล้อยตามในสิ่งที่สอดคล้องกับความต้องการของผู้ใช้อำนาจ โดยประเทศไทยมีวัฒนธรรมที่รัฐบาลไทยมีนโยบายในการผลักดัน “Soft Power” ความเป็นไทย ให้เป็นอุตสาหกรรมวัฒนธรรมสร้างสรรค์ที่มีศักยภาพ 5 F ได้แก่ อาหาร (Food) ภาพยนตร์และวีดิทัศน์ (Film) ผ้าไทยและการออกแบบแฟชั่น (Fashion) มวยไทย (Fighting) และเทศกาลประเพณี (Festival) สู่ระดับโลก เพื่อสร้างรายได้ สร้างภาพลักษณ์ที่ดี (สุภาพิษฐ์ ธีระวัฒน์, 2565) ที่กล่าวมาข้างเป็นปรากฏการณ์ที่ภาครัฐได้ให้ความสนใจกับวัฒนธรรม ประเพณี เรื่องราว วิถีชีวิตของกลุ่มคนในชาติไทยที่เป็นไปตามคำว่า “คติชนวิทยา” นั่นเอง

2. การเข้าถึงคำว่า “คำชะโนดคติชนวิทยา”

คำว่า “คำชะโนดคติชนวิทยา” ผู้เขียนให้นิยามตรงตามคำสำคัญว่า “ความรู้ที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตของกลุ่มคนในชุมชนคำชะโนด” ส่วนคำว่า “การเข้าถึง” เป็นคำสำคัญที่อยู่ในวิธีการของศาสตร์พระราชาก็กล่าวถึง “เข้าใจ เข้าถึง พัฒนา” ซึ่งได้อธิบายคำว่า การเข้าถึง เพื่อให้นำไปสู่การปฏิบัติให้ได้ด้วยการสื่อสารสองทางและการสร้างการมีส่วนร่วมในความเข้าใจและ

ความมั่นใจ ร่วมกันวิเคราะห์ปัญหาและความต้องการของชุมชน และให้ชุมชนมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนามากที่สุด โดยคำนึงถึงความถูกต้องดีงาม ปฏิสัมพันธ์เป็นไปอย่างเหมาะสม ถูกต้องตามขนบธรรมเนียม วัฒนธรรม และจารีตประเพณี บนพื้นฐานของการให้เกียรติและให้อภัยซึ่งกันและกัน เป็นขั้นตอนที่ต้องใช้เทคนิควิธีที่แยบยล (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2554; 2561) ทั้งนี้ได้มีการถอดวิธีคิดเชิงออกแบบของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช “ก้าวตาม ๙” ตามแนวคิดประยุกต์จากโมเดลวิธีคิดเชิงออกแบบ (design thinking) เผยแพร่โดย d.school, มหาวิทยาลัยสแตนฟอร์ดไว้ในกรอบแนวคิดที่สามารถอธิบาย “การเข้าใจ-เข้าถึง” ไว้ในกระบวนการที่ 1 คือ empathize ที่เกี่ยวกับเข้าใจปัญหา เข้าถึงผู้คนและพื้นที่ “เดือดร้อนเรื่องอะไร” สิ่งที่มีมักจะตรัสถามเวลาเสด็จฯ เยี่ยมราษฎร แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงการให้ความสำคัญกับคนในพื้นที่เป็นอันดับแรก ควบคู่กับการศึกษาและทำความเข้าใจสภาพสังคมและภูมิศาสตร์ของแต่ละพื้นที่ สะท้อนให้เห็นวิธีคิดแบบนักสังคมและมานุษยวิทยา (ศูนย์สร้างสรรค์งานออกแบบ (TCDC), 2559) และในบทความเรื่องเข้าใจ เข้าถึง พัฒนา : วิธีการแห่งศาสตร์พระราชาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนได้อธิบายคำว่า เข้าถึง (connecting) ต้องประกอบด้วย 3 องค์ประกอบ ได้แก่ 1) ระเบิดจากข้างใน (inside-out blasting) 2) เข้าใจกลุ่มเป้าหมาย (understand target) และ 3) สร้างปัญญา (educate) (อานนท์ ศักดิ์วรวิชญ์, 2560) และในหนังสือวิศวกรสังคมที่ผู้เขียนใช้สอนนักศึกษาระดับปริญญาตรีมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา เรื่อง ศาสตร์พระราชา ได้สรุปคำว่า “เข้าถึง” ไว้ว่าต้องเป็นการเข้าถึงวิถีชีวิตของคน ปัญหาของชุมชนท้องถิ่น ความต้องการอย่างแท้จริงของประชาชน องค์ความรู้ที่จะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาด้วยการมีส่วนร่วมดู ฟัง คิด เขียน วิเคราะห์ สื่อสารร่วมกับประชาชนในชุมชนทั้งเข้าไปศึกษาเรียนรู้และสร้างการเปลี่ยนแปลง (ภูสิทธิ์ คำชะโนด, 2565) ดังนั้นคำว่า การเข้าถึง จึงมีความหมายถึง กระบวนการในการเข้าไปถึงพื้นที่คน ชุมชน คติชน กิจกรรม องค์ความรู้ ด้วยการสื่อสาร การเรียนรู้ การศึกษาวิจัย การร่วมทำกิจกรรมตามรูปแบบวิถีชีวิต ภูมิสังคม เรื่องราว นิทานปรัมปรา ความเชื่อ ผญาและพิธีกรรมที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชุมชนเป้าหมาย แต่ต้องมีประกอบด้วยปัจจัย 4 ได้แก่ (1) การสื่อสาร (2) การมีส่วนร่วม (3) การยอมรับ และ (4) การเปลี่ยนแปลง

อนึ่งเมื่อกล่าวถึงคำว่า การเข้าถึงคติชนวิทยาคำชะโนด ผู้เขียนจึงให้นิยามไว้ว่า วิธีการให้ได้มาซึ่งความรู้ที่เกี่ยวกับรูปแบบวิถีชีวิต ภูมิสังคม เรื่องราว นิทานปรัมปรา ความเชื่อ ผนวกและพิธีกรรมของชุมชนคำชะโนดด้วยการการสื่อสาร การมีส่วนร่วม การยอมรับของคน และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในภูมิสังคมคำชะโนด ซึ่งมีความหลากหลายในการเข้าถึงความรู้ของชุมชนคำชะโนด ดังนี้

1) การสืบค้นเอกสารเรื่องราวที่สัมพันธ์กับคำชะโนด

พ.ศ. 2430 มีสามครอบครัวเดินทางด้วยพาหนะวัวเทียมเกวียนอพยพมาจากเมืองอินทร์เมืองพรหมแถบจังหวัดอำนาจเจริญปัจจุบันมาตั้งรกรากถิ่นฐานอยู่ที่บ้านดุงใหญ่ มีลักษณะภูมิประเทศทั้งดงคำ ดงใหญ่ ห้วยทราย ห้วยผล ทามทวน ดงหินเป้ง และคำหล่มสู่วังนาคาเมืองชะโนด (คณะกรรมการศึกษาประวัติศาสตร์เทศบาลเมืองบ้านดุง, 2551)

พ.ศ. 2472 พระยาตรังคภูมาภิบาลข้าหลวงเทศบาลผู้สำเร็จราชการมณฑลอุดร ได้นำคณะของพระยาพลพลพยุหเสนาที่ได้ออกตรวจราชการมณฑลอุดรเข้าชมคำชะโนด สักการะบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์และยิงปืน 3 นัดเป็นการ “คารวะ” ต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (สวาท บุรีเพ็ญ, 2539)

พ.ศ. 2500 มินิทานปรัมปรา “นาคานาคีเทียวงานบุญผะเหวด และสองนาคียัมป้อม” เกิดขึ้นที่หมู่บ้านม่วง บ้านเมืองไพร บ้านวังทอง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี (สวาท บุรีเพ็ญ, 2539; คณะศิษยานุศิษย์, 2559; คณะกรรมการบริหารคำชะโนด, 2562)

พ.ศ. 2513 เกิดเหตุการณ์ระหว่างข้าราชการมีความขัดแย้งกันอย่างหนัก เกิดความเดือนร้อนให้แก่บ้านเมือง ให้ประชาชนอยู่อย่างลำบาก ข้าวยากหามาแพง ไม่ร่มเย็นเป็นสุขอย่างในอดีตที่ผ่านมาเมื่อพิจารณาลักษณะเมืองที่ถูกลูกศรปักอก มีถนนพุ่งตรงคล้ายมีลูกศรพุ่งตรงเข้าหาตรงด้านหน้าที่ว่าอำเภอ จึงมีผู้รู้แนะนำให้สร้างถนนแยกออกเป็น 2 ทางมีลักษณะเป็นทางศรให้พุ่งกลับคืนไป และให้มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตั้งไว้ด้านหน้าเพื่อปกป้องรักษาขวางทางไว้กันภัยอันตราย ทำให้นายอำเภอได้ปรึกษากับศึกษาธิการอำเภอบ้านดุงจึงแนะนำว่าเจ้าปู่ศรีสุทโธแห่งคำชะโนดเท่านั้นจะเป็นที่พึ่งของประชาชน ข้าราชการ ควรมีการจัดสร้างศาลหลักเมืองและนำสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวอำเภอบ้านดุงให้ความเคารพนับถือ ก็คือเจ้าปู่ศรีสุทโธ ที่คำชะโนดปั้นจำลององค์เจ้าปู่ศรีสุทโธมาประดิษฐานเป็นศักดิ์สิทธิ์ให้กับข้าราชการและประชาชนได้เคารพบูชา จนสร้างเสร็จเมื่อปี พ.ศ. 2514 (คณะกรรมการศึกษาประวัติศาสตร์

เทศบาลเมืองบ้านดุง, 2551; ทศพล จังพานิชย์กุล, 2559) จึงมีการเฉลิมฉลองกัน 5 วัน 5 คืน และเกิดเป็นประเพณีมีการทำบุญตักบาตร การบวงสรวงในวันที่ 1 มกราคมและ 13 เมษายน ของทุกปี

พ.ศ. 2519 เกิดน้ำท่วมใหญ่ที่คำชะโนด แต่คำชะโนดลอยน้ำได้

พ.ศ. 2527 มีการสร้างฝายกั้นน้ำกุดสามขาทำให้เกิดน้ำท่วมบ่อเมืองตลอดปีทำให้ไม่สามารถต้มเกลือ ทำเกลือได้จึงกลายเป็นฝายเก็บน้ำส่วนหนึ่งที่เชื่อมต่อเกาะคำชะโนด

พ.ศ. 2530 ทุกส่วนราชการและประชาชนได้ร่วมกันปรุงปรุงบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ เทปูนซีเมนต์รอบขอบบ่อเพื่อใช้นั่งกราบอีกทั้งในวาระจะต้องนำเอาน้ำศักดิ์สิทธิ์ไปร่วมพิธีของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ในวโรกาสครอบรอบ 60 พระชันษาที่ท้องสนามหลวง กรุงเทพมหานคร

พ.ศ. 2530 การปรากฏขึ้นของหลวงปู่คำตา ศิริสุทโธ เจ้าอาวาสวัดโนนตูมที่ชาวบานเรียกขาน ปัจจุบันชื่อวัดศิริสุทโธ ตามชื่อของพญาศรีสุทโธนาคราช และเรื่องเล่า “การประกวตชายงาม” จากมุขปาฐะของหลวงปู่คำตานั่นเอง (คณะศิษยานุศิษย์, 2559; คณะกรรมการบริหารคำชะโนด; 2562)

พ.ศ. 2532 เกิดปรากฏการณ์เรื่องจริง “ผีจ้างหนัง” ของชาวคำชะโนดจ้างหนังเร่ ขึ้นจากบริษัทแจ่มจันทร์ภาพยนตร์ (คณะศิษยานุศิษย์, 2559)

พ.ศ. 2533 การมรณภาพของหลวงปู่คำตา ศิริสุทโธ นับเป็นการสิ้นสุดเรื่องเล่าที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์คำชะโนดในมิติมุขปาฐะเล่าสู่กัน

พ.ศ. 2539 มีเอกสารที่เล่าเกี่ยวกับคำชะโนดไว้เพื่อให้คณะต่าง ๆ ที่เข้ามาเยี่ยมชมผ่านทางหน่วยงานราชการจะได้หนังสือ “เจ้าพ่อพญาศรีสุทโธและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์คำชะโนด” ที่เขียนขึ้นโดยศึกษาธิการอำเภอบ้านดุง 22 พฤษภาคม 2539 และยังปรากฏข้อมูลที่เหมือนกันในหนังสือที่ระลึกในงานฉลองตราตั้งพระอุปฌาย์ พระครูสุทธจินทรามรณ เจ้าอาวาสวัดศิริสุทโธ คำชะโนด นับว่าข้อมูลเหล่านี้เป็นต้นเรื่องราว เรื่องเล่า นิทานปรัมปรา ปรากฏการณ์คำชะโนด เมื่ออดีตกว่า 100 ปีที่แล้ว (สวาท บุรีเพ็ญ, 2539; ลอง ธารา, 2546; คณะกรรมการศึกษาประวัติศาสตร์เทศบาลเมืองบ้านดุง, 2551; คณะกรรมการบริหารคำชะโนด; 2562)

2) การค้นคว้าวิจัยของนักศึกษา นักวิชาการและนักวิจัยที่เกี่ยวกับคำชะโนด

เมื่อ 23 ปีที่แล้วเริ่มนับร่องรอยของช่วงเวลาจาก ปี พ.ศ.2545 การค้นคว้าวิทยานิพนธ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เรื่อง พญานาค เจ้าแห่งแม่น้ำโขง : พิธีกรรมกับระบบความเชื่อ พื้นบ้านแห่งวัฒนธรรมอีสาน ที่พบว่า พญานูใหญ่ หรือ "พญานาค" เป็นวัฒนธรรมที่ยิ่งใหญ่และทรงอิทธิพลต่อชุมชนสองฝั่งแม่น้ำโขง ร่องรอยความคิดเรื่องพญานาคปรากฏในวรรณกรรม ประมวล ความเชื่อ พิธีกรรม สถาปัตยกรรม ศิลปกรรม วิถีชีวิต และจิตรกรรม ซึ่งนิทาน ประมวลที่ว่าด้วยเรื่องพญานาค อันเป็นคติชนรูปแบบหนึ่งที่ปรากฏเป็นตำนานแห่งราชอาณาจักรล้านช้าง และชุมชนอีสานแห่งลุ่มแม่น้ำโขง "พญานาค" แบ่งออกเป็น 3 ประการ คือ พญานาคเป็นสัญลักษณ์ของกลุ่มชนดั้งเดิม พญานาคเป็นสัญลักษณ์ของเจ้าแห่งดินและน้ำ พญานาคเป็นลัทธิทางศาสนา ซึ่ง "พิธีบวงสรวงบูชาบั้งไฟพญานาค" มีความเกี่ยวข้องกับ "ลัทธิ ความอุดมสมบูรณ์" ของสังคมวัฒนธรรมอีสาน ถูกผสมผสานความเชื่อดั้งเดิมและความเชื่อทางพุทธ ศาสนาในเรื่องสวรรค์และนรก (จิตรกร เอมพันธ์, 2545)

ปี พ.ศ.2545 มีการศึกษาพื้นที่คำชะโนดได้ทำรายงานวิชาการของกลุ่มงานวิชาการ สำนักบริหารจัดการพื้นที่ป่าอนุรักษ์ที่ 10 กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและพันธุ์พืช อุตรธานี เรื่อง การศึกษาป่าพรุคำชะโนด: บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี พบว่า คำชะโนดเป็นป่าพรุ (swamp forest) น้ำจืดอยู่ลุ่มน้ำสงครามตอนบนจังหวัดอุดรธานี มี น้ำขังตลอดทั้งปี เกิดจากการทับถมซากอินทรีย์วัตถุจนปกคลุมพื้นที่เดิมกลายเป็นหล่มหรือเลน ที่ยุบตัวได้มีเนื้อที่ 38,000 ตารางเมตร ป่าพรุแห่งนี้มีต้นชะโนด (taraw palm) (ปัญญา ติตมา และกมล จิตศักดิ์, 2545)

ปี พ.ศ.2551 การค้นคว้าวิทยานิพนธ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้ศึกษาเรื่อง พญานาค: จากอุดมการณ์ที่เมืองคำชะโนดสู่กระบวนการทำให้เป็นสินค้า พบว่า เมื่อพิจารณาบริบทของ เมืองคำชะโนดมีการปฏิบัติ “ตาม ๆ กันมา” ที่ขาดความเข้าใจพื้นฐานทางความคิดของพิธีกรรม หรือความเชื่อที่มีมาในอดีต การศึกษาประวัติศาสตร์มนุษย์พึงเรียนรู้ให้เข้าใจรากของตน ปรากฏการณ์พญานาคที่เมืองคำชะโนดต้องอาศัยวัฒนธรรมที่เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์มาเป็นสินค้าชี้ว่า งานวิจัยเสมือนการเข้าไปทบทวนประวัติศาสตร์การก่อรูปร่างอุดมการณ์พญานาคที่เมือง คำชะโนดให้สะท้อนความคิดออกมาจากหลายมุมมองก่อให้เกิดพลังสร้างสรรค์จรโลงชุมชนมี ความเข้มแข็งยั่งยืน (พลธรรม จันทร์คำ, 2551)

ปี พ.ศ.2553 การค้นคว้าวิทยานิพนธ์มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้ศึกษาเรื่องการศึกษา คติ ความเชื่อเรื่องพญานาค ในพื้นที่อีสานตอนบน เพื่อเสนอแนวทางสู่การออกแบบสถาปัตยกรรม ภายในพิพิธภัณฑ์นาคา พบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคยังคงดำรงอยู่ในวิถีชีวิตเสมือนเป็นจิต วิญญาณที่ก่อให้เกิดแบบแผนของชาวอีสานแถบลุ่มน้ำโขงจากอดีตถึงปัจจุบัน (อนัญญา ปานจัน , 2553)

ปี พ.ศ.2555 การค้นคว้าวิทยานิพนธ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ได้ศึกษาเรื่อง ประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัด อุดรธานี พบว่า ประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ กำหนดให้มีทุกวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 6 เรียกว่าประเพณีเดือนหก เป็นการบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธซึ่งชาวบ้านโนนเมืองจะมารวมตัวกัน เพื่อมาทำบุญเพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ตนและครอบครัว จรรโลงศาสนาและวัฒนธรรม ท้องถิ่น และสร้างความรักความสามัคคีในชุมชน เริ่มต้นถวายภัตตาหารแก่ภิกษุสงฆ์ พิธี บวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ การรำบวงสรวง การแก้บน การจุดบั้งไฟถวายพญาศรีสุทโธ นาคราช ส่วนพิธีกรรมจะมีประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ พิธีแก้บนถวายเครื่อง สักการะ เครื่องทรง นอกจากนี้ถ้ามีการแก้บนจะเห็นพิธีบวงสรวงเครื่องสักการะที่เป็นข้าวของ ผลไม้ บายศรี รำถวาย การฉายภาพยนตร์ การแสดงหมอลำ (ธวัชชัย ชาติดี, 2555)

ปี พ.ศ.2555 มีการสำรวจการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศในพื้นที่แถบคำชะโนดของ สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (วว.). พบว่า พื้นที่ป่าพรุคำชะโนด จัดเป็นป่าประเภทป่าบึงน้ำจืด (freshwater swamp forest) ที่เกิดจากตาน้ำใต้ดินหรือแหล่ง น้ำซับ พบพรรณไม้รวม 278 ชนิด จาก 217 สกุล 88 วงศ์ พรรณไม้เด่นมากที่พบ ได้แก่ชะโนด ทั้งนี้ยังพบไม้ต้นชนิดอื่น ได้แก่ ไทร มะเดื่อปล้อง มะเดื่ออุทุมพร แควขาว ขวาด กาแรงหิน ลำเท็ง และเตื่อเถาใบหอก เกาะเลื้อยตามลำต้นไม้ของไม้ต้น ส่วนพื้นที่ป่าพบพรรณไม้หลายชนิด เช่น กระเจาเนก ข้าป่า และผักกูดขาว ขึ้นกระจายอยู่ทั่วไป พรรณไม้บนพื้นที่พรุ (เกาะคำชะ โนด) จำนวน 27 ชนิด 21 วงศ์ พบไม้ต้นที่ขึ้นบริเวณคันดินโดยรอบหนองน้ำ 64 ชนิด 25 วงศ์ จัดเป็นพรรณไม้หายาก 3 ชนิด ได้แก่ ชะโนด กาแรงหิน และเหมือดแดง (สำนักงานนโยบาย และแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (สผ.), 2555)

ปี พ.ศ.2557 การค้นคว้าวิทยานิพนธ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้ศึกษาเรื่อง แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาภูมิทัศน์พื้นที่คำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี พบว่า ช่วง พ.ศ.2530 - 2546 มีการพัฒนาพื้นที่โดยรอบคำชะโนดเพื่อการชลประทานและปรับปรุงภูมิทัศน์ซึ่งส่งผลต่อระบบอุทกวิทยาให้ความชุ่มชื้นภายในเกาะคำชะโนด และช่วง พ.ศ.2547 - ปัจจุบัน มีความเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดมากที่สุดจากการพัฒนาพื้นที่เพื่อตอบสนองการท่องเที่ยว โดยคำชะโนดมีลักษณะทางกายภาพคล้ายเกาะ พื้นที่ภายในเป็นป่าพรุน้ำจืดขนาดเล็ก สามารถยกตัวขึ้นตามระดับน้ำได้เมื่อถึงฤดูน้ำหลาก ซึ่งนักท่องเที่ยวเรียกพื้นที่ลักษณะนี้ว่า "สนม" ในพื้นที่มีต้นไม้ตระกูลปาล์มชื่อ "ต้นชะโนด" ขึ้นอยู่อย่างหนาแน่น มีแห่งเดียวในประเทศไทย ตามความเชื่อท้องถิ่น คำชะโนดเป็นดินแดนศักดิ์สิทธิ์ของพญานาคเพราะเป็นประตูเชื่อมโลกมนุษย์กับเมืองบาดาลตามตำนานการสร้างแม่น้ำโขง ประชาชนในท้องถิ่นซึ่งมีการบูชาพญานาคตามวัฒนธรรมของกลุ่มชนลุ่มน้ำโขง (ชลธิชา เนียมนาภา, 2557)

ปี พ.ศ.2557 ได้มีการตีพิมพ์บทความในวารสารต่างประเทศเรื่อง A Study of Social and Cultural Context for Tourism Management by Community Kamchanoad District, Amphoe Ban Dung, Udon Thani Province (การศึกษาบริบทสังคมและวัฒนธรรมเพื่อการจัดการท่องเที่ยวของชุมชนคำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี) พบว่า คำชะโนดตั้งอยู่บนที่ราบสูงของภูมิภาคอีสาน แต่มีพื้นที่ลุ่มน้ำที่อนุรักษ์สัตว์น้ำจืดได้เป็นอย่างดี คำชะโนดยังเหมาะแก่การทำการเกษตรและเลี้ยงสัตว์ 80% ของที่ดินคำชะโนดเป็นป่า น้ำจืด และนาข้าว คำชะโนดตั้งเป็นชุมชนอย่างเป็นทางการในปี พ.ศ.2537 ในชื่อ “บ้านโนนเมือง”. ชาวตำบลคำชะโนดเลี้ยงชีพด้วยการทำนาตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง. มีนาข้าว ไร่ยูคาลิปตัส ไร่มันสำปะหลังและสวนยางพารา ชาวบ้านคำชะโนดยังคง เชื่อในตำนานพญานาคศรีสุทโธ พวกเขา ยังคงนับถือศาสนาและความรัก เพื่ออนุรักษ์วิถีชีวิตดั้งเดิม เพื่อให้เข้าใจวิธีการสร้างธุรกิจท่องเที่ยวที่คำชะโนดให้สำเร็จเราต้องศึกษาอย่างใกล้ชิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น เหตุการณ์เด่นในคำชะโนด คือ การบูชาปู่ศรีสุทโธในวันพระจันทร์เต็มดวงวันเดือน 6 หรือวันวิสาขบูชา งานใหญ่อื่น ๆ ได้แก่ฉลองวันออกพรรษา, บั้งไฟพญานาค, งานบุญประจำปีใหม่, บุญมหาชาติ, สงกรานต์, เข้าพรรษา, บุญกฐินและลอยกระทง. พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาหลักในคำชะโนด ทั้งนี้คาดว่า การส่งเสริมการท่องเที่ยวของคำชะโนด เพื่อช่วยกระจายรายได้ให้กับ

ภูมิภาคนี้มากขึ้น มีการสร้างโครงสร้างพื้นฐานให้กับคนในท้องถิ่นและเงินทุนสนับสนุนเยาวชน และกิจกรรมประชาชน (Phukamchanoad, Ditchareon, & Yordchim, 2014)

ปี พ.ศ.2557 ได้มีการตีพิมพ์บทความในวารสารต่างประเทศเรื่อง A Study on Local Wisdom towards Career Building of People in Kamchanoad Community (การศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อสร้างอาชีพให้ประชาชนในชุมชนคำชะโนด) พบว่า คำชะโนดตั้งอยู่บนที่ราบสูงของภูมิภาคอีสาน แต่มีพื้นที่ลุ่มน้ำที่อนุรักษ์สัตว์น้ำได้ดีเป็นอย่างดี คำชะโนดยังเหมาะแก่ ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่โดดเด่นที่สุดของคำชะโนด ชุมชนคือความเชื่อและศาสนาของพวกเขา คนส่วนใหญ่ในชุมชนมีการรักษาประเพณีท้องถิ่นอย่างเหนียวแน่น เทศกาลของสยบเจ้าปู่ศรีสุทโธ กลางเดือน 6 ไทยปฏิทินจันทรคติซึ่งตรงกับวันวิสาขบูชา ร้อยละ100 ของคนในชุมชนนี้นับถือศาสนาพุทธ พวกเขาเชื่อพญานาคนั้น เป็นตัวตนหรือมีรูปร่างเป็นพญานาคชื่อว่า “ศรีสุทโธ” อาศัยอยู่ในป่าคำชะโนด คนในท้องถิ่นเคารพบูชาพญานาคและขอพร และภูมิปัญญาท้องถิ่นนี้ ชุมชนมีการทอผ้าขึ้น (Phukamchanoad, Santithammakul, Yordchim, & Palapin, 2014)

ปี พ.ศ.2558 งานวิจัยของมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา เรื่อง แนวทางการจัดการและพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวป่าคำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานีสู่ความยั่งยืน พบว่า สภาพปัจจุบันในการจัดการและพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวป่าคำชะโนด ประกอบด้วย การดำเนินการด้านการจัดการและพัฒนานโยบายและแผน งาน ด้านการจัดการและพัฒนาการควบคุมการใช้พื้นที่ ด้านการจัดการและพัฒนาด้านอื่นๆ ด้านนโยบายและแผนงานในการจัดการและพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวป่าคำชะโนดในอนาคต และด้านการเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการและพัฒนาด้านต่างๆของผู้มีส่วนได้เสียนั้น พบว่า ขาดการประสานความร่วมมือและขาดการดำเนินการในหลายด้าน ส่วนด้านศักยภาพ ปัญหาและอุปสรรคในการจัดการและพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวป่าคำชะโนด พบว่า แหล่งท่องเที่ยวคำชะโนดมีศักยภาพในการเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ แต่พบปัญหาและอุปสรรคสำคัญคือ การบริหารจัดการที่ขาดประสิทธิภาพ มีการขัดแย้งทางความคิดรวมไปถึงการขัดแย้งในเรื่องผลประโยชน์ระหว่างประชาชนกับประชาชน ระหว่างคณะกรรมการบริหารคำชะโนดกับประชาชน และระหว่างหน่วยงานท้องถิ่นระดับต่างๆที่เกี่ยวข้อง ยังพบด้านความพึงพอใจและความต้องการของผู้มีส่วนได้เสียต่อการจัดการและพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวป่าคำชะโนด ประกอบด้วย (1) ความพึงพอใจและ

ความต้องการของประชาชน พบว่าความพึงพอใจในภาพรวมอยู่ในระดับน้อย ค่าเฉลี่ย (1.972888) และความต้องการในภาพรวมอยู่ในระดับน้อย ค่าเฉลี่ย (1.956738) (2) ความพึงพอใจของนักท่องเที่ยว พบว่า ในภาพรวมอยู่ในระดับน้อย ค่าเฉลี่ย (2.230625) และความต้องการของนักท่องเที่ยวพบว่าในภาพรวมอยู่ในระดับมาก ค่าเฉลี่ย (2.6625) และยังมีด้านแนวทางการจัดการและพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวป่าคำชะโนด พบว่า ควรมีแนวทางการจัดการ 3 ส่วน ควบคู่กันประกอบด้วย ส่วนที่ 1 การกำหนดนโยบายเพื่อวางแผนพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวป่าคำชะโนดสู่ความยั่งยืน ส่วนที่ 2 การวางแผนบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวป่าคำชะโนดสู่ความยั่งยืน และส่วนที่ 3 กระบวนการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวป่าคำชะโนดสู่ความยั่งยืน โดยงานวิจัยได้เสนอแนะจากไว้ว่า (1) หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง อาทิ หน่วยงานราชการท้องถิ่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น คณะกรรมการบริหารคำชะโนด ชุมชนท้องถิ่น ควรร่วมกันออกแบบนโยบายและแผนงาน ดำเนินการวิเคราะห์ปัจจัยภายใน-ปัจจัยภายนอก (SWOT Analysis) เพื่อกำหนดวิสัยทัศน์ด้านการท่องเที่ยวป่าคำชะโนดในอนาคต บูรณาการแผนงานของหน่วยงานต่างๆ ให้สอดคล้องเชื่อมโยงกันโดยครอบคลุมปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญของแหล่งท่องเที่ยวป่าคำชะโนด จากนั้นจัดทำเป็นแผนแม่บท (Road Map) ซึ่งเป็นแผนระยะยาว 4-5 ปี และใช้เป็นแผนหลักในการบริหารจัดการแผนยุทธศาสตร์ แผนปฏิบัติการประจำปี แผนงาน โครงการ และกิจกรรมต่างๆ เพื่อพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวป่าคำชะโนดสู่ความยั่งยืนเป็นไปในทิศทางเดียวกัน (2) เปิดโอกาส/สนับสนุนให้ผู้มีส่วนได้เสีย ประชาชน ผู้ประกอบการ นักท่องเที่ยว เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการและพัฒนาด้านต่างๆ อย่างต่อเนื่อง อาทิ การแสดงความคิดเห็น วางแผนหรือบริหารจัดการการท่องเที่ยวป่าคำชะโนด ดูแลและรักษาทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวป่าคำชะโนด รักษาวัฒนธรรมท้องถิ่นบริเวณแหล่งท่องเที่ยวป่าคำชะโนด มีรายได้จากแหล่งท่องเที่ยวป่าคำชะโนด เช่น การขายอาหารและสินค้าพื้นเมือง การนำเที่ยวและให้บริการในกิจกรรมการท่องเที่ยว การให้บริการด้านที่พัก เป็นต้น (3) ประชาสัมพันธ์ และเผยแพร่ข้อมูลในด้านต่างๆ ของแหล่งท่องเที่ยวป่าคำชะโนดให้เป็นที่รู้จักโดยกว้างขวางทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับประเทศ และระดับสากล ผ่านช่องทางต่างๆ ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ เช่น เว็บไซต์ पोสเตอร์ แผ่นพับ ใบปลิว หนังสือ ฯลฯ เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เข้ามาเยี่ยมชมและสัมผัสกับวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นคำชะโนด สัมผัสกับแหล่งท่องเที่ยวซึ่งมีความเกี่ยวเนื่องกับธรรมชาติที่

มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นรวมทั้งแหล่งวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ และเรื่องเล่าตำนานท้องถิ่นคำชะโนด (เพ็ญญา ปาละปิ่น และภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2558).

ปี พ.ศ.2560 ได้ตีพิมพ์บทความเรื่อง ยุทธศาสตร์การจัดการแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์คำชะโนดอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี พบว่า คำชะโนดมีพื้นที่ประมาณ 20 ไร่ มีต้นชะโนด 1,865 ต้น ในฤดูน้ำหลากคำชะโนดจะลอยตัวขึ้น เวลान้ำลดคำชะโนดจะคงอยู่กับที่ มีศาลปู่ศรีสุทโธ ที่เป็นนาคาริบัติซึ่งเชื่อว่าผู้ไปกราบขอพรจะเกิดบารมีและมีโชคลาภ มีบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ เรียกว่าปล่องพญานาค มีความกว้าง 5 เมตร ยาว 5 เมตร ก่อขอบปูนเป็นตัวพญานาค สูงกว่า 120 เซนติเมตร และมีตำนานผีจ้างฉายหนัง ซึ่งพบปัญหาการจัดการแหล่งท่องเที่ยวที่ขาดทิศทางในการส่งเสริมการท่องเที่ยว สินค้าและบริการขาดคุณภาพ คณะกรรมการบริหารขาดความรู้ในการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยว ส่วนยุทธศาสตร์การจัดการแหล่งท่องเที่ยว คำชะโนด มี 4 ยุทธศาสตร์ ได้แก่ (1) ยุทธศาสตร์ส่งเสริมตลาดการท่องเที่ยว (2) ยุทธศาสตร์การพัฒนาสินค้าและบริการ (3) ยุทธศาสตร์การบริหารจัดการการท่องเที่ยว (4) ยุทธศาสตร์การพัฒนาบุคลากรการท่องเที่ยว มีผลการประเมินยุทธศาสตร์การจัดการแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์คำชะโนด ด้านความเป็นไปได้ และด้านความเป็นประโยชน์ ผ่านเกณฑ์การประเมิน (ณ พวัศกซ์ เดชชาติรี, กฤตติกา แสนโฆชน์, อรุณศรี อื้อศรีวงศ์ และ ธนกฤต ทุริสุทธิ, 2560)

ปี พ.ศ.2561 การวิจัยของมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา เรื่อง การออกแบบลายผ้าขึ้นวิถีวัฒนธรรมคำชะโนดความเชื่อพญานาคด้วยวิธีมัดหมี่ลวดลายผ้าทอมือ พบว่า ภูมิปัญญาด้านการทอผ้าคำชะโนดมีนามว่าคุณย่าสมรที่มุงมันนอกแบบลวดลายผ้าขึ้นท้องถิ่นคำชะโนด ลวดลายพญานาค ลวดลายเรื่องเล่าของคำชะโนด เป็นตัวแบบให้กับประชาชนในชุมชนท้องถิ่นมาตลอดอายุ 81 ปี เมื่ออาศัยอยู่ในดินแดนที่มีความเชื่อเรื่องพญานาคจึงต้องย้อนว่า ลวดลายพญานาคไม่ได้เกิดจากความเชื่อที่ต้องมีเหตุผลและเป็นเรื่องเล่า “นาคียมพิม” ที่จะสะท้อนความเชื่อมั่นว่า พญานาคมีอยู่จริงจากบรรพกาลจากแม่น้ำเนรัญชราของ “พญาภานุนาคราช” สู่แดนดินถิ่นนาาคำชะโนดของ “พญาศรีสุทโธนาคราช” ในปัจจุบันกาล ซึ่งเกาะคำชะโนดมีต้นชะโนดความสูงกว่า 34.75 เมตรขึ้นไปมาเป็นเอกลักษณ์ที่มีกาบใบตามลำต้นคล้ายกาบเกล็ดตามลำตัวของพญานาคที่ปรากฏอยู่ของต้นชะโนด ลักษณะป่าดงชะโนดมีอายุมา

กว่า 1 ชั่วโมงคนอยู่บนเกาะลอยน้ำหรือเรียกว่าป่าพรุคำชะโนด การมีวิถีชีวิตของภูมิปัญญาท้องถิ่นอยู่กับเรื่องราวภูมิสถานคำชะโนดมาโดยตลอดช่วงชีวิตคนทำให้เกิดได้แนวคิดนำเอกลักษณ์ของต้นชะโนดมาสู่การสร้างลวดลายผ้าขึ้นโดยการนำอัตลักษณ์ต้นชะโนดมาเป็นต้นแบบในการคิดเป็นลวดลายผ้าขึ้นด้วยวิธีการมัดหมี่ ย้อมสี ปั่นด้าย ทอที่จนเกิดเป็นลวดลายแรกของคำชะโนด คือ กาบเอื้องคำชะโนด (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2561)

ปี พ.ศ.2561 ได้มีการตีพิมพ์บทความเรื่อง การติดตามพืชพรรณบริเวณป่าพรุคำชะโนด ในช่วงฤดูแล้งด้วยดัชนีความแตกต่างพืชพรรณ พบว่า แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงค่า NDVI เฉลี่ยของป่าพรุมีแนวโน้มลดลงเมื่อเทียบกับอดีต ปัจจัยที่อาจส่งผลให้ค่า NDVI มีความผิดปกติในบางฤดูกาล คือ ภัยแล้งและระดับความชุ่มชื้นของพื้นที่รองข้าง (ประวิทย์ อ่องอารีย์, ทรงพล ประโยชน์มี และอมรรรัตน์ แท่งทอง, 2561)

ปี พ.ศ.2561 เป็นงานวิจัยของมหาวิทยาลัยขอนแก่นเรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างตำนานท้องถิ่นกับการใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์บริเวณคำชะโนด จังหวัดอุดรธานี พบว่าความเชื่อและความศรัทธาเกี่ยวกับตำนานวังนาคินทร์และพญานาคราชศรีสุทโธมีความเกี่ยวพันแน่นแฟ้นกับคนในชุมชน ซึ่งได้รับการถ่ายทอดและฝังรากลึกลงกับวิถีชีวิตของชุมชน ส่งผลในแง่ของประโยชน์และแง่การอนุรักษ์พื้นที่คำชะโนดไม่ให้ถูกรุกทำลาย การท่องเที่ยว การผลิตและการค้าขายสินค้าทางวัฒนธรรม อาทิ บายศรีรูปพญานาค เข็มกลัดและธุรกิจภาพถ่ายที่ระลึก (มัชฌิมา วีรศิลป์, 2561)

ปี พ.ศ.2562 มีการศึกษาค้นคว้าวิทยานิพนธ์เรื่อง อีสานนาคา: คติความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเมืองของผู้มีสถานะรอง กรณีศึกษาชุมชนคำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี พบว่า นาคกับชาวคำชะโนดและการให้คุณค่าที่เปลี่ยนไปตามความหมายของพญาศรีสุทโธนาครอยู่ 3 ช่วงเวลา ได้แก่ ช่วงแรก ยกย่องในฐานะ “เจ้าปู่” ผู้พิทักษ์ชุมชนในลุ่มแม่น้ำสงครามซึ่งมีคำชะโนดเป็นศูนย์กลางแห่งจักรวาล ช่วงที่สอง ยกย่องในฐานะ “พญาศรีสุทโธโพธิสัตว์” ผู้บำเพ็ญบารมีโดยการช่วยให้ผู้คนสมปรารถนา โดยสัมพันธ์กับธรรมยุติกนิกายที่แพร่หลายในอีสาน และช่วงที่สาม ผู้นำได้มีการก่อตั้งหออาสนะคำพญาศรีสุทโธนาคร ซึ่งการบูชา พญาศรีสุทโธนาคร เป็นความเชื่อที่เกิดขึ้นและเติบโตในท้องถิ่น สามารถควบคุมพฤติกรรมชาวบ้านได้ในทุกมิติ จนทำให้เกิด “ชุมชนพิธีกรรม” (อนุชิต สิงห์สุวรรณ, 2562)

ปี พ.ศ.2562 มีงานวิจัยได้ตีเผยแพร่ในการประชุมวิชาการบัณฑิตศึกษาระดับชาติ สรรพศาสตร์ สรรพศิลป์ ประจำปี 2562 เรื่อง การผนวกกลืนนาคาคติท้องถิ่นกับแนวคิดราชาธิปไตยในพื้นที่คำชะโนด พบว่า พญานาคเป็นความเชื่อควบคู่กับสังคมเกษตรกรรมที่ประชาชนตื่นนอนในการทำมาหากิน พญานาคกลายเป็นที่พึ่งทางใจที่สำคัญ ซึ่งเทียบกับความเป็นราชาของในหลวงรัชกาลที่ 9 ที่ทำให้เกิดฝนและความอุดมสมบูรณ์ แก้ไขปัญหาทุกอย่างให้ประชาชนเป็นที่ประจักษ์ทำให้อำนาจความเชื่อในพญานาคน้อยลงกว่าความจริงที่เทียบกับพระราชกรณียกิจของรัชกาลที่ 9 แต่การลดน้อยลงของอำนาจกับแสดงออกมาในลักษณะของการเกื้อกูลกันและกัน (วรเมธ ชัยมงคล และขวัญชีวัน บัวแดง, 2562)

ปี พ.ศ.2563 ได้มีการวิจัยของมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา เรื่อง การบริหารการพัฒนาอัตลักษณ์ “คำชะโนด” อนุรักษ์ “รุกขนาคา” เมืองอุดรธานีสู่การมีส่วนร่วมของประชาชนร้านค้าผลิตผลคนรากหญ้า อยู่ดีมี สุข ลดความเหลื่อมล้ำอย่างยั่งยืน พบว่า พื้นที่แหล่งท่องเที่ยวคำชะโนด ประชาชนมีความศรัทธาต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธ เจ้าย่าศรีปทุมมาโดยเข้ากราบสักการะทุกปี และมีผู้นำที่เข้าไปมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าคำชะโนด ที่สำคัญประชาชนในพื้นที่ได้มีโอกาสเคยเข้าร่วมกิจกรรมในการปลูกต้นชะโนด แต่ยังมีการทำบายศรีไปจำหน่ายให้กับกลุ่มอาชีพที่คำชะโนดมีส่วนร่วมไม่มากนัก และประชาชนมีความภูมิใจที่คำขวัญจังหวัดอุดรธานี ได้เพิ่ม “คำชะโนด” เข้าไปในคำขวัญที่ว่า “กรมหลวงประจักษ์ฯสร้างเมือง ลือเลื่องแหล่งธรรมะ อารยธรรมห้าพันปี ธานีผ้าหมี่ขิด ธรรมชาติเนรมิตทะเลบัวแดง แรงศรัทธาศรีสุทโธปทุมมาคำชะโนด” วิธีการอนุรักษ์ “รุกขนาคา” มี 3 องค์ประกอบ ได้แก่ (1) การเก็บเมล็ดชะโนด เป็นเก็บเมล็ดที่สมบูรณ์ต้องมีเปลือกเมล็ดสีครามเข้ม ลูกกลม ไม่แห้งกรอบ ขนาดเท่ากับลูกปรือ (2) การเพาะพันธุ์เมล็ดชะโนด เตรียมมวลดินผสมจากเกาะคำชะโนดและดินปลูกต้นไม้ทั่วไป คลุกเคล้าให้เข้ากัน และเตรียมกระถางไว้ให้พร้อม ลงมือปลูกด้วยหลักการปลูกแบบง่าย 5 ขั้นตอน ได้แก่ ขั้นที่ 1 ฐานของกระถางให้รองด้วยตะไคร้หอมหรือหญ้าแห้งทั่วไปได้ ขั้นที่ 2 ใช้ดินร่วนผสมดินเพาะปลูก ขั้นที่ 3 นำดินที่ผสมดินเกาะคำชะโนดและดินเพาะปลูก ขั้นที่ 4 นำเมล็ดชะโนดโรยถี่ ขั้นที่ 5 กลบด้วยดินเพาะปลูก แล้วนำกระถางที่เพาะพันธุ์ทั้งหมดวางในที่ร่ม ใต้ต้นไม้ หรือเรือนเพาะชำ ไม่ควรตั้งไว้กลางแจ้ง ควรรดน้ำให้ชุ่มชื้นอยู่เสมออย่างน้อย 2 วันต่อ 1 ครั้ง และจะเริ่มแตกยอดขึ้นมาในเดือนที่สามของการเพาะพันธุ์ และดูแลไปจนกว่า

แตกยอดยาว 3 เซนติเมตรแล้วนำไปแยกกระถางออกเพื่ออนุบาลต่อไปจนกว่าต้นชะโนด หรือ รุกขนาคา มียอดสูง 50 เซนติเมตรขึ้นไป ใช้เวลาอย่างน้อย 2 ปี จึงสามารถนำไปปลูกได้เพื่อให้ มีโอกาสพ้นจากวัชพืชที่ปกคลุม ซึ่งต้นชะโนดมีโอกาสตายได้มากที่สุด (3) การปลูกต้นชะโนด ต้องเตรียมหลุมขนาดกว้าง 30 x 30 เซนติเมตร ลึก 20 เซนติเมตร หรือพิจารณาอยู่ระดับ เดียวกับพื้นดิน ห่างกัน 1 เมตร โดยให้ปลูกเป็นลักษณะธรรมชาติ ไม่ต้องรดน้ำเพราะกลางป่า คำชะโนดระบบนิเวศเกื้อกูลอย่างดียิ่ง “ต้นชะโนดหากยอดตาย ยอดเนา ยอดขาด โอกาสตาย ทั้งต้นมีสูงมาก” นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมวัฒนธรรมของคำชะโนดทุกปีภายใต้ชื่อว่า “ประเพณี บุญเดือนหก บวงสร้าง เจ้าปู่ศรีสุทโธ เจ้าย่าศรีปทุมมา” ตรงกับขึ้น 15 ค่ำเดือน 6 ของทุกปี “ต้องจัดบวงสรวงใหญ่” โดยภาวะปกติจะพบว่า มีกิจกรรมสำคัญ ได้แก่ พิธีแห่บั้งไฟ 14 หมู่บ้าน พิธีบวงสรวง พิธีรำบูชา พิธีเปลี่ยนเครื่องทรง (อาภรณ์) พิธีจุดบั้งไฟถวายเจ้าปู่ศรีสุทโธ และมีบายศรีที่ชื่อว่า “ขันหมากเบ็งคู่บารมี บายศรีบารมีคู่เมือง” และมีร้านผลิตผลคนรากหญ้า ที่ชื่อว่า “ร้านภูมิพัฒน์คำชะโนด” (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2563).

ปี พ.ศ.2563 ได้ตีพิมพ์บทความเรื่อง ท้องถิ่นภูมิตำกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ วัฒนธรรม: พื้นที่ป่าคำชะโนด พบว่า ชุมชนท้องถิ่นมีการปรับตัวโดยการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ขึ้นมาจากตำนาน ความเชื่อและนิทานปรัมปรา ที่บอกกล่าวเล่าขานกันมาเพื่อเป็นกรอบใน การท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรม ให้นักท่องเที่ยวปฏิบัติตามบนฐานความเชื่อและความสื่ง ศักดิ์สิทธิ์ส่งผลต่อการรักษาระบบนิเวศและทรัพยากรทางวัฒนธรรมป่าคำชะโนดให้คงอยู่ (เบญจศักดิ์ เจริญมหาวิทยาลัย, 2563)

พ.ศ.2563 มีบทความตีพิมพ์ในเรื่อง จาก “เจ้าปู่” ถึง “พญาศรีสุทโธโพธิสัตว์”: การปรับเปลี่ยนจักรวาลวิทยาในความเชื่อเรื่องพญานาคของผู้คนคำชะโนด พบว่า การเปลี่ยนแปลงความเชื่อในเรื่องพญานาคที่คำชะโนด ช่วงแรกเกิดตั้งแต่เริ่มตั้งชุมชนช่วง ทศวรรษ 2480-2500 พญาศรีสุทโธนาคราชมีสถานะเป็น “เจ้าปู่” ฝับรรพบุรุษผู้ให้กำเนิดสรรพ ชีวิต มีอำนาจเหนือมนุษย์ และเป็นดวงวิญญาณผู้พิทักษ์รักษาชุมชน ช่วงที่สอง ในช่วงทศวรรษ 2510-2550 การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพและเชิงอุดมการณ์ที่เกิดจากรัฐไทย ส่งผลให้ ความเชื่อเรื่องนาคผสมผสานกับคติทางพระพุทธศาสนา ทำให้พญาศรีสุทโธนาคราชดำรงฐานะเป็น “พระโพธิสัตว์” (อนุชิต สิงห์สุวรรณ และทวีศักดิ์ เผือกสม, 2563)

ปี พ.ศ.2564 มีบทความตีพิมพ์ในเรื่อง ความเชื่อพญานาคกับการเสี่ยงทายในพื้นที่ ศักดิ์สิทธิ์คำชะโนด พบว่า ความเชื่อพื้นบ้านมีผลต่อวัฒนธรรมการทำนาย ขอพรและเสี่ยงโชค ก่อให้เกิดวิถีทางวัฒนธรรมที่ส่งผลโดยตรงต่อเศรษฐกิจของชุมชนคำชะโนด ซึ่งในพื้นที่ ศักดิ์สิทธิ์คำชะโนดมีความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเสี่ยงทาย 3 รูปแบบ คือ การเสี่ยงทายขอ เลขเสี่ยงโชคจากต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ การเสี่ยงทายด้วยการลูบฆ้องอธิษฐานกับพ่อบุญศรีสุทโธเมย่า ศรีปทุมมานาคราช และการเสี่ยงทายด้วยการทุบหินคลอนหรือไขพญานาค (มัชฌิมา วีรศิลป์, 2564)

3) การมีส่วนร่วมและการยอมรับของคนในชุมชนคำชะโนด

ครั้งหนึ่งในปี พ.ศ.2554 เกิดน้ำท่วมใหญ่ที่กรุงเทพมหานคร ทำให้ผู้เขียนได้เดินทาง กลับมาที่บ้านเกิด คือ คำชะโนด ซึ่งเป็นป่าไม้ศักดิ์สิทธิ์ดินแดนแห่งพญานาคที่เต็มไปด้วยเรื่อง เล่าจากความเชื่อและศรัทธาต่อประชาชนในชุมชนท้องถิ่น ยังเป็นตำนานที่น่าหลงใหลดึงดูดใจ เชื่อเชิญผู้คนจากทั่วทุกสารทิศให้เข้ามาสัมผัสกับชาวบ้านชุมชนคำชะโนด จนกลายเป็นแหล่ง ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอันลือชื่อของจังหวัดอุดรธานี แต่ปัจจุบันปัญหาด้านคำชะโนดยืนต้นตาย อย่างต่อเนื่อง ทำให้คนในชุมชนกังวลว่านี่อาจเป็นจุดจบของตำนานป่าศักดิ์สิทธิ์คำชะโนด และ ในปีนี้เองที่ผู้เขียนในฐานะลูกหลานที่เกิดในภูมิสังคมแห่งนี้จึงได้เข้าร่วมกับกลุ่มชาวบ้านนำ โดยคุณยาสมรเริ่มทำการเพาะต้นกล้าต้นคำชะโนดด้วยเมล็ด เพื่อนำไปปลูกทดแทน และ ดำเนินการอย่างต่อเนื่องเรื่อยมา

ปี พ.ศ.2556 ผู้เขียนได้ลงพื้นที่ในฐานะรองผู้อำนวยการสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ทำการสำรวจความต้องการและปัญหาแท้จริงจากประชาชน ในพื้นที่ชุมชนคำชะโนด ด้วยครั้งนั้นเกิดแนวคิดของมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาให้มีการ จัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ วิจัย บริการวิชาการและถ่ายทอดนวัตกรรมสู่ท้องถิ่นในพื้นที่เขตบริการ วิชาการซึ่งพื้นที่จังหวัดอุดรธานีเป็นพื้นที่หนึ่งในเป้าหมาย ทำให้ผู้เขียนได้ตระหนักอย่างถ่องแท้แล้วว่า ต้องค้นหาพื้นที่ห่างไกลจากตัวเมืองที่เป็นเขตบริการวิชาการของมหาวิทยาลัยราชภัฏ อุดรธานี จึงได้กำหนดให้ห่างจากตัวเมือง 100 กิโลเมตรและเป็นพื้นที่มีโอกาสเข้าถึงได้ง่าย ทำให้ตัดสินใจกำหนด “พื้นที่คำชะโนด” เป็นพื้นที่การเรียนการสอน วิจัยพัฒนา บริการวิชาการ แก่สังคม

ปี พ.ศ.2557 จึงได้เปิด “ศูนย์การเรียนรู้ วิจัย บริการวิชาการ และถ่ายทอดนวัตกรรมสู่ท้องถิ่น ชุมชนคำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี” เมื่อเมื่อวันที่ 13 มีนาคม พ.ศ. 2557 โดยมีฐานองค์ความรู้แรก คือ “การเพาะพันธุ์ต้นคำชะโนด” และผู้เขียนได้เป็นกำลังสำคัญใน “การนำพา” ประชาชน ข้าราชการในพื้นที่ ครูอาจารย์มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ผู้มีจิตศรัทธาได้มา “ร่วมกันปลูกต้นชะโนด” ในช่วงปลายปีเดียวกันนั้น ซึ่งเป็นกิจกรรมชุมชนท้องถิ่นที่มีการจัดกิจกรรมปลูกต้นชะโนดจำนวน 109 ต้น เป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นบนเกาะคำชะโนด ภายใต้ชื่องาน “รวมศรัทธามหาชน ปลูกต้นชะโนด กลางเมืองนาคา ในป่าคำชะโนด” ปลูก 87 ต้นกล้า ถวายพระพร 87 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ นับเป็นก้าวแรกก้าวสำคัญของศูนย์การเรียนรู้ฯ ในการปักหมุดพัฒนาชุมชนคำชะโนด มีการเติมองค์ความรู้ให้กับศูนย์การเรียนรู้ฯ ทุกปี

ปี พ.ศ.2558 ได้เพิ่มฐานความรู้ คือ “การเลี้ยงไก่ดำภูพาน” ที่สามารถเลี้ยงในโรงเรือนได้ทั่วไปตามวิถีชีวิตของชาวบ้าน ให้น้ำและอาหาร เช่น ข้าวเปลือก รำข้าว ปลายข้าว มันสำปะหลัง ข้าวโพด หรือแมลงต่าง ๆ ไล่เดือน ปลาบ่น พืชตระกูลถั่วต่าง ๆ เพื่อเสริมโปรตีนและควรให้ได้ออกกำลังกาย โดยมีลานให้เดิน ให้หญ้าสด และต้องให้น้ำสะอาดตั้งไว้ให้กินตลอดเวลา

ปี พ.ศ.2559 ได้เพิ่มฐานความรู้ “ฐานการบริหารจัดการโรงสีข้าวสำหรับครอบครัวขนาดเล็ก” ซึ่งมีรายละเอียด ได้แก่ (1) เมื่อสีข้าวกับโรงสีขนาดเล็กในครัวเรือนแล้ว จะได้ผลผลิตเป็นข้าวสารที่ใช้สำหรับรับประทานในครัวเรือน หากมีจำนวนมากจึงนำไปจำหน่ายสู่ตลาดต่อไป (2) สิ่งที่เหลือจากการสีข้าวแล้วจะเหลือเป็นแกลบและรำ ซึ่งผ่านการบดมาแล้วสามารถใช้เป็นอาหารสำหรับไก่และปลาที่เลี้ยงไว้ (3) เมื่อไก่มีอาหารกิน ก็จะมีการขับถ่ายและมูลส่วนนี้สามารถนำไปใช้ผลิตปุ๋ยชีวภาพเพื่อใช้กับพืชผักต่าง ๆ ได้

ปี พ.ศ.2560 การสร้างเครื่องมือศึกษาชุมชนด้วยแผนผังเครือข่ายคติชนวิทยา มีขั้นตอนการสร้าง ได้แก่ (1) ลงพื้นที่ศึกษาชุมชนเฉพาะด้าน โดยการหาหลักฐานหนังสือต่างๆ ป้ายคำกลอนต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับชุมชน สำรวจพื้นที่/สถานที่ที่เป็นที่เคารพสักการะ และวิเคราะห์ข้อมูลทางคติชนวิทยาของชุมชน เพื่อให้ทราบข้อมูลเบื้องต้น และทำความเข้าใจเกี่ยวกับความเชื่อ เจตคติ ขนบธรรมเนียมประเพณี ของชุมชนนั้นๆ (2) สัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึกด้านคติชน

วิทยาจากแกนนำชุมชน หรือผู้สูงอายุที่เป็นคนดั้งเดิม (3) การสังเกตเวลาสัมภาษณ์ และรวมกลุ่มสนทนา โดยสังเกตได้จากการลักษณะต่อไปนี้ คือ 1) ประโยคที่ผู้ให้สัมภาษณ์พูดนั้น เป็นประโยคที่มีความมั่นใจ 2) การพูดนั้นต้องเรียบเรียงเรื่องราวได้ 3) เล่าเรื่องได้ พูดประโยคที่รู้เรื่อง และสามารถสะท้อนความจริง และมีผู้รับรองเรื่องเล่าได้ สังเคราะห์ได้ หรือว่าพูดแล้วกินใจ (4) จัดบันทึกและจัดลำดับเรื่องราว/เหตุการณ์ของชุมชน โดยเริ่มต้นจากอดีตมาปัจจุบัน ซึ่งจะช่วยให้ทราบถึงความเชื่อมโยงของเรื่องราวทางคติชนวิทยาของชุมชนที่ชัดเจนขึ้น พร้อมระบุชื่อผู้เล่าเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ (5) จัดทำแผนผังเครือข่ายคติชนวิทยา เพื่อแสดงความเชื่อมโยงของเรื่องราวทางคติชนวิทยาของชุมชน

ภาพที่ 7.4 ร่องรอยการลงพื้นที่ทำกิจกรรมร่วมกับประชาชนในชุมชนคำชะโนด

ฐานการเรียนรู้ของศูนย์การเรียนรู้ วิจัย บริการวิชาการ และถ่ายทอดนวัตกรรมสู่ท้องถิ่น ชุมชนคำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี เป็นการพัฒนาและบูรณาการความรู้ อย่างรอบด้านจากการถ่ายทอดนวัตกรรมทางการเกษตรให้กับชาวบ้านในชุมชนคำชะโนด ให้ได้ มีอาชีพเลี้ยงปากท้อง และครอบครัวจากวัตถุดิบ สิ่งแวดล้อม และวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่น สร้างความยั่งยืนแก่ทุกคนในชุมชน นอกจากนี้ทางมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทายังคง ภารกิจในการอนุรักษ์พันธุ์ต้นคำชะโนดเพื่อรักษา และสืบสานตำนานแห่งความศรัทธาที่หล่อ

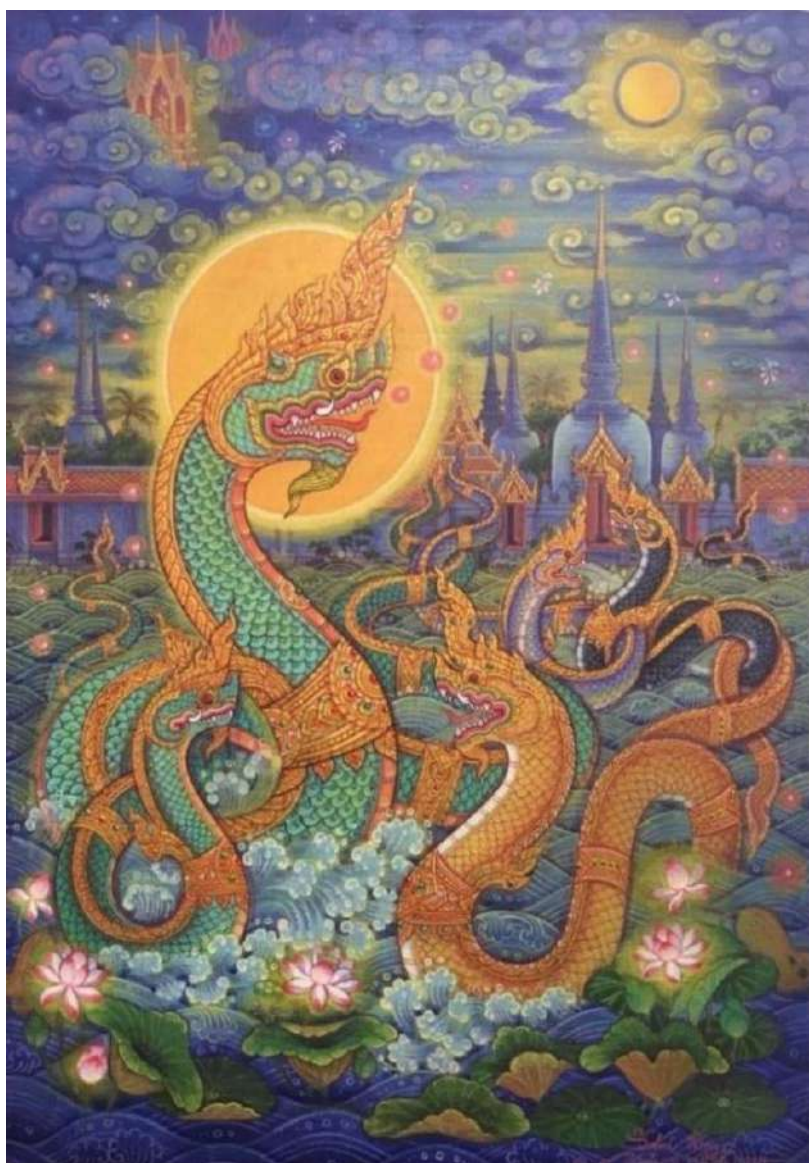
เลี้ยงหัวใจ และจิตวิญญาณของคนในชุมชนคำชะโนดให้สืบต่อไป (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2557; 2560; ฝ่ายบริการวิชาการ สถาบันวิจัยและพัฒนา, 2557) ในช่วงเวลา 6 ปี (พ.ศ. 2554-2560) นับเป็นการปักหมุดที่มั่นคงและยั่งยืนให้กับชุมชนคำชะโนดมาจวบจนปัจจุบันนี้ยังมีกิจกรรมที่ศูนย์อำนวยการคำชะโนด วัดศรีสุทโธ กำนัน ผู้ใหญ่บ้านและประชาชน 14 หมู่บ้านได้ดำเนินการดูแลคำชะโนด และผู้เขียนได้พาะพันธุ์ต้นชะโนดไว้ให้กับทางคำชะโนดเพื่อขยายพื้นที่ต่อไป

4) การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในเชิงพื้นที่คำชะโนด

ผู้เขียนกำหนดให้ “ผลของการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่” ให้เป็นตัวชี้วัดที่ชัดเจนที่สุดในการเข้าถึงคติชนวิทยาคำชะโนดเพราะการเปลี่ยนแปลงมีความเป็นรูปธรรมที่สามารถสังเกตได้ด้วยอายตนะทั้ง 6 ของคนเรา คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ อาทิ เรื่องเล่าความเชื่อพญานาคที่สร้างคำชะโนด ที่ปลุกต้นชะโนด รูปลักษณะพญาศรีสุทโธนาคราช มาเป็นรูปลักษณะของเจ้าปู่ศรีสุทโธ เรื่องของกตีกาข้อปฏิบัติในการเข้าสักการะ การประกอบพิธีบวงสรวงบูชาเจ้าปู่ศรีสุทโธวันเพ็ญเดือนหก (ขึ้น 15 ค่ำเดือน 6) ที่มีการแห่บังไฟจาก 14 หมู่บ้านด้วยนารำแต่ละหมู่บ้าน และการร่วมบุญทำบังไฟของหมู่บ้านโนนเมืองที่เกาะคำชะโนดตั้งอยู่ การจัดบวงสรวงแก้บนที่มีเครื่องสักการะแก้บน บายศรี นางรำ แร้งปรารธนา และความเชื่อในการปลุกต้นชะโนดสร้างบ้านแปลงเมือง พื้นที่เมืองบังบดเชื่อมโยงแรงปรารธนาของมนุษย์กับพญานาคผู้มีทรัพย์ ลาภมาก พื้นที่ข่อยหวาย โชคลาภ ความสำเร็จ ที่เต็มด้วยคำว่า “ถ้าลูกได้...จะมาแก้บนด้วย...” การทำเครื่องบูชาที่เรียกว่า “บายศรี” สร้างคุณค่าและมูลค่าให้กับประชาชนได้เปลี่ยนแปลงชีวิต ฐานะการเงิน อาชีพใหม่ของประชาชนคนคำชะโนด

ดังนั้นในการศึกษาเรียนรู้คำชะโนดคติชนวิทยานั้นมีรูปแบบอยู่บนพื้นฐานของ “ความเชื่อพญานาค” ผู้สร้างลำน้ำโขง ผู้ปกครองพรหมประกายโลก ผู้ดูแลดวงชะโนดวังนาคินทร์ ผู้คอยปกป้องดิน น้ำ ไฟ ลม ต้นไม้ ความอุดมสมบูรณ์ ผู้เป็นราชาแห่งนาคาทั้งปวงของประเทศไทย และวันนี้ประเทศไทยมี “นาค” (Naga) เป็นเอกลักษณ์ประจำชาติไทย เมื่อวันที่ 1 พฤศจิกายน พ.ศ. 2565 ที่ประชุมคณะรัฐมนตรีรัฐบาลประยุทธ์ จันทร์โอชา ได้เห็นชอบให้ “นาค” เป็นเอกลักษณ์ประจำชาติไทย ประเภทสัตว์ในตำนาน สัญลักษณ์ การประกาศครั้งนี้มุ่งให้เกิดการเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และวัฒนธรรมของชาติ อีกทั้งยังเป็นการนำ

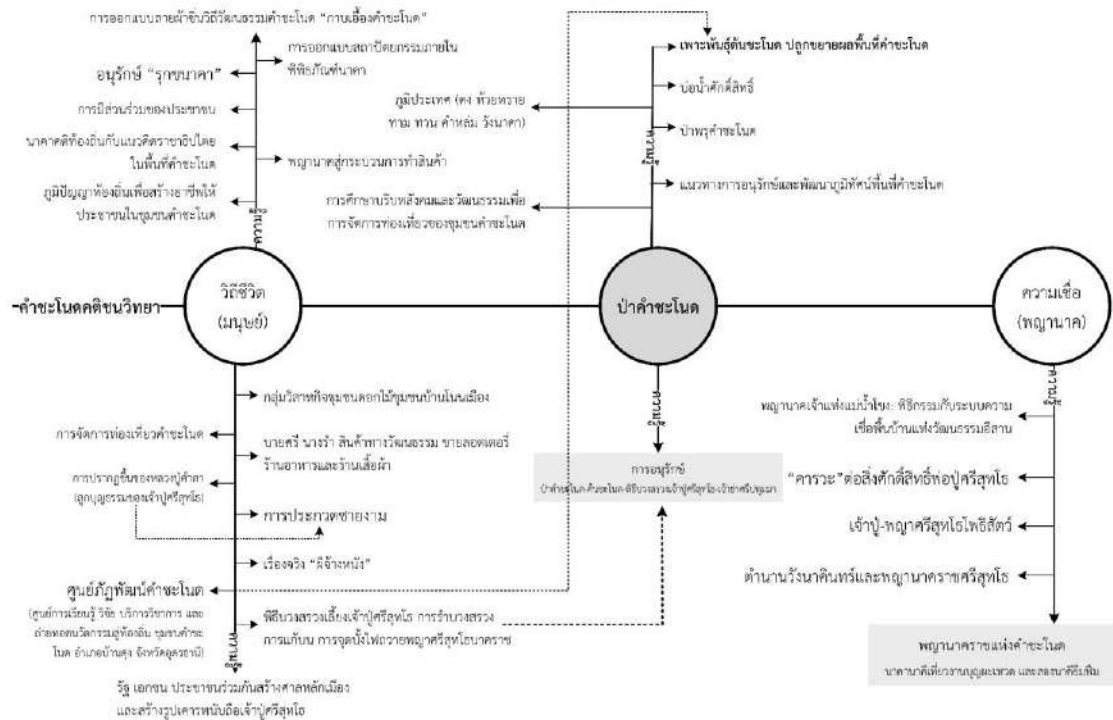
“ทุนวัฒนธรรม” มาขับเคลื่อนเศรษฐกิจสร้างสรรค์ (soft power) ที่จะสามารถช่วยเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจและนำรายได้เข้าประเทศ โดยคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ได้มอบกรมศิลปากร สำนักช่างสิบหมู่ เป็นผู้ดำเนินการร่างภาพต้นแบบของนาคเป็นรูป “พญานาคสี่ตระกูล” ประกอบด้วย ตระกูลวิรูปักษ์ (สีทอง) ตระกูลเอราปถ (สีเขียว) ตระกูลฉัพพยาปุตตะ (สีรุ้ง) และตระกูลกัณหาโคตรมະ (สีดำ) ในภาพต้นแบบมี พญานาคตัวใหญ่สุด คือ “นาควาสุกรี” เป็นนาคที่มีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนาและพระมหากษัตริย์ ส่วนคลื่นน้ำ และ ศาสนสถาน สื่อให้เห็นว่านาคเป็นสัญลักษณ์แห่งน้ำ ความอุดมสมบูรณ์ และการเป็นผู้พิทักษ์รักษาพระพุทธศาสนา (รัฐบาลไทย, 2565) ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 7.5 ภาพต้นแบบ “นาค” เป็นเอกลักษณ์ประจำชาติไทยประเภทสัตว์ในตำนาน

ที่มา: รัฐบาลไทย (2565)

จากร่องรอยองค์ความรู้ที่เกิดขึ้นในภูมิสังคมคำชะโนดมากกว่า 2 ทศวรรษจะพบความรู้ในการศึกษาค้นคว้า 3 ส่วนได้แก่ คติชน ป่าคำชะโนด และคตินาค ผู้เขียนสรุปเป็นผังภาพไว้ดังนี้

ภาพที่ 7.6 องค์ความรู้ที่เกิดขึ้นในภูมิสังคมคำชะโนด

ทุนคติคนคำชะโนด

คติคนคำชะโนด หมายถึง วิธีวิถีของคนคำชะโนดที่ผูกโยงกับความเชื่อความศรัทธาอันซ่อนอยู่ในพฤติกรรมและปรากฏการณ์ของชีวิตประจำวัน เดือน ปีฤดูกาลที่สะท้อนออกมาให้เห็นในพื้นที่ในรูปแบบประเพณีวัฒนธรรม ตำนาน เรื่องเล่า กติกาข้อห้าม นิทานปรัมปรา พิธีกรรมที่คนคำชะโนดประพฤติปฏิบัติสืบต่อกันมาแต่ในอดีต จนกลายเป็นคติ หรือวิถีวิธีที่คนพึงปฏิบัติในการอยู่ร่วมกันของคนกับคน คนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ คนกับภูมิสถานที่อยู่อาศัย การมีคตินี้เช่นนี้เพราะว่าทุกคนพื้นที่มีความเชื่อว่า ณ ที่ตนอยู่มีเจ้ามีจอมจึงต้องมีแบบแผนคติในการปฏิบัติสืบต่อกันมาก ดังนั้นการจะเชื่อว่ามีสิ่งที่ยังมองไม่เห็นอยู่ด้วยต้องสืบให้เห็นถึงร่องรอยของ “คติคนคำชะโนด” ว่า ณ ที่แห่งนี้มีตำนานปรัมปราเรื่องราวอันเป็นเรื่องจริง หรือมีคนเล่าให้ฟังถึงเรื่องราวของพญาศรีสุทโธนาคราชแห่งคำชะโนด ข้อห้ามคำชะโนด พิธีกรรมบวงสรวงคำชะโนด มีสาระสำคัญพอสังเขปดังนี้

1. ตำนานพญาศรีสุทโธนาคราช

ความที่ปรากฏเป็นการเผยแพร่ในหนังสือ ตำนานคำชะโนด ดินแดนแห่งพญานาค (คณะกรรมการบริหารคำชะโนด, 2562) มีใจความสรุปดังนี้

กาลครั้งหนึ่งนานมาแล้ว “...ณ หนองแส มีพญานาคสองตน ตนหนึ่งชื่อ พญาสุวรรณนาคราช กับอีกตนหนึ่งนามว่า พญาสุทโธนาคราช กับบริวารฝ่ายละ 5,000 ตนอาศัยอยู่ในเขตปกครองของตนเองอย่างสงบสุข กัลยาณมิตรทั้งการแบ่งปันอาหาร เกื้อกูลกันในการศึกสงคราม ไปมาหาสู่บอกกล่าวตกลงกันเวลาหาอาหาร ข้ามเขตของกันและกัน อยู่ร่วมกันในแผ่นดินเดียวกันอย่างฉันท์มิตรและยึดมั่นในสัจจะวาจาเหนือสิ่งอื่นใด ความเชื่อใจของมิตรสหายมาที่หนึ่ง ครั้นต่อมาวันหนึ่งพญานาคทั้งสองเกิดทะเลาะขัดแย้งกันด้วยเหตุแห่งความไม่เชื่อใจเรื่องขนช้างและเม่นที่นำมาในการแบ่งปันอาหาร จนเกิดการทำศึกสงครามระหว่างนาคราช 7 ปี 7 เดือน 7 วัน เป็นสาเหตุแห่งความเดือนร้อนทั้งสามภพ ได้แก่ ภพภูมิบาดาล ภพภูมิมนุษย์ ภพภูมิสวรรค์ จนทำให้พระอินทร์เข้ามาห้ามศึกสงครามโดยตั้งกติกาสันติภาพให้ทั้งสองนาคราชขุดแม่น้ำไปให้ถึงทะเล ถ้าใครเป็นฝ่ายชนะจะได้รับประทานปลาบึกไว้ที่แม่น้ำสายนั้น ผลปรากฏว่าพญาสุทโธนาคราชนำไพร่พลขุดลอกเอียงแฉ่งแผ่นดินแม่น้ำคดโค้งมาจากหนองกระแสน้ำถึงทะเลก่อน ได้ชื่อว่า แม่น้ำโขง ในปัจจุบัน ส่วนพญาสุวรรณนาคราชพไพร่พลขุดลอกเอียงแฉ่งแม่น้ำเป็นเวลานานยังไม่ถึงทะเลจึงแพ้ไปเวลาต่อมาได้ชื่อแม่น้ำน่าน ในปัจจุบัน นอกจากนี้ผู้ชนะได้ขอพร 1 ประการ ทำให้พญาสุทโธนาคราชได้ขอประตูเชื่อมต่อสามภพภูมิบาดาล มนุษย์และสวรรค์ไว้ 3 แห่ง ได้แก่ ประตูที่หนึ่งพระธาตุหลวงเวียงจันทน์ ประเทศลาว ประตูที่สองดอนจันทน์แม่น้ำโขง ประเทศลาว ประตูที่สามอยู่ที่พรหมประกายโลกเมืองคำชะโนด ตั้งอยู่บ้านโนนเมืองตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี (คณะกรรมการบริหารคำชะโนด, 2562) มีต้นไม้แห่งชัยชนะที่ประทานจากเพื่อบูชาไว้ในภพภูมิมนุษย์ โดยมีพระอินทร์ พญาสุทโธนาคราชและบริวารนาคราวมาร่วมกันปลูกไว้เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์บอกให้มนุษย์รับรู้อย่าไปลบหลู่และทำลาย เพราะนี่คือเมืองหลวงของเหล่านาคราช

ความตอนหนึ่งเกี่ยวกับดอนจันทน์แม่น้ำโขง ซึ่งตามตำนาน มุขปาฐะเชื่อว่าพระฤๅษี 3 องค์ ลงมาจากภูเขาควายเป็นไม้จันทน์ปักเป็นด้าย (กำแพง) คร่อมดอนจันทน์แม่น้ำโขงบ้าง พญาสุวรรณนาคราชเนรมิตช่วยบุรีจันอ้วยล้วยสร้างเมืองจันทบุรีและมีผู้รู้ท้องถิ่นให้เอาแผนที่ขนาด

ใหญ่ของเขตสุขาภิบาลศรีเชียงใหม่ซึ่งอยู่ตรงข้ามกับนครหลวงเวียงจันทน์มาพบตรงแม่น้ำโขงตอนจันทาบกับกำแพงนครเวียงจัน แนวกำแพงเมืองชั้นในเมืองจันทบุรีศรีสัตนาคนหุตจะเข้ากันพอดี (สิทธิพร ณ นครพนม, 2566)

คำชะโนด

ภาพที่ 7.7 ประติสัณภาพภูมิพระธาตุหลวงเวียงจันทน์ ตอนจัน คำชะโนด

ครั้งกล่าวถึง “อุรังคธาตุ” หรือ “อุรังคธาตุนิทาน” เป็นตำนานและนิทานปรัมปราที่กล่าวถึงตำนานพระธาตุพนมมีทั้งฉบับที่เป็นภาษาลาว และฉบับหนังสือเก่าเดิมเป็นอักษรธรรมพื้นเมืองแบ่งเป็น 7 ผูก ในใบลานเรียก “อุรังคธาตุ” (สมบุรณ์ บุญฤทธิ์, 2560) ซึ่งตำนานอุรังคธาตุ ที่สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม มีหน้าที่สำรวจ ดูแล รักษา ให้บริการเอกสารโบราณ ทั้งจารึก หนังสือสมุดไทย และคัมภีร์ใบลานหรือหนังสือใบลาน โดยเฉพาะคัมภีร์ใบลาน เรื่อง อุรังคธาตุ ที่มีจำนวน 10 รายการ ได้แก่ ตำนานอุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) อุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม ตำนานพระธาตุพนม ตำนานพระธาตุพนม (ฉลองพื้นอุลึงธาตุพนม) (หอสมุดแห่งชาติ, 2562)

ภาพที่ 7.8 ใบลานอุรังคธาตุและพระธาตุพนมที่เป็นตำนานเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า

ที่มา: ภาพใบลาน, หอสมุดแห่งชาติ (2562)

เมื่อย้อนค้นหาด้านเรื่องศีกสงครามของนาค 2 ฝ่ายตามความที่ปรากฏในตำนานอุรังคธาตุ ยังมีปรากฏเหตุแห่งการทะเลาะกันอยู่ในตำนานเมืองสุวรรณโคมคำ ซึ่งความขัดแย้งเป็นของผู้ยิ่งใหญ่ผู้ครองหัวหนองแส คือที่ในตำนานอุรังคธาตุเรียก พินทะโยนกวดินาค แต่ในตำนานเมืองสุวรรณโคมคำเรียก พระยาสุตตะนาค ส่วนคู่กรณีเป็นใหญ่ท้ายหนองแส คือที่ในตำนานอุรังคธาตุ เรียก ณะมูลนาค ในตำนานเมืองสุวรรณโคมคำเรียก พระยาศรีสัตตะนาคราช มีเรื่องราวทะเลาะกันด้วยการไม่ซื่อสัตย์ อย่างไรก็ตามเมื่อยึดตำนานอุรังคธาตุ ในปี พ.ศ. 2483 กรมศิลปากร ได้ปริวรรตต้นฉบับดั้งเดิมจารึกเป็นตัวอักษรธรรมอีสานบนแผ่นใบลานมาเป็นตัวอักษรไทยสยาม (กรมศิลปากร, 2485) ได้ถอดใจความไว้ว่า สมัยปฐมกัลป์คือ เกิดโลกใบนี้ขึ้น นาคได้อยู่อาศัยในหนองแส 17 ตน แต่นาคที่ทะเลาะกันด้วยเหตุแห่งชนเผ่าที่ตั้งนครชนเผ่า คู่ขัดแย้งคือผู้ครองหัวหนองแส ได้แก่ พินทะโยนกวดินาค กับผู้ครองใต้หนองแส ได้แก่ ณะมูลนาคกับชีวายนาค ผู้เป็นหลาน สร้างความเดือดร้อนไปยังพระอินทร์จึงให้สุกรรมเทวบุตรลงมาปราบและขับไล่นาคทั้ง 2 ฝ่ายออกจากหนองแส ฝ่ายณะมูลนาคกับชีวายนาคจึงอพยพไพร่พลออก จากหนองแสไปตามแม่น้ำอุรังคนทีหรือแม่น้ำอุ ได้ไปพักอาศัยชั่วคราวอยู่ได้

ภูเก้าพรร้า จากนั้นธนะมูลนาคจึงค้ำค้วกอพยพไพร่พลไปถึงเมืองกรุงนทนคร เรียกแม่น้ำนั้นว่ามูลนที ส่วนชีวายนาคค้ำค้วกออกจากแม่น้ำมูลนทีไปเป็นแม่น้ำอ้อมเมืองหนองหานหลวง เมืองหนองหานน้อยไปถึงเมืองกรุงนทนคร เรียกแม่น้ำชีวายนที ธนะมูลนาคยังได้ขุดค้วกดินออกจากแม่น้ำโขงเข้าไปในแผ่นดินใหญ่ให้เป็นหนอง เรียกน้ำของหลง อีกทั้งจนค้ำค้วกแผ่นดินไปจนถึงแม่น้ำสมุทร ร่องนี้เรียกว่า น้ำสี่ผี (สมบุรณ์ บัญญฤทธิ์, 2560) และชีวายนาคได้ค้ำค้วกจากแม่น้ำมูลนทีเข้าไปในแผ่นดินเป็นหนองเรียกน้ำชีหลง ฝ่ายพินทะโยนกวะดินาคค้ำค้วกกลายเป็นแม่น้ำพิงได้ทำการสร้างเมืองใหม่เรียกว่าเมืองโยนกวะดินคร แต่ความเดือดร้อนที่เกิดขึ้นระหว่างศึกสงครามของนาคทั้งสองฝ่ายได้สร้างความเดือดร้อนอย่างหนักให้สัตว์ในหนองเสตายมากมาย ผียักษ์ผีเปรตพากันมากัดกิน เหล่านาคทั้งหลายอยู่ยากลำบากหนองน้ำขุ่นมัว หืดแห้งขอด เน่าเหม็นด้วยซากสรรพสัตว์ที่ตายลงระหว่างสงคราม เป็นที่อาศัยไม่ได้อีกต่อไป ทำให้เหล่านาคทั้งหลายมีสุวรรณนาค พุทโธระปาปะนาค ปัพพาระนาค สุขะระนาค หัตถิศรีสัตตะนาค เสฎฐะไชยะนาค สหัสสะพะละนาค สิทธิโภคะนาค เป็นอาทิ ได้ออกจากหนองเสตามแม่น้ำอุรังคทีเสาะแสวงหาภูมิใหม่จนในที่สุดได้มาอยู่ร่วมกันใน “สุวรรณภูมิ” ที่มีสุวรรณนาคเป็นประธานแห่งนาคทั้งหลายตามพุทธพยากรณ์ ซึ่ง “เมืองสุวรรณภูมิ” ตั้งอยู่ริมแม่น้ำโขง มีภูเขาสำคัญ คือ ภูเวียง โอบล้อมรอบเมืองสุวรรณภูมิ มีหนองน้ำใหญ่สำคัญ คือ หนองคันแทเสื่อน้ำ เป็นอาทิ มีโพนจิกเวียงจัว ใต้ปากห้วยภูคำ ภายในเมืองสุวรรณภูมิมีรอยพระพุทธรูปปางไสยาสน์ที่สุวรรณนาคอาศัย รอยพระพุทธรูปปางที่โพนบก และรอยพระพุทธรูปปางที่เวินพระเจ้า (ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี, 2563) ครั้นตำนานอุรังคธาตุได้กล่าวถึงนาค 17 ตัวที่นำพาไพร่พลอพยพจากสงครามหาภูมิใหม่และเป็นใหญ่ในภูมิสถานของตนเองบนแผ่นดินสุวรรณภูมิ ดังนี้ (กรมศิลปากร, 2512; 2537; พระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมามาลา), 2551; อุดร จันทวัน, 2555; สมบุรณ์ บัญญฤทธิ์, 2560; ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี, 2563).

- 1) สุวรรณนาค ผู้เป็นใหญ่นำนาคทั้งหลายในสุวรรณภูมิ จากหนองเสมาอาศัยอยู่ที่ภูเวียงสร้างเมืองสุวรรณภูมิช่วยบุรีจันอ้วยลัยสร้างเมืองจันทบุรี
- 2) พุทโธระปาปะนาค ผู้เป็นหลานของสุวรรณนาค จากหนองแสไปอยู่ที่หนองบัวบาน เขตเมืองสุวรรณภูมิ

บางตำราเรียกนามว่า กุทโธปาปนาค ซึ่งพระพุทธรเจ้าวิปัสสิพุทธรเจ้า โปรดสัตว์ให้พ้นทุกข์เสด็จไปยังถ้ำหนองบัวบาน โปรดกุทโธปาปนาคจนบังเกิดความเลื่อมใสประกาศตนเป็นอุบาสก และถือพระไตรสรณคมณ์เป็นสรณะที่พึ่งที่ระลึกตลอดชีวิต และยังโปรดน้องชาย กุทโธปาปนาค ชื่อ มิลินทนาค จนเข้าถึงไตรสรณคมณ์จึงกราบทูลขอรอยพระบาทพระพุทธรองค์ไว้เป็นที่สักการบูชา พระพุทธรองค์ทรงพิจารณาสถานที่ประทับรอยพระพุทธรบาทไว้ชื่อว่า พระพุทธรบาทบัวบก (สมบุญณ์ บุญฤทธิ์, 2560)

3) ภัคคิยะนาค ลูกของพุทโธระปาปะนาค วันหนึ่งภัคคิยะนาคเณรมิตเป็นกระรอกตอนไปเที่ยวยังเมืองหนองหานน้อยถูกพรานของขุนขอมเมืองหนองหานน้อยยิงด้วยหน้าไม้ถึงแก่ความตายและแบ่งเนื้อกระรอกตอนกินความทราบไปยังพุทโธระปาปะนาครู้จึงให้บริวารไปหล่มเมืองหนองหานน้อยลงไปเป็นหนองน้ำใหญ่

4) ปัพพะระนาค คู้ยควักไปอยู่ที่โพนจิกเวียงจัว ภูเขาหลวง ริมน้ำบางพวน ส่วนพญาเงือกและพญาเงี้ยวไม่ต้องการอยู่ที่ภูเขาหลวงจึงคู้ยควักออกมาทางแม่น้ำสายหนึ่งมีชื่อว่า “แม่น้ำจิม” หรือ “แม่น้ำเงือกงู”

5) สุกขะระหัตถินาค ไปอยู่อาศัยที่เวินสุก

6) หัตถิศรีสัตตนาค นาคเจ็ดเศียร ไปอยู่ดอยนันทกังรี ต่อมาอมรฤๅษีและโยธิกฤๅษีช่วยสร้างเมืองศรีสัตตนาคไว้บนดอยนันทกังรี

7) เสฎฐไชยะนาค ไปอยู่หนองคันแทเสื่อน้ำเมืองจันทบุรี ได้เจาะปล่องออกมาอยู่หนองหอไชยมาออกแม่น้ำโขง ยามฤดูฝนจึงไปอยู่หนองคันธรรพ์

8) สะหัสสะพะละนาค ไปอยู่หนองยางคำเมืองจันทบุรี ได้เจาะปล่องออกมาแม่น้ำโขง ที่ท่าพันพร้าว ยามเข้าฤดูฝนจะไปอยู่หนองคันธรรพ์

9) สิทธิโกะนาค ไปอยู่ท่านาได้ เมืองจันทบุรี

10) สิริวัฒนนาค ไปอยู่กกคำ เมืองจันทบุรี

11) อินทะจักกะนาค ไปอยู่ปากห้วยมงคลเมืองจันทบุรี

12) กายะโละนาค ไปอยู่ป่ามหาพุทธรวงศาเมืองจันทบุรี

13) เอกจักขุนาค ไปอยู่ปากร่องสะแกเมืองจันทบุรี

14) สุกันธนาค ไปอยู่ที่หาดทรายกลางแม่น้ำโขงเมืองจันทบุรี-บุรีจันอ้วยล้วย

15) ณะมูลนาคน ผู้ต้นเหตุแห่งศึกสงครามนาคราชไปอยู่อาศัยที่แม่น้ำมูล เป็น
ผู้ทำให้เมืองหนองหานหลวงจมเป็นหนองน้ำใหญ่

16) ชีวายนาค ผู้เป็นหลานของณะมูลนาคน ได้อาศัยอยู่ในบริเวณเมืองหนอง
หานหลวง (สกลนคร) และหนองหานน้อย (หนองหาน อุดรธานี) (ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี, 2563)

17) พินทะโยนกเวดินาค ผู้เป็นต้นเหตุแห่งศึกสงครามนาคราชไปอยู่อาศัยที่
แม่น้ำโขงได้ทำการสร้างเมืองใหม่เรียกว่าเมืองโยนกเวดินคร

ชี้ให้เห็นว่า หนองแส คือจุดเริ่มต้นของแม่น้ำหลายสายของกลุ่มน้ำโขง มีอยู่จริงในตำนาน
อุรังคธาตุ ตำนานเมืองสุวรรณโคมลาค ความเชื่อของชาวลาวและชาวไทยอีสาน มีสงคราม
นาคราช ที่มีเหตุจากการไม่ซื่อสัตย์ต่อกันเกิดขึ้นที่นครชนเม่น (ชนเม่น) และไม่ใช่ว่าการขัดแย้ง
ของพญาสุวรรณนาคราช กับพญาศรีสุทโธนาคราช ทั้งนี้ตามเดิม พุทธโธระปาปะนาค มีลูกนาม
ว่า กังคิยะนาค มีน้องชายชื่อมิลินทนาคน มีปู่ชื่อสุวรรณนาค ผู้ครองดินแดนสุวรรณภูมิ ชี้ให้เห็น
ว่า พุทธโธระปาปะนาค มีนามปัจจุบันว่า “พญาศรีสุทโธนาคราช” ผู้ครองวังนาคนิทรเมือง
คำชะโนด มีดงชะโนดเป็นภูมิสถานบ่งชี้ถึงการมีอยู่จริงของสถานที่ในตำนาน ซึ่งคำว่า
“ศรีสุทโธ” เป็นชื่อที่มนุษย์เรียกขานเจ้าปู่ศรีสุทโธ แต่ในตำนานเรียกว่า พุทธโธระปาปะนาคราช

ดังนั้นผู้เขียนจึงมีความเห็นว่า ต้องแยกความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคนามว่า พุทธโธระปา
ปะนาคราช หรือ พญาศรีสุทโธนาคราช หรือเจ้าปู่ศรีสุทโธ ตามตำนานอุรังคธาตุให้สิ้นสุดที่การ
เกิดแม่น้ำหลายสายเชื่อมแม่น้ำโขงบนแผ่นดินสุวรรณภูมิ และให้มีการเรียบเรียงตำนาน
คำชะโนดขึ้นใหม่เพราะเมืองคำชะโนด ไม่มีรากเหง้ามาจากความขัดแย้งของความไม่ซื่อสัตย์ใน
ลัทธิจะวาจาจนเป็นเหตุให้เกิดศึกสงคราม แต่คำชะโนดจะเกิดขึ้นด้วยฐานรากหนองบัวบานที่
พุทธโธระปาปะนาคราช หรือพญาศรีสุทโธนาคราชอยู่อาศัยจนและได้รับการพิงธรรมจาก
พระพุทธเจ้าวิปัสสีพุทธเจ้า ที่ได้มีโอกาสมาโปรดสัตว์ให้พ้นทุกข์จนบังเกิดความเลื่อมใสใน
พุทธศาสนาอย่างยิ่งพร้อมประกาศตนปกป้องพุทธศาสนาเป็นอุบาสกที่ยึดมั่นพระไตรสรณคมณ์
เป็นสรณะที่พึ่งที่ระลึกตลอดชีวิต ซึ่งสอดคล้องกับบันทึกประวัติศาสตร์คำชะโนดที่นายสวาท
อดีตศึกษาธิการอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ที่กล่าวว่าเจ้าปู่ศรีสุทโธปรารภนาคนให้นายคำตา
ทองสีเหลือง เป็นเหมือนลูกบุญธรรม ได้บวชบำเพ็ญและสร้างวัดอยู่ใกล้กับคำชะโนด ชื่อว่า

วัดศรีสุทโธ (คณะกรรมการบริหารคำชะโนด, 2562) ไว้เป็นสถานที่แห่งการละเว้นบาปทั้งปวง โดยมี “คำชะโนด” เป็นภูมิสถานแห่งเดียวบนผืนแผ่นดินสุวรรณภูมิ

2. ปริมปราคำชะโนด

ภาพที่ 7.9 ดงคำชะโนด หรือป่าคำชะโนด

มุขปาฐะเล่าสืบ ๆ กันมาเป็นนิทานปรัมปราจากปู่ตายายสู่ลูกหลานใจความว่า พระอินทร์ มอบต้นไม้แห่งชัยชนะบาปทั้งปวงให้กับพุทธโธระปาปะนาค หรือพญาศรีสุทโธ นาคราช ผู้ได้รับการพิงธรรมจากพระพุทเจ้าวิปัสสีพุทเจ้า จนบังเกิดความเลื่อมใสในพุทธศาสนาอย่างยิ่ง ประกาศตนปกป้องพุทธศาสนายึดมั่นพระไตรสรณคมณ์เป็นสรณะที่พึ่งที่ระลึกตลอดชีวิต แล้วพระอินทร์ส่งพญาศรีสุทโธนาคราช มาตั้งบ้านเรือนอยู่ถื่นนี้แล้วเสด็จลงมาจากสวรรค์พร้อมต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ที่มีลักษณะคล้ายนาค ชื่อว่า ต้นชนะ ต่อมาเมื่อมีชื่อว่า ต้นชะโนด ที่มีลักษณะคล้ายต้นมะพร้าว ต้นหมาก ต้นตาล ต้นปาล์ม มีลำต้นสูงยาวกว่า 40 เมตรอยู่กันเป็นดงป่าหนาทึบ ยามต้องลมจะมีเสียงดังหวีดหวิวน่าสพึงยั้ง เชื่อกันว่า ดินแดนคำชะโนดให้เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของผู้มีใจสูง รักษาศีล มีสัจจะวาจา ให้เป็นที่พึ่งของเมืองมนุษย์ และเมืองบาดาล พระอินทร์จึงกำหนดให้พญาศรีสุทโธนาคราชมาโปรดมนุษย์ทุกข้างขึ้นช่วงเวลา 15 วัน (ขึ้น 1-15 ค่ำของเดือน) จงแปลงกายเป็น “มนุษย์” ในนามที่ชาวบ้านได้พบเจอถูกเรียกว่า “เจ้าปู่ศรีสุทโธ” และช่วงเวลาข้างแรม 15 วัน (แรม 1-15 ค่ำของเดือน) จงกลับไปปกครองเหล่านาคและบำเพ็ญบารมีที่เมืองบาดาล ซึ่งชาวบ้านรู้จักในนามว่า “พญาศรีสุทโธนาคราช” มีจุดเชื่อมโยงบอกถึงการแบ่งเมืองคำชะโนดพญานาค และแผ่นดินมนุษย์ออกบนสะพานทางเข้าคำชะโนด ชาวบ้านเล่าว่าเคยเจอเรื่องลึกลับว่า เห็นชาวเมืองคำชะโนดมาเที่ยวงานบุญผะเหวด หญิงสาวมา

ยืมพิมพ์ผ้า เสียงเด็ก ๆ เรียนหนังสือ จ้างหนังกลางแปลง เกะลอยน้ำเมื่อยามน้ำท่วม เจอรอยพญานาค ประกวดชายงาม (สวาท บุรีเพีย, 2539; ลอง ธารา, 2546; คณะศึกษานุศิษย์, 2559; ทศพล จังพานิชย์กุล, 2559; คณะกรรมการบริหารคำชะโนด, 2562; ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2561; 2563)

ผู้เขียนได้ลงพื้นที่สำรวจพื้นที่พบความจริง (1) ต้นชะโนดมีลักษณะเหมือนลำตัวและเกล็ดพญานาค มีความยาวกว่า 40 เมตรเป็นป่าดงต้นชะโนดขึ้นอยู่เต็มเกาะมีอยู่จริง (2) รูปปั้นที่สื่อถึงเจ้าปู่ศรีสุทโธ ที่แปลงกายเป็น “มนุษย์” ช่วงเวลาขึ้น 1-15 ค่ำของเดือนมีอยู่จริงอยู่ศาลเจ้าปู่เจ้าย่ากลางเกาะคำชะโนด (3) มีสะพานที่แยกเกาะคำชะโนด (บาดาล) กับแผ่นดิน (มนุษย์) ตรงกลางสะพานเข้าออกทางเดียวของคำชะโนดมีอยู่จริง (4) มีร่องรอยของความเชื่อของผู้คนที่เป็นการแสวงหาโชคลาภที่มีการบวงสรวงมีอยู่จริง และ (5) มีรูปปั้นพญาศรีสุทโธนาคราชที่อยู่ตรงบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์เป็นสัญลักษณ์ร่างเดิมของพญาศรีสุทโธนาคราช ช่วงเวลาแรม 1-15 ค่ำ นั้นเอง

ภาพที่ 7.10 ภาพที่เป็นปรากฏการณ์จริงในพื้นที่คำชะโนด พ.ศ. 2554-2566

“สองนาศียืมพิมพ์” นาศิผู้พี่นามว่า คำบัวศรี และนาศิผู้น้องนามว่า คำสุมาลี ไปยืมพิมพ์ผ้าที่หมู่บ้านเมืองไพร (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2561; 2563) เรื่องนี้ได้ปรากฏอยู่ในบทที่ 4 วิธีวิธี

ขึ้นถีนาคา เรียบร้อยแล้วแต่จะสรุปสาระสำคัญถึงปริมปราคำชะโนด เมื่อเมืองคำชะโนดเป็นดินแดนแห่งนาค ซึ่งตั้งอยู่ใกล้ 4 หมู่บ้านในอดีต คือ คำชะโนด บ้านม่วง เมืองไพร วังทอง เหตุการณ์ที่เล่าสืบต่อกันมาเกิดขึ้นที่หมู่บ้านเมืองไพร ตอนกลางวันมีสตรี 2 นางแต่ตัวด้วยเสื้อผ้าอาภรณ์แบบพื้นบ้านแต่สะอาดเรียบร้อย กิริยาเป็นมารยาทเหมือนผู้หญิงชาววังที่ได้อบรมมาอย่างดี เดินทางเหมือนมุ่งหน้ามาจากคำชะโนดเพื่อยืมฟืมทอผ้าจากชาวบ้านเมืองไพร ชาวบ้านให้ยืมฟืมแล้วได้นั่งสนทนาด้วยความสนใจในตัวของทั้งสองนาคี ซึ่งด้วยความแปลกใจในความงามและกิริยามารยาทไม่เคยพบเห็นหญิงในแถบนี้มาก่อนเลย จนกระทั่งพูดคุยจนสนิทเวลาใกล้พลบค่ำแล้วเจ้าของบ้านจึง “ชวน” ให้ยืมค้ำคั้นที่บ้านก่อน พอรุ่งสางค่อยออกเดินทางเพราะระยะทางกว่า 4 กิโลเมตรเป็นทางเกวียน ลูกรังและป่าทึบ อาจไม่ปลอดภัยกับหญิงสาวทั้ง 2 นางได้ คำบัวศรีและคำสุมาลีจึงได้ตกลงค้ำคั้นที่บ้านของผู้ให้ยืมฟืมทอผ้านั้น แล้วจะนอนในกระเฌอใบใหญ่ เจ้าของบ้านแม้จะสงสัยแต่ไม่กล้าถามตรง ๆ แต่คั้นนั้นด้วยความเป็นห่วงใย ซอ้งใจ สงสัยมากจึงจุดไฟออกไปดูปรากฏภาพที่เห็น คือ “ทั้งสองนางได้คั้นร่างเดิมเป็นงูตัวใหญ่ขนดอยู่เต็มกระเฌอ” ด้วยความตกใจมากจึงรีบปิดประตูห้องพักของสองนางไว้ พอรุ่งขึ้นวันใหม่แปลงกายเป็นสตรีดั้งเดิมจึงเดินทางจากไป แล้วเรื่องราวจึงได้ถูกเล่าขานให้ชาวบ้านได้ฟังยิ่งเพิ่มความน่าสะพรึงกลัวและเกรงขามต่อคำชะโนดมากขึ้น (ลอง ธารา, 2546; คณะศึกษานุศิษย์, 2559; ทศพล จังพานิชย์กุล, 2559; คณะกรรมการบริหารคำชะโนด, 2562; ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2561; 2563) ครั้นเมื่อกล่าวถึงการคั้นร่างเดิมของนาคแปลงกายมีข้อมูลบ่งชี้มาแต่ในครั้งพุทธกาล กล่าวว่า พระผู้มีพระภาครับสั่งกะภิกษุทั้งหลายว่า ดูภิกษุทั้งหลาย เหตุแห่งความปรากฏตามสภาพของนาค มีสองประการนี้ คือ เวลาเสพเมถุนธรรมกับนางนาคผู้มีชาติเสมอกัน *เวลาวางใจนอนหลับ* 2 เหตุแห่งความปรากฏตามสภาพของนาค (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525; มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2551) สอดคล้องกับมุขปาฐะของหลวงปู่ชอบ ฐานสโม ที่ครูบากล้วย (พระวีระศักดิ์ ธีรภัทโท) ได้จัดบันทึกที่หลวงปู่ชอบสนทนากับพญานาคากะละนาคราช ไว้ว่า หลวงปู่ชอบ ถามว่า รูปร่างของพญานาคเกิดขึ้นได้อย่างไร? กะละนาคราช บอกว่า รูปร่างของพญานาคจะเกิดขึ้นได้ด้วยเหตุ 6 ประการ ได้แก่ เวลาแสดงตน เวลาเกิดโทสะ เวลาเดินทาง *เวลาเพลอสติ* เวลาแสดงฤทธิ์ และเวลาจิตเกิดปฏิพัทธ์ในกาม (ทิพย์มาลา, พลังจิต), 2557)

ผู้เขียนได้ลงสำรวจพื้นที่จริงในจุดที่เจอสองนาคิในหมู่บ้านเมืองไพรได้พบผู้อาวุโสของหมู่บ้านนำพาลงพื้นที่และเล่าเรื่องราวให้ฟังว่า ครอบครัวที่เจอสองนาคิให้ยืมฟืมและเตรียมกระเบื้องให้กับสองนาคิ “มียู่จริง” ในหมู่บ้านเมืองไพรแต่คนเหล่านั้นได้เสียชีวิตแล้วคงเหลือแต่ลูกหลานสืบบ้านต่อเมืองเล่าขานเรื่องราวอันมหัศจรรย์ในการพบเจอนาคด้วยอายตนะทั้ง 6 ของตนเองใช้วิธีสืบจากคำพูดจริงในสิ่งที่เห็นและรู้สึกในห้วงเวลานั้น

ภาพที่ 7.11 ลงพื้นที่เก็บข้อมูลพิสูจน์เรื่องเล่า “นาคิยืมฟืม”

“ประกวดชายงาม” เป็นเรื่องเล่าของคนที่มีตัวตนจริง คือ หลวงปู่คำตา สิริสุทโธ เจ้าสำนักสงฆ์สิริสุทโธคนแรก ต่อมาหลวงปู่จอม ยันตสีโล ได้เปลี่ยนชื่อเรียกว่า “วัดสิริสุทโธ” ปรากฏช่วงอายุ 20 ปี บวช 3 พรรษา ออกมาแต่งงานมีลูก คาดว่าช่วงหลวงปู่คำตา สิริสุทโธ ขณะเป็นชายหนุ่มเบญจเพศ ชื่อนายคำตา ทองสีเหลือง ที่มีอายุ 25 ปี หลังออกพรรษาปลายเดือนธันวาคม คืบหนึ่งอาจารย์คำตาฝันว่า เจ้าปู่สิริสุทโธมาหาที่บ้านเพื่อขอให้ท่านไปร่วมประกวดชายงามที่เมืองบาดาลคำชะโนด พอถึงเวลา 17.30 นาฬิกา ที่นัดหมายไว้เจ้าปู่สิริสุทโธ ได้ อาจารย์คำตาได้ลุกวิ่งไปยังทุ่งนาใกล้ลำห้วยทางทิศตะวันตกของหมู่บ้าน ญาติพี่น้องและชาวบ้านที่มาคอยดูแลได้วิ่งตามไปอย่างกระชั้นชิด แต่ปรากฏว่าร่างของอาจารย์คำตาหายวับไป

กับตาชาวบ้านในทุ่งนาโล่งโพลงเพล้งเป็นเวลาพลบค่ำ หลังจากที่ตามหาไม่เจอชาวบ้านพากันไปหาหมอธรรมเพื่อช่วยดูเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับอาจารย์คำตา พบว่า เจ้าปู่ศรีสุทโธมารับไปประกวตชายงามแล้ว ไม่ต้องเป็นห่วงจนกระทั่งเวลาผ่านไป 1 วันเต็ม ๆ ในเวลา 17.30 น. พบร่างของอาจารย์คำตานอนสลบอยู่ที่คันนาตรงที่หายวับไปกับตานั่นเอง พอตื่นขึ้นมาได้สติไม่ลืมเลือนได้เล่าเหตุการณ์ทั้งหมดให้ชาวบ้านฟังว่า ถึงเวลานัดหมายเจ้าปู่ศรีสุทโธได้นำพาหนะมารับที่บ้านเหมือนอยู่แต่ลอยได้เหมือนเครื่องบิน ลักษณะเหมือนธรรมาสน์พระเวลานั่งเทศน์ บินไปในทิศทางเดียวกับเมืองคำชะโนด เป็นบ้านเมืองที่สวยงามมากมีปราสาทราชวังบ้านเรือนมากมาย อยู่ยงต์ได้บินไปที่ปราสาทหลังที่สวยงามที่สุดซึ่งเป็นที่ประทับของเจ้าปู่ศรีสุทโธ พอลงจากอยู่ยงต์แล้วเข้าห้องแต่งตัวด้วยเสื้อผ้าอาภรณ์ที่งดงามที่เจ้าปู่ศรีสุทโธเตรียมไว้ ปู่พาเดินยังเวทีประวนซึ่งมีขนาดกว้างใหญ่ มีผู้คนเฝ้าชมการประกวตมากมาย ผลปรากฏว่า อาจารย์คำตาได้รางวัลชนะเลิศ แต่ท่านไม่รับรางวัล กรรมการตัดสินให้ไปประกวตต่อที่เมืองปากกระดิ่ง ซึ่งเป็นปากแม่น้ำกระดิ่งที่ไหลลงสู่แม่น้ำโขง เจ้าปู่ศรีสุทโธไม่อนุญาติ เพราะรักษาสัจจะที่ให้ไว้กับอาจารย์คำตาไว้ จึงพาเดินทางกลับด้วยอยู่ยงต์ส่งไว้ที่เดิมนั่นเอง (สวาท บุรีเพ็ญ, 2539; ลอง ธารา, 2546; ธวัชชัย ธาตุดี, 2555; คณะศึกษานุปศิษฐ์, 2559; ทศพล จักรพานิชย์กุล, 2559; คณะกรรมการบริหารคำชะโนด, 2562; ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2561; 2563)

ผู้เขียนเห็นว่า เหตุการณ์ที่ผลิตซ้ำในการเล่าสืบกันมาและมีการบันทึกไว้จากมุขปาฐะที่สำคัญมีตัวตนจริงในเหตุการณ์ที่เล่าขณะนั้นไม่เกิน 100 ปีข้อมูลยังถือว่ามีความเป็นจริงอย่างสมบูรณ์มาก หากวิเคราะห์จากตัวบุคคล นายคำตา ทองสีเหลืองไม่จำเป็นต้องสร้างเรื่องโกหกชาวบ้านหรือญาติพี่น้อง เพราะนายคำตาเคยบวชมาแล้ว 3 พรรษาทุกคนในหมู่บ้านเรียกว่า “อาจารย์” เป็นที่เคารพรักใคร่ของชาวบ้าน หากวิเคราะห์จากช่วงเวลาที่นายคำตาเล่าให้ชาวบ้านฟังคิดว่า เหตุการณ์แบบนี้ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน “หายวับไปกับตา” กลับมาชาวบ้านต้องอยากรู้อยากเห็นต้องกดดันให้เล่าทันทีในบัดนั้น ชี้ให้เห็นระยะเวลาเผชิญกับเหตุการณ์นั้นจะต้องจำได้อย่างถ่องแท้และรายละเอียดต้องมีมากแน่นอน ดังนั้นการเล่าให้ชาวบ้านฟังทันทีที่นายคำตาจึงยังมีความจำดีอยู่แน่นอน และที่สำคัญแม้การบันทึกข้อความจะไม่ใช้ทันที แต่เมื่อชาวบ้านได้ฟังในครั้งนั้นจะถูกบันทึกโดยชาวบ้านอยู่แล้วดังนั้นการเล่าจึงไม่มีความแตกต่างกันนัก เมื่อผู้เขียนลงพื้นที่เก็บข้อมูลทำให้เห็นภาพและรูปหล่อหลวงปู่คำตา สิริสุทโธ ที่วัดศิริสุทโธ

จริงและทุกคนกราบไว้ถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์อีกแห่งหนึ่งในพื้นที่ชุมชนคำชะโนดที่นักท่องเที่ยวควรไปกราบไหว้เหมือนแหล่งท่องเที่ยวทางความเชื่อและศาสนาทั่วไป

ภาพที่ 7.12 หลวงปู่คำตา สิริสุทโธ ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นบุตรบุญธรรมของเจ้าปู่ศรีสุทโธ

3. ข้อห้ามคำชะโนด

การมีข้อห้ามคำชะโนด เป็นกฎกติการะเบียบที่ใช้เฉพาะในพื้นที่เข้าเกาะคำชะโนดหรือเมืองคำชะโนดเท่านั้นและใช้กันมาแต่โบราณกาลที่คนในหมู่บ้านใกล้คำชะโนดพ่อแม่เฒ่าเล่าให้ฟังว่า สิ่งต้องห้ามโบราณที่ชาวบ้านยึดถือดังนี้ (คณะศึกษานาสิกข์, 2559; ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2561)

- 1) ห้ามใส่เสื้อผ้าสีแดง ผ้าแดงเหมือนหงอนพญานาคที่อยู่เหนือเศียรจึงไม่ควรลบหลู่จากมนุษย์
 - 2) ห้ามพูดคำหยาบสาปแช่ง หรือภาษาชาวบ้านเรียกว่า ป้อยดำ
 - 3) ห้ามส่งเสียงดัง ทักในสิ่งที่เห็น หรือห้ามบิณฑบาตเวลาขับรถผ่านให้สงบเสียม
- เจียมตัว

4) ห้ามทำร้ายปลาไหล งู เต่า จระเข้ กระรอก และสรรพสัตว์ในเมืองคำชะโนด เพราะถือเป็นบริวารของเจ้าปู่ศรีสุทโธ

5) ห้ามมีความโลภ มีเรื่องราวเล่าว่า ชาวบ้านเมืองไพร บ้านม่วง บ้านวังทอง ในอดีตใกล้คำชะโนดมีบ่อเกลือสินเธาว์ที่ชาวบ้านมาต้มเกลือ ชาวบ้านเรียกว่า บ่อเมือง มีถ้ำอยู่ลึกเข้าไปในคำชะโนดซึ่งมีจระเข้มากมาย บางส่วนของพื้นที่จะมีเนินดินจะเป็นชีท่า (เกลือ) ชาวบ้านได้ไปต้มแบ่งปันซึ่งกันและกันอย่างเท่าเทียม ใครจะโลภกว่าคนอื่นไม่ได้ ถ้าใครโลภกว่าผู้อื่นจะมีอันตรายเกิดขึ้นทันที ข้อห้ามในการเข้าพื้นที่ต้มเกลือ ได้แก่ ห้ามขับขี้อ้วกเยียนลงไปในพื้นที่บ่อเกลือ ห้ามลักขโมยเกลือ ห้ามนำผู้หญิงไปนอนค้างคืนที่ต้มเกลือ ห้ามผู้ตากผ้าถุงในพื้นที่บ่อเกลือ ถ้าใครฝ่าฝืนจะตาย และจะไม่มีเกลือเกิดขึ้นอีกเลย

6) ห้ามเดินทางผ่านกลางคืนที่คำชะโนดเพราะยามวิกาลเป็นของเมืองบังบด

7) ห้ามหยิบเมล็ดชะโนด ไข่ไม้ ลูกมะเดื่อออกไปจากคำชะโนด โดยไม่ได้ทำพิธีกรรมขอกับเจ้าปู่ศรีสุทโธเด็ดขาด

นอกจากนี้ยังมีข้อห้ามช่วงเปิดการท่องเที่ยวในปี พ.ศ.2560 จาก “คำบอกเล่าผู้อาวุโสคำชะโนด” ได้ยืนยันข้อห้ามดังนี้ (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2561)

1) ห้ามพูดเท็จ ไร้สัจจะ ไม่ซื่อสัตย์ต่อคำอธิษฐาน คำมั่นสัญญา คำบนบานศาลกล่าว คำบวงสรวง

2) ห้ามแต่งกายไม่สุภาพทุกประการ

3) ห้ามทิ้งสิ่งของทั้งส่วนตัว ของบูชาไว้ในคำชะโนดจะเป็นการลบหลู่

4) ห้ามส่งเสียงดัง เข้าทรง แต่ให้สวดมนต์ คำบูชา ขอพรได้

5) สิ่งที่เจ้าปู่ศรีสุทโธ ชิงชิงเกลียดยิ่ง คือ คนไร้สัจจะเป็นที่สุด ทั้งนี้สิ่งสำคัญควรใส่ผ้าขึ้น สภาพเรียบร้อย (แต่งชุดขาวเหมาะสมที่สุด)

ข้อปฏิบัติข้อห้ามที่เป็นปัจจุบันสอดคล้องกับการท่องเที่ยวและช่วงส่งผ่านสถานการณ์โรคระบาดโควิด 19 ในการเข้าสักการะบูชาเกาะคำชะโนด ซึ่งปรากฏเป็นข้อความในป้ายประชาสัมพันธ์โดยทั่วไปในบริเวณวัด ทางเข้า และในเกาะคำชะโนดดังนี้

1) ห้ามสวมใส่รองเท้า สวมหมวก แว่นตาเข้าไปสักการะศาลปู่ในคำชะโนด

2) ห้ามนำสุราอาหารเข้าไปในเมืองคำชะโนด

- 3) ห้ามส่งเสียงดัง พุดคุยอย่างสุภาพและปกติได้
- 4) ห้ามพุดจาบหลู่ ทำท่าย หยาบคายไม่สุภาพ ดุด่า สาปแช่ง หมิ่นประมาท
- 5) ห้ามชุด ชิด ถู ทาแป้งตามโคน กิ่งก้าน หรือลำต้นชะโนด ต้นมะเดื่อ
- 6) ห้ามปิกปายชื้อคน ชื้อตำแหน่ง ชื้อหน่วยงานในบริเวณจะเป็นสิ่งไม่ดีต่อผู้นั้น
- 7) ห้ามนั่งขอบบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ ห้ามนำน้ำล้างมือ ล้างเท้า สาดน้ำองค์เจ้าปู่-ย่า
- 8) ห้ามโยนเหรียญลงในบ่อน้ำ หรือทิ้งสิ่งของลงในบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์
- 9) ห้ามทิ้งขยะ หรือบายศรี พวงมาลัยใด ๆ ไว้ในคำชะโนด
- 10) งดขึ้นสักการะบนศาลเจ้าปู่ศรีสุทโธ เจ้าย่าศรีปทุมมา
- 11) ห้ามสร่งน้ำองค์พญานาค (สร่งเฉพาะเทศกาลสงกรานต์)
- 12) ใส่หน้ากากอนามัย และยืนตามจุดที่เจ้าหน้าที่จัดไว้ให้ และเดินไปใน

ทิศทางเดียวกัน เข้าพร้อมกันเป็นกลุ่ม

- 13) กำหนดเข้าสักการะเวลา 07.00-17.00 นาฬิกาเท่านั้น

ผู้เขียนยืนยันว่า การมีข้อห้ามเป็นสิ่งที่เหมาะสมกับสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ หรือพื้นที่อันเป็นที่เคารพ สักการะ อันเป็นมงคลในความเชื่อของคนที่เป็นคติชนนับถือกันมาแต่โบราณ ปู่ย่าตายาย พ่อแม่ มาสู่ลูกหลาน เช่นเดียวกับบ้านเมืองมีกฎหมาย ระเบียบปฏิบัติ องค์กรมีระเบียบวินัย กฎ กติกา สถานที่ทางศาสนามีข้อห้าม มีระเบียบ ข้อการปฏิบัติ อาทิ ห้ามสวมใส่หมวกบ้าง รองเท้า บ้าง แวนดาบ้าง ชุดเสื้อผ้าสั้น ๆ ไม่สะอาดเข้าพระอุโบสถ ไหว้พระธาตุ ขึ้นบนศาลาองค์พระ สถานที่เหล่านั้นมักจัดที่วางรองเท้าไว้ด้านหน้าให้ผู้มีจิตศรัทธา แนวทางเหล่านั้นเป็นเช่นเดียวกัน “คำชะโนด” เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของชาวบ้านท้องถิ่นมาอย่างช้านาน มีเหตุการณ์ต่าง ๆ เกิดขึ้นเกี่ยวพันกับผู้คนที่อยู่รอบคำชะโนดมาหลายช่วงอายุคนเล่าสืบทอดต่อ ๆ กันมา ดังนั้นกฎกติกาเป็นของมนุษย์ มิใช่ของนาคเพราะคำชะโนดเป็นบ้านเมืองของนาค เมื่อมนุษย์เข้ามายังบ้านเมืองผู้อื่น ย่อมปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของเจ้าของบ้าน ซึ่งมีข้อห้ามที่สำคัญได้แก่ ไม่สวมเสื้อผ้าอาภรณ์สีแดงควรใส่สีขาวและผ้าขึ้น ไม่พุดจาบคาย ดุด่า ทำท่าย ลบหลู่ ไม่สวมรองเท้าเข้าเมืองคำชะโนด ไม่ส่งเสียงดัง ไม่นำน้ำล้างมือล้างเท้า ไม่โยนเหรียญ สิ่งของลงไปในบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ ไม่ทิ้งขยะ หรือบายศรีสิ่งของไว้ในคำชะโนด ไม่ควรนำแป้ง ถู ทา ลูบต้นไม้ หักกิ่งไม้และนำผลต้นชะโนด ไปไม้้อออกจากคำชะโนด

ภาพที่ 7.13 ภาพที่ปรากฏการแต่งกาย ข้อความข้อห้ามที่มีอยู่ในคำชะโนด

4. พิธีกรรมบวงสรวงคำชะโนด

สืบสานพิธีกรรมบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ ที่ประดิษฐาน ณ ศาลหลักเมืองอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ได้พบว่า ปี พ.ศ.2513 ทางอำเภอบ้านดุง ได้เชิญนายคำตา ทองสีเหลือง ผู้ที่เคยได้ไปประกวดขายงามเมืองคำชะโนดตามที่ชาวบ้านเล่าขานมา ให้ได้มาสือลักษณะของเจ้าปู่ศรีสุทโธเพื่อจำลองไว้ที่ศาลหลักเมืองในตัวอำเภอบ้านดุง ปรากฏว่าลักษณะเจ้าปู่ศรีสุทโธตามคำบอกเล่าว่า เจ้าปู่ศรีสุทโธ มีหน้าตาคมคาย รูปร่างสูงใหญ่ ผมหงอก ผิวขาว พุดไฟเราะ มีลักษณะทรงศีลธรรม มีเมตตา สมเสื้อผ้าแขนยาวสีขาว นุ่งโจงกระเบนสีเขียวเรื่อๆ ขณะที่เห็นท่านไม่ได้สวมรองเท้า เมื่อทราบลักษณะแล้วได้มีพราหมณ์เต็ง กำเนินมะไฟ มีความรู้ฝีมือช่างปั้นรูปเหมือนและพิธีพราหมณ์ประกอบพิธีบวงสรวงสร้างศาลหลักเมืองในการก่อสร้าง ต่อมาปี พ.ศ.2514 ได้อัญเชิญเจ้าปู่ศรีสุทโธมาสถิตที่ศาลหลักเมืองจนได้มีการประกอบพิธีบวงสรวงและเฉลิมฉลองสมโภชน์ 5 วัน 5 คืน โดยคุณพ่อสี หล้าสา หรือที่ชาวบ้านเรียกตุ้มกุ่มภา มาเป็นผู้นำในการประกอบพิธีครั้งนี้ (ทศพล จังพานิชย์กุล, 2559) จึงถือได้ว่า พิธีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธเกิดขึ้นครั้งแรกที่ศาลหลักเมืองอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี พ.ศ.2514 เป็นพิธีบวงสรวง

สมโภชน์ศาลหลักเมื่อนั้นเอง ต่อมางานวิจัยประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ได้ชี้ชัดว่า จากการสัมภาษณ์อดีตผู้ใหญ่บ้านคนแรกของบ้านโนนเมืองพบว่า ชาวบ้านได้ริเริ่มจากการเลี้ยงเจ้าปู่เจ้าย่าก่อนทำนาปลูกข้าวในประเพณีบุญเดือนหก หรือขึ้น 15 ค่ำเดือน 6 ซึ่งภายหลังการมรณภาพของหลวงปู่คำตา สิริสุทโธ เจ้าอาวาสวัดศรีสุทโธองค์แรกทำให้มีการยึดมั่นต่อการบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ หลวงปู่คำตาและบุญบังไฟไปพร้อมกันก่อนเคยทำเพียงหมู่บ้านใกล้เคียงคำชะโนดแต่ปัจจุบันเป็นประเพณีประจำของ 14 หมู่บ้านที่อยู่ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี จนกลายเป็นประเพณีบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธประจำปีของคำชะโนด ที่สะท้อนความเชื่อทางพุทธ ทางพราหมณ์ ทางสิ่งศักดิ์สิทธิ์เจ้าปู่ศรีสุทโธ จนเกิดการสร้างกำลังใจ เครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ ความสุขและความหวังตามแรงปรารถนาโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) แสดงความเคารพนับถือต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธ (2) การจรรโลงศาสนา สืบสานวัฒนธรรมท้องถิ่น ต้มโฮมลูกหลาน ญาติมิตร (3) รักษาความสามัคคีของคนในชุมชน (รัชชัย ชาติดี, 2555) โดยปัจจุบันมีขั้นตอนของการประกอบพิธีบวงสรวงที่เป็นสาระสำคัญโดยรวมตั้งแต่การแห่บังไฟจาก 14 หมู่บ้านมารวมกันที่ลานพิธีบวงสรวงที่คำชะโนดวันขึ้น 14 ค่ำเดือน 6 พอถึงวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 6 ถวายภัตตาหารพระภิกษุสงฆ์สามเณร ต่อมาทำพิธีพราหมณ์บวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ มีการรำบวงสรวงถวายเจ้าปู่ศรีสุทโธ พิธีแก้บนของชาวบ้าน และจุดบังไฟถวายเจ้าปู่ศรีสุทโธ อย่างไรก็ตามการบวงสรวงสักการะพญานาคราช มีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) ประทานฝนให้ตกต้องตามฤดูกาล (2) เพื่อความเป็นสวัสดิมงคลของชีวิต (3) ตอบแทนคุณงามความดีของพญานาคราชที่ช่วยดลบันดาลประทานพรให้เกิดความเป็นมงคล ความสำเร็จ ความปรารถนาของมนุษย์ ซึ่งที่คำชะโนดมีความเชื่อว่า “พญาศรีสุทโธนาคราช” เป็นจอมราชาแห่งนาของเขตแคว้นลุ่มน้ำโขง และแผ่นดินสุวรรณภูมิแห่งนี้ พิธีบวงสรวงพญานาคราชจึงมี 5 ขั้นตอนดังนี้ (คณะกรรมการบริหารคำชะโนด, 2562; ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2561; 2563)

ขั้นตอนที่ 1 เตรียมสถานที่และเครื่องสักการะ

แต่ก่อนการบวงสรวงจัดขึ้นในใจกลางปีคำชะโนด แต่ด้วยจำนวนคนจำนวนมากขึ้นการบวงสรวงจึงจัดลานวังนาคินทร์คำชะโนดด้านนอกเกาะคำชะโนด มีเครื่องสักการะ ได้แก่ ชันห้า ดอกไม้สีขาว ดอกดาวเรือง เหล้าไห-ไก่ตัว ผลไม้ 9 อย่าง บายศรีปากชาม ข้าว-ขวาทิพย์ 1 คู่

รูป 9 ดอก ขนมหวาน 9 อย่าง น้ำเปล่า น้ำหวานแดง เขียว ส้ม ชุดของหมอเครื่องประทีนผิว พานบายศรีพญานาค ธัญพืช ถั่ว งาดำ งาขาว นม เนย คำหมาก คำพลู 9 คำ บุหรี่ 9 มวน

ขั้นตอนที่ 2 พิธีบวงสรวง

จ้ำ (พราหมณ์) จะนำพิธีกรรม ได้แก่ ไหว้พระกล่าวอัญเชิญ กล่าวบูชาพระรัตนตรัย กล่าวขอขมา ชุมชุมเทวดา (สัคเคฯ) อ่านโองการ ตั้งจิตอธิษฐานปฏิญาณ กล่าวคำขอพรในสิ่งที่ปรารถนา ถวายทานทำบุญ แผ่เมตตา

ขั้นตอนที่ 3 แก่บน รำบวงสรวง

หลายคนที่มาร่วมพิธีบวงสรวงจะนำขอไหว้ตนเองมาเพื่อแก้บนด้วย ซึ่งจะมีขันห้า คำหมาก คำพลู ขันหมากเบ็ง บายศรี ทุกอย่างเป็นคู่ นอกจากนั้นจะมีการรำบวงสรวงเป็นการรำถวายเจ้าปู่ศรีสุทโธ และกลางคืนจะมีการฉายหนังกลางแปลงถวายเหตุจากผีจ้างหนังสือเมื่อปี พ.ศ. 2532

ขั้นตอนที่ 4 จุดบั้งไฟถวายเจ้าปู่ศรีสุทโธ

เป็นบั้งไฟที่แห่กันมาจาก 14 หมู่บ้านของตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี จนครบทุกหมู่บ้าน

ขั้นตอนที่ 5 ปลุกต้นชะโนด

เป็นพิธีสำคัญในปี พ.ศ.2566 ที่เกิดขึ้นนำโดย พระครูสุทธิจันทราภรณ์ รองเจ้าคณะอำเภอบ้านดุง เจ้าอาวาสวัดศรีสุทโธคำชะโนด อาจารย์ภูสิทธิ์และก้านนพงษ์ศักดิ์ ก้านนตำบลบ้านม่วง พร้อมผู้ใหญ่บ้านและผู้ช่วยทั้ง 14 หมู่บ้าน ปลุกต้นชะโนด ถวายปู่ศรีสุทโธและย่าศรีประทุมมา ศูนย์อำนวยการคำชะโนด ปลุกต้นชะโนดจากการเพาะเมล็ดต้นชะโนดในเกาะคำชะโนด

ภาพที่ 7.14 กิจกรรมในพิธีกรรมบวงสรวงคำชะโนด

ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

พื้นที่คำชะโนดมีทุนทรัพยากรธรรมชาติที่น่าทึ่งมากและเป็นที่แห่งเดียวในโลกที่มีเกาะลอยน้ำที่มีต้นชะโนดมากที่สุดและมีต้นมะเดื่อใหญ่อยู่รอบขอบเกาะคำชะโนดซึ่งบนเนื้อที่เกาะคำชะโนดมีประมาณ 20 ไร่ที่มีต้นชะโนด ย้อนอดีตเมื่อ 46 ปี (พ.ศ.2520) ที่แล้วใจกลางป่าคำชะโนดมีบ่อน้ำผุดเล็ก ๆ จะงดผุดเพียงเดือนเจ็ดเท่านั้น น้ำผุดนี้ได้หล่อเลี้ยงป่าคำชะโนดให้มีธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ เส้นทางผ่านเป็นทางเกวียนไม่มีแท่งกระทั้งบ้านเรือนผู้คนมีเพียงเถียงนาที่มานอนเลี้ยวว่ว ควาย ของชาวบ้านทั้งหมู่บ้านวังทอง และบ้านม่วง มีทำไร่ ทำนา หาของป่า เรียกโนนใกล้คำชะโนดว่า โนนตุ่ม เพราะมีต้นมะตูมจำนวนมากมีป่าแก ป่าไผ่ ป่าหญ้าแฝกมากแล้วมองเห็นป่าชะโนด พอช่วงปี พ.ศ. 2524 มีคนย้ายมาอยู่แถวนี้เพียง 1-2 ครัวเรือนชาวบ้านจึงเรียกบ้านชะโนดทางผ่านไปบ้านม่วงเมืองไพร (คณะกรรมการบริหารคำชะโนด, 2562)

ภาพที่ 7.15 แผนที่ภาพถ่ายทรัพยากรธรรมชาติพื้นที่เกาะคำชะโนด-อ่าวน้ำทวนใกล้คำชะโนด

ที่มา: Google Map (2566)

คำชะโนดในทางวิทยาศาสตร์ได้อธิบายว่า ทางกายภาพของคำชะโนดเกิดจาก กอวัชพืช (floating mat) หรือซากวัชพืชน้ำที่เจริญเติบโตเกิดขึ้นภายในหนองน้ำ เมื่อเวลาผ่านไปรากวัชพืชพัวพันผสมกันเป็นกอเกิดเป็นเกาะวัชพืช ซึ่งถ้าลองเข้าไปในพื้นที่เหยียบพื้นที่จะยวบๆ โดยซากวัชพืชเกิดและตายทับถมกันเป็นชั้นหนาขึ้นตามกาลเวลา หมักจนเกิดก๊าซมีเทนได้เช่นกัน พิจารณาจากใต้เกาะคำชะโนดมีรากวัชพืชจำนวนมากประสานกันแต่ไม่ได้เกาะยึดติดกับพื้นดินใต้น้ำ ชี้ได้ว่าป่าคำชะโนดไม่ใช่เกาะแต่เป็นกอวัชพืชน้ำขนาดใหญ่ลอยอยู่ในหนองน้ำ จึงสรุปในมุมวิทยาศาสตร์ ป่าคำชะโนด คือ กอวัชพืชน้ำขนาดใหญ่กลางบึงหรือหนองน้ำที่มักพบเห็นโดยทั่วไปทั้งในและต่างประเทศ และก็ไม่แปลกที่เวลาน้ำท่วม กอวัชพืชเหล่านี้จะลอยเหนือ น้ำ เพราะรากไม้ไม่ได้ยึดเกาะกับพื้นดินเอาไว้ (สันติ ภัยหลบลี้, 2564) แต่คำว่าเกาะคำชะโนดที่ชาวบ้านเรียกเกาะลอยน้ำ ที่หมายถึงการมีแผ่นดิน มีต้นไม้ใหญ่ มีสัตว์อาศัยอยู่ มีอาหาร มีอาคารปลูกสร้างได้เวลาน้ำมาลอยขึ้นได้ไม่ทำให้ท่วมสิ่งที่อยู่อาศัยบนเกาะนี้ได้เพียงเท่านั้น ชาวบ้านเรียกว่า “ป่าคำชะโนดอยู่บนเกาะลอยน้ำ” นอกจากนี้พื้นที่คำชะโนดมีอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่และสายน้ำผ่านมาที่เกาะคำชะโนดตลอดปี ได้แก่ กุศขาม ทุ่งใหญ่ อ่าวน้ำทวน ทำให้มีทุนทรัพยากรทางธรรมชาติมีอาชีพทำนาเป็นหลักด้วย

ภาพที่ 7.16 พื้นที่เกาะคำชะโนด

ทุนทางเศรษฐกิจสังคมคำชะโนด

1. ทุนเศรษฐกิจคำชะโนด ที่ปรากฏการณ์ให้เห็นอย่างชัดเจน ดังนี้

1) การท่องเที่ยวเป็นการสร้างรายได้ สร้างเศรษฐกิจให้กับประชาชนในชุมชน และเป็นพื้นที่จ้างงานของชาวบ้านที่มาคอยดูแลการบวงสรวง การเก็บบายศรี การทำความสะอาด การดูแลความปลอดภัย การเก็บขยะ เจ้าหน้าที่ศูนย์อำนวยการคำชะโนด โดยการจ่ายเป็นรายวันให้กับเจ้าหน้าที่ที่จะได้นำไปดูแลครอบครัว

2) กลุ่มขายลอตเตอรี่ในพื้นที่คำชะโนด มีอยู่หลายแผงตรงทางออกจากประตูในเมืองคำชะโนด และมีร้านบูชาบายศรีของวิสาหกิจชุมชนดอกไม้บ้านโนนเมืองที่มีการจำหน่ายบายศรี พวงมาลัยทางกลุ่มวิสาหกิจที่เป็นชาวบ้านโนนเมืองได้แบ่งกลุ่มกันมาขายให้กับนักท่องเที่ยวและได้ทำบายศรีมาส่งทุกครัวเรือนจะมีรายได้ทุกเดือนมาเป็นเวลา 6 ปีแล้วตั้งแต่ พ.ศ.2560-2566

3) ร้านค้าจำหน่ายสินค้าที่ระลึกมีอยู่มากกว่า 69 ร้านค้าที่สร้างรายได้เดือนละ 69,000 บาท (เดือนละ 1,000 บาทต่อ 1 ร้านค้า)

4) นางรำเป็นการสร้างรายได้ให้กับชาวบ้านที่เป็นเยาชนมารำเพื่อหารายได้ และถวายปู่ย่าคำชะโนดซึ่งจะรำเพลงละ 1000 บาทต่อ 1 คนซึ่งมีนางรำกว่า 10 คนประจำอยู่ที่ลานบวงสรวงคำชะโนด

5) ร้านบายศรีที่เป็นของชาวบ้านมากกว่า 20 ร้านได้นอกเขตคำชะโนด และมีร้านอาหาร ร้านขายเสื้อผ้าของที่ระลึกอีกมากมายเป็นการสร้างเศรษฐกิจชุมชนสร้างความเจริญ มั่งคั่งให้กับประชาชนหลายครอบครัวเปลี่ยนอาชีพจากชาวนามาเป็นพ่อค้าแม่ค้า ยึดอาชีพค้าขายเป็นอาชีพหลักแทนทำนาจำนวนมาก

ภาพที่ 7.17 ทุนเศรษฐกิจคำชะโนด

2. ทุนสังคมคำชะโนด

ปรากฏการณ์ทุนทางสังคมที่สะท้อนให้เห็นในชุมชนคำชะโนดเป็นการไว้น้ำใจของ คนในชุมชนต่อผู้นำชุมชน ความเคารพนับถือพ่อแม่ การกลับคืนถิ่นของแรงงานที่ออกไปหางาน ทำที่เมืองใหญ่ การได้อยู่ร่วมกันของคนในครอบครัวพ่อแม่ได้อยู่กับลูกทำมาหากิน สร้างอาชีพ สร้างรายได้ใหม่อยู่ในท้องถิ่น ไม่ทิ้งถิ่นไปไหน ไม่ทิ้งลูกหลานไว้กับพ่อแม่ไปทำงานต่างถิ่น เริ่มมี การยอมรับซึ่งกันและกันของคนในชุมชน มีกลุ่มวิสาหกิจชุมชนดอกไม้บ้านโนนเมืองที่เป็นศูนย์

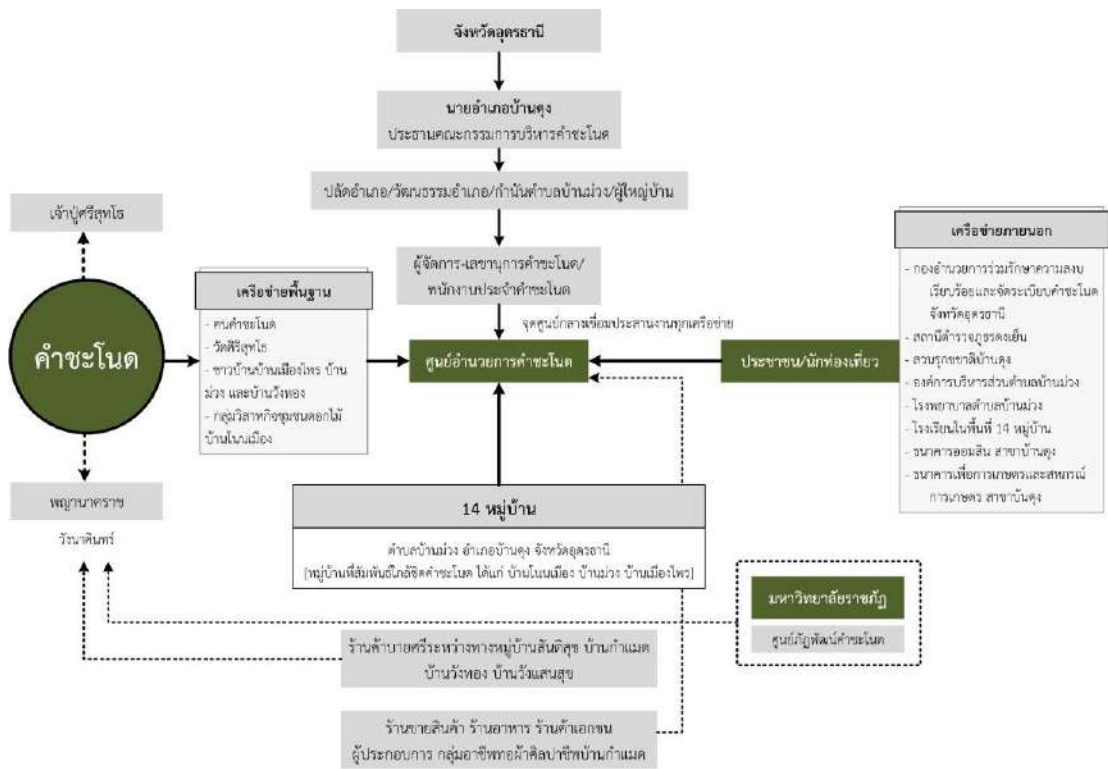
รวมการทำบายศรีมาจำนำที่คำชะโนดทุกครัวเรือนมีสิทธิ์ในการทำ ชี้ให้เห็นว่า ทุกครัวเรือนมีรายได้ เมื่อมีรายได้มากขึ้นย่อมสร้างความสัมพันธ์ต่อกันในครอบครัว ในหมู่บ้าน เวลาขอความร่วมมือในการจัดกิจกรรมจิตอาสาพัฒนาหมู่บ้าน พัฒนาคำชะโนดย่อมมาร่วมกันอย่างเต็มกำลัง ยังให้ความเชื่อถือศรัทธา และวัฒนธรรมที่สืบทอดมาจากรุ่นปู่ย่าตายาย ยังมีการสืบทอดมาขอขมาของลูกหลานในช่วงเทศกาลสงกรานต์ ความรักที่เกิดขึ้นในครอบครัวย่อมส่งไปยังความรักให้แก่ชุมชนคำชะโนดเช่นกัน

ภาพที่ 7.18 ทุนสังคมคำชะโนดที่สร้างให้ลูกหลานทำบุญและการสืบทอดพิธีกรรมพ่อแม่

3. ทุนเครือข่ายในชุมชนคำชะโนด

ชุมชนคำชะโนดมีเครือข่ายภายในพื้นที่และเครือข่ายภายนอกเชื่อมโยงทั้งทางตรงและทางอ้อม ทั้งการทำเพื่อคำชะโนดในฐานะชุมชนท้องถิ่น ทั้งการสร้างประโยชน์เพื่อการท่องเที่ยว คำชะโนด ทั้งการทำเพื่อแรงศรัทธาต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธ เจ้าย่าศรีปทุมมา การแสวงหาประโยชน์ รวมถึงการอนุรักษ์ต้นชะโนดไว้ให้คงอยู่อย่างยั่งยืน ผู้เขียนสร้างผังภาพเครือข่ายคำชะโนดดังต่อไปนี้

ภาพที่ 7.19 ผังภาพเครือข่ายคำชะโนด

พลังชุมชนในการเปลี่ยนแปลงคำชะโนด

ชุมชนที่มีทุนใดก็ตามจะสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการสร้างมูลค่า หรือคุณค่า จำเป็นต้องเป็น “ทุนที่มีพลัง” หรือทุนที่มีศักยภาพเพื่อก่อให้เกิดประโยชน์ส่วนรวมได้อย่างสูงสุด ยิ่งต้นทุนที่สะสมมาหลายปีหรือสืบทอดกันต่อมาไม่สูญหายยังมีพลังมากขึ้น สามารถนำมาใช้ได้ทันที ซึ่งมีแนวคิดสำคัญดังนี้

1. แนวคิดความว่า “พลังชุมชน”

คราใดที่กล่าวถึงคำว่า พลังชุมชน หลายคนมักมีความรู้สึกได้ว่า การมีอำนาจ การแรงผลักดัน คานงัดการเปลี่ยนแปลง การร่วมมือร่วมใจ กระแสการรวมกลุ่มของผู้คนในชุมชน เพื่อให้เกิดความสำเร็จ ครานั้นเช่นกัน ดังนั้นคำว่า พลังชุมชน ใช้ภาษาอังกฤษว่า community empowerment ซึ่งมีคำที่ใกล้เคียงกันคือ การเสริมสร้างพลังอำนาจ มาจากภาษาลาติน “passe” ซึ่งหมายถึง อำนาจ (power) กับอิสรภาพ (freedom) นอกจากนี้คำที่มีเกี่ยวข้องกับ พลังชุมชน การเสริมพลังชุมชน การเสริมพลังอำนาจชุมชน ซึ่งมีความหมายใกล้เคียงกัน เป็นต้นว่า การเสริมสร้างพลังอำนาจชุมชน เป็นกระบวนการเสริมสร้างพลังอำนาจชุมชน ที่มี

การจัดการที่เข้าถึงกระบวนการของรัฐและการเข้าถึงแหล่งประโยชน์ของชุมชนภายนอก และมีผลลัพธ์ของการเสริมสร้างพลังอำนาจชุมชน ที่เป็นพหุลักษณะของชุมชน ความร่วมมือขององค์กรต่างๆ ในชุมชน และการเข้าถึงแหล่งประโยชน์ภายในชุมชน (Perkins, & Zimmerman, 1995) การเสริมพลังชุมชนยังเป็นการให้พลังอำนาจแก่บุคคลในการใช้ความสามารถอันมีอิทธิพลต่อกระบวนการทางสังคมที่จะ มีผลต่อชีวิตบุคคล และทิศทางการเปลี่ยนแปลงของสังคม ซึ่งกระบวนการทางสังคม การแสดงถึงการยอมรับและชื่นชมการส่งเสริมพัฒนาและเสริมสร้างความสามารถของบุคคลในการตอบสนอง ความต้องการของตนเอง และแก้ปัญหาด้วยตนเอง และยังสามารถควบคุมความเป็นอยู่หรือวิถีชีวิตของตนเองได้ (Gibson, 1991; UNESCO, 1998) นอกจากนี้การสร้างเสริมพลังอำนาจชุมชน เป็นกระบวนการที่ครอบคลุมไปถึงการเปลี่ยนแปลงระดับต่างๆ ทั้งปัจเจกบุคคล องค์กรและชุมชน เป็นการดูความสัมพันธ์ของระดับต่าง ๆ และการประยุกต์การสร้างพลังอำนาจในชุมชน มักทำคู่ไปกับการกระตุ้นการมีส่วนร่วมกับชุมชน โดยมีส่วนร่วมโดยมุ่งหวังให้เกิดการเรียนรู้ การมีความรู้สึกถึงความเป็นชุมชน โดยใช้กิจกรรมหลัก (1) การมีส่วนร่วม (2) การเรียนรู้ร่วมกัน (3) การสะท้อนความรู้สึกบทเรียนในเชิงวิเคราะห์วิจารณ์ด้วยเหตุด้วยผล (4) การทำกิจกรรมกระบวนการสร้างพลังอำนาจให้เกิดให้เกิดในระดับจิตวิทยาคบุคคล องค์กรและกลุ่มหรือชุมชน (Israel, Checkoway, Schulz, Zimmerman, 1994) การเสริมสร้างพลังในชุมชนยังเป็นลักษณะของความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคลกับการเปลี่ยนแปลงของชุมชน ที่มีระยะเวลายาวนาน หรือไม่อย่างน้อยก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเปลี่ยนแปลงนโยบาย โดยทั่วไปอยู่ที่ 7 ปี หรือมากกว่านั้น (Raeburn, 1993 cite in Laverack and Labonte, 2000) คำว่า อำนาจ (power) ที่ซ่อนอยู่ในพลังชุมชนเมื่อศึกษาทางสังคมศาสตร์ซึ่งได้รับอิทธิพลจากแนวคิดของ Max Weber ที่ใช้กับนัยของคำว่า การเสริมพลังชุมชน (community empowerment) ที่หมายถึงกระบวนการทำงานร่วมกันของบุคคลที่มีอำนาจ ความสามารถเหนือกว่าบุคคลในชุมชนเกิดการปฏิสัมพันธ์ทางเชิงอำนาจของบุคคลและชุมชนจนเกิดเป็นศักยภาพให้บุคคลสามารถพึ่งตนเอง มีคุณค่า มีความภาคภูมิใจ รู้สึกรักหวงแหน ห่วงดีต่อชุมชน พัฒนาทางเศรษฐกิจสังคมให้เข้มแข็งส่งผลดีต่อชุมชน (Zimmerman; & Rappaport. 1988) กระทำการปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างนักพัฒนากับชาวบ้านจาก “อำนาจจากภายใน” (power-

from-within) จะนำไปสู่ “อำนาจร่วม” (power-with) อย่างมีดุลยภาพ ซึ่งหมายถึง การใช้ อำนาจร่วมกันระหว่างภาคีต่างๆ อย่างเสมอภาคและเป็นธรรม ซึ่งองค์ประกอบหลักของแนวคิด กลอน แลฟเวอแรค (Glenn Laverack) “การเสริมพลังชุมชน” มี 9 องค์ประกอบสำคัญ ได้แก่ (1) การมีส่วนร่วม (participation) (2) ภาวะผู้นำท้องถิ่น (local leadership) (3) โครงสร้าง องค์การ (organizational structures) (4) การประเมินปัญหา (assessment of problems) (5) การถามว่า “ทำไม” (asking ‘why’) (6) การระดมทรัพยากร (resource mobilization) (7) เชื่อมโยงกับเครือข่าย (links with other people and organization) (8) บทบาทของ ภายนอก (role of outside agents) (9) การจัดการโครงการ (programme management) ซึ่งจะต้องทำการประเมินผลการดำเนินงานด้านการเสริมพลังชุมชนนั้น วิธีการที่เหมาะสมที่สุด ก็คือการประเมินเป็นระยะๆ เพื่อให้เห็นการเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นพลวัต (Laverack, 2007a; 2007b; สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2554; 2564) อย่างไรก็ตามการเสริมพลังชุมชนยังป็น กระบวนการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชน โดยสมาชิกในชุมชนนั่นเอง เพื่อควบคุมชีวิต ความเป็นอยู่ของตนเองและของชุมชน (อุมาพร ห่านรุ่งชโรทร, 2551) ทั้งนี้การวิจัยเรื่อง การสร้างพลังชุมชนวัฒนธรรมแห่งความดีสู่การเชื่อมวิถีชีวิตคนสองนามหานครแห่งการ ท่องเที่ยวอีสานตอนบน ได้สรุปคำว่า “การสร้างพลังชุมชน” มีความเป็นกระบวนการที่มี ลำดับความสำคัญของการกระทำที่มีประสิทธิภาพ บุรณาการสอดประสานแต่ละขั้นตอนให้เกิด ประโยชน์สูงสุดในการเพิ่มพลังความแข็งแกร่ง ศักยภาพ ประสิทธิภาพของทรัพยากรที่มีอยู่ให้ เกิดผลลัพธ์ที่ดี หรือแก้ไขปัญหที่ชุมชนกำลังเผชิญอยู่ทั้งภายในและภายนอก ดังนั้นเมื่อ ต้องการความสำเร็จในการเสริมพลัง ต้องเสริมสร้างกระบวนการทุกขั้นตอนให้มีพลังอำนาจ ประจักษ์แก่ชุมชน แต่สิ่งที่สำคัญที่สุดเพื่อให้เกิดพลังมากที่สุด คือ การมีส่วนร่วม เป็นปัจจัย สำคัญที่สุด (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2563) ในการวิจัยเรื่อง การสร้างพลังชุมชนวัฒนธรรมแห่ง ความดีสู่การเชื่อมวิถีชีวิตคนสองนามหานครแห่งการท่องเที่ยวอีสานตอนบน” ซึ่งในการวิจัย เก็บข้อมูลจาก 4 ตำบล อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ได้แก่ (1) ตำบลโพนสูง (2) ตำบลนาคำ (3) ตำบลบ้านดุง และ (4) ตำบลศรีสุทโธ พบว่า พลังชุมชนเกิดขึ้นที่ประชาชน เป็นความร่วมมือ ร่วมใจในการทำงานให้กับชุมชน หมู่บ้านที่เราเกิด มีความสมัครสมานสามัคคีกันในการทำงาน จนนำไปสู่ความสำเร็จในที่สุด อาจจะมีขัดแย้งกันบ้างแต่ต้องมีผู้นำในการร่วมกันหาทาง

ออกเพื่อลดความขัดแย้ง เมื่อสร้างการมีส่วนร่วมในกิจกรรมหลายครั้งจะก่อให้เกิดความรู้ที่ดีต่อกันจึงทำให้มาร่วมกันอย่างต่อเนื่องแล้วเกิดเป็นจิตอาสา จิตสาธารณะและมีคนเพิ่มขึ้นจะสร้างพลังชุมชนให้เกิดขึ้นในที่สุด ยิ่งคนมีความตั้งใจมีส่วนร่วมทำงานมากเพียงใด พลังจะเกิดขึ้นตามมามากขึ้นเพียงนั้น (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2563) การสร้างพลังชุมชน จำเป็นต้องประกอบคำว่า “การมีส่วนร่วม” เป็นปัจจัยหลักของการเสริมสร้างพลังชุมชนด้วย (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2565) ดังนั้นพลังชุมชน เป็นกระบวนการทางสังคมที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของคนสร้างให้เกิดอำนาจในการขับเคลื่อนกิจกรรม งาน โครงการในการพัฒนาชุมชนไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ดีของคน พื้นที่ กิจกรรม การเรียนรู้ คุณภาพชีวิตให้ยั่งยืนซึ่งอำนาจอาจมาจากความรู้ปัญญา เงิน กลุ่มพรรคพวก ตำแหน่งฐานะทางสังคมก็ได้

2. พลังอำนาจในการเปลี่ยนแปลงชุมชนคำชะโนด

พลังอำนาจที่เกิดขึ้นในชุมชนคำชะโนดที่สร้างการเปลี่ยนแปลงหรือที่เรียกว่า “พลิกโฉมคำชะโนด” จากพื้นที่ความเชื่อชาวบ้านท้องถิ่นสู่การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมความเชื่อพญานาคแบบค่อยเป็นค่อยไป แต่กลับการเปลี่ยนแปลงจากหน้ามือเป็นหลังมือคือเศรษฐกิจชาวบ้านหลายคนจากฐานะยากจนกลายเป็นผู้มีอันจะกิน มีรถ มีบ้าน มีเงินเก็บ มีร้านค้าอาชีพ ให้ประชาชนมีความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืนระดับชุมชนไปสู่ระดับชาติได้ภายใต้ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (ราชกิจจานุเบกษา, 2561, 13 ตุลาคม) ซึ่งเป็นหมุดหมายสำคัญที่เกี่ยวกับให้ประเทศไทยเป็นจุดหมายของการท่องเที่ยวที่เน้นคุณภาพและความยั่งยืน ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 13 (พ.ศ.2566-2570) (ราชกิจจานุเบกษา, 2565, 1 พฤศจิกายน) อย่างไรก็ตามก่อนการจัดทําการเปลี่ยนแปลงที่มีผลต่อประเทศจำเป็นต้องหาจุดคานงัดที่เหมาะสมที่สุดในมิติการท่องเที่ยวที่เป็นเอกลักษณ์และเป็นแห่งเดียวในโลกจริง ๆ ซึ่งคำชะโนดเป็นเช่นนั้นสิ่งที่แตกต่างออกไปจากพื้นที่ท่องเที่ยวอื่น ๆ ทำให้เห็นถึงพลังอำนาจการเปลี่ยนแปลงในระดับชุมชนคำชะโนดส่งผลต่อระดับประเทศได้ ในหัวข้อนี้จึงวิเคราะห์ว่าพลังอำนาจใดของชุมชนที่เป็นกระบวนการทางสังคมสร้างผลกระทบต่อประชาชน ชุมชน และสังคมวงกว้างได้ ดังนี้

1) อำนาจความศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าปู่ศรีสุทโธ ผู้เขียนไม่สามารถอธิบายได้ผู้อื่นเข้าใจได้อย่างไรว่า “มันเป็นความเชื่อส่วนบุคคล” แต่พยายามเก็บสถิติเพื่ออธิบายความศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าปู่ศรีสุทโธด้วยอายตนะภายนอกที่มองเห็นได้เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น

ในทุก ๆ วันตลอดทั้งปีแม้กระทั่งช่วงสถานการณ์โรคระบาดโควิด 19 ซึ่งผู้เขียนเข้าไปสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participate Observation) และขอความร่วมมือกับทางศูนย์อำนวยการคำชะโนดเก็บข้อมูลไว้ด้วยพบปรากฏการณ์ดังต่อไปนี้

ก. ไม่มีวันใดใน 365 วันที่ไม่มีผู้มาสักการะเจ้าปู่ศรีสุทโธ แม้กระทั่งคำชะโนดปิดในช่วงโรคระบาดโควิด 19 ยังมีนักท่องเที่ยวขับรถมาแล้วกราบไว้ด้านนอกคำชะโนดและถนนรอบเมืองคำชะโนด

ข. มีการบวงสรวงแก้บนของผู้สำเร็จจากการบนบานศาลกล่าวต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธ ทุกวัน นางรำได้รำทุกวัน

ค. หน้าคำชะโนดมีการเปิดขายบายศรีทุกวัน นอกจากนี้ยังมีการเปิดขายบายศรีออนไลน์ฝากให้ทางร้านทำบุญให้แทนมีเป็นจำนวนมาก

ง. ในช่วง 4 ปีที่ผ่านมา (พ.ศ.2560-2563) มีการฉายหนังแก้บนแทบทุกคืนยกเว้นช่วงน้ำท่วม ซึ่งข้อมูลที่ได้จากศูนย์อำนวยการคำชะโนดเป็นข้อมูลจำนวนนักท่องเที่ยวปี พ.ศ.2562 ที่เข้าคำชะโนด [มค.-ธค. จำนวน 3,361,780 คน] หากพิจารณาการใช้จ่ายถวายเป็นบุญต่อคนซื้อเฉพาะพวงมาลัย รูปเทียน 20 บาท จะเป็นเงินที่ไหลเวียนเข้าสู่พื้นที่คำชะโนด อำเภอบ้านดุงประมาณ 67,235,600 บาทอย่างต่ำ เป็นอาทิ

2) อำนาจพลังศรัทธาต่อพญานาคราช

แรงแห่งศรัทธาต่อพญานาคราชมีมาแต่โบราณที่เชื่อว่า พญานาคเป็นผู้มีฤทธิ์ มีทรัพย์สมบัติมากมาย มีกายทิพย์ เนรมิตสิ่งใดได้ดั่งใจตนเอง มีชาติหนึ่งของพระพุทธเจ้าเคยเกิดเป็นพญานาคชื่อว่า ภูริทัตตนาคราช เป็นชาติแห่งการบำเพ็ญศีลบารมีอยู่ในห่อเนื้อกษัตริย์แห่งวังบาดาล ต่อมาเมื่อเจ้าชายสิทธัตถะได้ออกผนวชเป็นสมณะได้บำเพ็ญเพียรจนบรรลุธรรมอันประเสริฐจนสำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและเสวยวิมุตติสุขอยู่ที่ใต้ต้นจิก หรือต้นมุจลินทร์ มีฝนตกพายุฟ้าคะนองจนทำให้พญานาคมุจลินทร์ขึ้นมาแผ่พังพานปกป้องพระพุทธองค์ให้ปลอดภัย ความเชื่อในทางพุทธศาสนาก่อนที่ประชาชนจะบวชพระจะต้องเข้านาครักษาศีลก่อนจะ “นุ่งขาวห่มขาว” เตรียมพร้อมก่อนบวช ถือว่าพญานาคมีจิตใจที่เลื่อมใสศรัทธาต่อผู้ทรงศีลอันบริสุทธิ์หรือผู้มีจิตใจปกป้องแรงศรัทธาต่อพุทธศาสนา แม้นย้อนในตำนานอุรังคธาตุ ได้ปริวรรตมาจากฉบับภาษาลาวพบว่า “...พระพุทธเจ้าเสด็จกลับคืนมาสู่ภูฏเวียน เพราะเหตุ

พระพุทธเจ้าได้ไว้อวยพระบาทที่นั่น เพื่อเมตตาแก่สุวรรณนาค และกุดโทปนาค เพราะพระยานาคนี้ เป็นผู้มียธิฤทธิ์หลวงหลาย ส่วนกุดโทปนาคนั้น เป็นหลานของสุวรรณนาค กุดโทปนาคเมื่อเคียดแค้นขึ้นมา มันย่อมเพบ้านเพเมือง ต่อไปภายหน้าจักเสียหายแก่พระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าจึงสั่งสอนนาคโตชื่อว่า สุวรรณนาคและ กุดโทปนาค ให้ตั้งอยู่ในไตรสรณคมน์ เพื่อให้รักษาพระพุทธศาสนาและบ้านเมืองในภายหน้า...” (อุดร จันทวัน, 2555) ซึ่งกุดโทปนาคคือ พุทโธธะปาปนาค หรือพญาศรีสุทโธนาคราช ซึ่งมีการกล่าวถึง อวยพระบาท หรือพุทธบาทในแถบภาคอีสานมีความเชื่อว่า เกิดจากการทูลขอของพญานาคและพระพุทธเจ้าทรงประทานรอยพระบาทไว้แก่เหล่าพญานาคผู้ได้ดวงตาเห็นธรรมและเข้าถึงไตรสรณคมน์เป็นสรณะตลอดชีวิต อาทิ รอยพระพุทธบาทบัวบก เกิดจากการทูลขอของ มลิันทนาคราช รอยพระพุทธบาทบัวบาน เกิดจากการทูลขอของ กุทโธปาปนาคราช รอยพระพุทธบาทผาจอมเกิดจากการทูลขอของ สัตตนาคราช รอยพระพุทธบาทเวินกุ่ม และรอยพระพุทธบาทเวินปลาเกิดจากการทูลขอของ สุวณนาคราช (สมบุญ บัญญัติ, 2560) ดังนั้นอำนาจพลังศรัทธาต่อพญานาคราชของประชาชนโดยทั่วไปในพุทธศาสนานั้นจึงเป็นผลพวงเชื่อมโยงมาถึงคำชะโนด ด้วยเหตุที่คำชะโนดมีความเชื่อว่าเป็นที่อยู่ของพญาศรีสุทโธนาคราช หรือเจ้าปู่ศรีสุทโธ ผู้เกี่ยวพันทางสายเลือดสืบสายกษัตริย์แห่งนาคโดยตรงจากผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดินสุวรรณภูมิที่เป็นเจ้าปู่สุวรรณนาคราชของเจ้าหลานพุทโธปาปนาค ตามอุรังคธาตุนิทานหรือพญาศรีสุทโธนาคราชแห่งคำชะโนด ซึ่งปัจจุบันที่ค้าขาย และเสี่ยงโชคส่วนใหญ่ไม่มีใครไม่รู้จักคำชะโนด ไม่มีใครไม่รู้จักเจ้าปู่ศรีสุทโธ ทำให้ผู้เขียนเห็นว่า คนที่มากำชะโนดหวังพลังอำนาจ 5 ประการ ได้แก่ พลังอำนาจแห่งปัญญา พลังอำนาจแห่งโภคทรัพย์สมบัติ พลังอำนาจแห่งกฤตยาปกป้องพระพุทธศาสนา พลังอำนาจแห่งแรงปารณาโชคลาภ พลังอำนาจแห่งอุดมสมบูรณ์ พลังอำนาจแห่งสัจจะวาจา และพลังอำนาจแห่งศีล ทาน ภavanaบารมี

3) อำนาจพลังการมีส่วนร่วมของประชาชน

คำว่า ประชาธิปไตย เป็นคำนิยมใช้เมื่อประชาชนทำงานร่วมกับรัฐ ซึ่งมีนโยบายของรัฐบาลที่มีการจัดตั้ง “บริษัทประชารัฐรักสามัคคี คือ วิสาหกิจเพื่อสังคม (Social Enterprise)” ซึ่งได้นิยามคำว่า ประชาธิปไตย คือ ประชาธิปไตย คือ ภาครัฐ ภาคเอกชน ภาควิชาการ ภาคประชาสังคม และภาคประชาชน ช่วยกันแก้ปัญหาและคิดหาทางสร้างอนาคตให้ประเทศ

ผ่านโครงสร้างการขับเคลื่อนเศรษฐกิจของประเทศที่มั่นคง ลดความเหลื่อมล้ำ พัฒนาคุณภาพคน และเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขัน โดยมียุทธศาสตร์ที่แน่นอนและหนึ่งในนั้น คือ คณะทำงานการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากและประชารัฐ โดยมีเป้าหมาย คือ เศรษฐกิจชุมชนเข้มแข็ง ประชาชนมีความสุข และมีรายได้เพิ่มขึ้น โดยให้สิ่งที่สามารถสร้างรายได้ที่ยั่งยืนให้แก่ชุมชนได้ มีอยู่ 3 กลุ่ม ได้แก่ เกษตร แปรรูป (OTOP/SME) และท่องเที่ยวโดยชุมชน (คณะทำงานการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากและประชารัฐ, 2559) หลักการดี เป้าหมายดี แต่หนีหลักความดีเอื้ออาทร หลักการพัฒนาประเทศที่การพัฒนาจากฐานแบบค่อยเป็นค่อยไปตามหลักวิชา และหลักคุณธรรมแบบชาวบ้านจะลดน้อยถอยลงไปจากจิตใจของผู้คนที่เคยอยู่ร่วมกันมาหลายชั่วอายุคน “สุดท้ายจริง ประชาชนถูกหลอกใช้เพราะปัจจัยการผลิตจะถูกดึงออกมาให้กับบริษัทของภาคเอกชน” (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2563) นอกจากนี้ คำว่า “ประชารัฐ” ก็คือ “ประชา” ร่วมกับ “รัฐ” ที่มีลักษณะสำคัญ คือ ประชาชน ชุมชนและประชาสังคม มีบทบาทสำคัญในการร่วมมือรวมใจพัฒนาท้องถิ่นสังคมและประเทศ การบริหารจัดการและพัฒนาประเทศโดยภาครัฐ ใช้หลักการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างกว้างขวาง จริงจัง และต่อเนื่อง ในทุกระดับ แก้ไขปัญหาเศรษฐกิจและสังคมร่วมกัน การดำเนินงานของภาครัฐมีความสุจริต โปร่งใส ถูกต้อง มีประสิทธิผล คุณภาพและประสิทธิภาพ รวมถึงการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นอย่างทั่วถึงและเพียงพอ ซึ่งต้องมีกลไกประชารัฐในการขับเคลื่อนพัฒนาไปพร้อมด้วยการมีส่วนร่วมของสาธารณชน ความสุจริตและโปร่งใส พันธะความรับผิดชอบต่อสังคม กลไกการเมืองที่ชอบธรรม กฎเกณฑ์ที่ยุติธรรมและชัดเจน และประสิทธิภาพและประสิทธิผล (อรพินท์ สฟโชคชัย, 2541; ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม, 2544; อนุสรณ์ ธรรมใจ, 2558) พื้นที่คำชะโนดพบพลังอำนาจนี้อย่างชัดเจน

ก. ภาครัฐ เป็นหน่วยงานที่เข้ามาแก้ปัญหาความขัดแย้งของกลุ่มผลประโยชน์ในชุมชนที่มีกันมาอย่างยาวนาน โดยหน่วยงานภาครัฐเข้ามา คือ ผู้ว่าราชการจังหวัดอุดรธานี มอบหมายให้นายอำเภอบ้านดุงนำพนักงานท้องถิ่น อาทิ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และขอความร่วมมือจากท้องถิ่น อาทิ องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านม่วง โรงพยาบาลตำบลบ้านม่วง และมีฝ่ายปกครองที่เป็นสถานีตำรวจภูธรดงเย็น ร่วมมาทำงานพัฒนาดูแลประชาชน พ่อค้า แม่ค้า นักท่องเที่ยว

ข. ภาคเอกชน มีร้านพ่อค้าแม่ค้าที่ทำธุรกิจเสื้อผ้า ของไหว้ บายศรี อาหารเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาคำชะโนดและขอให้ดูแลพื้นที่ความสะอาดให้เรียบร้อย นอกจากนี้ยังมีกลุ่มบริษัททัวร์มาช่วยในการประชาสัมพันธ์และนำนักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวอย่างต่อเนื่อง

ค. ภาควิชาการ มีมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี และสถาบันการศึกษาต่าง ๆ เข้ามาร่วมกิจกรรมและทำการวิจัยพื้นที่คำชะโนด อย่างหลากหลายองค์ความรู้ทั้งต้นชะโนด การผลิตภัณท์ การท่องเที่ยว สภาพภูมิอากาศ ดิน น้ำ ป่า

ง. ภาคประชาสังคม จะมีกลุ่มวิสาหกิจชุมชนดอกไม้บ้านโนนเมือง รวมถึงผู้มีจิตศรัทธามาเป็นทำบุญ สักการะบูชา นำพาพวกเพื่อน พี่น้องญาติมาท่องเที่ยวด้วย และประชาสัมพันธ์ไปยังคนอื่น ๆ อีกมากมาย

จ. ภาคประชาชน เป็นทั้งผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชนมีส่วนร่วมทุกครั้งที่คำชะโนดจัดกิจกรรม และมีนักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวแล้วเรียนรู้การเคารพกฎกติกาของคำชะโนด อย่างเคร่งครัด ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมและมีการช่วยปกป้องรักษา บอกต่อ ๆ ถึงสิ่งที่พึงปฏิบัติในคำชะโนด

4) อำนาจแห่งผลประโยชน์

ร่องรอยของความขัดแย้งมักเกิดมาจากผลประโยชน์ที่ขัดกันเสมอคำชะโนดมี ปัญหาความขัดแย้งบ้างแต่ก็ค่อย ๆ แก้ไขปัญหาไปตามบริบทสังคมที่ต้องการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขให้การท่องเที่ยวเป็นไปด้วยความราบรื่นให้ผู้คนที่ศรัทธาต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธได้มาแล้วพบแต่สิ่งที่ดีงาม อย่างไรก็ตามในพื้นที่คำชะโนดมีพื้นที่อำนาจที่แต่ละกลุ่มที่มีบทบาททำหน้าที่ของตนเองเพื่อให้การท่องเที่ยวขับเคลื่อนไปได้อย่างราบรื่นดังนี้

ก. อำนาจในพื้นที่เกาะคำชะโนดและพื้นที่ท่องเที่ยวคำชะโนด เป็นบทบาทของคณะกรรมการบริหารคำชะโนด มีศูนย์อำนวยการคำชะโนดทำหน้าที่ดูแลพื้นที่เกาะคำชะโนด อำนาจความสะดวก บริหารจัดการลานพิธีบวงสรวง ศาลเดิมเจ้าปู่ศรีสุทโธเจ้าย่าศรีปทุมมา ร้านค้า 69 ร้านค้า และดูแลการค้าขายล็อตเตอรี่ พื้นที่ลานจอดรถยนต์ และศูนย์พัก

การเพาะพันธุ์คำชะโนดเพื่อเตรียมปลูกขยายพื้นที่ของคำชะโนด ประโยชน์เพื่อคนในชุมชนท้องถิ่น

ข. วัดศรีสุทธธิดา ดูแลพื้นที่วัดและจัดกิจกรรม วัฒนธรรม ประเพณีของทางศาสนาที่เกิดขึ้นภายในวัดศรีสุทธธิดา เงินทำบุญเป็นส่วนที่เจ้าอาวาสรับผิดชอบดูแล

ค. ชาวบ้านโนนเมือง ที่มีผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้านได้สร้างกลุ่มวิสาหกิจชุมชนดอกไม้บ้านโนนเมือง ดูแลขายศรี พวงมาลัยดอกไม้รูปเทียนให้กับนักท่องเที่ยวที่มาสักการะบูชาเจ้าปู่ศรีสุทโธ ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากบูชาบายศรีเป็นหลักกลุ่มวิสาหกิจชุมชนดอกไม้บ้านโนนเมืองดูแลรับผิดชอบ

ง. ประโยชน์เพื่อส่วนรวม เป็นการเพาะพันธุ์ต้นชะโนดของบ้านภูคำชะโนด โดยมีคุณย่าสมร, อาจารย์ภูสิทธิ์และคุณอาตินาคอยดูแลการเพาะพันธุ์ต้นชะโนดเพื่อขยายพื้นที่ของเกาะคำชะโนด ประโยชน์ที่เกิดขึ้นเพื่อส่วนรวมเท่านั้น

ผู้เขียนได้เก็บข้อมูลทุนที่มีพลังในชุมชนคำชะโนดมาวิเคราะห์อาจเป็นเหตุว่าผู้เขียนเกิด ณ ที่นี้ จึงทำให้การเขียนทุนชุมชนคำชะโนดสามารถเข้าไปสัมผัสกับข้อมูล สภาพการณ์และปรากฏการณ์ในพื้นที่จริงด้วยตนเองได้รายละเอียดข้อมูลมากขึ้น แต่อย่างไรยังมีช่องว่างของช่วงเวลาที่ไม่ได้สัมผัสด้วยตนเอง เพราะว่าช่วงเจริญวัยในการเรียนหนังสือต้องเดินทางไปเรียนหนังสืออยู่ที่ตัวจังหวัดอุดรธานี และกรุงเทพมหานคร ทำให้ปฏิบัติการเชื่อมโยงความรู้ตนเองกับความเชื่อของชาวบ้านท้องถิ่นยังมีช่องว่างอยู่บ้างเล็กน้อย จนกระทั่งวันที่ 25 ตุลาคม พ.ศ.2554 เกิดน้ำท่วมใหญ่จังหวัดนนทบุรีและเข้าถึงกรุงเทพมหานครทำให้ผู้เขียนได้กลับมาอยู่ “คำชะโนด” เป็นเวลา 3 เดือนและช่วงเวลานี้เอง ได้มีโอกาสเก็บข้อมูลแบบฝังตัวอยู่กับเรื่องราวของคำชะโนดอย่างจริง ๆ จังเพื่ออุดช่องว่างที่ความรู้กับความเชื่อชาวบ้านท้องถิ่นเข้าเป็นเนื้อระนาบเดียวกัน ถัดจาก 3 เดือนได้ทดลอง “ทำพิธีกรรมขอเมล็ดชะโนดในป่าคำชะโนด” ตามความเชื่อของชาวบ้านมาเพาะพันธุ์ไว้ในเดือนธันวาคม พ.ศ.2554 ก่อนเดินทางกลับกรุงเทพมหานคร ถัดมาจึงกลับมาสานต่องานต่าง ๆ โดยนำองค์ความรู้ของมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาเข้ามาในพื้นที่นับเป็นระยะเวลา 12 ปี (พ.ศ.2554-2566) เก็บข้อมูลทุนคำชะโนดที่มีอยู่จำนวนมากสามารถแยกแยะวิเคราะห์ได้เป็นทุนคติชนความเชื่อพญานาค

ทุนคำชะโนด ทุนพื้นที่แห่งการเรียนรู้ ทุนประชาธิรัฐพัฒนาคำชะโนด ทุนการท่องเที่ยวเชิงความเชื่อ ซึ่งแต่ละทุนจะมีความเชื่อมต้อเป็นเหตุเป็นปัจจัยต่อกันไปอย่างมีนัยสำคัญดังนี้

1) ทุนคติชนความเชื่อพญานาค

ความเชื่อหรือศรัทธาต่อพญานาค มีทั้งศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ ซึ่งศาสนาพราหมณ์เชื่อพญานาคันตนาคราช เป็นพญานาคบัลลังก์ของพระนารายณ์ ซึ่งเป็นพี่น้องกับพญาวาสุกรินาคราช กับตำนานกวนเกษียรสมุทร ส่วนพุทธศาสนาครั้นเชื่อพระพุทธเจ้าต้องเชื่อในพระไตรปิฎกที่บันทึกเรื่องราวของนาคไว้ในพระสูตรตันตปิฎกมีเล่าถึงนาคและการมีอยู่อาศัยในแม่น้ำเนรัญชราที่มีกาฬนาคราชอาศัยอยู่มาก่อนพระพุทธเจ้าสมณโคดมช่วงพุทธกาล 80 ปีในดินแดนชมพูทวีป เพราะในพระไตรปิฎกได้กล่าวว่า กาฬนาคราช เป็นนาคที่จำศีลอาศัยอยู่เมืองบาดาลพระสมณโคดมได้อธิษฐานลอยถาดทองเพื่อเสี่ยงทายในความสำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แล้วถาดทองได้ไหลทวนน้ำแล้วจมลงไปตกกระแทบถาดทองอีก 3 ใบที่อยู่ใต้เมืองบาดาล ที่เป็นของพระกกุสันธะ พระโกนาคมน์ และพระกัสสปะ ซึ่งถาดใบที่ 4 ได้ตกลงปะทะใบที่ 3 เกิดเสียงดังจนทำให้กาฬนาคราชสะดุ้งตื่นขึ้นมาแล้วกล่าวว่า วานนี้มีพระชินสีห์อุบัติองค์หนึ่งแล้ว มาวันนี้มีบังเกิดข้าอีกองค์หนึ่งเล่าครั้นเห็นเรื่องราวนี้หากเป็นเช่นนี้แสดงว่าแผ่นดินนี้มีมาหลายพุทธเจ้าแล้วและมีพญานาคอาศัยอยู่มาก่อนพุทธเจ้าองค์ที่ 1 แห่งภัทรกัลป์นี้เป็นแน่ ครั้นต่อมาในช่วงพุทธกาล พระพุทธเจ้าได้เล่าถึงหนึ่งในหลายชาติของพระพุทธเจ้าเคยเกิดเป็นพญานาคมาบำเพ็ญศีลบารมีชื่อภริทัตตนาคราช ยังมีการปราบนันโทปนันทนาคราชผู้มีมิฉชาติวิถีโดยพระโมคคัลลนะเถระ ต่อมาในกลุ่มน้ำโขงมีตำนานอุรังคธาตุ ได้ระบุไว้ในตอนต้นของอุรังคธาตุนิทานบันทึกว่า พระพุทธเจ้าได้เสด็จมาพร้อมกับพระอานนท์ ขณะอยู่ที่แควมหนองคันแทเสื่อน้ำ คือเมืองเวียงจันทน์ในปัจจุบัน ทรงทอดพระเนตรเห็นแล่นคำตัวหนึ่งแลบลิ่นที่โพนจิกเวียงจั่วใต้ ปากห้วยกู่คำ จึงแยมพระสรวล เมื่อพระอานนท์ทูลถามสาเหตุ พระองค์ทรงพยากรณ์บ้านเมืองที่จะเกิดขึ้นในวันข้างหน้า ณ ที่แห่งนั้นว่า “...เมืองสุวรรณภูมินี้เป็นที่อยู่แห่งนาคทั้งหลายมีสุวรรณนาคเป็นเค้า แลผีเสื่อน้ำ เสือบก ยักษ์ทั้งมวล...” (สุกัญญา สุขฉายา, 2565) ชี้ให้เห็นว่า คติชนที่เป็นความเชื่อเกี่ยวกับพญานาค ผูกโยงในความเชื่อของมนุษย์มาก่อนพุทธกาล 2600 กว่าปีอยู่ในความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ ต่อจากพราหมณ์ความเชื่อในเรื่องนาคมีมาอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎกของพุทธศาสนา ครั้นภายหลังพระพุทธเจ้าสมณโคดมเสร็จ

ปรีนิพนแล้ว พ.ศ.8 ตามตำนานอุรังคธาตุที่กล่าวถึงพระมหากัสสปะและพระอรหันต์ 500 องค์ ได้นำพระอุรังคธาตุ (กระดูกส่วนหน้าอก) ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาจากชมพูทวีป และมีท้าวพญาผู้ครองนคร 5 พระองค์เสด็จมาเป็นประธานในการสร้างพระธาตุพนมเพื่อประดิษฐานพระอุรังคธาตุนบนภูเก้าพร้าตั้งตระหง่าน อยู่ริมฝั่งโขง ซึ่งนับมาจากช่วงสมัยอาณาจักรศรีโคตรบูรเจริญรุ่งเรืองมาจนถึงพระธาตุพนมในปัจจุบันเป็นระยะเวลา 2558 ปีแล้ว ชี้ให้เห็นว่ามนุษย์เชื่อเรื่องพญานาคมานานแล้ว

2) ทุนคำชะโนด

คำชะโนดมิใช่เพียงเห็นด้วยตาว่ามีกลุ่มต้นชะโนดมากกว่า 2000 ต้นยืนตระหง่านเป็นป่าดงคำชะโนดมีรูปลักษณะของต้นเหมือนพญานาคเท่านั้น ยังมีความเชื่อเรื่องพญานาคซ่อนอยู่ในรูปลักษณะเหล่านั้นจริง และนามพญานาคที่อยู่อาศัยในดงคำชะโนด หรือเมืองคำชะโนดนี้ว่า “พญาศรีสุทโธนาคราช” หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “เจ้าปู่ศรีสุทโธ” การซ่อนตัวของความเชื่อพญานาคอยู่ในรูปลักษณะของป่าดงคำชะโนดมีขบปาฐะสืบต่อกันมาหลายรุ่นอายุขัยของคนว่า “ต้นชะโนด” เป็นต้นไม้ที่พญาศรีสุทโธนาคราชได้รับประทานจากพระอินทร์มาปลูกไว้ด้วยกันให้เป็นสัญลักษณ์ของประตูเชื่อม 3 ภพภูมิ คือ บาดาลชั้นน้ำ มนุษย์ชั้นดิน สวรรค์ชั้นฟ้า แล้วให้พญาศรีสุทโธนาคราชสร้างบ้านเมืองบังบดไว้คอยดูแลปกป้องช่วยเหลือมนุษย์และดำรงพระพุทธศาสนา 5000 ปีของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าโคดมองค์ปัจจุบันนี้ จากมุขปาฐะของหลวงปู่คำพันธ์ โฆสปัญโญ วัดธาตุมหาชัย จังหวัดนครพนม พญาศรีสุทโธนาคราชหรือนาคาธิบดีศรีสุทโธ เป็นกษัตริย์แห่งนาคราชหรือนาคาธิบดี ซึ่งท่านชอบจำศีลบำเพ็ญเพียร และปฏิบัติธรรม มีนิสัยอ่อนโยน มีเมตตา ไม่ชอบการต่อสู้ ชอบไปปฏิบัติธรรมที่พระธาตุพนมและความเชื่อของพญาศรีสุทโธนาคราช เป็นนาคตนเดียวกับในตำนานอุรังคธาตุ คือ พุทโธปาปะนาค มีลูกชายชื่อกังคิยะนาคเป็นหลานของพญาสุวรรณนาค ผู้ครองแผ่นดินสุวรรณภูมิ เหตุผลว่าทำไมเป็นนาคตนเองเดียวกันเพราะว่า ลูกชายของพญาศรีสุทโธนาคราช ชื่อ กังคิ ในตำนานหนองหานล่ม หรือหนองหานน้อย (กุมภวาปี) ซึ่งพุทโธปาปะนาค ครั้งแรกอยู่อาศัยที่หนองบัวบาน ซึ่งสอดคล้องกับปัจจุบันที่หนองหาน อำเภอกุมภวาปี มีดอกบัวบาน หรือดอกบัวแดง หรือทะเลบัวแดงในปัจจุบันนั่นเอง ประเด็นในความเชื่อที่ซ่อนอยู่ในคำชะโนดถูกกล่าวถึงในความเชื่อที่หน่วยงานราชการของอำเภอบ้านดุง เกิดความขัดแย้งในบ้านเมือง จึงมีการอัญเชิญเจ้าปู่

ศรีสุทโธจากคำชะโนดมาประดิษฐานอยู่ที่ศาลหลักเมืองให้มาเป็นหลักชัยในการปกป้องคุ้มครองให้ชาวบ้าน พ่อคำ ราชการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขนับตั้งแต่เริ่มความเชื่อใน พ.ศ.2513 จนปัจจุบันเป็นเวลากว่า 53 ปีแล้ว แต่หากย้อนกลับไปถึงหมู่บ้านม่วงที่อยู่ใกล้กับคำชะโนด เริ่มความเชื่อของชาวบ้านมาตั้งแต่การตั้งบ้านเรือน พ.ศ.2363 ซึ่งขึ้นกับตำบลดงเย็น อำเภอนองหาน จังหวัดอุดรธานี ปัจจุบันแยกมาเป็นตำบลบ้านม่วง เมื่อ พ.ศ.2522 โดยหมู่บ้านม่วงเป็นหมู่ที่ 1 และหมู่บ้านเมืองไพร เป็นหมู่ที่ 2 ซึ่งทั้ง 2 หมู่บ้านมีเหตุการณ์อัศจรรย์เกิดขึ้นอยู่เรื่อยมา หากนับเวลาจากผู้คนมาตั้งบ้านเรือนในพื้นที่ใกล้เคียงคำชะโนดจะเป็นเวลา 203 ปีแล้ว ดังนั้นความเชื่อของคำชะโนดที่มีเจ้าปู่ศรีสุทโธเป็นสิ่งศักดิ์คู่บ้านครองเมืองถิ่นฐานแห่งนี้มากกว่า 2 ศตวรรษแล้วไม่ว่าจะเป็นเรื่องราวของคนคำชะโนดแปลงกายมาเที่ยวงานเทศกาลประเพณีทางศาสนาในหมู่บ้านม่วง ยังมีเหตุการณ์สองนาศิริมฟ้าที่หมู่บ้านเมืองไพร เป็นอาทิ ดังนั้นการเกิดความเชื่อว่า คำชะโนดมีเจ้าปู่ศรีสุทโธ หรือพญาศรีสุทโธนาคราช มีมาคู่กับชาวบ้านท้องถิ่นนี้นานกว่า 2 ศตวรรษแล้ว ความเชื่ออยู่ที่มนุษย์กระทำต่อสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ ที่เหนือกว่าสิ่งที่มนุษย์ในแต่ละยุคสมัยทำได้จึงจะเกิดความเชื่อขึ้นมาได้เมื่อความเชื่อต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คำชะโนดเกิดขึ้นแล้วย่อมมีวิถีทางที่ปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นอาทิ อย่าไร้สัจจะต่อคำบนบาลศาลกล่าว อย่าพูดจาหยาบคายด่าทอกัน อย่าโพงผ้าแดงหรือนุ่งห่มผ้าสีแดง อย่าส่งเสียงดังเวลาเดินทางผ่านคำชะโนด และถึงเวลาขึ้น 15 ค่ำเดือน 6 ต้องมีพิธีบวงสรวงสักการะเจ้าปู่ศรีสุทโธก่อนทำนาปลูกข้าวเพื่อขอให้น้ำดีมีความอุดมสมบูรณ์ ถือเป็นคติชนคนคำชะโนดที่ผูกเชื่อมเป็นวิถีชีวิตของผู้คนปัจจุบัน

3) ทุนพื้นที่แห่งการเรียนรู้

นับเวลากว่า 27 ปี (พ.ศ.2539-2566) มีเขียนบันทึกเกี่ยวกับเจ้าปู่ศรีสุทโธ และพื้นที่คำชะโนดของหน่วยงานศึกษาธิการอำเภอบ้านดุงเพื่อเผยแพร่ให้กับองค์กรภายนอกได้รับรู้ยังมีหน่วยงานสถาบันการศึกษาและนักวิจัยได้ลงพื้นที่มาเก็บข้อมูลในเรื่องเกี่ยวกับ ความเชื่อ พยานาค เจ้าปู่ศรีสุทโธ เกาะคำชะโนด ประเพณีบวงสรวง ป่าพรุคำชะโนด การสำรวจต้นชะโนด เรื่องดิน น้ำ ป่า การเพาะต้นชะโนด การนำอัตลักษณ์คำชะโนดมาทำผลิตภัณฑ์ที่เป็นเอกลักษณ์ การท่องเที่ยว ภูมิทัศน์ การทำศูนย์การเรียนรู้ และพัฒนาเชิงพื้นที่รอบเกาะคำชะโนด ซึ่งถือว่า คำชะโนด เป็นพื้นที่ศึกษาเรียนรู้ วิจัย บริการวิชาการ บริการวิชาชีพจาก

หลากหลายหน่วยงานผ่านศักยภาพบทบาทหน้าที่วิธีทางวิทยาศาสตร์และวิธีทางสังคมศาสตร์ชี้ให้เห็นว่า พื้นที่คำชะโนดมิใช่เพียงพิสูจน์ด้วยความเชื่อเท่านั้นแต่ยังมีการพิสูจน์ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ด้วยนั่นเอง

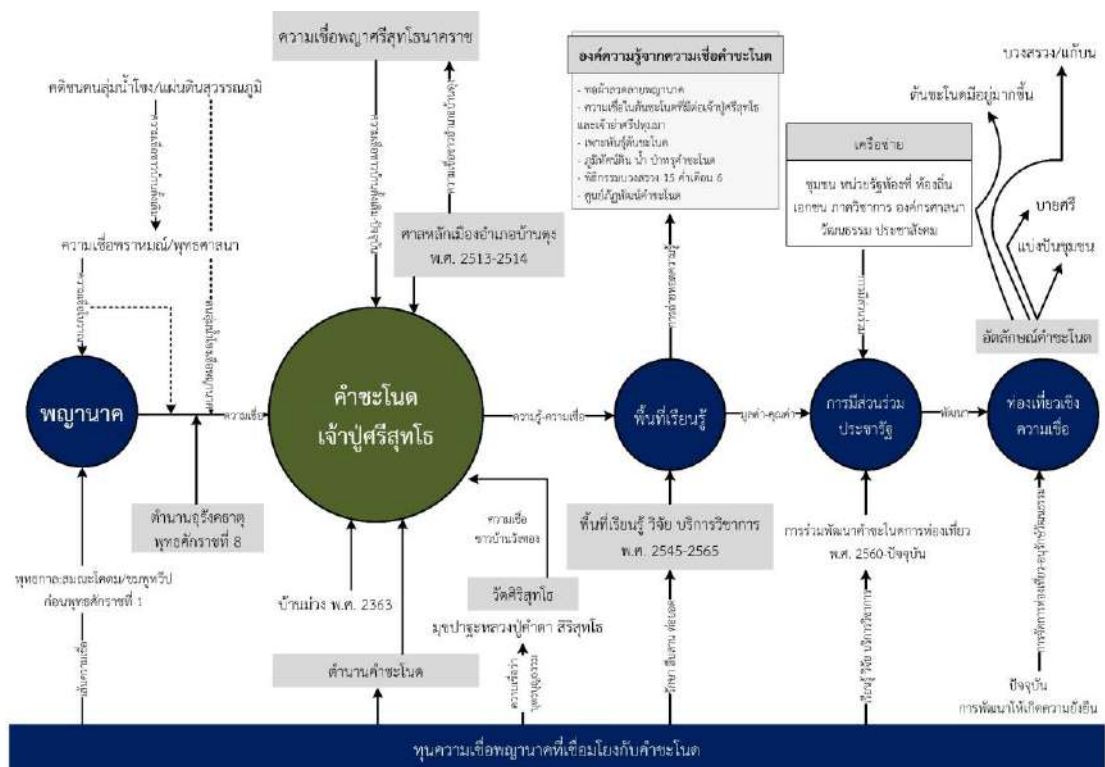
4) ทุนประชาัฐพัฒนาคำชะโนด

คำชะโนดตั้งอยู่ในพื้นที่ของหมู่บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี เป็นทุนทรัพยากรธรรมชาติที่ประชาชนสามารถเข้ามาบริหารจัดการเพื่อให้เกิดการอนุรักษ์และสร้างมูลค่าด้านการท่องเที่ยวได้ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2560 ได้ระบุไว้อย่างชัดเจนใน มาตรา 43 บุคคลและชุมชนย่อมมีสิทธิ (1) อนุรักษ์ พื้นฟู หรือ ส่งเสริมภูมิปัญญา ศิลปะ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม และจารีตประเพณี อันดีงามทั้งของท้องถิ่นและของชาติ (2) จัดการ บำรุงรักษา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และความหลากหลาย ทางชีวภาพอย่างสมดุลและยั่งยืนตามวิธีการที่กฎหมายบัญญัติ (ราชกิจจานุเบกษา, 2560, 6 เมษายน) พื้นที่คำชะโนดบุคคลและชุมชนมีสิทธิในการอนุรักษ์ พื้นฟู จัดการ บำรุงรักษาและใช้ประโยชน์จากคำชะโนดได้ตามรัฐธรรมนูญนั่นเอง แต่อย่างไรก็ตามเมื่อผลประโยชน์เกิดขึ้นที่ใดความขัดแย้งมักเกิดขึ้นตามมาเสมอทำให้หน่วยงานภาครัฐที่ถือกฎหมายจะเข้ามาดูแลจัดสรรผลประโยชน์นั้นให้เป็นธรรม ซึ่งคำชะโนดมีหน่วยงาน รัฐบาลอำเภอบ้านดุงให้เจ้าหน้าที่ท้องที่และท้องถิ่นเข้ามาดูประโยชน์ด้านการท่องเที่ยว การจัดการร้านค้า การดูแลกองทุน และอำเภอบ้านดุงได้นำเงินกองทุนส่วนหนึ่งประมาณ 10 ล้านบาทจากเงินกองทุนไปตั้งมูลนิธิคำชะโนดขึ้นมีที่ทำการอยู่ที่อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี คำถามจากผู้เขียนว่า ทำไมหน่วยงานรัฐจึงเข้ามานำเอาเงินกองทุนคำชะโนดไปตั้งเป็นมูลนิธิ มีวัตถุประสงค์เพื่อประโยชน์ส่วนใดในพื้นที่ เพราะเป็นการขัดต่อรัฐธรรมนูญที่ประชาชนและชุมชนเข้าชื่อต่อหน่วยงานรัฐเพื่อให้ดำเนินงานใดอันจะเป็นประโยชน์ต่อประชาชนหรือชุมชน มิใช่เข้ามาด้วยอำนาจกฎหมายหรือการปกครองแล้วนำเงินกองทุนคำชะโนดที่มีการสะสมของชาวบ้านไปที่มีใช้การพัฒนาเพื่อส่วนรวมของคำชะโนด แม้ว่าจะมีการตั้งกรรมการมูลนิธิคำชะโนดโดยมีนายอำเภอบ้านดุง เป็นประธาน, เจ้าคณะอำเภอบ้านดุง เป็นรองประธาน, สรรพากรอำเภอบ้านดุงเป็นเหรัญญิก, นายกองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านม่วง, กำนัน, ผู้ใหญ่บ้านโนนเมือง ส่วนที่มาจากการสรรหาเป็นตัวแทนชาวบ้านโนนเมือง, ตัวแทนพ่อค้า และตัวแทนส่วนอื่น ซึ่ง

ปัจจุบันยังไม่มีบทบาทใดที่ทางมูลนิธิคำชะโนดได้ทำเพื่อคำชะโนดอย่างเป็นรูปธรรมตามคำสัมภาษณ์ของตัวแทนชาวบ้านและผู้นำชุมชน นอกจากนี้ยังมีวัดศรีสุทโธแลพื้นที่ทางศาสนาเชื่อมโยงกันกับพื้นที่คำชะโนด ประชาชนมีวิสาหกิจชุมชนดอกไม้บ้านโนนเมืองท่าบายศรีพวงมาลัย รูปเทียนให้กับนักท่องเที่ยวประโยชน์ (ทุนรายได้) จะคืนไปสู่ทุกครัวเรือนของหมู่บ้านโนนเมืองที่เป็นสมาชิกกลุ่มวิสาหกิจนั่นเอง

5) ทุนการท่องเที่ยวเชิงความเชื่อ (สายมูเตลู)

การท่องเที่ยวคำชะโนดเป็นการท่องเที่ยวเชิงความเชื่อ โดยส่วนใหญ่ผู้ที่มาคำชะโนดจากการที่ได้สอบถามพ่อค้าแม่ค้าที่จำหน่ายบายศรี ศูนย์อำนวยการคำชะโนด นางรำ คนมาบวงสรวง คนมาท่องเที่ยว ร้านค้าในคำชะโนด พบว่า ร้อยละ 100 มาเที่ยวไหว้สักการะขอพรจากเจ้าปู่ศรีสุทโธแม่ย่าศรีปทุมมา ร่องลงมาขอโชคลาภ บนบานศาลกล่าว แก้วบนบวงสรวง และมีบางคนมาตามคำบอกเล่าของเพื่อนสนิทมิตรสหาย หลายคนที่มาซ้ำหลายรอบแล้วเพราะได้ตามที่ขอไว้จึงกลับมาและชวนเพื่อนญาติพี่น้องมาไหว้ขอพรเช่นเดียวกัน ผู้เขียนจึงได้สรุปผังภาพความเชื่อพยานาคที่การเชื่อมโยงทุนชุมชนคำชะโนด ดังต่อไปนี้

ภาพที่ 7.20 ผังภาพความเชื่อพยานาคที่การเชื่อมโยงทุนชุมชนคำชะโนด

สรุป

ทุนชุมชนคำชะโนดเป็นทุนที่เป็นความเชื่ออย่างมีที่มาเป็นเหตุเป็นผลและมีการอ้างอิงในเชิงวิชาการได้ในการศึกษาแบบคติชนวิทยา มิใช่เชื่อโดยไม่ผ่านการพิสูจน์ตามหลักวิธีวิจัยหรือวิธีทางวิทยาศาสตร์ที่ยอมรับกันได้จากการมีวิจัยมากมายจนมี 8 ทุนย่อยในชุมชนคำชะโนด ได้แก่ ทุนกองทุน ทุนทรัพยากรธรรมชาติ ทุนความเชื่อ ทุนมนุษย์ ทุนเศรษฐกิจ ทุนสังคม ทุนวัฒนธรรมความรู้ ทุนเครือข่ายกลุ่มวิสาหกิจ และยังมีกลุ่มทุนใหญ่อยู่อีก 5 ทุนที่เป็นปรากฏการณ์ปัจจุบัน ได้แก่ ทุนคติชนความเชื่อพญานาค ทุนคำชะโนด ทุนพื้นที่แห่งการเรียนรู้ ทุนประชารัฐพัฒนาคำชะโนด ทุนการท่องเที่ยวเชิงความเชื่อ ซึ่งเหมือนกระถางรูปโมเดลเสมือนพื้นที่คำชะโนดเป็นกระถางรองรับทุนต่าง ๆ ที่เข้ามาปักหมุดในการช่วยให้พื้นที่ที่มีความงามกระจ่างกระจายออกไปสู่สังคมข้างนอกชุมชนคำชะโนดนั่นเอง

ทุนชุมชนคำชะโนดเป็นทุนมั่นคงในชีวิตมนุษย์ที่ยึดโยงกับความเชื่อศรัทธาในพุทธศาสนา หมายความว่าถ้ายังมีศาสนาพุทธยังคงอยู่ “ความเชื่อพญานาค” ก็ยังมั่นคงอยู่กับมนุษย์ที่นับถือพุทธศาสนาตลอดไป เช่นเดียวกับถ้ายังมีพิธีพราหมณ์ตามความเชื่อในการประกอบพิธีกรรมใด ๆ จะมีพราหมณ์เข้ามาเกี่ยวข้องกับพิธีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธทุกวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 6 ยังคงมีอยู่ตลอดไปเช่นเดียวกัน

เกาะคำชะโนดอยู่เป็นภูมิสถานที่ยังยืนถาวรปโตที่เกาะคำชะโนดมีต้นชะโนดอยู่และมีการเพาะพันธุ์ต้นชะโนดแล้วนำไปปลูกตามพิธีกรรมและพิธีการของคนในชุมชนคำชะโนดอยู่ตราบนั้นเกาะคำชะโนดยังถูกเรียกขานว่า เกาะคำชะโนด ที่เป็นบ้านเมืองของพญาศรีสุทโธนาคราช หรือเจ้าปู่ศรีสุทโธ ไปตลอดชั่วกัลป์

การท่องเที่ยวเชิงความเชื่อ มักจะอยู่คู่กับมนุษย์ไปตลอดไม่ว่าเทคโนโลยีจะเปลี่ยนแปลงทันสมัยเพียงใดก็ตามตัวอย่างพระธาตุพนม เป็นความเชื่อศรัทธาของพุทธศาสนามาเป็นระยะเวลากว่า 2558 ปี ทางภาคเหนือมีพระธาตุที่สำคัญทางความเชื่อของพุทธศาสนาอาทิ พระธาตูลำปางหลวง ที่มีความเชื่อตามตำนานพระธาตูลำปางหลวงมีร่องรอยเกิดขึ้นในครั้งพุทธกาลแล้วและภายหลังพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพาน 218 ปี (พ.ศ. 218) มีพระเถระ 2 รูปชื่อ กุมารกัสสปะกับเมฆิยะเถระนำพระธาตุส่วนหน้าผากและลำคอมาบรรจุไว้ เจตียองค์นี้จะได้ชื่อ ลัมพากับปะ นอกจากนี้ยังมีพระธาตุดอนสุเทพ ที่มีร่องรอยนับตั้งแต่ พญากือนา นิมนต์

พระสมณเถระมาเผยแผ่พระพุทธศาสนายังเมืองเชียงใหม่ตั้งแต่ พ.ศ. 1912 จนถึงปัจจุบัน 654 ปีแล้วซึ่งเป็นพื้นที่ความเชื่อทางพุทธศาสนาเช่นเดียวกันซึ่งสิ่งเห็นเหมือนกันทุกแห่งในการไปเที่ยวสักการะบูชาสถานที่แห่งนั้นมักจะมีบันไดพญานาคสร้างไว้เป็นผู้คอยปกป้องรักษาพระบรมสารีริกธาตุที่อยู่ที่นี่ ซึ่งให้เห็นว่า ไม่ว่าบ้านเมืองจะรุ่งเรืองปานใด เทคโนโลยีทันสมัยแค่ไหน วิทยาศาสตร์จะไปไกลนอกโลกเพียงใดก็ตาม ความเชื่อในเรื่องของพญานาคที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา พิธีทางศาสนายังคงมีอยู่กับมนุษย์ที่นับถือพุทธศาสนาอยู่ตลอดไป

สุดท้ายในสิ่งที่มองเห็นว่า คำชะโนดสร้างการเปลี่ยนแปลงอย่างไร? ซึ่งเป็นคำถามที่สามารถอธิบายให้เห็นเป็นรูปธรรมได้ถ้ามาคำชะโนด เป็นปรากฏการณ์ที่เห็นเป็นประจำ ดังนี้

1) เส้นทางมาคำชะโนดจะมีร้านค้าจำหน่ายบายศรีเพื่อบูชาสักการะเจ้าปู่ศรีสุทโธเจ้าย่าศรีปทุมมา เป็นการสร้างรายได้ในท้องถิ่น คนไม่ต้องย้ายถิ่น สร้างอาชีพคู่ขนานกับการทำนาทำการเกษตรกรรมได้

2) เส้นทางมาคำชะโนดจะมีที่พัก ร้านอาหาร และการสร้างบ้านเรือนขึ้นใหม่ ปรับปรุงภูมิทัศน์ใหม่เพื่อรองรับการท่องเที่ยว และเส้นทางจากที่ไม่มีไฟฟ้าตามเส้นทางปัจจุบันมีไฟฟ้าถนนสองทางทุกคืน

3) ในตัวอำเภอบ้านดุงเห็นภาพการเกิดขึ้นของสถานที่พักผ่อนหย่อนใจร้านอาหารช่วงกลางคืนสำหรับนักท่องเที่ยวที่เดินทางมาพักในตัวเมืองอำเภอบ้านดุงก่อนเดินทางไปคำชะโนดต่อไป จากเมืองที่เคยเงียบเหงาในตอนกลางคืนวันนี้กลายเป็นเมืองที่คึกคักทำให้คนในพื้นที่มีอาชีพสร้างรายได้มากขึ้นเช่นกัน

4) ประชากรมากขึ้นในพื้นที่ชุมชนคำชะโนด จาก 200 ครัวเรือนก่อนปี พ.ศ. 2560 ผ่านมา 6 ปีจำนวนประชากรเพิ่มขึ้นกว่า 500 ครัวเรือนตามที่สอบถามผู้ใหญ่บ้านโนนเมือง ทำให้คนที่ย้ายเข้ามาเพื่อสร้างเศรษฐกิจฐานรากให้กับคนในชุมชนดียิ่งขึ้นและยังมีอาชีพที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยวได้ เช่น บายศรี พวงมาลัยธูปเทียนหมากพลู ร้านขายของที่ระลึก ร้านอาหาร มีขายตลอดเตอี่ นางรำ การจัดการท่องเที่ยว การนำบวงสรวงแก้บน

5) การท่องเที่ยวคำชะโนดได้เป็นพื้นที่ทำงานของคนในชุมชนที่เป็นเจ้าหน้าที่ดูแลความเรียบร้อย คนเก็บบายศรี จำนำกล่าว พนักงานประจำคำชะโนด ประชาสัมพันธ์คำชะโนดด้วยเหตุนี้ทำให้คนมีงานทำไม่ทิ้งถิ่น รักบ้านเกิด

6) เห็นบ้านเรือนที่ได้รับการปรับปรุงใหม่จากที่เคยเป็นบ้านไม้ตอนนี้มีกำลังทรัพย์ได้สร้างบ้านปูนเสริมเหล็กที่แน่นหนาถาวรมากขึ้น แต่ละบ้านมีรั้วรอบขอบชิด และมีรถยนต์ รถมอเตอร์ไซด์ไว้เป็นพาหนะเดินทางเกือบทุกหลังคาเรือน และทุกหลังคาเรือนมีรายได้จากการทำบายศรีของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนดอกไม้บ้านโนนเมือง

7) เห็นว่ามีคนหลายชนชั้นทางสังคมมาสักการบูชาเจ้าปู่ศรีสุทโธมัยทั้งราชวงศ์ นายกรัฐมนตรี อธิบดี ผู้ว่า นายอำเภอ ดารา นักร้อง พ่อค้า ประชาชน คนลุ่มน้ำโขงไทยลาว ผู้สูงอายุ วัยรุ่น เด็ก คนรวย คนจน มาที่คำชะโนด

ความเชื่อต่อสถานที่ตนศรัทธามีขึ้นสูงสุดฉันใดที่บ่งชี้ถึงคนไปในสถานที่นั้นจำนวนมาก หลังไหลมาเชิดชูบูชา ทำให้บ้านเมืองเจริญขึ้น คนมีอยู่มีกินมากขึ้น วันหนึ่งความเชื่อเหล่านั้นย่อมลดน้อยถอยลงต่ำสุดกลายเป็นไม่เชื่อได้ฉันนั้น พื้นที่เหล่านั้นจะถูกทิ้งร้างไม่ได้รับการเหลียวแลจากประชาชนอีกต่อไป จึงฝากถึงคำถามกับคำชะโนดไว้ว่า เตรียมพร้อมรับการเปลี่ยนแปลงจากความเชื่อที่ลดน้อยถอยลงไปอย่างไรที่ไม่ทำให้พื้นที่คำชะโนดถูกทิ้งร้าง ผู้เขียนต้องการให้คนคำชะโนดอย่าเห็นแก่รายได้ที่เกิดขึ้นเพียงอย่างเดียว ต้องรู้จักรักแผ่นดินคำชะโนด ต้นชะโนด แบ่งปันและสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์ที่มีคุณภาพให้นักท่องเที่ยวได้นำกลับบ้านไปด้วย ควรสร้างเอกลักษณ์การแต่งตัวเพื่อรองรับการท่องเที่ยวในระยะยาวของความร่วมมือกับชาวบ้านให้เกิดขึ้นให้ได้ให้เป็นภูมิตกาศชุมชนคำชะโนด ความยั่งยืนไม่ได้เกิดที่คนอื่น ๆ แต่เกิดขึ้นกับตัวคนคำชะโนดเอง จงปลูกป่าคำชะโนดในใจคนทั้งผู้อยู่และผู้มาเยือนให้มั่นคงสถาพร

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2485). **ประชุมตำนานพระธาตุ ภาคที่ 1**. พิมพ์เนื่องในงานฉาบนาภิเษกนางแพ พุศักดิ์, พานิชสุภผล.
- กรมศิลปากร. (2512). **ประชุมพงศาวดารเล่ม 45**. กรมศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (2537). **อุรังคธาตุ ตำนานพระธาตุพนม**. พิมพ์เนื่องในการสัมมนาทางวิชาการ เรื่องวรรณกรรมสองฝั่งโขง, เรือนแก้ว.
- กิ่งแก้ว อุตถากร. (2520). **คติชนวิทยา**. หน่วยศึกษานิเทศก์กรมการฝึกหัดครู โรงพิมพ์คุรุสภา.
- กุหลาบ มัลลิกะมาส. (2509). **คติชาวบ้าน: วิทยานิพนธ์ของนาง กุหลาบ มัลลิกะมาส**. สำนักพิมพ์ สมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทย.
- เข็มควร เขียวกาบกุล. (2565). **ความยาวของสะพานในคำชะโนด (สัมภาษณ์)**. ศูนย์อำนวยการ คำชะโนด ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี.
- คณะกรรมการบริหารคำชะโนด. (2562). **ตำนานคำชะโนด ดินแดนแห่งพญานาค**. ศักดิ์ศรี อักษร
- คณะกรรมการศึกษาประวัติศาสตร์เทศบาลเมืองบ้านดุง. (2551). **ปุมบ้านปุมเมืองบ้านดุง**. อธิระการพิมพ์.
- คณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากและประชารัฐ. (2559). **คู่มือประชารัฐรักสามัคคี**. สำนักงานประสานงานการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากและประชารัฐ.
https://prsthailand.com/en/download/3/Manual_V1.
- คณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากและประชารัฐ. (2559). **คู่มือประชารัฐรักสามัคคี ฉบับที่ 2**. สำนักงานประสานงานการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากและประชารัฐ.
[pdfhttps://prsthailand.com/en/download/2/Manual_V2.pdf](https://prsthailand.com/en/download/2/Manual_V2.pdf)
- คณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากและประชารัฐ. (2559). **สานพลังประชารัฐ**. อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
[https://www.parliament.go.th/ewtadmin/ewt/parliament_parcy/ewt_dl_li nk.php?nid=50173&filename=visit](https://www.parliament.go.th/ewtadmin/ewt/parliament_parcy/ewt_dl_link.php?nid=50173&filename=visit)

- คณะศึกษานิเทศน์. (2559). **ประวัติความมหัศจรรย์ของเมืองคำชะโนด**. ฉบับ “เจ้าพ่อพญาศรีสุทโธ และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์คำชะโนด” โดยนายสวาท บุรีเพี้ย (ศึกษาธิการอำเภอบ้านดุง วันที่ 22 พฤษภาคม 2539). เอเชียการพิมพ์.
- จิตรกร เอ็มพันธ์. (2545). **พญานาค เจ้าแห่งแม่น้ำโขง : พิธีกรรมกับระบบความเชื่อพื้นบ้านแห่งวัฒนธรรมอีสาน** (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย).
<https://www.car.chula.ac.th/display7.php?bib=b1663904>.
- ชลธิชา เนียมนาภา. (2557). **แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาภูมิทัศน์พื้นที่คำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี** (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย).
<https://www.car.chula.ac.th/display7.php?bib=b2271725>
- ณพวิศกซ์ เดชชาตรี, กฤตติกา แสนโกชน, อรุณศรี อื้อศรีวงศ์ และ ธนกฤต ทูริสุทธิ. (2560). ยุทธศาสตร์การจัดการแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์คำชะโนดอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี. **มนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์**, 34(3), 224-246.
- ทศพล จังพานิชย์กุล. (2559). **มนต์วังคำชะโนด**. สำนักพิมพ์คอมม่า.
- ทิพย์มาลา, พลังจิต. (2557). **พญานาคมีจริง**. <https://palungjit.org/threads/page-2>
- ธวัชชัย ธาตุดี. (2555). **ประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี**. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
https://doi.nrct.go.th/ListDoi/listDetail?Resolve_Doi=10.14457/STOU.the.2012.127
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2539). **สังคมไทยในกระแสการเปลี่ยนแปลง**. คณะกรรมการการเผยแพร่และส่งเสริมการพัฒนา.
- บัวพันธ์ พรหมพักพิง และสุวิทย์ ธีรศาสด. (2546). **ทุนทางสังคม: มรดกเก่าจะนำเราไปรอดจริงหรือ**. สำนักพิมพ์คลังน่านวิทยา.
- บัวพันธ์ พรหมพักพิง. (2546). **โครงการ การก่อเกิด การผลิตซ้ำ การขยายตัวทุนทางสังคมในเขตพื้นที่อีสาน**. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. (2493). **30 ชาติในเชียงราย**. โรงพิมพ์อุทัย.

- เบญจศักดิ์ เจริญมหาวิทยาลัย. (2563). ท้องถิ่นวิวัฒน์กับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรม: พื้นที่ป่าคำชะโนด. วารสารวิชาการ มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, 40(1), 110-125.
https://utcc2.utcc.ac.th/utccjournal/401/7_Benjapak%20110_125.pdf
- ประวิทย์ อ่วงอารีย์, ทรงพล ประโยชน์มี และอมรรัตน์ แท่งทอง. (2561). การติดตามพืชพรรณบริเวณป่าพรุคำชะโนดในช่วงฤดูแล้งด้วยดัชนีความแตกต่างพืชพรรณ. วารสารวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี, 6(1), 17-27.
<https://ph01.tci-thaijo.org/index.php/scudru/article/view/179681/127579>
- ปัญญา ติตมาและกมล จิตศักดิ์. (2545). การศึกษาป่าพรุคำชะโนด: บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี (เอกสารที่ไม่มีการตีพิมพ์). กลุ่มงานวิชาการสำนักบริหารจัดการพื้นที่ป่าอนุรักษ์ที่ 10 กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและพันธุ์พืชอุดรธานี.
- ฝ่ายบริการวิชาการ สถาบันวิจัยและพัฒนา. (2557). เอกสารองค์ความรู้เปิดพื้นที่ให้เป็นศูนย์การเรียนรู้ วิจัย บริการวิชาการและถ่ายทอดนวัตกรรมสู่ท้องถิ่น ชุมชนคำชะโนดอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี (เอกสารที่ไม่มีการตีพิมพ์). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- พระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมามาลา). (2551). อรุณคราตุนิทาน (พิมพ์ครั้งที่ 11). บริษัท จูนพับลิ จำกัด.
- พลธรรม จันทร์คำ. (2551). พญานาค: จากอุดมการณ์ที่เมืองคำชะโนดสู่กระบวนการทำให้เป็นสินค้า. PSDS Journal of Development Studies, Puey Ungphakorn School of Development Studies, Thammasat University, 5(1), 1-21.
<https://so05.tci-thaijo.org/index.php/gvc-tu/article/view/30866>
- เพ็ญภา ปาละปิ่น และภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด. (2558). แนวทางการจัดการและพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวป่าคำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานีสู่ความยั่งยืน (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

- ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม. (2544). ยุทธศาสตร์การจัดปัญหาความยากจน. สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน.
- ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด. (2557). การเพาะพันธุ์ต้นชะโนด ในองค์ความรู้ศูนย์การเรียนรู้ วิจัย บริการวิชาการและถ่ายทอดนวัตกรรมท้องถิ่น ชุมชนคำชะโนด มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา (เอกสารที่ไม่มีการตีพิมพ์). สถาบันวิจัยและพัฒนา.
- ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด. (2560). “คำชะโนด” ศูนย์การเรียนรู้ วิจัย บริการวิชาการและถ่ายทอดนวัตกรรมสู่ท้องถิ่น ชุมชนคำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี เอกสารประกอบการเยี่ยมชมนายกร ทัพพะรังสี นายกสภามหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา (เอกสารที่ไม่มีการตีพิมพ์). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด. (2561). การออกแบบลายผ้าขึ้นวิถีวัฒนธรรมคำชะโนดความเชื่อ พญานาคด้วยวิธีมัดหมี่ลวดลายผ้าทอมือ. มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
<http://eresearch.ssru.ac.th/xmlui/handle/123456789/1949>
- ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด. (2563). กระบวนทัศน์พัฒนาสังคมพื้นฐาน (เอกสารที่ไม่มีการตีพิมพ์). แขนงวิชาการจัดการพัฒนาสังคม ภาควิชาสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา
- ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด. (2563). การบริหารการพัฒนาอัตลักษณ์ “คำชะโนด” อนุรักษ์ “รุกขนาคา” เมืองอุดรธานีสู่การมีส่วนร่วมของประชาชนร้านค้าผลิตภัณฑ์คนรากหญ้า อยู่ดีมีสุข ลดความเหลื่อมล้ำอย่างยั่งยืน (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด. (2563). การสร้างพลังชุมชนวัฒนธรรมแห่งความดีสู่การเชื่อมโยงวิถีชีวิตคนสองนามหานครแห่งการท่องเที่ยวอีสานตอนบน (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด. (2565). “ศาสตร์พระราชา”, เอกสารประกอบการสอนรายวิชาวิศวกรสังคม (Social Engineers). สำนักวิชาการศึกษาทั่วไปและนวัตกรรมการเรียนรู้ อิเล็กทรอนิกส์มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

- ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด. (2565). การออกแบบนวัตกรรมอาชีพของผู้สูงอายุแบบบูรณาการบนความร่วมมือของชุมชนวัดประหาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร (รายงานการวิจัย). การวิจัยและพัฒนาวิชาการรับใช้สังคมและท้องถิ่นเพื่อลดความเหลื่อมล้ำโดยมหาวิทยาลัยในพื้นที่, สำนักงานวิจัยแห่งชาติ (วช.)
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2525). พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปลไทย ฉบับฉลอง 200 ปี แห่งราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์ ภาษาไทย ชุด 91 เล่ม. มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2551, 12-15 กันยายน). โปรแกรมพระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (MCUTRAI Version 1.0) [CD-ROM]. ประชุมมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนานานาชาติ และการสัมมนาวิชาการระดับนานาชาติครั้งที่ 1, อยุธยา, ประเทศไทย <http://www.geocities.ws/tmchote/tpd-mcu/>
- มัชฌิมา วีรศิลป์. (2561). ความสัมพันธ์ระหว่างตำนานท้องถิ่นกับการใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์บริเวณคำชะโนด จังหวัดอุดรธานี. มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- มัชฌิมา วีรศิลป์. (2564). ความเชื่อพญานาคกับการเสี่ยงทายในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์คำชะโนด. วารสารบัณฑิตแสงโคมคำ, 6 (1), 165-180. <https://so02.tci-thaijo.org/index.php/jsbs/article/view/245031>
- รัฐบาลไทย. (2565). ภาพต้นแบบ “นาค” เป็นเอกลักษณ์ประจำชาติไทย ประเภทสัตว์ในตำนาน. <https://www.thaigov.go.th/infographic/contents/details/6337>
- ราชกิจจานุเบกษา. (2560, 6 เมษายน). รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2560, เล่ม 134 ตอนที่ 40 ก. หน้า 12. https://www.parliament.go.th/ewtcommittee/ewt/draftconstitution2/ewtdl_link.php?nid=1038&filename=index
- ราชกิจจานุเบกษา. (2561, 13 ตุลาคม). ยุทธศาสตร์ชาติ พ.ศ. 2561 – 2580, เล่ม 135 ตอนที่ 82 ก. https://www.nesdc.go.th/download/document/SAC/NS_PlanOct2018.pdf

ราชกิจจานุเบกษา. (2565, 1 พฤศจิกายน). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13 (พ.ศ. 2566 - 2570)**, เล่ม 139 ตอนพิเศษ 258 ง.

https://www.nesdc.go.th/download/Plan13/Doc/Plan13_Final.pdf

ลอง ธารา. (2546). **คำชะโนดเมืองพญานาค** (พิมพ์ครั้งที่ 4). ไพลิน.

วรมะ ชัยมงคล และขวัญชัยวัน บัวแดง. (2562, 27-28 มิถุนายน). **การผนวกกลืนนาาคติ**

ท้องถิ่นกับแนวคิดราชาธิปไตยในพื้นที่คำชะโนด (เอกสารนำเสนอ). การประชุม

วิชาการบัณฑิตศึกษาระดับชาติ สรรพศาสตร์ สรรพศิลป์ ประจำปี 2562

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กรุงเทพฯ, ประเทศไทย.

<https://arts.tu.ac.th/uploads/arts/Doctorate/Meeting/M33.pdf>

วันชัย ธรรมสังการ และคณะ. (2565). ทุนชุมชนและศักยภาพในการจัดการตนเอง เพื่อการ

พัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชนท้องถิ่น. **วารสารนาคบุตรปริทรรศน์ มหาวิทยาลัยราชภัฏ**

นครศรีธรรมราช, 14(1), 22-32. [https://so04.tci-](https://so04.tci-thaijo.org/index.php/nakboot/article/download/255221/175040/958130)

[thaijo.org/index.php/nakboot/article/download/255221/175040/958130](https://so04.tci-thaijo.org/index.php/nakboot/article/download/255221/175040/958130)

ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี. (2563). ดำเนินการอุรังคธาตุ: นาคอยู่ในสุวรรณภูมิ ไม่มีนาที่พระธาตุ

พนม. **วารสารปณิธาน**, 16(2), 149-183. [https://so05.tci-](https://so05.tci-thaijo.org/index.php/panidhana/article/download/246735/168926/871446)

[thaijo.org/index.php/panidhana/article/download/246735/168926/871446](https://so05.tci-thaijo.org/index.php/panidhana/article/download/246735/168926/871446)

ศูนย์สร้างสรรค์งานออกแบบ (TCDC). (2559). ก้าวตาม ๙ ถอดวิธีคิดเชิงออกแบบของ

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช, **นิตยสาร คิด**, 8(3), 6.

สมบุญ บุญฤทธิ์. (2560). พญานาคกับรอยพระพุทธรูปในตำนานอุรังคธาตุนิทาน. **วารสาร**

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 3(2), 43-60. [https://so04.tci-](https://so04.tci-thaijo.org/index.php/JMA/article/download/141824/105056/377085)

[thaijo.org/index.php/JMA/article/download/141824/105056/377085](https://so04.tci-thaijo.org/index.php/JMA/article/download/141824/105056/377085)

สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. (2554). **การสถาปนาอำนาจของผู้ไร้อำนาจ**. มาฉลองคุณ ซีเอสบี

จำกัด.

สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. (2564). แนวคิดของเกลน แลฟเวอเรค ว่าด้วย “การเสริมพลังชุมชน”.

วารสารสังคมสงเคราะห์ศาสตร์, 29(1), 1-30.

http://journal.innovtalk.com/upload_files/journal/journal_id_39_114.pdf

- สวาท บุรีเพี้ย. (2539). **เจ้าพ่อพญาศรีสุทโธ และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์คำชะโนด** (เอกสารที่ไม่มีการตีพิมพ์). หน่วยงานศึกษาธิการอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี.
- สันติ ภัยหลบลี้. (2564). “คำชะโนด” ในมุมมองวิทยาศาสตร์. http://www.mitrearth.org/24-10-kham-chanot/?fbclid=IwAR1owlAP_TX5B9Ujn86-_Jbkii-BxFQb3mkkweo19XOj20q4vDTprzanljM
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2554). **การทรงงานพัฒนาประเทศ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว**. ศูนย์การพิมพ์เพชรรุ่ง.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2554). **พระมหากษัตริย์นักพัฒนาเพื่อประโยชน์สุขสู่ปวงประชา**. ศูนย์การพิมพ์เพชรรุ่ง.
- สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (สผ.). (2555). **รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการอนุวัติอนุสัญญาสหประชาชาติว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ** (เอกสารที่ไม่มีการตีพิมพ์). สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (วว.).
- สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2561). **ศาสตร์กษัตริย์**. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- สำนักสนับสนุนขบวนองค์กรชุมชน สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน). (2558). **คู่มือสนับสนุนการพัฒนากระบวนเศรษฐกิจและทุนชุมชน**.
https://web.codi.or.th/wp-content/uploads/2019/05/book_Economic041258.pdf
- สิทธิพร ณ นครพนม. (2566). **เวียงจันทน์ผิงไทย เชียงใหม่ภาคอีสาน**. https://www.silpa-mag.com/history/article_7032
- สุกัญญา สุขฉายา. (2565, 12 พฤษภาคม). **พญาสุวรรณภิงคาร แห่งหนองหานหลวง** (เอกสารการนำเสนอ). โครงการเสวนาทางวิชาการเรื่อง “นาค” ในวัฒนธรรมไทย, กลุ่มจารีตประเพณี สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรุงเทพฯ, ประเทศไทย.
https://www.finearts.go.th/storage/contents/2022/05/detail_file/Eb81EYSRnyY5snby48ZY07NKOt20Ru0e7lOw2aAG.pdf

- สุภาพิชญ์ ธีระวัฒน์. (2565). **Soft Power(อำนาจละมุน)**. ในรายการร้อยเรื่อง...เมืองไทย
ออกอากาศสถานีวิทยุกระจายเสียงรัฐสภาและสำนักวิชาการ สำนักงานเลขาธิการสภา
ผู้แทนราษฎร.
<https://dl.parliament.go.th/backoffice/viewer2300/web/viewer.php>
- สุรพงษ์ ลือทองจักร. (2552). **หลักมานุษยวิทยาและหลักสังคมวิทยา**. คณะมนุษยศาสตร์และ
สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี.
- สุวรรณีย์ คำมัน. (2551, 29-30 พฤศจิกายน). “**สู่การเติบโตอย่างมีคุณภาพและยั่งยืน**” ในกลุ่ม
ทุนมนุษย์ “**ทุนทางสังคมกับการพัฒนาทุนมนุษย์**” (เอกสารนำเสนอ). การสัมมนา
วิชาการประจำปี 2551 จัดโดย มูลนิธิชัยพัฒนา สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการ
เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และมูลนิธิ สถาบันการวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.
- เสฐียรโกเศศ. (2510). **ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน**. ราชบัณฑิตยสถาน. pubhtml5 E-book.
<https://pubhtml5.com/yqiq/qhhc/>
- เสาวลักษณ์ อนันตศานต์. (2543). **ทฤษฎีคติชนและวิธีการศึกษา**. ภาควิชาภาษาไทยและ
ภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- หอสมุดแห่งชาติ. (2562). **ตำนานอุรังคธาตุ**. <https://www.nlt.go.th/news/40>
- อนัญญา ปานจีน. (2553). **การศึกษา คติ ความเชื่อเรื่องพญานาค ในพื้นที่อีสานตอนบน เพื่อ
เสนอแนวทางสู่การออกแบบสถาปัตยกรรมภายในพิพิธภัณฑ์นาคา** (วิทยานิพนธ์
ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยศิลปากร).
http://www.thapra.lib.su.ac.th/thesis/showthesis_th.asp?id=0000005513
- อนุชิต สิงห์สุวรรณ และทวีศักดิ์ เผือกสม. (2563). จาก “เจ้าปู่” ถึง “พญาศรีสุทโธโพรสิษฐ์”:
การปรับเปลี่ยนจักรวาลวิทยาในความเชื่อเรื่องพญานาคของผู้คนคำชะโนด. **วารสาร
มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี**, 11(1), 146-175.
[https://so02.tci-](https://so02.tci-thaijo.org/index.php/human_ubu/article/download/228905/164439/83729)
[thaijo.org/index.php/human_ubu/article/download/228905/164439/83729](https://so02.tci-thaijo.org/index.php/human_ubu/article/download/228905/164439/83729)

- อนุชิต สิงห์สุวรรณ. (2562). **อีสานนาคา: คติความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเมืองของผู้มีสถานะรอง กรณีศึกษาชุมชนคำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี** (ดุชนินิพนธ์ที่ไม่มีการตีพิมพ์). มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- อนุสรณ์ ธรรมใจ. (2558). **ประชาธิปไตย ประชาธิปไตย และรัฐสวัสดิการ**. กรุงเทพฯ: อริย.
- อรพินท์ สพอิชชัย. (2541). **สังคมเสถียรภาพและกลไกประชาธิปไตยที่ดี (Good Governance)**. สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.
- อาติณณ รุกขชาตินา. (2566). **ที่มาของเงินบริจาคเข้าบัญชีกองทุนคำชะโนดและค่าใช้จ่ายในคำชะโนด** (สัมภาษณ์). ศูนย์อำนวยการคำชะโนด ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี.
- อานนท์ ศักดิ์วรวิชญ์. (2560). **เข้าใจ เข้าถึง พัฒนา: วิธีการแห่งศาสตร์พระราชาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน**. <https://mgronline.com/daily/detail/9600000103010>
- อานันท์ กาญจนพันธุ์, บรรณาธิการ. (2558). **กำกับกำปการวิจัยวัฒนธรรมภาคเหนือ**. ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. <http://book.culture.go.th/research/north/files/assets/common/downloads/publication.pdf>
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2527). **พัฒนาการของชีวิตและวัฒนธรรมล้านนา**. โครงการตำรามหาวิทยาลัย หอจดหมายเหตุ สำนักหอสมุดมหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2541). **การระดมทุนเพื่อสังคม**. สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2555). **เจ้าที่และผีป่วน: พลวัตของความรู้ชาวบ้าน อำนาจและตัวตนของคนท้องถิ่น**. ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อุดร จันทวัน. (2555). **นิทานอุรังคธาตุ ฉบับลาว ตำนานพญานาคลุ่มน้ำโขง** (พิมพ์ครั้งที่ 6). โรงพิมพ์คลังนาวิทยา.
- อุมาพร ห่านรุ่งชโรทร. (2551). **การเสริมสร้างพลังอำนาจชุมชน**. วารสารพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2 (ฉบับพิเศษ), 1-5.

- Akkaraseranee, N. (2012). **Threats of creative economy** (Volume 3). Knowledge Management and Development Office. (Public Organization).
- Bourdieu, P. (1986). **The forms of capital**. In: Richardson, J., **Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education**. Westport, CT, Greenwood, 241–58.
- <https://www.socialcapitalgateway.org/sites/socialcapitalgateway.org/files/data/paper/2016/10/18/rbasicsbourdieu1986-theformsofcapital.pdf>
- Bume, C. S. (1996). **The Handbook of Folklore**. Senate.
- Cohen, D., & Prusak, L. (2001). **In good company: How social capital makes organizations work**. Harvard Business School Press.
- Dorson, R. M. (1973). **Folklore: Selected Essays**. Indiana University Press.
- Dorson, R. M. (Eds). (1972). **Folklore and Folklife: An Introduction**. University of Chicago Press.
- Georges, R. A., Jones, M. O. (1995). **Folkloristics: An Introduction**. Indiana University Press.
- Gibson, J. M. (1991). A Concept Analysis of Empowerment. **Journal of Advanced Nursing**, (16), 354-361.
- Goldstein, K. S. (1971). **Strategy in Counting Out: An Ethnographic Folklore Field Study** [Elliott M. Avedon and Brian Sutton-Smith, Eds]. The Study of Games. John Wiley & Sons.
- Google Map. (2566). **พื้นที่คำชะโนดและบริเวณใกล้เคียง**.
- <https://www.google.com/maps/@17.7479159,103.3619289,1825m/data=!3m1!1e3?entry=ttu>
- <https://so01.tci-thaijo.org/index.php/HUSO/article/view/109825/86245>

- Israel, B.A., Checkoway, B., Schulz, A., & Zimmerman, M. (1994). Health education and community empowerment: conceptualizing and measuring perceptions of individual, organizational, and community control. **Health Educ Q. Summer**, 21(2), 149-70. doi: 10.1177/109019819402100203. PMID: 8021145.
- Laverack, G. (2007b). **Health Promotion Practice: Power and Empowerment**. Sage Publications.
- Laverack, G. (2007a). **Health Promotion Practice: Building Empowered Communities**. Open University Press.
- Perkins, D.D., & Zimmerman, M.A. (1995). Empowerment theory, research, and application. **American Journal of Community Psychology**, 23(5), 569-579.
- Phukamchanoad, P.; Ditchareon, C., & Yordchim, S. (2014). A Study of Social and Cultural Context for Tourism Management by Community Kamchanoad District, Amphoe Ban Dung, Udon Thani Province. **World Academy of Science, Engineering and Technology International Journal of Humanities and Social Sciences**, 8(8): 2558-2561. From Open Science Index, Humanities and Social Sciences, 8(8), 2014
publications.waset.org/9999068/pdf
- Phukamchanoad, P.; Santithammakul, T.; Yordchim, S., & Palapin, P. (2014). A Study on Local Wisdom towards Career Building of People in Kamchanoad Community. **World Academy of Science, Engineering and Technology International Journal of Humanities and Social Sciences**, 8(8): 2702-2705. From Open Science Index, Humanities and Social Sciences, 8(8), 2014
publications.waset.org/9999307/pdf

SBL บัณฑิตประเทศไทย. (2559, 13 กันยายน). **กลุ่มวิสาหกิจชุมชนดอกไม้บ้านโนนเมือง.**

(ภาพข่าว). Facebook. <https://issuu.com/sblmagazine/docs/sbludon59-ebook>

Steinmann, A. & Rangsit, S. (1939). “Monument Forms and Sacrificial Sites of the Lawa”, **Zeitschrift fur Ethnologie**, (71), 163-174.

Toelken, B. (1979). **The Dynamics of Folklore**. Houghton Mifflin Company.

UNESCO. (1998). **Technical Working Group Meeting on Community Learning Centre Chiang Rai, Thailand**. UNESCO Principle Regional Office for Asia and the Pacific.

Winthrop, R. H. (1991). **Dictionary of Concepts in Cultural Anthropology**. Greenwood Press.

World Bank. (1999). **Social Capital, Household Welfare and Poverty in Indonesia**. Working Paper, no.6, Washington, April.

Zimmerman, M. and Rappaport, J. (1988). Citizen participation, perceived control and psychological empowerment. **American Journal of Community Psychology**.16(5). <https://doi.org/10.1007/BF00930023>

บทที่ 8

ศูนย์ภูมิต้านทานคำชะโนด

การเรียนรู้ เข้าใจ เข้าถึง และพัฒนา เป็นวิธีการในการแก้ปัญหาเชิงพื้นที่แบบร่วมมือกันระหว่างผู้พัฒนาและผู้รับการพัฒนาที่จะมโนหมายร่วมกันในการทำงานไปในทิศทางที่แสงจุดร่วมสงวนจุดต่างเดินทางการพัฒนาพื้นที่ไปพร้อมกัน ทำให้การใช้วิธี “เข้าใจ เข้าถึง พัฒนา” ของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร (รัชกาลที่ 9) (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2554; 2561) สามารถเข้าไปร่วมพัฒนาในเชิงพื้นที่ของคำชะโนดได้เป็นอย่างดี แต่อย่างไรก็ตามการที่จะต้องมีพื้นที่ในการรวมองค์ความรู้ไว้แบบใกล้ชิดประชาชนจำเป็นต้องหาพื้นที่ที่ประชาชนเข้าถึงได้ง่ายที่สุดโดยไม่ต้องมีหลักเกณฑ์และหลักการที่ผูกติดกับระบบราชการ ทำให้การลงพื้นที่ร่วมพัฒนากับประชาชนจึงต้องหาจุดศูนย์กลางที่จะเชื่อมโยงองค์ความรู้ของมหาวิทยาลัยกับภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ในพื้นที่เดียวกัน ทำให้เกิดการแสวงหาบ้านที่มี “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ที่จะพัฒนาให้เป็นพื้นที่การเรียนรู้ วิจัย และบริการวิชาการแก่สังคม เป็นพื้นที่รวบรวม 13 องค์ความรู้คู่ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นพื้นที่ถ่ายทอดความรู้ ภายใต้ชื่อแรกว่า ศูนย์การเรียนรู้ วิจัย บริการวิชาการ และถ่ายทอดนวัตกรรมสู่ท้องถิ่น ชุมชนคำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี โดยเป็นการปักหมุดองค์ความรู้ในการพัฒนาเชิงพื้นที่ ณ บ้านคุณย่าสมรผู้เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการทอผ้าที่ชาวบ้านนับถือกันมายาวนาน และเป็นเจ้าของบ้านหลังแรกที่ตั้งอยู่ตรงข้ามคำชะโนดเมื่อปี พ.ศ.2535 ยอมรับและมีความพร้อมในการเปิดบ้านให้เป็นศูนย์การเรียนรู้ชุมชนที่ผู้คนสนใจเข้ามาเรียนรู้ร่วมกับสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา เป็นข้อมูลในระยะเวลา 8 ปี ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2557-2564 โดยสรุปสาระสำคัญดังนี้

- แนวคิดการพัฒนาศูนย์ภูมิต้านทานคำชะโนด
- กระบวนการจัดตั้งศูนย์ภูมิต้านทานคำชะโนด
- 13 ฐานองค์ความรู้
- ไลน์พัฒนาการ
- ผลลัพธ์ปฏิบัติการศูนย์ภูมิต้านทานคำชะโนด

แนวคิดการพัฒนาศูนย์วิจัยพัฒนาคำชะโนด

เมื่อกล่าวถึงศูนย์การเรียนรู้ที่ผู้คนสนใจเข้าไปศึกษานั้นจะนึกถึงศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริทั้ง 6 แห่งกระจายอยู่ทั่วภูมิภาคของประเทศ ซึ่งเป็นศูนย์ศึกษามุ่งเน้นงานที่เป็นรูปธรรมนำไปปฏิบัติได้จริง โดยมีความแตกต่างกันไปตามสภาพปัญหา ศักยภาพ และความต้องการของพื้นที่ซึ่งพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร (รัชกาลที่ 9) ได้พระราชทานพระราชดำริให้จัดตั้ง ศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ขึ้น โดยมีแนวคิดที่สำคัญคือ ศูนย์ศึกษาและพัฒนา (Research & Development) ต้องนำผลการศึกษาที่ประสบผลสำเร็จมาเป็น ตัวอย่างแห่งความสำเร็จ ในลักษณะ พิพิธภัณฑสถานชาติที่มีชีวิต ให้ผู้สนใจสามารถศึกษาดูงานจากการปฏิบัติจริงเรียนรู้ได้ตามความเหมาะสมของประชาชน เป็นตัวอย่างของการบริหารงานแบบบูรณาการในลักษณะ รวมศูนย์ ในการผสมผสานความร่วมมือร่วมใจกันของหน่วยงานราชการในการทำงานเพื่อบริการประชาชน และเป็นระบบการบริการเบ็ดเสร็จที่จุดเดียว (สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (สำนักงาน กปร.), 2565) นอกจากนี้ยังพบว่า องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีภารกิจสำคัญที่จะต้องส่งเสริมการจัดศูนย์การเรียนรู้ชุมชนให้กับประชาชนด้วยมีแนวคิดการศึกษาตามอัธยาศัยที่คนสามารถเรียนรู้ได้ตลอดเวลาและเกิดขึ้นในทุกช่วงวัยตลอดชีวิต มีแนวคิดเป็นให้เป็นแหล่งการเรียนรู้ในชุมชนซึ่งทำให้คนในสังคมเกิดการเรียนรู้และเกิดประสบการณ์ในการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง เป็นศูนย์การเรียนรู้ชุมชนซึ่งเป็นศูนย์กลางการจัดการเรียนรู้ ถ่ายทอดแลกเปลี่ยนประสบการณ์วิชาการ ตลอดจนภูมิปัญญาท้องถิ่น และการจัดกิจกรรมต่างๆ ของประชาชนในชุมชน ทั้งที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน/ชุมชน และห้องสมุดประชาชน (กรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น กระทรวงมหาดไทย, 2547) ปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จของศูนย์การเรียนรู้มี 4 ปัจจัย กรณีสถิตศึกษารูปแบบการจัดการศูนย์เรียนรู้ชุมชนในการจัดการตนเอง ตามศาสตร์พระราชา กรณีสถิตศึกษาชุมชนบางเลน จังหวัดนนทบุรี คือ (1) นโยบายและการบริหารจัดการ (2) การมีส่วนร่วมของศูนย์เรียนรู้ชุมชน (3) การพัฒนาความร่วมมือกับภายนอก (4) การพัฒนาให้เกิดความต่อเนื่อง (ทรงยศ สาโรจน์, 2564) อย่างไรก็ตามศูนย์การเรียนรู้ชุมชนต้องแก้โจทย์ปัญหาของชุมชนด้วยประชาชนมีส่วนร่วมและพัฒนาแบบบูรณาการร่วมกับคนที่น่าเชื่อถือของชุมชนด้วย

1. แนวคิดเริ่มต้นการพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ของมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

ช่วงเวลา 3 ปี (พ.ศ.2557-2559) เป็นช่วงปีแห่งการพัฒนางานบริการวิชาการของมหาวิทยาลัยราชภัฏเพื่อสร้างเป็นต้นแบบแรกใน “การใช้วิชาการรับใช้สังคม” อย่างแท้จริงโดยงานบริการวิชาการประเภทนี้เป็นงานบริการวิชาการที่ไม่หารายได้ ไม่หวังผลกำไร แต่หวังให้ประชาชนมีรายได้ มีอาชีพ มีงานทำ มีความรู้เพิ่มพูนเป็นคู่ขนานระหว่าง “องค์ความรู้คู่ภูมิปัญญาท้องถิ่น” คนจะได้ไม่ต้องทิ้งท้องถิ่น ในช่วงเวลานั้นเกิด 4 ศูนย์การเรียนรู้ขึ้น ได้แก่ (1) ศูนย์การเรียนรู้ วิจัย บริการวิชาการ และถ่ายทอดเทคโนโลยี นวัตกรรมสู่ชุมชน (บ้านสารภี) ตำบลจอมปลวก อำเภอบางคนที่ จังหวัดสมุทรสงคราม (2) ศูนย์การเรียนรู้วิจัย บริการวิชาการ และถ่ายทอดนวัตกรรมสู่ท้องถิ่น บ้านคำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี (ประชาชนไทย-สปป.ลาว) (3) ศูนย์การเรียนรู้ วิจัย บริการวิชาการ และถ่ายทอดนวัตกรรมสู่การพัฒนาชุมชน เมือง วัดประหาระปือธรรม เขตดุสิต จังหวัดกรุงเทพมหานคร และ(4) ศูนย์การเรียนรู้การปลูกและพัฒนาผลิตภัณฑ์จากหญ้าแฝก โรงเรียนบ้านกือหลวง ตำบลทุ่งกล้วย อำเภอกุขาง จังหวัดพะเยา ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นอยู่ภายใต้การบริการวิชาการของมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ซึ่งฝ่ายบริการวิชาการแก่สังคม สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาได้สรุปสาระสำคัญในปี พ.ศ.2559 ได้ดำเนินกิจกรรมการบริการวิชาการลงสู่สังคม เพื่อตอบสนองตามความต้องการในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจากชุมชน นำองค์ความรู้ที่เป็นศาสตร์ของมหาวิทยาลัย “บูรณาการ” งานบริการวิชาการ งานวิจัย และการเรียนการสอน กับบ้าน วัด โรงเรียน (บวร) หน่วยงานราชการ ในพื้นที่ต่างๆ ทั่วประเทศไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่ 5 เขตบริการวิชาการของมหาวิทยาลัย ได้แก่ กรุงเทพมหานคร (เขตดุสิต-เขตพระนคร) จังหวัดนครปฐม จังหวัดสมุทรสงคราม จังหวัดระนอง และจังหวัดอุดรธานี โดยมีการบูรณาการ ผลกระทบ และประโยชน์ ตาม 6 หัวข้อหลัก ดังนี้ (สถาบันวิจัยและพัฒนา, 2559)

1.1 โครงการพัฒนาทักษะวิชาชีพในชุมชนและท้องถิ่น มี 98 โครงการ ซึ่งมีลักษณะโครงการเป็นการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการ สัมมนา อภิปราย บรรยาย เพื่อสร้างแนวทางในการพัฒนาทักษะวิชาชีพในศาสตร์ต่าง ๆ

1.1.1 การบูรณาการ

- การบูรณาการผลงานการวิจัยและการเรียนการสอนเข้าด้วยกัน จึงได้องค์ความรู้และนำไปสู่การพัฒนาทักษะวิชาชีพให้กับชุมชนและท้องถิ่น
- การบูรณาการร่วมกับหน่วยงานภาคส่วนต่างๆ อาทิ สำนักงานเขตดุสิต องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น ศูนย์สุขภาพชุมชน สหกรณ์ กลุ่มอาชีพ โรงเรียน วัด ชุมชน ภาค ประชาชน

1.1.2 ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นทันที

- เกิดศูนย์การเรียนรู้ วิจัย บริการวิชาการ และถ่ายทอดนวัตกรรมสู่การพัฒนา ชุมชนเมือง วัดประหาระปือธรรม เขตดุสิต จังหวัดกรุงเทพมหานคร
- เกิดกลุ่มอาชีพนวดกดจุดฝ่าเท้าวัดประหาระปือธรรม ซึ่งได้รับการอบรมจาก วิทยาลัยเวชศาสตร์ จากอาชีพเสริมเป็นอาชีพหลักของครอบครัวเฉลี่ยเดือนละ 12,000 บาท
- เกิดแนวคิดการรวมกลุ่มอาชีพสร้างรายได้เสริมให้กับชุมชน เพื่อเป็นต้นแบบ ให้กับชุมชนในระแวกเดียวกัน
- กลุ่มอาชีพที่เกิดขึ้นเป็นที่รู้จักในวงกว้างทั้งในกรุงเทพมหานคร และ ต่างจังหวัด มีผู้เข้ามาใช้บริการเป็นจำนวนกว่า 1,000 คน ต่อปี และดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง ซึ่งส่งผลให้บางท่านเปลี่ยนจากอาชีพเสริมมาเป็นอาชีพหลักเพื่อเลี้ยงดูครอบครัว
- ผู้ถ่ายทอดความรู้ในกลุ่มอาชีพสามารถขยายผลองค์ความรู้ให้กับชุมชนใน พื้นที่เขตบริการวิชาการเดียวกันที่มีความต้องการ

1.1.3 ผลกระทบที่เกิดขึ้นเป็นประโยชน์ต่อประชาชนในพื้นที่

- กลุ่มอาชีพมี “รายได้” ประจำทุกวัน
- ชุมชนได้รับประโยชน์จากการดำเนินกิจกรรมเพื่อสังคม อาทิ การบริจาค ให้กับวัด ให้ทุนเยาวชน ร่วมกิจกรรมงานวันเด็ก เป็นต้น
- เป็นพื้นที่ทำกิจกรรมร่วมกันของนักศึกษา และประชาชน
- เป็นพื้นที่ศึกษาวิจัย การเรียนการสอน และบริการวิชาการในพื้นที่ให้บริการ เขตดุสิตและพื้นที่อื่นๆ

1.2 โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ มี 21 โครงการ ซึ่งเป็นโครงการที่น้อมนำพระราชดำริในด้านต่างๆ ของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร (รัชกาลที่ 9) มาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน ซึ่งมีโครงการที่ “โดดเด่น” คือ การใช้พลังงานแสงอาทิตย์เพื่อการเกษตร การพัฒนาท้องถิ่น โรงเรียนและชุมชนตามแนวพระราชดำริแบบชุมชนพอเพียง การพัฒนาการปลูกหญ้าแฝกและการพัฒนาผลิตภัณฑ์หัตถกรรมจากใบหญ้าแฝก

1.2.1 การบูรณาการ

- การบูรณาการผลงานการวิจัยและการเรียนการสอนที่เน้นการนำองค์ความรู้ตามพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร (รัชกาลที่ 9) ไปประยุกต์ใช้กับชุมชน ท้องถิ่น โดยการมีส่วนร่วมของนักวิจัย นักศึกษา และประชาชน ได้ลงมือปฏิบัติอย่างถูกต้อง

- การบูรณาการร่วมกับหน่วยงานภาคส่วนต่างๆ เช่น องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น กลุ่มอาชีพ โรงเรียน มหาวิทยาลัยอื่น มูลนิธิพระดาบส ชุมชน ภาคประชาชน ภาคเอกชน

1.2.2 ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นทันที

- เกิดศูนย์การเรียนรู้การปลูกและพัฒนาผลิตภัณฑ์จากหญ้าแฝก โรงเรียนบ้านกือหลวง ตำบลทุ่งกล้วย อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดพะเยา

- เกิดกลุ่มอาชีพด้านการพัฒนาผลิตภัณฑ์จากหญ้าแฝกของชาวบ้าน จนได้รับรางวัลต่างๆ ในระดับจังหวัด ระดับชาติ และต่างประเทศ

- เกิดการนำองค์ความรู้ด้านเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น การใช้พลังงานทดแทนในครัวเรือน การเกษตร, การออม, การทำบัญชีครัวเรือน

- มีผู้เข้ารับบริการและอบรมจำนวนกว่า 1,000 คน ต่อปี

- เกิดเครือข่ายทางสังคมจำนวนมากที่มีการใช้องค์ความรู้ด้านเศรษฐกิจพอเพียง

- เกิดความภาคภูมิใจในการประกอบอาชีพทั้งระดับบุคคล ครัวเรือน และชุมชนที่เกิดจากการที่มหาวิทยาลัยเผยแพร่องค์ความรู้ด้านเศรษฐกิจพอเพียง

1.2.3 ผลกระทบที่เกิดขึ้นเป็นประโยชน์ต่อประชาชนในพื้นที่

- สร้าง “รายได้” ที่สามารถเลี้ยงชีพได้
- ชุมชนเกิดความตระหนักรู้และเข้าใจในการใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเพิ่มมากขึ้น และมีความพร้อมที่จะนำไปประยุกต์แบบค่อยเป็นค่อยไปตามบริบทความเป็นอยู่
- เป็นพื้นที่ทำกิจกรรมร่วมกันของนักศึกษา และประชาชน
- เป็นพื้นที่ศึกษาวิจัย การเรียนการสอน และบริการวิชาการในพื้นที่ให้บริการ

1.3 โครงการเสริมสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน มี 124 โครงการ ซึ่งเป็นโครงการที่มีลักษณะเป็นการจัดอบรมเชิงปฏิบัติการ การคิดวิเคราะห์ การวางแผน การพัฒนาผลิตภัณฑ์ เพื่อการผลิตนวัตกรรมชุมชน เพื่อสร้างรายได้ให้กับประชาชนในท้องถิ่น โดยมีโครงการที่ “โดดเด่น” ได้แก่ การเสริมสร้างศักยภาพของชุมชนคำชะโนดเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้และสร้างรายได้สู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน

1.3.1 การบูรณาการ

- การบูรณาการผลงานการวิจัยและการเรียนการสอนที่เน้นการนำองค์ความรู้ที่เป็นนวัตกรรมการสร้างชุมชนเข้มแข็ง
- การบูรณาการร่วมกับหน่วยงานภาคส่วนต่างๆ เช่น ภาคส่วนจังหวัด องค์กรบริหารส่วนจังหวัดและส่วนท้องถิ่น สำนักงานเขต กระทรวง ทบวง กรม รัฐวิสาหกิจศูนย์สุขภาพชุมชน สหกรณ์ วิสาหกิจชุมชน กลุ่มอาชีพ โรงเรียน วัด มหาวิทยาลัยอื่น วิทยาลัยอาชีวศึกษา มูลนิธิ ชุมชน ภาคประชาชน ภาคเอกชน

1.3.2 ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นทันที

- เกิดการพัฒนาองค์ความรู้ในศูนย์การเรียนรู้ วิจัย บริการวิชาการ และถ่ายทอดเทคโนโลยี นวัตกรรมสู่ชุมชน (บ้านสารภี) ตำบลจอมปลวก อำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม
- เกิดกลุ่มอาชีพ กลุ่มเยาวชนต้นแบบจิตอาสาพัฒนาชุมชน
- เกิดพื้นที่การมีส่วนร่วมของประชาชน โดยการทำกิจกรรมการพัฒนาชุมชนร่วมกัน
- มีผู้เข้ารับบริการและอบรมจำนวนกว่า 3,000 คน ต่อปี

- เกิดเครือข่ายทางสังคมที่มีความเข้มแข็งในการร่วมพัฒนาชุมชน ท้องถิ่น

1.3.3 ผลกระทบที่เกิดขึ้นเป็นประโยชน์ต่อประชาชนในพื้นที่

- สร้าง “รายได้” ที่สามารถเลี้ยงชีพได้
- มีการรวมตัวกันของคนจากหลากหลายอาชีพ เป็นพื้นที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ใน

แนวคิด แนวทาง ความรู้เพื่อการพัฒนาชุมชนร่วมกัน

- เป็นพื้นที่ทำกิจกรรมร่วมกันของนักศึกษา และประชาชน
- เป็นพื้นที่ศึกษาวิจัย การเรียนการสอน และบริการวิชาการในพื้นที่ให้บริการ
- เป็นศูนย์ให้คำปรึกษาและศูนย์การศึกษาแก่ประชาชน

1.4 โครงการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรมกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นโครงการที่มีลักษณะในการจัดอบรมเชิงปฏิบัติการ เพื่อการส่งเสริมและอนุรักษ์วัฒนธรรมของท้องถิ่นให้คงอยู่ เนื่องจากในปัจจุบันมีวัฒนธรรมประจำท้องถิ่นหลายอย่างที่ถูกมองข้ามหรือกำลังจะสูญหายไปจากชุมชน จำเป็นการดำเนินโครงการในลักษณะการอนุรักษ์วัฒนธรรมของท้องถิ่นนี้จึงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง มี 11 โครงการ ซึ่งโครงการที่โดดเด่น คือ การเรียนรู้อาหารชาววังสุนันทา และวัฒนธรรมชาววัง

1.4.1 การบูรณาการ

- การบูรณาการผลงานการวิจัยและการเรียนการสอนที่เป็นองค์ความรู้ศิลปวัฒนธรรมแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ โดยเน้นความเป็นวังของสวนสุนันทา

- การบูรณาการร่วมกับการศึกษานอกโรงเรียน (กศน.) เขตพระนคร ในด้านการเผยแพร่วัฒนธรรมไทย ที่ซึ่งเป็นวัฒนธรรมชาววัง และโรงเรียนสาธิตมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ด้านการเพิ่มศักยภาพทางความคิดสร้างสรรค์ของนักเรียนในการออกแบบผลงานศิลปะ ที่บูรณาการโดยใช้ทฤษฎี ไตร-องศาสู่บ้าน วัด วัง

1.4.2 ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นทันที

- เกิดความตระหนักในการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมชาววังของครู อาจารย์ นักเรียน นักศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

- เกิดการถ่ายทอดความรู้ เรื่อง ศิลปวัฒนธรรมไทย และอาหารชาววังสวนสุนันทา ในวงกว้าง เพื่อให้เป็นที่ประจักษ์แก่สาธารณชน

- เกิดการเรียนรู้วัฒนธรรมชาววังร่วมกันระหว่างมหาวิทยาลัยและประชาชน
- เป็นพื้นที่เผยแพร่องค์ความรู้ศิลปวัฒนธรรมแห่งกรุงรัตนโกสินทร์
- มีผู้เข้ารับการบริการและอบรมจำนวนกว่า 200 คน

1.4.3 ผลกระทบที่เกิดขึ้นเป็นประโยชน์ต่อประชาชนในพื้นที่

- สร้าง “เอกลักษณ์ความเป็นวังสวนสุนันทา” สู่นายตาประชาชน
- เป็นพื้นที่เผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมกรุงรัตนโกสินทร์ โดยครู อาจารย์ นักศึกษา

นักเรียน และเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง

- เป็นโจทย์สำหรับการศึกษาวิจัย
- เป็นการพัฒนาทักษะการเรียนการสอนของครู อาจารย์ ในศาสตร์ด้าน

ศิลปวัฒนธรรม

1.5 โครงการบริการวิชาการหรือวิชาชีพเพื่อเผยแพร่สู่ประชาคมอาเซียน มี 101 โครงการ อาทิ การพัฒนาทักษะการผลิตสื่อส่งเสริมการเรียนรู้อาเซียน, การยกระดับคุณภาพของชุมชนท้องถิ่นสู่ประชาคมอาเซียน, กิจกรรมการเรียนรู้วัฒนธรรมอาเซียน, การอบรมภาษาเพื่อการสื่อสารเบื้องต้น (ภาษาอังกฤษ ภาษาจีน ภาษาญี่ปุ่น และภาษาอาเซียน), การยกระดับการพัฒนาผลิตภัณฑ์ และการให้บริการสู่ประชาคมอาเซียน

1.5.1 การบูรณาการ

- การบูรณาการผลงานการวิจัยและการเรียนการสอนที่เน้นองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับอาเซียน เช่น พหุสังคมวัฒนธรรมอาเซียน, การเรียนรู้ภาษาอาเซียน เป็นต้น
- การบูรณาการร่วมกับหน่วยงานภาคส่วนต่างๆ เช่น จังหวัด ศูนย์ศิลปาชีพ กรม วิทยาลัยอาชีวศึกษา โรงเรียน วัด ชุมชน ภาคประชาชน

1.5.2 ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นทันที

- เกิดศูนย์การเรียนรู้วิจัย บริการวิชาการ และถ่ายทอดนวัตกรรมสู่ท้องถิ่น บ้านคำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี (ประชาชนไทย-สปป.ลาว)
- เกิดการเรียนรู้วัฒนธรรมอาเซียนร่วมกันระหว่างอาจารย์ นักศึกษาและประชาชนทั้งในประเทศและต่างประเทศ
- เป็นพื้นที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้วัฒนธรรม (ภาษา) ร่วมกัน

- มีผู้เข้ารับการบริการและอบรมจำนวนกว่า 1,000 คน ต่อปี
- เกิดพันธมิตรทางการวิจัยและการเรียนการสอนด้านวัฒนธรรมอาเซียน

1.5.3 ผลกระทบที่เกิดขึ้นเป็นประโยชน์ต่อประชาชนในพื้นที่

- เป็นการสร้างความร่วมมือที่ดีระหว่างประเทศ
- เป็นพื้นที่เผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมอาเซียน โดยครู อาจารย์ นักศึกษา

เจ้าหน้าที่

- เป็นโจทย์สำหรับการศึกษาวิจัย
- เป็นการพัฒนาทักษะการเรียนการสอนของครู อาจารย์ ในศาสตร์ด้าน

ศิลปวัฒนธรรมอาเซียน

1.6 โครงการแหล่งเรียนรู้และเพิ่มองค์ความรู้ เป็นโครงการที่สนับสนุนยุทธศาสตร์ของมหาวิทยาลัย ด้านการวิจัยและบริการวิชาการลงสู่ท้องถิ่นเพื่อเปิดพื้นที่ให้มหาวิทยาลัยเป็นชุมชนวิชาการ โดยได้ดำเนินกิจกรรมพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ วิจัย บริการวิชาการแก่สังคม ด้วยการเพิ่มจำนวนฐานความรู้และองค์ความรู้ในแหล่งเรียนรู้บริการวิชาการ มี 16 แหล่งเรียนรู้ ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 8.1 จำนวนฐานความรู้และองค์ความรู้ 16 แหล่งเรียนรู้บริการวิชาการ

ลำดับ	ศูนย์การเรียนรู้ / แหล่งเรียนรู้	หน่วยงานรับผิดชอบ
1	แหล่งเรียนรู้ ICT เพื่อการศึกษา	คณะครุศาสตร์
2	แหล่งเรียนรู้ด้านสำนักงานสีเขียว (Green Office)	คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี
3	แหล่งเรียนรู้วิจัย บริการวิชาการ และถ่ายทอดเทคโนโลยีด้านพลังงานทดแทน	คณะเทคโนโลยีอุตสาหกรรม
4	ศูนย์การเรียนรู้ บริการวิชาการ และถ่ายทอดนวัตกรรมสู่ชุมชนด้านอาเซียน	คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
5	ศูนย์การเรียนรู้วิจัย บริการวิชาการ และถ่ายทอดนวัตกรรมศิลปะและงานสร้างสรรค์	คณะศิลปกรรมศาสตร์
6	ศูนย์การเรียนรู้ด้านบริหารธุรกิจและนิเทศศาสตร์สู่ชุมชน	คณะวิทยาการจัดการ
7	แหล่งเรียนรู้ส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ	วิทยาลัยพยาบาลและสุขภาพ

ลำดับ	ศูนย์การเรียนรู้ / แหล่งเรียนรู้	หน่วยงานรับผิดชอบ
8	ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนวิทยาลัยสหเวชศาสตร์	วิทยาลัยสหเวชศาสตร์
9	แหล่งเรียนรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่ชุมชนเข้มแข็ง ชุมชนทำน้ำสามเสน เขตดุสิตกรุงเทพมหานคร	วิทยาลัยนวัตกรรมการจัดการ
10	แหล่งเรียนรู้ "ไทดำ" บ้านไผ่หูช้าง จังหวัดนครปฐม	วิทยาลัยการภาพยนตร์ ศิลปะการแสดงและสื่อใหม่
11	แหล่งเรียนรู้ภาษาอังกฤษเพื่อการสื่อสารในวิชาชีพ และเตรียมความพร้อมสู่อาเซียน	วิทยาลัยนานาชาติ
12	ศูนย์การเรียนรู้เพื่อการพัฒนาและการศึกษาต่อ ระดับบัณฑิตศึกษา	บัณฑิตวิทยาลัย
13	แหล่งเรียนรู้ IPTV ณ ห้อง IPTV (Staff Room)	สถาบันสร้างสรรค์และส่งเสริมการ เรียนรู้ตลอดชีวิต (สสสร.)
14	ศูนย์การเรียนรู้ศิลปะและวัฒนธรรม	สำนักศิลปะและวัฒนธรรม
15	แหล่งเรียนรู้ด้านการจัดการโลจิสติกส์	วิทยาลัยโลจิสติกส์และซัพพลายเชน
16	แหล่งการเรียนรู้ระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน ณ โรงเรียนสาธิตมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา	โรงเรียนสาธิตมหาวิทยาลัยราชภัฏ สวนสุนันทา

ที่มา: สถาบันวิจัยและพัฒนา (2559)

1.6.1 การบูรณาการ

- การบูรณาการ 3 ห่วง ได้แก่ การวิจัย การเรียนการสอน และการบริการ
วิชาการที่เน้นองค์ความรู้ที่เป็นอัตลักษณ์ของศาสตร์สาขาวิชาในมหาวิทยาลัยต่างๆ ที่สามารถ
อธิบายรายละเอียดองค์ความรู้เป็นขั้นตอน ทำให้ผู้รับบริการสามารถเรียนรู้ และเข้าใจองค์
ความรู้นั้นๆ ได้ โดยผู้ถ่ายทอดองค์ความรู้ และตนเอง

- ในกรณีที่ “แหล่งเรียนรู้” นั้นตั้งอยู่นอกพื้นที่มหาวิทยาลัย” ขับเคลื่อนโดย
คณาจารย์ที่คณะ/หน่วยงาน/สถาบันวิจัยและพัฒนาอบหมาย จึงต้องอาศัยการบูรณาการ
ร่วมกับหน่วยงานภาคส่วนต่างๆ เช่น สำนักงานเขต องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น ศูนย์สุขภาพ
ชุมชน กลุ่มอาชีพ โรงเรียน วัด ชุมชน ภาคประชาชน ภาคเอกชน โดยการสำรวจความต้องการ
ที่สอดคล้องกับบริบทของพื้นที่ เพื่อเพิ่มฐานความรู้และองค์ความรู้ใหม่ในแหล่งเรียนรู้ ส่วน
“แหล่งเรียนรู้ภายในมหาวิทยาลัย” เน้นการบูรณาการระหว่างนักศึกษา นักวิจัย บุคลากรและ
องค์ความรู้ในศาสตร์นั้น ๆ

1.6.2 ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นทันที

- เกิดศูนย์การเรียนรู้ วิจัย บริการวิชาการ และแหล่งเรียนรู้ วิจัย บริการ วิชาการ ที่มีเอกลักษณ์แตกต่างกันตามศาสตร์ของคณะวิทยาลัยในมหาวิทยาลัย

- เกิดการเรียนรู้องค์ความรู้ที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้
- เป็นพื้นที่เรียนรู้องค์ความรู้ที่เป็นประโยชน์
- มีผู้เข้ารับบริการและอบรมจำนวนกว่า 1,000 คน ต่อปี

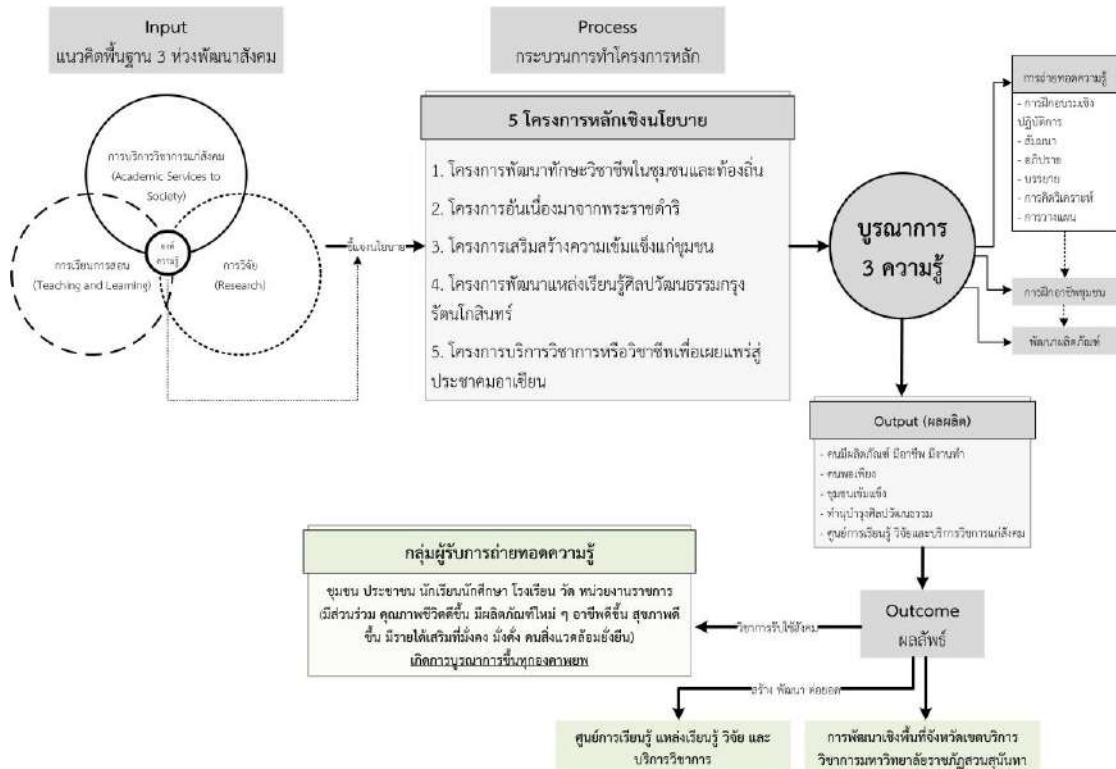
1.6.3 ผลกระทบที่เกิดขึ้นเป็นประโยชน์ต่อประชาชนในพื้นที่

- เป็นพื้นที่จัดแสดง เผยแพร่ และถ่ายทอดองค์ความรู้ ที่เกิดจากผลการวิจัย และการเรียนการสอนของคณะวิทยาลัยในมหาวิทยาลัย

- เป็นการพัฒนาศักยภาพในการจัดการองค์ความรู้ของคณะวิทยาลัย เพื่อให้ เกิดประโยชน์ต่อผู้รับบริการ

- เป็นโจทย์สำหรับการศึกษาวิจัย
- เป็นการพัฒนากิจกรรมการเรียนการสอนของครู อาจารย์ ในศาสตร์ของ สาขาวิชาในมหาวิทยาลัยต่างๆ

การบริการวิชาการแก่สังคมยังมีจุดเน้นสำคัญ คือ “เน้นการพัฒนาเพื่อยกระดับ คุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น” โดยอาศัยองค์ความรู้ที่เป็น “วิชาการสัมผัสจับต้องได้” กล่าวคือ องค์ ความรู้ที่เกิดขึ้นต้องทำผู้รับบริการทุกกลุ่มเป้าหมายเห็นเป็นรูปธรรม สามารถนำองค์ความรู้ไป ใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อตนเอง บูรณาการสู่ชุมชน สู่เครือข่ายสังคมได้ หรือนักวิจัยและบริการ วิชาการของมหาวิทยาลัย เรียกว่า “การยกระดับองค์ความรู้จากฐานราก” โดยมีกรอบแนวคิด การบริการวิชาการแก่สังคม ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 8.1 กรอบแนวคิดการบริการวิชาการแก่สังคม

2. จุดเริ่มต้นการพัฒนาศูนย์ภัฏพัฒน์คำชะโนด

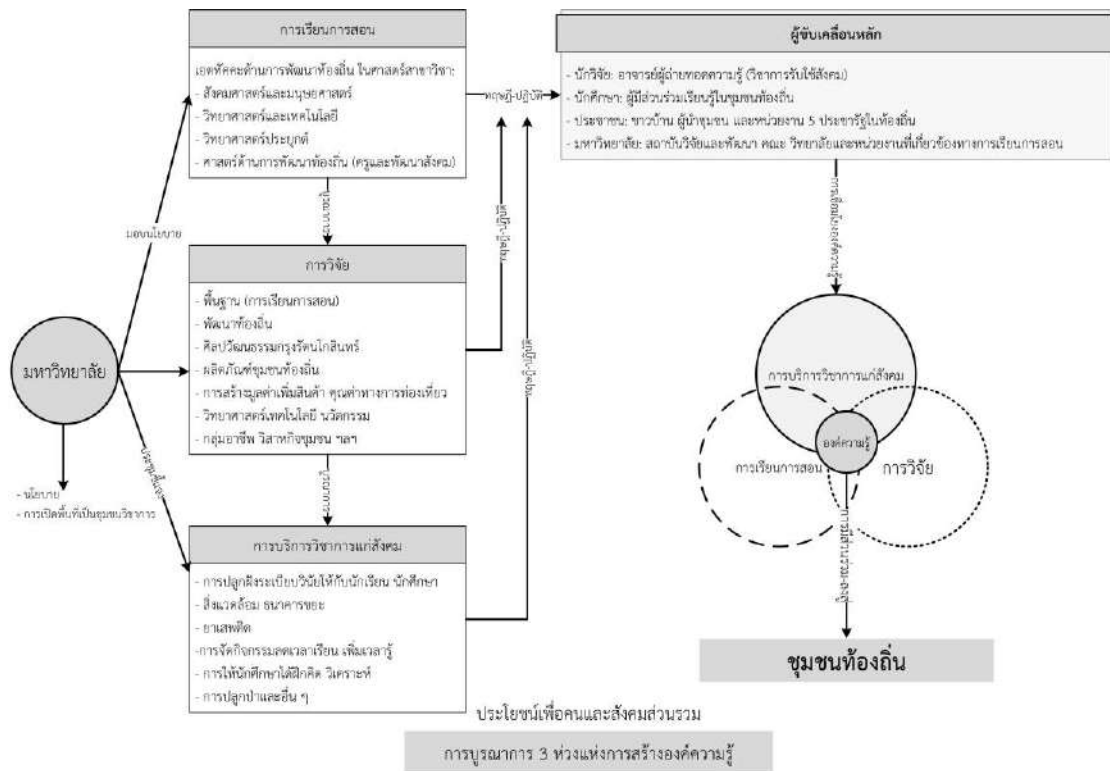
นับ 1 ทศวรรษจากพื้นที่การเรียนรู้ วิจัย และบริการวิชาการแก่สังคมสู่การพัฒนาเป็นศูนย์ภัฏพัฒน์คำชะโนด ในปี พ.ศ.2564 การปักหมุดพัฒนาเชิงพื้นที่จากการเปิดเป็นลักษณะพื้นที่การเรียนรู้ วิจัย บริการวิชาการ ถ่ายทอดนวัตกรรมสู่การพัฒนาท้องถิ่นเกิดรากแห่งการพัฒนาในปี พ.ศ.2554 เกิดน้ำท่วมใหญ่กรุงเทพมหานคร จนมีนักวิชาการได้เดินทางกลับบ้านเกิดที่คำชะโนด เรื่องราวจึงเกิดขึ้นนับจากนั้นดังใจความสำคัญ ดังนี้ (ฝ่ายบริการวิชาการ สถาบันวิจัยและพัฒนา, 2557; ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2560)

“คำชะโนด” ป่าศักดิ์สิทธิ์ดินแดนแห่งพญานาคที่เต็มไปด้วยเรื่องเล่าจากความเชื่อและศรัทธาต่อ เป็นตำนานที่เชื่อเชิญผู้คนจากทั่วทุกสารทิศให้เข้ามาสัมผัสกับชาวบ้านชุมชนคำชะโนด จนกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอันลือชื่อของจังหวัดอุดรธานี แต่ปัจจุบันปัญหาด้านคำชะโนดยืดยาวอย่างต่อเนื่อง ทำให้คนในชุมชนกังวลว่านี่อาจเป็นจุดจบของตำนานป่าศักดิ์สิทธิ์คำชะโนด

ในช่วงเดือน ตุลาคม-ธันวาคม พ.ศ.2554 น้ำท่วมใหญ่ในเขตพื้นที่กรุงเทพมหานคร จึงทำให้ผู้เขียนได้เดินทางกลับบ้านเกิดชุมชนคำชะโนด จังหวัดอุดรธานีและพบต้นชะโนดเอน บางต้นยืนต้นตาย จึงได้ปรึกษาและมาร่วมกลุ่มชาวบ้านโดยคุณย่าสมรจึงได้เริ่มทำการเพาะพันธุ์ เมล็ดต้นชะโนดในปี พ.ศ.2554 มีปณิธานจะนำไปปลูกทดแทนต้นที่ล้มตายและพื้นที่ว่างในเกาะ คำชะโนด และได้พัฒนาเชิงพื้นที่ใน 3 มิติ ได้แก่ ต้นชะโนด พืชพันธุ์ ความเชื่อวิถีบ้าน จนกระทั่งปี พ.ศ.2556 จึงได้นำแนวคิดการบริการวิชาการแก่สังคมมาใช้ในการพัฒนาชุมชน จำนวนมากด้วยศาสตร์ของพระราชา เริ่มต้นจากการระเบิดจากข้างใน กล่าวคือ ได้จัดกิจกรรม ระดมความต้องการและปัญหาในพื้นที่อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี เพื่อเป็นโจทย์ในการวิจัย และบริการวิชาการและจัดกิจกรรมเพื่อพัฒนาให้เป็นพื้นที่การเรียนรู้ วิจัย และบริการวิชาการ แก่สังคมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ภาพที่ 8.2 ร่วมมือทำกิจกรรม 3 หน่วยงานแรก (หน่วยงานราชการเชิงพื้นที่)

ภาพที่ 8.3 การบูรณาการ 3 ช่วงแห่งการสร้างองค์ความรู้ตามศาสตร์พระราชา

การพัฒนาที่ประกอบด้วยองค์ความรู้ตามศาสตร์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ได้ก่อให้เกิดความรู้ (Body of Knowledge) ที่ประชาชนสามารถสัมผัสได้เป็นรูปธรรม สร้างรายได้เสริมเติมรายได้หลัก เพิ่มมูลค่าและคุณค่าให้กับประชาชนได้จริง จนในที่สุดเกิดการรวบรวมองค์ความรู้จนครบ 10 ฐานความรู้แล้ว จำเป็นต้องสืบค้นหาพื้นที่ที่เป็นจุดขยายองค์ความรู้สู่ท้องถิ่น สร้างบรรยากาศให้ชุมชนท้องถิ่นเกิดการร่วมกันคิดค้น นักวิชาการ นักวิจัย ได้พัฒนางานวิจัยและบริการวิชาการแก่สังคม และเป็นส่วนหนึ่งให้นักศึกษาได้ใช้ชุมชนเป็นห้องเรียนปฏิบัติการลงพื้นที่จริงร่วมกับประชาชน (Social Lab) จนกระทั่งเมื่อวันที่ 13 มีนาคม พ.ศ.2557 จึงได้เปิด “ศูนย์การเรียนรู้ วิจัย บริการวิชาการ และถ่ายทอดนวัตกรรมสู่ท้องถิ่น ชุมชนคำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี” โดยใช้การเพาะพันธุ์ต้นคำชะโนด เป็นฐานองค์ความรู้แรกของศูนย์การเรียนรู้ชุมชน ซึ่งในเวลาถัดมาจึงเรียกว่า “ศูนย์วิจัยพัฒนาคำชะโนด” และในช่วงปลายปีเดียวกันนั้นได้มีการจัดกิจกรรมปลูกต้นชะโนดจำนวน 109 ต้น เป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์บนเกาะคำชะโนด ภายใต้ชื่องาน “รวมศรัทธามหาชน ปลูกต้นชะโนด กลางเมืองนาคา ในป่าคำชะโนด” ปลูก 87 ต้นกล้า ถวายพระพร 87 พระชามหาราช นับเป็นก้าวสำคัญในการพัฒนาองค์ความรู้ที่เป็นความต้องการของชุมชนจึงได้รับการมีส่วนร่วมของ

หน่วยงานในชุมชนอย่างยิ่ง ต่อมาในปี พ.ศ.2558 โดยเพิ่มฐานความรู้ คือ “การเลี้ยงไก่ดำภูพาน” ที่สามารถเลี้ยงในโรงเรือนได้ทั่วไปตามวิถีชีวิตของชาวบ้าน ให้น้ำและอาหาร เช่น ข้าวเปลือก รำข้าว ปลายข้าว มันสำปะหลัง ข้าวโพด หรือแมลงต่าง ๆ ไล่เดือน ปลาบ่น พืชตระกูลถั่วต่าง ๆ เพื่อเสริมโปรตีน และควรให้ได้ออกกำลังกาย โดยมีลานให้เดิน ให้หญ้าสด และต้องให้น้ำสะอาดตั้งไว้ให้กินตลอดเวลา ซึ่งการเลี้ยงไก่ดำภูพาน เป็นการนำแนวคิดมาจากผลงานที่โดดเด่นของศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ซึ่งเกษตรกรสามารถเลี้ยงง่าย ต้นทุนต่ำ พอเพียงในครอบครัว เลี้ยงได้ทั้งแบบปล่อย กึ่งขังกึ่งปล่อย และแบบขังแล้ว ซึ่งไก่ดำภูพานมีเอกลักษณ์ คือ ขนดำ หนังดำ แข้งดำ เนื้อเทาดำและกระดูกเทาดำ ทนทานต่อโรคและสภาพแวดล้อมได้ดี (สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (สำนักงาน กปร.), 2555) ต่อมาในปีล่าสุดในปี พ.ศ. 2559 ได้เพิ่มฐานความรู้ “ฐานการบริหารจัดการโรงสีข้าวสำหรับครอบครัวขนาดเล็ก” ซึ่งมีรายละเอียด ดังอธิบายว่า เมื่อสีข้าวกับโรงสีขนาดเล็กในครัวเรือนแล้ว จะได้ผลผลิตเป็นข้าวสารที่ใช้สำหรับรับประทานในครัวเรือน หากมีจำนวนมากจึงนำไปจำหน่ายสู่ตลาดต่อไป โดยสิ่งที่เหลือจากการสีข้าวแล้วจะเหลือเป็นแกลบและรำ ซึ่งผ่านการบดมาแล้ว สามารถใช้เป็นอาหารสำหรับไก่และปลาที่เลี้ยงไว้ รวมถึงเมื่อไก่มีอาหารกิน ก็จะมีการขับถ่ายและมูลส่วนนี้สามารถนำไปใช้ผลิตปุ๋ยชีวภาพเพื่อใช้กับพืชผักต่าง ๆ ได้

ทั้งนี้ฐานองค์ความรู้ของศูนย์วิจัยพัฒนาคำชะโนด เป็นการพัฒนาและบูรณาการความรู้อย่างรอบด้านจากการถ่ายทอดนวัตกรรมทางการเกษตรให้กับชาวบ้านในชุมชนคำชะโนด ให้ได้มีอาชีพเลี้ยงปากท้อง และครอบครัวจากวัตถุดิบ สิ่งแวดล้อม และวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่น สร้างความยั่งยืนแก่ทุกคนในชุมชน นอกจากนี้ทางมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทายังคงภารกิจในการอนุรักษ์พันธุ์ต้นคำชะโนดเพื่อรักษา และสืบสานตำนานแห่งความศรัทธาที่หล่อเลี้ยงหัวใจ และจิตวิญญาณของคนในชุมชนคำชะโนดให้สืบต่อไป

กระบวนการจัดตั้งศูนย์วิจัยพัฒนาคำชะโนด

การจัดตั้งศูนย์วิจัยพัฒนาคำชะโนดมีความอ่อนไหวที่ต้องก้าวข้ามอย่างมีความระมัดระวัง ในความคิดเห็นของผู้บริหารกำกับนโยบายได้สร้างความกังวลใจในเชิงปฏิบัติการให้แก่ คนทำงานในการพัฒนาท้องถิ่นที่จะต้องเชื่อมโยงองค์ความรู้ไปสู่ชาวบ้าน ชุมชนท้องถิ่นให้เป็น รูปธรรม สืบเนื่องจากข้อสังเกตว่าพื้นที่คำชะโนด จังหวัดอุดรธาณินั้นเป็นถิ่นเกิดของผู้ปฏิบัติการ โครงการและกิจกรรมต่าง ๆ ในพื้นที่คำชะโนด การนำโครงการและงบประมาณไปพัฒนาบ้าน เกิดจะทำให้เกิดข้อครหาของคนผู้ปฏิบัติการคนอื่นได้ ในการสังเกตแบบนี้ถือว่าเป็นข้อดีให้กับผู้ ปฏิบัติการที่จะบริหารความเสี่ยงให้มีแนวทางที่ชัดเจน ไม่เพียงเท่านั้นพื้นที่จังหวัดอุดรธาณียัง เป็นพื้นที่เขตบริการวิชาการของมหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธาณิน การจะนำองค์ความรู้ของ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาที่อยู่กรุงเทพมหานครไปสู่พื้นที่เขตบริการวิชาการในชุมชน ท้องถิ่นที่มีผู้เป็นเจ้าของภาพงานบริการวิชาการแก่สังคมอยู่แล้วต้องไตร่ตรอง ทบทวน ให้เหตุผล ที่สมเหตุสมผลในการจัดตั้งศูนย์วิจัยพัฒนาคำชะโนด มีการเตรียมการไว้ดังนี้

1. การวางแผนจัดตั้งศูนย์วิจัยพัฒนาคำชะโนด

การเริ่มวางแผนเตรียมการทำงานในเชิงพื้นที่ที่ต้องตอบข้อสังเกตของผู้บริหารให้ได้ว่า เหตุผลที่ต้องนำองค์ความรู้ไปสู่ชุมชนคำชะโนดนั้นเพราะว่า มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทามี ศูนย์ให้การศึกษาจังหวัดอุดรธาณินี้มีหลักสูตรให้นักศึกษามีการเรียนการสอนทั้งด้านอุตสาหกรรม การท่องเที่ยวและบริการ การจัดการโลจิสติกส์และโซ่อุปทาน การจัดการการค้าและรัฐศาสตร์ ซึ่งจำเป็นต้องใช้พื้นที่อุดรธาณินี้เป็นเขตบริการวิชาการแก่สังคมเช่นเดียวกับพื้นที่ จังหวัด สมุทรสงคราม นครปฐม และระนอง เหตุที่ต้องเลือก “พื้นที่คำชะโนด” เพราะว่า เลือกเขต อำเภอย่อยห่างจากเขตบริการวิชาการรอบเขตเมืองให้มีระยะทาง 90 กิโลเมตรขึ้นไป และต้อง เป็นพื้นที่ที่มีเอกลักษณ์ที่จะสามารถเชื่อมโยงองค์ความรู้ของมหาวิทยาลัยจากส่วนกลางและ ศูนย์ให้การศึกษาได้ในเรื่องการท่องเที่ยว ความเชื่อ วัฒนธรรมประเพณีเฉพาะท้องถิ่น ส่วน เหตุผลที่นำองค์ความรู้ต่างมหาวิทยาลัยเข้ามาสู่เขตบริการวิชาการที่มีเจ้าภาพอยู่แล้วจะเป็น การเข้ามาช่วยหนุนเสริมองค์ความรู้ในการแก้ไข หนุนเสริมให้ประชาชนในท้องถิ่นมีรายได้ มี เอกลักษณ์ มีพลังภูมิปัญญาของตนเพิ่มมากขึ้นเพียงระยะเวลา 8 ปีเท่านั้นเมื่อประชาชนมีองค์ ความรู้ เห็นคุณค่า สร้างมูลค่า มีแนวทางที่สามารถปฏิบัติการและจัดการตนเองได้แล้วจะถ่าย

โอนองค์ความรู้นั้นให้กับประชาชนและหน่วยงานในพื้นที่ขับเคลื่อนต่อไป ด้วยเหตุผลเหล่านี้จึงได้เตรียมการในเชิงพื้นที่ต่อไปดังนี้

- สำรวจบริบทพื้นที่คำชะโนด
- นัดหมายผู้บริหารท้องถิ่นเพื่อแจ้งแนวทางการทำงานในพื้นที่คำชะโนด ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี
- จัดประชุมสำรวจปัญหาและความต้องการในพื้นที่ชุมชนคำชะโนด

ภาพที่ 8.4 สำรวจความปัญหาและความต้องการของประชาชนพื้นที่คำชะโนด

- นำประเด็นปัญหาและความต้องการไปเปิดพื้นที่ให้กับคณาจารย์ในสาขาวิชาต่าง ๆ ของมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาได้นำไปคิดโครงการวิจัยและบริการวิชาการเพื่อนำมาสู่การพิจารณาอนุมัติโครงการและงบประมาณลงสู่พื้นที่ปฏิบัติการจริง (ทำทันที)

- ฝ่ายบริการวิชาการแก่สังคม สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ได้จัดทำโครงการการเสริมสร้างศักยภาพของชุมชนเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้และสร้างรายได้สู่การพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน ในพื้นที่จังหวัดอุดรธานี ในวันที่ 18-19-20-21 กรกฎาคม พ.ศ.2556

- จัดประชุมทีมงานฝ่ายบริการวิชาการและคณาจารย์ศูนย์ให้การศึกษาจังหวัดอุดรธานี เพื่อจัดทำหนังสือถึงแขกรับเชิญที่เป็นหน่วยงานรัฐในท้องถิ่น และเตรียมข้อมูลเล่มรายละเอียดขององค์ความรู้ 10 ฐานองค์ความรู้ ได้แก่ ได้แก่ (1) การเพาะพันธุ์ต้นคำชะโนด (2) การทอดผ้าขึ้นท้องถิ่นคำชะโนด (3) การทอเสื่อ (ต๋ำสาต) (4) การทำน้ำยาล้างจาน (5) การทำปุ๋ยพืชสด (6)การเลี้ยงปลา 1 บ่อ 1 ครัวเรือน (7) เต้าเผาถ่านชีวภาพและน้ำส้มควันไม้ (8)โอ่งแก๊สชีวภาพ (9) น้ำหมักชีวภาพ และ(10) หอดำนานท้องถิ่นคำชะโนด เตรียมคำกล่าวรายงาน คำกล่าวเปิดงาน ลงเตรียมสถานที่ การประสานผู้บริหารในการมาเป็นประธานเปิดศูนย์การเรียนรู้วิจัย และบริการวิชาการแก่สังคม

2. เปิดศูนย์ภัฏพัฒนาคำชะโนดอย่างเป็นทางการ

วันที่ 13 มีนาคม พ.ศ.2557 สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ได้เปิด “ศูนย์การเรียนรู้ วิจัย บริการวิชาการ และถ่ายทอดนวัตกรรมสู่ท้องถิ่น ชุมชนคำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี” และต่อมาได้มีการเปลี่ยนชื่อว่า “ศูนย์ภัฏพัฒนาคำชะโนด” โดยใช้การเพาะพันธุ์ต้นคำชะโนด เป็นฐานองค์ความรู้แรกและใช้คำขวัญประจำศูนย์ว่า “ศูนย์ฯ รวมองค์ความรู้ เชิดชูวิถีไทย เกรียงไกรผ้าหมี่ขิด นิรมิตรเมืองนาคา สวนสุนันทาคู่แผ่นดิน”

ภาพที่ 8.7 ทีมงานชาวบ้านชุมชนคำชะโนดวันเปิดศูนย์ภัฏพัฒนาคำชะโนด

ในช่วงการกล่าวรายงานในการเปิดงานอย่างเป็นทางการใจความว่า คำกล่าวรายงานในการเปิดศูนย์ฯ พบว่า มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทามีเป้าประสงค์ในการเป็นต้นแบบของศูนย์การเรียนรู้ด้านวิจัย บริการทางวิชาการบนพื้นฐานทางวิชาการและเป็นที่พึ่งพาของสังคมได้ และชุมชน ชาวบ้าน ทั้งนี้ต้องอาศัยเครือข่ายองค์กรหน่วยงาน ได้แก่ องค์การบริหารส่วนจังหวัดอุดรธานี อำเภอบ้านดุง กองการศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรมองค์การบริหารส่วนจังหวัดอุดรธานี โรงพยาบาลค่ายประจักษ์ศิลปาคม องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านม่วง องค์การบริหารส่วนตำบลวังทอง โรงเรียนชุมชนวังทอง โครงการศิลปาชีพบ้านกำแมต วัดศรีสุทโธ กลุ่มอาชีพบ้านวังสมบัติ กลุ่มอาชีพบ้านเหล่าหลวง ชุมชนบ้านโนนเมือง คณาจารย์ เจ้าหน้าที่ และนักศึกษา ในการขับเคลื่อนและพัฒนาศูนย์การเรียนรู้อย่างยิ่งยืนต่อไปรูปแบบกิจกรรมภายในศูนย์การเรียนรู้ฯ ประกอบด้วยฐานต่างๆ จำนวน 10 ฐาน ได้แก่ การเพาะพันธุ์ต้นคำชะโนด การทอผ้าขึ้นท้องถิ่นคำชะโนด การทอเสื่อ (ต๋าสาด) การทำน้ายาล้างจาน การทำปุ๋ยพืชสด การเลี้ยงปลา 1 บ่อ 1 ครั้วเรือน เต่าเผ่าถ่านชีวภาพและน้ำส้มควันไม้ โอ่งแก๊สชีวภาพ น้ำหมักชีวภาพ และทอดำนานท้องถิ่นคำชะโนด

ภาพที่ 8.8 กิจกรรมการเปิดศูนย์ภัฏพัฒนคำชะโนด

สรุปว่า การเริ่มต้นของศูนย์วิทยุพัฒนาคำชะโนด เปิดให้รู้จักกันโดยทั่วไปในชื่อที่คุ้นหูว่า ศูนย์การเรียนรู้ วิจัยและบริการวิชาการแก่สังคม รวมถึงศูนย์การเรียนรู้ชุมชนคำชะโนดในปี พ.ศ.2557 ที่เปิดอย่างเป็นทางการ มีฐานความรู้ให้ศึกษาเริ่มต้น 10 ฐานความรู้ ซึ่งมี 3 ฐานสำคัญที่เกี่ยวข้องกับคำชะโนด คือ ฐานการเพาะพันธุ์ต้นคำชะโนด ฐานการทอผ้าขึ้นท้องถิ่นคำชะโนด และฐานหอตำนานท้องถิ่นคำชะโนดถูกพัฒนาจากรากแนวคิดมาตั้งแต่การทำวิจัยปี พ.ศ.2554 มาเริ่มปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการบริการวิชาการแก่สังคม ในปี พ.ศ.2557 จนถึงปี พ.ศ.2564 ตลอด 10 ปีมีการพัฒนาปทุมดลงสู่ชุมชนท้องถิ่นแผ่นดินคำชะโนด จนเปลี่ยนชื่อเพื่อให้สื่อถึงคำว่า การพัฒนาที่อิงองค์ความรู้ของมหาวิทยาลัยราชภัฏเพื่อช่วยเหลือชุมชนคำชะโนด จึงเปลี่ยนเป็นชื่อว่า “ศูนย์วิทยุพัฒนาคำชะโนด” ให้สอดคล้องกับการจะนำไปสู่การพัฒนาผลิตภัณฑ์ที่เป็นอัตลักษณ์บายศรีกับวิถีการท่องเที่ยวคำชะโนด สร้างรายได้ให้กับกลุ่มทำงานให้กับศูนย์วิทยุพัฒนาคำชะโนดอยู่ในท้องถิ่นได้อย่างยั่งยืน

ภาพที่ 8.9 กิจกรรมชุมชนในการเปิดศูนย์วิทยุพัฒนาคำชะโนด

3. การปิดศูนย์วิทยุพัฒนาคำชะโนด

วันที่ 13 มีนาคม พ.ศ.2560 ได้ทราบข่าวการแจ้ง “ปิด” ศูนย์วิทยุพัฒนาคำชะโนดอย่างเป็นทางการตั้งแต่ 13 มีนาคม 2560 เป็นต้นไป โดยองค์ความรู้สุดท้ายคือการสร้างผังเครือข่ายสังคมคนเล่าขานตำนานคำชะโนด ส่วนองค์ความรู้ในฐานอื่นๆ ได้นำไปถ่ายทอดมอบลงสู่ชุมชน

พื้นที่ ประชาชน นักเรียน หลายตำบล หลายจังหวัด หลายโรงเรียน หลายพันธมิตรเครือข่าย ตามภารกิจที่ได้รับมอบหมายตลอด 4 ปี นับได้ว่า "สมภาคภูมิ" โดยให้เหตุผลสำคัญว่า ผู้ถ่ายทอดความรู้และผู้ดูแล มีปัญหาด้านสุขภาพ ตลอดหลายเดือนที่ผ่านมา และก่อนวันที่ 1 มกราคม 2560 จึงได้ขอความอนุเคราะห์ "ปิดชั่วคราว" แต่ยังมีเวลาอีก 1 เดือน จึงมีการถ่ายทอดความรู้ให้กับกลุ่มอาชีพในชุมชนเรื่องผ้าและลายผ้า ส่วนฐานองค์ความรู้ที่สำคัญเกี่ยวกับการเพาะพันธุ์ต้นชะโนดยังเปิดถ่ายโอนองค์ความรู้ต่อเนื่องให้กับศูนย์อำนวยการคำชะโนดจนในปี พ.ศ.2564 จึงถ่ายโอนองค์ความรู้เป็นการสิ้นสุดปฏิบัติการของศูนย์ภัฏพัฒนาคำชะโนดอย่างสมบูรณ์

13 ฐานองค์ความรู้

1. ฐานองค์ความรู้ 10 องค์ความรู้เปิดศูนย์ภัฏพัฒนาคำชะโนด

การพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ วิจัยและบริการวิชาการแก่สังคม เริ่มต้นด้วยการมี 10 ฐานองค์ความรู้ที่สัมผัสได้ สามารถนำไปใช้ได้จริงเป็นสิ่งที่พัฒนา ต่อยอดจากงานวิจัยของคณาจารย์ นักวิจัยที่ถ่ายทอดองค์ความรู้ เกิดจากการเรียนรู้ร่วมกันกับประชาชน โดยสิ่งสำคัญที่สุดต้องเกิดจากความต้องการของประชาชนที่สอดคล้องกับศาสตร์ของสวนสุนันทาและความจำเป็นของท้องถิ่น มีฐานเริ่มต้น เมื่อปี พ.ศ.2557 จำนวน 10 ฐานดังนี้ (ฝ่ายบริการวิชาการ สถาบันวิจัยและพัฒนา, 2557; 2560; ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2561)

1.1 ฐานองค์ความรู้ที่ 1 การเพาะพันธุ์ต้นคำชะโนด “ต้นชะโนด” ซึ่งในประเทศไทยนับว่าเป็นพืชที่หายากมาก ลักษณะของใบคล้ายใบตาล ลำต้นคล้ายต้นมะพร้าว ลูกเป็นเมล็ดเล็ก ๆ คล้ายหมาก ชาวบ้านนิยมนำไปทำเป็นลูกปัดคำ ส่วนลำต้น ไม่มีหนาม แต่ก้านมีหนามแหลมคม โดยพบว่าเกิดขึ้นเป็นกลุ่มขนาดใหญ่ที่สุด ณ บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี รวมกันอยู่เป็นเกาะที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “เกาะป่าคำชะโนด” จากโคนต้นจนถึงยอดมีความสูงเฉลี่ยประมาณ 30 เมตร ตั้งอยู่บนรอยต่อ 3 ตำบล คือ ตำบลบ้านม่วง ตำบลวังทองและ ตำบลบ้านจันทน์ อยู่บนพื้นที่ดิน 20 ไร่ และเชื่อกันว่าปลูกขึ้นเฉพาะพื้นที่นี้เท่านั้น เป็นต้นไม้แห่งศรัทธา ต้นไม้ 2,000 ปี สถานที่ลี้ลับสำหรับชาวบ้านทั่วไปที่ผูกโยงความเชื่อเรื่องพญานาค ที่ชื่อว่า “พญานาคศรีสุทโธ”

“การเพาะพันธุ์ต้นชะโนด” การเพาะพันธุ์หรือการขยายผลต้นชะโนดจากคนในท้องถิ่นรอบเกาะปาคำชะโนด พบว่า (1) นำเมล็ดที่แก่ ซึ่งหล่นจากพวงอยู่ทั่วไปในปาคำชะโนด มีลักษณะเมล็ดกลม สีม่วงเข้ม-ดำ ซึ่งสามารถเก็บได้ในช่วงเดือนพฤศจิกายน - มกราคม (2) เพาะลงในกระถางหรือถาดใส่ดินเพาะปลูกที่เตรียมไว้ ทั้งนี้คนในท้องถิ่นจะผสมดินจากปาคำชะโนดด้วยเพราะมีความเชื่อว่าต้นชะโนดจะเกิดเฉพาะที่นี่ซึ่งเป็นที่พญานาคศรีสุทโธเลือก โดยลักษณะเป็นดินดำ เบากว่าดินทั่วไป (3) นำกระถางหรือถาดไปวางไว้ในที่ร่มหรือเรือนเพาะชำ รดน้ำทุกเช้าอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งเกิดต้นกล้าใช้เวลาประมาณ 3 เดือนเป็นต้นไป นำต้นกล้าไปแยกกระถางที่ใหญ่ขึ้นแล้วดูแลตามปกติจนต้นใหญ่ใช้เวลาประมาณ 2-3 ปี จึงนำไปปลูกเพื่ออนุรักษ์ต้นไม้อายุต่อไป (เกาะคำชะโนดคือพื้นที่ที่เหมาะสม) มีการถ่ายทอดความรู้คือคุณย่าสมร เป็นผู้เพาะพันธุ์ต้นชะโนด

ภาพที่ 8.10 ฐานองค์ความรู้ที่ 1 การเพาะพันธุ์ต้นคำชะโนด

1.2 ฐานองค์ความรู้ที่ 2 การทอผ้าขึ้นท้องถิ่นคำชะโนด โดยมีวัสดุอุปกรณ์ ประกอบด้วย (1) กี่ เครื่องมือทอผ้า หรือโองทอ (2) ฟืม คือ เครื่องมือกำหนดความหนา บาง(อายุ) ของเนื้อผ้า เช่น ฟืม 32, 35 และ 40 (3) กระสวย สำหรับใส่หลอดลายผ้าที่มัดแล้ว (4) ไม้เหยียบฮุก ใช้เหยียบขึ้นลงผูกเขาอยู่ด้านล่าง (5) ไม้ทาบฮุก สำหรับขยับไปมาผูกเขาและฟืมอยู่ด้านบน (6) ผัง และไม้ผัง สำหรับสอดดันริมผ้าทั้งสองข้างให้ตรงตรึงสอดอยู่ด้านล่างของผืนผ้า

ฐานนี้มีกระบวนการวิธีทำเบื้องต้น ได้แก่ (1) กำหนดลายมัดหมี่ตามอายุของพื้มไว้ก่อน และ ย้อมสีธรรมชาติตามต้องการแล้วตากให้แห้ง แยกนำมาปั่นใส่หลอดแล้วประกอบเข้าใน กระสวย (2) นำเครื่องสูกมาสอดเข้ากับพื้มเพื่อทอ (ต่ำเป็นผืน) (3) ต่ำเป็นผืนโดยเหยียบไม้สูก สลับขึ้นลงเพื่อสอดกระสวยจัดตามลาย โดยมีไม้หาบสูกและไม้เหยียบสูกเป็นตัวกำจับ และ (4) สอดกระสวยพุ่งผ่านแล้วให้มือดึง (พัด) พื้มเข้าหาแผ่นสูก ให้แรงเพื่อให้แน่นและหนาตลอด ทั้งผืนจนจบ

การนำไปใช้ประโยชน์ โดยมีผ้าชิ้นมัดหมี่ทั่วไปซึ่งเป็นลวดลายธรรมดานั้นสามารถใช้ สวมใส่ในโอกาสพิเศษ เช่น งานบุญประเพณีต่างๆ งานแต่ง งานบวช เป็นต้น ส่วนผ้าชิ้นมัดหมี่ ลายต้นคำชะโนดที่ทอด้วยความประณีต ถูกคิดค้นลวดลายขึ้นเพื่อเป็นเอกลักษณ์ของชุมชน คำชะโนด ซึ่งต้นคำชะโนดนั้นเป็นต้นไม้ประจำถิ่น มีการถ่ายทอดความรู้คือคุณย่าสมร ผู้มัดหมี่ และทอผ้าเป็นภูมิปัญญาด้านการทอผ้าที่ชาวบ้านยอมรับกัน

ภาพที่ 8.11 ฐานองค์ความรู้ที่ 2 การทอผ้าชิ้นท้องถิ่นคำชะโนด

1.3 ฐานองค์ความรู้ที่ 3 การทอเสื่อ (ต่ำสาต) โดยมีวัสดุอุปกรณ์ มีวัตถุดิบประกอบด้วย (1) ไหล เป็นวัตถุดิบที่ปลูกหรือหาได้จากธรรมชาติในท้องถิ่นของตนเอง (2) กก ปลูกเองใน ท้องถิ่น (3) ผือ เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติตามนาทาม มีเฉพาะฤดูฝนเท่านั้น

ส่วนขั้นตอนการนำวัตถุดิบมาใช้ ได้แก่ (1) นำต้นวัตถุดิบดังกล่าวมาทำให้เป็นเส้นเล็กๆ มาจักหรือสอย ในหนึ่งต้น จะได้ประมาณ 4-5 เส้น (2) นำมาตากให้แห้งประมาณ 3-4 แดด จะออกเป็นสีขาว, แข็ง และเหนียว และ(3) แบ่งเป็นมัดๆ เพื่อนำไปย้อมสีตามต้องการ

ขั้นตอนการย้อมสี เริ่มจาก (1) ต้มน้ำให้เดือด (โดยใช้ปี๊บ) น้ำประมาณ 10 ลิตร (2) น้ำสีหาได้จากธรรมชาติ หรือสีเคมีเทลงในน้ำเตรียมไว้ในข้อ 1 (3) เท ผีเสื้อ กก ไหล ที่เตรียมไว้ โดยกดลงให้จมน้ำ (4) นำขึ้นไปล้างในน้ำเย็นและนำไปผึ่งแดดให้แห้ง เพื่อเตรียมทอดต่อไป (ต่ำเป็น สาดต่อไป)

เตรียมอุปกรณ์ ประกอบด้วย (1) โสังสาด (2) ฟืม (3) เส้นด้าย หรือ ฟาง ปัจจุบันนิยมใช้เชือกต่ำสาดโดยเฉพาะ (4) ไม้สอด (ไม้แห่สาด) ไม้ไผ่ผ่านการเหลาเรียบร้อยแล้วเจาะเป็นรูที่หัวไม้ และ (5) ไม้หัวสาด จะเป็นไม้ไผ่กลม หรือเหล็กเพื่อมัดเส้นด้าย

วิธีทำต่ำสาด เริ่มต้นด้วยการกางสาด (ประกอบโสังสาด) แล้วสอดด้ายเข้าไปในรูฟืมเป็นคู่ โค้งผ่านไม้โป่งแปง แล้วสอดผ่านโสังสาดด้านล่างเพื่อมัดกับไม้หัวสาด จนครบตามรูปฟืม (ที่กำหนดความกว้างยาวของสาดแล้ว) สำหรับโสังสาดนอนหรือสาดราบ สอดด้ายเข้ารูฟืมแล้วนำไปมัดที่หัวโสังสาดหรือหัวสาด เมื่อมีการคิดลายตามภูมิปัญญาท้องถิ่นแล้วใช้ไม้สอดถักลายตามเส้นด้ายให้สุดเส้นด้าย แล้วนำ ผีเสื้อ กก ไหล ที่เตรียมไว้แห่เข้าไปในรูไม้สอดแล้วดึงกลับใช้ฟืมตด (พัด) เข้าหาตัวเพื่อให้แน่น และเกิดลวดลายตามต้องการจนจบพื้นที่ที่กำหนดไว้ มีการถ่ายทอดความรู้คือคุณย่าสมร ผู้ตรวจลายและทอเสื่อ

ภาพที่ 8.12 ฐานองค์ความรู้ที่ 3 การทอเสื่อ (ต่ำสาด)

1.4 ฐานองค์ความรู้ที่ 4 การทำน้ำยาล้างจาน ซึ่งมีขั้นตอนเตรียมวัสดุอุปกรณ์ประกอบด้วย (1) เตรียมเกลือ 1 กิโลกรัม ใส่ภาชนะผสมกับน้ำ 3 ลิตร คนเกลือให้ละลายแล้วพักไว้ (2) แบ่งน้ำ 5 ลิตร ใส่ภาชนะ นำผงฟองค่อยๆโปยใส่พร้อมคนให้ละลายจนหมด พักไว้ (3) แบ่งน้ำ 1 ลิตร ผสมสี กวนให้ละลาย พักไว้ (4) แบ่งน้ำ 1 ลิตร ใส่ภาชนะนำกรดมะนาว โปยลงไปคนให้ละลายจนหมด พักไว้ (5) น้ำเปล่า 5 ลิตร มีรายละเอียด ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 8.2 อัตราส่วนกับวัตถุดิบส่วนผสมของน้ำยาล้างจาน

วัตถุดิบ	อัตราส่วน
1. N.70	1 กิโลกรัม
2. F-24	1/2 กิโลกรัม
3. กรดมะนาว	1 ช้อน
4. ผงฟอง	2 ช้อน
5. น้ำเกลือ	3 ลิตร
6. สี	1 ช้อน
7. หัวน้ำหอม	10 ช้อน
8. สารกันเสีย	10 ช้อน
9. น้ำสะอาด	15 ลิตร

กระบวนการการทำน้ำยาล้างจาน โดยมีผู้ถ่ายทอดความรู้คือคุณชัชฎาภรณ์ ได้อธิบาย และลงมือสาธิตให้ดูตามขั้นตอนที่ (1) นำ N70 1 กิโลกรัม ใส่ในภาชนะถังกันเรียบ คนไปทางเดียวกันให้แตกตัวขึ้นฟูขาว คนไปประมาณ 5-10 นาที (2) แบ่งน้ำเกลือที่เตรียมไว้มาใช้ (ต่อน้ำ 1 ลิตร) ค่อยๆ รินน้ำเกลือใส่พร้อมกับสารกวนไปทางเดียวกันกวนอีก 5 นาที (อย่าเทน้ำเกลือลงไปพรวดเดียวหมด เพราะจะทำให้เป็นก้อน จะทำให้ละลายยากมากค่อยๆ ใส่ น้ำเกลือจนครบ 1 ลิตร กวนต่อไปอีก (3) เติม F-24 ลงในถังผสม กวนให้เข้ากัน เติมน้ำฟองที่ละลายไว้ 1 ลิตร แล้วคนให้เข้ากัน เติมกรดมะนาว ที่ละลายไว้แล้วคนให้เข้ากัน เติมน้ำเกลือส่วนที่เหลือ 2 ลิตร กวนให้เข้ากัน เติมน้ำสะอาดน้ำเปล่าส่วนที่เหลือ 5 ลิตร คนให้เข้ากัน เติมน้ำสีที่ละลายไว้ เติมน้ำหอม คนให้เข้ากันต่ออีกประมาณ 5-10 นาที (4) พักไว้อย่างน้อย 4-5 ชั่วโมงรอให้ฟองยุบ

ภาพที่ 8.13 ฐานองค์ความรู้ที่ 4 การทำน้ำยาล้างจาน

1.5 ฐานองค์ความรู้ที่ 5 การทำปุ๋ยพืชสด (น้ำหมักชีวภาพ) คุณชัชฎาภรณ์ในฐานะผู้ถ่ายทอดความรู้ได้อธิบายว่ามีวัตถุดิบที่ประกอบด้วย (1) ผักทั่วไป 3 กิโลกรัม (2) กากน้ำตาล 1 ลิตร (3) น้ำหมักชีวภาพ 1 ลิตร (4) น้ำเปล่า 5 ลิตร โดยมีขั้นตอนการทำงานเริ่มด้วยการหั่นผักเป็นชิ้นเล็กๆ ยาวประมาณ 1-2 นิ้ว จากนั้นนำกากน้ำตาล น้ำหมักชีวภาพ และน้ำเปล่ามาผสมในภาชนะที่จะใช้หมัก (ถัง หรือ อุปกรณ์ที่มีฝาปิด) แล้วคนให้เข้ากันทั้ง 3 ส่วน เมื่อเข้ากันดีแล้วนำผักใส่ลงไป โดยกดผักให้จมน้ำ หมักทิ้งไว้ 45 - 60 วัน นอกจากนี้ยังมีวิธีใช้งานด้วยการนำมารดผักหรือต้นไม้ มีอัตราส่วนโดยน้ำเปล่า 5 ส่วน ต่อน้ำหมักชีวภาพ 2 ช้อนโต๊ะ รวมถึงระยะเวลาให้นรดน้ำวันเว้นวัน และใช้ประโยชน์ที่ได้รับสามารถนำไปเพื่อบำรุงต้นและใบ

ภาพที่ 8.14 ฐานองค์ความรู้ที่ 5 การทำปุ๋ยพืชสด (น้ำหมักชีวภาพ)

1.6 ฐานองค์ความรู้ที่ 6 การเลี้ยงปลา 1 บ่อ 1 ครั้วเรือน โดยคุณพิชิตเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ ในการเลี้ยงปลาในบ่อปูนซีเมนต์นั้นเป็นวิธีการจัดสรรพื้นที่ที่มีอยู่อย่างจำกัดให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยที่ไม่จำเป็นต้องมีการขุดบ่อดิน แต่เปลี่ยนลักษณะบ่อเลี้ยงเป็นบ่อปูนซีเมนต์แทน ซึ่งสามารถลดต้นทุนการผลิต เช่น การเตรียมพื้นที่โดยการขุดดิน, การจำกัดปริมาณอาหาร และการจ้างคนเพื่อลงบ่อจับปลา ซึ่งบ่อปูนซีเมนต์นี้สามารถเลี้ยงปลาได้หลายประเภท ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1) การเลือกสถานที่สร้างบ่อ มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเลือกพื้นที่ในการสร้างบ่อเลี้ยงปลาให้อยู่ในพื้นที่โล่งอากาศถ่ายเทได้สะดวก เริ่มจาก (1) บ่อควรอยู่ใกล้บ้านหรือที่สามารถดูแลได้สะดวก (2) ควรอยู่ในร่มหรือมีหลังคา เพราะปลาจะไม่ชอบแสงแดดจัด และป้องกันเศษใบไม้ลงสู่บ่อจะทำให้เน่าเสียได้ (3) มีแหล่งน้ำสำหรับเปลี่ยนถ่ายน้ำได้สะดวก

2) การสร้างบ่อ มีรายละเอียดประกอบด้วย (1) ขนาดบ่อมีความกว้าง 50 เมตร ยาว 3 เมตร ลึก 1.20 เมตร (2) ผนังและพื้นบ่อควรใส่สารกันรื้อซึม (3) มีท่อระบายน้ำเพื่อช่วยในการถ่ายเทน้ำ

3) การเตรียมบ่อให้พร้อมสำหรับการเลี้ยงปลา มีวิธีการ (1) การเตรียมบ่อก่อนการเลี้ยงปลา ให้ตัดต้นกล้วยเป็นท่อนใส่ลงไปในบ่อ เติมน้ำให้ท่วม แช่ไว้ 3 - 5 วัน เปลี่ยนต้นกล้วยแล้วแช่ไว้อีกครั้งเพื่อให้หมดฤทธิ์ปูนขาวแล้วล้างบ่อให้สะอาด (2) ตรวจสอบสภาพน้ำให้เป็นกลางหมดฤทธิ์ของปูน ถ้ามีตะไคร่น้ำเกาะติดที่ข้างบ่อปูนถึงจะดี (3) น้ำที่จะใช้เลี้ยงคือน้ำจากคลอง หนอง บึง ต้องตรวจสอบว่ามีศัตรูปลาเข้ามาในบ่อด้วยหรือเปล่า (4) น้ำฝน น้ำบาดาล น้ำประปา ควรพักน้ำไว้ประมาณ 3 - 5 วัน ก่อนนำมาใช้ได้ และ(5) ต้องไม่อยู่ในพื้นที่ที่มีแดดแรง หากมีแดดแรงต้องทำที่กำบังแดด

4) การถ่ายน้ำ ต้องมีวิธีการ (1) ถ่ายเทน้ำทุก 5 - 7 วัน (2) ถ่ายเทน้ำแต่ละครั้งไม่ควรถ่ายจนหมด ถ่ายน้ำประมาณ 1 ส่วน 3 ของน้ำในบ่อ

5) การป้องกันและรักษาโรคของปลา มีข้อควรปฏิบัติ (1) ไม่ปล่อยปลาหนาแน่นเกินไป (2) ไม่ให้อาหารมากจนเกินไป (3) รักษาคุณภาพน้ำให้เหมาะสม และ (4) ถ่ายเทน้ำทุก 5-7 วัน

ภาพที่ 8.15 ฐานองค์ความรู้ที่ 6 การเลี้ยงปลา 1 บ่อ 1 ครัวเรือน

1.7 ฐานองค์ความรู้ที่ 7 เตาเผาถ่านชีวภาพและน้ำส้มควันไม้ ซึ่งผู้ถ่ายทอดความรู้คือ อาจารย์ชัยศรีได้อธิบายไว้ว่าเตาเผาถ่านชีวภาพเป็นเตาที่ผลิตจากวัสดุท้องถิ่น สามารถเผาให้ได้ ถ่านชีวภาพครั้งละ 5-20 กิโลกรัมขึ้นอยู่กับชนิดของวัตถุดิบ กระบวนการเผาอาศัยเทคนิคการ เผาแบบใช้ออกซิเจนน้อยที่สุด อุณหภูมิในเตาเผา 250-650 องศาเซลเซียส ควบคุม ประสิทธิภาพการเผาไหม้ จากวิธีการสังเกตสีควันไฟจากปลายปล่องควัน ความร้อนจากผิววัสดุ ผลพลอยได้จากการเผาได้น้ำส้มควันไม้ ถ้าคาร์บอน ระยะเวลาการเผา 3-12 ชั่วโมงขึ้นอยู่กับ ชนิดของวัตถุดิบ ถ่านที่ได้สามารถนำมาใช้ประโยชน์หลายด้าน อาทิ เป็นเชื้อเพลิงหุงต้ม ผสม กับปุ๋ยชีวภาพใช้ดูดซับกลิ่น สามารถพัฒนาไปสู่การผลิตวัสดุดูดซับ และผลิตภัณฑ์เพื่อสุขภาพได้ ประโยชน์ต่อสิ่งแวดล้อมสามารถประยุกต์ใช้เป็นเตาเผาขยะอินทรีย์ที่เป็นวัสดุเหลือทิ้งทาง การเกษตร เพิ่มรายได้ครัวเรือน ลดปัญหาขยะตกค้างในชุมชนได้เป็นอย่างดี

ภาพที่ 8.16 ฐานองค์ความรู้ที่ 7 เตาเผาถ่านชีวภาพและน้ำส้มควันไม้

1.8 ฐานองค์ความรู้ที่ 8 โองแก๊สชีวภาพ โดยมีผู้ถ่ายทอดความรู้ คือ อาจารย์ชัยศรี ได้ให้ข้อมูลสำคัญซึ่งคำว่า แก๊สชีวภาพ (Biogas) หรือ แก๊สหนองน้ำ หรือ มาร์ชแก๊ส (marsh gas) คือแก๊สที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติจากการหมักย่อยสลายของสารอินทรีย์ภายใต้สภาวะที่ปราศจากออกซิเจน (anaerobic digestion) ที่มีองค์ประกอบส่วนใหญ่เป็นก๊าซมีเทน (CH_4) ประมาณ 50-70% และก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ (CO_2) ประมาณ 30-40% ที่เหลือเป็นก๊าซชนิดอื่นๆ เช่น ไฮโดรเจน (H_2) ออกซิเจน (O_2) ไฮโดรเจนซัลไฟด์ (H_2S) โดยมีขั้นตอนการผลิตแก๊สชีวภาพด้วยการเติมมูลวัว ขยะมูลฝอย และน้ำลงในบ่อหมัก ประมาณ 500 กิโลกรัม (ใส่ครั้งเดียว หรือ ค่อยๆ เติมก็ได้) ประมาณ 10-20 วัน จะเริ่มมีแก๊ส สังเกตได้จากการลอยตัวของถังเก็บแก๊ส หรือ ท่อปล่อยแก๊สแทนที่น้ำในขวดทดสอบแก๊ส ใส่มูลวัวใหม่ลงไปเรื่อย ๆ มูลวัวเก่า จะถูกขับออกมาทางท่อล้น หากมูลวัว ที่ล้นออกมามีกลิ่นเหม็น ก็ให้หยุดใส่ ตักมูลวัวเก่าไปไว้ที่บ่อพัก รอให้แห้ง จะกลายเป็นปุ๋ยหมัก จึงได้มีการนำไปใช้ประโยชน์ ดังนี้

(1) การอนุรักษ์พลังงาน แก๊สชีวภาพ 1 ลูกบาศก์เมตร สามารถทดแทนพลังงานในรูปต่างๆ ได้ดังนี้ แก๊สหุงต้ม (LPG) 0.46 กิโลกรัม น้ำมันเบนซิน 0.67 ลิตร น้ำมันเตา 0.55 ลิตร พลังงานไฟฟ้า 1.40 กิโลวัตต์/ชั่วโมง โดยการต่อท่อแก๊สใช้ในครัวเรือนโดยตรง และการบรรจุลงถังเก็บแก๊ส

(2) การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การใช้เทคโนโลยีแก๊สชีวภาพในการจัดการน้ำเสียในฟาร์มเลี้ยงสัตว์ก่อให้เกิดประโยชน์ด้านสิ่งแวดล้อม ดังนี้

- การลดปัญหามลพิษทางน้ำ โดยสามารถบำบัดและลดสารปนเปื้อนของสารอินทรีย์ในน้ำเสียได้ตามที่กฎหมายกำหนด
- การลดปัญหากลิ่นเหม็นและแมลง
- การลดการปล่อยทิ้งแก๊สมีเทนสู่บรรยากาศ เป็นการช่วยลดอัตราการเกิดภาวะเรือนกระจก ซึ่งเป็นต้นเหตุให้อุณหภูมิของโลกสูงขึ้น

(3) การเกษตร การใช้เทคโนโลยีแก๊สชีวภาพในการจัดการน้ำเสียในฟาร์มเลี้ยงสัตว์ ก่อให้เกิดประโยชน์ด้านการเกษตร ได้แก่ ผลิตปุ๋ยอินทรีย์เพื่อใช้ในการเพาะปลูกและปรับปรุงดิน การย่อยสลายอินทรีย์แบบไร้อากาศทำให้ปริมาณเชื้อโรคที่เป็นสาเหตุของโรคพืชบางชนิดลดลงและมีส่วนทำลายการงอกของเมล็ดวัชพืชอีกด้วย เป็นต้น

ภาพที่ 8.17 ฐานการเรียนรู้ที่ 8 โอ่งแก๊สชีวภาพ

1.9 ฐานองค์ความรู้ที่ 9 น้ำหมักชีวภาพ โดยคุณชัชฎาภรณ์ ผู้ถ่ายทอดความรู้ได้อธิบายว่าวัตถุดิบที่จำเป็นมีใช้อยู่ในครัวเรือนทั่วไป ได้แก่ (1) ผักทั่วไป 3 กิโลกรัม (2) กากน้ำตาล 1 ลิตร (3) น้ำหมักชีวภาพ 1 ลิตร (4) น้ำเปล่า 5 ลิตร ซึ่งมีกระบวนการวิธีทำ กล่าวคือ เริ่มหั่นผักเป็นชิ้นเล็กๆ ยาวประมาณ 1-2 นิ้ว จากนั้นนำกากน้ำตาล น้ำหมักชีวภาพ และน้ำเปล่ามาผสมในภาชนะที่จะใช้หมัก (ถัง หรือ อุปกรณ์ที่มีฝาปิด) แล้วคนให้เข้ากันทั้ง 3 ส่วน เมื่อเข้ากันดีแล้วนำผักใส่ลงไป โดยกดผักให้จมน้ำ หมักทิ้งไว้ 45 - 60 วัน

- วิธีใช้งาน: นำมารดผักหรือต้นไม้
- อัตราส่วน: น้ำเปล่า 5 ส่วน ต่อน้ำหมักชีวภาพ 2 ช้อนโต๊ะ
- ระยะเวลา: รดน้ำวันเว้นวัน
- ประโยชน์ที่ได้รับ: เพื่อบำรุงต้น และใบ

ภาพที่ 8.18 ฐานองค์ความรู้ที่ 9 น้ำหมักชีวภาพ

1.10 ฐานองค์ความรู้ที่ 10 หอดำนานท้องถื่นคำชะโนด ซึ่งอาจารย์ภูสิทธิ์ผู้ถ่ายทอดความรู้ได้เล่าว่า “หอดำนานท้องถื่น คำชะโนด” เป็นการเล่าเรื่องตำนานคำชะโนดและเป็นมุมที่เก็บหนังสือ ข้อมูลเกี่ยวกับคำชะโนดเสมือนห้องสมุดประจำท้องถื่นที่รวบรวมความรู้ทั้งรูปภาพ ลายผ้าชิ้น ลายเสื้อ(สาด) เพลง บุคคลสำคัญหรือภูมิปัญญาท้องถื่น เรื่องเล่า วิถีทัศน์ ข้อมูลเอกสาร หนังสือ ตำรา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับท้องถื่นคำชะโนด ความเชื่อต่อเกาะคำชะโนด ต้นชะโนด บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ พญานาคที่ชาวบ้านเรียกว่า “เจ้าปู่ศรีสุทโธ” ซึ่งหอดำนานท้องถื่นจะเป็นจุดเริ่มต้นของการเล่าเรื่องที่เล่าความเชื่อและให้ความรู้คู่กัน

ภาพที่ 8.19 ฐานองค์ความรู้ที่ 10 การเล่าเรื่องตำนานท้องถื่นคำชะโนด

ชี้ให้เห็นว่า การเริ่มต้นของศูนย์วิจัยพัฒนาคำชะโนด โดยการศึกษาในความรู้ที่มีอยู่ของชุมชนท้องถื่นเพื่อยกระดับขั้นมาสู่การเป็นองค์ความรู้จริงที่สามารถถ่ายทอดองค์ความรู้ให้กับคนที่สนใจได้ จึงเริ่มต้นด้วยการรวบรวมองค์ความรู้ที่มีอยู่จริง คือฐานความรู้การเพาะพันธุ์ต้นชะโนด ฐานการทอผ้าชิ้นท้องถื่นคำชะโนด ฐานความรู้การทอเสื้อ (ตำสาด) ฐานความรู้หอดำนานท้องถื่นคำชะโนด รวบรวมข้อมูลที่เป็นทั้งความรู้และความเชื่อที่มีต่อคำชะโนด และพญาศรีสุทโธนาคราช จึงสะท้อนถึงความยั่งยืนของคนถ่ายทอดความรู้ และคนบริหารจัดการตนเองให้อยู่ได้ เพื่อรักษาศูนย์วิจัยพัฒนาคำชะโนดให้อยู่รอดได้เช่นเดียวกัน

ต่อมามีการเพิ่มฐาน 3 องค์ความรู้เป็นการต่อยอดฐานความรู้และกิจกรรมที่เกิดขึ้นในปลายปี พ.ศ. 2558 - พ.ศ. 2560 ได้มีการเพิ่มเติมองค์ความรู้ไว้ในศูนย์วิจัยพัฒนาคำชะโนด โดยมีรายละเอียดสำคัญดังนี้ (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2560)

1.11 ฐานองค์ความรู้ที่ 11 “ไก่ดำภูพาน” ความต่อเนื่องที่พัฒนาองค์ความรู้ในเชิงพื้นที่ ในปี 2558 ได้การพัฒนาศูนย์วิจัยพัฒนาคำชะโนด ได้ใช้องค์ความรู้การเลี้ยงไก่ดำภูพาน เป็นการนำแนวทางการเลี้ยงไก่ดำภูพานจากศูนย์ศึกษาพัฒนาภูพานอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ได้ปรับปรุงพันธุ์โดยนำไก่พื้นเมืองมอญโกเลียมาผสมแล้วได้พันธุ์เฉพาะ เป็นไก่ดำภูพาน ซึ่งคุณสมบัติของไก่ดำภูพาน มีรูปร่างสวยงาม เลี้ยงง่าย โตเร็ว ทนต่อโรค เครื่องในดำ ปาลีนขาว เล็บ มีสีดำ หน้าอกจะมีสีแดงบ้าง เนื่องจากพ่อพันธุ์แม่พันธุ์เป็นไก่ป่า โดยสร้างประโยชน์แก่เกษตรกร ดังนี้ (สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงาน โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (สำนักงาน กปร.), 2555)

1) สร้างอายุได้ให้แก่เกษตรกร และเพิ่มรายได้เป็นอย่างดี หากเลี้ยงไก่ดำเป็นแม่พันธุ์ 5 ตัว และพ่อพันธุ์ 1 ตัวต่อปี แม่พันธุ์จะสามารถออกไข่ได้ถึง 3 ชุด ชุดละ 10 - 15 ฟอง ฟองออกมาเป็นตัวได้ประมาณ 10 - 12 ฟอง ซึ่งมีหนึ่งแม่พันธุ์สามารถให้ออกลูกไก่ได้ถึง 30 - 40 ตัว ถ้าเลี้ยงดูดี ๆ ขายไกรุ่นน้ำหนัก 1 กิโลกรัมขายได้ราคาถึง 250 บาท เมื่อเปรียบเทียบกับราคาไก่ทั่วไปจะขายได้แค่ 50 - 80 บาท เท่านั้น

2) มูลไก่สามารถนำมาเป็นปุ๋ยได้เลย

3) มูลไก่และเกล็ดที่รองพื้นไก่สามารถต่อยอดทำเป็นปุ๋ยหมักได้ กระสอบละ 200 - 300 บาท

4) ไก่ดำภูพานเป็นอาหารรักษาโรคและยาอายุวัฒนะ เพื่อบำรุงร่างกายเป็นอย่างดี เหมาะสำหรับผู้ป่วยที่ผอมแห้ง เหนื่อยง่าย และเป็นโรคต่าง ๆ อาทิ ไก่ดำตุ๋นยาจีน

ส่วนวิธีเลี้ยงและอาหารไก่ ซึ่งสามารถเลี้ยงในโรงเรือนได้ทั่วไปตามวิถีชีวิตของชาวบ้าน และให้น้ำและอาหาร ข้าวเปลือก รำข้าว ปลายข้าว มันสำปะหลัง ข้าวโพด ให้อาหารให้ความเจริญเติบโต แมลงต่าง ๆ ไล่เตียน ปลาป่น ถั่วต่าง ๆ และให้ออกกำลังกาย มีลานให้เดิน ให้หญ้าสด และให้น้ำสะอาดกินตั้งไว้ตลอดเวลา ทั้งนี้ในการจัดกิจกรรมในศูนย์วิจัยพัฒนาคำชะโนดทุก ครั้งจะเชื่อมโยงกับประชาชนในพื้นที่เพื่อการเรียนรู้ รวมถึงประสานงานเพื่อร่วมเป็นเครือข่ายพัฒนากับศูนย์อำนวยการคำชะโนด องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านม่วง ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกำแมด ผู้ใหญ่บ้านบ้านโนนเมือง โรงเรียนบ้านม่วงและโรงเรียนชุมชนวังทอง

ภาพที่ 8.20 ฐานองค์ความรู้ที่ 11 ไม้ดำภูพาน

1.12 ฐานองค์ความรู้ “การบริหารจัดการเครื่องสีข้าวสำหรับครอบครัวขนาดเล็ก” เป็นการเพิ่มความรู้และกิจกรรมให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้านที่ต้องมีเครื่องมือสำหรับการสีข้าวไว้ที่บ้านที่ห่างไกลจากหมู่บ้าน เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2559 เป็นการเพิ่มองค์ความรู้ร่วมกับถ่ายทอดความรู้เพื่อให้เป็นไปตามแผนบริการวิชาการแก่สังคม สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ซึ่งฐานองค์ความรู้นี้สืบเนื่องจากผู้ดูแลศูนย์ภัฏพัฒนาคำชะโนด มีการปลูกข้าวกินเอง การที่มีเครื่องสีข้าวขนาดเล็กในครัวเรือน จะเป็นการบริหารจัดการข้าวแบบครบวงจรทั้ง ทำนา เก็บเกี่ยว ขนย้ายเข้ายุ้งฉาง สีข้าวกินเฉพาะที่ต้องการเดือนละครึ่ง นอกจากนี้ยังได้รำและแกลบด้วย ทำให้สามารถนำไปใช้เป็นปุ๋ยและสำหรับการเลี้ยงไก่ ยังเป็นพื้นที่ให้ไก่ได้คุ้ยเขี่ยและขับถ่ายเป็นปุ๋ยอีกครั้ง ซึ่งสามารถนำมาใช้เป็นปุ๋ยให้พืชผักสวนครัวที่ปลูกไว้ในศูนย์ได้ นอกจากเครื่องจะสีข้าวได้แล้วยังสามารถบดป่นเพื่อป่นแกลบ เป็นรำหยาบได้ยังสามารถบดเปลือกข้าวสารบด พริก มันเส้น ข้าวโพด หญ้าได้เพื่อนำไปทำเป็นอาหารของปลาที่เลี้ยงไว้ ซึ่งเป็นการใช้เครื่องสีข้าวแบบครบวงจรอย่างคุ้มค่า ด้วยการจัดวางบริเวณพื้นที่ตั้งของเครื่องสีข้าวเพื่อให้เกิดความคุ้มค่าได้อย่างต่อเนื่อง เป็นต้นว่า (1) เมื่อสีข้าวกับโรงสีขนาดเล็กในครัวเรือนแล้วจะได้ผลผลิตเป็นข้าวสารที่ใช้สำหรับรับประทานในครัวเรือน หากมีจำนวนมากจึงนำไปจำหน่ายสู่ตลาดต่อไป (2) สิ่งที่เหลือจากการสีข้าวแล้วจะเหลือเป็นแกลบ และรำ

ซึ่งผ่านการบดมาแล้วสามารถใช้เป็นอาหารสำหรับไก่และปลาที่เลี้ยงไว้ (3) เมื่อไก่มีอาหารกิน ก็จะมีการขับถ่ายเช่นกัน และมูลส่วนนี้สามารถนำไปใช้ผลิตปุ๋ยชีวภาพเพื่อใช้กับพืชผักต่าง ๆ ได้

ภาพที่ 8.21 ฐานองค์ความรู้ที่ 12 เครื่องสีข้าวครัวเรือน

1.13 ฐานองค์ความรู้ “การสร้างเครื่องมือศึกษาชุมชนด้วยแผนผังเครือข่ายคติชนวิทยา” เป็นการเพิ่มความรู้และกิจกรรมให้สอดคล้องกับกับความเชื่อของของชาวบ้านพ่อแก่แม่เฒ่าที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ไม่ไกลจากเกาะคำชะโนด มีวิถีชีวิตเกี่ยวกับพื้นที่คำชะโนด เกิดขึ้นในปี พ.ศ.2560 เป็นการเพิ่มองค์ความรู้ จำนวน 1 ฐานองค์ความรู้เพื่อเล่าเรื่องราวที่เกี่ยวกับสังคม วัฒนธรรม ผู้คน กิจกรรมที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับคำชะโนด พญานาค คติชนวิทยา โดยเชื่อมโยงให้เกิดเป็นแผนผังเครือข่ายคติชนคนคำชะโนด มีขั้นตอนการสร้างดังต่อไปนี้

ภาพที่ 8.23 คุณแม่น้อย เด็กหญิงภูพลอยฟ้าได้ไปทำบุญที่ยึดมั่นพุทธศาสนา วัดป่าบ้านตาด

ภาพที่ 8.24 การทำบุญตักบาตรตามวิถีวัฒนธรรมไทย ณ วัดป่าบ้านตาด อุดรธานี

ชาวบ้านพื้นที่คำชะโนดยังยึดมั่นต่อวิถีวัฒนธรรมอันดีงามไว้อย่างมั่นคงและได้ปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนแห่งศรัทธาพุทธศาสนาอย่างปกติวิสัย ซึ่งในวิถีชีวิตตอนเช้าจะเห็นการใส่บาตรพระสงฆ์ตามรายทาง การพาลูกทำบุญเข้าวัด สืบปฏิบัติตามแบบรุ่นปู่ย่าตายายมาจนถึงการฝึกลูกหลานให้ปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัดดังตัวแบบของครอบครัวภูคำชะโนด

ภาพที่ 8.25 การทำบุญตักบาตร ผูกแขนวยพรตามวิถีวัฒนธรรมไทย

ไทม์ไลน์พัฒนาการ

ไทม์ไลน์ 8 ปีกับปฏิบัติการความร่วมมือระหว่างภาคประชาชนที่ฝ่ายบริการวิชาการแก่สังคม สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา เป็นการเริ่มต้นปักหมุดพัฒนาเชิงพื้นที่แบบมุ่งเป้าหมายโดยการพัฒนาคน ให้คนมีศักยภาพในการสร้างความรู้เป็นภูมิปัญญา เพื่อให้เกิดความยั่งยืน “เปิดบ้านเป็นศูนย์” โดยมีร่องรอยกิจกรรม พัฒนาการของศูนย์ภัฏพัฒน์ คำชะโนดทุกช่วงเวลาตั้งแต่ต้นทาง กลางทาง และปลายทางของกิจกรรมสำคัญของศูนย์ซึ่งพิจารณาจากกิจกรรมตอบโจทย์ปัญหาต้องเกิดขึ้นจริงจากชุมชนคำชะโนด ประชาชนมีส่วนร่วม เยาวชนมีส่วนร่วม หน่วยงานในท้องถิ่นมีส่วนร่วม เป็นกิจกรรมแก้ปัญหา ต่อยอด เพิ่มค่า หาจุดต่าง สร้างสรรค์ แบ่งปันชุมชน คนใช้ประโยชน์ได้จริง ดังมีรายละเอียดพอสังเขปดังนี้ (สถาบันวิจัยและพัฒนา, 2562; ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2563)

1. นิยาม คำว่า “พัฒนา”

คำว่า “พัฒนา” เป็นแนวความคิดที่ตั้งศูนย์วิจัยพัฒนาคำชะโนด ที่ผู้เขียนได้หยิบยกนิยามสำคัญจากการวิจัย เรื่อง การวิจัยและพัฒนาสังคมรากหญ้า เศรษฐกิจภูมิปัญญา ประชากรมีส่วนร่วมผสาน นวัตกรรมอีสานบูรณาการท่องเที่ยววัฒนธรรมลดความเหลื่อมล้ำอย่างยั่งยืน (กุลสิทธิ์ ภูคำชะโนดและคณะ, 2563) สำคัญที่สุด ได้น้อมนำเอานิยามจากพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร (รัชกาลที่ 9) ทรงมีพระบรมราโชวาท พระราชทานแก่คณะที่ปรึกษาเยาวชนและเยาวชนดีเด่น ณ ศาลาผกาภิรมย์ 7 พฤษภาคม 2513 ใจความว่า

“...คำว่า “พัฒนา” ก็หมายถึงทำให้มั่นคง ทำให้ก้าวหน้าการพัฒนาประเทศก็ทำให้บ้านเมืองมั่นคงมีความเจริญความหมายของการพัฒนาประเทศนี้ก็เท่ากับตั้งใจที่จะทำให้ชีวิตของแต่ละคนมีความปลอดภัยมีความเจริญ มีความสุข ฉะนั้น จึงเข้าใจได้ว่า การพัฒนาทุกอย่างเป็นสิ่งที่ดีเพราะจะนำมาซึ่งความสุขความเจริญและความพอใจของแต่ละบุคคลในประเทศ...”

นอกจากนี้เลขาธิการมูลนิธิชัยพัฒนา (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2554) ได้อธิบายไว้ว่า “คนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา” กระบวนทัศน์ใหม่ในการพัฒนาประเทศเริ่มนำมากำหนดศัพท์ใหม่ คือ การปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ (Paradigm Shift) หรือ “กระบวนทัศน์ใหม่ในการพัฒนาประเทศ” ไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540-2544) จึงปรับแนวคิดใหม่จากเดิมที่เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นหลักมาเป็นมุ่งเน้นพัฒนา “คน” เป็นเป้าหมายหลักแทน ตลอดระยะเวลา 25 ปี ประเทศไทย “คนจึงเป็นศูนย์กลางการพัฒนา” มาโดยตลอด

ส่วนคำว่า “พัฒนา” จากการสรุปความหมายของนักวิชาการไว้ว่า การเปลี่ยนแปลงจากสภาพที่ไม่สมบูรณ์สู่สภาพที่สมบูรณ์ขึ้น พัฒนาขึ้น เจริญขึ้น ดียิ่งขึ้นไปตามแบบแผน ความพอใจ ความต้องการของคนส่วนใหญ่ จุดเริ่มต้นของการพัฒนาอยู่ที่ “คน” เมื่อคนพัฒนาแล้วต้องให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี กินดีอยู่ดีมีความสุข มีคุณค่าในชีวิต ในการทำงานที่มีประสิทธิภาพ ประสิทธิผล เพิ่มขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ปัจจุบัน ดังนั้นการพัฒนา จึงมีความหมายเด่นชัดเกี่ยวกับเรื่อง “การเปลี่ยนแปลง (Change) ให้ดีขึ้นกว่าเดิมโดยมีทิศทางที่ถูกต้องเหมาะสม” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546; สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2547; สนธยา พลศรี, 2545; สมศักดิ์

ศรีสันติสุข, 2552; กระทรวงศึกษาธิการ, 2554; กนกวรรณ จงเจริญยิ่งยง, 2549) มีการเชื่อมโยงมิติการพัฒนาสังคมที่กล่าวถึงว่า ความสำคัญของการพัฒนาสังคมเน้นหนักในเรื่อง “คน” ที่คนเป็นหัวใจของการพัฒนาสังคม หากคนได้รับการพัฒนาจนกลายเป็นคนที่พัฒนาแล้ว คนย่อมพัฒนาสภาพแวดล้อมอื่น ๆ ให้พัฒนาตามไปด้วยเมื่อคนสำคัญเป็นลำดับแรก องค์ประกอบอื่น ๆ ในการพัฒนาสังคมย่อมสำคัญรองลงไปด้วยเช่นกัน เพียงให้ตระหนักเสมอว่า เป้าหมายสูงสุดของการพัฒนาสังคมอยู่ที่พัฒนาคน เพราะมีคนจึงมีสังคม คนกับสังคมต่างพึ่งพาซึ่งกันและกัน (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2547) ทำให้สรุปได้ว่า การพัฒนาสังคมมีความสำคัญอย่างยิ่งที่ส่งผลต่อคนในสังคมโดยตรง เป็นเครื่องมือที่จะมาช่วยหาทางออกจากวิกฤติ หรือปัญหาต่างๆของคน ให้เกิดสิ่งที่น่าพึงพอใจ มีความสุข มีความมั่นคงในชีวิต โดยมีเป้าหมายสูงสุดที่ “คน สังคม วัฒนธรรม นวัตกรรม เทคโนโลยีกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อม” สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เกื้อกูลประโยชน์ให้แก่กัน ช่วยเป็นเกราะปกป้องรักษาความสมบูรณ์ของกันและกันไว้ มีเป็นลักษณะแสวงหาจุดร่วม สงวนจุดต่างระหว่างคน สังคม วัฒนธรรม นวัตกรรม และธรรมชาติ จนกลายเป็นความสุขที่เกิดขึ้นอย่างสมดุลอยู่ร่วมกัน เกิดการพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืนและมั่นคงในที่สุด โดยสรุปคำว่า “พัฒนา” หมายถึงการเปลี่ยนจากสภาพที่ไม่บกพร่อง ไม่พึงปรารถนา ไม่พึงพอใจ ทั้งในด้านคุณภาพและปริมาณไปสู่สภาพที่ดีขึ้น เจริญขึ้น สมบูรณ์ พึงพอใจ น่าปรารถนา ซึ่งการพัฒนานั้นต้องมีทิศทางที่ถูกกำหนดไว้ร่วมกันของสังคมส่วนรวมและต้องบรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้ นอกจากนี้ “พัฒนา” คือ การทำให้คน ครอบครัว ชุมชน สังคม ประเทศ เจริญขึ้นผาสุกขึ้น และคนมีอยู่มีกิน ไม่ให้คนทุกข์ยากลำบาก (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2558; 2562) ทั้งนี้ยังมีนิยามคำว่า “การพัฒนา การบริหาร การพัฒนา” คนยังเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาเช่นเดิม แต่เพิ่มเติมด้วยการมีทีม มีแผน มีการมอบหมายงาน มีการจัดการ มีการควบคุมการทำงานกิจกรรมหรือโครงการไปสู่เป้าหมายที่ก้าวหน้า เจริญขึ้น มีคุณค่า มีความสุข ผู้คนอยู่ร่มเย็นเป็นสุขมากขึ้น ได้ผลประโยชน์การที่มีกำไรสูงขึ้น (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนดและคณะ, 2563) ดังนั้นศูนย์วิจัยพัฒนาคำชะโนด จึงเริ่มต้นการพัฒนาที่ “คน” คือคุณย่าสมรและคุณชัชฎาภรณ์ ได้เติมองค์ความรู้บูรณาการคู่กับภูมิปัญญาเข้าไปแก้ปัญหาลดเหลื่อมล้ำทางสังคมชุมชนคำชะโนด อนุรักษ์ อนุบาลรุกขนาคา และการสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจ ทำให้เป้าหมายสำคัญอยู่ที่การเปลี่ยนแปลงสิ่งที่มีอยู่ให้เป็นการพัฒนาที่

ใช้คำว่า ปรับปรุง ต่อยอด เพิ่มค่า หาจุดต่าง สร้างสรรค์ นำไปสู่ความเจริญ คำเหล่านี้จึงเป็น
 ฐานคติในการออกแบบกิจกรรมเพื่อพัฒนาคนตามความต้องการชุมชนและความหลากหลาย
 ของบริบทที่จำเป็น ณ เวลานั้น

2. ไทม์ไลน์ 8 ปีพัฒนาการศูนย์วิจัยพัฒนาคำชะโนด

ปี พ.ศ.2554 เกิดน้ำท่วมใหญ่ที่กรุงเทพมหานคร มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาที่
 ผู้เขียนในฐานะอาจารย์ผู้สอน ได้เดินทางกลับบ้านเกิดคำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี
 ถือว่าได้หยุดพักเป็นเวลา 3 เดือน ได้นำบายศรี ดอกไม้ ธูปเทียนเข้าไปสักการะเจ้าปู่ศรีสุทโธ
 และเจ้าย่าศรีปทุมมา ณ เกาะคำชะโนด ได้สังเกตเห็นว่า “ต้นชะโนด ยืนต้นตาย มีล้มลงบางต้น
 บางต้นมียอด ต้นชะโนดเริ่มบางลง และมีพื้นที่ว่างอยู่หลายจุดที่ไม่มีต้นชะโนดเล็ก ๆ ขึ้นมีใบ
 เฝิร์นขึ้นเต็มพื้นที่ปกคลุมไปหมด” จึงได้นำเรื่องราวมาเล่าให้คุณย่าสมรฟัง ว่า “ถ้าไม่ทำอะไร
 สักอย่างต้นชะโนดจะไม่เหลือให้ได้ชื่อว่า ป่าชะโนด ดงชะโนด หรือแม้แต่คำว่า เกาะคำชะโนดที่
 เต็มไปด้วยต้นชะโนดอีกเลย” จึงได้ตัดสินใจว่า ผมจะเริ่มการอนุรักษ์เพาะพันธุ์ต้นชะโนด แต่ยัง
 ไม่รู้จะเริ่มอย่างไร พอช่วงออกพรรษาจึงได้นำชั้น 5 ดอกไม้ธูปเทียนไปอธิษฐานขอเมล็ดชะโนด
 มาเพาะ ได้ 32 เมล็ด และนำมาลงดินเพาะพันธุ์ตลอดระยะเวลา 3 เดือนจึงเกิดเบ้าชะโนด หรือ
 กล้าชะโนดทั้งหมด 32 เมล็ด จึงนับเป็นจุดเริ่มต้น “การเพาะต้นกล้าต้นคำชะโนดด้วยเมล็ดจาก
 เกาะคำชะโนด” เป็นครั้งแรกในพื้นที่คำชะโนดนับตั้งแต่ พ.ศ. 2554 เป็นต้นมา

ปี พ.ศ.2557 ต้นชะโนดเริ่มโตเป็นต้นกล้าขนาดสูงจากการเมล็ดตกใบสู่การเป็นโคน
 ต้นและมีใบเลี้ยงเดี่ยวยาว 30-50 เซนติเมตร ผู้เขียนในฐานะรองผู้อำนวยการสถาบันวิจัยและ
 พัฒนา ฝ่ายบริการวิชาการแก่สังคมจึงเล็งเห็นประโยชน์และคุณค่าที่จะเกิดขึ้นแก่ประชาชนใน
 ท้องถิ่นที่จะช่วยกันอนุรักษ์ รักษาต้นชะโนดไว้ จึงได้ทำการปรึกษากับผู้บริหารมหาวิทยาลัย
 ราชภัฏสวนสุนันทา เมื่อวันที่ 13 มีนาคม พ.ศ.2557 จึงได้เปิด “ศูนย์การเรียนรู้ วิจัย บริการ
 วิชาการ และถ่ายทอดนวัตกรรมการสู่ท้องถิ่น ชุมชนคำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี” โดย
 ใช้การเพาะพันธุ์ต้นคำชะโนด เป็นฐานองค์ความรู้แรกของศูนย์

ปี พ.ศ.2558 มีการเพาะพันธุ์ต้นคำชะโนดต่อยอด และได้เพิ่มฐานองค์ความรู้ คือ
 “การเลี้ยงไก่ดำภูพาน” ที่สามารถเลี้ยงในโรงเรือนได้ทั่วไปตามวิถีชีวิตของชาวบ้าน ให้น้ำและ

อาหาร เช่น ข้าวเปลือก รำข้าว ปลายข้าว มันสำปะหลัง ข้าวโพด หรือแมลงต่าง ๆ ไล่เดือน ปลา บ่น พืชตระกูลถั่วต่าง ๆ เพื่อเสริมโปรตีน และควรให้ได้ออกกำลังกาย โดยมีลานให้เดิน ให้หญ้า สด และต้องให้น้ำสะอาดตั้งไว้ให้กินตลอดเวลา

ปี พ.ศ.2559 ได้เพิ่มฐานองค์ความรู้ “การบริหารจัดการโรงสีข้าวสำหรับครอบครัว ขนาดเล็ก”

ปี พ.ศ.2560 การสร้างเครื่องมือศึกษาชุมชนด้วยแผนผังเครือข่ายคติชนวิทยา ในชื่อว่า “แผนผังเครือข่ายสังคมคนเล่าขานตำนานคำชะโนด” เป็นช่วงเวลาปิดศูนย์ภัฏพัฒนาคำชะโนด แต่ยังเปิดเป็นพื้นที่เรียนรู้ วิจัยและบริการวิชาการแก่สังคมเพื่อถ่ายทอดองค์ความรู้ของ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาร่วมกับหน่วยงานในท้องถิ่นแก่ประชาชนอย่างต่อเนื่อง

ปี พ.ศ.2561 ได้ดำเนินการสำรวจความต้องการของชุมชน โดยพบว่าชาวบ้านมีความ ต้องการในการเพิ่มองค์ความรู้ เรื่อง การรวบรวมข้อมูลวัฒนธรรมพื้นถิ่นของชุมชนคำชะโนด มี ภาครัฐ เอกชน ภาคประชาชนและกิจการเพื่อสังคม มาสังกัดเป็นองค์ความรู้ใหม่ คือ “ปฏิทิน วัฒนธรรมคำชะโนด”

ปี พ.ศ.2562- 2564 ตลอดระยะเวลา 3 ปี พื้นที่เรียนรู้ วิจัยและบริการวิชาการแก่ สังคมได้มุ่งเป้าพัฒนาครัวเรือนยากจนที่มีศักยภาพที่จะช่วยพัฒนาอาชีพให้ผู้ดูแลศูนย์ทั้ง 5 ครัวเรือนได้มีสร้างรายได้ให้เกิดขึ้นจริง ไม่ใช่การถ่ายทอดความรู้อย่างเดียวแล้วในศูนย์ จะต้อง “สร้างรายได้เสริม เติมรายได้หลัก” ให้กับครัวเรือนพัฒนาด้วย จึงได้รับโอกาสจากสถาบันวิจัย และพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ทำโครงการบูรณาการพันธกิจสัมพันธ์ เพื่อ แก้ปัญหาความยากจนของประชาชนในท้องถิ่น ในพื้นที่ชุมชนชุมชนบ้านคำชะโนด ตำบลบ้าน ม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ดังมีรายละเอียดพอสังเขปแต่ละปีที่ผ่านมาต่อไปนี้

ปี พ.ศ. 2562 เป็นปีแรกที่เกิดโครงการเพื่อพัฒนาระดับครัวเรือนผู้มีรายได้น้อยให้มี รายได้มากขึ้น ครัวเรือนที่เข้าร่วมโครงการ 3 ครัวเรือน พบว่า (1) ครัวเรือนคุณจุฬาร บ้าน ม่วง อายุ 43 ปี ระดับประถมศึกษาปีที่ 6 โดยมีสมาชิกในครอบครัว 6 คน ซึ่งต้องเลี้ยงดูบุตร 1 คน อาชีพปัจจุบัน รับจ้างอิสระและเป็นเกษตรกร ซึ่งปลูกข้าวและอ้อยเป็นหลัก มีรายได้ต่อปี 60,000 บาท มีพักอาศัยเป็นของตนเอง และมีพื้นที่ทำการเกษตรไม่เกิน 10 ไร่ และมีที่ดินทำ ประโยชน์อื่นๆ ไม่เกิน 1 ไร่ มีหนี้สินทั้งในระบบและนอกระบบ มีรถยนต์ 1 คัน และ

รถจักรยานยนต์ 1 คัน ไม่มีเงินเก็บในธนาคาร มีความถนัดและเชี่ยวชาญเกี่ยวกับการทำอาหาร (ไส้กรอก) ทั้งนี้มีความต้องการให้สนับสนุนองค์ความรู้ที่สามารถสร้างรายได้ให้เพิ่มขึ้น ได้รับการถ่ายทอดองค์ความรู้ “การทำบายศรีชั้นหมากเบ็ง” ซึ่งเป็นช่องทางการสร้างรายได้ที่เหมาะสมกับบริบทของพื้นที่ท่องเที่ยวคำชะโนด จังหวัดอุดรธานี อย่างต่อเนื่อง โดยบูรณาการกิจกรรมการถ่ายทอดองค์ความรู้กับวิทยาลัยอาชีวศึกษาจังหวัดอุดรธานีในการสอนทำบายศรีที่มีเอกลักษณ์อย่าง “บายศรีชั้นหมากเบ็ง” จนคุณจุฬาพร มีรายได้ที่เพิ่มขึ้นจากเดิมคิดเป็นร้อยละ 57.07 ต่อมา (2) คราวเรือนลุงวิหาร บ้านดงแสนสุข อายุ 56 ปี การศึกษาอยู่ระดับมัธยมศึกษาปีที่ 3 โดยมีสมาชิกในครอบครัว 5 คน ซึ่งต้องเลี้ยงดูบิดา มารดา และบุตร 1 คน อาชีพปัจจุบันรับจ้างอิสระและเป็นเกษตรกร มีรายได้ต่อปี 40,000 บาท มีพักอาศัยเป็นของตนเอง และมีพื้นที่ทำการเกษตรไม่เกิน 10 ไร่ มีหนี้สินทั้งในระบบและนอกระบบ มีรถจักรยานยนต์ 2 คัน มีเงินเก็บในธนาคาร มีความถนัดและเชี่ยวชาญเกี่ยวกับการซ่อมเครื่องยนต์ ทั้งนี้มีความต้องการให้พัฒนาความรู้เพื่อประกอบวิชาชีพ ได้รับการสนับสนุนกิจกรรมการถ่ายทอดองค์ความรู้การทำบายศรีที่มีเอกลักษณ์อย่าง “บายศรีชั้นหมากเบ็ง” จนมีรายได้ที่เพิ่มขึ้นจากเดิมคิดเป็นร้อยละ 79.48 และ (3) คราวเรือนลุงแผน บ้านห้วยปลาโต อายุ 47 ปี อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี มีระดับการศึกษามัธยมศึกษาปีที่ 3 มีสมาชิกในครอบครัว 6 คน ซึ่งต้องเลี้ยงดูบุตร 2 คน อาชีพปัจจุบันรับจ้างอิสระ มีรายได้ต่อปี 30,000 บาท มีพักอาศัยเป็นของตนเอง มีหนี้สินในระบบ มีรถจักรยานยนต์ 1 คัน ไม่มีเงินเก็บในธนาคาร มีความถนัดและเชี่ยวชาญเกี่ยวกับช่างปูน ทั้งนี้มีความต้องการให้สนับสนุนองค์ความรู้สร้างรายได้กับช่างปูนและเพิ่มความรู้ให้ดีขึ้น เข้าร่วมโครงการดังกล่าวสร้างมีรายได้ที่เพิ่มขึ้นจากเดิมคิดเป็นร้อยละ 46.28

ต่อมาในปี พ.ศ. 2563 มีการพัฒนาอัตลักษณ์ของบายศรีใหม่เพื่อให้เป็นเอกลักษณ์ของศูนย์ ภัฏ พัฒน์ ทำให้คราวเรือนผู้มีรายได้น้อยทั้ง 3 คราวเรือน ได้ทำและค้าขายให้นักท่องเที่ยวมาบูชาซื้อบายศรีว่า “บายศรีชั้นหมากเบ็งคู่บารมี” ซึ่งมีรายได้ที่เพิ่มขึ้นเฉลี่ยคิดเป็นร้อยละ 60.94 (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2563; สถาบันวิจัยและพัฒนา ร่วมกับคณะและวิทยาลัย, 2563)

ภาพที่ 8.26 ต้นแบบบายศรีชั้นหมากเบ็งคู่บารมี

ปีสุดท้าย พ.ศ.2564 ของการทำความร่วมมือระหว่างประชาชนและมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา เชื่อมต่อยอดการพัฒนากิจกรรมในพื้นที่การเรียนรู้ วิจัยและบริการวิชาการแก่สังคมในชุมชนคำชะโนดเน้นกิจกรรมผลิตภัณธ์บายศรี มี 2 ครั้วเรือน คือ ครั้วเรือนคุณรัตนพร เป็นผู้ผลิตบายศรีแบบครบวงจร และจุดบูชาบายศรีเชิงสร้างสรรค์โดยครั้วเรือนคุณวิหารซึ่งร่วมกิจกรรมดำเนินการอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ยังมีการถ่ายทอดความรู้เชื่อมกับยุวภัฏมัคคุเทศก์น้อยคำชะโนดโรงเรียนบ้านม่วง และอีก 4 โรงเรียนพื้นที่ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ซึ่งได้คัด 9 ยุวชนที่มารับรองปฏิบัติการจริงจากการอบรมหลักสูตรมัคคุเทศก์น้อยจากสาขาการจัดการอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวและบริการ (ศูนย์ให้การศึกษาจังหวัดอุดรธานี) โดยได้กำหนดให้กิจกรรมที่เน้นจุดอ่อนของบายศรีแบบโบราณ จึงได้เพิ่มกิจกรรมพัฒนาบายศรีเพื่อให้มีความคงทนต่อการใช้งาน โดยเปลี่ยนแปลงจากใบตองที่มีอายุการใช้งานต่อการวางขายที่ต้องเจอแดด ลม ฝน ฝุ่น และการขาดตลาดของใบตอง ดังนั้นจึงพัฒนาให้เป็นบายศรีผ้า และบายศรีริบบิ้นสีต่าง ๆ ที่เป็นมงคลตามลักษณะของความเชื่อพญานาคราช มีทั้งบวงมหาโชค กำไลปู้ย่า นาคขอ บายศรีบารมีคู่เมือง และอีกมากมายกับครั้วเรือนพีรรัตนพร หลิว ที่ทำแบบ

ครบวงจร ซึ่งมีอยู่ร้านเดียวที่เปิดในช่วงคำชะโนดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวปิด แต่สามารถขายได้ และดำรงชีวิตอยู่ได้ มีการเปิดร้านขายบนถนนสายท่องเที่ยวคำชะโนด และเมื่อสิ้นสุดการทำ ความร่วมมือยังสามารถดำเนินการในชื่อศูนย์ภัฏพัฒน์คำชะโนดไปตามที่จะสามารถดำเนินการ ได้และมีแนวทางการพัฒนาในปี พ.ศ.2565 คือ การทำแบบครบวงจร ที่มีความหลากหลายสร้าง รายได้ให้เกิดความมั่นคง มีเรื่องเล่ามากมายที่เกิดขึ้นกับร้านจำหน่ายของผู้ที่มาบูชา จำเป็นต้อง เก็บรวบรวมเรื่องเล่ามาสร้างสรรค์ เป็นการเล่าเรื่อง (storytelling) (สถาบันวิจัยและพัฒนา, 2564) เป็นการสร้างมูลค่าเพิ่มต่อไป

ภาพที่ 8.27 ยุวภัฏมัคคุเทศก์น้อยคำชะโนด

ผู้เขียนคิดว่า จุดเริ่มต้นการพัฒนาสังคมมัยากเสมอ ยิ่งการทำงานในพื้นที่ที่ตนเองรู้จัก ยิ่งยากและกดดันเพราะจะต้องถูกเฝ้ามอง ตรวจสอบ คาดหวังทั้งจากผู้บังคับบัญชา เพื่อน ร่วมงาน ประชาชนในพื้นที่คำชะโนด และที่สำคัญการเริ่มต้นมักจะไม่สมบูรณ์ใน กระบวนการทำงานเพราะว่า ความมั่นใจของชาวบ้านว่าจะสามารถทำได้เพราะด้วยระยะทาง ที่ห่างไกลจากพื้นที่ และเคยมีหลายสถาบันการศึกษามาลงพื้นที่พอได้ประโยชน์แล้วไม่เคยย้อน นำองค์ความรู้ใดกลับมาช่วยเหลืออย่างเป็นรูปธรรม แม้ว่าการทำงานจะไม่ราบรื่นเท่าใดนัก แต่ แนวทางการพัฒนาแบบปึกหมุดเป้าหมายการทำงานเชิงพื้นที่ขนาดเล็กให้สำเร็จ และมี แผนพัฒนาในระยะยาวจึงทำให้ทีมฝ่ายบริการวิชาการแก่สังคมมีขวัญกำลังใจฝ่าฟันปัญหาไปได้ ทั้งนี้ยังมีหลักยึดที่มั่นคงว่า “ก่อนพัฒนาคนอื่น เราต้องพัฒนาตนเอง ก่อนเปลี่ยนพื้นที่ต้อง เปลี่ยนแปลงคนในพื้นที่และวิถีการดำรงชีวิตคนให้ดีขึ้นก่อน” ผลผลิตจากการทำงานตลอด

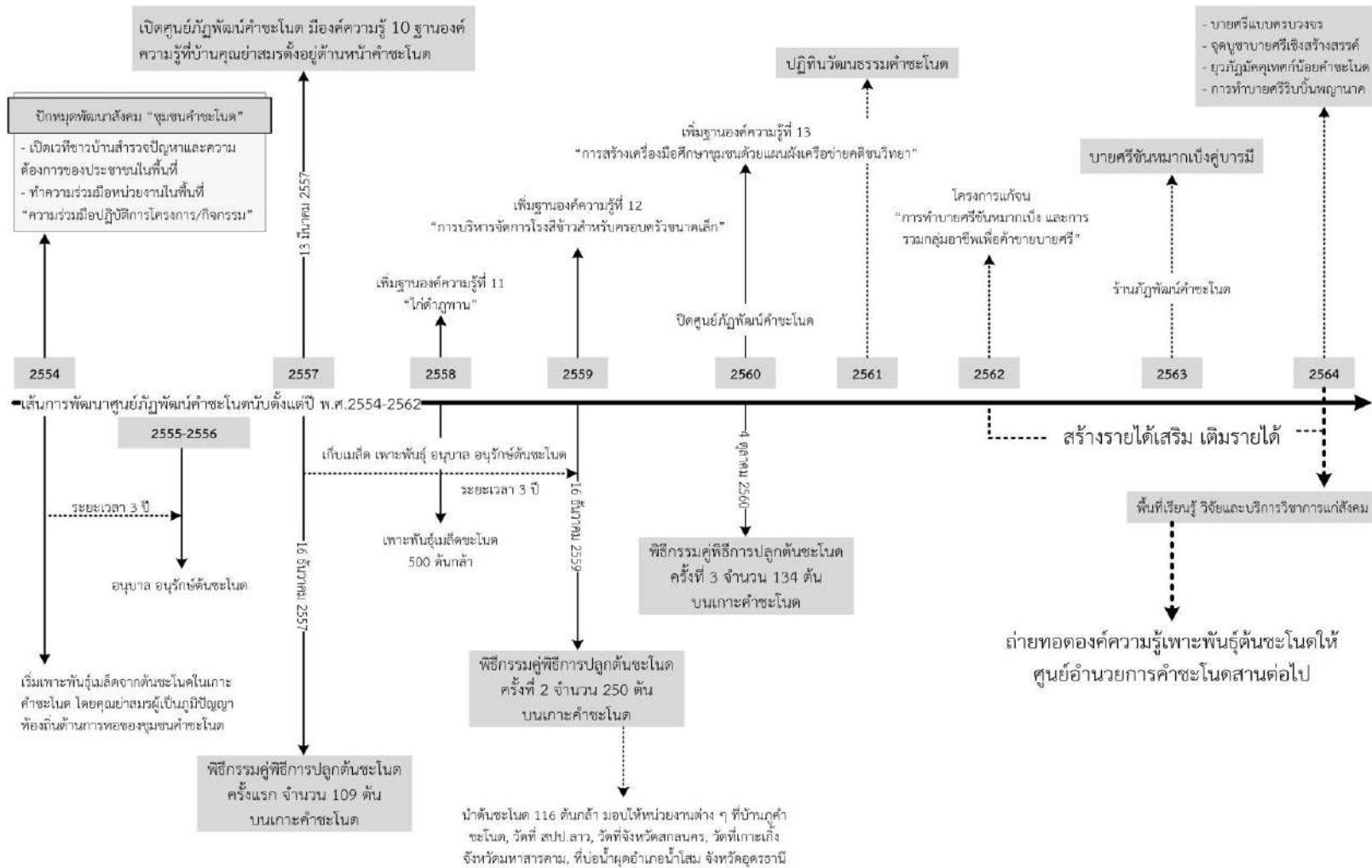
ระยะเวลา 8 ปีในพื้นที่คำชะโนด องค์ความรู้จากมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาทำได้สำเร็จตามเป้าหมายแม้ว่าการถอยออกจากพื้นที่คำชะโนด การปิดศูนย์ภัฏพัฒน์คำชะโนด การถอดหมุดหมายการวิจัย งานบริการวิชาการแก่สังคม กิจกรรมโครงการต่างๆ ในการพัฒนาออกไปแล้ว แต่ต้นชะโนดที่ปลูกลงบนเกาะคำชะโนดที่มาจากฐานการเพาะพันธุ์ต้นชะโนดยังคงอยู่ ลวดลายผ้าชิ้นที่เป็นอัตลักษณ์ต้นชะโนด พญานาคยังคงอยู่ คนที่ร่วมกิจกรรมในการพัฒนาศูนย์ภัฏพัฒน์คำชะโนดทุกคนในชุมชนคำชะโนดพวกเขายังดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับคำชะโนดต่อไปได้อย่างมั่นคงและในอนาคตศูนย์ภัฏพัฒน์คำชะโนด กลายเป็นร้านภัฏพัฒน์คำชะโนดไว้จำหน่ายบายศรีที่หลากหลายมากขึ้น

ภาพที่ 8.28 การปลูกต้นชะโนดในพื้นที่ว่างกลางป่าคำชะโนด

ภาพที่ 8.29 ร้านภัฏพัฒน์คำชะโนด

ภาพที่ 8.30 ไทม์ไลน์พัฒนาการศูนย์วิจัยพัฒนค้ำชะโนด

ผลลัพธ์ปฏิบัติการศูนย์วิจัยพัฒนาคำชะโนด

การพัฒนาเชิงพื้นที่จากการปฏิบัติการเรียนรู้ วิจัยและบริการวิชาการแก่สังคมของศูนย์วิจัยพัฒนาคำชะโนดที่มุ่งเป้าหมายไปที่การพัฒนาสังคม ซึ่งต้องการผลลัพธ์ที่มุ่งเฉพาะให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในชุมชนคำชะโนด ซึ่งผู้เขียนจะชี้ให้เห็นผลลัพธ์ที่เกิดกับคน องค์ความรู้และผลผลิตที่สร้างมูลค่าและคุณค่า เครือข่ายสังคมและพื้นที่คำชะโนด มีสาระสำคัญดังนี้

1. ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นกับ “คน”

การพัฒนาสังคมต้องเริ่มต้นที่การพัฒนาคนและสิ่งที่จำเป็นพื้นฐานให้กับคนในพื้นที่ ก่อนแบบค่อยเป็นค่อยไปทีละก้าว ให้ก้าวทีละก้าวก้าวไปอย่างมั่นคงจะได้มีภูมิคุ้มกัน ดังนั้น “คน” จึงเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาสังคม ซึ่งแนวคิดนี้ได้สอดคล้องกับพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร (ในหลวงรัชกาลที่ 9) โดยระบุคำสำคัญที่สุดไว้ว่า “ก้าวไปทีละก้าว (Step by Step)” (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2554)

“...พระราชดำริของพระองค์คือ การพัฒนาต้องเริ่มจากจุดเล็กๆ ก่อน ต้องพิถีพิถัน ทุกๆ สิ่งต้องค่อยๆ ทำไป ค่อยๆ ก่อร่างสร้างตัวไปเรื่อย ๆ และก้าวไปทีละก้าว (Step by Step) เริ่มจากสิ่งที่จำเป็นของประชาชนที่สุดก่อน ได้แก่ ด้านสาธารณสุข จากนั้นจึงเป็นเรื่อง สาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานและสิ่งจำเป็นในการประกอบอาชีพ ตลอดจนถึงต้องมี “ความปลอดภัย” อย่าใจร้อน ทำอะไรเกินตัว ถ้าเกินตัวเมื่อไหร่ภูมิคุ้มกันจะไม่มี ความเสี่ยงก็จะเกิดขึ้น รวมทั้งยังทรงเป็นนักพัฒนาที่มีความเป็นศิลปิน ทำแล้วต้อง สวยงามด้วย เช่น ศูนย์ศึกษาการพัฒนาฯ ทุกศูนย์จะสวยงามและสอดคล้องกับธรรมชาติ...”

ทุกกระบวนการในการจัดโครงการและกิจกรรมที่เกิดขึ้นในศูนย์วิจัยพัฒนาคำชะโนด คนในพื้นที่จะได้รับรู้ ร่วมคิด ร่วมปฏิบัติการ ร่วมผลประโยชน์ ร่วมแก้ไขปัญหา และร่วมติดตามผลที่เกิดขึ้นในพื้นที่คำชะโนดไปพร้อมกัน ซึ่งคนที่ได้รับการพัฒนาจนเห็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในช่วงเวลา 8 ปีอย่างเห็นได้ชัดเจนที่ร่วมปฏิบัติการศูนย์วิจัยพัฒนาคำชะโนด ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 8.3 คนที่ได้รับองค์ความรู้เกิดการเปลี่ยนแปลง

คนที่	ชื่อ (ข้อมูลสำคัญ)	องค์ความรู้
1	คุณย่าสมร (ผู้ปลูกบ้านหลังแรกตรงข้ามคำชะโนด)	- เพาะพันธุ์เมล็ดชะโนด - มัดหมี่ ทอผ้าลวดลายคำชะโนด - ดำนาคคำชะโนด

คนที่	ชื่อ (ข้อมูลสำคัญ)	องค์ความรู้
		- การปฏิบัติตนแบบพอเพียง - การมีวินัยและการรักษาศีลยึดมั่นตามหลักธรรมทางพุทธศาสนา - การเป็น “วิทยากร”
2	พีชัชฎาภรณ์ (ผู้ดูแลศูนย์วิจัยพัฒนาคำชะโนด)	- น้ำยาล้างจานในครัวเรือน - น้ำหมักชีวภาพ ปุ๋ยพืชสด - การจัดการศูนย์การเรียนรู้ชุมชน - อาหารท้องถิ่น - สมุนไพรพืชใช้ครัวเรือน
3	คุณอาติณาส (ผู้จัดเก็บศูนย์อำนวยการคำชะโนด)	- การจัดการร้านค้าในคำชะโนด - การจัดการบัญชีการเงิน - การบริหารพื้นที่คำชะโนด - การสร้างธุรกิจชุมชนคำชะโนด
4	อาจารย์เบญจวรรณ (ผู้เชี่ยวชาญด้านการแพชชั่น) วิทยาลัยอาชีวศึกษาจังหวัดอุดรธานี	- การออกแบบผ้าทอลวดลายพญานาคและอัตลักษณ์อีสาน - การเป็น “วิทยากรท้องถิ่น”
5	ผู้ใหญ่วิเชียร (ผู้นำหมู่บ้านโนนเมือง)	- การพัฒนาภาวะผู้นำ - การมีส่วนร่วมของประชาชน - การจัดการกลุ่มวิสาหกิจชุมชน
6	ลุงวิหารและลุงแผน (ผู้ร่วมพัฒนาศูนย์พัฒนาคำชะโนด)	- การจัดการท่องเที่ยวสัญจรคำชะโนดและการจำหน่ายบายศรีสร้างรายได้
7	คุณจุฬาร และน้องโบ๊ต	- พัฒนาด้านการทำบายศรีคำชะโนด
8	นักเรียน 9 มัคคุเทศก์น้อยคำชะโนด	- มัคคุเทศก์น้อย การท่องเที่ยวในพื้นที่คำชะโนด

2. ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นกับ “องค์ความรู้และผลผลิตที่สร้างมูลค่าและคุณค่า”

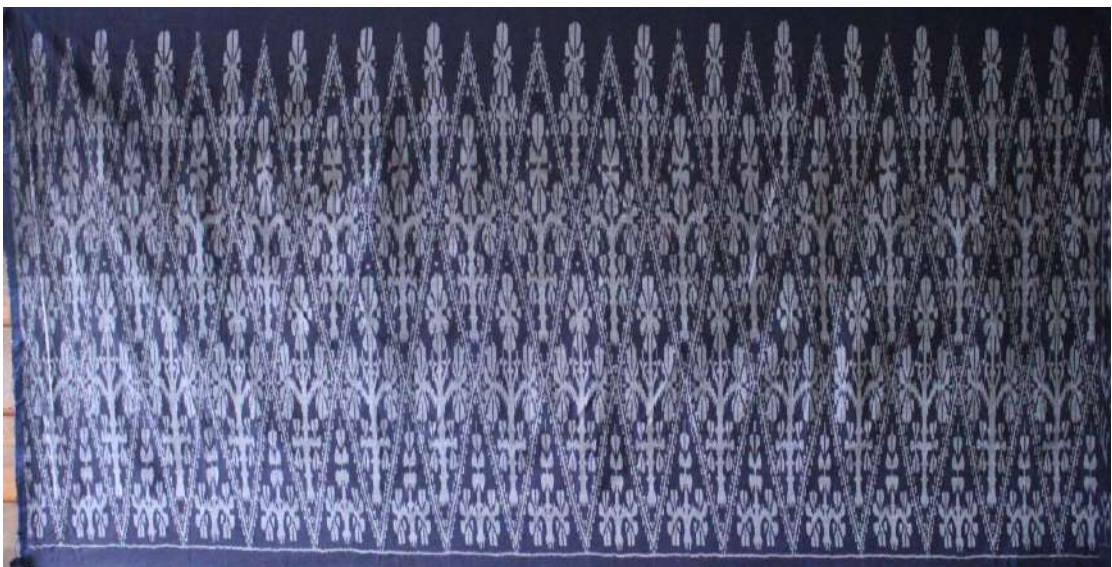
การจัดกิจกรรมในศูนย์วิจัยพัฒนาคำชะโนดจะมีองค์ความรู้และผลผลิตที่เกิดขึ้นเพื่อสร้างทั้งมูลค่าและคุณค่าอย่างเป็นรูปธรรม ที่ 3 ผลผลิตที่โดดเด่นดังนี้

ผลผลิตที่เกิดขึ้นครั้งแรกคือการเพาะพันธุ์เมล็ดต้นชะโนดจากป่าคำชะโนดจากเมล็ดกลายเป็นหน่อ ต้นอ่อนและต้นกล้าตลอดระยะเวลา 2 ปี 7 เดือน (ไม่เกิน 3 ปี) เพื่อนำไปปลูกในพื้นที่ว่างบนเกาะคำชะโนดกว่า 1,193 ต้น นับเป็นผลผลิตที่สร้างคุณค่าให้แก่แผ่นดินไทย

ภาพที่ 8.31 ต้นกล้าชะโนดในเรือนเพาะชำต้นชะโนดศูนย์ภัฏพัฒน์คำชะโนด

ผลผลิตที่เกิดขึ้นที่สองคือผ้าซิ่นที่มีลวดลายกาบเอื้อยคำชะโนด ซึ่งเป็นลวดลายผ้าจากการมัดหมี่ครั้งแรกในประเทศไทยซึ่งได้จดสิทธิบัตรลวดลายผ้าไว้กับกรมทรัพย์สินทางปัญญาแล้วเมื่อวันที่ 26 กรกฎาคม พ.ศ. 2561 นับเป็นผลผลิตที่สร้างคุณค่าและมูลค่าให้แก่ประชาชนในชุมชนคำชะโนดสืบต่อไป

ภาพที่ 8.32 มัดหมี่ผ้าซิ่น “กาบเอื้อยคำชะโนด” ลวดลายแรกของศูนย์ภัฏพัฒน์คำชะโนด

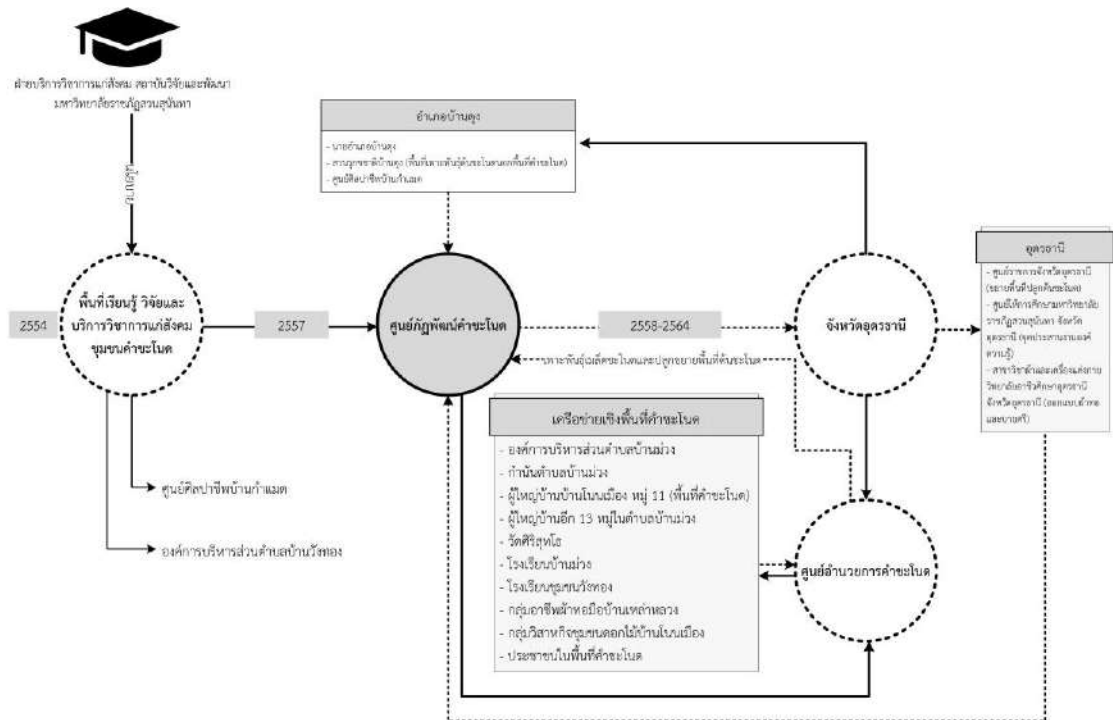
ผลผลิตที่โดดเด่นเป็นผลิตภัณฑ์บายศรีเพื่อจำหน่ายให้กับนักท่องเที่ยวคำชะโนด ภายใต้ชื่อว่า “บายศรีชั้นหมากเบ็งคู่บารมี” ซึ่งมีเอกลักษณ์ของคำชะโนดที่มีพญานาคราชปรากฏอยู่ในบายศรีอย่างเด่นชัด นับเป็นอัตลักษณ์ที่มีคุณค่าและเพิ่มมูลค่าให้แก่แหล่งท่องเที่ยวคำชะโนด และประชาชนสามารถนำไปพัฒนาต่อยอดอย่างมีเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่นได้

ภาพที่ 8.33 บายศรีชั้นหมากเบ็งคู่บารมี

3. ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นกับ “เครือข่ายสังคม”

เมื่อปี พ.ศ. 2554 ศูนย์วิจัยพัฒนาคำชะโนดได้เริ่มปฏิสัมพันธ์กับหน่วยงานในท้องถิ่นที่เชื่อมโยงในพื้นที่คำชะโนดครั้งแรก เมื่อปี พ.ศ. 2557 ได้ร่วมมือในการปฏิบัติกิจกรรมระดมความต้องการกับองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านวังทองและศูนย์ศิลปาชีพบ้านกำแมด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ต่อมาได้ร่วมมือกับนายอำเภอบ้านดุง สวณรูกขชาติบ้านดุง องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านม่วง ศูนย์อำนวยการคำชะโนด กำนันตำบลบ้านม่วง ผู้ใหญ่บ้านบ้านโนนเมือง วัดศิริสุทโธ โรงเรียนบ้านม่วง โรงเรียนชุมชนวังทอง กลุ่มอาชีพผ้าทอมือบ้านเหล่าหลวง กลุ่มวิสาหกิจชุมชนดอกไม้บ้านโนนเมือง ศูนย์ให้การศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา จังหวัดอุดรธานี เพื่อเปิดศูนย์วิจัยพัฒนาคำชะโนด เมื่อปี พ.ศ. 2558-2564 ได้สร้างเครือข่ายในการร่วมออกแบบผ้าทอกับอาจารย์เบญจวรรณ ครูเชี่ยวชาญสาขาวิชาผ้าและเครื่องแต่งกายวิทยาลัยอาชีวศึกษาอุดรธานี จังหวัดอุดรธานี และการออกแบบบายศรีอัตลักษณ์คำชะโนด

ภาพที่ 8.34 เครือข่ายสังคม

4. ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นกับ “พื้นที่คำชะโนด”

ภาพที่ 8.35 กิจกรรมปลูกต้นชะโนดขยายผลบนเกาะคำชะโนด

สิ่งที่เกิดขึ้นในพื้นที่คำชะโนดสามารถเห็นผลลัพธ์ได้ทันทีคือการปลูกต้นชะโนดเพื่อขยายผลในพื้นที่ว่างกลางเกาะคำชะโนดทั้งในจุดที่เป็นบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ ต้นมะเดื่อ ทางเข้ารอบเกาะ และพื้นที่หลังเกาะทำให้มีต้นชะโนด 1,193 ต้น (2554-2563) รวมกับที่ปลูกในกิจกรรมของศูนย์อำนวยการคำชะโนดเพิ่มเติม 100 ต้น (2564-2566) อีก 100 ต้นรวมทั้งสิ้น 1,293

ต้นซึ่งเป็นต้นชะโนดที่เพาะพันธุ์เมล็ดจากต้นชะโนดที่เกาะคำชะโนดร้อยละ 97 อีกประมาณ ร้อยละ 3 นำมาจากสวนรุกขชาติบ้านดงนั่นเอง

สรุป

เริ่มต้นพัฒนาสังคมเชิงพื้นที่โดยปักหมุดเป้าหมายที่ชุมชนคำชะโนด อำเภอบ้านดง จังหวัดอุดรธานี ซึ่งใช้แนวทางการพัฒนาองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นขยายขอบเขตของการ เรียนการสอน การวิจัย และการบริการวิชาการแก่สังคม มีการเริ่มแนวคิดพัฒนาบ้านเกิดตั้งแต่ ปี พ.ศ.2554 ที่กรุงเทพมหานครเกิดน้ำท่วมใหญ่ผู้เขียนจึงได้เดินทางกลับบ้านเกิด พบปัญหาต้น ชะโนดล้มตาย ยืนต้นตาย เหี่ยวแห้งลงจึงเริ่มเกิดการนำงานบริการวิชาการสู่บริการวิชาชีพ แต่ ยังไม่เป็นทางการในเชิงนโยบายอย่างชัดเจน ในที่สุดนโยบายการพัฒนาพื้นที่ 5 เขตบริการ วิชาการเกิดขึ้นเพื่อใช้องค์ความรู้ของมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาเชื่อมโยงลงสู่การพัฒนา เชิงพื้นที่ ในปี พ.ศ.2556 จึงเริ่มต้นทำความร่วมมือเชิงปฏิบัติการกิจกรรมกับหน่วยงานในพื้นที่ คำชะโนดจัดกิจกรรมระดมประเด็นปัญหาและความต้องการแท้จริง ๆ ของประชาชน นำไปสู่ การสร้างโจทย์วิจัย โครงการบริการวิชาการเชื่อมโยงเข้าสู่พื้นที่ด้วยการตอบโจทย์ปัญหาและ ความต้องการของชุมชนเป็นสำคัญ จึงเริ่มปักหมุดองค์ความรู้ 10 ฐานองค์ความรู้ด้วยแนวคิดว่ “การเปิดบ้านให้เป็นศูนย์การเรียนรู้” จึงได้คัดเลือกบ้านของภูมิปัญญาด้านการทอผ้าที่ชาวบ้าน ให้ความเคารพนับถือและเป็นบ้านหลักแรกที่ปลูกอยู่ตรงข้ามเกาะคำชะโนดตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2535 เป็นต้นมาจนปัจจุบัน พัฒนab้านเปิดเป็นศูนย์การเรียนรู้อย่างเป็นทางการในวันที่ 13 มีนาคม พ.ศ.2557 จึงต้องรวบรวมภูมิปัญญาท้องถิ่นคู่กับองค์ความรู้ทำเป็น “ศูนย์การเรียนรู้ วิจัย บริการวิชาการ และถ่ายทอดนวัตกรรมสู่ท้องถิ่น ชุมชนคำชะโนด อำเภอบ้านดง จังหวัด อุดรธานี” และเปลี่ยนชื่อเป็นศูนย์ภัฏพัฒนคำชะโนดเพื่อให้ชื่อมีความกระชับต่อการสื่อสาร สังคม โดยเปิดพื้นที่ถ่ายทอดความรู้ให้กับประชาชน นักเรียน และหน่วยงานทั้งประเทศที่สนใจ มาเรียนรู้ตลอดระยะเวลา 4 ปี (13 มีนาคม 2557-13 มีนาคม 2560) แต่บ้านคุณย่าสมรยังเป็น พื้นที่เรียนรู้ วิจัยและบริการวิชาการแก่สังคมต่อมาในปี พ.ศ.2562 ได้ปรับเป็นร้านคำภัฏพัฒน คำชะโนดด้วยการสร้างผลิตภัณฑ์การทำบายศรีขึ้นหมากเบ็งและการรวมกลุ่มอาชีพเพื่อค้าขาย บายศรี ในปี พ.ศ.2563 ทำผลิตภัณฑ์บายศรีขึ้นหมากเบ็งคู่บารมี และในปี พ.ศ.2564 สุกท้ายได้

ขับเคลื่อนงานสร้างบายศรีแบบครบวงจร จุดบูชบายศรีเชิงสร้างสรรค์ และยุวภัฏมัคคุเทศก์น้อยคำชะโนด พร้อมกับการทำบายศรีริบบิ้น ตลอดจนการสร้างบูรณาการองค์ความรู้กับภูมิปัญญาท้องถิ่นในเชิงพื้นที่คำชะโนดเป็นการพัฒนาสังคมแบบบนลงล่างและล่างขึ้นบนเป็นระยะเวลา 10 ปี ตั้งแต่ปี พ.ศ.2554-2564 องค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นได้เดินแบบคู่ขนานไม่ทำลายวิถีชีวิตเดิม มีการเพิ่มเติมองค์ความรู้ใหม่ ๆ ให้สอดคล้องกันไม่แปลกแยกในการดำรงชีวิตและการรวมกลุ่มสร้างสรรค์สังคมคำชะโนดให้คนในพื้นที่อยู่กันอย่าง “ค่อย ๆ เดินทีละก้าว” เริ่มพัฒนาคน พัฒนากิจกรรมให้คนสร้างผลผลิตที่เป็นความรู้ได้เอง สร้างผลิตภัณฑ์อัตลักษณ์ สร้างเครือข่าย พัฒนาเชิงพื้นที่คำชะโนดให้คนได้อย่างภาคภูมิใจในคุณค่าและสร้างมูลค่าของตนเองอย่างยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

- กนกวรรณ จงเจริญยิ่งยง. (2549). **มนุษย์ ชุมชน กับเศรษฐกิจ**. สุเทพการพิมพ์.
- กรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น กระทรวงมหาดไทย. (2547). **มาตรฐานศูนย์การเรียนรู้ชุมชน**. https://www.dla.go.th/work/e_book/eb1/stan17/17.htm
- กระทรวงศึกษาธิการ. (2554). **หนังสือเรียนสาระการพัฒนาสังคม พัฒนาตนเอง ชุมชน สังคม (สค31003) ระดับมัธยมศึกษาตอนปลายลิขสิทธิ์ของสำนักงานส่งเสริม การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย**. เอกสารางวิชาการลำดับที่ 36/2554 สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ.
- ทรงยศ สาโรจน์. (2564). การสังเคราะห์รูปแบบการจัดการศูนย์เรียนรู้ชุมชนในการจัดการ ตนเอง ตามศาสตร์พระราชา กรณีศึกษาชุมชนบางเลน จังหวัดนนทบุรี. **Journal of Roi Kaensarn Academi**, 6(1), 10–25. <https://so02.tci-thaijo.org/index.php/JRKSA/article/view/246276>
- ฝ่ายบริการวิชาการ สถาบันวิจัยและพัฒนา. (2557). **เอกสารองค์ความรู้เปิดพื้นที่ให้เป็นศูนย์ การเรียนรู้ วิจัย บริการวิชาการและถ่ายทอดนวัตกรรมสู่ท้องถิ่น ชุมชนคำชะ โน ด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี** (เอกสารที่ไม่มีการตีพิมพ์). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวน สุนันทา.
- ภูสิทธิ์ ภูคำชะ โน ด อเสข ชันธวิชัยและเพ็ญนภา ปาละปิ่น. (2563). **การวิจัยและพัฒนาสังคม รากหญ้า เศรษฐกิจภูมิปัญญา ประชากรมีส่วนร่วมผสมผสาน นวัตกรรมอีสานบูรณาการ ท่องเที่ยววัฒนธรรมลดความเหลื่อมล้ำอย่างยั่งยืน** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัย ราชภัฏสวนสุนันทา.
- ภูสิทธิ์ ภูคำชะ โน ด. (2558). **เอกสารประกอบการสอน รายวิชาเศรษฐกิจสังคมตามแนว พระราชดำริ** (เอกสารที่ไม่มีการตีพิมพ์). แขนงวิชาการจัดการพัฒนาสังคม ภาค สังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

- ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด. (2560). “คำชะโนด” ศูนย์การเรียนรู้ วิจัย บริการวิชาการและถ่ายทอดนวัตกรรมสู่ท้องถิ่น ชุมชนคำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี เอกสารประกอบการเยี่ยมชมนายกร ทัพพะรังสี นายกสภามหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา (เอกสารที่ไม่มีการตีพิมพ์). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด. (2561). มโนทัศน์การแก้ปัญหาความยากจน จากพอยู่พอกินสู่มีอยู่มีกิน มีชีวิตที่พอเพียงอย่างยั่งยืน จากหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงสู่ศาสตร์พระราชาพัฒนาท้องถิ่นที่ยั่งยืน (เอกสารที่ไม่มีการตีพิมพ์). สาขาวิชาการจัดการสังคม และวัฒนธรรม แขนงวิชาการจัดการพัฒนาสังคมภาคสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ ร่วมกับสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด. (2562). บุพปัจจัยที่ส่งผลต่อคุณภาพชีวิตในครอบครัวของหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง (วิทยานิพนธ์ปริญญาเอกที่ไม่มีการตีพิมพ์). สาขาวิชาการบริหารการพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด. (2563). นวัตกรรม วิถีพัฒนา ภูมิปัญญาภูมิพัฒนา. ดี-วิทย.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.
- สถาบันวิจัยและพัฒนา. (2559). ผลการดำเนินงานโครงการบริการวิชาการ ประจำปีงบประมาณ 2559 (เอกสารที่ไม่มีการตีพิมพ์). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- สถาบันวิจัยและพัฒนา. (2562). รายงานผลการดำเนินงานโครงการบูรณาการพันธกิจสัมพันธ์ เพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนของประชาชนในท้องถิ่น ภายใต้ยุทธศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น (เอกสารที่ไม่มีการตีพิมพ์). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- สถาบันวิจัยและพัฒนา. (2564). รายงานผลการดำเนินโครงการพัฒนาคุณภาพชีวิตและยกระดับรายได้ให้กับคนในชุมชนฐานราก พ.ศ. 2564 (เอกสารที่ไม่มีการตีพิมพ์). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

- สถาบันวิจัยและพัฒนา ร่วมกับ คณะและวิทยาลัย. (2563). รายงานผลการดำเนินงานโครงการพัฒนาคุณภาพชีวิตและยกระดับรายได้ให้กับคนในชุมชนฐานราก ภายใต้ยุทธศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น (เอกสารที่ไม่มีการตีพิมพ์). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- สนธยา พลศรี. (2545). **ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน** (พิมพ์ครั้งที่ 4). โอเดียนสโตร์.
- สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. (2552). **สังคมไทย: ลักษณะ การเปลี่ยนแปลง และการพัฒนา** (พิมพ์ครั้งที่ 2). มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2547). **ทฤษฎีและกลยุทธ์การพัฒนาสังคม** (พิมพ์ครั้งที่ 5). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2554). **การทรงงานพัฒนาประเทศของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว**. ศูนย์การพิมพ์เพชรบูรณ์.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2554). **พระมหากษัตริย์นักพัฒนาเพื่อประโยชน์สุขสู่ปวงประชา**. ศูนย์การพิมพ์เพชรบูรณ์.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2561). **ศาสตร์กษัตริย์**. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงาน โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (สำนักงาน กปร.). (2555). **คู่มือที่ ๓ การเลี้ยงไก่ดำภูพาน**. มูฟเมนต์ เจน ทรี.
<http://puparn.rid.go.th/nineteen%20MENU/three.pdf>
- สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (สำนักงาน กปร.). (2565). **แผนแม่บทศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ พ.ศ. 2566-2570**. สำนักงาน กปร.

บทที่ 9

อนาคตคำชะโนด

ภาพอนาคตที่เป็นฉากทัศน์ของคำชะโนด ที่จะสามารถทำนายอนาคตได้อยู่ที่ปรากฏการณ์ปัจจุบันของประชาชนที่รักษาภาพลักษณ์ของคำชะโนดในปัจจุบันให้สามารถสร้างความประทับใจให้กับนักท่องเที่ยว ผู้คนที่ศรัทธาที่แสวงบุญมา รักษาวัฒนธรรมคำชะโนดให้มั่นคง อนุรักษ์รักษาด้านชะโนดให้คงอยู่คู่กับคำชะโนด หลีกเลี่ยงการสร้างพื้นที่ทันสมัยให้กับคำชะโนดจนกลายเป็นสิ่งที่ขัดต่ออัตลักษณ์คำชะโนด งานวิจัยที่บอกถึงทิศทางที่อนุรักษ์ สร้างมูลค่า คุณค่าที่เป็นอัตลักษณ์ของคำชะโนด อนาคตของคำชะโนดต้องไม่ติดกับดักปาฏิหาริย์ที่เกิดขึ้นในอดีตแต่ให้มั่นคงต่อหลักธรรมชาติที่เป็นจริงแท้จะไม่เสื่อมถอยลงในปัจจุบัน ดังนั้นคำชะโนดในอนาคตจึงต้องอธิบาย “ความยั่งยืน” ที่ถูกต้องกำหนดด้วยกรรมปัจจุบันที่เหล่าผู้คนได้กระทำไว้กับคำชะโนดทุกคนในคำชะโนด นักท่องเที่ยวที่มาแสวงบุญคำชะโนด ข้าราชการภาครัฐที่มาสร้างสิ่งเกี่ยวข้องกับคำชะโนด พ่อค้าแม่ค้าจากหมู่บ้านรอบคำชะโนด หรือนักธุรกิจที่มาหวังหาประโยชน์จากคำชะโนด ทั้งเรื่องบวงสรวง บายศรี หวยเบอร์ ขอพรโชคลาภ สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นปัจจุบันกาลย่อมจะสร้างกรรมปัจจุบันส่งผลต่อภาพอนาคตของคำชะโนดได้ต้องปรากฏวัฒนธรรมแบบคู่ขนาน คือ พิธีกรรมคู่พิธีการ (สิ่งศักดิ์สิทธิ์กับมนุษย์) การมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการอนุบาล อนุรักษ์ต้นชะโนด “รุกขนาคา” การท่องเที่ยว การสร้างบายศรีอัตลักษณ์คำชะโนด และบายศรีพญานาค ลายผ้าชิ้นถิ่นนาคา ความพอเพียงตามวิถีของคนคำชะโนด (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2557; 2561; 2563) ประชาชนต้องรู้จักพึ่งตนเองให้มากขึ้นพึ่งพารัฐให้น้อยลง ในรูปแบบบริหารจัดการตนเองให้สวัสดิการเกิดขึ้นกับประชาชนที่เป็นกลุ่มทำงานอาชีพเกิดใหม่ของคำชะโนด “ทำบายศรี” ทั้งนี้ในบทนี้ผู้เขียนได้รวบรวมผลการวิจัย ผลงานบริการวิชาการแก่สังคม และกิจกรรมการเรียนรู้แบบร่วมมือกับกลุ่มอาชีพเครือข่ายโรงเรียนที่เป็นเชิงบวกในการแก้ปัญหา พัฒนา ต่อยอด เพิ่มค่า หาจุดต่าง สร้างสรรค์ในพื้นที่คำชะโนดในช่วงเวลา 12 ปี นับตั้งแต่ พ.ศ. 2554-2565 เพื่อจะเป็นการบ่งชี้ไปยังการพัฒนาสังคมชุมชนคำชะโนดที่ยั่งยืนซึ่งมีรายละเอียดที่น่าสนใจมีโอกาสนายภาพอนาคตคำชะโนดบทวิเคราะห์บูรณาการกับข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้น ณ ปัจจุบันที่คำชะโนด ดังนี้

- ศูนย์อำนวยการคำชะโนดในการบริหารจัดการคำชะโนดที่ยั่งยืน
- การมีส่วนร่วมพัฒนาคำชะโนด
- ถนนแห่งการแสวงบุญแสวงโชคกลาง
- กำเนิดอาชีพใหม่ “ทำดอกไม้บายศรีบูชา” “นางรำคำชะโนด”
- อัตลักษณ์ “ซันหมากเบ็งคู่บารมีบายศรีบารมีคูเมือง”
- ปัจฉิมทศนะ

ศูนย์อำนวยการคำชะโนดในการบริหารจัดการคำชะโนดที่ยั่งยืน

1. การพัฒนาที่ยั่งยืน

การบริหารจัดการคำชะโนดมีแนวคิดด้านการพัฒนาที่ยั่งยืนด้วยสืบเนื่องพื้นที่คำชะโนดเป็นพื้นที่เชื่อมโยงโดยตรงกับเรื่องของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ต้องรักษาไว้ให้กับคนรุ่นต่อไป ได้รู้จักป่าดงชะโนดที่เกิดขึ้นกลุ่มอยู่บนป่าพรุลอยน้ำซึ่งมีแห่งเดียวในประเทศไทยและยังไม่มีพบว่ามีที่แห่งใดบนโลกใบนี้เช่นเดียวกัน ซึ่งคำว่า “การพัฒนาที่ยั่งยืน หมายถึง การพัฒนาที่ตอบสนองความต้องการของคนรุ่นปัจจุบัน โดยไม่ลดทอนความสามารถในการตอบสนองความต้องการของคนรุ่นหลัง (Brundtland Report, 1987) การเคลื่อนไหวด้านการพัฒนาที่ยั่งยืน เริ่มต้นเมื่อปี พ.ศ.2515 (1972) มีการประชุมสมาชิกประเทศต่าง ๆ 113 ประเทศที่กรุงสตอกโฮล์ม ในการประชุมของสหประชาชาติ ชื่อว่า “การประชุมสหประชาชาติว่าด้วยสภาพแวดล้อมของมนุษย์” อีก 20 ปีต่อมา ในปี พ.ศ.2535 (1992) มีการประชุมสุดยอดประเทศต่างๆ มากกว่า 178 ประเทศได้นำ Agenda 21 มาใช้ ซึ่งเป็นแผนปฏิบัติการที่ครอบคลุมเพื่อสร้างความร่วมมือระดับโลกเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนเพื่อปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์และปกป้องสิ่งแวดล้อมที่กรุงรีโอเดจาเนโร ประเทศบราซิล ชื่อว่า “การประชุมสหประชาชาติว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (UN Conference on Environment and Development) และนี่คือจุดเริ่มต้นที่ทำให้มีการพัฒนาแบบใหม่เพราะการพัฒนาแบบเก่าใช้ไม่ได้แล้ว (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตโต), 2561) ต่อมาปี พ.ศ.2543 ณ สำนักงานใหญ่สหประชาชาติในนิวยอร์ก การประชุมสุดยอดดังกล่าวส่งผลให้มีการร่างเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (MDGs) เพื่อลดความยากจนขั้นรุนแรง ในปี พ.ศ.2545 ปฏิญญา

โจฮันเนสเบิร์กว่าด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืนในแอฟริกาใต้ ได้ยืนยันถึงความมุ่งมั่นของชุมชนโลกในการขจัดความยากจนและสิ่งแวล้อม ในปี พ.ศ.2555 การประชุมสหประชาชาติว่าด้วยการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Rio+20) ที่เมืองริโอเดอจาเนโร ประเทศบราซิล ได้นำเอกสารผลลัพธ์ "อนาคตที่เราต้องการ" มาใช้เพื่อเริ่มกระบวนการพัฒนาเป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืนชุดหนึ่งเพื่อสร้างเป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืน ต่อมาในปี พ.ศ.2558 สมัชชาใหญ่ได้เริ่มรับรองการเปลี่ยนแปลงโลกด้วยวาระการพัฒนาที่ยั่งยืนปี 2030 ซึ่งมี SDGs 17 ประการ ได้รับการรับรองในการประชุมสุดยอดการพัฒนาที่ยั่งยืนของสหประชาชาติในนิวยอร์กในเดือนกันยายน 2015 (UN Department of Economic and Social Affairs, 2024)

ภาพที่ 9.1 เป้าหมาย SDGs 17 ประการ

ที่มา: UN Department of Economic and Social Affairs (2024)

ส่วนการเริ่มต้นการพัฒนาในประเทศไทยเมื่อก่อนถึงพุทธกาล (พ.ศ.2500) ยังไม่มีการใช้คำว่า พัฒนา แต่มีคำที่ใช้ว่า วัฒนา ความเจริญรุ่งเรือง ทำนุบำรุง ความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ ถือว่าเป็นคำธรรมดาสามัญ นับแต่วันที่ 1 เมษายน พ.ศ.2500 มีคำแถลงนโยบายของรัฐบาล โดยมีข้อความสำคัญที่กล่าวถึงคำว่า พัฒนา ว่า “...พัฒนาความเจริญทางเศรษฐกิจให้ถึงมือประชาชนโดยทั่วถึง...” ต่อมาในปี พ.ศ.2502 คณะปฏิวัติได้ออกพระราชบัญญัติสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ พ.ศ.2502 และเกิด “สภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ” จึงปรากฏคำว่า “พัฒนา” เป็นคำหลักครั้งแรก จนในที่สุดประเทศไทยได้มีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ต่อมาได้เติมคำว่า “และสังคม” เข้าไปในแผนฉบับที่ 2 แต่แผนฉบับที่ 1 ใช้

เวลา 6 ปี (พ.ศ.2504-2509) นี่ก็จุดเริ่มของการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมอย่างจริงจังในประเทศไทย (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2504; 2507; สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2561) อย่างไรก็ตามในประเทศไทยมีความต้องการให้เกิดการบรรลุการพัฒนาที่ยั่งยืน มีองค์ประกอบสำคัญ 3 ประการ ได้แก่ การเติบโตทางเศรษฐกิจ (economic growth) ความครอบคลุม ทางสังคม (social inclusion) และการคุ้มครองสิ่งแวดล้อม (environmental protection) โดยเชื่อมโยงใน 5 มิติ (5P) ได้แก่ (1) การพัฒนาคน (People) (2) สิ่งแวดล้อม (Planet) (3) เศรษฐกิจและความมั่งคั่ง (Prosperity) (4) สันติภาพและความยุติธรรม (Peace) (5) ความเป็นหุ้นส่วนการพัฒนา (Partnership) (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2567) นอกจากนี้ยังพบว่าการพัฒนาต้องเติมปัจจัยที่นำไปสู่กระบวนการพัฒนาแบบใหม่ (การพัฒนาที่ยั่งยืน) ที่สมบูรณ์มากขึ้นจะมี 3 อย่าง ได้แก่ (1) สิ่งแวดล้อม มีปัญหาที่เกิดจากปัจจัยสำคัญ คือ ประชากร (population) ความร่อยหรอของทรัพยากร (depletion) และมลภาวะ (pollution) (2) การพัฒนา หมายเอาการพัฒนาเศรษฐกิจ ต้องประกอบด้วยวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และพฤติกรรมเศรษฐกิจ ในการผลิต การบริโภคและการแจกจ่ายกระจายรายได้ (3) การพัฒนามนุษย์ (ภาวนา) ต้องพัฒนาให้ครบทั้ง 3 ด้าน ได้แก่ ด้านพฤติกรรมและวิถีใช้ชีวิต ด้านจิตใจ เน้นพัฒนาคุณธรรมและความเข้มแข็งมั่นคงของจิตใจ และด้านปัญญา หรือปรีชาญาณ คือความรู้ความเข้าใจในแนวความคิด ทศนคติและค่านิยม (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2561) ชี้ให้เห็นว่าการพัฒนาที่ยั่งยืนมีฐานรากมาจากมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ต่อมาได้เพิ่มด้านคุณภาพชีวิตจนกลายเป็น 17 เป้าหมายในการพัฒนาที่ยั่งยืน ผู้เขียนจึงสรุปว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนหมายถึง การทำให้คนมีพฤติกรรม จิตใจ และปัญญาที่สมบูรณ์ต่อการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันในสิ่งแวดล้อมที่ดี รู้จักใช้ทรัพยากรแต่พอดี รู้จักแบ่งปันให้คนในอนาคตและให้รักษาสมดุลของเศรษฐกิจในสังคมมนุษย์อย่างสันติวิธี ดังนั้นเมื่อพิจารณาเชื่อมโยงมายังพื้นที่คำชะโนดแล้วมีเป้าหมายหนึ่งที่เป็นบริบทชัดเจนนั่นก็คือ “คน (พฤติกรรม) และสิ่งแวดล้อม” แม้จะเกี่ยวกับการท่องเที่ยวจะต้องปฏิบัติให้เกิดการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนเป็นการท่องเที่ยวที่รักษาสิ่งแวดล้อมอนุรักษ์ต้นชะโนดไปพร้อมด้วยอาทิ การไม่ขูด ลูบ ทาแป้ง หัก ตัด เดี๋ยวย่ำทำลายต้นชะโนด หรือการไม่ทำกิจกรรมที่เกี่ยวกับการจุดธูป จุดประทัดไฟในพื้นที่ป่าคำชะโนดนั่นเอง

2. การบริหารจัดการคำชะโนดเพื่อกิจกรรมทางท่องเที่ยว

การปรากฏ “ศูนย์อำนวยการคำชะโนด” เกิดขึ้นภายหลังการจัดตั้งผู้จัดการคำชะโนดและผู้จัดเก็บของคำชะโนด และคณะกรรมการบริหารคำชะโนดเนื่องจากมีปัญหการบริหารจัดการทั้งร้านค้าและพื้นที่ ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น ความขัดแย้งระหว่างนักท่องเที่ยวกับคนค้าขาย ขายหอย ขายหมากพลู การจัดเก็บค่าจอดรถ ขนาดของกลุ่มนักท่องเที่ยวที่มีมากขึ้น โดยปฏิบัติการตั้งแต่ปี พ.ศ.2560 มีแนวทางการจัดตั้งคณะกรรมการบริหารคำชะโนดเพิ่มเติมและให้มีการแบ่งการทำงานเพื่อการจัดการท่องเที่ยวและบริหารพื้นที่ให้เกิดประโยชน์ในการท่องเที่ยวคำชะโนดมากที่สุดและให้คำชะโนดได้รับผลกระทบด้วยการจัดสรรประโยชน์แก่ส่วนรวมมากที่สุดให้มีความขัดแย้งกันน้อยที่สุด (อาตินาถ รุกขชาตินาถา, 2565) โดยมีร่องรอยของการบริหารพัฒนาคำชะโนดเพื่อให้การท่องเที่ยวมีความยั่งยืน ดังมีสาระสำคัญดังนี้

ก่อน ปี พ.ศ. 2552 มีกรรมการคำชะโนดที่ประกอบด้วยเจ้าอาวาสวัดศิริสุทโธ กับกำนันตำบลบ้านม่วงและชาวบ้าน เปิดตู้บริจาคเข้าบัญชีของวัดเพื่อเป็นการบำรุงศาสนาและสาธารณกุศล ซึ่งในขณะนั้นกำนันพงษ์ศักดิ์เป็นผู้ช่วยกำนันตำบลบ้านม่วงเป็นมาเป็นที่มางานทำงานจึงเห็นเหตุการณ์ในการพัฒนากิจกรรมและการเปลี่ยนแปลงของคำชะโนดอย่างต่อเนื่อง

ปี พ.ศ. 2552 ยังมีการบริหารจัดการคำชะโนดแบบเดิม แต่มีการได้รับคำแนะนำจากวัฒนธรรมอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานีมาอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งเกิดแนวคิดที่จะต้องบริหารจัดการตนเองแยกคำชะโนดออกจากการบริหารจัดการของวัดศิริสุทโธ เน้นการพัฒนาแบบบ้าน-วัด-ราชการในท้องถิ่น กระทั่งในปี พ.ศ.2557-2558 ชาวบ้านโนนเมือง ได้คัดเลือกกรรมการบริหารคำชะโนดโดยจัดตั้ง “ผู้จัดการคำชะโนด” คือผู้ใหญ่บุญมีซึ่งเป็นผู้ใหญ่บ้านบ้านโนนเมืองคนแรก ซึ่งเป็นผู้จัดการคำชะโนดคนแรก และมีการบริหารจัดการคำชะโนดแบบค่อยเป็นค่อยไปตามความรู้แบบชาวบ้านและภูมิปัญญาท้องถิ่น จนกระทั่งมีการจัดตั้ง “กองทุนคำชะโนด” เพื่อรองรับเงินบริจาคจากผู้ศรัทธาต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธ เจ้าย่าศรีปทุมมา เงินที่อยู่ในตู้บริจาคของนักท่องเที่ยว ผู้จัดการคำชะโนดไม่มีองค์ความรู้ด้านการเงินจนทำให้เกิดปัญหาต่าง ๆ นานากับคำชะโนด มีความขัดแย้ง และการไม่ไว้วางใจซึ่งกันและกันจนก่อให้เกิดปัญหาการบริหาร จนผู้จัดการอยู่ไม่ครบปีต้องลาออก และแต่งตั้งกันใหม่อีกครั้งในปี พ.ศ.2559

ในที่สุด ปี พ.ศ. 2560 มีการร่างระเบียบข้อบังคับการบริหารที่สาธารณะประโยชน์ (คำชะโนด) จึงได้มีการจัดตั้งศูนย์อำนวยการคำชะโนดขึ้น และให้กำนันตำบลบ้านม่วงรักษาการ ผู้จัดการคำชะโนด และแต่งตั้งตำแหน่งสำคัญ คือ “ผู้จัดเก็บ” คุณอาตินาถเป็นผู้มีความรู้ด้านการเงินและการจัดทำบัญชีเบื้องต้นเพื่อมาดูแลทรัพย์สินของคำชะโนดทั้งหมดมาจนถึงปัจจุบัน

ภาพที่ 9.2 ผู้จัดการคำชะโนด และผู้จัดเก็บของศูนย์อำนวยการคำชะโนด

พื้นที่ผลประโยชน์ในอดีตมีวัดศิริสุทโธ คณะกรรมการหมู่บ้านโนนเมือง และพ่อค้าแม่ขายได้จำลอง ดูแลกันเองทำให้คนในหมู่บ้านขาดสิทธิ์ในการเข้ามาได้รับประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการท่องเที่ยว จนมีการร้องเรียนเกิดขึ้นจำนวนมากทำให้หน่วยงานภาครัฐเข้ามามีส่วนร่วมเกี่ยวข้องในการบริหารจัดการและจัดแบ่งพื้นที่ผลประโยชน์ออกให้ชัดเจน อาทิ (1) พื้นที่วัดศิริสุทโธ ดูแลพื้นที่วัด องค์พระใหญ่ (2) พื้นที่เกาะคำชะโนด รอบเกาะ ศาลเก่า ลานบวงสรวง ลานหน้าศาลาวัดร้านค้าต่าง ๆ อยู่ในการดูแลของศูนย์อำนวยการคำชะโนด (3) ศูนย์จำหน่ายเครื่องสักการบูชา เป็นส่วนการดูแลกลุ่มวิสาหกิจชุมชนดอกไม้บ้านโนนเมือง (4) กลุ่มชาวลีोटเตอร์ ขายหมากพลู มีกรรมการคอยดูแลจัดการกันเองแต่ปัจจุบันศูนย์อำนวยการคำชะโนดเข้ามาดูแลประโยชน์ให้กับคำชะโนด และขจัดความขัดแย้งออกไปได้จึงอยู่ด้วยความสงบร่มเย็น ดังนั้นเมื่อกล่าวถึง “คำชะโนด” จะพบว่า มีคณะกรรมการบริหารคำชะโนดคอยดูแลในเชิงนโยบาย กำกับการบริหารจัดการด้านการท่องเที่ยวคำชะโนด แต่ในมิติความเป็นจริงพบว่า

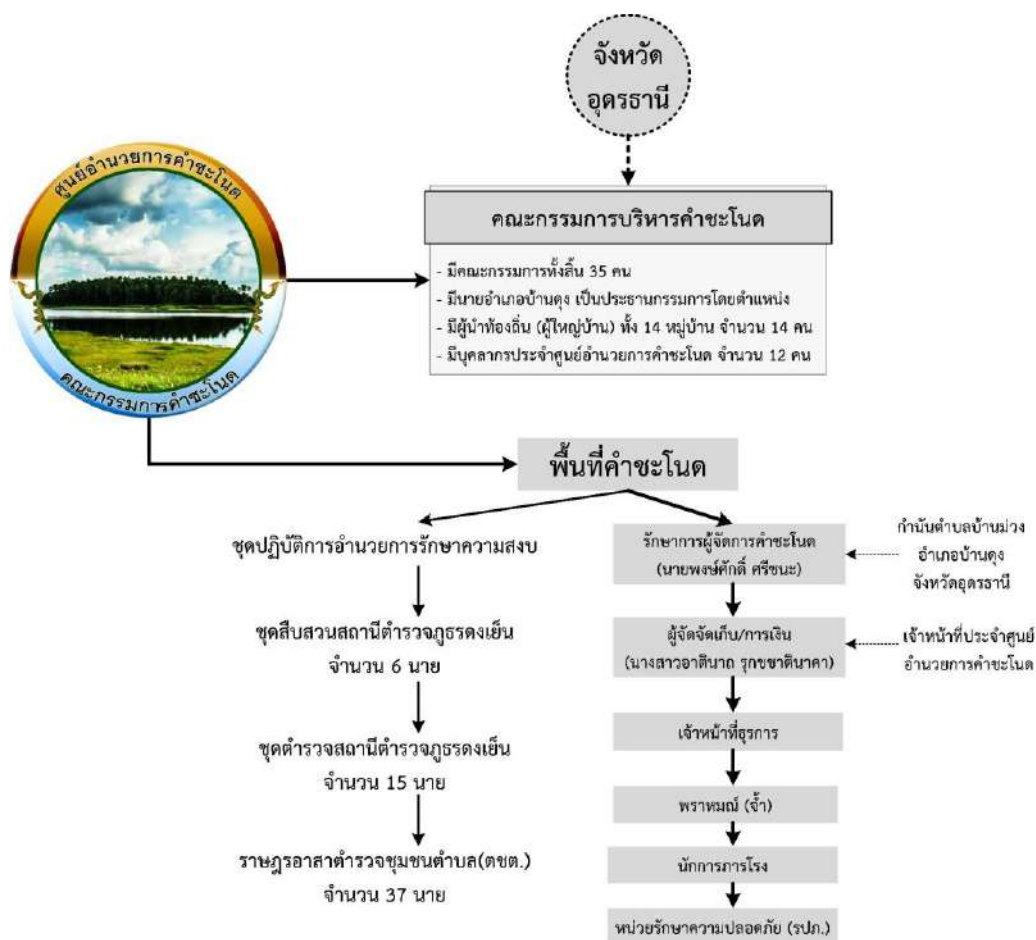
มีบุคลากรประจำศูนย์อำนวยการคำชะโนด เป็นผู้ขับเคลื่อนตัวจริง ที่มีทั้งรักษาการผู้จัดการ และผู้จัดเก็บรายได้ บริหารงานทั้งหมด

ศูนย์อำนวยการคำชะโนด เปิดกระบวนการมีส่วนร่วมให้กับผู้นำหมู่บ้านและหน่วยงานทางปกครอง สุขภาพ และการศึกษาโดยครอบคลุม 14 หมู่บ้านในเขตปกครองตำบลบ้านม่วง โดยมีพื้นที่คำชะโนดเป็นที่ตั้งศูนย์อำนวยการ ซึ่งมีปัจจุบันมีโครงสร้างการทำงานที่มีระบบมากขึ้นมีระเบียบข้อบังคับ มีโครงสร้างบุคลากร มีคำขวัญคำชะโนด ที่กล่าวว่า “คำชะโนด วังนาคินทร์ แดนนาครา รวมศรัทธา เจ้าปู่พญานาคาธิบดินทร์สุโท เจ้าย่านางพญานาคินีศรีปทุมมา ลุ่มน้ำสงคราม ตำนานกล่าวขานห้าพันปี ถิ่นเชื่อกันดี มีคุณธรรม น้อมนำความเป็นอยู่อย่างพอเพียง” มีพันธกิจสำคัญ ดังนี้ (คณะกรรมการบริหารคำชะโนด, 2562)

- 1) อำนวยความสะดวกนักท่องเที่ยว ญาติธรรมผู้นำบุญที่มาทำบุญทุกคน
- 2) พัฒนาปรับปรุงภูมิทัศน์ ภายในบริเวณอาคาร สถานที่คำชะโนดให้สะอาด สวยงาม สบายตา สบายใจ
- 3) ปรับปรุงสถานที่เพื่อรับรองนักท่องเที่ยว และผู้แสวงบุญใหญ่มีสถานที่จอดรถอย่างพอเพียง
- 4) ปรับปรุง ดูแลความสะอาด ห้องน้ำ เพื่อรองรับกับจำนวนผู้ใช้บริการตลอดฤดูกาล
- 5) พัฒนาและปรับปรุงสถานประกอบการค้าขายให้เป็นระเบียบ สะอาดตา สะอาดใจ เพื่อรับบริการผู้บริโภครทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ อาหารอร่อย สะอาด ปลอดภัย
- 6) ปรับปรุงและพัฒนาศูนย์อำนวยการ เพื่อใช้เป็นสำนักงานบริหารงานด้านบุคลากร ข้อมูลข่าวสาร งานธุรการอื่นๆ

ทั้งนี้พื้นที่คำชะโนดที่ศูนย์อำนวยการดำเนินการมีการจัดกิจกรรมที่ดำเนินการในรอบปี ได้แก่ กิจกรรมประเพณีเทศกาลสงกรานต์ กิจกรรมประเพณีบุญเดือนหก กิจกรรมประเพณีปีใหม่ กิจกรรมบุญเข้าพรรษา บุญออกพรรษา และวันสำคัญทางศาสนา นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมปฏิบัติรายวันซึ่งปรากฏมีพิธีกรรมทุกวัน ประกอบด้วย กิจกรรมบวงสรวง กราบไหว้ บูชา เจ้าปู่ศรีสุทโธ เจ้าย่าศรีปทุมมา กิจกรรมขอบน และกิจกรรมแก้บน เมื่อสำเร็จจากการบนกับปู่และย่าไว้ และกิจกรรมการท่องเที่ยว ชมเกาะคำชะโนดเชิงนิเวศ เมื่อพิจารณาขอบเขตการดูแลพื้นที่มีมากขึ้นย่อมสะท้อนคนที่มีมาทำงานร่วมในศูนย์อำนวยการคำชะโนดมากขึ้น โดยมีคณะ

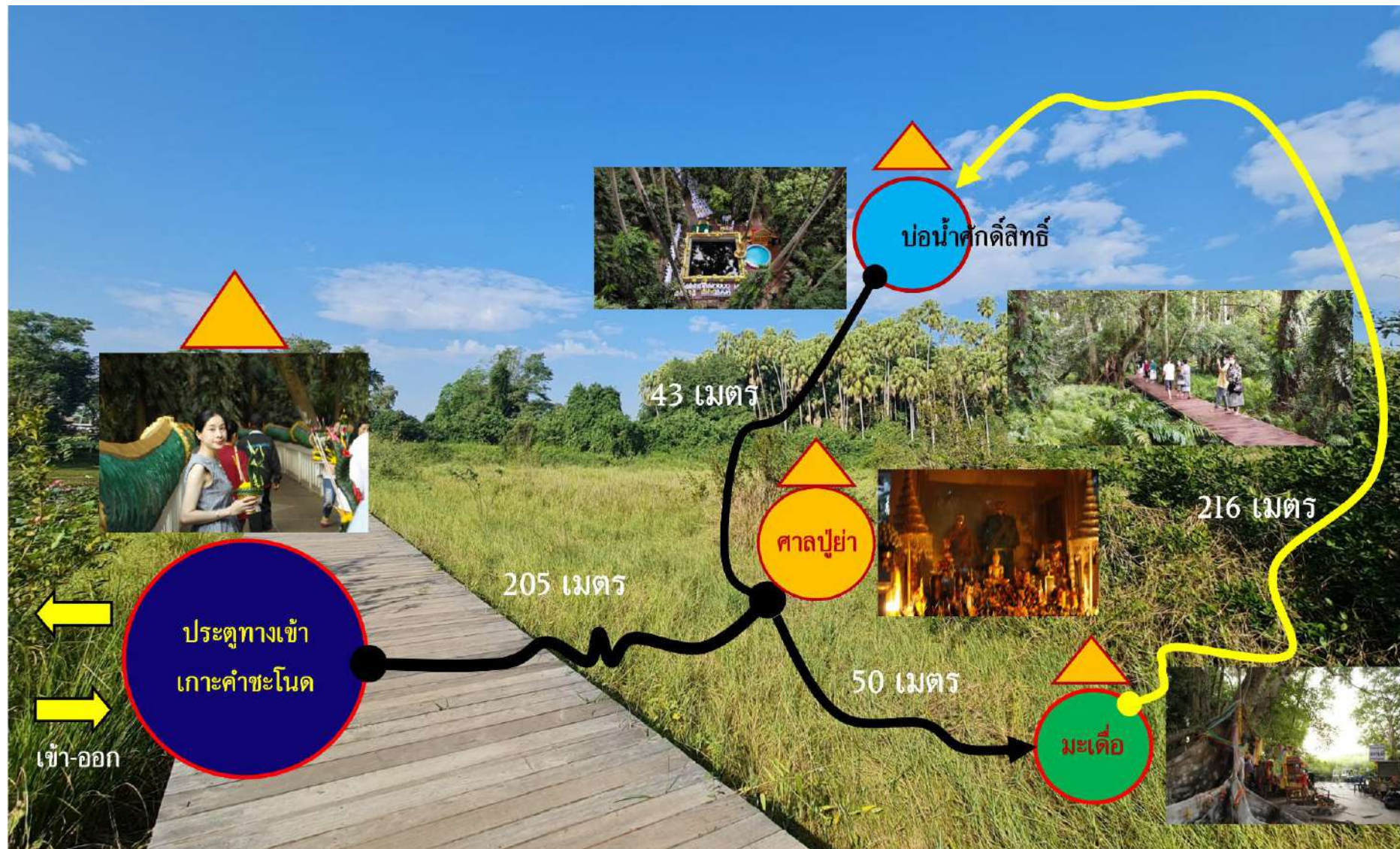
กรรมการบริหารคำชะโนด จำนวน 35 คน มีนายอำเภอบ้านดุง เป็นประธานกรรมการโดยตำแหน่ง มีผู้นำท้องถิ่น (ผู้ใหญ่บ้าน) ทั้ง 14 หมู่บ้าน จำนวน 14 คน มีบุคลากรประจำศูนย์อำนวยการคำชะโนด จำนวน 12 คน โดยมีกำนันพงษ์ศักดิ์เป็นผู้รักษาการผู้จัดการ คุณอาตินาดเป็นผู้จัดเก็บ ตลอดจนเจ้าชวการเป็นพรหมณ์หรือเจ้าประจำคำชะโนด ทั้งนี้ยังมีชุดปฏิบัติการอำนวยการรักษาความสงบ สถานีตำรวจภูธรดงเย็น ประกอบด้วย ชุดสืบสวนสถานีตำรวจภูธรดงเย็น จำนวน 6 นาย ชุดตำรวจสถานีตำรวจภูธรดงเย็น จำนวน 15 นาย และราษฎรอาสาตำรวจชุมชนตำบล (ตชต.) จำนวน 37 นาย ดังโครงสร้างบุคลากร ต่อไปนี้

ภาพที่ 9.3 โครงสร้างบุคลากรศูนย์อำนวยการคำชะโนด

ที่มา: ศูนย์อำนวยการคำชะโนด (2565)

การสนทนากับนักการภารโรงที่เป็นเจ้าหน้าที่อยู่ประจำในป่าคำชะโนด อยู่ตรงศาลเจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมา ได้ได้ข้อมูลสำคัญอย่างหนึ่งที่น้อยคนนักที่จะรับรู้ ว่า สะพานทางเดินที่เชื่อมโยงกันตั้งแต่เศียรแห่งนาคราชทางเข้าเกาะคำชะโนดเชื่อมจนสุดทางมีความยาวต่อเนื่องกัน 514 เมตร (เข็มควร เชียงกาบล, 2565) โดยมีความยาวแต่ละจุด ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 9.4 ความยาวของสะพานที่นักท่องเที่ยวสามารถเดินเข้าป่าคำชะโนด จำนวน 514 เมตร

การมีส่วนร่วมพัฒนาคำชะโนด

1. การมีส่วนร่วมพัฒนาคำชะโนด

ข้อมูลการมีส่วนร่วมเป็นผลจากการวิจัยเรื่อง การบริหารการพัฒนาอัตลักษณ์ “คำชะโนด” อนุรักษ์ “รุกขนาคา” เมืองอุดรธานีสู่การมีส่วนร่วมของประชาชนร้านค้าผลิตภัณฑ์คนรากหญ้า อยู่ดีมี สุข ลดความเหลื่อมล้ำอย่างยั่งยืน (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2563) ดังมีรายละเอียดสำคัญดังนี้

1.1 ข้อมูลพื้นฐานบุคคล

ประชาชนที่เป็นตัวแทนของ 200 ครอบครัวส่วนใหญ่ที่ตอบแบบสอบถามเป็นเพศหญิง อยู่บ้านคูแลครอบครัว (ร้อยละ 61.00) มีอายุตั้งแต่ 41-50 ปีขึ้นไป (ร้อยละ 65.00) มีสถานภาพสมรสแล้ว (ร้อยละ 79.00) มีระดับการศึกษาระดับประถมศึกษา-มัธยมศึกษาตอนต้น-มัธยมศึกษาตอนปลาย (ป.6-ม.3-ม.6-ปวช.) (ร้อยละ 90.00) มีอาชีพค้าขาย (ร้อยละ 32.50) รองลงมาทำอาชีพเกษตรกรรมทั่วไป (ร้อยละ 21.50) ส่วนใหญ่มีรายได้ต่อเดือนไม่เกิน 15,000 บาท (ร้อยละ 69.50) ส่วนใหญ่เป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคม (ร้อยละ 64.50) โดยเฉพาะกลุ่มอาชีพของหมู่บ้าน (ร้อยละ 37.50) สมาชิกกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง (ร้อยละ 20.00) กลุ่มวิสาหกิจชุมชน (ร้อยละ 16.50) การมีเพื่อนบ้านที่สนิทสนมคุ้นเคยกันภายในหมู่บ้านเกือบทุกคนที่สนิทกัน (ร้อยละ 77.00) เกินครึ่งหนึ่งของประชาชนมีการพบปะพูดคุย สนทนาปรึกษา และขอความช่วยเหลือกับเพื่อนบ้านที่สนิทสนมคุ้นเคยกันภายในหมู่บ้านคำชะโนด (ร้อยละ 63.00) นอกจากนี้ยังพบว่าผู้เป็นแม่ เป็นผู้ที่ได้รับผิดชอบหลักในครอบครัว (ร้อยละ 33.00) ผู้เป็นพ่อ ทำหน้าที่รองลงมา (ร้อยละ 30.50) ผู้ตอบแบบสอบถามมีสถานะความเป็นสมาชิกของครอบครัว (ร้อยละ 49.50) และมีสถานะเป็นเจ้าของบ้าน (ร้อยละ 48.00) ความเป็นเจ้าของที่ดินทำกินในปัจจุบันพบว่า เกินครึ่งหนึ่งเป็นเจ้าของที่ดินมากกว่า 15 ไร่ (ร้อยละ 51.00) และการมีร้านค้าผลิตภัณฑ์ในพื้นที่คำชะโนดในฐานะเป็นเจ้าของร้าน (ร้อยละ 24.50) เป็นเพียงผู้เช่า (ร้อยละ 21.00) และไม่มีร้านในคำชะโนด (ร้อยละ 54.50)

1.2 ศักยภาพชุมชนที่สะท้อนถึงความเข้มแข็งของชุมชน

ประชาชนในพื้นที่คำชะโนด ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี มีความคิดเห็นมากที่สุดที่สะท้อนศักยภาพชุมชนในเรื่องครอบครัวส่วนใหญ่สมาชิกในครอบครัวมี

ส่วนร่วมในกิจกรรมของหมู่บ้านเสมอ และรู้จักการประกอบอาชีพเกษตรทฤษฎีใหม่ของในหลวงรัชกาลที่ 9 นั้นหมายความว่าประชาชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมของหมู่บ้านที่มีความศรัทธาอย่างมั่นคงในคำสอนและแนวคิดทฤษฎีใหม่ของในหลวงรัชกาลที่ 9 เป็นการสร้างศักยภาพชุมชนแต่ไม่ค่อยมีการรวมกลุ่มภาคี เครือข่าย องค์กรในการพัฒนาท้องถิ่นและไม่มีจิตอาสาในคำชะโนด

1.3 การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าคำชะโนด หรือต้นชะโนด

1.3.1 การอนุรักษ์ป่าคำชะโนด

ประชาชนในพื้นที่คำชะโนด ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี มีความศรัทธาต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธเจ้าย่าศรีปทุมมาโดยเข้ากราบสักการะทุกปี และมีผู้นำที่เข้าไปมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าคำชะโนด ที่สำคัญประชาชนในพื้นที่ได้มีโอกาสเคยเข้าร่วมกิจกรรมในการปลูกต้นชะโนด แต่ยังมีการทำบายศรีไปจำหน่ายให้กับกลุ่มอาชีพที่คำชะโนดมีส่วนร่วมไม่มากนัก

1.3.2 “รุกขนาคา”

ประชาชนในพื้นที่คำชะโนด ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ประชาชนมีความภูมิใจที่คำขวัญจังหวัดอุดรธานี ได้เพิ่ม “คำชะโนด” เข้าไปในคำขวัญที่ว่า “กรมหลวงประจักษ์ฯสร้างเมือง ลือเลื่องแหล่งธรรมะ อารยธรรมห้าพันปี ธานีผ้าหมี่ขิด ธรรมชาติเนรมิตทะเลบัวแดง แรงศรัทธาศรีสุทโธปทุมมาคำชะโนด” และปรารถนาให้คำชะโนดต้องมีผลิตภัณฑ์ที่เป็นอัตลักษณ์จากท้องถิ่น นอกเหนือจากความเชื่อ หรือเหรียญบูชา เพื่อเป็นพื้นที่แห่งศรัทธา ที่สำคัญประชาชนยังการขอพรกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ประจำคำชะโนด จะบรรลุลผลและเป็นกำลังใจที่สำคัญให้กับครอบครัวและมีความเชื่อว่า ต้นชะโนดในป่าคำชะโนดปัจจุบัน มีความเชื่อ มากกว่า 150 ปี อย่างไรก็ตามประชาชนยังให้ความเห็นว่า “ต้นชะโนด มีลักษณะคล้าย พญานาค” หรือเรียกว่า “รุกขนาคา” ยังอยู่ในระดับที่มีค่าเฉลี่ยต่ำที่สุดและเป็นเพียงข้อเดียวที่อยู่ระดับมาก

1.3.3 วิธีการอนุรักษ์ “รุกขนาคา” มี 3 ขั้นตอน ได้แก่ การเก็บเมล็ดชะโนด การเพาะพันธุ์เมล็ดชะโนด และการปลูกต้นชะโนด

1.4 การมีส่วนร่วมกิจกรรมทางสังคมของประชาชนในชุมชนคำชะโนด

การมีส่วนร่วมกิจกรรมทางสังคมในชุมชนท้องถิ่น โดยภาพรวมอยู่ในระดับการมีส่วนร่วมมากที่สุด (ค่าเฉลี่ย 5.35) เมื่อพิจารณาตามรายด้านพบว่า ประชาชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางสังคมในชุมชนคำชะโนดอยู่ในระดับมากที่สุดทุกด้านเรียงค่าเฉลี่ยจากมากไปน้อย ซึ่งระดับมากที่สุด ได้แก่ (1) ด้านการมีส่วนร่วมเพื่อการรักษาวัฒนธรรมท้องถิ่นให้คงอยู่ และด้านการมีส่วนร่วมกิจกรรมทางสังคมวัฒนธรรม (ค่าเฉลี่ย 5.40) (2) ด้านการมีส่วนร่วมเพื่อความทันสมัยของครอบครัว (ค่าเฉลี่ย 5.32) (3) ด้านการมีส่วนร่วมในการสนับสนุนครัวเรือนตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง (ค่าเฉลี่ย 5.28) ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 9.1 แสดงระดับการมีส่วนร่วมกิจกรรมทางสังคมของประชาชนในชุมชนคำชะโนด

การมีส่วนร่วมกิจกรรมทางสังคมในชุมชนท้องถิ่น	ค่าเฉลี่ย	ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน	ระดับ
ด้านการมีส่วนร่วมกิจกรรมทางสังคมวัฒนธรรม	5.40	0.87	มากที่สุด
ด้านการมีส่วนร่วมเพื่อความทันสมัยของครอบครัว	5.32	0.85	มากที่สุด
ด้านการมีส่วนร่วมเพื่อการรักษาวัฒนธรรมท้องถิ่นให้คงอยู่	5.40	0.81	มากที่สุด
ด้านการมีส่วนร่วมในการสนับสนุนครัวเรือนตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง	5.28	0.92	มากที่สุด
รวม	5.35	0.81	มากที่สุด

ที่มา: ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด (2563)

1.5 การน้อมนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้ในระดับครอบครัว

การน้อมนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้ในระดับครอบครัวของประชาชนในชุมชนคำชะโนด โดยภาพรวมอยู่ในระดับการปฏิบัติมากที่สุด (ค่าเฉลี่ย 5.33) โดยพบว่า ประชาชนมีการน้อมนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้ในระดับครอบครัวอยู่ในระดับมากที่สุดทุกด้าน เรียงค่าเฉลี่ยจากมากไปน้อย ได้แก่ ด้านการปลูกพืชผสมผสานทำการเกษตร (ค่าเฉลี่ย 5.43) ด้านการดำรงมั่นในภูมิปัญญาความเชื่อของท้องถิ่น (ค่าเฉลี่ย 5.38) ด้านการเอื้ออาทรเกื้อกูลต่อกัน (ค่าเฉลี่ย 5.30) ด้านการออมทรัพย์ (ค่าเฉลี่ย 5.30) และด้านการทำอาชีพเสริมเพิ่มรายได้ของครอบครัว (ค่าเฉลี่ย 5.23) อย่างไรก็ตามในการลงพื้นที่คำชะ

โนดแบบฝังตัว (Embedding) ในการสัมภาษณ์ผู้นำและประชาชนในชุมชนท้องถิ่นและการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (participant observation) พบว่า ในที่สุดแล้วประชาชนเคยมีวิถีชีวิตแบบอยู่กับธรรมชาติอยู่กับการเกษตร ทำนาทำสวน ย่อมไม่สามารถทิ้งสิ่งเหล่านั้นไปได้ถ้าหากการท่องเที่ยวมีปัญหา ชาวประชาคำชะโนดย่อมหวนคือนอาชีพเดิมอย่างแน่นอน ประชาชนคิดเหมือนกันว่า ณ ห่วงเวลาแห่งการท่องเที่ยวเราต้องเก็บอาชีพ สร้างอาชีพ สร้างผลิตภัณฑ์เพื่อต้อนรับแขกผู้มาเยือนอย่างดีที่สุด แต่อย่างไรก็ตามมีประชาชนหลายครอบครัวช่วง 3 ปี คือปี พ.ศ.2560-2562 ได้ทิ้งร้างท้องนา ไปมุ่งหารายได้ในอาชีพค้าขายเป็นส่วนใหญ่และซื้อข้าวอาหารกินเป็นหลัก ชาวบ้านยังยึดมั่นในการน้อมนำหลักคำสอนทางพุทธศาสนามาปฏิบัติ ยังมั่นคงในการสร้างบุญกุศลทั้งวัยเด็ก หนุ่มสาว คนชรา นี่คือวิถีคนวิถีธรรมวิถีคำชะโนด ชี้ให้เห็นว่า ปรากฏการณ์คำชะโนดเป็นรากเหง้าจากวัฒนธรรมที่เป็นคติชนวิทยาเฉพาะถิ่น ซึ่งสอดคล้องกับรากวัฒนธรรมพื้นฐาน 6 ประการ ได้แก่ วัฒนธรรมเป็นระบบความคิดและค่านิยมที่สมาชิกสังคมมีส่วนร่วม วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์ต้องเรียนรู้ร่วมกัน วัฒนธรรมมีพื้นฐานมาจากการใช้สัญลักษณ์ วัฒนธรรมเป็นองค์รวมของความรู้และภูมิปัญญา วัฒนธรรมคือกระบวนการในการกำหนดนิยามความของชีวิตและสิ่งที่อยู่รอบตัวมนุษย์ และวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ไม่หยุดนิ่งแต่เปลี่ยนแปลงปรับตัวอยู่ตลอดเวลา (ยศ สันตสมบัติ, 2559) ซึ่งวิถีคำชะโนดยังเป็นพลังอำนาจของสังคมที่มีกลไกทางสังคมกำหนดบทบาทแบบแผนชีวิตประจำวัน ขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรม ซึ่งเป็นอำนาจของสังคมที่ถูกกล่อมเกลามาตั้งแต่เด็กและเป็นการน้อมนำมาปฏิบัติด้วยความสมัครใจ ยังเป็นเงื่อนไขให้บุคคลต้องเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสังคมใหม่ที่สอดคล้องกับบริบทสังคมนั้น ๆ ด้วย (พทยา สายหู, 2534) ดังนั้นวัฒนธรรมคำชะโนดจึงเป็นตัวกำหนดคนที่อยู่ร่วมกันในพื้นที่คำชะโนดยึดโยงกิจกรรมในชีวิตประจำวัน กิจกรรมทางเศรษฐกิจ สังคม พิธีกรรมความเชื่อในการปฏิบัติร่วมกันของทุกคนในชุมชนคำชะโนด

ภาพที่ 9.5 วิถีคน-ธรรม-คำชะโนด

ที่มา: ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด (2563)

2. การนำแนวคิดเชิงประยุกต์ใช้ “นวัตวิถี วิถีพอเพียง”

2.1 วิถีพอเพียง

ระดับวิถีพอเพียงของประชาชนในพื้นที่คำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี โดยภาพรวมอยู่ในระดับการปฏิบัติมากที่สุด โดยพบว่า ประชาชนมีวิถีพอเพียง ด้านสังคมวัฒนธรรม รองลงมาด้านธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้านจิตใจอยู่ในระดับการปฏิบัติมากที่สุด ส่วนด้านเศรษฐกิจ (ค่าเฉลี่ย 5.37) มีค่าเฉลี่ยต่ำที่สุดแต่ยังคงอยู่ในระดับปฏิบัติมากที่สุด เช่นเดียวกัน สอดคล้องกับข้อมูลการสัมภาษณ์ผู้นำและประชาชนในชุมชนท้องถิ่นและการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (participant observation) พบว่า ให้ความสำคัญกับเรื่องสังคม วัฒนธรรมท้องถิ่นอย่างแรงกล้าศรัทธาต่อคำชะโนดที่เป็นเกาะต้นชะโนดที่มีความเชื่อมั่นอย่างยิ่งว่านี่เป็นเกาะต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ที่มีพญานาคราชคอยอยู่ปกปักษ์รักษาไว้ คือ พญาศรีสุทโธนาคราช

2.2 วิถีพอเพียง

ระดับวิถีพอเพียงของประชาชนในพื้นที่คำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี โดยภาพรวมอยู่ในระดับปฏิบัติมากที่สุด โดยพบว่า ประชาชนมีวิถีพอเพียงด้าน

การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ รองลงมาด้านการลดรายจ่ายอยู่ในระดับมากที่สุด โดยมีด้านความประหยัดมีค่านิยมค่าเฉลี่ยต่ำที่สุดแต่ยังอยู่ในระดับปฏิบัติมากค่อนข้างมากที่สุดเช่นกัน สอดคล้องกับการสัมภาษณ์ผู้นำและประชาชนในชุมชนท้องถิ่นและการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (participant observation) พบว่าด้วยการเป็นพื้นที่ที่มีการค้าขายจำนวนมาก ประชาชนหลายครอบครัวเปลี่ยนวิถีคิด วิถีปฏิบัติจากชาวนา ชาวบ้านทั่วไป มาเป็นพ่อค้าแม่ค้า จำเป็นที่ต้องมีพื้นที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้กันอย่างมากขึ้น

3. การเปรียบเทียบเพื่อวิเคราะห์ความแตกต่างจำแนกตามปัจจัยพื้นฐานบุคคล

3.1 ประชาชนที่เป็นผู้หญิงมีการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าคำชะโนด หรือต้นชะโนด การมีส่วนร่วมกิจกรรมทางสังคมในชุมชนท้องถิ่น การน้อมนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้ในระดับครอบครัว และการประยุกต์ใช้ “วิถีวิถีพอเพียง: สะบายดีอีสาน” มากกว่าเพศชายอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

3.2 การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าคำชะโนด หรือต้นชะโนดมีความแตกต่างกันด้านอายุอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 จำนวน 3 คู่ ได้แก่ ประชาชนที่มีอายุตั้งแต่ 31 ปีขึ้นไปมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าคำชะโนด หรือต้นชะโนด อนุรักษ์รุกชนาคามากกว่าผู้ที่มีอายุไม่เกิน 30 ปี

3.3 การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าคำชะโนด หรือต้นชะโนดมีความแตกต่างกันด้านระดับการศึกษา อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 จำนวน 1 คู่ ได้แก่ ประชาชนที่มีระดับการศึกษา มัธยมศึกษาปีที่ 6 หรือ ปวช. มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าคำชะโนด หรือต้นชะโนด อนุรักษ์รุกชนาคามากกว่าผู้ที่มีระดับการศึกษาตั้งแต่อนุปริญาหรือ ปวส.และปริญาตรีขึ้นไป

3.4 การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าคำชะโนด หรือต้นชะโนด มีความแตกต่างกันด้านอาชีพอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 จำนวน 5 คู่ ได้แก่ ประชาชนที่มีอาชีพเกษตรกรทั่วไปและค้าขายมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าคำชะโนด หรือต้นชะโนด อนุรักษ์รุกชนาคามากกว่าผู้ที่มีอาชีพทำนา ทั้งนี้อาชีพค้าขายมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าคำชะโนด หรือต้นชะโนด อนุรักษ์รุกชนาคามากกว่าผู้ที่มีอาชีพรับจ้างทั่วไป พร้อมกับอาชีพเกษตรกรทั่วไป

และค้าขายมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าคำชะโนด หรือต้นชะโนด อนุรักษ์รักษามากกว่าผู้ที่มีอาชีพข้าราชการและพนักงานรัฐวิสาหกิจ

3.5 การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าคำชะโนด หรือต้นชะโนด มีความแตกต่างกันด้านรายได้ต่อเดือนอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 จำนวน 1 คู่ ได้แก่ ประชาชนที่มีรายได้ต่อเดือน 15,001 บาทขึ้นไปมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าคำชะโนด หรือต้นชะโนด อนุรักษ์รักษามากกว่าผู้ที่มีรายได้ต่อเดือน ไม่เกิน 10,000 บาท

3.6 การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าคำชะโนด หรือต้นชะโนด มีความแตกต่างกันด้านการมีร้านค้าผลิตภัณฑ์ในพื้นที่คำชะโนดอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 จำนวน 1 คู่ ได้แก่ ประชาชนที่เป็นเจ้าของร้านค้าในคำชะโนดมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าคำชะโนด หรือต้นชะโนด อนุรักษ์รักษามากกว่าผู้ไม่มีร้านค้า

4. วัฒนธรรมคำชะโนด “ประเพณีบุญเดือนหก”

คำชะโนดได้ดำเนินการจัดกิจกรรมวัฒนธรรมของคำชะโนดทุกปีภายใต้ชื่อว่า “ประเพณีบุญเดือนหก บวงสร้าง เจ้าปู่ศรีสุทโธ เจ้าย่าศรีปทุมมา” ตรงกับขึ้น 15 ค่ำเดือน 6 ของทุกปี (คณะกรรมการบริหารคำชะโนด, 2562) “ต้องจัดบวงสรวงใหญ่” โดยภาวะปกติจะพบว่า มีกิจกรรมสำคัญ ได้แก่ พิธีแห่บั้งไฟ 14 หมู่บ้าน พิธีบวงสรวง พิธีรำบูชา พิธีเปลี่ยนเครื่องทรง (อาภรณ์) พิธีจุดบั้งไฟถวายเจ้าปู่ศรีสุทโธ

5. ปฏิทินวัฒนธรรมคำชะโนด

ปฏิทินวัฒนธรรมคำชะโนดจากคำบอกเล่าของผู้อาวุโสของชุมชนคำชะโนดและพื้นที่ใกล้เคียงคำชะโนด พบว่า ช่วงเดือนมีนาคม สามเพ็ง ขึ้นชื่อว่าปีใหม่เดือนสามเพ็ง บวงสรวงใหญ่เลี้ยงขอบคุณขอพรเจ้าปู่ศรีสุทโธ เจ้าย่าศรีปทุมมา (ขึ้น 15 ค่ำเดือนสาม) ต่อมา ช่วงเดือนมิถุนายน เดือนหกเพ็ง (ขึ้น 15 ค่ำเดือนหกวิสาขบูชา) บวงสรวงใหญ่มีบั้งไฟผัดดีทอดขอฝนบนฟ้าสอพญาแถนประทานน้ำฝนตกต้องตามฤดูกาลทำไรไถนาเพาะปลูก ขอเจ้าปู่ประทานความอุดมสมบูรณ์แต่ประหารชาษฐด้วยเทอญ สดท้ายช่วงเดือนพฤศจิกายน เดือนสิบเอ็ดเพ็งถึงสิบสองเพ็ง (ขึ้น 15 ค่ำเดือนสิบสอง) ลอยกระทง แข่งเรือเหื่อน้ำวังบาดาล ถวายบั้งไฟนาคา (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2561)

6. ผลลัพธ์อัตลักษณ์แท้คำชะโนด

คำว่า “ผลลัพธ์อัตลักษณ์แท้คำชะโนด” หมายถึง ผลผลิตที่มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับคำชะโนด หรือนำวัฒนธรรมคำชะโนดมาสร้างเป็นผลิตภัณฑ์ สินค้าเพื่อสักการบูชาตรงต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธ และเจ้าย่าศรีปทุมมา ณ ปัจจุบันนี้มีบายศรีมากมายที่นักท่องเที่ยวหรือชาวบ้านนำมาเพื่อจำหน่ายถือเอาความรวดเร็ว และไม่สื่อความหมายไว้ในรายละเอียดนัก ในการลงพื้นที่วิจัยที่คำชะโนดและได้สำรวจพื้นที่พบว่า มีศูนย์การเรียนรู้ วิจัยและบริการวิชาการแก่สังคมชุมชนคำชะโนด หรือ “ศูนย์ภักดีพัฒน” ได้ศึกษาและเข้าใจถึงว่า “ทำไมจึงใช้บายศรีในการบูชา?” บายศรีเป็นของสูงทดแทนได้เหมือนดอกบัว บายศรีถูกพัฒนาเรียกขานกันในยุคปัจจุบันแต่ถ้าย้อนกลับไปในอดีตจะพบว่า พ่อแม่แม่เฒ่า ได้ทำบายศรีขึ้นบูชาถวายพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ โดยเรียกกันจากชั้นห้า มาเป็น “ชั้นหมากเบ็ง” และพัฒนามาเป็น “บายศรี” ซึ่งปัจจุบันมีทั้ง 3 อย่างประกอบกันได้ตามความเหมาะสมและวาระโอกาสของแต่ละครอบครัวที่จะยึดสิ่งใดให้เหมาะสม

ภาพที่ 9.6 คติชนคนคำชะโนด “ชั้นหมากเบ็งคู่บารมีบายศรีบารมีคู่เมือง”

ที่มา: ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด (2563)

7. ร้านค้าผลิตผลคนรากหญ้า “ภัฏพัฒน์คำชะโนด”

ร้านค้าผลิตผลคนรากหญ้า “ภัฏพัฒน์คำชะโนด” เป็นพื้นที่ในการรวบรวมความเชื่อและผลิตภัณฑ์ของกลุ่มอาชีพชาวบ้านที่ส่งองค์ความรู้บ้านดุงแบรนด์จากทีมนักวิจัยในการค้นหาผลิตภัณฑ์ในพื้นที่ผลกระทบจากนาเกลือและนาข้าว โดยมุ่งเน้นในกลุ่มปฏิบัติการวิจัยมีความยินดีเข้าร่วมและมีความต้องการ ซึ่งเห็นไปในทิศทางเดียวกันจึงจะรวบรวมมาต่อยอด หากมองในการมาพัฒนาเป็นธุรกิจเลยจะไม่สามารถนำมารวมได้เพราะความล้มเหลวจะมีอยู่สูงมาก เพราะให้ผลิตภัณฑ์มาแต่ตัวเองไม่ต้องการมีส่วนร่วมในความรับผิดชอบ ดังนั้นการทำงานร้านบ้านดุงแบรนด์จึงได้ทำการทดลองตลาดไปแล้ว 3 เดือน จึงย้ายองค์ความรู้มารวมกันที่ร้านผลิตผลคนรากหญ้า “ร้านภัฏพัฒน์คำชะโนด” ที่ตั้งอยู่หน้าแหล่งท่องเที่ยวคำชะโนด เพื่อเป็นร้านที่รวบรวมสินค้าที่น่าสนใจซึ่งเป็นผลิตผลของชาวบ้าน ผลิตภัณฑ์จากครัวเรือนยากจน และผลิตภัณฑ์ที่เกิดขึ้นจากองค์ความรู้การบริการวิชาการแก่สังคมของศูนย์ภัฏพัฒน์คำชะโนดและการวิจัยเพื่อสร้าง “อัตลักษณ์คำชะโนด” ให้เกิดขึ้นเป็นเนื้อแท้ของผู้ที่มาศรัทธาต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมาที่ได้ลงพื้นที่ตลอดระยะเวลา 8 ปี นอกจากนี้ภูมิสถานคำชะโนดเป็นแผ่นดินเกิดของนักวิจัยด้วยอีกนัยสำคัญหนึ่งจึงมีความมุ่งมั่นในใจเสมอว่าต้องพัฒนาแผ่นดินนี้ให้มีองค์ความรู้ภูมิปัญญาด้วยเจตนารมณ์หวังให้ประชาชนมีความอยู่ดีกินดี มีศักดิ์ศรี เลี้ยงดูอุ้มชูตนเองและครอบครัวตามแนวคิดหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ประารถนาให้ชุมชนคำชะโนดมีวิถีชีวิตอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุขตามศักยภาพและกำลังที่ตนพึงมี อีกอย่างต้องก้าวข้ามคำถามของชาวบ้านต่างจังหวัดเสมอว่า “เก่งอะไรจึงมาสอนเค้า?” ถือเป็นคำถามที่มีความท้าทายความสามารถของตนเอง จึงเร่งสร้างความมั่นใจให้กับชาวบ้านว่าให้งานวิจัยและบริการวิชาการเห็นเป็นรูปธรรมให้องค์ความรู้ที่สร้างขึ้นมานำไปใช้ประโยชน์ และสอดคล้องแนวปฏิบัติการพัฒนาของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร (รัชกาลที่ 9) ซึ่งประชาชนให้ความศรัทธาเคารพนับถืออย่างยิ่ง

การลงพื้นที่มาวิจัยและพัฒนาถูกชาวบ้านถามว่า “ผลิตไปแล้วจะขายที่ไหน?” เมื่อทำวิจัยเสร็จจึงได้ตอบคำถามนี้ของชาวบ้านด้วยการสร้างและพัฒนาจุดจำหน่ายสินค้าและผลิตภัณฑ์ให้ชื่อว่า “ร้านค้าภัฏพัฒน์คำชะโนด” ซึ่งได้แบ่งคำตอบแทนการวิจัยของนักวิจัยมาทำการลงทุนสร้างด้วยตนเองก่อนเพื่อว่า “ถ้าไปไม่รอดก็จบที่ตนเอง ไม่เอาชาวบ้านมาเจ้งไปด้วย”

ภาพที่ 9.7 บ้านดุงแบรนด์สู่ร้านภัฏพัฒนาคำชะโนด

ที่มา: ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด (2563)

การบริหารแบบมีส่วนร่วมของคำชะโนดเป็นลักษณะการบริหารแบบไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลังหรือเรียกว่า “การบริหารแบบจัดสรรปันส่วนแบบมีส่วนร่วม” (อาตินาถ รุกขชาตินาถา, 2563) อนึ่งเมื่อช่วงเดือนมีนาคม - พฤษภาคม 2563 มีการลงพื้นที่คำชะโนดแบบฝังตัว (embedding) ซึ่งได้สัมภาษณ์ผู้นำและประชาชนในชุมชนท้องถิ่นและการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (participant observation) เก็บข้อมูลปฐมภูมิทำการวิเคราะห์กับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะเจาะลึกกับผู้จัดเก็บ ผู้ดูแลเรื่องงบประมาณ เงินบริจาค และจัดบริหารจัดการเพื่อให้คำชะโนดอยู่ต้อนรับนักท่องเที่ยวได้อย่างสง่างามถึงปัจจุบันนี้ต้องยกความดีความชอบให้คนเบื้องหลังอย่างแท้จริง จึงได้พบรายละเอียดสำคัญทั้งการบริหารจัดการคำชะโนด การมีจำที่ผ่าน

การวัดประเมินผลและแนวทางในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจริงตามสถานการณ์ของแหล่งท่องเที่ยวคำชะโนด ซึ่งปรากฏการณ์เหล่านี้ได้ผ่านแนวทางการปกครองของหลายผู้ว่าและหลายนายอำเภอที่เข้ามามีบทบาทร่วมกิจกรรมทางสังคม กิจกรรมการท่องเที่ยว กิจกรรมวัฒนธรรม ประเพณี และพิธีกรรมการรองรับผู้นำประเทศ ที่มาด้วยเจตนาขอพร กราบไหว้ตามความเชื่อส่วนตัว ทำให้ได้พบเห็นลักษณะของการบริหารจัดการแบบแบ่งหน้าที่ในการทำงาน ยังแบ่งพื้นที่กันดูแลรักษา จัดสรรตามความเหมาะสมที่จะให้แต่ละองค์กรหรือหน่วยงานในพื้นที่ได้รับประโยชน์สุขตามความเหมาะสม เป็นต้นว่า การดูแลพื้นที่ค้าขายและเกาะคำชะโนดทั้งหมดเป็นหน้าที่ของคณะกรรมการบริหารคำชะโนด ส่วนชาวบ้านและวัดศิริสุทโธได้ดูแลพื้นที่วัดและร้านค้าขายบายศรีทางเข้าเกาะคำชะโนด ตำรวจและฝ่ายปกครองดูแลความปลอดภัยให้กับนักท่องเที่ยว ร้านค้า ผู้ขายหมากพลู บายศรี ลี้อเตอร์ซึ่งชี้ให้เห็นถึงลักษณะการบริหารจัดการพื้นที่คำชะโนดของคณะกรรมการคำชะโนดแบบจัดสรรปันส่วนแบบมีส่วนร่วม ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้ (ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, 2563)

1) พื้นที่คำชะโนดที่คณะกรรมการบริหารคำชะโนดร่วมกันกับทางวัดศิริสุทโธ ประกอบด้วยบริเวณพื้นที่ทั้งหมด 354 ไร่ 3 งาน 64 ตารางวา พื้นที่เกาะคำชะโนดที่มีน้ำล้อมรอบ 60 ไร่ พื้นที่มีต้นชะโนดอยู่มีเนื้อที่ 20 ไร่ พื้นที่สร้างที่พักสงฆ์ (วัด) 21 ไร่ พื้นที่ก่อสร้างถนน 17 ไร่ พื้นที่ใช้ประโยชน์ทั่วไป 37 ไร่ 3 งาน 64 ตารางวา มีพื้นที่เป็นน้ำ 199 ไร่

2) สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่นักท่องเที่ยวต้องไปเมื่อมาถึงคำชะโนด มี 7 จุดสำคัญเรียงตามความสำคัญของคนคำชะโนด

- จุดที่หนึ่ง “เข้าวัง เกาะคำชะโนด (ต้องเข้า)”
- จุดที่สอง “มาหาปู่ย่า ไหว้ศาลเจ้าปู่เจ้าย่า (ต้องไหว้)”
- จุดที่สาม “ไปรับทรัพย์ ไหว้ปู่ย่าที่ต้นมะเดื่อใหญ่ ชุมสมบัติของวังนาคินทร์ (ต้องรับ)”
- จุดที่สี่ “บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ เป็นบ่อน้ำของแผ่นดินวังนาคินทร์นี่คือทางขึ้นลงพรหมประกายโลก (ต้องไป)”
- จุดที่ห้า “ศาลโบราณ (รอบเกาะ) (ควรไป)”

- จุดที่หก “หน้าวังบาดาล จะเป็นด้านหลังของมนุษย์ (รอบเกาะ) (ควรไป)” และจุดสุดท้าย คือ ไหว้หลวงปู่คำดาที่วัดศิริสุทโธ (ควรไป) ซึ่งทั้ง 7 สิ่งเป็นจุดเริ่มต้นเรื่องราวหลายเรื่องราว จุดมหัสจรรย์ที่เกิดขึ้นกับผู้คนมากมาย ความศักดิ์สิทธิ์ยังคงมีอยู่จนฟ้าดินสลายพรหมประกายโลก (คำชะโนด) เมื่อพิจารณาจากแนวคิดที่เกิดขึ้นในคำชะโนดชี้ให้เห็นกระแสพหุสังคมวัฒนธรรมของท้องถิ่นกำลังเผชิญกับการท่องเที่ยวโดยชุมชน การท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ หรือ โอท็อป (OTOP) โดยผสมการท่องเที่ยวที่มีผลิตภัณฑ์ที่เป็นวัฒนธรรมกับวิถีชีวิตของประชาชน ภายใต้อธิบายว่า “การท่องเที่ยวชุมชน OTOP นวัตกรรม” ตามมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 16 มกราคม 2561 (กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย, 2561) ดังนั้นอัตลักษณ์ที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรม ความหมายต่อชีวิต ความสำคัญการพัฒนาสังคม และมูลค่าต่อการท่องเที่ยวซึ่งมีความสำคัญต่อพื้นที่คำชะโนดอย่างยิ่ง ทำให้คนทั้งในชุมชนและนักท่องเที่ยวต้องก้าวข้ามอคติต่อกันและกันพร้อมต้องปรับตัวให้เปลี่ยนผ่านเข้าสู่สังคมที่เป็นพหุสังคมวัฒนธรรมที่อยู่ร่วมกันในพื้นที่ท่องเที่ยวเดียวกันของมนุษย์หลายชาติพันธุ์ หลายภาษาหลายศาสนาความเชื่อต้องเริ่มคิดนอกกรอบว่าปัจจุบันสังคมไม่ว่าอยู่ในพื้นที่ใดย่อมมีความหลากหลายของคน นวัตกรรม สิ่งประดิษฐ์ใหม่อยู่ตลอดเวลา ดังแนวคิดของอานันท์ กาญจนพันธุ์ (2562) ที่กล่าวว่า สังคมพหุวัฒนธรรมไทยต้องเริ่มจากการคิดนอกกรอบ สร้างนวัตกรรมใหม่ ๆ จากพลังความรู้ ด้วยการเปิดพื้นที่ให้กลุ่มคนต่างๆ สามารถสร้างอัตลักษณ์ที่สั่นไหวและสามารถช่วงชิง ตีกรอบความหมายต่าง ๆ ด้วยความรู้ที่หลากหลาย การมีส่วนร่วมการพัฒนาเมืองของคนในท้องถิ่น การจัดการทรัพยากรของกลุ่มชาติพันธุ์ และการทับซ้อนของแรงงานข้ามชาติที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์

อนึ่งลักษณะของการจัดการท่องเที่ยวของคำชะโนดยังมีการดึงความหลากหลายทางชีวภาพของพืช สัตว์ และวัฒนธรรมท้องถิ่นเข้ามาเป็นส่วนในการอนุรักษ์ สร้างมูลค่าในการท่องเที่ยวซึ่งมีอยู่หลากหลายที่แตกต่างกันออกไปซึ่งในการวิจัยพื้นที่คู้บางกะเจ้าเพื่อการท่องเที่ยวต้องอาศัยความหลากหลายทางชีวภาพของพืชและสัตว์ ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นคติ ความเชื่อ หลักปฏิบัติ และประเพณีพิธีกรรมปฏิบัติ บริหารจัดการชีวภาพการใช้ประโยชน์ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อสร้างรายได้ให้เกิดกับประชาชนเช่นเดียวกันกับการดึงคติความเชื่อ ประเพณีพิธีกรรมคำชะโนดสร้างรายได้ให้ชาวบ้านให้เป็น

การอนุรักษ์ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ในแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติและวัฒนธรรมพื้นที่คุ้งบางกะเจ้า อำเภอบางบัวทอง จังหวัดสมุทรปราการ (ศรีณัฐ ไทรชมภู, 2556; 2559) ชี้ให้เห็นว่าคนในพื้นที่ได้เรียนรู้ เข้าใจทุนชุมชนที่ตนเองมีศึกษาให้่องแท้ในการนำมาใช้ประโยชน์ทั้งทรัพยากรธรรมชาติที่หลากหลายทั้งวัฒนธรรม ความเชื่อ พิธีกรรมที่ปฏิบัติทุกวันจนเป็นอัตลักษณ์ที่ทุกคนมีส่วนร่วมย่อมสามารถนำมาสร้างสรรค์ให้เกิดประโยชน์ทั้งคนในชุมชน ลูกหลานในอนาคต ชุมชนรอบข้าง และสังคมโดยรวมได้อย่างยั่งยืน

ภาพที่ 9.8 จุดสำคัญในพื้นที่คำชะโนด

ที่มา: ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด (2563)

ถนนแห่งการแสวงบุญแสวงโชคกลาง

ปรากฏการณ์แสวงบุญแสวงโชคกลางที่คำชะโนดจากทั่วประเทศเป็นภาพของผู้คนมา ณ ที่แห่งเดียวด้วยมวลมหาประชาชนนับเป็นภาพอนาคตของชาวบ้านชุมชนคำชะโนดเคยวาดหวังไว้เมื่อหลาย 10 ปีที่แล้ว (จำจันทรเคยกล่าวไว้) โดยภาพการแสวงบุญของนักท่องเที่ยวมาที่คำชะโนดเป็นภาพที่ผู้เขียนได้เห็นตั้งแต่วันที่ 31 ธันวาคม พ.ศ.2559 และวันที่ 1 มกราคม พ.ศ.2560 ซึ่งเป็นวันหยุดปีใหม่เป็นต้นมา ซึ่งเกิดขึ้นภายหลังเรื่องราวของละครโทรทัศน์เรื่อง นาคีจบลง เกิดกระแสเรื่องพญานาคอย่างมากมายในประเทศลุ่มน้ำโขงโดยเฉพาะชาวไทยและชาวลาว โดยมีการกล่าวถึงเจ้าปู่ศรีสุทโธนาคราชแห่งวังนาคินทร์คำชะโนดทำให้ผู้คนหลงใหลมั่ง

หน้าจากทั่วประเทศมาที่คำชะโนด ซึ่งตามเส้นทางที่สามารถเข้าถึงคำชะโนดได้มี 2 เส้นทาง คือ เส้นทางหลักจากกรุงเทพมหานครมาจังหวัดอุดรธานีผ่านอำเภอบ้านดุง เข้าถึงพื้นที่คำชะโนด อีกเส้นทางรองมาจากจังหวัดสกลนคร และจังหวัดหนองคาย เข้ามาทางบ้านม่วง เข้าถึงพื้นที่คำชะโนดได้เช่นเดียวกัน

ภาพที่ 9.9 ถนนแห่งศรัทธาผู้คนหลังไหลมาคำชะโนด (1 มกราคม 2560)

ช่วงเวลารวันขึ้นปีใหม่ พ.ศ.2560 ผู้เขียนกลับคำชะโนดพอดีจึงเห็นภาพที่เกิดขึ้นว่า รถติดมากกว่า 16 กิโลเมตร ต้องใช้เวลาถึง 4 ชั่วโมงถึงจะสามารถเข้าคำชะโนด แต่ผู้คนนักท่องเที่ยวไม่ลดละความพยายาม รอจนกว่าจะมีโอกาสเข้าไปกราบศาลเจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมา และปรากฏการณ์ที่คนหลังไหลเข้ามากราบไหว้มาทุกวันตลอดระยะเวลา 7 เดือนเต็มนับจาก 1 มกราคม - 29 กรกฎาคม พ.ศ.2560 เนื่องจากน้ำท่วมคำชะโนดจึงมีการปิดคำชะโนดชั่วคราวเนื่องจากพื้นที่ได้รับอิทธิพลพายุน้ำจากแม่น้ำสงคราม ผ่านลำน้ำทวนล้นตลิ่งไหลเข้าท่วม วัดนาคินทร์คำชะโนด น้ำจึงท่วมสูงตรงต้นมะเดื่อยักษ์ และรอบ “ศาลเจ้าปู่ศรีสุทโธ” ระดับน้ำสูงประมาณ 10 เซนติเมตร และสูงขึ้นเรื่อยๆ 1 เมตร ภายหลังจากน้ำท่วมใหญ่ผู้คน นักท่องเที่ยวยังคงหลังไหลเข้ามากราบสักการะความศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมา มาเยือนป่าคำชะโนดอย่างต่อเนื่อง

ภาพที่ 9.10 น้ำท่วมคำชะโนด พ.ศ.2560

ที่มา: เพจบ้านดุง ทุเดย์ (2560, กรกฎาคม 29)

ครั้นต่อมาปี พ.ศ.2562-2564 นับเป็นช่วงเวลาที่คำชะโนดได้พักฟื้นจากวิกฤติโรคระบาดโควิด 19 ทำให้ไม่สามารถเปิดคำชะโนดได้ตลอดระยะเวลา 3 ปี ถือว่าพื้นที่คำชะโนดได้หยุดการท่องเที่ยวเป็นช่วงเวลาพักฟื้นฟูของระบบนิเวศธรรมชาติกำลังจะกลับคืนมา ในวันที่ 1 มกราคม พ.ศ.2565 จึงเริ่มท่องเที่ยวอย่างเป็นทางการให้ผู้เข้าสามารถเข้าถึงคำชะโนดได้โดยใช้มาตรการป้องกันโรคระบาดจากโควิด 19 และจูงใจเข้าคำชะโนดผ่านระบบออนไลน์ แม้จะไม่เหมือนเดิมเช่นเดิม ผู้คนทั้งชาวไทยและสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (สปป.ลาว) ยังคงหลั่งไหลมากราบขอพรเจ้าปู่ศรีสุทโธ เจ้าย่าศรีปทุมมา มุ่งสู่ถนนแห่งศรัทธาแสวงบุญเข้าสู่ดินแดนศักดิ์สิทธิ์อิทธิฤทธิ์ของพญานาคราชตามความเชื่อของแต่ละคนซึ่งก็มีมากมายมหาศาล แม้ว่าจะเข้าไหว้สักการะที่มีระยะห่าง เพิ่มช่องทางเดินแยกชัดเจน ตรวจสอบผลการฉีดวัคซีน มีการเพิ่มทางเดินรอบภายในเกาะคำชะโนดอีกมากกว่า 514 เมตร โดยเริ่มจากศาลเจ้าปู่เจ้าย่าไปต้นมะเดื่อใหญ่ ไปรอบเกาะท้องพระโรง วนกลับมาที่บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์

ภาพที่ 9.11 ถนนแห่การแห่เทียนของชาวไทยและชาวลาว

ทั้งนี้การเป็นถนนแห่การแห่เทียนจึงมิใช่เป็นเพียงถนนของชาวไทยเท่านั้นถือเป็นถนนแห่งสองฝั่งโขงโดยเฉพาะชาวลาวได้ข้ามแม่น้ำโขงมาราบไหว้ขอพรตามความเชื่อต่อพญานาคไม่แตกต่างจากชาวไทย อีกทั้งถนนแห่การแห่เทียนมิใช่มีเพียงคนยากจน คนร่ำรวย เจ้าของธุรกิจ เจ้าของสินค้าต่าง ๆ มากมาย พระสงฆ์ ขรวาสจำนวนมาก และยังมีโชคนักท่องเที่ยวเพียงอย่างเดียว ทั้งยังมีโชคนักท่องเที่ยวอายุมาก อาวุโสที่เชื่อในเรื่องพญานาคสิ่งที่ไม่เห็นเท่านั้น ยังมีคนหนุ่มสาวที่มาราบไหว้ทำพิธีบวงสรวงจำนวนมาก มิใช่คนที่ไม่มีวุฒิความรู้แต่กลับพบว่าคนที่มาที่คำชะโนดมีทั้งคนมีวุฒิการศึกษาสูง ฐานะตำแหน่งทางสังคม อาชีพทั้งราชการและเอกชนชั้นนำเท่านั้น แต่เมื่อได้สัมภาษณ์กับผู้จัดเก็บดูแลพื้นที่ “คำชะโนด” ทั้งหมด พบว่า กลุ่มที่เดินทางมาคำชะโนดตั้งแต่สูงสุดลงสู่สามัญ อาทิ สถาบันพระมหากษัตริย์ เจ้านายชั้นสูง นายกรัฐมนตรี รองนายกรัฐมนตรี รัฐมนตรี มหาเศรษฐีเจ้าของธุรกิจ ผู้ประกอบการ ผู้กำกับภาพยนตร์ ละครโทรทัศน์ ดารานักแสดง หมอ ครู วิศวกร พ่อค้าวานิชย์ พระสงฆ์ ชาวบ้านทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ (อาตนาถ รุกขชาตินาถา, 2564) ชี้เห็นว่า “ถนนสายคำชะโนด คือถนนแห่การแห่เทียนของทุกคนที่มีความเชื่อ แรงปรารถนาต่อชีวิต ความหวังของผู้คน” ทำให้ถนนแห่การแห่เทียนเป็นภาพอนาคตอย่างมั่นคงชัดเจน เมื่อการแห่เทียนผสมผสานการท่องเที่ยวที่มีแรงปรารถนา ถึงจะปรารถนาถึงความสำเร็จในทรัพย์สินเงินทอง การสร้างรายได้ธุรกิจเจริญรุ่งเรือง หรือให้มีโชคลาภ ชีวิตดีมีความสุขปราศจากอุปสรรคใด ๆ แต่การท่องเที่ยวแห่เทียนที่คำชะโนดก็เข้าตำราการท่องเที่ยวทั่วไป คือ การเดินทางจากที่อยู่อาศัย

แบบปกติไปสู่ที่อื่นแบบชั่วคราว ด้วยความสมัครใจตามวัตถุประสงค์ มิใช่การประกอบอาชีพหรือหารายได้ (เศกสรรค์ ยงวิชัย, 2541) แม้เป็นเช่นนั้นผลลัพธ์จากการท่องเที่ยวที่คำชะโนดในด้านสังคมเป็นการสร้างรายได้ให้กับชุมชนและคนในท้องถิ่น ทำให้คนมีงานทำไม่ย้ายถิ่นไปทำงานในเมืองหรือชุมชนอื่น ด้านวัฒนธรรมแหล่งท่องเที่ยวคำชะโนดมีเอกลักษณ์และวัฒนธรรมของตนเองยังให้ประชาชนสืบทอดวัฒนธรรมดั้งเดิมให้ยั่งยืน แต่รัฐควรเพิ่มการสนับสนุนด้านการประชาสัมพันธ์จากหน่วยงานของรัฐให้มากขึ้น สินค้าใดที่ขาดเอกลักษณ์มักจะไม่อยู่ในแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญและไม่มีการจัดจำหน่ายสินค้าของที่ระลึก (เศกสรรค์ ยงวิชัย และคณะ, 2546) ดังนั้นสินค้าในแหล่งท่องเที่ยวคำชะโนดจำเป็นต้องสร้างให้มีเอกลักษณ์วัฒนธรรม เอกลักษณ์ของต้นชะโนด เอกลักษณ์ของความเชื่อพญานาค แต่ต้องไม่นั้นความเชื่อจนเกินไปต้องมีคุณค่าของวัฒนธรรมคำชะโนดด้วย

กำเนิดอาชีพใหม่ “ทำดอกไม้บายศรีบูชา” “นางรำคำชะโนด”

1. วิสาหกิจชุมชน “ดอกไม้บ้านโนนเมือง”

ก่อนกระแสการท่องเที่ยวที่โหมกระหน่ำเข้ามาสู่ถนนแห่งการแสวงบุญ “คนบ้านโนนเมือง” ทำอาชีพชาวนา ชาวไร่ มีวิถีชีวิตแบบเรียบง่ายดำรงชีวิตตามความพอเพียง ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเองต้องรับจ้าง เช่าที่ทำนาทำการเกษตร อยู่แบบตามมีตามเกิดตามวิถีคนอีสานทั่วไป พื้นที่คำชะโนดผ่านกระแสผีจ้างหนัง มีข่าวในทางลบที่กล่าวถึงเปรตอาจารย์ภูที่มากทำเสียหายให้กับคำชะโนด หลายกระแสว่า “คนที่ทำไม่ดีกับคำชะโนดถูกความเข้มขลังของเจ้าปู่ศรีสุทโธ” การท่องเที่ยวเริ่มมีกระแสมาที่คำชะโนดพร้อมกับ ๆ การท่องเที่ยวทะเลบัวแดง ในวันที่ 21 ธันวาคม พ.ศ.2558 นำโดยนายวิเชียร แสนสุข ผู้ใหญ่บ้านโนนเมืองได้จัดเวทีชาวบ้านเพื่อสร้างอาชีพใหม่ให้กับประชาชนที่ไม่มีอาชีพเป็นหลักจึงจัดตั้งกลุ่มวิสาหกิจชุมชนดอกไม้บ้านโนนเมืองขึ้น มีคณะกรรมการ 10 คนไปจดทะเบียนกลุ่มเมื่อวันที่ 22 ธันวาคม พ.ศ.2558 มีจำนวนสมาชิกกว่า 400 คนเรือนซึ่งมีกิจกรรมที่ทำการสร้างอาชีพใหม่ เปลี่ยนพื้นที่ว่างในบ้านเป็นการปลูกดอกดาวเรือง ทำบายศรีพญานาค พวงมาลัยสด บริการดอกไม้ เพื่อไหว้ศาลเจ้าปู่พญาศรีสุทโธนาคราช (SBL บันทึกประเทศไทย, 2559)

ภาพที่ 9.12 ประธานกลุ่มวิสาหกิจชุมชนดอกไม้บ้านโนนเมือง (ผู้ใหญ่วิเชียร)

การบริหารจัดการกลุ่มวิสาหกิจชุมชนดอกไม้บ้านโนนเมืองมีการจัดแบ่งกลุ่มให้กับครัวเรือนที่มีบ้านเลขที่และมีผู้คนอาศัยอยู่ มีหน้าที่เป็นกลุ่มขายดอกไม้ กลุ่มส่งดอกไม้ ทำบั้งลั้งก็ใหญ่ การทำบายศรี คณะกรรมการกลางจะคอยตรวจรับและลงบัญชีให้กับสมาชิกกลุ่มเพื่อให้ตรงกัน สอดคล้องกับเงินปันผลที่จะได้ กรณีล่าสุดรายได้จากกลุ่มวิสาหกิจชุมชนดอกไม้บ้านโนนเมืองกลุ่มที่ 5 ที่ครอบครัวยุคคำชะโนดเป็นสมาชิกตามที่อยู่บ้านในหมู่ 11 (บ้านโนนเมือง) มีการส่งบายศรี 9 เศียร 5 เศียร บ่วงพญานาค ค่าอุปกรณ์ ดอกไม้บายศรี มีค่าตอบแทนคนดูแลประสานงานให้ร้อยละ 10 ได้เงินรวม 16,200 บาท โดยหักค่าตอบแทนคนทำบายศรีส่งให้ทดแทน 2,500 บาท ให้ค่าประสานงาน 1,500 บาท คงเหลือ 12,200 บาท (หนึ่งสองพันสองร้อยบาทถ้วน) นี่เป็น 1 ใน 50 ครัวเรือน ใน 1 ปีจะถูกวนกลับมาเจออย่างน้อย 5 ครั้ง มีการปรับกิจกรรมให้เร็วขึ้นตามช่วงเทศกาลที่นักท่องเที่ยวจำนวนมาก อาทิ วันขึ้นปีใหม่ ช่วงหยุดยาวตามประกาศของรัฐบาล เทศกาลสงกรานต์ เข้าพรรษา ออกพรรษา งานบุญพระธาตุพนม ถูกเชื่อมเส้นทางการท่องเที่ยวกับคำชะโนดเข้าด้วยกัน นี่คือการยืนยันที่จะบ่งชี้ไปถึงภาพอนาคตได้ว่า กิจกรรมกลุ่มวิสาหกิจชุมชนดอกไม้บ้านโนนเมืองสามารถเป็นมรดกตกทอดจากรุ่นพ่อแม่ ไปสู่รุ่นลูกหลานได้ เพราะเงื่อนไขกิจกรรมการขายดอกไม้รูปเทียนที่ศูนย์จำหน่ายเครื่องสักการะบูชาอยู่ตรงหน้าทางเข้าประตูวังนาคินทร์คำชะโนด จะต้องเป็นคนในทะเบียนบ้านคน

ในครอบครัวเท่านั้นจะหาตัวแทนคนอื่น ๆ นอกทะเลเป็นไม่ได้ และยังบ่งชี้ว่า กิจกรรมแห่งศรัทธาส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยวคำชะโนดของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนดอกไม้บ้านโนนเมืองกลายเป็นอาชีพใหม่ของเยาวชนคนบ้านโนนเมืองไปแล้ว (ศูนย์อำนวยการคำชะโนด, 2565)

ภาพที่ 9.13 จุดบูชาพานบายศรี ดอกไม้ รูปเทียนของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนดอกไม้บ้านโนนเมือง

เมื่อวิเคราะห์การทำงานวิสาหกิจชุมชนดอกไม้บ้านโนนเมืองมีลักษณะเป็นสวัสดิการสังคมที่เกิดขึ้นจากชุมชนในการบริหารจัดการตนเองโดยผู้นำท้องถิ่นเป็นผู้ขับเคลื่อนเพื่อให้ชาวบ้านทั้งหมดได้รับสวัสดิการสร้างอาชีพมีงานทำ สร้างรายได้ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดหลักการของสวัสดิการสังคมไทยที่เป็นสากล ได้แก่ สิทธิมนุษยชน (Human Rights) ความต้องการขั้นพื้นฐาน (Basic Needs) ความยุติธรรมทางสังคม (Social Justice) การมีส่วนร่วมของคนในสังคมทุกระดับ (Participation) ความโปร่งใส (Transparency) (ระพีพรรณ คำหอม, 2557) ซึ่งสวัสดิการสังคมไทยในปัจจุบันหน่วยงานภาครัฐมีความพยายามใช้แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชน องค์กรภาคเอกชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้ามาร่วมรับผิดชอบในระบบสวัสดิการสังคมมากขึ้นโดยเฉพาะในสังคมผู้สูงอายุที่ประเทศไทยทั้งในเมืองและชนบทกำลังเผชิญกับสังคมผู้สูงอายุอย่างสมบูรณ์ในอีกไม่เกิน 5 ปีข้างหน้า

2. อาชีพเกิดใหม่ “นางรำคำชะโนด”

วันที่ 29 กรกฎาคม พ.ศ.2565 ได้สัมภาษณ์คุณฐิติมา (น้องโบว์) อายุ 24 ปี เป็นคนรุ่นใหม่ของชาวบ้านโนนเมืองที่ยึดอาชีพใหม่ “นางรำคำชะโนด” โดยเยาวชนของคำชะโนดที่มี

ความสามารถด้านดนตรี นาฏศิลป์สามารถสร้างอาชีพใหม่เพิ่มจากการทำบายศรี อดีตบ้านเดิมอยู่บ้านวังทอง มีอาชีพทำนา ค้าขาย เรียนหนังสือ พอย้ายมาอยู่ชอยนาหวาย บ้านโนนเมือง หมู่ 11 ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี หลังเรียนจบตัดสินใจยึด “อาชีพใหม่” คือการเป็นนางรำคำชะโนด มานานกว่า 14 ปี ยึดอาชีพนี้เป็นอาชีพใหม่ของครอบครัว และของชุมชนบ้านโนนเมืองซึ่งเป็นนางรำคำชะโนดพร้อมกับน้องชาย นายพรชัย หาดจันทร์ โดยมีรายได้เฉลี่ยต่อเดือนมากกว่า 10,000 บาท ซึ่งอุ้มชูตนเอง ลูกสาวและครอบครัวได้ ซึ่งตนเองเชื่อมั่นว่าเป็นอาชีพที่มั่นคง “ภูมิใจมากที่ได้เป็นนางรำคำชะโนดได้ร่ำบารมีศรีสุทโธ” และได้รับการชื่นชมจากนักท่องเที่ยวอย่างมาก ซึ่งไม่เคยคิดด้อยค่าอาชีพนี้เลย เพราะได้เรียนรู้ประสบการณ์ใหม่ ๆ ในแต่ละวัน ยังสามารถรับงานนางรำไปได้ทั่วประเทศ คำว่า “ใจรัก” และ “ถูกเลือกจากเจ้าปู่และเจ้าย่า” เป็นสิ่งที่มีความสุข ภาคภูมิใจอย่างยิ่ง โดยมีท่ารำเอกลักษณ์ของคำชะโนด คือ “ท่ารำนาคิबारมินาคา” (ฐิติมา หาดจันทร์, 2565) และรู้สึกดีใจที่ได้สืบสานศิลปะวัฒนธรรมผ่านท่ารำที่หลากหลายผ่านเสียงเพลงที่สื่อถึงความเชื่อคติชนวัฒนธรรมคำชะโนดไว้ให้ยาวนานที่สุด ซึ่งจากความรู้สึกของนางรำนี้สอดคล้องกับนิยามความเป็นวัฒนธรรมที่มีองค์ความของวิถีชีวิต คุณค่า อุดมการณ์ของสังคมมนุษย์ที่สร้างและสะสมขึ้นมา โดยแสดงออกถึงจิตวิญญาณของความเป็นมนุษย์ที่ต้องปรับตัวกับระบบความสัมพันธ์ทางสังคมมนุษย์และสิ่งแวดล้อม หรือธรรมชาติ ยังเป็นวิธีการหรือแบบแผนที่มีการอบรมถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งสู่รุ่นต่อมา ความเชื่อกลุ่มคนบางกลุ่มที่มีพลวัตของความรู้แห่งอำนาจที่สะท้อนตัวตนของคนท้องถิ่นในเรื่องเจ้าที่ผีปู่ย่า (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2538; 2555; สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2552)

ภาพที่ 9.14 นางรำคำชะโนด “ท่ารำนาคิबारมินาคา”

ทั้งนี้นิยมใช้ลายเพลงลีลานาคินทร์ ซึ่งมีต้นฉบับของครูอาจารย์เก่าวิทยาลัยนาฏศิลป์ จังหวัดกาฬสินธุ์ ซึ่งเป็นครุฑดนตรีของชมรมนาฏศิลป์หนองคาย โดยประพันธ์ให้เป็นผลงานวิทยานิพนธ์ของนักศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี และอีกเพลงหนึ่งที่นิยมเปิดรับวงสรวงที่ลานบวงสรวงคำชะโนด คือ ลายเพลงบูชาปู่ศรีสุทโธ ที่มีเจ้าของผลงานเป็นวัดป่าบวรมีธรรม อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ประพันธ์บทร้องโดยพระอาจารย์อลงกรณ์ อริยจิตโต ผู้ประพันธ์ลายดนตรี/ทำนอง คือต้นรัก ศิลป์สยอง ขับร้องโดยดวงฤทัย (ฐิติมา หาดจันทร์, 2565; อาติณาส รุกขชาตินา, 2565) ทั้งนี้นอกจากทีมนางรำคำชะโนด 1 ทีมที่รับอาชีพนางรำอยู่ประจำที่คำชะโนดแล้วยังมีทีมรับวงสรวงคำชะโนดที่อยู่ในอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี สามารถรับรับวงสรวงงานที่ใหญ่ของเจ้าภาพที่มาบวงสรวงในคำชะโนดได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ภาพที่ 9.15 นางรำสรวงคำชะโนด

ถ่ายเมื่อวันที่ 29 กรกฎาคม พ.ศ.2565 ณ ลานบวงสรวงคำชะโนด

นอกจากนี้ได้พบข้อมูลในเชิงพื้นที่ว่า มีอาชีพใหม่เกิดขึ้นที่เป็นของลูกหลานบ้านโนนเมือง คือ “การเปิดบ้านทำบายศรีและจัดบวงสรวง” ชื่อร้านว่า “แอมบายศรี คำชะโนด รับจัดบายศรีทุกแบบ” เป็นชาวบ้านโนนเมืองที่มีบ้านอยู่หน้าประตูทางเข้าคำชะโนด รับทำบายศรีและจัดบวงสรวงมากกว่า 5 ปีเกิดพร้อมกับกระแสการท่องเที่ยวคำชะโนด ซึ่งสามารถจัดโต๊ะ

บวงสรวงได้ทั้งขนาดเล็ก กลางและใหญ่ และจัดงานรำมาเพื่อแก้บน บวงสรวงได้ซึ่งจากการสัมภาษณ์ผู้นำศูนย์อำนวยการคำชะโนด นางรำคำชะโนดจึงรู้ว่า นางรำพร้อมกับครอบครัวของตนเองได้ทำอาชีพใหม่สามารถอู่ชู ยกฐานะครอบครัวและช่วยเหลือพ่อแม่ ญาติพี่น้องได้ อาชีพนี้ถือเป็นอนาคตของคำชะโนดได้ นับเป็นอาชีพที่ภูมิใจและดีใจที่ได้ทำเพราะได้ประสบการณ์ ได้บุญ ได้ช่วยเหลือผู้คน และสร้างอาชีพหารายได้ให้ครอบครัว

ภาพที่ 9.16 จัดโต๊ะบวงสรวง นางรำคำชะโนด “อาชีพเกิดใหม่ในคำชะโนด”

ถ่ายเมื่อวันที่ 29 กรกฎาคม พ.ศ.2565 ณ ลานบวงสรวงคำชะโนด

นอกจากนี้มีลูกหลานของคนคำชะโนดได้สร้างอาชีพธุรกิจเพื่อสังคมโดยการแก้ปัญหาการหมุนเวียนขายศรีและผลไม้ของเก่ามาจำหน่ายให้นักท่องเที่ยว คุณอาตินาถและคุณณัฐราจึงริเริ่มตัดสินใจจัดทำชุดบวงสรวงเพื่อสังคมเป็นอาชีพใหม่ของตนเองและครอบครัวขึ้น ประชาสัมพันธ์ผ่านชื่อร้านว่า “บาร์มินาคา” เมื่อวันที่ 14 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2567 และเชื่อมโยงกับนางร้านวนาภูนาคา อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี (อาตินาถ รุกขชาตินาคา, 2567)

ภาพที่ 9.17 ร้านบาร์มินาคาและนางร้านวณานาคา

อัตลักษณ์ “ชั้นหมากเบ็งคู่บาร์มีบายศรีบาร์มีคูเมือง”

ผลิตภัณฑ์ที่เกิดขึ้นในการวิจัยเรื่อง การบริหารการพัฒนาอัตลักษณ์ “คำชะโนด” อนุรักษ์ “รุกขนาคา” เมืองอุดรธานีสู่การมีส่วนร่วมของประชาชนร้านค้าผลิตผลคนรากหญ้า อยู่ดีมี สุข ลดความเหลื่อมล้ำอย่างยั่งยืน ได้กล่าวถึง “ผลิตภัณฑ์อัตลักษณ์แท้คำชะโนด” หมายถึง ผลผลิตที่มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับคำชะโนด หรือนำวัฒนธรรมคำชะโนดมาสร้างเป็น ผลิตภัณฑ์ สินค้าเพื่อสักการบูชาตรงต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธ และเจ้าย่าศรีปทุมมา ที่เกิดขึ้นใน “ศูนย์ ภัฏพัฒน์” ได้ศึกษาและเข้าใจถึงว่า บายศรีเป็นของสูงทดแทนได้เหมือนดอกบัว บายศรีที่พ่อแม่ แม่เฒ่า ได้ทำบายศรีขึ้นบูชาถวายพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ โดยเรียกกันจากชั้นห้า มาเป็น “ชั้นหมากเบ็ง” และพัฒนามาเป็น “บายศรี” โดยมี 2 บายศรีต้นตำรับอัตลักษณ์แท้เกิดขึ้นในวันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ.2561 ในชื่อว่า “ชั้นหมากเบ็งคู่บาร์มีบายศรีบาร์มีคูเมือง” (2 ต้นตำรับพานบายศรีแรก) เกิดขึ้นจากแนวคิดของผู้เขียนได้นำแนวคิดอัตลักษณ์ของคำชะโนดบูรณาการ สร้างมูลค่าและคุณค่าเพิ่มเป็นเรื่องราวที่มีตำนาน โดยการขึ้นพานบายศรีลักษณะรูปทรงพับไบตองได้มอบหมายให้คุณปิยะพงษ์ (เจ้าของร้านเฮือนส้มปะปี บายศรีอุดรธานี) ซึ่งเป้าหมายคือการน้อมขึ้นบูชาสักการะตรงต่อ “ราชาแห่งนาค หรือ พญานาคราช คือ พญาศรีสุทโธนาคราช และพญานาคินีศรีปทุมมา” ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 9.18 พานต้นตำรับ (พานที่ 1) “ขันหมากเบ็งคู่บารมีบายศรีบารมีคู่เมือง”

เอกลักษณ์บายศรีของคำชะโนดต้องมี “องค์นาคราช” ในบายศรีนั้น ๆ และถ้ายังเป็น นาคราชคู่จะสื่อถึงการมุ่งถวายตรงต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธ และเจ้าย่าศรีปทุมมา แม้จะมีนาคราชองค์ เดี่ยวย่อมสื่อถึงการบูชาตรงต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธ แต่ต้องมีมงกุฎบายศรีครอบยอดเสาเมือง ดังจะ อธิบายรายละเอียดต่อไป

ภาพที่ 9.19 พานต้นตำรับ (พานที่ 2) “ขันหมากเบ็งคู่บารมีบายศรีบารมีคู่เมือง”

“ขันหมากเบ็งคู่บารมีบายศรีบารมีคู่มือง” มีรายละเอียดที่สื่อความหมายดังนี้

- 1) พานเงินพานทอง (ต้องมี) บายศรีนี้เป็นของสูงรองรับบุญญาบารมี มีแต่ความร่มเย็นเป็นสุข เป็นผู้มีบุญ สุขภาพร่างกาย สื่อความหมาย คือ “บุญญาบารมี”
- 2) เสामือ เปียบคือเสาลหลักเมืองที่คุ้มครอง ค้ำยันเมืองบาดาลและเชื่อมต่อเมืองมนุษย์ ผู้นำไปให้ว่าจะมีความมั่นคงในชีวิต และหน้าที่การงานทั้งปวง สื่อความหมายคือ “โภคทรัพย์สมบัติบารมี”
- 3) นิ้วขันหมากเบ็ง เปียบคือขันห้า ขันเจ็ด ขันเก้า เป็นการนำขันหมากเบ็งมาประยุกต์เพื่อน้อมขึ้นเป็นพุทธบูชา ธรรมบูชา สังฆบูชา สื่อความหมายคือ “ทศบารมี”
- 4) พญานาค เป็นตัวแทนเจ้าปู่ เจ้าย่า คือ พญาศรีสุทโธนาคราช และพญานาคินี ศรีปทุมมา โดยหญิงเวียนซ้าย ชายเวียนขวา ยากเหนือหัวแล้วเวียนวน 3 รอบแล้วนำขึ้นถวาย สื่อความหมายคือ “ผู้พิทักษ์รักษาพุทธศาสนาและมีฤทธิ์เดชบารมี”
- 5) มงกุฎ (สำคัญยิ่ง) พานบายศรีมุ่งถวายตรงต่อผู้เป็นกษัตริย์ของเหล่านาคานาคีในเมืองคำชะโนด คือ พญาศรีสุทโธนาคราชและพญานาคินีศรีปทุมมา สื่อความหมายคือ “ปัญญาบารมี”

นอกจากนี้ยังมีขันหมากเบ็งและบายศรีที่เกิดขึ้นตามโอกาสในการพัฒนาบารมีเกิดใหม่ไว้เป็นต้นแบบคิดของรองศาสตราจารย์ ดร.ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด ที่ได้ไปถ่ายทอดความรู้ด้านการทำบายศรีไปยังชาวบ้านและนักเรียนรอบคำชะโนดให้มีศักยภาพในการทำบายศรีช่วยผู้ปกครอง ซึ่งมีทั้งบายศรีเอกคู่กบเอื้องคำชะโนด “นาคเกี้ยวเกี้ยวทรัพย์” ขันหมากเบ็งสองศรีคู่บารมี นางรำศรีแสนรักคู่บารมี และขันหมากเบ็ง 5 นาคาเนรมิต (แม่พัน) ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 9.20 ขันบายศรี “กบเอื้องคำชะโนด”

ภาพที่ 9.21 รูปแบบบายศรีกาบเอื้องคำชะโนด และบายศรีนาคเกี่ยวเกี่ยวทรัพย์”

ภาพที่ 9.22 ชั้นหมากเบ็งสองศรีคู่บารมี

ภาพที่ 9.23 นางรำศรีแสนรักคู่บารมี

ภาพที่ 9.24 พานบายศรี “ชั้นหมากเบ็ง 5 นาคาเนรมิต (แม่พัน)”

ปัจจัยมีทัศนะ

ทัศนะสุดท้ายที่ผู้เขียนปรารถนาลิขิตไว้ให้เป็นหัวใจตั้งแต่ต้นแนวคิดเรื่องพญานาค พุทธศาสนา ความเชื่อท้องถิ่น ภูมิสังคมคำชะโนด การพัฒนาสังคมชุมชนคำชะโนดที่ยั่งยืน ผู้เขียนเห็นถึงความจริงที่เป็นคำสัจที่เรียกว่า “สัจจะสัจจาพญานาคราช” 7 ความสัจที่เกิดขึ้นจริงเริ่มจากปฐมสัจจะ คือ “กรรม และผลของกรรม” การกระทำใดที่เกิดขึ้นจากการกระทำของตนเองเป็นผู้ลงมือทำหรือมีส่วนร่วมในการกระทำ วัตถุประสงค์เพียง 2 ทางเท่านั้น คือ ดี - ชั่ว ซึ่งภาวะดีชั่วเป็นความสัจจริงจะไม่หายไปจากตัวผู้กระทำแน่นอนจนกว่าจะได้บรรลุพระอรหันต์เข้าสู่กระแสแห่งพระนิพพาน กรรมเกิดขึ้นทันทีที่คิดก็ดี ลงมือทำก็ดี มีส่วนร่วมทำก็ดี ได้รับผลของกรรมทั้งหมดจะได้รับมากน้อยแตกต่างกันไปตามเจตนาและการมีส่วนร่วมต่อการกระทำนั้นซึ่งบางครั้งเรียกว่า ตัวกรรมหรือเศษกรรม ทำให้สรรพสัตว์ที่ยังเวียนว่ายตายเกิด ไม่มีทางหนีกรรมที่ตนกระทำพัน ด้วยกรรมเป็นเหมือนทนายติดตามเราไปทุกภพชาติ ด้วยเพราะกรรมมันเป็นพันธุนว่งเหนี่ยวเราไป เพราะด้วยกรรมทะลุผ่านทุกกำแพงของกาลเวลาตามไปไม่หยุด เพราะกรรมมันติดอยู่ที่จิตเราไปตลอดกาลป์ ซึ่งนั่นเป็น “บุญกรรม” กรรมในอดีตส่งผลต่อภพชาติปัจจุบัน ปัจจุบันกรรมส่งผลต่ออนาคต ดังนั้นเมื่อต้องการพ้นกรรมชั่ว ต้องหยุดทำชั่ว ให้ทำความดีทันที กรรมดีจะเป็นต้นทุนให้จิตของผู้ปฏิบัติกรรมดีให้ไปสู่สุคติจนไปสู่พระนิพพานได้ ในเรื่องของบุญกรรมนั้นจะเห็นได้จากเรื่องราวชาดกบุญกรรมที่เกิดขึ้นของพระพุทธเจ้าในภพภูมิ “พญานาคราช” ได้ดังนี้

ตารางที่ 9.2 บุญกรรมส่งผลขึ้นในพุทธกาลจากนามาเกิดเป็นมนุษย์

ชาดก	บุพบุคล	บุญกรรม	พุทธกาล
ภริยัตตนาคราช	ภริยัตต	ยึดมั่นประเพณีศีลรักษาอุโบสถกรรม	พระพุทธเจ้า
	พราหมณ์เนสาท	ผู้กระทำช้วนนำพาหมองูไปจับภริยัตตนาคราช	พระเทวทัต
	พราหมณ์โสมทัต	บุตรชายของพราหมณ์เนสาท ผู้ประกาศว่า ลูกจะไม่ขออยู่ร่วมกับบิดา จะไม่ขอเดินทางร่วมกับบิดาผู้ทำกรรมหยาบอย่างนี้สักก้าวเดียว	พระอานนท์ ผู้อุปัฏฐาก พระพุทธเจ้า

ชาดก	บุพบุคล	บุพกรรม	พุทธกาล
	สุทิสสนะนาคราช	พี่ชายคนโตได้ออกตามหาภริยาคือนาคราชที่ถูกจับตัวไปซ่อนเร้นจนเจอแสดงโชว์ตามนิคมต่าง ๆ	พระสารีบุตร อัครสาวกเบื้องขวา
	สุโภคะนาคราช	พี่ชายคนรองได้เที่ยวออกตามหาไปทั่วหิมพานต์ ตามหามหาสมุทรและแม่น้ำจนมาถึงแม่น้ำยมุนา	พระโมคคัลลานะ อัครสาวกเบื้องซ้าย

เมื่อพิจารณาสาຍญาณแห่งจิตที่ผูกโยงจะเห็นว่าเมื่ออดีตที่เกิดขึ้นจากชาติแห่งสัตว์เดรัจฉานทางสร้างกรรมดีติดใจไปตลอดย่อมยังยกระดับจิตใจให้สูงขึ้นตามลำดับจากนาคมาเป็นมนุษย์ มนุษย์เป็น เทวดา นางฟ้า พรหมณ์ ยังสามารถขัดเกลากิเลสให้เบาบางจนบรรลุนิพพาน จนนสะสมบารมีเป็นพระโพธิสัตว์สู่การเป็นพระพุทธเจ้าได้ในที่สุด ซึ่งให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าต้องเกิดเป็นมนุษย์เท่านั้นมิใช่นาค เทวดา อินทร์และพรหม

ตารางที่ 9.3 บุพกรรมจากมนุษย์เกิดมาเป็นนาค

เรื่องเล่า	บุพบุคล	บุพกรรม	ปัจจุบันกาล
หลวงปู่มั่น ภริยาคือนาค	น้องชายของหลวงปู่มั่น	สุวรรณนาคราชเคยเกิดเป็นน้องชายของหลวงปู่มั่นมาหลายภพหลายชาติ ด้วยความสับสนแห่งภพจึงเกิดเป็นนาคราชและภพชาติปัจจุบันจึงคอยดูแลอารักขาให้หลวงปู่มั่นได้เจริญภาวนาอย่างดีขณะที่วิเวกอยู่ในจังหวัดเชียงใหม่	สุวรรณนาคราช
หลวงปู่ชอบ ฐานสโม	คู่สามีภรรยา	ผาหม่นท้าว หรือผาหม่นพราวด์ ผังสปป.ลาว ซึ่งในอดีตชาติเกิดเป็นคนนักเลงใจร้อนมุทะลุ แต่ยังมีใจเข้าวัดทำบุญอยู่บ้างพร้อมกับภรรยา เพียงแค่เผลอพลาดหยิบมีดพร้าจอบเสียมที่ยืมของสงฆ์ไป เกิดชำรุดแตกหัก และไม่ได้นำมาใช้คืนให้สงฆ์ปล่อยทิ้งสมบัติของสงฆ์ ด้วยชะล่าใจคิดว่า	พญากากะละนาคราช และพญานาคินี (คู่สามีภรรยา)

เรื่องเล่า	บุพบุคคล	บุพกรรม	ปัจจุบันกาล
		กรรมเล็กน้อยจักไม่เป็นไร ผลที่ไม่มีเจตนา ยกยอกของสงฆ์ ก่อนตายจิตไปติดยึดกับ ของสงฆ์ที่ตนเองเคยยืมไปใช้แล้วไม่ส่งคืน จึงทำให้เกิดเป็นพญานาคมาคอยปกปักรักษา รักษาสมบัติพระศาสนา	

หากมนุษย์ตนใดที่เกิดความสับสนใจชาติภาพ ไม่นั่นคงว่าจะเป็นมนุษย์ หรือสะสมบุญ
บารมีไปไม่มีทิศทางที่มั่นคงแล้ว หรือเพียงหยิบจับของสงฆ์ในพุทธศาสนาแล้วไม่ส่งคืน จิตผูกมัด
ก่อนตาย แรงบุพกรรมนั้นจะนำจิตมาจุติเป็นนาคที่คอยปกปักรักษาพุทธศาสนาอยู่ในภพภูมิ
นาคได้เช่นกัน ชี้ให้เห็นว่าแรงกรรมผูกมัดจิตนำส่งภพภูมิที่ทำตามเหตุปัจจัยในปัจจุบัน

เหตุนี้จะสังจะ คือ “ตำนาน กาลเวลา อนัตตา” พญาศรีสุทโธนาคราชและคำชะโนดมี
ตำนานที่ผ่านกาลเวลามาจากเรื่องเล่ากลายเป็นเรื่องราวของความจริงที่มีชีวิต เผ่าพงศ์มนุษย์
สัมผัสเรื่องราวที่มีอยู่จริงมาหลายชั่วอายุขัยของผู้คน มีต้นชะโนดที่มีอยู่จริง แม้จะผ่านกาลเวลา
มาเนิ่นนานก็ตามแต่ยังไม่จางหายจากความเชื่อของผู้คนที่นับถือพระพุทธศาสนาที่ไม่เข้าถึงแก่น
ธรรมจะติดอยู่กับเรื่องราวที่เหนือธรรมชาติและมองไม่เห็นตัว ซึ่งมนุษย์ควบคุมไม่ได้จนบางครั้ง
เกิดจากความกลัว สรรพสิ่งทั้งปวงถ้าไม่ใช่ความจริงแท้จะถูกกาลเวลาพาไปตามเหตุปัจจัยจนไม่
เหลือสิ่งใดให้ยึดมั่น จึงทำให้สรรพสิ่งเป็น “อนัตตา ความไม่แน่นอน” เพราะพุทธศาสนาสอนว่า
สิ่งใดเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นย่อมดับไปเป็นธรรมดา และธรรมดาของสรรพสิ่ง ย่อมเกิดขึ้นใน
เบื้องต้น ตั้งอยู่ในท่ามกลางและดับไปในที่สุด นั่นเอง

เหตุนี้จะสังจะ คือ “ข้าวเป็นอาหารกาย ความพอเพียงเป็นอาหารใจของมนุษย์” (ข้าวอุ่น
กาย พอเพียงอุ่นใจ) มนุษย์ทุกรูปนามที่เกิดขึ้นมาบนผืนแผ่นดิน ไม่ว่าจะอยู่มุมใดของโลกใบนี้
ย่อมต้องการอาหารเพื่อยังชีพ มี “ข้าว” เป็นอาหารเลี้ยงกายของมนุษย์ให้อุดมสมบูรณ์มานาน
หลายพันปี คนไทยอีสานก็เช่นเดียวกันแม้จะต้องอยู่ในพื้นที่แห้งแล้งกันดาร ยังเฝ้ารอความหวัง
ให้ถึงฤดูการทำนาเพื่อจะได้มีข้าวปลาอาหารเลี้ยงตนเองและครอบครัวให้มีความสุขทางกาย
พร้อมกับดำรงอยู่ในวิถีพอเพียงยึดทางสายกลางของหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา

มัชฌิมาปฏิปทาบรรดา แม้อยู่ท่ามกลางแห่งความทุกข์ยากลำบากก็ยอมทำให้คนไทยอีสาน “ยิ้มได้อย่างมีความสุข” เสมอ

จตุตตะสังจะ คือ “ลักทอฝ้ายเป็นผืนผ้า ภูมิปัญญาแห่งอีสาน สืบตำนานเมืองนาคินทร์ ผลิตภัณฑท์ท้องถิ่นคำชะโนด” เป็นเรื่องราวของผู้เป็นใหญ่ในบ้านที่เรียกว่า แม่ หรือ ย่า ผู้ที่เก็บรักษาความดีงามไว้ในเสื้อผ้าอาภรณ์ อนุรักษ์สิ่งที่มีคุณค่า บำรุงรักษาและต่อยอด สืบสานต่อให้แก่ลูกหลานได้รับรู้คุณค่าของคำชะโนด ที่มีอัตลักษณ์สู่ลวดลายผ้า มีชื่อว่า “กาบเอื้อยภูคำชะโนด” ซึ่งสอดคล้องกับคำโบราณในอดีตที่ว่า “ว่างจากไร่นาหญิงทอผ้าชายตีเหล็ก”

ปัญจะสังจะ คือ “ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น” เป็นความจริงที่ประชาชนคนชาวบ้านสามารถนำเอามาแก้ไขปัญหในการดำรงชีวิตให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตตามบริบทภูมิสังคม ภูมิสถาน ภูมิทัศน์วัฒนธรรม และภูมิธรรม ซึ่งที่คำชะโนดจะมีภูมิความรู้ที่ต้องรักษา คือ “การอนุบาลอนุรักษ์ต้นชะโนด” “การทอผ้าขึ้นท้องถิ่นคำชะโนด” และ “วิถีแห่งวัฒนธรรมอันดีงาม” ทั้งหมดเป็นการเกิดขึ้นด้วยการนำภูมิสังคมทั้งปวงของคำชะโนดมาพัฒนาท้องถิ่นตนซึ่งผู้เขียนให้ชื่อว่า “ภูมิพัฒนคำชะโนด”

ฉกจะสังจะ คือ “รักษารุกขนาคา หรือ ต้นชะโนด” คนคำชะโนดต้องตระหนักว่า “ต้นชะโนด” มีความสำคัญกับภูมิสถานที่ได้ชื่อว่า “คำชะโนด” เพราะต้นชะโนดเกิดขึ้นในภูมิประเทศจึงเรียกชื่อตามภูมินามว่า คำชะโนด ให้ติดเป็นชื่อเรียกขานของมนุษย์สืบไปให้มั่นคงอยู่อย่างยาวนานได้สืบช่วยลูกหลาน ถ้าหากวันใดพื้นที่คำชะโนดไร้ซึ่งต้นชะโนดแล้วไซ้ คงไม่มีวันได้ชื่อภูมินามว่า ดงชะโนด ป่าชะโนด หรือ คำชะโนด อย่างแน่นอน ดังนั้นจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่คนคำชะโนดต้องช่วยกันอนุรักษ์ไว้ให้ยาวนานไปชั่วลูกหลาน ซึ่งตามแผนผังเครือข่ายสังคมคนเล่าขานตำนานคำชะโนดจากตระกูลชั้นตีกุล สู่อุตระกูลภูคำชะโนด ร่วมกับตระกูลรุกขชาตินาคาช่วยกันรักษาไว้ ณ ปัจจุบัน

สัตตะสังจะ คือ “อนาคตคำชะโนดต้องเปลี่ยนไป” เป็นความจริงที่ปฏิเสธเวลาอนาคตไม่ได้ว่า คำชะโนดจะต้องเปลี่ยนแปลงไปอย่างแน่นอน เข้าสู่ความจริงว่า เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป อนาคตจะดับไปอย่างไร จึงเป็นคำถามสำคัญที่ต้องค้นหาคำตอบได้ว่า หากคำชะโนดในอนาคตจะหายไป จะให้หายไปอย่างช้าที่สุด ให้คำชะโนดอยู่คงความเป็นคำชะโนดให้นานที่สุด ปรับคำชะโนดเข้าสู่โหมดความเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ พื้นที่แห่งธรรมะ พื้นที่แห่งศรัทธา พื้นที่รุกขนาคา

อนุรักษ์ และสร้างอาชีพใหม่ให้คนคำชะโนดไม่ทิ้งถิ่น กับมารักและหวงแหนให้คำชะโนดอยู่คู่แผ่นดินลุ่มน้ำโขงตลอดชั่วลูกหลาน เป็นเสมือนบ่วงมหาโชคที่คอยรัดคำสัญญาให้เป็นสัจจะวาจาจะดูแลคำชะโนดตลอดไป

บทวิเคราะห์และบทสรุป

อนาคตคำชะโนด หากปรารถนาให้ต้นชะโนด หรือเกาะคำชะโนดคงอยู่ไปถึงรุ่นอนาคต จะต้องพัฒนาคำชะโนดด้วยแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืน ดังนั้นต้องถูกกำหนดด้วยหัวใจสำคัญในการพัฒนา คือ ต้องเริ่มต้นพัฒนาที่ “คนคำชะโนด” ก่อนต้องปลูกป่าชะโนดในใจคนให้รู้จักหวงแหนรักษาต้นชะโนด และแผ่นดินอันศักดิ์สิทธิ์นี้ไว้ ถ้าไม่เพาะต้นชะโนดด้วยความกลัวอาถรรพ์ จะต้องรู้จักช่วยกันรักษาไม่ทำลาย เพื่อให้คนรุ่นปัจจุบันใช้ประโยชน์และรักษาแบ่งปันให้คนรุ่นต่อไปได้ เมื่อพื้นที่คำชะโนดถูกพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวของจังหวัดอุดรธานีแล้ว ย่อมหลีกเลี่ยงไม่พ้นกับปรากฏการณ์การท่องเที่ยวและแสวงหาการทำบุญเพื่อบนบานศาลกล่าว ขอพรขอโชคลาภ ขอหวย ตามแรงปรารถนาของผู้คนที่ยังมีความหวังกับความเสี่ยงโชค ซึ่งชื่อคำชะโนดที่โด่งดังได้เริ่มมาจากปรากฏการณ์ผีจ้างหนัง ในปี พ.ศ.2532 มาจนถึงละครโทรทัศน์ นาเคิ ปลายปี พ.ศ.2559 ที่ผู้คนต่างหลงใหลเหมือนกระแสน้ำท่วมใหญ่ไหลมาสู่คำชะโนด นักท่องเที่ยวที่เคยมา ที่ไม่เคยมาและผู้ศรัทธาต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธ เจ้าย่าศรีปทุมมาต่างพร้อมเพรียงเดินทางมาแสวงบุญ แสวงโชคที่คำชะโนดทุกสารทิศตลอดมาจนปัจจุบันมีปรากฏกิจกรรมที่คำชะโนดอย่างต่อเนื่องทั้งการไหว้ขอพร ขอโชคลาภ บวงสรวง แก่บน ขอหวย ซึ่งขณะนี้พื้นที่คำชะโนดกลายเป็นพื้นที่ทั้งแสวงบุญ แสวงโชคลาภ ท่องเที่ยวสายวัฒนธรรม ความเชื่อพญานาค พื้นที่แห่งโอกาสและความหวังของผู้คนทุกฐานะทางสังคม

จนในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวที่ชื่อว่า คำชะโนด แห่งนี้ได้กำเนิดอาชีพใหม่ “ทำดอกไม้บายศรีบูชา” อยู่ภายใต้กลุ่มวิสาหกิจชุมชนดอกไม้บ้านโนนเมืองซึ่งผู้ใหญ่บ้านโนนเมืองกับผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านและประชาชนร่วมกันก่อตั้งกลุ่มขึ้นเริ่มจากทุกบ้านปลูกดอกดาวเรือง และเริ่มทำบายศรีขึ้นเพื่อเป็นการสร้างอาชีพใหม่และสร้างรายได้ให้กับประชาชนทุกครัวเรือนที่อาศัยอยู่ในหมู่ที่ 11 บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี และมีอีกหลายครัวเรือนที่ยึดอาชีพใหม่ คือ นางรำคำชะโนด พร้อมกับมีการจัดทำบายศรี จัดบวงสรวงแก่บนอีกหลาย

ครัวเรือน นอกจากนี้ยังมีเยาวชนคนรุ่นใหม่ที่เข้าไปทำงานที่ศูนย์อำนวยการคำชะโนดในฐานะผู้จัดเก็บดูแลการเงินของคำชะโนดที่มีความซื่อสัตย์สุจริตด้วย ส่วนการบริหารจัดการคำชะโนดใช้บุคคลในพื้นที่คำชะโนดเป็นหลักโดยมีคณะกรรมการบริหารคำชะโนดที่มีกำนันตำบลบ้านม่วงเป็นผู้จัดการศูนย์อำนวยการคำชะโนดกำกับแนวทางการขับเคลื่อนให้คำชะโนดเป็นแหล่งท่องเที่ยวประจำจังหวัดอุดรธานี โดยมีกิจกรรมประเพณีเทศกาลสงกรานต์ กิจกรรมประเพณีบุญเดือนหก กิจกรรมประเพณีปีใหม่ กิจกรรมบุญเข้าพรรษา บุญออกพรรษาศักดิ์บาตรเทโว และกิจกรรมที่เชื่อมโยงกับความเชื่อของนักท่องเที่ยวปรากฏขึ้นทุกวันคือกิจกรรมบวงสรวงสักการะกราบไหว้ บูชาเจ้าปู่ศรีสุทโธ เจ้าย่าศรีปทุมมา การบนบานและการบวงสรวงแก้บนที่ตนได้บนไว้กับเจ้าปู่เจ้าย่าและกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเที่ยวชมเกาะคำชะโนด

ทั้งนี้พื้นที่คำชะโนดได้เปิดกระบวนการมีส่วนร่วมในพัฒนาคำชะโนดโดยเชื่อมโยงเครือข่ายในพื้นที่ โดยใช้แนวคิดการมีส่วนร่วมแบบแบ่งสรรปันส่วนให้ประโยชน์เกิดขึ้นร่วมกันในพื้นที่ซึ่งสร้างเครือข่ายทั้งหน่วยงานราชการอำเภอบ้านดุง อำเภอน้ำโสม 14 หมู่บ้านในตำบลบ้านม่วง องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านม่วง สาธารณสุขตำบลบ้านม่วง ตำรวจสังกัดสถานีตำรวจภูธรดงเย็น กลุ่มวิสาหกิจชุมชน ธุรกิจร้านค้า ตัวแทนพ่อค้า แม่ค้า วัดศรีสุทโธ โรงเรียนนักท่องเที่ยว และตัวแทนชาวบ้านโนนเมืองต้องมีส่วนร่วมมากที่สุด โดยมีเป้าประสงค์ด้วยการดูแล รักษาพื้นที่คำชะโนดให้อยู่อย่างยั่งยืนชั่วลูกชั่วหลาน โดยคนคำชะโนดต้องสร้างเอกลักษณ์และอัตลักษณ์คำชะโนดให้ชัดเจน ซึ่งต้องมีรูปลักษณ์ของพญานาคราชปรากฏในผลิตภัณฑ์ อาทิ ลวดลายผ้าชิ้น “กาบเอื้อยคำชะโนด” “ขันหมากเบ็งคู่บารมีบายศรีบารมีคู่เมือง” “นาคเกี่ยวเกี่ยวทรัพย์” ขันหมากเบ็งสองศรีคู่บารมี นางรำศรีแสนรักคู่บารมี และขันหมากเบ็ง 5 นาคา เนรมิต (แม่พัน) รวมทั้งหมดเรียกว่า “ปัญจมหาลาภบารมีศรีสุทโธ” นั่นเอง

ปิดท้ายด้วยทัศนะผู้เขียนในฐานะคนคำชะโนดที่คิดนอกกรอบวิชาการ โดยคำว่า นอกกรอบวิชาการ ความหมายถึงการเขียนเล่าตามสิ่งที่มองเห็นในการลงพื้นที่คำชะโนดซึ่งเป็นสิ่งที่เห็นได้ยากจากคนที่มีความเชื่อจนเกินไป หมายถึงมีความเชื่อที่สุดโต่่ง ทำให้ความเชื่อ นำปัญญา ซึ่งขัดกับหลักคำสอนทางพุทธศาสนาเพราะหลายคนมาคำชะโนดมีเป้าหมายทั้งมาหาโชค ลาภ มาหาเลขห่วยตัวเบอร์ มาเพื่อกราบขอพร หลายคนโดนลากไป โดนชักชวนไป โดนติดตามให้ไป คำชะโนด ฝันว่าได้ไป เชื่อว่าเป็นลูกหลานพญานาค สายญาณพญานาค ทรงเจ้าเข้าทรงองค์เทพ

บางคนทั้งที่ไม่อยากมา ก็จะมาแบบรีบเดินรีบกลับ หลายคนมาเพราะเป็นแค่ทางผ่านไปสถานที่อื่น ๆ หลายคนมาเพราะที่คำชะโนดเป็นทีหนึ่งที่ต้องมาตามสายความเชื่อของพญานาค หลายคนไปชมสถานที่ในป่าคำชะโนดตามจินตนาการที่มีป้ายบอกว่า ที่นี่ให้ชุ่มทรัพย์แต่เป็นมะเดื่อใหญ่ ป้ายบอกว่าเป็นห้องโถงใหญ่แต่เป็นพื้นที่โล่ง บอกว่าอย่าโยนเงินลงในบ่อน้ำคนยังโยนลงไป แม้ว่าบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์จะเปลี่ยนมาให้คนได้มาตั้งเงินที่ขอบบ่อจะเป็นอุบายความเชื่อที่ว่าถ้าตั้งเงินได้จะมีชีวิตสามารถตั้งเงินตั้งทองของตนได้ตามคำอธิษฐาน ผู้คนต่างหลั่งไหลมาที่คำชะโนดด้วยความเชื่อที่หลากหลาย จนทำให้เห็นภาพว่า เมื่อความมูมานะของตนไม่สามารถสร้างความสุข ความสำเร็จ ความสมหวัง ความสมปรารถนา หรือความสมภาคภูมิให้ตนเองได้ จำเป็นต้องขออาศัยสิ่งที่มองไม่เห็น สิ่งที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ สิ่งที่มีฤทธานุภาพ สิ่งทีไ่กลัษิตมนุษย์แต่เหนือมนุษย์ให้มาช่วยไม่แตกต่างจากเครื่องรางของขลังตามเกล็ดงู ๆ ที่เป็นที่เคารพศรัทธาของมวลมหาประชาชน ทำให้การเขียนเล่าเรื่องราวจากนามธรรมเป็นรูปธรรมจากสิ่งที่ปรากฏการณ์ขึ้นจริงจากสิ่งที่เห็นจริงซึ่งอยู่ในเหตุการณ์จริงได้มีโอกาสสัมผัสจริง มีใจความว่า ผู้เขียนอย่างก้าวถึงคำชะโนด ช่วงเวลากลางวันมีผู้คนมาทำงาน คนค้าขาย คนมาบวงสรวง นางรำเสียงเพลงรำ มีจำพรหมณ์ เสียงคำสวดสักการะ ขอพร มาสักการะ นักท่องเที่ยว คนศรัทธา คนไม่เชื่อ คนขายลอตเตอรี่ คนรับจ้าง คนขับสามล้อเครื่อง รถทัวร์นักท่องเที่ยว รถทัวร์นักเรียน รถส่วนตัวมีป้ายจากกรุงเทพมหานคร จากจังหวัดทางภาคใต้ ภาคเหนือ ภาคกลาง นครเวียงจันทน์ สปป.ลาว ผู้คนต่างถือสิ่งเดียวกัน คือ พานบายศรีพญานาค ดอกไม้พวงมาลัยรูปเทียน เดินขวักไขว่ดูครึกคักทั้งชุดขาว ชุดหลากหลายสี ชุดพื้นบ้านจากสาธารณประชาธิปไตยประชาชนลาว (สปป.ลาว) ทั้งวัยเด็ก วัยรุ่น วัยผู้ใหญ่ วัยชรา ต่างเดินเต็มไปหมดในพื้นที่ช่วงกลางวันตั้งแต่ 06.00 - 18.00 น. หรือธรรมชาติบอกว่า ยามรุ่งอรุณสู่ยามอัสดง หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า ตะวันขึ้นถึงตะวันตกของฟ้าเป็นเวลาของมนุษย์ แต่แปลกใจมากเมื่อตกกลางคืน นอกจากเสียงหมาหอนแล้วที่คำชะโนดแห่งนี้เงียบสงบมาก แทบไม่มีผู้คนอยู่อาศัย อาจมีเจ้าหน้าที่ดูแลตรงประตูทางเข้าแต่มีเพียง 2-3 คนมาก ความรู้สึก “วังเวง” ไม่ใช่ดินแดนของมนุษย์แต่เมื่อใดยามตะวันตกขอบฟ้าจะเริ่มเป็นดินแดนของคนเมืองลับแลบังบด หลายคนได้เสียงกลอง เสียงดนตรี เสียงฆ้อง เสียงคนเรียนหนังสือ เหมือนคนอยู่ในที่แห่งนี้จำนวนมากเป็นบ้านเป็นเมืองอีกแห่งในสิ่งที่มองไม่เห็น ซึ่งมีคนเคยเจอสองนาคีสหายรักนามว่า “อุษาลาวัลย์”

"บุปผาสวรรค์" แห่งคำชะโนด พอช่วงเวลาการเข้าถึงคำชะโนดในใจคิดว่า ถ้าเป็นความเชื่อบุคคลมันไม่น่าพลิกโฉมบ้านเมืองได้ขนาดนี้ ฤๅนี้เป็นความเชื่อของคนลุ่มน้ำโขงทั้งปวง เพราะเห็นร่องรอยของความเชื่อพญานาค หรือเจ้าปู่ศรีสุทโธ ร้านขายบายศรีตามเส้นทางกว่า 20 กิโลเมตรก่อนเข้าถึงคำชะโนด เห็นป้ายคำชะโนดมาตั้งแต่จังหวัดขอนแก่น เห็นร้านอาหาร ร้านค้ามากมายที่เกี่ยวกับพญานาค เห็นรูปปั้นพญานาค เห็นการบวงสรวง เห็นนางรำ ที่มีชื่อว่า คำชะโนด จึงรู้สึกว่า ความเชื่อมันพลิกโฉมบ้านเมืองได้จริง ๆ

ต่อมาผู้เขียนได้เดินทางเข้าคำชะโนดสิ่งที่เห็น คือ ป่าที่มีต้นชะโนดลำต้นเท่า 1 คนโอบ มีความสูงกว่า 40 เมตร แต่ละต้นมีเถาวัลย์พันขึ้นเป็นเหมือนถุงเท้าซึ่งเป็นเหมือนการสร้างลำต้นตรงโคนต้นชะโนดให้แข็งแรงซึ่งจะมีความยาวที่พันรอบต้นสูงจากโคนต้นขึ้นไปลำต้นยาวกว่า 7 เมตรซึ่งจะมีเกือบทุกต้นที่เป็นต้นใหญ่ ยิ่งถ้าอยู่ใจกลางเกาะคำชะโนดจะมีต้นที่สูงกว่าต้นชะโนดที่อยู่ริมขอบเกาะชะโนด บางต้นมีกาบต้นชะโนดหลุดออกมองเห็นเหมือนเกล็ดที่โอบล้อมลำต้น คล้ายเกล็ดพญานาคที่อยู่ด้านนอกเกาะคำชะโนดหรือตามวัดวาอาราม ถ้าเดินรอบเกาะตามสะพานที่ทางศูนย์อำนวยการคำชะโนดทำไว้สังเกตเห็นว่ามีต้นมะเดื่อใหญ่อยู่เป็นต้นไม้ยืนต้นขอบเกาะคำชะโนดไว้ จุดความเชื่อมี 3 จุดสำคัญ คือ ศาลเจ้าปู่เจ้าย่า บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ ขอบบ่อตั้งเงินและต้นมะเดื่อใหญ่ ต่อมาได้เดินเข้าเขตป่าคำชะโนดจะมีความเย็นและมีความชื้น กลิ่นเหมือนซากพืชทับถมหมักหมมไว้ กลิ่นขี้ค่างควายขี้กระรอกเยอะมาก พอยืนอยู่ในใจกลางเกาะคำชะโนดมองขึ้นบนฟ้ามองเห็นเหมือนภาพวาดต้นไม้บนท้องฟ้า พอเดินออกมารอบเกาะคำชะโนดมองไปหาป่าคำชะโนดเหมือนภูเขาลอยน้ำอยู่ ความบังเอิญไปเจอเหรียญที่คณะกรรมการคำชะโนดนำขึ้นมาจากบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์เพราะมีผู้คนโยนลงไปจากการห้าม นั่นแหละ ข้อห้ามยังถูกก้าวข้ามด้วยความเชื่อของคน

ภาพที่ 9.25 ป่าคำชะโนด ต้นชะโนด เมล็ดชะโนด เหยี่ยวก้นบ่อ น้ำศักดิ์สิทธิ์

เชื่อในสิ่งที่เห็น เห็นในสิ่งเชื่อ เชื่อด้วยปัญญา ใช้ปัญญาวิเคราะห์ความเชื่อ สิ่งสำคัญคือ ให้นึกถึงมานะตนเองเป็นที่ตั้งบนเส้นทางของการทำความดีมีหลักธรรมของพุทธศาสนาเป็นหลัก ใจ และให้มีพิธีตามความเชื่อเป็นหลักชัยในตนเองก็เพียงพอ หากศรัทธาในพญานาคจงศรัทธา ในสิ่งที่พญานาคตั้งใจปกป้องพุทธศาสนา จงเลือกแนวประพฤติปฏิบัติที่พญานาครักษาศิล ถือ สัจจะ ขอบำเพ็ญเพียร สร้างศิลปกรรม สร้างทานบารมี เพื่อบรรลุนิพพาน

เอกสารอ้างอิง

กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย. (2561). **คู่มือบริหารโครงการชุมชนท่องเที่ยว**

OTOP นวัตกรรม. <https://district.cdd.go.th/pueainoi/wp-content/uploads/sites/64/2020/01/คู่มือ-OTOP-นวัตกรรม.pdf>

เข็มควร เชียงกาบล. (2565). **ความยาวของสะพานในคำชะโนด** (สัมภาษณ์). ศูนย์อำนวยการ
คำชะโนด ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี.

คณะกรรมการบริหารคำชะโนด. (2562). **ตำนานคำชะโนด ดินแดนแห่งพญานาค**. ศักดิ์ศรี
อักษรการพิมพ์.

พัทธา สายหู. (2534). **กลไกของสังคม** (พิมพ์ครั้งที่ 6). สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เพจบ้านดุง ทุเดย์. (2560, 29 กรกฎาคม). **ออกสำรวจสภาพน้ำท่วมคำชะโนด ภายในเกาะคำ
ชะโนด**. [ภาพข่าว]. Facebook.

https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid0MPQRpPZYHHzNDStY5jyZxqmambmFPpn9m4RgKjeScCLGY5B7g5ujKa42Rnqbh5fUl&id=476867359060720

ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด. (2557). **การเพาะพันธุ์ต้นชะโนด ในองค์ความรู้ศูนย์การเรียนรู้ วิจัย
บริการวิชาการและถ่ายทอดนวัตกรรมท้องถิ่น ชุมชนคำชะโนด มหาวิทยาลัยราชภัฏ
สวนสุนันทา** (เอกสารที่ไม่มีการตีพิมพ์). สถาบันวิจัยและพัฒนา.

ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด. (2561). **การออกแบบลายผ้าขึ้นวิถีวัฒนธรรมคำชะโนดความเชื่อ
พญานาคด้วยวิธีมัดหมี่ลวดลายผ้าทอมือ** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏ
สวนสุนันทา.

ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด. (2563). **การบริหารการพัฒนาอัตลักษณ์ “คำชะโนด” อนุรักษ์ “รุกขนา
คา” เมืองอุดรธานีสู่การมีส่วนร่วมของประชาชนร้านค้าผลิตภัณฑ์คนรากหญ้า อยู่ดีมี
สุข ลดความเหลื่อมล้ำอย่างยั่งยืน** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏ
สวนสุนันทา.

- ยศ สันตสมบัติ. (2559). **มนุษย์กับวัฒนธรรม** (พิมพ์ครั้งที่ 4 แก้ไขเพิ่มเติม). สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ระพีพรรณ คำหอม. (2557). **สวัสดิการสังคมกับสังคมไทย** (พิมพ์ครั้งที่ 4 แก้ไขเพิ่มเติม). สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ศรีณัฐ ไทรชมภู. (2556). **การส่งเสริมและพัฒนการใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านผลผลิตจากทรัพยากรของชุมชนเพื่อการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวพื้นที่คุ้งบางกะเจ้า**. สำนักงานพัฒนาเศรษฐกิจจากฐานชีวภาพ
- ศรีณัฐ ไทรชมภู. (2559). **การท่องเที่ยวเชิงนิเวศบนฐานความหลากหลายทางชีวภาพและ ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจ ในพื้นที่คุ้งบางกะเจ้า อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ**. *Academic Journal Phranakhon Rajabhat University*, 6(2), 9–19. Retrieved from <https://so01.tci-thaijo.org/index.php/AJPU/article/view/54587>
- ศูนย์อำนวยการคำชะโนด. (2565, 29 กรกฎาคม). **ข้อมูลพื้นฐานทั่วไป**. http://www.khamchanod.in.th/general_info.php
- ศูนย์อำนวยการคำชะโนด. (2565, 6 มกราคม). **ศูนย์จำหน่ายเพื่อสักการบูชา**. (ภาพข่าว). Facebook. <https://www.facebook.com/KhamchanodOfficial/photos/a.1613280932314395/2761131387529338/>
- เศกสรรค์ ยวงวิชย์, ประสิทธิ์ คุนรัตน์, เพ็ญศรี เจริญวานิช, สุกัญญา เอ็มอัมหมะ, สุนีย์ เลี้ยวเพ็ญวงษ์, วีระศักดิ์ จารุชัยวัฒน์, วรางคณา ถาวรวิริยตระกูล, สุพัตรา สร้อยเพชร, สุริรัตน์ เตชาทวิวรรณ, พยุงศิลป์ เปศรี, ทรงพล อุปชิตกุล, บุญเลิศ เล็กสมบูรณ์ และจริยาทร สุกู. (2546). **การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**. มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- http://tourismlibrary.tat.or.th/medias/KKU0024/KKU0024_fulltext.pdf

เศกสรรค์ ยงวณิชย์. (2541). **ภูมิศาสตร์การท่องเที่ยว** (พิมพ์ครั้งที่ 2). ภาควิชาสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2561). **การพัฒนาที่ยั่งยืน**. วัดญาณเวศกวัน.

https://www.watnyanaves.net/th/book_detail/26

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. (2552). **การศึกษาสังคมและวัฒนธรรม: แนวความคิด วิธีวิทยา และ ทฤษฎี**. โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2504). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่หนึ่ง ระยะที่ 1 (พ.ศ. 2504-2506)**.

https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=3776

สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2507). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่หนึ่ง ระยะที่ 2 (พ.ศ. 2507-2509)**.

https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=5806

สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2567). **เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน**.

<https://sdgs.nesdc.go.th/>

อาตินาถ รุกขชาตินาคา. (2563). **การบริหารแบบมีส่วนร่วมของคำชะโนด** (สัมภาษณ์). ศูนย์อำนวยการคำชะโนด ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี.

อาตินาถ รุกขชาตินาคา. (2564). **กลุ่มผู้คนที่เดินทางมาท่องเที่ยวคำชะโนด** (สัมภาษณ์). ศูนย์อำนวยการคำชะโนด ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี.

อาตินาถ รุกขชาตินาคา. (2565). **ความเป็นมาของศูนย์อำนวยการคำชะโนด** (สัมภาษณ์). ศูนย์อำนวยการคำชะโนด ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี.

อาตินาถ รุกขชาตินาคา. (2567). **ร้านบาร์มีนาและนางร้านวนาภูนา** (สัมภาษณ์). ศูนย์อำนวยการคำชะโนด ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2538). **วัฒนธรรมกับการพัฒนา: มิติของพลังที่สร้างสรรค์**. โรงพิมพ์การศาสนา กรมการศาสนา.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2555). **เจ้าที่และผีป่วน: พลวัตของความรู้ชาวบ้าน อำนาจและตัวตนของคนท้องถิ่น**. ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2562). ก้าวข้ามอคติสู่วัฒนธรรม 4.0 ในสังคมพหุวัฒนธรรม. **วารสารวิจัยวัฒนธรรม**, 1(2), 1-18. <http://arcbs.bsru.ac.th/journal/File70801.pdf>

Brundtland Report. (1987). **Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future**. United Nations. https://www.are.admin.ch/dam/are/en/dokumente/nachhaltige_entwicklung/dokumente/bericht/our_common_futurebrundtlandreport1987.pdf.download.pdf/our_common_futurebrundtlandreport1987.pdf

SBL บันทึกประเทศไทย. (2559, 13 กันยายน). **กลุ่มวิสาหกิจชุมชนดอกไม้บ้านโนนเมือง**. (ภาพข่าว). Facebook. <https://issuu.com/sblmagazine/docs/sbludon59-ebook>

UN Department of Economic and Social Affairs. (2024). **Sustainable Development: The 17 GOALS**. United Nations. <https://sdgs.un.org/goals>

บรรณานุกรม

- กนกนุช ศิวนาถภูวน. (2564). **พญานาค : ความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนในคำชะโนด**.
<https://far.kku.ac.th/img/files/pdf/posters2021/FAR420.pdf>.
- กนกพร ฉิมพลี. (2555). **รูปแบบการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านหัตถกรรมเครื่องจักสาน: กรณีศึกษาวิสาหกิจชุมชน จังหวัดนครราชสีมา** (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท
บัณฑิต, สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์). Libdcms.nida.ac.th.
<http://libdcms.nida.ac.th/thesis6/2555/b175787.pdf>
- กนกวรรณ จงเจริญยิ่งยง. (2549). **มนุษย์ ชุมชน กับเศรษฐกิจ**. สุเทพการพิมพ์.
- กนกวรรณ มะโนรมย์. (2562). **“พญานาคาศรีสุทโธ” นาคและพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในอีสาน
เครื่องมือทางจิตวิญญาณเพื่อหลุดพ้นความเหลื่อมล้ำ**.
<https://theisaanrecord.co/2019/01/29/cultural-politics-sacred-space-in-isaan/>
- กนิษฐา เรืองวรรณศักดิ์. (2557). **ลวดลายประทับดินเผาบ้านเชียง: บูรณาการสู่การออกแบบ
ผลิตภัณฑ์เชิงพาณิชย์, วารสารศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 6(2),
1-25.**
- กรกมล ชูช่วย. (2564). **ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในเอกสารประกอบการสอน
วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม (SCC3301). สาขาวิชาวิทยาศาสตร์ทั่วไป คณะครุศาสตร์
มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.**
- กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย. (2561). **คู่มือบริหารโครงการชุมชนท่องเที่ยว
OTOP นวัตกรรม**. <https://district.cdd.go.th/pueainoi/wp-content/uploads/sites/64/2020/01/คู่มือ-OTOP-นวัตกรรม.pdf>
- กรมศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม. (2566). **นาค : ตำนานและความเชื่อในคติศาสนา**.
โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- กรมทรัพย์สินทางปัญญา กระทรวงพาณิชย์. (2560). **ความรู้เบื้องต้น ด้านทรัพย์สินทาง
ปัญญา**. สำนักพิมพ์ก้อนเมฆ.
https://www.ipthailand.go.th/images/Promote/2_book_DIP.pdf

_____. (2567). **ทรัพย์สินทางปัญญาสำหรับผู้ประกอบการ ลิขสิทธิ์และอนุสิทธิบัตร**. กระทรวงพาณิชย์.

https://www.ipthailand.go.th/images/Promote/4_book_Patent.pdf

กรมทรัพยากรธรณี. (2552). **การจำแนกเขตเพื่อการจัดการด้านธรณีวิทยาและทรัพยากรธรณี จังหวัดอุดรธานี**. จันทวนิชย์ ซีเคียวริตี้พริ้นท์ติ้ง.

_____. (2552). **รายงานโครงการพัฒนาพื้นที่ดินเค็มในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2551** (เอกสารที่ไม่มีการตีพิมพ์). รายงานวิชาการฉบับที่ สทร. 1/2552 สำนักทรัพยากรแร่ กรมทรัพยากรธรณี.

กรมทรัพยากรน้ำ. (2550). **๖๐ ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ เพื่อเฉลิมพระเกียรติเนื่องในโอกาสการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๖๐ ปี**. กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.

กรมประชาสัมพันธ์. (2567). **ฝ่าลายพระราชทาน ฝ่าลายสิริวัชรารมณ์**.

<https://www.prd.go.th/th/content/category/detail/id/9/iid/262840>

กรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย. (2567). **สรุปสถานการณ์ภัยแล้ง 2566/2567 ข้อมูล ณ วันที่ 31 กรกฎาคม 2567**. กระทรวงมหาดไทย.

https://backofficeminisite.disaster.go.th/apiv1/apps/minisite_datacenter/203/content/8532/download?filename=c31de872e4b768853e4180258bb2ab00.pdf

_____. (2567). **รายงานสถานการณ์สาธารณภัย**. กระทรวงมหาดไทย.

https://backofficeminisite.disaster.go.th/apiv1/apps/minisite_directing/194/content/8728/download?filename=e9d693f8c2ad17dcb9c5d33a410156dc.pdf

กรมป่าไม้. (2531). **การจัดการป่าชุมชน**. กองจัดการที่ดินป่าสงวนแห่งชาติ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.

_____. (2565). **รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการจัดทำข้อมูลสภาพพื้นที่ป่าไม้ ปี พ.ศ. 2565**. สำนักจัดการที่ดินป่าไม้ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.

[https://www.forest.go.th/land/wp-](https://www.forest.go.th/land/wp-content/uploads/sites/29/2023/01/Forest-Area-2565-Full_compressed.pdf)

[content/uploads/sites/29/2023/01/Forest-Area-2565-Full_compressed.pdf](https://www.forest.go.th/land/wp-content/uploads/sites/29/2023/01/Forest-Area-2565-Full_compressed.pdf)

กรมพัฒนาที่ดิน. (2558). **สถานภาพทรัพยากรดินและที่ดินของประเทศไทย**. กรมพัฒนาที่ดิน
กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.

_____. (2564). **แนวทางการส่งเสริมการเกษตรที่เหมาะสมตามฐานข้อมูลแผนที่
เกษตรเชิงรุก (Agri-Map)**. กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.

<http://www.ddd.go.th/Agri-Map/Data/NE/udn.pdf>

_____. (2567). **ที่นี้ทุ่งกุลาร้องไห้**. หนังสืออิเล็กทรอนิกส์ กรมพัฒนาที่ดิน กระทรวง
เกษตรและสหกรณ์. [https://e-](https://e-library.ddd.go.th/library/flip/bib10490f/bib10490f.html)

[library.ddd.go.th/library/flip/bib10490f/bib10490f.html](https://e-library.ddd.go.th/library/flip/bib10490f/bib10490f.html)

กรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. (2556).

การศึกษารูปแบบการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการจัด สวัสดิการสังคม

กรณีศึกษา : ภูมิปัญญาท้องถิ่นผู้สูงอายุ (รายงานการวิจัย). เอกสารวิชาการที่

15/2556, สำนักส่งเสริมและสนับสนุนวิชาการ 3 (สสว.3).

กรมวิชาการ. (2538). **ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น ในฐานข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่น**

จังหวัดนครสวรรค์. <http://rdi.nsruc.ac.th/knowledge/meaning.php>

กรมศิลปากร. (2483). **อุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม)**. โรงพิมพ์ไทยเชม.

_____. (2485). **ประชุมตำนานพระธาตุ ภาคที่ 1**. พิมพ์เนื่องในงานฉานาภิงานาง
แข พุศัคดี, พานิชสุภผล.

_____. (2512). **ประชุมพงศาวดารเล่ม 45**. กรมศิลปากร.

_____. (2518). **ทศชาติ (ฉบับความย่อ)**. กรมศิลปากร.

_____. (2537). **อุรังคธาตุ ตำนานพระธาตุพนม**. พิมพ์เนื่องในการสัมมนาทาง
วิชาการเรื่องวรรณกรรมสองฝั่งโขง, เรือนแก้ว.

_____. (2564). **จิตรกรรม**.

https://www.finearts.go.th/storage/contents/2021/07/detail_file/ARc1bU30brbr4lnaAcDK1FTcGxT5YD8yb4TGFaxd.pdf

กรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น กระทรวงมหาดไทย. (2547). **มาตรฐานศูนย์การเรียนรู้**

ชุมชน. https://www.dla.go.th/work/e_book/eb1/stan17/17.htm

กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม. (2556). **อัตลักษณ์อาหารไทย ๔ ภาค**. โรงพิมพ์

ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.

_____. (2557). **ลอยกระทง**. สำนักงานกิจการโรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก.

_____. (2559). **ความรู้และแนวปฏิบัติเกี่ยวกับธรรมชาติและจักรวาล: มรดกภูมิ**

ปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ. สำนักงานกิจการโรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก
ศึกษาในพระบรมราชูปถัมภ์.

_____. (2559). **วัฒนธรรม วิถีชีวิตและภูมิปัญญา**. รุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗).

_____. (2562). **มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ประจำปีพุทธศักราช 2562**.

สำนักงานกิจการโรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก.

_____. (2563). **โนรา : ศิลปะการร่ำรำ ที่ผูกพันกับชีวิต(Nora : A Living Dance Tradition of Southern Thailand)**. โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
ประเทศไทย.

กรมส่งเสริมวัฒนธรรม. (2553). **นิทานอุรังคธาตุ ฉบับหลวงพระบาง**. กระทรวงวัฒนธรรม.

กรมหม่อนไหม. (2557). **มาตรฐานหม่อนไหม**. ชุมชนสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.

<https://qsds.go.th/wp-content/uploads/2017/pdf/2015-02-09-standard.pdf>

กระทรวงมหาดไทย. (2562). **แผนพัฒนาภาค พ.ศ. 2560-2565 (ฉบับทบทวน)**.

[http://www.pad.moi.go.th/images/form-download/แผนพัฒนาภาค%20](http://www.pad.moi.go.th/images/form-download/แผนพัฒนาภาค%20พ.ศ.%202560-2565%20(ฉบับทบทวน).pdf)

[พ.ศ.%202560-2565%20\(ฉบับทบทวน\).pdf](http://www.pad.moi.go.th/images/form-download/แผนพัฒนาภาค%20พ.ศ.%202560-2565%20(ฉบับทบทวน).pdf)

กระทรวงวัฒนธรรม. (2563). **ลอยกระทง เฝายื่น เล่นไฟ สู่ขัณฑ์เมืองมรดกโลก**. บริษัท รุ่ง
ศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗) จำกัด.

_____. (2565). **ฝ้ายกมูกลายแปดเขา ข้อมูลด้านวัฒนธรรม (การแต่งกาย)**.

https://www.m-culture.go.th/saraburi/ewt_dl_link.php?nid=741

กระทรวงศึกษาธิการ. (2554). **หนังสือเรียนสาระการพัฒนาสังคม พัฒนาตนเอง ชุมชน
สังคม (สค31003) ระดับมัธยมศึกษาตอนปลายลิขสิทธิ์ของสำนักงานส่งเสริม
การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย. เอกสารงานวิชาการลำดับที่ 36/2554
สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ.**

กรมพล ทอธรรมชาติ. (2548). **สาระการเรียนรู้พื้นฐาน กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคม ศึกษา
ศาสนาและวัฒนธรรม: สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม มัธยมศึกษาปีที่ 3 ช่วง
ชั้นที่ 3. อักษรเจริญทัศน์.**

- กฤษณา รังสิโย. (2556). **การจัดการเรือพื้นบ้านในฐานะทรัพยากรทางวัฒนธรรม จังหวัดอ่างทอง** (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร).
http://www.thapra.lib.su.ac.th/objects/thesis/fulltext/thapra/Kritsana_Rangsiyo/fulltext.pdf
- กลุ่มงานบริหารยุทธศาสตร์กลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน 1. (2565). **แผนพัฒนากลุ่มจังหวัด ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน 1 ระยะ 5 ปี (พ.ศ. 2566 – 2570)**.
<https://drive.google.com/drive/folders/1D3XTUDbYYnuN4x1c3z317h8cln3goln?usp=sharing>
- กลุ่มจารีตประเพณี สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์. (2565). **“นาค” ในวัฒนธรรมไทย** (เอกสารประกอบการเสวนาทางวิชาการ). โครงการเสวนาทางวิชาการ เรื่อง “นาคในวัฒนธรรมไทย” ณ ห้องประชุมดำรงราชานุภาพ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร.
- กลุ่มภูมิปัญญาท้องถิ่นและนวัตกรรมด้านการเกษตร กองวิจัยและพัฒนางานส่งเสริมการเกษตร กรมส่งเสริมการเกษตร. (2564). **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นในงานส่งเสริมการเกษตร**. โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- กลุ่มศูนย์ข้อมูลมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม กองมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม. (มปป.). **โนรา**. ชันดำการพิมพ์. https://ich-thailand.org/api/v1/uploads/unsorted/20240410134137_nora-21.5x17cm.pdf
- กลุ่มสงวนรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม สถาบันวัฒนธรรมศึกษา กรมส่งเสริมวัฒนธรรม. (2562). **มรดกวัฒนธรรมภาคใต้**. โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- กลุ่มสงวนรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม สถาบันวัฒนธรรมศึกษา กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม. (2561). **มรดกภูมิปัญญาอีสาน**. โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- _____. (2562). **มรดกภูมิปัญญาสิ่งทออีสาน**. โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด.
<http://book.culture.go.th/IsanTextiles/mobile/index.html#p=1>

กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ. (2563). “ต้นฉบับหนังสือสมุดไทยสมัย

อยุธยา เรื่อง นันทโศปน์ทศตรคำหลวง,” D-Library | National Library of Thailand. <http://digital.nlt.go.th/items/show/17515>

กองบรรณาธิการศิลปวัฒนธรรม. (2566). “อีสาน” คำนี้มีความหมายอย่างไร คนอีสานเป็น

ใครมาจากไหน. https://www.silpa-mag.com/history/article_117690

กองสำรวจดินและวิจัยทรัพยากรดิน. (2565). ลักษณะและสมบัติของชุดดินในภาค

ตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย.

<http://oss101.ddd.go.th/soilr/mainknowledges.html>.

กัญญารักษ์ ศรีทองรุ่ง. (2545). ศิลปอาชีพ ศิลปะเพื่อชีวิต. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการ

เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, วารสารเศรษฐกิจและสังคม ฉบับพิเศษ "สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ กับการพัฒนาประเทศ". (หน้า 73-83).

https://www.nesdc.go.th/article_attach/17.pdf

กันตยภัทร สิววงศ์ดี. (2565). การศึกษาเปรียบเทียบนาคในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและ

พระพุทธศาสนาเถรวาท. วารสารมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 9(3), 276-288.

<https://so04.tci-thaijo.org/index.php/JMA/article/view/258119>

กัลยาณมิตร. (2565). ทศชาติชาดก.

http://www.kalyanamitra.org/book/index_dhammadownload_detail.php?id=177

กัลยานี ปฐมาพรเทพ. (2541). แนวทางส่งเสริมภูมิปัญญาไทยในการจัดการศึกษา:

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี / สถาบันแห่งชาติ ว่าด้วยภูมิปัญญาและการศึกษาไทย. พิมพ์ดี.

กาญจนา คำผา และรัชฎาพร เกตานนท์ แนวแห่งธรรม. (2561). แนวทางการสืบทอดประเพณี

ฮินดูเพื่อการพัฒนาเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน. วารสารราชพฤกษ์, 16 (1), 65-74. [https://so05.tci-](https://so05.tci-thaijo.org/index.php/Ratchaphruekjournal/article/download/125305/94948/327164)

[thaijo.org/index.php/Ratchaphruekjournal/article/download/125305/94948/327164](https://so05.tci-thaijo.org/index.php/Ratchaphruekjournal/article/download/125305/94948/327164)

กิ่งแก้ว อุตถากร. (2520). คติชนวิทยา. หน่วยศึกษานิเทศกรรมการฝึกหัดครู โรงพิมพ์คุรุสภา.

กิตติธร คงชีพ. (2555).ตำนานผาแดง-นางไอ่. วัดโนนธาตุเจติย.

- กิตติยา คุณารักษ์, ประณิตา จันทรประพันธ์และมานิช นันทพรม. (2566). การใช้วรรณศิลป์ในนิทานท้องถิ่นอีสาน เรื่อง “ตำนานผาแดง-นางไอ่”. **วารสารสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย**, 6(2): 120-137. <https://so04.tci-thaijo.org/index.php/JSSMBU/article/view/266041/182521>
- กิตติวัลย์ ทองอร่าม, สาวิตรี จูเจีย, ปริญญา เงินพลอย, จิตราพร งามเนตร, อรวรรณ แท่งทอง, ภาศกร รอดแผง, ขวัญจิต มุลธิโต, สมพล สมดี, ธนดล ไยน้อยและธนพร เล็งสายแก้ว. (2556). **วัฒนธรรมอาหารไทย: ภาคกลาง**. สำนักงานกิจการโรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึกในพระบรมราชูปถัมภ์.
- กินดีอยู่ดี. (2566). **น้ำพริกlongเรือ สูตรโบราณ**. <https://kindeeyuudee.baanlaesuan.com/easy-cooking/nam-phrik-long-ruea/>
- กุหลาบ มัลลิกะมาส. (2509). **คดีชาวบ้าน: วิทยานิพนธ์ของนาง กุหลาบ มัลลิกะมาส**. สำนักพิมพ์ สมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทย.
- เกณิกา ซาติชายวงศ์. (2558). **การจัดการความเชื่อเรื่องภูยานาคของชาวอีสานและสิ่งที่ควรทบทวนใหม่** (ดุชนิพนธ์ปริญญาเอกที่ไม่มีการตีพิมพ์). มหาวิทยาลัยเซนต์จอห์น.
- เกษม จันทรแก้ว (2547). **วิทยาศาสตร์ สิ่งแวดล้อม** (พิมพ์ครั้งที่ 6). สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
- ไกรสร วิศิษฎ์วงศ์. (2540). บนเส้นทางงานเดือนสิบ. **สารนครศรีธรรมราช**, 27(9), 9-12. <https://finearts.go.th/storage/contents/2023/05/file/KHIBVRHurhgiPQv9yDzBBBmcLqQ3d5ww9aezMshT.pdf>
- ชนิษฐา ทุมมากรณ์, คณะทำงานข้อมูลท้องถิ่น ข่ายงานห้องสมุดมหาวิทยาลัยส่วนภูมิภาค, สำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. (2564). **พิมพ์หรือพิมพ์สำหรับทอผ้าไหมพื้นบ้าน**. https://oer.learn.in.th/search_detail/result/219615
- เข็มควร เชียงกาบกุล. (2565). **ความยาวของสะพานในคำชะโนด** (สัมภาษณ์). ศูนย์อำนวยการคำชะโนด ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี.
- คณะกรรมการบริหารคำชะโนด. (2562). **ตำนานคำชะโนด ดินแดนแห่งภูยานาค**. ศักดิ์ศรีอักษรการพิมพ์.

_____. (2565). ประวัติความเป็นมาของคำชะโนดโดยสังเขป.

<http://www.khamchanod.in.th/history.php>

คณะกรรมการศึกษาประวัติศาสตร์เทศบาลเมืองบ้านดุง. (2551). ปูมบ้านปูมเมืองบ้านดุง.

อชิระการพิมพ์.

คณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากและประชารัฐ. (2559). คู่มือประชารัฐรักสามัคคี.

สำนักงานประสานงานการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากและประชารัฐ.

https://prsthailand.com/en/download/3/Manual_V1.

_____. (2559). คู่มือประชารัฐรักสามัคคี ฉบับที่ 2. สำนักงานประสานงานการ

พัฒนาเศรษฐกิจฐานรากและประชารัฐ.

[pdfhttps://prsthailand.com/en/download/2/Manual_V2.pdf](https://prsthailand.com/en/download/2/Manual_V2.pdf)

_____. (2559). สถานพลังประชารัฐ. อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

[https://www.parliament.go.th/ewtadmin/ewt/parliament_parcy/ewt_dl_li
nk.php?nid=50173&filename=visit](https://www.parliament.go.th/ewtadmin/ewt/parliament_parcy/ewt_dl_link.php?nid=50173&filename=visit)

คณะศึกษานิเทศน์. (2559). ประวัติความมหัศจรรย์ของเมืองคำชะโนด. ต้นฉบับ “เจ้าพ่อพญา
ศรีสุทโธ และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์คำชะโนด” โดยนายสวาท บุรีเพี้ย (ศึกษาธิการอำเภอบ้านดุง วันที่ 22 พฤษภาคม 2539). เอเชียการพิมพ์.

คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น. (2567). ISAN Insight & Outlook: พามารู้จัก
“กลุ่มชาติพันธุ์” กระจายอยู่ไหนบ้างในอีสาน.

<https://isaninsight.kku.ac.th/archives/5654>

คณะสงฆ์และรัฐบาล. (2558). หลักสูตรธรรมศึกษาขั้นตรี. มหามกุฏราชวิทยาลัย.

[https://www.gongtham.net/docs/2557/DhammaStudiesElementaryLevel.p
df](https://www.gongtham.net/docs/2557/DhammaStudiesElementaryLevel.pdf)

คนัมพร เปศรี. (2561). การทอผ้าของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทบ้านโพนม่วงเมืองเซโปน แขวงสะหวัน
นะเขตสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว. วารสารวิถีสังคมมนุษย์, 6(2), 89-
119.

คมพล สุวรรณภูมิ. (2550). วัฒนธรรมกับสังคม. แฟมิลีก็อปปี.

คลังข้อมูลชุมชน. (2564). การทำขวัญข้าว.

<https://communityarchive.sac.or.th/blog/182>

คีตะธรรมา. (2558). **ทศชาติชาดก พระเจ้าสิบชาติ**. คีตะธรรมา.

งานพัฒนาชุมชน สำนักปลัด องค์การบริหารส่วนตำบลดินอุดม. (2560). **ข้อมูลภูมิปัญญา**

ท้องถิ่น/ปราชญ์ชาวบ้าน ตำบลดินอุดม อำเภอลำทับ จังหวัดกระบี่.

https://www.dinudom.go.th/news/doc_download/a_031117_153915.pdf?__cf_chl_tk=yxhgmRXOaxn7yWnDw.aC3AhLccmsRSObh9DrkahURLQ-1719726861-0.0.1.1-4607

จักราพิชญ์ อดิโน. (2563). **ตำราพรหมชาติ ฉบับสมบูรณ์**. วารว พับลิชชิ่ง.

จันทร์ ทอสมศรี. (2554). **ฝ่ายการเมืองนคร**. ศูนย์วัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏ นครศรีธรรมราช.

จันงค์ อติวัฒนสิทธิ์. (2525). **สังคมวิทยาศาสนา**. แพร่พิทยา.

_____. (2543). **สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์**. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

จารุบุตร เรื่องสุวรรณ. (2519). **ของดีอีสาน**. สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี.

_____. (2520). **ของดีอีสาน**. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.

จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2526). **ผญาบทกวีชาวบ้าน**. จิตมณฑการพิมพ์.

จำลอง เพ็ญคล้าย, พลิต นิยมธรรม และวิวัฒน์ เอื้อจิราภ. (2534). **พรรณไม้ป่าพรุ จังหวัด**

นราธิวาส. งานป่าไม้ โครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนาพิกุลทอง อันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดนราธิวาส.

จิตร ภูมิศักดิ์. (2519). “นาครหรือนาคา”, **ความเป็นมาของคำสยาม, ไทย ลาวและขอมและลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ**. กรุงสยามการพิมพ์.

_____. (2524). **โองการแช่งน้ำและข้อคิดใหม่ประวัติศาสตร์ไทยลุ่มน้ำเจ้าพระยา**. ดวงกมล.

_____. (2535). **ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชนชาติอื่น ฉบับสมบูรณ์** เพิ่มเติมข้อเท็จจริงว่าด้วยชนชาติขอม (พิมพ์ครั้งที่ 2). สยาม.

จิตรกร เอมพันธ์. (2545). **พญานาค เจ้าแห่งแม่น้ำโขง : พิธีกรรมกับระบบความเชื่อพื้นบ้านแห่งวัฒนธรรมอีสาน** (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย).

<https://www.car.chula.ac.th/display7.php?bib=b1663904>.

จิรา จงกล. (2525). **ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่มที่ 5 ศิลปวัตถุกรุงรัตนโกสินทร์**. กรมศิลปากร.

จุฑาทิพย์ ไกรนรา. (2564). ความเชื่อและพิธีกรรมในประเพณีสารทเดือนสิบ ตำบลปริก อำเภอทุ่งใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช. รายงานสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการระดับชาติและนานาชาติ ครบรอบ 15 ปี มหาวิทยาลัยราชพฤกษ์ วันศุกร์ที่ 26 พฤศจิกายน 2564, หน้า 345-365.

https://fund.pkru.ac.th/storage/download/61a9b754857aba00011a63f1?sector=files2021&bucket=publish_paper&ver=0&sk=b82ff3914f76c5496e883ea1062806aa

จุติรัช อนุกุล. (2564). จิตรกรรมฝาผนังวัดธรรมมิการาม อำเภอบ้านหมี่ จังหวัดลพบุรี. สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี.

เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ไชยเชษฐาสุริยวงศ์. (2279). นันทโศภนันทสูตรคำหลวง (หนังสือสมุดไทย). สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

ใจภักดี บุรพเจตนา. (2566). การพัฒนาผลิตภัณฑ์วัฒนธรรม : ผ้าทอยกดอกลำพูน. วารสารศิลปกรรมศาสตร์วิชาการ วิจัย และงานสร้างสรรค์, 10(1), 111-125.

<https://so05.tci-thaijo.org/index.php/arts/article/view/266483>

ฉลาดชาย รมิตานนท์. (2537). ความหลากหลายทางชีวภาพกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน. สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ. (2558). ถกเถียงวัฒนธรรมในงานวิจัยภาคกลาง. ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ฉัตรชัย ว่องกสิกรณ์. (2543). “รักสุดท้ายในรัชกาลที่ ๕”. ศิลปวัฒนธรรม ฉบับตุลาคม 2543 เผยแพร่ ในวันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ.2562. ทำไมเรียก “น้ำพริกหลงเรือ” และที่มาของชื่ออันเป็นอาหารชาววังโดยไม่ตั้งใจ. https://www.silpa-mag.com/culture/article_16074

ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและปรีชา อุยตระกูล. (2559). วัฒนธรรมและเศรษฐกิจชุมชนอีสานเหนือ. สร้างสรรค์

ชมรมกัลยาณธรรม. (2549). ประวัติท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต และมุตโตทัย. ก้อนเมฆ แอนด์ก้นยกรูป.

ชมรมภูมิปัญญาอีสานจังหวัดมหาสารคาม. (2550). การสร้างสุขภาพด้วยภูมิปัญญาอีสาน. โรงพิมพ์สารคามการพิมพ์-สารคมเปเปอร์.

- ชลธิชา เนียมนาภา. (2557). **แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาภูมิทัศน์พื้นที่คำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี** (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย).
<https://www.car.chula.ac.th/display7.php?bib=b2271725>
- ชลิต นิยมธรรมและพิชา พิทยขจรวุฒิ. (2537). **ป่าพรุโต๊ะแดง**. นิเวศมธาดการพิมพ์.
- ชาญชัย คงเพียรธรรม, สุภาวดี แก้วระหัน, ภาสพงศ์ ผิวพอใช้, ฑิฆัมพร วุฒิพรพงษ์, จักรพันธ์ แสงทอง, จินตนา ศิริบุรณ์พิพัฒนา, พัทรี ธาณี, กชพรรณ บุญฉวย, ปาณทรา ศิริทวี, พัทรี ลิ้มทีปการ และวัชรภรณ์ จันทรกาญจน์, (2561). **นาคสถานในภาคอีสานของไทย**. โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.
- ชาญณรงค์ ศรีสุวรรณ. (2560). **พุทธสถาปัตยกรรม**. ศูนย์สถาปัตยกรรมล้านนา คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ชาร์ลส์ เอฟ คายส์ (Charles F. Keyes) รัตนา โตสกุล (แปล) (2556). **อีสานนิยม: ท้องถิ่นนิยมในสยามประเทศไทย**. มูนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ชินท์ณภัทร ภิญโยดม. (2562). พุทธศาสนาในมุมมองนักวิทยาศาสตร์. **วารสารวิชาการธรรมทรรศน์**, 19(4), 287-294. <https://so06.tci-thaijo.org/index.php/dhammathas/article/view/175692>
- โชติ ศรีสุวรรณ และเกริก ท่วมกลาง. (2560). **ตำนานพญานาคและคำชะโนด ปากทางสู่เมืองบาดาล**. สถาพรบุ๊คส์.
- โชติ ศรีสุวรรณ และเกริก ท่วมกลาง. (2560). **ตำนานพญานาคและคำชะโนด ปากทางสู่เมืองบาดาล**. สถาพรบุ๊คส์.
- ฐาปนี. (2549). **พิธีกรรมและความเชื่อท้องถิ่น**. แสงดาว.
- ณชรด อิมณะรัฐ และกฤษณ์ ทองเลิศ. (2561). **การดำรงอยู่ของสัญลักษณ์แห่งนาคบนงานภาพจิตรกรรมฝาผนังไทย**. การประชุมนำเสนอผลงานวิจัยระดับบัณฑิตศึกษา ครั้งที่ 13 วันพฤหัสบดีที่ 16 สิงหาคม พ.ศ.2561 บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยรังสิต, หน้า 2084-2093.
<https://rsujournals.rsu.ac.th/index.php/rgrc/article/download/760/527/>
- ณวัศกซ์ เดชชาติวี, กฤตติกา แสนโชน, อรุณศรี อื้อศรีวงศ์ และ ธนกฤต ทูริสุทธิ์. (2560). ยุทธศาสตร์การจัดการแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์คำชะโนดอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี. **มนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์**, 34(3), 224-246.

- ณรงค์ บุญสวยขวัญ. (2544). รายงานการวิจัยวิถีชีวิตของประชาชนในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง
อันเนื่องมาจากการพัฒนาของรัฐในระยะแผนพัฒนาฉบับที่ 1-8. สำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย.
- ณรงค์ เส็งประชา. (2544). **วิถีไทย**. โอเดียนสโตร์.
- ณรงค์ฤทธิ์ มะสุใส, อัจฉรา สุ่มงะเขตร, เจษฎา สิงห์ทองชัย, ทรงกรต พิมพ์ศาล, ประพนธ์
เนียมสา, ธรรมบุญ ปัญญาทิพย์, ณัฐวุฒิ ศรีวิบูลย์และอารยา ลาน้ำเที่ยง. (2561). การ
ออกแบบลายผ้าทอมือ สำหรับสร้างสรรค์แฟชั่นร่วมสมัยจากภูมิปัญญา กลุ่ม
วิสาหกิจชุมชนตำบลกุดหว้า ด้วยโปรแกรมคอมพิวเตอร์ (รายงานการวิจัย).
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยและมหาวิทยาลัยกาฬสินธุ์. [https://itcs-
sht.ksu.ac.th/manage/upload_file/xJmCnnXgKs220200827081215.pdf](https://itcs-sht.ksu.ac.th/manage/upload_file/xJmCnnXgKs220200827081215.pdf)
- ณัฐวุฒิ ทรัพย์อุปถัมภ์. (2558). เอกสารประกอบการสอนรายวิชา ภูมิปัญญาเพื่อการพัฒนา
คุณภาพชีวิต (เอกสารไม่ได้ตีพิมพ์). คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย
ราชภัฏรำไพพรรณี.
- ณัฐกานต์ เกาศล. (2560). **เรื่อง: ภูมิปัญญากับวิถีชีวิตพื้นบ้านและบทบาทในสังคมไทยภาค
กลาง** (ดุชนิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยบูรพา).
<https://buuir.buu.ac.th/bitstream/1234567890/6559/1/Fulltext.pdf>
- _____. (2561). ภูมิปัญญาชาวบ้าน: พัฒนาการของเรื่อง. **วารสารจันทร์เกษมสาร**,
24(46), 30-45. [https://li01.tci-
thaijo.org/index.php/crujournal/article/download/130946/98226/345088](https://li01.tci-thaijo.org/index.php/crujournal/article/download/130946/98226/345088)
- ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม. (2541). ความผูกพันของคนกับสายน้ำ เรื่อง. เอส ที พี เวลต์มีเดีย.
- เดือน คำดี. (2535). **พุทธปรัชญา**. โอ เอส พริ้นติ้ง เฮ้าส์.
- เดิม วิภาคย์พจนกิจ. (2546). **ประวัติศาสตร์อีสาน** (พิมพ์ครั้งที่ 4). โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ทรงคุณ จันทจร. (2551). **แขวงหลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว:
เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม**. สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัย
มหาสารคาม.

- ทรงยศ สารโรจน์. (2564). การสังเคราะห์รูปแบบการจัดการศูนย์เรียนรู้ชุมชนในการจัดการตนเอง ตามศาสตร์พระราชา กรณีศึกษาชุมชนบางเลน จังหวัดนนทบุรี. *Journal of Roi Kaensarn Academi*, 6(1), 10–25. <https://so02.tci-thaijo.org/index.php/JRKSA/article/view/246276>
- ทศพล จังพานิชย์กุล. (2559). *มนต์วังคำชะโนด*. สำนักพิมพ์คอมม่า.
- ทักษิณา พิพิธกุล. (2559). ผ้าทอมือ : การอนุรักษ์และการพัฒนาลวดลายผ้ายกดอกของจังหวัดลำพูน. *วารสารกระแสวัฒนธรรม*, 17(31), 56-67. https://so02.tci-thaijo.org/index.php/cultural_approach/article/view/58374/48178
- ทัศนาว พฤติการกิจ. (2558). บริบทชุมชนภายใต้สังคมกึ่งเมืองกึ่งชนบท. *วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยฟาร์อีสเทอร์น*, 9(1), 7-15. <https://so01.tci-thaijo.org/index.php/FEU/article/download/38991/32286/>
- ทิพย์มาลา, พลังจิต. (2557). *พญานาคมีจริง*. <https://palungjit.org/threads/page-2>
- ทีนิวส์ (Tnew). (2559). เปิดตำนาน!!! ความลึกลับของพญานาคราช 9 กษัตริย์ผู้ปกครองเมืองใต้บาดาล ??? <https://www.tnews.co.th/politic/205975>
- _____. (2559). หลวงปู่คำพันธ์ เล่าเรื่อง "พญานาค" กษัตริย์แห่งเมืองบาดาล "พญาศรีสัตตนาคราช" และ"พญาศรีสุทโธนาคราช". <https://www.tnews.co.th/variety/206150>
- _____. (2560). มหาเทพนาคา! “พญาศรีสุทโธนาคราช” มีอยู่จริง!! เคยมาหาหลวงปู่ขาวที่ถ้ำเปิดเพื่อเข้ากราบด้วยความเคารพ #ประสบการณ์พระป่า. <https://www.tnews.co.th/variety/338644>
- ไทยพีบีเอส. (2565). อยู่ดีมีแสง : เบิ่งวิถีอีสาน ผ่านลุ่มน้ำ โขง ชี มูล สงคราม. <https://thecitizen.plus/node/60269>
- ไทยรัฐออนไลน์. (2562, 2 กุมภาพันธ์). 19 ปี "ผีเปรต อาจารย์กู้" เรื่องตมตุนบนเกาะ "คำชะโนด" ลวงโลกดินแดนลึกลับ. <https://www.thairath.co.th/news/local/bangkok/1486161>
- ธนาคารแห่งประเทศไทย. (2563). *ผ้ามัดหมี่*. <https://www.bot.or.th/Thai/MuseumAndLearningCenter/BOTMuseum/Northern/Pages/textile04.aspx>

ธรรมนิธย์ นิคมรัตน์. (2555). จิตรกรรมโนรา สู่คุณค่าแห่งนาฏลักษณ์ภาคใต้. **วารสาร**

ศิลปกรรมศาสตร์มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 4(1), 58-75. <https://so02.tci-thaijo.org/index.php/fakku/article/view/27189>

ธวัช ปุณโณทก. (2522). **วรรณกรรมอีสาน**. สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.

_____. (2528). ความเชื่อพื้นบ้านอันสัมพันธ์กับวิถีชีวิตในสังคมอีสาน. **วัฒนธรรมพื้นบ้าน: คติ ความเชื่อ**. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

_____. (2547). **วรรณกรรมอีสาน**. มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

ธวัชชัย ธาตุดี. (2555). **ประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี** (ปริญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช).

<https://ir.stou.ac.th/bitstream/123456789/1177/1/fulltext%20%289%29.pdf>

_____. (2555). **ประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี**. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

https://doi.nrct.go.th/ListDoi/listDetail?Resolve_Doi=10.14457/STOU.the.2012.127

ธานี เกสทอง. (2561). รูปแบบการพัฒนาทุนทางสังคมของปราชญ์ชาวบ้าน. **Research and Development Journal Suan Sunandha Rajabhat University**, 10(2), 132-141. <https://www.thaiscience.info/Journals/Article/RDSS/10992007.pdf>

ธาริน เยาวภิรมย์ และพิชญ์ เยาวภิรมย์. (2538). **การร่วมชมป่าพรุที่ศูนย์วิจัยและศึกษาธรรมชาติที่ป่าพรุศรีนคร. สารคดี**, หน้า 120.

ธีรพันธุ์ จันทร์เจริญ. (2560). **ฝ่ายก. อัมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง**.

นงคราญ กาญจนประเสริฐ. (2544). **ศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้ประโยชน์จากสมุนไพรเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในอำเภอมือง จังหวัดพิษณุโลก** (รายงานการวิจัย). สถาบันราชภัฏพิบูลสงคราม.

- นพจักร หนูน้อย และเดชรัต สุขกำเนิด. (2562). การพัฒนาตัวชี้วัดความยั่งยืนสำหรับการจัดการป่าพรุควนเคร็ง จังหวัดนครศรีธรรมราช. **วารสารวิจัยมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลศรีวิชัย**, 11(1), 84-95. <https://li01.tci-thaijo.org/index.php/rmutsvrj/article/download/178425/126886/>
- นพดล พรามณี. (2555). **โครงการอีตลีสองคลองลีสี่ในหมู่บ้านชำโสม จังหวัดปราจีนบุรี: การคงอยู่และการเปลี่ยนแปลง** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยบูรพา.
- _____. (2563). **การคงอยู่และการเปลี่ยนแปลงของอีตลีสองคลองลีสี่: กรณีศึกษา หมู่บ้านชำโสม จังหวัดปราจีนบุรี**. <https://so02.tci-thaijo.org/index.php/jica/article/download/18878/16649/40705>
- นภดล บงกชกาญจน์. (2561). ฐานวิทยาตามทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท. **วารสารศึกษาศาสตร์ มมร**, 6(1), 374-391. <http://ojs.mbu.ac.th/index.php/edj/article/view/194/165>
- นรเศรษฐ์. (2547). **พญานาค มีจริง?** (พิมพ์ครั้งที่ 2). ไพลิน.
- นริศรานันต์ดิวงษ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา. (ม.ป.ป.). **นิทานชาดก**. ม.ป.ท. <https://th.wikisource.org/wiki/นิทานชาดก>.
- นันทนา ปริมาณศิษฐ์. (2556). **โอชาอาเซียน**. มติชน.
- _____. (2560). ดอนปู่ตา พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์แห่งหมู่บ้านอีสาน. **วารสารวัฒนธรรม**, (4), 63-69. <http://magazine.culture.go.th/2017/4/Culture4-2017.pdf>
- นันทวัช นูนารถ. (2560). ภูมิปัญญาท้องถิ่น คุณค่าแห่งวิถีชีวิต วัฒนธรรม เพื่อการศึกษาที่ยั่งยืน. **วารสารวิชาการและวิจัยสังคมศาสตร์**, 12(34), 17-26. <https://so05.tci-thaijo.org/index.php/JSSRA/article/download/59467/74271/236600>
- นิตยา ฉัตรเมืองปัก. (2555). **การศึกษาวิเคราะห์ผ้าไหมมัดหมี่อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์** (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทที่ไม่มีการตีพิมพ์). มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- นิตยา ศรีคง. (2563). **การจัดการความรู้กลุ่มทอผ้ายก ศูนย์ศิลปาชีพบ้านเนินธัมมัง จังหวัดนครศรีธรรมราช** (ปริญญาานิพนธ์มหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ). <http://ir-thesis.swu.ac.th/dspace/bitstream/123456789/1349/1/gs601130423.pdf>

นิเทศ สนั่นนารี, พลเผ่า เพ็งวิภาศ, เดชา บัวเทศ, จรัส ลีกา และ ปณิธาน มาลีวงศ์. (2563). โส
 เหล่เสวนา : บทบาทปราชญ์ชาวบ้าน ในการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อสร้างความ
 เข้มแข็งชุมชน. **วารสารบัณฑิตศึกษามหาจุฬาลงกรณ์**, 7(4), 266-282.

<https://so02.tci-thaijo.org/index.php/jg->

[mcukk/article/download/245357/167089/869426](https://so02.tci-thaijo.org/index.php/jg-mcukk/article/download/245357/167089/869426)

นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2536). ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการทรัพยากร. **ทิศทางไทย**. 5, 3-4.

_____. (2539). **ปากไก่และใบเรือ: ความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและ**

ประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์. อมรินทร์การพิมพ์.

_____. (2539). **สังคมไทยในกระแสการเปลี่ยนแปลง**. คณะกรรมการการเผยแพร่
 และส่งเสริมการพัฒนา.

นิวัติ เรืองพาณิชย์. (2546). **การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม** (พิมพ์ครั้งที่ 4).

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

นุชิต ศิริทองคำ. (2555). **โครงการพัฒนาพื้นที่ดินเค็มในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ระยะที่ 2
 : ขยายผล) จังหวัดอุดรธานี**. สำนักทรัพยากรแร่กรมทรัพยากรธรณี.

บัญญัติ สาลี. (2558). กุญ : ว่าด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ ภาษา และตำนาน. **วารสารมนุษยกับสังคม
 คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์**, 1(1), 32-54. [https://so06.tci-
 thaijo.org/index.php/husocjournal/article/download/272217/181873/1100
 048](https://so06.tci-thaijo.org/index.php/husocjournal/article/download/272217/181873/1100048)

บัวพันธ์ พรหมพักพิง และสุวิทย์ ชีรสอวต. (2546). **ทุนทางสังคม: มรดกเก่าจะนำเราไปรอด
 จริงหรือ**. สำนักพิมพ์คลังน่านวิทยา.

บัวพันธ์ พรหมพักพิง. (2546). **โครงการ การก่อเกิด การผลิตซ้ำ การขยายตัวทุนทางสังคม
 ในเขตพื้นที่อีสาน**. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

บำเพ็ญ ไชยรักษ์. (2562). **กลุ่มชาติพันธุ์ : ลาวอีสาน**. กลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศไทย ศูนย์
 มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). [https://www.sac.or.th/databases/ethnic-
 groups/ethnicGroups/62](https://www.sac.or.th/databases/ethnic-groups/ethnicGroups/62)

บุญเกิด พิมพ์วรรณธาดา. (2544). **ผะเหยา ภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวอีสานและคนลาวล้านช้าง**.
 ขอนแก่นคลังน่านธรรม.

บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. (2493). **30 ชาติในเชียงราย**. โรงพิมพ์อุทัย.

- บุญดี บุญญากิจ, นางลักษณ์ ประสพสุขโชคชัย และปรียวรรณ กรรณล้วน. (2547). **การจัดการความรู้ จากทฤษฎีสู่การปฏิบัติ**. สถาบันเพิ่มผลผลิตแห่งชาติ.
- บุญมี แท่นแก้ว. (2535). **ญาณวิทยา (ทฤษฎีความรู้)**. ธนะการพิมพ์.
- บุญยงค์ เกศเทศ. (2539). **สถาบันป่าดอนปู่ตาและบทบาทพฤติกรรมของเฒ่าจ๋�ในชุมชนอีสาน**. สำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ.
www.thaiscience.info/journals/Article/NRCT/10440277.pdf
- บุญเลิศ วิวรรณ. (2562). นันโทปนันทสูตรคำหลวง: ความพิเศษ ความหมาย ความเชื่อ แห่งคำเรียกชื่อพญานาค. **ตำรงวิชาการ**, 18 (1), 151-172. http://www.damrong-journal.su.ac.th/upload/pdf/106_6.pdf
- เบญจศักดิ์ เจริญมหาวิทย์. (2563). ท้องถิ่นภักดีกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรม: พื้นที่ป่าคำชะโนด. **วารสารวิชาการ มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์**, 40(1), 110-125. <https://so06.tci-thaijo.org/index.php/utccjournalhs/article/view/216598>
- เบญจวรรณ บุ่งทอง. (2561). **SEP for SDGs ด้วยศาสตร์แห่งพระราชสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน**. สาขาวิชาเทคโนโลยีแพชั่นและสิ่งทอ วิทยาลัยอาชีวศึกษาอุดรธานี.
- ป.หลงสมบุญ, พันตรี. (2546). **พจนานุกรมมคธ-ไทย** (พิมพ์ครั้งที่ 2). เรื่องปัญญา.
- ปฐม นิคมานนท์และภัทรา นิคมานนท์. (2546). **หลวงปู่ขาว อนาลโย : วัดถ้ำกลองเพล อำเภอเมือง จังหวัดหนองบัวลำภู (โครงการหนังสือบูรพาจารย์ เล่ม 4)**. พี.เอ.ลีฟวิ่ง. (2553). **หลวงปู่ชอบ ฐานสโม : วัดป่าสัณฐานุสรณ์ อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย (โครงการหนังสือบูรพาจารย์ เล่ม 9)** (พิมพ์ครั้งที่ 3). พี.เอ.ลีฟวิ่ง.
- ปรมานุชิตชีโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. (2537). **พระปฐมสมโพธิกถา (ฉบับกรมการศาสนา)**. สหธรรมิก.
- ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง กำหนดภาพเครื่องหมายราชการตามพระราชบัญญัติเครื่องหมายราชการ พ.ศ. 2482 (ฉบับที่ 247). (13 กรกฎาคม 2552). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 126 ตอนพิเศษ 98 ง หน้า 1.
- ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง กำหนดภาพเครื่องหมายราชการตามพระราชบัญญัติเครื่องหมายราชการ พ.ศ. 2482 (ฉบับที่ 167). (7 มิถุนายน 2544). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 118 ตอนที่ 46 ง หน้า 1.

ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง กำหนดภาพเครื่องหมายราชการตามพระราชบัญญัติ เครื่อง
หมายราชการ พ.ศ. 2482 (ฉบับที่ 249). (11 มกราคม 2553). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม
127 ตอนพิเศษ 3 ง หน้า 25.

ประชาชาติธุรกิจ. (2561). **อยุธยาสมัยสมเด็จพระนารายณ์ เมืองท่ายุคการค้าเอเชียครอง
โลก**. <https://www.prachachat.net/d-life/news-143737>

ประพนธ์ ผาสุขยืด. (2548). **การจัดการความรู้: ฉบับมือใหม่หัดขับ**. ไยไหม.

ประพนธ์ เรืองณรงค์ และเสาวลักษณ์ อนันตสานต์. (2545). **ภูมิปัญญาทางภาษา**. ไทยวัฒนา
พานิช.

ประยูร วงศ์จันทร์. (2555). **วิทยาการสิ่งแวดล้อม**. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

ประวิทย์ อ่วงอารีย์, ทรงพล ประโยชน์มี และอมรรัตน์ แท่งทอง. (2561). การติดตามพืชพรรณ
บริเวณป่าพุคำชะโนดในช่วงฤดูแล้งด้วยดัชนีความแตกต่างพืชพรรณ. **วารสาร
วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี**, 6(1): 17-27.

<https://ph01.tci-thaijo.org/index.php/scudru/article/view/179681/127579>

ประเวศ วะสี. (2536). “การศึกษาของชาติ กับภูมิปัญญาท้องถิ่น”. ใน เสรี พงศ์พิศ
(บรรณาธิการ), **ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท**. (น. 17-33). กรุงเทพฯ:
อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป.

ประสพสุข ฤทธิเดช, สมบัติ ฤทธิเดช และดิษยพรรณ ศรีบุญเรือง. (2560). **การศึกษาการใช้
ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อพัฒนากองทุนบุญเดือนสาม เสริมสร้างความเข้มแข็งชุมชน
ตามความต้องการของบ้านกุดแคน ตำบลหนองโน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม**
(รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม.

ประสาน ทองภักดี. (2520). **ระบบการศึกษาของพระพุทธเจ้า**. พิมพ์ลักษณ์.

ประสิทธิ์ ประครองศรี. (2554). มหัศจรรย์ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการภัยพิบัติธรรมชาติของ
ชุมชน ในตะวันออกเฉียงเหนือ. ใน การประชุมวิชาการ “การจัดการภัยพิบัติ
ธรรมชาติในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อการพึ่งพาตนเองของท้องถิ่นอย่างยั่งยืน”
วันที่ 15-16 ธันวาคม 2554. ขอนแก่น: โรงแรมเจริญธานี.

ปราโมทย์ ทัศนาศูวรรณ. (2516). **เทียวภาคใต้**. สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.

ปริญดา สุลีสถิตและดวงทิพย์ ศิริกาญจนารักษ์. (2566). **ส่องชีวิตคนใน 3 ภาค จากดัชนีความเป็นอยู่ของคนไทย**. ธนาคารแห่งประเทศไทย.

https://www.bot.or.th/content/dam/bot/documents/th/research-and-publications-pdf/articles-and-publications/articles/regional/2023/2566_RL_11_WellBeing.pdf

ปรีชา พิณทอง. (2525). **คติเรื่องนาในภาคอีสาน, นาในวรรณคดีท้องถิ่น**. แสงศิลป์การพิมพ์.

_____. (2534). **ประเพณีโบราณไทยอีสาน**. ศิริธรรมออฟเซต.

ปัญญา ติตมาและกมล จิตศักดิ์. (2545). **การศึกษาป่าพุ่มคำชะโนด: บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี** (เอกสารที่ไม่มีการตีพิมพ์). กลุ่มงานวิชาการสำนักบริหารจัดการพื้นที่ป่าอนุรักษ์ที่ 10 กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและพันธุ์พืชอุดรธานี.

ปานจิตต์ ชนะกานนท์. (2563). **พาช้าว สำหรับอาหารวัฒนธรรมอีสานร่วมสมัย** (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร). <http://ithesis-ir.su.ac.th/dspace/bitstream/123456789/3389/1/626120008.pdf>

เปลี่ยน ภาสกรวงศ์. (2565). **ตำราแม่ครัวหัวป่าก์** (พิมพ์ครั้งที่ 10). สถาพรบุ๊คส์.

โปรแกรมพระไตรปิฎก. (2548). **อรรถกถา ฎริทตชาดก ว่าด้วย พระเจ้าฎริทตทรงบำเพ็ญศีลบารมี**. <https://84000.org/tipitaka/attha/attha.php?b=28&i=687>

ผุ นาดิศรีสุข. (2555). **ประเพณีบวงสรวงศาลหลักเมืองเจ้าปู่ศรีสุทโธ**. ศูนย์ข้อมูลกลางทางวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม. <http://www.m-culture.in.th/album/view/145156/>

ฝ่ายบริการวิชาการ สถาบันวิจัยและพัฒนา. (2557). **เอกสารองค์ความรู้เปิดพื้นที่ให้เป็นศูนย์การเรียนรู้ วิจัย บริการวิชาการและถ่ายทอดนวัตกรรมสู่ท้องถิ่น ชุมชนคำชะโนดอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี** (เอกสารที่ไม่มีการตีพิมพ์). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

พงศ์สวัสดิ์ ราชจันทร์. (2565). ประวัติศาสตร์คัตสร : ความเชื่อและศรัทธาที่มีต่อพญานาคราช
ในบริบทท้องถิ่นอีสาน. *Journal of Roi Kaensarn Academi*, 7(1), 387-403.

<https://so02.tci->

[thaijo.org/index.php/JRKSA/article/download/251592/171207/935536](https://so02.tci-thaijo.org/index.php/JRKSA/article/download/251592/171207/935536)

พงษ์พงศ์สวัสดิ์ ราชจันทร์ และเจษฎ์สิตา เลิศธนบวร. (2564). ประวัติศาสตร์คัตสรว่าด้วย
เรื่องพญานาคราช. *วารสารสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏ
มหาสารคาม*, 5 (2), 275-284.

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554. (2567). “ความรู้”.

<https://dictionary.orst.go.th/>

_____. (2567). “ภูมิ” “ปัญญา” “ท้องถิ่น”. <https://dictionary.orst.go.th/>

พรชัย ศรีสารคาม. (2522). *ผญาอีสาน*. อักษรการพิมพ์.

พระกิตติพงษ์ ดารักษ์. (2559). *ผญา ภูมิปัญญาอีสาน*.

<https://www.mcu.ac.th/article/detail/465>

พระคมสัน เจริญวงศ์, พระครูปุริมานุรักษ์ (ประสิทธิ์ ชุริสิทฺธ), เอนก ไยอินทร์. (2566). เล่า
ข่าว: ดัชนีชี้วัดความมั่งคั่งของคนอีสานยุคเก่า. *วารสารพุทธนวัตกรรมการจัดการ*,
6(13), 221-236. <https://so06.tci->

[thaijo.org/index.php/bim/article/view/262440/177162](https://so06.tci-thaijo.org/index.php/bim/article/view/262440/177162)

พระครูธรรมธรรบงกช (คนธาโร) และกาญจนา ดำจตุ. (2561). *ความรู้ ความจริง ความดี*.

<https://www.firstojs.com/index.php/JTPR/article/download/185/104/>

พระครูปลัดรังสรรค์ คุณสาโร. (2559). กาลามสูตร : หลักพิจารณาก่อนเชื่อในพุทธปรัชญาเถรวาท. *วารสารมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด*, 5 (2), 272-279.

พระเจ้ากรมบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ. (2513). *ปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต*. มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระทวีศักดิ์ ตปสีโล (เฉลิม สิริโรจน์). (2565). บทวิจัยหนังสือ ตามทางพุทธกิจ. *วารสารวิจัยวิชาการ*, 5 (1), 331-346.

พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (2543). *พระพุทธประวัติ* (พิมพ์ครั้งที่ 4). มูลนิธิพุทธธรรม.

พระชนาการ ญาณโมลี (มนุบุตร). (2563). ปรัชญาของคนอีสานในยุค 4.0 : เฉพาะกรณี ฮีต 12

คอง 14. วารสารศึกษิตาลัย, 1(3), 1-14. [https://so01.tci-](https://so01.tci-thaijo.org/index.php/SJ/article/download/255511/169884)

[thaijo.org/index.php/SJ/article/download/255511/169884](https://so01.tci-thaijo.org/index.php/SJ/article/download/255511/169884)

พระธรรมกิตติวงศ์. (2557). 'มาสก กหาปณะ'.

<https://www.komchadluek.net/amulet/191509>

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2541). **พุทธธรรม** (พิมพ์ครั้งที่ 7). มูลนิธิพุทธธรรม.

_____. (2543). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์** (พิมพ์ครั้งที่ 9).

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

_____. (2546). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม** (พิมพ์ครั้งที่ 12). มหา

จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมามาลา). (2551). **อุรังคธาตุนิทาน** (พิมพ์ครั้งที่ 11). บริษัท จูน

พับลิ จำกัด.

พระธาตุพนม. (2565). **องค์พระธาตุพนม**. [https://www.xn--](https://www.xn--m3cferctj8hta5d.com/category/prathatphanom/)

[m3cferctj8hta5d.com/category/prathatphanom/](https://www.xn--m3cferctj8hta5d.com/category/prathatphanom/)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2561). **ไกลบ้าน : พระราชนิพนธ์ใน**

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. ศรีปัญญา

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2551). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**

(พิมพ์ครั้งที่ 11). https://www.thammapedia.com/pdf/Dict_sadda.pdf

_____. (2553). **สอนนาค-สอนทิด: ชีวิตพระ-ชีวิตชาวพุทธ**. วัดญาณเวศกวัน.

[https://www.watnyanaves.net/uploads/File/books/pdf/teachings_for_nag](https://www.watnyanaves.net/uploads/File/books/pdf/teachings_for_naga_and_tid_monks_life_buddhists_life.pdf)

[a_and_tid_monks_life_buddhists_life.pdf](https://www.watnyanaves.net/uploads/File/books/pdf/teachings_for_naga_and_tid_monks_life_buddhists_life.pdf)

_____. (2555). **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย** (พิมพ์ครั้งที่ 32). พุทธธรรมประดิษฐาน

26 ศตวรรษกาล (การพิมพ์ครั้งแรกของฉบับข้อมูลคอมพิวเตอร์).

_____. (2556). **ตามทางพุทธกิจ** (พิมพ์ครั้งที่ 8). สำนักพิมพ์ผลิธัมม.

_____. (2559). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม** (พิมพ์ครั้งที่ 34).

มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต).

_____. (2559). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์** (พิมพ์ครั้งที่ 27).

มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต).

พระมนูศักดิ์ อุตโตโร. (2563). ศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องนาคในสังคมไทยตามหลัก

พระพุทธศาสนา. **บัณฑิตศึกษาปริทรรศน์ วิทยาลัยสงฆ์นครสวรรค์**, 8(1), 181-188.

[https://so02.tci-thaijo.org/index.php/jgsnsbc-](https://so02.tci-thaijo.org/index.php/jgsnsbc-journal/article/download/241835/164560/839155)

[journal/article/download/241835/164560/839155](https://so02.tci-thaijo.org/index.php/jgsnsbc-journal/article/download/241835/164560/839155)

พระมหาควี สร้อยสาคร และ ไกรฤกษ์ ศีลาคม. (2559). พินิจนาคในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถร

วาท. **วารสาร มจร พุทธปัญญาปริทรรศน์**, 1(3), 81-90. [https://so03.tci-](https://so03.tci-thaijo.org/index.php/jmbr/article/download/138274/102834/)

[thaijo.org/index.php/jmbr/article/download/138274/102834/](https://so03.tci-thaijo.org/index.php/jmbr/article/download/138274/102834/)

พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา. (2557). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดีย** (พิมพ์ครั้งที่ 4). เอกพิมพ์ไทย.

พระมหาบัว ญาณสัมปันโน. (2565). **ประวัติท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต**.

http://www.luangta.com/thamma/thamma_book_detail.php?cgiBookID=4

พระมหาพงษ์ประภากรณ์ วิสุทธิญาณเมธี. (2559). พุทธธรรมเพื่อความมั่นคงแห่งสังคม: วิเคราะห์

ในเชิงสังคมวิทยา. **วารสารบัณฑิตแสงโคมคำ**, 1(1), 54-72. [https://so02.tci-](https://so02.tci-thaijo.org/index.php/jsbs/article/view/242458)

[thaijo.org/index.php/jsbs/article/view/242458](https://so02.tci-thaijo.org/index.php/jsbs/article/view/242458)

พระมหาวุฒิชัย ว. วชิรเมธี. (2555). **ใจที่รู้จักพอ เป็นใจที่มีความสุข**.

<http://www.youtube.com/watch?v=6Fluzt1uOSg>

พระมหาไสว ฤทธิ์วิชัย. (2560). ฌณา: การตีความตามทฤษฎีภาษาคนภาษาธรรม. **วารสาร**

นวัตกรรมการศึกษาและการวิจัย, 1(3), 139-154. [https://so03.tci-](https://so03.tci-thaijo.org/index.php/jeir/article/view/247791/166986)

[thaijo.org/index.php/jeir/article/view/247791/166986](https://so03.tci-thaijo.org/index.php/jeir/article/view/247791/166986)

พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พุทธศักราช 2535. (2535, 4

เมษายน). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 109 ตอนที่ 37 หน้า 1.

https://www.pcd.go.th/wp-content/uploads/2021/01/pcdnew-2021-01-18_07-49-36_727234.pdf

พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม พ.ศ. 2559. (1 มีนาคม

2559). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 133 ตอนที่ 19 ก หน้า 1-9.

พระราชบัญญัติสิทธิบัตร (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535. (2535 ,3 เมษายน). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม

109 ตอนที่ 34 หน้า 1-19.

พระราชบัญญัติสิทธิบัตร (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2542. (2542, 31 มีนาคม). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 116 ตอนที่ 22 ก หน้า 37-58.

พระราชบัญญัติสิทธิบัตร พ.ศ. 2522. (2522, 16 มีนาคม). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 96 ตอนที่ 35 ฉบับพิเศษ หน้า 1-33.

พระราชวรมณี (ประยูรย์ ปยุตโต). (2529). **พุทธธรรม** (พิมพ์ครั้งที่ 6). มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระศิริรัตนปัญญาเถระ. (2512). **วชิรสารัตถสังคหะ, สหภูมิอยุธยาและศึกษานุศิษย์จัดพิมพ์ ถวายในงานฉลองหิรัณยบัฏและทำบุญอายุ พระวิสุทธีวงศาจารย์ วัดสุทัศนเทพวราราม**. โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์.

พระศิริรัตนปัญญาเถระ. (2512). **วชิรสารัตถสังคหะ**. โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์.

พระสมพร อนาลโย (จิตรกล่ำ). (2550). **ความเชื่อเรื่องพญานาคในชุมชนคำชะโนด** (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต ที่ไม่มีการตีพิมพ์). มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระสุริยะ ปภสสโร (สพานทอง). (2564). **บ่อเกิดความรู้ในพุทธปรัชญา. วารสารปรัชญาปริทรรศน์**, 26(1), 63-72. <https://so05.tci-thaijo.org/index.php/phiv/article/view/251646/170802>

พระอธิการปิ่นแก้ว อินทปญโญ (วัทโล), พระครูสิริสุตานุยุต และปรภณ มหากันธา. (2564). **การศึกษาพิธีกรรมการขอฝนในล้านนา โดยศึกษาพิธีแห่งพระเจ้าไม้แก่นจันทน์ วัดป่าตันหลวง อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง**. รายงานสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ 7 “วิถีพุทธ วิถีชุมชน รากฐานชีวิตศาสน์เชิงสังคมล้านนาในสังคมวิถีใหม่” วันที่ 28 กุมภาพันธ์ 2564 ณ วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. หน้า 1014-1020. <https://lpn.mcu.ac.th/mculpn/wp-content/uploads/2021/03/A-113-พระอธิการปิ่นแก้ว-อินทปญโญวัทโล-1014-1020.pdf>

พระอาจารย์ทูล ขิปปปญโญ. (2547). **กาลามสูตร**. วัดชานพรานธัมมาราม

พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ) และจำลอง สารพัฒน์ก. (2530). **พจนานุกรมบาลี-ไทย ฉบับนักศึกษา** (พิมพ์ครั้งที่ 2). เรื่องปัญญา.

- พฤทธิพงศ์ ไชยพหล. (2562). การประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการดำรงชีพในการ
ขับเคลื่อนพัฒนาสู่ชุมชนเข้มแข็ง: กรณีศึกษาชุมชนศิรีวง อำเภอลานสกา จังหวัด
นครศรีธรรมราช (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจบัณฑิต, สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหาร
ศาสตร์). Libdcms.nida.ac.th.
<http://libdcms.nida.ac.th/thesis6/2562/b208797e.pdf>
- พลธรรม จันทร์คำ. (2551). พญานาค: จากอุดมการณ์ที่เมืองคำชะโนดสู่กระบวนการทำให้เป็น
สินค้า. PSDS Journal of Development Studies, Puey Ungphakorn
School of Development Studies, Thammasat University, 5(1), 1-21.
<https://so05.tci-thaijo.org/index.php/gvc-tu/article/view/30866>
- พลังจิต. (2565). หลวงปู่คำพันธ์ โสภปัญโญ เล่าถึงพญานาค.
<https://palungjit.org/threads/หลวงปู่คำพันธ์-โสภปัญโญ-เล่าถึงพญานาค>
- พลับพลึง คงชนะ, จินดา จำเริญ, เกษร เจริญรักษ์, สังทอง ลัดละสิง, สอนแก้ว อุ้นประเส็ด.
(2549). ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน : กรณีศึกษาชุมชนเมืองสะหวัน
นะเขต สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยศรี
นครินทรวิโรฒ.
- พวงเพชร สุรัตน์กวีกุล. (2525). สตรีไทยในด้านสังคม. วารสารวิทยาศาสตร์ สาขา
สังคมศาสตร์, 3(1-2): 1 - 14.
- พัชรวัฒน์ สุริยงค์. (2559). การออกแบบตราสัญลักษณ์ สื่อสิ่งพิมพ์และบรรจุภัณฑ์สำหรับ
ผลิตภัณฑ์บำรุงผิวจากแร่ ทราย พลอยพรรณ ภายใต้แนวคิดการออกแบบเชิงนิเวศ
เศรษฐกิจ (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยนเรศวร.
<http://nuir.lib.nu.ac.th/dspace/handle/123456789/3976>
- พัชราภรณ์ อินทร์ประสิทธิ์. (2558). วิถีชีวิตชนบทในความทรงจำ (ศิลปกรรมศาสตร์บัณฑิต,
ออกแบบทัศนศิลป์). มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- พัชรินทร์ สิริสุนทร. (2550). ชุมชนปฏิบัติการด้านการเรียนรู้: แนวคิด เทคนิคและวิธีการ.
สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พัทยา สายหู. (2534). กลไกของสังคม (พิมพ์ครั้งที่ 6). สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พิชญ์ สมพอง. (2522). สังคมชาวบ้าน. พิมพ์อักษรกิจ.

พิเชฐ สายพันธ์ (2539). **นาคาคติ อีสานลุ่มน้ำโขง ชีวิตทางวัฒนธรรมจากพิธีกรรมร่วมสมัย**.
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

พิทักษ์ อินทับ. (2550). **สถาปัตยกรรมแห่งธรรมชาติ** (วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรม
ศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร).
[http://www.thapra.lib.su.ac.th/objects/thesis/fulltext/thapra/Pitrak_Intrab/
fulltext.pdf](http://www.thapra.lib.su.ac.th/objects/thesis/fulltext/thapra/Pitrak_Intrab/fulltext.pdf)

พิพัฒน์ ประเสริฐสังข์. (2564). พระยาคนคาก : อปลักษณ์อำ พรางกับการลดทอนอำนาจ
และสัญญาในการสื่อความหมาย. **วารสารวิจิตรศิลป์และวัฒนธรรม**, 1(1), 38-
55.
[https://acpjournal.msu.ac.th/file_upload/journal/Abstract/YEAR1_Vol1_Pa
ge38-55-71.pdf](https://acpjournal.msu.ac.th/file_upload/journal/Abstract/YEAR1_Vol1_Page38-55-71.pdf)

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เรือพระราชพิธี สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร. (มปป.).
ประวัติความเป็นมา.
[http://www.virtualmuseum.finearts.go.th/royalbarges/index.php/th/about-
us.html](http://www.virtualmuseum.finearts.go.th/royalbarges/index.php/th/about-us.html)

พิมพ์อัปสร นุชนนทรี , สุภาพร ตาไช, ชฎาพร จันทรพันธ์, อ้อยใจ เลิศล้ำ, และ รวินพัทธ์ กิริติ
พัฒน์ธารง. (2566). การออกแบบผลิตภัณฑ์แฟชั่นจากผ้าไหมสาเกต จังหวัดร้อยเอ็ด.
วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์แห่งรัตนโกสินทร์, 5(1), 15-33.
[https://so05.tci-
thaijo.org/index.php/RJSH/article/download/265162/178285/1028871](https://so05.tci-thaijo.org/index.php/RJSH/article/download/265162/178285/1028871)

พิศาล บุญผูก. (2550). **ภูมินามอำเภอปากเกร็ด นนทบุรี: โครงการการจัดการสารสนเทศจาก
ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านนนทบุรีศึกษาเพื่อส่งเสริมบริการห้องสมุดสู่ชุมชน**.
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.

พิสิฐ เจริญวงศ์. (2530). **มรดกบ้านเชียง**. มหาวิทยาลัยศิลปากร.

พุทธศิลป์ดินศิลา. (2565). **ตำนานพญานาค**. https://dinsila.com/legends_naga.asp

เพจบ้านดุง ทุเดย์. (2560, 29 กรกฎาคม). **ออกสำรวจสภาพน้ำท่วมคำชะโนด ภายในเกาะคำชะโนด.** (ภาพข่าว). Facebook.

https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid0MPQRpPZYZHNDStY5jyZxqmambmFPpn9m4RgKjeScCLGY5B7g5ujKa42Rnqbh5fUl&id=476867359060720

เพจบ้านภูคำชะโนด. (2564). **การปรากฏชื่อสองนาคีสหายอักคำชะโนด**, บันทึกวันที่ 16

มกราคม 2564. <https://www.facebook.com/phukamchanoad>

เพจบ้านภูคำชะโนด. (2564). **เรื่องเล่าชาวบ้าน “กำเนิดหอยขึ้นเป็นครั้งแรก” ของคำชะโนด**,

บันทึกวันที่ 12 มีนาคม 2564. <https://www.facebook.com/phukamchanoad>

เพ็ญภา ปาละปิ่น และกุสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2558). **แนวทางการจัดการและพัฒนาแหล่ง**

ท่องเที่ยวป่าคำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานีสู่ความยั่งยืน (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

เพ็ญภา ปาละปิ่น. (2560). **การศึกษาปัญหาผลกระทบจากการรुक้าของน้ำเค็มในมิติทาง**

สังคม เศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม ในพื้นที่ของอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี

(รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2562). **การพัฒนาและยกระดับเกลือสินเธาว์อำเภอบ้านดุง จังหวัด**

อุดรธานี สู่ผลิตภัณฑ์เฉพาะถิ่นอันเป็นเอกลักษณ์ และสร้างรายได้อย่างยั่งยืนสู่

ชุมชน ภายใต้โมเดลการพัฒนาเศรษฐกิจประเทศไทย 4.0 (รายงานการวิจัย).

มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2563). **การยกระดับผลิตภัณฑ์นวัตวิถีเอกลักษณ์ประจำถิ่นสู่สิ่งบ่งชี้ทาง**

ภูมิศาสตร์เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี (รายงานการ

วิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

เพ็ญภา อินทร์ชั้นศรี และกฤษณ์ภัทร วัฒนกุล. (2559). **พื้นที่อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี**

“การทำนาเกลือ” (สัมภาษณ์). แขนงวิชาการจัดการพัฒนาสังคม ภาควิชาสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

เพ็ญภา อินทร์ชั้นศรี, บุญเหลือ โคนองบัว, บรรจบ คำกันหา, วิรัช ชีพจำเป็นและกฤษณ์ภัทร วัฒนกุล. (2560). พื้นที่อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี “ผลกระทบจากการทำนาเกลือ และผลิตภัณฑ์จากเกลือสินเธาว์” (สัมภาษณ์). แขนงวิชาการจัดการพัฒนาสังคม ภาค สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

เพิ่มศักดิ์ วรรณยางกูร. (2548). “พาหุหมหากา” ใน สมเด็จพระนเรศวรมหาราช: ประวัติวัด ใหญ่ชัยมงคล (พิมพ์ครั้งที่ 1). อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

แพทรีเซีย ซีสมเมน, วิถี พาณิชพันธ์ และทรงศักดิ์ ปรามงค์วัฒนากุล. (2531). สายใบแห่ง

วัฒนธรรมไทยในศิลปะบนผืนผ้า ผ้าเอเชีย: มรดกร่วมทางวัฒนธรรม. จำไทยเพรส. แพทย์พร ยอดแก้ว. (2562, 11-12 กรกฎาคม). ประเพณีฮีตสิบสองของกลุ่มชาติพันธุ์ลาวครั้ง ในเทศบาลตำบลโพรงมะเดื่อ อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม (เอกสารนำเสนอ). งาน ประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ 11 มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม มหาวิทยาลัยราชภัฏ นครปฐม, จังหวัดนครปฐม, ประเทศไทย, 1407-1419.

ไพฑูรย์ เครือแก้ว. (2506). ลักษณะสังคมไทยและหลักการพัฒนาชุมชน. โรงพิมพ์เกื้อกุล.

ไพฑูรย์ พรหมวิจิตร. (2566). “เหล่าของล้านนา-ล้านช้าง ความเป็นมาของเหล่าในตำนาน- พิธีกรรม ถึงยุคนายทุน” ใน ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพฤศจิกายน 2547.

https://www.silpa-mag.com/culture/article_9228

ไพฑูรย์ ช่างเรียน. (2514). ลักษณะสังคมและการปกครองไทย. ไทยวัฒนาพานิช.

ไพฑูรย์ วัฒนศิริธรรม. (2544). ยุทธศาสตร์การจัดปัญหาความยากจน. สถาบันพัฒนาองค์กร ชุมชน.

ไพโรจน์ เพชรสังหาร. (2530). คติเรื่องนาคในภาคอีสาน นาคในประเพณีกรรม. แสงศิลป์การ พิมพ์.

ภริมา วินิธาสถิตยกุลและ พระมหาจิรฉันท จิรเมธี (โลวะลูณ). (2558). คติชนวิทยา: ความเชื่อ กับสังคมไทย. วารสาร มจร มนุษยศาสตร์ปริทรรศน์, 1 (1), 31-43.

<https://so03.tci->

thaijo.org/index.php/human/article/download/138018/102655/

ภัทรชัย อุทาพันธ์, พระมหารุ่งเรือง รุกขิตธมโม. (2561). นาคคตินในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท. วารสารวิชาการพระพุทธศาสนาเขตลุ่มแม่น้ำโขง, 2(1), 57-69.

<http://ojs.mbu.ac.th/index.php/bmrj/article/download/1199/808/>

- ภัทรวรรณ วันทนชัยสุข. (2546). **ความรู้เกี่ยวกับพระพุทธเจ้า**. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ภาสพงศ์ ผิวพอใช้. (2564). คำศัพท์การประกอบอาหารลาวใน “ตำรับอาหารพระราชวัง หลวงพระบาง” ของเพี้ยสิง จะเลินสิน. **ทีทัศน์วัฒนธรรม**, 20(1), 195-219.
<https://culture.bsru.ac.th/ทีทัศน์-20-ฉบับ-1/>
- _____. (2565). คำแสดงโภชนลักษณะในตำราอาหารไทยและลาว: การศึกษาเปรียบเทียบ. **วารสารสังคมศาสตร์และมานุษยวิทยาเชิงพุทธ**, 7(3), 256-271.
[https://so04.tci-](https://so04.tci-thaijo.org/index.php/JSBA/article/download/257599/174723/997231)
[thaijo.org/index.php/JSBA/article/download/257599/174723/997231](https://so04.tci-thaijo.org/index.php/JSBA/article/download/257599/174723/997231)
- ภูธิปนิธิศร์ คงโกคานันท์. (2551). **ประติมากร -ประติมากรรม**. รุ่งศิลป์การพิมพ์ (1997).
- _____. (2552). **องค์ความรู้ประติมากรรมปูนต่ำ - ประติมากรรมปูนสูง**. กลุ่มวิชาการด้านช่างศิลป์ไทย สำนักช่างสิบหมู่ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม.
[https://www.finearts.go.th/storage/contents/detail_file/M7vYJFlwoBwusRy](https://www.finearts.go.th/storage/contents/detail_file/M7vYJFlwoBwusRy04nWzjR51fnUhn7W3Y63fo1zn.pdf)
[04nWzjR51fnUhn7W3Y63fo1zn.pdf](https://www.finearts.go.th/storage/contents/detail_file/M7vYJFlwoBwusRy04nWzjR51fnUhn7W3Y63fo1zn.pdf)
- ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด, อเสข ชันธิชัย และเพ็ญนภา ปาละปิ่น. (2563). **การวิจัยและพัฒนาสังคมรากหญ้า เศรษฐกิจภูมิปัญญา ประชาธิปไตยมีส่วนร่วมผาน นวัตกรรมอีสานบูรณาการท่องเที่ยววัฒนธรรมลดความเหลื่อมล้ำอย่างยั่งยืน** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- _____. (2563). **การพัฒนาพื้นที่ผลกระทบนาเกลือและนาข้าว นวัตกรรมสู่ทะเลอีสานอาหารวัฒนธรรมเพื่อสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจคู่ขนานคุณค่าทางสังคม “วิถีวิถีบ้านดุง”** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด. (2555). **การประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในระดับบุคคลและครัวเรือนของประชาชนในเขตอุตสาหกรรม กรุงเทพมหานคร** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- _____. (2557). **การเพาะพันธุ์ต้นชะโนด ในองค์ความรู้ศูนย์การเรียนรู้ วิจัยบริการวิชาการและถ่ายทอดนวัตกรรมท้องถิ่น ชุมชนคำชะโนด มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา** (เอกสารที่ไม่มีการตีพิมพ์). สถาบันวิจัยและพัฒนา.

- _____. (2558). เอกสารประกอบการสอน รายวิชาเศรษฐกิจสังคมตามแนวพระราชดำริ (เอกสารที่ไม่มีการตีพิมพ์). แผนงวิชาการจัดการพัฒนาสังคม ภาคสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- _____. (2559). เศรษฐกิจสังคมตามแนวพระราชดำริ (เอกสารที่ไม่มีการตีพิมพ์). แผนงวิชาการจัดการพัฒนาสังคม ภาคสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- _____. (2560). “คำชะโนด” ศูนย์การเรียนรู้ วิจัย บริการวิชาการและถ่ายทอดนวัตกรรมสู่ท้องถิ่น ชุมชนคำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี เอกสารประกอบการเรียนชมรายการ ทักษะรังสี นายกสภามหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา (เอกสารที่ไม่มีการตีพิมพ์). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- _____. (2560). การพัฒนาสังคมแห่งความสุขตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงบนพื้นที่ผลกระทบนาข้าวและนาเกลือด้วยการมีส่วนร่วมของประชาชนอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- _____. (2560). คำผญาคำชะโนด ปลุกต้นชะโนดวันที่ 4 ตุลาคม พ.ศ. 2560 (เอกสารที่ไม่มีการตีพิมพ์). ศูนย์ภูมิตำชะโนด ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี.
- _____. (2560). แนวทางการดำรงชีวิตตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง (การประหยัคมัธยัสถ์พอกินพอใช้) ของประชาชนอาเซียน กรณีศึกษานครหลวงเวียงจันทน์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- _____. (2561). การออกแบบลายผ้าขึ้นวิถีวัฒนธรรมคำชะโนดความเชื่อพญานาคด้วยวิธีมัดหมี่ลวดลายผ้าทอมือ (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
<http://eresearch.ssru.ac.th/xmlui/handle/123456789/1949>
- _____. (2561). **ชนชั้นทางสังคม**. เอกสารประกอบการสอน แผนงวิชาการจัดการพัฒนาสังคม ภาคสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2561). มโนทัศน์การแก้ปัญหาความยากจน จากพอยู่พอกินสู่มีอยู่มีกิน มีชีวิตที่พอเพียงอย่างยั่งยืน จากหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงสู่ศาสตร์พระราชา พัฒนาท้องถิ่นที่ยั่งยืน (เอกสารที่ไม่มีการตีพิมพ์). สาขาวิชาการจัดการสังคมและวัฒนธรรม แขนงวิชาการจัดการพัฒนาสังคมภาคสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ร่วมกับสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2562 กรกฎาคม 24). บุญใหญ่เมืองบาดาล (การปลุกต้นชะโนด).

(Image). <https://www.facebook.com/phukamchanoad>

_____. (2562). บุพปัจจัยที่ส่งผลต่อคุณภาพชีวิตในครอบครัวของหมู่บ้านต้นแบบ เศรษฐกิจพอเพียง (วิทยานิพนธ์ปริญญาเอกที่ไม่มีการตีพิมพ์). สาขาวิชาการบริหารการพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2562). รูปแบบการพัฒนาทุนมนุษย์เพื่อก้าวพ้นจากความยากจนสู่ “ระดับความพอเพียง: สบายดีอีสาน” ภายใต้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนกลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน ๑ (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2563 กรกฎาคม 7). มาช่วยบุญกันแด้อ (การปลุกต้นชะโนด). (Image).

<https://www.facebook.com/phukamchanoad>

_____. (2563). กระบวนทัศน์พัฒนาสังคมพื้นฐาน (เอกสารที่ไม่มีการตีพิมพ์). แขนงวิชาการจัดการพัฒนาสังคม ภาคสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

_____. (2563). การบริหารการพัฒนาอัตลักษณ์ “คำชะโนด” อนุรักษ์ “รุกขนาคา” เมืองอุดรธานีสู่การมีส่วนร่วมของประชาชนร้านค้าผลิตผลคนรากหญ้า อยู่ดีมีสุข ลดความเหลื่อมล้ำอย่างยั่งยืน (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2563). การพัฒนาพื้นที่ผลกระทบนาเกลือและนาข้าววันวิถีสู่ทะเลอีสาน อาหารวัฒนธรรมเพื่อสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจคู่ขนานคุณค่าทางสังคม “วิถีวิธีบ้านดุง” (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2563). การสร้างพลังชุมชนวัฒนธรรมแห่งความดีสู่การเชื่อมวิถีชีวิตคนสองนามหานครแห่งการท่องเที่ยวอีสานตอนบน (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

- _____. (2563). คำผญาคำชะโนด ปลุกต้นชะโนดวันที่ 9 กรกฎาคม พ.ศ. 2563 (เอกสารที่ไม่มีการตีพิมพ์). ศูนย์อำนวยการคำชะโนดร่วมกับศูนย์ภูมัญญาคำชะโนด ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี.
- _____. (2563). นวัตกรรม วิถีพัฒนา ภูมิปัญญาภูมัญญาคำชะโนด. ดี-วิท.
- _____. (2563). แนวทางการพัฒนาสังคมแห่งความสุข “สบายดีอีสาน” สานพลังประชารัฐ 2 นาควัฒนวิถีสานไม่ทิ้งกัน (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- _____. (2563, 27 พฤษภาคม). มูลค่าที่หายน่าเสียดายจัง (จำนวนคนเข้ามาท้วงติงคำชะโนด ปี พ.ศ. 2562).
<https://web.facebook.com/kunphukamchanoad/posts/pfbid0pgQJxecAEmaoiR1MvJKx14y6xyFbHHB2sEoa5y4BeRqhL6g2iE44v5F2uHzP9YUvI>
- _____. (2565). “ศาสตร์พระราชา”, เอกสารประกอบการสอนรายวิชาวิศวกรรมสังคม (Social Engineers). สำนักวิชาการศึกษาทั่วไปและนวัตกรรมการเรียนรู้อิเล็กทรอนิกส์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- _____. (2565). การประยุกต์ความรู้ในการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมชุมชนภาคีหุ้นส่วน. ใน ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด และเพ็ญภา ปาละปิ่น, เอกสารประกอบการสอน วิชา GEN0119 วิศวกรรมสังคม. (น. 233-266). สำนักวิชาการศึกษาทั่วไปและนวัตกรรมการเรียนรู้อิเล็กทรอนิกส์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- _____. (2565). การออกแบบนวัตกรรมอาชีพของผู้สูงอายุแบบบูรณาการบนความร่วมมือของชุมชนวัดประหาระปือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร (รายงานการวิจัย). การวิจัยและพัฒนาวิชาการรับใช้สังคมและท้องถิ่นเพื่อลดความเหลื่อมล้ำโดยมหาวิทยาลัยในพื้นที่, สำนักงานวิจัยแห่งชาติ (วช.)
- มณี พยอมยงค์. (2547). ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย (พิมพ์ครั้งที่ 5 ฉบับปรับปรุงเพิ่มเติม). ส.ทรัพย์การพิมพ์.
- มณีรัตน์ กำลังเกื้อ. (2561). พิธีกรรมและประเพณีประดิษฐ์สารทเดือนสิบ ตาบลลิขล จังหวัดนครศรีธรรมราช (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์).
<https://kb.psu.ac.th/psukb/bitstream/2016/12302/1/426694.pdf>

มติชนสุดสัปดาห์. (2560). รายงานพิเศษ: ต้นชะโนด ในป่าคำชะโนด สถานที่แห่งความเชื่อ
เรื่องพญานาค จ.อุดรธานี. ฉบับวันที่ 29 กันยายน - 5 ตุลาคม 2560.

https://www.matichonweekly.com/special-scoop/article_56679

มติชนออนไลน์. (2565). 'คำชะโนด' คึกคัก! ร่วมงาน 33 ปี 'ผีจ้างหนัง'.

https://www.matichon.co.th/region/news_3157531

มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ. (2552). โнора. [https://ich-](https://ich-thailand.org/heritage/detail/6291e5b7978f238e61f77db6)

[thailand.org/heritage/detail/6291e5b7978f238e61f77db6](https://ich-thailand.org/heritage/detail/6291e5b7978f238e61f77db6)

มหัทธโน. (2561). เกร็ดน่ารู้: พญานาคกับพุทธศาสนา.

<https://www.truelookpanya.com/blog/content/69711/-dhart->

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2535). พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปี ๒๕๐๐.

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

_____. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. โรง

พิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

_____. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙.

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาบุญมี เทบสีเมือง. (2554). หินดาวเล่านิทานเรื่องพญาแถน (ไผท ภูธา, แปล). สุขภาพใจ.

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุธวิทยาลัย. (2525). พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปลไทย ฉบับฉลอง 200 ปี แห่ง

ราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์ ภาษาไทย ชุด 91 เล่ม. มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุธวิทยาลัย.

_____. (2534). พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด 91 เล่ม. โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย

ราชภัฏวชิราวุธวิทยาลัย.

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (2565). คู่มือปฏิบัติงานระบบเอกลักษณ์ ของ

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

https://vettech.ku.ac.th/2022/?page_id=2979#flipbook-df_6776/13/

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2551, 12-15 กันยายน). โปรแกรมพระไตรปิฎก

ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (MCUTRAI Version 1.0) [CD-

ROM]. ประชุมมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนานานาชาติ และการสัมมนาวิชาการระดับ

นานาชาติครั้งที่ 1, อโยธยา, ประเทศไทย [http://www.geocities.ws/tmchote/tpd-](http://www.geocities.ws/tmchote/tpd-mcu/)

[mcu/](http://www.geocities.ws/tmchote/tpd-mcu/)

มหาวิทยาลัยแม่โจ้. (2567, ตุลาคม 9). **คู่มือการใช้ตราสัญลักษณ์มหาวิทยาลัยแม่โจ้.**

https://brand.mju.ac.th/MJU_Logo_Guideline.pdf

มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา. (2560). **วัฒนธรรมท้องถิ่นในอุทยานธรณีโคราช.**

สถาบันวิจัยไม้กลายเป็นหินและทรัพยากรธรณีภาคตะวันออกเฉียงเหนือเฉลิมพระเกียรติ
มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา.

มหาวิทยาลัยศิลปากร. (2544). **ผ้าพื้นเมือง: การสำรวจผู้ผลิตทั่วประเทศ ในโครงการพัฒนา
ผ้าพื้นเมืองในทุกจังหวัดของประเทศ.** มหาวิทยาลัยศิลปากร.

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. (2535). **เอกสารการสอนชุดวิชา ปัญหาการพัฒนาชนบท
ไทย (พิมพ์ครั้งที่ 9).** มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.

มัชฌิมา วีรศิลป์. (2561). **ความสัมพันธ์ระหว่างตำนานท้องถิ่นกับการใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์
บริเวณคำชะโนด จังหวัดอุดรธานี.** มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

_____. (2564). **ความเชื่อพญานาคกับการเสี่ยงทายในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์คำชะโนด.**

วารสารบัณฑิตแสงโคมคำ, 6 (1), 165-180. [https://so02.tci-](https://so02.tci-thaijo.org/index.php/jsbs/article/view/245031)

[thaijo.org/index.php/jsbs/article/view/245031](https://so02.tci-thaijo.org/index.php/jsbs/article/view/245031)

มัต ตะตียะ. (2549). **ประติมากรรมพื้นฐาน.** เอมี เทรดตั้ง.

มัลลิกา คณานุรักษ์. (2550). **คติชนวิทยา (พิมพ์ครั้งที่ 2).** โอเดียนสโตร์.

มานิต มานิตเจริญ. (2514). **พจนานุกรมไทย ใหม่-ทันสมัยที่สุด.** เอกศิลปการพิมพ์.

มานิต วลลิโกดม. (2516). **ตำนานสิงหนวัติกุมารฉบับสอบค้น.** สำนักนายกรัฐมนตรี.

www.finearts.go.th/storage/contents/file/OQ7lMXKsv0MWHNXLytpMVvUO0YLM3364hMg1h6Ou.pdf

มายโหรา.คอม. (2565). **ปฏิทินมกราคม พ.ศ.2532 / January 1989.**

<https://www.myhora.com>

มาลินี สวยคำข้าว. (2538). **การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการเรียนการสอนสังคมศึกษาใน
โรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษา เขตการศึกษา 5 (วิทยานิพนธ์ครุศาสตร
มหาบัณฑิตไม่ได้ตีพิมพ์).** จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

มียอง ซอ. (2563). การออกแบบตราสัญลักษณ์และบรรจุภัณฑ์สำหรับวิสาหกิจชุมชนแปลงใหญ่ชุมชน ตำบลหนองเหียง อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี (รายงานการวิจัย). คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.

https://buuir.buu.ac.th/bitstream/1234567890/4462/1/2565_159.pdf

มูลนิธิชัยพัฒนา. (2557). เศรษฐกิจพอเพียงและทฤษฎีใหม่. อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

ยศ สันตสมบัติ. (2542). ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน (พิมพ์ครั้งที่ 2). นพบุรีการพิมพ์.

_____. (2559). มนุษย์กับวัฒนธรรม (พิมพ์ครั้งที่ 4 แก้ไขเพิ่มเติม). สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ยุพา ทรัพย์อุไรรัตน์. (2537). การใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการศึกษานอกระบบโรงเรียน (วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิตไม่ได้ตีพิมพ์). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ยูเนสโก. (มปป.). มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมและการพัฒนาอย่างยั่งยืน. กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม. <https://ich.unesco.org/doc/src/34299-TH.pdf>

เยาวลักษณ์ แสงจันทร์ และชัยณรงค์ ศรีมันตะ. (2560). ผนวชภาชิต: ทูตทางสังคมและวัฒนธรรมสกลนคร. วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, 25(48), 79-100. <https://ojs.lib.buu.ac.th/index.php/huso2/article/view/4697>

รจนา จันทราสา. (2553). การศึกษาและพัฒนาเอกลักษณ์ลวดลายบ้านเชียงเพื่อประยุกต์ใช้กับผลิตภัณฑ์ผ้าแปรรูปพื้นผ้าดึก เพื่อพัฒนารูปแบบเป็นผลิตภัณฑ์หัตถกรรมของที่ระลึกจังหวัดอุดรธานี (เอกสารนำเสนอ). การประชุมชนวิชาการระดับชาติเครือข่ายวิจัยสถาบันอุดมศึกษาทั่วประเทศ จังหวัดขอนแก่น ประเทศไทย, หน้า 237-242.

ระบบฐานข้อมูลศิลปะและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ. (2565). ผ้าไหมมัดหมี่ “ลายหมี่คั่นขอนารี”. <https://culture.cpru.ac.th/>

ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วย ว่าด้วยการบูรณาการเพื่อพัฒนาความเสมอภาคและความเท่าเทียมทางสังคม พ.ศ. 2563. (2563, 17 กรกฎาคม). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 137 ตอนพิเศษ 164 ง, หน้า 1-5.

https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=13398&filename=seed_page

ระพีพรรณ คำหอม. (2557). **สวัสดิการสังคมกับสังคมไทย** (พิมพ์ครั้งที่ 4 แก้ไขเพิ่มเติม).

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

รัฐบาลไทย. (2565). **ภาพต้นแบบ “นาค” เป็นเอกลักษณ์ประจำชาติไทย ประเภทสัตว์ใน**

ตำนาน. <https://www.thaigov.go.th/infographic/contents/details/6337>

รัตติกาล ศรีอำไพ. (2553). **หอย**. สำนักราชบัณฑิตยสภา.

<http://legacy.orst.go.th/?knowledges=หอย-๑๘-พฤษภาคม-๒๕๕๓>

รัตน์ บัณฑิต. (2535). **การศึกษาหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอนเพื่อการถ่ายทอดภูมิ**

ปัญญาท้องถิ่น: กรณีศึกษาชุมชนแห่งหนึ่งในเขตภาคกลางตอนล่าง (วิทยานิพนธ์

ปริญญามหาบัณฑิตไม่ได้ตีพิมพ์). มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.

ราชกิจจานุเบกษา. (2560, 6 เมษายน). **รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2560**, เล่ม

134 ตอนที่ 40 ก. หน้า 12.

https://www.parliament.go.th/ewtcommittee/ewt/draftconstitution2/ewt_dl_link.php?nid=1038&filename=index

_____. (2561, 13 ตุลาคม). **ยุทธศาสตร์ชาติ พ.ศ. 2561 – 2580**, เล่ม 135 ตอนที่ 82 ก.

https://www.nesdc.go.th/download/document/SAC/NS_PlanOct2018.pdf

_____. (2565, 1 พฤศจิกายน). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13 (พ.ศ. 2566 - 2570)**, เล่ม 139 ตอนพิเศษ 258 ง.

https://www.nesdc.go.th/download/Plan13/Doc/Plan13_Final.pdf

ราชบัณฑิตยสถาน. (2524). **พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยาอังกฤษ-ไทย**. ราชบัณฑิตยสถาน.

_____. (2525). **พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2525**. อักษรเจริญทัศน์.

_____. (2539). **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2524**. อักษรเจริญทัศน์.

_____. (2545). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2545**. นานมีบุ๊ค.

_____. (2546). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**. นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์.

- _____. (2556). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554 เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคล เฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554**. ราชบัณฑิตยสถาน
- ราชบัณฑิตยสภา. (2470). **อธิบายว่าด้วยหอพระสมุดวชิรญาณ แลพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร**. โสภณพิพิธมณฑลาร.
- _____. (2474). **ตำนานพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม**. โรงพิมพ์พระจันทร์.
www.finearts.go.th/storage/contents/2020/07/file/19cJ5JL3NILET2MeYburf oLC6u6gxf7y8IAyrH8U.pdf
- ร้านกุสุมา ลำพูน. (2539). **วังนาคินทร์ คำชะโนด ประวัติศาสตร์มหัศจรรย์ของเมืองชะโนด หลวงปู่คำตา ลีลิตฺโต. บวรวรรณพรีน**.
- ลลนา ศักดิ์ชูวงศ์. (2548). **การให้ความหมายและเหตุผลการดำรงอยู่ของประเพณีบั้งไฟพญานาคในยุคโลกาภิวัตน์ (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทที่ไม่มีการตีพิมพ์)**. มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต.
- ลอง ธารา. (2546). **คำชะโนดเมืองพญานาค** (พิมพ์ครั้งที่ 4). ไพลิน.
- ลาอุแบร์, ซีมอง เดอ. (2548). **จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์: ราชอาณาจักรสยาม** (สันต์ ท.โกมลบุตร, ผู้แปล) (พิมพ์ครั้งที่ 2). ศรีปัญญา.
- ลำดวน ลุนจันทา, มหาวิทยาลัยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, ณัฐพร ชันทะสีมา. (2561). **การทอดผ้าและผ้าฝ้าย**. https://oer.learn.in.th/search_detail/result/91054
- วรเดช มีแสงอรุณกุล. (2562). **นาคและบาดาลโลก: พัฒนาการทางความเชื่อในโลกทัศน์ของชาวพุทธ**. *Academic MCU Buriram Journal*, 4(2), 104–114. <https://so06.tci-thaijo.org/index.php/ambj/article/view/241473>
- วรเมธ ชัยมงคล และขวัญชีวัน บัวแดง. (2562, 27-28 มิถุนายน). **การผนวกกลืนนาคคติท้องถิ่นกับแนวคิดราชาธิปไตยในพื้นที่คำชะโนด** (เอกสารนำเสนอ). การประชุมวิชาการบัณฑิตศึกษาระดับชาติ สรรพศาสตร์ สรรพศิลป์ ประจำปี 2562 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กรุงเทพฯ, ประเทศไทย.
<https://arts.tu.ac.th/uploads/arts/Doctorate/Meeting/M33.pdf>
- วรรณา วุฒทะกุลและยุรรัตน์ พันธุ์ยุรา. (2536). **ผ้าทอกับวิถีชีวิตของชาวไทย**. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.

- วรวิทย์ ศุภวิมุตติ. (2565). **ภูมินามวิทยา (Toponymy): มองภูมินามผ่านชื่อตำบลในประเทศไทย**. หลักสูตรสาขาวิชาภูมิศาสตร์และภูมิสารสนเทศ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่.
<https://geo.cmru.ac.th/?p=2105>
- วัฒน์ จุฑะวิภาต. (2555). **ผ้าทอกับชีวิตคนไทย**. มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต.
<https://www.dpu.ac.th/dpurdi/upload/public/9n7nyamlppooooksgs0.pdf>
- วันชัย ธรรมสังการ และคณะ. (2565). **ทุนชุมชนและศักยภาพในการจัดการตนเอง เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชนท้องถิ่น. วารสารนาคบุตรปริทรรศน์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช**, 14(1), 22-32. <https://so04.tci-thaijo.org/index.php/nakboot/article/download/255221/175040/958130>
- วันเนา ยูเด็น. (2524). **นิทานชาวบ้าน. สารคดีนารู้**. มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี.
- วิจารณ์ พานิช. (2546). **การจัดการความรู้ในยุคสังคมและเศรษฐกิจฐานความรู้**. สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม.
 _____. (2549). **การจัดการความรู้ ฉบับนักปฏิบัติ** (พิมพ์ครั้งที่ 3). สำนักพิมพ์สุภาพใจ.
 _____. (2559). **ขอบฟ้าใหม่ในการจัดการความรู้**. มูลนิธิสถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม.
- วิเชียร นามการ, วทัญญู ภูครองนา, สุทธิวิทย์ จันทร์ภิรมย์ และประสิทธิ์ คำกลาง. (2564). **บทบาทความเชื่อเรื่องพญานาคในพระพุทธศาสนาต่อสังคมไทย. วารสาร มจร อุบลปริทรรศน์**, 6(3): 1001-1008. <https://so06.tci-thaijo.org/index.php/mcjou/article/view/249972>
- วิเชียร นามการ. (2554). **การศึกษาอิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีผลต่อสังคมไทยปัจจุบัน** (ปริญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา) ที่ไม่มีการตีพิมพ์). มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- วิเชียร อินทรกระตึก. (2539). **ประติมากรรม**. อักษราพิพัฒน์.
- วิบูลย์ ลีสุวรรณ. (2530). **ผ้าไทย : พัฒนาการทางอุตสาหกรรมและสังคม**. บริษัทเงินทุนอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย.
 _____. (2531). **ผ้าไทย**. องค์การค้าของคุรุสภา.

- _____. (2532). ศิลปหัตถกรรมไทย. การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- _____. (2546). พจนานุกรมหัตถกรรมเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้าน. เมืองโบราณ
วิภา จิราภาไพศาล. (2565). เผยพระราชานุกิจพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งฝรั่งเศส จากบันทึก
การรับทูตสยาม. https://www.silpa-mag.com/history/article_39872
- วิภาวี สีลากุล และรุ่งนภา กิตติลาภ. (2559). ปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานของกลุ่มผู้ทอผ้า
ไหมมัดหมี่ในจังหวัดขอนแก่น. วารสารธรรมทรรศน์, 16(2), 13-22.
- วิมลพรรณ ปิตรวัชชัย. (2516). ผ้าอีสาน. พิษณุพน.
- วิสมัย มโนมัยพิบูลย์และเพียว อุ่นศิริ. (2540). ผ้าขึ้นทอมือ: วัฒนธรรมสิ่งทอที่ควรอนุรักษ์ของ
ไทย. มนุษยศาสตร์วิชาการ, 5(1), 20-34. [https://so04.tci-](https://so04.tci-thaijo.org/index.php/abc/article/view/60807/50069)
[thaijo.org/index.php/abc/article/view/60807/50069](https://so04.tci-thaijo.org/index.php/abc/article/view/60807/50069)
- วิสุทธิ บุญยกุล.(2520). วิสุทธินิพนธ์. โอเดียนสโตร์.
- วีรณัฐ วอนแก่นน้อย, กรรณิการ์ ทองดอนเปรี้ยง, ถวิล แสนตรง และวรชาติ โตแก้ว. (2560). ภูมิ
ปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชนบ้านหินฮาว อำเภอบ้านฝาง จังหวัดขอนแก่น
เพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราช
ภัฏมหาสารคาม.
- วีระศักดิ์ อุดมกิจเดชา. (2543). วิทยาศาสตร์เส้นใย (พิมพ์ครั้งที่ 2). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศรีณัฐ ไทรชมภู. (2556). การส่งเสริมและพัฒนการใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทาง
ชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านผลผลิตจากทรัพยากรของชุมชนเพื่อการ
ท่องเที่ยว ในแหล่งท่องเที่ยวพื้นที่คุ้งบางกะเจ้า. สำนักงานพัฒนาเศรษฐกิจจากฐาน
ชีวภาพ
- ศรีณัฐ ไทรชมภู. (2559). การท่องเที่ยวเชิงนิเวศบนฐานความหลากหลายทางชีวภาพและ ภูมิ
ปัญญาท้องถิ่น เพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจ ในพื้นที่คุ้งบางกะเจ้า อำเภอพระประแดง
จังหวัดสมุทรปราการ. Academic Journal Phranakhon Rajabhat University,
6(2), 9–19. Retrieved from [https://so01.tci-](https://so01.tci-thaijo.org/index.php/AJPU/article/view/54587)
[thaijo.org/index.php/AJPU/article/view/54587](https://so01.tci-thaijo.org/index.php/AJPU/article/view/54587)
- ศรีเลา เกษพรหม. (2542). ล่องสะเปา. ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ (เล่ม 11,
หน้า 5850). มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

ศรีอุทัย เมาระพงษ์ และเพียว อุ่นศิริ. (2531). **ผลิตภัณฑ์หัตถกรรมไทยที่ควรอนุรักษ์**

ประเภทสิ่งทอ. คณะอนุกรรมการอนุรักษ์หัตถกรรมไทย กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม
กระทรวงอุตสาหกรรม.

ศศิณา ภารา. (2550). **ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.** ส.เอเชียเพรส (1989).

ศิริ ผาสุก. (2545). **ผ้าไหมพื้นบ้าน: Handwoven Thai silk.** โอเดียนสโตร์.

ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ. (2546). นาค: การศึกษาเชิงสัญลักษณ์ตามคติอินเดีย. **ตำรงวิชาการ,**
2(4), 148-158. [https://so01.tci-](https://so01.tci-thaijo.org/index.php/damrong/article/view/21369/18489)

[thaijo.org/index.php/damrong/article/view/21369/18489](https://so01.tci-thaijo.org/index.php/damrong/article/view/21369/18489)

_____. (2565). นาค: การศึกษาเชิงสัญลักษณ์ตามคติอินเดีย. **ตำรงวิชาการ.**

http://www.damrong-journal.su.ac.th/upload/pdf/65_16.pdf

ศิริลักษณ์ หาชื่น. (2558). **กลวิธีทางภาษาของบทเพลงในชุมชนโคกนาดี** (วิทยานิพนธ์ศิลป
ศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม).

<https://fulltext.rmu.ac.th/fulltext/2558/117565/Siriluck%20Hachuen.pdf>

ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี. (2563). **ตำนานอุรังคธาตุ: นาคอยู่ในสุวรรณภูมิ ไม่มีนาคที่พระธาตุ**
พนม. **วารสารปณิธาน,** 16(2), 149-183. [https://so05.tci-](https://so05.tci-thaijo.org/index.php/panidhana/article/download/246735/168926/871446)

[thaijo.org/index.php/panidhana/article/download/246735/168926/871446](https://so05.tci-thaijo.org/index.php/panidhana/article/download/246735/168926/871446)

ศูนย์ข้อมูลภาคอุตสาหกรรม. (2567). **แผนพัฒนาจังหวัดและกลุ่มจังหวัด พ.ศ.2566 – 2570**
(5 ภาค) ฉบับบททวน ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2567. สภาอุตสาหกรรมแห่ง
ประเทศไทย.

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). (2567). **กลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศไทย.**

<https://ethnicity.sac.or.th/database-ethnic>

ศูนย์วิจัยกรุงเทพโพลล์. (2565). **กรุงเทพโพลล์: ผลสำรวจเรื่อง ชาวพุทธกับการไปวัดในวัน**
มาฆบูชา. <https://www.ryt9.com/s/bkp/3297399>

ศูนย์วิจัยความหลากหลายทางชีวภาพ เฉลิมพระเกียรติ 72 พรรษา บรมราชินีนาถ

มหาวิทยาลัยราชภัฏยะลา. (2547). **คู่มือการเรียนรู้ “พจนานุกรมเบื้องต้น”.** เอส
พีรินทร์ (2004).

ศูนย์วิจัยและฝึกอบรมด้านสิ่งแวดล้อม กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม. (2558). **โครงการ
ศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จังหวัด
เพชรบุรี.**

<http://www.oic.go.th/FILEWEB/CABINFOCENTER3/DRAWER083/GENERAL/DATA0000/00000966.PDF>

ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น. (2565). **อีต 12 คอง 14.**

<https://cac.kku.ac.th/cac2021/%E0%B8%AE%E0%B8%B5%E0%B8%95-12-%E0%B8%84%E0%B8%AD%E0%B8%87-14/>

ศูนย์ส่งเสริมศิลปาชีพระหว่างประเทศ (องค์การมหาชน). (2567). **เส้นผ้าไทย 4 ภูมิภาค.**

https://cms.sacit.or.th/cms/projects/attachments/f7e6c85504ce6e82442c770f7c8606f0/_a53f04e526ccb5624dcfaaf0c45ab3be.pdf

ศูนย์สร้างสรรค์งานออกแบบ. (2556). **ข้อมูลผ้าไทยเพื่อการจัดทำ Application ผ้าไทย**

**โครงการส่งเสริมการผลิตและการประยุกต์ใช้ผ้าไทยสำหรับผู้บริโภคยุคใหม่ (รายงาน
การวิจัย).** <https://resource.tcdc.or.th/ebook/PhaThai-application-070758.pdf>

ศูนย์สร้างสรรค์งานออกแบบ (TCDC). (2559). **ก้าวตาม ๙ ถอดวิธีคิดเชิงออกแบบของ**

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช, นิตยสาร คิด, 8(3), 6.

ศูนย์สารนิเทศอีสานสิรินธร สำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. (2551). **อาจารย์ รร.**

บ้านดุง เจ่งเพาะ “ต้นชะโนด” สำเร็จเตรียมขยายพันธุ์ พื้นที่พื้นที่ป่าศักดิ์สิทธิ์.

หนังสือพิมพ์เดลินิวส์ วันที่ 7 กรกฎาคม 2551, 30.

<http://nadoon.msu.ac.th/~isan/isan10/cps9395.pdf>

ศูนย์อำนวยการคำชะโนด. (2561). **ข้อมูลสำคัญเฉพาะ “ป่าพรุคำชะโนด”.** ฉบับร่างรายงาน

ฉบับสมบูรณ์ โครงการอนุรักษ์ดินุสัญญาสหประชาชาติว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงสภาพ
ภูมิอากาศ เสนอ สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (สผ.)
จัดทำโดย สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (วว.) เมื่อปี พ.ศ.
2555)

_____. (2565). **ข้อมูลพื้นฐาน.**

http://www.khamchanod.in.th/general_info.php

_____. (2565, 29 กรกฎาคม). ข้อมูลพื้นฐานทั่วไป.

http://www.khamchanod.in.th/general_info.php

_____. (2565, 6 มกราคม). ศูนย์จำหน่ายเพื่อสักการบูชา. (ภาพข่าว). Facebook.

<https://www.facebook.com/KhamchanodOfficial/photos/a.1613280932314395/2761131387529338/>

เศกสรรค์ ยวงนิชัย, ประสิทธิ์ คุณรัตน์, เพ็ญศรี เจริญวานิช, สุกัญญา เอ็มอัมธรรม, สุนีย์ เลี้ยวเพ็ญวงษ์, วีระศักดิ์ จารุชัยนิวัฒน์, วรางคณา ถาวรวิริยตระกูล, สุพัตรา สร้อยเพชร, สุรรัตน์ เตชาทวีวรรณ, พยุงศิลป์ เปศรี, ทรงพล อุปชิตกุล, บุญเลิศ เล็กสมบูรณ์ และจริยาทร สุนุ. (2546). การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

http://tourismlibrary.tat.or.th/medias/KKU0024/KKU0024_fulltext.pdf

เศกสรรค์ ยวงนิชัย. (2541). ภูมิศาสตร์การท่องเที่ยว (พิมพ์ครั้งที่ 2). ภาควิชาสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ส. ธรรมรักษ์ดี. (2546). ประเพณีอีสาน. สำนักงาน ส. ธรรมรักษ์ดี.

ส. พลายน้อย. (2516). เกร็ดโบราณคดีประเพณีไทย ชุดที่ 2. บุรินทร์การพิมพ์.

สงวน โชติสุขรัตน์. (2511). ประเพณีไทย ภาคเหนือ. สงวนการพิมพ์.

สถาบันวิจัยและพัฒนา. (2559). ผลการดำเนินงานโครงการบริการวิชาการ ประจำปีงบประมาณ 2559 (เอกสารที่ไม่มีการตีพิมพ์). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2562). รายงานผลการดำเนินงานโครงการบูรณาการพันธกิจสัมพันธ์ เพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนของประชาชนในท้องถิ่น ภายใต้ยุทธศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น (เอกสารที่ไม่มีการตีพิมพ์). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2564). รายงานผลการดำเนินโครงการพัฒนาคุณภาพชีวิตและยกระดับรายได้ให้กับคนในชุมชนฐานราก พ.ศ. 2564 (เอกสารที่ไม่มีการตีพิมพ์). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

สถาบันวิจัยและพัฒนา ร่วมกับคณะและวิทยาลัย. (2563). รายงานผลการดำเนินงานโครงการพัฒนาคุณภาพชีวิตและยกระดับรายได้ให้กับคนในชุมชนฐานราก ภายใต้ยุทธศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น (เอกสารที่ไม่มีการตีพิมพ์). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

สถาบันส่งเสริมการสอนวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี (สสวท.). (2567). คู่มือการขอรับสิทธิบัตรและอนุสิทธิบัตร. สสวท.

สถิระ อุดมศรี จตุรงค์ ละออพันธ์สกุล และฉัญยธรรม จิตอรรณ. (2558). ศักยภาพทรัพยากรดินภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ตามโครงการการปรับฐานข้อมูลทรัพยากรดินเบื้องต้นลงบนภาพถ่าย Ortho ระยะที่ 2 มาตรฐาน 1:25,000). เอกสารวิชาการฉบับที่ 01/01/58 กองสำรวจดินและวิจัยทรัพยากรดิน กรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.

สนธยา พลศรี. (2545). ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน (พิมพ์ครั้งที่ 4). โอเดียนสโตร์.

_____. (2547). ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน. โอเดียนสโตร์.

สมชาติ มณีโชติ. (2529). จิตรกรรมไทย. โอเดียนสโตร์.

สมชาย นิลอาธิ. (2539). อีตลีสองและคองลีสี่. วารสารมหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 5, 15-21.

_____. (2551). อีตลีสอง. สำนักงานอุทยานการเรียนรู้ สำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้ (องค์การมหาชน) สำนักนายกรัฐมนตรี.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2503). นาคที่ปรากฏในงานศิลปกรรม. สำนักพิมพ์ไพลิน.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตโต). (2561). การพัฒนาที่ยั่งยืน. วัดญาณเวศกวัน.

https://www.watnyanaves.net/th/book_detail/26

_____. (2562). พุทธธรรม (ฉบับปรับขยาย) (พิมพ์ครั้งที่ 53). มหาวิทยาลัยเอเชียอาคเนย์.

_____. (2563). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (พิมพ์ครั้งที่ 34). มูลนิธิธรรมทานกุศลจิต.

_____. (2567). พุทธธรรม (ฉบับเดิม) (พิมพ์ครั้งที่ 47). มหาวิทยาลัยเอเชียอาคเนย์.

- สมบัติ ประจัญตานต์. (2563). **โครงการถ่ายทอดเทคนิคการออกแบบผลงานสีทางสายตาในผ้าไหมมัดหมี่ สืบค้นทางวัฒนธรรมเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวในหมู่บ้านท่องเที่ยวไหม จังหวัดบุรีรัมย์**. โรงพิมพ์วินัย 2509.
- สมบูรณ์ บุญฤทธิ์. (2560). พญานาคกับรอยพระพุทธรูปในตำนานอุรังคธาตุนิทาน. **วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏ**, 3(2), 43-60. <https://so04.tci-thaijo.org/index.php/JMA/article/download/141824/105056/377085>
- สมปอง จันทคง. (2530). **วัฒนธรรมภาษาอีสานจากผญา: ศึกษากรณีบ้านหนองเรือ ตำบลสิงห์ อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร** (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิตไม่ได้ตีพิมพ์). มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- สมพงษ์ เกรียงไกรเพชร. (2505). **ประเพณีต่างชาติและเรื่องน่ารู้**. โรงพิมพ์เฟื่องอักษร.
- สมยศ พุ่มพวง. (2534). **สังคมชนบทกับการพัฒนา**. ภาควิชาพัฒนาการเกษตรและทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- สมร ชันติกุล. (2554). **ประวัติต้นชะโนด** (สัมภาษณ์). คำชะโนด ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี.
- _____. (2554). **สองนาคียิมพิมพ์**. (สัมภาษณ์). ชุมชนคำชะโนด ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี.
- _____. (2564). **ผีจ้างหนังคำชะโนด** (สัมภาษณ์). คำชะโนด ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี.
- _____. (2565). **ปูนาโค และพญานาคาธิบดีศรีสุทโธ** (สัมภาษณ์). คำชะโนด ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี.
- สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. (2534). **สังคมวิทยาชุมชน : หลักการศึกษา วิเคราะห์ และปฏิบัติงานชุมชน**. โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- _____. (2552). **การศึกษาสังคมและวัฒนธรรม: แนวความคิด วิธีวิทยา และทฤษฎี**. โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- _____. (2552). **สังคมไทย: ลักษณะ การเปลี่ยนแปลง และการพัฒนา** (พิมพ์ครั้งที่ 2). โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. (2554). **การสถาปนาอำนาจของผู้ไร้อำนาจ**. มาฉลองคุณ ซีเอสบี จำกัด.

_____. (2564). แนวคิดของเกลน แลฟเวอเรค ว่าด้วย “การเสริมพลังชุมชน”.

วารสารสังคมสงเคราะห์ศาสตร์, 29(1), 1-30.

http://journal.innovtalk.com/upload_files/journal/journal_id_39_114.pdf

สมาคมแม่น้ำเพื่อชีวิต. (2555). **เอ๊ะหลาม กลุ่มชาติพันธุ์ลาว**.

https://www.livingriversiam.org/4river-tran/4mk/mek_food3.html

สมาคมแม่บ้านมหาดไทย. (2565). **76 จังหวัด ร้อยดวงใจ สืบสานผ้าเอกลักษณ์ไทย ดำรงไว้ในแผ่นดิน**. [https://moi.go.th/moi/wp-](https://moi.go.th/moi/wp-content/uploads/magalone/final_76_unique_thai_fabric/pdf/full.pdf)

[content/uploads/magalone/final_76_unique_thai_fabric/pdf/full.pdf](https://moi.go.th/moi/wp-content/uploads/magalone/final_76_unique_thai_fabric/pdf/full.pdf)

สวาท บุรีเพี้ย. (2539). **เจ้าพ่อพญาศรีสุทโธ และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์คำชะโนด** (เอกสารที่ไม่มีการตีพิมพ์). หน่วยงานศึกษาธิการอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2530). **คุณภาพและคุณธรรมในการพัฒนาประเทศ** (พิมพ์ครั้งที่ 2). เจ้าพระยาการพิมพ์.

_____. (2547). **ทฤษฎีและกลยุทธ์การพัฒนาสังคม** (พิมพ์ครั้งที่ 5). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สันติ ภัยหลบลี้. (2564). **“คำชะโนด” ในมุมวิทยาศาสตร์**. มิตรเอิร์ท.

<https://www.mitrearth.org/24-10-kham-chanot/>

สัมฤทธิ์ สุภามา และสมโชค คุณสนอง, บรรณาธิการ. (2556). **วัฒนธรรมอาหารไทย: ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**. สำนักงานกิจการโรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึกในพระบรมราชูปถัมภ์.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2549). **ทุนทาง**

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่

10 (พ.ศ.2550-2554). https://www.nesdc.go.th/download/plan10/2_3.pdf

สำนักสำรวจดินและวิจัยทรัพยากรดิน. (2557). **ชุดดิน...ภาคอีสาน ความรู้พื้นฐานเพื่อ**

การเกษตร. กรมพัฒนาที่ดิน. <https://www.ddd.go.th/www/files/79828.pdf>

สามารถ จันทร์สุรย์. (2549). **องค์ความรู้ภูมิปัญญาไทย**. เจริญวิทย์การพิมพ์.

สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน. (2538). **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย: ภาคอีสาน ฉบับ**

ต้นแบบ. มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรม ธนาคารไทยพาณิชย์.

สาวิตรี สุวรรณสถิต. (2550). **สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน เล่มที่ 21 ศิลปะการทอ**

ผ้าพื้นเมืองของไทยในปัจจุบัน. สำนักงานส่งเสริมวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2546). **การพัฒนาที่ยั่งยืนใน**

บริบทไทย (เอกสารนำเสนอ). การประชุมประจำปี 2546 การพัฒนาที่ยั่งยืน ศูนย์การประชุมและแสดงสินค้า อิมแพ็ค เมืองทองธานี จังหวัดนนทบุรี, ประเทศไทย.

_____. (2554). **การทรงงานพัฒนาประเทศของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว.**

ศูนย์การพิมพ์เพชรรุ่ง.

_____. (2554). **พระมหากษัตริย์นักพัฒนาเพื่อประโยชน์สุขสู่ปวงประชา.** ศูนย์การ

พิมพ์เพชรรุ่ง.

_____. (2561). **ศาสตร์กษัตริย์.** สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและ

สังคมแห่งชาติ.

สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงาน โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ

(สำนักงาน กปร.). (2555). **คู่มือที่ ๓ การเลี้ยงไก่ดำภูพาน.** มูฟเมนต์ เจน ทรี.

<http://puparn.rid.go.th/nineteen%20MENU/three.pdf>

_____. (2565). **แผนแม่บทศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ พ.ศ.**

2566-2570. สำนักงาน กปร.

สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ. (2564). **22 ลุ่มน้ำในประเทศไทย และพระราชกฤษฎีกา**

กำหนดลุ่มน้ำ พ.ศ. 2564. [http://sonwr.onwr.go.th/wp -](http://sonwr.onwr.go.th/wp-content/uploads/2021/07/22-basin-in-thailand.pdf)

[content/uploads/2021/07/22-basin-in-thailand.pdf](http://sonwr.onwr.go.th/wp-content/uploads/2021/07/22-basin-in-thailand.pdf)

สำนักงานเทศบาลเมืองบ้านดุง. (2567, ตุลาคม 9). **การติดต่อและแผนที่.**

<https://bandungcity.go.th/public/list/data/index/menu/1623>

สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (สผ.). (2555). **รายงานฉบับ**

สมบูรณ์ โครงการอนุวัติอนุสัญญาสหประชาชาติว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงสภาพ

ภูมิอากาศ (เอกสารที่ไม่มีการตีพิมพ์). สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่ง

ประเทศไทย (วว.)

สำนักงานปฏิรูประบบสุขภาพแห่งชาติ (สปรส.). (2548). **รวมตัวชีวิตเกี่ยวกับความอยู่เย็นเป็น**

สุข. ธนธการพิมพ์.

_____. (2549). **กรอบแนวคิด...การพัฒนาศูนย์ชีวิตความอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกันในสังคมไทย**. สามดี พรินต์ติ้ง.

สำนักงานประชาสัมพันธ์ จังหวัดอุดรธานี. (2562, 6 เมษายน). **จังหวัดอุดรธานี ประกอบพิธีพลีกรรมตักน้ำจากแหล่งน้ำศักดิ์สิทธิ์ ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร**. (ภาพข่าว).
https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid0356jJQ3dVDrSyfXxoLKXTTnvyShYsScvGKWA4p7nx7GMRct67ZTNpo8RRUtVdPgJ7l&id=100008999622737

สำนักงานประชาสัมพันธ์จังหวัดนครสวรรค์. (2565). **ผ้าขิดลายนาริรัตนราชกัญญา**.
<https://nakhonsawan.prd.go.th/th/content/category/detail/id/38/iid/72982>

สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย. (2566). **สิริวัฒนวินาริรัตนราชกัญญา**. บริษัท ไชเบอร์พรินท์กรุ๊ป จำกัด.

_____. (2567). **สิริราชกัญญานาริรัตน Thai Craft Wisdom Legacy**. บริษัท ไชเบอร์พรินท์กรุ๊ป จำกัด.

สำนักงานพัฒนาชุมชน อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี. (2560). **ข้อมูลการประกอบกิจการนาเกลือ** (เอกสารที่ไม่ได้มีการตีพิมพ์). สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี.

สำนักงานมาตรฐานผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรม. (2558). **มาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน มผช. 828/2558: ผลิตภัณฑ์ผ้าทอมือ**. กระทรวงอุตสาหกรรม.

<https://bds.sme.go.th/Files/27ba22c3-eaae-41bd-8fbd-7aee5c61484d.pdf>

สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง. (2565). **หนังสือธรรมศึกษา ชั้นตรี ระดับอุดมศึกษาและประชาชนทั่วไป**. <https://ebook.gongtham.net/หนังสือ-ธศ.ตรี-อุดม-๒๕๖๔.pdf>

สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. (2552). **“อีสาน” บทวิทยุรายการ “รู้ รัก ภาษาไทย” ออกอากาศทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย วันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2552**.
<http://legacy.orst.go.th/?knowledges=อีสาน-๖-ตุลาคม-๒๕๕๒>

_____. (2552). **สารท. บทวิทยุรายการ “รู้ รัก ภาษาไทย” ออกอากาศทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย เมื่อวันที่ 3 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2552**.

- _____. (2562). **พจนานุกรมศัพท์ปฐพีศาสตร์ ฉบับราชบัณฑิตยสภา**. สำนักงานราชบัณฑิตยสภา.
- _____. (2563). **สระโบทฺรณ**. บทวิทยุรายการ "รู้ รัก ภาษาไทย" ออกอากาศทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย เมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2563.
- _____. (2567, ตุลาคม 9). **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, ประเพณี, วัฒนธรรม**. <https://dictionary.orst.go.th/>
- _____. (2567, ตุลาคม 9). **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, ตรา, สัญลักษณ์**. <https://dictionary.orst.go.th/>
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2567). **จำนวนประชากรจากการทะเบียน จำแนกตามอายุ เพศ ภาคและจังหวัด พ.ศ. 2564-2566**. กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย.
https://www.nso.go.th/nsoweb/downloadFile/stat_impt/gG/file_xls_th
- _____. (2567). **รายงานผลการศึกษากิจการจัดทำข้อมูลเมืองและชนบทของประเทศไทยที่สอดคล้องตามมาตรฐานสากล**. กระทรวงดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคม.
https://catalogapi.nso.go.th/api/doc/departement/D08/SD08_08/SD08_08_55_9.pdf
- สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2504). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่หนึ่ง ระยะที่ 1 (พ.ศ. 2504-2506)**.
https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=3776
- _____. (2507). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่หนึ่ง ระยะที่ 2 (พ.ศ. 2507-2509)**. https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=5806
- _____. (2565). **การจัดทำผลิตภัณฑ์ภาคและจังหวัด แบบปริมาณลูกโซ่ ฉบับ พ.ศ. 2565**.
https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=15104&filename=gross_regional
- _____. (2565). **แผนพัฒนาประชากรเพื่อการพัฒนาประเทศระยะยาว (พ.ศ. 2565 - 2580)**. สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=13502&filename=index

_____. (2566). เอกสารประกอบ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13 (พ.ศ. 2566-2570). สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.

https://www.nesdc.go.th/article_attach/article_file_20230307173847.pdf

_____. (2567). ความเคลื่อนไหวทางสังคมรายไตรมาส. **ภาวะสังคมไทย ไตรมาสสาม ปีพ.ศ. 2567**, 23(4), 1-40.

https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=5493&filename=social_outlook

_____. (2567). **ดัชนีความก้าวหน้าของคน ปี 2566**. สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.

https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=15953&filename=Social_HAI

_____. (2567). เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน. <https://sdgs.nesdc.go.th/>

_____. (2567). รายงานการวิเคราะห์สถานการณ์ความยากจนและความเหลื่อมล้ำในประเทศไทย ปี 2566. สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.

https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=15744&filename=Social_Poverty

_____. (2567). **เศรษฐกิจไทยในไตรมาสที่สามของปี 2567 และแนวโน้มปี 2567 – 2568**.

https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=15870&filename=QGDP_report

สำนักจัดการคุณภาพน้ำ. (2554). **การจัดการน้ำเสียโดยภูมิปัญญาไทย**. กรมควบคุมมลพิษ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.

สำนักช่างสิบหมู่ กรมศิลปากร. (2564). **การเขียนภาพนาค องค์ความรู้จากครูช่าง นายอมร ศรีพจนารถ**.

<https://datasipmu.finearts.go.th/storage/academic/book/gzVftOil6JT03r1FEytCvDRrNh8IPsTMBCa0LbZx.pdf>

สำนักทรัพย์สินและและรายได้ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา. (2564). **น้ำพริกลงเรือ**.

<https://bam.ssru.ac.th/news/view/640705-namprik>

สำนักวัฒนธรรมจังหวัดเชียงราย. (2556). **วัฒนธรรมอาหารไทย: ภาคเหนือ**. สำนักงานกิจการ
โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึกในพระบรมราชูปถัมภ์.

สำนักส่งเสริมกิจการการศึกษา สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ. (2558). **แนวทางการ
จัดการเรียนรู้ธรรมศึกษาขั้นตรี วิชาพุทธประวัติ**. ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
ประเทศไทย.

สำนักสนับสนุนขบวนการองค์กรชุมชน สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน). (2558).

คู่มือสนับสนุนการพัฒนากระบวนเศรษฐกิจและทุนชุมชน.

[https://web.codi.or.th/wp-](https://web.codi.or.th/wp-content/uploads/2019/05/book_Economic041258.pdf)

[content/uploads/2019/05/book_Economic041258.pdf](https://web.codi.or.th/wp-content/uploads/2019/05/book_Economic041258.pdf)

สำลี รักสุทธี. (2543). **ผญา: ปรัชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสาน**. ธนัชการพิมพ์.

สิทธิชัย สมานชาติ. (2553). **การย้อมสีครามของชาวลาวครั้งในประเทศไทย: วิทยาศาสตร์
ธรรมชาติและความเชื่อ**. มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.

_____. (2553). **รายงานผลการดำเนินงานโครงการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม:**

โครงการสำรวจผ้าขึ้นหมีหัวจกดาว เอกลักษณ์เมืองอุบลเพื่อสืบสานและเป็น

ฐานข้อมูลในการจัดการเรียนการสอนสาขาสีทอและแฟชั่น. มหาวิทยาลัย

อุบลราชธานี. [https://www.esanpedia.oar.ubu.ac.th/ubu-art-culture/wp-](https://www.esanpedia.oar.ubu.ac.th/ubu-art-culture/wp-content/uploads/2016/05/sin-hua-jok-dao.pdf)
[content/uploads/2016/05/sin-hua-jok-dao.pdf](https://www.esanpedia.oar.ubu.ac.th/ubu-art-culture/wp-content/uploads/2016/05/sin-hua-jok-dao.pdf)

_____. (2553). **เอกสารประกอบการสอนรายวิชา 2007 108 มรดกสิ่งพิมพ์. คณะ
ศิลปประยุกต์และการออกแบบ** มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.

_____. (2563). **ผ้าทอแบบเจ้านายเมืองอุบลราชธานี. วารสารวิชาการ**

ศิลปวัฒนธรรมอีสาน, 1(1), 79-95.

<https://www.isanjournal.com/images/PDF/PDFVarasan1/1-5.pdf>

สิทธิพร ณ นครพนม. (2566). **เวียงจันทน์ผิงไทย เชียงใหม่ภาคอีสาน**. [https://www.silpa-](https://www.silpa-mag.com/history/article_7032)
[mag.com/history/article_7032](https://www.silpa-mag.com/history/article_7032)

สิน พันธุ์พินิจ. (2544). **การยอมรับเทคโนโลยีของเกษตรกรตามโครงการปรับโครงสร้างและ
ระบบการผลิต การเกษตรภาคกลางของประเทศไทย. วิทยาสารเกษตร สาขา
สังคมศาสตร์**, 22(1), 14-26.

- _____. (2545). กลยุทธ์การส่งเสริมการเกษตรตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง
สำหรับเกษตรกรรายย่อยภาคตะวันตกของประเทศไทย: รายงานการวิจัย (ฉบับย่อ).
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมิกราช.
- สิริวัชร วงศ์โกชัย. (2555). **จากยายอีสานถึงหลานฝรั่ง**. นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.
- สิริวัฒน์ คำวันสา. (2521). **อีสานคดี**. โรงพิมพ์ไพศาลศิริ.
- สุกัญญา สุขฉายา. (2558). พิธีขอฝนของชนชาติไท. **วารสารมนุษยศาสตร์**, 22(2), 27-63.
<https://so04.tci-thaijo.org/index.php/abc/article/view/52970>
- _____. (2565, 12 พฤษภาคม). **พญาสุวรรณภิงคาร แห่งหนองหานหลวง** (เอกสาร
การนำเสนอ). โครงการเสวนาทางวิชาการเรื่อง “นาค” ในวัฒนธรรมไทย, กลุ่มจารีต
ประเพณี สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรุงเทพฯ, ประเทศไทย.
https://www.finearts.go.th/storage/contents/2022/05/detail_file/Eb81EYsRnyY5snby48ZY07NKOt20Ru0e7lOw2aAG.pdf
- _____. (2560). พระร่วง-พระลือ. **วารสารเมืองโบราณ**, 43(2), 103-107.
- สุกาญจน์ รัตนเลิศนุสรณ์. (2546). **หลักการจัดการสิ่งแวดล้อม**. สมาคมเทคโนโลยี (ไทย –
ญี่ปุ่น).
- สุกิจ นิมมานเหมินท์. (2512). **ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๔๕ (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๗๑
(ต่อ)-๗๓) พงสาวดารละแวก (ต่อ) พงสาวดารเขมรอย่างย่อ ราชพงศาวดารญวน
ตำนานเมืองสุวรรณโคฒคำ ทำเนียบข้าราชการนครศรีธรรมราชครั้งรัชกาลที่ ๒.**
องค์การค้ำของครุสภา.
www.finearts.go.th/storage/contents/file/6vQkz42ilLt9qezMd2FNBjM5rhhb1nqtiCGnIUc7N.pdf
- สุจิตต์ วงษ์เทศ, (บรรณาธิการ). (2551). **แม่น้ำลำคลองสายประวัติศาสตร์** (พิมพ์ครั้งที่ 4).
เรือนแก้วการพิมพ์.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2530). **ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ “บ้านเชียง”**. สำนักศิลปวัฒนธรรม.
- _____. (2546). **นาค ในประวัติศาสตร์อุษาคเนย์** (พิมพ์ครั้งที่ 2). พิมพ์ ณ
เซ็นเตอร์.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. (2539). **พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน** (พิมพ์ครั้งที่ 16). มหามกุฏ
ราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์.

- สุทธีวงศ์ พงษ์ไพบูลย์. (2540). ภูมิปัญญาชาวบ้านภาคใต้. **ทักษิณคดี**. 4(3), 33-42.
- สุทน ทองเล็ก. (2562). คิดอย่างปราชญ์ กระบวนการวิภาควิธี : โสเครตีส. **วารสารวิจัยวิชาการ**, 2(2), 135-148. <https://so06.tci-thaijo.org/index.php/jra/article/view/178655>
- สุบรรณกริช ไกรคุ้ม. (2560). **สัญญาธรรม** (ศิลปนิพนธ์ปริญญาตรีที่ไม่มีการตีพิมพ์). มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สุภาพรรณ ณ บางช้าง. (2533). **วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทย**. โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุภาพิชญ์ ธีระวัฒน์. (2565). **Soft Power(อำนาจละมุน)**. ในรายการร้อยเรื่อง...เมืองไทย ออกอากาศสถานีวิทยุกระจายเสียงรัฐสภาและสำนักวิชาการ สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. <https://dl.parliament.go.th/backoffice/viewer2300/web/viewer.php>
- สุภาภรณ์ สุนทรา, พิมพ์ใจ สารพิมพ์และหทัยรัตน์ สอนขุน. (2562). **คู่มือการเรียนรู้เรื่องลวดลายผ้าไทย**. สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- สุภีร์ สมอนา. (2560). การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างของประเพณีพิธีกรรม เกี่ยวกับองค์ปู่ศรีสุทโธนาคนแห่งป่าคำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี. **วารสารวิถีสังคมมนุษย์**, 5(2), 209-235. <https://so04.tci-thaijo.org/index.php/wh/article/view/164321>
- สุมาลย์ โทมัส. (2525). **ผ้าพื้นเมือง**. สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา. (2539). **น้ำ บ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมไทย**. สมาคมสถาปนิกสยาม.
- สุรจิตต์ จันทรสาขา. (2543). **เมืองมุกดาหาร**. สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดมุกดาหาร.
- สุรพงษ์ ลือทองจักร. (2552). **หลักมานุษยวิทยาและหลักสังคมวิทยา**. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี.
- สุรพล ดำริห์กุล. (2549). **แผ่นดินอีสาน**. เมืองโบราณ.
- สุระ อุณวงศ์. (2542). **ผญา**. ยงสวัสดิ์อินเตอร์กรุ๊ป.

- สุวรรณี คำมั่น. (2551, 29-30 พฤศจิกายน). “สู่การเติบโตอย่างมีคุณภาพและยั่งยืน” ในกลุ่ม
ทุนมนุษย์ “ทุนทางสังคมกับการพัฒนาทุนมนุษย์” (เอกสารนำเสนอ). การสัมมนา
 วิชาการประจำปี 2551 จัดโดย มูลนิธิชัยพัฒนา สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการ
 เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และมูลนิธิ สถาบันการวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.
 เสฐียรโกเศศ. (2500). **เทศกาลลอยกระทง**. กรมศิลปากร.
- _____. (2505). **การศึกษาเรื่องประเพณีไทย**. ราชบัณฑิตยสถาน.
- _____. (2510). **ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน**. ราชบัณฑิตยสถาน. pubhtml5 E-book.
<https://pubhtml5.com/yqiq/qhhc/>
- _____. (2515). **การศึกษาเรื่องประเพณีไทย และชีวิตชาวไทยสมัยก่อน**.
 สำนักพิมพ์คลังวิทยา.
- เสฐียรพงษ์ วรรณปก. (2562). **รื่นรมรมเยศ: คาถาพาหุงบทที่ 7**.
https://www.matichon.co.th/columnists/news_1439358
- เสน่ห์น่านวันนี้. (2560, มกราคม, 13). **การขุดเรือ(ไม้ตะเคียน)แบบโบราณ บ้านสวนหอม อ.**
เมือง จ.น่าน. Facebook.
https://web.facebook.com/media/set/?set=a.1207601079276417.1073742211.262034127166455&type=3&paipv=0&eav=AfY5epMNL0pTtWgCtOjlsJ0_BCGyUxFdFeAQjlrhaUO1NfFia0txkhVVMnElqrQ8HM4&_rdc=1&_rdr
- เสมอชัย พูลสุวรรณ. (2539). **สัญลักษณ์ในงานจิตรกรรมไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 18-24**.
 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เสรี พงศ์พิศ. (2536). **ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท**. อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป.
- _____. (2548). **ฐานคิด จากแผนแม่บทสู่วิสาหกิจชุมชน**. เจริญวิทย์การพิมพ์.
- _____. (2548). **วิธีทำและวิธีคิด แผนชีวิตเศรษฐกิจชุมชน**. เจริญวิทย์การพิมพ์.
- เสาวลักษณ์ อนันตศานต์. (2543). **ทฤษฎีคติชนและวิธีการศึกษา**. ภาควิชาภาษาไทยและ
 ภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- เสาวลักษณ์ กิตติประภัสร์. (2553, 1-3 ธันวาคม). **การวัดความสุขเพื่อขับเคลื่อนการพัฒนา**
 (เอกสารนำเสนอ). **การประชุมวิชาการจิตตปัญญาศึกษา ครั้งที่ 3** โดยศูนย์จิตตปัญญา
 ศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล, นครปฐม, ประเทศไทย, 3-14.

แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย. (2526). **วัดตุสิดาราม (WAT DUSIDARAM) ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย (Mural Painting of Thailand Series) พิมพ์ไทย-อังกฤษ** (มิรา ประชาบาล, แปล). เมืองโบราณ.

หนุ่มพเนจร. (2559). สืบสาวเล่าเรื่อง เรื่องเก่าเล่าใหม่ ฝาแดง นางไอ่ วรรณกรรมพื้นบ้านอีสาน. **วารสารวัฒนธรรม กรมส่งเสริมวัฒนธรรม**, 55(1), 40-46.

<http://magazine.culture.go.th/2016/1/Culture1-2016.pdf>

หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล. (2515). **นาคนางานศิลปกรรมขอมโบราณ**. แสงศิลปการพิมพ์.

หม่อมหลวงเนื่อง นิรัตน์. (2540). **ชีวิตในวัง** (พิมพ์ครั้งที่ 6). ศรีสารา.

หลวงปู่คำตา สิริสุทโธ. (2539). **วังนาคนางคำชะโนด ประวัติศาสตร์มหัศจรรย์ของเมืองชะโนด**. บวรวรรณพริ้น.

หลวงพ่อบุญยืน ปัญญาปทีโป. (2560). **หลวงพ่อบุญยืน เล่าเรื่องพญานาคที่ป่าคำชะโนด ในเรื่องเล่าผ่านกาลเวลา**. <https://www.youtube.com/watch?v=lmL2d5lpfxo>

หอสมุดแห่งชาติ. (2562). **ตำนานอุรังคธาตุ**. <https://www.nlt.go.th/news/40>

หอสมุดแห่งชาติรัชม้งคลาภิเษก จันทบุรี. (2567). **ผ้าทอเมืองอุบล : ชื่นทิวมุกจกดาว**.

https://www.finearts.go.th/storage/contents/2021/05/detail_file/UkgjVswZHS209sSivXwO6avI5VOgkBOA6na2s7c.pdf

อ.ป. (ธรรมทานมูลนิธิ). (2517). **พุทธประวัติจากพระโอษฐ์** (พิมพ์ครั้งที่ 8). การพิมพ์พระนคร.

อดิศร เพียงเกษ. (2543). **จ่ายผะหย้า**. ขอนแก่นการพิมพ์.

_____. (2544). **ลัทธิธรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องบุญบาปที่ปรากฏอยู่ในบทผญาอีสาน** (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิตไม่ได้ตีพิมพ์). มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

อิทธิราช นันชนันดี และจุฑา ดิบบะโคณ. (2563). **อุรังคนิทานธาตุ (ตำนานการสร้างและการบูรณะพระธาตุพนมยุคโบราณ) ฉบับ หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ นครพนม**. หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ นครพนม กรมศิลปากร.

<https://www.finearts.go.th/storage/contents/2020/11/file/pUtmxpuKbjyaP4ZppdSGDRBvuFHJJ6JYuA3r9B4.pdf>

- อนัญญา ปานจีน. (2553). **การศึกษา คติ ความเชื่อเรื่องพญานาคในพื้นที่อีสานตอนบน เพื่อเสนอแนวทางการออกแบบสถาปัตยกรรมภายในพิพิธภัณฑ์นาคา** (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร).
<https://sure.su.ac.th/xmlui/bitstream/id/25ff903d-0536-420c-8f8c-f4b4011183c8/fulltext.pdf?attempt=2>
- อนิรุทธ์ พันธุ์พิทยแพทย. (2495). เมื่อเสร็จหนานา ผู้หญิงทอผ้า ผู้ชายตีเหล็ก”. **เสาวภาอนุสรณ์**, หน้า 37.
- อนุชิต สิงห์สุวรรณ และทวีศักดิ์ เผือกสม. (2563). จาก “เจ้าปู่” ถึง “พญาศรีสุทโธโธสิทธ์”: การปรับเปลี่ยนจักรวาลวิทยาในความเชื่อเรื่องพญานาคของผู้คนคำชะโนด. **วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี**, 11(1), 146-175.
https://so02.tci-thaijo.org/index.php/human_ubu/article/download/228905/164439/837294
- อนุชิต สิงห์สุวรรณ. (2562). **อีสานนาคา: คติความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเมืองของผู้มีสถานะรอง กรณีศึกษาชุมชนคำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี** [ดุชนิพนธ์ที่ไม่มีการตีพิมพ์]. มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- อนุรัตน์ สายทอง, ฐิติรัตน์ แว่นเรืองรองและอำนาจ สุนาพร. (2556). **การพัฒนารูปแบบผ้าย้อมครามสาหรับคนรุ่นใหม่**. มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร.
- อนุวัฒน์ การลัก. (2554). พระธาตุพนม: พัฒนาการด้านประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม เมืองและชุมชน. **วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง**, 7(2), 89-107. <https://so03.tci-thaijo.org/index.php/mekongjournal/article/download/6201/5414/11988>
- อนุสรณ์ ธรรมใจ. (2558). **ประชารัฐ ประชานิยม และรัฐสวัสดิการ**. กรุงเทพฯ:กรกิจ.
- อภิศักดิ์ วัฒนวรรณผล. (2551). **ประติมากรรมสร้างสรรค์ : กรณีศึกษาประติมากรรมโครงสร้างของปาโบล ปิกัสโซ ช่วงปี ค.ศ. 1912–1964**. (ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิตทัศนศิลป์: ศิลปะสมัยใหม่). มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- อภิศักดิ์ โสมอินทร์. (2526). **ภูมิศาสตร์อีสาน**. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

- _____. (2537). **โลกทัศน์อีสาน** (พิมพ์ครั้งที่ 2). อภิชาติการพิมพ์.
- อมรวัชร กอหรั่งกุล. (2547). วิหารคือนาคปรก. **นิตยสารศิลปวัฒนธรรม**, 25(12), 146-151.
- _____. (2566). **คติ “นาค” แปลงเป็นศาสนาคาร “โบสถ์-วิหาร” แห่งปรกพระ
พุทธองค์**. https://www.silpa-mag.com/art/article_82660
- อรไท ผลดี. (2546). “ลวดลายพรรณพฤษภในผ้าไทโบราณ”. **Silk. ฉบับเทิดพระเกียรติพระ
แม่เจ้าแห่งชาวไทย**. หน้า 289-306.
- อรพิน ปิยะสกุลเกียรติ, สุวรรณา เขียวภักดีพร, พระปลัดสุระ ญาณธโร, กันตพัฒน์ พรสิริวัฒน์
สินและปรณณ์ ปรียากร. (2561). บทบาทของปราชญ์ชาวบ้านในการจัดการตนเองของ
ชุมชน. **วารสารเกษมบัณฑิต**, 19(ฉบับพิเศษ), 218-230. [https://so04.tci-](https://so04.tci-thaijo.org/index.php/jkbu/article/view/110059/90159)
[thaijo.org/index.php/jkbu/article/view/110059/90159](https://so04.tci-thaijo.org/index.php/jkbu/article/view/110059/90159)
- อรพินท์ สฟโชคชัย. (2541). **สังคมเสถียรภาพและกลไกประชาธิปไตย (Good Governance)**.
สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.
- อรพิมพ์ บุญอาภา. (2524). **คัมภีร์ปุราณะกำเนิดพญานาค**. แสงศิลป์การพิมพ์.
- _____. (2524). **นาคในวรรณคดีสันสกฤตและบาลี** (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์
มหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย).
<http://cuir.car.chula.ac.th/handle/123456789/27761>
- อรมา ศรีสุชาติ. (2544). **สายรากภาคใต้ : ภูมิลักษณะ รูปลักษณะ จิตลักษณะ**. สำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- อัสมิงพงษ์ ฉัตราคม. (2553). **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย** (พิมพ์ครั้งที่ 8). มหาวิทยาลัย
รามคำแหง.
- อักษร ศรีเปล่ง. (2521). **พฤษภศาสตร์ทั่วไป**. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- อาตินาถ รุกขชาตินาคา. (2563). **การบริหารแบบมีส่วนร่วมของคำชะโนด** (สัมภาษณ์). ศูนย์
อำนวยการคำชะโนด ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี.
- _____. (2564). **กลุ่มผู้คนที่เดินทางมาท่องเที่ยวคำชะโนด** (สัมภาษณ์). ศูนย์อำนวยการ
คำชะโนด ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี.
- _____. (2565). **ความเป็นมาของศูนย์อำนวยการคำชะโนด** (สัมภาษณ์). ศูนย์
อำนวยการคำชะโนด ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี.

- _____. (2566). ที่มาของเงินบริจาคเข้าบัญชีกองทุนคำชะโนดและค่าใช้จ่ายในคำชะโนด (สัมภาษณ์). ศูนย์อำนวยการคำชะโนด ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี.
- _____. (2567). ร้านบาร์มีนาคาและนางร้านวนาภูนาคา (สัมภาษณ์). ศูนย์อำนวยการคำชะโนด ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี.
- อานนท์ ศักดิ์วรวิชญ์. (2560). เข้าใจ เข้าถึง พัฒนา: วิธีการแห่งศาสตร์พระราชาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน. <https://mgronline.com/daily/detail/9600000103010>
- อานันท์ กาญจนพันธุ์, บรรณาธิการ. (2558). กำกืดกำปองงานวิจัยวัฒนธรรมภาคเหนือ. ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. <http://book.culture.go.th/research/north/files/assets/common/downloads/publication.pdf>
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2527). พัฒนาการของชีวิตและวัฒนธรรมล้านนา. โครงการตำรามหาวิทยาลัย หอจดหมายเหตุหนังสือ สำนักหอสมุดมหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- _____. (2538). วัฒนธรรมกับการพัฒนา: มิติของพลังที่สร้างสรรค์. โรงพิมพ์การศาสนา กรมการศาสนา.
- _____. (2541). การระดมทุนเพื่อสังคม. สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- _____. (2555). เจ้าที่และผีปู่ยา: พลวัตของความรู้ชาวบ้าน อำนาจและตัวตนของคนท้องถิ่น. ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์.
- _____. (2562). ก้าวข้ามอคติสู่วัฒนธรรม 4.0 ในสังคมพหุวัฒนธรรม. วารสารวิจัยวัฒนธรรม, 1(2), 1-18. <http://arcbs.bsru.ac.th/journal/File70801.pdf>
- อารยะ ศรีกัลยาณบุตร. (2541). การออกแบบตราสัญลักษณ์. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อารียา หุ่นวงศ์ษา. (2560). การส่งเสริมกลุ่มอาชีพผ้าไหมไทย. วารสารสถาบันวิจัยและพัฒนามหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม, 4(1), 53-64. <https://so03.tci-thaijo.org/index.php/rdimu/article/download/209723/145183/>
- อารีรัตน์ เรือนทอง. (2566). พื้นที่น้ำท่วมซ้ำซาก ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. เอกสารวิชาการเลขที่ 03/06/2566 กลุ่มวางแผนการจัดการที่ดินในพื้นที่เสี่ยงภัยทางการเกษตร กองนโยบายและแผนการใช้ที่ดิน กรมพัฒนาที่ดิน.

- อำพล สัมมาวุฒธิ. (2565). **ความสำคัญของในศิลปกรรมไทย**, ในกลุ่มจารีตประเพณี สำนัก
วรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “นาค” ในวัฒนธรรมไทย” (เอกสารประกอบการเสวนา
ทางวิชาการ). โครงการเสวนาทางวิชาการ เรื่อง “นาคในวัฒนธรรมไทย” ณ ห้อง
ประชุมดำรงราชานุภาพ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร.
- อิสเรศ ดลเพ็ญ. (2562). “โลก-ธรรม”-“ทุกข์-สุข” และภูมิปัญญาด้านภาษาในกาพย์เห่ขึงขังไฟ
ผาแดงนางไอ่. **วารสารภาษา ศาสนา และวัฒนธรรม**, 8(1), 176-211.
[https://so03.tci-](https://so03.tci-thaijo.org/index.php/gshskku/article/download/143235/137421/597753)
[thaijo.org/index.php/gshskku/article/download/143235/137421/597753](https://so03.tci-thaijo.org/index.php/gshskku/article/download/143235/137421/597753)
- อิสริย์ รักดีศรีแพง และรัตพงษ์ สอนสุภาพ. (2561). หวยใต้ดิน: ความมั่นคงทางรายได้ของ
ประเทศไทย. **วารสารสถาบันวิชาการป้องกันประเทศ**, 9(1), 82-96.
[https://so04.tci-](https://so04.tci-thaijo.org/index.php/ndsijournal/article/download/126998/96068/332881)
[thaijo.org/index.php/ndsijournal/article/download/126998/96068/332881](https://so04.tci-thaijo.org/index.php/ndsijournal/article/download/126998/96068/332881)
- อุตร จันทวัน. (2555). **นิทานอุรังคธาตุ ฉบับลาว ตำนานพญานาคลุ่มน้ำโขง** (พิมพ์ครั้งที่ 6).
โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา.
- อุทัย หิรัญโต. (2526). **สารานุกรมศัพท์ทางสังคมวิทยามนุษยวิทยา**. โอเดียนสโตร์.
- อุมาพร ห่านรุ่งชโรทร. (2551). การเสริมสร้างพลังอำนาจชุมชน. **วารสารพยาบาลศาสตร์
มหาวิทยาลัยนเรศวร**, 2 (ฉบับพิเศษ), 1-5.
- เอกวิทย์ ณ ถลาง. (2540). **ภูมิปัญญาชาวบ้านสู่ภูมิภาค : วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้
ของ ชาวบ้านไทย**. โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
_____. (2544). **ภาพรวมภูมิปัญญาไทย**. อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- เอนก รักเงิน. (2555). นาค : สำเนียงร่วมทางสังคมของกลุ่มคนอาณาบริเวณลุ่มน้ำโขง.
วารสารวิชาการ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์, 4(2), 20-29. [https://so02.tci-](https://so02.tci-thaijo.org/index.php/bruj/article/view/75653/60925)
[thaijo.org/index.php/bruj/article/view/75653/60925](https://so02.tci-thaijo.org/index.php/bruj/article/view/75653/60925)
- เอี่ยม ทองดี. (2544). พลังประวัติศาสตร์ท้องถิ่นต่อการพัฒนาชุมชน: กรณีศึกษาชุมชน อำเภอบัว
พุดมณฑล จังหวัดนครปฐม. **วารสารภาษาและวัฒนธรรม**, 20(2), 97-114.
<https://so03.tci-thaijo.org/index.php/JLC/article/view/32432>

Acton, H. B. (2024, August 21). **Herbert Spencer**. *Encyclopedia Britannica*.

<https://www.britannica.com/biography/Herbert-Spencer>

Akkaraseranee, N. (2012). **Threats of creative economy** (Volume 3). Knowledge Management and Development Office. (Public Organization).

Armand J. L. (2002). **Prehistoric Thai Ceramics Ban Chiang in Regional Cultural Perspective**. White Lotus.

Atkinson, C. L. (2017). **Rural Development**. In: Farazmand, A. (eds) *Global Encyclopedia of Public Administration, Public Policy, and Governance*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-31816-5_1014-1

Azamfirei, L. (2016). Knowledge Is Power. **The Journal of Critical Care Medicine**, 2(2), 65-66. DOI: 10.1515/jccm-2016-0014

Boonyakiat, P. (2015). **Interview** by Tuksina Pipitkul at The Art and Craft Center of Pensiri Thai Silk Lamphun Province.

Bourdieu, P. (1986). **The forms of capital**. In: Richardson, J., *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. Westport, CT, Greenwood, 241–58.

<https://www.socialcapitalgateway.org/sites/socialcapitalgateway.org/files/data/paper/2016/10/18/rbasicsbourdieu1986-theformsofcapital.pdf>

Brundtland Report. (1987). **Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future**. United Nations.

https://www.are.admin.ch/dam/are/en/dokumente/nachhaltige_entwicklung/dokumente/bericht/our_common_futurebrundtlandreport1987.pdf.download.pdf/our_common_futurebrundtlandreport1987.pdf

Bume, C. S. (1996). **The Handbook of Folklore**. Senate.

Cambridge Dictionary. (2024). **Wisdom**.

<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/wisdom>

Cambridge Learner's Dictionary. (2024, October 9). **Definition of logo**.

<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/learner-english/logo>

Cambridge University Press & Assessment. (2024). **Rural**.

<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/rural>

Cohen, D., & Prusak, L. (2001). **In good company: How social capital makes organizations work**. Harvard Business School Press.

Dimock, M. (2019). Defining generations: Where Millennials end and Generation Z begins. **Pew Research Center**, 17(1), 1-7. <http://tony-silva.com/eslefl/miscstudent/downloadpagearticles/defgenerations-pew.pdf>

Dorson, R. M. (Eds). (1972). **Folklore and Folklife: An Introduction**. University of Chicago Press.

_____. (1973). **Folklore: Selected Essays**. Indiana University Press.

Frey, W. (2004). **History alive!: the ancient world**. [author, Wendy Frey; contributing authors, John Bergez, Amy Joseph]. Palo Alto, Calif. :Teachers' Curriculum Institute.

Georges, R. A., Jones, M. O. (1995). **Folkloristics: An Introduction**. Indiana University Press.

Gergory, H. E. (1918). **Military Geology and Topography**. New Heaven Yale University Press.

Gibson, J. M. (1991). A Concept Analysis of Empowerment. **Journal of Advanced Nursing**, (16), 354-361.

Goldstein, K. S. (1971). **Strategy in Counting Out: An Ethnographic Folklore Field Study** [Elliott M. Avedon and Brian Sutton-Smith, Eds]. The Study of Games. John Wiley & Sons.

Google Map. (2566). **พื้นที่คำชะโนดและบริเวณใกล้เคียง**.

<https://www.google.com/maps/@17.7479159,103.3619289,1825m/data=!3m1!1e3?entry=ttu>

Google maps. (2567). **ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.**

https://www.google.com/maps/@15.9073977,99.89684,7z?authuser=0&entry=tту&g_ep=EgoyMDI0MTIxMS4wIKXMDSoASAFQAw%3D%3D

<https://so01.tci-thaijo.org/index.php/HUSO/article/view/109825/86245>

Israel, B.A., Checkoway, B., Schulz, A., & Zimmerman, M. (1994). Health education and community empowerment: conceptualizing and measuring perceptions of individual, organizational, and community control. **Health Educ Q. Summer**, 21(2), 149-70. doi: 10.1177/109019819402100203. PMID: 8021145.

Joyce C. W. (1952). **Discovery of a Lost Bronze Age Ban Chiang.** University of Pennsylvania Press.

Karlstrom, A. (2000). Lao Pako, an Iron age site on the NAM NGUM River in Laos. Indo-Pacific prehistory association bulletin, **Melaka papers**, 3.

Kumar, A. (2005). **Sociology.** Vevek Prakashan.

Laverack, G. (2007b). **Health Promotion Practice: Power and Empowerment.** Sage Publications.

_____. (2007a). **Health Promotion Practice: Building Empowered Communities.** Open University Press.

Mannheim, K. (1970). The sociological problem of generations. **Essays on the Sociology of Knowledge**, 306.

https://www.academia.edu/download/40435007/01_The_Sociological_Problem.pdf

Matthews, G. V. T. (1993). **The Ramsar Convention on Wetlands: its History and Development.**

<http://www.ramsr.org/sites/default/files/documents/pdf/lib/Matthews-history.pdf>

Merriam-Webster. (2024). **Wisdom**. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/wisdom>

Naumov, G. (2008). **Imprints of the Neolithic mind clay stamps from the Republic of Macedonia**. Institute for History of Art and Archaeology, University of Skopje, Macedonia.

Nongnuch, P. (2016). ภาพทศชาติชาดก ภาพสะท้อนการสืบทอดศาสนาในจิตรกรรม
อีสานช่างท้องถิ่น กรณีศึกษาจังหวัดร้อยเอ็ด The ten incarnations of the
Buddha on mural paintings: A display of how the artists in north-eastern
Thailand preserved their religion. A case study in Roi Et provin. Journal of
Fine and Applied Arts Khon Kaen University, 7(2), 227–248.
<https://so02.tci-thaijo.org/index.php/fakku/article/view/47013>

Kecskemeti, P. (ed.), & Mannheim, K. (1972). **Essays** (Routledge, 1952,
republished 1972), 276-322; 22-24 (introduction).
<https://marcuse.faculty.history.ucsb.edu/classes/201/articles/27MannheimGenerations.pdf>

Perkins, D. D., & Zimmerman, M. A. (1995). Empowerment theory, research, and
application. **American Journal of Community Psychology**, 23(5), 569-
579.

Phukamchanoad, P.; Ditchareon, C., & Yordchim, S. (2014). A Study of Social and
Cultural Context for Tourism Management by Community Kamchanoad
District, Amphoe Ban Dung, Udon Thani Province. **World Academy of
Science, Engineering and Technology International Journal of
Humanities and Social Sciences**, 8(8), 2558-2561. Open Science Index,
Humanities and Social Sciences, 8(8), 2014
publications.waset.org/9999068/pdf

- Phukamchanoad, P.; Ditchareon, C., & Yordchim, S. (2014). A Study of Social and Cultural Context for Tourism Management by Community Kamchanoad District, Amphoe Ban Dung, Udon Thani Province. **World Academy of Science, Engineering and Technology International Journal of Humanities and Social Sciences**, 8(8): 2558-2561. From Open Science Index, Humanities and Social Sciences, 8(8), 2014
publications.waset.org/9999068/pdf
- Phukamchanoad, P.; Santithammakul, T.; Yordchim, S., & Palapin, P. (2014). A Study on Local Wisdom towards Career Building of People in Kamchanoad Community. **World Academy of Science, Engineering and Technology International Journal of Humanities and Social Sciences**, 8 (8), 2702-2705. From Open Science Index, Humanities and Social Sciences, 8 (8), 2014 publications.waset.org/9999307/pdf
- Prajonsant, S. (2016). The Design of Mud-mee Silk from Graphic Pattern of Khmer Sanctuary Plan in the Lower Northeastern Part, Thailand. **Silpakorn university journal of social sciences, humanities, and arts**, 16(3), 115-132.
- Riggs, F. W. (1970). “**Modernization and Political Problems: Some Developmental Prerequisites**” Development Nations: Guest for A Model (Beling and Toten). Van Nostran Reinhold.
- Roger, E. M., & Burdge, R. J. (1972). **Social Change in Rural Societies**. Prentice – Hall.
- Sanders, I. T. (1977). **Rural Society**. Prentice – Hall.
- SBL บัณฑิตประเทศไทย. (2559, 13 กันยายน). **กลุ่มวิสาหกิจชุมชนดอกไม้บ้านโนนเมือง**. (ภาพข่าว). Facebook. <https://issuu.com/sblmagazine/docs/sbludon59-ebook>

- Schiller, D. (2006). The potential to upgrade the Thai innovation system by university-industry linkages. **Asian Journal of Technology Innovation**, 14(2), 67–91. <https://doi.org/10.1080/19761597.2006.9668619>
- Sittichareon, T. (2015). **Interview** by Tuskina Pipitkul at Wat Ton Kaeow Lamphun Province.
- Steinmann, A. & Rangsit, S. (1939). “Monument Forms and Sacrificial Sites of the Lawa”, **Zeitschrift fur Ethnologie**, (71), 163-174.
- The Center for Invasive Species and Ecosystem Health. (2025). **Taraw Palm (Livistona saribus (Lour.) Merr. ex Cheval.)**. <https://www.invasive.org/browse/subinfo.cfm?sub=63325&fam=44>
- Jefferson, T. (2024). Knowledge is power (Quotation). in **Jefferson to Ticknor**, November 25, 1817. <https://www.monticello.org/research-education/thomas-jefferson-encyclopedia/knowledge-power-quotation/>
- Toelken, B. (1979). **The Dynamics of Folklore**. Houghton Mifflin Company.
- Townsend, P. (1979). **Poverty in the United Kingdom**. Allen Lane and Penguin Books.
- UN Department of Economic and Social Affairs. (2024). **Sustainable Development: The 17 GOALS**. United Nations. <https://sdgs.un.org/goals>
- UNESCO. (1998). **Technical Working Group Meeting on Community Learning Centre Chiang Rai, Thailand**. UNESCO Principle Regional Office for Asia and the Pacific.
- UNESCO. (2021). **Nora, dance drama in southern Thailand**. <https://ich.unesco.org/en/RL/nora-dance-drama-in-southern-thailand-01587>
- Waters, J. B. (1973). Scope and National Concerns, In Larry R. Writing (Ed) **Rural Development: Research Priorities Ames**. Iowa State University Press.
- Winthrop, R. H. (1991). **Dictionary of Concepts in Cultural Anthropology**. Greenwood Press.

World Bank. (1999). **Social Capital, Household Welfare and Poverty in Indonesia**. Working Paper, no.6, Washington, April.

Zimmerman, M., & Rappaport, J. (1988). Citizen participation, perceived control and psychological empowerment. **American Journal of Community Psychology**.16(5). <https://doi.org/10.1007/BF00930023>

ดรรชนี

1	การเพาะพันธุ์ต้นชะโนด 430, 566
13 ฐานองค์ความรู้ 569	การมัดหมี่..... 369
ก	การมีส่วนร่วมพัฒนาคำชะโนด..... 610
กระบวนการจัดตั้งศูนย์วิจัยพัฒนาคำชะโนด.....	การมีส่วนร่วมและการยอมรับ..... 487
..... 559	การเลี้ยงปลา 1 บ่อ 1 ครัวเรือน 571
กาทะละนาคราช..... 150	การสร้างเครื่องมือศึกษาชุมชนด้วยแผนผัง
กาบเอื้อยญุคำชะโนด 365, 368, 375	เครือข่ายคติชนวิทยา..... 578
การขอสิทธิบัตรลวดลายผ้าขึ้นถักนาคา.....	เกาะคำชะโนด..... 402
..... 383	แกงไข่ม้า 34
การใช้วิชาการรับใช้สังคม 546	ไก่อำภูพาน..... 576
การทอผ้าขึ้นท้องถิ่นคำชะโนด..... 566	ข
การทอเสื้อ 567	ชั้นหมากเบ็งคู่บารมีบายศรีบารมีคู่มือ.....
การทำน้ายาล้างจาน..... 569	 486, 632
การทำปุ๋ยพืชสด..... 570	ขิด 352
การบริหารจัดการเครื่องสี่ข้าวสำหรับ	ข้อห้ามคำชะโนด..... 504
ครอบครัวขนาดเล็ก 577	เข้าใจ เข้าถึง พัฒนา..... 16
การปรากฏชื่อสองนาคีสหายอีกคำชะโนด.....	ค
..... 316	คติ 413
การปิดศูนย์วิจัยพัฒนาคำชะโนด 564	คติชน 413
การเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ 490	คติชนวิทยา 471
การเปิดบ้านทำบายศรีและจัดบวงสรวง	คนคำชะโนด..... 413
..... 630	คนบ้านดุงวิถีสองนา: นาเกลือ นาข้าว.....
การพัฒนาที่ยั่งยืน..... 602	 291
การพัฒนาศูนย์วิจัยพัฒนาคำชะโนด 545	ความเชื่อ “กรรม” 68

ความเชื่อเหนือสามัญวิสัย: ปาฏิหาริย์ –

เทวดา	70
ความเป็นมาของตันชะโนด	414
ความพอเพียง	259
ความรู้	2
ความสุข	257
ควบเส้น	362
คองสิบสี่	40, 240
คุณค่าการอนุรักษ์ป่าคำชะโนด	441
ควักลิ้ง	59
คำชะโนด	215, 400
คำชะโนดคติชนวิทยา	470, 474
ค้ำพา	361
เครื่องบวงสรวง	314
เครื่องข้ายสังคม	594

ง

งานบุญเดือนสิบ	53
งูใหญ่มีหางอน	94

จ

จก	356
จุดบั้งไฟถวายปู่ย่า	314
จุดเริ่มขอหวยที่คำชะโนด	315
จ๊า	220, 313

ฉ

ฉายหนังกลางดงชะโนด	234

ช

ชนบท	252
ชนบทและสบายดีอีสาน	252
ชาวบ้านกับตำนานคำชะโนด	229

ค

ด้านเกษตรกรรม	160
ด้านพิธีกรรม	175
ด้านวรรณกรรม	162
ด้านศิลปกรรม	168
ดินพุดคำชะโนด	425

ด

ตันชะโนด	400, 403, 414
ตระกูลกัณฑ์หาโคตมะ	105
ตระกูลฉัพพยาปุตตะ	104
ตระกูลวิรูปักชะ	104
ตระกูลเอราปถะ	104
ตราสัญลักษณ์	178
ตำนานพญาศรีสุทโธนาคราช	493
ตำนานพรหมประกายโลก (คำชะโนด)	212
ตำนานภูมิสถานคำชะโนด	211
เตาเผาถ่านชีวภาพและน้ำส้มควันไม้	572

ด

ถนนแห่งการแสวงบุญแสวงโชคโลก	622
ถิ่นที่อยู่อาศัยของพญานาค	106
ถิ่นอาศัยของตันชะโนด	423

ท	ไหมไลน์พัฒนาการ..... 581
ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมแผ่นดินอีสาน..... 276	น
ทอขัด..... 348	นันทโปนนันทนาคราช..... 120
ท้องถิ่นอีสาน..... 261	นาเกลือ..... 291, 306
ทำดอกไม้บายศรีบูชา..... 626	นาเกลือสินเธาว์..... 294
ทุ่งกุลาร้องไห้..... 282	นาข้าว..... 306
ทุนการท่องเที่ยวเชิงความเชื่อ..... 528	นาค..... 92, 95, 96
ทุนคติคนคำชะโนด..... 492	นาคพิภพ..... 92, 101, 106
ทุนคติชนความเชื่อพญานาค..... 524	นาคราชบรรพกาล..... 92
ทุนคนคำชะโนด..... 466	นาคาธิบตี..... 108
ทุนความเชื่อต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์เจ้าปู่ศรีสุทโธ..... 469	นางรำคำชะโนด..... 626
ทุนคำชะโนด..... 525	นางรำศรีแสนรักคู่บารมี..... 636
ทุนคำชะโนดคติชนวิทยา..... 470	น้ำ..... 412
ทุนเครือข่ายในชุมชนคำชะโนด..... 514	น้ำพริกลงเรือ..... 46
ทุนชุมชน..... 462	น้ำหมักชีวภาพ..... 570
ทุนชุมชนคำชะโนด..... 462, 465	นิยามคำว่า นาค หรือ พญานาค..... 97
ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม..... 510	แนวทางการพัฒนาบนแผ่นดินอีสาน..... 287
ทุนที่เป็นเงิน..... 465	โนรา หรือ มโนราห์..... 55
ทุนประชาัฐพัฒนาคำชะโนด..... 527	บ
ทุนพื้นที่แห่งการเรียนรู้..... 526	บริบทเชิงพื้นที่คำชะโนด..... 407
ทุนวัฒนธรรมและความรู้..... 468	บวชนาค..... 118
ทุนเศรษฐกิจคำชะโนด..... 512	บาดาล..... 152, 203, 307
ทุนสังคมคำชะโนด..... 513	บ้านดุง..... 291, 292
	บุปผาสวรรค์..... 317
	บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์กลางดงคำชะโนด..... 231

ป	แผ่นดินอีสาน 267
เปิดศูนย์ภูมิต้านทานโรคอย่างเป็นทางการ 562	พ
ปฏิทินวัฒนธรรมคำชะโนด 229, 240, 616	พญา 202, 412
ประเพณีวัฒนธรรม 177	พญาภานุนครราชสีมา 111
ประกวดชาวยาม 230, 502	พญาครุฑศรีเทพนครราชสีมา 110
ประชากร ชชาติพันธุ์และสังคมวัฒนธรรม 269	พญานาค 94, 98
ปริมปราคำชะโนด 499	พญานาคคำแสนศิริจันทรานาครราชสีมา 109
ปรากฏการณ์คำชะโนด 447	พญานาคเทพนาคา 148
ปราชญ์ชาวบ้าน 15	พญานาคในการพัฒนาของคำชะโนด 225
ปราชญ์ด้านการทอผ้าของคำชะโนด 382	พญานาคมัจฉาภิภูมิจิต 143
ปราชญ์ทอผ้าขึ้นถิ่นนาคา 378	พญานาคและเทวดาขอพึ่งธรรม 144
ปัจฉิมทัศนะ 637	พญาเพชรภัทรนาครราชสีมา 109
ปัญหาที่ทำลายของอีสาน 280	พญาภูษงค์นาครราชสีมา 108
ป่า 412	พญาจุลลินท์นาครราชสีมา 108, 116
ป่าพรุคำชะโนด 402, 424	พญาอัมมัญญนาครราชสีมา 109
ปุมบ้านปุมเมืองอำเภอบ้านดุง 291	พญาศรีสัตตนาครราชสีมา 109
ผ	พญาศรีสุทโธนาครราชสีมา 109, 206
ผญา 25	พญานันตนาครราชสีมา 108
ผญาคำชะโนด 29	พฤษศาสตร์ 421
ผลิตภัณฑ์อัตลักษณ์แท้คำชะโนด 617	พลังชุมชน 461, 515
ผี่จั้งหนัง 234	พัฒนา 582
ผ้าขึ้นทอมือถิ่นอีสาน 343	พิธีกรรมคู่พิธีการ 435, 601
ผู้หญิงร้อยลาย 379	พิธีกรรมบวงสรวงคำชะโนด 507
	พิธีกรรมบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรี ปทุมมา 63
	พิธีการทำขวัญข้าว 48

พินิจแห่งพญานาค 101

ก

กฎพัฒนค์ำชะโนด 618

กัยพิบัติบนแผ่นดินอีสาน 274, 278

ภูมิทัศน์เกาะคำชะโนด 402

ภูมิทัศน์คำชะโนด 310

ภูมินาม 419

ภูมิปัญญา 2, 6

ภูมิปัญญากับลัทธิความเชื่อท้องถิ่น 1

ภูมิปัญญาชาวบ้านการทำเรือ 42

ภูมิปัญญาท้องถิ่น 9

ภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคกลาง 42

ภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคใต้ 50

ภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคเหนือ 19

ภูมิปัญญาภูมิพัฒนค์ 16

ภูมิปัญญาอีสาน 25

ภูมิสถานคำชะโนด 211, 221, 308

ภูมิสถานเมืองปู่ย่า 158, 200

กูริทตต์นาคราช 130

ม

มัดหมี่ 349

มัดหมี่เอี้ยร่าย 350

เมล็ดชะโนด 400, 417

แม่น้ำโขง 202

โมเดลบ้านเกลือ 300

ย

ยก 357

ยกมุก 359

ร

ร่องรอยผ้าไทยทอมือ 337

รอยพระพุทธรบาท 124, 520

ระบบนิเวศของเกาะคำชะโนด 401

ระบบนิเวศคำชะโนด 223, 412

รักษุรุษนาคาคันชะโนด 400

ล

ลวดลายบนผ้าชิ้น 372

ลักษณะต้นชะโนด 416

ลัทธิความเชื่อคำชะโนดเกี่ยวกับพญานาค 60

..... 60

ลัทธิความเชื่อท้องถิ่น 1, 60

ว

วังนาคินทร์คำชะโนด 203

วังนาคินทร์แห่งพญาศรีสุทโธนาคราช 201

วัฒนธรรมคำชะโนด 616

วิถีของคนคำชะโนด 319

วิถีของคนบ้านดุง 307

วิถีคน 2 นา 1 บาดาล 306

วิถีคน 2 นา 301, 304

วิถีคนทำนาเกลือ 300

วิถีคำชะโนด 307, 318

วิถีถิ่นกลิ่นเคหา 251

วิธีพอเพียง.....	614	อนุกรมวิธาน (taxonomy) ของปาล์มชะโนด	420
วิธีวิธีคำชะโนด	307, 320	อำเภอบ้านดุง.....	182, 291
วิธีวิธีขึ้นถิ่นนาคา.....	336	อิสโรรักษา.....	156
วิธีอีสาน.....	253, 254	อีสาน.....	261
วิธีคำชะโนด	307, 313	อุรังคธาตุ.....	494
วิธีพอเพียง.....	614	อุษาลาวัลย์.....	317
วิสัยการเจริญเติบโตของต้นชะโนด	423	เอะหลาม.....	35
ค		เอื้อยรายฉายหนัง.....	386
ศูนย์ภูภรณ์คำชะโนด	544, 545	โองแกสชีวภาพ	573
ศูนย์อำนวยคำชะโนด	605	ฮ	
เศรษฐกิจบนแผ่นดินอีสาน.....	274	ฮิตสิบสอง.....	239
ส		ฮิตสิบสองคองสิบสี่.....	35
สบายดีอีสาน	255	ฮิตสิบสองนครคำชะโนด	37
สภาพดินในคำชะโนด	424		
สองนาคียัมพิม.....	166, 365		
สัตตะสัจจาพญานาคราช	637		
สารทเดือนสิบ.....	51		
สืบเชื้อสายกำเนิด นิสัย ฤทธิ์ของพญานาค	103		
สุวรรณนาคราช	141		
ท			
หลักพุทธธรรมในความเชื่อท้องถิ่น	66		
หอดำนานท้องถิ่นคำชะโนด.....	575		
อ			
อนาคตคำชะโนด	601		

ประวัติผู้เขียน

รองศาสตราจารย์ ดร.ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด

หน่วยงานที่สังกัด

แขนงวิชาการจัดการพัฒนาสังคม ภาควิชาสังคมศาสตร์

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

เลขที่ 1 ถนนอุททองนอก แขวงดุสิต เขตดุสิต

กรุงเทพมหานคร 10300

E-mail: phusit.ph@ssru.ac.th

ประวัติการศึกษา

- พ.ศ.2562 ปร.ด. (การบริหารการพัฒนา (การบริหารงานภาครัฐและเอกชน)),
มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา
- พ.ศ.2551 ศศ.ม. (การพัฒนาสังคม), สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (นิด้า)
- พ.ศ.2545 พธ.บ. (การบริหารการศึกษา (เกียรตินิยมอันดับหนึ่ง)),
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- พ.ศ.2545 นศ.บ. (นิเทศศาสตร์), มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

ผลงานและการทำงานสำคัญ

- พ.ศ.2558 หนังสือ ตามรอยพ่ออยู่อย่างพอเพียง
- พ.ศ.2561 นักวิจัยดีเด่น (38 มหาวิทยาลัยราชภัฏ ภายใต้ชื่อว่า “ราชภัฏวิจัย”)
- พ.ศ.2563 สิทธิบัตรการออกแบบผลิตภัณฑ์: ลวดลายผ้า 16 สิทธิบัตร
- พ.ศ.2564 หนังสือ นวัตกรรม วิถีพัฒนา ภูมิปัญญาภูมิพัฒน์, “วิศวกรสังคม”
- พ.ศ.2556-2564 รองผู้อำนวยการสถาบันวิจัยและพัฒนา ฝ่ายบริการวิชาการ
สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

ความเชี่ยวชาญ

สังคมวิทยา: พัฒนาสังคม พัฒนาชุมชนท้องถิ่น การบริหารการพัฒนา การวิจัยเชิงคุณภาพและ
วิศวกรสังคม

ภูมิคำชะโนด

น้ำ...หล่อเลี้ยงสรรพชีวิตให้ภูมิคำชะโนด

ป่า...อุ้มโอบสรรพสัตว์อยู่อาศัย

นา...ปลูกข้าวเลี้ยงผู้คนให้อิ่มกาย

พญานาคชูใจ...พระธรรมคำใจ...ไปพระนิพพาน

